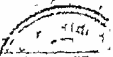

શ્રી ગુજરાત

ખેતી અને હુર ઉદ્યોગ

ત્રિ માસિક

વર્ષ ૧૪ મુ.]

એપ્રિલ-૧૯૨૭

[પાક ૧ લેખક]

વનસ્પતિ, છવ, જેતુ, ખાણી અને મેનુષ્યનો જમીન ખેડનો સંબંધ

—*****—

પત્તી-ખાણી ઉત્પન્ન થઈ જમીન સર્વે 'છવોને' કેટલી આધાર રૂપ છે એ જાણુ ખહારની-વાત નથી જમીનમાંથી પેટનું પોષણ ઓ-કેઈ છવ કરે છે કપડો જ ના પથ જમીનમાંના ફળને જેળથી વપાસ મેળવી ફેરવામાં આવે છે વેકક જોવેથી પણ, જાડ જગથેમાંથી જાપવામાં આવે છે લાંબા, કોસા, હીંગ, ધાતુઓ, તેલો વિ-વિ જમીનની અદરથીજ મળી આવે છે જમીન, વિચરે-કેરી અંકની વસ્તુ નહોત-જેમકે જમીનમાં વનસ્પતિ ઉત્પન્ન થાય તવા ફળો નહોત, કે હવા પાણી જેની વસ્તુઓનો અર્થ વહેત તો અપિ મા પો જળની શી વધે થતે આ જમીન ને અતિશય ઉપયોગી છે તે-હ લની, રિયતિમાં ખેટલે, ખામ કરી જન સમાજના ઉપયોગમાં કેવી રીતે આવી?

આ પૃથ્વી ખગોળ વિદ્યાને આધારે એક સુખ મહત્તનો ભાગ છે લાખતાસ ખગોળશાસ્ત્રી એક વખતે આ સુખ મહત્ત પાણી ભરેલું હતું એમ માનતા હતા આ પાણુ યા નિહારિયા એન્દમ મનુષ્યની આખે જોઈ શકાતું નથી એ મઠ જાણું છે, કેમકે તે-શ-રહેલા રજકણો અતિશય ન્હાના છે આ ખારીક રજકણો સુરક્ષાકર્મણના નિયમ પ્રમાણે એક ખીજને પેતા તરફ લોહચુબકની માફક આકર્ષવાની શક્તિને આધારે, અમુક દીનાઓએ જતા હતા આવી રીતે આ રજકણોના પ્રવાસને લઈને અમુક રજકણો અમુક લતા ઓમાં એમના સગડન રૂપ થતા ગયા અને પછીથી તેઓ પાણે પામે વર્તે એક જગ્યા ઉપ મન્યા આ નિયમના મુજબ પાણુના અમુક જગ્યાઓ થઈ

ગયા અને તે જથાઓ રજકણો માફકજ ઉપર જણાવેલા નિયમ પ્રમાણે જીવને ખેંચાણ કરવા લાગ્યા. આમ વાયુનું એકયતા તુટી ભાગ બે થયાં ને જથાઓ ઉત્પન્ન થયા. પછી તે જથાઓ પાછા એક જીવને ખેંચે ખેંચાણથી મોટા જથ્થારૂપ થતાં ગયા અને અમુક હદમાં આવતાં સ્વ ધરી ઉપર ફરવા પશુ લાગ્યા ગોળ ફરવાથી અને રજકણોના આકર્ષણથી એક દર જથાઓના આકાર ગોળ થતો ગયો જેમ એક હડો ગોળ ફરે અને તેનો વચ્ચેનો ભાગ આંતરશય ફરે - છે તેમ આ જથાઓના વચ્ચેના ભાગના રજકણો અતિશય ફરે જ, તેને લઈને ઉપરનો તેમજ નીચેનો ભાગ રહેજ ચપટ થઈ જાય અને એક દર આકાર ગોળ પશુ મોસળીના આકારમય થયો. આમ એક જથ્થો વધતોજ જતો હતો તેમાં વધારે રજકણોને ખેંચી-રાખવાની શક્તિ રહી નહીં, ત્યારે તે વધારે રજકણો નો ભાગ છુટો પડી નાનો ગોળો બન્યો અને આ છુટા થએલા ગોળા પશુ ગોળ ફરતા રહ્યા આ ગોળાઓ રહેના નામથી જોળખવાગા આવ્યા, અને તેમનાથી છુટા પડેલા ભાગો ઉપરહો તરીકે જોળખાણુમા આવ્યા. ઉપર જણાવેલી રીત પ્રમાણે જે જે ગોળાઓ બન્યા ત્યારેપછી જે બાકી વાયુ રહ્યો તે સુર્જના રૂપમા રહ્યો. આ સુર્જ અને તેની આલુત્રાણુ ફરતા ગુહો તથા તેની જોડે ફરતા ઉપરહો મળી એક મડળ થયું આ મડળમા એક પૃથ્વી કે ગૃહ કે જથ્થો પશુ આવેલો છે સમજ જતા વાયુ મટી પ્રવાહી થયું અને પ્રવાહીમાથી જરૂર ધારણુ 'કયુ' આ જડ ઉપર પશુ ઠેકઠીક નીચી જમીનમા પાણી બરાયુ કે જે અસુદ્રરૂપ છે, અને જે ભાગ ઉચો રહ્યો તે ડુંગરાથી બાણીતો છે.

ઉપરની હકીકતથી માલમ પડે છે કે પૃથ્વીમાં આંતરશય ગરમાઇ છે જવાળામુખી પર્વતો તેને માટે સાક્ષીરૂપ છે. હના અવો વિં પશુ ખાત્રી આપે છે આ ગરમાવો વખત જતા ઠંડો થતો ગયો અને જેમ વરાળનું પાણી ને પછી બરફ બને છે તેમ જમીનમા ફેરફાર ને પડ ઉપર પડ થતા ગયા આખરે વાયુમાથી નક્કર જમીન અમુક ઉડાઇ સુખી ઠાયમી થઈ રહી, હાલ એમ મનાય છે કે પૃથ્વીની અંદરના ગર્ભમાં વરાળરૂપ વાયુ પછી પ્રવાહી અને પછી જરૂર ધનપડો છે કે જે આપણે જમીન તરીકે જોળખીએ છીએ.

આ સ્થિતિયાતરને 'જે' ફેરફારો થયા તે એકજ વસ્તુ કે વસ્તુઓના થયા. આ પદાર્થ કે પદાર્થોમા કઈ ફેરફાર તો નજર પડ્યા. આ વસ્તુઓને હવે આપણે રસાયણ શાસ્ત્રની મદદથી જોઈએ.

વસાયજી શાસ્ત્રી માને છે કે જે આ-જગત બનેલું છે તે શાસ્ત્રનાં નિયમ પ્રમાણે દરેક વીજ બહુજ નાનાં અણુઓના સમુદય બનેલી છે અને એ અણુઓ ફક્ત ૭૫ તત્વોમાંથી એક કે વધારે તત્વોનું બનેલું હોય છે. આ તત્વોના પ્રમાણમા પણ ફરફાર, તો હોય છે કામલા તરીકે હવામાં એક ઓક્સીજન, નાઈટ્રોજન, કાર્બોનીક એસીડગ્રાસ, એમીનીયા વિ તત્વો અમુક પ્રમાણમા બોકાં થયેલાં છે, તેના એ જથ્થો છે, તેમજ પાણી ઓક્સી જન તથા હાઈડ્રોજનનું ૧ થી ૩ ના પ્રમાણથી થયેલું છે આવીજ રીતે જમીન પણ આવા તત્વોના રસાયણિક પ્રિતિના આધારે જથ્થો બનેલો છે, જમીનનું પૃથકકરણ કરાવીશું તો જણાશે કે કારબન, ફોસ્ફરસ, ગ્રાફાઈટ, સુના, લોખંડ, પોટેશિયમ, એલ્યુમીનમ, વિં વિં તત્વોથી બરેલી છે.

ઉપર જણાવેલા તત્વોથી બરેલી જમીનની મદદથી જે વનસ્પતી ઉત્પન્ન થાય છે, તેને આપણે હવે જોળખવા પ્રયત્ન કરીએ જમીનને તૈયાર કરી એમાં રોપ ઉછેગવા બી જમીનમા મુકીએ છીએ કે કુદરત એની મેળે જમીન અદરે બી ને સખી ઉગાડે છે આ બી ઉગવા માટે અજવાળી યા સુર્યકીરણ, પાણી યા શીનાય કુદરતી કે કૃત્રિમ રાતે મેળવે છે આની મદદથી મોટા છોડ નીપજે છે, એ પણ એક સગજવા જેવી બાબત તો છે વનસ્પતિશાસ્ત્રને આધારે એમ માનીત થયું છે કે બી એ એક ઉધતો નાનો છોડ છે કુદરત એને યથાળે સ્થિતિ ઉપર હાવે છે અને તેથી તેનું કદ વધે છે આ એવા માટે જો આપણે કોઈપણ બાતના બીને પાણીમા પલાળીશું તો તેના બે હળો છુટી પડશે અને તે દેખામા બારીકીથી જોઈશું તો સફેદ, વાળરૂપી બહુજ ઝીણા તાતણાઓ જોવાશે કે જે અનુકુળ સમયે ઉપલો-ભાગ તોડી, ખડાર કુટી નીકળે છે આ કુટી, નીકળેલો ભાગ જમીનમાં મુળીઆરૂપ થાય છે અને જે ઉપલો ભાગ દેખાય છે તેના ભવિષ્યમા પાકડા થાય છે આવી રીતે એક બીગથી મુળીમાં થઈ, ડાળીઓ, પાંદડાઓ બને છે જે ઠાળો કુટે છે તે હમેશા પેપલ માટે દ્રવ્ય ભરી રાખે છે અને તે આધારે છોડ મોટું થાય છે યાનામાં બહુજ બારીક કાણાઓ (છીરો) હોય છે કે જે હવામાંથી કાર્બોનીક એસીડગ્રાસ ખેંચે છે, અને તે મુળ રસ્તેથી જે રસ ચુસાએલો હોય છે તેની જોડે મળી સાકર જેવો પદાર્થ તૃણઆર કદે છે આ પદાર્થનાથી આગળ જતા થીજ પછી બાતના પદાર્થો બને છે આ બનેલા પદાર્થો બારનું જીવન છે, અને તે ગમે તે ઝાડનો ભાગ કાપી સુકામદ્યકં યત્રથી જોઈશું તો ઝીણા ઝીણા ખાના જોવામાં બરેલો દેખાશે.

મુખ્ય મુળીઆ જમીનના દ્રવ્યને જોયે છે અને તેને સુખી પાણીની જોડે મિશ્રણ કરે છે આ પદાર્થ પછી થકમા જાય છે અને પાદડાઓમા પ્રસરે છે અને તેમાં ઢાળોનીક જોસી જોસનું મિશ્રણ થતા સક્રિય બની કારખાંડો પૂરે જોવી ચીજ બને છે કે જે જાડને ટકાવી રાખે છે આ પ્રમાણે વસ્તુવસ્તુ જમીનના દ્રવ્યના આધારે પેદા થાય છે જે દ્રવ્ય એક જાડને જરૂરી હોય અને તે જમીન કે હવા પાણીમાથી મળી શકે એમ ન હોય અથવા એક દ્રવ્ય બીજાને તેના કાતા વધારે હોય અને તેથી જાડને અપર્યાજેલુ થતુ હોય તો તે જાડને ઉગવામા હ કત થાય છે આનો ઉપાય આર્તર નાખવાનો છે અને વધારેતુ દ્રવ્ય આપવા કે લેવાને પ્રયત્ન કરવાથી ફતેહ મળે છે

જમીનના તત્વોના પાઠો એક શુદ્ધ જોવાનો રહે છે કેમકે કેટલાક તત્વો એવા આકારમા કે, એવા મિશ્રણમા હોય છે કે પાણીમા ન જોગળનાં એમ જ જડ રૂપ રહે છે આ ઉપરથી જે પદાર્થો જમીનમા હોય છે તેની વસ્તુ સ્વિત્તિ જાણવાની જરૂર રહે છે અચોક્ષ્ય મિશ્રણ હોય તો જાડના મુળીઆ તેનો ઉપયોગ કરી શકે નહીં અને તેને લઈને જાડને જોગલ પુરતો મળે નહીં અને એક જ પાકને તુકશાત પહોંચે દ્રષ્ટાત રૂપે પંડોડો અને ઢાંચી ખીણોમા ખસ પડે લઈ શકાતો નથી જોકે તેના દ્રવ્યો તો તેના તેજ હોય છે અને ખેડ કરેલી જમીનમાં ગમે તે પાક લઈ શકાય છે

કુશલતા નિયમથી, અને હવા, પણી, ખરક, વનસ્પતીના મુળીઆ ગરમી, ઠંડી, જમીનના જનુઓ, છાંયો, જોડા કે હુન્નર વિજ્ઞાનનાથીને પર્જતોને તોડી લુટા મળી જોડાણને લાયક જમીનો તથા કરે છે આ જમીનને જોવી પડે છે કેમકે ઉચલ પાવવ થયેલી જમીનને હવા અગવાશુ ને ગરમી ઠંડીને લાભ મળે છે અને અને લઈને મુળીઆ પાણી ની મદદથી જમીનનું દ્રવ્ય જાડના પોષણ સાટે રહેલાઈથી મેળવી શકે છે

વનસ્પતિમાથી છાંય જનુઓ પોષણનો આધાર રાખે છે અને જો સર્વે ઉપર પ્રાણીમાત્ર અને મનુષ્ય આધાર રાખે છે લક્ષણ કરેલી વનસ્પતિ હોજની મા જઈ પિત વિં દ્રવ્યો જોડે મળી શરેરની વૃદ્ધિ, થાય તથા શરીર ટકી રહે એવુ પોષણ કરે છે જેમ વનસ્પતિ વધે છે કે પોષાય છે તેમજુ છાંય પણ વધે છે કે પોષાય છે આ પ્રમાણે છાંયનો દેહ ટકી રહેલો હોય છે એક રીતે મનુષ્ય ને પ્રાણીને શરીર રૂપાંતર રૂપે વનસ્પતિના તત્વોનુ જ હોય છે મનુષ્ય કે જમીન, વસ્તુવસ્તુ, છાંય જનુઓ, પાણીઓ અને મનુષ્ય આગળ

જણાવેલા પચોતેર તત્ત્વોના જુગર અનેકા અનેક રૂપો છે પાદાર્થ કે વસ્તુનો કુદરત કે દૃષ્ટિમંત્રીતે નાશ થાય છે પણ તેથી પચોતેર તત્ત્વોનો બહાર તો ને જનુજ નથી ફક્ત એક રૂપથી બીજી રૂપ ધારણ કરે છે.

જમીનમાથી થતું, તેલ, વિગેરે જે વસ્તુઓ નીકળે છે તેનું પૃથકકરણ કરાવીશું તોમણ આ ઉપ તત્ત્વોમાથીજ નીકળશે એ વસ્તુઓનો ઉપયોગ ચતુર્થ શક્તિ કે નાશ થશે અને તે કલત રૂપાન્તર રૂપજ કેમકે એમા નવું તત્ત્વ બહાર નહીં અને એકાદ તત્ત્વની ગેરહાજરી પણ માલમ પાશે નહીં

મનુષ્ય યોગ જેવા અલગારુથી મુગ કુહંગી તત્ત્વોને એળખવા પ્રયત્ન કરે છે અને તેને આધારે મુર્યાંગડાની માછીની મેળવવા મથે છે સમજ શક્તિની મદદની મનુષ્ય પચતત્ત્વને પામવા અને અનેકા અનેક જન્મમાથી ભથ્થવા હુલ્લતનું પાવન કરે છે અને તે પાલન કરવાનું સર્વે ધર્મોમા લખેલું છે તેજ પુનઃ કરે છે કે સર્વે જણોના સળધ બાહુન ધાડો છે

શ્રી હપ

એરોડ્રેડિયાના અગ્નિકોણમા આવેલ સુકેલિપટરાની

જગતો જેવા આપણા દેશમા કરવા જરૂર

—*****—

(“ ખેતીવાડી વિજ્ઞાન ” માસિકના માહે હિમિ મર અને
૧૯૨૬ ના અંક ઉપની)

એમ્પાયર ફારેસ્ટ્રી એમોર્બીએશનના નેકરેટી ૧ જે એસ કોબેટ તરફથી નળ ૨૨ ફારેમ્પર ગાર્ડન્સ લડન પ્રસિદ્ધ થાય છે તેનો પાચગો અંક પાચતા જણાવુ છું કે—

મધ્યમ એરોડ્રેડિયાની જમીનમા ઘણા મોટા વિસ્તાર ઉપર જગતો છે, ફારેસ્ટ કન્ઝરવેટર, એસ. એલ કેંગલ પ્રાહોગ લખે છે કે આ વિજ્ઞાનના નીચાણ ૧૧ જમીન છે, ત્યાં સાળ કુટ નીચે યોદના યાદ પાણી નીકળે છે, અને નીચેની જાતના સુકેલીપટરાના છટકાંડો ૧૧ મજામા વધ્યા છે.

(૧) પ્રાઇન્ટ થે જેને યુકેલીન્ટસ-મારજીનેટા કહે છે, તેનું જગત્વ બહી લાખ એકરમા વિસ્તાર પર છે આયર્ન ક્ષીલ્મની હુગરી ફરીઆ કીનારા થી ૨૦ માઇલ છે ત્યાં પણ આ ઝાંડો મોટા વિસ્તારમા ઉભા છે.

(૨) પ્રાઇમ-કરી-યુકેલીન્ટસ-ડાઇવર મીનકર જે લાખ એકરમા વિસ્તાર મા ઉભા છે આ ઝાંડના લાકડામાથી રેલ્વેના સલેપાટ બને છે, તેથી કમાવા લાગ્યું છે

(૩) હુઅર્ટ-યુકેલીન્ટસ-ગોલ્ડેમીકેલા, સાત હજાર એકર રેતી સમાવતી જમીન ઉપર છે. તેથી આ ઝાંડ નવા પાડે પાણી અને રેતાળ જમીન હોય, ત્યાં થાય છે,

(૪) વડુ-યુકેલીન્ટસ-રીન્ડક ફેઇલાટા, મધ્યાખ્ય આ બાકીમા છે

(૫) મેવેટા-યુકેલીન્ટસ-એસ્ક્રીન્ટસ કહેવાય છે તેની છાંદમાંથી ટેનીન પણ નીકળે છે

(૬) સાલમન-ગમ યુકેલીન્ટસ સાલમોના ફાલોરીઆ જેને સાલમન ગમ કહે છે

(૭) મોરેબ યુકેલીન્ટસ લોગી કોરનથ

(૮) ચોક્-ગય યુકેલીન્ટસ શ્રીકન્ડાની જાત ખેતી કરવા જરૂર હોવાથી કાઢી નાખવા લાગ્યા છે

ઉપરના આઠ જાતના યુકેલીન્ટસ ઇમારતી કાઢડું પુર પાડે છે અને તેને કાપવા, વેરવા, તથા પાટીઆ પાડવા વીગેરે કામ માટે ઓસ્ટ્રેલીયાના આ જગલોમા ફેક્ટરીઓ છે

૬૦ થી ૭૦ ફુટ ઉંચાઈના યુકેલીન્ટસ સરખાં હોય તો એક ચોરસ માઇલમાથી ૫૬૦૦ ટન બાધવાના લાકડા પુર પાડે છે એક ટન ૫૬ મણનો ગણાય છે, જે પ્રદેશમા ૮ ઇંચ વરસાદની સરાસરી છે ત્યાં આ ઝાંડ થાય છે.

યુકેલીન્ટસનાં જગલોમાંથી ૧૯૧૪ થી ૧૯૨૫ સુધીમાં જગલ રાખવા વાળા આઠ કરોડ પાઉંડ એનું ખરીદાય તેમજ કમાણું છે યુકેલીન્ટસનાં લાકડા રેલ્વેમા સ્ત્રીપર કરવામા તથા બોઈલર સુલમાં બાળે છે. ઓસ્ટ્રેલીયા ના જગલોની વ્યવસ્થા ૪૦ સં ૧૯૧૪ થી અંશગર કરવામાં આવી, ત્યારે શરૂમા ફક્ત ત્રેગન હજાર પાઉંડની ઉચ્ચ આવતી તે વધીને ૧૯૨૫ મા હવે એક લાખ મી તેર હજાર પાઉંડની આવવા લાગી છે જેનો પ્રાથમિક ભાગ જગલની આગાહી માટે ખર્ચવામાં આવે છે આપણા દેશમા મારવાડ, રજ-જુના, મીધ, રાંધણપુર, પાંચણપુર, કાઠીઆવાડ, ગુજરાત અને પલાનના

હરીઆ તરફ, ધોલેરાના હરીઆના કાંઠે, નળકાકા અને બાલ પ્રદેશમાં, લીબડી અને ધોળકા ધધુડા તરફ ને ચુકેલીખટમના સખ્યાળધ આડ વાવવામાં આવે તો ત્યાં થેડો વર્ષમાદ વરમે છે વળી જમીન પણ દેતાળ ભાગની પોતી અને લાંબીએ ખાસ પાણી હોવાથી આ આડને તે માફક આવે છે

લીબડી રાજ્યમાં લીબડીથી ૩ માઈલ નેડલ ખુલ્લે ગાડીયાનો ખાસ કહેવાય છે ત્યાં દેતાળ જમીન છે અને ખાદ પાણી નીકળે છે તેમાં ચુકેલીખટસે ના આડ ઘણા માત્ર થયા છે એ તેનો પુરાવો છે માટે લીબડી અને ધીન્ના રાજ્યમાં તથા નાગદાર ગાયકવાડ સરકાર પણ આવી જમીન પર સખ્યાળધ આડ વાવશે એમ ઉમેદ છે વાવવાની રીત અમોએ આ માસિકમાં આગળ લખી છે

જે ખાનગી જોડુતો અને વેપારીઓ પોતાની મુડીથી માટા વિસ્તારપર સખ્યાળધ ચુકેલીખટસના આડ વાવે તેને માલીકી હક આપી જમીનની વીઘાટી સુકરર કરી અગર પહસાની ધીરધાર કરી વાવેતર કરાવવા સ્ટેટ સગવડ પડતા ધારા ધોરણ કહેતો ઘણા લોકો આ કાર્ય હાથમાં લેશે.

ખાસ, ખોરડી ૧ માફક આ આડના વાવેતર કરવા લોકો તથા રાજ્યમાં પોતાનો ઘોઠો ભાગ દર વરમે ખચ્ચશે તો લાભા દીવસે ઘણો ફાયદો થશે ઉપજ વધશે, જમીન સુધ્ધરશે અને નકામી જમીન ઉપયોગમાં આવશે

ચુકેલીખટસના આડને ઉગાવો જલરી વધે છે તે માટે ફાયદો છે જગવના આ આડ જલડી વધી છાયો કરે છે અને મજૂરનો નાશ કંઈ છે તેથી મેલેગીયાનો ઉપક્રમ એછો થાય છે તેથી આ આડ નકામી જમીનમાં વાવવાથી ખેવડો લાભ છે.

હુલેરાય સી અખડીઆ તરી

સુખઈ ઈલાકાતુ સરકારી ખેતીવાડી ખાતુ.
અમદાવાદ ખેતીવાડી પ્રદર્શન-૧૯૨૭.

(પત્રીકા નાં ૧)

હુન્નર વિભાગના કમીશનર સાહેબ મીં ૨૦ ઈં ૨૦ એટલીન્ડના પ્રમુખ મહા મીંચે અમદાવાદ ૧૯૨૭ના બન-ચુઆરીની છઠી તારીખે એક સાધાળણ સભા કારવામાં આવેલી જેમાં સુખઈ ઈલાકાત વાર્ષિક પ્રદર્શન, ૧૯૨૭ના

હીસેગરની તા. ૧લી થી તા. ૧૨ મી સુધી અમદાવાદ સુકામે માંગ પાયા પર સરવા નકકી કરવામા આવ્યું છે, અને તેના પ્રેમીડન્ટ મુજબ ઇ.સ. ૧૯૧૧ નામદાર ગવર્નર માહેજ રહેશે ૨૦ મેગરની એક કાર્યવાહક કમીટી નિર્માણ ગઈ છે, અને ઘણા આશ્રયદાતાઓના નામ નોંધાઈ ગયા છે, જેમા ગુજરાત, કાઠીઆવાડના રાજકર્તાઓ, સંઘાની અને અગ્રગણ્ય કુટુંબો પણ છે, વગી વધારાના નામ આવતા બંધ છે, અને જા સમાજના લુગા લુદા વર્ગના સહકારથી નેમતાં નાણાં લેવા થઈ શકે એને અશ્વા સંચારમાં આવે છે,

૧ ૨ ૧૯૨૬ના અઠોળર માસમા પુના સુકામે જે નમુના રૂપ પ્રદર્શન સંવામા આવેલું તે ઉપરથી લુગી લુદી જગ્યાઓએ પ્રતિવર્ષે આવા પ્રદર્શન સંવાલુ કેટલું લાભદાયક છે જાહેર છે તે જણાવવા કંપુ નેમ્યાં હિન્દુસ્તાનના સવિધના ઉદ્યોગ માટે જે ઘણા મતો હસી ધાવે છે તેમા એકને મટ જવા સમત છે અને તે એ છે કે હિન્દુસ્તાનનું સર્વોચ્ચ ખેતીકાર ની ઉત્તરિ સથે નેરાલુ છે તેમની ઉત્તરિને આપના નીચે જણાવેલી આ વાસ્તો ઉપર રહેશે છે —

(૧) શ્રમિય પદ્ધતિ પ્રત્યે ખેતીવાડીના સુધારા દાખલ કરવા.

(૨) ઘમગ્યુ હુન્નરોને ટેકવવા.

(૩) તુરશાન અટકાવવા મટે મરજો આપવા,

(૪) જન સમાજની તફરનીમા સુધારો કરવો, એટલે કે બીજા શબ્દો માં લીએ તે

(૧) હાલ જે પાક ઉત્પન્ન કરવામા આવે છે તેના કમતા સવારો અથવા દોઢા પાક કેવી રીતે ઉત્પન્ન કરી શકાય.

(૨) ખેડુનો નવરાકનો વખત બીજી કદ રીતે ઉપયોગમાં લેવાય.

(૩) ખેતની પેરાસ ટેમ પુગી કીંગ તે વેચાય.

અને (૪) ગામરાના બાળકો નિરાળી અને ગાજીત રહે તે માટે શુ ઉપાય ચેતવા વિગેરેનું જન અર્થે લોકને અપવુ નેમ્યાં.

માગ પ્રજના નનપાઉકાર જણાવેલી બાજો હસાવવાની એક મીન પ્રદર્શન સરવાની છે કા જુ કે તે પ્રત્યક્ષ દાખલા સાથે શુ કંપુ અને કેમ કંપુ વનો પાક આવે છે

૨ ઉપરનો દેતુ કીમ્મત કરવા સમગ્ર અમલદારો અને ખાખી મદમો, ખેડુન મદમો, કેરવગન્ટ મરજો આ જે જે લાકઓ પેનાના ઉત્તરિમાં રસ રેના

હોય તે બધાને, પુનાના પ્રદર્શનને જેની કૃતેદ મળી તેનીજ અમદાવાદના પ્રદર્શનને કૃતેદ મળે તે માટે બનતી સેવા અર્પણ નિમગ્ન્ય કરવામા આવે છે. અમદાવાદ ખાતે બહુ શારે પ્રવાસ કરવાની ખાસ જરૂર છે કામચુકે પુના પ્રદર્શન વખતે તપ્પચાર જમીન મળતો, સગીન મૂલાક, પુના ખેતીવાડી કાનેજના કટાક્ષી દેખરેખ, લશ્કરી બાધકામ અને બીજા ખાતાની મદદનો લાભ મળે. માટે બાથા રાખવામાં આવે છે કે દરેક જાણ્ય પ્રદર્શનની તપ્પચારી કરવામાં જે કંઈ મદદ આપો શકે તે માટે બનતું કરવાને આગળ પડશે.

૪. મુળામ કલાકાના બધા ખેતીવાડા ખાતાના અમલદારોને પુના પ્રદર્શન માટે જેની રીતે ખેતી પેદાશના નમુના એકઠા કરેલા તેની રીતે અત્યાગ્રી તજવીજ કરવા વિત્તી કન્વામાં આવે છે ૧૬૨૭ના ડિગ્રીજર માગમા પ્રદર્શન ભગનાર હોવાથી આવતી મોસમની જુલાર, કપાસ, રીઆજી અને બીજા કેટલાક પાકના નમુના મેળવવાનું નાહ ગતી શ', માટે જરૂર છે કે તેવા નમુના આ સાસના પાકમાંથી એકઠા કરવા અને નેમ કરવા તાબડોતબ પુરતા વ્યવસ્થા કરવી તજવીજ કરવી.

૫. પ્રદર્શનની સાધારણ વ્યવસ્થા ઉપર જણાવેલી કાર્યવાહક કમીટી હરતક રહેશે, જેના ચેમેન ઉત્તર વિભાગના કમીશનર સાહેબ અને જનરલ સેક્રેટરી ખેતીવાડી ખાતા ના ગુજરાતના ડેપુટી ડીરેક્ટર સાહેબ રહેશે પ્રદર્શનના જુદા જુદા ભાગ અને પેટા વિભાગ પાડવામા આવશે જેને માટે કમીટીઓ અને તેના સેક્રેટરીઓની નીમણુક દ્વે પછી થશે ખાવા પીવાની બદોબસ્ત પુના પ્રદર્શનની માફક કરવામા આવનાર છે અને પ્રદર્શન જેવા આવનાર તેમજ નમુના મોકલનાર માટે ખાસ કનસેશન આપવા રહેશે કપતીઓને ભનામણુ દરવામાં આવશે છનામો મોટા પ્રમાણુમા રાખવામાં આવશે સરકારી (મશીનરી) અન બીજા નમુનાઓ માટે કીમતી છનામો, ચોંદા અથવા પદ્મે આવવામાં આવશે પ્રદર્શનની જગા શાઈબાગ બાગુળ રાખવામાં આવી છે દ્વે પછીની વ્યવસ્થા બીજી પત્રિકા માગત જણાવવાની ગેઠવણુ થશે.

સુરત, ૨૮ મી જાન્યુઆરી ૧૯૨૭,

“ દાહોદ ફાર્મ પર થતા ઘઉં વિષે ”

—*****—

લેખક — પરાગજી રણુછાદજી દેસાઈ.

ફાર્મ સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટ — દાહોદ,

ગુજરાતમા ઘઉંના સંબંધમાં બી સુધારવાનું તેમજ નવી જાતના ઘઉં હાખલ કરવાના અખરાતુ કામ દાહોદ ફાર્મ પર થાય છે આ ફાર્મ પર ભુરી અને મધ્યમ કાળી જાતની જમીન ઘણે અરે લાગે મળી આવે છે, ભુરી

જમીનમાં લેજ વધુ સચ્છી રાખવાની શક્તિ હોવાથી તેમજ વધારે કળકૃત્ય હોવાથી એ જમીનમાં ઘઉં સારા થાય છે દાહોદ અને ગાંધી તાલુકામાં પહેલ પહેલા ઘણું કરી વાળ્યા ઘઉં મુખ્ય ભાગે પાતા. તેથી એ ઘઉંની જાતમાં કેવી રીતે મુધારો થાય તેના પર લક્ષ અપાયુ છોડ ભંગવાનર હોય, ઘણી કુટ આવતી હોય, ઘણી ઉબીઓ હોય અને તે લાખી હોય તેમજ તેના ઘણા દાણા હોય અને તે સારા હોય અને વજનદાર હોય તે પર લક્ષ અપાયુ પસંદગી ઘટી હોવાથી જાતમાં કંઈક મુધારો જતાયો. પણ જે વડે વડે વડે વધુ હોય તેમજ વાદળ વધુ હોય અગર તો ઘઉંનો ઉલો પાક હોય અને વર સાફ થાય તેના વડેસમાં વાળ્યા ઘઉંમાં ગેડ નામના રોગનો ઉપદ્રવ વધુ જણાતો અને પાકનો સદતર નાશ થતો તેથી ગેડ ન લાગે તેના પ્રકારના ઘઉંની તજવીજ કરવામાં આવી પોપટીઆ અને વાળ્યા ઘઉંનો સયોગ કરી એક મિશ્ર જાતના ઘઉં પેદા કરવામાં આવ્યા એનો પાક પણ વધુ જણાયો પણ કોઈ કોઈ વાર એમાં પણ થેડા પ્રમાણમાં ગેડનો રોગ જણાતો એવા મા આઠેક વરસપર નગર ૪ જેને હાલમાં બોડીઆ ઘઉંથી બોળખનામાં આવે છે તે ઘઉં આ કારમ પર દાખલ કરવામાં આવ્યા આ ઘઉં ઘણા સારા જણાયા અને તેથી એવું વાવેતર કાર્મ પર તેમજ આજુબાજુ વધુ પ્રમાણમાં વાળ્યાની જગ્યાએ થવા માંડયું

આ કાર્મ પર જે જે ઘઉં કરવામાં આવે છે તેવું ટુંક વર્ણન અત્રે અરથાને ન જણાયે એમ માની નીચે પ્રમાણે ખેડૂતની દ્રષ્ટિએ આપવામાં આવે છે (એ તો કહેવાની જરૂર નથી કે મકકોને પાક કાપી લોધા પછી જણ ચાર ખેડ કરી ઘઉંનું વાવેતર નવેગરની પદરગીથી રીસેગરની આખર મુધીમાં ઠી મોસમમાં કરવામાં આવે છે અને મુવાલીઆ તળાવમાં થી નહેર વડે ત્રણ ચાર પાણી જેમ જોઈએ તેમ આપવામાં આવે છે. પાણીની અનુકુળતા ન હોય અને પાછો વરસાદ સારો ન હોય તો પછી ખેડૂત લોક અણાવું વાવેતર કરે છે જો પાછો વરસાદ સારો હોય તો વગર પાણીએ પણ ઉપલી જમીનમાં ઘઉંનો પાક થાય છે) ફરેક જાતમાં ખીની પસંદગી દર વરસે કરવામાં આવે છે ફરેક જાતના જાણે ચાસ અવરનવર ખીલ જાતની સાથે સરખામણી કરવા વાવવામાં આવે છે અને પાકની નોંધ લેવાય છે

(૧) વાળ્યા —

આના દાણા રતાશ પડતા શીકા રજના હોય છે દાણા પોચા હોય છે. એવું છોડ ખાતળા હોય છે છોડને કુટ ઘણી અને લગભગ એકી વખતે

હોય છે, તેથી એકરે બી બે મણુ ઓરીએ તો સાથે એક છોડમાથી ૭ થી ૧૨ છોડ બાજે ૩ છોડ ઘણેખરે બાજે ઉત્તમ રહે છે પાન ઘણા સહેજ લાખા પણ એકદર દુકા હોય છે છોડને ૬ ફુ પાન નીકળે ત્યારે કુટ થવા માંડે છે પાન પર સહેજ સફેદવંદનો ભાગ જણાય છે ઉબી પર સુખલા લગભગ ઉબી ૧૧ કદના દુકા હોય છે ઘણા છોડમા ઢીલી રીતે રહેલા હોય છે

ફુલ અને ગેડ સાથે જણાય છે જો ગેડ ન હોય તો આ જાતનો પાક ઘણો સારો થાય છે (આ જાતમા ધી ઓછુ જોઈતું હોવાથી સામાન્ય તેમજ ચોમાસામા આ ઘઉંનો ઉપયોગ દરવાથી પેટમા દુખતું નથી તેમજ આમ પણ થતો નથી) જે વખતે દહો પાકતો હોય તે વખતે ઉબીમાથી ઢાણો દેખાય છે આ જાત પરિપક્વ થાય ત્યારે ઊંડ જમીનદોરન થવા માટે છે

ઉભો પાક હોય અને એકદમ બારે વરસાદ તોફાની પવન સાથે થાય તો આ મકેમા ઘણુ નુકશાન થાય છે કારણ કે છોડ પાતળા અને પોચા હોવાથી પરી જાય છે અને ઘણાખરા ઉભા થતા નથી અને વાકા રહે છે- જોરસે ઉંદર તેમજ પશુ પક્ષી પણ નુકશાન કરે છે

આ જાત ગમે તે જમીનમા ઓછા જોઈથી તેમજ પ્રતિકુલ સંભોગમા પણ પાકતી હોવાથી તેમજ જલદી થતી હોવાથી તેમજ એનો આશ વરસમા ઘણો પાક થતો હોવાથી લોક ઓતું વાવેતર ઘણા પ્રમાણમા કરે છે

આ ફાઈ પર એ જાતમાં બીની પસંદગીથી ઘણામા સુધારેલા થયેલા હોવાથી તેમજ બીમા લેજસેન ન હોવાથી તેમજ ગમે સાલ સુકુ વરસ પસાર થયેલું હોવાથી નવા પાકેલા (ગઇ-સાલસા) ઘઉંની માગ આ સાલ વધુ પ્રમાણમા થયેલી આ વરસે પણ આનુ બી આબુબાબુ તેમજ ખીવકા ગામે વાવેતર માટે આપેલું છે.

૧૦ શેર છોડના વજનમાથી ઉબીનું વજન શેર ૬ અને ઘણાનું વજન ૪, ૨-૫ થાય છે આ ઘઉંના હોટમાથી આ-ણ નજીકુ જેવું નીકળે છે. હોટનો રંગ સ્તંભ પરતો હોય છે એક તોલામા આશરે ૨૭૭ ઘણા હોય છે એક છોડનો ઘણાનો પાક બા થી ૩ (ત્રણ) તોલા થાય છે

(૨) પીમી.—

આના ઘણા સફેદ અને દુકા હોય છે આના ઘણા પણ નરમ હોય છે આ હવેલી જાતના ઘઉં છે

છે અને રંગ પીળાશ પડતો હોય છે છોડ મજબુત પણ નહીં તેમજ યોગ્ય પણ ન કહેવાય છે અને વધારે કુટ આવે ત્યાં સુધી ધીમે ધીમે થાય છે, કઠી આવવાની શરૂઆત થાય કે છોડ એકદમ વધવા માટે છે. ઉબીનો રંગ પણ પીળાશ પડતો હોય છે કઠીના સુખલા પાક્યા પછી પીળા રંગના થવા માટે છે દણીની ગોઠવણ દીકરી રીતે હોય છે કઠી લાખી અને ઉપરથી સહેજ અણીદાર થાય છે ઉબી સુખતા કરતા લાખી હોય છે. આ જાતના છોડને પણ કુટ ઘણી થાય છે (ખી' વાવવા માટે એકરે આશરે બે મણ બેઠએ) ફરેક છોડમાંથી ૭-૧૦ થાય છે પાન પહોળા ચામગ જેવા અને છેલ્લુ પાન લગભગ એક ફુટની લંબાઈનું હોય છે પાતાની ઉપલી બાજુએ વાળ હોય છે અને નીચલી બાજુ સાફ હોય છે કઠીના નીચતા પાનપર સફેદાઈ (WAX) જણાય છે. કુટ મોડા આવે છે અને આ જાત પાકે છે પણ મોરી આ જાતમાં ગાભમરાથી સહેજ વધુ નુકશાન થાય છે તોફાની પવન સાથે ભેરબધ વરસાદ થાય ત્યારે આ જાતમાં પણ પાકને નુકશાન થાય છે ગેરથી પણ નુકશાન થાય છે સામાન્ય રીતે છોડ થોડા મજબુત જાતની હોય છે.

આ જા-નેા દાણા ચોચા હોવાથી તેમજ હોટનો રંગ સફેદ ફસરો હોવાથી વહોરા લોઠ આ જાતને ટેંગડી માટે વધારે પસંદ કરે છે આ જાતને દળે ત્યાર હોટમાંથી ચારણ નળુ નીકળે છે ૧૦ ચેર છોડના વજનમાંથી ઉબીનું વજન ચેર ૫.૩-૪ અને દાણાનું વજન ચેર ૪ ૧-૩ નીકળે છે. એક તોલા વજનમાં દાણા ૨૨૫ દાણા હોય છે એક છોડનો પાક ૧૧ થી ૩૦ તોલા હોય છે

(૩) પુસા નંબર ૪

આ સારી જાતના, સહેજ કઠણ અને તેજદાર ઘઉં છે. છોડ ભરાવાદાર, મજબુત તેમજ ઘણેખરે ભાગે ત્રીધા જતા જણાય છે છોડમાં કુટ ઓછી હોય છે ૫-૭ થાય છે સફેદાઈ WAX ઉબી પર, નીચલપર, અને છેલ્લા પાન પર દેખાય છે ઉબીનો ઢાંઢો લગભગ ૩-૪ થી ૧' કુટ સુધીનો લંબાઈ મા હોય છે ત્યારબાદ છોડ ઉંચાઈમાં ઝપાટાબધ વધે છે બહી ઘઉંના કરતા બાનેા ઢાંઢો લાગેા હોય છે; પાન રૂવાટીવાળા અને કઠળા હોય છે બન્ને બાજુએ ધારવાળા હોય છે છેલ્લા પાનપર ખાડા ટેકરાવાળી શુભ્રી હોય છે ઉબીમાં દાણા છેટે છેટે ગોઠવાયલા હોવાથી તે લાખી હોય છે અને ટોચ પર ચોરસ હોય છે છોડની ઉંચાઈ બેથી ત્રણ ફુટ હોય છે.

આ જાતને ગેરૂથી બીડકુલ નુકશાન થતું નથી વાવેતર વખતે ઠંડી હોવી જોઈએ વાદળ અને તાપ હોય તો ઘઉં ઉગી, ઠંડી જઈ પાતળા પડી જાય છે તેમજ ખાપરડીથી પણ નુકશાન થાય છે, લગભગ ૧૭ આની સાથે પાકી જાય છે, આનો પાક પણ સારો થાય છે, ફળદ્રુપ જમીન, તેમજ ખતરાળ જમીનને એ ઘણું માફક આવે છે આ સારી જાતના ઘઉં છે દાણા સખત તેરદાર, કરાવાદાર અને સહેજ ટુકા હોય છે ઠંડી આવ્યા બાદ છોડ માં વધારે અપાટાબધ થાય છે કુલ વહેલા આવે છે અને આ જાતને ઠંડી નીકળ્યા બાદ પાકી થવા માટે વધુ વખત રહે છે પક્ષી, ભુડ તેમજ શીઆળ થી આ જાતમા ખેતરમા નુકશાન થવા સભવ છે ઠંડીને સુખલા હોતા નથી તેથી એનું નામ બોડીઆ પડેલું છે છોડ મજબુત હોવાથી તે જમીન દોભત થતા નથી સખત પવન વખતે પણ ટકકર ઝીંકે છે આ જાતમા કુલ બોડી થોની હોવાથી વાવેતર વખતે બી વધુ વાપરી બડા વાવવા પડે છે એકરે ૧૦૦ રતલ બી જોઈએ જ્યારે બોડીઆ ઘઉંના ખેતરમા ઠંડી આવે છે ત્યારે તેનો રંગ ભુસશ પડતો દેખાય છે આ જાતમા ગેરૂનો બીડકુલ દેખાવ થતો નથી દોઈ વખતે ગાભગાથી સહેજ નુકશાન થાય છે ઉંબીનો નીચેનો ઢાટો ઘણો લાળો હોવાથી ઠંડી ખાતર દેખાય છે

આ જાતને વાવેતર વખતે લેજ વધુ જોઈએ છે ખાતરવાળી, ફળદ્રુપ જમીનમાં પાક સારો થાય છે આ જાતના ઘઉંને દળીએ ત્યારે ભુસુ વધારે નીકળે છે આ જાતમા ઘી જરા વધુ જોઈએ છે એની રોટલી સારી થાય છે લોટ પાણી વધારે પીએ છે ૧૦ શેર છેડના વજનમાથી ઉબીનું વજન શેર થાતુ અને દાણાનું વજન શેર ૪૫ થાય છે એક તોલામા આશરે ૨૬૯ દાણા હોય છે એક છેડના પાક ગા થી રૂા તોલા હોય છે આ જાતના ઘઉં આખું બાબુમા તેમજ સરૂ, કાઠીઆવાડમા, ગજકોટ, અમરેલી, પાનેસર, ખાતરેશ, નાસીક વિગેરે જાગમા વાવેતર માટે આ સાલ મોદલવામા આવ્યા છે (આ ક્ષારમ મારફતે)

(૪) પુસા નંબર ૧૨

આ જાત પણ બોડીઆને નામે જોળખાય છે કાબુ કે ઠંડીને સુખલા હોતા નથી

છોડ સામાન્ય રીતે મજબુત હોય છે સફેદાઈ આખા છોડ પર જણાય છે કુટ બોડી આવે છે, ૪ થી ૬ હોય છે વાવવા માટે બી, એકરે અઢી મણ જોઈએ છોડ પધરાતા જણાય છે દાણાનું ઉપલુ આજીવન સફેદ તેમજ ગુણાળુ હોય છે કુલ મોટા આવે છે, અને ઉપલી જાત કરતાં લગભગ દશ ટી

પર દિવસે મોડી થાય છે નીચેના ખાતે 'અવર નવર નનો પડેલા હોય છે. આ જાતના પાન લગભગ વધુ હોય છે પાનનો ઉપલો ભાગ રૂપાટી વાળો હોય છે પાન પહોળા અને ચામડા જેવા હોય છે, છેલ્લું પાન લગભગ ૧૧ કુટનું લગાઈમા હોય છે

ઠઠી ઉપલી જાત કરતાં લગભગ બે ઇંચ વધુ લંબાઈમા (આસરે છ ઇંચ) હોય છે ટોચ પર ચારસ હોય છે ઠઠી પાકતી વખતે રતાશ પડતો રંગ પકડે છે પરીપક્વ થાય ત્યારે ઠઠીમાથી દાણા છોડા સાથે ખરી જાય છે, વધુ લેજવાળા વરસમા નીચાણવાળા ભાગમા સહેજ ગેર આ જાતમા જણાય છે આ જાત ઉપલી કરતા સહેજ હલકા પ્રકારની છે. દાણો નરમ, ઝીણે શીકકા પીળાશ પડતો હોય છે મોડીઆ નાં ૪ કરતા કુલ આઠ દશ દિવસે મોડા આવે છે ઠઠી નીકળે ત્યારે પીળાશ પડતી હોય છે દાણાના આગ્રહાન ને ટોચ ભાગ પર રતાશ પડતો રંગ હોય છે ઠઠી સાંકડી અને લાંબી હોય છે ઠઠી પાકી થાય ત્યારણે જમીનપર ખરી પડી જાય છે

૧૦ શેર છોડના વજનમાથી ઉંબીનું વજન શેર ૬ અને દાણાનું વજન શેર ૩૩ થાય છે એક તોલામા આશરે ૩૧૫ દાણા હોય છે એક છોડનો પાક ૧૧ થી ૨૩ તોલા થાય છે, આ ઘઉંની વાવેતર માટે માર્ગશીરેથી

(૫) બધી—આ ઘઉં ઠાઠાને મલતા સારી જાતના છે એ ઠાઠા સુખલાને નામે ઓળખાય છે છોડ મજબુત અને સીધા હોય છે સહેલાઈ છોડપર સહેલાઈથી કુલ આઠમા પહેલાં માલમ પડી આવે છે, કુલ આવે ત્યાં સુધી છોડમા વધારે ધીમે ધીમે થાય છે કુલ આવેથી વધારે અપાઠા બધ થાય છે કુટ પછી ધીમે ધીમે સારી થાય છે, પણ બધી કુટ પછે અતરે નીકળતો હોવાથી છોડ એકો વખતે પાકતા નથી અને પાકી જવા પામેતો દાણો નાનો મોટો થાય છે કુટ ૮ થી ૧૨ હોય છે, દાણાની ગોઠ વળી નીચગીત રીતે બે હુન્નર કાસકીની માફક હોય છે ઠઠી કરતા સુખલા લાખા હોય છે પાન પહેળા, ખડગચડા અને ચામડા જેવા હોય છે છેલ્લું પાન ૧૦ ઇંચથી ૧૫ ઇંચનું લગાઈમા હોય છે અને તેથી એ નમેલું અગર વાકું વળેલું હોય છે છોડમા વધારે સારા હોય છે

આ જાતમા ગામમરાથી બધી જાત કરતા સહેજ વધારે તુકશાન થાય છે તેમજ એમા અગારીઓ પણ જણાય છે મોડું વાવેતર થાય તો ઘઉં માકે છે ખરા પણ પાક આઠ આની થાય છે ગેર જણાતો નથી, મોડી પાકની

હોવાથી લગભગ બે પાણી વધુ આપવા પડે છે દાણા લાખા કઠણ અને તેજદાર હોય છે છોડ બુજ લાગે જમીન દોસ્ત થાય છે. કારણ કે મગસુત હોય છે. છોડ ૨૫ ફુટથી ૪ ફુટ ઉંચાઇ થાય છે

જ્યારે બક્ષી ઘઉંને કઠી આવે છે ત્યારે એતરનો દેખાવ સફેદાઇ પર જતા ઘેરા રંગ જણાય છે. જ્યારે કઠી પાકે છે ત્યારે સુખલા કાળા પડતા જાય છે. ફુટ વધુ થતી હોવાથી જાડું વાવેતર કરવાની જરૂર નથી ખી એકરે ૭૦ સ્તલ હોય તો પણ આલશે. આ જાતના છોડને પાન વધુ હોય છે એટલે ધાત્ર ચારો પણ ઠીક મળે છે વાણ્યા અને પુસા નુબર ૪ કરતાં ૫ દર દીવસ મારા ફુલ આવે છે

આ જાતને મળતા ઘઉં શેટ પારનેર, હાસોટી અને કાઠા હોય છે ડાંગર કાપી લીધા પછી આ ઘઉં વાળ્યા હોય તો એકરે આશરે ૬૦૦ સ્તલ પાકે છે.

૧૦ શેર છોડના વજનમાંથી ઉબીતું વજન શેર ૫૫૫ અને દાણાનું વજન શેર ૪ થાય છે એક તોલામાં આશરે ૨૭૦ દાણા હોય છે એક છોડનો પાક ૧૦ થી ૧૫ તોલા થાય છે આ ઘઉંનું ખી પણ વહેચવામાં આવેલું છે.

(૬) વાણ્યા × પોપટીઆ

આ મિશ્ર જાત વાણ્યા અને પોપટીઆ નામના ઘઉંના સયોગથી થયેલ છે. આ જાતનો દાણો, કઠણ, પાતળો અને નુકો અને તેજદાર હોય છે આ જાતના પાન વધુ કાઠવારુ, ગેર જણાય છે ફુલ મોડી આવે છે અને પાકે છે પણ મોડા, પણ પાક વધુ આપે છે ગાલમરો નળવો જેવો જણાય છે પીંસી જાત કરતા કઠી કઠક નાની હોય છે દાણાના ઉપરના આંધાદાન લીલાશ પડતા રંગના હોય છે અને મગસુત અને સખત રીતે બાલુએ ગોઠવાયલી હોય છે આની ઉત્પત્તિ કરવાનો મુખ્ય હેતુ ગેર ન થાય તે માટેનો હતો. પણ આ જાતના પાન ગેર કાઠવારુ જણાય છે

દશ શેર છોડના વજનમાંથી ઉબી શેર ૬ નીકળે છે જ્યારે ઘઉં શેર ૪૫ મળે છે એક તોલા વજનમાં દાણા ૨૬૩ હોય છે જ્યારે દરેક છોડનો પાક ૧૦ થી ૧૫ તોલા થાય છે ૫૩૩ (અ) માં બુદી બુદી જાતના ઘઉંનો એકરે કેટલો પાક થાય છે તે જણાવેલ છે

સામાન્ય —

ઘઉંને માટે જમીનમાં ખેડ કરવાથી રવો રવો થાય તેવી જમીન સારી ફરકાથી વાવેલું, ઉગે છે પણ ઠીક અને સામાન્ય વરસમાં પાક પણ ઠીક આપે

છે જે વરસમા ભેજ ઝોછો હોય, જમીનમા ઢેફા હોય અને કાચી વગરે ખેડ કરેલી હોય ત્યારે હળવતી વાવેતર કર્યું હોય તો ઠીક થઈના ફડકાને કારણે ઠરી ઉડુ વાવેતર કરી ઉડુ વાવેતર કર્યું હોય તો ઠીક ગળ્લે આસમા સરખા દાણાનું વાવેતર થવું જોઈએ. જે જાતના છોડ મજબુત હોય અને જમીન દોસ્ત છેડ થતા નથી તે જાતમા છેડને મુળ ગરાવાદાર, ઉંડા મજબુત પથગયદા તેમજ ઘણા હોય છે માટે આવી જાતમા વાવેતર આધુ કર્યું હોય તો બાજ સારી, પાક ફાલે છે અને વધુ થાય છે એમ અનુભવ સુચવે છે.

સાધારણ રીતે આ ભાગમાં ઘઉં આશરે ૧૪ ઇંચના ગાળાથી ચોરાય છે પણ જે કુટના આંતરે વાવેતર કર્યું હોય તો ખીનો ગચાવ થાય છે અને પાક પણ ઠીક થાય છે એમ અનુભવ સુચવે છે. ઘઉં ઉગી નીકળ્યા પછી વરસાદ થાય તો ઘઉંને કુટ સારી થાય છે વાવેતર વળતે 'કઠી મોસમ' હોય તો ઘઉં ઉગે છે સાગ જે વાદળ થાય અને તાપ પડે તો ખપરડીથી પુકેશાન થાય છે અને આછા પડી જાય છે ઘણો ભેજ હોય અને વાઈઆ ઘઉંને વાઈઆ હોય અને ત્યાં બાદ વાદળ રહે અને જે માસની ચાદર વરસાદ થાય તો ગેર ઘણો આવે છે અને વાઈઆનો દાણો છરીઓ થઈ જાય છે જે વળ તો કઠી આવે તે વળતે જો પુષ્કળ વરસાદ પવન સાથે થાય તો વાઈઆ અને ખીની ઘઉં જમીન દોસ્ત વધુ પ્રમાણમા થાય છે, છોડને કઠી અવર નવર આવતી હોવાથી દાણો તો બાંહે છે, સાધારણ સરેરાશ પાક ખી, થી આગરે ૧૪ થી ૧૫ ગણો થાય છે.

આજલા પાકને ખાતર આપેલું હોય તે ઘઉંને શુભ દાખવે છે મેલા, આગર અનુપ્પ મળના ખાતરથી પાકમા વધુ વધારો થાય છે એકરે દરે ગાળા આપ્યા હોય તો પુષ્કળ થાય છે ઉકરણતું ખાતર કોણેલું આપેલું હોય તો માર મકઈ તેમજ ગાજગીના છુપરા ખેત માથી સાફ કરવા જોઈએ નહીં તો ઉધડને ત્રાસ થાય છે વધુ જોડને લઈ જોઈ વરસમા ઘઉં ખીના પી જાય છે તે વળને મળેને હળી કડાડયા હોય અને ત્રણ ચાર દીવમ તપવા દઈ પછી રાપડી ફરતી હોય તો ઝડ કાળાગ પડતો રમ ધરે છે અને ફાયરો થાય છે પણ આને માટે રીતસરતું વાવેતર થવું જોઈએ પાણી જેમ જોઈએ તેમ આપ્યું હોય તો ફાયરો થાય આ લાગમા ખાતવાળી જમીનમા પણ ઘઉં થાય છે (ખારમા એકદમ આર (ઉપલી ૬" ના પડમા ૦-૬૮ હોય છે તે પછી કેવશી ૧૫ કારબોનેટ ૧-૦૨, કેલ્શીઅમ સલ્ફેટ ૮-૦૬, કેલ્શીઅમ

કલોરાઇડ ૦-૦૨, મેગ્નીશીઅમ ૦-૦૬, મેગ્નીશીઅમ કારબોનેટ ૦-૦૧) નહેરના પાણીમાં એક ટર ખાર (૧,૦૦,૦૦૦ બાગમાં) ૧૨ થી ૧૪ હોય છે તેમાં કેલ્શીઅમ કારબોનેટ થી ૭, મેગ્નીશીઅમ કારબોનેટ ૧-૪૨ થી ૩-૨૦, મેગ્નીશીઅમ સલ્ફેટ ૧-૦૩, મેગ્નીશીઅમ કલોરાઇડ ૧-૬૦ થી ૨-૮૨) હોય છે,

ઘઉંના વાવેતર વખતે આસમા ઢેફા પડ્યા હોય તો ઢેફાને 'ઉચકા' આંત્રુઆંત્રુએ મુકાવવા ઘઉં એ ફુટના ફડકાના ગાળાથી ઓરેલા હોય અને એક પાણી પાયા પડી એડી રાપડી ફેરવી હોય તો જમીનમાં લોજ રહી રહે છે અને એક પાણી ઓછું હોય તો પણ ચાલે. એ તો કહેવાની જરૂર નથી કે અણના વાવેતર કરતા ઘઉંના વાવેતરમાં ફાયદો વધુ થાય છે ઘઉંને હીમ થી નુકશાન થતું નથી વાવેતર પછી કઠી આવતા ૮૦ થી ૧૦૫ દિવસ થાય છે ત્યાર બાદ આશરે એક મહીને ઘઉં પાકી ઘઉં તઇયાર થાય છે.

કઠી આવવા માટે એટલે આશરે એક અડવાડીઆમાં ઘણા ખરા ઘઉંને કઠી આવી જાય છે આવળના હયડા નીચે ઘઉં થતા નથી. તેમજ મોસબી સતગ, લીબોઇના ઝાડની નીચે નાના છોડ રહી જાય છે અને દુકી. અને ઝીંબી કઠી આવે છે બોડીઆ અને બક્ષી ઘઉંની કઠીમાં મથાળે તેમજ નીચે પણ દાણા ગરાયજા હોય છે

લેખક — ગંગાજી રાજીસોડજી દેમાઇ

દાસોદ શ્રી સુપ્રીન્ટેન્ડેન્ટ

(અ)

વરસવાર પાક કર્મોનારે પત્ર, પાક કર એકરે રતવમાં

પકની ભત	૧૯૨૦-૨૧	૧૯૨૧-૨૨	૧૯૨૨-૨૩	૧૯૨૩-૨૪	૧૯૨૪-૨૫	૧૯૨૫-૨૬	૭ વર્ષનો સરેરાશ પાક
૧ વાહ્યા	૧૦૩૨	૧૫૧૪	૧૧૦૫	૧૧૭૫	૬૨૬	૬૬૬	૧૦૭૮
૨ પીપી	૧૨૦૦	૧૨૦૬	૧૨૫૯	૧૪૬૩	૭૩૯	૮૯૩	૧૧૨૭
૩ પુસાન	૭૭૨	૧૩૧૬	૧૧૭૮	૧૧૧૪	૭૦૫	૧૧૪૦	૧૦૪૧
૪ પુમાન	૮૪૦	૧૩૨૫	૧૧૮૫	૧૧૫૨	૮૨૨	૮૮૬	૧૦૩૫
૫ અણી	૧૨૭૦	૧૫૪૯	૧૧૬૪	૧૧૪૩	૬૧૭	૮૦૬	૧૧૪૧
૬ વોહ્યા પો વોહ્યા	૧૪૫૫	૧૪૮૩	૧૩૦૨	૧૧૩૧	૭૨૫	૧૧૬૦	૧૨૦૬

પરગણ રજીસ્ટ્રાર દશામ.

જાહેર પ.પ.ર.

સ્વસ્થાન ઇંદરના રેવન્યુ કમીશનરની ઓફીસથી

ઇંદર રાજ્યની જમીન ઘણી કીમતી અને કૃણદરૂપ છે અને જોતીવાડીના કામ માટે તે ઉત્તમ પ્રતિની ગણાય છે એકવાણુ જમીન મોટા પ્રમાણમાં પડતર પડી છે તે સાથવા માટે તજવીજ આવે છે જેથી આ જાહેર ખબરથી જોતીના ધધામાં પડવાવાળા સાહસિક સ્વરૂપે તેમજ સાગ સાધનવાળા ઉત્સાહી એકતોને ખબર આપવામા આવે છે કે જેને મોટા જથ્થામા જમીન રાખવી હશે તેમજ હાલના સુધરતા જતા જમાનામા વખત અને મળુરીનો ખચાવ થઈ શકે તેવા જોનાર જેવા કે ટ્રેક્ટર, પ્લાઈ, લોઢાના સુધરેલી જાતના હળ વિગેરેથી જોતી કરવાની ઇચ્છા હશે તેને માટે આ ઉત્તમ તક છે

જમીનમા પાણી બહુ ઉંડા નથી તેથી પુરતા પાણીવાળા કુવા સહેલાઈથી ગાળી શકાય છે મોટી નદીઓ પણ છે કે જેમાથી ઇરીગેશન માટે પુરત પાણી મળી શકે નેમ છે હવા પાણી પણ તન્દુરસ્તી માટે સારા છે સરેગશ વરસાદ પાત્રોશથી ચાલીસ ઇંચ પડે છે

ફરેક જાતના પાક જેવા કે—કપાસ, ઘઉં, સરસવ, સેલડી, મેથી, અળશી, તમાકુ, બાજરી, ગુવાર, લોયમીંગ, તલ, મકાઈ, વિગેરે—કીમતી પાકનુ વાવેતર મોટા પ્રમાણમા થઈ શકે તેની એટલુજ નહીં, પણ ફરેક જાતનુ શાક બકાલુ ઉત્પન્ન કરી શકાય, અને આખા, મહુડા, ચીકુ મીઠા તથા ખાટા લીંબુ, જામફળ અને અજમેરી જોર, કેળ, પપૈયા, વિગેરેના બાગ બગીચા બનાવી શકાય તેવી રસાળ જમીન છે તેની સાથે ઉત્પન્ન કરવામા આવતી ચીજો એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે જ્યાં તેની બજાર હોય ત્યાં સહેલાઈથી મોકલી આપવા માટે અમદાવાદ-પ્રાતીજ રેલ્વેની પુગતી સગવડ છે

આસ પ્થાનમા રાખવા લાયક હકીકત એ છે કે જમીન રાખનારને રાજ્ય તરફથી વેચાણનો ઉદાર હક આપવામા આવે છે. એટલે જોતી માટે જમીન સુધરવા, પાછળ જે ખર્ચ કરવામા આવ્યો હોય તે નિબદ્ધ જતો નથી

જમીન ઉદાર સરનોથી સાંચવામા આવશે માટે જેને આ રજ્યમા જમીન રાખવા વિચાર હોય તેણે અમને મળવુ

હીમતનગર, અમદાવાદ-પ્રાતીજ રેલ્વે,

તા. ૯ માઈ માર્ચ અને ૧૯૨૭, ગ્રા. હીમતનગર

KESHAVLAL A JIVANI

તીડનો ઉપદ્રવ.

હાલમાં આપણે તીડના ટોળાથી થતા ઉપદ્રવની હકીકત વાંચીએ કે કાભળીએ છીએ ત્યારે આશ્ચર્યચકિત થઈને બચની લાગણી અનુભવીએ છીએ હમણા મીઠા, કાઠીયાવાડ, અમદાવાદ અને જાલના પ્રદેશમાં North West નામના તીડના ઉપદ્રવથી તુળના વિશાળ ક્ષેત્રફળનો ઘાણ નીકળી ગયો તે હકીકત છાપામાં વાંચનારી આલભને તીડ વિષે જાણવાની અપેક્ષા ઉદ્ભવે એ સ્વભાવિક છે આ નાના પણ ભયંકર પ્રાણીઓ જ્યાં થઈને જાય ત્યાં મુલતુ નિકળત કાઢે છે તે કેવા હર્ષ? તેમના ઉપદ્રવની આગાહી આપણાથી કેમ કરી શકાતી નથી? અમુક સ્થળેજ ક્યાંથી તેઓ કુટી નીકળે છે? આ તીડનું જીવન કેમ શરૂ થાય છે અને પુરૂ કેળવાય છે? તથા આ ભયંકર પ્રાણીઓનો નાશ અથવા અટકાવ કરવા માટે શા રસ્તા લેવા જોઈએ આવું અનેક સવાલો ઉઠે છે. આથી કરીને અત્રે આ ઉપદ્રવ સંબંધી સામાન્ય માહિતી જણાવવાય તેને ઉપયોગી થઈ પડશે એમ ધારીને આપણા આવી છે અત્રે જણાવવું જોઈએ કે પ્રસ્તુત લેખમાં આપેલી હકીકત કાંઈ ખાસ નવી નથી મરતું તે વિગતો પુસ્તકોમાંથી એકઠી કરેલી છે

ઈશ્વરી કૌપ

વિજ્ઞાન જ્ઞાન વિહિન મનુષ્યો માને છે કે તીડોનો આવો ઉપદ્રવ થવો એ ઈશ્વરી કૌપ છે અને તેમાં પુરૂપ પ્રયત્ન નિરર્થક છે આ બાબતમાં સત્યા નત્ય નિષ્ણય કરવો જાણીએ રખીને આપણે વર્ધમાનિક દ્રષ્ટિએ આ વિષય પર વિચાર કરીએ તો જણાયે કે આતો એક સામાન્ય જનાવ છે અને એમાં ઈશ્વરના હાથનું આરોપણ કરવું જરૂરી નથી પ્રથમ તો એ જાણવું જરૂરનું છે કે તીડ એ એક નાનું ખેતરમાં થતા ખપરી અને તીલીધાડાની બાલનુજ બેથી ત્રણ ઇંચ લાંબુ અને અર્ધો ઇંચ જાડું માણી છે, અને તેની વશવૃદ્ધી કરવાની શક્તિ ભયંકર પ્રમાણમાં મોટી છે આ પ્રાણીઓનો સ્વભાવ સમુદ્રમાં ફરવાનો હોય છે આખો સમુદ્ર સાથેને સાથે ઉટે છે, લાખી મુસાફરી કરે છે અને અહીં તહીં જ્યાં જવાનું મળે ત્યાં ઉતરીને ખાવા માટે છે

તીડની જાતો.

હી દુસ્તાનના એ જાતના તીડનો સમિતિવ તવાનીખવાર અલેવાવ મળી આવે છે એક બોરજો લોકરટ (Bombay Locust) અને બીજાને મોથ લોકરટ

અથવા (માયગ્રેટરી) તીડ કહે છે આ બે તીડના સ્વભાવ અને રહેણી કરણી મા ઘણો તફાવત છે તેમની ઉત્પત્તિના પ્રદેશ વચ્ચે ઘણું અંતર છે, તેમ તેઓ જુદા જુદા મુલકમાં ફરે છે તેઓ જોકે ખીમના મુલક ઉપર આક્રમણ કરતાં જ નથી સિવાય કે બનેની અનુમતીથી તેઓ સરહદ પગના ખાત ઉપર ભેગા અથવા જુદા જુદા હલ્લો લઈ જાય છે. જોખમે લોકસ્ટ તરીકે જોખખાતી જાતીનો આધાર મુખ્ય અને કલક તો સાધથી લાંટીની દક્ષિણ બાજુમાં છે. ત્યારે ઉત્તર હિંદુસ્તાનના સઘળા ભાગમાં નોર્થ વેસ્ટ તીડનો અમલ આવે છે. પેરંતુ કેટલીક વખત જોખ બને છે કે અમદાવાદની દક્ષિણના ગુજરાતમાં, રજપુતાના, મધ્યપ્રાંત, વરાહ, બગાળા અને આસામમાં આ બને અથવા બેમાંથી જોકે ગમે તે જાતી જોવામાં આવે છે

૪ રહેઠાણના મુલક.

હાલમાં મીંઘમાં તથા ગુજરાતમાં જે જાતે નુકશાન કર્યું તે ઉપર જણાવેલી જાતોમાંથી ખીજી જાતના તીડ છે આ જાત સિંધમાંથી કાઢીઆવાડમાં આવીને પોરબંદર ધબને અમદાવાદ ને વાત ૥ પ્રદેશના ઉપદ્રવ કરી રહી છે આ જાતને અધિકાર હિંદુસ્તાન મહાર અંગ્રેજીમાં છે ત્યાંથી ઉત્તર આફ્રીકામાં થઈ સાઉદી, અરબસ્તાન અને ઇરાનમાં ફરી, બલુચિસ્તાન દ્વારા સિંધ, કાઢીઆવાડ, રજપુતાના અને પંજાબમાં ફાળે ૧ થાય છે હિંદના જણાવેલા, છેવટના ચાર મુલકોમાંથી તેઓના જગી મેળા જોકે યજ્ઞ ઉત્તર હિંદુસ્તાન મા ઉડવા માટે છે અને કિમાવર્યની જાણેલીના મુલકો સચુકત પ્રાપ્ત, ખીજાર અને બગાળામાં ફરી વળે છે જતક ના તરફ તો કવચિત્ત દેખા દે છે

૫ જીવન પરિધતિ

આજ મુખી જે અભ્યાસ થયો છે તે પ્રમાણે આ નોર્થ વેસ્ટ તીડની જીવન પરિધતિ નીચે પ્રમાણે છે — રજપુતાનાથી આયમલા રેવાળ 'ડુગરી પ્રદેશ મા તથા સુરેમાન ડુગરીની હાંમખાખામાં આ જાતની ઉત્પત્તિ થાય છે આ જાત પંજાબમાં માર્ચ કે એપ્રિલમાં અને રજપુતાનામાં જુન કે જુલાઈમાં ઇરા મુકે છે દરેક માદા જમીનમાં જોકે ઇચ કે એથી પશુ પધારે ઉગાઈ આ ૮૦ થી ૧૦૦ ઇંચ મુકે છે ઇંડા લગભગ હામરના માપ નેવરા હોય કે ઇરા મુકવા માટે જગીન જોદવાનુ સાધન માદાને કુદરતે બચેલુ છે તે પીડ ની લગભગ અને વાજુ થી મડા જેવુ હોય છે ઇરામાંથી બન્યા નીચળતા વળુ ગડવાડીના વાગે છે તરત ઠીકજેલા જગમાં આખ વગરના અને લીના

સરકારી તેમજ પ્રાંતદ્રીય અધિકારીઓની મદદ લેવા માટે માંગણી કરીને તેઓ ને ઉપર જણાવેલા પગલા લેવાનું સુચવ્યું છે તે પ્રમાણે હાલમાં ગુજરાત કાઠીયાવાડના જે જે ભાગમાં તીકનો ઉપદ્રવ છે ત્યાં રેવન્યુ ખાતાના વત્તાગ્રીથી માડી કલેક્ટર સુધીના સઘળા અમલદારો, તોલિકા અને છદ્દલા લોકલ જોડના મંડ્યોને અધિકારીઓ, સહકારી ખાતાના અમલદારો, સહકારી મંડળીઓના સભ્યો, બીજી શ્રામિક સંસ્થાઓના સભ્યો અને દરેક ગમના આગેવાનો આ બાળતમાં અત્યુલ્લેખ્ય એવા જેડુત વર્ગને દેશની માર્ગ જતાવરનો પોતાનો-ધર્મ યથાસ્થિત બળનીને આ મયકર પ્રાણીઓના ઉપદ્રવથી થતો વિનાશ નેટલે અને તેટલે અશે જોડો કરવા પ્રયત્ન કરે એજ અભ્યર્થના

આદ્યાદેવપ્રભાદ હરિલાલ દેશામ

બી એલ

જેડુતોના ઉદ્ધારની કુચ્ચી.

“ જેડુત ” શબ્દ ને અર્થમાં આજકાલ પ્રચલિત છે, તે અર્થ શ્રી-મહા ભગવદગિતાના ૧૩ મા અધ્યાયમાં વર્ણવાયેલો છે, તે જોડે ખીલકુલ અંધ એ સતો નથી ઉપર જણાવેલા અધ્યાયમાં ક્ષેત્ર એટલે એતર તેને આ દેહ કદપી છે ન્યારે ક્ષેત્રજુ એટલે ક્ષેત્રકાર યાને જેડુતને દેહી એટલે આત્મા માન્યો છે આ અર્થનું તાદ્રશ્ય જેડુત શબ્દ જોડે સરખાવતા જેડુત શબ્દનો અર્થ કેટલો ઉચી કક્ષાએ માનવાનો છે તે દેગેક વિદ્વાન પુરૂષે જોર કરી લેવાનું છે હવે ન્યારે જેડુત શબ્દનો અર્થ શ્રીગ પ્રમાણથી ઉચ્ચી કક્ષાનો માનવાનો છે તો સર્વાંધ ઉપગ્રીત થાય છે કે જેડુતની આજકાલ અધમ દશા કેમ આવી ગઈ છે? તેનો જવાબ એટલોજ આપી શકાય કે જેડુત પોતે જતેજ પોતાની અધમ દશાને માટે જવાબદાર છે કારણ કે કુદરતી નીયમ પ્રમાણે જો પોતાની જાતની સ વાળ દરેક જુલુ ના રાખે તો તેની શારીરીક તેમજ માનસિક નથા વ્યવહારીક સ્થિતી અધોગતીને પામતી જાય છે માટે એટલું તો નક્કી છે કે જેડુત પોતેજ પોતાની અધોગતીને માટે જવાબદાર છે આજે ઉતર સુજળ ન જાવી જો જેડુતને તેની સુધારથી અથવા પ્રગતિની દીકા ન જતાવીએ ને જોડી રહીએ તો વ્યાજબી લેવાય નહી, કારણ કે જેડુત પોતે ક્ષેત્રકાર

હોવાથી દુનિયાને જોઈતી ચીજો કાચા મોલના રૂપમાં બદલીને તૈયાર કરી આપે છે તેથી જેડુતને તેની સુધારાની માને પ્રગતિની દીશા બતાવવાને આપણે જાણી છીએ તે કારણ અહા ન કર્યાથી આજ કાળ દુનિયાની અધોગતી થઈ રહી છે એમ દરેક સજ્જનને કમ્યુન કરવું પડશે, એવી આ લેખના લેખકની મામાન્ય માન્યતા છે જેડુત અધમ દશામાં આવી પરવાના ઘણા કાણો છે પ્રથમ સારા વખતમાં જેડુત તરફ દુનિયાના ઘણા લોકો સહાનુભૂતિ ધરાવતા હતા આજે તે સ્થિતિમાં પરીવર્તન થઈ ગયું છે જેડુત ક્ષેત્ર તરફ દુનિયાને પાલન પોષણની તમામ ચીજો પકડીને તૈયાર કરી આપે છે છતાં તેના તરફ કોઈ હવે સહાનુભૂતિ પ્રથમવત જોઈતા પ્રમાણમાં ધરાવતું નથી, તેનું મુખ્ય કારણ એવું છે કે સારા આગાહ વર્ષોમાં પાકનો ભાવ સાદો આબ્યાથી જેડુતો બેદરકાર બનતા લાય છે જેથી તેમના તરફનો સહાનુભૂતિનો ભાવ નષ્ટ થતો જાય છે બીજું ગૌણ કારણ એવું છે કે જેડુતો ઠેળવણી લેતા થયા છે પણ તે સગીન પ્રકારની ન હોવાથી મોજ મજાહમાં પડી ગયા છે કારણ કે ઠેળવણી લેવા શહેરમાં નિવાસ નાખવો પડે, અને શહેરની મોજમજાહનો શેષ તેઓને લાગવાથી મોજ મજાહમાં પડી પ્રમાદી થવા માડયા છે પહેલા જેડુતના તમામ ઘેરના છોકરા જેતીના અગના કામો બંને નીચેડીજ લેતા હતા, જરૂર જોવા નોકરો રાખતા હતા આજે તેથી વીપરીત સ્થિતિ છે એટલે કે બહુધા જેડુતો જેતીના આધાર નોકરો ઉપરજ રાખે છે અને પોતે બંને પ્રમાદી થઈ ગયા છે માફ કરેવું એવું નથી કે જેડુતોએ ઠેળવણી લેવી જ ન જોઈએ અલબત્ત તેઓએ ઠેળવણી તો લેવીજ જોઈએ પરંતુ તે સગીન પ્રકારની હોવી જોઈએ. શહેરમાં રહી અધોવચ ઠેળવણી લેવાથી તેઓની સ્થિતિ અતો જાણ્ય તતો જાણ્ય જેવી થઈ પડી છે સારાગ કે ઘોળીતો કુતરો નહીં ઘાનો કે નહીં ઘાટનો એવી તેમની સ્થિતિ થઈ પડી છે માટે મારી જેડુત બામજોને જામ વિનતી છે કે તેઓએ ઠેળવણી સગીન પ્રકારની લેવી જોઈએ અને તેનો પોતાના ક્ષેત્રમાંના તમામ સહુપયોગ કચ્ચો જોઈએ હવે જેડુતોને અધમ દશામાંથી આપણે શ્રી રીને તારવી ઝડીએ તેનો વિચાર કરવાનો છે જોઈ ગામમાં જમને જોઈશું તો તે ગામની સ્થિતિ પ્રથમ કરતા આપણે આગાહ જણાશે માટે પાવી બાધણીના મકનો આપણી નજરે પડે તેમજ ગામમાં જોઈએ બે ઘોડાગાડી તેમજ કોઈ ગામમાં મોટું પણ જોવાનું આવશે નાટક સીનેમાં વીગેરે તમામમાં બહુધા જેડુતે જ નજરે આવશે ધારાસભાની મેજાની કે લોકવિદ્યાના મેજાની સુખીમાં ઘણે ભાગે જેડુતોને અગાધ પરનો

ભાગ લેતા આપણે જોઈ શકીશું એટલે સામાન્ય આપણે એવો ભાસ જણાશે કે ખેડુતોની પ્રગતી વધુ થતી જાય છે. પણ તે ભાસ ઉપલક્ષીઆ છે. તેના તળીઆમાં પેન્નીને બારીક તપાસ કરતા જણાશે કે તળીઆમાં સડો લાગેલો છે ઉપર જણાવેલો હામ ખેડુતોને બહારનોજ છે કારણ કે પ્રથમના ખેડુતો સારા વરસમાં બે પછલા બચાવતા તો તેનું મોનું હઈ આપ-તીનાં સમય માટે રાખી મુકતા હતા જ્યારે આજે બચાવનો ઉપયોગ ઉપર મુજબ મોનું મનાવના સાધનો બહારવામાં થાય છે અને આપ-તીના સમયે તે સાંધનોને ખોટ ખાઈ ને કાઢી નાખવા પડે છે આજકાલ ખેડુતોમાં ચંહા 'પાણીની મેમ્બર્નગીરી'ને ધારે એટલો તો સખત પ્રમાણમાં બેમી ગયો છે કે કેટલાક ગામોએ તો પોતાના સામાન્ય આજીવિકાનું સાધન બે ધી છે તે બજારમાંથી લાવવું પડે છે આવી સ્થીતી ઘણીજ હયાપાત્ર છે તેઓ ભાઈઓએ બને સમજીને મુધરવું જોઈએ ખેડુતોને શુધારવાને નામદાર સરકારે -સહકારી તેમજ ખેતીવાડી ખાતા-સ્થાપના છે પરંતુ ચોક-જનક વાત એ છે કે તેનો લાભ ખેડુતો જોઈતા પ્રમાણમાં લેતા નથી તે તેમની અઘા પચા કેળવણી અને પ્રમાણી પર્યાને લીધે નથી ખેડુતોમાં ખોટી માલવમાં વસ અને અર્થશ એટલો બધો રહે છે કે તે ખોટી આબન પુરવાર કરવામાં બીલકલ લેફરકે કરી નાખે છે એટલુંજ નહીં 'પણ' ખુન વજેરે શુન્હા કરી સામા બાલુકને તારાજ કરવાનો ખેરોબ પગલામાં પ્રવર્તે છે ખેડુતોની આવી બેદર રથીથી મુધારવાનો ફક્ત એક જ ઉપાય છે કે દરેક તાલુકે તેમની મુધારણા માટે સલાહકારી મહત્વ સ્થાપવું જોઈએ આવા મહત્વના મેમ્બરોએ નિંધાય સેવા કરવાની ભાવના રાખવી જોઈએ એ મરજે કેઈ ગામમાં જર, જમીન કે જેડ બાબતમાં ઉપરથી થયેલી તકરરમાં વચ્ચે પડી તટસ્થ રીતે નીવેડો લાવવો-જોઈએ જેથી ખેડુ તોના નાંકકના બરખાડ થતા નાણા બચે, અને તેમની સ્થીતી મુધરે ખેડુતો આજ કાલ પાચમાલ થના જાય છે તેનું પ્રધાન કારણ ઉપર જણાવ્યું છે તેમ તેમ ॥ બેદરકારી અને પ્રમાદતા છે અને એ બે ચીજોને નીચેના આઠ શુદ્ધ નિલાવવાના છે તેમાં દષ્ટિ જુ ચર થાય છે

- (૧) પોતનું શુદ્ધ
- (૨) નોકર ચાકરનું શુદ્ધ
- (૩) ખેતીવાડીનું શુદ્ધ
- (૪) શહેર સબધી શુદ્ધ
- (૫) સરકાર સબધી શુદ્ધ

(૬) દોર ઢાંકતું ગૃહ

(૭) ખાનગી સાહુકારનું ગૃહ અને

(૮) સહકારી સોસાયટીનું ગૃહ

ઉપર મુજબ આઠ ગૃહો નિર્માણમાં ખેડુતો દીન પર દીન પાયગાલ યતા બચ છે તેમાથી તેમનો ઉધાર કરવા સહાકારી મંડળો સ્થાપવા ભેદ્યે માટે એ દિશામાં ખેડુનો તરફ સહાનુભૂતી ધરાવનારા સંસ્થાઓએ તરિત પગલા લેવા ભેદ્યે એજ માર્ગ ચાલે કુચી ખેડુતોને સુધારવામાં અથવા તેઓને પ્રગતિમાન કરવામાં લેખકને ઉત્તમ જણાય છે એજ.

સરૂચ-લોધવાડો

તુમડીની ખડકી

ત્રીભોવન રવાદાસ તુમડી

તા ૧૬-૩-૧૯૨૭

પૈયાંમાંથી પપેન કેમ બનાવાય?

—***—

૧

એક અંગતનો ઉદ્યોગ.

ગુજરાતમાં સર્વજે કંઈયે પૈયાંને માફક આવે એવી આબોહવાને લીધે પૈયા સહેલાઈથી ઉછેરી શકાય એમ છે, આ કળનો આહાર તરીકે ઉપયોગ કરવો એ પંચ આરોગ્યવહ છે અને તે માટે તેની ખપત પણ પુરુષ છે. પરંતુ પૈયા બહુ મોટા પ્રમાણમાં કરીને તેમાંથી પૈયાના કળનું સત્વ લેને “પપેન” ના નામથી ઓળખવામાં આવે છે તે તઈયાર કરવાનું કામ હાથપર લેવું એ વધારે કાયદાકારક છે પૈયાંમાંથી પપેન બનાવવાની રીત સહેલી છે અને તેનો ઉપયોગ ઔષધના ઉપચારમાં યતો હોવાને લીધે તેને ખપત હિંદુસ્તાનમાં તેમજ પરદેશોમાં ઘણી છે.

પૈયામાંથી પપેન બનાવવાની રીત સખંધી દક્ષિણ આફ્રિકાના ખેતીવાડી ખાતાએ ગાહાર પાડેલી હકીકત હુકાવીને અને આપવામાં આવે છે

બનાવટ—પ્રથમતો પૈયામાંથી રસ અથવા તેને પપઈયાનું દુધ કહેવાય છે તેફેએકડું કરવા માટે લાકડો કે વાસની ચપુ વડે કળમાં ધચ ઉડા કળની છાત્ર ઉપર ઠાપા પાડવામાં આવે છે અને તેમાંથી જરતુ દુધ કાપ, ચીનાઈ માટી કે લાકડાના વાસણમાં એકડું કરવામાં આવે છે નીકળના

નીકળતા જો દુધ ફળની છાલ સાથે ચોટી ગયું હોયતો તેને વાસણમાં ખખેરી લેવામાં આવે છે દુધ એકઠું કરવાનું કામ સવારના પહેલા પહોરે ૪-૫ કારણકે આ વખતેજ ફળમાંથી વધારેમા વધારે દુધ વહે છે ફલ ઉપર દુધ લેવા માટે જો પહેલી વખત ત્રણ ચારજ કાપા કર્યા હોય તો એજ બે દીવસ પછીથી બીજી વાર કાપા પાડવાથી ફરીથી દુધ નીકળશે પરંતુ જો પહેલી વખતેજ સાત આઠ કાપા કરેલા હોય તો બીજી વખતે બહુ જુગ દુધ નીકળે છે જે ફળ ૨/૩ જેટલા પાકા થયેલા હોય તેમજ દુધ કાઢવા માટે ઉપયોગ કરવે કાપા પાડવાને લીધે ફળ પાકતા વાર લાગતી નથી કાપા પાડવાને લીધે ફળના સ્વાદમા કાંઈ ફેરફાર માલમ પડતો નથી જો કે તેના બહારના દેખાવમા થયેલા ફેરફારને લીધે બજારમા તેનો ભાવ સુકાબલે આછો મળે છે

એકઠું કરેલું દુધ જામી ન જાય તેટલા માટે જેમ બને તેમ જલદીથી સુકવી નાખવું જોઈએ નાના પાયા ઉપર જપા કામ કરવામાં આવતું હોય ત્યાં હવ સુવવા માટે બડા કાચના મોટા તકતા ઉપર દુધ પાથરીને સુવતા પ્રકાશમા તે તકતા સુકી દેવા સવારમા એકઠું કરેલું દુધ જો બપોરે સુકવી નાખવામાં આવે તો સાજ સુધીગા ઠીક ઠીક સુકાઈ જાય છે અને જેથી કરીને જામી જવાની બીજ રહેતી નથી અને બીજે દીવસે આખો દીવસ સુકવવાથી પુરેપુરું સુકાઈ જાય છે જ્યાં મોટા જથ્થામા કામ કરવાનું હોય ત્યાં સુકવવા માટે ખાસ પતરાની ભઠ્ઠીઓ રાખવામાં આવે છે, જેમા ૪૦૦ જેટલા નીચમીત તાપ આપીને દુધની સુકવણી થાય છે દુધની સુકાઈને ઝીલી બરડ ગાગડીઓ થઈ જાય ત્યારે બરાબર સુકાએલું દુધ ગણાય છે કોઠી ફળવાની ઘટી વડે આ ગાગડીઓને ફળીને લોટ જેવો ભુકો કરીને અને પછીથી તુર્ફ હવા ન પેસે જેમ ખાટલીઓમા ભરીને બધ કરી દેવામાં આવે છે એટલે પપેન બનાવમા વેચવા માટે તઈયાર થયું ગણાય છે

ઉતારો અને ક્રીમન —પપઈયાના એક વ્રક્ષ ઉપજી સરેરાશ ૩૦ ફળ ઉતરે છે અને ૩૦ ફળમાંથી ૧) તલ દુધ મળે છે, આ દુધમાંથી ૧૬ થી ૧૮ ટકા જેટલું પપેન બને છે

પપેનનો ઉપયોગ જવા માટે સાધારણ રીતે મોટા પ્રમાણમાં થાય છે એમા પાચ કી ૧૧ રૂબા કરવાનો મોટો શુદ્ધ રહેલો છે અને તેથીજ કરીને અગિરમાથ અને અત્યાના હમેશના દરઠીઓને પપેન વાપરવાની દાકતરો ભલામત કરે છે એઈ કન્વામા પણ પપેનનો ઉપયોગ થવાનો ઘણો અવકાશ છે કારણ કે તેથી કરીને ભારે ખોરાક હવકો બને છે, દહી બનાવવા માટે છાશ ની જગાએ પણ પપેનનો ઉપયોગ કરી ગણાય છે

અમેરીકાના ધણીએ આડવીઆઓ જણાવે છે કે 'ચોક્કસ' પપેન દર રતલ ના બાર શીલીંગના ભાવે વેચાય છે અને તેની ખપત દર માસે એક ટન જેટલી છે આ ભાવ તો જોછામાં, જોછો મળેજ પરંતુ ધણીએ વખત આધી ઘણો વધારે ભાવ મળે છે

ઈંગ્લેંડમાં દર વર્સે બારથી પંદર ટન પપેનની આવક થાય છે અને તે સીલોનમાંથીજ યુરૂ પાડવામાં આવે છે મીલોનમાં પપેન બનાવનાર મુખ્યત્વે ખેડુતોજ છે. મીલોનમાં પપેનના ભાવ એક રતલે બારથી ચઉદ શીલીંગ મળે છે, પરંતુ આ ભાવ વધારે ઠહેવાય, કારણ કે તે અછતને લીધેજ છે તો પણ સાધારણ રીતે પપેનના ભાવ દર રતલે સાતથી સાઠ આઠ શીલીંગ મળે છે

આ ઉપરથી વાયક જોઇ શક્યે કે પપેન બનાવવાનો ઉદ્યોગ સહેલો છે અને પેલાસ સારી કરાવે એમ છે વળી તે ઉદ્યોગ ખાસ શસ્ત્રીય કે રસાયણીક ગાનની જરૂર નથી. મીલોનમાં ખેડુનો આ ધણી પોતાનો કરી મહ્યા છે તો હિંદના અને ગુજરાતના વાડી નળકાના માણિકો આ ઉદ્યોગ તરફ પેતાનું ધ્યન દોડાવે એ ખાસ જરૂરનું છે

લે. મહાદેવપ્રસાદ હરિલાલ દેશાઈ

બી. એલ

ખેતીવાડી સાર અગરમાંથી મીકું

મેળવવાની સુચના.

—***—

આખાનાં નયા એવાજ બીજા રૂબા ઝાગમાં ખાતર નાખવાને સાકે જોઈતું મીકું ફાત બેજ વખત એટલે કે મે મહીનાની તથા નવેમ્બર મહીનાની ગરુઆતમાં ધરાસણાના મીકાના અગરમાંથી મળી શક્યે તે ગામનું સરનામું ધરાસણા, તાલુકા, વલસાડ, મોટું ડુંગરી છે હરેક બગાળી મણ મીકાની કીમત ૧૩ આના પ્રમાણે અ.પવાનું કનમેશન કરેલું છે પણ તેનો લાભ લેવા માટે ત્રણ મહીના અગાડી એટલે-ફેબ્રુવારી તથા એપ્રિલમાં અનુક્રમે પાસ વળુ કરવો પડશે

૨ આવી રીતે જેને મીઠું જોઈએ, તેની અરજી હીસ્તરીકટ ઓફીસલયરલ
ઓવરસીયર સાહેબ મારફતે કરવી અથવા તે મે ડેપુટી ડાયરેક્ટર સાહેબ
ખેતીવાડી ખાતુ, મુરત, એ સરનામે પરવારી કરવી અને તેમા કેટલા બગીચા
મણ મીઠું જોઈએ છે તે રાષ્ટ જલ્લાનુ મણથી જોડો લાગ મણચીના લેવો
નહિ આવી અરજી ૨૦મી જુલાઈ સુધીમા આવવી જોઈએ જો મે મહિનામાં
મીઠું જોઈતું હોય તો ૨૦મી જાનેવારી સુધીમા અને જો નવેમ્બર માસમાં
જોઈતું હોય તો ૨૦મી જુલાઈ સુધીમા અરજી મળે એવી રીતે ને અરજી
કરવી જોઈએ.

૩ જેવો પામ મળે એવે તરતજ અજાદે જાને અથવા તે ટપાલ
મારફતે મોકાલી કીમત આગળથી મોકલી આપીને, મરકરકુન સાહેબ હુગસણા
મીનાના અગરમા, ધનમણા, તાલુકા, વલસાડ, પે ૭૨ ડુમરી એ સરનામે
પાસ રજુ કરવો પાસ તથા કીમત મરકરકુન સાહેબને ૨૦મી ફેબ્રુઆરી
તથા ૨૦મી એપ્રિલ સુધીમા મળવા જોઈએ.

૪ જે તારીખ મરકરકુન સાહેબ લખી જણાવે તે તારીખે મીઠું અગર
માથી જામેડી લઈ જવાની મોકલવણ અજાદેશોએ પોતાની કરી લેશે જોઈએ.

૫ જે ટીકો થોડું મીશન લઈ પાસવાળાઓને મોકાલી સમાવડ કરી
આવી મકરો નમના નામે નામ પ્રમાણે છે તેથી જો કાઢને તેમની જરૂરી
હોય તો તેમની આથે પરમાથો પત્રવ્યવાર કરવો

૧ મેસર્સ મોકલનમાઈ વસનજીની કંપની, ઉડી તા વલસાડ

૨ મેસર્સ લોગીલાલ મોકલનદાવની કંપની, મુ ડુમરી

સાંડી સી. એસ પેટલ

એ ડેપુટી ડાયરેક્ટર ઓફ ઓર્ગેનિકલયર

(સહકાર પરિષદ ઉપરથી) — ગુજરાત, મુરત

મુંબઈ ઇલાકામાં ઢોરની ઓલાહ.

ગુજરાતમાં કાંકરેજ ઢોરની જાત

(મુંબઈ ઇલાકાત ખેતીવાડી ખાતુ પરિકા ન ૬-૧૯૨૬)

મુંબઈ ઇલાકામાં હાલમાં આખરે અઠ ઢોરની જાત છે આ જાત ખેશક
ઓજ વખતે ઓખળી એ વાદ તરીકે જાણીની હોવી જોઈએ કા જુ કે હાલમાં

કેટલેક ઠેકાણે આ બોલાવના સાધારણ ચોખ્ખાં જનવર મળી આવે છે.

દરેક બોલાવના છુટા છવાયા કોઈ વખત ચોખ્ખી બોલાવના દોર નીકળી આવે છે તે સાદ જણાવે છે કે ચોક વખત આ દોરની જાત કાક વગરની હતી. હાલના જમાનામાં વર્ણચક્ર દોરના ટોળામાં ચાલતી એકજ લોહીમાંથી પેદા થતા જનાવર ઉછેરવાની ચાલુ પદ્ધતીને લીધે ચોખ્ખા અગર પ્રાપ્ત જનાવર ભાગ્યેજ મળી આવે છે.

જે ભાગમાંથી આ જનવર મળી આવે છે તે ભાગમાં જ ખામ કામમાં આવે તે વાત જ્ઞાનમાં રાખી આ જનાવરની ઉછેર કરવામાં આવી છે અને જોઈ પ્રદેશમાં ત્યાના સ્થાયી દોર કરતા બીજા પ્રદેશમાં ઉછેરના દોર વધુ સારાં નીવડે છે નહીં તે શકા બરેલુ છે જાણવા તરીકે, શુકરાલના ઉડી ગઢવાળા અને રેતાળ પ્રદેશમાં, ઝમકવાળા અને લાળા પગવાળા કાકરેલુ જાતના જનવર વધુ મારફત આવે છે વધુ વરસાદવાળા ઘાટના પ્રદેશમાં અને પાંગરનું વાવેતર થાય છે તેવા પ્રદેશમાં પત્થર જેવી સખત ખરીવાળા રાગી જાતના જનવર બહુજ કામતા હોય છે.

કેટલું જાણી લેવાયેલી રાગના પ્રમાણમાં ઇલાકાના દોરની જોવાઈ નીચે જણાવેલા જાતુકે પ્રમાણે જોડવી રાકાય —

ભારે, હલકા અને વચલા વર્ગના ખેતીના કામ માટે, દુધ અને ખેતી જોગ જાને (દુધ તથા ખેતીના જાળદ માટે) કામ માટે —

ભારે ખેતીના કામ માટે કાકરેજ, કુજાવેલી અને ગીર અગર જોરાલ જાતના જનવર,

હલકા અને હિંદાવળા ખેતીના કામ માટે જ્યમૂન મહાલ અને ખીલારી જાતના જનવરો

વચલા વર્ગના ખેતીના કામ માટે રાગી જાતના જનવરો.

કેટલું દુધ માટે સીધી જાતના જનવરો

દુધ તેમજ ખેતીના જાને કામ માટે ગીર, કાકરેજ અને થરપારકર જાતના જનવરો.

કાકરેજ દોરની બોલાવ

પાલણપુર સરકારના કાકરેજ નામના ભાગ ઉપરથી કાકરેજ દોરનું નામ મળ્યું છે આ જાતના દોર ખાસ કરીને ખેતીના કામ માટે ઉછેરના હોઈ ખેતીના કામમાં ઠીક કામમાં આવે છે તેમજ દુધ પણ ઠીકાડી સાફ આવે છે કાકરેજ જાનમાંથી પસાર થતી બનામ નવી ઉપજની આ દોરને બનાઈ દોર

પણ દહેત્રામા આવે છે વાગડીઆ ઢાળી લોકો આ દોરની ઉછેર કરતા હોવાથી તે દોર વાગડીઆ દોર તરીકે પણ ઓળખાય છે રાધનપુર સંસ્થાનના વડીઆર ભાગ ઉપરથી, આ જાતને મળતા વડીઆર જાતના પણ દોર હોય છે વડીઆર અમુક ધાત્વીઆત્મ અગર ખીડતુ અથવા અમુક ગોવાળીઆની જાત ઉપરથી નામ પડેલું છે વડીઆર અને કાકરેજ તાલુકા એક પૂખ્તની પાસે આવેલા છે

કુદરતી રહેઠાણુ—કાકરેજ દોરની ત્યા ઉછેર થાય છે તે જમીન નીચાણુમા છે અને વારવાર ત્યા નદીના પુર આવે છે ત્યા શીયાળામા ખડું જ ઠંડી પડે છે અને ઉનાળામા સખતમા સખત તાપ પડે છે આ ભાગમાં ફક્ત નાના બાડજ જોવામા આવે છે ઉપરની પરિસ્થિતિ પરથી એમ સાબિત થાય છે કે આ જાતના દોર કંઈલુ હોવા જોઈએ

ઉછેરનાર—રબારી, ભરવાડ અને અમુક અથો ઢાળી લોકો આ દોરની ઉછેર કરે છે સાદ આકવામુ રબારી અને ભરવા લોકો ખસ ધ્યાન આપે છે, ખડું કાળજીથી દોર ઉછેર કરે છે સાદ આકવી વખતે અમુક ચારી નીશાનીઓ અને રંગ ઉપર ખડું જ બાર મુકવામાં આવે છે દોર ઉછેરનો ધધો કરનાર અભણ માણુ અને આ નીશાનીઓ શુધ્ધ અને સાદ જાતવાન જાનવર પાંખવામા, ઠીક જેવી મહદગાર થાય છે

સાદ મેળવવાની રીત—ચોતાના માટે અગર તેા ખીજા ચોતાના જાતભાઈઓમાં અરસ પરસે અઢલ ખઢલ કરવા માટેજ સાદ ઉછેરવામા આવે છે ઇચ્છીત લક્ષણો અને શુભ નીશાનીઓવાળા વાછરડાની ખાસ કરીને કાળજી રાખવામા આવે છે અને જે અરસામા આવેા વાછરડો જન્મયો હોય તેજ વખતમા વીઆએલી ખીજા જે અગર વધુ ગાયોતુ દુધ એને પાવામા આવે છે અગર આ ગાયોને ધવરાવી મુકવામા આવે છે

દોર ઉછેર કરનારનો મુખ્ય ધધો બળદ મેદા કરવાનો છે છ મહિનાના વાછરડાને બળદનો ધધો કરનાર માણુસને વેચી નાખવામા આવે છે આ લોકો એવા વાછરડાને ખમી કરે છે અને મોટા ધધે ચાલુ બળદની જોડ કરીને વેચે છે વાછરડીઓનો વેપાર કરવામાં આવેો નથી દોર વેરવાની ઉપરની રીતને લીધે દોર વેચવાની જાણીતી ગુજરી બરાતી નથી ફક્ત અમદાવાદમા દર શુક્રવારે ગુજરી બરાય છે અને ત્યા મુખ્યત્વે કરીને બળદ વેચવામા આવે છે રાધનપુર સંસ્થાનમા દરોરાના દીવમેામા વાર્ષિક મેળો અગર પ્રદર્શન ભરવામા આવે છે અને ત્યા દેર વેચાણુના સાગ મોદા થાય છે

આ એકાદ માટે સરકારે બે ફારમ રાખેલા છે એક અમદાવાદ જિલ્લા માં છારોડી ફારમ અને બીજું મુગન જિલ્લામાં મુગન પાસેનું ફારમ તથા મુધ્ધ ગાય અને બળદ ઉછેરવામાં આવે છે અને ત્યાંથી રૂ ૨૦૦ની પડતર દીમતે ફળાઉં સાંઠ પ્રોત્તીયમ સીસ્ટમ ઉપર આપવામાં આવે છે સાંઠ લેનાર માણસે આ દીમતનો અડધો ભાગ રૂ ૧૦૦ આપવા પડે છે અને હર મહિને સરકાર તે માણસને સાંઠની ખોરડી તરીકે રૂ ૧૦ આપે છે

દીમત — ઇ સ ૧૮૮૮ ની સાલમાં પણ દાંકરેજ બળદની જોડની દીમત રૂ ૩૦૦ થી રૂ ૫૦૦ સુધીની પડતી હતી હાલમાં પણ એક બળદની જોડની દી રૂ ૫૦૦ થી રૂ ૮૦૦ પડે છે ગાયો માટે ધણીજ થોડી માગણી હોય છે અને સારી ગાય રૂ ૧૦૦ થી રૂ ૧૫૦ સુધીમાં મળી આવે છે

દોર ઉછેરની રીત — અમદાવાદ જિલ્લા અને ઠાકીઆવાડના સભ્યના દરેક ગામડામાં તથા ખેડા જિલ્લા અને મુગન જિલ્લાના કેટલાક ગામડામાં એક, બે અથવા દોર ઉછેરનો ધંધો કરનાર માણસો મળી આવે છે દોરને છુટ્ટા રાખવામાં આવે છે અને કોઈ વખત બાંધવામાં આવતા નથી તેમજ જવલેજ દેહવામાં આવે છે રાત્રે દોર-અખવા ખાઈ દરેક જણ એક નાનો કાટાની વાડવાળો પાટો કહે છે આમાં દોર રાખવામાં આવે છે આમાંના જવલેજ પુષ્કળ થોડા મળે છે. ત્યારે દોરનો ઉછેરનારના ગામમાં રાખવામાં આવે છે ને બિનાબામાં ચારાની શોધમાં પોતાના ઉચી ગયેલા જ નાવરો તથા સાંઠ સાથે માથેલા માથા હર ભટકે છે ફક્ત તાજાં વીંચાયેલા અને થોડા અરસામાં વીંચાનાર દોરને ઘેર આગળ રાખવામાં આવે છે રબારી અને બરવાડ થોડો કોઈ પણ ભાતનું ઘાસ સીંદ્રીકમાં રાખતા નથી અને હુકાળ અગર અછતાના વખત વગર ભાગ્યેજ પોતાના દોરને ઘાસ નીરે છે પરંતુ સાંઠને અમુક બે-ત્રણ આપવામાં આવે છે અને ખાસ કરીને જ્યારે ગયો ફળવરાની મોસમ હોય છે ત્યારે સંઠ પર આ બાળતમાં જરા વધુ ધ્યાન આપવામાં આવે છે

દાંકરેજ દુધાળી ગાય તંકાઉ — મુગનના સરકારી ફારમમાં આ ગાયોને કેટલાક વર્ષથી દેહવામાં આવે છે ત્યાં જોને ડેરી લાવકની ગાયો તનીકે જોળખવામાં આવે છે તેવી જાતની લાધારણ ગાયો નીલી છે હમગ ત્યાં હુધ નો ઉતાર વેરના ૨,૫૦૦ થી ૪,૨૫૦ તરફ આસપાસનો થાય છે છારોડી આગળના નોથ કોટ કેટલેક ફારમમાં પણ આ જાતના જાનવરને દેહવામાં આવે છે અને દરેક રેતરડ મરેશ તરફ ૨,૦૦૦ હુધ મળ્યું છે અહીં આ વાછરડો

અને વધારી જોઈ જાય છે એટલે કાચાકરો દોષ છે. માથા ઉપર અથ-
વાં દ્રાક્ષર મેળે જોઈ જાય શીંગડા હોય છે. જાન લાખા તેમજ હુલ્લરો દોષ છે.
મીઠાની અવિપાસ એક યુવ પેદાશ આવી રંગનો કાંઈક દોષ છે. આજ
મળકતી હોય છે તેથી જાનવર બહુ જ ચતુર હોય તેમ જણાય છે.

દોષ.—શરીરના પ્રમાણમાં આંબડાની ડોક, સધારણું કંઈની ધાબળો
સાથે ચારી બીજેથી દોષ છે.

શરીરની ચારી રીતે, તરી, જાતવી પાસળી અને, સાચી બીજેથી હુલ્લર
દોષ છે.

જાનવર.—જન મિલખુત અને સાચા હાલકાના જાણવાળા ચરાવાદાર દોષ છે.
જાનવરના સામાન્ય જાણવારમાં જનાવર બળદ તરીકે બહુ જ સાદું કામ
કરી શકે તેમ જોવી શકાય છે. આ જાતના જાનવર માડના કામમાં બહુ જ
હેતુવળું અને પ્રિયોત્તમ પ્રિયોત્તમ દોષી શકે છે. જાણે શુભ આકારની ઘટી
જાય છે, પુરેથી, પહેલી અને જોડી અને છાતીએ જવા એકદમ સાકડી થઈ
જાય તેને જાનવરમાં સડ, આકાર, કહેવાય છે. આ જાતની શરીરની ઘોટ
સાચી જોવાઈતા અને તેરી માટેતા જાનવરમાં ખાસ ઇચ્છવા જેમ છે. જાની
કનીયામાં નહિ તો હી કુલાનમાં કાકરે જાતના જાનવર બહુથી જુનામાં જુના
છે. એમાં કાચપણું શેકા જેવું બધી ઘટા વધારી જોડે, આ જાનવર, પાળવામાં
આવે છે તે પાળું બંધી બંધે જોડીની અમુક ટેવો આ જાતમાં જોવામાં આવે છે
કોઈ એક જોડે માંજુલ દોષમાં આવે તો ખોટા જાનવર નાના પાછરાની
આસપાસ લીટાણી જાય છે. અને કોન સીધા ઉચા કરીને ઉભા રહે છે ને
ચાચનાર અમર ઠપ્પણ કરનાર દોષમાં ધુસવાં જોડે તે આજુ દોષ સંચિત થઈ
જાય છે. અને જાનવર, જાણે, જાનવર, પર, દોષી પડે છે.

સુખે ઉલ્લાસ ત્રિપાઠી ખેતીવાડી માણે.

જાનવર પ્રત્યક્ષ નાં ૨૦-૧૯૨૬

ખેતીવાડી ખેતી, તરફથી, માણીની ટેવી રીતે મેળવી શકાય.

જાનવર પ્રત્યક્ષ નાં ૨૦-૧૯૨૬
જાનવર પ્રત્યક્ષ નાં ૨૦-૧૯૨૬
જાનવર પ્રત્યક્ષ નાં ૨૦-૧૯૨૬
જાનવર પ્રત્યક્ષ નાં ૨૦-૧૯૨૬

આટલું સમજી રાખવું જોઈએ કે રાક' પડતી પાગલમાં મુના જેતીવાડી ખાનાના મેહેરયાન કાચરેટ્ટ માહેમને પનો મબોધવા પતનો જવાળ કાતો ઝોઝો માહેમ પોતે આપશે, અગર જો તે વીધાના ખામ તર તફ તાકીદે ચોગ્ય કે વા માકતી આપશે પગલું જો પગલાઈ તત્તનેજ કાખવામાં આવે તો વળતો બચાવ થશે અને એ હિસાબી નીચે ની મહીતી આપવામાં આવે છે

અમદાવાદ

પુછવાની હકીકત

- ૧ મુના જેતીવાડી કાનેજના મે-
પ્રન્મીપાન માહેમ
- ૨ જેતીવાડીના પ્રદેશર સાહેબ
- ૩ જેતીવાડીના ગ્રામ્યણ તારા (કોર્પોરેટ)
- ૪ જાગડા, બાગ વગેરેના તર (હોર્સ
કંચરીરેટ)
- ૫ વરપની શ્રીઅર(કોર્પોરેટ મોટીરેટ)
- ૬ પાકરોગ શાસ્ત્ર (પેન્ટ પેરિયોલરેટ)
- ૭ કીટક શાસ્ત્રના એરીગટન્ટ પ્રેફેમર
માહેમ
- ૮ જેતીવાડીના મે એન્જનીયર સાહેબ
- ૯ ડે રેના તર (લાઇવ રીક એક્સપર્ટ)
- ૧૦ પાક સુધા હા તર (કોર્પોરેટ)
- ૧૧ ફિર્કિ પાક-અય શાસ્ત્રના પ્રેફેસર સાહેબ

કાનેજના અધિકારી, જેલવણી, ખાસ ધોરણો
વગર બાગત
મુનો, તેમ જ જેલવણી ખાનાને વગેરે બાગત
ખાતરની કિમી, પાનના ગુણ, કુદ અને
ખાગડી માંજેના પ્રયુક્તરણ બાગત તથા
જગીનમાથી પાણી શોષી કાઢનાર વગ
બાગત.

જાગડો, તેમની નજીવણી ખાતર
વગેરે બાગત તથા માકબાજ તથા શોખ
ને કાવામાં કુસજાડ વગેરેની હકીકત
બાગત

હા હા હોરોની એળખાણ ની હામણ
નો સદતર નાશ થાસના અરણોના કુધા
તથા પાન પરથી છોડો હામત કેવા
વગેરે વાગે

છોડોના કુગસની થતા રોગો અને તેઓ
ની સારવાર બાગત

જવડા ની થતા છોડોના રોગો તથા તેમની
સારવાર બાગત

જેતીના જોનારે કુવામાંથી પાણી જુહાર
કાઢવાની આખોજી વગેરે બાગત

દેહાગો, મગ અને અધારી ઉછેર ની
જુડીન્જી રીતો

કાક હમ બાગત

ખર્સીવાડીની કાકરવાળી રીતોની બાગત

મુચના — ઉપરના સ્થા અમદાવાદમાં જોરીમાં મુના જેતીવાડી ફેલેજમાં
અવેલી છે અને ઉપર સ્થાવિર સોમાના પ્રકોશ જવાળા આખો પગલું રેપીડીક
બાગતને લગતા કુધા પમો દલાકાન જે તે રીકાગના જેતીવાડી ખાતાના ડેપુટી

ડીરેક્ટર સાહેબ તત્કાલ મોકલવા જોઈએ—કે જે નીચે પ્રમાણે છે—

૧ દક્ષિણ મધ્ય વિભાગના જેતીવાડી ખાતાના મે. ડેપુટી ડીરેક્ટર સાહેબ [પુના, મતાંગ, શેવાપુર અને અદમદેનગર જિલ્લા, ઓફીસ પુનામાં]

૨ ઉત્તર મધ્ય વિભાગના જેતીવાડી ખાતાના મે. ડેપુટી ડીરેક્ટર સાહેબ [નાસીક અને પૂર્વ ખાતેશ જિલ્લા] ઓફીસ નાસીકમાં

૩ દક્ષિણ વિભાગના જેતીવાડી ખાતાના મે. ડેપુટી ડીરેક્ટર સાહેબ [ધારવાડ, ખેતગામ, બીમપુર જિલ્લા], ઓફીસ સુરતમાં

૪ કામળના જેતીવાડી ખાતાના મે. ડેપુટી ડીરેક્ટર સાહેબ [રતનાગીરી, ધાણુ, કોલાંગા અને કનેરા જિલ્લા] ઓફીસ રતનાગીરીમાં

૫ સુજાતના જેતીવાડી ખાતાના મે. ડેપુટી ડીરેક્ટર માટે (સુરત જિલ્લો, પંચમહાલ, ખેડ, અમલા જિલ્લા) ઓફીસ સુરતમાં

૬ મીથના જેતીવાડી ખાતાના મે. ડેપુટી ડીરેક્ટર સાહેબ [હેમલાદ નવાપરજાદ, દેગાંવ જિલ્લાના મકેર, યર અને પાગર તથા ઉપના સીધ મન્દના જિલ્લા] ઓફીસ દેગાંવમાં

દરેક વિભાગને લગતી જેતીવાડી મનગો જાતની ગેને તથા ખાતા નમુનો અપાતી મુદ્દને લગતા મનાનોના જ રા. આ અગત રા. આપને અને દરેક વિભાગના પામ અધવા તેને લગતા પ્રથમ મોખના

સુંખાઈ ઇલાકાની ઢોરની જાતો

ઢોરની ગીર જાત

(જેતીવાડી ખાતુ સુંખાઈ પત્રિકા નં ૧૦—૧૯૨૬)

સુંખાઈ ઇલાકામાં હાવમા આસરે આઠ ઢોરની જાત છે આ જાત બેશક એક વખતે ચોક્ષી જોલાહ તગીકે જાળીની હોની જોઈએ, કાચ કે બાવમા કેટલેક ઠેકાણે આ જોલાહના સાધાણુ ચોખ્ખા જાનવર મગી આવે છે

દરેક જોલાહમાં હુગા જાવમા કોઈ વખત ચોખ્ખી જોલાહના ઢોર નીકળી આવે છે તે સાફ જણાવે છે કે એક વખત આ ઢોરની જાત કવચ વગરની હતી હાવમા જાનમા વર્ણકર ઢોરના મેગારા આલની, એક જ હોલીમાથી મેગા વના જનાવર ઉડેવાની આણુ પચ્છનીને વીધે ચોખ્ખા અગર સુધે જનાવર ભાગેજ મગી આવે છે

જે ભાગમાથી આ જાનવર મળી આવે છે તે ભાગમાજ ખાસ કામમા આવે તે વાન ધ્યાનમાં રાખી આ જાનવરની ઉછેર કરવામા આવે છે અને એજ પ્રદેશમા ત્યાના સ્થાયી ઠોર કરતાં ખીજા પ્રદેશમા ઉછેરેલા ઠોર વધુ સાન નીવડે કે નહિ તે શકા ભરેલુ છે હાખલા તરીકે, ગુજરાતના ઉડી ગઢેરવાળા અને રેનાળ પ્રદેશમા ઝમકવાળા અને લાળા પગવાળા કાકરેજી જાતના જાનવર વધુ માફક આવે છે વધુ વરસાદવળા ઘાટના પ્રદેશમાં અને ડાંગરનુ વાવેતર થાય છે તેવા પ્રદેશમા પર્યર જેવી સખ્ત ખરીવાળા ડાગી જાત મા જાનવર જાહેજ કાનના હોય છે

દરેક જાતની ઉપયોગીતાના પ્રમાણમા ઇલાકાના ઠોરની જોલાદ નીચે જણાવેલા અનુક્રમ પ્રમાણે જેડરી શકાય —

ભારે, હુલ્લર અને વચલા વર્ગના ખેતીના કામ માટે, દુધ અને ખેતી એમ જાનને (દુધ તથા ખેતીના જાળદ માટે) કામ માટે —

ભારે ખેતીના કામ માટે કાકરેજ, કૃષ્ણાવેલી અને ગીર અગર બાટોલ જાતના જાનવર

હલકા અને ઉત્તાવલા ખેતીના કામ માટે અમૃતમહાલ, અને ખીલારી જાતના જાનવરો

વચલા વર્ગના ખેતીના કામ માટે ડાગી જાતના જાનવરો ક્રકત દુધ માટે મીધી જાતના જાનવરો દુધ તેમજ ખેતીના જાનને કામ માટે ગીર, કાકરેજ અને ઘરપારકર જાતના જાનવરો

ઠોરની ગીર જાત

પ્રસ્તાવના—સુબાઈ ઇલાકામા ઘણુ ખડ ગીર જાનનો સૌથી જાહોળો ઉપયોગ થયેલો છે, દરેક ગામ કે જ્યાં થોડીએ ગાયો અને જાળદ હશે ત્યાં પણ આ જાત મળી આવે છે સુબાઈ ઇલાકામા થોડીએક નવી ઉત્પન્ન થયેલી જાતો તૈયાર કરવામા આ જાતનો જાહોળો ઉપયોગ થયેલો છે મોટું, આગળ તરતુ કપાળ અને ઉછેરી અદરની જાણુએ વળી ગયેલા એવા લાળા કાન, આ જાતના આગળ પડતા ખાસ લક્ષણો છે નરી ઉત્પન્ન થયેલી ખીજા જાતોમા જ્યાં જ્યાં આ જાતનો ઉપયોગ થયેલો હોય છે, તેમા કાન તથા કપાળના આ બે લક્ષણો ઉદરના હેત છે કપાળ આગળ પડતુ જાહું હોવ શી આખો માધાગા જાહું ઉડી પેની ગયેલી દેખાય છે અને તેને લીધે આ ઠોર ના સુસ્ત અને ઉવજુગી લેણુ દેખાય છે પણ ખડ જોતાં તો તે ઘણુ યાદ કામ આપનાર જાનવર છે માત્ર તેમા એ લુન છે કે તેની દરરેખ તથા

ચાકરી સારા હોવા જોઈએ. કારણ એક વખત જો તે હુળળ પડી ગયું તો તેને અસલ સ્થિતિમાં લાવવું એ ઘણું કઠણા બરેલું અને મુશ્કેલ કામ છે, અને વખત પણ ઘણો લે છે.

ઉછેરનો અમલ પ્રદેશ—જુનાગઢ સરદાનના ગીર જગલો એ આ ગીર જાતના ઠોરનો અસલ રહેઠાણનો પ્રદેશ છે તેમાં દાઝ ગક નથી. ગીરના હુગરના નામ ઉપરથીજ તે જાનતું નામ પડેલું છે પરંતુ હવે તો તેનો ઉછેર, કાઠીઆવાડના બીજા બાગો જેવા કે વડોદરા તથા જુનાગઢ રાજ્યના સૌરાષ્ટ્ર પ્રદેશ, પાલીતાણા રાજ્યના હુગરો અને રોત્તુ જમના હુગર તરફનો ગોહીલવાડનો બાગ, પોળબદર સરદાનનો બરડો તાલુકો અને ઘરડા હુગરની જાણના બાગો, વાકાનેર સરદાનનો હાલારનો પ્રદેશ અને મોરળી સરદાનના ચોટીલા હુગર તરફનો ભાગ તેમાં પણ થાય છે.

ગીરનું જગલ ઘણું જ ઝાડીવાળું અને ગાંડું છે અને તેમાં લીલો ચારો તથા ચોખ્ખું પહેતું ઝસતું પાણી લગભગ આપ્યું વરસ મળે છે.

આ જાતના ઠોર ઉછેરના—આ જાતના ઠોર ઉછેરવાનું કામ મુખ્યત્વે કરીને ઠોરના ધધાદારીઓના હાથમાં છે હુનરાઓના ચારણ અને આધરો કરે છે. હુગરની તળેગીની નજીકના ગામોમાં સારા ગરાસીઆ અને દોળી લોકો પણ આ જાતની ગાયો રાખે છે અને આગળ જતા સપાટીના પ્રદેશોમાં રબારી અને ભરવાડોના હાથમાં આ ધધા છે આ જાતના ઠોર ઉછેરવાનો અસલ ધધા કરનાર લોકો અરંધી જગલી સ્થિતિના હોય છે તેઓનો ધરબારી મુકામ એક જગોએ સ્થાયી હોનો નથી પણ જ્યાં જ્યાં તેમના ઠોર માટે સારું ચરવાનું તથા પાણી મળે ત્યાં ત્યાં તે એક જગાએથી બીજી જગોએ મુકામે ફેરવતા રહે છે તેમના ઠોર તેઓ ઘર કે જોડગા બાંધતા નથી માત્ર નાનાં વાછરડાજ ધરમાં બાંધે છે બાકીના મોટા ઠોરને રો વારા કરી તેમાં પુરે છે. અને દિવસે ચારવા રખડાવે છે.

જાતની શુદ્ધતા—ગીરની જાત શુદ્ધ છે એમાં કાર્ય ગતનથી અને મેકડો વચ્ચે સુધી તેને શુદ્ધ રીતે ઉછેરવામાં આવી છે અને બીજી ગધી બનો કરતા તેનામાં ખાસ દેખાઈ આવે તેના તેના લક્ષણો ઉપરથી તે વાર જણાઈ આવે છે તે “ગીર,” “કાઠીઆવાડી” અને “મુન્તી” તરીકે ઓળખાય છે. રબારી ભરવાડો તેને “દેમાણ” તરીકે ઓળખે છે.

આ જાતના માંઢ મગવાના સ્થાન—ઘણા દેગી રાજ્યો જેવા કે વડોદરા, પાલીતાણા, જુનાગઢ વગેરે સરદાનોમાં રાજ્યની જોશાબ મા આ જાતના

શુદ્ધ સાદ મળી શકે છે આ રાજ્યોમાં તેના રાજ્યકર્તા કરખારો ઘણા પરત્રોથી આ જાતની ગાયો રાખતા આવેલા છે ઇંગ્લેન્ડ સરકાર “મુખાઈની ગૌરક્ષક મરળી” તથા “નથુ લાલજી એરીટી ટ્રસ્ટ ફંડ” ની મુલ્કની ગોશાળામાં તે સરકારોની મદદથી આ જાતના ઢોર ઉછેરવાનું કામ કરે છે ત્યાંથી મેલુ આ જાતની શુદ્ધ ચોલાદના સાદ મળી શકે છે,

દુધાળા ઢોર તરીકે આ જાત ફેવી છે—તેના અસલના વસવટના પ્રદેશમાં આ જાત દુધ માટેજ ઉછેરવામાં આવી હશે એમાં કાઠજ શકા નથી અને તેથી કરીને આ ખામ દુધાળજ જાત છે, તેના મુળ ઉછેરના પ્રદેશમાં રાજતુ એક મણ કાચુ (એટલે ૪૦ રતલ) દુધ આ જાત આપતી હતી એવું માલમ પડી આવે છે અને એક દેતરમાં, જુનાગઢ રાજ્યની ડેરીના પત્રકોમાં ૫,૫૦ થી ૬,૦૦ રતલ દુધ નધાયલુ જણાય છે (ધાણા છંદલાનો) મુલ્ક અને કલીવરીની ગોશાળાઓમાં ફેટલીક ગાયોએ વેતેરના ખરા ભાગમાં ૨૩ થી ૨૫ રતલ રાજતુ દુધ આપેલુ છે એકદરે ખાધો જોતા, ચાકરી સારી હોય તો આ ગાયની જાત સારૂ દુધ દાદનારી છે એમાં તો શકા નથી

ખખાદના કામમાં ગીંગ જાત ફેવી—આ જાત, પગની ખરી પેની હોવાના સળએ, તાણના કામમાં મોળી હોય છે એવી તેની છાપ પડેલી છે. યજ્ઞ આ વાત જરા શક પડતી છે તે જાન હડી તો છેજ પણ બહુ મજબુત હોય છે અને કામમાં પાછી પડે તેવી નથી

ખામીઓ—આ જાતના ઢોરની ખાસ દેખરેખ રાખવી પડે છે અને નાશી અગર દુકાળના વખતમાં વરસ તેને વહેલુ લાગે છે પણ તે દુધમાં સારી હોવાથી બીજી બધી જાત કરતા તેની સારી ચાકરી કરવી પરવડે તેમ છે

વર્ણન—આ જાતનું જાનવર મોટું અને ઠંઠમાં જરા ભારે હોય છે. ગાય ૧૦ થી ૧૩ મુઠા ડચી અને વજનમાં ૭૫૦ થી ૯૦૦ રતલ હોય છે સાદ, ઉચ્ચાઈમાં ૧૨ થી ૧૪ મુઠા અને વજનમાં ૬૦૦ થી ૧,૦૦૦ રતલ હોય છે.

રંગ—બીજી બધી ઢોરની જાતથી ઉલટું આ જાતને રંગ હોય છે એમ કહેવાય છે કે આ જાતના શુદ્ધ ઢોર નકળાંજ એકજ રંગના હોય છે જેમાં કે નદમ લાલ, ઘેરા લાલખીંડીઓ, અને એવો પરતો ધોળો રંગ પણ હાલના જમાનામાં તેઓ એક રંગ (ખાખા શરીરો) ગુરો નથી આવે તો સામાન્ય રીતે કાળાંખીંડો, લાલ અને ધોળો, હાલો, કાળો, જેનો દેખાવ જુરા અગર મેલા ધોળા ઉપર જાય છે તેવા રંગ માલમ પડી આવે છે. ફેટલાક વખત શરીરના બધા ભાગ ઉપર જુના મોળા લાલ, લાલખીંડીઓ અને

કાળા, રંગના ધાબા માલમ પડે છે. દેશી-રેન્યની ગઉથાળાઓપા નકળગ લાલ અગર શરીરે મેલે, ધોળો અને હાથ, પગ તથા પુછડું વીગેરે જગોએ જતા કાળો રંગ જોવામા આવે છે

શરીરનો જાહારનો ખાધો—આ જાતના દારમો શરીરનો ખાધો મોટો પલ્લુ ઢીલો હોય છે-અને તરમા મુતરડી લાખી લખડતી હોય છે પગ જાડા અને સાંધામાથી ઢીલા હોય છે.

માથુ—ગીર જાતના દારનુ માથુ ખાંસ જાતનુ હોય છે માથાનું કપાળ બહુજ આગળ તરી આવતુ હોય છે નરને શીંગડા જરા નાના હોય છે અને પાછળ વડે છે. અને પછી વાક મારી ઉપર નીકળતા હોય છે ગાયને શીંગડા મોટા હોય છે, અને વળ મારતા હોય છે. આ જાતના શીંગડાને રખારી ભરવાડો “બીલો” કહે છે આ જાતને કાન પલ્લુ ખાંસ અમુક પ્રકારના હોય છે તે લખડતા કાનનો બીડીનો ભાગ સામો દેખાય તેવા અને છેડેથી અદરની બાજુએ એટલે મોઢા તરફ વાક મારતા હોય છે ગળાની નીચે કાન ના વળેલી બીડીઓ જ્યારે મળી જાય તેવા કાન હોય ત્યારે જનાવર શુદ્ધ ઓલાદનુ અગર દેસાણ કહેવાય છે

ડોક—ડોક બહુ-કુટી હોય છે અને સાદમા પાછળની ખુબ બહુ મોટી રહે છે

શરીર—શરીરનુ બંધારણ બહુ સારુ હોય છે પાછલો કરાડનો ભાગ સીધો હોય છે છાતીનો ભાગ ઉઠો પડતો હોય છે. અને પાસળા ડીક નીકળતા હોય છે.

પગ—પગ જરા જાડા પડતા હોય છે અને શરીરે જરા ઢીલા બેસતા જણાય છે

સામાન્ય—આગળ ધપતા કપાળને લીધે જનાવરનો દેખાવ જરા ઉધણસી જેવો લાગે છે જનાવર સ્વભાવે ગરીબ હોય છે પણ તે મુક્ત નહીં અને દિહુરનામમા ઘણી ખરી જગોએ મળી આવતુ હોવાથી તેનો ઉપયોગ બહેળો થતો કહેવાય છે

શુન્શત ઈલાકાનું ખેતીવાડી ખાતું.

હરનપત્રક નાં ૪-૧૯૨૬.

શુન્શતમાં પકતા કાતરા અથવા ફેશવાળી ચેળો.

કાતરા અથવા ફેતરા એ એક જાતની શરીર પર કેશ વાળી ચેળો છે, અને તે ખાસ કરીને કાઠીયાવાડ, વડોદરા તથા ઉત્તર શુન્શતની હલકી ગોરાડું જમીનમાં તેમજ નર્મદા નદીની ખીણમાં આવેલી બાકાની જમીનમાં થતાં તુલો ઉપર જોવામાં આવે છે. આ ચેળો ચોમાસામાં થતાં ઘણાં તુલો ઉપર પડે છે. કાળી જમીનમાં એનો ઉપદ્રવ નહીં જોવાનું હોય છે.

૨. આ ચેળો, ચોમાસામાં થતાં, મકાઈ, ખાંડ, બાવળ, કાંદરા મગ, અડદ, વાલ, તલ, એરડી, કપાસ, અને નાણું જેવાં નિરનિરાગોં તુલો ઉપર પડે છે. ચોમાસાની શરૂઆતમાં જ્યારે આ તુલો ઘણાં જ નાનાં હોય છે, ત્યારે એ ચેળો ચીંટો [શુદરકો], કાકમડી જેવાં નિદાણુ તેમજ ચોર, ચૂરણી વીગેરે વાડનાં ઝાડો ઉપર ચોતાનો નિર્બોધ કરે છે. આવા નિદાણુ તથા ઝાડો ખેતરમાં તેમજ ખેતરની બાજુ બાજુ ઘણાં હોવાથી, ચેલોને ખોરાકની લેશ પણ વગી વેકવી પડતી નથી. બે હમેશાં કરતાં ચોમાસું પહેલું શરૂ થાય તો નિદાણુ તુલો વેવાઈ તે પહેલાં ચારે બાજુએ ઉગી નીકળી, તુલો મોટો થાય ત્યાં સુધી ચેળોને ખોરાક પુરો પાડે છે, અને તેથી તુલો વધવા માંડતાજ તેમનો નાશ કરે છે. આથી કરીને જે વર્ષમાં ચોમાસું પહેલું બેસે છે, તે વર્ષે ઉપદ્રવ વિશેષ થાય છે.

૩. જે ઇલાકામાં આ ચેળો ઉત્પન્ન થાય છે, તે ઇ.સ. ૧૯૧૦ થી ૨૦૦૦ ના વર્ષોમાં ઉપર જણાવેલા નિદાણુ અને ઝાડોના પાદડાંની નીચલી બાજુએ નજર પડે છે એક જાતનું કુદ. આ છંદા મુકે છે આ કુદાનું શરીર કાગી પટાવાળાં લાલ રંગનું હોય છે, અને તેને, ઓગળ નારંગી કિનારીવાળી સફેદ પાખો હોય છે. વરસાદના પહેલા સખત આપટા પછી આ કુદા મોહોદલાઓમાં તેમજ ઘેરામાં દીવાની આગ્નિ બળતી જમતાં જોવામાં આવે છે. આ કુદનો દેખાવ એ થોડાં વખતમાં થતારા કાનના ઉપદ્રવનું પ્રથમ ચિન્હ છે.

૪ નાની ચેળો નિર્દાણના પાદડાં ખાતી ખાતી તુલો તરફ ચાલવા માટે છે તેઓ જલદીથી કંદડા વધે છે અને વિશેષ ચાણાક. બનતી બચે છે. તેઓ ત્રણ અઠવાડિયા સુધી પોતાના ખોરાકવાળા એકે અથવા બીજા બનતના છોડ ઉપર રહી તેમને પાંદડા પિનાતા બનાવી મુકે છે. આ અવસ્થામાં તેમનો ખાધ 'પણુ' બેમુમોર હોય છે જ્યારે આ ચેળો આસરે અઢી ઈંચ લાંબી થાય છે ત્યારે તેઓ સમાધિ લેવા જમીનમાં હતરી પડે છે આ સમાધિ અગર નિદ્રાવસ્થા બીજા ચોમાસા સુધી પહોંચે છે. અને વરસાદ પડતાં એ અવસ્થા માંથી કંદડા રૂપાંતર થાય છે. આજ ફેદા ભૂમિધ્યમાં ઉપદ્રવ કરનાર ચેળો જેમાથી સેવાય છે તે ઈંડા મુકે છે ઘણું ખરૂં આ ચેળો વર્ષમાં એકજ વેળા ઉત્પન્ન થાય છે બાગ્યેજ એકાદુ એવું વર્ષ આવે છે કે જેમા ચેળો બે વેળા ઉત્પન્ન થાય છે

૫ કાતરાથી તુલોને બચાવવાના ઉપાયો.—

(૧) જે ખેતરમાં કાતરા પડ્યા હોય તે ખેતરને છ ઈંચ ઈંડાં ચાંચી નાખવા આથી સમાધિ અવસ્થામાં પડેલાં કાતરા બહાર નીકળી આવશે અને તેમના ઘણું ખરા ટાંક તલકાથી મરી જશે એજ પ્રમાણે જો સેદા તથા પાડને પણ ખેડી સાફ કરવામાં આવે અને સાથે સાથે ખેતરને ખેડી નાખવામાં આવે તો અર્ધિત વરસમાં કાતરાનો ઉપદ્રવ ઘણાજ થોડા પ્રમાણમાં થશે.

(૨) આ ફેદા રાત્રે દીવા તરફ આકર્ષાતા હોવાથી, જે ખેતરમાં થોડી હંચાઈ ઉપર એક કથરોટ જેવું છાછરૂ વાસણ પોણુ આણીયી બરી, તેમાં થોડું ઘાસંતેલ નાખી, ગોઠવી કંઈ તેના મધ્ય ભાગે એકે ઈંટ મુકી તે ઉપર એક સાફ, ઉભસવાળું, પવનથી ન હોલવાઈ જાય એવું કાતસ મુકવામાં આવે તો ફેદા દીવાથી આકર્ષાઈ કથરોટમાં ઘાસંતેલવાળા પાણીમાં પડી મરી જશે. ચોમાસાની શરૂઆતમાં સખત અપટાઓ પછી જો બતી ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે લાગલગત થોડા દીવસ સુધી ખેતરમાં મુકવામાં આવે તો ઘણા ખરા રૂદા ઇંડા મુકવા પહેલાંજ મરી જશે અને પરીણામે કાતરાનો ઉપદ્રવ ઠમી થશે.

(૩) વરસાદના પહેલા સખત અપટા પછી, એક અડવાડિયામાં કાતરા નિદ્રાવસ્થા પાડડા ખાતા જેવામાં આવે છે આ વેળાએ કાતરાવાળા કે ઈંડાના જાપાણી છોડવાએને ઉમેડી પગે કચરી નોખરા, અગર કાતરા કે ઇંડાને માંમેતેવ અને પાણીથી ભરેલા વાસણમાં નાખવા

(૪) સજીવ તુલ્ય કાતરને વીશેષ બાવતું હોવાથી, મુખ્ય તુલની ચારે બાજુએ સજીવની નાની પટ્ટી વાવવી આ સજીવની પટ્ટી પર નીચે જણાવ્યા પ્રમાણે પેરીસગ્રીન નામની દવાના મિશ્રણની બુકી છાટવાથી અને આ દવાવાળા મહુડા સુકવાથી, આસપાસની જગ્યાએથી આવનાર કાતરને સહેલી રીતે ઝેર આપી મારી શકાય છે અને અદરના વધુ કિંમતી તુલોને બચાવ થઈ શકે છે.

૫ તુલના છોટપર પેરીસગ્રીન નામની ઝેરી દવા છાટવી, જે આવામાં આવ્યાથી કાતરા મરી જાય છે એ દવાની બુકી છોટપર બરાબર ચોગી રહે એ અર્થે તે કાંઈપણ જાતના લોટ સાથે ભેળવવી. જે લોટ મિશ્ર કરવામાં આવે તે સસ્તો અને સહેલાઈથી મળી શકે તેવો હોવો જોઈએ સજીવ, બાજરી કે જુવાનો લોટ ખીજા કરતા ખાસ પસંદ કરવો જ્યારે કાતરા સજીવ નાના હોય ત્યારે આ ઝેરી દવા લોટની સાથે ૧ ૩૦ ના પ્રમાણમાં ભેળવી તુલપર છાટવી. લોટને દવામાં ભેળવ્યા પહેલા બરાબર સુકવવો, અને બારીક ચાળણી વડે ચાળી નાખી દવા સાથે સુખુરું રીતે ભેળવવો આ મિશ્રણને સવારે વહેલા જ્યારે અઠળાચરુ હોય અને પવન બધ હોય ત્યારે ખેતરમાં તુલપર છાંટવું આ બુકી છાટવાને માટે ડરડીંગ મશીન, હેન્ડ એલેઝ (દાઘ ધમણ), કે બારીક મલમલની કાંચળીઓ વાપરી શકાય. એક એકર તુલ છાટવાને માટે ૨૦ મી ૪૦ પીંડ મિશ્રણ જોઈએ છે તેના પ્રમાણનો આધાર મુખ્યત્વે તુલની જાત છોડા ૥ ઉચાઈ અને પવન પર રહેલો છે.

(૬) કાતરાને સુકા મહુડા વિશેષ સાવે છે આ મહુડાને ઉપયોગ કરવાને પ્રથમ પેરીસગ્રીન અને લોટનું ૧ ૧૦ ના પ્રમાણમાં મિશ્રણ કરવું અને તે મિશ્રણને મહુડા સાથે ૧ ૪ ના પ્રમાણમાં ભેળવવું અને દરેક દરેક મહુડાને બરાબર ભેળવી ઝેરી લોટવાળું કરવું. ખેતરમાં આવા મહુડાં સુકવાથી કાતરા તેમને ખાઈને મરી જાય છે.

૬ ત્યાં આ ઉપાયો એકજ જગ્યાએ મોટા પ્રમાણમાં અમલમાં ચૂકવામાં આવે છે, અને ખેડૂતો અદર અદર મહુકાર કરી એકત્ર થઈ ઉપાયોને અજમાયશ કરે છે ત્યાં આ ઘણી જાતના તુલોને ખાનાર ઉપદ્રવ કીટકોને અટકાવ વધુ ફોતેમ નીવડે છે ચારે બાજુએ એક કુટ ઊડી ખાઈ ખેલી અને તેમાં ઝેરી દવાવાળા મહુડાં સુકવાથી બહારથી ખેતરની અદર આવનાર કાતરાને સહેલાઈથી અટકાવી શકાય છે.

૭ પેરીસગ્રીન નીચેના ઓછીઝરો પાનેથી કાંઈપણ વખત મળી શકે છે -

(૧) ડીવીઝનલ સુપરીન્ટેન્ડેન્ટ ઓફ એગ્રીકલચર, એન ડી, અમદાવાદ

(૨) એન્ટોમોલોજીકલ એગ્રીકલ્ટર, સુરત

(૩) સુપરીન્ટેન્ડેન્ટ, સરકારી ફાર્મ, દાહો

(૪) ડીસ્ટ્રીક્ટ એગ્રીકલચરલ ઓફરનીઅર, પચમહાલ, ગોધરા.

(૫) " " " ખેડા, નડીઆદ

(૬) " " " અમદાવાદ

મુંબઈ ઈલાકામાં દોરની ઓલાદ.

હાગી જાના દોર.

મુંબઈ ઈલાકાનું ખેતીવાડી ખાતુ-પત્રિકા ના ૧૮ અને ૧૯૨૬

મુંબઈ ઈલાકામાં હાલમાં આશરે આઠ દોરની જાત છે ત્યાં જાત બેશક એક વખતે ચોખ્ખી ઓલાદ તરીકે બહીતી હોની જોઈએ કારણ કે હાલમાં ડેટલેક ઠે.ણે આ ઓલાદના સાધારણ ચોખ્ખા જાનવર મળી આવે છે

દરેક ઓલાદમાં છુટાં છવાયા કોઈ વખત ચોખ્ખી ઓલાદના દોર નીકળી આવે છે તે આફ જણાવે છે કે એક વખત આ દોરની જાત કલક વગરની હતી હાલના જમાનામાં વર્ણશકર દોરના ટોળામાં ચાલતી, એકજ લોહીમાંથી પેદા થતા જનાવર ઉછેરવાની ચાલુ પદ્ધતિને લીધે ચોખ્ખા અગર શુદ્ધ જનાવર સાચેજ મળી આવે છે

જે લાગમાંથી આ જનાવર મળી આવે છે તે લાગમાંજ ખાસ કામમાં આવે તે વાત ધ્યાનમાં રાખી ત્યાં જનાવરની ઉછેર કરવામાં આવી છે અને એજ-પ્રદેશમાં ત્યાંના સ્થાયી દોર કરતા ખીજા પ્રદેશમાં ઉછેરવા દોર વધુ સારી નીવડે છે નહીં તે શકા બરેલું છે દાખલા તરીકે, શુગરાતના ઉડી ગંદેરવાળા અને રેતાળ પ્રદેશમાં ગમકવાલા અને લાખા પગરાળા કાકરેજ જાતના જાનવર વધુ માફક આવે છે વધુ વરસાદવાળા ઘાટના પ્રદેશમાં અને હાગરેલું વાવેતર થાય છે તેવા પ્રદેશમાં પચ્ચર જેવી સખ્ત ખરી વાળા હાગી જાતના જાનવર બહુજ કામના હોય છે

દરેક જાતની ઉપયોગીતાના પ્રમાણમાં મુંબઈ ઈલાકાના દોરની ઓલાદ નીચે જણાવેલા અનુક્રમ પ્રમાણે ગોડવી શકાય —

ભારે, હવડા અને વચલા વર્ગના ખેતીના કામ માટે, દુધ અને ખેતી એમ બન્ને (દુધ તથા ખેતીના બળદ માટે) કામ માટે —

ભારે ખેતીના કામ માટે કાકરેજ, ટુણાવેલી અને ગીર અગર ભાટાલ જાનના જાનવર

હલકા અને ઉતાવળા ખેતીના કામ માટે અમૃત મહાલ અને ખીસારી જાતના જાનવર

કેકેન દુધ માટે મીઠી જાતના જાનવર

દુધ નેમજ ખેતીના બન્ને કામ માટે ગીર, કાકરેજ અને ચંપારકર જાતના જાનવર

પ્રસ્તાવના.—રાગી, એ, આ ઇલાકાના પશ્ચિમ તરફના ઘાટોમાં ઉછેરવામાં આવતી જાત છે આ ઘણા ઉપયોગી જનાવરને ઉછેરનાર વર્ગ અગર રખારીની “ધનગાર” નામથી જાણખાતી જાત ઉપરથી તેનું નામ પડેલું છે આપણે હવે મારી પેઠે જાણીએ છીએ તેમ રાગી જનાવર કાણુ તથા ધોણુ હોય છે પરંતુ ખાનદેમ છાલામાં એકસરખા રંગનું જનાવર મળી આવે છે કે જે રંગે ભુખર તથા ધોણુ હોય છે અને તે “સોજેરી” નામથી જાણખાય છે આ નામ “સોનજોડ” તાલુકો જ્યાં વણે ભાંગે તે મેળી આવે છે તે ઉપરથી ‘પડેલું’ છે સ્થાનિક રખારીઓના મોહને અનુસરીને ઘણું ખર્ચ રગમાં આપતકાવન પડી ગયો છે આ જાતની આ બને પ્રેતમાં ખીલારી જાતનું લોહી થોડે ઘણું અથો નિ નશય છે અને ખીણ ઉપયોગમાં આવતી જાત આને અડીને આવેલા મધ્યપ્રાંતના પ્રદેશમાંથી આવતી “નિમાડી” જાત છે પશ્ચિમ ઘાટોના અતિગયા વરસાદવાળા જડ પ્રદેશમાં તેની પેદાશ થતી હોવાથી કુદરતી રીતે આ જાત વધુ વરસાદવાળા પત્થરીયા પ્રદેશને મારી અનુકુળ આવતી છે

નેરુગિક ઉત્પત્તિશ્રેણી— આ જાતની જાતનું નિવાસસ્થાન અહમદનગર છાલાના અજલા તાલુકામાં છે પરંતુ તે પોતાનો ઘણો ખર્ચ તખાઈ નાસિંઝ, થાણા અને કોલાળા છાલાના ઘાટોમાં અને વાસદા, ધરમપુર, ઝવેરા અને રાગના દેશી રાજ્યોમાં શુભર છે

ઢોર ઉછેરનાર—રાગી જ્યારી ધધાદારી ઢોર પાણનર અને ચાગનાર છે પોતાના ઢોરને ચાગીને તેમને નિલાવ કરતો તે પોતાનો જ ધો ચલાવે છે દિવાળી પછી પોતાનું ઘર છોડી અપાટીના પ્રદેશમાંથી ઢોર આપતો આવતો તે ઘાટના ઉચા પ્રદેશમાં જ્યાં જ્યાં તેના ઢોર માટે માફ અરણ્ય મળી શકે ત્યાં જાય છે પોતાના ઢોરમાંથી નવા જે ઢોર પેદા કરે તે જ તેની આવકનું સાધન

પ્રકાર—સાધારણ રીતે ઘણા મર્યાદિત વિસ્તારમાં તેના ઉછેર થતો હોવાથી રાગી જનાવર એક જ પ્રકારનું હોય છે તે એક જ પ્રકાર તથા બધાં જાતના હોય છે

સાદ મળવાના સ્થાન—વાછડા વસુકાવે કે પ્રગતજ રાગી બારી વેચવા માટે છે આ વસુકાવતા વાછડા ખેડુત લોકો, માચવીને પલોટી બંધ કરવા માટે ખરીદ કરી લે છે તેથી કરીને સાદ જાણે છે એ તો કયા તો પરલાધારી ધનગાર પામેથી અગર તો ખેડુત પાસેથી ખરીદ કરવો અહોલા તાલુકામાં ખેડુત લોકો ઠીક વાછડા પામે છે જેથી ત્યાં સાદ મળી શકે છે થાણા છાલાના સુરઆઠ તાલુકાના મસા ગામમાં દરેક વરસે રિમેબર માસમાં એક મોટી જંગા બસાય છે પણ તે મેળામાં સાદ નહીં જેવાં આવે છે સાદ ખરીદીને સરકારની “પ્રિમીયમ પદ્ધતિ” થી આપવામાં આવે છે

ક્રી મન — વધ અને જાતની શુદ્ધતાને અનુસરીને આ જાતના સાદની ક્રી મ તમા ઘણા તફાવત રહ્ય છે હલકી પ્રતના જનાવરના રૂ ૧૫૦ થી માડીને તે ઉચ્ચ પ્રતના રૂ ૪૦૦ સુધી ક્રીમત હોય છે, આ જાતની ગાય મળવી, અશક્ય ન માનીએ, તો કદાચ તો છેજ ધનગારની આવકનું એટલું એકજ સાધન હોવાથી : ગાય વેચવામા તે ઘણા આળા, ગાળા કરે છે જો ગાય મળી શકે તો ક્રીમત રૂ ૬૦ થી માડીને રૂ ૧૫૦ સુધીના ગાળામા પડે છે

તાણુમા આ જાત - કેવી — આ ઇલાકાના વધુ વરસાદવાળા પત્થરીયા પ્રદેશમાં, જેતીના તથા રસ્તા ઉપરના તાણુના કામ માટે ડાગી બીજ કેઈ જાતના જનાવચ્ચી ઉતરે તેમ નથી બીજ બધી જાતો, કે જે પાણીમા કામ કરી શકતી નથી તેથી ઉડકુ ડાગરની જેતી-માટે આ જાત ઘણી ઉપયોગી છે વળી પાણીમા વધારે વળત ઉર્જા રહેવાથી તેના પગ અગર ખરીને ઘાઈ ઘાખવનું નથી

ખેામાઓ — તાણુની બીજ ઘણી ખરી જાતોથી ઉડકુ, ડાગીને જો કે, દુધોગ જાતમા જોવાયો બાધો, હોય છે તો પણ કમનમીએ ફક્ત તાણુના માટેજ ઉછેરવામા આવતી બીજ જાતોની માફક, આ જાતની ગાયમા તેના પાછાં ડાગુ-પુડ થાય તેજુ રુધ હોતું નથી એમા શક નથી કે દુધ કાઢ વોથી નજરથી તેનો ઉછેર હોયપર લેવામા આવે તો આ જાતને સાધાગણ હીકે એવી દુધાળ જાત થઈ જતા વધુ મમય ન લાગે હીકે હીકે દુધ કાઢતી, કંઈ કંઈ ગાયો મળી આવે છે

વાણુન — ડાગી એ તાણુના કામ માટેની મધ્યમ થી પેકીની જાત છે, પરંતુ નાનપણથી ઉછેરતી વખતની તેની ચાકરીને અનુસરી તેના કદમા ફેર પડે છે, સાધાગણ પ્રતનું જનાવર ખાદના પાછલા ભાગે ૪૫ થી ૫૦ ઇંચ ઉંચ અને છાતીનો ઘેરાયો ૫૮ થી ૬૦ ઇંચનો હોય છે સારી પ્રતના જના વચ્ચે આ ઉચાઈ ૫૦ થી ૫૪ ઇંચ અને છાતીનો ઘેરાયો ૭૦ થી ૭૪ ઇંચ નો હોય છે હીંદુસ્તાનની બીજ જાતોની માફક ગાય ઘણી નાની હોય છે આ જાતનું જનાવર જો કે ઠંડુ હોય છે તો પણ કામ કરવામા તત્પર હોય છે અને સારી ચાકરી કરી આગે તેણે હોય છે

રંગ — જો તો મારી રીને જાણીતી વાત છે કે આ જાત ૩૦૦ કાળી અને ઘોળી હોય છે આમડી ઠાળા અજાત રંગની હોય છે અને તેના ઉપર તેજ વધુ પ્રમાણમા હોય છે જેના વડે તેનું, વરસાદના પાણીથી આ રક્ષણ થાય છે આ ૧ લાલ અને ઘોળા, રંગની “સોળેરી” નામથી ઓળખાતી એક જાત ખાન્દેગમા મળી આવે છે

ઘાટ અને ખાધો—આ જાત દીલે અળકતા રગની, બધા ખાધાની નાની પીઠ અગર તો નાના મજબુત પગને જોડેલા મોટા કાંઠાવાળી છે આગલા કરતાં પાછલા ભાગે આ જનાવર રહેજ મોટું હોય છે સારું સ્નાયુદાર અને પહોંચતું હોય છે

માથુ —માથા અને શીંગડામાં આ જાતમાં બહુ તફાવત રહે છે માથું ઘણું ભાગે નાનું અને તેમાં કપાળ જગ આગળ નીકળતું હોય છે છુ છુ ભારે હોય છે ખાસ કરીને ગાયોમાં શીંગડા અવર્ણનીય છે આગલાને સંધારણ રીતે નાના બદરા, પાછળ વળી, ઉચે જઈ અને માથાની ખાણ ઉપર નીકળતા હોય છે કાન નાના અને કરપી નાખેલી ઢોરોવાળા હોય છે અને તે કદી અલતા હોતા નથી.

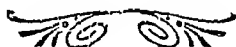
ગરદન અને આગલ ચોકડું —ગરદન ટુકડા, જાડી, અને ઘણવાન આગળ ચોકરા તે સારી રીતે બધા બેઝતી હોય છે ધામળો જરૂર મોટો અને ખાધ મોટી હોય છે છાતીનું બધારણ સારું હોય છે

ઠાકું —ઠાકું ટુકડું અને પાછળ મોટા કાંઠાવાળું હોય છે

પાછલું ચોકડું —પાછલું ચોકડું જોરુદાર અને પુંકે ચોકદમ દાખા પડતું હોય છે

પાગોડા—ટુકડા, જાડા, અને સાગ જનાવરમાં બહુ ઘણ કરી શકે તે વા હોય છે હલકી પ્રતના જનાવર હાડકે જરા કમી હોય છે

ઘાટ—આ જાત દેખાવે જરા સુસ્ત હોય છે તે જાત હોય છે તો પશુ કામમાં તત્પર હોય છે ખરીઓ અણહુદ કઠણ કાળી અને ચકમક જેવી તે જદાર હોય છે વધુ વરસાદવાળા આપણા પ્રદેશો માટે આ ઘણી ઉપયોગી જાત છે

જાહેર ખ. ડ. ર.

ધી ગુજરાત ખેતીવાડી અને હુન્નર ઉદ્યોગ ત્રિમાસીક પત્રમાં અત્યાં સુધી જાહેર ખાખરો છાપવાનો મીવાજ હતો નહિ પણ પત્રના આફકોંડી બધુ ને માટે ખેતીવાડી તેમજ હુન્નર ઉદ્યોગને લગતી બાહ્ય ખાખરો પત્રમાં છાપવાનું ઉચીત લાગવાથી તે હવેથી નીચેના દર મુજબ લેવામાં આવશે

જાહેર ખાખરની જાત		૧૬ની લીમીટમાં અથવા પાયા	
અનિત્ય	ગમે એટલી લીમીટમાં પણ આર લીમીટના વધુ નહીં	૧૬ લીમીટ છાપવાનો નો આપણ પ્રજા કે જાહેર ખાખરો દીર આફ આના લી કમતી નહીં	
		૨ અંક	૪ અંક
		૩ આ પા	૧ આ પા
ભયુક્તી	૫ પેજના	૫-૦-૦	૧-૦-૦
જાહેર ખાખરો	અર્ધ પેજના	૮ ૦-૦-૦	૧૦-૮-૦
	એક પેજના	૧૧-૦-૦	૧૮-૦-૦

અકના પાડલા જાહેરના પુકાપુક છાપવાની જાહેર ખાખરો પેટે બહાર ના દર કન્તા મેકેટે વધુ) ટકા વધુ લેવામાં આવશે

જાહેર ખાખરો પેટે પેમા અગાઉથી લેવામાં આવશે દોષ પણ બાહ્ય ખાખર ભરવાના ખેતીવાડી અને હુન્નર ઉદ્યોગના મરજને માન્ય નહીં હશે તે પત્રમાં દાખલ કરવામાં આવશે નહિ

ઈશ્વરલાલ નગરીલાલ દેગાઈ

ઓલ રેક્ટરી

ભરવ જે હુ ઉ મરજ

મરજના ભરવ જાહેરના કોલેક્ટર સાહેબ પાસનાથી ત્રીમાસીક દરેક નાથ દાખરે ધી ત્રિમાસીક પ્રીન્ટિંગ પ્રેસમાં છાપુ અને ભરવ હુ ઉ. બો ખેતીવાડી ખીલવના મરજના વાહમ પ્રેસીડન્ટ મેં મ લગ ના આ માલીતાલ પુકાપુક નેશનલે છપાવી પ્રસીધ્ધ થયુ

ખેતીવાડી અને જરૂરી ઉદ્યોગ

ત્રિ માસિક

ગુજરાત

વર્ષ ૧૪ સુ]

જુલાઈ-૧૯૨૭

૧૧૭૨
જિ.આ.ક. ૨ નો

ખેતીવાડી શિક્ષણ અને તેની જરૂરીયાત.

લેખક — એન. એલ. દેસાઈ બી.એલ. હેડમાસ્ટર

ખેતીવાડી સ્કુલ — ગાંધી

ખેતી એ આપણા ગુજરાત પ્રાતનો તેમજ ગુજરાત ધરાકાનોજ નહિ પણ બાબીલ ભારત દેશનો મુખ્ય વ્યવસાય છે એ ધધા ઉપર આપણા દેશની લગભગ ૮૦ ટકા જોટલા વસ્તી પોતાનો નિર્વાહ ચલાવી રહી છે જેમ જેમ દેશની વસ્તીમાં વૃદ્ધિ ચતી જાય છે તેમ તેમ જમીનનો કચ્છ અને કિંમત વધતા જાય છે તેથી ખેતીકારને જોઈતા પ્રમાણમાં જમીન નથી શક્ય નથી વે જથી, કદાચે ખેડુતને ઓછી જમીનમાંથી વધારે પેદાશ કાપાનો ન્તો શોધી કાઢવા મિત્રાય છુટકોજ નથી

હાલના સંજોગમાં એકદર રીતે જોઈએ તો કૃષિકારની આર્થિક સ્થિતિ ઘણી નબળી રહે છે અને તેમ હોવાના કારણો નીચે પ્રમાણે લખી શકાય,

- (૧) જમીનનાં નાના ટુકડાં
- (૨) ખેતીનાં ધધામાં ચોકસો નફો નહિ જોવાજ
- (૩) જમીનનો કચ્છ ઘટી જવો
- (૪) ખેતીની પેદાશ કાંવામાં વધનો ન્તો ખર્ચ
- (૫) ખેતીનાં ધધામાં જોઈતા નાણાની તંગી
- (૬) સહકારની દ્રષ્ટિએ ખેડુતોની ખેતીની જરૂરીયાતો પુરી પાડવાની ને ખેતીની પેદાશ વેચવાની ખામી,
- (૭) ખેડુતનો નવસરનો વખત ગાળવા માટે દોઈ પણ ધધામાં જ્ઞાનની જરૂરીયાત.
- (૮) વારવાર ચરતા દુધાળા તેમજ ન જોઈએ તે વખતે અતિવૃષ્ટિ.

(૯) તુલ ઉપર કીટકોથી તેમજ અતિ સુક્ષ્મ વનસ્પતિથી થતા રોગોના હુમલો

ઉપર જણાવેલા કારણોને લીધે જેતીના ધધામા લોઢાંએ તેવો કાયદો ન થાય એ સ્વાભાવિક છે માટે તે કારણો દૂર કેમ થાય તે તરફ જેડુતોતુ લક્ષ્ય એ સવાની ખાસ જરૂર છે વળી વાચકે એટલું ખાસ ધ્યાનમાં રાખવું કે આવા કારણો દૂર રાખવા માટે તેને લગતી ડેળવણી સિવાય બીજો રસ્તો નથી

અર્વાચીન ઢાળમાં અમેરિકાના લોકોને જેતી પ્રત્યે એટલો અધો પ્રેમ ઉદ્ભવ્યો છે કે જે પ્રેમને લીધે ત્યાની સરકારે દરેક ઠેકાણે જેતીવાડીની નિ સાળો સ્થાપી લોકોને એવું સપુર્ણ શિક્ષણ આપવા માંડ્યું છે અને એ શિક્ષણ લેવા માટે ત્યાની પ્રજા એટલી બધી બત, ઉત્સાહ, અને ધગસ રાખે છે કે કોઈપણ દેશ એની હરિક્ષાઈમાં ઉતરી શકતો નથી આને આખી પૃથ્વી ઉપર એ શિક્ષણના પ્રભાવે અમેરિકા જેતીકાર તરીકે અગ્રગણ્ય પદ લોગવી રહ્યું છે એ લોકો નવા નવા સંશોધનો કરી જેમ અને તેમ આગળ ધપવાને તનતોડ મહેનત કરી રહ્યા છે ત્યાના શાસ્ત્રકારો મણુ કૃષિસંશોધનમાં પોતાના અમુક્ય વખતનો અને લાખો રૂપીઆનો લોગ આપી રહ્યા છે

આપણા દેશની જેતી બીજા દેશની પેઠે પાકમાં ચઢીખાતી કરવા સાફ જેતીવાડીના પુરતા જ્ઞાન ને તાલીમની જરૂર છે જેમ જેમ જમાનો બદલાતો જાય, શોધવારી વધતી જાય અને ઘાસ ચારાના તગી પડતી જાય તેમ તેમ જેડુતને જુની પદ્ધતિ ત્યાગી જેતીવાડીની ચાલુ જમાનાની નવી પદ્ધતિ હાથ કરી હરિક્ષાઈમાં ઉતરવું લોઢાં. વળી જેડુતોતો ઉપજ અર્ચના હિસાબ રાખતાં શિળવું લોઢાં, કે જેથી પોતાના પૈસાનો દુરવ્યય કયા થાય છે તે ઉત્તમ રીતે જાણી શકે અને આવક કરતાં જાવક વધી ન જાય તેની સાચેની રાખે એ ઉચિત પોતાની જેતીમાં તોટો આવજાના શા શા કારણો છે તે અને રોગા વધારવાને કયા કયા ઉપાયો ચોજવા લોઢાં તે સંદેશાઈથી સમજી શકે આપણામાં કહેવત છે કે —

‘જેડ ખાતર ને પાણી કમને લાવે તાણી

પણ યુકિત ને ન જાણી તો થાય બધું ખુલધાણી’

આ કહેવત પ્રમાણે જેડુત ‘જેડ ખાતર ને પાણી ઉપરજ આધાર રાખી બેસી રહે છે એમ ન કરતાં એ ત્રણે સાધનોનો યોગ્ય સંલેખોમાં યોગ્ય પ્રકારે ઉપયોગ કરવો કે જેથી એ ત્રણેનું કર્પવ્ય નિષ્ફળ ન થાય, ધણું જેડુતોની માન્યતા એવી છે કે ‘જેડ ખાતરને પાણી કમને લાવે તાણી’ પણ બીજી યુકિતમાં જણાવ્યા પ્રમાણે એ યુકિત ન જાણનારા અમે જો જેતીમાં કંઈ પ્રયત્ન

દ્વાયદો ઘતો નથી માટે એ યુક્તિ લાઘુવાની ખામ્મ જરૂર છે. ગાત્રી ઉચા પ્રકારની યુક્તિઓ લાઘુવી એ એક મોતી કળા છે જેમ બીજી કળાઓ લાઘુવા માટે શાસ્ત્રોપ જ્ઞાન લેવાની જરૂર પડે છે તેમ જેતીની કળા શીખવા માટે શાસ્ત્રીય જ્ઞાન લેવાની જરૂર છે

આવું શાસ્ત્રીય જ્ઞાન આપવા માટે કામદાર સરકારે આપણા ગુજરાત પ્રા તમા ગુજરાતી ભાષાદ્વારા દેખવણી આપવા સારૂ પચમહાલ ત્રિલોકામા સાતે ૬ વર્ષ ઉપર ગોધરામા એક શાળા સ્થાપેલી છે. તેમજ હુત્તરમા પણ અઠવા કાર્મ ઉપર સને ૧૯૨૪ મા તેવી શાળા ખોલેલી છે

આ શાળાઓને અગે જેડુતોપયોગી સુચાર અને કુદારી કામ શીખવવા ને એક વર્કશોપ પણ કાઢેલી છે તેમજ વજાટકામ શીખવા માટે સાળો કામલ કંદેલી છે સદર શાળાઓમા મળેલા શિક્ષકથી નીચેના કાયદાઓ થાય છે

- (૧) જેતીવાડી ખાતાએ પ્રયોગ કરીને કાયદાકારક કનાવેલા સુધારા વિધાયિ ઓને બસામર રીતે સમજાવવાથી તેમને પ્રત્યક્ષ વ્યવહારિક માહીતી મળે છે અને તેમને ઉપયોગ પ્રત્યક્ષ જેતીના કામે તેમને કરતા આવડે છે તેથી તેઓ પોતાની જેતીમા કાયદો કરી શકે
- (૨) નવા નવા કાયદાકારક બાગાયત પાકો કરવાની તથા કૃષ્ણ ઝાટના વાવે તરની માહીતી મળે છે
- (૩) કલમો કરવી, ગામો ચઢાવવી, વગેરેની માહીતી મળી એ કામો જાતે કરી શકે એવી લાયકી આગે છે
- (૪) જેતીનું કામ જાતે કરવાથી શુ કાયદો છે તેનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ થઈ જાતે કામ કરવા બદલ રહેલો અણગમો દુર થઈ કામો માટે હોગ પેલા થાય છે
- (૫) જેતીને લગતા નાના મોટા જોગાદો તથા સાધનો વગેરે જાતે તઈયાર કરવાની તેમજ હુત્તર કરવાની લાયકી મળે છે
- (૬) જેડુતને નવશશતા વખતે પાત્રી, નાના નાના રૂમાલ, પચીયા તેમજ ધાતીયા વગેરે વજાવાની માહીતી મળે છે
- (૭) જુદે જુદે કંઠાણેની જેતી ની પદ્ધતિઓ તથા સાતમા મારા જેડુતના કામો લેવાની તક મળે એવી જેતીના પ્રવાસની ગોઠવણ કરવામા આવી છે

- (૮) સારી રીતે જેતીનો ધધો ચલાવવા જોઈતા હિમાળ, જમીનની માપણી લેખન, વાચન, અને સારો જોડત યવા-માટે જરૂર જેવા કામો વગેરે ની માહિતી મળે છે .
- (૯) જેતીનો ધધો વ્યવસ્થિત રીતે સહકારથી કરવાની ટેવ પડે છે
- (૧૦) ઉપરના બધા કામોમાં હાલ વગર ખર્ચે મળે છે, વિદ્યાર્થીઓને રહેવા ની તેમજ ખાવા પીવાની અને હુણ પાણીની સગવડ ઘરના કરના પશુ સરકાર ત કૃત્રી ગાની રીતે સ્થાપ્ય છે.
- (૧૧) ઘણા છોડરા એકઠા થવાથી તેમનો વખત આનંદમાં જઈ હિમ્મત, અને સામાજિકપણ પ્રાપ્ત થાય છે

હાલમાં મોટા મોટા જમીનદાર તથા ગણીઆવાળા જેતીમાં વધુ ધ્યાન આપવા લગ્યા છે એટલે આવી રીતે શિક્ષણ પામેલા માણસોની ધક્કી માંગણી આવવા લાગી છે જેથી જેમને નોકરી કરવાની વધારે જરૂર જણાતી હોય તેમને આવા લોકો ખુશીથી નોકરીમાં રહે

ગુજરાત જેતીવાડી સંકુલ.

જેતુતના ડોકગાઓને મારે સને ૧૯૨૦ થી સ્થાપન કરેલી મોખરા જેતીવાડી સંકુલ નું નવું વર્ષ દરમિયાં તા ૧ થી લુનવી રાજ થાય છે તેના ધારા અને માહિતી નીચે પ્રમાણે છે,—

૧ આ નિશાળમાં દાખલ થવા હચ્છતા ઉમેદવારોની પ્રાવેશિક પરિક્ષા નથી, પરંતુ જોઈમાં જોઈ ગુજરાતી ચોથુ ધોરણ (જોયી વધાર અભ્યાસ હોય તેા સાર) તેણે પામ કરેલું હોય તેણે અને તે વલ્લ જે ગુજરાતી સંકુલમાં તેણે અભ્યાસ કર્યો હોય તે સંકુલની લીડીંગ મર્ટિરી ૮ (નિશાળ ડોકગા વલ્લનો રીતમરનો દાખલો) અજ સાથે સામેવ કરેલું હોય તેણે આ સંકુલનો અભ્યાસ, એ વર્ષનો છે

૨ ઉમેદવારના વાગીના ધધો જેતીનોજ હોવો જોઈએ, અને તે વળેજ જેતી કરતા હોવા જોઈએ કારણ કે આ નિશાળમાં જેતીને લગત તમામ કામ હાકરા ઓના હાથેજ કરવું પડે છે

૩ આ શાળામાં બધા પછી જે ઉમેદવારને જેતી કરવાનોજ નિયમ હોય તેણેજ આવડુ જેતો નોકરીનોજ નિયમ હોય તેને માટે આ સંકુલ નથી.

૪ ઉમેદવારની હિમર ૧૫ થી ૨૦ વર્ષની હોવા જોઈએ.

૫ આ નિશાળમાં દાખલ થવા ઇચ્છનાર ઉમેદવારના નામ ઉપર જમીન નહિ, હોય તો તેના બાપ, કાકા વગેરે કાષ્ઠપણ નજીકના સગાના નામ ઉપર પણ હોવી જોઈએ. અને તે જમીન કેટલી છે, સરકારમાં મહેસુલ કેટલું ભરે છે વગેરે બાબતનો દાખલો ખેતલ તમારી તરફથી અરજ સાથેજ મોકલવો જોઈએ.

૬ દરેક વિદ્યાર્થીને લંચવાનું, ખાંવાનું અને રહેવાનું જેટલું ખર્ચ થાય તેટલી સૌકશિપ સરકાર તરફથી આપવામાં આવે છે. એટલે વિદ્યાર્થીને ખાવાપીવા વગેરેનો ખર્ચ બીલકુલ કરવો પડતો નથી, પરંતુ અભ્યાસક્રમ પૂરો થતા પહેલાં (અધવચ) કોઈ પણ વિદ્યાર્થી નિશાળ છોડે અથવા ગેરવર્તણિક ચલાવવા બદલ તેને કાઢી મુકવામાં આવ્યો હોય તો જેટલો વખત તે નિશાળમાં રહ્યો હોય તેટલા વખતને માટે દરમાસના રૂ. ૧૦ પ્રમાણે તેની પાસેથી અથવા તેના વાલી પાસેથી દડ તરીકે વસૂલ કરવામાં આવે છે.

પુસ્તક, સાધનિરી વગેરે પરચુરણ ખર્ચ વિદ્યાર્થીના પદરનો હોય છે તે ખર્ચ (સમગ્ર ૧૦ વર્ષના રૂ. ૧૦) બદલ વિદ્યાર્થીના વાલીએ દાખલ થતી વેળા રૂ. ૧૦ અનામત તરીકે આપવા પડશે.

૭ આ નિશાળમાં બીજી નિશાળો પ્રમાણે વારતકેવારની રમ્યો સિવાય દિવાળી ઉપર એક ગદિનો, અને ઉતાળામાં દોઢ મહિનો રમ્ય પડશે અને તે બેઉ રમ્યોવેળા વિદ્યાર્થીને ઘેર જવા દેવામાં આવશે આ નિશાળ કાઢવાનો સરકારનો હેતુ એ છે, કે બે વર્ષ શિક્ષણ લીધા પછી વિદ્યાર્થી પોતાના માઆપને ખેતીના કામમાં વધારે મદદમાર થાય અને ખેતી પણ વધારે ફવલાકારક રીતે કરે દરવર્ષે પદર કરતાં વધારે નવો છે. દરેક દાખલ દરવર્ષે આનતા નહીં.

આ શાળામાં નીચે પ્રમાણે વિષયો શીખવવામાં આવે છે —

(૧) કૃષિવિદ્યા (૨) મૃદત્તજ્ઞાન, (આ રિપરમાં વનગળની અને જંગલ સંબંધી બાવલાટક જ્ઞાન આપવામાં આવે છે) (૩) ખેતીવાડીને સગતી ભુગોળ, (૪) ખેતીવાડીને લગતું અંગ્રેજિયન અને જમીનની માપણી (૫) આરોગ્યવિજ્ઞાન (૬), પેટા કષા (૭) ગ્રામ્ય અને શહેરી જીવન (જેકુતને ઉપયોગી કાપડા વગેરેનું ઉપયોગ, ગી શિક્ષણ જેમકે જમીન મહેસુલનો એક્ટ, તગાવા એક્ટ, કચા એક્ટ, લોકલ બોર્ડ, એક્ટ) (૮) વાર્ધન અને લખાણ (૯) ખેતી અને બગીચાનું કામ (૧૦) એકલ એન્જન કેવી રીતે ચલાવવું તેના દરેકજના ઉપયોગી બાગ દરેકજ સાક દરી કેવી રીતે બેસાડવા વગેરે, (૧૧) ખેતીના ઉપયોગી એન્જનના ભાગ લક્ષગેટું ત્યારે કેવી રીતે દુરસ્ત કરવા અને લગતુજ સુધારી લુહારી કામ.

૮ આ સ્કૂલમાં દાખલ થતા ઇમેદવારે ગોધરા (જુલે ૫ ચમકાસ) ખેતીવાડી સ્કૂલના હેડ મારનારને જોમ અને તેમ જુલેની ખેતવાની અરજ મોખ્ખરી તેમાં નામ, જાત,

ધ ધો, ઉમર, તાલુકા, જીલ્લો, પોષ્ટ ઓફીસ વગેરે સ્પષ્ટ જણાવી, ગુજરાતીમાં અરજ કરવાં અરજ ઉમેદવારના હાથનીજ હોવી જોઈએ. ઉમેદવારને દાખલ કરવાની, અભ્યાસ કમ પુરો થતાં સુધી રહેવા દેવાની, અને સ્કુલ છોડ્યા પછી તેને ખેતીના કામે લગાડવાની કેન્સા છે એ બદલની કબુલત લખી તેની નીચે વાલીની મહી હોવી જોઈએ.

૯ જે ઉમેદવારને દાખલ કરવાનું નક્કી થશે તેને તે પ્રમાણે કાગળથી ખબર આપવામાં આવશે જે તારીખે હાજર થવાં લખ્યું હોય તે તારીખે તેણે નિશાનમાં આવો હાજર થવું જોઈએ.

BHIMBHAI M

અધ્યક્ષ ડિરેક્ટર ઓફ એગ્રીકલ્ચર,

ગુજરાત, સુરત

ખેડુતાનું ધન.

ૐૐૐૐ

(લખનાર—૨૦ ૨૦ ત્રીલોપતદાસ રેવાદાસ તુમડી ભરૂચ)

‘ ધન ’ શબ્દને અર્થ જરૂર યાને પછસો આ લેખ માટે કરવાનો નથી પરંતુ ખેડુતોની મુખ્ય આજીવીકા ખેતી છે તે ખેતી કેવા સાધનથી કરવામાં આવે છે તે સાધન પરત્વે આ લેખ છે આપણા દેશમાં પશ્ચિમના દેશોની સુધરેલી રીત પ્રમાણે ખેતી થતી નથી, પરંતુ અસલની પ્રાચિન અને પુરાણી રીતે હજી અને બળદથી ખેતી ચાલે છે એટલે હજી અને જળદ એ ખેતી કરવાના સાધનો છે પછંકી હજી પશુપ્રાચીન પદ્ધતીના વપરાય છે અને તે સાધન ખેડુત લોકો પોતાના ગામમાં સુધાર અને હુકાર પાસે કરાવી લે છે પોતાના ગામમાં સુધાર-હુકાર ના હોય તો પોતાનું ગામ જે કરખાં અથવા શહેરની બાહ્યેરી તળે આવ્યું હોય ત્યાંના અગર ખીજા અનુકૂલ સ્થળના કારીગરો પાસે કરાવી લે છે આ સાધન રોજવવાને ખેડુતોને હરકત પડતી નથી પરંતુ તેઓ એ સુધરેલી દબના હજી જે ખેતીવાડી ખાતેથી સરકાર આવે છે તે જો વાપરે તો તે હજી મજબુત હોવાથી તેના ટકાઉપણા વગેરેના કારણે ખેડુતને ખેતી કરવામાં સવળતા પડે તેમ છે પરંતુ તે હજી ભારે હોય છે તેથી જમીનનું તલીઈ ફાટી નાખે છે, અને સામાન્ય જાળદો તે ખેતી શક્તા નથી, એવા સમજા બતાવી ખેડુતો વાપરવા ના પાડે છે હવે આપણે ખેતીના

બીજા સાધન બળદ તરફ વળીએ આપણા ભરૂચ જિલ્લામાં બળદો ઉછેરના રીતો નથી, તેથી ખેડુતો પોતાને જોડતા ખેતીના અગના બળદો અમદાવાદ વડોદરા વિગ શહેરોમાં ભરાતી ગુજરી બજારમાંથી ખરીદી લાવે છે. દરેક ખેડુત પોતાની જમીનના પ્રમાણમાં જોડતી સખ્યાના બળદો રાખે છે. કમમાં કમ એક જોડ એટલે બે બળદો દરેક ખેડુતને રાખવા પડે છે. કેટલાક ખેડુત જોડ બળદ રાખવાની ગુજશ ના હોય તો એક બળદ રાખે છે અને પોતાના સગા જોડાલા અગર પાડ પડોશી જોડે સાઢળ કરી ખેતી કરી લે છે. આ સાઢળનો નીવાજ જ ખુસર તાલુકાના ગળેરાગામે કરકસરના નિયમે જોડાલા પ્રમાણમાં પળાય છે એ ગામમાં ખેતી કરવાના મમયે એક બળદ વેચાતો લાવે છે અને બીજા ખેડુત જોડે સાઢળ કરી ખેતી કરી લે છે અને ખેતીની મોશમ ખલાશ થયે રાખેલો એક બળદ પણ વેચી કાઢી બળદની સલાખ તથા પોષણના ખર્ચની જુમરી કાઢી નાખે છે. આ સાઢળની પધ્ધતી વખાણવા યોગ્ય છે, કેમકે તેમાં કરકમ રહેલી છે પરંતુ મારી માન્યતા પ્રમાણે સાઢલ પધ્ધતીથી ખેતી કરવામાં વિલબ થવાનો સભવ છે કારણ કે જોડ બળદ પોતાના હોય તો પોતે જાતે અથવા નોકર મારફત ખેડુત તાકીદે ખેતી થઈ કરી શકે છે જ્યારે સાઢલથી કાતો પોતાની ખેતી પહેલી કરે છે ચાતો જેની જોડે સાઢળ કરી હોય તેની ખેતી પહેલી થાય છે એટલે સાઢળ વાળા પધ્ધતી એકની ખેતી પહેલી થાય છે અને તે પુરી થવા અવલ જો ભારે વરસાદ થાય અગર સાઢળ પધ્ધતીનો એક બળદ માદો પડી જાય તો બજેની ખેતી અટકી પડે છે સાઢળ પધ્ધતિ હું વખોડતો નથી કરકસરના નિયમે સારી છે પરંતુ તેમાં ખેતીમાં થતા વિલબની બાબત મે ઉપર દર્શાવી છે, આ પદ્ધતિ અખત્યાર કરવી કે નહીં તે ખેડુતની મુશ્કેલીની બાબત છે હવે બળદની સલાખ માટે ખેડુતો કોઢીઆ ઘરો રાખે છે તેમાં રાત્રે બળદો રાખે છે, અને દીવસે ખેતીનો મમય ન હોય ત્યારે પોતાના આગણમાં બાંધે છે, પરંતુ તેમની સલાખમાં જોડતી દોખરેખ રખાતી નથી આરોગ્યતાના નિયમ પ્રમાણે તેમના મળ-મુત્ર જોડતા મમયે કાઢી નાખવામાં આવતા નથી તેથી દોરોમાં રોગ થવાનો સભવ રહે છે અને તેમની તથા તેમના પાલન હારોની તદ્દરસ્તી જગડે છે આ બાબતમાં સેનીટરી ખાતા તરફથી વારંવાર સુચના નિકળે છે, તે પ્રમાણે ખેડુતો જોડતી સ્વચ્છતા રાખે તો રોગ અને તદ્દરસ્તી બંધાવાના સંભવો ઘણે દરજ્જે ઓછા થાય. બળદના પોષણ માટે ઘાસ ચારો ખોળ અને કપાસીઆ જોડતી ડીએ ખોળ અને કપાસીઆ

ખેડુતો કરખામાથી મેળવી શકે છે, અગર પોતાના ગામમાં નેરની અગર ઘાચી હોય છે તેને ત્યાંથી ખરીદ કરી લે છે. ઘાસ ચારા માટે ખેડુતને પોતાના ખેતરમાં અગર પોતાના રાખેલા બીડમાં થતા ઘાસ ઉપર અવલંબવું પડે છે. ઘાસ ચારા માટે ખેડુતને સારા વરસામાં આપદા પડતી નથી. પરંતુ જોછો વરસાદ પડ્યો હોય તે વરસમાં તેને ઘણું વેડવું પડે છે. કેમકે પહેલાં ખેડુતે પોતાના ખેતરને સેડ પાલી રાખતા હતા તેમાં થતું ઘાસ જોછા વરસાદના સમયમાં ખેડુતને ઘણું ઉપયોગી થઈ પડતું હતું. વળી તેઓ પ્રથમના વખતમાં પોતાનું જોડાં ખેતર બળદના ઘાસ માટે બીડ તરીકે રાખતા હતા તેથી તેઓને ઘાસ બાબત બહુ આપદા પડતી નહોતી. હવે શેરા પાલી રાખવાની તથા બીડ રાખવાની રીતોને ખેડુતોએ તીવ્રાવલી આપી છે કેમકે કપાસને બાવ સાથે આવે છે તેથી બીડ કે શેરા પાલી-વધુ જમીનમાં વધુ પાક થાય એવી લાંબાથી રાખતા નથી, તેથી નબળા વર્ષોમાં તેમને ઘાસ ચારા માટે ઘણું શોષણ પડે છે વળી ગામે સરકારે દોર ચરણ ની જમીન આપેલી હોય છે તેપણુ કેટલાક ગામોએ ચકતીવાળા ખેડુતો વધુ ખેતી કરવાના હેતુે સરકાર પાસેથી ખરીદી લે છે. આવા દાખલા જે ગામોએ પડતર ખેડાણ સરકારી બીચેય હોય છે તે ગામોએ ઘણે ભાગે બને છે. દોર ચરણ ખેતરમાં લેવાથી પણ ખેડુતોને ઘાસ ચારાની ઘણી આપદા પડે છે. જળા દોને પીવાના પાણી માટે તળાવ અગર કુવા ઉપર ખેડુતોને આધાર રાખવો પડે છે જે વરસાદ સારો થયો હોય અને તળાવની સ્ત્રીતી સારી હોય તો અને તળાવમાં પુરાણુ થયું ના હોય તો તળાવ વરસાદના પાણીથી ભરપુર બરાય છે. અને તે પાણી ચોમાસા અને શિયાળામાં બંજરોને પીવા માટે ઉપયોગી થઈ પડે છે. ઉન્હાળામાં ઘણે ભાગે તળાવો સુકાઈ જાય છે કેમકે ગામના અને બળદના વપરાશ માટે તળાવો બુન્હાં હોતા નથી એટલે જે જાતના ઉપયોગ માટે એકજ તળાવ હોય છે તે કા-રણે ઉન્હાળામાં તળાવના પાણી ઘણે ભાગે પહોચતા નથી અને તે વખતે કુવામાંથી પાણી કઢાડી હેરાં બરાય છે, અને તેમાંથી દોરને પાણી પીવાડવામાં આવે છે. હેરાં બરાય માટે કોશવતોને હકક સરકાર તરફથી કેટલોક ગામે પે છે જે હક ન પળતો હોય તો ગામ લોક માટે મહેં ઉપરથી દોરી-ઓ રાખે છે અને તેનાથી કાચ ચલાવી હેરાં બરાવી બળદોને પાણી પીવાની જોગવાઈ કરી લે છે હેરાં બરાવા માટે લોકલબોર્ડ તરફથી પણ આન્ટ આપવામાં આવે છે પરંતુ હેરાની સ્ત્રીતી ઘણા ગામોએ કઢાડી હોય છે. કેટલાક ગામોએ

હોરા કટી જ્યેલા હેય છે અને નાના હેય છે અને તેની દુરસ્તી માટે લોક-
જોડ તન્દ્રથી આંટ માગતા સવડ હોય તો આંટ મળે છે જેથી હોરાની બા-
ળામાં બે આંટ મળતી ન હોય તેના પ્રશ્નને ખેડતને ઘણું સહન કરવું પડે
છે વળી બે તળાવ ઉડું ન હોય અથવા પુરાઈ ગયું હોય તો ભેઈના પ્રમા-
ણમાં પાણી નથી રહેતું તેથી અડધા શિયાળામાં પાણી માટે ખેડતોને તગી
પડે છે તળાવ ખોદવાની આંટ પણ લોકલજોડમાંથી મળે છે અને તે આંટ
પણ નવડ પ્રમાણે મળે છે પરંતુ હેગ દુરસ્તી, તળાવો ખોદાણ અને તળાવોની
પાળો હુગ્ગતી માટે ખેડતોને તાબડોતોબ આંટ મળતી નથી વળી તેઓની પા-
સે ગામાત મદદ પણ માગવામાં આવે છે બે તેઓ ગામાત મદદ ના આપે
તો આંટ મેળવવામાં તેઓને હરકત પડે છે ખેડતોનું માનવું એવું હોય છે
કે ગમે લોકલ દુડ આપીએ છીએ તો હવે લોકલજોડ ગામાત મદદની શા
માટે આશા રાખે તેમની આ માન્યતામાં વચ્ચડપણ છે પરંતુ લો-
કલજોડના સ્ત્રી રીષેર, રકુલ રીષેર, પુલો વીગેરેના સમારકામ ક-
રવાના હોય છે તેમાં ઘણી રકમ ખર્ચાઈ જાય છે તેથી ગામાત
મદદ લોકલજોડ માટે તેમાં ખોટું યાચ છે તેમ કહી શકાય નહીં હાલમાં
મનુગીના ઘરો વધી પડ્યા છે તેમજ બીજી ચીજો પણ મોઢી વેચાય છે તે
કારણે ગામાત મદદ આપ્યા છતાં પણ દુડના અભાવે લોકલજોડ તળાવો
ખોદાવવા પાછા, ભેઈતી આંટ આપતી નથી, એવી હકીકત જહાર ઓની છે
બે એ હકીકત ખરીજ હોય તો એ જાળતમાં સારો રસ્તો એવો છે કે ક્રિયા
તળાવો પ્રથમ ખોદાવવા જેવા છે તેનું નિમ્ન રેવેન્યુ અધીકારીઓ મારફત
અથવા બે ક્રિયા અને રેવન્યુ અધીકારીઓએ આપેલી નિમ્ન પેટીના દુકની સવરતા
સુજળના તળાવો ખોદાવવા લોકલજોડે તન્દ્રથી કમી ભેઈએ બે દર વર્ષે
ફરક તાલુકાના ચાન પાચ તળાવો ખોદાય તો ખેડતોને પડતી પાણીની તગીની
પ્રશ્ન આપોઆપ પાચ છે વર્ષમાં નાનુદ થઈ જશે આ સરખે વચાવણુ ભેઈએ
કે ખેડતોએ લોકલજોડ ઉપર આધાર ના જખન પોતાના પગ ઉપર ઉભા
રહેના શીખણ ભેઈએ એટલે તેઓએ ગામાત ઉદ્ધરાણ કરીને અગર ખેડતો
જાને ધર દીઠ અકેક માલુસ દહાડી તળાવ ખેડી લે તો તેઓની અરથલું ફર
ચવા જેવું છે “પારસી આશ ને સદા નીરાશ” એ કહેવત અનુસાર ખેડતો
પોતપોતાનું સ્વભાગ્ય લેના શીખે તો તેઓને પાણીની જાળતની પડતી
તગી તેમજ એક બીજા કામગામ પડતી હરકતો તેઓ બંધેજ દુર
ઈના શંક હરે જાળતને ચતા રોગીની જાળત હાથ પડે છુ દેરવાક

જેહુનો ઘરગથ્થુ ઉપાયથી માધ્યમ રોગો મટાડી શકે છે પરંતુ રોગનું પ્રમાણ વધી ગયું હોય અને રોગ વેપી હોય તો પ્રસંગે આખા ગામમાં રોગ ફેલાઈ જાય છે, તે સમયે જેહુનો ઘરગથ્થુ ઉપાય ચાલી શકતો નથી. આવા પ્રસંગે તાલુકાના સદર સ્ટેશને ડોરની હોસ્પિટલ હોય છે ન્યાના આત્મીય સંજ્ઞાને ખબર આપેથી તેઓ દોરની ચોગ્ય દવા કરી રોગો નાશ કરવા પગલા લે છે. પણ આત્મીય સંજ્ઞાને તાણડતોળ ખબર આપવામાં જેહુનો મોળા રહે છે તેથી જ્યારે રોગ પુર જોશમાં ફાટી નીકળે છે તે સમયે રોગ કાબુમાં લેતા ઘણીજ અડચણ પડે છે માટે જેહુનો પોતાની જુની રીતો એટલે ઘરગથ્થુ ઉપાય ઉપર અવલંબી ન રહેતા રોગનો ચેતવાયો જણાય કે તુરંતજ દોરની હોસ્પિટલ ઉપર ખબર આપવાની રીત અખત્યાર કરવી જોઈએ. ટેમટે જેતીના અગના સાધનને જેહુનો પોતાનું બહાલુ ધન સમજે છે, જ્યારે જાણત જોવી છે તો જેહુનો પોતાના બહાવા ધન-બગદને થયેલા રોગમાથી ચુકા ધવો માટે જોઈતા ઇલાજ લેવામાં જોઈકારી વાપરી જોઈએ નહીં. દોરની હોસ્પિટલ કેટલાક તાલુકે જેહુતના ગામથી ઘણી દુર હોય છે તેથી જેહુતને સામાન્ય માદગીના પ્રસંગમાં હોસ્પિટલમાં જવા કરીવવા દોરને લઈ જવાની તકલીફ પડે છે માટે તાલુકાના સદર સ્ટેશનમાં હોસ્પિટલો છે તે ઉપરાંત તાલુકાના મધ્યસ્થમાં પણ દોરની હોસ્પિટલ કઢાડવામાં આવે તો તે જેહુતને સુવલ્લક્ષ્ય થઈ પડશે હાલમાં માણસોના રોગોની સારવાર માટે તાલુકાના મધ્યસ્થ ગામોએ હોસ્પિટલો અને ડીસ્પેન્સરીઓ લોકલબોર્ડ તરફથી કઢાડવામાં આવે છે તે પ્રથમ ઘણી સારી છે, પરંતુ તે પ્રથમ ફેરફાર કરી જોક ન-સે માણસો માટેની ડીસ્પેન્સરી કઢાડી બીજે વચ્ચે દોર માટેની હોસ્પિટલ મધ્યસ્થ ગામે કઢાડવાની રીત અખત્યાર કરવામાં આવે તો આ જવામાં પણ તાલુકા માટે છ વરસમાં દોરની હોસ્પિટલ તાલુકાના મધ્યસ્થ ગામે નીભળી શકે આવા મધ્યસ્થ ગામો જણુસર તાલુકામાં જગાણુ-દોરની અને ગ-જોશ અગર વેફર છે આતોદ તાલુકામાં દોરની હોસ્પિટલ છેજ નહીં તેથી આતોદ કક્ષામાં અગર સરવાણુ ગામે હોસ્પિટલ નીભળી જોઈએ, વાગરા તાલુકામાં પખાજણુ તેમ જોઈજ ગામોએ, ભરૂજ તાલુકામાં શુકવતિયા અને ભાલુનુ અથવા અમલેશ્વર ગામોએ અંકલેશ્વર તાલુકામાં પડરા યુનિર્ગ અને ઇલાવ ગામોએ દોરની હોસ્પિટલો જો નીકળે તો દોરના રોગ તાણતોળ નીભળવાની જાણવમાં જેહુતને જોઈવી સગવડ મળવા જેવું છે જો મધ્યસ્થ ગામોએ જેહુની હોસ્પિટલો નીકળે તો જેહુતો તેના સારા પ્રમાણમાં લાભ લેશે.

એ પાત નિર્જીવાદ છે માટે આ જાળતમા યોગ્ય ધગના લેના લોહલખોર્ ત-
રફથી તળવીજ થયે એવી ગાથા છે કારણકે ઢાળી હોસ્પીટલો પણ લોહ-
ખોર્ ડકાટે છે અને નિભાયે છે આ લેખમા ખેડુતો જાળત ને મુચના ઠરી
છે તે ખેડુતો વિચારી અમલમા મુકશે તો તેમના ખેતીના વહાલા ધન ની સં-
ભાળ અને પોપણ માટે ને વિઠળણા લોગવવી પડે છે તે ઘણું અથે હું અથે
એવું જણાવી આ લેખ પુર્ણ કરે છું

ભરૂચ જિલ્લામાં કપાસનો ભાવ ઠરાવવાની પદ્ધતી.

લી૦ મગનલાલ એલ પટેલ અને ચનાભાઈ બી પટેલ

ભરૂચ જિલ્લામાં મુખ્ય ખેતી કપાસની છે અને તેના ઉપર ખેડુની
આજીવિકાનો આધાર છે ખેતીમા બ્યાજળી નફા થયો એ પાકપર તેમજ
તેના ભાવપર આધાર રાખે છે, અને કપાસનું વેચાણ અને તેના ભાવ વિશે
વિવેચન કરવામા આવશે

મુંબઈમા ખાડી ૩ નો ભાવ હોય અને કપાસમાથી, રૂના ઉતાગ-પર
અને ૩ પીલાવતણ ગાસડી બ ધાગણ વિગેરે નું ખર્ચ ગણી કપાસનો ભાવ પાક
વામા આવે છે મુંબઈમા ખાડીનો ભાવ હોય તે કરતા ભરૂચમા ખાડી ૩ નો
ભાવ (ડાબી ગાસડીએ) રૂા ૨૦) વધુ હોયછે કારણ કે તેવતમા ભરૂચની ખાડી
૮૮૨ રતલની ગણાય છે, (૨૧૬ મણ ખાડી ૧ મણની બેરોગર ૪૧ રતલ
ગણાય છે) અને મુંબઈની ખાડી ૭૮૪ રતલની ગણાય છે

આ જિલ્લામાં ઘણા ગરા મોટા કપાસના પેપાડી છનવાળા હોય છે તેથી
તેઓને મુંબઈના ભાવની અને ખર્ચની સારી માહિતી હોય છે, તેથી કપાસનો
ભાવ ઠરાવ્યા પહેલા ૩ નો ઉવારો નકડી કરવાનો રિવાજ છે ઉવારો કાઢવામા
૨૪ તોલા કે ૧૨ તોલા કપાસનો નમુનો લી છે અને તેમાથી ૩ પીડી વજન કરે
છે મલુમ્મી નીચે મુજબ કરવામા આવે છે

એક ભારની બેરોગર ૨૪ મણ એટલે કે ૯૮૪ રતલ ધાય પરનું રિવાજ
મુજબ ૧૦૨૦ રતલ (એટલે કે ૨૦ ઘડી અગર એક ભાર—૧ ઘડી=૫૧
રતલ) કપાસ ગણાય છે કારણ કે તેમલી (૧૦૨૦-૯૮૪=૩૬ રતલની) ઘટ
મેજની ગણી કેવમા આવે કે હવે ઉપર બતાવેલા ૨૪ તોલા અગર ૧૨

તોલા ઠપાનના નમુનામાંથી જો ૮ તોલા ને ૧૨ આની ૩ અગર ૪ તોલા ૬ આની ૩ અનુક્રમે નીકળે તો જેટલી ધડી કપાન લેઈએ તે નીચે પ્રમાણે ગણી એક ટોણક વાના રાખેછુ હોય છે.

તોલા આની ધડી મણ (૧ ખાડી ૩) ધડી

૮ ૧૨ = ૨૦ માટે ૨૧ ૫ = ૪૬ ૧૪

તોલા આની ધડી ધડી

૮ ૪ = ૨૧ ૫ = ૨૦ • ૪૬ ૫

આ દ્વિસાબમાં જેટલી ધડી આવે તેના કચ્છા લગભગ ૧૧ થી ૨ ધડી કપાસ વધુ ગણવામાં આવે છે કારણ કે ૪૫ થી ૫૦ ધડી કપાસ પીલવામાં એક કારે (૧૦૨૦-૮૮૪) ૩૬ સતલની મેજની ઘટ ઉપરાત ૧૧ થી ૨ ધડીની માટી વગેરેની ઘટ પડે એમ વેપારી ગણે છે અને આ હીસાએ કપાસનો ભાવ આપવામાં આવે છે જો ગામડામાં ફરનાર ત્યાના વેપારીઓ કપાસના ઢગલા કરે તો તેમની પાસે પણ એવો ઠરાવ હોય છે કે જેટલી ધડી ખાડી ફની શરત હોય તેના કચ્છા ઉતારો ઢગલો પીકયા પછી જેટલી ધડી એછા અથવા વધુ લાય તો તે દરેક ધડીએ રૂા ૨-૮-૦ વધુ અથવા એછા એક કારે આપવા.

કપાસનો ભાવ ફના ઉતારા ઉપરાત વેપારી તે કયા ગામનો કપાસ છે અને તે કપાસ જેતરમાં વણેલો છે અગર ઢાલા ઘેગ આલી-કપાસ ફાક્ષી કાઢેલો છે તેના ઉપર આધાર રાખે છે વેપારીને તે સાદનો અગર ત્યાર પહેલાનાં વર્ષોના તે ગામોના કપાસનો અનુભવ હોય છે. માટે કપાસનો ભાવ નમુના ઉપરાત અનુભવ ઉપર આધાર રાખે છે.

આજી સાક્ષગા કપાસના ઉતારાની કાઠિ નીચેના ગામોમાંથી વધુ ૩ નીં કળે છે એમ મનાય છે

૧૨ તોલા કપાસમાંથી ૩ નીંકળેછુ તે

તોલા આની થી તોલા આની

કાઠિગીઆ

૪-૭

૪-૬

ડભાલી

૪-૬

ગાપુના

૪-૧૧

તવરા

૪-૧૨

ઝાટેશ્વર

૪-૧૨

વડલા

૪-૬

થી-૪-૧૧

જ નાર

૪-૧૨

થી-૪-૧૩

જાડેશ્વરમા પ્રથમ કાલા વીણી લેઈ કપાસ લેર ફોલી વેચવાની પધ્ધતી હતી તેથી કપાસનો ભાવ ચોછો ઉપજતો હતો પણ હવે ખેતરમા દોઢ લાવવા નો રિવાજ દાખલ થયો છે તેથી ભાવ સારો ઉપજે છે.

મધ્યમ ઉતારાવાળા ગામડા

તોલા આની

ગુલતીય ૪-૮

લડચ ૪-૬

અમલેશ્વર ૪-૭ થી ૪-૯

હલકા ઉતારાવાળા ગામડા

તોલા આની

હુગરી ૪-૨

નીકોસ ૪-૦

આજીં વર્ષે સરેરાશ રૂનો ઉતારો ઘણા વેપારીઓએ ૪૮ થી ૪૮૫ ધડી મળેલો છે

જો એક ધેડી કપાસ ઓછો પીલવાથી ખાડી ૩ નીકળતુ તો તેને માટે દર ભારે રૂા ૨-૮-૦ ખેડૂતને વધારે આપવામા આવતા હતા. વેપારી લોકો ખાસ કરીને ઓછો કપાસ પીલવાથી ૩ ની પેદાશ વધારે આવે તેવા કપાસની ધી જુદા રાખે છે અને સ્થાનિક કપાસીયાના ભાવ કરતા મળે ૪ થી ૫ આના વધારે ભાવ લે છે

આ પદ્ધતિથી હેકલ વધારે ૩ નું વજન આવે તેવા કપાસના ધી નો વધુ પ્રચાર થાય છે અને આના પરિણામે તાગની ઉંચી અને નારી જાતમા પડતી થાય છે લડચ જાતમા લોકો તારની લગાઈ તેમજ તેની મજબુતાઈ અને કુમાશપર ખીલકુવ વક્ષ આપતા નથી પણ વધારે ૩ જે કપાસના ધી મા શી પાડે તેને, પ્રધાનપદ આપવામા આવે છે માટે ન્યા સુધી લોકો સુધા રેલા કપાસના ધી નો ઉપયોગ નહિ કરશે ત્યા સુધી લડચના કપાસની અવ નતિ થવાની અને કાળે ડરી તેની કદર આ દેશના તેમજ પરદેશના વેપારી જોડીજ ઓકશે અને આગા રાણીએ છીજે કે લોકો સારી જાતના કપાસની કદર કરશે અને તેજુ વધારે પ્રમાણના આવવી માલ આવાજુ કરશે તો જરૂર રૂની જાતમા ગગરવાનો ખીલકુવ અલવ રહેશે

કૃષિ . જ્ઞાન.

હિંદ કાશા માલનો દેશ છે હુન્નર ઉદ્યોગ યા બીજા અનેક ધંધાઓ અત્રે શરૂ થાય તો તેને જોઇતો કાચો માલ ઇંગ્લાંડ કે બીજા દેશોની પેઠેમ બહારગામથી મંગાવવાની બાજગડ રહે એમ નથી કુદરત તરફ દ્રષ્ટિ કરતા માલમ પહેલે કે હિંદને કશી વાતની ઉણપ આવે એવી સ્થિતિ નથી, છતા હાલમા દુર્બળતા, હુમતી તથા કાગળમય જીવન તથા અનેકાનેક દુર્બોળ નજરે ચઢે છે આ સ્થિતિનાં ધણા કારણો લેખી શકાય એમ છે તેમા હિંદ નો ખેડુત અજ્ઞાન છે એ મહત્ત્વ મુખ્ય છે આની અસર આખી પ્રજા ઉપર થાય એ સ્વભાવિક છે.

હિંદના અનેક ક્ષેત્રના શાસ્ત્રતત્ત્વો અધારે ફેલાઈ જતાં હાલમા અગ્રણ્ય શાસ્ત્રમા વસિના પ્રમાણમા એક નાની સંખ્યામા કાંઈક જ્ઞાન ફેલાયલું છે અને તે પશ્ચિમની વિદ્યા આપણા લોકમા ઠીક ઠીક પ્રવેશ મળી ચલા માડી છે આને લઈને કંઈક ભાવનાઓ જાગ્રતિ થી થી આપણને ફેરફાર થવા માટેલા છે. જા સહના વંખર્તમા જ્યારે છાપખાનાઓ નહતા ત્યારે રામાયણ જેવા પુસ્તકો મોટે સૌ કોઈ રાખવા પ્રયત્ન કરતા હતા અને મોટે રખાતા હવે હાલમા એ રૂકત પુસ્તક રૂપે પોતાની કે સાર્વજનિક પુસ્તકાલયોને સોમા આપવા પુરતું જ તે પુસ્તક રાખવામા આવે છે આ પ્રકારની વિચાર એણી ચર્ચ જવાથી ધણા ધરડા ઝોના મોમાથી આપણે સાંભલીએ છીએ કે ‘ભાઈ ભણ્યા તો પણ ગણ્યા નથી’ ભલે તમે પુને જઈ આંચા, મણ પેતીમાથી તુરત પછસો મળે એવો કાંઈ કીમીઓ લાંચા? શુ લાવો? ઉલટું અમારે જુલાવો, આવા અનેક હેતુ થી નાની સંખ્યા જ્ઞાન સપાદન કરે છે તે મનુષ્યના જીવ્યાને તેમજ ખાસ કરીને ખેડુત વર્ગને સતોષ આપી શકતી નથી, અને પોતાના જ્ઞાનનો પ્રતાપ પણ જોઈએ તેવો પાડી શકતો નથી આમ ન થાય તેને માટે ભગીરથ પ્રયત્ન કરવાને સૌ કોઈને જરૂર છે અને પછાત પહેલા ખેડુત બાઈઓનું ખોટું માનવું અને અજ્ઞાનતા વિગેરે દૂર કરવા પ્રારંભ કરવો જરૂરી છે.

સુમારે સને ૧૮૪૦ ની સાલથી પેતી સુધારણાની શરૂઆત થઈ છે અને હાલ ૧૯૨૭ ચલે છે પણ આ કાર્યમા પ્રજા જન પુરતો રસ લેતી નથી, ખેડુત વર્ગ ધ્યાન આપતી નથી અને એ જોડે લાગતા વળગતા સંસા ધારીઓ પુરતો મહા ભગીરથ પ્રયત્ન શરૂ કરતા નથી ગરજાતમા નીશાળો

મા ખેતી સંબંધી જ્ઞાન આપવા કંઈક પ્રયત્નો થયા પણ તે અલ્પ થઈ જતા હતાના ખેતીની સ્વલેખા રૂપાતર રૂપ અમુક વર્ષ બાદ બદલાય છે એમ કહીએ તો ચાલે પણ જે દેશમાં ગામે ગામ અતુલની અને જ્ઞાનીના હાથ નીચે સ્વલેખા નોંધએ તેને બદલે જીવલેવાર પણ એક સ્કુલ ન હોય તો શું પરીણામ આવે? આવા પ્રયત્નથી ૮૦ ટકા ઉપરની વસ્તી જે ખેતીનો ધંધો કરે છે તેની કંઈક ભુખ ભાગે એમ છે?

દક્ષિણમાં ખેતીનું જ્ઞાન અને શિક્ષણ સત્તાધારીઓના ત્યાગના સંદેશોને લઈને કંઈક ઉત્તરી રૂપ પરીણામમાં લાસે છે પણ તે સંબંધીનું થતું ખર્ચ તથા મળતો લાભ ગુજરાતને તો પ્રમાણુ વગરનોજ છે આને માટે એકજ દાખલો બસ છે કે ગુજરાતના ખેડૂતો પાસે કર લઈ, છરાગત તથા બાગાયત જમીનનો, દક્ષિણની નહેરોનું કામ હુધાળના લાભ અર્થે કરવામાં આવી પણ ગુજરાતને પાણીની અગવડો પડે છે અને ખુવા નહેરો વીં ની અત્યંત જરૂર છે તે સંબંધીતો જ્ઞાની કે અજ્ઞાની બહુજ થોડો પ્રયત્ન કરતા લાસે છે સંસ્કારી ખાતાઓ તો એક મશીન છે અને તે ગમે તેમ ચાલે તેમાં સધળો આધાર સચાલકો ઉપરજ રહે છે

યુરોપ, અમેરિકા, જાપાન વીં દેશો તરફ દ્રષ્ટી કરો ત્યાંનો ખેડૂત વિદ્વાન, ઉપજના ઉદ્દેશ તથા પરીણામ તરફ દ્રષ્ટિ રાખી પોતાનું કાર્ય ફરજ પ્રમાણે કરનાર, ધૈર્યવાન તથા પોતાના કુટુંબને બારી સ્થિતિમાં રાખવા અનેકાનેક પ્રયત્નો કરનાર હોય છે હીંદો ખેડૂત મા તદુરસ્ત, અનેક વ્યાધીથી ઘેરાય લો, સત્તાધારીથી પહીતો અને કરજવાન હોય છે ચક્ષિમના ખેડૂતો સુર્ય, અગ્ની, વાયુ, વરુણ વિં દેવોનું જ્ઞાનની મદદ વડે આરાધના કરી તેઓ ॥ જોડે હુળીમળી પોતાનું કાર્ય પરીપુર્ણ કરવા હમેશા મથતો હોય છે અને સુવર્નો એટલે હીંદો ખેડૂત અનેકાનેક સથાય, જોમ, વીં વીં પહીતો, “કર કે નહિ” “આમ થશે તો” વીગેરે અનેક વીચાર કરતો જુસ્સા જગર પોતાનું કામ બજાવવાનું કરતો દેખાય છે સુરોષના ખેડૂતો મોટરકાર, ટેલીફોન વીગેરે વાપરી જાણે છે પણ હીંદો ખેડૂત તો તે સર્વે બહુ જેવું જાણે છે વાજળીનાં હુળો કે વરાળ યત્રનાં હુળો કે મોટરનાં હુળો હીંદો ખેડૂત વસાવવા ધરે તો પણ તેનાં પાસે સુડી હોતી નથી પોતાનો બીઆ નોજ સમઢ કરી રાખવા જેટલી સુડીની આછતમાં ખાતર પાણી હીંદો ખેડૂત કેટલું જમીનને આપી શકતો હશે તે તો વાચનારજ અટકલ કરી શકે એમ છે,

જાની ખેડુતોને રાજ્યને ખર્ચે વાતાવરણ એટલે હવાપાણી વર્ષા, જમીનનો કચ, ખાતરની માહિતી વીગેરે યોગ્ય ખર્ચો તથા સલાહો મળે છે, ત્યારે હજી હિંદમાં તો મરકારી ખાતાઓને ફાલ્ગુની જગ્યાએથી ફાલ્ગુની ખર્ચો મેળવી શકાયો તેની બહાર કાઢવા માટે હસ્તપત્રકો પડે છે ! આ કેટલા અજાનતા સુચવે છે ? સુરોષ—અમેરીકામાં ખેતી સંબંધીનાં દરેક વિભાગના મોંઝા ઉપરાંત અઠવાડીક કે પંખવાડીક કે રોજીદા વર્તમાન પત્રો આવે છે અને એનો ઉપયોગ ખેડુતો બંને ઉત્સાહભરે કરે છે પણ હિંદમાં તો આવા ત્રીમાસીક પણ ખોટા ખોટા વર્ગ સલાવવા સહેલ નથી એટલું જ નહીં પણ જે ગ્રાહકો હોય છે તેમાંથી પાંચ ટકા પણ બંને ખેતીતો કરતાં નહીં હોય એ મ આ લેખક માને છે આ અસંનતા કેટલા દરજ્જાની મામવી ?

દારેનો રોગ તથા ક્વાળો, સચાણમ, બોલોના રોગ, તથા, જાતુઓથી થતું નુકશાન, જીવજાતી બનો, પક્ષીઓથી થતું નુકશાન, એણે ખર્ચ કરી વધારે ઉપજ મેળવવી, વી વી અનેક બાબતો ઉપર જે ખેડુતે ધ્યાન આપવું જોઈએ તે, તે ક્ષમ્બ જેવું જ આપણાં ખેડુતો માટે છે સુનાઈટેડ સ્ટેટમાં ધૂ ઉ એક્ટે ૩૨ ખુશલ થાય છે જ્યારે હિંદમાં ૧૦ ખુસલ પાડે છે

અમેરીકા જેાહાલ છે તેના કરતાં ભુતગણમાં જ ગલી પ્રદેશ હોતો ત્યાંની પ્રજા પણ હિંદની માફક ખેતી ઉપર મુખ્ય આધાર રાખે છે પહેલાં ઉત્તર પ્રદેશમાં ૧૯૦૦ અને દક્ષિણ પ્રદેશમાં ૧૫૦ હેક્ટર જેટલો પાક ઉતરતો હતો વખત જતાં કેળવણી, જ્ઞાન તથા મદદ એટલા પ્રમાણમાં સારી ગીતે ખેડુતોને સહાય રૂપે મળ્યા કે ૧૯૦૯ ના આકાંક્ષા પ્રમાણે ૫૦૦ પાઉન્ડ કપાસ થી ૯૦૦ પાઉન્ડ કપાસ થયો અને ૧૯૧૨માં તેની ૬૦૦ અને ૧૦૦૦ પાઉન્ડ ઉપર ઉપજ ગઈ આની મજામણીમાં ગુજરાતમાં ૧૯૧૨માં ૫૬૦ પાઉન્ડથી ૭૮૦ પાઉન્ડ કપાસ થયો છે વિજ્ઞાનથી હાથદો છે એટલાં ઉપરના આકાંક્ષા થી સચોટ જણાઈ આવે છે

મહાત્મજી જેવાં જીવદયાના તત્ત્વ ધ્યાનમાં લેઈ ખેતીનાં જીવન રૂપે દારેનો થતો મહાર તથા તેનો આર્થિક દ્રષ્ટિએ ચાલ ઉપયોગ કરવા પુત્તો અર્થાલયો ઉઘાડવાની યોજનાઓ વિગેરે બીનાં હાથમાં લીધેલી છે અને તે મળધી હામ શરૂ થયું છે પણ તેની જોડે ખેતી સંબંધી જ્ઞાન તથા લોકોએ અને માટે લેવો જોઈતો રસ તથા તેની કમ્પેનની પેદા કરવાનું કામ હજી એમજ પડેલું છે સરકારી ખાતાઓ ચીકલો સલાવવા પુત્તુ કંઈક ને કંઈક

કામ કર્યો બંધ છે પણ તેમના કામનું પ્રમાણ બહુ ઘટી જ છે અને તેને સોળ ગણુ એટલે વધારી દેવા માટે જરૂર છે અલગતે કામ વધે તેના પ્રમાણ માં ખર્ચ પણ વધેજ પણ તેના બોલે ખેડુત સહન કરી શકે એટલેજ રહેવો જોઈએ

“ કંગા જન ક્યુળી પુઠે, દેવ સરીખા સોય,
ગળ પાડગાં દોષ નહીં, આપ વિચારી બેજ ”

શ્રી હપ્.

મુંબઈ ઇલાકાની આશ્ચ નિશાળોની કેળવણી વિષે સરકારી ચાહી.

ગામડામાં ફેલાવવા માટે અનુકુળ આશ્ચ કેળવણી વિષે નોંધ

મુંબઈ ઇલાકામાં ૧ કંગોડ અને ૯૨ લાખની વસ્તી છે, અને આમાંના ૧ કરોડ અને ૫૪ લાખ એટલે ૮૦ ટકા ખેતી કરી ગુજરાત સ્થાવર છે તેમાંના ધણા ગરીબ તથા અજ્ઞાન છે દરેક બાળક વાચતા લખતા અને અકાશ ગણતા શીખે માટે અને તેટલાં ગામડાંમાં મર ૧૨ નિશાળા પુડાં પાડવા પ્રયામ કર્યા છે પરંતુ બહુ મોટા ભાગ બાળ વર્ગ કે પહેલાં વોરખ સુધીજ ભણે છે, વળી નેટનાં ટકા ધોળા સુધી પહોંચે છે જે નિશાળ છાડી દે છે અને, પરિણામે જે ભણ્યા હોય તે સુધી જાય છે આ બહુ ધ્રુવજાનું નથી કમકે વધારે નહિ ભણે તો તેઓ તેમના માળાપ જોવા અભણ રહેશે લખેલી કે લખેલી બાળક વાચી નહિ મોકે, આકાશ ઉડેલી નહિ શરૂ અને તેની વેપારીઓ કે લેણુદારો તેમને હેતરશે

૨. ગામડાના રહેનાર ધણા લોકો દહે છે કે અમારા ડોક્ટરોને વધારે અભ્યાસ કરાવવો નથી અમાગ પાકતી દેખરેખ રાખે, નિશાળમાં નુકામી બાળકો ભણવામાં વખત ગુમારે નહિ તેમજ જે બાળક મોટા રહેવામાં બોગક અને રહેવાણુ ખરાબ તેમજ બહુ ખર્ચાળ હોય છે અને ડોક્ટરોમાં માદા પડે છે કે મરો જાય છે તેવા મોટા શહેરમાં મોકલવાથી વખત બગડે છે

સરકાર આ વાત સ્વીકારે છે ગામડાના ડોક્ટરોમાં નુકામી બાળકો શીખે અને પોતાના માળાપનાં અને ખેતગના કામમાંથી જતા રહે એજ સરકાર ની દૃષ્ટિ નથી તેઓ તેમના માળાપ કરતાં ખેતીના કામમાં વધારે કુશળ બને અને ખેતગમાં વધારે પાક ઉત્પન્ન કરે એજ હેતુ છે

છે શિવાય નાનપણથી બીન કાળજીથી જીરેલ પુત્રી ભવિષ્યની ઉત્તમ માતા થાયજ નહીં “જે પારણાની દોરી ઓલે તેજ તારે દેશને” આ સુનાથી ઘણા જ અભણ હલુ પણ છે

ઘણી સ્ત્રીઓને એવી ‘માન્યતા’ છે કે ગાય માતાના દુધથી ડોકરાનું ગરીબ સારું ગાય, તેમજ જલદી ઉછરી આવે છે આ ઉપરાંત કેટલીક સ્ત્રીઓનું એમ પણ માનવું હશે કે બાળકથી માતા મહેજ છુટી થઈ ગટે તો ઘર ડાગ, કે કુધલ્લી “ચાર મળે ચોટલા ત્યા બાળે ઘરના ચોટલા” નો વળત મળે આ બધાં સ્ત્રીઓને પેતાના ડોકરાને સ્વાર્થ ખાતર ખાડામા ને જોખ મમા નાખે છે તેનો જરીકે ખ્યાલ હોતો નથી સ્ત્રીને બાળને ધવગવડુ એ કેટલાણા રૂપ હોય અને ઇચ્છા ન હોય તો તે માતા ચવાને લાયક નથી એ ગણી રૂપજ છે

બાળક ત્યારે ધાવે છે ત્યારે કુદરતી રીતેજ માને એ બાળ ઉપર જોડાણ આવે છે અને ત્યારે એના માથા ઉપર કાચ ફેરવે છે કે કાંઈ એની જાનના ચીન્હો બતાવે ત્યારે ધાવણુ પણ વિશેષ આવે છે, અને બાળક પતુ તેજ વળતે યોગ્ય ઇન્સાફ આપે છે આ ધાવણુનું ઉછરતું બળ ગાયના દુધની શીશીના ઉચ્ચેગ કરતાં ઉત્તમ બાધાનુર્જ હોય છે

ગાનના દુધમા સુવાનું પાણી ને સુનાનું પાણી નાખી માતાઓ ટોક ટોકની સલાહ પ્રમાણે દુધ પચે એવું કરવા પ્રયત્ન કરે છે આણુ દુધ માતાના દુધને યા કુદરતને મળતું દુધ થાય છે એમ મનાય છે આથી શું કુદરતી ઉપજતું માનું દુધ તરછોડવું ? આમ હોવા છતાં જ્યારે સ્ત્રી પાને ગારી કે શીશી, કે પવાલુ ને સમથો જોવામા આવે છે, ત્યારે એમજ માનવું પડે એ ગ છે કે સ્ત્રી એમાંજ મગફરી સમજે છે આ રૂઢી દેખાદેખીથી બહુજ કાંઈ વધી ગયેલી જોવામા આવે છે, વગર સમજે નકલ કરવાથી કેટલા ઉડા ખા રામા ઉતરી જવાય છે એ કાંઈ સાવ અજણતામા જાય એમ તો નથીજ

નીચેના દુધના પ્રમાણ જેતા તરત જણાશે કે કીધું દુધ લાભકારક છે

૧૦૦ શેરમાથી —

દુધની જાત	પાણી	કેમીન	ચરખી	ગળપણ	ખરીજ દાર્થ
ગાયનું	૮૭	૪/૧	૩,-	૪,-	૧૥૥
ચીતું	૮૮	૪	૩	૪,-	૦)-
મધેડીનું	૮૧)૥	૨	૧,-	૫	૧૮
બકરીનું	૮૨)૥	૫	૭)૥	૫	?

ઉપરના આંકડાઓમા ગાયના દુધમા ૮૭ શેર ૧૦૦ શેરમાથી પાણી હોય છે તે સીના. દુધમા શેર ૨ વધારે હોય છે, અને લઈને કુલતમ દુધમા પાણી ઉમેરવામા આવે છે તેમજ ૪૦ શેર કેમીન છે એટલે ૦૧ શેર કેમીનનુ પ્રમાણ પણ વધારે છે ગાયના દુધમા પાણી ઉમેરવાથી ૦૧ શેર કેમીનમા ૬૭ ફેર પડતો નથી, જેમકે નવટાક માખણ દુધની અદર હોય છે તે બરો બર પચી જાય છે પણ તેટલુજ માખણ થી તરીકે લઈએ તો જો કે ૧૦૦૦માં આશુ હોય છે પણ તેટલુજ સહેલાઈથી પચતુ નથી અને, લઈને માદા માણસને પોષ્ટીક જોરાકના દુધ થીને બદલે લેવા ડોકટરો બલામણ કરે છે ગળ પણમા પણ ફેર છે તે તો છુદ્ડ છેવટમા ખનીજ પદાર્થ પેટમા જઈ પાચન શક્તીમા ફરક પાડે છે અને એ પદાર્થનુ પ્રમાણ ગાયના દુધમા વિશેષ છે પાણી રેડવાથી તેના પ્રમાણમા ફેર પડતો નથી એ દેખીતુજ છે

ગધેડીના દુધમા કેમીનનુ પ્રમાણ બહુજ આશુ છે તેમજ ચરખી પણ આડી છે આથી બાળકને જોઈએ તેવુ પોષણ મળી શકે નહી પણ જ્યારે માદગીમાનુ માત્ર દુધ પચતુ નથી તો ધરણાએ ગધેડીનુ દુધ દવા તરીકે આપવા કહે છે આ દુધ આના દુધ જેવુ તો નથીજ બરરાના દુધમા કેમીનને ચરખી થાને વધારે છે

ઉપરથી-સારાશમા એમ નીકળે છે કે જગદીશે જેને માટે ને કરેલ છે તેજ બરોબર માફક આવેજ છે

માતાનુ દુધ સપુર્ણ કુદરતે બાળક માટે જોરાક આપ્યો છે બનાવટી ડાઘાઓ અને બીજા પ્રાણીઓનો જોરાક આની બરાબરી કરી શકેતુ નથી માતાના દુધમા સર્વે તત્વો એવા છે કે તેથી બાળક દીવમે દીવમે મહેલુ થાય તથા શરીરની અદરની કીયાઓ પણ બરોબર થાય કૃત્રિમ દુધ પર, રહેનાર બાળકો ભવસાગરમા એમજ છાડી દીધા બરોબર છે

જ્યારથી ધાવણનો ઉપયોગ બાળક કરવા માટે છે ત્યારથી ગર્ભાશય પોતાની અસલની સ્થિતિએ જવા માટે છે જે અવ્યયોમા દુધ આવે છે તે બા લો થાય છે તેથી બાળને વેદના થતી નથી અને છતીના અનેક રોગો થતા નથી માતાના દુધપર રહેનારા બાળકો બહુજ થોડા પ્રમાણમાજ મરણ સંભવ થાય છે, કેમકે આ દુધ બરોબર કુદરતી મદદથી પચાવી શકે છે આ દુધમા છવજતુઓનો પણ ભો રહેતો નથી પુરતુ ધાવણ મળે તેને માટે માતાઓ પોતા સ્થિતિ અનુસાર પગલા લેવા જોઈએ માનસીક શક્તિ, પ્રકૃતિ, ચામડીની સ્વાસ્થ અને ચચળતા માતાના ધાવણથી નેટલી દેખાય છે તેટલી કૃત્રિમ જોરાકથી જરીકે નજરે ચડતી નથી

સારૂ અને ફાયદાકારક ધાવણ માતા બાળને આપે માટે એણે નિયમસર હુદ્દર પોષ્ટીક બોગક લેવો જોઈએ દુધનો ઉપયોગ બાળકને માટે ન કરના પોતેજ અને વાપરવુ. યાન અને બોટાણી બહુજ સલાખથી સ્વચ્છ રાખવા, કે-મકે ન દેખાય તેવા નાના જતુઓ દુધની ચીકાસ પર બેસે છે, કે જે બાળ-કના પેટમાં જઈ નુકશાન કરે છે

જન્મ થયા બાદ ૬ થી ૭ કલાક પછી ધવરાવવાનો પ્રયત્ન કરવો આ પછુમા એક બે દીવસ ગોળથુથી આપવાનો રીવાજ છે આના અનેક કાળુ હશે પણ આની ખાસ જરૂર છે એમ માનવાને હજી કુધી સબળ કારણો મળ્યા નથી

પહેલે મહીને ત્રણ ત્રણ કલાકે ધવરાવવુ, ચોથે મહીને અતર સાડા ત્રણ કલાકનો રાખવો. અને પાચમે મહીને અતર ચાર કલાકનો કરવો રાત્રે પહેલે મહીને બે વાર બાળને ધવરાવવુ પછી એકજ વાર કરી નાખવુ રાત્રે બાળકને સોડમા સુવાડે છે તેથી ઘણા બાળકો અત્યંત ધાની શરીર બગાડે છે આમા અનિયમીતતા થાય છે એટલે દુધ વખોડવું કે બીજા રસ્તા લેવા યોગ્ય નથી બાળક રહે કે તરત વખને વગર ધવરાવવુ તેના કરતા શા કારણસર રહે છે તેની શોધ કરવા અવશ્ય જરૂરી છે

બાળક, સાધારણ રીતે ૫ કલાકમા એક ધાન ધાની શકે છે નબળુ બાળક હોય કે દરદીમા જોડ હોય તો કઈ વખતમા વધધટ થાય છે નાક મા મસા જેવુ હોય કે નાક ધાન જોડે ઢબાતુ હોય તો બાળકને ધાવતા હરકત થાય છે હીટડી મામા ઘલાથી ઠાંઈ વખત સુવા દેવુ એ હીતકર નથી ધવરાવ્યા બાદ હીટડીનો ખાસ કરીને સાજ યોઇ નાખવો ને બાળકતુ મો પાંચુ લુછી નાખવુ કે જેથી જીવ જતુ બેસે નહી ધવરાવ્યા બાદ સુવાડવી વખતે માથાનો સાગ ન જોયો ઉત્તો રાખવો, કે એકરે નહી વખતસર દુધ બાળકને મળે અને રહે કે તરત ધવરાવવાની પદ્ધતી બહુજ ખોટી છે ઉધતા બાળકને ધવરાવવુ નહી, પછી બલે તે પહેલાના વખતે બરોબર ન ધાવ્યુ હોય નિયમીતતાની ટેવ એને શરૂઆતથીજ પાડવી, એટલે નીચમસર ઉધ થવુ લેવા એને આવડી જાય.

ઘણા ખરા એ ધારે છે કે ભુખથી છોકરે રહે છે પણ દર વખત તેવું હોતુ નથી પેટમા ભાગ હોય, લાભા વખતથી પી રહેવાથી કટાળો આવ્યો હોય કઈક ખુચતું હોય એવા અનેક કારણોથી બાળક રહે છે, ઘણા નાના છોકરાઓના પેટ વધી ગએલા હોય છે કે જેને પ્રમાણથી વધારે દુધ મળે છે

અને પાચનક્રીયા બરેબર ઠાન આપતી નથી આમ યવાથી પાચન પ્રક્રિયા
મંદ પડી જાય છે આથી લુલ્લાળ વિવેક અનીયમીતતા વાય છે ને બાળકની
અચળતા અલ્પ થઇ જાય છે

દશ મહીના પછી ધાવણ છોડીવવા મથવુ કેમકે એ સમયે ધાવણ
પાણી જેવુ હોય છે અને છોકરાને પુરુ થતુ નથી ધાવણ ધીમે ધીમે છોડા
વવુ જોઇએ. ધ્યાન રાખવાતુ કે જરીક પણ બાળકને માતાનુ દુધ મળશે
ત્યા સુધી એ ધાવવાતુ વિસ-શે નહી, તેથી માતાએ દૈનિક રાખી દુધ
છોડાવવુ ઝેરી વસ્તુએ ફીટીએ લગાડવાથી ઠઈ બાળક ધાવણ છોડી દેતુ
નથી એ તો નુકસાનકારક છે ઠરીઆતુ કે કયુનાઈનના ઉપયોગ બળગુણ
કરતા નથી

બાળકનુ શરીર ટહી આપશે કે એને દુધ માફક આવે છે કે નહી
ધાવતા ધાવતા રહે કે નીચમચી વહેતુ રહે તો બળી શકાય કે દુધ પુરુ
મળતુ નથી રડવા મરડાય કે બીબ ચીન્હો હોય તો દુધ પચતુ નથી એમ
અનુમાન થઇ શકે

મહીનાના પ્રમાણમા બાળક વજનમા વધે તો ધાવણ માફક આવે છે એ
શક પડતુ રહેજ નહી જન્મેલુ બાળક સાત રાત્ર હોય છે અને પહેલે
અઠવાડીએ ૫ થી ૭ રત્રની અદર ઘટે છે પછી રોજનુ એક આઉસ વજ-
નમા વધે છે વજનમા બાળ હમેશા વધવુ જોઇએ અને છ મહીના પછી વ-
જન પહેલાના કરતા બેવડુ થવુ જોઇએ

પુરુ ધાવણ મળવાથી બાળ સારી રીતે ઉધશે, ચીસ પાડી રડશે નહી
પેટ ચઢેલુ નહી હોયને હમેશા એ આનંદમા રહેશે

ઘાત કુટતા હોય, ગરમીના દીવસોમા બાળક માફુ હોય તો ધાવણ છો-
ડાવવુ નહી દસ મહીના પછી એ બાળક ધાવે તો માતાનુ લોહી ઉડી જાય
છે ને ક્ષય લાગુ પડવા સંભવ હોય છે કેટલીક સ્ત્રીઓ કાયમ ધવગળ્યા કરે
છે કેમકે એવી માન્યતા તે લોકોમા જોય છે કે બાળક ધાવતુ હોય તો પાછા
દીવસો રહે નહી, પણ આ વાત પાયા વિનાની છે દુધ વેચાતુ ન લાવવુ
પડે ને અર્થ જોણુ ચાય માટે દસ મહીના પછી ધવરાવવુ એ પણ બહુજ
નુકસાનકારક માતાને છે

ધી ગુજરાત કો-ઓપરેટીવ કોટન સેલ સોસાઇટીઝ ફેડરેશનની સને ૧૯૨૭ ની સાલની પહેલી બેઠક

—*****—

ગુજરાતની કો-ઓપરેટીવ કોટન સેલ મહાળીઓના ફેડરેશનની સને ૧૯૨૭ ની સાલની પહેલી બેઠક ડાહ્યા સુકામે તા. ૨૧-૩-૨૭ ને રોજ દીવાન બહદુર અબાગાદર ઉત્તમરામ મલ્લના પ્રમુખપણા નીચે ભરવામાં આવી હતી સભામાં મે. આર્મીસ્ટેટ રજીસ્ટ્રાર સાહેબ સહકારી મહાળીઓ ઉર્. વી. જોડા છુડવાનાં જોતીવાડી ખાતાના ઓવરસીયર, સહકારી મહાળીઓના ઓ. ડી.ટર, તથા ગુજરાતના કો-ઓપરેટીવ કોટન સેલ મહાળીઓના પ્રતિનિધીઓએ હાજરી આપી હતી તે ઉપરાંત વડોદરા સ્ટેટના કોટન ઓ. પ્રીમર તથા જોતીવાડી ખાતાના ઇન્સ્પેક્ટર તેમજ વડોદરા રાજ્યની ઉભેર ગ્રુપ કો-ઓપરેટીવ કોટન સેલ મહાળી ૧૧ આગેવાન મધ્યેએ પણ હાજરી આપી હતી.

મે પ્રમુખ સાહેબના પ્રાર્થનાવિહ રસમચ વિવેચન થયા બાદ નીચે સુચવેલ કામ સદર સનામાં થયું હતું —

સને ૧૯૨૬ ની સાલની તા. ૧૧-૪-૨૬ ની છેલ્લી બેઠકનો છાપેલો હેવાચ મજુર કરવામાં આ ચો હતો.
ઠરાવ ૧ લો.

ધી ગુજરાત કો-ઓપરેટીવ કોટન સેલ મહાળીઓના ફેડરેશનના પેગ કાયદા મે રજીસ્ટ્રાર સાહેબ સહકારી મહાળીઓ પુનાની અમતિ લઈ તયાર કરવા અને ગુજરાતની બાધી કો-ઓપરેટીવ કોટન સેલ મહાળીઓએ તેના પેગ કાયદા પર ચેરમેન સેક્રેટરી તથા મે મહાસદોની સહી કરવા માટે તથા દરેક મહાળીએ તેમાં હાખલ થવા માટે પોતાની સાધારણ સભામાં ઠરાવ કરવો અને તે ઠરાવની નકલ મેથ કલમરલ ઓફિસનાઇઝર સહકારી મહાળીઓ ઉ વિ સુરતને મોકલી આપવી.

નાંધ—ઉપલા ઠરાવમાં બજાવેલા ફેડરેશનના પેટા કાયદા મે રજીસ્ટ્રાર સાહેબની સમતિ લઈ તથા કરવામાં આવ્યા છે અને તે આવતી બેઠકમાં જ કરવામાં આવશે.

ચુ ત મુકામે તા ૨૬-૬-૧૯૨૬ એ જાગ્યેલી ધી દ્વિતીય ગુજરાત કો-ઓપરેટીવ કોટન સેલ મોસાપટીઝની કોન્ફરન્સમાં જે કરાવો પસાર થયા હતા તેના પર એ ગ્રજીટાર સાહેબ સહકારી મહાળીઓ પુના એ જે રીમાર્ક એમના નબર મી એન એફ/૧૬૭ તા. ૨૨-૧-૨૭ મા લખી મોકલી છે તે પાંચી સભાળી તેની નોંધ લેવામાં આવી હતી અને નીચે મુજબ કરાવ કરવામાં આવ્યો હતો —

કરાવ ૨ જે

(કોન્ફરન્સના કરાવ ૧ માટે)

(અ) ધી ગુજરાત કો-ઓપરેટીવ કોટન સેલ મહાળીઓના ફેડરેશનના પેટા કાયદા મે ગ્રજીટાર સાહેબની મંજૂરી આવી ગયેથી અને ગ્રજીટાર કરાવ્યા પછી આ સભા ફગીથી પોતાનો કેસ રજુ કરવા પોતાનો હક કાયમ રાખે છે

(બ) કોન્ફરન્સના કરાવ ૩ મા નીમાયેલી કમીટીને પોતાનું કામ સત્વર હાથ પર લેવા તારીફ કરવી

(ક) કોન્ફરન્સના કરાવ ૪ માટે હીવાન ઝહાદુર મલજી સાહેબે સમાને બહેર દીધું કે કો-ઓપરેટીવ ઇન્ડીટ્યુટની ગુજરાત શાખા ન્યારે ન્યારે ગુજરાતમાં સહકારી મહાળીઓના શિક્ષણ વર્ગ કહાલશે ત્યારે ત્યારે કોટન સેલ મહાળીઓના શિક્ષણ માં કાયકમ પણ વધારામાં રાખશે

કરાવ ૩ જે

ધી જેએ પ્રાવીન્સીયલ કો-ઓપરેટીવ ઇન્ડીટ્યુટની ફી કો-ઓપરેટીવ કોટન સેલ મહાળીઓએ કયા ધો ને અને કેટલી આપવી તે બાબત ગુજરાત ની દરેક કો-ઓપરેટીવ કોટન સેલ મહાળીઓ પોતાનો મત ફેડરેશનના ઓ નરરી સેક્રેટરી અને એક્ઝીક્યુટીવ ઓર્ગેનાઇઝર સહકારી મહાળીઓ ૬ વિ. મુન્તને ફેડરેશનની ઈજી બેઠક પહેલા મોકલી આપવે.

કરાવ ૪ જે

ધી સોસક કો-ઓપરેટીવ કોટન સેલ મહાળીના ચેરમેન ગ રા ખરોતમંદાસ ઇન્ડાસ્ટ્રી મટેલના તા ૨૧-૨-૨૭ના કાગળ પરથી ગુજરાતની દરેક કોટન સેલ મહાળીઓ પોતાનો ખાનગી ઓડીટર રાખવો કે બધી મહાળી ઓએ એકત્ર થઇ સવ ને માટે એક ખાનગી ઓડીટર રાખવો તે બાબત પર વિચાર કરતા એવે કરાવ કરવામાં આવ્યો હતો કે દરેક કો-ઓપરેટીવ

કોટન સેલ મહાળીએ પોતાનો મત ફેરવેશનના જ્ઞાનપરી સેક્રેટરીને તાકીદે મોકલી આપવો

કરાવ ૫ મે

આ સભા એવો કરાવ કરે છે કે સુરત મુકામે તા ૨૬-૬-૨૬ એ સરચાલી ધી દ્વિતીય ગુજરાત કો-ઓપરેટીવ કોટન સેલ મહાળીઓની પરિષદનો હેવાલ 'સહકાર પત્રિકાના વધારાનો જીક' તરીકે છપાવી ઇન્સ્ટીટ્યુટ ના આશ્રય હેઠળ પ્રસિદ્ધ કરાવી ગુજરાતની દરેક સહકારી મહાળીને પહોંચાડયો છે સહર પરિષદનો ખર્ચ આપક કરતા રૂા ૩૫) ને આશરે વધી ગયો છે અને તેથી ધી જોગે પ્રોવીન્શીયલ કો-ઓપરેટીવ ઇન્સ્ટીટ્યુટને તેની ગુજરાત ડીવીઝનલ ધ્યાય મારફતે તે રકમ આપવા વિનતી કરવી

કરાવ ૬ ઠો

ગુજરાતની જે જે કોટન સેલ મહાળીએ પોતાનો અને ૧૯૨૬ ની સાલનો ફેરવેશનનો ફાળો ત્યા સુરતની પરિષદનો ફાળો હજી સુધી આપ્યો નથી તેમને ફેરવેશનના જ્ઞાનપરી સેક્રેટરીને તે તાકીદે મોકલી આપવા વિનતી કરવામા આવે છે.

કરાવ ૭ મે

(અ) આ સભા એવો કરાવ કરે છે કે નર્મદાની દસીએ આવેલી દરેક કોટન સેલ મહાળીએ આપતા વર્ષ માટે ૧૦૨૭ એ સેલ એક ખખરનું ઠપા ચતુ ણી પોતાના સહાસદોને જોરવા માટે આપવું અને તે ણી જેટલું જોઇએ તેટલું મગાવવા ગુજરાતના એગ્રીકલચરલ ઓર્ગેનાઇઝર સહકારી મહાળીઓ ઉ વિ સુરત મારફત જોઈવણ કરવી

(બ) ધી સોસાયટી કો-ઓપરેટીવ કોટન સેલ મહાળીએ ગઈ સાલ ૧૦૨૭ ન ખખરનું ણી લીધેલું તેમાંથી વ્યાજ મોચમમા જેટલું ણી તઈધાર થયે તે સહર સોસાયટીએ એગ્રીકલચરલ ઓર્ગેનાઇઝરને લખી જણાવવું આ ઉપરાંત હાસોટ ત્યા ણીજી કોટન સેલ મહાળીઓએ પણ એગ્રીકલચરલ ઓર્ગેનાઇઝરને તે બાબતની ખખર આપવી

અમદાવાદમા લરાનાર ખેતીવાડી પ્રદર્શન વિશેના ગુજરાતના મે ડેપ્યુટી ડાયરેક્ટર એક એગ્રીકલચરલ સાહેબના ચરકચુલર નખર એ ૪ તા. ૮-૪-૨૭ પર વિચાર કરી નીચે ગુજળ કરાવ ૬ મામા આવ્યો હતો

કરાવ ૮ મે

ગુજરાતની દરેક કો-ઓપરેટીવ કોટન સેલ મહાળીએ પોતાનો રૂા ૫

તિહાસ, કપાસનું પીલાણ (જીનીંગ), રૂના વેચાણ કપામીયાનું ત્યાં ખીબ કપાસના ખીની સલાસદોને વહેંચણી ત્યાં તેનું વેચાણ, કપાસ, રૂ અને કપાસીયાનું તોલ, ખેડુત સલાસદોએ એકત્ર થઈ મહાળીઓના માલના કપાસ રૂ અને કપાસીઆ વેચવાથી શરૂઆતથી તે આઠ સાલ સુધીમા ખીન સલાસદો ખેડુત કરતા મહાળીના સલાસદોને કેટલા રૂપીઆ વધારે મળ્યો તે, મહાળીના સલાસદોને ઇન્ડેન્ટ સીસ્ટમથી તેમની જરૂરીઆતનો જે જે માલ જેટલા રૂા નો જ્યાથી મગાવી આપ્યો હોય તે ત્યાં તેથી શુ ફાયદો થયો, મહાળીના સલાસદોને મહાળીમા લાખડ ચપટ્ટી શા ફાયદા થાય છે, વીગેરે માહિતી તકવાર કરી એક નાના ચોપાનીઆ રૂપે છપાવવી તે ઉપનાત કરેક મહાળીએ પેતાના કપાસ, રૂ અને કપાસીયાના નમુના પસંદ લેવા કો-ઓપરેટીવ જીનીંગ ફેક્ટરીઓએ પોતાની ફેક્ટરીના ફેટા પસંદ તઈયાર કરવા જે માટે એ જારીરૂટ રજીસ્ટ્રાર સાહેબે મીટીંગમા બજાબુ કે ફેટાએનો અર્થો અર્થ ખાતા તરફથી પોતે આપશે અને અર્થો અર્થ મહાળીએ આપવો પડશે, અને મહાળીના સલાસદો જે કોઈ વજુવાનું કાવવાનું વીગેરે ગૃહ ઉદ્યોગનું કામ કરતા હોય તો તેના નમુના પસંદ તૈયાર કરવા આ કરેક ચીજ તાકીદે તઈયાર કરી તે તઈયાર થયે એથીકલગરલ ઓર્ગેનાઈઝરને મોકલી આપવી

આ પ્રમાણે ઠરવાનો ઉદ્દેશ અમદાવાદના ખેતીવાડી પ્રદર્શનમા ખાસ કો-ઓપરેટીવ સેકશન (સહકારી મહાળીઓનો વિભાગ) રાખવામા આવનાર છે તેમા ગુજરાતની કોટન સેલ સહકારી મહાળીઓ શુ શુ કરા રહી છે તે સુબધ ઇલાકાના કોર્કોને બતાવવો છે

ઉપલા બધા ઠરાવો સર્વાનુમતે પસાર થયા હતા.

ઉપરતુ કામકાજ કરી ફેડરેશનની ખીબ બેઠક માસર રાઈ અગર ખીબ કોઈ અનુકુળ સ્થળે એમિલ માસના અરસામા ભરાવાનું નક્કી કરી પ્રમુખશ્રીના આમાર માની સલા અરખાત થઈ હતી

ચરણતરાય ત્રાબકલાલ દેશાઈ

ઓનરરી સેક્રટરી,

ગુજરાત કો-ઓપરેટીવ કોટન સેલ સોસાયટીઝ ફેડરેશન.

મુવાલીઆ તલાવના, આસપાસના' પ્રદેશમાં ફળાઉ ઝાડને ક્ષેત્ર.

(લેખ-પગાણ નજીકનારું દેસાઈ, કાર્ન સુપ્રીન્ટેન્ડેન્ટ)

એ તો કહેવાની ગરબ નથી કે આ ભાગેમાં જુદા જુદા પ્રકારની જમીન છે, તેમાં સુગી અને કાંઈક પ્રકારની ઢોળાવ પડતી જમીન-જાણી ઝાડને માફક આવતી હોય એમ લાગે છે આ ક્ષેત્ર પર જુદી જુદી જાતના ફળાઉ ઝાડ કરી ભેતા જણાવુ કે અત્રેની આખો હવામાં જમરૂપી લીંબોઈ, સત્રા, મેસખી/અને બાંખા મારાં થાય છે પપ્પયા અને તેજ પશુ ફીક થાય છે પશુ એને ઘણીજ સખ્ત ઠડી પડે છે ત્યારે લીંબપી બહુ સુખાન થાય ૫ પપ્પયાને અતીયમીન પાણી મળે તો સુકાઈ મરી જાય છે અતીયય ભેજવાળી જમીનમાં પપ્પયા જરાયર થતાં નથી વળી મખ્ત વાવાઝોડાં વળતે એનાં બાડ જગ નીચે તલ જાય છે

સખ્ત ઠડી પડે તે વરસમાં તેમજ સુકા વરસમાં ફળાઉ ઝાડને આચાર, લીંગતો ઢોળાવી બરાબ ફાડવાં નથી.

વળી જ્યારે મુવાલીઆ તલાવમાંથી ઉર્માળામાં સુકા વરસ દરમ્યાન પાણી મળતુ નથી ત્યારે લીંબોઈના ઝાડના પાળી બહુ સુકાઈ જાય છે અને કાંઈક મોઢ ઝાડ સુકાઈ જાય છે અને બાંખો સાત ઝાડને બગાડ ફળ આવતા નથી, સત્રાને પશુ અસર થાય છે અને ઝાડ નીચળ સુકાઈ જાય છે અને કાંઈક કાંઈક ઝાડ કુપાઈ મરી જાય છે, વળી એમાં કાંઈક પશુ સુખાન થાય છે લીંબ દરમ્યાન સત્રા સુખાન થઈ જાય છે અને તેથી બગાડ પાડી નવાં નથી ફળાઉ ઝાડમાં વખતો વખત પાણી પાંતુ પડતુ હોવાથી એ જમીનમાં દરોઢ બહુ પ્રમાણમાં થાય છે સત્રી અને લીંબોઈ અને મેસખી નીચે બે અતિજાણુ એ બહુ પ્રમાણના થાય છે જ્યારે જમરૂપી જમીને કાંઈ બીલકુલ જણાતી નથી.

આ કામખજ ગતે ૧૯૧૩-૧૪ની માધ્યમે ફળાઉ ઝાડ બાગર એક એકર પર રાખવામાં આવ્યાં તેમાં આશરે ૪૪ જમરૂપી, ૪૦ સત્રા, ૩૦ લીંબોઈ અને ૨૦ મેસખીના ઝાડ રાખવામાં આવેલાં 'પહલું પહલું જમરૂપી' અને સત્રાનો, પાક સને ૧૯૧૩-૧૮ માં થવા માંડ્યો, ઉપતા આ વગમ દરમ્યાન પહેલાં નજીક વાંચે ચોખાસાંમાં ફાણો પડ્યાસ અને કીડાળામાં થઈ, બટાટા, કામ લયબુનો પાક લેવામાં આવ્યો અને આશરે ૬૦ એકર ૧૦ ૮૦ નો સરેરાસ નાશવાળી ઉપજ થઈ હતી ત્યાં જોડુ પાંચ વગમ બગીચા વીગેરેમાં સાચવવાનો અર્થ થતો હોવાથી એમાં રોટા આવતો-પણુ

ત્યર બાદ કુજડાને હરાજીમા આપી દેરાની પધ્ધતિ દાખવ કરી તેથી દર વર્સે રૂ. ૧૦૦ થી ૧૫૦ નો નફો રહેતા માડી છે એકરે આગરે રૂ. ૭૫ નો ખર્ચ થાય છે અને હરાજીમાં રૂ. ૨૦૦ થી ૨૫૦ ની આવક આવે છે રથાનિક પધ્ધતિ કરતાં કુળાઉ જાખુ વાવતર ફટલુ કાગદાકાગ છે તે નીચેના પત્રક પરથી જણાશે રોપમા બાદ આ ભાગમાં નવ-વગસની અદર જમરખાનુ એક ઝાડ આતરે રા. મણુ જમરખાન, સત્રાનુ એક ઝાડ આંલરે સરેરાશ ૪૦૦ સત્રા મોસખીનુ એક ઝાડ આંલરે સરેરાશ ૪૦ મોસ ખી, લીમોઇ બે ત્રણ લીજુનો પાક આપતા થાય છે, આઝા વરસાદવાળા વરસ દરમ્યાન જો આગળે વરસે વરસાદ સારો થયો હોય તો દરેક કુળાઉ ઝાડ કાઢક પાક આપે છે જો રેક સુક વરસ હોય તો પીપ વતી પાણી પાવાની જરૂર પડે છે

વરસ	કુળાઉ ઝાડની સીટમાં એક એકરમાં	મદાઇ-ચણામાં એકરે	મકાઇ-ધઉ	કપાસ	ઝાગર
	ઉપજ ખર્ચ	ઉપજ ખર્ચ	ઉપજ ખર્ચ	ઉપજ ખર્ચ	ઉપજ ખર્ચ
૧૯૨૧-૨૨	૨૦૦ ૬૭-૮	૯૫ ૮૬	૧૫૬ ૮૯	૨૦ ૫૨	૧૨૦ ૧૧૩
૧૯૨૨-૨૩	૨૫૫ ૭૪-૫	૬૦-૫ ૭૧-૧૨	૯૭ ૮૬-૮	૪૧ ૪૮	૯૪ ૭૫
૧૯૨૩-૨૪	૧૦૦ ૪૬-૮	૫૯ ૪૫-૧૨	૯૮ ૫૦-૬	૭૧ ૨૮	૭૫ ૫૩
૧૯૨૪-૨૫	૧૭૬ ૧૨૬	૫૭ ૬૪-૮	૫૭ ૭૫-૪	૭૪ ૫૪	૫૨ ૬૩
૧૯૨૫-૨૬	૨૩૦ ૫૩	૮૮-૫ ૭૫-૮	૧૪૧-૨ ૯૧-૧૪	૫૦ ૮૫	૧૧૬ ૧૦૨
૧૯૨૬-૨૭	૨૫૧ ૬૦	૫૫ ૬૦-	૧૨૬ ૮૦	૫૦ ૪૫	૬૦ ૬૫

મગફળીમા ભાખૂલી મજુરદારી નફો રહેતો નથી અને દર વરસે એકની એક જમીન માં એવુ વાવેતર લેવતુ હોવાથી પાક બરોજર થતો નથી

ઉપરના પત્રકથી જણાશે કે જ્યારે મુઝાદાવા તળાવમાંથી નફો વડે આંલરે ૧૫૦૦ એકર જમીન ૫૦ પાણી મળી રહે એમ છે તો જો ૧૦૦૦ એકર જમીન કુળાઉ ઝાડને લાવડ માં રાખે તો આ જમીન દર વર્સે કુળાઉ ઝાડ અને તેમાં

જામફળા અગર જમફળી અને મોસળી સત્રાના ઝાડના રોપણથી દર વરસે કેટલો ફાયદો થાય એમ છે તે જણાશે અવગત પહેલાં ચાર પાંચ વગ્મ ફળાઉ ઝાડમાથી કેઇ ઉપજ મળશે નહીં પણ જ્યાં સુધી ઝાડ ઉગી મોટાં થાય ત્યાં સુધી ચોમાસામાં શાયરો પગવારા કરી શીઆળામાં ધઉ, લસણ, ડુગરી અગર ચોમાસામાં મરચી, વેગણ, ટામેટા છુરીઆં વિગે શાકભાજી કરવાથી બગીચાનો ખર્ચ નીકળશે અને નફો પણ રહેશે વળી આખા, ચીકુ, મોસળી, સત્રા, લીબોઇ તેમજ બોરડીની કલમ અને રોપા કરવાનું, પણ હોત બહોળું છે માટે તે પ્રમાણે કરવા લલામણુ, દરનામાં આવે છે ફાગમમાં ચતા ઝાડ જેઠ દાઉલ્લાઇ પતરાવાલા, દાજી ધાચી, ધાશીમરા, હિસાઇવ, અદમદ ધાની, મગન લાવ હરીચદ, રણકોડ માળી, લીમાભાઇ વિગેરે લોગાએ બગીચા કર્યા છે, તો પણ એ ધણા જુજ પ્રમાણમાં છે. જેમ મોટા શહેરમાં શુભ પ્રસંગપર વાસણુ ખરીદી સમઠ વાનો રીવાજ છે તેવી રીતે દર વરસે આશર ૧૦૦ ઉત્સાદી બેકુત દાહોદ નજીક અનુકૂળ જગ્યામાં ઝાડ રોપી બગીચા બનાવે તો ૧૦ વરસમાં ફળાઉ ઝાડ બહુ બહોળા પ્રમાણમાં થાય, મુલક લીલો થાય વરસાદ પણ વધુ પ્રમાણમાં થાય, બેકુતની સ્થિતિ પણ સુધરે અને સાથે સાથે તળાવ (મુત્તાલીઆ) ના પાણીનો ઉપયોગ બહોળા પ્રમાણમાં અને વધુ જમીનમાં થાય જમફળી, આખા, સત્રા મોસળી તેમજ બોરડી (અજમેરી) ને જમીન તેમજ આગોદવા માફક છે ચીકુ પણ હીક થાય એમ છે ને કેળવું વાવેતર પ્રમાણમાં થાય તો સર્પ દસ ઉપર એના પણીનો ઉપયોગ પણ હીક થાય અલગત પાણીની પણ જરૂર છે પણ જ્યાં અનુકૂળ સંલેખ હોય ત્યાં ફળાઉ ઝાડનું પાણુ થાય તો બાનરમાં ભાવ અને ઉપજ હીક આવે છે હવે વળી રેલ્વે વર્કશાપ નજીક ચલી હોવાથી ફળવું વેચાણુ પણ બહોળા પ્રમાણમાં થાય એ સંભવિત છે પણ ચાંતી વાડી પણ છે હજુ એની વધુ વાડી રાય તો હરકત નથી ને ફળાઉ ઝાડ મોટા પ્રમાણમાં થાય તો મ્યુનીસીપાલીટીના ખાતરની પણ વધુ કીમત ઉપજે એમ છે એટલે એકદર જેતાં દાહોદમાં દરેકને લાલ થાય એમ છે વળી જેમ મકક, ચણા ધઉ અને મગફળીનો વેપાર અને ધમધોકાગ આવે તેમ અત્રેથી ફળનો વેપાર ચાલી શકે

બગીચા કરનામાં આવે તો સખ્ત પવનથી ઝાડને તુકથાન ન થાય તે માટે કૈવરી નાં ધીની વાડ અગર તો આણુ બાણુએ બોરડી અગર મોટી જાતના લીલેલા રોપી દેવા એ હીક છે એ તો કરવાની જરૂર નથી કે બગીચાને નીલી, ગોડી વારવાર ખેડ વિગેરે કરી સાફ ગખવા ધોળામાં જગરૂખ સાગ થાય છે તે ધોળી જાતના ફળ મગીચી તેનું બી દાદી કાચરામાં ધરે ઉઠેરી રોપ કરવા ત્યાં લીબોહડુ ધરે પણ સાફ મળે છે સત્રાના રોપ નાગપુરમાં મગાવવા અને મોસળીના રોપ પુનાથી મગાવા જેવી રીતે ફળાઉ ઝાડને હોત છે તેવી રીતે ગુલાબ, મોંગા, ચપેલી વિગેરે પ્રકારના છેડ પણ હીક થાય એમ છે વળી આદુ હળદર, મુગજી રનાગુ રોગી વિગેરે પણ હીક થાય એમ છે પણ એને માટે ઉત્સાદી, ખતીના અને જાણકાર બેકુત હોવા જોરે

મુંબઈ ઈલાકામાં ઢોરની ઓલાદ. *

૬-નિધી અગર લાલ કરાંચી ઢોર

મુંબઈ ઈલાકામાં હાલમાં આસર આઠ ઢોરની જાત છે, આ જાત ખેતરે એક વખતે ચોખ્ખી ઓલાદ તરીકે જાણીતી હોવી જોઈએ કારણ કે હાલમાં કેટલેક ઠેકાણે આ ઓલાદના સાધારણ ચોખ્ખા જાતનવર મળી આવે છે.

દરેક ઓલાદમાં છુટા છવાયા કોઈ વખત ચોખ્ખી ઓલાદના ઢોર નીકળી આવે છે તે સાફ જણાવે છે કે એક વખત આ ઢોરની જાત કલક વગરની હતી હાલના જમાનામાં વર્ષાકર ઢોરના ટોળામાં ચાલતી, એકજ લોહીમાંથી પેદા થતા જતાવર ઉછેરવાની ચાલુ પદ્ધતિને કીધે ચોખ્ખા અગર મુંબઈ જના વર ભાગ્યેજ મળી આવે છે.

જે ભાગમાંથી આ જાતનવર મળી આવે છે તે ભાગમાં જ ખાસ કામમાં આવે તે વાત ધ્યાનમાં રાખી આ જાતનવરની ઉછેર કરવામાં આવે છે અને એ જ પ્રદેશમાં ત્યાંના ગ્રામી ઢોર દરવા બીજા પ્રદેશમાં ઉછેરતા ઢોર વધુ સારા નીવડે કે નહિ તે શકા ભરેલું છે હાજલા તરીકે, ગુજરાતના ઉડી ગંદેરવાળા અને રેતાળ પ્રદેશમાં અમકવાળા અને લાખા પગવાળા કાકરેજ જાતના જાતનવર વધુ માફક આવે છે વધુ વરસાદવાળા ઘાટના પ્રદેશમાં અને ઠાગરતુ વાવેતર થાય છે તેવા પ્રદેશમાં પચ્ચર જેવી સખત ખરીવાળા ડાગી જાતના જાતનવર બહુજ કામના હોય છે.

દરેક જાતની ઉપયોગીતાના પ્રમાણમાં ઈલાકાના ઢોરની ઓલાદ નીચે જણાવેલા અનુક્રમ પ્રમાણે ગોઠવી શકાય —

ભારે, હવકા અને વચલા વર્ગના ખેતીના કામ માટે, દુધ અને ખેતી એમ બંને (દુધ તથા ખેતીના જળદ માટે) કામ માટે —

ભારે ખેતીના કામ માટે કાકરેજ, કુદ્દુરેલો અને ગીર અગર ભાડોલ જાતના જાતનવર.

હલકા અને ઉતાવળા ખેતીના કામ માટે અમૃતમહાલ અને ખીલાશી જાતના જાતનવર.

વચલા વર્ષના ખેતીના કામ માટે ઠાંગી જાતના જાનવરો

ફક્ત દુધ માટે સીધી જાતના જાનવરો

દુધ તેમજ ખેતીના બન્ને કામ માટે ગીર, કાંકરેજ અને ઘરપાકર જાતના જાનવરો

સિંધી અગર લાલ કરાચી દોર

પ્રસ્તાવના — હિંદુસ્તાનમાં મળી આવતી દોરોની તમામ જાતોમાં લાલ કમળી અગર સીધી જાત સૌથી ઉત્તમ અને એક સરખું દુધ આપવામાં સૌથી મરસ છે એસોપોટેમીઆ, બરમા, સીલ્હાન, પ્રાચીન મોરેશીયસ અને ઇન્ડો આધના વિગેરે દેશોમાં ડેરીના કામ માટે તે જાત ખાસ સરસ નીવડી છે કવેટાની ઠડીવાળીથી માંડીને તે ઉત્તર સિંધ અને મધ્યપ્રાંતોની અતિશય ઉન્ની લુ વાળી દરેક જાતની હવા તેને એક સરખી રીતે માંફક આવે છે,

નૈઋત્યિક સ્થાન — કરાચીથી ફરતો પચીસ માઇલનો અને લાલ ખેડાસ સ્થાનનો પ્રદેશ એ તેની ઉત્પત્તિના અસલ સ્થાન છે. (સીધ) હુદ્દારમાં જન્મ્યામાં પણ હવે તેનો ઉછેર ઘણો થઇ ગયો છે આ પ્રદેશની જમીન, ખાસત પાણીથી થતા હલકી પ્રતના ખરસતાના ઉભાવાવાળી, રેતાળ છે વરસનો મોટો ભાગ એટલે સુમારે દસ મહિના તો આ જમીન ઉપર ઘાસ નહીં જેવુંજ હોય છે શિયળામાં અનિશય ટાઢ પડે છે અને ટાઢો પવન પણ પુષ્કળ ફુકાય છે ઉન્નાળામાં તેટલોજ મળત તાપ પડે છે અને ધુળકટવાળો તેવોજ ખરમ પવન વાય છે

દોર ઉછેરનાર — સિંધી દોર ઉછેરવાને ધધો ધધાદાની દોર ઉછેરનાર લોકો કહે છે તે લોકો બીજા કાંઈ ધધો કે ઉલ્લમ કરતા નથી અને જોકે આ જાતની પણ હોતા નથી જમીનમાંથી કુટના પાણીના ઝરાની નજીક ની જમીન ઉપર કાચા ધ મના છાપસ બાધી કામચલાઉનો પોતાનો પડાવ નાખી રહે છે. પંડાવની નજીકના નાળાના આગ્રયે તેના દોર રહે છે દોરને માટે બીજા કોઈ જાતનો સવક હોતો નથી આથી કરીને આ જાત અતિગૃપ રાહી થઇ ગયેલી હોય છે

સાંઢ મળવાના સ્થળો — સીધી રખારીઓ સાંઢના ઉછેર તરફ લક્ષ આપતા નથી ફક્ત પોતાના ઉપયોગ માટે સાંઢ ઉછેરી સતોપવાળી બેચી રહે છે અને વેચવા માટે સાંઢ ઉછેરવા પ્રયત્ન કરતા નથી કારણ બીજા રખારીઓ ને તે ની જરૂર નહીં હોવાથી તેની માગણી હોતી નથી આ લોકો દુધ પોતાની

ગાયેજ સલાખવા તરફ લક્ષ આપે છે કસબી તોળેના શ્રીકાર્જના “વીલી ગડન કેટલ દારમ” નામના સરકારી દારમમા, પુનામા ગણેશ ખડના, ગવર્નર સાહેબના ખગલાના દારમમા, પુનાની ખેતીવાડી કોલેજની ડેરીમા અને કંગચી છંદલામા થોડાક રબારીઓ પાને જ્યા બળના શુદ્ધ ઓલાદના માઠ મળી શકે છે

ક્રીમત —આ ઢોરની ક્રીમત બહુજ સદ ઉતરની હોય છે વચલા વાઘાની રોજના ૧૦ થી ૧૨ શેર (સ્તલ) ના દુધવાળી ગાયની ક્રીમત રૂ. ૧૭૫ થી માંડીને રૂ. ૨૦૦ સુધી હોય છે, તેથી વળી દુધમા સારી ઓટલે રોજના ૧૫ શેર (સ્તલ) થી ઉપરના દુધવાળી ગાયની ક્રીમત રૂ. ૨૫૦ અને રૂ. ૪૦૦ ની વચે પડે છે બહુતા મારા પખાવાળા સાઠની ક્રીમત રૂ. ૨૫૦ થી ૩૫૦ સુધી થાય છે પછી હલદા મિશ્ર બતના સાંઠ જેના ઉઠેર તરફ કાઠ લક્ષ આપવામા ન આવ્યું હોય તેની રૂ. ૬૦ અને તેથી ઉપરની ક્રીમત પડે છે.

ઢોર ઉછેરની દમ —ઢોર ઉછેરવામા સિધી રબારી બહુ કાળજીવાળો હોય છે, તે એવો કે વેનર આવેલી ગાયને કોઈ પકાતો સાંઠ ભતાવવા ગાઉના ગાંઠ દુર જાય છે ઉપર કહી ગયા તે પ્રમાણે તે એક સ્થાનખધી હોતો નથી પાણીની સગવડ સચવાય ત્યા સુધી તો મોટા શહેરની જેમ બને તેમ નજીક તે પોતાનો મુકામ રાખે છે પાણીની સગવડમા—પોતાના ઢોરને પીવાનું અને દાણ બોળવા માટેનું પાણી મળી શકે તેવા ઝરણ ઉપર તે લક્ષ રાખે છે સિધી રબારી તેના ઢોરને ઘાસ ચારો નાખતો નથી તેમને ફક્ત દાણ ઉપરજ નાખે છે. સિધી રબારીનો ઘરવાળરો કે ટેન્કીનું તાલન જુઓ તો નીચે જુનળની વસ્તુઓ —એક તો તેના ઢોર કે જેને તે પોતાના છોકર થી પછુ “ચિટ” સાને છે તે, બીજું એક ખાલી પીપ ઢોરનું દાણ બોળવા માટે, ત્રીજું દાણ ઢોરને મુઢવા માટે ચોરા લાકડાનાં ખોખાં, ચોથું ચોરાક પીનળના વાસણ, અને પાંચમું તેના વે ચાણુ માઠ સઘં જવા માટે એક નધેડું અગર જો બની શકે તો એક ઉટ તે દુધ વેચી દે છે અને વેચીને પાછા વળતી વખત દાણુ માટે ખેળ, દોલ (ચણુના છોડા), ચણુ આખા કે લાડેલા, ચણાની દોલ અને ચુની વેચાતું હોતો આવે છે આ રીતની દાણની વસ્તુઓ પાણી ભરી બોળી મુકે છે અને તેનું જે રાખડું થાય તે એક ઠોલ ભરને આશરે ખોખાગા રેવી ગાયને દોલા પહેલાં ચોડી વારે મુકે છે રાતના તેના ઢોર તથા આગળ ગહે છે તેવા નાખાના પોવાણુમા અગર ખારમા આ દાણુ મુઢાની વિધી તે કરે છે આ તળા અ

ગર ખાઈવાળી જગોમા ચિયાળાના ટાઢા અને ઉન્હાળાના ગરમ, રેતી ફુલ્લા પૂનથી તેના ઢોરનું રક્ષણ થાય છે. ઢોર પસંદ કરવામા સહાયતાના હુચકાવાળા ચિન્હો ઉપર તે આધાર રાખે છે.

દુધમા નિધી ગાય—જરેખર, હિંદુસ્તાનમા મળી આવતી બધી જાતોમા સિંધી એ સૌથી સરસ, દુધ દેનારી જાત છે અને તેવી જાત તરીકે લગભગ આખા હિંદુસ્તાનમા અને ઉષ્ણ તથા શીતોષ્ણ દેશોમા તેનો પ્રચાર થઈ ગયો છે. દુધના દાખલા રાખવામા આવતી ઢેરીઓમા રખાતી ગાયોની, એક વેતરમા સરાસરી ઉત્પન્ન ૩,૫૦૦ રતલના આમ્લરાની નોંધાયેલી છે કરાચી છુલ્લાના કીડાઈના “વીલીગડન ડેટલ ફારમ” ઉપર એક આધરીસ નામની ગાયનું એક વેતરમા ૧૦,૦૦૦ રતલ દુધ, એ ગાયોનું ૮,૫૦૦ રતલ ઉપર, બીજી એ ગાયોનું ૬,૫૦૦ રતલ ઉપર અને ૨૦ ગાયોનું ૪,૦૦૦ રતલ ઉપર દુધ નીકળેલું છે ત્યાંની ગાર ગાયોના ત્રણ વેતરના દુધની રાજની સરાસરી ૧,૧૦૭ રતલ નેટલી આવી છે જે મુદત દરમિયાન ગાયો પશુકી ગયેલી હતી તે મુદત માતલ રાખી ઉપરની સરાસરીની ગણતરી કરવામા આવી છે જરા વધુ કેમકે અને સારી જાતનો સાઠ વાપરવાથી ગાયોની બીજી જાત માફક સિંધી જાતમા પણ સુધારો થઈ શકે.

સિંધી ઢોરની વાહક ગણિત.—સિંધી જાતને બળદ માટે સિંધી ગંધારી પશુ વખોડી કાઢી છે પરંતુ આનું કારણ એ છે કે વાહકની કાળજી નાતામા આવતી નથી તેથી કરીને તે મોટું થયે બહુજ હલકું ઢોરનીપણે છે પણ જન્મથીજ તેની બે કાળજી રાખવામા આવે તો રેતાળ જમીનમા કામ કરવા માટે તેના વાહકા, બળદ તરીકે બહુ સરસ નીપજ આવે તે કામ માટે તત્પર હોય છે અને તાણના કામના બહુ બળ કરી શકે તેમ છે પણ હલકું હોય છે આ સંબંધી વધુ અખતરા કરવાની જરૂર છે અને સારી માપ જતે તે બીજી જાતના કરા વાહક જન્મવરની જરૂરથી કરી શકશે.

ખામીઓ—આ જાતને મોટામા મોગે હોય તેના અડધામા હોય છે અડધામા ઘાટ બહુ બરાબર હોય છે અને સાધારણ રીતે લગભગ હોય છે. આચળ લેગા થઈ ગયેલા હોય છે તેનું પરિણામ એ આવે છે કે વીઆય ત્યાં બગડી જાય છે ચન્વા જતી વખતે તેમા સ્કેજ વાગે છે અને ઢોરને એસતા ઉડતા પણ તેમાં નુકશાન થાય છે આનું કારણ તેનો હલકો ઉછેર છે રેતાળ જમીનમા આ ઢોર ઉછેરેલું હોવાથી તેની ખામીઓને ધમ વા વખત આવતો નથી અને પરિણામે તે વધી જાય છે કનચ જમીન ઉપર ઉછેર મ્હે

વામા અને ચરવા જતી વખતે ચાંલનામાં આ ખોડ બહુ નડે છે ઢોર ઉછેરવામા કાળજી ગળી આ ખોડ કાઢી નાખવી જોઈએ બળદ તાણના કામમા ઠંડો પડે છે

વર્ણન —આ જાતનુ ઢોર કદમા વચલા ૧૫૫નુ હોય છે ગાયનુ ૧૧૫નુ ૬૫૦ થી ૮૫૦ રતલ સુધી થાય છે અને સાઠનુ ગાય કરતા ૧૦૦ થી ૧૫૦ રતલ વધુ વજન થાય છે

રંગ —શુદ્ધ સિંધી ઢોર રંગે ઘેરુ સાલ હોય છે અને તેના ધાબળા ઉપર ધોળા રંગના ટપકાં હોય છે. તમામ જાતના સાલ રંગના, મેલા પડતા પીળા, અગર તપક્રીઆ બદાગી રંગમાં પણ સારા ઢોર હોય છે સિંધીમા કાળો અને ઘેળો રંગ પણ જોવામા આવે છે સિંધી ઢોરને મોડાના છુછા પી ફરતો અને પગે, જનીઓથી જરા ઉંચે સાલ રંગ જોઈએ હોય છે અને આળો ને ફરતી કાળા રંગની કુડાળીઓ હોય છે

ઘાટ —આ જાતના સાગ ઢોરને છીણાની ઘાટે ઘાટ હોય છે જે ઘાટ ઘણા સારા દુધવાળા જનાવરનુ લક્ષણ છે બીજા સાધાણુ ઢોર જડી આવે છે કે જે ઘાટમા ચોરસ જેવા હોય છે

માથુ —માથકસર ગઢાર દેખાઇ આવતુ હલકુ માથુ હોય તો ઠીક મોટું લખાઈમા સાધારણ રીતે સીધુ હોય છે પણ ઘણા વખત તેમા જરા વાક મારી કપાળ આગળ તરી આવે છે તે એવી રીતે કે મોઢાનો દેખાવ “ચોપડીઆ નાક” જેવો થઈ જાય છે છુ છુ બારે હોય છે નરકોરા પણ મોટા કુલેલા હોય છે આંખો તેજદાર, ઢોળાદાર અને લરાવાદાર હોય છે શીંગદા નાના હોય છે, અને આગળ નીકળી પછી ઉપર વળે છે અને પછી અંદરની બાજુએ વળી જતા હોય છે ફેટલાક ઢોરને ઉપર નીકળતા અર્ધ અંદ્રાકારના ઢોળાના પણ હોય છે.

ગરદન —ગરદન સાફ, શરીરના ઘર ઉપર બરોબર બધોસ્તી સફાઈદાર લાંબી મોટા લખડતા ધાબળાવાળી હોય છે

શરીરનુ આગલુ પુકું —આગલો ભાગ ગાયમા ફૂરા હોય છે અને સાઠમા મજબુત હોય છે પાછળની ખુધ સાઠને પાછળ ઢળતી હોય છે

શરીરનુ પાછલુ પુકું —પાછલુ પુકું પછોણુ લરાવાદાર હોય છે

શરીર —વામાનો ભાગ ત્રીધો અને કોદો મોટો લરાવાદાર હોય છે અને સહેજ ઝોળા પડતો હોય છે.

અડાણ - અડણનું ચોક્કું પહેણું કવચિતજ લાંબુ હોય છે ચોક્ક નો આગલો ભાગ પાછલા કરતા નૂનો હોય છે કુધની રંગો ગોટી અને પાડીચુકી હોય છે અરણની આગળનો આ રંગોનો ભાગ તરતો હોય છે અને તેના ઉપર વાગ છવાઈ ગયેલા હોય છે અડણની રંગો દેખાતી નથી આગળ લાખા અને ટોપસીયા હોય છે

દેખાવ - દેખાવે આ ઢોર ચચેળ અને ભેરદાર જણાય છે અને ભે કે ગરીબ હોય છે તો પણ ગમરાટીયુ હોય છે દોવા માટે આ જાતના ઢોરને દરેક જગો સારી રીતે માફક આવે છે અને ઘર આનંદ બાધવા માટે તો આ જાતના નમુનેદાર છે

મુંબઈ ઈલાકામાં ઢોરની ઓલાદ.

ખીસારી જાતના ઢોર

મુંબઈ ઈલાકામાં હાલમાંસરે આઠ ઢોરની જાત છે આ જાત બેશક ૬ વખતે ચોખ્ખી એ લાદ તરીકે બાણીતી હોવી જોઈએ, કારણ કે હાલમાં ટેલેક ઠેકાણે આ ઓલાદના સાધારણ ચોખ્ખા જાતના મળી આવે છે

દરેક ઓલાદમાં છુટા છવાયા કોઈ વખત ચોખ્ખી ઓલાદના ઢોર ની-કળી આવે છે તે સાફ જણાવે-છે કે એક વખત આ ઢોરની જાત ૩૫૬ વગની હતી હાલના જમાનામાં વર્ણશકર ઢોરના ટેળામાં આવતી, એકજ લોરીમાં માર્શ પેદા થતા જનાવર ઉછેરવા માટે અહીં પદ્ધતિને લીધે ચોખ્ખા જગર મુધ જનાવર સાચેજ મળી આવે છે

જે ભાગમાંથી આ જાતના મળી આવે છે તે ભાગમાં ખાસ કામમાં આવે તે વાત ક્ય નામ રાણી આ જાતના ઉછેર કરવામાં આવે છે અને એજ પ્રદેશમાં ત્યાના રચાટી ઢોર કરતા ખીલ પ્રદેશમાં ઉછેરવા ઢોર વધુ સાત ની વટે કે નહી તે શકા:ભરેલુ છે દાખલા તરીકે ગુજરાતના ઉડી ગદેશવાળા અને રેતાળ પ્રદેશમાં, ઝમકવાળા અને લાખા પગવાળા કાંકરેલ જાતનાં જાતનાં વધુ મફક આવે છે વધુ વરસાદવાળા ઘાટના પ્રદેશમાં અને ડાંગરનું વાવેતર

થાય છે તેવા પ્રદેશમાં પશુઓ જેવી સખત ખરીવાળા ડાગી જાતના જાનવર મહુજ કામનાં હોય છે.

દરેક જાતની ઉપયોગીતાના પ્રમાણમાં ઇલાકાનાં ડોરની જોલાદ નીચે, જણાવેલા અનુક્રમ પ્રમાણે ગોઠવી શકાય —

ભારે, હલકા અને વચલા વર્ગના ખેતીના કામ માટે, દુધ અને ખેતી એમ બન્ને (દુધ તથા ખેતીના બળદ માટે) કામ માટે —

ભારે ખેતીના કામ માટે-કાકરેજ, કૃષ્ણાવેલી અને ગીર અગર ભાડોલ જાતના જાનવર.

હલકા અને ઉતાવળા ખેતીના કામ માટે અમૃત મહાલ અને ખીલારી જાતના જાનવર.

૧. વચલા વર્ગના ખેતીના કામ માટે ડાગી જાતના જાનવર.

દરેક દુધ માટે સીધી જાતના જાનવર.

દુધ તેમજ ખેતીના બન્ને કામ માટે ગીર, કાકરેજ અને ઘરપારકર જાતના જાનવર.

મરતોબના — ખીલારી જાતના ડોરનું નામ તેનો ઉત્પત્તિ સ્થળનો દેશ દક્ષિણ દિલ્હિયાન જે ઉપરથી પર્યુ છે. “ખીલારી” શબ્દનો અર્થ “દક્ષિણ” થાય છે આ જાતમાં અમૃત મહાલ, આટપડીમહાલ અને મહાસવઠ ખીલારીનો સમાવેશ થાય છે આ બધી પેટા જાતો ઘોડા વધની એક એકને-બજની હોય છે અને સાધારણ રીતે ઉતાવળા કામ માટે તેમનો ઉછેર કરવામાં આવે છે આવા કામ માટે તેની સરખામણીમાં ઉભી રહે તેવી બીજી જાત નથી જેડું અને ધધાદારી દોર ઉછેરનારા બને આ જાતના ડોર પોળવાનું કામ કરે છે.

દુલાકામાં સાધારણ રીતે ‘ખીલારી’ નામથી જોળખાતી જાતની આ પત્રિકામાં ચર્ચા કરવામાં આવશે.

નેસગિંદે સ્થાન — ખીલારી જાતનું ઉત્પત્તિ સ્થાન, દક્ષિણ મહારાષ્ટ્રના અસ્થાનો શોલાપુર અને સતારા જિલ્લામાં રહેલોના ત્રેણેવારથી અંદર ઘણો દુર્ગનો પ્રદેશ અને આગપુરાના ડુંગરો છે કે જ્યાં તે કીલારી અથવા ખીલારી નામથી જોળખાય છે બીજી શુદ્ધ જાતોના ડોરના ઉછેરવાળાઓથી ઉલટું આ જાતના ડોર ઉછેરનારા અંક જગાઓથી બીજી જગોએ રખડતા ફરતા નથી તેમજ ડોર ઉછેરવાનું કામ એકજ જગોએ પદી તેઓ કરે છે દુકન દુકાન ;

નાજ વખતમાં, મધ્યપ્રાંતોના દેશી રાજ્યોમાં જાય છે કે જ્યાં ચરવાનું બહુ મળેલું હોય છે.

ઢોર ઉછેરનારી—જેડુતો અને ધધાદારી ઢોર ઉછેરનારા મને આ જાતના ઢોર ઉછેરવાનું કામ કરે છે દક્ષિણ મહારાષ્ટ્ર અને દક્ષિણ હિંદુસ્તાનના મધ્યભાગના પ્રદેશોમાં જેડુત લોકો અને સાતપુડાના હુન્નરોમાં “ઢીતારી” નામના લોકો આ જાત ઉછેરે છે. આ લોકો મુખ્યત્વેકરીને બળદ તથા સાઠ કે જેની સાધારણ રીતે સારી માગણી હોય છે તે પેદા કરવા તનફતફ આપે છે.

પ્રકાર—આ જાતમાં ઘણી પેદા જાતો હોય છે જેવી કે તાપી ખીતારી, મ્હાસવડ ખીતારી, આટપડી ખીતારી અને નકલી ખીતારી છેલી જાત તેના નામ પ્રમાણે નવીજ ઉત્પન્ન થયેલી છે “નકલી” નો અર્થ “અનુકરણ” થાય છે શુધ્ધ જાતના અભાવેજ આ જાતની પેદાશ નીકળેલી છે.

સાંદ મળવાના સ્થાન—જેડુતો હવે ઘણી થોડી સંખ્યામાં ઉછેરતા હોવાથી આ જાતના સારા સાંદની ઘણીજ અછત છે ફક્ત મેળાના વખતેજ તે મળી શકે છે દરેક વર્ષે નવેમ્બરથી તે જાન્યુઆરી સુધીમાં વારા ફરતી ઘણા મેળા ભરાય છે મ્હાસવડ અને નાંચોળાના મેળા નવેમ્બર અને ડીસેમ્બરમાં દરેક વર્ષે થાય છે હિંદુસ્તાનમાં ઇંગ્લેન્ડ હદમાં ભરાતા મેળાઓમાં આ સડેથી મોટા છે આ મેળામાં એક વખત તો ઘણું સાંદ વેચાવા આવતા પણ હવે મેળામાં સાંદ ઘણાજ થોડા જોવામાં આવે છે જાટ અને આઝીઘના સ્થાનોમાં પણ આવા ઘણા મોટા મેળા ભરાય છે ભિલગામ જાણમાં અથની અને પઢરપુરથી સતરેક માઈલ મહુડ બટુક ગામોએ જેતીવાડી ખાતુ દરેક વર્ષે પ્રદર્શન ભરે છે આ પ્રદર્શનો હવે તો ઘણાજ લોકપ્રીય ગઈ પડ્યા છે અને ત્યાં આ જાતના ઘણા સરસ નમુના વેચાવા આવે છે.

ઢી મત—આ જાતના ઢોરની ઢી મતમાં બહોળા ગાળો રહે છે આ જાતના તમામ શુધ્ધ લક્ષણોવાળા સરસ સાંદની ઢી મત રૂ. ૬૦૦ થી માંડીને તે રૂ. ૮૦૦ સુધી પડે છે બાકીના સાધારણ તો રૂ. ૧૨૦ થી માંડીને રૂ. ૩૦૦ સુધી મળે છે ગાયની ઢી મત એટલી જખી હોતી નથી સરસ ગાયની ઢી મત રૂ. ૧૫૦ થી તે ૨૦૦ સુધી થાય છે.

ઢોર ઉછેરની રીત—ખીતારી ઢોર ઉછેરનાર, જેની મા અગે ઢોર ઉછેરવાનું કામ કરે છે મળે ત્યાં સુધી સાંદો સાંદ રાખવાની કળાજી વાંખે છે, વાછડી ફરતા વાછરડા ઉપર લક્ષ વખાંરે રાખે છે, વાછડા મોટા થયે ખસી કરે

છે છ વરસ સુધી, વાછડા આખાં રહેવા દે છે અને પછી તેને ખસી કરી ગાડા વાજાઓને વેચે છે તાપી ખીવારી દેર પાળનાર ઠીકારી લોકોનો, તો ધધોજ દેર હોરવાનો હોય છે અને સાતપુડાના હુગરોમા તેના દેર સાની રીતે ચચ વાય તેવી જગ્યાએ તે સુકામ નાખતો કરતો રહે છે. આ જાત ઘણીજ કઠણ હોય છે પગની ખરી ઘણીજ મજબુત હોય છે કારણ કે દ્વિચ્છુ હિંદુસ્થાન ના મધ્ય ભાગના પરચરવાળા પ્રદેશની તે પેદાશ છે આ પ્રદેશમા ચરણ ઘણુંજ આછુ હોય છે ઠોરની આપણે સાધારણ રીતે મેળાઓમાજ થાય છે

તાણુમાં આ જાત કૈવી—તાણુમાંતો આ જાત ચોખી મધ્યમ પખ્તિની જ છે ગાડીના (હોરવાના) કામમા તે બહુજ જલદ છે જરાએ થાકતુ ચિન્હ જણાયા વગર ઘણા ગાઉનો મજલ કરી શકે છે આજ દૃષ્ટિથી ખાસ કરીને તેનો હોર કરવામા આવેલો હોવાથી ગાયો હવે ઘણુંજ ઓછુ દુધ નહીં જેણુ આપતી થઇ ગઈ છે તેનો બાધોજ દુધાળ જનાવરના બાધાથી વિરૂધ્ધનો હોય છે

ખાસીઓ—તાણુ માટે જનાવર દરય છે તેમા ખ મી માત્ર એટલીજ છે કે તેમા દુધ ઘણુંજ ઓછુ હોય છે

વાર્જુન—આ જાતનું જનાવર મધ્યમ કદનુ હોય છે તે જાતનો આખ સો ખુધ પાછળથી લગભગ ૫૦ થી ૫૫ ઇંચ હોય છે છાતીના માપે ૬૦ થી ૮૦ ઇંચ હોય છે આ અતિશય માપની છાતીથી તેનામા તાણુના ગુણ આવેલા છે આ જાત ઘણી પંકાતી છે આધ સુધીની પાછલા ભાગની લગાઇ ગાયમા જરા ઓછી હોય છે એટલે કે ૪૫ થી ૪૮ ઇંચ સુધીની હોય છે—

૨ ગ —તાપી ખીવારીનો ૨ ગ જરફ જેવો સફેદ હોય છે અને ખરીઓ તથા નસકેરા જસ જાણુડીવા રંગના હોય છે રહાસવડ ખીવારીનો ૨ ગ સુરા શ પડતો ધોળો હોય છે સાદમા આગલે તથા પાછલે પુઠે કાળાશ પડતો હોય છે નકલી ખીવારીમા આંદનો ૨ ગ આગલા ભાગે ઇંટરી હોય છે તે એવો કે જોનારને જાણુ એમ લાગે કે ઇંટનો ભુકો ગરદન ઉપર ચોળ્યો હોય ભુરી જાતમા આગલુ અને પાછલુ પુકું અને પગના છેડા કાળાશ પડતા હોય છે ધોળા રંગની છાટવાળ વીચિત્ર ભુરી રંગવાળી જાત પશુ મળી આવે છે

ધાટ.—

ખહારતુ ખધારણ

આ જાત ચોખી જલદ તાણુના કામવાળી હોવાથી તેનો માટી છાતીવાળો આગળનો ભાગ બહુ વધેલો હોય છે પાછળના કરતા આગલુ પુકું બહુજ મોટું હોવાથી દુધાળ જાતમા બાધા કરતા અનેા બાધા તદન વિરૂધ્ધનો હોય છે.

માથુ

માથુ લાખુ તથા સાકડું અને કપાળથી પાછલાં બાગ તરફ ચોખુ ટોળાવ પડતુ હોય છે, તે એવુ કે કપાળ લળી પડતુ હોય એવુ દેખાય છે કપાળ ચોખુ છાછર હોય છે જેથી આંખો ડોળાદાર અને બહાર નીકળતી જણાય છે શી ગડા કપાળના પાછળ તરફના ટોળાવનુ અનુકરણ કરતા હોય છે. મુળ આગળ બહુજ નજીક હોવાથી છેલ તરફ શી ગડા પાછળ નીકળતા હોય છે તાપી ખીવારીમા શી ગડાનો રંગ વિચીત્ર પારદર્શક હોય છે શી ગડા મુળ આગળ બડા હોય છે તે પાતળા પડતાં પડતા છેડે અણીમાળાં થઇ જાય છે આખલામા શી ગડા બહુ મોટા જથી હોતા પછ ગાય અને બળદમા ઠીક લાખાં રહે છે આગળ પંઠવી હોવાથી આખ બહુ રિકાળ અને છગલેલી દેખાય છે, આખની પોપચાની અંદરની ચામડી લાલ ચોળ લોહી જેવા દેખાવવાળી હોય છે આખ નાની અને બહુજ પાણીદાર હોય છે પશુ તરી આવતા કપાળને લીધે ખાલુપર પરી ગયેલી દેખાય છે કાન નાના અને અણીદાર હોય છે

ગરદન —આખલામા ગરદન ટુટી દ્રિપણ ઠીક લમિલી હોય છે ખાય અને બળદમા તે સારી અને સાકડી હોય છે આખલાને ખાધ સારી વધેલી અને મોટી હોય છે આખલામા મોટો અને ગામમા ધાખળો નાનો હોય છે

શરંગર —છાતી સારી ભરાવાદાર હોય છે અને ઠેઠા નાનો અને તગ હોય છે પાછલુ ચોકડું એકદમ ઢળતુ હોય છે પીઠ અને થાપા મારા સ્નાયુ દાર અને મજબુત હોય છે પુછડી પાતળી અને લાગી હોય છે.

પાગોઠા —પાગોઠા ટુકા, લઠું અને ઘણા મજબુત હોય છે અને શરીર ના ઠાઠા ઉપર ઠીક બધ બેસતા હોય છે આગલા પગ અને પાછલા થાપા ખાસ કરીને સારા જામી ગયેલા હોય છે

દેખાવ —એકદર દેખાવ નકરંગ, મજબુત અને બહુજ ઠંડલુ હોય છે તેમા એક સામાન્ય ખાતી એ હોય છે કે કાકડે જનાવર જરા ચોખુ પછુ બહુ જોરદાર હોય છે

મુંબઈ ઇલાકામાં ઢોરની ચોલાહ.

૬-અમરતેમહાલ જાતના ઢોર

મુંબઈ ઇલાકામાં હાલમાં આશરે આઠ ઢોરની જાત છે આ જાત બેગક ૧૬ વખતે ચોખ્ખી ચોલાહ તરીકે બજારીતી હોવી જોઈએ કારણ કે હાલમાં ટલેક ઠેકણે આ ચોલાહનાં સાધારણ ચોખ્ખા જાનવર મળી આવે છે

દરેક ચોલાહમાં છુટાં છપાયા કાંઈ વખત ચોખ્ખી ચોલાહના ઢોર નીકળી આવે છે તે સાફ જણાયે છે કે એક વખત આ ઢોરની જાત કલક વગરની તી હાલના જમાનામાં વર્ણશકર ઢોરના ટોળામાં ચાલતી, એકજ લોહીમાથી દા ગતા જનાવર ઉછેરવાની ચાલુ પદ્ધતિને લીધે ચોખ્ખા અગર શુદ્ધ જનાવર મળી આવે છે

જે ભાગમાંથી આ જનાવર મળી આવે છે તે ભાગમાં ખાસ કામમાં આવે તે વાત ધ્યાનમાં રાખી આ જનાવરની ઉછેર કરવામાં આવે છે અને મેજ પ્રદેશમાં ત્યાના સ્થાયી ઢોર કરતા ખીજ પ્રદેશમાં ઉછેરેલા ઢોર વધુ સારા પીવટે કે નહીં તે શકા લેવા છે હાખલા તરીકે, ગુજરાતના ઉંડી ગંદેરવાળા અને રેતાળ પ્રદેશમાં ગમકવાળા અને લાખા પગવાળા કાઠરેજી જાતના જાતવર ધું માફક આવે છે. વધુ વરસાદવાળા ઘાટના પ્રદેશમાં અને લામરતુ વાવતર માય છે તેવા પ્રદેશમાં પથ્થર જેવી સખત ખરીવાળા રાગી જાતના જાનવર પહેળ કામના હોય છે

દરેક જાતની ઉપયોગીતાના પ્રમાણમાં ઇલાકાનાં ઢોરની ચોલાહ નીચે જણાવેલા અનુક્રમ પ્રમાણે ગોઠવી ગયાય —

ભારે, હલકા અને વચલા વર્ગના જેતીના કામ માટે, દુધ અને જેતી બેગ જાનને (દુધ તથા જેતીના ગળાહ માટે) કામ માટે —

ભારે જેતીના કામ માટે કાઠરેજ, કૃષ્ણાવેલી અને ગીર અગર બાઢોવ જાતના જાનવર

હલકા અને ઉતાવળા જેતીના કામ માટે અમૃત મહાલ અને ખીલારી જાતના જાનવર

વચલા વર્ગના જેતીના કામ માટે રાગી જાતના જાનવર

ફક્ત દુધ માટે સીધી જાતના જાનવર

દુધ તેમજ જેતીના જાનને કામ માટે ગીર, કાઠરેજ અને ઘરપારકા જાતના જાનવર

પ્રસ્તાવના — જલદ તાણના કામ માટેના જનાવર તરીકે જગજહેર થઈ ગયેલી અને મોટે ભાગે હિંદુસ્થાનમાં તાણના દરેક પ્રકારના કામ માટે ઉત્તમ, એવી આ, દક્ષિણ હિંદુસ્થાનમાની જાતોમાની એક જાત છે. હિંદુસ્થાનમાં તેમની તમામ મુસાફરીમાં “હુકુ ઓફ વેલી ગટને” આ જાત બહુજ વખાણી છે અને તેનો ઉપયોગ ઘણેજ બહોળો થઈ ગયેલો છે એવું પણ ધારવામાં આવે છે કે આ જાત સબ ધે તેમણે એક એવી ટીકા કરી હતી કે હિંદુસ્થાનમાં તેમની પામે અમૃત મહાલ હતી તેવી જાન, મોટા વિમહ વખતે સામાન વહેવા માટે યુરોપમાં, તેમની પાસે હતો તે બાર વરસની યુરોપની લઠાઈને ઘણીજ ટુકી મુઠતમાં અત આવ્યો હતો, મુબઈ ઇલાકામાં જે જાનુ આપણે કામ છે અને જે ઘણી ઉપયોગી નીવડી છે, તે જાત “હાલીકર” તરીકે જોળ ખાય છે જેડુંતને આ જાત ઘણી ઉપયોગી છે કારણ કે જેતીના કામ માટે ખીલ જાતો કરતા આ જાત વધુ લાયક છે માઈસોરના રાજ્યમાં ઠપની સર કારે ભારવાહક બળદ ગેદા કરવા માટે એક પાડો (ફારમ) સ્થાપ્યો હતો. આ છેવટે માઈસોર રાજ્યને સોપી દેવામાં આવ્યો હતો તે વખતે તેમજ હાલ આ ખાતું અમૃતમહાલ ખાતા તરીકે જોળખાય છે.

નૈસર્ગિક ઉત્પત્તિસ્થાન — આ જાતનું ઉત્પત્તિસ્થાન માઈસોરના રાજ્યમાં આવેલું છે જ્યાંના હવા પાણી ઘણું સારા છે તેમજ જ્યાં સારો ઘાસ ચારો પણ મળી આવે છે.

ઢોર ઉછેરનાની — આ જાત ધધાદારી ઢોર પાળનાર તેમજ જેડુંત વર્ગ અને ઉછેરે છે “હાલીકર” નામની જાત જેમાં આ મુબાઈ ઇલાકાનું શ્રેય છે તે જેડુંત પાળે છે દરેક ગામમાં ઢોર ઉપર આફ્રીન થઈ ગયેલા એવા માછરો હોય છે દરેક ગામમાં કેટલાક દરોમાં તો આ ધધો કેટલાએ વરસથી આવતો આવેલો છે આ ઢોરની બાળતમાં આ કુટુંબોના અભિમાય આધાર રૂપે ગણાય છે ગામના ઉપયોગ માટે એકનું એકજ ઘર સાઠ પાંખ્યા કરે છે ગામ પાસે થી થોડા અને પરગામીઓ પાસેથી વધુ પછસા જાય ફેળવવા બદલ લે છે કેટલાંક કુટુંબો તો આ બાળવમાં આખા રાજ્યમાં એટલાં બધા પકાઈ ગયેલા હોય છે કે તેમને ત્યાં, ૬૦ થી ૧૦૦ માઈલ દુરથી સાઠ આવેલી ગાયો ફેળ વખા માટે લાવવામાં આવે છે આવાં સાધનેને લીધે આ જાત મુશ્કેલ રહેતી છે.

પ્રકાર — ટાલના અને નાનાડોડના એવી બે મુખ્ય જાતોના પેટામાં ખીલ ઘણી, મોટી અને નાની પેટા જાતો હોય છે ગોળી જાત રંગાના અને નાની,

રૂપતા તેમજ ખેતરના કામમાં આવે છે. આપણે નાની અને વધુ ઉપયોગી એવી “હાલીકર” બંતવું કામ છે.

સાંટ મળવાના સ્થાન — આ બંત આટલી ઘણી પકાતી અને ઘણો વસોથી પાળવામાં આવે છે તેપણ નેના સાંઠ મળવા બહુ મુશ્કેલ થઈ પડે છે. લગભગ દરેક ગામમાં એક બે જોડ સાંઠ મળી આવે છે પણ તે ગામના ઉપયોગ માટે રાખેલા હોય છે. એક પણ સાંઠ વેચાતો મળવો બહુ મુશ્કેલ થઈ પડે છે નવેખંચથી માડીને તે ઠંઠ એ મહિના સુધી પહોંચતી દરેક વરસે માઈસોરમાં છુટી છુટી આખા રાજ્યમાં મળી ૨૨ જાત્રાઓ લગાય છે તેમાં ખેતરોર છુદલામાં બનેવારી મહીનામાં ભરાતી ડોડ બેલાપુરની, માર્ચમાં ભરાતી છીક બેલાપુરની અને ફેબ્રુઆરીમાં ધારવાડ છુદલાની જાણના હરી-આરમાં ભરાતી જાત્રાઓ સહિથી મોટી છે. ઇમેજી રાજ્યની હંદમાં ધારવાડ છુદલામાં ચાર જાત્રાઓ ભરાય છે જેમાં કે લીક વખત સાંઠ મળી આવે છે. ધારવાડ છુદલાના બકાપુરના કારમમાં એક પ્રદર્શન દુકાનમાં આવે છે જ્યાં ખરીદી માટે થોડા સાંઠ મળી શકે છે બકાપુરના કારમમાં “હાલીકર” બંતના સાંઠ ઉઠેવામાં આવે છે, અને વેચાતા પણ મળી શકે છે.

કીમત — આ બંતની કીમત ઘણી ભારે હોય છે કેટલાક નામીયાં દોર પાળનારાઓએ પસંદ કરેલા સાંઠની જોડ ૧ કીમત રૂ. ૧૫૦૦ થી રૂ. ૩,૦૦૦ સુધી થાય છે સારા મુદ્દાના લક્ષણોવાળા સારા સાંઠ ૧ કીમત રૂ. ૬૦૦ થી જોડી પડતી નથી સારા બળદની એક જોડની કીમત રૂ. ૬૦ થી રૂ. ૧૨૦૦ સુધી પડે છે સારી એક ગાયની કીમત રૂ. ૨૦૦ થી ૪૦૦ સુધી પડે છે બકાપુરના સરકારી કારમમાં ત્રણ વેંદાલના સાંઠની કીમત રૂ. ૪૦૦ લેવામાં આવે છે આ કારમમાંથી “પ્રીમીયમ પદ્ધતિથી” પણ સાંઠ મળી શકે છે.

દોર ઉછેરની કીમત — આગળ કહી ગયા તેમ આ બંતના દોર ધધાલ રી દોર પાળનારા તેમજ ખેડુત ઉછેર છે દોર ઉછેરવામાં આ કોઠો સાંઠમાં અમુક મુદ્દાના લક્ષણો ઉપર આધાર રાખે છે તેમની માન્યતા એવી છે કે આ લક્ષણો, શુદ્ધતા તથા વાછડામાં પોતાના શુણ્ણ ઉતારવાની સાંઠની શક્તિના એ ચિન્હ છે તે સુખ્યત્વે કરીને મોઢા ઉપર કેટલાક રાધા, વાળ, પુછડી અને આંખે નો રંગ છે.

વાછડા વરસોમાં માઈસોર રાજ્યમાં ઘણા મોટા ચરા આ બંતના ઉછેર માટે રાખવામાં આવતા હતા આ કામ માટે રાખેલી જમીનને ‘સેરવી’

કહે છે અને તેનો નહિવટ મુલકી ખતાના એક પેટા વિભાગ તરફથી ધાય છે તે ખાતાના ઉપરને “સેરવીંગાર” કહે છે આ ચરાની જમીનના ત્રણ વિભાગ પાડેલા હોય છે (૧) ઉન્હાળાની મોસમ માટેનો, (૨) ચોમાસાની મોસમ માટેનો અને (૩) શીયાળાની મોસમ માટેનો સરવેગારની દેખરેખ હેઠળ આ ચત્રો રૂપ પ્રમાણે ચરાવવામા આવે છે આ ગોઠવણને લીધે બળદની પેદાસ બહુ થઈ ગઈ છે જેથી કરીને વધારાના બળદો ઇંગ્રીજ રાજ્યની હકના વેચાવ આવે છે ગામમા ગાયનો એક સાઠ થયો કે તેનો માલીક તેની જોડ શોધી કાઢવાને બાત્રાએ બાત્રાએ તેને લઇને ફરે છે જો તેના સાઠની જોડ, તેના સદલાગ્યે મળી આવી, તો આ જોડની ફી મત બસો ટકા જેટલી વગી ભાય છે આ બાત્રાઓમા ૫,૦૦૦ થી ૩૦,૦૦૦ ટોર ભેગા થાય છે. છતાં મારા સાઠની તો વેચાવા આવેલી બે કે ત્રણ જ જોડ જડી આવે છે માઈ સોર રાજ્યે આ ગ.ઉ. રણની તમામ જમીનો તોડી નાખી જેતીના ઉપરોળની જમીન કરી નાખી છે જેથી કરી આ ઘણી ઉપરોળી બાતની અછત થઇ જતા વધુ વાર નહીં લાગે

આ બાત તાણના કામમા ફેવી — હિંદુસ્તાનના વેચાતી મળી આવતી તમામ બાતોમા તાણના દરેક પ્રકારના કામમા આવે તેવું બીજું આ બાત જેવું એકપણ જનાવર નથી એમાતો શક નહિ તે બહુ મજબુત, પાણીદાર, અને જલદ રહે છે રસ્તા ઉપરની ૩૦-૪૦ માઈલની મંજલ તો એને રાજના જેવી થઇ પડેલી હોય છે જેતી ખાતાના કામમા પણ અપાટાલક અને વળી એક સરખું કામ કરનારી બાત છે જેતીના દરેક પ્રકારના કામ માટે એકમ થુ ઉપરોળી આ જનાવર છે

આ માંઓ — આ બાતની મુખ્ય ખામી તેમા ઘણું જ એણું અગર તો નહીં જેવું કુદ હોય છે અને તેની દેખરેખ તથા ચાડી સારી રાખવા પડે છે

વણન — તે કદમા નમ્મક હોય છે બાધે સારું અને દરેક રીતે પુરું હોય છે તેનો દેખાવ એકજ બાતનાં શુદ્ધ જનાવરનો હોય છે મોટી બાત હિંદુસ્તાનની બીજી કોઇ પણ મોટી બાતના જેવડી મોટી હોય છે

૨ગ — હિંદુસ્તાનની બીજી કેટલીક શુદ્ધ બાતોની માફક આ બાતનો ૨ગ પણ કાળો મોજડો હોય છે અને કેટલાકને તો મોઢા ઉપર ઘોળા ડાઘ અને શરીરે લગભગ કાળો ૨ગ હોય છે શરીરનો વચ્ચો ભાગ અગર તો પુક તરફનો ભાગ ખુબ્બતા ગંગેનો હોય છે, અને થઈ તે આગલા તથા પાછલા

પુઠાના દાગા મોજડા અગર તે લગભગ કાળા રંગમા મળી જતો રહે છે કાળા અને મોજડા રંગના વાળ અમુક પ્રમાણમા હોઈ આ મોજડા રંગનો દેખાવ આવે છે આ મિશ્રણથી રેશમી જેવો દેખાવ બને છે, જેનો ઠોર રાખ નાર લોકોને ઘણો મોહ રહે છે માછસોરમા મોજડા સાથે લાલ કાટીઓ રંગ મળતા થતા રંગનો લોકોને ઘણોજ મોહ હોય છે

માથુ—માથાથી છુછ સુધી શકુ આકારીયા થતી લગાઈ સારી ઠોળ ઠાર હોય છે કપાળ પહોળું અને છાછરૂ હોય છે તે મુળ આગળ માકડું થતુ પાછુ પડતુ ઈય છે જેથી કરીને કપાળ આગળ તરી આવતુ જણાય છે શીંગડા મુળમા બહુ નજીક હોય છે અને પછી એકસરખા અતરે પાછળ નીકળતાં જાય છે અને પછી રહેજ દાળ મારીને ઠેક છેડાં સુધી ઉપર નીકળતાં જાય છે આ છેડા અણીઆળા હોય છે શીંગડા મુળ આગળ ઠીક જાડા હોય છે અને પછી ત્યાંથી ઉપર જતા પાનળા થતા થતા ઠેક છેડે જતા અણીઆળા થઈ જાય છે

આખો—આખો નાની, ચાલક અને છુધ્ધિડગંક હોય છે, અને સરસ ઠોરમાં લોહી જેવી લાલ ચોળ હોય છે

કાન—નાના, ટીસીઓએ જતા અણીદાર, અને અધર રહેતા હોય છે

ધામળો—હિ હુતાનની બીજી જતોના કરતા આ જાનને ધામળો નાનો હોય છે

ખાધ—ખાધ આખલામા મોટી અને ગાયમા નાની હોય છે

આગલુ ચોકડુ—આગલુ ચોકડુ ખાસ કરીને ઠીક જામેલુ હોય છે અને તે ઠાઠા ઉપર, ઉડી છાતી સહિત ઠીક બધાએસતુ હોય છે

પીંક—પીંક દુડી, સીધી અને મજબુત હોય છે

ઠાડું—ઠીક જાગવાદાર હોય છે તેગાથી પાંચળીઓ મારી જમાનદાર નીકળતી હોય છે પામળા છાતીના લાગ આગળ મોટા હોય છે

પુછડું—સારા જનાવરને લામુ, પાતળું અને છેડે જતા અણીવાળું થઈ જતું પુછડું હોવુ જોઈએ અને તે ઉપર ચમરીદાર પાતળા વળ હોવા જોઈએ.

પગ—પગ સફળબધ, મજબુત, સારા હાલબધી હોય છે બે પગ વચે અતર પછુ ઠીક હોય છે કે જેથી કરીને છાતીના બાગ સારો વધી શકે અરીઓ કાળી, મજબુત, નાની અને બરોણર સજડ અલીને બેસતી હોય છે

ચામડી—પાતળી, દુઠા સુવાળા વાળવાળી હોય છે

કોઠે—કોઠે સારો તગ હોય છે અને સુતરડી પેટે ચોટેલી બટન મા ફક દેખાવી હોય છે

એક દરે તેનો દેખાવ સફાઈદાર અને સરસ સ્વાચ્છદાર હોય છે, નિશક આ જાત શુદ્ધ છે

મુંબઈ ઇલાકામાં ટોરની ઓલાહ.

થરપારકર જાતનાં ટોર

મુંબઈ ઇલાકામાં હાલમાં આશરે અઠ ટોરની જાત છે. આ જાત બેશક એક વખતે ચોખ્ખી ઓલાહ તરીકે જાણીતી હોવી જોઈએ કારણ કે હાલમાં કેટલેક ઠેકાણે આ ઓલાહના સાધારણ ચોખ્ખા જાનવર મળી આવે છે.

દરેક ઓલાહમાં છુટા છવાયા કેઈ વખત ચોખ્ખી ઓલાહના ટોર નીકળી આવે છે તે સાફ જણાયે છે કે એક વખત આ ટોરની જાત કલક વગરની હતી હાલના જમાનામાં વર્ષુશકર ટોરના ટોળામાં ચાલતી, એકજ લોહીમાંથી પેદા થતા જનાવર ઉછેરવાની આહુ પદ્ધતિને લીધે ચોખ્ખા અગર શુદ્ધ જનાવર ભાગ્યેજ મળી આવે છે.

જે ભાગમાંથી આ જનાવર મળી આવે છે તે ભાગમાં ખાસ કામમાં આવે તે વાત ધ્યાનમાં રાખી આ જનાવરની ઉછેર કરવામાં આવે છે અને ઝોજ પ્રદેશમાં ત્યાના રચાયે ટોર કરતા ખીજ પ્રદેશમાં ઉછેરેલા ટોર વધુ સારા નીવડે છે નહીં તે શકા ભરેલું છે હાખલા તરીકે, ગુજરાતના ઉઠી ગેરવાળા અને રેતાળ પ્રદેશમાં ઝમકવાળા અને લાખા પગવાળા કાકરેજ જાતના જાનવર વધુ માફક આવે છે વધુ વરસાદવાળા ઘાટના પ્રદેશમાં અને લાગરનું પાવતર થાય છે તેવા પ્રદેશમાં પથ્થર જેવી સખ્ત ખરીવાળા ઠાંગી જાતના જાનવર બહુજ કામના હોય છે.

દરેક જાતની ઉપયોગીતાના પ્રમાણમાં ઇલાહના ટોરની ઓલાહ નીચે જણાવેલા અનુક્રમ પ્રમાણે ગોઠવી શકાય —

ભારે, હલકા અને વચલા વર્ગના ખેતીના કામ માટે, દુધ અને ખેતી એમ બન્ને (દુધ તથા ખેતીના બળદ માટે) કામ માટે —

ભારે ખેતીના કામ માટે કાકરેજ, કૃષ્ણવેલી અને ગીર અગર ભાડોલ જાતના જાનવર.

હલકા અને ઉતાવળા ખેતીના કામ માટે અમૃત મહાલ અને ખીસારી જાતના જાનવર.

વચલા વર્ગના ખેતીના કામ માટે ડાંગી જાતના જાનવર.

ફક્ત દુધ માટે સીધી જાતના જાનવર.

દુધ તેમજ ખેતીના બન્ને કામ માટે ગીર, કાકરેજ અને થરપારકર જાતના જાનવર.

પ્રસ્તાવના.—આ જાતનું નામ ધરપારકર છડ્ડો કે જ્યાં તેનો ઉછેર થાય છે તેના ઉપરથી પડેલું છે તેનો બહારનો બાધો તથા તેના પાળનારનો ઇતિહાસ તપાસતા એટલું ચોક્કસ થાય છે કે આ જાત ઠાકરેજ માથી નીકળી છે બાહીનના સીધી રબારીઓ તેમની કેટલીક પેઢીઓ પુર્વે ગધનપુરના નવાળી સંજ્ઞામા વસવાટ કરી રહ્યા હતા ત્યાર પછી કેટલાક સમયે ત્યાંથી નીકળી પંડી બાહીનમા આવી વસ્યા તે વખતે તેઓ પોતાની સાથે ઠાકરેજ નાગની સરસ ઢોરની જાત લઇ ગયા હોવા લેઇએ, એ વાત સબવિત કરતા પણ કાઇક વિશેષ છે મુસલમાન રબારી દુધ દોષ લેવાના પ્રાયશીક ઉદ્દેશથી ઢોર રાખતો હોવાથી તેને દુધ દોષ લેવામા કાંઈ પણ જાતનો વિવેક વીચાર હોતો નથી ગુજરાતની ઠાકરેજ જાતથી ઉત્પદ્યુ ધરપારકરની ઠાકરેજ જાતનું જનિવર હુજોરે ધણું સારું હોય છે ગઈ મોટી લાઈ વખતે એવોપોટેમીઆમા દુધાળા ઢોરની વંરૂર પડી ત્યારે આ ધરપારકર જાત આગળ બહેરમા આવી પ્રખ્યાત થઈ ગયેલી સીધી જાત કરતા એવોપોટેમીઆમા આ જાતનાર એક દરે સારું નીવડ્યું તેમજ લશ્કરી ખાતાના ઘણા ડેરી કારમા ઉપર ડેરી માટેના જનિવર તરીકે પોતાની લાયકી તેણે સાબીત કરી આપી છે

નૈસર્ગિક ઉત્પત્તિ સ્થાન—દક્ષિણ સિંધમા આવેલો ધરપારકર છડ્ડાનો પ્રદેશ, આ જાતનું ઉત્પત્તિ સ્થાન છે, કે જ્યાં હં કી પ્રતનુ, ખંછુ, ગ્રાસ ઉગે છે. આ એક (ધાસનો) ઓછો ઉગાવો) આ છડ્ડાની વિચિત્રતા છે વરસાદ નું સ્થેજ પણ ઝાંપડું આ જમીન કહી આપે છે આ પ્રદેશમા ઉનાળામાં અતિથય તાપ પડે છે અને શિયાળામા ઠીક ઠીક ઠંડી રહે છે રાત્રે આખુ વરસ ઠંડક રહે છે આ પ્રદેશ ઘણો બગોચર છે અને ત્યાં વાહનનો સવડ ધણો જુજ છે તે કારણે બાહેરની બીજી જાતોનો ત્યાં પેસવાનો સભવ ઘણો થોડો હોવાથી આ જાત ગુપ્ત ઠીક રહી છે

ઢોર ઉછેરનાર—આ જાતના ઉછેરનું કામ ધધાદારી મુસલમાન રબારી ઓની હાથમા છે સીધી જાતના ઢોર પાળનાર રબારીઓની માફક આ લોકો પણ પાણીની સવડવાળા સ્થાનમાં પોતાનો કામચલાઉ મુકામ નાખી રહે છે તેના ટોળાનો નાંધક તેનો જે સાદ તેની બાબત આ લોકો ઘણા ચોક્કસ રહે છે

પ્રકાર—આ જાત બે પ્રકારની હોય છે તેમાંના એક પ્રકારનું શરીર માંસ બદેલેવા તર્ફનું વલણ હોય છે બાકી રંગ અને બહાળના પાંધાળમા આ બે પ્રકારમા તાઇ તફાવત હોતો નથી, હોય તો તે નહીં જેવોજ મોઠો,

હીપદા અને નગરપારક ના ભાગમાં જ્યાં પાણી જરા ખાસત પડતા હોય છે ત્યાં પછી આવતા ઢોર બીજા ભાગોના ઢોર જેવા સાન હોતા નથી અને જળધોરોમાં તેનું વલણ ત્રીકોણાકારના ઘાટ વચ્ચે વધારે હોય છે

મળવાના સ્થાન—આ જાતના ઢોરનો ઉછેર જો કે ઘણા બહોળો થાય છે તે પછી તેના ઉત્પત્તિસ્થાનના પ્રદેશની અગમ્યતાનાં કારણે ઘણે દુર તેનો પ્રયાગ થયો નથી નીચે દર્શાવેલા રેલ્વે સ્ટેશનના ગામોએ તે વેચાતા મળી શકે છે—

બાદીન, ધોરનારો, જીડગુડામ અને શાડીપોલી
હરેક વચ્ચે નવેમ્બર માસમાં બાદીનમાં એક મેળો ભરાય છે જ્યાં આ જાતના ઢોર પણ નાસ મારી અપ્રયામાં ઢોર લઈ આવે છે આ જાતના ચોખા ઢોર કીકાઈ ખાતે રાખવામાં આવે છે જ્યાંથી સાઠ થોડી મુદતમાં પ્રીનીયમ પદ્ધતિથી મળી શકશે હીદી સરકાનું જેતીવાડી ખાતે, પલળમાં કરનાલ ખાતે એક સરસ ટોળો રાખે છે

કીકાઈ—આ જાતના સાઠની કીમત રૂ. ૨૦૦ થી માડી રૂ. ૨૫૦ સુધી હોય છે બાદીની રૂ. ૧૫૦ અને રૂ. ૨૦૦ ની વચ્ચે હોય છે બળદની મારી મેરની કીમત રૂ. ૩૦૦ થી રૂ. ૩૫૦ સુધી થાય છે

તોણુ તથા હુધમાં આ જાત કેવી—કઠ, કઠણુતા, તથા એકદર ઘોષ અને હુણ્ણપણના ગુણોને લીધે હીદુસ્થાનની ઉત્તમ જાતોમાંની એક તરીકે આ જાતની ગણના થાય છે દેગની બીજા બધી જાતો સુધારવા માટે આ જાતનો ઉપયોગ કરવા હીદી ખાતે લલાણુ કરે છે હીદુસ્થાનમાં તમામ જોએ અને મેમેપોટેમીયામાં આ જાતે, કાયદાકારક ટેરીના જનાવેર તરીકે પોતાની ઉપયોગીતા સાબીત કરી આપી છે એક વખતે તે બુગી સીધી જાત તરીકે ઓળખાતી હતી છેલી લડાઈ વખતે કે જ્યારે તે સરસ નીવડી આવી ત્યાં સુધી આ જાત અને સિંધીમાં જોડાણ થતો હતો હાલ પછી આ જાતના તપાસ કરવામાં આવી જોના પતિષ્ઠાએ જણાવ્યું આ બંને આ જાતને ઉછેર અમુકજ ભાગમાં થાય છે કરાંચીમાં તે કચ્છી તરીકે ઓળખાય છે રસ્તા ઉપરના ભાર વહેવાના કામમાં તેનો ઘણોજ ઉપયોગ થાય છે રેલ્વે ની અદરની બાલુએ ઘણા માધલ દુર તેનો મોટે ભાગે ઉછેર થતો હોવાથી સારા નમુનાદાર બળદ મળવા બહુ મુશ્કેલ થઈ પડે છે

ચપાગર જાત દ્વિઅર્થી વાર તરીકે હીદુસ્થાનમાં બીજા કોઈપણ જાતના ઢોરથી જાતે તેમ નથી

શ્રી ગુજરાત

શ્રેતિવાડી અને હુન્નર ઉદ્યોગ ત્રિમાસિક

The Gujarat Agricultural & Industrial Quarterly

વર્ષ ૧૪ સુ.]

અક્ટોબર ૧૯૨૭.

[અક ૩ બે.

પબ્લીશીંગ કમિટી.

—(X)—

- ૧ સરદાર રા બા મેતીલાલ સુનીલાલ દેશાઈ, ભરૂચ
- ૨ મીં બહુભાઈ બી નાયક
ડીવીઝનલ મુનિ-ટેન્ડન્ટ એન્ડ એગ્રીકલચરલ
નોરધરન ડીવીઝન-અમદાવાદ
- ૩ મીં હરીશય ઉમીયાશકર વોરા
ડીરેક્ટ એગ્રીકલચરલ એવરશિયર-ભરૂચ
- ૪ મીં કાલીદામ દામોદરદાસ ખાખીયા "
- ૫ મીં હન્યરલાલ નરસીલાલ દેશાઈ "
- ૬ મીં ગણપતરામ દુર્ગારામ દેશાઈ "

સાવધાન-જો તે ઉપર મેલુત પેલે નવે દેખેલ રામે તે તે સુલર્ફ આલે એવી છે પર પ ને પેલે તેના ઉપર નવર નવો રામે તે હીં આલે એવું મુનિપ્રાચરણની પાસાચ મુનિ મે છે

લરાજમ-મહાના લાઈફ એમરેને મહત-મહાના સલાસદોને મહત
અન્ય મહરો માટે વાર્ષિક રૂ. ૧-૦-૦ પોસ્ટેલ રૂ. ૦-૨-૦

વિષયાનુક્રમણીકા.

— ❧ ❧ ❧ —

નંબર	વિષય	લેખક	પૃષ્ઠ
૧	ઘઉંના દાણામા “ પોટીઆપણુ ” કેમ થય છે તે વીધે	શ. મલગેજી રણછોડજી દેસાઈ	૧
૨	પારડી નાંલુકો ડેવલપમેન્ટ એમો	“ “ “ “	૨-૪
૩	એડુતોને ખુશ ખખર	મી નાથુભાઈ ડાહ્યાવાઈ પટેલ	૧૦
૪	ધી શુ કો-ઓ કોટન સેવ પ્રીડરેશનની ત્રીજી બેઠક	મી વાઈ ટી દેસાઈ	૧૪
૫	સહકાર પ્રગતી	“ “ “ “	૧૫
૬	એક અખતરો	મી હરગોવિંદ ખાપુજી	૧૭
૭	એતીવાડી ખાતા તરફથી ભલા મણુ કરવામા આવેલા ગુજરાત ને માટે હળો લાકડા	(એતીવાડી ખાતુ)	૧૬
૮	કરખના કકડા કરવાના યત્રો	“ “ “ “	૨૪
૯	છાણીઆ ખાતરનો ઉકરો કરવાની વ્યવહારીક રીત	“ “ “ “	૨૭
૧૦	એક એડુતનો અનુભવ	મી ધનજીભાઈ પરશોતમ	૨૬
૧૧	ઈન્ડીયન સેટ્રૂલ કોટન કમીટી	“ “ “ “	૩૦
૧૨	ભય કર રેતથી એડુતની સ્થિતી	મી હરીરાય ઉં વોરા	૩૩
૧૩	કરજમા શેરડીનો પાક	શ્રી હર્ષ	૩૫
૧૪	કાવી જમીનમા કપામની કેતહી ફામવા ખાખત	મી હરીરાય ઉં વોરા	૩૦
૧૫	એડુતનું પ્રત્યક્ષ જીવન	“ “ “ “	૪૦-૪૮

પેટીવાડી અને હુજર ઉદ્દેશ

ત્રિ માસિક.

વર્ષ ૧૪ સુ]

અકાગળ-૧૯૨૭

[અંક ૩ નો]

ઘઉંના દાણામાં “ પોટીઆપણુ ” કેમ થાય છે તે વિષે

લેખક — પરાગણુ ચણુછોટણુ રેસાઈ.

કોપ કોર્ટ સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટ, ઇલાકા ખેતીવાડી પ્રદર્શન અમદાવાદ.

ઘઉંના દાણા પેટીઆ એટલે સ્ત્રાશ રંગ ન પકડતાં સફેદ, અડધા સફેદ અને અડધા સ્ત્રાશ અગર પુરે જાગે સફેદ ફીતનો રંગ દાણો ધારણ કરે તે. લોખને સ્ત્રાશ પડતો બગવાદાર દાણો ઘણો પસંદ હોય છે. કારણ કે સફેદ કરતાં એ દાણામાં માવો તેમજ કચ વધારે હોય છે ઘઉંમાં અનેક પ્રકારની જાત હોય છે તેમાં કઠણ, સ્ત્રાશ પડતી, બગવાદાર દાણાની જાત સામાન્ય લોકમાં સારી ગણાય છે જ્યારે સફેદ, પોચા દાણાવાળી તેમજ છેક લાલ અને ઝાણી જાત હલકી ગણાય છે જ્યારે કઠણ, સ્ત્રાશ પડતી બગવાદાર જાતના દાણા સફેદ પડતા થાય છે ત્યારે તે દાણા પોટીઆ થયા કહેવાય. ગઈ મોસમમાં પોટીઆ ઘઉંમાં દાણો તેમજ અલોહ તાલુકાના ઘણાખરા ગામમાં પોટીઆ-પણુ વધારે પ્રમાણમાં જણાયું હતું તે દાણોના વેપારી લોક સારી રીતે જાણે છે તેથી આ લેખ લખવાની જરૂર પડી છે

જયા ત્રણ વરસનો દાણો ફારમનો મારો અનુભવ એમ મુખ્ય છે કે એમ થવામાં તે નીચના સંજોગને આધારી છે

(૧) જે જમીનમાં ભેજ વધુ રહે તો હાથ અગર થતો હોય તેમાં

એકાદ વધુ પાણી મળે એટલે જોઈએ તે કરતાં વધુ લેજ જમીનમાં કઠી નીકળ્યા બાદ મળે તો દાણો પોટીઓ અવશ્ય થાય છે તેવી રીતે જોઈએ તે કરતાં લેજ ઓછા રહે તો દાણો અવશ્ય પોટીઓ થાય છે એ કુટના કુટના પાવેતરમાં વગર પીયતવાળી જમીનમાં દાણા ભરાવાદાર, રતાશ પડતા વધુ પ્રમાણમાં થાય છે ત્યારે એજ જમીનમાં ૧૨ કુટના ગાળાવાળો ભાગમાં દાણા ઘણા પોટીઓ થાય છે વળી કોઈથી એ માસેના ઘઉં થાય તે પહેલાં દેશી હોળથી ખેડ કરી તરતજ પાણી પાચુ હોય એવા ભાગમાં દાણા પોટીઓ થાય છે.

(૨) જે જમીનમાં ચોમાસામાં શણનો પડવાય પાડેલો હોય એટલે જમીન સારી ખતરાયલી હોય તેમાં જુજ દાણા પોટીઓ થવા પામે છે એટલે પાણી પાચુ તોપણ ખાતરને લઈ વધુ લેજ ચોટી અંસર કરે છે તેવી રીતે મનુષ્ય મળ અગર દીવેલીના ખોળવાળા ખતરાયલા ભાગમાં જુજ પ્રમાણમાં ગોટાપણુ હોય છે.

(૩) જે વખતે ઘઉંને કઠી નીકળતી હોય તે દરમ્યાન જે ધુમશવાળી કઠી હવા ચાલુ રહે તો તેવા ભાગમાં દાણો પોટીઓ થાય છે ક્ષારગર ગઈ ચોસમમાં આવી રૂતુ ઘણો વખત રહી તેથી જે ખેતરોમાં કઠી નીકળેલી હવી તેમાં ઘઉંના દાણા પોટીઓ અને પાતળા થઈ ગયા હતા.

(૪) જે ભતને ઉગી પરીપકવ થતા વધુ વખત જોઈતો હોય તેને વખત સુર ન ચોસ્તા પાછળથી ચોસ્વામાં આવે તો દાણો જલદી પાકતો હોવાથી પોટીઓ થાય છે તેવી રીતે જોઈએ તે કરતાં વધુ ખી ચોસ્વામાં આવે તો છોડ ટટીળવ હોય તો કઠી નાની આવે છે અને દાણો પાતળો તેમજ પોટીઓ થાય છે.

(૫) જે જમીન ઉંચાણવાળા ભાગમાં હોય તેમાં જોઈએ તે કરતાં વધુ લેજ રહેતો નથી તેથી તેવા ભાગમાં દાણા પોટીઓ જુજ ભાગે થાય છે.

(૬) જે ભાગમાં ખાર વધુ પ્રમાણમાં હોય તેમાં જમીન આકરી ભોવા થી ભેજની તગાસને લઈ દાણો પોટીઓ થાય છે.

(૭) કઠી જુદી જુદી વખતે નીકળતી હોવાથી મોડી નીકળેલી કઠી પહેલી પાકતી હોવાથી તેમાં દાણો પોટીઓ વધારે હોય છે ઉપરના નીરીદાણ ઘોડીઆ ભતની ઘઉંમાં કરવામાં આવ્યું હતું, જે ઉપરથી જણાયું હતું કે પોટીઓ થવાનું મુખ્ય કારણ વધના ઓછા પ્રમાણમાં રહેતા અગર થતા લેજ ને આભારી છે, કેટલાક લાલકાર લોક એમ કહે છે કે કોઈકવાળી, પીયતની

જમીનમાં જેમ વધુ પાણી પાછળે તેમ તે વધુ અને સારા પાક આવે છે. પણ તે માન્યતા શુદ્ધ બરેલી હોય એમ અગારો અનુભવ મુશ્કેલી છે તક સર અને જોઈતા પ્રમાણમાં પાણી આપ્યું હોય તેજ સારી જાતના ઢાણાનો પાક થાય છે જમીનમાં વધુ લેજ હોય તેવા પ્રસંગમાં દેશી હળથી ખેડ કરી હોય અગર તે એકરે બે મણ્ણ દીવેલીનો ખેળ આપ્યો હોય તેો ફાયદો થાય છે વળી જે જમીનમાં જોછા પ્રમાણમાં લેજ રહેતો હોય તેમાં કણ્ણા 'સાથે થોડે થોડે અતરે ધડના ચાસ કર્યા હોય તેો અણાના છોડ પથરાયા બાદ તેમાં જમીનમાં લેજ ટકાવી રાખવાનો શુષ્ક હોવાથી સારી જાતના ઘઉં પાકે છે

વળી ધડના આગલા ચોમાસુ મઠઈના પાકમાં ખાતરનો ઉપયોગ કર્યો હોય તેો તેવા ભાગમાં ઘઉં સારા થાય છે એમ અનુભવ મુશ્કેલી છે વળી ખારવાળી જમીનમાં ચોમાસામાં મગફળી પડનારા કરી પાછળથી ઘઉંનું જાવેતર કર્યું હોય અને તક સર જોઈતું પણી આપ્યું હોય તેો ઘઉં સારા થાય છે.

ઢાણાંવાળી બેસર અને ગોરાટ જમીનમાં બાજરી પાછળ કરતા મઠઈ પછીના ઘઉં, ઉગે છે પણ સારા અને થાય છે પણ સારા તેવી રીતે વહેલી પાકતી ધોળા ઢાણાની તેમજ લાલિ ઢાણાની મગફળી ફેલીયા બાદ પાણી પાવાની સગડ હોય ત્યાં વાજાયા તેમજ બોડીયા મઠઈના ઢાણા સારા થાય છે એતો કહેવાની જરૂર નથી કે જ્યાં ફકાપ અગર અશુ કરી રહેતું હોય તેમાં ધડના ઢાણા સારા થાય છે

અતીરાય કડી અગર પવન અગર ધુમસને લઈ ઢાણામાં પોટીઆપણું થાય છે તેને માટે શુ ઈલાજ લેવા તેના સળધમાં હળુ અખતરા કર્યા નથી ધડની કડીનું નીરીકણ કરના જણાય છે કે કડીની વચ્ચેનો ઢાણો મોટો તેમજ તેજદાર હોય છે જ્યારે ઉપલા ભાગના ઢાણા નાના અને પોટીયા કંઈક પ્રધારે જ્યારે નીચલા ભાગમાં ઢાણા મોટા, અને નાના લેળસેળ અને ઢાણા કંઈક પોટીઓ હોય છે

કડીના વચલા ભાગનો ઢાણો મોટો તેમજ તેજદાર હોય છે તેથી એના વાવેતરમાં ઉપયોગ કરવો એ ઠીક છે નીચેના ભાગમાં ફેટલીક વખતે ઢાણા જણાતા નથી તેમજ ઉપલા ભાગના ઢાણા નાના અને પોટીયા હોય છે તેથી એ ભાગને ઓરવાના કામમાં ખાતર રાખવામાં આવે તેો ઠીક વળી કડીની કુટ બુદે બુદે વળતે જણાય છે તેમાં વહેલી જણાતી કડીનો ઢાણો પરિપક્વ થયા બાદ ઢાણા મમળી જુદા રાખી ઓરવામાં તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવે તેો મઠઈમાં પાણીઆપણું મોટા ભાગે કરી થાય. ઘઉંનો ઢાણો પોટીયા થવામાં

પાણી અગર ભેજનુ વધના ઓછાપણુ, ખાતર અગર જમીનમા દરી છે કે કેમ
 ઘઉં કાપવાનો સમય, ઘઉંને ત્યારે દાણો ચડે ત્યારે હીમ અગર અતીગય
 ઠડી અગર ઠડો પવન આવો હવા વિગેરે પર આધાર હોય છે તેા પણ આદ-
 હુ તેા ઠડી શકાય કે પાણી નીચમસર જોઈતા પ્રમાણમા ગળે અને ઘઉંને
 વક સર લેવામા આવે તેા ઘઉંમા પોટીઆપણુ કમક ભાગે ઠમી થઈ શકે.

પારડી તાલુકા ડેવલપમેન્ટ એસોસીએશન.

ઠા ડેવેલપમેન્ટ એસોસીએશન માનમાહેબના હાથે ખુલ્લું મુકવાનો સમારભ.

— * * * * *

તા ૫-૧-૨૭ ને સ્વીવારને સીકસે જયારે ચાર વાગે શેઠ પીરોજશા વિકાલના
 કુશાદે બગલામા આ મરળ ખુલ્લું મુકવાનો સમારભ થયો હતો જે પ્રસંગે
 મુળમ ઇલાકાના જેતીવાડી ખતાના ડાયરેક્ટર સાહેબ ઠા હોરોલ્ડ એચ જેને
 પ્રમુખસ્થાન લીધુ હતું, બીજા હાજર રહેલા મહેમાનોમા મી કે. એલ. પળ
 બી આઈ સી એસ આર્સીસ્ટ્રન્ટ ઇલેક્ટ્રીકલ પ્રાત સુરત, રા બા લીમલાઈ,
 નાયક એમ એલ સી રાવસાહેબ લીમલાઈ એમ દેસાઈ કે ડાયરેક્ટર એફ
 એચીડલચર શુભરાત સુરત, સરખાર ડાવર ટી કે મેદી ચોરામી તા ખેડુત મડ
 વના પ્રમુખ, મી શહેરીઆર બી મોદી, મી પ્રાણુલાલ નગરશેઠ ચેટ્ટેનરી
 ઇન્સ્પેક્ટર સુ ત, મી જી પી પાઠક કોટન સુપીન્ડેન્ટેન્ટ સુરત, મી વાઈ ટી
 કેસાઈ એનીકલચરલ ચોરમેનાઈચર સુરત, મી એચ એમ. વકીલ ઓડીટર સહ
 દારી મઠલીઓ સુરત, મી ટી બી નગરશેઠ વિ વિ સુરતથી ખાસ પધાર્યા
 હતા શેઠ પીરોજશા વિકાલ ખીલાડવાલા, મેઠ ચોરામળ ઉમરીગર, મીસીસ
 એફ એસ તોલીઆરખાનુ, મીસીસ જમચેલ્લ ઉમરીગર, પારડીના મામલતદાર
 સાહેબ મી મહમુબમાઈ શાહ, મી કસનજી મેહનલાઈ વશી કેમ એલ્યુકે
 શનલ ઇન્સ્પેક્ટર, શેઠ નેમચકુ ઉદેચક, મી વસનજી ખડુમાઈ, ભુલામાઈ નાર
 ભુલ, મી રણછોડજી ખડુમાઈ વિ સ્થાનિક અકરથો હાજર હતા.

શરૂઆતમા આવેલા મહેમાનોએ ખાડુમા ખીલાડવાળા તરફથી પોતાના
 બગીચામાં વાવેલી ૧૧૩ જાતની આખાની કેરીમાથી ૮૦ જાતની કેરીના ફળ
 તથા તેમના બાગમાં રતા ચારોલી બી ના નસુનાલુ નાનકડું પ્રદર્શન મેક

જવાગા આગ્યુ હતુ તેની સુવાકાત લીધી હતી, પ્રદર્શનમા ગોરશો, ગધેમોર કેતનીના, સ્મપુરી, શુભી વિ કેરી તરફ ખાસ ધ્યાન ખેચાતુ હતુ.

પ્રસંગે ખેતીવાડીને લગતી જાહેર ખર્ચા લાગતા વળતાઓએ ખેડુત વર્ગને વહેચવાનો લાભ લીધો હતો.

સગાતુ કામ ત્યારણ દ શરૂ થયુ હતુ અને મહાજના પ્રમુખ ખા ગા વીં પીં લીવાડવાળાએ સ્વાગતતુ લાવણ કરતા આ મહાજને ખુલ્લુ મુકવાના સમારણ વખતે પમારના ગ્રહસ્થેનો ઉપકાર માગ્યો હતો, અને તે પછી જણ્યુ હતુ કે મહાજ સ્થાપના માટે સુસ્ત છત્વાના ડીસ્ટ્રીકટ ઓબીકલ્ચરલ ઓવરસીયર મીં ટી વી નગરશેઠે સને ૧૯૨૫-૨૬ માં કામ ઉપાડ્યુ હતુ પરતુ તે વરમ સાર ન નીવડવાને લીધે કામ મુલતવી રાખ્યુ હતુ અને ચલવણ ચાલુ રાખી હતી તે ણાદ તા ૨૩-૨-૨૭ના રોજ મેં આરીસ્ટ ટ વેક્ટર માહેગ મી પબ્લિશના પ્રમુખપણા નીચે એક સમા યોજાવવામા આવી હતી જે વખતે આ મહાજ સ્થાપવાનુ કાર્ય હાથપર લેવાતુ સર્વોત્તમતે કરાવવા મા ગાગ્યુ હતુ તે પ્રગણે ખા બા લીવાડવાળા, પારડી તાલુકાના મામલતદાર સાહેબ, ડીસ્ટ્રીકટ ઓબીકલ્ચરલ ઓવરમીઅર સાહેબ, મી રજીસ્ટરલ ખડુમઠ, અને મી વમનજી ખડુભાઈએ તાલુકાના જુના જુના મથકેએ ફરીને સમાઓ લાગીને મર્ચ માસની અખર સુધીમા મહાજ સ્થાપન કરવાતુ નંકી થયુ હતુ જે ખતાવી આવે છે કે લોકોને મહાજ સ્થાપવાને અત્યત ઇતેજરી છે

તાલુકાની ગરીબ સ્થીતી સજાધી વીવેચન કરતા જણાગ્યુ કે આ તાલુકા ઘણોજ ગરીબ છે પોણા ભાગ મી વસ્તી કાઢીપવજની છે જેગની પાસે પહેરવાને લગોટી મીવાપ કાઈ નથી. તાલુકાના અનાવલાં પાટીદાર અને પારસી ખેડુતોમા એ અનાવલા ખેડુતોની સ્થીતી સારી નથી ખેડુતો દેવ દાર છે તે મની જમીન માહુકારોના હાથમા છે વ્યાજનો દર ઘણો ભારે છે પ્રજા અસહ્ય છે, દાર તાડીતુ વ્યસન વીશેષ છે જેને લીધે તાલુકો ઘણો પછાત છે

ગિજણુ જાળત બોલતા તેઓએ આકુડા આપીને છેડકા ત્રીસ વરસમા પ્રાથમિક શિક્ષણ આપનારી શાળાઓની સંખ્યામા થયોલો વધારો જણાવ્યો હતો અને જણાવ્યુ હતુ કે હાલમા ૪૬ છોકરાઓ માટે અને માત છાતરીઓ માટે શાળાઓ છે તથા ઘઘી, મળીને ૩૩ રાગી શાળાઓ, સાત ગામડી શાળાઓ જેમા ૧૪૦૦ મોટી ઉમરતા સી પુરેપો લણે છે અને ત્રણ મોડ

કન્યાશાળા ચાલે છે જે માટે ઉત્તર વિભાગના કેળવણી ખાતાના 'વડા
શ્રી ૦ વકીલ અને તેમના ઓસીરટ્ટ શ્રી ૦ કસનજી વશીનો આભાર મા
નવો ઘટે છે

તાલુકામાં સર પરચોતમદાસની યોજના મુજબ કરતા પુરતકાલે છે
જેતીવાડીની નીચાળો છે તાલુકામાં ચતા, માદની રથીલી તથા તાલુકાની જમી
ન ત્યા હવા માન વીથે વીવેચન કરી અત્યાર અગાઉ સરકારી સહકારી ખતા
એ કરેલા કામની વીગત આપી હતી અને જેતીવાડી ખાતા તરફથી ચએલી
કામગીરીની વિસ્તૃત અર્થા કરતા જણાવ્યું કે તાલુકામાં છેલ્લા પાંચ વરસમાં
મદદશન, મેલકહેન્ટન સેકયર વિગત ચવાથી વિલામતી ખાતર, નવા મુલો, ઘાસ
કાપવાના સત્યા, જોઈલ બેન્જન અને ટ્રેક્ટર વિગત દાખલ થયા છે જેરડી
ઉપર સારી લાનના ધોર વાવવાતું કામ સરકારી માળી તરફથી મદદ કરી
જાવવામાં આવે છે ખાતર માટે સરવું મીઠું વાપરવામાં આવે છે અને તે
અપે કામગીરીથી તાલુકાને ઘણું મોટું ફાયદો ચએલો હોવાથી વધારે ને વ
ધારે ખાતા તરફથી મદદ મેળવવાની વિનતી કરીને તાલુકાની હાજતો મુદ્દા
વાર મંજુ કરી હતી

(૧) જેકુવ વર્ગને સાધનો પુર્ણ પાઠવ્યાં.

(૨) શાંખી મુદત માટે નાણા કુળે આપ્યા.

(૩) સરકારી ખર્ચે તાલુકામાં એક જોવરશીયર નીમવો.

(૪) તાલુકામાં કાર્મ કાઢીને અગતર કરવાને તાલુકામાં ચતા પાકોમાં
હું મુખારો ને ઉમેરો કરવો તે નક્કી કરવું.

(૫) જેતીવાડીનું શીક્ષણ બખતી શાળાઓની સંખ્યા વધારવી

(૬) કુદરતી પાણીના જયાઓનો ઉપયોગ ધાય એવી યોજનાઓ
કરવી

(૭) જંગલી જતાવશના ઉપદ્રવ માટે પગલા લેવાની જરૂર વીગેરે
લાગતો મંજુ કરી હતી.

તે બાદ મહત્વ સ્થાપન કરવામાં જે જે ગૃહસ્થાએ મદદ કરી છે તેમના
ઉપકાર માન્યો હતો, જેમના નામ નીચે મુજબ હતા (૧) શ્રી કે એલ.
પંડ્યા (૨) શ્રી મહામુખસાઈ રાઠ, (૩) શ્રી. ટી. વી. નગરગોક (૪) શ્રી.

વધુછોટા-અડધાઈ તથા તાલુકાના પટેલ તલાટીઓ વિગેરે વિગેરે 'પોતાનું' કામજી ખતમ કરતાં પહેલાં ખા. બા. લીઠાવાલાએ ડા. માનને પ્રમુખસ્થાન સ્થિ કરવાની, વિનવી કરી હતી. જે તેઓશ્રીએ તાલીઓના, મરગઠાટ સાથે સિં-
ગણું કર્યું.

મામલતદાર સાહેબનું બાપાશુ.

તાલુકાના મામલતદાર સાહેબ મી મહાસુખશાઈ શાહે બાપજી કરતાં જણાવ્યું કે તાલુકાની ગરીબાઈ દિવને દિવસે વધતી જાય છે. લડાઈના વખત માં ઘાસના કાવ વિશેષ હોવાને લીધે જે પધંસા આંખ્યા હશે પરંતુ હાલ સિંધતી બરલાઈ છે, તાલુકામાં ખેડુતોની સુખ્ય આવક ઘાસની જ છે અને તેમા તેમને એકા બાવને લીધે પુરત પધંસા મળતા નથી. ભાત કુલે ૧૬૦૦૦ એકરમા ઘાસ છે, ત્યારે ઘાસનું ક્ષેત્ર ફળ ૫૫૦૦૦ છે. માન્ય તાલુકાના લોકને આવડે પુરતુ નથી અને આવાત કરવી પડે છે.

હાજી તાડીને ઉપયોગ વિશેષ ઘાસ છે અને આળુશ પણ લોકમા વિશેષ છે, જેને લીધે સાહુકારના દેવામાં સપડાઈ ગયા છે, અને તે પરિસ્થિતી સુધારવાને માટે પેતીવાડીના મઠળની ખાસ જરૂર છે. સુધારો કેમ ઘાસ તેના અભ્યાસની જરૂર છે. સરકાર સાથે સહકાર કરી સહકારી મઠળીઓ સુધારવી ને વધારવી કે જેથી લોકોની, આબાદાની ઘાસ.

મે. કે. ઠાયરેકટર એફ. એચીકલચરનું બાપાશુ

ત્યારમા મે. રા. સા. લીમલાઈ એમ દેશાઈએ હાજર રહેવા શરૂઆતેનો ઉપકાર માની ઉવત્તપમેન્ટ એસોસીએશન એટલે શુ, તે દ્વારા શુ શુ' કામ કરી શકાય છે તે સવિસ્તર જણાવીને આવા મઠળની અવરુચકતા અને અનિવાર્યતાના કારણ આપ્યા હતાં, સરકારી કાર્મ ઉપર યથેલા અખતરાનો લાગ અમલ ખેડુતને પણ પહોંચાડી શકાય તેટલા માટે મહત્વના જેવી બીજી એકપણ સરવા હોઈ શકે નહીં. તાલુકાનો સુખ્ય આધાર ઘાસ, ભાત અને બાવળ પર છે તેને બદલે કરમાના સુધારા સુચવતા તેઓશ્રીએ જણાવ્યું કે બાવળને બદલે સારી અવના આંબા થઈ શકે અને હાલમા તેવું કામ આગેવાન ખેડુતો કરી પણ રહ્યા છે. ખેડુતે સમાજ પુર્વક દુર અદેશીયી પેતી કરવી જોઈએ. માસ ની પેતીમાં પણ કાળજી રાખવી જોઈએ. માસ કાપવાના સ્થા નાપરવા જોઈએ એક વખત નજીકના બાનિયમા એવો આવશે કે મોડા તથા મળકને બદલે

અગ્રથી ચાલતા ઝોળારો વપરાશે માટે ઘાસની ખેતી ઝોલી કરી તે જમીનમાં કચારો ખેડુતોએ ગતાવધી નોંધવો ચીકુ અને આળાને આ તાલુકાની હવા, અનુકુળ છે શાક-જાણી કરવા ભેગાં અને તે મુળધના ગતરમાં વેચવાથી ઘણો ફાયદો થાય એમ છે કપાસનો પાક તાલુકામાં લાખલ કરવા માટે પીળીઆ પગ ખેતી કચ્છી જરૂરી છે શીંગનો પાક ઘણા પ્રમાણમાં થાય તોજ જગલી જનવરેથી બચે આ તાલુકાને મદદ કરવા માટે ખેતીવાડી ખાતા તત્કીરે વલ સાડ મુકામે એક માસ એગ્રીકલ્ચરલ ઓવરઝિયરની નિમણૂક કરવામાં આવી છે, તેને ઉલ્લેખ કર્યો હતો અને જાણી-યુ હતું કે તે માણસ આ તાલુકાને નોંધતી મદદ કરશે

ત્યારબાદ મી જમશેદજી હોરમસજી એ સભાના પ્રમુખ ડો. માનની આજ્ઞા મુજબ માનતા તેમના જીવનની દુકી રૂપરેખા આલેખી હતી. અને ખાસ કરીને તાલુકાની 'દારૂ તારીની બરી દુર કરવા માટે તેઓ સાહેબને લાગવગ ચલાવવા સલામણુ કરી હતી, અને ઉમેયું હતું કે ફક્ત એટલુંજ કરવામાં આવશે તો દરજ્જાને તાલુકામાં ૫-૭ લાખ રૂપીઆના ભથ્થાવ થશે

તે પછી રા. રા. રજીસ્ટ્રારજી ખડુભાઈ રા. રા. હુલાભાઈ નાગરજી રા. બા. લીમલાઈ રજીસ્ટ્રારજી નાયક એમ એલ. મી. સરદાર મોદી વિ. એ. પ્રમ. ગો. સીત વિવેચન કર્યા બાદ સભાના પ્રમુખે અંગ્રેજીમાં પોતાનું વાપણ કર્યું હતું. અને પાછળથી થી મી. ટી. વી. નગરશેઠ : ગુજરાતીમાં તેનું વાણીતર કર્યું તેમાં ઉત્તર વિકાસના કારીગર સાહેબ મા. એટલીટડ અને હાજર ન રહી શક્યા તે મટે દીવગીરી દર્શાવી હતી, અને ઉમેયું કે તેઓ આજના દિવસે પ્રમુખ થયા હોત તો વધારે આનંદ થાત ખેડુત મહાગનો મુખ્ય ઉદ્દેશ ખાસ કરીને ખેડવા અને સ્થિતી સુધારવાનો છે તેમાં ખાસ કરીને જમીનદારોના કરતા જે માણસ બને ખેતી કરે છે, તેને માટે તેઓ પોતે વધારે લાગણી ધરાવે છે ખેતીની પ્રગતિ માટે સારા હથીઆર, બી, ખાતર વિ. કેટલા કર્યા અને કેવી રીતે વાપરવા, તે જતાવવાની જરૂર છે ખેતીવાડી અને સહકારી ખાતાનું એક નોંધન્ટ બોર્ડ છે જેમાં તેઓ પોતે ત્યાં સહકારી મહાગના રજીસ્ટ્રાર એ. બે. જ. જણુ છે ત્યાં તેઓ સાહેબો કાયદા અનુસાર બનતી મદદ આપવાનું અગિવદન આપ્યું હતું તાલુકા ઘણો પછાત છે એમ કહેવામાં આવ્યું અને દિવસે દિવસે વધતી જતી અગીવાદને ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો. ગુજરાતના બીજા તાલુકાઓની સરખામણીમાં આ તાલુકો પગત મેળાય થરતું"

આ પરિસ્થિતી માટે કામ્ય કામ જવાબદાર છે તે શોધી ગાંધી બેઠકે ખેડૂત નો, સંગ્રહનો, ગાંધીવારની જમીનદારનો, શિક્ષણના અભ્યાસનો કે વકીલોનો કોઈ કાંઈક મા આને છે તે આમાંથી બધા કા હો જાય છે કે નહીં અને આમાંથી દરેક જગ્યા ઉપર એ શે જવાબદાર છે તે પોતેજ સમજીને નક્કી કરવાનું છે; અને જે આમ દરેક જગ્યા સમજીને વિચાર કરે અને પોતાના કોષ સુધારવા પ્રયત્ન કરે તે તાલુકાની પ્રિયતી સુધરી જશે તે બાદ ખા બા બીલાસવાલા કો કહેલી નાં છાત્રીઓના જવાબમાં જણાવ્યું હતું કે જેતીવાડી ખતાના બગેટ માથી તેમાં જે કાંઈ રકમ ફાજલ પાડી શકશે તે આપવા તેઓ તૈયાર છે. આવા મહાન હિતો આર વેનાતા લેવા માટે હાલમાં નવી યોજના કરવામાં આવી છે જે મજબૂત તેમને હિતોથી નાણા લઈ હિતો આર પુન પાડવામાં આવશે. લામી મુદત માટે નાણા ખીરવાની યોજના માટે જણાવ્યું કે મગકાર તે જાળવ ઉપર વિચાર ચલાવી રહી છે અને દુક મુકતમાં ઓછા બજે નાણા ખીરવાની મોટી યોજના બહાર પડશે સ કાર તરફ ની ગ્રાન્ટ જાળવ જણાવ્યું કે હાલમાં મગકારે કમત ફા ૩૦૦૦૦ ની ગ્રાન્ટ આપવાનું ધાગસભામાં મંજૂર થયું છે. અમારું શરૂઆતમાં જ્યારે આવા મહાન યોગ હતા ત્યારે ખેડૂત મહાનને વધુ-ગ્રાન્ટ આપવાનું બની ચૂકે તેમ હતું પરંતુ હાલમાં આવા મહાનની સંખ્યા વધીને ૬૨ ની થઈ છે એટલે જ્યા સુધી ધારાસભામાં વધુ રકમ મંજૂર થાય નહીં ત્યાં સુધી વધારે રકમ આપી શકાય તેમ નથી, આ હકલના ધારાસભાના પ્રતિનિધી મારફત તે જાળવની કામગીરી આ હકલને લેવી જોઈએ જેથી આવતા વસની ગ્રાન્ટમાં કાઉન્સિલ વધારો કરી આપે અને આવા મહાનને વધુ ગ્રાન્ટ મળે તાલુકામાં ફામ કાલનાની જાળવમાં જણાવ્યું કે જો જાળવ થઈ ખર્ચો હોઈ તુરત બની ચૂકે એમ નથી પરંતુ પ્રયોગો અને પ્રાયશ્ચિકો કરવા માટે સર સાહુવ કેનીડ ફંડના નાણામાંથી તાલુકા માટે ખાસ રકમ આપવામાં આવશે જેતીવાડીની નીજાળ આ તાલુકામાં વાધવીયા ગામે થઈ સારી ચાલે છે અને તેની વધુ સુધારની માંગણી ટેળવણી ખાતા પાસે કરવી જોઈએ અને તેની માંગણી તેઓ માહેબની મારફત કરવામાં આવશે તે તેઓ રાજી બહામણ કરી આપશે.

નાળા અને બધ બાધવાની જાળવમાં સરકાર તરફથી ખાસ અમલદાર નીમાએલા છે તે ની કામગીરીનો લાભ મેળવવા ખેડૂત મહાન આરજી કરવી જોઈએ અને તેથી આરજીને તેઓ સાહેબ યોગ્ય ટેલે આપી સરકારમાં રવાના કરશે.

જંગલી જનાવરોની બાબતમાં પણ તેઓશ્રીએ પોતાથી બાતલી નાણાં વિ. ને મદદ તાલુકાને પુરી પાડવા વચન આપ્યું હતું અને મેં ૮૦ હાથરે કટર સાહેબ મારફત ચોક્કસ માગણીઓ મોકલી આપવા મુચ્છના કરી હતી

ઉપરે જ્યાં સસ્થાને ક્ષેત્રે ઇચ્છતા ખેડૂતનું હીત હોયે સરખાની બધને બાસ લલામણ કરી હતી

રા. રા. રણછોડજી બહુબાઈ દેશ ઇએ સભાના પ્રમુખ તથા હાજર રહેલા પ્રાનુઓ તથા ગૃહસ્થો અને અમલદરોનો ઉપકાર માન્યો હતો અને ખાસ કરીને મરળના પ્રમુખ બા. બા. લીલાડવાલાની મરળ સ્થાપન કરવાની સેવાઓ બદલ આભાર માન્યો હતો

તે બાદ હિંદ ખેડુ સંઘના ખાસ પ્રતિનિધિએ મદર સસ્થા સબધી કમલ્લુત કરી હતી અને કુવહાર અપાયા બાદ સમારંભ સમાપ્ત થયો હતો અને પરોણાઓને સથે લઈ બા. બા. લીલાડવાલાએ પોતાના બાગમાં કરવા પાયા હતા અને તેઓએ ઉઠેરના વિવિધ ઝાડ પાનો બતાવ્યા હતાં અને આવેલાં ખેડૂતોનો ચિત્ત પ્રસન્ન થયું હતું અને ગહાર ગામથી આવેલા પરોણાઓ ને સાજની સાડાચાતની ગાડીમાં નિઠાયલી હતી

ખેડૂતોને ખુશ ખખર

માઠ ગૃપ ટ્રાન્સ-ઓપરેટીંગ ડોરન સેક્ટ સોસાયટી,

— * * * * *

સંજના ખેડૂતોને બારે બાજુ વટારના બોળમાંથી મુક્ત કરવા, તથા ખેડૂતોની ક્ષયત્રતા દેવાના બોળો લઈને નષ્ટ થાય છે એવું લાંબા વખતના અનુભવે ખુદા વર્ષ ને સિધ્ધ થનાથી, બીજા ગામેમાં અનિયમિત જવામગીરીવાળી ખેડૂતોની પરતપર સદાપ- દારૂ મડળાઓ આવે છે, એ ધોરણે એક મડળી સો ૧૬૨૫૫ જાન્યુઆરિ માસમાં વા. હા. કાટવામાં આવી જ્યાં મડળાને મેહેરમાન રજીસ્ટ્રાર સાહેબે તા. ૨૫ મી માચ ૧૯૨૫ ને રોજ રજીસ્ટર કરી, પરંતુ સરકારની આપણી અધોગતીની રિયેતિમાં જે સ્થા બાવિક અવિશ્વામની લાગણી જનસમુદમાં પ્રચલિત છે એમાંથી આ મડળી પછી મુખત થઈ રાહી નહિ પણ સુખ ગે મડળાને એક લખનારશીલ સેવક અચાનક મળી ગયા એ મળે તેવું કે હોન સપ્તમાર છે કુક્ત આજીવાણુનું વાનાવરણ ઠીક નથી, તેથી તત્કાલિક મળી રજીસ્ટર કરી મડળાને મોડા માર્ગ દ્વારા લાવવામાં આવી આવી ખરી રાખાવ

તા ૧૧-૧-૨૬ થી ચંદ્રા આ મહાગ્રાએ પોતાના કામ રાત્ર કથું મહાગ્રાની પ્રગતિ દીન
 પ્રતિદીન પ્રગતિ થવા લાગી, આથી એક દીશાનુ કામ તે ચંદ્ર પશુવધુ અત્યંતુ કાર્ય
 બાંધી હતુ તે વડે કલાનો અવસર સ્વાભાવિક આવી હોને અમારી સદૈર સેરા કંવા
 ખડે પમે નકાચાર રહેનાર, અમારા બાવનાથીન સેરે, અપારી મહાગ્રા સનગુપ ખેડુનો
 ના આર્નોવ સમાન, અનુભવગેલી અને નક્કરી થયેલી એક મોજની મુડી એ મોજ
 ના તે ખેડુને તકચાર કરેલો સમ પોતાની જાતી રેખાએ નીચે પાલી વચ્ચે તે સ-
 બધે હતી મહાગ્રાના સ્વાક્રોધને, પોતાના છનીંગ ફેરટી સાથેના લાભા વખતના અનુ
 ભવતુ, દલાલોની સ્વાચ પગથાતાના બોને ખેડુનોને પડતી અનેક પ્રકારની હાડમારી
 અને આર્થિક તુલાની તથા નિર્ણય ખેડુનોના રમમાન અને તેમની શક્તિ દીવસની નિર્મળ
 મહાત્મની આશા ઉપર ખેડાના મઠા વચ્ચેથી ખેડુત ફેરટા બસાનક સજોવામાં પોતાની
 નિર્દોષ નહીનતુ રૂળ દોખી રહ્યો એ, એનુ અગ્રુ દિશ્વર્ગન કગમ્બુ આ ઉપરથી
 અમારી મહાગ્રા એવા ચોક્કમ નિર્ણય ઉપર આવી કે આપણે આ તાનુકાના દક્ષિણ ભાગ
 માં એક સરથા ઉભી કંવા અમારી આ મઠા તે વાઝ ગુપ કા-ઓપરેટોર કાટન
 સેલ સોસાયટી સદરકુ મહાગ્રાને નિામ પ્રમાણે રજારર કરાવવા મેહરજન કીરકીકટ
 એનરરી ઓગ્રેનાઇઝર મી વી રી જનવ પાસે ગયા, એમની ખાયાશુ અને ભલે
 આગળથી અમને વધુ પ્રેમસાદન મળ્યુ, જો મહાગ્રા રજારર કાલા પદર્તી સ્થળના
 અને મદદ ગળી કે જેથી મહાગ્રા કુલ વખતમાં રજારર થઇ આવે અમે આટલુ કાર્ય
 કરા જેમાં ન રહ્યા પણ અમારું કાર્ય આગળ વધાગવા નીકર હતી, એવામાં ખેડુનોને
 ધીન મદદ આપવા સરકારે નીમેલા એમીકલવરસ ઓગ્રેનાઇઝર મી વી દી રેશાઇ
 ની મદદથી બાંધાતુ બધુ કામ ચારી રીતે પાર ઉતર્યું એ સાહેબની સાથે નવસારી
 ટાઇ છનગા દેપાસ પીલવાનુ તાંના મેનેજર સાથે નકબ કડી તા ૮-૪-૨૭ ને દીવસે
 કપામ નાખ્યો, આ વખત અમે ફક્ત ૧૧ સરથો એગ્રાવતા હતા સમારી એછી મજા
 ને સાથે અમારી ગુરુત્વ પાર વિનાની હતી પણ પ્રમુ દમાગ સાનિખમા હોવાથી દિવસે
 દિવસે મુજબ શીટલી ગઇ અમારો બધા કપાસ પીનાઇ કાચી ગસડી બધાઇ ગઇ
 આના પાંજામે અમારે ત્યાં મહાગ્રા રથપાવાથી દલાલો આવતા બધ થયા તેથી તે-
 મજા અમારું કામ સાફ ચાલતુ જોઇ પાછગથી અત્રેના ખીન દલ ભઇઓ અને તલમ
 પુગના એક ભાદ મળી અગ્યાર જણે અમારી સાથે જોડાવા ઇચ્છા દર્શાવ આર અમારા
 બાળીર બન્યા અમા એક દરે રર ગુદર્યોનો કપામ પીતવામાં આવ્યો આમાં વાંચના
 ૨૧ અને તલમગુરના ૧ હતા, વધુ જાનક થતા જેનુ તે એ કનુકે પાછગથી આવતા
 ૧૧ ખેડુનોમાં સહીથી પહેલ કનાર તે એક નિરીયજી વિમલ મેન હતાં આમ એક દે ૨૨
 સહીનો મળા ફક્ત કપાસ ફજ ભાર-૨૦ગણ ૩૧ ફોર આવ્યો એવામાં ૩ ખાંડી ૨૫
 મુન ગણ ૧૮૧ ફોર થયુ અને દેપાસીઆ માડી ૩૧-૧૦મથ-૧૦ ફોર થયા ફની ઉપરોતી
 એક દે કિમત-૩૦ ૯૭૪૮-૧૭-૦ તમા કપાસીવાના રા ૧૬૧૫-૧૦-૮ મળી કુલ ૩
 ૬૨૪૧૪-૧-૮ પાઇ ઉપર આમાંથી દેપાસ ૧૧ પિતાઇ વીમાખ્ય વચેરેના ફીપઆ ૬૫૬

૧૪ ડીસેમ્બર બાદ જતા ૧૯૭૪ ટ ૫ પાછ રમી એફ.પિઆ ૧૭ વાર ૨૦ મધુ ૩૧
 રોર ઉપર કાળવતા ૧ બારના ૨ ૧૫ટો મેજે મહાળીના રૂબો વનથે વહેચતામાં
 આપના અર્જના ને ગુજરાતે મહાગણદાર ક્યામ વેચેતો તેની મરજરી રાષ લગમ
 રા ૧૫૦) ૧૧ પડી હતી આમાં મહાળીના દાખલ દાખલો સબ્યોને કદમ રા ૫૭૫)
 નો લગમમ ક્યાદો મયો આમ કુલ નખખમો અમાગ નાતા મહો દેખીતો આટલો લા
 બ મેળવ્યો આપના વેપારી તથા દલા થો કટાળેના ખેડૂત ક્યામએએ લોખુ ૬ મહા
 બલ સાદુ કામ કરી રહી છે અને દરેકને લાજ છે આ ૧૧ આવતા વરસે આપના મામે
 આ મહાળીમાં દાખલ થતા હજી જતાના આ કદમ ખડ છે તે લોચા તથા દેશી બી
 દરતા કામમ ૧૦૨૭ નવ નુ બી બધી રીતે ઉતમ હોવાથી એ હતા અનુબંધ ને
 વાપી ૫ માયની ૨૧ મધુ બી એફ.પિઆન કાલ સુખિ-ડે-ટ માલેય મુ તપ સેર્થ ખરી
 હી મહાળીના સબ્યોને તેમજ તેમાં દાખલ થતા ક્યામના શુદ્ધોને પુર પાડામાં આપના
 નેમાંથી મહાળીના એવરી રોકરેટરી ૩૦ મુકામમાલ દગિઆવ વાપી ૬ ને
 અમે ૧૧ મામમિક આગાના દડમારતર છે એમજી પે તાના વતા તતમપુરમાં ૧ માલકો
 ૧૫ મેજી બી સોડા પારે એરાંચુ મોમાસુ નજી અગ પડેલુ વરસા ૫ડાં ૧૧
 તદનાર્થ કરી રહ્યો આપી ક્યામમા પચાવાના વાપે બધુ મા તત મુખ અને ઉ નેગા
 પુર પાડી શકાયુ દિ જ્યારે વાતના દરેક ખેડૂતે આ બી ક્યામ છે, આ ઉપરાંત એક
 ગુદગ અવાસલામાં ૫૫ ના બી અમારી ખાતેના લાજ મગા છે આમ વાત તતમપુર
 ઉમેર જાને ખવાસના મગા એક-રે ૧૩૦૦ વિધા જગીનમા આ એકર પ્રકા નુ ઉતમ
 બી એરાંચુ છે આપતી ક્યામ ૧૧ માલકમા આ મહાળી દરતદગ એ ક્યામ પીનાતો, આ
 દપગી આપ નેજ લડગ ૬ મહાળીએ કુલ વખતમા ૦ ૧૫૫૬૦૦ સારા વિશામ મેળવ્યો
 છે, એટલુ નહિ પણ મહાળી તદત ના જતા અસાધારણ પ્રકારે કરા રહી છે

આટલો કાલકામ લખ્યા પછી આપ પણ આ મહાળીમાં દાખલ થઈ આપને
 ક્યામ ન ખા શો ને રાતે દેશી બી ક્યામ દગ તેનો પણ મહાળી વાધો ૧૧૧ દેશી
 બી એરાંચુને મટે પણ ઘટતી વેગમાલ કરી છે

૧ મહાળીમાં દાખલ મોસા શુદ્ધોને તેમજ નાએલા ક્યામ ઉપર વારની કિમ
 તના ઉપ દલા પ્રમાણે તેજ વખતે તે ગુદગની વાખા દેવાની ક્યામ દુધે તે વાખા
 આપવામાં આવશે

આટલો વિવેચન પછી અને માર્ગએ છીએ ૧ આપ મહાળીમાં નુલક દાખલ થમ
 બીજાને દાખલ થતા માર્ગદર્શક મરે,

અમારી વાપિ આગાઓ

(૧) વાલ મપ દે- એપરલિન કાલ સેત સોસાયટીના વિનારમાં આવેલાં મામે
 માં ખેડૂતો ૧૧ ૫૨૫૫ મહાધારી મહો ઉગા કરા

(૨) મપના ખેડૂતોમાં લાલતા વપારી આકરના સમયે અને આર્થિક, સા
 માનિક, કાર્મિક વી નદનિ ઉત્પાદિ કરા.

- (૩) ગ્રુપના ખેડુતોને હિતમ અર્થે જોજામા જોજા ખરેખે જ્યામધ માલ અ મહાદ્વારા પુરો પાડવાની વ્યવસ્થા કરવી
- (૪) મનપ્રાપ્ય ચયેલા-ગૃહકેદયોગને સંજ્ઞવન કરવા
- (૫) ગ્રુપના ખેડુતોના બાળકોની ઉચ્ચતર કેળવણીના વિકાસ માટે ઘટતા પ્રયત્નો કરવા

આ મહત્ત્વની થતા મુખ્ય ક્રિયાદા.

- (૧) નાણા મળ્યાથી ચિતા ન રહે
- (૨) વ્યવસ્થાપક સમિતિ નાલ વેચવાનુ કામ કરે એટલે માલ વેચવાની ચિત્તો પશુ ન રહે -
- (૩) તોલમાઠુએતરાવવુ નહિ
- (૪) ખેડલો વણજીનો માવ જે કયાજ હલકા બાવે આપવો પડે તે પશુ મારા બાવે વેચાળ
- (૫) જરૂર વળને કપાસના નાણા મળે,
- (૬) રૂના ઉતારાનો લાભ લેઈ સમાગ
- (૭) કપાસ અને રૂના બાવ વચ્ચેનો નફો મમારદોનેજ મળે
- (૮) હર વરસે હિતમમા ઉન્તમ જી દાખલ કરવાથી પાક સારો બિતરે આથી, સારો બાવ ઉપજવી રાકા
- (૯) કપાસ ૧૧ કડા તથા નાણાના નાવદાથી ચતા ગેરતાનો ટળી જાય.
- (૧૦) સ્વતંત્ર રીતે વેપાર કરવાની અમ પડે
- (૧૧) સ્વતંત્ર રીતે સોર્વજનિક કામો કરવાનુ જ્ઞાન મળે
- (૧૨) આગ્ય રચના તથા લોકોપયોગી કામો સપથી કરવા ની બાવના કેળવણિ.
- (૧૩) અને સહિથી અમત્યનુ તો એ કે ખેડુતેનુ સ્વમાન જળવાય

આટલા વિવેચન પછી આપને મહાજના સમ્ય ચવાની મન્જા યદ્ય હોય તો દાખલ થીનો રૂ. એક મોકથી એને લગતુ સાર્વહિત્ય મદત મગાવો અગર નીચે સહી કરનારને, રખર મળે

મહાજાને અગરો પત્રખવહાર જોનારરી સેક્રેટરી વાંઝ ગ્રુપ કો-ઓપરેટીવ કોલેન મેમ સોસાયટી સિમિટેડ વાંઝ વાપડ મળીન એસરનામે કરો

લિંબ

નાથુભાઈ ડાહ્યાભાઈ પટેલ-ચેરમેન,

અને

ગુલામભાઈ હરિભાઈ વસી

-જોનારરી સેક્રેટરી.

ધી ગુજરાત ડે-ઓપરેટીવ ડેાટન સેલ સોસાયટીઝ ફેડરેશનની સને ૧૯૨૭ ની સાલની ત્રીજી બેઠક.

૧૯૨૭-૨૮.

ગુજરાત ડે-ઓપરેટીવ ડેાટન સેલ મંડળીઓના ફેડરેશનની સને ૧૯૨૭ ની સાલની ત્રીજી બેઠક સદર મુકામે ધી સોસક ડે-ઓપરેટીવ છનીંગ ફેકટરીમાં તા. ૮-૬-૨૭ ને રોજ સા. ૨૦ કાળીદાસ માવજીભાઈ પટેલના પ્રમુખ પદે મળી હતી, જેમાં ગુજરાતની ડેાટન સેલ મંડળીઓના પ્રતિનિધીઓએ સોમજ અન્ય ગ્રહસ્થોએ હાજરી આપી હતી.

શરૂઆતમાં ફેડરેશનના ચોનારરી મેકરેટરી ૨૦ ૨૦ વાય ટી દેશધમે ફેડરેશનની બીજી બેઠક જે તા. ૫-૫-૨૭ ને રોજ મળી હતી તેનો છપેલો હેવાલ વાચી સંજાળાવ્યો હતો જે મજુર કરવામાં આવ્યો હતો.

આ મીટીંગમાં સઉથી અગત્યનું અને મહત્વની સાધનું કામ જે ફેડરેશનના પેટા કાયદાનો ખરડો સલા સમક્ષ સેકરેટરીએ રજુ કર્યો હતો, તે પર વિચાર ત્યાગવાનો હતો. આ વિષય પર લગભગ બે કલાકની ચર્ચા થયા બાદ નીચે મુજબનો ઠરાવ કરવામાં આવ્યો હતો,

ઠરાવ ૧ હો.

આ સલા એવો ઠરાવ કરે છે કે વસ લતી ડેાટન સેલ મંડળીઓ—ધી ડેાસાઠ ગ્રુપ, ધી મોસઠ ગ્રુપ, ધી ઠાસરા ગ્રુપ, ધી હાસોટ ગ્રુપ અને ધી પાલ ગ્રુપ, ડેાટન સેલ મંડળીઓને ફેડરેશનના પેટા કાયદાના ખરડાની નકલ મોકલી આપવી અને સદર મંડળીઓ તરફથી સુચનાઓ આવ્યા-બાદ સદર પેટા કાયદો ઘટતા સુધારા વધારા સાથે રજીસ્ટર કરાવવા મોકલી આપવા આ ખરડાની નકલો કરવા માટે તથા ઉપર જણાવેલી પાંચ મંડળીઓને દરેકને એક નકલ મોકલવા માટે ધી સોસક ડે-ઓપરેટીવ છનીંગ ફેકટરીને આ કામ સોંપવામાં આવ્યું હતું અને આ મીટીંગની બેઠકની આખરે આ ખરડો સદર છનીંગ ફેકટરીનાં મેનેજરને આપવામાં આવ્યો હતો.

ઠરાવ. ૨ બે.

નમંદાની રક્ષિણના અને તાપીની ઉત્તરના પ્રદેશમાં આવેલી ડે-ઓપરેટીવ ડેાટન સેલ મંડળીઓનું રૂ સુતંત મેલ કરવા માટે રેલ્વે વાટે લઈ જવા

નામદાર સરકારની મંજૂરી મેળવવા આ ફેરફારને સુરત જીલ્લાની કો-ઓપરેટીવ ઈનસ્ટીટ્યુટની શાખાને માર્ગદર્શિકાઓ કસ રજૂ કરવો અને તે માટે મીટીંગના પ્રમુખ રાં ૨૦ કાળીદાસ માવજીભાઈ પટેલને સ તા આપવામાં આવે છે
ક્રમાંક ૩ મો

ફેરફારના અર્થનો ફાયો કોટન સેલ માર્ગદર્શિકા આપવામાં લીધે છે અને અર્થના બીલના નાણા ચુકવવા જોનરરી સેક્રેટરીને મળી અઠમ્બુ પડે છે માટે આ સભા મહેરબાન આસીસ્ટન્ટ રજીસ્ટાર સાહેબ, કો-ઓપરેટીવ સોસાયટીઝ, ઉત્તર વિભાગ સુરતને તેમની પાસે ટીબીન્ટ થાટમાથી અથવા પ્રિયંગેન્સ થાટમાથી અગર બીજા કોઈ ફરમાથી ફેરફારના અર્થના નાણા ચુકવવા વિતી કરવામાં આવે છે

ક્રમાંક ૪ થો

ફેરફારની મીટીંગ ૧૯૨૭ની સીઝનમાં ભરવાનું હવે જરૂરી નથી અને તેથી હવે જરૂર પડે ત્યારે જોનરરી સેક્રેટરીએ ફેરફારની મીટીંગ બોલાવવી જોવા આ મીટીંગ ક્રમાંક કરે છે,
ક્રમાંક ૫ મો.

પ્રમુખનો આજાર માની સલાહ કામ સમાપ્ત કરવામાં આવ્યું હતું.

યસવ તરારાય ત્ર બહેલાલ દેસાઈ

જોનરરી સેક્રેટરી

શ્રી ગુજરાત કો-ઓપરેટીવ કોટન નેલ સોસાયટી ફેરફાર.

અહકારી પ્રગતી.

એક અનુવાદ—રા રા. વાય ટી દેસાઈ, બી એલ આઈ ડી સી ડી સુરત

એકો સ્ત્રોત્રેકીયામર પ્રીકાલ નામના ગામગા સહકાર પ્રવૃત્તિએ છિદલા આ ૬ વર્ષમાં જે પ્રગતી કરી છે તેના હેવાલ ત્યાના એક ગૃહસ્થ નીચે પ્રમાણે જણાવે છે અને આશા રાખવામાં આવે છે સહકારમાં રસ લેતા દરેક મનુષ્યને રસમય થઈ પડશે અને તેને હેશમેવા કરવાને વધારે આશાવત બતાવશે

પ્રીકાલી એક નાનું ૩૫૦ ઘરનું ગામડું છે અને દરેક ઘરના અંગે સરે માસ લગભગ ત્રીસ એકર જમીન પળે છે આ ગામડામાં સહકાર દ્વારા જે

પ્રવૃત્તિ કોટહમદથી કામ કરી છે તે જોવામા આવે છે ત્યાં એક ફે-બ્રોપરેટીફ ફેક્ટરી સોસાયટી હરની ધરાવે છે અને એ સોસાયટીએ પોતાના સુદર અને મધ્ય મકાન ત્રણ વરસ પહેલાં ૩૬૦૦૦) પાઉન્ડના ખર્ચે (લગભગ રૂ. ૪,૭૭,૦૦૦) ના ખર્ચે બાંધાવ્યું છે. આ સોસાયટી સ્થાનિક સેવીસ બેન્ક તરીકે પણ કામ કરે છે એ મકાનમા ફે-બ્રોપરેટીવ રેસ્ટોરા [સહકારી હોટેલ] પણ છે જ્યાં દરેક માણસ પોતાને ત્યાં ગાંડગી હોય અગરતો રાધવાનું બિશકે એમ ન હોય ત્યારે યોગ્ય ક્રીમત આપીને આરૂ. ખાવાનું મેળવી શકે છે વગી ત્યાં સુદર થીએટર પાસેમાં માણસો ભાઈ શકે એવી સગવડવાળું, એક કસરત શાળા અને ગરમ અને ઠંડા પાણીના અસખ્ય હોઝો ગામના લોકોને મહાવા માટે બતાવવામા આવ્યા છે, આ ઉપરાંત વધુ તપસ કતા માલમ પડે છે કે એક સહકારી હોટ દળવાની ઘટી, એક ચીકેરીની ફેક્ટરી અને એક બહારની ફાના બારલી કે જે હુલીયામા પ્રખ્યાત છે તેમાથી મોલ્ટ બનાવવા માટે એક બહી જોવામા આવે છે, ઘરના બંધારણને પાઉ બનાવવાની ફરજમાથી સુકત કંવાને એક સુદર સહકારી જોડરી પણ ચલાવવામા આવે છે ત્યાંના લોકોને માલ વેચવાને ત્યાં એમને જોઈતી વીજળી પુરી પાડવાને માટે પશ્ચ સહકારને આશ્રય લેવાય છે વળી સારા ઠોર અને સુવરને માટે પણ સહકારી સોસાયટીઓ છે આ બધું બધું પછી સહજ એમ પ્રશ્ન થાય કે આવા નાના ગામડામા રૂ. ૪,૭૭,૦૦૦) ના મકાનની શી જરૂર હોય ? અગર આવી મોટી રકમ ખર્ચાને મકાન બાંધવું એ શું હકાપણ બરેલું ગણાય ? તો તેના જવાબમા જણાવવાનું કે આ સહકારી સોસાયટીના મેનેજરે જાના યા સુજળ સોસાયટીના સેવીસ ખાતામા સભાસદોના ડીપોઝીટના નાણાં ૭૦,૦૦૦) પૌડ એટલે લગભગ રૂ. ૬,૩૦,૦૦૦) હતા, અને તે ઉપરાંત તેણે જણાવ્યું કે ફક્ત ૭૦૦૦૦) પૌડજ એમની, ગધી બચત નથી, પણ એ સભાસદોએ એમના નાણાં ઉપર જણાવી મયા તે જુદી જુદી ભાતની સહકારી મરળીઓમાં શેર તરીકે પણ રોકેલા છે.

(આ ઉપરથી વાચકને ખ્યાલ આવી શકે કે સુગંધ ઈલાકાની અદર બરૂચ જેવી ડીરંટ્રીકટ સેન્ટ્રલ ફે-બ્રો બેન્ક લી જે આખા જિલ્લા માટે કામ કરે છે અને જેની વસ્તી ૩૪,૭૭૪૫ માણસની છે તેવી જિલ્લા બેન્કમા પણ લગભગ રૂ. ૬,૩૦,૦૦૦) જેટલા સભાસદોના નાણાં સેવીસ ખાતામા જમા નથી એટલે કે એક આખો બરૂચ જિલ્લો પણ એક તાના ૩૫૦ ઘરના

ગામડા સાથે સરખાવતાં પણ કેવી ઘીલીમાં છે તે આ આંકડાઓજ સચોટ પુરાવો આપી શકે છે)

આ પ્રીકાઝી ગામમાં સહકાર કાર્ષ નવો નથી એક ઉત્સાહી અને ઉમંગી સ્થાનિક સહકારીએ પોતાના પાટોશીઓને સહકારીનું સ્વરૂપ સમજાવી આઠ વર્ષ પર આની શરૂઆત કરી હતી, અને તે ચળવળને એજ ગામના લોકો આજ કેટલાયે વર્ષથી ખીલવી રહ્યા છે, આ પ્રીકાઝીના દાખલા ઉપરથી ઉત્તમ ભાવની વ્યવસ્થા શુ કરી શકે અને ગઈ મોટી સંઘર્ષમાંથી કેવી રીતે કુતેહ મહી રહે તે પચાર થઈ શકે, અને સત્વ ફરકાગ થાય, છતાં પણ એ ગામ કેવું સુખી અને આખાદ ગ્રહી શકે એનો પુરાવો મળી રહે છે.

(હરેક સહકારી એ પોતાના ગામની અને દેશની આબાદી વચ્ચે તો હોય, હિંદુસ્થાનને સ્વરાજ્ય મેળવવા કોઈ પણ રીતે મદદગાર થવા માગતો હોય, લોકમાં ઉત્તમ વ્યવસ્થા ખીલવવા ઇચ્છતો હોય તો હુમારી એવી વિનંતી છે કે તેના હરેક માણસે પોતાનું ગામ અથવા શહેર ખીલવવા બનતા પ્રયાસ કરવા જોઈએ, અને જે વાત આજે સ્વપ્નવત અને અશક્ય લાગે છે તે વાત ભવિષ્ય માં ફળીભુત થવી જોઈએ એવો આ પ્રીકાઝી ગામનો દાખલો તેને પ્રેરણા આપશે.

સુરત,
કેમ્પ આમાલ
તા ૨૭-૮-૨૭

લી૦

Y T Desai.

એક અખતરો

(એક અનુવાદ)

મયમાં હવે જીલ્લાના કલેક્ટર વાલુકામાં સુગઈ ની પ્રેવીન્ડીશન કો-ઓપરેટીવ બેંકની શાખા ૧૬૨૫ની ચાલનાં અકાઉન્ટ્સ મસમા કાઢવામાં આવી હતી આ શાખા માં રહેતે સચોજીત થયેલી સહકારી મહાળીઓના સલાસહોને માલ મગફળી બેંકના ગોડાઉનમાં ભરી સખી તેના સાવ વધેથી વેચવામાં આવી હતી આમ કરવાથી મહાળીના સલાસહોને જે ફાયદો થયો હતો તે નીચે અતાવવામાં આવ્યો છે. —

સભાસદોનો માસ જરી રાખવા માટે જે કે અમુક ચરતો નક્કી કરી હતી તેમની ગુપ્ત નિયે પ્રમાણે છે —

૧ સભાસદોના માસ ઉપર બજાર ભાવના, [૭૦] ટકા સુધી નાણા ધીરવા અને તેનું વ્યાજ નવ ટકા લેજો હેવું

૨ સભાસદે પોતાનો માસ છ માસ સુધીમા વેચી નાખી જે કના નાણાં ભરપાઈ કરવા

૩ જો માલની કીમત ઘટી જાય તો સભાસદે વધુ જામીનગીરી અપેવી અને તેમ કરવામા ચુકે તો જે ૦ તેના માસ વેચી દઇ નાણા વસુલ કરી લે,

૪ માસ જરી રાખવાને માટે ગોડાઉનનું ભાડું, તોલાઈ ખર્ચ વીગેરે જે હાંધ ખર્ચ થાય તે સભાસદને શીય છે

૫ જે કને તેના કામ બદલ હકસાઈ આપવા

૬ સભાસદોએ પોતાનો માસ પોતાને જોખમે, રીપોઝીટ ચુકવે

છ માસ જરી રાખવાના વજનની ઘટ પડે તે સભાસદે વેકરી ગરજાન આ સભાસદોને તેમનો માસ બેન્કની ગોડાઉનમા જરી રાખવા સમજાવ કરવામા આવી પણ તેનો લાભ રાખેજ છએક જણે લીધો હશે, એમણે કુદરે ૧૪૨ મણ મગફળી બેકની ગોડાઉનમા જરી ગળી અને તે વખતે મગફળીનો ભાવ રૂા ૨-૧-૦ હતો આશરે જે માસ થઈ જ્યારે ભાવ રૂા ૩-૪-૬ થયો ત્યારે બાકી મગફળી વેચી નાખવામા આવી હતી જીજે વરસે આનો લાભ નવ દસ મગફળીના લગભગ ૫૦ સભાસદોએ લઇ ૧૦૨૬ મણ મગફળી બેકના ગોડાઉનમા વાની જે વખતે કળશીનો ભાવ રૂા ૪૪ થી રૂા ૪૪ સુધી હતો આ મગફળી ફેગરઆરી મહીનાની આખરમા એટલે કે લગભગ જે માસમા જ્યારે કળશીનો ભાવ રૂા ૫૪-૧૪થી રૂા ૫૫-૮ થયો ત્યારે વેચી નાખવામા આવી ગોડાઉનનું ભાડું રૂા ૩૬-૦-૦ અને તોલાઈ વગેરેનો ખર્ચ રૂા ૨૪-૦-૦ એટલે કે એક કળશી ઉપર ૫૬૨ આનાનો ખર્ચ પડ્યો જેને કોઈ પણ હક સાંધ લીધી નહિ ને તેથી જેડુંતોને એક કળશીએ રૂા ૯)નો વધારો મળ્યો હકલે રૂા ૫૭૭-૮-૯ આ જેડુંતોને લાભ મળ્યો બેન્કની ગાખેને રૂા ૧૭૫૩ વ્યાજ તરીકે સભાસદોને લોન ધીરી હતી તેના મળ્યા અને તેમના માલના મટન પ્રમાણ એક મટો અડધા શેર નીકલ્યુ આ ઉપરથી વાચકને ખાતરી થયે કે એકમ ગળીને પોતાનો માસ વેચવાથી કેટલો લાભ મળી શકે છે, જે ગામમાં ફીસીટ મળીછે અને જ્યાંએડુંતો સહકારનો અર્થ જણાવ્યું સમજાવે ત્યાં આ દીશ

આ કામ હવે સુવલ થઈ પડશે ફેટલીકે વખત આવા કામને માટે ચોપડા અને હોસાળી કામ રાખવાનું ખેડુતથી જાની શકે નહીં અને એને માટે જોઈતો જાનુલ ૧ પ્રમણીત અને ધધામા પ્રવીણ માણસ મેળવવાનો ખર્ચ ભારે થઈ પડે, પણ જો ધીમે ધીમે કામ ખીલવવામા આવે તો જરૂર આ પ્રશ્નનો ઉકેલ એની મેળે આવી જાય વળી જ્યાં જ્યાં કો-ઓપરેટીવ ખેતકો અગર તેની શાખાઓ કામ કરે છે ત્યાં તેમની મારફતે કામ લેવું એ શરૂઆતમા ઉપયોગી નીવડશે. વધારામા જે તાલુકાઓમા સુપરવાઇઝીંગ યુનીયન કામ કરે છે ત્યાં તેમની મારફતે પણ કામ લેવું જોઈએ, અને જ્યારે આ પ્રકારનું કામ બરાબર ખીલે ત્યારે તેને ગાંઠે જોકે સ્વતંત્ર સહકારી મળીને કાઢવાનો વિચાર થઈ શકે.

આશા છે કે એ ઉપલા લખાણનું રૂહરૂપ સમજી થોડો ઘણો પ્રયાસ કરવામા આવશે તો સહકારી આલમની જરૂર તે સાચી સેવા કરશે.

આમોદ
તા ૨૭-૮-૨૭

હરજોવન બાપુજી.

કો. ઓ ખેતક ઇન્સ્પેક્ટર લડચ.

આનંદરાવ બી

એજન્ટ આમોદ પ્રાંત

ધી લડચ કો. ઓ ખેતક લી—આમોદ.

જેતીવાડી ખાતું, સુંબઈ

હસ્તાક્ષરિકા નં ૧, ૧૯૨૭

જેતીવાડી ખાતા તરફથી સલામણુ કરવામા આવેલી ગુજરાતને
માટે હળ લોકડા

—*****—

૧—હળ

કિંમત

ચેચનાર.

રૂ આ પા

૧. જોઈ એ ઇ જોલોજ
૨. સી ડી ૧
૩. બી ડી ૨

.. ૧૩૫ ૦ ૦ }
.. ૬૫ ૦ ૦ }
... ૫૬ ૮ ૦ }

હકન સ્ટ્રેટન એન્ડ કું,
સુંબઈ

૪ કિલોસ્કર ન ૧૧ . ૨૬ ૦ ૦ } કિલોસ્કર પ્રધર્ષ કિલો
૫. સરદાર . ૨૭ ૦ ૦ } સરવાડી

લાકડાના હળ કરતા આ બધા હળનું કામ જલદી અને સારૂ થાય છે. તેમજ કામના પ્રમાણમા બળદને થોડું તાણવું પડે છે.

એક એ ઇલોઝ—એક મોટું એક બાણુવાળું *long-handled* હું છે. આ હળ દશથી અગીઆર ઇંચ ઉંડું ખેડવાને સારૂ અને કાળી તોમજા ઉંની જમીન માં ઉડી જડ નાખેલા ઘાસનો નાશ કરવાને ખાસ સારૂ છે. ચેરડીની જમીન તઇઆર કરવાને માટે અને ખાસ કરીને હીલા ખાતરને પાક ફાટવાને માટે ઉત્તમ છે. કાળી જમીન આ હળથી ખેડવાને માટે આઠ થી દશ બળદ એક પડે છે, આ હળથી એક દિવસમા આશરે એક વીધુ ખેડાય છે.

સી. ટી. ૧—આ હળનું ચણડું એક બાણુ ફેરવી શકાય છે. આ હળ ખેડવા ચાર બળદ એકબીજીની તેમજ આનાથી સાત આઠ ઇંચ ઉંડું ખેડી શકાય છે. આ હળ એક દિવસમા લગભગ એક વીધુ ખેતી શકે છે.

વાડીનો બધા હળ પાંચ થી છ ઇંચ ઉંડું ખેડનારું અને હલકા છે. તેમજ સર્વ સાધાણુ કામમાં આવે તેવા છે. આ બધા હળ બે બળદથી ખેતી શકાય છે. “સરદાર” એક બાણુવાળું અને બળત બે બાણુ ફેરવી શકાય તેવા છે.

૨—કરળ અથવા રાપ

કિંમત

વેચનર

૧. તાવડીઓ રાંધ . રૂ. ૧૬૦ થી ૧૭૦ એકબેચ પ્રધર્ષ, બુખાઈ

આ રાપ બે બલતના હોય છે એક ઉલટાવી શકાય તેવા અને બીજો ન ઉલટાવાય તેવો. આ રાપ જમીન ખેડવા પછી તરતજ રોડા ભાગવાને ઉપયોગી છે. પહેલી બલતનો જમીન ખેડી અને બરાબર તઇઆર કર્યા પછી ચાસ અને પાણીઓ ખનાવવામા ઉપયોગી થઈ પડે છે. ની પશ્ચિમ પ્રમાણે પાણી ઉપર વાવેલા કપાસ ના આસની વચ્ચે આ રાપ વાપરી શકાય છે, આ રાપ જમીનમા ખાતર ભેળવવાના કામમા ઉત્તમ છે. આ રાપ, કાપણી પછી જમીન પર ફેરવાથી ૨ થી ત્રણ ઇંચ જમીન ઉખાડે છે અને તેથી આગળ ઉપર ખેડવું સહેલું થઈ પડે છે. ઉત્તર શુજરાતની ગોરાડું જમીનમા આ રાપ ઘણીજ સારી રીતે જમીન ઉડી ઉખાડે છે અને તેથી રેશી હળની જરૂર રહેતી નથી. આનાથી એક દિવસમા બે થી ત્રણ એકર જમીન ફરી વળાય છે.

૩-પાળીઓ બનાવનારા હજ

કિમત

વચનાર

રૂ

૧. પી એન્ડ ઓ ૧૦ ઇચ ૬૯

ગીરલ બરટર

મેકમેથ પ્રધર્મ, મુબાઈ

૨. ચટનુગા ન ૧૬ ગીડલ ઈન્કર પર્ડ

અને ખાસ કરીને બે (મોન્ડ બોર્ડ) પળા પ્રત્યેક બાબુએ એક એક બાસ વાઝવાળા હોય છે અને તેથી સારી રીતે ચોકળી પાળીઓ બનાવી શકાય છે સાધારણ હાથી જેટલું કામ થઈ જતે તેટલાજ વખતમા આ હાથી બમણું કામ થઈ શકે છે દારણ કે બે પળા હોય છે

ઉપરમાનો ન ૬ હો જરા હારે અને સુરતની કાળી જમીન કે જેમને દુપામ લેવાય છે ત્યાની નવી પદ્ધતિને (પાય કુટની પાળીઓને) માફક આવે તેવો છે. ન ૨ બે સાધારણ કાળી જમીનને માફક આવે તેવો છે

૪-કટ્ટીવેટર (સાપડીઓ)

કિમત

વચનાર

૩ આ પા

૧. મેક ટ્રામિક્સ દુધ કટ્ટીવેટર ૨૭ ૮ ૦ મેકમેથ પ્રધર્મ, મુબાઈ

(દાતવાળી સાપડીઓ)

આ કટ્ટીવેટર (સાપડીઓ) કપાસ, જુવાર અને બીજા પીતવાળા પાક ના ચાસણી વચ્ચે ફેરવવામા અને મટી હઝાવવાના કમમા ઘણું જ ઉત્તમ છે આમ મટી હવાવવાથી જમીનમા હેજ રહે છે બે ચાસ વચ્ચે દોઢ થી અર્ધ કુજ અતર સુધી-જુરી જુરી પહોળાઈમા જેઠી કામ કરી શકાય છે આ જળા એક જળકથી કામ થઈ શકે તેવા છે અને એક દિવસમા બે થી ત્રણ એકર કામ કરી શકે છે

૫-હાણનારાં તથા મધળનાં ઓઝર

કિમત

વચનાર

૧. મેક ટ્રામિક્સ મોવર ૩૭૬

૨. મેક કુટ નવુ નાનુ વર્ટીકલ ૨૪૨

લીફટ મોવર (જળદ મારે)

જોડવણ

મેકમેથ પ્રધર્મ, મુબાઈ

૩. જરીઓ અને દાખતી ધાર ૨૭

મદનાર ૫૧ (મોવરો મારે)

૫૫

૪ ઘઉં મસજનાર (જોલપાડની ૭૫ સરકારી કામ, સુરતની માનકે બાતનું)

૫. જુવાર મસજવાનો પચથરનો લાટ ૩૫ થી ૪૦ સ્થાનિક બનાવી લેવાય છે. ન ૧ ને ન ૨ ખાસ કરીને સુત્ત જલ્દાના ચીખડી, વલસાડ અને પારડી તાલુકામાં મોટાં બીડ તેમજ તેવી જગ્યાએ ને માટે ઘાસ કાપવાને સારું છે ઘઉં અને બીજા પાતળી શીડવાળા પાક કાપવાને પણ યોગ્ય છે જમીન, આદવા, કુણકા, ખાડા અને પચથર વગરની હોવી ભેદથી, આ યત્ર બે તથા ચાર જળરા જલદી ચાલનારા બળદ ખેતી શકે છે આ યત્ર એક દિવસમાં ચાર થી પાંચ એકર ઘાસ કાપે છે, આ મોટા પરસાદાર ખેડુતો અથવા સહાય કરી મહેળીઓને માટે છે

૬ ૩ ભે છરીને ઉત્તમ રીતે જલદી ધાર કાઢનાર યત્ર છે

૭ ઘઉં મસજનારો યત્રને ૧૨ પોલાડની તાવડીઓ હોય છે. તાવડીઓને કરવા જેવા દાતા હોય છે આ તાવડીઓ ત્રણ હારમાં ગોઠવેલી હોય છે જેથી ઘઉં જલદીથી અને સારી રીતે મસજી શકાય છે આ યત્ર બે બળદથી કામ કરી શકે છે બળદથી મસજતા બે ખર્ચ આવે તેનું ૩૦ ટકા ખર્ચ આ યત્રથી મસજતા આવે છે

પચથરનો લાટ—જુવાર મસજવામાં ઘણાજ ઉત્તમ છે આ રસ્તાની લાટ જેવો પણ પ્રમાણમાં ઘણાજ નાનો છે સાધારણ બળદથી મસજવા કરતા ઘણાજ ઝડપથી ચોકથું અને સરતુ કામ ચાલે છે આ લાટ કરવાને બે બળદ ભેદથી છીએ અને તેથી બાકીના બીજા બળદ ખેતરના બીજા કામમાં ઉપયોગી થઈ પડે છે અનાથી એક દિવસમાં પાંચ છ એકરની ઉત્પન્ન મસજી શકાય છે.

૬—પાણી કાઢનાર યત્રો

કિંમત

	૩	વેચનાર
૧ વલસાડ રહાટ (બધો લોહનો)	૧૫૦ થી ૩૦૦ રા	શાહ્યાભાઈ, છોટાસાઈ, વલસાડ
૨. લોહનો ફેસ (૩૫ થી ૫૫ બેલન)	૨૨-૨૬ બીડે	એન્ટ સન્સ, સાગલી
૩ મલ્હાર ફેસ (૫,)	૨૦-૨૪	ફિલોસોફર પ્રધર્મ,
૪. ફેસને માટે આકૃષ્ટ	૧૨	ફિલોસોફર વાવી

૧ વલસાડ રહાટ ગાંધી લોહાનો છે આ રહાટ દશ થી ત્રીસ કુટ ઉંચાઈ સુધી કામ કરી શકે છે કોસ કરતા આ રહાટથી પાણી એક સરખું ખસવા કરે છે આ કોસ કરતા ઘણાજ સારો છે પાણીના ઉંચાણના પ્રમાણમા એક અથવા બે પાડાની અથવા બળદની નેડ નોંધએ છીએ

લોહાનો કોસ (પાણી આપો આપ ધાળમા કાઢનારા) આમડાના કોસ જેવું કામ કરે છે અને બમણો વખત ચાલે છે

આ ચાકરો બે નાના ઘાટ ઉપર ફરે છે તેથી તાણુ ઘણુ ઓછું નોંધએ છીએ. લોકોના ચાકરા કરતા આ લોહાનો ચાકરો બળદને સારો કાવે છે

૭—ગ્રીમ હળ લોકડા

કિમત

૫૪૨ી (અમેરીકન) ૩ થી ૫ ધનકુટ

૨૦ થી ૩૫

જમીન સપાટ કરવામા એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ માટી લઈ જવામાં આ ઘણુંજ સવર કરેલું છે આ એક બળદની નેડથી ચાલે છે દેશી પટારીઓની માફક માટી લઈ જતા રસ્તામા પડતી નથી અને ત્યાં લઈ જવી હોય છે ત્યાં લઈ જવાય છે માથે માટી લઈ જવા કરતા આ ઘણું સુગમતા કરેલું છે

તા. ક.—(૧) કિમતમા વધ ઘટ થવા સભવ છે

(૨) આ હળ લોકડા—

(અ) નજીકના સરકારી હાર્મ,

(બ) છુલ્લાના ખેતીવાડીના ઓવરસીયર, અથવા

(ક) ઉત્તર વિજાગના ખેતીવાડીના ડેપુટી ડાયરેક્ટર મારફતે ગળી શકશે

જોતીવાડી ખાતું, મુંબઈ.

હસ્તપત્રિકા નં ૪

—*****—

(૧૯૨૧ ના નંબર ૨ હસ્તપત્રિકાને બદલે)

કંઠખના કંઠડા કરવાના યત્રો.

—૧૯૯૯—

૧. સાદની ગજનને લીધે લગભગ આખા સુળાઈ ઈલાકામાં અને આદે કરીને પુર્વ તરફના જીલ્લાઓમાં ઢોળને પુરતો ઘાસ ચારો પુરો પાડ્યો એક અગત્યનો સવાલ છે આ આચણને હરે કરવાનો હાલનો જે ધામ ચારો છે તે લાખો વખત ચાલે તેમ કરવું હાલમાં ઢોળને જુવારની કંઠખનાં તેમજ ખીજા ચાના પુળા આખા કાખ્યા વગર નીચવામાં આવે છે અંખતરા કયા પછી તેમજ અનુભવથી માલમ પડ્યું કે ઢોર પાદડાવળો અથવા પાતળી રાહી દાર લાગ ખાય છે જેથી ૨૫ થી ૪૦ ટકા જેટલા ચાખનો ખગાડ થાય છે કંઠખના આડધાથી એક ઇંચ જેટલા નાના કંઠડા કરી ૧ ખાવડાવનાથી લગભગ ૫ થયે ૮ ટકા જેટલો ખગાડ થાય છે તેવું ચાલુ આખર એથી માખીન ક્યું છે, આથી જણાશે કે ખેડુન કંઠખના ખારીક કંઠડા કરી ઢોળને ખવડાવે તો ઘણું જોડો લાગ જાયાવી શકે

હાથપતી ચારાના ખાનીક કંઠડા કરવા એ એક ઢે જો જોડીવાળા ખેડુતને માટે શક્ય છે જ્યારે મોટા જગ્યામાં ઢોરને નીરવાતું હોય ત્યારે તે કંઠખ કાપનાગર રાત્રેજ લાખી સુદે શાયદેમર નીવડયા છે

જુદા જુદા કંઠખ કાપનારા યત્રો જે અહીં આ મળી શકે છે તેમજ ઉપયોગી માલમ પડ્યા છે તેઓની યાદી કીમત સાથે નીચે મુજબ છે—

(- યત્રક પાછળ જુઓ)

અનુક્રમ નંબર	દુગ્ધ કાપનારા પત્ર નામ	અનાવનાર તથા વેચનાર, એકાન્ડ	સાક્ષી કીમત	આડ આકામ રૂટ ના રતલ કાળી સાક તે	કુલ કાપવાની મજૂરી	દરરોજ દર રોટ હીફ ૨૦ રતલ સાક આરા મજૂરી નદલા દોર તે આરે યોગ્ય રૂબ
૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭
૨	(ક) હઝીયી દાખીને કાપત કાપનારા પત્રો દિસેસિર ..	કિલોસાઠ લખમ્, લી, કિલોસર વાડી હા. સતારા	૨૦ ૧૮	૨૮૦ ૧૫૦	૪ માણસ	૪૭૬૬ ૭
૩	(ક) નોગ ફરતી હઝીતાળા કાપનારા પત્રો દિસેસિર ..	કિલોસાઠ લખમ્, લી, કિલોસર વાડી, હા. સતારા	૬૫	૫૦૦—૬૫૦	૨ માણસ	૨૫—૨૫
૪	સતારા ..	સતારા પાડલીમલ વાડી, સતારા	૬૫	૫૦૦—૬૫૦	૨ રાજીસ	૨૫—૨૦
૫	મોડીન ..	ગાઉન્દીલોમહા કોડક ચોલાપુર, રાક પુતો		૮૦૦—૫૦૦	૨ માણસ	૨૦—૨૫

ક્ર	ર	ક	ખ	ગ	દ
૪	રીયમ ૬ એન્ડ એન્ડસર, એ એ ટાઉન	મોમેય વદમં લી, મુળમ	૭૫	૬૦૦-૮૦૦	૨ માણસ
૫	એલીઝા પોની ટાઉન ખરીબથો	એન એ પટ્ટે એન્ડ કં પ્રાદિરાડ મુળમ	૧૬૫	૫૦૦-૬૦૦	૨ માણસ
૬	આર લન્ડમ એન્ડ લાસ્ટ (નયુ હરીઓ)	લી આર લરમન એન્ડ કં, કરાચી	૫૦૦	૨૦૦૦	૭ માણસ (ફક્ત હાથ મણી)
૭	આર લન્ડમ એન્ડ લી વી ની ટી ૪૦	"	૧૨૫	૧૨૦૦	૨ માણસ, એક છોકરો અને આર હોર્સ પાવરનું એનજીન
૮	ચામ	પોલર્ડ વામર્ડ કરાચી	૧૦૮	૧૨૦૦	૨ માણસ ૧ છોકરો
૯	આર, લન્ડમ એન્ડ લાસ્ટ	લી આર લરમન એન્ડ કં, કરાચી	૧૨૫	૧૨૦૦	૨ માણસ ૧ છોકરો

રીમાર્કસ—

કિલોસ્કર છરીથી દાખીને કડબ કાપનારૂં યત્ર કુદત નાના ખેડુતોને માટે છે છરી ઉચકી કડબ ઉપર ભેરથી અને ઝડપથી દાખવાથી કડમ કપાય છે. એક વખત કાપ્યા પછી ફરી કાપવાને સાર કડબને આગળ ધકેલવી પડે છે.

બીજા બધા વડબ કાપવાના યત્રોમા કડબ આપોઆપ છરી નીચે ધસે છે ન. ૬ કા સિવાય બધા ગોળ ફરતા યત્રોને બે છરીઓ છે ન ૬ એન છનથી અથવા બળકથી કામ થતા યત્રની મદદથી કામ કરી શકાય છે ન ૬ મોટી સખ્યામા ઢોરો સાખતારા ખેડુતો માટે અથવા મોટી સહાયકારક મડ બીએનો માટે છે બાકીના બીજા યત્રો દરેક ખેડુતને તેમજ નાની સહાયકારક મડબીને કામમા આવે તેવા છે.

કિ મતમા વધારો થટાડો થવા સભવ છે

યત્રો ખારોખાર એજ દની મારફત અથવા નીચે દર્શાવેલા ડોઈએક મારફત મગાવવા —

(અ) નજીકનું સરકારી ફાર્મ,

(બ) નજીકના ખેતીવાડીના જોવારસીયર, અથવા

(ક) ખેતીવાડીના ડેપ્યુટી હાયરેક્ટર—

(૧) ગુજરાત માટે મુરત

(૨) ખાનદેશ અને નાશિક માટે નાશિક

(૩) પુના, સતારા, સોલાપુર અને અહમદનગર માટે પુના

(૪) બેલગામ, ધારવાડ અને બીજાપુર માટે ધારવાડ

ખેતીવાડી ખાતું, મુંબઈ

હસ્તપ્રતિકા નં ૫, ૧૯૨૭

(૧૯૦૬ ના ત્રીજા હપ્તપ્રતિકાને બદલે)

છાણીયા ખાનરનો ઉકરડો કરવાની વ્યવહારીક રીત

—૧૯૦૬—

આ દેશમાં તેમજ દરેક દેશમાં પાકને માટે ઘણું અગત્યનું તેમજ કીંમતી ખાતર ઠોરના છાણ મુતરનું બનેલું હોય છે, અને ખાસ કરીને પશ્ચિમ દિગ્ગતમાં ઠોર વાખર તેમજ ઘેટા બકરાના છાણ મુતરનું હોય છે, આ

છાણું મુતરનો ખરોખર રીને ઉકરડો કરવાથી તે ખાતરની કીનતમા વધારો થાય છે આ હસ્તપ્રતિકાનો હેતુ કેવી રીતે સારો ઉકરડો બનાવી શકાય તેમ છે.

આ ખાખરમાં હાલ ઘણીજ ચોછી કાળજી લેવાય છે ઘણું કરીમિ-ઉકરડો ઠોરની કોઈ પાસે અથવા ગામની ભાગોળે, વરસાદ અને તડામાં ગમે તે રીતે ઢગણી કરવામાં આવે છે કોકણમાં ખડકની બખોલમાં અથવા ખાસ ખોદેલા ખાડામાં ઉકરડો ઢગવામાં આવે છે ઉત્તર ગુજરાતમાં દેટલાડ ખેડુનો ખાતરની વાપર 'સલાજ લે' છે અને ઉકરડો સાધારણ ઢંઢણું કરેલા તળીયાવાળા ખાવામાં સ્ત્રીની રીતે બતાવે છે ઝણુંખર મુતર હમેશા ઉકરડાની છાણું નાખતા પહેલાં છાણની જોડે રગડોળે છે, અને બાકીનું મુતર જે ઠોરની નીચે પાથવવામાં આવેલા દડ તથા કચરામાં ભળી જાય છે જેને પ્રસંગોપાત્ ઉકરડામાં નાખવામાં આવે છે

ઉકરડો બનાવવામાં સાધારણ ખેડ — ઉકરડો બનાવવામાં સાધારણ નિષ્કાળજીને લીધે ઘણીજ બગાડ થાય છે ખાતર તરીકે ઠોરના મુતરબાકિનાં મુતર જે દીમતી તરવે છે અને આજ ઘણા વખત એકેક કરવામાં આવતું નથી પણ ફક્ત વહી જવા દેવામાં આવે છે, અને તે ઉપયોગમાં લેવામાં આવતું નથી આથી પણ આગળ ત્યારે ઉકરડો વરસાદમાં ઉઘાડો કરવામાં આવે છે, ત્યારે વરસાદનું પાણી ઉકરડા ઉપર પડે છે અને ઘણો મોટો ખાતરનો દીમતી વાગ પેવાઈ જાય છે આથી ઘણુંજ નુકસાન થાય છે આ ઉપરાંત ત્યારે ઉકરડો ગાલો, ઢગવાના રૂપમાં કરવામાં આવે છે ત્યારે હવાથી તે સુકઈ જાય છે અને તેથી ખાતર તરીકે કીમત ચોછી થઈ જાય છે.

ઉકરડો બનાવવાની માંડી રીત — આ ગંધા બગાડ અડાવવાને અને બની શકે તેટલો ખાતરનો સ્વઉપયોગ કરવાને નીચેની રીત સારી છે —

હરેક માણસે પોતાના દોરોનું એક વરસનું છણું મુતર ઇત્યાદિ સમાઈ રહે તેવો મોટો ખાડો ખોદવો આ ખાડો ચાર ફુટથી ઉંડો ખોદવો નહીં વરસાદનું પણી વારાઈ રહેતું હોય તેની જગ્યાએ, ઉકરડા સાથે ખાડો ખોદવો નહિ જો અને તો ખાવાનું તળીયું પાણી બર ઉતરી ન જાય, તેવું હોતું જોઈએ આ બાબત કુદરતી કંઠક મુરમથી અથવા ચાર ઇંચ છે અને સામીટથી કરી શકાય જો આ બાબત ન જાને તો માટી અથવા ઢોંધપણુ કચરાનો ખાડાની તળીએ એક ફુટનો ચર નાખવો કે જે ખાતરમાંથી નીકળતું પાણી ચુસી લે. ખાડાની બાજુએ દાળ પડવી રાખવી અને કુળાથી ઠોકીને કંઠક કરવી.

દશ કુટ ચારસ અને ચાર થી છ કુટ ઉડા ખાડો એક લેસ અને એક બળદની જોરને માટે બરાબર થઈ રહેશે વરસાદનાં વળતમા અથવા વધારે મરમીના વખત બિવાય આને ઢાંકવાની જરૂર નથી.

જો બની શકે તો મુતરને ઢાંકમાંથી નીક ખોદીને ઉકરડા તારૂં વાળવું સાધાળુ સ્થિતિમાં આ બની શકે તેમ નથી એમ છતાં ઢાંક નીચે (માટીની બાથવા પરાળની) પથારી કરવી. આ પથારી મુતર ચુસી લે અને તેથી હેતુ પાર પડે. પથારી પરાળની બની શકે પણ પશ્ચિમ હિંદુસ્તાનમાં પરાળ ઢાંકને માટે એક કિમતી ઘાસ ચારો છે આની ગેન્ડાજરીમા પથારી મગફળીના ફાલ, ડાંગરના છોડાં, ચોગાટ, સુકા પાંદડા અથવા કંઠની બનાવી શકાય.

છાણુ દોઢમાથી દરરોજ ઉકરડામા નાખી દેવું અને મુતર ચુમેલો પથારી પણ વળતો વખત ઉકરડામા નાખવી, દરરોજ ખાડામાં નાખેલો ભાગ સારી રીતે ઢાળવો. જેથી ઉકરડામાના પડોમાં બળી જતો આ ઉકરડો બનાવવાની રીત અને મુતરનો ઉપયોગ કરવાની રીત હ મેશા ખાતર બિજામવાળું રાખશે ઘણી ગરમીના વખતમા ખાતર લીજસવાળું રાખવાને માટે થાણી છાટવું જ્યારે ખાડો ખાતરથી 'બરાઈ' જાય ત્યારે સારૂં કાચડું ખાતર ખેતરમા નાખી માટી લેણુ લેણવી દેવું અગર જોવીજ રીતે બીજા ખાડામા ખાતર નાખવું શરૂ કરવું જ્યારે આખા ખાડામાથી ખાતર કાઢવામા આવે ત્યારે ઉપરનો કોહ્યા વગરનો ભાગ એક બાલુએ કાઢી નાખવો અને કોહ્યલુજ ખાતર ખેતરમાં નાખવું, કોહ્યા વગરનો ભાગ ખાડામા ફરી નાખવો અને ફરી ખાડામા પહેલાની સાફ ઢાંક છાણુ મુતર નાખવું ગરૂં કરવું.

એક ખેડૂતનો અનુભવ.

મે : એશીકલચરલ ઓવરશિયર સહિબ,

(જી. ભરૂચ)

સલામ સાથે વિતલી કે મોજો ગામ ડાહલી તા. ભરૂચના રહેવાશી ડાહલી કોટન સેલ સોસાયટીના તથા કેપીટ સોસાયટીના સેક્રેટરી પટેલ ધનજીભાઈ પરમોત્તમ જત મે : ગઈ સાલે જોરલે ૧૯૨૬ના એમાસામા વિવા ૩ નવુ ૨૧ જુન વાયેનર કરેલુ તેમા ૨૨ વરસમા ઘણો ચારો કર્યો છે મે ગામ આવ

ફક્ત ત્રાય કરેલો તેમા બીના છાણીઓ વીગેરે ખાતર કરતા ઘણો સારો અને હાલ ઉંચો માલમ પડે છે, અને કપાસ પણ ઘણો સારો લાગે છે હાલમા મારી પાસે ઘણા માણસોએ માગણી કરેલી પણ આ સાલમા મોરી શકાય તે નથી આ ખાતર ઘણુ જ સરતુ પડે છે ત્રણ વિધામા ફક્ત રૂ. ૩૦ સાડા ત્રણતુ થયેલુ જો હું છાણુ ખાતર વીગેરેથી ખાતરત તો રૂ. ત્રીસ થાત એટલે મને રૂ. ૨૭ સત્તાવીસનો ફાયદો દેખીતોજ થયો છે વળી શણુતા ખાતરથી આગલી સાલે ખેતરમા ચીલી હતી તે પણ તેની સાથે કોહી જવાથી જતી રહી છે એટલે હું મારા બીજા ખેડુત શાધ્યોને નિનતી કરૂ છુ કે આ ખાતરનો બહોળો ફેલાવો થાય અને સર્વે શાધ્યો લાભ લેતા થાય એવી મારી બલામણુ છે આ ખાતરતુ બી ભર્ય છુલ્લાના મે ખેતીવાડી ખાતાના એવશીયર સાહેબના તરફથી મને મળેલુ માટે જે કેઇ શાધ્યોને મેળેએ તો તેમણે ત્યા લખવાથી તે મેળની આપવા બહોળસ્ત કરશે

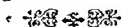
ઉપરની વીગત છાપામા આપના તરફથી બહેર ધવા મે કર્યો કે જેથી મારા જેવો લાભ મારા બીજા શાધ્યોને પણ મલી શકે

સેક્રેટરી

ધનજીભાઈ પરસોતમ સહી

ઇન્ડીયન સેન્ટ્રલ કોલન કમીટી.

૩ માં પાણી લેગવવાથી થતુ નુશાન

ગ્રામ વર્ષ પહેલા, એક સાધારણ એવી ફરીયાદ હતી કે હિંદુસ્તાનનો કપાસમા પીલતી વખતે પાણી લેગવવામા આવતુ હતુ, અને તેથી રૂમા સળો જણાતો હતો. ત્યારપછી આવી ફરીયાદો એછી થઇ હતી, પરંતુ કમનસીબે આજુ વર્ષે એન્ડ્રીલ્સની ગદી ફરીથી જોવામા આવે છે આવી બીજી શુ તુક જ્ઞાન થાય છે, અને પશ્ચિમે ખેડુતને શુ ખોટ, ખમણી પડે છે, તે ઇન્ડીયન સેન્ટ્રલ કોલન કમીટી લોકોની જલુમા આવે એમ ધ્રુષ્ટ છે.

પાણી લેગવા સંબધમા નીચે પ્રમાણે વાધાઓ છે -

(૧) રૂમાં પાણી લેગવાથી રૂ દેખાવમા સારૂ લાગતુ નથી, પાણુ કાણુ

પડી જાય છે, અને ૩ આખુ પડી જાય છે, જેથી ૩ નો બાવ ઓછો આવે છે, આને લીધે તે છુટલાનુ ૩ ખેડેતોના હકમા હ મેશને માટે ખરાબ નામ મેળવે છે, અને તેથી તેનો દર હ મેશને માટે ઓછો અકાય છે.

(૨) જે ૩ મિનાશ સાથે પીવવામા આવે છે, તેના કઠણ લોચાઓ ખની જાય છે, જેથી મીલોમા કાતતી વખતે મુશ્કેલ પડે છે, તેથી કાતનારા તેવા ૩ ની ઓછી કીમત આપે છે

(૩) પાણીના લેળવાળા ૨ ને વધુ વખત રાખતાં કોલી જવાનો સમાવ છે, બ્યારે સુકા ૩ ને ગહિનાઓ કુધી કોઈપણ જાતની ઇજા વગર રાખી શકાય છે, મિનાશવાળુ ૩ વધુ વખત રાખવાથી ધીમે ધીમે કોલી જાય છે, અને તેથી બીનકાઠ થઈ જાય છે, અને તેથી કાતનારને ઓછુ ઉપયોગી થાય છે એવા ૩ મા સુલભ જલ્દીથી નુકશાન થાય છે; જે તેનો વાર તોડી નાખે છે, અને તેની મજ ધુની નાશ કરે છે આવા સુલભ જલ્દીથી ફક્ત ચિજેલી વસ્તુમાં પેદા થાય છે

(૪) કાતવાના પ્રયોગથી ખરેખરી રીતે માલુમ પડ્યું છે, કે જે રૂમા ખીતતી વખતે પાણી લેળવામા આવ્યું હોય છે, તે સુકા ૩ કરતા નબળુ સુતર કાઢે છે

આવી ગાળત હોવાથી સવાલ એમ ઉપરિચિત થાય છે, કે રૂનાં વેપારીઓ અને કપાસ લાદનારાઓ શા માટે રૂમા પછી લેળ કરે છે? એનો એકજ જવાબ એ છે કે એ પ્રકારનો યત્ન ફક્ત રૂના વજનમા વધારો કરવાનો છે

જે બીજુ કઈ નુકસાન ન થાય, તોપણ આ એની મેળેજ એક જાતની મુશ્કેલ ભરેલી બરી હોઈ શકે, કાણ કે એમ કરવાથી મીલ માટે ૩ ખરીદનારને થોડા વખતગજ શુ થાય છે તે માલગ પડી આવશે, અને તેથી તે રૂની કીમતે પાણીની કીમત આપવા ના પાડશે ખરૂં જોતા આનું પરિણામ પણ વધુ ભયકર છે કાખલા તરીકે, એક ગાસડી વરાદના રૂમા ૧૦ શેર પાણી લેળ કરી શકાય, જેથી રૂના વેચનારને એક ખાડી રૂએ છ રૂપિયાનો નફો થાય, પરંતુ એનાથી થતુ નુકશાન એના કરતાં વેધારે થાય છે હમણા સુબઈમા (મધ્ય પ્રાન્તો એને વરાડ તરફનું) પાણીના લેળવાળુ હબરો ગાસડીઓ ૩ પડેછે છે, જે ટકેલ બજારમા પણ ઓછી કીમતે વેચાય છે જે ગળતર મદી હોય, તો આણુ ૩ વેની શકાય કે જેમ એ તાજ શકે ભરેછે

મારા સુકા વરાડના રૂના ખંડીએ અગીઆર રૂપીઆ "કાંઈન ઉમરાના" વાધવાના વધુ આવે છે, બ્યારે લેળવાળા રૂના ઉમરાના બાવથી પાચથી સાત રૂપીઆ જોછા આવે છે આવી રીતે બને જાતના રૂમા સુબધ બહારના વેપારીએ કુદૈલા લેખથી વજનને લીધે ૬) રૂપીઆનો ફાયદો માય, પણ બાવમા તેથી ખાંડીએ ૧૮) રૂ. નું નુકશાન થાય

સુબધના બીજા વેપારીઓ જે રૂમા જોછું પાછી લેળવેલું જોવા રૂને માટે ઉમરાના લાવ ઉપરાત પાચ રૂપીઆ વધુ મળતરની અથવા રાખતા હતા, તેઓને જણાય છે કે ઉમરાનાના ભાવ કરતા પાચ રૂપીઆ જોછી કીમતે વેચાય છે, ખાનદેશનું સુકુ રૂ. જે સારી કવોલીટીવાળું ન હોવા છતાં ઉમરાના વાચ દાના બાવથી ૭) રૂપીએ વધુ વેચાય છે, જે કે સાધારણ રીતે વરાડના રૂના કરતા ખાનદેશનું જોછું ભાવે વેચાય છે, આ કાખતા બતાવી આપે છે, કે રૂમા પાછી લેળવાવાળી કેટલું નુકશાન બાંધ છે વધુમા, વાધવાની બાબતમા "ક્રેડિટ ઇન્ડીયા કેટલન એસોસીએશને" રૂમા લેળ હોય તો નુકશાની બરી આપવી એમ કહ્યું છે, કેટલીક બાબતોમા રૂના બાવ-કરતા જોછી કીમત આપવી એમ પણ બાધવામાં આવ્યું છે, બ્યારે બીજી બાબતોમા લેળવાળું રૂ ખીલકુલ લેણ નહિ, એમ કહેવું છે.

બહાર ગામનો રૂનો વેપારી અથવા કપાસ હોદનાર એવી માન્યતા ઉપર પાછી લેળે છે કે રૂમા નુકશાન થતું જાણ થાય, તે પહેલાં તો તેણે રૂ વેચી દીધું હોય આમ માસમ શરૂ થઈ, ત્યારે ખર્ચ પડ્યું, પરંતુ એમ લાગે વખત આવી ચક્ર્યુ નહિ શેમામ જેવી જગ્યાએ લેળવાળું રૂ માલમ પડ્યું કે તર તર નહીં વેચેલા લેળવાળા રૂમા થતા કોહવાટની બીક અને તેમા થતું નુકશાન ખાનદેશીઓની જાણમા આવ્યું, અને તેઓ ખરીદમા શરમીદા થઈ ગયા અને ઉમરાના રૂની આ માસમમા ઉચ્ચાર્થ ઉચી જે કીમત આપવી જોઈએ, તે કીમત આવી નહિ. પરિણામ જો આવ્યું કે ઉમરાના રૂના ભાવે નીચા પડવા માલ્યા, અને તેથી બહાર ગામના બજારો પછુ કપાસનો ભાવ જોછો થઈ ગયો, અને એક વખત કોઈપણ વાગતો કપાસ બદનામ થાય છે, તો તેની કીમત ઉપર તરતજ અસર થાય છે, પરંતુ અસહ સ્થિતિએ પહોંચતા વાર લાગે છે, અને તેથી ખેડૂતને નુકશાનમા દિવસ પડે છે સુબધમા મોટા જગ્યામા લેળવાળું રૂ કરીશન એજન્ટો વેચે છે, અને તેથી લેળવાળો રૂના બહારગામના માલીકોને હવે માલમ પડે છે કે આવી જાતની ખરાબ ગદી કીમતમા ફાયદામારક નથી

પહેલાં જ્યારે પાકને હાંમમાંનું નુશાન ન હતું, અને પાંદડાં ઢાળા પડતા ન હતા, ત્યારે ભેળમેળે વણી થતી હતી બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો બણી ભેળમે કસવામાં આવતી ભેળસેળથી સારી બનાના રૂની કુમાસ સારી મો સમગ્રમાં ચોઈ થાય છે એને માટે એવો જવાબ કરવામાં આવે છે, કે વપરાશ ને પીલતી વખતે બિનાશની જરૂર છે પરંતુ આ માત્રી બીના નથી જોઈ શકાય આધારણુ જન સારી સ્થિતિમાં નાખવામાં આવે, તો સુખ કપાસને પીનીને ગામડીનાં મંદિરો ઉતાર માટે ઠઈ મુશ્કેલ પરંતુ નથી ઉધર બત વા. મા આ યુ છે, તેમ કમા પાણીનો ભેળ કરવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ તેમાં વજન ઘટાડવાનો છે, જે ઘણી વખતે જોડે થેરા વખત માટે હોઈ, ખેડૂતને, વેપારીને અને કાતનારને મરખી ત્રીને હમેશને માટે મુકમ્મલ પહોંચાડે છે આવી બનાની કુટી નજર વાળી બદીથી ખેડૂતને થતું નુશાન, અને તે સંબંધમાં દુર કસવાને ઇન્ડિયન મેન્ટ્રલ કોટન કમીટી આવી હકીકત બહોરમાં ઘાવવા છાંછે છે.

મુખર્ષી, જુલાઈ ૧૮, ૧૯૨૭

ભયંકર રેલથી ખેડૂતની સ્થિતિ.

“ખેડૂત” એટલે શું? જિયાગે ઈશ્વરનો તારહોડાયેલો કુતરો! તેની સ્થિતિનો વિચાર આવતા હૃદય ડળી ઉઠે છે, જીવ શુ મલ ઇ બધ છે પ્રભુએ તેમના ઉપર કેવી કૃપા વરનાલી વાવણી રવા દીધી, વાવેતર પણ બહુ અશા જનક થયું અને આ વધે તો મોલ આની પાક થશે એમ મુજાં ખેડૂત મનમાં ધોરા ઘડયા કરતો હતો ત્યાં તો આવ્યો વા ને વટોળ્યો? કડકાને ભરકા થઈ થયાં! વારે મેવ તુટી પડવા જેવા ધયા! કિંવમ પણ ખીડામણો દેખાવા માંડ્યો અને આખરે થયું પણ તેમજ, બહો ખેડૂત ઉપર પુર વેર લેવાનો મઠકમ વિચાર કયો હોય તેમજ એકદમ મુશળધાર વાવજોડા સાથે માથેથી લાકરીને માર ૧૮ તેવો ચળન મો તુટી પડ્યો, ન ધાગી મકાય તેટલી અર્પણી અને તેટલાજ જોઈ વેલાગન બાંધ તુર થઈને રેલમ ડેકમ કરવા મહામ આયો અબો કના માનો આ વી પરમો અને જાતે ખાઈ જતા અન્ને દોષ તમ રેલમ જેવા પાણી ચડવો

માડયા લોકોને આશા હતી કે હાલ રહી જશે, હમણા વર્ષાદ બધ થઇ જશે પણ તેણે તો હદ જ વાળી ગામમાં અને સીમમાં, નદીમાં અને તળાવમાં ઘરમાં અને શેરાંગા જ્યાં જુઓ ત્યાં પાણીજ પાણી એક દિવસ, બે દિવસ, કેટલી ધીરજ ! હદ થઇ લોકો ની ધીરજ ખુબી હવે તો આશાજ ન રહી, માલ મીલકત નાશ થતા આડયા અને છાંદગીની પણ આશા ન રહી જ્યાં ફાલે ત્યાં મનુષ્ય અને પશુ, જીવાન અને વૃક્ષ, નિર્ધન અને ભયાનક બધાજ જીવ સટોસટની ઘડી જોવા લાગ્યા વરસાદતો વધ્યો ગામ, માલ મિલકત, ખેતર, વાડી, સઘણ તારાજ કરી નાખ્યું હવે શું રહ્યું ? કેટલાની છાંદગીનાં પશુ બળીદાન અપાય. આ દ્રવ્ય જોઈને બહો ખુશ થતો હોય તેમ કરીઆ માફક કુલેવી છાતી બતાવતો મેઘરૂપી યગજાજ ચોગાતુ વેર લેતો મરત બની ધુમ્યો. સર્વ વેરાન કરી ચાક ખાતો બેઠા ત્યારેજ લોકોને પજવતો બધ રહ્યો. આ હંકીકતથી નુકશાન કેને થયું ? સર્વેને થોડા વધતા પ્રમાણમાં તો હોગવંતુંજ થઈયું પણ વધારે નુકશાનતો ગરીબ ખેડુતોને થયું અને જ્યાંજુઓ ત્યાં ગરીબનો પ્રદેશ હોરમાં જુવો, ગાગડામાં જુવો, નોકરીમાં જુવો, સ્વતંત્ર ધધામાં જુવો, જ્યાં ત્યાં ગરીબજ બીચારો માર્યો જાય છે તે મરતો હોય તો પણ રોટલો કોઈ આપે નહિ અને માગવા જાય તો બે ગાળ ખાય તવ ગરને કાટો વાગે તો મોટો ઠાકર વગર જોલાવે જાય, ચાલતા થમ પડે તો ગાડી મળે જીવ લાગે તો મિષ્ટાન્ન મળે પણ ગરિબને તો જ્યાં જાય તો ગાળજ મળે તે બીચારાનું કમબાગ્ય કે તે ગરીબ જન્મ્યો, તેને મુળનો અધીકારજ નથી ખેડુતોની સ્થિતીના વિચાર શહેરીઓને પણ કયાથી હોય ? તેની જોડે કોઈ દીવસ વાત પણ કરી હોય તો જાણર પડે ને ! જનસમાજ ખેડુત જોવા લોટ માલુસની સાથે વાત કરતા પણ સરખાય છે તેની પોલીસના ખુલે ખુલાસ જાય છે એટલે એવા હલકા માલુસ જોડ વાત પણ નજ કરવી જોઈએ આણ વાતાવરણ હોય એટલે ખેડુત શું કરે ! તેને માર્યા વગર છુટકોજ નહિ ફનીયાથી વિરહકાર પામે અને પછી પેતાના દુખ કોની પામે જઈ રહે ! એનો લોગ કે તે ખેડુત જન્મ્યો. આમને આમ ખેડુત બીચારો ફુનિયા ત્યાગ નીપળી ગયો જો કે ખરી રીતે જોતા તેના ઉપજા ફુનિયાનો આધાર છે તેઓજ દોરની માફક મહેનત મલુની કરી જમીનના દેશમાંથી ધાન્ય પકવી તવગરને અનાજ પુરૂ પાડી રોટલા આપે છે અને મોંટરમાં ચોજ કરાવે છે; પણ તે કયા મફત આપે છે ? પંધસા મુળના પતીકા જોવાની છન છનાટી જોલાવીએ છીધે, ત્યારે આપે છે વાત સારી પણ એક દિવસ ખેતરમાં જઈ હળનો દારો પકડી લેયો

હોય તો ખેડુતની મહેનતનો ખ્યાલ આવે છે, અને તે મહેનતના પ્રમાણમાં તેને કેટલા પધસા મળે છે તે બખર પડે જ્યાં આવીને આવીજ વાત હોય, આવોજ પવન તવ ગરાઈના લેબર્માં બરાયો હોય ત્યાં ગમે તેવી રેલ આવે, ગમે તેટલા ખેતર વાગીને ઢોર ઢાખર તંબુઈ જાય તોપણ પઈમાવાળાને કયા સનાન સુતક લાગે તેમ છે છતાં આ વખતે કોણ જાણે સાથી પણ શેઠીયાઓ અને શહેરીઓ દેશી અને વીદેશીઓ બધાના દુહય કઈક નરમ થયેલા લાગ્યા ગરીબોની હયા ઈશ્વરે સાબળી અને બચ્ચ સ્ટેશને બધી ગાલી અટકી પબખ મેઇલના પેસેન્જરોને ત્રણ કિલોસે બરચમા લાખી મળી, અને પેપરોમા છુમ પડી હોહાકાર થઈ ગયો અને ગુજરાતની રેલની બચકરતાની હકીકત સર્વ સ્થળે રોમાચ ખડા કરી નાંખે એવા સખ્ત શખ્ડો આહોશ વર્તમાન પત્રના ત' ત્રીઓ દ્વારા જાહેર થઈ સત્કારી તેમજ ખાનગી મદદ શરૂ થઈ અને લોકોને થોડા ઘણા પ્રમાણમાં સહત મહી જો કે દરેકનો ગુદાથ' શુ હશે તે તો રામ જાણે પરતુ આવી મદદ અપવાદ રૂપે ન માની શકાય? માનવાતુ કારણ એટલુંજ કે આ રેલ પહેલાં આવી રીતે મળી વખત ગુજરાત શિવાયના અન્ય પ્રાન્તોમા રેલ તથા દુબકાળથી લોકોની સ્થિતી કદાહી બની ગયેલી તે સૌ જાણે છે, પણ કોઈ વાવ પણ પુછતુ નથી ગરિબનો બેઠી ઈશ્વર શિવાય દ્રોષજ નથી, કમનસીબ બીચારો ખેડુત !!

હરિનાથ ઉમીયાશકર વોરા.

ડીસ્ટ્રીક્ટ એગ્રીકલ્ચરલ ઓવરશિયર-ભરૂચ.

કચ્છમાં શેરડીનો પાક.

કચ્છ દેશ ગુજરાત જોયોજ કૃષ્ણદ્રુપ નથી એ રાજ્યની ગુખા આવક ખેતી ઉપર નથી અહીં શેરડીનો પાક ભુજની આમપાસ અને કઈક કઈક અંબાર માહવી જેવા તાલુકામા થાય છે

જમીન.

શેરડીના પાકની જમીન અતિથાય રેનાળ હોય છે એમાંનો કઈક ભાગ બાટાના ઉપલા ભાગની જમીનથી નિશ્ચીત હોય છે કે જેનું પ્રમાણ પણ ઠેકા ફે ઠેકાણે ફરતુજ હોય છે આવી જમીન શેરડી જેવા માધા પાક માટે અને

જેમા આખા વર્ષ સુખી મહેનત કરવાની હોય છે તેને માટે લાયક નજર રાખી શકાય આ હેતુને દર્શનેજ શેરડીના પાકનો નિકતાર દેખાતો નથી, તેમજ ખેડુતો તેજ જમીનમા શેરડીનો ફાલ દગથી બાર વર્ષના ગાળેજ લે છે કે જે આસાધારણ સમય ઠહેવાયજ

નીચેના આવી જમીનના પ્રયક્ષથીજ તરત જેમી શકાશે કે જમીન કેટલી ખરાબ શેરડી જેવા પાક માટે છે,

પર્યત્ર ૧૭૨૪ ટકા

ફેલી ૮૪૦૨ ટકા

આ જારીક રજકણો ઉપર ગણવામા આવેલી છે

આ જમીન કળદરૂપ કહી શકાશે ?

જોડ.

દીવાળી પડી એટલે મહા મહીનામા કે તેથી પહેલાં સગવડ પ્રમાણે કાંડી હળથી જમીન ખેડી નોંખવામા આવે છે આ જોડ વ્રણથી પાચ વખત કરવામાં આવે છે એ કદી ચાતેલ જટલુ કામ થાય છે ખેડ બાક કરવાડી દેશવામા આવે છે જમીન તદ્દપાર થયા બાદ કમ્પાઓ ૪ ફુટ x ૫ ફુટ કે ૪ ફુટ x ૪ ફુટ કે ૪ ફુટ x ૬ ફુટ લાગા તથા પહોળા તૈયાર પાકવામા આવે છે, આ ક્યારાઓ ઉચ નચ વગરની એટલે મપાટીવાળી જમીનમા તૈયાર પાકવામા આવે છે, અને દેશ નિ કાળજીપુર્વક કાઢી નાખવામા આવે છે ઉકરણ સુ ખાતર અને ગામનો એકઠો કરેલો પુતો તેમજ તાજ, આ વ્રણેતુ મિશ્રણ મા કરતાઓમા ગણવામા આવે છે આ ખાતર જમીન ભેટે, જોળી દેવામા ખાસ આવડુ નથી, તેથી જમીન ઉપર ખાતરનુ એક નાનુ પડ થઈ રહે છે.

વાવણી

મહા પછી મહીનામા વાવણી શરૂ કરે છે આખી શેરડીને નાના કદના મા કાપવામા આવે છે કે જે એક કદાને કે વરછાને પ્રણ આપો હોય છે આવા બરછા એક સાઠામાથી ૧૦ થી ૧૨ નીકળે છે એક કયાગમા ૨૦ થી ૨૫ બરછા રોપાય છે અને જે બરછા વચ્ચેનું અંતર એક ફુટનુ હોય છે આથી એકદવ ૧૨૦૦૦ થી ૧૫૦૦૦ બરછા એક એકરે વાવવામાટે વપરાય જાય છે

આ વરછાને જમીનમા તાસા ભોડી દેવામા આવે છે અને લોકતા આખ નો ત્રીકોણ આકાર ઉપરજ રાખવામા આવે છે કેમકે અહર ખોલતા આખના નીચેના ભાગ, આગળ અને માઠાની ગાંઠ ઉપર જે ભાગ ઉપરેલો હોય છે તે આખને તુડાતીમાથી બચાવી રાકે એમ છે આને ઠંઈને આપેને તુકશાન

થવાનો ઓછો અગત્ય હોય છે ઉપરની મીતે ગરછા રોપી તરતજ પાણી પાંચ માં આવે છે કુટ ૬ થી ૮ દહાડે ગંદાર દેખાય છે અને બાજુ દેહાડે સમગ્ર થઈ ઉડી નીકળે છે

ખાતર

ખેતી નિ લાભજી ખાતર તો ઉપયોગમાં આવતું નથી હાલમાં કંઈક કંઈક ખેતી કે માછલી જવલેજ કંઈક દેખાશે ઉકેલાતું ખાતર તેમજ રાખ અને ગામનો કચરો ત્રણ વખત ૨૫ શેરડીના પાકને આપાય છે

જમીન તેમજ થઈ ત્યારે આપે છે.

વાવણી થયા બાદ એક મહીને આપે છે.

છ મહીને છેવડતું ખાતર આપાય છે

એક ટાંપલો એક ક્યારામાં એક વખત નાખવામાં આવે છે એટલે લગભગ એક ગણુ ત હોય છે એ હીસાએ ૧૨૦૦૦ પાઉંડ થાય અને તે ત્રણ વખત એટલે ૩૬૦૦૦ પાઉંડ એટલે સુમારે ૨૦ ગાંઠા ખાતર થયું

પાણી.

એક મુખ્ય પાળો કરી દરેક ક્યારાઓના નાના પાળાઓ તેને ભેડવામાં આવે છે આ વારે પાકને પાણી પુર પડાય છે એકાંતરે કે બેથી ત્રણ દિવસ ને આંતરે પીઆવો આવવાની રૂઢી છે પાણીનું ખર્ચ બહુજ થાય છે, પાણી સુકીયા કોષથી ૫૦ કુટ ઉડા કુવામાંથી કાઢી પાવામાં આવે છે

સંભાળ

શેરડીને વાધાળી કરવામાં આવતી નથી આથી છે મહીના ઉપરની, ઉગેલી શેરડીઓ ગંધી, વાકી વળી લાય છે નિહામજી તથા દરળાડી ફેરવવામાં આવે છે ગરી

કાપણી

ખેતી બનાવવા શેરડી કરવામાં આવતી નથી; એટલે સત્ત આઠ મહીના બાદ કાપવાનું શરૂ કરી બજારમાં વેચવા માટેજ મોકલવામાં આવે છે અને તે પાવાના ઉપયોગમાં આવે છે, એક દર આપવામાં એક ક્યારામાંથી ૧૦૦ થી ૧૫૦ સાડા નીકળશે કે જે એક એકરે ૬૦૦૦૦ થી ૮૦૦૦૦ સાડાને આકડો આવશે

લોકો

બહુજ ખારીમાંથી તપાસતા ખાત્ર છે અને સોડીની, અને બેવામાં આવે છે લવાને વાવણીકરની લાંબા પગ અને હાથે, પગી, હાથી તથા કંદાનટી વગેરે ની દરેક જગ્યાએ ખાત્ર નોખાતું આવે છે

જાગીરોનાં શાગ

જેમણે જેવું કર્યું છે તેથી જાહેરાત મુકાઈ સાકાને મુકવી નાખે છે, તેને જોર કહે છે, રાતરીઓ કહેવામા આવે છે તેનાથી સાકા લાલ થઈ જાય છે લોહી જેને કહેવામા આવે છે તે શેરડીના ઉગવાની જગ્યા ને કીકાઓ ખાઈ જાય છે તેને કહેવામા આવે છે આ શિવાય કુકર ગિંધાળ વિ પશુ નુકશાન કરે છે ખરા,

અર્થ

વિષય	મહુરી	કેડી
એક ત્રણ ચાર વાર	૪-૦-૦-૮	૨૪
દરબારી ફેરવવી	૧-૦-૦-૦	૨
કચારાઓ કાઢવા	૮-૦-૦-૦	૮
ખાકે વચ્ચે કાઢવા	૨-૦-૦-૪	૬
નિદામણ	૦-૩૦-૦-૦	૧૫
ખાતર પાથરવું	૧-૦-૧-૨	૮
વાવણી	૨-૦-૦-૦	૨
પાણી એક વખત કાપથી પાવાના કોરી		૪
લોકાતરે ૧૦ મહીના તે લાગણગાદ પાથ મહીના,		૬૦૦
ખીની કીમત કોરીના ૮ સાકા એકગાથી બાર		
જરણ થાય તે લેજે		૧૨૫
નખાતર ૬૦ ગાદા		૨૪૦
પરચુરણ		૩
કુલ		૧૦૨૫

આવક,

૧. શોકુતનું પરચુરણ વહીવટ ને વપરાય, અમરતુ ગાડીબાડુ, દલાવી ફર
જારી ભાગ ચરવે દપાતા બાકી શહે તે કોરી ૧૫૦૦

નોંધ,

કોરી ૩૭૬ એટલે રૂ ૧૦૦ -

શ્રી હર્ષ

નખાતર ને નખાય છે તેના ઉદ્યોગ ખીજ પાકમાં લેવાયલો એટલે
શેરડી બાદ ખીજ વર્ષે કે ત્રીજ વર્ષે મધુ ખીજે પાક લેવાય ત્યારે ખાતર
સંભાળવા આવતું નથી.

કાળી જમીનના કપાસની કરાંડી ફાંસવા બાબત.

આજ કાલ મજુરીનો સવાલ ખેડુતને એટલો બધો અઘરો થતો જાય છે કે મજુરીની એકદર આઇન અને આપવા પડતા રોજ એક મહત્વનો વિષય થઈ પડ્યો છે. કપાસ વીણી લીધા પછી કગડી સાફ કરવા માટે બહુ થોડો-જન્મજીવ ત રહે છે અને ચોમાસુ હળસગ માથે આવી જવાથી અને મજુર નહિ મલવા થી-કોઈવાર વરસાદ આવ્યા છતાં કનહી ખોલી ખેત સાડ કરી મજાતુ નથી અને તેથી ખેડુતને ઘણું નુકસાન વેઠવું પડે છે. આવા અતમા જખાસન કામ કરવા માટે અત્યારે માણસને બદલે જો કોઈ રુચીનો ઉપયોગ કરવાના આવે તો વખત તથા મજુરીનો બચવ થાય કામ ઘણું સહેલું મરતુ અને તાત્કાલીક થાય અને કરાંડી જમીનમા કોહવાથી સુગળ તથા બીજા જોવાજ રોગના જતુઓ ઉત્પન્ન થાય છે તે રોગ પછુ કપડી મુજ સફાવ ઉમેરી કાઢવાથી નાશ થાય. વળી થોડા વર્ષથી સુગરાનો રોગ દખસમા વધતો જાય છે અને ફેટલીકવાર આખા ખેતના મુકાઈ જવાથી ખેડુતને બારે નુકશાન વેઠવું પડે છે તેથી આવા કોઈ સાચાનો ઉપયોગ કરવામા આવે તો ખેડુતને દરેક રીતે લાભકારી થવા સંભવ છે પરંતુ અત્યાર સુધીમા તે જાણત કોઈએ વિચાર ક્યો ન હોવાથી જેમ ચાલતુ આવ્યુ છે તેમ જ ચાલ્યા કરે છે જો આવી જતોને એક સચો જનાવવામા આવે તો તેનાથી દરેક રીતે ખેડુતને કાયદો થવા સંભવ છે એવા આશયથી હાવમા તે જાનને એક સચો જનાવવામા આવ્યો છે તે સચો (૧) કોહાળી જેટલોજ વજનમા અને કિમતમા થાય છે (૨) વળી કાંડી ખોદવાને બદલે કમી કાટે છે (૩) વાગો તાકત નો હાથો માત્ર દાળવાથી જોર જોણુ પડે છે (૪) વાકા વગીને ખોદવાને બદલે ઉભા રહીને દામ કરવાતુ છે એટલે થાક નાગતો નથી (૫) વળી રોજના કોહાળીથી એક વીધુ ખેદાય છે, ત્યારે સચાથી રોજ દોઢથી પેણા બે, વીધા કરાંડી ફાંસાય છે.

(૬) અને ત્યારે ખોદોલી કરાંડીમા બઠવા ઉગે છે ત્યારે ફાંસેલી કરાંડીમા તે બીલકુલ સંભવ નથી.

ઉપરની હકીકત ઉપરથી જણાયે કે આવો સચો અત્યારે ખેડુતને આશીર્વાદ રૂપ થઈ પરશે વધારે માહીતી મેળવવા હજી રાખનારે રીચેને શીરનામે લખવું અથવા જાતે મળી જવું.

હરિરાય હિમીયાગંધર ચોગા બી એચ

ડીપ્રીકટ એપ્રીકટચરક એવરનીયર—મરૂચ

તેથીજ નગરમાજ દેવતાઓ વસે છે એ કહેવું તદ્દન અતુષીત છે. ભલે નગરમા આવેલા પવિત્ર તીર્થસ્થાનો અગે નગરમાં દેવતા વસે છે એમ કહેવામાં આવે તો તે માન્ય રાખવું પડશે, પરંતુ તેથી ગામોમા દેવતાઓ વસના નર્મદા અને રાક્ષસો વમે છે તે કહેવું ખેલ બુદ્ધિમાન પુરૂષો કણુલ નાખશે નહિ. ખેડુતોને તેમની સ્થુલ અને જડ બુદ્ધિને માટે રાક્ષસો તેમના નિવાસમા વસે છે એમ કહેવામા આવતું હોય તો તે ખેડુતોને અધમગતી રાખી મુકવા પુરતુંજ ચુકતીથી ચોખાયલુ ગણી શકાય કારણ કે નગરમાજ પવિત્ર તીર્થસ્થાનો હોય છે એવું બહુમા હોતું નથી આપણા ભરૂચ જિલ્લામાં પ્રાચ્ય નિવાસમા ધણી પવિત્ર તીર્થસ્થાનો આવેલા છે જેવા કે ભરૂચ જિલ્લામા (૧) શુકલતીર્થ (૨) કટોદ (૩) લા જુલ અંકલેશ્વર તાલુકામાં (૧) સભોદ (૨) નાગળ (૩) હાંસાટ મહાત્મમા-(૧) વગલેશ્વર, વાગરા નાં હુકામા (૧) દહેજ (૨) લખીગામ (૩) જ ગેશ્વર જ હુસર તાલુકામા (૧) કાપી (૨) નાડા (૩) કાનવા એ ગામોમાં પવિત્ર તીર્થસ્થાનોમા આવેલા છે આમોદ તાલુકામા હાંદર નદીને કીનારે આવેલા ગામોમા પણ પવિત્ર તીર્થસ્થાનો આવેલા છે પણ તેના મહાત્મય વિશે લેખકને માહીતી નથી ઉપર જણાવેલા કોઈ તીર્થસ્થાનોમા શુ હશે તે બજાવાની વાચકને ઉત્કઠા થશે તેથી તે સ્થાનોની નામ વાર ચાને ચતકીલીત વર્ણન આપવા ઉચીત થાવું છું તે નીચે પ્રમાણે છે —

(૧) શુકલતીર્થમાં અષ્ટ બુલધારી શ્રી ઐમહારનાથ અને ગહાદેવજી શુકલેશ્વરના એટલે હરીહરના પવિત્ર ધામો પતીત પાપની નર્મદા કિનારે આવેલા છે અને જે ધામોને અગે દર વરમે કાર્તિક મુહુર્ત પુર્ણિમાએ બ્રાત્રા વ્રાત્ય છે આ શુકલતીર્થ ગામની સાગે જેટમા નર્મદા નદિની વચમા સ્થિત સૌદર્શ રૂપે જાણતો પવિત્ર કળીરવડ આવેલો છે તેના દર્શનનો લાભ શુકલતીર્થના બ્રાત્રાહુઓ લે છે શુકલતીર્થ ગામમા પવિત્ર કર્મકાંડી અને વર્ધદીક ધર્મ પાળનાર ઉનેવળને શ્રી માળી બુદ્ધેવો વસે છે તથા બહોથ સ્વપુત્રોની વસ્તી પણ છે આજ ગામમા આર્ય સમાજસ્થોતુ શુરકુળ અધેરી હતું તે હાલ આજુવામા આવેલું છે

(૨) કટોદ ગામે દર આદાર વરસે ત્યા સ્થાપિત થયેલ તીલેશ્વરી ગહાદેવની જત્રા નર્મદા કિનારે ભરૂચ છે અધીક વર્ષશાળ માસમા આ વ્રાત્રા વ્રાત્ય છે

(૩) લા જુલ ગામ લા જુલેશ્વર મહાદેવ નર્મદા નદીના નટપર આવી

રહેલા છે, આ મહાદેવની જાત્રા દર વીસ વરસે ભરાય છે, અધીક ભાદર વામા આ જાત્રા ભરાય છે

(૪) સભોદમા મહાદેવ અને પવિત્ર કુડતા રથાનો છે 'પવિત્ર કુડતા નાહવાથી કોઠ જતા રહે છે એવી માન્યતા છે દર વરસે મહા શીવરાત્રીએ આ બંને ધામની જાત્રા ભરાય છે વળી એ ગામે વાલીનાથ નામક કાકા વળીઆ છે તેની માનતા ચાને બાધા છોડવા લોકો હુતરોની સંખ્યામાં દર રવિ, મંગળ અને શુક્રવારે ઉતરી આવે છે

(૫) નાગળમા ધર્મોદા પુરુષોત્તમ શ્રી રવીચંદ્રે વનવાસમાં દક્ષિણ તરફ પ્રયાણ કરતાં ચરુ કરેલો હુતો તે અગમનો પવિત્ર વિભુતી એટલે રથાનો મોળો દગ નાના પર્વત રૂપે આવેલો છે તે દગમાથી હજી આચમની, જુના સીકકા અને તરભાણા મળી આવે છે જે ચીંતે અહીં આ યોજાયલા દરેક હુતેવને આપવા મા આવેલી તે પછી ૧૧ હોળી જોઈએ એવી માન્યતા છે નહિનો રથાના દગમાથી એ ચીંતે મલી આવે નહિ

(૬) હાતલમા વર્ણશ નામનો કુડ છે એ કુડમાં ન્હાવાથી કોઠ તદન વિનાસ પામે છે એવી જન માન્યતા છે દર મહા શીવરાત્રીએ આ રથાને જાત્રા ભરાય છે ચુર્ચા બ્રહ્મણની પર્વદીપે આ કુડમાં ન્હાવાનું ચણુ મહાત્મય છે.

(૭) અમલેશ્વરમા પતીત પાવની નર્મદા નદી અને દરીયાનું સંગમ સ્થાન છે નર્મદા પરીકમા વાસી સાધુ સતો આ ગામે નર્મદા દક્ષિણ તટની ત્રિતાની મરીકમા પુર્ણ કરે છે, અને સામે ઉત્તર કાઠે વાગરા તાલુકાના લખી ગામે ઉતરી પડે છે અમલેશ્વર ગામે મહાદેવનું પવિત્ર ધામ છે ત્યાં દર મહા શીવરાત્રીએ વાર્ષિક જાત્રા ભરાય છે

(૮) દહેજમા ચરસુરામ, ચંદ્રમોદેશ્વર, અને ન્હાની મોટી ગંગોબના ધર્મીય ધામો છે, દહેજ ગામથી દરીઓ નજીક છે તેને લીધે આખા ગામની શ્રીમમા ખારા પાણી નીકળે છે ત્યારે આખા ગામમા એકઠે જોજ કુવાનાં પાણી મીઠા છે

(૯) લખી ગામમા જલખમણગર લોનેશ્વર નામક મહાદેવનું પવિત્ર ધામ છે આ ધામ દરીયાની તટે આવેલું છે, ત્યાં મહાદેવની જળાધારીમા આહોનીચ આર દરીયાનું પાણી દંપ્તીગેચર થાય છે એ પાણીને આપણે કપડા પડે લુછી નાખીએ તો તરતજ પાણી જળાધારી ભરાઈ જાય છે લખી ગામની નજીકમા પવિત્ર દરી મહારાજનું ધામ છે ત્યાં નર્મદા પરીકમા વાસીને

સદા મતનુ સૌધુ પ્રથમ મલતુ હતુ, હાલ આ હરિ મહારાજનું ધામ ખડીએર અવસ્થામાં છે

(૧૦) ગધાર ગામમાં પવિત્ર જર્મન લોકોનું પવિત્ર સ્થાન છે આ ગામ પહેલાં મોટી નગરી હતી એમ કહેવામાં આવે છે એ ગામ ઠાંદેર નદીને કાંઠે આવ્યું છે તેના ઉપાણના પાણી ગામ નીચાણમાં હોવાથી બહુધા બરાઈ-રહેવાથી ખેડાણની જમીન રહી જવાથી ત્યાં ખારાટ જમીન થઈ આવેલી છે અને એ જમીનનું ખેત કામ કરતાં ભુતી જૈન લોકોની સુતીઓ, ભુત સીકકા અને મોટી હવેવાંયોના ખડીયરો મળી આવે છે

(૧૧) કાપી ગામમાં જૈન લોકોના “સાસુ વહુના દહેરાના” પવિત્ર ધામો છે આ દહેરાની બાધણી અસલી અલૌકિક છે આ ધામને અંગે હજારો મી મધ્યામાં જૈન લોકો હમેશ ઉતરી આવે છે વળી એ ગામમાં પવિત્ર કમળેશ્વર મહાદેવનું અને શ્રીમદ્ આચાર્યજી મહારાજની બેઠકના હિંદુના ધામો છે કમળેશ્વર મહાદેવના દહેરાની બાધણી સાસુ વહુના દહેરાની માફક અલૌકિક છે સાસુ વહુના અને કમળેશ્વર મહાદેવના દહેરામાં ગર્ભ ભાગના મધાળે ઉપરીતમના મધાળામાં કાળા રંગના ચકચકીત નાગ ચક્ર પોઠ્યા છે, આ નાગ ચક્રોની ખુબી એવી છે કે કાંઈ પણ દેવી અકસ્માતથી દહેરાઓને નુકસાન કે હાની પહોંચતી નથી આ ગામ ખજાતની સામેજ આવેલું છે, અને એ ગામ પ્રથમ મોટી નગરી હતી એવી વાત જન પ્રચલીત છે અને તેની મહાત્મતામાં એવું કહેવામાં આવે છે કે સાસુ વહુના અને કમળેશ્વર મહાદેવના દહેરામાં ભાયરા અથવા સુરજો ભુગર્ભમાં આવેલા છે જેમાંથી આપદ વખતે નાસીને જવાની ગોઠવણ છે, આ ભાયરા હાલ જોવામાં આવતા નથી, ઉપરના દહેરાની અગાશીઓમાંથી ખજાત દબિ જોયર થાય છે ખવી પ્રાચીન પ્રથમ દગાળજી તે દેશાવર વાણીઓની વસ્તી હતી, પણ તેમને હાલ પડી જવાથી તેઓએ એ ગામ તનુ છે હાલ એ ગામે બહાર અને કપીવ પ્રાણજોની વસ્તી છે

(૧૨) નાડા ગામ દરીયા કીનારે આવેલું છે ત્યાં દેવ યજ્ઞની પત્ની સુમી છે તેનો પ્રભાવ હાલ જોઈએ તેવો નથી દેવ યજ્ઞના અગની બહોળા વીસ્તારની જમીન હતી તે ત્યાંના પુર્વરીએ રહે રહે કરી નાખી છે તેથી એ સ્થાનનો મહીમા ઘટી ગયો છે

(૧૩) દેગામા—આ ગામથી બે માઈલ દરિયો દુર છે ત્યાં એટલે દરિયા કીનારે મગજા નામનું પવિત્ર સ્થળ છે આ ધામનું મહત્ત્વ યા જે

મહોત્સવ હાલ જોવામાં આવતું નથી એ ધામની અજની જમીન વિગેરે હાલ
વેચાઈ ગઈ છે તથાપી દર મહા ગ્રીષ્મગી એ ત્યાં આનુભવેલા શ્રામ્ય જનોની
સજા ભરાય છે કેળામગા શ્રામ્ય વિભાગમાં વધારાની શ્રી આચાર્ય મહારાજ
ની ભાગેની અવસ્થામાં બેઠક આવેલી છે આ બેઠક સુધારાવવા વધારાના તરફ
થી ચતુર્થતો નથી તે શેકપ્રદ બીના છે કેળામગા કપીલ ગ્રામ્યજોની વસ્તી
છે પ્રથમ વધારાનો રહેતા તેઓએ આ છપીકાના અભાવે ગમ્મ ઠોડી દીધું છે.

(૧૪) કાનવા — આ ગામ વઢોદગ રાજ્યની સંહલ ઉપર આવેલું છે.
ત્યાં જુના વળતમાં થઈ ગયેલા પ્રતાપી સાધુ મહારામાતું ધામ છે તેને અંગે
આપાડ સુદી ૧૧ ને દીવને મેળે ભરાય છે આ ધામમાં તે વનરાજની એટલી
બધી ધન ઘટા છે કે સુબી સૌકર્યના આજેહુંબ દર્શન બાદ વર્ષો રૂતુમાં હોવાથી
તે સમયે થાય છે કાનવા ગામે દર્શન ગ્રામ્યજોની વસ્તી છે આવા પવિત્ર ધામે
ભર્યુ છલકામાં શ્રામ્ય વિભાગમાં છે અમદાવાદ છલકામાં પણ “વઢો”
ની બામાં દર વરસે ભરાય છે તે પણ શ્રામ્ય વિભાગમાં છે આપણે વધુ
દૂર ચાલેલા જુના જોઈએ વધારાના જે વલ્લભી સપ્રદાયના માન્ય
વર શ્રી વિષ્ણુ અવતારા પુર્ણ પુરુષોત્તમ “શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર” જાત્ય જીવન ક્યાં
બાળેહ તે જોવું જોઈએ જોહુંબ નામના નાનકડા ગામમાં બાળેહ અને તે
ગામને પવિત્ર બનાવેલું જેની મહત્તામાં જે પ્રભાવ ગજપુર સપ્રદાયકના પુસ્તકો
ઘણાજ અલૌકિક વર્ણવેલા છે, અને તે મહારામ્ય હજી જેવું તેવું જ છે ઉપર
મુજબના શ્રામ્ય ભાગના પવિત્ર ધામોના દાખલા મોજુદ છે એ હકીકત બીચાર
માં લેતા ગામોમાં “રાક્ષસો વસે છે” એવી જે કહેતી પ્રચારવામાં આવી છે
તે કાંઈ ચુકતીપુર્વક યોજવામાં આવી છે એમ ની સદેહ બુદ્ધિમાન પુરુષોને
કપુરવું પડશે.

આમ બાજત છે તો શ્રામ્યોમાં રાક્ષસો વસે છે એ કહેતી વિભાગને
લીધે શ્રામ્યજનો વિષે હલકો વિચાર બાધવો એ સુખાધિ ભરેલું કહેવાય મારી
માન્યતા મુજબ એ કહેતી પ્રથમ જણાવ્યું છે તે મુજબ નગર જનોની સ્વાર્થ
બુદ્ધિને લીધે યોજવામાં આવેલા હોય, અગર તો કેળવણીના અભાવને લીધે
બેહુતો યા જે શ્રામ્યજનો કેમ બુદ્ધિના હોવાથી તેમને રાક્ષસ બુદ્ધિના ગણવા
માં આવ્યા હોય એકાદે કે પવિત્ર ધામોને લીધે નગરમાં આવતા સાધુ
સંતો જે વિધાનો જે લાસ નગરજનો લે છે, તો ગામ્ય જનો કેમ લેતા નથી
તેનો જીવાણ એટલોજ છે કે શ્રામ્ય જનોનું જીવન નગર જનો કરતા ઘણું
કમ્પીયુટ હોય છે, તેથી પ્રતીતિ એવા રચેલા હોવા છતાં તેઓ સધું

સંતોના એવા લાજ નગરજનો કરતા વિશેષ હે છે પરંતુ અમ્ય જનો વધુ કેળવાયલા ન હોવાથી જ્ઞાન માર્ગના સમાગમનો લાભ તેઓ વર્ષ શતા નથી. તેઓ જ્ઞાન માર્ગનો લાભ લઈ શકે પરંતુ તેઓનું પ્રવર્તિમય જીવન તેમને તેમ કરતા અટકાવે છે જેઓએ આમ્ય જનોના આતીશ્ય સત્કારનો લાભ લીધો હશે તેઓ કષુલ કરશે કે અમ્ય જનો સધુ મનોના એવા લાભમા નગરજનો કરતા ઉપર તેમ નથી પાકી ચડી ગય છે પરંતુ ઉપર જણાવ્યું છે તે મુજબ તેમનું પ્રવર્તિમય જીવન જન લાભ કેવામા નહતું રૂપ છે અને આજ પ્રવૃત્તિમય જીવનને લીધે તેમને પરત્ર જીવન શુભરુપ પડે છે સવાન ઉઠશે કે શુ નગરમા પ્રવૃત્તિમય જીવન નથી? કષુલ કરવું પડશે કે નગરમા પ્રવર્તિમય જીવન હોય છે પરંતુ ત્યા પ્રવર્તિ પોષક પદાર્થો નગરમાથી તાત્કાલીક રહેવાઈથી મળી શકે છે એટલે વિશેષ પ્રવર્તિ તે પળે નગરજનોને કરવી પડતી નથી જો આમ્યજનોના નિરાસ જ્ઞાનો નગરથી આધા હોવાથી અને અમ્યોમા પ્રવર્તિ પોષક સાધનોની અનુકૂળતા ન હોવાથી તેઓને તે સાધનો મેળવવા વિશેષ પ્રવર્તિમા રહેવું પડે છે, અને તેથીજ તેમને પરત્ર જીવન થા ને જીવન શુભરુપ પડે છે

વાચકને એમ લાગશે કે ઉપરનું જણાવેલું લક્ષણ કરવા પુરતું ઉપજાવ્યું છે પરંતુ ખેડુતો કેવા કરશે પત્ર જીવન શુભરુ છે તે દર્શાવવાની જરૂર હોવાથી મજદુર જણાવેલું પ્રવર્તિ લખાણ પ્રથમ ચર્ચવાની આવશ્યકતા હતી, હવે આપણે મુળ વિષય ઉપર આવીએ છીએ. જણાવ્યું છે કે પ્રવૃત્તિમય જીવનને લીધે ખેડુતોને પરત્ર જીવન ભોગવવી પડે છે તો તપાસવાની જરૂર છે કે પ્રવર્તિ ત્ય જીવન શુભરુ સિવાય ખેડુતો પોતાનું જીવન નભાવી શકે તેમ છે કે નહિ? આ મુદ્દાની તપાસવામા પ્રાથમ જેવું પડશે કે પ્રવર્તિ શિવાય દુનિયાના લોકોને ચલાવી લેવું પડે છે કે કેમ પ્રવર્તિ તો ન્યા મુખી જીવન છે ત્યા સુધી રહેવાનીજ એવો જન માન્ય નિયમ છે જિ કન જાવે રહેનારા વિરલા પુરુષો પ્રવર્તિનો દેખીને ત્યાગ કરી નિવર્તિ મય જીવન ગાળે છે. જાખત એવી છે તો વગર કેળવાયલા આમ્યજનો પ્રવર્તિ શિવાય જીવન શુભરુ શકેજ નહીં એ નક્કી થાય છે ત્યારે હવે તેમનું પ્રવર્તિમય જીવન જેના ઉપર તેમનું પરત્ર જીવન અ લખી રહ્યું છે, તે કેવા પ્રકારે મુધરી શકે તે વિચારવું જોઈએ આ વિચારણામા પ્રવર્તિમય જીવન કેવી રીતે નિવર્ત થાય તે જાખત સમાઈ બધ છે, અને તે જાખત ઘણી મદન છે, કારણ કે નગરજનો કરતા તેમને એટલે આમ્યજનોને તમામ જાખતની પ્રતિકૂળતા

હોય છે, દાર્પણ તરીકે નગરજનને ગૃહ બધાવવું હોય તો તેના અગ્ના તમામ સરસાગાન નગરગાથી મહેલાઈથી અને કીકાયતથી મલી શકે છે બ્યારે અમ્યજનને તે સાધનોને માટે નગરના અથડાવ પડે છે અને તે સાધનો ખાગે વહી જવા ગારા વિગેરે ॥ પુતી જોગવાઈ કરવી પડે છે અને માલ ખરીદી ॥ રીતોના અજ્ઞાનપણને લાઘે મો માગ્યા દાગ આપવા પડે છે નગર જનને એકાદ ફ્રાજદારી કે દિવાની કેશ લડવો હોય તો નગરમા વસ્તા વકીલ કે બીજા દેશ દાયદાની જાણકારની સલાહ અટ મળી શકે છે તેવુ આમ્ય જન એલે જેડુતને બનતુ નથી, એકતો તે ખીચારો ફેળવાયલો ન હોવાથી તેને સલાહ માટે ઠાપ નગર જનની માનકત વકીલ કરવો પડે છે અને તે નગરજન પોતાના ઓળખીતા વકીલને ત્યા લઈ જાય છે પછી તે વકીલ હોશિ ચાર હોય કે જોધતો વાલીમખાજ ન હોય છતાં નગરજન ને વકીલ કરી આપે છે તે કબુલ રાખવુ પડે છે, અને મો માગ્યા પછીસા વકીલને આપવા મહે છે અને તે ઉપર નગરજન પોતાનુ મહેનતાણુ માગે તે તો છુટુ આવી મરીચિતી હોવાથી જેડુત ખિચારો પ્રહીતીને અગે પરતવ્રતામા ગોઠી, બાપા કરે છે જો ગામે એકાદ ફ્રાજદારી ગુન્હો જાન્યો હોય અને તેમા જે સપ્સોને રીતે અગર જોડી રીતે સડાવ્યા હોય તેનાતો પારજ વાગી જવા તેની કમખખતી થાય છે તેવુ વર્ણન કરવાને આ લેખક અસમર્થ છે જેણે પ્રામ્ય લે અવન ગાલ્યુ હોય તેજુ એ સમયની કમખખતીનો આગેડુન ચીનાર આપી આવી તરફની જેડુતોને પોતાની છઠગી ચલાવવામાં વિટ બના છે અને વિટ બેનાની નિશ્ચિતા થાય ત્યા સુખી મારો બહાલો જેડુત પરતવ્ર અવન ની જાળમાથી છુટવો સુરકેલ છે હવે જેડુતની પરતવ્ર છઠગીના બીજા હાખવા હુ આપુ છુ “જેડુતોના ઉધારની મુચી” જે વાર્ષિકના લેખમા મે જંબુબુ છે કે” જેડુતને આઠ પ્રકારના ગૃહો નિસાવવા પડે છે તે આઠ ગૃહોની પુનરૂક્ત નિચે મુજબ છે

- (૧) નોકર શાકરતુ ગૃહ
- (૨) ખેતીવાડીતુ ગૃહ
- (૩) પોતાતુ અવન ગૃહ
- (૪) દાર દાકતુ ગૃહ
- (૫) સર્કારી ગૃહ
- (૬) શહેર સર્ખ પી ગૃહ
- (૭) ખાનગી માંહુકારતુ ગૃહ
- (૮) સહકારી મલખીતુ ગૃહ

આ આઠ ગૃહોં નીલાવવામા ખેડુતને કટલી અધી હાડ મતરી વેઠવી પડે છે તેનો તાદ્રસ્ય ચિતાર ને બાણ્યો હોય તો કોઈ બાહોશ ભણેલા ખેડુતને પુછ વાંધો મળી શકે તથાપી આ લેખ પુરવી તેની યત્ની ચીત રૂપ રેખા હુ આપી શકીશ.

ફરેક ગ્રહ નિલાવવામા ખેડુતને પડતી વિટબણા વાને મુરકેલી દુકમા પૂંચક પૂંચક નિચે સુંગળ છે

(૧) નોકર વાંકરતુ ગ્રહ

ખેડુતને ખેતી કરવા માટે તેમજ દોર વાંકરની સલાહ લેવા માટે નોકર વાંકર રાખવા પડે છે આવા નોકરો રાખવાની રીત એવી હોય છે કે નોકરને બોમતી રકમ પ્રથમથીજ આપવી પડે છે અને તેને અગે નોકર અમુક વરસ સુધી નોકરી કરવા બાંધાય છે આવા નોકર ઘણા અસાન સીલ દુબળાની ખતના હોય છે, અને પીધેલે એટલે લાડ પીવાની ટેવ વાળા હોય છે તેથી ઘણે ભાગે રોવાદાર હોય છે નોકરીના પછસા પ્રથમથીજ લઘુ લીધા હોય તેથી તે રકમ અર્થાથ નાંચ અને ખીજ નાણાંની જરૂર પડે તો ખીજ ગામના ગરબાં ખેડુત સાથે ગોઠવણ કરી પેતાના મુળ ખેડુતને લાગી નાશી નાંચ છે મુળ ખેડુત તેની તપાસમા ઘણો વખત વ્યય કરે છે કેમકે નાણા ઘાલીને નોકર નાશી નાંચ એટલે "રાડની વાઠ ગણ" અને ગોખલેથી ગોઠ ગણ" એવી રિયતીમા ખેડુત આવી નાંચ છે, તે તાણે તે નોકરને શોખવા વખત શુમાવે છે માથે ખેતી ઉઠી હોય છતાં નોકરને ખોળવા નીકળતુ પડે છે ભોગ ભેગે ને નોકર પકડાઈ નાંચ અને તેને રાખનારો ખીજે ખેડુત શકયો હોય તો તે કાતો નોકરને પાછો આપે છે અગર મુળ ખેડુતના નીકળતા પછસાનો જોડ તોડ કરે છે, અને નોકર ન મળે તો નિરાશ થઈ પાછો આવે છે આવા રાંજેલા નોકરતુ ખાવાતુ ખેતીની શ્રાશમમા ખેડુતને પુર કરવાતુ હોય છે અને નોકરો હાડામા વ્રણ વખત, સવારે, બપોરેને, સાંજે ખાતા હોવાથી તેના ભાયાની ભોગવાઈ ખેડુતને યોગ્ય સમયે નાંચે અગર ગુહનાં બંધાર માફત કરેવી પડે છે, ને પુરતુ ખાવા ન આપે તો નોકર નાશી જવા તજવોજ કરે છે એટલે ખેડુતને નોકની દેખરેખ સખત રાખવી પડે છે, નોકરતુ થક નિભાવવામા ખેડુતને પડતી મુરકેલીનો હેવાલ વાચક નહ ઉપરની ગોખલેથી ગાદા કરી લેશે

(૨) ખેતીવાડીતુ ગ્રહ

આ ધર નીલાવવામા ખેડુતને ચણીજ મુરકેલી હોય છે ને ખેડુતને

પોતાની જ જમીનની ખેતી કરવાની હોય તો બહુધા મુશ્કેલી નહતી નથી. કેમકે નોકર માફતે કે જાતે ખેતી કરે છે પરંતુ તે માટે જોઈતું બીજી બધું જોળવવામાં તેને નાણાંનો બહુ વ્યય કરવો પડે છે હાલના ખેડુતોમાં પ્રથમનજ ખેડુતો જેવી સમૃદ્ધ પુત્રિઓ અલગ હોય છે તેથી તેઓને બીજી બીજાના મઠે નગરમાં આવ્યા બેઠી કરવી પડે છે અને તે સમયે લેણી બીજા દુકાન દારો ભાવે ચડાવી દે છે તેથી એ માગ્યા હામ આપવા પડે છે વળી ખેતીને માટે જોઈતા હજી, કરબી વિગેરે સમગ્રની રાખવા પડે છે આ હજી વિગેરે સાધનો ગામના લુહાર, સુધાર કરી આપે છે પરંતુ ગામે એ બે કારીગરો વસતા ન હોય તો આજીવનના ગામે જઈ રોકડ હામ આપી જોઈતા સાધનો વધુવાર કરાવવા પડે છે અને એ રીતે હામ આપ્યા છતાં સહજું કારીગરો પોતાની કુશલતા હામ કરી આપે છે જેથી ખેડુતોને નાહક વધારા તો નથી જમીન મહેલો હોય છે એ ખેડુત પાસે રોકડ હામ ન હોય તો વહાલી સોના રૂપા બજાર ગીર સુકીને કે વેચીને નાણાં જોળવા પડે છે ને બજાર ન હોય તો ખાતજી સાહુવારને ત્યાંથી ટકા દોઢ ટકાના વ્યાજે નાણાં ઉધાર લેવા પડે છે આ નાણાં જોળવાની શાખ હોય તો ઉધાર મળી શકે છે, ને શાખ ન હોય તો જમીન ગીરો કે વેચાણ મેલી નાણાં જોળવા પડે છે ગિચારા ખેડુતની શું દુર્લભાઈ જોળવાને પોતાની જમીન ન હોય તો તે ગામના બીજા ખેડુતની અગર નગરના સાહુકારને ત્યાં જમીન ગીરો કે વેચાણ પોતાની યા બીજા ખેડુતની હોય તે ખેડવા સમયે પડે છે, અને તેના ઉપર રોકડ રકમના અથવા આધા સામનો પાકે આપવો પડે છે તેમજ રકમના ઉપર હોય તો માલ પાકેથી ખેડુતની રકમ જમીનના માલિકને આપેથી ખેડુત છુટકારો મેળવી શકે છે પરંતુ જમીનનો માલિક કપટ બાજીવાળો હોય તો ખેડુત પાસે સરકાર દારો ગત્રોતની રકમ ઉપરના ભરતવાની કોશિય કરે છે, એટલું જ નહિ પણ જમીનમાં અનાજ વા રું હોય તો લઈવાર મેલેલા માલમાંથી પોતાને જોઈતું અનાજ સાથે સાથે આપવાની ફરજ જમીનનો માલિક ખેડુતને પાડે છે એ સાથે સાથે અનાજ ન આપે તો બીજા અવતા વ એ જમીન છોડાવી લેવાનો ખય યાને ત્રાસ આપે છે, જેથી જાણ અજ્ઞાન ખેડુત જમીનના માલિકના ખય અને ત્રાસને શરૂ થાય છે, અને તેની સાથે સાથે માલ લેવાની તૃષ્ણા પુર્ણ કરે છે તે ઉપરાંત ખેડુતને જમીનના માલિકને ઘી વિગેરે ખાસ પદાર્થો ગામે પાકતા હોય તે પુરા પાડવા પડે છે, અને તેના પુરા નાણાં ખેડુતને મજરે રાખે છે કે કેમ તે તો પ્રકુ જાણે. (આપર્ષ)

પોતાની જ જમીનની જેતી કરવાની હોય તો ' જાહુવા મુરકેલી નરતી નથી, કેમકે નોકર માર્ફતે કે જાતે જેતી કરે છે પરતુ તે માટે જોઈતું બી બીય જુ મેળવવામા તેને નાહાનો જાહુ વ્યય કરવો પડે છે હાલના જેડુતોમા પ્રથમજ્ઞ જેડુતો જેવી સગ્રહ જુલિધનો અલગ હેય છે તેથી તેઓને બી બીઆળા મટે નગરમા આવી જારીદી કરવી પડે છે અને તે સમયે લેબી બીના દુકાન કાવો ભાવો ચડાવી દે છે તેથી મો માગ્યા કામ આપવા પડે છે વળી જેતીને માટે જોઈતા હજ, કરબી વિગેરે સમરાલી રાખવા પડે છે આ હજ વિગેરે સાધનો ગામના છુહાર, સુથાર કરી આપે છે પરતુ ગામે એ બે કારીગરો વસ્તા ન હોય તો આલુબાગુના ગામે જઈ રોકડ કામ આપી જોઈતા સાધનો તઈયાર કરાવવા પડે છે અને મો માગ્યા કામ આપ્યા છતાં સહુ નરીગરો પોતાની કુસદે કામ કરી આપે છે જેથી જેડુતોને નાહક ધકા તો નશીળાઈ રહેલા હોય છે જો જેડુત પાસે રોકડ કામ ન હોય તો વહાલી સોના રૂપાની જાહુગી ગીરે મુઢીને કે વેચીને નાણા મેળવવા પડે છે ને જાહુશ ન હેય તો જાતની સાહુકારને ત્યાંથી ટકા દોહ ટકાના વ્યાજે નાણા ઉધાર લેવા પડે છે આ નાણા જો જેડુતની શાખ હોય તો ઉધાર રૂળી શકે છે, ને શાખ ન હોય તો જમીન ગીરો કે વેચાણ મેદી નાણા ઉધારવા પડે છે જિંચારા જેડુતની શુ દુર્દશા ? જો જેડુતને પોતાની જમીન ન હોય તો તે ગામના બીજા જેડુતની અગર નગરના સાહુકારને ત્યાં જમીન બીગે કે વેચાણ પોતાની યા બીજા જેડુતની હોય તે જેલવા રાખી પડે છે, અને તેના ગજોત રોકડ નરકમના અથવા આધા કામને પાક આપ્યો પડે છે, રોકડ રકમના ગજોત હેય તો માલ પાકેથી જોડુતની રકમ જમીનના માલીકને આપેથી જેડુત છુટકારો મેળવી શકે છે પરતુ જમીનનો માલીક કપટ બાજવજો હોય તો જેડુત પાસે સરકાર કારો ગજોતની રકમ ઉપરાંત કરાવવાની, ટ્રેસિપ કરે છે, એટલું જ નહિ પણ જમીનમા અનાજ વા ઝું હોય તો તઈયાર થયેલા માલમાંથી પેતાને જોઈતું અનાજ સોઘે ભાવે આપવાની ફરજ જમીનનો માલીક જેડુતને પાડે છે જો સોઘે ભાવે અનાજ ન આપે તો બીજા આવતા વ સે જમીન છોડાવી લેવાનો ભય યા ને ત્રામ આપે છે, જેથી અંબિ અજ્ઞાન જેડુત જમીનના માલીકના ભય અને ત્રાસને ગણે ધાય છે, અને તેની સોખા ભાવે માલ લેવાની તૃષ્ણા પુર્ણ કરે છે તે ઉપરાંત જેડુતને જમીનના માલીકને થી વિગેરે ગાસ પદાર્થો ગામે પાકતા હોય તે મુરા પાડવા પડે છે, અને તેના પુરા નાણા જેડુતને ગજરે રાખે છે કે કેમ તે તો પ્રજા જાણે. (અપુર્ણ)

મેળવવાની બાબતોનો સમાસ થાય છે તમામ પ્રસંગોએ જોઈતી ચીજો આમ માથી મલી શકતી નથી તેથી ખેડૂત બહુધા નગર અગર કસ્ટોના બજાર ઉપર અવલંબુ પડે છે આ ચીજો મેળવવાની પ્રથા યાને રીત એવી હોય છે કે-ઠરેક પૃથક પૃથક ગામના લોકો જે-ગામી, કાપડીઆ, કઢોઈ વિગેરે નિર્મોલ્ય થઈ ગએલા હોય છે એટલે તે ગ્રામ્યના લોકોને પોતાને જોઈતી ચીજો તે માધી કાપડીઆ, કઢોઈને ત્યાથીજ માલ લેવાનું ફરજિયાત નથી હોતું પરંતુ તેમ કરવાની ખેડૂતને આવશ્યકતા હોય છે સાધારણ રીતે આપણા ખેડૂત સાધને હુડીઆ રાજાના નામથી સંબોધવામા આવે છે એટલે ખેતરમા કર્ષણના હુડા કાઠ પજુ આદ્ય સિવાય પાણી બહાર નીકળી આવે કે આપણો ખેડૂત હુલો હુલો થઈ જાય છે અને થયેલા માલના નાણામાથી લાડી કે પાડી જે વહુ વહોરવાનો નિશ્ચય કરી બેસે છે “લાડી” એટલે (કુવારો અથવા વિધુર હોયતો) નવું બંધ નાતરાતુ કે પરણીયેત અને પાડી એટલે ઘોડી કે ઘોડાગાડી લાવવાની તજવીજમા નીમમ રહે છે અને વહુ એટલે નવું ગૃહ હાલની નવીન ફેસનનું બધાવે છે જો ગૃહ બાંધવા નાણા ખુરી પડે છે તો નાણાની સવડ થવા ઉપર ગૃહ વધુ બધાવવાનું સુલ્લવો રાખવું પડે છે આ ચીજો લાવવામા અને ગૃહ બાંધવામા જે નવી પહેડી જમીન ખરીદવામા નવી ખેડાતી જમીન ખરીદે છે અને જો ખેડની જમીન ખેડવાની શકતી ખેડૂતને ન હોયતો તે પણ પહેતરજ રહે છે હુલો રાજાની માફક લાખ તો કે સવાલાખ જે પદ્ધતિએ નાણા ખરચે છે એટલે ખેડૂતભાઈ કયા હતા કે કામના કામ તો આવા અમારો હુડીઆ રાજાના ઇલકાળવાળા ખેડૂત ખેતીની ઉત્પન્ન નાહકની ચીજો વહોરવામા ફેરફાર કરી નાખે છે એટલે જીવન ગહની ચીજો શકડા કામથી લાવવાને અચકત હોય છે એટલે તેના ગામ માટે નિર્મોલ્ય રહેલા ગામી, કાપડીઆ, કઢોઈ વિગેરેને ત્યાથી માલ લધારે લે છે, તે માલ કાતો જાતે જોરી લાવે છે કે માણસ મોકલી જોઈતી ચીજોની યાદી મોકલી મગાવી લે છે જાતે જોરી લાવે કે માણસ મોકલત માલ મગાવી લે તો પણ શા કાવે માલ આવ્યો, કેટલો આવ્યો અને માલ ધણીએ ચોપવામા શો અને કેટલો માલ ઉધાર્યો છે તેની તપાસ કરવાને ખેડૂત બીલકુલ તજવીજ રાખતો નથી જો તજવીજ રાખવા જાય તો હુમનદાર કહેશે કે પાછલું લેલું સુકવાનું નથી, ને આવી ખોટી બાજગડ કરે તે નકામી છે ખેડૂત પણ પાછલું લેલું ભરપાઈ કરવાની જગતીને લીધે તપાસ કરવા બેસે તો તેને પાછલું નહીં વળી જે ગામથી ઘણા દુરે આવ્યો હોય, સરકારમા કાષ્ટચોનાની જમીન ગાળાને જવાબ

આપવો હોય, સાહુકારને ગણોત આપવાનું હોય કે બીજા વધુ નાણા ઉપાડવા હોય, તેમજ કોઈ કેસ ઉપસ્થિત કરવો હોય તો તેની સલાહ લેવાની હોય અને તેની ભેડે ગરગથ્થુ ચીજો પોતાની અને ગામના બીજા કોઈ માણસોની હોય એટલે તે માલ તાલની તપાસ કરવા બેસે તો તેનાં બીજા કામો રખડી જવાનો સંભવ હોવાથી માલ ધણીએ જે માલ આપ્યો હોય તે લઈને રવાના થાય છે એટલે માલ ધણીએ પાચ શેરને બદલે સાત શેર ખાંડ લખી હોય અને બાકી પચ્ચ આર આના વધુ લખ્યો હોય, ગળને બદલે સવા ગજ કપડું લખ્યું હોય, પાચ શેર મીઠાઈને બદલે સાતશેર મીઠાઈ લખી હોય તો તે નબી જાય છે, કેમકે ગરીબ અજ્ઞાન હુલા રાજા જેવો ખેડુત ક્યારે શુ શુ માલ લાવશે તેની યાદી રાખતોજ નથી એટલે માલ ધણીનો ચોપડો બેલે તે ખર્ચ વળી શુભાશુભ પ્રસંગે તો ખેડુતનો ખર્ચ અવધિનો હોય છે જો તે આખરફાર ને પોતાના ગામના પ્રતિષ્ઠિત હોય છે તો એવા પ્રસંગે તે આખુ ગામ જમાડે છે અને તે સાથે કરના કે નગરના પોતાના જોળખીતા સબંધી લોકો ને નોતરે છે અને તેવા પ્રસંગે ઘણુંજ ખર્ચ કરે છે જો કરનાની કે નગરના પોતાના જોળખીતાને નોતર હોયતો તેવા સબંધીત ગૃહસ્થોની સાર વાનું કામ કોઈ નગરજનનેજ સોંપ્યું હોય છે. અને તેની માર્ફત નાગરીક રીતની રમોઇ આદીની જુદી ગોઠવણ થાય છે

આ લેખકને તેવા એક પ્રસંગે ગામડે જવાનો લાભ મળેલો તે લગ્નનો પ્રસંગ હતો તેમા અતીથી સત્કાર એટલા ઉચ્ચ પ્રકારનો મળેલો કે ન પુછો વાત શુ ખાશો ને શુ પીશો ? કઈ મનાજ નહીં કારભારી કાંકઠા નાગરીક હતો એટલે તજવીજ ઉત્કૃષ્ટ હતી નોતરેલા ગૃહસ્થે ઘણું સાગે અમલદાર મબવીર નગરજનો વર્ગના હતા અને ગામડાનું સ્થાન એટલે ખુશ કરવાને બનતા સાધનો રાખેલા હતા આઈસક્રીમ, સોઠા, લેમન, ચા, કોફી, કેકોફી જેને જે બેઠતી તેની ઉત્તમ વ્યવસ્થા હતી રાતના લોજન પછુ ઉત્તમ પ્રકારનું હંતુ તેમા જો કે આઠ વાનીના શાક તળેલા પાપડ, પાપડી, અથાણા, કચુ બલ ઇત્યાદી એટલી બધી સામગ્રી બનાવેલી કે આઠ રૂપિયાના જોવાની ગજીઆ બાજમાં જોજન પીરસેલું છત્રા તે બાજ લરાઇ ગયેલી આવુ ઉત્તમ જોજન લેખક પોને નગર નિવાસી વણીક જાતીનો છે છતાં પોતાની જાતીમા કે બીજા કોઈ ઉચ્ચ જાતીમા હંતુ સુધી જોયું નથી શરે નાચ પાટીની ગોઠવણ હતી તે બાદ લમ વીધી હતી એટલે આખી રાતનો ઉલ્લગરો યથેલો. પરંતુ આઠ, કોફી, કેકોની ક્રીલીઓ મીજલમગા ફૂતી રાખેલી હોવાથી ઉલ્લગરો રાખવો

નહી લગ્ન વીધી થઈ રહ્યા બાદ સેવા મર્યાદા પણ વહેચાયતા એવા સરપાવ
 રૂ. ૨૫) થી રૂ. ૫) સુધીની ચઢતી ઉતરતી કીમતના હતા આવા સરપાવ
 આશરે ૫૦ વહેચાયતા આવી રીતનો લખલુટ ખર્ચ બહુધા ધણા-આમ્ય
 જનોને થાય છે ઉપર જે લખલો આપ્યો છે તે હિંદુ આમ્ય જનનો છે, 'મે
 પાછળથી તપાસ કરેલી કે તે આમ્ય જનને લગ્ન પાછળ કેટલો ખર્ચ થયેલો
 તો જણાયલું કે આશરે રૂ. ૫ થી ૮ હજાર ઉડ્યા હશે અને તેમાં સભાવીનો
 ની કારભારીનો આકડો રૂ. ૧) એક હજારનો અકાળ્યો તે આકડામાંથી નગર
 નિવાસી બાહોશ કારભારીએ રૂ. ૩૦૦)નો હાથ મારેલો કારણ કે સામર્થ્ય
 વિગેરે સાધનો લાવવાનું તેને શીર હતું ખેડુત સાધારણ હોવા પરતુ નગર
 જન જે કારભારી હતો તેની ઉરફેરણીથી આમમા બે તરફથી પ્રતિસ્પર્ધાને કારણે
 ખેડુતે ઉપર મુજબનો ભાર વ્યય કરેલો લગ્ન ખર્ચ ઉઠાવ્યો તે કારભારી
 નગર જનનો દેવાદાર બનેલો દેવામાંથી તે હવે છુટયો છે કે નહિ તે પણ પ્રભુ
 બાણે ચલે લખલુટ ખર્ચ મુસલમાન આમ્ય જનને ત્યાં પણ થાય છે તેને
 ત્યાં ગુપ્ત અવસર રીતીની મીઠાલસ જામી હોય છે અને જે આમ્ય બધું જમાવું
 હોયતો ઘીની વપરાશ એટલી બધી થાય છે કે નજ પુટા વાત ઘી ફીટલીમા છુદ્
 ફરતુ ગળાં પડે છે અને ખાતા વધેલું ઘી વાસણો સાફ કરવા રાખેલા ટુંગળા
 નોકરો ઘર ધણીની ઢબરેખરી જામીને લીધે વગે કરી દે છે જા લેખકને
 મુસલમાન આમ્ય જનને ત્યાં જવાનો પણ પ્રલગ પ્રાપ્ત થયેલો ત્યાં ઉપર
 મુજબની પરીસ્થિતિ નજરો નજર જોયેલી અને તે મુસલમાન આમ્યજનને
 વચોટા લખલુટ ખર્ચમાં રૂ. ૧૦૦૦) નું ઘી વપરાયેલું તો પછી ખીલ ખર્ચ
 ની તો વાંત શી? આવા લખલુટ ખર્ચમાં મારો ફલો ટુડીઆ રાજનો
 ઇન્કાબી પુરો થાય છે વગી જે ખેડુત માટે પડે છે તો અમ્યમા દવા દારૂના
 સાધન ન હોવાથી કરખામાંથી વર્ષક કે હાકટર જોલાવ્યો પડે છે અને તે
 નગરની રાફક રૂ. ૨) શી લેતો નથી પરતુ રૂ. ૧૦) થી રૂ. ૨૦ ની શી લે
 છે અને વાદન ઠી સગવડ હાકટર કે વર્ષક માટે કરવી પડે તે બુદ્ધી અને દવા
 નો ચાર્જ રૂ. ૦-૮-૦ થી રૂ. ૧) આપ્યો પડે છે જે દરદ સખત હોય
 અને માદગી તબાયલી હોય તો આલુ ગાજુના જે દુર ગામનાં મગા, જે
 ગોળખાજુવાળા સગાં તેની ખગર લેતા જતા નથી પરતુ પોતાના
 પાંડોળીને પણ માથે લેતા આવે છે, અને તે ખગર લેવા, આવનાર સાડે
 નિષ્ઠ ની છુગી વાટીના ઘી માથે જમાવવું પડે છે આવા પ્રકારના ખેડુતને લ-
 ખલુટ ખર્ચો કરવો પડે છે એટલે ને દેવાની વ્યુષ્ટીમાંથી મોકળો થતો

અને તેની જમીન પડાવી લેવાની બદ દાનતે સારુંકાર નાણુ ધીયા કરે છે અને જ્યારે ખેડુતને દેવુ પતાવવાની નજર પડોયતી નથી ત્યારે જમીન ગીરે છે વેચાણ કરી આપી તારાજ થવાના રસ્તા લે છે આવી રીતની બાળત હોવાથી ખેડુત દેવામાંથી મોકળો થઈ શકતો નથી વગી તેઓમા જોટલુ બધુ અજાન હોય છે કે લાંબું પ્રસંગે વાંચુ અને આતશબાણ તો હોવી જોઈએ, વાજ વાળા ગામડે જવાનુ હોવાથી વધુ ચાજ કરે છે અને તે ખર્ચ અને સેમના જગા આવવાનો તથા ખાવા પીવાનો ખર્ચ પણ ખેડુતને માથે કરે છે વાજવાળા શોભાના ગાંઠીઆ તરીકે આવે છે કેમકે સહેરમા જેવું વગાડે છે તેવું ગામડામાં વગાડતા નથી, અને સારૂ વગાડવાનુ કહેતો સામુ લડવા બાજે છે અને તુંમ આમડે કે કુચે ગાયનમા કયા સમજે એવો ગીરપાવ આપે છે આતશબાણમા પણ તેવુજ હોય છે, મો માગ્યા દામ આતશબાણ વાળો લે છે અને કારખાનુ લાવવા લઈ જવાનો અને તેની મેમાનગીગીનો ખર્ચ ખેડુતને શીરહોય છે લેખકે એક વખત એક ખેડુતને સલાહ આપેલી કે વાજ અને આતશબાણનો નાહકનો ખર્ચ ન કરતાં તેમા થતા ખર્ચના નાણામાંથી સગા વહાલાને પહેરા મણી આપો અગર તે રકમ ગામના કોઈ કોઈકહીતના કામમા વાપરે તો શુ ફલકારા આવે? તો ખેડુતે જવાબ આપ્યો કે તમારી સલાહ સોના જેવી છે પરંતુ વાજ અને આતશબાણનો ખર્ચ ન કરીએ તો અમારે ગામમા નીચુ જીવનો વખત આવે, અને અમારી બદબોઈ થણી થાય અને અમારી અપ કીર્તી લોકમાં થાય માટે હવેથી આવી સલાહ કેઈ ખેડુતને અપશે નહિ આ પ્રમાણે પરીસ્થિતિ છે તેથી ખેડુતને પોતાના જીવનચક્રને અગે કેટલો નાહકનો ખર્ચ કરવો પડતો હશે, અને તે કેમ નથી શકતો કહે, તેનો વાંચકે વિચાર કરી લેવાનો છે

૪ ઢોર દાકનુ ગૃહ —

આ ગ્રહ ખેડુતને પોતાની ખેતીને અગે અને અજીવીકાને અગે નીલાવણુ પડે છે ખેતીને અગે બળદો રાખવા પડે છે અને આ જીવીકા અગે કોચ પાળવી પડે છે આ ઢોર દાક ખેતીનુ ધન કહેવાય છે અને તેની માવનજત અને સલાજ માટે ખેડુતને ઘણો ખર્ચ રાખવો પડે છે તમામ ઢોરને માટે ઘાસ, ખોળ, કપાસીઆ વિગેરેની સગવડ રાખવી પડે છે ઘાસતો ગામમાંથી કે પોતાના ખેતરમાંથી મેળવે છે પણ ખેળ અને કપાસીઆતો સહેર કે કસ્ટામાંથી મેળવવા પડે છે અને તેમા તે ખાનગી જીવનચક્ર નીભાવવામા થાય છે તેમ વધુ દામનો ભોગ થઈ પડે છે ને ખેડુત લેસને બદલે ગાય

રાખે તો ગાયની સતતીમાથી તેમને જેતીના ઉપયોગના બળદો મલી આવે પરંતુ ધાર્મિક બાધા તેમા નહે છે એમ જેડુતો કહે છે કેમકે ગાય માતા - જેવી પવિત્ર જાતના જન્મ્યાને એટલે વાછરડાને તેમનાથી ખમી કરાવાય નહિ વળી ભેસો વધુ હુધ દેનારી હોય છે એટલે ઘી વધુ થાય છે અને ગાય જેવો સ્વભાવ ભેસના હોતો નથી તેથી જેડુતો ઘણે ભાગે - ભેસ રાખવાનું પસંદ કરે છે બળદો જેતીને પહોચી વળે એવી ઉચ્ચ જાતના રાખવા પડે છે અને તેની કીમત જોડે રૂ. ૨૦૦) થી રૂ. ૪૦૦) સુધી આપવી પડે છે જેતીને જરૂરના ઢોંગે એટલે બળદો જેડુતો વડોદરા કે અમદાવાદમા બસાતી ગુજરી બજારમાથી ખરીદી લાવે છે અને તેમા પશુ તેઓની અજ્ઞાનતાને એક દાખલો આ લેખકે અનુભવ્યો છે લેખક એક વાચ્ય જાનને ત્યા મેમાન તરીકે ગયેલો ત્યા જો ચાર જેડુતો ભોગા થયેલા પછડી એકે કહ્યું કે કરબામા એક મુન્નલનાતને ત્યા બળદની એક જોડ ઘણીજ સારી છે પણ તે જોડનો રૂ. ૧૨૦૦) માગે છે લેખક જેનો મેમાન હતો તે જેડુતે કહ્યું કે એ જોડ મે જોડ છે અને મને ગમે છે પણ કીમત બહુ કહે છે તેથી મન માનતું નથી. પેલા ભોગા થયેલા જેડુતોએ કહ્યું કે મોટો ભાગદાર થઈને આમ ડરી શું જાય છે? આવું કહેવાથી તે મારી મેમાનગીરી કરનાર જેડુત બળદ લેવા જવા નહયાર થઈ ગયો મે કહ્યું કે આવી ભારે જોડ શા કામની? એને બહેલે બે કે ત્રણ જોડ મધ્યમ પ્રકારની લાવે તો તે સારૂ કેમકે બે ત્રણ સાચરડાં જોડાવાય મને જવાળ આપ્યો કે ઉચ્ચ કીમતના બળદો જમીન એવા પ્રમાણમા ઉપાડે એ વાત તમો જાણો નહી તેથી તમારી સલાહ મને માન્ય નથી આવું કહીને તે મડલી તુલતો કરબામા ગઈ અને સાજરે બળદની જોડ લઈને ત્યાવી બળદમા કાંઈ ખામી છે કે નહી તે જોવાની કોઈએ દરકાર કરેલી નહી ક્રૂરત તેની ચુલ્હા, દેખાવ, અને રંગ ઉપર મોહ લાગી ગયેલો હવે બન્યું એવું કે બીજો સવારે તે બળદને જોડીને યાસેના પાચેક ગાંડના આતરેથી ગૂંહુ ણાધવાનો કાટ લાવવાનો હતો ત્યા ઉપરની મડળી ઉપડી અને તે નવા બળદો જોડેલા વાહનમા કાટ વહી લઈ આવ્યાં દમ માઇલની મજલે થયેલી, અને ભારે કીમતના બળદ હોવા છતાં એક બળદનો એક પગ ચુલ્હાને હાથીના પગ જેવો થઈ ગયો મડળી અતુમાન થઈ કે બળદોએ ઘણા દહાડાથી બેઠા ખાધું છે અને આ પ્રકાર મુસાફરી હોવાથી પગે ચલણ લાગ્યો હશે. મે કહ્યું કે ચલણ લાગે તો મારે પગે લાગે ક્રૂરત એકજ પગ સુજ્યો એટલે પગમા કાંઈ ખામી હશે માટે નગાસ કરો મારી સલાહ આ વખત માન્ય રાખી, અને સુજેલા પગે તપાસ

કત્તા ખરીમા મોટો મસો જણાયો અને તેને લીધે મેં જો આવેલો છે એવું પરીણામ નીકળ્યું મેં સલાહ આપી કે ટોળના ડોકટર પાસે મસો કપાવો તે મુજબ વર્ષદકીય સલાહમા એવો જવાબ મળ્યો કે આ મસો એવી જગ્યાએ છે કે તે કાપતા બળદનો પ્રાણ હસનીમા નહિ નહિ માટે સાધારણ દવા તેની કયાં કાવી આવી રીતે ખેડુતો અજાનતાને લીધે ઘણી ડોકરે ખાય છે જો વરસ હ ઝાઝો પડ્યો ન હોય તો તે પ્રસંગે ચારની તાણુને લીધે ખેડુતને ઘણું સોમવુ પડે છે અને સંગ્રહરમાથી ઘાસની તગાવી મેળવી અગર બીજી રીતે ઘાસની સગવડ કરી દોર દાકતુ ગૃહ નીભાવવુ પડે છે પ્રથમના ખેડુતો પોતાની જમીનનો અમુક ભાગ બીક તરીકે રાખતા હતા તે ઉપરાંત ખેતરની આંજી બાંસુ-શેઠા બળદે ન ચરવા રાખતા હતા આ પૃથા હાલમા કપાસનો ઘણો ભારો ભાવ હોવાથી વધુ કપાસ પકવવાના હોવાથી ખેડુતે બધ કરી છે એટલે નબળા વરસમા ઘાસ ચારાની તગી તેઓને ઘણી વેઠવી પડે છે અને તે તગીને ઘણીજ મુશ્કેલીથી ખેડુત પહોંચી વળે છે વળી ગામાત દોર ચારો વધુ રાખવામા આવે છે

(અપુર્ણ)

દાંતે ચુસેલી શેરડી.

ચુસેલી શેરડીનો રસ પિત્તને તથા લોહીના ત્રિગાઢને મટાડનાર, આકરના જેવી શક્તીવાળો, બળતરા કરનાર નથી અને કફ કરનાર છે

યત્રે પીવેલી શેરડી

મૂળ, આગલો ભાગ, જીવડા તથા આઠો પીલાવાથી, મેઘ આવી જવાથી અને કર્ષક વધારે વળન રહેવાથી પીલાયલો રસ પિકાર પામેલો હોય છે તેથી બળતરા ઉત્પન્ન કરે, મળને રોકે, અને ભારેપણુવેલો થાય છે

શેરડીનો વાચી રસ

શેરડીનો વાચી રસ સારો લાગતો નથી ખોટા વાયુને દહ્યનાર, ભારે, કફને તથા પિત્તને વધારનાર શોષ દરનાર, દરન લગાડનાર અને મુત્રને બહુ વધારનાર છે

શેરડીનો પકાવેલો રસ

શેરડીનો પકાવેલો રસ ભારે, સ્નિગ્ધ, બહુ નીલવુ, કફને તથા વાયુને મટાડનાર, ખોટાને તથા આકરને શાંત કરનાર અને કર્ષક પિત્ત કરાર છે

શેરડીના રસની પાતળી રાખ

પકાવેલો, કાઈક ઘાટો, અને લેનો રેલો ચાલે એવો શેરડીનો રસ ક્ષણિત
હોવાય છે ક્ષણિત ભારે, ચીકાશથી નાડીઓને રોડી શરીરમાં ભારેપણું કરનાર,
પુષ્ટિ આપનાર, કઠને તથા વીર્યને વધારનાર, વાયુને, પિત્તને તથા શ્રમને
મટાડનાર અને મુત્રને તથા પેડુંને સાફ કરનાર છે.

શેરડીના રસની ઘાટી રાઠ.

માગી રીતે પકાવેલો, ઘાટો અને કંઈક રેલો ચાલે એવો શેરડીનો રસ
મત્સ્યડી કહેવાય છે સસ્ત્રી વ્યાકરણની રીતી પ્રમાણે મદમદ સ્ત્રવાથી મત્સ્યડી
ચળક થયો છે મત્સ્યડી દસ લગાડનાર, બળ આપનાર, હલકી, પિત્તને તથા
વાયુને મટાડનાર, મધુર, પુષ્ટિ આપનાર, મધ્યમ શક્તિને વધારનાર, અને
કૃષિર સબધી દોષને મટાડનાર છે

ગોળ.

ગોળ વીર્યને વધારનાર, ભારે, રિગ્ધ, વાયુને હજીનાર, મુત્રને સાફ કરનાર,
પિત્તને અત્યંત હરનાર નથી અને મેદને, કઠને, કૃમિને તથા બળને વધારનાર છે
જુનો ગોળ.

જુનો ગોળ હલકો, પચ્ય, ચીકાશથી નાડીઓને રોડીને શરીરમાં ભારે
પણું કરનાર નથી, અગ્નિને વધારનાર, પિત્તને હજીનાર, મધુર, મધ્યમ શક્તિ
ને વધારનાર, વાયુને હજીનાર અને લોહીને સ્વચ્છ કરનાર છે

નવો ગોળ.

નવો ગોળ કઠને, સ્વાસને, ઉધરસને, કૃમિઓને અને અગ્નિને વધારનાર છે
અનુપાનના બેદથી, ગોળના ગુણો.

આગની સાથે ખાધેલો ગોળ તુરંત કઠને મટાડે હરડેની સાથે ખાધેલો
ગોળ પિત્તને મટાડે અને મુઠની સાથે ખાધેલો ગોળ સઘળા પ્રકારના વાયુને
મટાડે છે માટે ગોળ કે જે એ રીતે ત્રણે દોષને નાશ કરનાર છે તેને પ્રજ્ઞામ
કરીએ છીએ

ખાડ

ખાડ મધુર, વીર્યને વધારનાર, નેત્રને હિતકારી પુષ્ટિ આપનાર, દાદી,
વાયુને તથા પિત્તને હજીનાર, રિગ્ધ, બળ આપનાર, અને ઉલટીને અત્યંત
મટાડનાર છે

માકરીઆ ખાડ

જે ખાંડ રેતી લેવી અને જુનું ધેણી ધાય છે તે ચક્રના અને ચીલા કહે

વાય છે. સાકરીઆ ખાડ બહુ મધુર, રૂચિકારક, વાયુને, પિત્તને, લોહીના બિગાડના બળતરાને, મુછાને, ઉલટીને તથા જ્વરને મટાડનાર, બહુ ટાઢી અને વીર્યને વધારનાર છે

ઘોળી સાકર તથા ખડી સાકર

ઘોળી સાકર ટાઢી, લોહીના બિગાડને તથા પિત્તને મટાડનારી, અને હંતકી છે ખડી સાકર દરતને ઉતારનાર હંતકી, વાયુને તથા પિત્તને મટાડનારી અને ટાઢી છે

“ શ્રી હર્ષ ”

સુખર્ષ ઇલાકાની આમ્ય નિગાળોન. કેળવણી વિષે સરકારી માદી.

ગામગામ ફેલાવવા માટે અનુકૂળ આમ્ય કેળવણી વિષે નોંધ

સુખર્ષ ઇલાકામાં ૧ કરોડ અને ૬૨ લાખની વસ્તી છે, અને આગાના ૧ કરોડ અને ૫૪ લાખ એટલે ૮૦ ટકા ખેતી કરી ગુજરાત રાજ્યે છે તેમાં ના ઘણા ગરીબ તથા અજ્ઞાન છે કેટલાક બાળક વાચતા લખતા અને આંકડા ગણતા શીખે માટે અને તેટલાં ગામગામ સરકારે નિશાળો પુરી પાડવા પ્રયાસ કર્યો છે પરંતુ બહુ મોટા ભાગ બાળવર્ગ કે પહેલા ધોરણ સુધી જ ભણે છે, ૫મી જેટલા ૪ થા ધોરણ સુધી પહોંચે છે તે નિશાળ છોડી દે છે અને પરિણામે જે બળ્યા હોય તે બુલી જાય છે આ બહુ ઇન્કવાજેગ નથી કેમકે વધારે નહિ જણે તો તેઓ તેમના માળાપ જેવા અભણ રહેશે લખેલી કે લખેલી બાબત વાંચી નહિ શકે, આકડા ઉઠેલી નહિ શકે અને તેથી વેપારીઓ કે લેણદારો તેમને હેતરશે

૨ ગામગામ રહેનાર ઘણા લોકો કહે છે કે અમારા છોકરાને વધારે અભ્યાસ કરાવવો નથી અમારા પાકની કેળવણી રાખે, નિશાળમાં નકામી ગાળ તો બહુવામાં વખત ગુમાવે નહિ તેમજ જે બીજા મોટા શહેરોમાં ખેરાક અને રહેઠાણ ખર્ચાળ તેમજ બહુ ખર્ચાળ હોય છે અને છોકરાઓ માદા પડે છે કે મરી જાય છે તેવા મોટા શહેરોમાં મોકલવાથી વખત બચે છે

સરકાર આ વાત સ્વીકારે છે ગામડાના છોકરાઓ નકામી બાબતો શીખે અને પોતાના માળાપના ખેતરોના કામમાંથી જતા રહે એમ સરકારની ઇચ્છા નથી તેઓ તેમના માળાપ દરતા ખેતીના કામમાં વધારે કુશળ બને અને ખેતરોમાં વધારે પાક ઉત્પન્ન કરે એજ હેતુ છે

૩ આથી કેટલાક જેતી હાયક સ્થાળોએ આવેલી નિશાળોમા ધોરણ ૫-૬-૭ મા ખાસ જેતીનો અભ્યાસ ખોલવા નક્કી કર્યું છે અને જેતીની ત્રેનિંગ સ્કુલમા એક વર્ષનું ખાસ શિક્ષણ જેણે લીધું હોય અને જે ખેડૂત વર્ગનો હોય તેણે બીજા વર્ગના ટ્રેનિંગ શિક્ષકને નિમવાનો સરકારે ઠગવ કર્યો છે ૧૯૨૨-૨૩ મા લોનીમા આવા પાચ શિક્ષકો ત્રેનિંગ થયા છે અને ૧૯૨૪ ના માર્ચમાં તેમાના ચાર શિક્ષકોએ સતારા છુટલામા પેઠ અહમદનગર છુટલા મા દેવલાલી, પૂવ ખાનદેશમા અસોલા, અને જોલગામ છુટલામાં કૌર્ગનાલીમા નવા અભ્યાસક્રમના (પાચમા ધોરણમા) ૧ લા વર્ષનો અભ્યાસ પુરો કર્યો હતો સિધના પશુ બે શિક્ષકોને પન્નખમા વાયલપુર ગામે જેતીની કેળવણી માટે મોકલ્યા હતા તેમણે સિધના સરહદ વિભાગના ઉપલા પ્રાતમા ખડકોટમા અને સરકાર છુટલામા ચાક ગામમા નવો અભ્યાસક્રમ શીખવવાનો શરૂ કર્યો છે

૧૯૨૩ મા બીજા ૧૭ શિક્ષકોને તાલીમ આપવામા આવી હતી અને તે બધા સિધની બે ગાળાઓ સહિત છલાસમા આવેલી કુલ ૧૭ વધારે શાળાઓમા શિક્ષણ આપે છે, ૧૯૨૪ અને ૧૯૨૫ મા પ્રત્યેક વર્ષે બીજા વધારે ૨૦ શિક્ષકોને તાલીમ આપવામા આવી હતી, અને ૧૯૨૫ મા બીજા વધારે ૨૦ શાળાઓ ખોલવામા આવી હતી ચાલુ વર્ષમા બીજા ૨૦ શાળાઓ ખોલવાનો શરૂ છે આ વિવાદ બીજા વધારે ૨૦ શિક્ષકો હાલમા તાલીમ લે છે. અત્યારે જેતીના એન્ડ્રીક વર્ગોવાળી અંશરે ૬૩ શાળાઓ ચાલે છે તારીખ ૩૧ મી જુન ૧૯૨૬ ના રોજ ૪૩ શાળાઓ હતી અને તેમા બહુતા વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા ૧૪૫૧ છે

૪ જેતીના અભ્યાસના થે-લોમા જે વિદ્યાર્થીઓ બહુતા હશે તેમને કેટલાક વિષયોમા બીજા વિદ્યાર્થી મથે એકજ વિષયો શીખવા પડશે. પરંતુ જે વિષયો તેમને સીધા ઉપયોગી ન હોય તેમા તેઓ વાચન તથા ગણિત શીખશે, તે તેમને નિગાળ હોય પછી ખેડૂત તરીકે ગામડાના છુવનમા ઉપયોગી થશે નિશાળમા જેતીના કામનીજ અલગ રાખેલી જગીનમા પ્રાયોગિક કામ નપણ તેઓ કરશે આમ લુદા લુદા પાકતુ ગણુ જાન મેળવશે તેમને રોપવાની યોગ્ય રીત તેઓ બહુતા થશે પાકની શબળ રાખના આવડશે, તેને હરકત કરનારા રોગોમાથી મુક્ત રાખશે જુળની તેમજ બીજા ઓગરોની દેવી સલાળ રાખવી, તેમજ ભગે ત્યારે કેવી રીતે હુસ્ત ફરવા તે જ્ઞાન પણ તેઓ પ્રાપ્ત કરશે

૫ આ છોકરાઓ ૭ મી ધોરણ પુરુ કર્યા પછી હાલ લેવાતી વર્નાક્યુલર

ફાઇનલ પરીક્ષા પસાર કરી શકશે તે બધી ઉત્તમ પ્રકારના વિદ્યાર્થીઓ ખાસ ખેતીની ત્રેનિંગ ઠેલેજમાં બધે શકશે, અને ત્યાં આ ખેતીના ખાસ વર્ગોમાં શિક્ષક માટેની ત્રેનિંગ મેળવી શકશે તેમનો પગાર બીજા શિક્ષકોના જેવો જ રહેશે આ બધી બાબતથી ખાતરું થશે કે આ નવી શાળા તથા શિક્ષકો અને બીજા સામાન્ય પ્રકારની નિશાળો તથા શિક્ષકો દરેક બાબતમાં સરખા મનાશે.

૬ ગામડાના છોકરાઓને આખા વર્ગોના શિક્ષણથી વધારે લાભ મળે એમ છે એવું સરકાર ધારે છે, છતાં લગભગ બધી શાળોમાં જેમના મા બાપની ઇચ્છા પોતાના છેકરાઓને સામાન્ય સ્વરૂપ શિક્ષણ આપવાની હશે તેમને માટે ધોરણ ૫ થી ૭ સુધીના તેમજ કલ્પવાની ગોઠવણ પથ્થુ કરી છે.

કૃષિનું પગથીયું

હીન્દનું ખેતીવાડી સંબંધીત શાહી કમીશન યા મટળી પોતાનું કામ અત્રે પુરું કરી મુરોપમાં એ વિષય ઉપર વિચાર કરી રહ્યું છે થોડા વખત ગાઠ તેઓ ખેતી સુધારણા માટે વિચાર પુરેક અનેક જાતની યોજનાઓ તથા ઉપયોગી મુચનાઓ કરશે એવી એક દર ધારણા છે જમીનના બહુજન દુશ્વડાઓ યદ્યં ગયાછે અને ઇકોનોમીક હોર્ડીંગ એટલે એક કુટુંબને પે પચ રૂપ યદ્યં શકે એટલી જમીન માટે ચાનીઓ યદ્યં રહી છે અને આ સંબંધી ઉપર મુખર્વ સરકારી સુધારા માટે ખરડો પથ્થુ કાઉન્સીલમાં રજુ કરેલો છે આ મિથિનિમા કેટલીક ઉણપો તરફ આપણે નજર કરીશું તો હાલની ચર્ચામાં ઉપયોગી થશે.

એક દરે જારીક નજરે તપાસ કરતા બધાને એમ લાગશે કે વિષમાન કાળની હુન્નર ઉદ્યોગની પ્રગતિ કૃષિવિદ્યાની જુની પદ્ધતિની વચ્ચે નડતર રૂપ થએલી છે આખા મુખ્ય ખેતીના કામમાં મહુર તેની સખ્યા તથા તેમની મહેનતના બદલામાં મળતર છે આજ કાલ દેશનો બ્યાપાર વધતો જાય છે, મત્યેક દેશેમાં વધતો ગયો છે, એટલુજ નહીં પણ દેશપરદેશ તેનો બહુજ સરા પ્રમાણમાં ફિલાવો થયો છે ખેતીની કિનતિ આના પ્રમાણ સં રહી નથી ચોર્ય પ્રમાણ સર વધવાની પદ્ધતિમાં ફેરફાર થઇ ગયો અને જે જે ભાગે મનસમુહતા આગળ વધ્યા તેમાં કૃષિ પછાત રહી ગઇ અસહના જમા નામાં એક ચીજ આપવાથી તેના બદલામાં બીજી ચીજ મળતી હતી, પણ હાલમાં તે ધોરણ રહ્યું નથી. હાલતો એક ચીજની અમુક પ્રમાણમાં ફીગન

મળે છે, અને જેને તે ચીજની જરૂર હોય છે તેને કીમત આપી તે તેવી પડે છે, એટલે તે ચીજ માટે પોતાની ચીજ પણ વેચી કીમત મેળવ પડે છે આ પ્રમાણે કીમતની આપણે દેશના અને વ્યાપારના લાભ તથા રૂર ગોડવાએલી છે દેશ ૥ એક દર રકમના પ્રમાણમાં રાજ્ય સોનું વિ અર્ધ દી કરે છે અને શાખ આબાદાની તે બડોળના પ્રમાણ મર જુદા દેશના ચલણના ભાવ ઉપર આધાર રહે છે આનો ભાવમા ચડ ઉતર રહે ફાયદો કે ખોટ જોઈ કે વ તો પ્રમાણમાં રહે એ સ્વલ નિક છે આ સ્થિતિમાં જુદી રીતે અદલા બદલાની કરવાની જરૂર નથી છતાં આપણો ચલણ સળધી એવી યોજના રૂપ ગોઠવણ કરવાની જરૂર તો છેજ કે જેથી દરેક પ્રકારના ધધામાં ફાયદો રહે અને ખોટનું પ્રમાણ ઝાઝુ રહે નહિ વેપારીની આળસ અને સારી શાખ એ મુખ્ય દેશની આબાદાનીના પાયો છે આ શાખ કે આળસ દેશપરદેશમાં સારા પ્રમાણમાં ફેલાય એ અત્યંત જરૂરી હોયજ આના જેવોજ પત્રન કૃષિ સળધી છે કૃષિ વિદ્યામાં પરાવાએજ જન સમાજ પણ પોતાની સાખ આળસ વધારી શકે તો તે પ્રમાણમાં તેમનો ધધો પણ ઉચ્ચ સ્થિતિએ લાવવા ઘટતા ઉપાયો જરૂર યોજી શકે એમ છે આ દ્રષ્ટિએ પ્રયત્ન ની સૌથી પહેલી જરૂર છે

ધધો ચરૂ કરવામાં એક ચીજ તર્ફચાર કરતા મુખ્ય હેતુ એ હોય છે કે તે ચીજ જોઈ ખર્ચમાં ઉત્તમ કેમ થાય તથા તેના વેચાણમાંથી વધારે નફા કેમ મળે આ ચીજની કીમતનો મુખ્ય આધાર તો લોકોને તેની જરૂરીયાત તથા ઉપયોગ ઉપર રહે છે બીન ઉપયોગી ચીજ જોઈ કીમતે હુમેશા જશે અને નફામાં તેને લઇને ગાળો પણ જોઈ રહે છે કેટલાકને છેવટે બનાવવાનું ખર્ચ પણ માથે પડે ને ખોટ અનુભવવાની સ્થિતિની આઘાહી દેખે છે આવી સ્થિતિમાં ખોટ આપતી ચીજની બનાવટનો ધધો બધ કરવામાં આવે છે કેનુંકે આર્થિક દ્રષ્ટિએ એ ચીજ જન સમાજને લાભકારક નથી આ ઉપરથી જણાયે કે બનાવનારાઓ હુમેશા કૃતિનો ખર્ચ તથા વેચાણનો વિચાર કરી પડીજ બનાવવાનું સ્વહસ્તમાં લે છે

વિજ્ઞાન, સચ્ચા વિગેરેના ઉપયોગથી બનાવટનું ખર્ચ જોણુ થાય, તથા શી સુકિતથી જોણુ ખર્ચ થાય તે હેતુ પ્રત્યેક ધધાવાળો મગજમાં હ હુમેશા રાખે એજ આ પ્રમાણે ખેતીવાડીતા કામમાં કે તે સળધના ધધો રાજગારમાં ફવાન અપાવું નથી હીદમાં પેણેસો ટકા ઉપર ખેડુતો છે અને કૃષિનો ધો ફેલાએલોજ-રે છતાં ખર્ચ જોણુ કરવા કે તે તરફ દ્રષ્ટિ ફેલી વિચાર

કરવા દેડાએ વિચાર કરેલા નથી આ પ્રમાણે ખીજ દેશોમા પણ થોડાવાતા પ્રમાણમા ઉચ્ચ હોવાય છે ખરી, પણ હીદમા અતિશય ઉચ્ચ છે

ખેડુત દાણો વિગેરે ખેતરમા પકવે છે, પણ તેતુ કેટલુ ખર્ચ થયુ એ સખધમા એ વર્ગે એ કાળજીમા રહે છે જન સમાજ મળસકે ઉઠે કે ખાધ વસ્તુ તુરંજ નજર ફેરવે છે, એટલે જરૂરીઆત પ્રમાણે સોધી કે મોધી હરેક ખાધ વસ્તુ ખર્ચ કયો વગર જરૂરિ આણતુ નથી ખેડુત જરૂરીઆત પુરતુ શખી અથવા લોભ કે કરજને લધને નરાળી ખીલએને ઉપયોગ માટે સોધી કે છે આમ ચોતાનો માલ આપના પણ ચોતાને ધએલ ખર્ચ અને તેના હીસાબ માટે કાળજી રાખતો નથી દુકાંમા આ સખધી નફા ટોટાના વિચાર ખેડુતને હોતોજ નથી ધણને તે વિચાર મનન કરવા જેટલુ જ્ઞાન કેપણુ નથી હેતુ આવા સયોગોમા આવા માલની દીમત ખરીદ કરનારની શક્તિ ઉપર ધણુ પ્રમાણમા રહે છે આમ ઘણી દીમત ઠગવાય છે અને તે પ્રમાણે લેવડ દેવડ શરૂ થાય છે સાધારણ માન્યતા છે કે જો ખેડુત ગણતરી કરવા બેસશે તો એક હર હીસાબ કરતા તેની પાસે નફામા કે ખોટમા ધાન માપ જાનુ વાચણ ફક્ત તેની પાસે રહે છે આ ઘણે અંગે હાલ સત્ય છે અનાજ પેદા કરવું એ લાભકારક નથી થતુ એ તો દહાડે દહાડે ખીજ પાકે ખેતરોમા જોવાથી ખાત્રી થાય છે પ્રત્યેક જગ્યાએ અનાજની પેદાશ લાભકારક અવશ્ય નહી થાય, તેથી ખીજ પાકોની પણ જન સમાજને જરૂર તો રહેવાનીજ, પણ સર્વે એક હર પ્રમાણસર રહેવુ જોઇએ હાલમા અનાજના પાક માટે એક હર કોત્રુક્ષણ ઘટતું જાય છે એ કાઈ જન સમાજને માટે લાભ કારક નથીજ

કુન્નર ઉદ્યોગ કે ધધા માટે ઉપયોગમા આવે એવો પાકે પેદા કરવાથી અનાજ માટે કઇંદ સોસવું પડશેજ ખીજ પાક માટે પહેલાં જો બાબત ઉપર ધ્યાન અપાતુ નહોતુ તેમ હવે થતુ નથી ખેડુત આવા પાકનો હીસાબ રાખ વાં માયાદોડ કરે છે આની સહાયતાથી આર્થિક દબીએ ખેડુતને વીચાર મીળા રકુરવાની શરૂઆત થઈ ગઈ છે જા પગથીઉ આગળ વધી દાણા વીગેરે માટે જરૂર પેસસે એમ આશા રાખીશુ એક પછી ખીજ માટે કુદરતી મન થશેજ આખી દુનીઆમા કૃષિ મળથી સુધાણુ કઇંકને કઇંક થવી જોઇએજ, એમ સર્વે ઇચ્છા રાખશેજ. આગળ કારણો બતાવેલાં છે, તે ઉપનાત અસુક લોકો કેટલીક ચીજો ઉગાડવા માટે, સ્વતંત્ર સંતા જોઇએ તેના કરતાં વધારે પ્રમાણમા ઉગાડવું, આણતા ચતણમા કૃતિમ ફેરફાર કરવા અને વધતો

કર વીગેરે ઉપર દ્રષ્ટી ફેરવવા જતા નાહી મતવાન થઈ ચીવે ચીવે પોતાની કોળે પહેલા માફક આહવા જવા ઈચ્છા કરે છે આ સંભોગોમા પેતીવાડી કામ સરળતાથી આગળ ધપતું નથી આ કોયડો ઉકેલવા હરેક આત્મા કટીંગ ધ થઈ રહેશે ?

જ્યોત્સ્વીઆમા જોખાનો પાક કંવા પ્રયત્ન કરવો એમ ક્યું; અને તપામ કરે તા માલમ પડ્યું કે એક દર ખર્ચ પોણેસો ટકા જે જોખા પરદેશથી આવેછે તેના કરતા વધારે થાયછે અખતરાઓ શરૂ કર્યા બાદ ચોક્કસ આક્રમણોને આધારે ટાંકે રક્તો લેવા નક્કી ક્યું જોખાના પાક લેનાર ખેડુનેને ખોટ ન જાય માટે જોખાનો ન કરતા આયાત થતી જોખાની ગુણોદ્ધર દાણ નાખવામાં આવ્યું જ્યોત્સ્વીઆમા એકદર રહેણું કનો ખર્ચ વધારે હોવાથી પેદા કરવાનો કી મત પણ વધારે થયે છે, પણ તેથી ત્યાની સરકાર તેમજ પ્રજા નાસીપાસીમા બેસી રહી નહીં સચાનો સહઉપયોગ, જમીનના મેટા કોવદ્ધ, ઉત્તમકોટી ની જમીન વિગેરે અનેક ગાળતો જોતા ત્યાનું ખર્ચ એકદુ કરવા પ્રયત્ન આદ્ય અને તેનો લાભ મેળવ્યો નહાના નહાના જમીનના દુકડા પાકેનો ખર્ચ આ બે કરવામા જરૂર નહતર રૂપ છે તેમજ હાલમા મળુરીનો દર જે સ્થિતિમા મળુર રહેતો હોય તેના ઉપર આધાર રાખે છે આવી અનેક ગાળતોથી ખર્ચનો વધારો કે મટારો થાય છે આ હકીકત ધ્યાનમાં રાખી પેતી સબધી ખર્ચ એછે થાય તેવી કાળજી હ મેરા રાખવી જોઈએ

અત્રે પેતીના કામ માટે રોકડ રકમની જ્યા ત્યા જરૂર જણાય છે જે રકમો છે તે ધધામા કે વેપાર રોજગારમા કે ચેર સદ્દામા સૌ કોઈ સેડી નાંખે છે, કેમકે એમ કરવાથી તે રકમોનો વળતર પેતીના કામ કરતા વધારે તસ્ત તેમજ સારા, ફાળમા મળે છે જરમનીએ ગળ્યા ગાળર (ખીટફટ) માથી સાકર કરવા માટે કેમ, કેવી રીતે યોજનાઓ કરી હતી તેમજ શેડીમાથી સાકર થાય છે તેની જોડે હરીફાઈ કરવા માટે વિજ્ઞાનવિજ્ઞાન, સુડી તથા સરકાર ની ગઠદની એક બીજાની ઠેવી રહાયતા લીધી હતી તે વિષે ખાસ બાણવાની જરૂર છે રહાયકારક મહત્ત્વો, સાહુકારો તેમજ તગાવી વિગેરેની સંગવડથી ખેડુતનું દળદરૂજતું નધોજ રહેવાનું

કૃષિ માટે મહોટી મહોટી રકમોની રોકાણ થાય એ જરૂરી છે પણ તે હી હમા જવલેજ મળે એમ, અત્યારે તો બાસે જે પરદેશોમા ખેડુતનું ઘર હરેક પ્રકારની જરૂરીઆતથી ભરપુર હોય છે, પણ હી હમા તો ખેડુત કંજને મટે પેતાનું બીઆનું તેમજ જમીનની માફકી, પણ, સફલી શકતો

નથી હાલમાં સ્થપાએલી સાકર ળનાવવાની કપાલીઓનીજ સ્થિતિ જુઓ તેમજ તે માટે જરૂરી પાક વરદ્ધ ધ્યાન આપો તો ઉનેજ કાંઈ દેખાશે નહીં અનિચ્છ્ય કંઈ, નાના નાના ટુકડાની જમીન, સમ્યક્ની બેદરકારી, મદદ કરવાની જોઈ છે જાણી વિગેરે કારણોનેજ આભારી આવી હયાજનક સ્થિતિ છે

થોડા વખત ઉપર નીમાએલ શાદી કમીશનને પણ ટેકા સળધી તપાસ કરવાનો અધિગાર નથી અપાયો જે કાંઈ ટુક મવાલ જવાબ પરથી અનુમાન થાય છે તે એજ કે મારકેટની તેમજ કેડીટ (શાખ) વધાવવા સંબંધી સારી વ્યવસ્થા થાય તેવી સુચના તો કરવામાં આવશે ખેતીનું શિક્ષણ જરૂરી છે એ સૌ કોઈ આ જમાનામાં જોઈ શકશે કૃષિ વિદ્યામાં વ્યવહાર કુશળતા તેમજ વ્યાપારી દ્રષ્ટિનું જ્ઞાન પ્રમાણસર વધવાની દેખીતી જરૂર છે તોજ જોઈ ખરેખર વધારે જ્ઞાન મળવાના પ્રયત્નો અનેક થઈ શકશે હિમાત્ત જમે તેટલી સારી જો કે સુધારે તો પણ હુતાપાયાથી પડવાનીજ એ ખાતરી માનવા જેવું છે ઉપર ઉત્તમ ખેતી, મધ્યમ વ્યાપાર અને કનિષ્ઠ નોકરી જો કંઈ આત્મા આમળી મન ઉપર હો તો જરૂર હીંક નો ઉધાર વાય

શ્રી હર્ષ

આમ્ય કેળવણી.

—*****—

શહેરના નાગરીકેને કેમ કેળવવા એ કામ આજ સુધી, વિદ્યાપીઠનાં નિષ્ણાત સચાલકોએ કર્યા કીધું તેનું પરીણામ કેવું આવ્યું—નાગરિકે કે જર્વાઈ કેટલે દરજ્જે ઉન્નત દશાએ પહોંચ્યા તે તેમની—આધુનીક—સાસારીક સ્થિતિનું નિરીક્ષણ કરવાથી રહેજ સમજાઈ આવે છે પરંતુ એકજ જાતની કેળવણી દરેક સ્થિતિના સ્ત્રી પુરુષોને અનુકુળ નજ હોઈ શકે તેમ શહેરીઓને અપાતું શિક્ષણ ગામડાના લોકોને અનુકુળ ન હોય જાનતે વ્યક્તિઓનું જીવન તદ્દન જુદાજ પ્રકારનું હોય છે. શહેરીઓનું જીવન એડી ગહેનતે વધારે પહોંચે કોઈપણ પ્રકારે પેંદા કરી તેના મોજ શોખના સાધનોમાં વ્યય કરવામાં વ્યતિત થાય છે જ્યારે ગામડાના લોકો તેથી ઉલટું નિતીથી જાતમહેનત કરી ધન્યર જે રીતે મહેનતોના બદલો આપે તેથી મતોષ માની પોતાનો પ્રહવ્યવહાર સલાવવામાં જીવન ગુજારે છે. જાનતેના ધ્યેય—આદર્શો જુદાં છે.

ગ્રામ્ય ડેળવણી એટલે ગામડાના લોકોને અનુકુળ ડેળવણી તે ટેરિફોવી જોઈએ એ તપાસતા પહેલાં ત્યાં વસ્તિનો મોટોટુંભાગ પોતાનું જીવન જીવવા વ્યવસાયોમાં ગુજારે છે તે ધ્યાનમાં લેવું જોઈએ ત્યાંની વસ્તિનો મોટો ભાગ જમીનના માલીકો ખેતીની પેદાશ પર જીવનનો નિવાહ કરનારા હોય છે ખેતીનું ખર્ચ કામ તેઓ બંતે ન કરી શકે તેથી તેમના નોકરો દુબળાઓ વિગેરેના એક બીજો વર્ગ હોય છે તે ઉપરાંત એ લોકોને ખાસ જરૂરી નીજીત ધધાદારીઓ જેવા કે વાણીઆ, ધાત્તી, મોત્તી, હાતમ, મુશ્તાર, હુલાર, કુવાર, વિગેરે એ લોકોને જરૂરની ચીજો પુરી પાડવા સારું જવલ્લેજ મોટાટું વસ્તિવાદા ગામમાં એકાઠ ઘર અગર નાના બે ત્રણ ગામ વચ્ચે એ લોકોનું એકાઠ કુટુંબ માલુમ પડે છે એટલાજ પ્રમાણમાં તેમનું પોષણ પણ ચાલી શકે એવા લોકોનો પેઢી દર રોજગાર પોતાના નિવાહ માટે પહેલાં હતો તેવો ધીકતો પહેળી માલ દેશમાં લગભગ ગયો આવતો હોવાથી અને લોકોની વૃત્તિ તે વરફ પધવી જવાથી હવે રહ્યો નથી આ ઘર ગયું હુન્નરોનો કાતો પુનરુદ્ધાર કરવો અગર તેને ષદલે બીજી કાંઈ આલુવિકાનો ધધો શોધી આવવો એ શિક્ષીત વર્ગને માટે ખાસ જરૂરનું છે પરંતુ ગામડાનો મોટો વર્ગ ખેડુતનો છે તેમને અનુકુળ ડેળવણી વિશે ખાસ લક્ષ્ય અને આપીશું

ડેળવણી એટલે તે વસ્તુને જેથી સ્થિતિમાં મુકવા ધારતા હોઈએ તેને અનુકુળ બનાવવી જુદા જુદા તુલ્ય લેવા સારું જમીનને જુદી જુદી રીતે ડેળવવી પડે છે વાઘને માટે જમીનની ડેળવણી કપાસ વડા જુવારને માટેની ડેળવણી કરતા જુદીજ હોય છે તબાકુ અને ઘડું માટે જમીનની ડેળવણી પણ જુદી હોય છે રોટલીને માટે ડેળવેલા લોટની પુરી ન થઈ શકે તેમ સવારી માટે તથા ગાડીમાટે ઘોડાઓને જુદી જુદી રીતે ડેળવવા પડે છે જે બંનના માનુસે નીપજવવા હોય તે દરેકને અનુકુળ ડેળવણી જુદા પ્રકારે હોવી જોઈએ માલુસ પોનાનો આખો જીવન વ્યવહાર કંઈ સ્થિતિમાં કયા સંજોગોમાં અને કયા ધધામાં ગાળવોનો છે તે ધ્યાનમાં લઈ તે સ્થિતિમાં લાવવાને મદદગાર ડેળવણી હોવી જોઈએ ખેડુતને પોતાનું જીવન ખેતી ઉપરજ નીભાવવાનું હોય છે તેને માટે બીજી ગણિતના ઢાળવાઓ અને ઉત્તરવી ચકલી લાજળી, લઘુતમ દ્રઢ ભાજક વિગેરે કરતા જુવાર કપાસ વિગેરે જે જે ચીજો તેઓ પેદા કરે તથા સોલુ ચાલી તથા બીજી જે વસ્તુઓ ખરીદવી પડે તે વેચવા તથા ખરીદવાના ઢાળવાનો પાકો અધ્યાસ વધારે ઉપયોગી થઈ પડે, મજુરોનો કિમાળ રાખવો તથા ઉત્પન્ન વિગેરેના આવક વાવકનું વારણ વધારે જરૂરનું હોઈ પડે

એક જ નાનકું શિક્ષણ સર્વ સ્થળે દાખલ થવાથી કેવા અનિષ્ટ પરિણામો આપ્યા છે તેના દાખલાઓ પરથી સમજાશે કે હાલની કેળવણી કરતા અસલ ની ગામઠી નિશાળની કેળવણી વધારે વ્યવહારુ અને ઉપયોગી હતી ગણીત શાસ્ત્રનો પ્રેક્ષક દોલેજ અગર શાળાઓમાં છોકરાઓને એ શાસ્ત્રમાં કેળવતો હોવા છતાં બહારમાં શાક લાજી અનાજ-ધી વિગેરે પરચુરણ ચીજો ખરીદતા ગામી આટાના કિસાબમાં ગોથા ખાય છે જે તે દુકાનદાર Advanced Mathematics બહુએ ન હોવા છતાં વ્યવહારુ જ્ઞાનથી સહેજમાં પ્રેક્ષકોના કાન પકડાવતા માણસ પડે છે ધી એ કે એમ એ ની ઉપાધીવાલાઓ જે સાધારણ દાખલાઓ દાખલ ને પેન્સીલની મદદ શિવાય નથી કરી શકતા તે પરચુરણ લાભુ શાળાઓનું કે કોલેજોનું શિક્ષણ નહિ લીધેલાઓ મોટેજ ગણી શકે છે અસલ ગામઠી શાળાઓમાં તે વખતના સંલેગોને અત્યુક્ત વ્યવહારીક જ્ઞાન તરફ વિશેષ લક્ષ અપાતુ બધારે આધુનીક કેળવણી મહાન આદરોનું દર્શન ગાળ કરાવવા બધાં વ્યવહારમાં ગોથા ખવડાવે છે

ઇતિહાસના શિક્ષણનો મોટો લાભ એ કે અગાઉ મહાન મુરબોએ જે જુવો કરી તે જુવો બાવિબી પ્રાગ ન કરે પરંતુ ઇંગ્લેન્ડ ત્યાં રોગના ઇતિહાસોના ગોટેસરો વ્યવહારમાં એવી ગલીર જુવો કરતા બહુયા છે કે જેના કુળ સેજો મુધની નથી શકવા એનું કારણ એટલું જ કે પોતાની આંખ બાંજી પોતાના દેશ ની ત્યાં સમાજની શુ સ્થિતી છે તેનું માપ કાઢી શક્યા નથી અગર કાઢવા પ્રયત્ન સરખો કર્યો નથી અને બહારના દેશના ઇતિહાસની લાગી વાતો કરી અત્રે તે મુજબ મુધારો કરવા ગયા પણ પોતાનો આધુનીક ઇતિહાસ બરાબર સમજી ન શક્યા

આ બધા ઉપનાત આધુનીક કેળવણી એ લોકોને બાપ દાદાના ચાલતા આવેલા ધધા રાજગારથી વિમુખ કરી હીધા છે હાલમાં શિક્ષણ લેતો છોકરો નિશાળમાં જતો થાય ત્યારથી તેને એટલા બધા વિષયોનો ભોજો હોય છે કે તેનો લણો બરો વખત ઘેર પણ અભ્યાસ કરવા પાછગીજ ગાળવો પડે છે એ-લે ઘરમાં આજીજીજી શુ વ્યવહાર ચાલે છે તેનું પણ જ્ઞાન હોઈ નથી મા બાપ પણ છોકરાની હયા જાઈ તેને પોતાના પાઠમાંથી છુટા કરવા શી હોતા નથી જેમ છોકરો ચોપડીઓમાં ગોથા વધુ વખત ખાયા કરે તેમ મા બાપ શી થાય સારી કેળવણી લેવા ઇચ્છનાર વિદ્યાર્થીની લગભગ પચીસ વરસ મુધી આવી રિથતી હોય છે ત્યાં મુધી ને સમાજમાં ચી ને રિવાજો મુજબ તેનું આવરણ રાખવાનું હોય છે અગર ખીજી મુદકાને બદરી શિક્ષ

જુગી તે તદનજ અબલુ હોય છે કોઈ એકાદ વિષયમાં અરૂચિ હોય અને
 બીજાં બધામાં ઘણો હોશીયાર હોય છતાં તે એક વિષયના નાપાસ થતા
 આગળ અભ્યાસ માટે તે નાલાયક થઈ પડે છે અને બીજાં વિષયો જેમાં તે
 વધુ પ્રકાશી શકે એમ હોય તે વિષયોને પણ છોડી દેવા પડે છે અને અતો
 બ્રહ્મ તતો બ્રહ્મ થાય છે

જીવગીના અમુલ્ય પચીસ વર્ષે ગજગમા ગમે તેવા પરચુરણ વિષયોના
 કચરો વારી-ઓછામાં ઓછા સાત આઠ હજાર રૂપિયાનું પાણી કરી-શરીરને
 તદન નાણુક બનાવી મોજ શોખમાં હુશીઆરી મેળવી જે બતના સોઠો સાથે
 વ્યવહાર ચલાવવાનો છે તેને તીવ્રકારતા શીખી-બહુ બુદ્ધિજ્ઞ હુનીઆમાંથી
 કેમ ન આવતો હોય એ રીતે હાલ એક ત્રેજ્યુએટને પોતાની આ લીધેલા
 માટે ફાફાં મારતો યુનિવર્સિટી બહાર ધોંટી મોકલે છે અત્યાર સુધી શું
 તેની આશાઓ? પણ તરતજ સમજ પડી ગય છે કે જે હુનીઆમાં તેણે
 ઉત્તરવતું છે તે માટે જરૂરી પાખ આ પચીસ વર્ષમાં નથી મેલવી શકે
 શીખવતું તો હજી બહુજ અઘરું રહ્યું છે અને જો શિક્ષણના પવનમાં
 આદ્યા ઠરશે તો જરૂર જોયા પાશે.

આમ ઠોકરો ખતો ખાતો બીજા માનવા જે કોઈ નોકરી સર કરી એમે તે તો
 ઠીક પણ હવે તો આવા ગિદિસોના એવાતો રાફડા ફટવા લાગ્યા છે-કે દર-
 સાલ પોલીસ બાપ દાદાનો પીકતો ધધો છોડી નોકરીની લાબી લાબી આશા
 બધાં હજારો ઉમેદવારોનાં નાગો બહાર પડે છે તેઓને પોતાના અમલક પધાતું
 જાનું પણ નથી હોતું જેમાં તે પણ કરી શકે નથી અને તે કરવું તે હલકું
 પણ ગણે છે અને નોકરીમાં મળે છે એમ ધારી તે સારું તનત્રેલું મહેનત
 કરે છે અને કદાચ મળે છે તેમાં પણ આખરે ઠટાણે છે, કેમકે 'શાનીરીક'
 તથા માનનીકે શક્તિઓનો ખોટો રસ્તો અત્યાર સુધી એટલો બધો વ્યય કરી
 નાખ્યો હોય-જે નોકરીમાં જઈ ગુલાબની પધારીમાં આળોટવનું મળશે એમ
 ધારતો હોય તેને ખબર પડે છે કે આ ગુલાબની પધારીમાં તો અસંખ્ય કાટો
 જો છે જે-વિષયમાં કેળવણી લીધી હોય તેને અતુકુળ નોકરી ન મળતાં એમે
 તે પ્રકારની નોકરી સ્વિકારવામાં મળે માને છે આમ હેતુ શિવાયની કેળવણી
 શું કામની? આ દેશમાં પ્રથમ જે ઉલ્લેખો તથા રોજગારોથી અત્રેની પ્રજાનો
 ઘોટો ભાગે પે પણ મેળવી શકે તો પરદેશનાં વહેપાને લીધે તદન પડી લાગ
 પાઈ કદાચ નોકરી ન મળી તો જરૂર તે આડે માર્ગે ચઢી જશે અને મોજ
 શોખમાં પડી ગયેલો હોવાથી તે યુર પાઠવાના સાધનોની ખોજમાં નિસિને

ખાણુએ સુકી ગયે તેવી નીચ વૃત્તિથી બહારથી સપર્ક દ્વારા દેખાતા ધધાઓમા પડી લોકોને રજાડશે અને પોતાના શોખનાં સાધનો મેલવવામાં પોતની બુદ્ધિને રોકશે જે શિક્ષકે, ધર્મ, નીતિ, સત્ય અને ન્યાયના આશો શાલાઓમા ખીલવ્યા હોય છે તેઓ ત્યારે પોતાના શિષ્યોને નોકરીમા અગર ખીજા ધધાઓમા આલતી અનોતિ અને પ્રયોગપ્રત્યક્ષ નજરે જુવે તો જરૂર તેમને મહાન આધાન લાગ્યા શિવાય રહેશે નહિ એટલી હદ મલોવાઓ સુધરેલા પ્રયોગમાં માળે છે જાણે એમ ન ગ્રિપ્ત હોય કે પ્રપચ ગિવાય વાતજ નહિ. જેમ વધારે પ્રપચ, વધારે બુઝો, વધારે નીચ તેમ વધારે હુશીયાર ગણાય છે એ સમાજની દશા છે

કદાચ બી એ જોત એલ બી. થઇ મુન્સફ જુગર મેલુસ્ટ્રેટની કે મારતર-યા કારકુનની નોકરી ન મળતા ખાનગી વકીલાત કરશે તો તેમા પણ પોતાની આછીકા માટે જેમ લોકો વધારે લલતા શીળે તેમ તેમને કાયદો, માટે આપસમા કેમ લલવવા જોજ એમનું બ્યેય રહે આ શુ ઉપી કેળવણી, તું પેરીણ મ હોઈ શકે? જુહુ કરતા અને કરાવતા બીતકુલ અચકાશે નહીં આસીલની સાથે શ્રી લીધા શીવાય તો વાત પણ ન થાય હરેક વાતમા પડ્યો ઘડાવવ નીજ વાત,

અગર હાકટર થઇને પણ દેશને શુ કાયદો કરી શકે એમ છે હિન્દુના નામાં પાકતી વનસ્પતિમાથી બનેલી પેન્ટ દવાઓ અને તેની જુની જુની બનાવટો માટે તેમને પરદેશ પર આધાર રાખવો પડે છે વધુજે જે દેશી વનસ્પતિથી રોગો મટાડતા તે હાકટરો તેજ વનસ્પતિથી પરદેશી બનાવટોથી રોગ મટાડતા ધધા એટલે બીજા શબ્દોમા પરદેશી દવાના વહેવારોમા ન દવાલો ધધા પોતા ને ત્યાના વનસ્પતિમાથી અનુકુળ દવાઓ તેઓ જાતે કરી નર્મી શોધ જોળો કરે તો એ વિધાનું સાર્થક ગણાય વળી જે રોગ વધકામ કે ૧૦ રૂપીઆમા મટાડી શકે તે માટે હાકટરોને રૂા ૫૦ થી ૧૦૦ જેઠાએ અને કોઈ દરદીને જોવા જવા સાડૂ પણ ૨ થા ૫ રૂપીઆ શ્રી અને દ-દીની ઘોડા ગાડી ચિવાય ન જઈ શકાય આમ વર્ગને માથે આ દાઈ થોડો બોલો નથી શુ શિક્ષણ પ્રજા વર્ગને આમ બોળા રૂપ થઇ પડવો સાડૂ દાઈ શકે?

આ વાતો અસખ્ય દબાવે આપણે જીવનની હર પળે નજરે જોતા થઈ ગયા છીએ એટલે આપણી બુધ્ધી પણ એવી બુઢી થઈ ગઈ છે કે નીતિ કે અનીતિ શુ તે સમજવા તસ્દીજ લેતા નથી કોઈ પણ પ્રકારે પછાત વધારે,

મેળવે તે મોટો, આગળ પડતો, આગરૂદાર ગણાય એટલે પછસા મેળવવા જેમ વધારે ભુકાણુ આનીતિ અને નિર્ધયતા વાપરે તેમ વધારે હાકયો શુ આટલા વરસોની તનતોડ મહેનતને અતે આવી મોટી સુડીને ભોગે આવી જાતનુ હકાપણુ શીખવવામા આવે તો એ કર્તાં એ શિક્ષણુજ ન હોય તે વધારે સારૂ આપણી નજરે સ્પષ્ટ દેખાય છે કે શહેરીઓ કરતા ગામડાના લોકો જેણે આવુ ઉચુ શિક્ષણુ નથી લીધુ હોતુ તે વધારે નીતિવાન, ધર્મિષ્ઠ દયાલુ અને શ્રદ્ધાળુ હોય છે હજી પણ ગામડાઓમાં લખાણુ શિવાય અંગ ઉધાર લેણુ દેણુ આવે છે અને બાગ્યેજ પોત નુ વચન તોડે છે જ્યારે શહેરમાં તો વધારે કેળવાયવાઓમા હકલે હમલે વચન તોડવાના તથા નાદારીના દાખલાઓ નજરે પડે છે. Government ની મોટી વાતો કરતા કેળવાયવાઓજ હરપલે Government નુ ખુન કરતા ખીલકુલ આચરે ખાના નથી

જે શારીરિક સંપત્તિ આવા શિક્ષણુ પાછળ શુભાવવામા આવે છે તે તથા જલનો રાજગાર જે કાયમ રાખ્યા હોત તો આવી ખેકારીનો વખત ન જ વત જે સુડી અને જીવગીતા અમુદય થયીસ વર્ષો આ શિક્ષણુ પાછળ માવવાને બદલે તેનો ઉપયોગ કોઇ ધધાગા અને તેને લગતા બહુવક્કા રાનમા વાપરે હોતતો જરૂર લોકો આળાદીને માર્ગે ચઢ્યો હોત, અસલ ધધાઓ કાયમ રાખી શક્યા હોત અને નીચી પોતાનુ શુજસન ચલાવી શકતા હોત, આરોગ્ય પણ સાચવી રાખ્યુ હોત એક સારા વહેપારીનો દીકરો અઠ, હજારની સુડી ખર્ચી બી એ થઈ મીતેર રૂપીઆમા કારકુની કરવા જાય તે કરતાં જન્મથી પહેલા સરકારી ઘરની દુકાનમા વખર સુડીએ ખીસવે તો જરૂર એ કારકુની કરતાં ચાર ગણો લાભ મેળવી શકે તેમજ ખેડુતનો રિક્કો ખેતીનુ શિક્ષણુ ધરની ખેતીમાં લે તે હાલના શિક્ષણુ લીધેતા ખેડુતના દીકરા કરતા વધારે સુખી હોય છે ઉચુ શિક્ષણુ લેવા જતા તે નથી રહેતો ખેડુત કે નથી રહેતો ગામડાનો માણસ પોતાના સમાજથી પણ અલગ થઈ કોઇ પણ નોકરી પાછલ કાર્ક મારી જીવત ગાળવામા તેનુ ચિત્ત લાગશે પરંતુ નોકરીમા ગમે તેટલો પગાર મળે તેના પ્રમાણમા ખર્ચ રાખ્યો પડે છે. શારીરિક સંપત્તિ વધારવાને બદલે ઘટતીજ જાય છે પહેલી વારીખની શરૂ ભેતો હમેશ તે નિર્ધનજ રહે છે અને જોરા પગારમાં પુરું ન થતાં બીજી નીચ રીતે વધુ પછસા મેળવવા પ્રયત્નો કરે છે, અને આખરે મરણ વખતે કુટુંબ માટે કંઈ છોડી જતો નથી જ્યારે એક ખેડુત પોતાના વાપ દાદાની જગીનપર નિર્ધન જાત મહેનત કરી શારીરિક સંપત્તિ વધારે છે,

પોતાનું ગુજરાન નીનિસર ચલાવે છે અને આખરે કાંઈ દ્રવ્ય ન મુકી જાય તો જમીન બગીર, પોતાના કુટુંબ માટે મુકી જાય છે જેમાથી આજીવીકા ચલાવી શકે.

આ ઉપરથી એમ નથી કે દરેકે તદ્દન અશિક્ષિત નહેવું પણ પોતાને જે રસ્તે જીવન ગાળવાનું હોય તેને અનુકુળ એવી કેળવણી લેવી જે જીવનમાં ઉપયોગી થઈ પડે હાલની કેળવણી તો ઉત્તરી તે માટે નાલાયક બનાવે છે તેમ ન થવું જોઈએ.

આર્ય કેળવણી શહેરની કેળવણી જેવીજ હોય તો તે ન ચાલી શકે તેમને તો પ્રાકૃતિક અધ્યયન, જમીન તથા વનસ્પતિનો સળધી-ખેતી માટે અનુકુળ તથા પ્રતિકુળ અંગેગો, કૃષિ વિધાનુ વ્યવહારીક જ્ઞાન, સાધારણ વ્યવહારમા ઉપયોગી એવું ગણીત, ગ્રામ, આવક જવકનો હિસાબ રાખવો, વેચાણ તથા ખરીદ કરવાના દાખરાઓ, પોતાના ગામનો-તાલુકાનો-દેશનો ઇતીહાસ, દેશના મહાન નેતાઓના જીવન ચરિત્ર, આદર્શ પુરુષોના જીવન પ્રતાપો જેવા રામાયણ તથા મહાભારતમાથી મલી આવે છે. હુડીઆના દેશોનું સાધારણ જ્ઞાન અને પોતાના સાહુકાર તથા દેશનું વિવેક જ્ઞાન સાહિત્યમા વ્યવહારીક, નૃપતિક તથા ધાર્મિક અને દેશોપયોગી એવું સાહિત્ય તે ઉપરાંત પોર, રેલ્વે સળધી જ્ઞાન, કાયદાઓનું તથા જમીનદાર અને સરકાર વચ્ચેના સળધનું જ્ઞાન નિગેરે ઉપયોગી વિષયો શિખવવા જરૂરના છે જેથી તેઓ પોતાનું જીવન સારી રીતે કેંઈથી છેતરાયા શિવાય અગર મુશ્કેલી શિવાય ચલાવી શકે અને સાથે સાથે ધર્મ નિતિ અને શારીરિક સપત્તિ જળવી આ લોક તથા પરલોકમા સુખી યાયે દોર ચિકિત્સાનું તથા વધકકનું પણ, દોષ ધરગણુ વ્યવહાર જ્ઞાન હોવું જોઈએ.

અસલ વર્ણુ વ્યવસ્થા અને થકુ ઉદ્યોગો એગ મુકિતસર ગોઠવાયલા હતા કે આ બધું ચક્ર બસાગર આદવા કરતું પણ તે વ્યવસ્થા હાલ છિન્ન છિન્ન થઈ જતા બધું જ અરન વ્યસ્ત થઈ ગયું છે અને સમાજ પ્રગતિ કરવાને બદલે અધોગતિ તરફ પ્રયાણ કરતો જણાય છે.

જે. જી. જાની,

કોલન આસીસ્ટન્ટ-સુરત.

પુણ્યા ખાતે બરાચલા મુંબઈ ઇલાકાના ખેતીવાડીના પ્રદર્શન બાબતની પ્રેસનોટ.

પ્રેસ નોટ નંબર ૧૧૩

તારીખ ૨૯ મી જુન અને ૧૯૨૭.

ગયા અક્ટોબર મહિનામાં પુણ્યા ખાતે બરાચલા મુંબઈ ઇલાકાના ખેતીવાડીના પ્રદર્શનનો મુખ્ય રીપોર્ટ હમણાજ પ્રનિધિ થયો છે તેમાં જુદી જુદી જાગતેમાં પ્રદર્શનની રચનાને લગતી ઘણી સરસ વિગત જણવી છે.

આ પ્રદર્શનનો મુખ્ય ઉદ્દેશ એ હતો કે દરેક વર્ગના લોકોને ખેતીવાડી માં રસ લેતા હરવા, અત્યાર સુધી રાખે પશુ ન ધારી હોય તેની બાબતો બની શકે તેમ-છે તે તરફ ખેડુનેાનું ધ્યાન ખેંચવું, માલ ખરીદનાર અને બનાવનારને એક બીજાના સંસર્ગમાં આણવા, અને એને દેશાળી-માવડા લઈ નેજ કામ કરવડું હોય તેવા માણસોને ખેતીવાડી ખાતુ (રિપોર્ટમેન્ટ એન્ડ એનિકંટચર) તેના મદદગાર તરીકે શુ કરે છે તે વિશે ન વધુ માહિતી આપવી.

પ્રદર્શનને લોકો તરફથી ઘણુ ચાર ઉત્તેજન મળ્યું હતું એની કુલ્લ આપક ખાત્ય કરતા વધારે થઈ હતી, અને એને લગતો ખાત્ય રૂ. ૨,૧૯,૧૮૮ થયો હતો એવો અંકસંગ કાઢ્યો છે કે ૧૨ દિવસ એ ખુલ્લું રહ્યું તે દર મિયાન લગભગ બે લાખ માણસોએ તે જોયું હતું આખા પ્રદર્શનમાં મુખ્ય એ વાત ધ્યાનમાં રાખી હતી કે દરેક જાગતમાં જે કંઈ સઉથી ઉત્તમ બની શકે છે તે જતાવવું ચત્રની જાગતમાં ખેડુનેાને ક્રિડાસ્થાનમાં તેમજ પંદેશ માં બનેલા સઉથી ઉત્તમ ટમના અને સઉથી ઉત્તમ એનારો જતાવવામાં આવ્યા હતાં. ટોરોને લગતા વિભાગમાં સોથી સારા ટોર વાપરવાથી શુ ફાયદા થાય છે તે સઘળો વખત જતાવવામાં આવ્યા હતા. બીજા વિભાગમાં મુખ્ય પાક ઉત્પન્ન કરવા ની સુધારેલી પદ્ધતિ, ધરગતું, ઉધોગો કેવી રીતે ખીલવી શકાય તે, ગૌશુ ધધા, ગામડાઓની તદુરસ્તી ને લગતી જાગતો, વગેરે દેખા ઉવામાં આવ્યું હતું.

એ પ્રદર્શન ઉપરથી શીજવાની જાગતો નોંધવા લાયક છે રીપોર્ટમાં જણાવ્યું છે કે, “જે ખેતીવાડીનું મોટું પ્રદર્શન સારા પાયા ઉપર ઉભું કરવામાં આવે અને તેના દરેક વિભાગમાં ઉચ્ચ પ્રકારના નમુના ચાલ્યા હોય તે તે

પ્રદર્શન તરીકે તેમજ હિંદુસ્તાનમાં ખેતીવાડીની ખીલવણીમાં મદદ રૂપે ઘણું સફળ થાય. આવા પ્રકારના પ્રદર્શનને સમાજના સઘળા વર્ગે તરફનો સાર્વજનિક ટેકો અને દેશી શાળ્યોનો સહકાર જરૂરના છે નમુના મોકલનારાઓને ધધો કરવા જેવો નેહળે બાગાયત વિભાગમાં આમ કરવા દેવાથી તે ઘણું સફળ થયો હતો અને આ પ્રદર્શનમાં ૮. ધાળડા સળધને દીધે બાગાયત પેદાશના વેપારીઓ પોતાનો ધધો ઘણે વધારી શકશે એવો સભવ છે. યત્ર વિભાગમાં પણ એમજ બન્યું છે. જાનવર વિભાગમાં પણ થોડો ઘણો ધધો કરવામાં આવ્યો હતો અને ભવિષ્યના પ્રદર્શનમાં એમ કરવાને ઉત્તેજન મળવું નેહળે.”

ગૌણ ધધના વિભાગ માટે લખતા, ડા. મેન કહે છે કે —

“પ્રથમ જે બાગાયત મને ઇચ્છ કરી નાખે છે તે ગૌણ ધધની ખીલવણીમાં લોકો બારે રસ લે છે એ છે. આ વિભાગમાં હમેશા લોકોની ગાંઠી રહેતી હતી અને ઘણા લોકોએ તે ધ્યાનપૂર્વક નેહ્યો હતો. સામળેલી વાતચિતો ઉપરથી અને લોકોએ મને જે કાંઈ કહેલું તે ઉપરથી એમ માનવમ પડે છે કે ગૌણ ધધ ખીલવવા જરૂરના છે એવું લોકોને ખરેખર લાગે છે. માટે ભવિષ્યના કેઈપણ પ્રદર્શનમાં એ વિષયને ઘણું મહત્વનું સ્થાન આપવું નેહળે.

“આ પ્રદર્શન ઉપરથી શીખવાની બીજી વાત એ છે કે દરેક બાબતમાં વ્યવસ્થિત રીતે સમજીત આપવાની જરૂર છે જે નમુનાની બજાર સમજીત આપવામાં આવી ન હતી તે તરફ પ્રમાણમાં ઓછું ધ્યાન બેચાલ્યું હતું.

“ત્રીજી વાત એ શીખવાની છે કે લોકોનું ધ્યાન બેચાલ્યું તે માટે ત્યાં ત્યાં કામ કરી દેખાડે એવું કંઈક હોવું નેહળે નમુના, તેની દોરેલી આકૃતિ અને તર્ક્યાર માલ અવધાનીઓને રસમય જણાય. પણ દરેક વસ્તુ શુ શુ કરે છે તે દેખાડવામાં આવે તો સામાન્ય લોકોની નજરમાં તેની ઉપયોગીતા ઘણી વધશે. અલબત્ત, આવા મોટા પ્રદર્શનને પ્રસંગે આખો દીવસ પ્રયોગો ચાલુ રાખવાનું હમેશા બની શકે એમ નથી, પણ નમુના મોકલનારાઓ સવારના થોડા કલાક અને પછી સાંજના થોડા કલાક પોતાના નમુનાના પ્રયોગ કરી જગતે અને બપોરના ત્રણ કે ચાર કલાક પ્રયોગ બધ રાખે એવી ગોઠવણ કરી હોય તો મહેનત નિષ્ફળ જાય નહીં.”

ખેતીવાડીને લગતી ફિલ્મ બનાવવાને ઉત્તેજન આપવાનું રીગોર્માં

પચુ છે ટ્રેક્ટર (વરાળથી ચાલતા લોખંડના હથેલી) ચક્ષાવી દેખાડવાનો પ્રયોગ
આવા પ્રદર્શનોનું મુખ્ય અંગ ધવુ ભેટીએ જુદા જુદા વિભાગોમાં ભેઈએ
તેના માણસો રહે એ માટે સ્વયંસેવકોની અને હોશીઆર પ્રયોગ કરી દેખા
ડનારાઓની ગોઠવણ કરવી જરૂરની જણાય છે હતાકામાં આવા પ્રદર્શનો
ગોઠવવામાં જે લોકો રસ લેતા હોય તેમણે ધ્યાનમાં લેવા જે ॥ રીપોર્ટ મા
ખીજી ઘણી મુચનાઓ છે

આ રિપોર્ટની (અગ્રેજી) નકલ સ કારી પુક ડીપો, (ચર્ની રોડ)
કવીન્સ રોડ, મુળદં અથવા સરકારી પુસ્તકો વેચવા માટેના દોઢ પલ એજન્ટ
પામેથી મળી શકશે, કીમત એક નકલતા માત્ર આગ છે

ધી નાના વરાછા ગૃપ કો-ઓપરેટીવ ઈસ્ટન સેઇલ સે માયટી લીમીટેડ

સને ૧૯૨૭ ની માવનો

રીપોર્ટ અને પ્રાસ્તાવિક અર્થા,

ચિના સહકાર નહિ ઉદ્ધાર.

ન્યાં સુધી માણસ વ્યક્તિગત કામ કરે છે, અને બીજાની સલાહ લેતો નથી, ત્યાં સુધી તે પોતાની ખરેખરી સન્નતિ સાધી શકતો નથી હ મેંશા "બ્રહ્મા હાથ મળિઆમણા" જ દેાય છે, અને "જી જી કીડીઓ સાપને તાણે" છે એ પ્રમાણે માણસો પણ જો સપથી અને એક બીજા પીંચાથે સપ-સહકાર કરે તો, અત્યારે જે સ્થિતિ હિંદુસ્તાન પી છે, તે જરૂર બદલાઈ જાય ખેડૂતો સપ કરીને સામટો માલ ઉત્પન્ન કરીને વહેચી લઈ શકે છે બહારનો જોઈતો માલ સામટો મગાવી જરૂર પ્રમાણે અહર અહર વહેચી શકે છે અને પોતે ઉત્પન્ન કરેલો માલ એકર કરી સામટો વેચી શકે છે

જો આ ત્રણ બાબતો ખેડૂતો માથે તો તેમની સ્થિતિ બદલાતા વાર લાગે નહિ અને ખેડૂતોની સ્થિતિ સુધરે, પરિણામે આખા હિંદુસ્તાનની સુધરે, અને આમ બને તો હિંદુસ્તાનને સ્વરાજ્ય મેળવતા વાર લાગે નહિ અને તેથીજ એમ કહેવું ચોગ્ય છે કે "સહકાર એ સ્વરાજ્યનો પાયો છે"

આગળ આપણે ખેડૂતોની આબાદીને માટે ત્રણ બાબતો જણાવી તેમની વહેલી બાબત ખેતીનો માલ સહકારથી સામટો ઉત્પન્ન કરવાની છે, તે બાબત હાથ કરતા આપણને હજુ વાર લાગશે પણ બીજી બે બાબતો-જોઈતો માલ મગાવીને વહેચી લેવાની, અને ઉત્પન્ન કરેલો માલ સામટો વેચવાની-હાલ બનવી શક્ય છે આપણે જાણીને ખુશી થઈશું એ ધોરણપર કામ કરનારી સહકારી મંડળીઓ હાલ હિંદુસ્તાનમાં ઉત્પન્ન થવા લાગી છે

ગુજરાતનો દક્ષિણ ભાગમાં મુખ્યત્વે કપાસનું પાવેતર વધારે થાય છે. અને તે વધે વેચી દેવાનો માલ છે, એટલે આપણા લોકોને કપાસ વેચવાની સહકારી સોસાયટીઓની ખાસ જરૂર છે અને કપાસ વેચવાની સોસાયટીઓની માગફતેજ આપણે જોઈતો માલ બહારથી મગાવી વહેચી લઈ શકીએ છીએ. આવા પ્રકારની સોસાયટીઓ ઉત્પન્ન કરવાની ગરજાત મને ૧૯૧૬થી થઈ ચુકેલી છે, અને તેથી જે અમુલ્ય કાયદો થાય છે, તે ખી સાસક કૌ-એ પરદીવ ડોટન સેલ સોસાયટી તેમજ બીજી મંડળીઓએ સિધ્ધ કરી બતાવ્યું છે

આવી ડોટન સેલ સોસાયટીમાંથી મળતો લાભ લેવાની તીવ્ર ઇચ્છા નાના વરાળના ખેડૂતોને થઈ, અને તે વાત તેમણે સહકારનો અહર રસ લેનારા રા વી સી જાદવ, ગ રા વાઈ ટી દેગાઈ, રા રા એચ પી આઈ પટેલ, તથા

૨૧ રમણલાલ પી. તલાટી વગેરેને જરૂરી તેમજ તે બાબત વધારી લીધી, અને અમને રસ્તો બતાવ્યો અને દરેક બંધની મદદ આપી, જે માટે હું તેઓ સાહેબોનો આભાર માનીએ છીએ. આના પરિણામ સને ૧૯૨૫મા નાના વરાછા ગામે એક મીટીંગ મેળવવામા આવી અને સોસાયટીની સ્થાપના કરી

આ સોસાયટીએ સને ૧૯૨૬ ની સાલમા પોતાનું કામ શરૂ કરી દીધું પણ તેનું ૧૯૨૬ થી ૧૯૨૭ સુધી મોડું આવવાને લીધે તે સાલમા સોસાયટી એ ખાનગી મરણ તરીકે કામ કર્યું તે સાલમા તેની અદર ફક્ત ૧૫ સભા સહો દાખલ થયા હતા, અને તેમજ રૂ. ૫૬૮-૦-૦નું ચેર બંટોળ એકલું કર્યું હતું એ વગેરે સમાસદની સખ્યા થોડી હતી પણ તે બધા એક દીલના ને ખતીલા હતા તેમજ કામ સારું કરી બતાવ્યું અને છુટક કપાસ વેચનારા કરતા દર બાર દીઠ રૂ. ૪-૫ વધારે મેળવ્યા આથી ૧૯૨૭ની સાલમાં બીજા ૩૪ સભાસદો તે ૧૧ અદર દાખલ થયા અને ચેર બંટોળ પણ રૂ. ૧૩૪૦-૦-૦ નું થયું અને આશા છે કે આ રીપોર્ટ જાણ્યા પછી બીજા નવા સભાસદો દાખલ થવા લાગ્યાશે

૧૯૨૭ ની સાલમા આ સોસાયટીએ કરેલું કામ આ સાલમા સોસાયટી ને ૨૨૮ બાર ૧૨ મણુ કપાસ મળ્યો હતો તેમાથી ૮૬ ખાડી ૧૨ મણુ ૧૪૧ ચેર રૂ. નીકળેલું ને ૧૨૧ ગલથી ૨૧ મણુ ૩૭ ચેર કપાસીયા નિકળેલા રૂ. ૩૨૬૩૨-૬-૦ ઉપજેલા, ને કપાસીયાના રૂ. ૫૩૭૧-૫-૬ ઉપજેલા એકદરે વેચાણ રૂ. ૩૮૦૦ -૧૧-૩ નું થયેલું તેમાથી પીવાધ વગેરેનું ખર્ચ રૂ. ૨૪૨૪-૧૦-૫ બાક નતા બાકી રહેલા રૂ. ૧૫૫૫-૦-૦ મળેલા છે ને છેવટ નફામાથી બાક દીઠ રૂ. ૦-૬-૦ પ્રમખે બેનમ આપવામા આવેલું છે એટલે સોસાયટીના સભાસદોને દર બાર દીઠ રૂ. ૧૫૫-૬-૦ લખેલા છે જ્યારે છુટક વેચનાર ખેડૂતોને કપાસનો બાવ લગભગ રૂ. ૧૫૦) નો પરો છે એટલે આ સોસાયટીએ તેની અદર દાખલ થયેલા સભાસદોને ચાલુ સાલમા એકદર રૂ. ૧૨૭૩-૬-૦ ને ફાળવે કર્યો છે

આ સોસાયટી એ ચલુ સાલમા પોતાના સખ મહોને કપાસ પર રૂ. ૨૬૬૭-૧૪-૦ કે જે ધાર્યા હતા તેમાથી તેને રૂ. ૧૭૮-૧૫-૩ વ્યાજના મહો હતા આજક અને લાંબક બધું થઈને ચાલુ સાલમા આ સોસાયટીએ રૂ. ૭૧૬૨-૪-૭ ની ઉધવ પાધવ કરી છે ઉમા કરેલા ચેર બંટોળના રૂ. ૧૩૪૧-

ઉપર દર વરસે દર મે કડે ૭૫ ટકા પ્રમાણે રૂ. ૮૫-૪-૦ કીવીકન્ટ તરીકે વહેંચ્યા છે અને દર ભાર દીઠ રૂ. ૦-૬-૦ પ્રમાણે એક દર રૂ. ૮૫-૧૧-૦ સોમાયટીના સભાસદોને કપાસ ઉપર બોનસ તરીકે આપેલા છે

સાહેબ સાલના આવક બંધક, નફા-ટોટો, તેમજ પુણ દેવાના પત્રકો આ રીપોર્ટના છેલ્લે આપેલા છે

આ સોમાયટીમા કયા કયા ગામો દાખલ થઈ શકે.

આ સોમાયટીની હદ નાના વસાહતી આબુ બાબુના પથ તાપી નદીની દક્ષીણમાં દંડા દંડા માધ્યમની સરહદની અંદર આવેલા ગામો સુધી પહોંચે છે, જોટલે નીચે જણાવેલા નામો પધકીના કોઈ પણ ખેડૂત ભાઈ તેની અંદર દાખલ થઈ શકે છે ગામના નામ-નાના વસાહા, મીમાડા, સણીયા, દોસમાડા, અતોલી, ખોલવાડ, કંઠોદરા, પાસોદાર, લસકાણા, બાદ, વારક, સરથાણા, ધાતવા, હુગરા, કામરેજ, નવાગામ, દેરાડ, વાવ, ગોતાલાવાડી, કતારગામ, બન્ધાણા, વેસુ, અલ ધાણુ આંબવા, મોણી, ખજોદ, ખાસલા, ખરવાસા, તળાવ, સણીઆ, કીડોલી ડભારીઆ, પરવટ વગેરે

ઉપર જણાવેલા ગામો પધકી નાનાવસાહા, દોસમાડા, સણીઆ, ખોલવાડ, ધાતવા, હુગરા, સરથાણા, કતારગામ, મોણી અને સીમડા, એ ગામોના માણસો આ સોમાયટીમા આજ સુધી મા દાખલ છે આ સોમાયટીમા દાખલ થવાથી નીચેના લાભ મેળવી શકાય

- ૧) કપાસનું બી કપાસની પીલામણી, સરકારી હપ્તો વગેરે કામને માટે જોઈતા નાણા અગાઉથી મળી શકે
- (૨) જીનવાળા દેવાળા કાઢી તમામ નાણાને જે તુકશાન કરી શકે તેમાથી તમો જરૂર બચી જશે
- (૩) કપાસના તોલમા તેમજ ભાવમા તમો છેતરાશો નહિ કંઈકો પણ થશે નહિ
- (૪) કોટલી વાવણીનો કપ સ ગમે તે ભાવે નાખી દેવો નહિ પડે તેના પથ નાણા સારા ઉપજે છે
- (૫) તમારા નાણા ઉપર જીનોવાળા તવા રૂના વહેપારીઓ જે તાગડ ધીન્ના કરે છે તે નહિ જાને તેમનો નફો પણ તમોનેજ મળશે
- (૬) તમો કરકસર કરતા સીંચણો કરકમથી જાય વેવા નાણા શેરમા

મેકશે તો તે પર સારો નફો મેળવશે, અથવા સોસાયટીમાં ધણુ મુશ્કેલી તો સારું બ્યાજ મળશે અને નાણા જોઈશે ત્યારે તમોને મળી શકશે અને છેવટે તમો દેવાનાં બોલભાથી મુક્ત થશો.

(૭) તમારામાં સ્વતંત્રતાની બાવના જાગતી થશે તમો સ્વાભિમાની બનશો નાના નાના મરળો ચલાવતા શીખશો અને સ્વરાજ્યને માટે લાયક બનશો.

(૮) ખેતીને માટે સારી જાવતુ છી મેળવી શકશે પાક વધારે નીપજની શકશે તેનો બાવ સારો લાભ શકશે નવી પદ્ધતિથી ખેતી કરતા શીખશો ને તમો આળાહ થશો.

(૯) બહારથી જે માલ તમો છુટક છુટક લાવો છો અને બાવ હક ઉપરાંત આપો છો તેમ કરવું નહિ પડે સોસાયટી જથાબધ માલ મળતી તે ૥ સલામતેમાં વહેંચી આપશે તેથી તમોને માલ સોવો અને સારો મળશે વળી મળાવવાની ચિંતા નહીં.

(૧૦) હુ ખના વખતમાં પણ આ સોસાયટીના તમોએ લીધેના શેર કાંઈ પણ શાહુકારથી જપ્તમાં લઈ શકાશે નહિ વીગેરે.

જો તમારે આ લાભ મેળવવાની ઇચ્છા હોય અને સોસાયટીમાં જામત થવું હોય તો વખત ન લગાડતા જેટલા મોડા તઈયાર થશો, તેટલો લાભ ગુમાવશો, ને પછળથી પસ્તાશો માટે તરતજ તઈયાર થાઓ અને લાભ મેળવો.

—આવા પ્રકારની સોસાયટીઓથી નિત્ય અને પ્રજાનો થતો લાભ—

માણુઓ ઘણું લાભ એવો પ્રશ્ન કરે છે કે “આવા પ્રકારની સોસાયટીઓ ઉત્પન્ન કે વામો સંસ્થાનો શો હેતુ છે? સપ્કાર મદદ આપે છે માટે તેમાં તેનો લાભ સંભાલ્યો હોય જોઈએ” આના ઉત્તરમાં જણાવવાતું કે કેળવણી ખાતુન દવાખાના વીગેરે ચલાવવામાં સપ્કારનો જેટલો હેતુ છે તેટલો હેતુ આવા પ્રકારની સોસાયટીઓ ઉત્પન્ન કરાવવામાં છે કેળવણી ખાતા ઉપર જેમ દેશની નાનિક સ્થિતિનો આધાર છે તેમ આની સોમાયગીઓ ઉપર દેશની સામાજિક, અર્થિક અને નૈતિક સ્થિતિનો આધાર છે, જે દેશની પ્રજા સુધરેલી છે, અને જે નાનો લાભ ગામ છે, તે બગાળર સમજી શકે છે, તેવા દેશની પ્રજાએ મનનની મદ વગર આવા પ્રકારની સોમાયગીઓ ઉત્પન્ન કરી છે અને મનનની ઓખ હોવા છતાં તેની સોમાયગીઓને મોટા પાયા ઉપર મુકી પ્રજાની શક્તિ સુધારી છે જ્યારે, આપણા દેશની પાછળ પડેલી પ્રજાને સરકારે આવી સોમાયટીઓમાંથી થતો લાભ સમજાવ્યો છે અને આવી સોમાયટીઓ પગથર થાય ત્યાં સુધી

એટલે ત્રણ વચ્ચે સુધી સરકાર ખર્ચમાં મદદ તરીકે રૂ. ૩૦૦ સુધીની ગ્રાન્ટ આપે છે

જો કદાચ આમાં સંત્યોગો હેતુ કલ્પી ગણીએ તો માત્ર એક હેતુ કલ્પી ગણાય તેવો છે અને તે એકે આવી સોસાયટીઓ એકજ જાતનું તે સાક ખી વાવી સારો માત્ર ઉત્પન્ન કરે તો વિલાયતના કારખાના વાળાઓને સાક ફાવે પરંતુ તે શકાને મ્યાન નથી કરણ આજે તો હિંદુસ્તાનમાં પણ મેકડો કાપડ ની મીલો છે જેમને માફ તારવાળા રૂની જરૂર છે અને વળી આવા એક જાતના બચથી સારા માલથી સરકારને શો લાભ થાય? ખરી રીતે તો પ્રજાને ઘણો લાભ થાય કારણ કે જો માલ એકજ જાતનો ને સારો હોય તો તેના વધમાં ઘણા વધારે આવે છે અને માલની કિંમત વધે છે આપ સમજી શકશો કે આજ કારણથી અમેરિકા રૂની બાબતમાં એક હથ્થુ વેપાર કરી શકે છે

ખીજા કેટલાક લોકો એવી દલીલ કરે છે કે “આવી સોસાયટીઓથી સરકારને પ્રજાની આર્થિક-સ્થિતિ, જમીન, વાવેતર, ઉપજ, પેદાશ વગેરેની ખબર પડે છે, ને તેથી નવા કર નાખવા સરકારને ફાવે છે” આ દલીલને ઉત્તર એટલોજ છે કે દરેકે સંત પોતાની પ્રજાની સ્થિતિ જાણે છે જો પ્રજાની સ્થિતિ ન જાણે તો તે સારી રીતે સંત્ય ચલાવી શકેજ નહિ આવી સોસાયટી ઓના કસતા સરકારની પામે ખીજા ઘણા સાસ સાધન છે કે જેનાથી તે પ્રજાની પુરેપુરી સ્થિતિ જાણે છે કારણકા તરીકે ગામઠાના પટેલ તલાટીનું દફતરજ એવું છે કે પ્રજાના સબધી દરેક હકીકત સરકારને પુરી પાડે છે

—ઓ મામાય! મા જોડાવામાં રહેલી સલામતી—

આ સોસાયટીમાં કામ કરનારા આપણે પોતેજ હાથે અને દર વરસે આપણે આપણી મજલમાં ફાવે તેવા સા. માલ્યોને કામ કરવા ચુટી કાઢીએ છીએ એટલે તેમાં લુચ્ચાઈ થવાનો અશક્ય જોઈતો નથી તેમ છતાં દર વરસે સરકાર તરફથી એન્ટિટર સોલેબ સોસાયટીના હિસાબ બાગીકાઈથી તપાસે છે તેમની આગળ કોઈની લુચ્ચાઈ ચાલતી નથી જો લુચ્ચાઈ જણાય તે તેની ઉપર કાયદેસર પગલા લઈ શકાય છે

તેની પાસે માલ આવે ત્યારેજ તે વેચી શકે છે, એટલે તે કોઈ વખત નુકસાન મા આવતી નથી, અને ઉપજેલા નાણા કપાસવાળાઓને વહેંચી આપવામાં આવે છે.

સોસાયટી બાર મીક ૩૧ ૧) લેખે કમીશન લે છે અને કંઈ વ્યાજનો વધારો પડે તેમાંથી તે પોતાનું ખર્ચ કાઢે છે ખર્ચ જતા વધે તે પાછું કપાસ ઉપર જોનસ નરીકે આપી દેવામાં આવે છે.

સોસાયટીમાં એક કાયમનું ફંડ રહે છે તેમાં દર વર્ષે વધારો થયા કરે છે અને તે આફલ વખતે ઘણું જ લિપ્ચેગી થઈ પડે છે.

સોસાયટીનો કોઈ સમાસદ સોસાયટી પાસેથી નાણા કરજે 'લઈ અવર્ગ' ખોટા કરી શકતો નથી કારણ તે તેવા માણસને સોસાયટીમાં દાખલ કરવામાં આવતા નથી જેવા માણસને સોસાયટીમાં દાખલ કરવા તે સોસાયટીની મમ' હગી ઉપર છે. તેમાં કોઈનો કાણુ નથી વળી તેમ છતાં ધારો કે કોઈ માણસ નાણા ખોટા કરવાની ઇચ્છા કરે, તો મણુ તે તેમ કરી શકતો નથી સોસાયટી પોતાના નાણાને ગાંઠે જો રજીસ્ટ્રાર માહેળને સાદી અરજી કરી મોકલે તો તેઓ સાહેબ લવાઈ નીમી તેનો ન્યાય કરાવે છે અને લેખા નીકળતા નાણા વસુલ કરવાને જીલ્લાના મે કલેક્ટર સાહેબને લખે છે જેપરથી તેઓ સાહેબ તે નાણા વસુલ કરી આપે છે એટલે આ સોસાયટીને પોતાના નાણાં વસુલ કરવાને નથી જવું પડતું કોર્ટમાં, નથી લગાવની પડતી સ્ટાર્ટપ ફી અથવા તો નથી કરવો પડતો વકીલ વગેરે માટે ખર્ચ.

સોસાયટીના ખરીદવા શેરને કોઈ સાહુકાર જમ્તીમાં લઈ શકતો નથી, તેમજ તેમાં થતી આવક ઉપર ઇન્ટરેસ ભરવો પડતો નથી વળી સોસાયટી માથી જ્યારે નીકળી જવું હોય ત્યારે અગાઉથી અરજી આપેથી અને પોતાના શેર ખીજના નામે ટ્રાન્સફર કરાવવાથી નીકળી જવાય છે.

આટલી વીગત જાણ્યા પછી જો આ સોસાયટીમાં દાખલ થવાની ઇચ્છા થતી હોય તો તે નીચે અહીં કરનાર વ્રણ પછકી ગમે તેમની માથે પરબવડા રથી અથવા રૂગડ મળીને હકીકત મેળવો, અને દાખલ થાઓ.

નાના વસાહ	}	(૧) વનમાળીદાસ અબાઇદાસ પટેલ એન્ડ એન્ડ
વાયા સુરત.		(૨) ભાઈચંદ્રભાઈ નથુભાઈ પટેલ એન્ડ એન્ડ દીરેક્ટર
તા ૧ - ૧૦ - ૨૭		(૩) પુરુષોત્તમ લખભાઈ પટેલ એન્ડ એન્ડ પી નાનુ વનછા ગૃપ કો-ઓપરેટીવ કોટન મેલ સોસાયટી
- લીમીટેડ નાના વસાહ

પુલ્લ

૧૧૬-૧૨-૫ હાથ પર શીલક
૧૬૦-૪-૨ ડિ બે ના ચાલુ ખાતે
૧૩૦૦-૦-૦ ડિ બે ના કાયમ ખાતે
૧૨૦-૦-૦ ડિ બે ના ધાકલુ કરેલા
શેર

૧૬૯૭-૦-૭

નફા

૨૨૯-૮-૦ કમીશન
૪-૧૧-૬ વધારો
૨૦૨-૧૪૮ જમા થયેલુ વ્યાજ
૯-૮-૪ હી બે માધી મળેલુ શેર
હીવીકન્ડને જોનમ
૦-૬-૭ ગધ સાલનો નફો
૦ ૧૦ ૩ રિ બેન્કમાથી મળેલુ લોન
જોનમ

૪૪૭ ૧૧ ૪

નફાની વહેચણી

૩-૮-૦-૭ નફો

હેલુ

૧૩૪૦-૦-૦ શેર કેપીટલ
૪૬-૦-૦ પ્રવેશ ફી ફીઝર્વ ફંડમાં
લેવાની

૧૩૮૯-૦-૦
૩૦૮-૦-૭ નફો

૧૬૯૭-૦-૭

ટોટા

૫૩-૯-૩ ઉધાર થયેલુ વ્યાજ
૮૫-૦-૦ પગાર
૧-૧-૦ તા ૩૦-૬-૨૭ પછીનું
પરચુલુ ખર્ચ

૧૩૬-૧૦-૬ નફો
૩૦૮-૦-૭

૪૪૭-૧૧ ૪

૮૧-૦-૦ ફીઝર્વ ફંડ ખાતે એ લે તે
ફંડ પ્રવેશ ફી ફા. ૪૬
સાથે ફા ૧૩૦ ૦-૦ ન થયું.
૮૫-૪-૦ બાગીદારોને શેર હીવીકન્ડ
૮૬-૧૧-૦ સલાસદોના કપામ પર ૬૨
વારે ફા ૦-૬-૦ પ્રમાણે
જોનમ
૫૫-૧-૮ મોચાચટીના પ્રોપેગેન્ડામાં
વાપરવા મા અને વધી તે
નવા વરમન નફામાં ઉધ
જવાની

૧-૮-૦-૭

સરૂચ જીલ્લા ખેતીવાડી અને હુન્નર ઉદ્યોગ
ખીલવનાર મંડળનો

સને ૧૯૨૬-૨૭ ની સાલનો

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

३३

સને ૧૯૨૬નો જુન માસ કાઠ પશુ વર્ષાદ વિના પસાર થયેલો પરંતુ
જુલાઈ માસથી જે વર્ષાદ શરૂ થયેલો તે ચોમાસાની આખર સુધી બારે આપ-
ટાઓ સાથે ચાલુ રહેલો, અને વર્ષાદના જે બારે આપટાઓ પડેલા તેવા સ્વતંત્ર
૧૯૨૬ જ્યેષ્ઠ સને ૧૯૭૦ની સાલ પછીથી અનુભવવામા આવેલાં નહીં તળાવો
મરાઈ ગયેલા તેમજ ઢોર માટે પશુ પુરતા પ્રમાણમા ચારો હતો, પશુ વગર
અને હાસીટ તાલુકાઓના કેટલાએક ગામોમાં ચાલુ વરસાદને લઈને પડેલો
ચોમાસુ પાક નિબંધ ગયેલો અને કેટલાક ખેડૂતાનો શીયાળુ પાક પશુ મેળ-
વવાને લાગ્યશાળી નહતા જીલ્લાના બીજા ભાગોમા કપાસ ચારો ઉતરેલો.
કપાસનો ભાવ ચારો હતો જ્યારે રૂનો ભાવ નીચો હતો છતાં પશુ આગળા
વર્ષા કરતા કપાસનો ભાવ નીચો હતો અને તેને લીધે જો કે ફક્ત એક દરે
સારી હતી તોપણ ખેડૂતોને આવક થોડી થયેલી અને રૂના જોછા ભાવને
લીધે વેપારીઓને નસીબ દેવીએ ચારી આપેલી નહી, અને કેટલાએક બારે
વિમાસજીમાં ચારી પડેલા નાણા બજાર ઘણું સખત રહેલું

૧. ૨ ચાલુ સાલમાં વર્ષાદિ જે રીતે શરૂઆત કરી છે તે જોતા ચોમાસુ સારું નીવડે એમ લાગે છે, અને ખેડૂતો હાલતો આશાવાત છે

મહાજના કાર્યવાહકો

૩ વર્ષ હરમ્યાન મરણના પ્રેમીડન્ટનો ઓધો. મેં વાંચના કલેક્ટર માહેએ લોગવેલા અને વાંધસુ પ્રેમીડન્ટ તરીકે મેં ૨૧૦ વાં ૦ સરદાર મોતીલાલ ચુનીલાલે ચાલુ રહી જેતીવારી ત્રીમામીક પ્રગટ કરવાના કાર્ય પર પણ એઓએ હેખરખ રાખેલી મરણના ઓ સેક્રેટરી તરીકે મહે કામ બાંતવેલું.

સભ્યો

૪ જી હગી પર્યન્તના ૧૩૫ સભ્યો પૃથ્વી ૨ ગુજરી જવાથી તેમની સંખ્યા ૧૩૩ ની રહી છે. અને વાર્ષિક ૧૬ સભ્યોમાથી ૩ જણાએ શ્રી આપેલી નહી હોવાથી તેમના નામ ઠમી કરવામા આવેલા અને તેથી વાર્ષિક સભ્યો ૧૩ છે

મીટીંગો

૫ મહાજના નિયમો મુજબ કાર્યવાહક કમિટીની ૬ સભા વર્ષ દરમ્યાન ઘણી હતી અને ૧ વખત સામાન્ય સભા ઘણી હતી

આર્થિક સ્થિતિ

૬ આ સાથે રજુ કરેલું પરિશિષ્ટ મધ્યાનમા લેતા જણાશે કે મહાજની આર્થિક સ્થિતિમા વર્ષ દરમ્યાન સુધારો થયો હતો આગળા વર્ષનું બાકી બહાળ રૂા ૬૦૪૩-૧૫-૧૧ હતું અને રીપોર્ટના વર્ષની આખરે તા ૧-૪-૧૯૨૭ ને રાજ તે રૂા ૬૧૨૫-૬-૨ તુ હતું અને જો કે આ વર્ષમા મહાજની એક્રીસને બાકાનો ખર્ચ વધેલો તે છતા રૂા ૮૧-૬-૩ ખચત રહેલા અને તે મહાજની એક્રીસને કાર્યવાર ચલાવવાની રીતને આગારી છે

૭ વર્ષ દરમ્યાન મહાજની કુલે આવક રૂા ૧૪૫૫-૧૦-૬ થઈ હતી, અને તેમા મુખ્ય ભાગે ત્રિમાસિકની પ્રીના રૂા ૬૮૫, વ્યાજના રૂા ૫૦૬-૬-૯, ડીરેક્ટ લોકલગોડની ગ્રાન્ટના રૂા ૧૦૦ અને વાર્ષિક સભ્યોની પ્રીના રૂા ૨૬) હતા

૮ આ વર્ષ દરમ્યાન કુલે ખર્ચ રૂા ૧-૭૪-૪-૬ થયો હતો તેમા મુખ્ય રકમો રૂા ૪૮૨-૦ છપાવણી, રૂા ૫૪૦) એક્રીસ ખર્ચ, રૂા ૧૫૦ એ.પી.એ. બાહુ રૂા ૧૧૧-૮-૦ પોસ્ટેજ અને રૂા ૪૫ સુસાક્ષરી ખાતેની હતી

૯ મહાજનું બહાળ સરકારી જમીનગીરીઓ અને ભરૂચ ડીસ્ટ્રીક્ટ કો-ઓ. જેક લી મા રેકવામા આવ્યું છે જમીનગીરીઓમા પાંચ ટકાના વ્યાજના રૂા ૫૦૦), પાંચ ટકા વ્યાજની રૂા ૧૦૦) ની, અને ત્રણ ટકાના વ્યાજની રૂા ૧૦૦) ની સરકારી લોન્સ છે અને ભરૂચ ડીસ્ટ્રીક્ટ કો-ઓ. જેક લી. નો રૂા ૧૦૦ નો એક શેર છે અને તેના પર ત્રણ ટકા લેખે ડીવીડન્ડ આવે છે રોકડ ગીલીક પૃથ્વી ભરૂચ કો-ઓ. જેક લી માં રૂા -૨૫૦૦), શ્રીકે. રીપોર્ટમા, રૂા ૨૩૫) સેવીંગ્સ એકાઉન્ટમા અને રૂા -૫૦) આલુ આને સુધવામા આવેલા છે અને વર્ષ આખરે હુથપર રૂા-૧૪૦-૬-૨ રીલીક હતી હીમાળ રીપોર્સર તપાસવામા આવેલો છે અને ખરો માલમ પડ્યો છે

૧૦ આ સાથે રજુ કરેલા પશિષ્ટ જ (૧) મુજબ કાર્યવાહકે કમિટીએ અને ૧૯૨૭-૨૮ની સાલ માટે બજેટ મંજૂર કર્યું છે અને તે પરથી જણાયે છે મહાનગર ખર્ચ તેની આવકથી નીકળી શકશે

સામાન્ય

૧૧ ખેતીવાડી ખાતાના અમલદારો અને ખીજા ગૃહસ્થો કે જેઓએ લેખ મોકલેલા તેમની મહેંગાની અને મદદથી મહાનગર ત્રિમાસીક બરાબર વખત સર પ્રગટ કર્યું હતું અને મરણ તેઓ સાહેબોનો આભાર માને છે

૧૨ આમદાવાદમા ખેતીવાડી પ્રદર્શન બંધવાના સવાલમા મહાનગર ઉલટ લીધેલી અને ઉત્તર વિભાગના કમીસનર સાહેબે જે પહેલી મીટીંગ તેને માટે બોલાવેલી તેમા ભાગ લેવા માટે વાઇસ પ્રેમીડન્ટ સાહેબને મરણ તરફથી મોકલવામા આવેલા અને ત્યારપછી મહાનગર રૂ. ૧૦૦ તેના ફંડ પેટે પણ મરેલા

૧૩ ગયે સાવના મારા રીપોર્ટ પરની મે પ્રેમીડન્ટ સાહેબની ટીકા ધ્યાનમા લેતા હું ધારૂ છું કે આ જીલ્લામા ખેતીવાડીની નીશાળ ખોલવાનો જીનો સવાલ ચર્ચવાતુ મારે માટે મુનાસબ નથી

૧૪ નામદાર સરકાર ખેતીવાડીના વાર્ષિક પ્રદર્શનને ઉત્તજન આપે છે તે આવતા વર્ષમા આ જીલ્લામા તેવું એક પ્રદર્શન બંધવાનો હાલો સરકાર સમક્ષ રજુ કરશે

૧૫ ખેતીવાડી ત્રીમાસીકની નકલો શુજાતના જે ગણકા અને જીલ્લા લોકલબોર્ડોએ અને ફરી રાજ્યો ખરીદે છે તેમનો મરણ આભાર માને છે

બરૂચ હી લે. બોર્ડના ચીફ ઓફીસર મી. લોગીલાલ જે નેટલીએ મહાનગર હિસાબ કાઢી પછી ડી. લીધા સીવાય તખ્તેલો હોવાથી મરણ તેમનો પછી ઉપકાર માને છે

મહાનગર કલાર્ક મી. મુન્ડલ આ એગ દીવાને સતોષકારક રીતે કામ બજાવ્યું છે

(સહી) આઈ. એન. દેશાઈ

રવાના મે વાઇસ પ્રેમીડન્ટ સાહેબ મારફતે

બોન સેક્રેટરી

વાઇસ પ્રેમીડન્ટ સાહેબની ટીકા

આ મહાનગર જે ને પોતાની ઉપયોગીતા વધારવા માટે પોતાથી બનતું કરે છે તેના કાર્યવારને લગતો બોનરદી સેક્રેટરીએ એક મજાનો રીપોર્ટ લખેલો છે ત્રી દર્શનવાદ બોન દેશાઈ જે જે પોતે એક રાજાવાદ વધીત

છે તે છતાં મહાનુ કાર્ય એમણે સંતોષકારક રીતે બજાવ્યું છે એઓ અને ૧૯૧૭-૧૮ ની સાતથી એાન સેક્રેટરી તરીકે ખતથી કામ બજાવે છે મહાનના કારકુન મી સુગ્રામ એક સરકારી પેન્શનર અને કુશળ માણસ છે તેમણે ઘણું સારું કામ કરેલું છે

નીચેના ગૃહસ્થા મેનેજીંગ કમીશીના સભ્યો હતા અને તેમની સલાહ અને ધ્યાનથી મને ઘણી મદદ મળી છે અને તેમનો હું ઉપકાર માનું છું

- ૧ સરદાર ખા ખા આદરણ મચેરણ દલાલ
- ૨ ખા ખા ઠા બરજેરણ સોરાણશા સુ-શીક્ષ.
- ૩ મી હંસુમીયા કમરૂદ્દીન વલ્લુદ્દાર
- ૪ ,, પ્રાણલાલ ત્રીભોવનદાસ ચોકશી
- ૫ ,, દુષ્ણલાલ સુનીલાલ મજસુદાર
- ૬ ,, જગમોહનદાસ મોતીલાલ મજસુદાર
- ૭ ,, ગણપતરામ દુર્ગારામ દેશાઈ
- ૮ ,, ઇશ્વરલાલ નરમીલાલ દેશાઈ
- ૯ ,, રામલાલ મોતીલાલ દેશાઈ
- ૧૦ ,, લોબતશાઈ દુવારકાદાસ મારતર

મહાનના નેના ભરૂચના કલેક્ટર અને પ્રમુખ મીં કુરેશીએ મહાનના કાર્યભારમાં ઘણી ઉદ્વેગ લીધી છે અને તે માટે મને આશા છે કે મહાન તરફથી અને માતા પિતાના તરફથી એમનો ઉપકાર અને માનવા દેશે

આવતા વર્ષે બંનેએ એાણમાં એાણ ત્યાર પછીથી બીજા મળુ વર્ષ સુધી ગુજરાતમાં ખેતીવાડી પ્રદર્શન બરાચ એમ જણાવું નથી હવે પછી બે પ્રદર્શન બારવામાં આવશે તો તે ત્રીધમાં જતશે અને તેથી ભરૂચે હવે તે માટે રાહ બેળી પડશે

મારા સામળવા સુજળ સરવારે દરેક જગ્યામાં ખેતીવાડીની નીશાળ ઉઘાડવાનું નક્કી થયું છે એટલે ભરૂચને પણ પળતસર એક નીશાળ મળશે અને તે મલેગોમાં એાન સેક્રેટરીએ તે માટે અરજ ન કરવામાં રહ્યાપણું થયું છે

(મદ્રી) મોતીલાલ સુનીલાલ,

વાઈસ પ્રેસીડન્ટ, ભરૂચ જીલ્લા હુન્નર ઉદ્યોગ

અને ખેતીવાડી ખીત્તવાર મહાન—ભરૂચ.

એપેનડીક્ષ એ

અરૂથ છલ્લા જોતીવાડી અને હુન્નર ઉદ્યોગ ખીલવનાર મરણની ઓફીસનો
માહે ઓપીલ સને ૧૯૨૬ ની તા. ૧ હીથી માહે માર્ચ સને ૧૯૨૭ ની
તા. ૩૧ સુધીનો વર્ગવારી હીસાણ

જમા			ખર્ચ
રૂા	આ	પા	
૬૦૪૦	૧૫	૧૧	વર્ષ સરખાતની ખુતલી ચીત્ર ધો અરૂથ મા-ઓપરેટીવ બેક હી મા શ્રીકૃષ્ણ ડીપોઝીટ ખાને ૨૫૦૦-૦-૦ મેરીમ ખાત ૧૭૦-૦-૦ રૂટ ખાતે ૧૭૦-૦-૦ મેર ખાતે ૧૦૦-૦-૦ ગવર્નમેન્ટ નો ૧૦૧-૦-૦ વોર બોન્ડમ નમ ૫ ૫૦૦૦-૦-૦ ૧૯૩૩ નો બોન્ડ ૧ ૧૦૦૦-૦-૦ એકદર ૯ ૪૦-૦-૦ ખાતલ સીલક ૩ ૧૫ ૧૧ કુલ ૬૦૪૩ ૧૫ ૧૧
૫૦૬	૧	૮	ગપાજ ખાને ૧૦૦ ૦ ૮ લોકલ બોર્ડ માટ ખાતે ૨૬ ૦ ૦ વર્ષા મેમ્બર શી ખાને ૭૮૫ ૦ ૦ ત્રિમાસી વેચાણ ખાતે ૨૬ ૦ ૦ પોસ્ટલ ખાને ૨ ૪ ૦ અનામત ખાતે મુજીયમ ખાતે ૧૪૫૫ ૧૦ ૮ પગા ખાતે ઓશીમ ભાડા ખાતે છામછી ખાતે
			૧૧૧ ૮ ૦ ૫ ૧૦ ૦ ૧૬ ૮ ૬ ૫૪૦ ૦ ૦ ૧૫૦ ૦ ૦ ૪૮૨ ૮ ૦

પુસ્તક ખરીદી ખાતે	૩	૪	૦
રેશનગ ખાતે	૧૧	૧૦	૦
પગથુરણ ખાતે	૩	૦	૦
ત્રાવેલી ગ (મુગાફરી) ખર્ચ ખાતે	૪૫	૦	૦
ડેડસ્ટોક ખાતે	૨	૨	૦
કુલ	૭૪	૧૪	૦

વર્ષ આખર બાકી સીસક	
શ્રીદેવ ડીપોઝીટ ખાતે	૨૫૦૬-૦-૦
સેરીગ ખાતે	૨૪૫-૦-૦
કરંટ ખાતે	૫૦-૦-૦
સેર ખાતે	૧૦૦-૦-૦
ગવન મેન્ડ નોટ ખાતે	૧૦૦-૦-૦
વોર બોન્ડસ નં ૫	૫૦૦૦-૦-૦
૧૯૩૩ નો બોન્ડ ૧	૧૦૦૦-૦-૦

એકદર ૮૯૮૫-૦-૦

હાથ ઉપરની સીસક ૧૪૦-૧-૨

૮૧૨૫-૧-૨ ૮૧૨૫ ૧ ૨

૧૦૪૬૯ ૧૦ ૮

ટોટલ ૧૦૪૬૯ ૧૦ ૮

અકે દસ હજાર ચારસો નવાણુ રૂપીઆ દસ આના આઠ પાઈ

S, M D

હારકુન

(sd) - I N Desai

આનંદી સેક્રેટરી

એપેનડીક્ષ એ-૧

મહત્વ છલ્લા ખેતીવાડી અને હુન્નર ઉદ્યોગ ખીલવનાર મહાનુ
સને ૧૯૨૭-૧૯૨૮ ની સાલનું બજેટ

જામા			આમત		ખર્ચ		
રૂા	આ	પા			રૂા	આ	પા
૬૧૨૫	૬	૨	વર્ષ સરખાત ખુશતી શીલક				
			શીલક હીપોઝીટ ખાતે		૨૫૦૦-૦-૦		
			સીરાગ ખાતે		૨૩૫-૦-૦		
			કરટ ખાતે		૫-૦-૦		
			શર ખાતે		૧૦૦-૦-૦		
			ગવર્નમેન્ટ નોટ ખાતે		૧૦૦-૦-૦		
			વોર બોન્ડ્સ ૫		૫૦૦૦-૦-૦		
			૧૯૨૩ નો બોન્ડ ૧		૧૦૦૦-૦-૦		
			કોલકર		૮૮૮૫-૦-૦		
			હાય ઉપરની શીલક		૧૪૦-૬-૨		
			કુલે		૮૧૨૫-૬-૨		

૫૦	૦	૦	ધાપણ મુલેલી રકમના બ્યાજના				
૮૫૦	૦	૦	ત્રિમાસીક વેચાણના				
૧૦૦	૦	૦	હીમીક્ટ લોકલ બોર્ડ માંડના				
૪૦	૦	૦	વાર્ષિક મેમ્બર શીના				
૨૦	૦	૦	ત્રિમાસીકમાં બજેટ ખર્ચર ઉપાવવા બાબે તેના				
૪૦	૦	૦	પોસ્ટેજના		૧૨૫	૦	૦
			ઉપામણી ખાતે		૫૦૦	૦	૦
૧૫૫૦	૦	૦	પગાર ખાતે		૫૪૦	૦	૦
			ઓશીસ ભાગા ખાતે		૧૫૦	૦	૦
			અમદાવાદ ખેતીવાડી પ્રદર્શન માટે તા	}			
			૧૫-૪-૨૭ ની મેનેજર કમીટીના		૧૦૦	૦	૦
			કરાવ ના ર પ્રમાણે				
૧૦૬૭૫	૬	૨			૧૪૧૫	૦	૦

૧૮૬૫	૧	૨	પાલસો સત્તાજી	૧૪૧૫	૦	૦
			પુસ્તક ખરીદી ખાતે	૧૦	૦	૦
			રેશનરી ખાતે	૨૦	૦	૦
			મુમાફગી ખર્ચ ખાતે	૧૦	૦	૦
			ડીમોનસ્ટ્રેશન ખાતે	૧૦	૦	૦
			ગોરથુખુ ખાતે	૫	૦	૦
			પરચુરથુ ખાતે	૫	૦	૦
			ડેકરોઠ ખાતે	૫	૦	૦
			તતાદી મેદેનતાણા ખાતે	૫	૦	૦
			ગાગર ખરીદી ખાતે	૫	૦	૦
			મેઠ ૬૨	૧૪૮૦	૦	૦
			ખાફી મીલક	૧૪૮૫	૧	૫

१०९७५ १ २ ५३ १०९७५ १ २

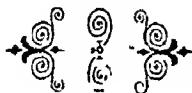
અંદે હમ હજાર છસો પચોતેર રૂપીઆ છ આના બે પાઈ

S M D

ଶିଳ୍ପ

(⁻sd) I N Desal

બો.નરસી સેક્રેટરી,

શ્રી ગુજરાત દેરોનું દવાખાનું ઊભરેઠ

—*****—

ઠેકાંણુ—ખોડ સાગોગે હનુમાન સામે, સ્વામીનરયણના ડલામા
ધરનુ ઠેકાણુ—પાટમાં

વખત—મચારના ૬ થી ૧૧, સાજના ૩ થી ૫

અત્રે દોરેના રે ગો જેવા કે બળીઓ, ખરવા અને મોવાસો, ગળસુટો, ડચુરો, અથુ છુ આકરો, કુસુવા, બધકોપ, ઝાંડો, મરડો, ઠરમીઆ, ઉધરસ, નબળાઈ, સધીવા, શી ગડું ભાગણુ, ઠરમોડી, છવડા, ઇતરડી, જુઆ, આખ કુખવા આખવી, આખા કુલ પડણુ, કાન પાકવો, જખમ, મચકોડ, રમેળી, સુમડું, હાડકું વાગણુ, પગ ઉતરી જવો, આખ આખણુ, નાખોરી કુટવી, દાઝણુ, ખોટો, ઉઠરી બાગદના પગમા ગસ પડવો, ગાય અંગર લે સને આર ન પડવી, વલો, ઝેર ચડણુ વીગેરે અંગેરે દરદોની દવા પ્રી લઈ કરવામા આવે છે

૨ જે ખેડુત ભાઈઓ પોતાના દોર અત્રે ના લાવી શકે એમ હોય તેમને ઘેર દવા આપવામા આવશે

૩ ચોગ્ય ફી આપેથી દાકતર ઘેર આવી દોર તપાસશે અને ઉપચાર કરશે

૪, ઠરમોડી ની દવાનો અમતે ખાસ અનુભવ છે સેકેડે ૮૦ ટકા ઠરમોડી ના કેસો મારે થાય છે

૫ પત્ર વહેવારથી દવા બતાવવામા આવશે અને સલાહ આપવામા આવશે, પત્ર વહેવાર કરનારાઓએ પાચ આના ની ચોરટની ટીકીટો પ્રત્યેક વખતે પત્ર સાથે ખીડવી દઈનું કારણ અને સપુર્ણ હકીકત પત્રમા જણાવવી

૬ બળીઓ, ખરવા, છવડા, જુઆ અને છ ગોડીઓ, દુબળા બળદ અને ઘોડાની શક્તિની દવા વેચાતી મળશે

મહાશંકર હગનલાલ જોશી છ બી વી સી

૬ ટાયડ વેટરીનરી સરજન, (દોરના દાકતર)

ઉમરેઠ છત્રે ખેા

કંહાનવા.

(લેખક — શ્રી રમેશ્વર અંબાલાલ ભટ-કંહાનવા)

ગાયકવાડી રાજ્યની સરહદમાં ફસાળુ ગામ છે. અસલ આ ગામ 'કાનગર' નામના એક ગોસાઇએ વસાવેલું કહેવાય છે. ગામની વસ્તી ૨૭૪૭ અને ઘર ૭૦૦ છે. ગામમાં અનલ 'ગામેચી' એ નામના ખારિયા દેામનાં પટેલોની પટેલાઇ હતી ઘણો કાળ થયા તેઓએ નજીવા અનાજ માટે એ પટેલાઇ દધીય પ્રદાણોને આપી હતી એની દત્તકથા ચાલે છે. ગામમાં ૧૦૦ ઘર દધીય પ્રાણ્ય હોના છે. બાકી પરચુરણ વસ્તી પામીદાર, ખારિયા, પગી, ગુસલમાન ઇત્યાદિ છે.

ગામની જમીન ચાર ભાગદારોના નામે છે તે જમીનના બેંથુ ખેડ હંક તન્કિ ખારિયા, પગી વીંગેરે લોકો વથપરપરાથી હોગમે છે. આ ગામની પાક ફસલ ખાર માસની ગણાય છે. જમીન ફળદુરુષ છે. રાયણ, ઓખાના વિશેષ ઝાડ છે. કેરી અને રાયણ પર નિરાંધર વર્ગ પોષણ કરી સ્વલ્પવન વ્યતિત કરી શકે છે. ગામનું તળાવ અને તેની પાળપર બધાયેલી હો. એ નિશાળ જોવા સરખી છે. ગામમાં એક વાચનાલય-પુસ્તકાલય અને ગરીબ ખેડુતોને દેવામાં હુર કરવા સહાયકારી મહળ સ્થાપેલું છે. પણ 'ભાગવારીના' અનિષ્ટ પરિણામે હજી સુધી સહકારના ખીજ ઉગી શક્યા નથી.

ગામની પુર્વ દિશાએ અર્ધા માઈલને અંતરે "બગલો" એ નામથી પ્રસિધ્ધ થયેલું ચાત્રાનું એક સ્થળ છે. ત્યાં હરવર્ષે બાદરવા મહિનાની સુક એકાદશીએ બારે મેળો વસાય છે. આશરે ૧૧૦ વર્ષ પુર્વે જાતે પાટિદાર નામે કલ્યાણુદાસ મહારાજ વડોદરાથી અહીં આ (બગલો) આવેલા અને તેઓએ ત્યાં એક રાયણ નીચે પોતાની બેઠક કરેલી જે રાયણ હજી હયાત છે. ત્યાં શ્રી કલ્યાણુદાસ મહારાજે સમાધી લીધેની (જે બધી સવિસ્તર હકીકત જાણવા માટે "મતોની વાણી" એ નામનું પુસ્તક "બગળા" થી શ્રી ભગવનજી મહાર જે પ્રસંધ કર્યું છે તે પરથી જાણી શકાયે કીમત રૂ. ૧-૮-૦) શ્રી કલ્યાણુદાસ મહારાજ પછી તેઓના શિષ્ય શ્રી પુષ્પનંદ સ્વામી જેઓ કંહાનવાના પટેલ હતા એને જેમનું નામ ભગવનજી હતું તે થયેલા અને તેમના શિષ્યના શિષ્ય પગી હોત એ જગ્યા પર શ્રી ભગવાનજી મહારાજ કામ કરે છે. આ એક આશ્રમ છે. આનુબાહુ ઘોડી ઘાડ ખડી છે. આશ્રમનાં અંગે એક તળાવ છે. આ આશ્રમમાં દેાઈ પદ્ધ નથી કે કોઈ જાડા ધર્મમાં મેળો.

નથી 'અખાણ' ની વચાવણી અહીં આ ઉતરેલી છે અહીં આ કેટલીક જુની "સતોની વાણી" છે જે હજીએ અપ્રસિધ્ધ છે ગુજરાત જે સતોનું સહિત્ય મેળવવામાં હજીએ નિષ્ફળ નિવડેલું છે તેવા સતોની વાણી અહીં આ જગરમાં ભરેલી છે

શ્રી કલ્યાણકાસ મહારાજની વાર્ષિક સવતસરી દરેક વર્ષે આશો વદ ૨ ને રોજ ઉજવાય છે એ જગ્યાએ શ્રી કલ્યાણકાસ મહારાજની ઘણાં લોકમાં ખાધા ચાલે છે ત્રણ-ચાર વર્ષથી વઢાઈરાના કુભાર લોકો દર પુર્ણિમાએ દર્શનાર્થે અહીં આ આવે છે જાવા રળીઆમણા પ્રદેશના ખેડૂતો શહેર-નગરના જનો કરતાં સારૂ અને સુખી જીવન ગુજારે છે

હિંદમાં ખેતીવાડીના ઉદ્યોગ કેમ ખાલી શકે?

—*****—

આદેશ ખેતરો અને મહામતી મડળીઓ સ્થાપવાની જરૂર

અમેરીકાની યુનીવર્સિટીમાં ખેતીવાડી, ખાગજગીયો તેમજ ઢોર ઉછેરનું શીક્ષણ લઇને પાછા ફરેલા ગુજરાતી યુવક રા દીનકરરાવ મજલાલ પડયા હાલમાં હિંદમાં પાછા ફર્યા છે ખેતીવાડીની હાલ તી પધ્ધતી ઉપર "હી ફુરનાન"ના પ્રતીનીધીએ તેમની સુવાકાત લીધી હતી જે વેળાએ તેમણે નીચેના વીચારો રોશન કર્યા હતા એ બોધ ભરૂચના સેવાશ્રમમાં રહીને ડેરીનું કામ કરવાના છે

સ—આપણા દેશ તી વસ્તીનો ૮૦ ટકા જેટલો ભાગ ખેતીવાડી ઉપર આધાર રાખતો હોવાથી તે વીયયમાં સુધારણા કરવા માટે તમે કંઈ ઉપાયો સુધી શકો?

જ—આ પ્રશ્ન ઘણોજ બડોળો છે છતાં જનરો તેટલા દુઃખમાં જવાળ આપવા યત્ન કરીશ પ્રથમ તો જે પ્રકારની ખેતી અહીં ચાલે છે તે જોતા વસ્તીનો ૮૦ ટકા જેટલો ભાગ તે ઉપર આધાર રાખે તેજ ખોટું છે બીજા ધધા અને ખેતી વચ્ચે જન-સમાજની એવી રીતે વહેચણી હોવી જોઈએ કે જેથી મામાજીક સમતોલપણ સચવાય યુનાઈટેડ સ્ટેટમાં લગભગ ૨૭-૨૮ ટકા જેટલો વસ્તીનો ભાગ ખેતીવાડી ઉપર આધાર રાખે છે આપણા દેશ ૩૭-૪૦-૪૫ ટકાનો આકરો હુ સુગવુ બીજા કયા ધધા દાખવ ધઇ શકે તે વીયયમાં આચારે ઉગતો નથી

આપણી એક દેશીય ખેતીમા સીન્ન સીન્ન જાતના તત્વો દાખવે થતાં જોઈએ એટલે કે કૃષ્ણ એકલા / ઘઉં અગર એકલો જ કપાસનો પાક વાવીને ખેતી ન રહેતા તે સાથે ઢોર હથેર, અરવ પાલન, ગાગાયત, મરઘા કુકડાનો ઉત્તર (જે લોકોને તેમા બાધ ન હોય તેવાઓ માટે) વગેરેનો આપણી ખેતી મા સમાવેશ થવો જોઈએ. વળી જ્યાં રતણ (Ratna) થઈ શકે તેમ હોય તેવી જગોએ વસાહ ઉપરજ આધાર ન કખાતા શીયાળુ પાક લેવાવા જોઈએ.

એક હુગાની મી માફક આપણા ખેડુતો જગીનના તત્વો હુડી રહ્યા છે. છલ્લુ વગેરે બાળવાગા ન વાપરતા જગીનને 'તે' ખાતરના રૂપમા પાક મળવા જોઈએ.

ખેડુતોને મદદ અને સલાહ મળે તે માટે જગોએ જગોએ આદર્શ ખેતરો સ્થાપન કરવા જોઈએ તેમા ઉપર ખેતીવાડીને લગતા પ્રયોગો, કરી આરથીક ક્રમીએ મફત થાય તેના પાયા ઉપર લારી મુકી ખેડુતોની આગળ ધરવા જોઈએ ખેડુતો તાક સેવાસ્વચ્છી જોનારા વાવરધા રાસુઓના હાથમા આવા આદર્શ ખેતરો અપાવા જોઈએ.

સહકારી મળીઓ

ખેડુનો મી સહકારી મળીઓ ઠેક ઠેકાણે ઉભી કરવી જોઈએ અને તેમી મળીઓ દ્વારા ખેડુતન બધો વ્યવહાર ચલાવવો જોઈએ, ખેડુનોને જમાન સુધાન્વા માટે અને પેતાનો ધધો સફળતાથી ચલાવવા માટે ઓછે બધાએ અને લાખી મુદતના હખાથી નાણા ધીરાવા જોઈએ.

ખેડુતોની ખરી સ્થીતી તપાસીને સહાયથી સરકારે પોતાનું કાર્ય ચલાવવું જોઈએ સરકાર ખેડુતો ઉપર નજરે છે, ખેડુનો સરકાર ઉપર નજર નથી એ સુત્ર બતાવુ ન જોઈએ ખેડુતો હાવમા ખેતીના ધધાગાથી શુ કાકા કાકે છે તે હમા. જોઈએ કારમનો દશ વર્ષનો રીપોર્ટ ચોડાવવામા બહા પડશે તેથી સમજશે.

આમ વચન મી કરજ

અરક ન્યાયે પોતા મી ફજ સુકર્તી હેય ત્યાયે આમ વચને ખેડુતનો પ્રશ્ન હય ધ વો જોઈએ અને આગળ સુવકોએ ખેડુતોની સેવા માટે પોતાનું જીવન સમરણ કરી ગાગણએને કાર્યક્ષેત્ર ખતાવી અપલાવવું જોઈએ બીજા કેટલાએ બીચરિ અત્યાયે માગ મગજમા નરવરે છે પણ અત્યાયે આથી આગળ વધતો ખેતીની સુધારણાને અગે ચમેનો ઉપયોગ અને મજુરોનો પ્રશ્ન ધણા મુદની પાતો છે પણ તેમા હાવમા હુ નથી ઉતરને.

સ—ખેતીવાડી એક સાર્વજનિક ઉદ્યોગ તરીકે હીદમા મોગ પાયા ઉપર સફળ થઈ શકે તેવો હાલના સંજોગોમાં તમને સંભવ લાગે છે ?

જ—હા અને ના જ્યાં જ્યાં જમીન એક માલીકને હાથ હોય, સ્વામી આદી માટે, યોગ્ય વ્યવસ્થા હોય, કાર્યવાહક કામનો ભણકાર હોય યત્રો વગેરે દાખલ કરવા માટે સગવડ હોય અને જોઈએ ત્યારે પુરતી મજૂરી-મળી રહેતી હોય તો મોટા પાયા ઉપર ખેતી જરૂર સફળ થઈ શકે આ વાત સલાહભરેલી છે એમ સમજીને નહીં પણ વ્યક્તીના વીચાર કરીનેજ હું કહું છું જ્યાં નાના નાના ખેતરો હોય ત્યાં તેમને તોડી નાખી એક માણસને હાથે જમીન એકઠી કરવી તે હું યોગ્ય ધારતો નથી પણ એક માણસની જમીન સો દુકામાં વહેંચાઈ ગયેલી હોય ત્યાં હું જરૂર એ સુચના કરૂં કે ધીજીલ લોકો માથે સમજૂતી કરી દરેક ખેડૂતની જમીન એક જથ્થે ધાય તેવો ચત્ત થવો જોઈએ જમીનની જાન અને સ્થળની અનુકુળતાના પ્રશ્નમાં આ વાતમાં દૃઢ તો નથી

વળી મોગ અને નાના પાયા ઉપરની ખેતીની સફળતાનો આધાર પાકની જાત ઉપર રહે છે શક ભાજી જેવો પાક નાના પાયા ઉપર કરતા પણ ફાયદો કરી શકાય છે આજ કાલ યુરોપમાં નાના નાના ખેડુનો (small holders) ને યગભર કમવાનો પવન ઠીક વાઈ રહ્યો છે

સ—અમેરીકામાં ખેતીવાડીની પદ્ધતીમાં અને આપણી પદ્ધતીમાં તમે શું ફરક જોયા તેનો કાઈ ખ્યાલ આપશો ?

જ—સંઘર્ષ વધારે આખે ઉડીને બાહે તેવી વાત તો એ છે કે યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં ખેતી એક વેપાર જેવો ધંધો (business) લાગે છે ત્યાં એક માણસ એ જ ખેડૂત હોય તો ધીજીલ વેંચને ઉપદેશક હોય વળી તેજ માણસ કંતો ઉપદેશક થવામાં ન કુચ્છે તો સાબુનું કારખાનું કાઢતો હોય કે વીજળીથી ઝાંઝૂ કાઢવાના સંસ્થાનો એજન્ટ થઈ બેઠો હોય આ વાત હંમેશા જનતી નથી પણ જાને તો નવાઈ જેવું નથી એમ કહેવાનો મારો ભાવારથ છે—આપણી ખેતીવાડી બાપ દાઢ નો ઉત્તરી આવેતો ધંધો (Profession) છે

યત્રોર્ને ઉપયોગ

ત્યાં ખેડુતો પોતાના સચરચીલા અને કુટુંબ કબીલા સાથે ઘર કરીને પોતાના ખેતરોમાં રહે છે જ્યારે આપણે ગામમાં રહીએ છીએ અને દરરોજ પોતાના સાધનો લઈને ખેતરોમાં આવજા કરીએ છીએ ત્યાં સામાન્ય રીતે ખેતરો બહુ મોટા અને એક માલીકની જમીન ઘણું ખર્ચ એક જથ્થે હોય છે જ્યારે અહીંયા તેનાથી ઉધીજ વાન છે ત્યાં જેમ જાને તેમ યત્રો (Machinery)

નેા વધારે ઉપયોગ થાય છે જ્યારે અહીં સામાન્ય ખેડુતને ત્યાં તે સ્વપ્ન વત વાત છે ત્યાં મોટા ધનાઢય ખેડુતો પશુ કામ કરવામા શરમ માનતા નથી એટલુંજ નહીં પણ તેમાં અલીમાન લે છે લાઇ, આપણા ખેડુતો પોતાને હાથે લઇને પાણી પીવું તેમા પણ નાનમ માને છે, આપણે અહીં જેમ બળદ વાપરીએ છીએ તેમ તે લોકો ત્યાં જ્યાં પશુની જરૂર પડે ત્યાં ઘોડા અને ખરચર વાપરે છે ત્યાં ખેતી પદ્ધતીસર ગોઠવાયલી હોય છે દાખલા તરીકે જ્યાં મકાઈનો પાક વધારે થતો હોય તે લતામા માસને માટે ઠોર અને સુવર (Hopper) રાખવામા આવે છે જ્યાં ઘોડા-ઘાસ (grass અથવા નાનિલ) અને બીજા ઘાસ સહી વધારે થઇ શકે તેમ હોય ત્યાં દુધાળી ગાયો અને તેની સાથે મલાઇ વગરના દુધનો ઉપયોગ કરવા માટે સુવર અને કુકડા વગેરે રાખે છે આપણે ત્યાં એક બીજાને અનુરૂપ થઇ પડે તેવો પાક લેવાતો જોવામા આવતી નથી

સ—ખેતીવાડીને અગે ડેરીઓની સરકારે હી દુસ્તાનમા સ્થાપવા માટે કઇ રીતે કામ લેવામા આવે તો તે સફળ થઇ ?

જ—આ સવાલનો જવાબ આપુ તે પહેલા એક વાત મને યોગ્યી દહીં લેવા દો

ડેરી શબ્દનો આપણે અહીં હુરૂપયોગ કરતા લાગીએ છીએ અહીં સામાન્યતઃ ડેરી એટલે દુધ એકઠું કરી તેમાંથી મલાઇ કાઢી શહેરમાં ચઢાવી દેવાની અને મલાઇ વીનાના દુધનું દહીં બનાવી વેચવાની અગર ડેરીન બનાવવા ની સરકાર માનીએ છીએ આવી ડેરીઓથી દેશને ફાયદા કરતા મુદ્દશાન હું વધારે જોઈ છું, હું ડેરીને શુદ્ધ દુધ ઉત્પન્ન કરી અગર ઉધરાવીને શુદ્ધ અવસ્થામા પ્રજાને પુર પાડનારી, શુદ્ધ ઘી અને દુધમાંથી બનતા બીજા પદાર્થો ઉત્પન્ન કરનારી અને ઢોરની બાત સુધારવા તથા ખેતીવાડીને વધારે સમૃદ્ધ કરનારી સરકાર માનુ છું આવી સરકારે સ્થપાય તોજ દેશને લાભ છે

ડેરી એટલે શુ ?

સહી પહેલા ડેરી શુ છે અને તેથી આમ પ્રજાને શુ ફાયદો થઇ શકે તેમ છે તે લોકોને ગળે ઉતારવા ચલ કરવો જોઇએ જ્યાં સુધી તે નહીં થઇ શકે ત્યાં સુધી ડેરીનું કામ ઉપાડવા પછી આપણને ઘણીજ અગવડો પડવાની આપણે જેને ગ્રામ્યશીક્ષણ (Mass education) દહીંએ છીએ તેનો આશરો લેવો પડશે આ કામ માટે મેં એક શીનેમાની ફીલમ બેચેરીફથી મગાવી છે અને પછસા પ્રાપ્ત થતા ૧૨૫-૧૫૦ મેલ્ડ લેન્ટર્નની સ્લાઇડ બનાવવાનો છું

હુધ ઉત્પન્ન કરનારી સહકારી મંડળીઓ સ્થાપવી જોઈએ હરેક ખેડુત આ સહકારી મંડળીનો સભ્ય થાય અને પોતે ઉત્પન્ન કરેલુ હુધ આ મંડળી સીવાય બીજા કોઈને આપે નહીં. હુધ અને હુધથી બનેલા પદારથો આ મંડળી દ્વારાજ વેચાય અને ધર્યેલુ ઉત્પન્ન ખર્ચ વગેરે કાઢયા પછી હુધના પ્રમાણમા હરેક ખેડુતને ૨ જે આ મંડળીઓ ડેરીના કામને લગતી બધી હકીકતોથી ખેડુતોને માહિતી સમજાવતા પ્રયત્નો કરે ખેડુતનો માલ વેચવામા નહીં પણ ઉત્પન્ન કરવામા પણ આ મંડળીઓ સહાયતા કરે આમૃથતા વચમાં જે એ જાન્ટો બરાબ ગયા છે અને ખેડુતોનો નફા ખાઈ બાક છે તે આવે આવે અતરધાન થઈ જાય

હુધનુ ઉત્પન વધારવા માટે શાસ્ત્રીય રીતે ડોરની પસંદગી થાય, અને કાળજીપુરવક ડોરનો ઉછેર થાય અને ચારે અપાય તો ડેરીના કામમા સફળ તા મળે એટલુ જ નહીં પણ હુધ વગેરે પણ સરના કરી શકાય

હુધમાથી કઈ ચીજો બનાવી શકાય

હુધમા રહેલા પાણી સીવાયના બધાજ તત્વોનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ હુધનો ભુકો ડેસીન, જીરી ભુદી જાતના દહી, ખમીર વગેરે ઘણી ચીજો હુધ-માથી ઉત્પન્ન કરી લેવી શકાય

જે માણસને વાધો ન આવતો હોય તે ડોરની સાથે કુકડા મરદા અને ખાપી શકે તો ભુડ વગેરેનો ઉછેર કરે અને તેમા હુધના રહ્યા કર્યા પદારથ (૧ product) નો ઉપયોગ કરે આ રીતે ગ્રહણ કરીને ડેનમારકે પોતાનો ઉદ્ધાર કર્યો છે

આભોક્ષવાને અનુકૂળ ડોર રાખવા જોઈએ, ડોરને લીલુ ઘાસ હમિશા મળે માટે રવાણ અને સાચલો (૫૦) નો ઉપયોગ થવો જોઈએ

સ—અત્યારે આપણા દેશમા ડોર ઉછેર જે રીતે કરવામાં આવે છે તેમા આપને કંઈ કંઈ ખામીઓ દેખાય છે અને તેમા કયા કયા સુધારાઓ કરવાની જરૂર છે ?

જ—આ પ્રશ્નનો જવાબ આડકતરી રીતે પહેલા આવો ગયો. સારામાં સારી જાતના ડોર એકઠા કરવા જોઈએ ખાસ કરીને સાઠની પસંદગી કરવામા ઘણીજ કાળજી રાખવી જોઈએ. એક ગાય એક વરસમા એક વાછરડુજ આપી શકે ત્યારે એક સાંઠ પચાસ વાછરડાંનો પીતા થઈ શકે છે તે વાત ધ્યાનથી ધાર રખાવી ન જોઈએ આપણી શેરીઓમા જે નમાલા સાંઠ (સુર્યના સાંઠ) દખડે છે તેમને છુગ ન મુકવા જોઈએ અને નામરદ (Castrate) કરવા જોઈએ જેથી તે જાત ન બગડે વળી આપણે ગમે તે જાતની ગાય, ગમે તે જાતનો સાંઠ દેખાડીએ છીએ તેમ બનવુ ન જોઈએ જેમ બને તેમ ડોરની

જાત શુદ્ધ રાખવા માટે તનતોડ પ્રયત્નો થવા જોઈએ. જે દારૂ આરથીક કપડીએ નકોમાં દાગતા હોય તેમને વીણી કાઢવા જોઈએ. તેને શુ કામમાં લેઈ શકાય તેના ઉઠાણમાં ઉતરતો નથી.

દોરને આપણે એકતરફી યોગજ આપીએ છીએ તેમ ન થયું જોઈએ જુદી જુદી જાતના ખોરાક એવા પ્રમાણમાં અપાવા જોઈએ કે શરીરને જોડતા અને હુધગા આવતા બધા તત્વોનો તેમાં સમાવેશ થઈ જાય.

દોર તદુરસ્ત છે કે નહીં તેની આપણે થોડીજ કાળજી રાખીએ છીએ આપણા હુન્નરો દોર ખાસ કરીને વાછરતા રોગના લોગ થઈ પડે છે તેમાંથી તેમને બચાવવા યત્ન કરવા જોઈએ માણસની જેમ દોરને પણ સ્વચ્છ, જગ્યામાં રહેવાની અને પુષ્કળ હવા અજવાળાની જરૂર છે એમ આપણે સમજવું જોઈએ.

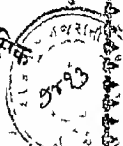
દોર ઉછેરતું કામ શહેરથી થયે હુર જ્યાં જમીન સસ્તી હોય જાને ચરણ પુષ્કળ ગોળી શકતું હોય તેવી જગ્યાએ થવું જોઈએ જેથી દારૂ થોડી કીંમતે ઉછેરાય અને ઘેર હાથી પ્રાપ્તવા જેવું ન થાય.

સ—એકંદરે તમારા અમેરીકાના અનુભવ ઉપરથી તમે એમ નથી માનતા કે હી દનો ખેડુત વધારે મહેનતુ અને બુદ્ધીશાળી છે અને જો તેને યોગ્ય પદ્ધતીસર ખેતીતું શીક્ષણ આપવામાં આવે તો તે જમીનના કેસને, વધારી શકે.

જ—ખાવાજી અવાલનો જવાળ મે પહેલો અમેરીકામાં જ્યાંના એક પાદરીને આપેલો અને ખીજી વળત અમદાવાદ વીંચાપીઠમાં આપેલો, આપણા ખેડુની ધણી જીલ્લા, બુદ્ધીશાળી છે છ. સામ્રીય ધન (Sonaraj) તાજાં ૧૯૨૭) માં ઉલ્લેખવાળા છે. તે લોકો આજે રૂઢી અને વહેમોનો લોગ થઈ પડ્યા છે. અને તેમની ઓરથીક સ્થિતિ તો એટલી નળગી થઈ છે કે વીચાર કતા કમ કમાટી દપળે ઉતમ પ્રતીતિ ખેડુતો હોવા છતાં અત્યંત તરૂટીએને લીધેજ આ પહેલે ખેતીમાં આગલા પાછળ છીએ તે અપ્રભુ એક દુરભાગ્ય રહેવાય ઠર હુછેર અને પાતળગા આપણો, જગતીઓ અને ભરવાડો દુનીયાના કોઈપણ ખેડુ તને ટપાર મારે તેવા છે હું ખાતરીથી માનું છું કે કિંગવણી અને તક મળે તો આપણો ખેડુન દુનીયાના કોઈપણ ખેડુતની હામાં અણીમાત સમે ઉભો રૂઢી શક પલ્લવના કેટલાંએ ની સર ખેડુતોએ કેલીફોર્નિયાના કાલક બગીચાને કમડપ કમડા છે અને કેટલાક કસામીપતી થઈ બેઠા હતા અને છે તે ખેડુનો આપણો ખેડુતોમાંના સુનદા નર્ય પણ સામાજ વગનાજ હતા એમ હું અનુભવથી માનું છું કેલિફોર્નિયા અને અમેરિકા મળતા દોરનો ખેડુન તેજ પરદેશી વાગને દોર માંશે જો વાન તદન ની ગુડ છે.

શ્રી ગુજરાત

લેતિવાડી અને હુન્નર ઉદ્યોગ ત્રિમાસિક

The Gujarat Agricultural & Industrial Quarterly.

વર્ષ ૧૫ સુ.]

એપ્રિલ ૧૯૨૮.

[અંક ૧ લા.

પબ્લીશીંગ કમિટી

—(—)—

૧. સરદાર શ. બા. મોતીલાલ યુનીલાલ દેશાઈ, ભરૂચ
૨. મી. બહુભાઈ બી. નાયક
ડીવીઝનલ મુનિસ્ટ્રી-હન્ટ ઓફ એગ્રીકલચરલ
નોરધરન ડીવીઝન-અમદાવાદ
૩. મી. હરણાથ ઉમાયાસ કર પેરા
ડીસ્ટ્રીક્ટ એગ્રીકલચરલ ઓવરશિયર-ભરૂચ
૪. મી. કાલીદાસ કામોદરદાસ ખાધીયા
૫. મી. પ્રથમલાલ નરસીલાલ દેશાઈ
૬. મી. ગણપતરામ-કુર્મારામ દેશાઈ

આવાંર્થ - જેની ઉપર જેટલું પોતે જાતે દખરેખ રાખે તો તે સર્વાર્થ આપે એવી છે પરંતુ જો પોતે તેના ઉપર નજર નહીં રાખે તો સર્વાર્થ આપે એવું મુશ્કેલીથી પાસાંદેર નહીં કરે છે.

લવાજમ-મહજના લાઈફ મેમ્બરોને મફત-મહજના સલાસદારોને મફત

અન્ય-ગ્રહસ્થો માટે વાર્ષિક રૂ. ૧-૦-૦ ચોરટોજ રૂ. ૦-૨-૦

વિષયાનુક્રમશિલ્પ.

નંબર	વિષય	લેખક	પૃષ્ઠ
૧	આલોહ તાલુકામા થઈ રહેલો ખેતીનો સુધારો	મી. નાથાલાલ હ. પુરોહિત	૧
૨	સુબઈ ઇલાકાની ઢોર સુધા- રણની ચોજનાઓ	(પચમહાલ રેવાનાકા વર્તમાન ઉપરથી)	૭
૩	ચત્રતો જમાનો	(“હી હુસ્તાન” ઉપરથી)	૧૦
૪	હિંદમા પાકતા રૂઢિતુ ભવિષ્ય	”	૧૭
૫	ખેતીનો ઉદ્ધાર શી રીતે થાય?	”	૧૮
૬	સુબઈ ઇલાકાનો પાક	”	૧૯
૭	ધોડીળા ઘઉંમા બીડી પસંદગી વીચે	રા. પરાગલ ૨ દેશાઈ	૨૧
૮	ખેડુતોએ નવશરનો વખત કેમ ગાળવો અથવા રોતરણી થનાવટ	રા. વાઢેલ નાથવલાઈ છીનાભાઈ	૨૩
૯	બીની પસંદગીથી તુલનો સુધારો	રા. નર્મદાકાકર લેવી	૨૭
૧૦	શુજરાતમા લખાકુના પાક માટે ઉત્તેજાગી ખાતરી	(ખેતીવાડી ખાતુ સુબઈ)	૩૦
૧૧	શુજરાત કોઓ કોટન સેવ સોસા ચટીઝ ફેડરેશન ની કાસરાની ખેડક સુ કામકાજ		૩૩
૧૨	જલાલપોર તાલુકાનુ ઢોર તથા ખેતીવાડીનુ ચોટ્ટ પ્રદર્શન		૩૫
૧૩	નાના વિસ્તારના ખેતીની જમીન ખાખત આકટના સુચદા ઉપર ઓન સર સુનીલાક મહેતાનુ ભાષણ		૪૧
૧૪	સરૂચ ખેતીવાડી મહાનુ નવા વર્ષનુ ખજેટ		૪૭

પે.ટી.વ.ડી. અને હુદ્દર ઉદ્દેગ

ત્રિ માસિક.

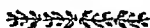

વર્ષ ૧૫ મુ]

ઓપ્રીલ-૧૯૨૮

[અંક ૧ લે]

આલોદ તાલુકામાં થઈ રહેલો ખેતીનો મુદ્દારો.

લેખક - નાથાલાલ હરીશંકર પુરોહીત

આલોદ તાલુકો એ પચમહાલના પાચ તાલુકા માહેનો એક તં હુકો છે. આલોદ તાલુકામાં કાળી, શુરો, લાલ તેમ પત્થર વાળી તથા ટેકરા ટેકરી વાળી જમીન છે તેમ મોટી નદીઓ તથા નાના નાના વહેણાં પણ મહુમ પડે છે કેટલેક ઠેકણે જંગલની ટેકરી મહુ મહુમ પડે છે

તાલુકામાં ખેડુન ૧૪૦૦૦ થી વધારે જમીન પાટીશર લખાના ધાચી વીગેરે છે તેમાં મુખ્યત્વે ઘણાં જાગ જમીનનો છે તે લેકાનો ખેતીનો મુખ્ય ધધા છે તેઓ ગાય, બેસ મોટા પ્રમાણમાં રાખે છે હોરાની જાત નાનામાં ની છે તેમને ઉછેરવા સરક તેમ ધસ ધારા સરક જીલકુલ એહુ ધ્યાન આપવામાં આવે છે તાલુકાનો કુલ રકમ ૧૭૨૨૭૧ એકરનો છે તેમાં લગભગ ૬૫૦૦૦ એકર પર નાવેનર થાય છે આ તાલુકામાં ચોમાસાનો મુખ્ય પાકમકાઈ, ડાંગર, તલી, રાવ, અટક, મગ, શુરી વીગેરે છે ને રબીમાં મક, અણા, જવ, શાઈ વીગેરે છે બીવ લેકા પોતાના ઘર પોતાના ખેતરમાં જ જામીને રહે છે તે લેકા ચોમાસામાં મકાઈનું વાવેતર જાહેજ જાડુ તેમ નજીક કરે છે તેની અદર તેમના હેગી હજ શિવાય કોઇપણ જાતનું જોળાર ફરી શકતું નથી જેથી પાક જોઇએ તેવો થતો નથી આ જમીન ઘણીજ ફરુગથ છે કારણ કે મકાઈ કાપી લીધા પછી એક કરી તેજ જમીનમાં ઘઉં અણા વીગેરે પાક લેવાય છે જમીન સારી તેમ પાક સારો થવા છતાં ખેડુતો ગરીબ રિયતિ સોગવી રહ્યા છે. તેમાં કાણો નીચે મુજબના છે.

(૧) ખેતીનાં જુના રિવાજોને તથા જુના જોળારોને વળગી રહેવું

(૨) ખેતરમાં ના ચા પછીની જગાં અને તેમ જોડી ને તેને પાક થાય

તે ઇનાંદે નીકળું તેમ ઠાણપણ જાતનું જોખનરૂઢ શિખાય ખેતરમા ફેરવવું નહીં

(૩) વધારે પેસા ખેતીમાથી મળેતો તેનો દુર ઉપયોગ કરવો નેવો કે ટાક વીગેરે.

(૪) નવીન પાક ન કરવો જાગર પાકની ફેરબદલી નહિ કરવાથી

(૫) અજ્ઞાનતાને લઇને શાહુકારને ત્યાંથી ગમે તેટલા વ્યાજે અગર ગમે તેમ દેઢા બમણા કરી હઠ બહાર કરજ કરવું અને પછિસાં ગમે તેમ ખર્ચા નાખવા. આનું આખરનું પરિણામ એ આવે છે કે વરસાદ વધરે ચા જોછા પ્રગાણમા આવે તો પાકને જાતુથી નુકશાન થાય છે તેમ પાક પણ સારો થતો નથી જેથી આધારણ પાકેલો પાક શાહુકારના ધરમા દેવા પેટે ચાલ્યો જાય છે

મહેનત કરી પાક તઇયાર કરવા છતાં તેઓને ખાવાને માટે ધરમા જુજ લેવું જ રહે છે તેમ આગળ જતા ફરીથી શાહુકારને ત્યાં ખેરાકી માટે માગણી કરવી પડે છે ને શાહુકાર દોઢા ચા બમણા કરી બીજા, ખાધ, વગેરે આપે છે આવો કાર્યક્રમ હરહ મેથા ચાલ્યો આવે છે જેથી કરી કરજમાથી મુક્ત થવાનો વખત આવતો નથી ખેતીવાડી ખાતુ ઉપરની અડચણો દુર કરવા પ્રયત્નો કરી રહ્યું છે

આ તાલુકામાં મગફળીનું વાવેતર બીલકુલ નહીં જેણું હોવાથી ઓલોદ કરણાની આબુખાબુના ખેડુતોને સમજાવી મગફળી મધુ ૬૦ સારી અને સડા બાવે બહારથી મંગાવી દરેક ખેડુતને આપી ૧૯-૫-૨૬ માં વાવેતર કરાવેલું તેમ કેટલાકે બહારથી બીજ લાવી વાવેતર કરેલું ને વરસાદ જોછો છતાં પાક સારો પાક્યો હતો. જેથી બીજી સાલ એટલે ૧૯૨૬-૨૭ માં ખેડુતોની બીજની માંગણી થવાથી બહારથી મગફળીનું બીજ મધુ ૮૦ મંગાવી આપી વાવેતર કરાવેલું તેમ કેટલાક ખેડુતોએ બહારથી બીજ લાવી એવેલું જેથી પાક ચોટા પાયા ઉપર લાયકો હતો.

આ સાલ પછુ મગફળીનું વાવેતર લગભગ ૧૫૦૦ એકર પર થયેલું છે જેથી હરવરસે મગફળીનું વાવેતર વધતું જાય છે મગફળી એ એવો પાક છે કે જે પાતળ જમીન જેની અંદર મકાઇનો પાક સારો ઉતરતો નથી ત્યાં પણ સારો પાકે છે. અહરું પાક ખેડુતની રાકડા પછિસાંની જરૂરીયાત પુરી પાડી શકે તેવો છે તેમ મગફળીથી જમીન પછુ સુધરે છે અને બીજે વરસે તેમા મકાઇનો પાક સારો થાય છે, કેટલેકે ઠેકાણે-મકાઇના પાકને કાનગા તુક હાનુ કરે છે તેવે ઠેકે મગફળી કરવાથી તેના (મગફળીના) પાકને કાનગા

નુકશાન કરી શકતા નથી અને ખેડુતને નિષ્ફળ નીવડવાનો સંભવ રહેતો નથી જેથી પાક લાખા પચાપર થવાની ખાસ જરૂર છે. મંગરૂણીનું નાવેતર થયેલું તે નીચે જણાવેલા આકાશપરથી જણાશે.

સાલ	નાવેતર થયેલી જમીન	
	એકર	ગુઠા
૧૯૨૨—૨૩	૧૫	૦
૧૯૨૩—૨૪	૧૬	૦
૧૯૨૪—૨૫	૨૧	૦
૧૯૨૫—૨૬	૧૮૫	૦
૧૯૨૬—૨૭	૭૫૬	૦

આલું-સાલમા આશરે	૧૫૦૦	૦
-----------------	------	---

આ સિવાય ખાતા તરફથી ઘઉંની ભતમાં બોડીયા (પુખા નં ૪) નો પ્રચાર વધારે કરેલો છે તેમજ આ તાલુકામાં પશુ બોડીયાનું નાવેતર ગણાળા પ્રમાણમાં થવા ગરિયુ છે. આ ભતને સુખ્ય ગુણુએ છે કે આને ગોરૂ જીલકુલ લાગતો નથી તેમ પાક પશુ સારો હતરે છે ત્યારે બીજા ભત જેવી કે નાલુઆ કિંઈને ગોરૂનો ભાગ રહે છે કદાચ ગોરૂ આવે છે તો નાલુઆ ઘઉં ખેડુ નાવેતર નિષ્ફળ નિવડે છે જેથી ખાતા તરફથી ગોડીઆ તથા ગાંધી ઘઉંનું નાવેતર દાખલ કરાવવામાં આવ્યું છે. ગઈ સાલ દોઢઢ દારગ ઉપરથી બહોળી ઘઉંનું બીજ ખણુ ૧૫ મંગાવી તાલુકામાં નાવેતર કરાવેલું ને પાક પશુ સારો હતરેલો જેથી આ સાલ નાવેતર ગણાળા પ્રમાણમાં થવા સંભવ છે.

ખાતા તરફથી ડાંગરના બીજમાં પશુ સુધારો કરવો માહ્યો છે. આ તાલુકામાં દેશી ડાંગર સિવાય કોઈ પશુ ભતની બીજ ડાંગર કરતા નથી જેથી ખાતા તરફથી ૧૯૨૬-૨૭ માં છરા સળ કોલમ નગેરે ભત મંગાવી ખેડુતો ને આપી હતી સદરહુ તાલુકામાં લોકો ડાંગર છાંટીને કરતા હોવાથી તેમને અમળાવી કેટલેક ઠેકાણે હળથી જોરાવેલી તેમ તરૂં કરી આપાવી હતી. તેના પાક પશુ સારો ઉતર્યો હતો અને ખેડુતોને ખાત્રી થવાથી આ સાલ કેટલાક ખેડુતોએ હામરહુ નાવેતર ચાંપીને કરેલું છે.

સદરહુ તાલુકામાં ૧૯૨૬-૨૭માં ખાનદેશી કપાસ મંગાવી નાવેતર કરાવેલું. જળી સદરહુ તાલુકામાં શાકભાજીની બીલકુલ અછત હતી કારણ કે આગુખાણ શાકભાજી માળી લોકો કરે છે ને તે કાદા બાણ સિવાય કંઈ કરવા ન હતો.

જેથી ખાતા તરફથી ગઈ સાલથી કોર્પોરેશન, ટોમેટા, કેલી ફલાવન, સુખા, મોગરી વગેરેનું વાવેતર બીજા મંગાવી આપી કરાવેલું ચકરું વાવેતર સારૂ નીવડી પાક સારો ઉતર્યો હતો જેથી આ સાલ લોકો ગણેળા પ્રમાણમાં કરતાં છે ઠેઠલેક ઠેકાણે કોર્પોરેશન વગેરેનાં તરૂં પલ્લ નાંખી દેવામાં આવ્યા છે તાલુકા માં બટાટાનું વાવેતર ગઈ સાલ ખાતા તરફથી કરાવેલું હતું પાક સારો થવા થી આજ સાલ બીજાને માટે ખેડુતોની માગણી થવા માંડી છે.

જમીન, સારી ફળદ્રુપ હોવાથી ફળાઉં જાડોનું વાવેતર સારૂં થઈ શકે તેમ હોવાથી ગઈ સાલ ઠેઠલેક ખેડુતો પાસે સુગઈ તેમ ચકાથી ફળાઉં જાડો જેવા કે આંબા દાડમ, જમરૂળી, નારંગી, નાળિયેર, લીંચુ અને માર વગેરે જાડોની કલમો ખાતા તરફથી મંગાવી આપી પ્લાન્ટેશન કરાવવાયેલું ને તે સારૂં થવાથી આ સાલ પલ્લ ઠેઠલેક ખેડુતોએ ફળાઉં જાડોની કલમો મંગાવી લીધી છે પપઈયાનું વાવેતર પલ્લ દરેક ઠેકાણે થોડું થોડું કરાવના માટે છે. ખેડુતો જેમ સમજીનેતા બાંધે છે તેમ વધુ પ્રમાણમાં કરતા બાંધ છે ખાતા તરફથી ઠેઠલેક ગરીબ ખેડુતોને કેળ, ધીલોડી વગેરેના છોડો મફત આપી વાવેતર કરાવેલું છે ને તે સારી સ્થિતિ પર થઈ આવેલું છે.

આ બાબતના ખેડુતોની માન્યતા એવી છે કે જેમ ખેતરમાં વધુ ભડું અને નળક જોરવામાં આવે તેમ પાક વધુ ધામ છે પલ્લ આવી માન્યતા કુલ ભરેલી છે કારણ કે વધુ ભડું અને નળક જોરવાથી ખેતરમાં કેઈપલ્લ બાંધતું જોખર દેરવી ચડતું નથી, જેથી ધામચારી, વધારે રાઈ પાકને વધવામાં હરકત કરે છે આ બાબત અત્યાર સુધીમાં ખેતીને માટે સુખ્ય વપરાતા જોખરો કેળી, નાની કેકાળી, તેમ દાતરડું છે જેથી ખાતા તરફથી વિભાગથી જોખરો જેવા કે મેન્ટન હળ, કેકલ હળ, કરબ કરપી વગેરે ખેડુતોના ખેતર પર ફેરવી બતાવેલા તેમ તેનાથી થતા ફાગડાઓ સમજાવેલા અને ખેડુતોએ માંગણી કરવાથી જોખરાના મહેરવાન ટિલીકટ એગ્રીકલચરલ જોખરશિયર સા. ગારફતે તેમને મેન્ટન હળ નગ વર મંગાવી આપેલા ને કાલ લોકો તેના ઉપયોગી કરી લાભ લે છે ખાતા તરફથી ઠેઠલેક ઠેકાણે લોકોને મહાઈ વગેરે પાકમાં ફેરવા માટે ફકકા, કરપી, વગેરે જોખરો જાનાવડની આપેલા છે તે નીચેના મત્રક ઉપરથી ગાત્રમ પડશે.

અલોદ તાલુકામાં ખેતીવાડી જાતા તરફથી મળાવી
આપેલા હળવું લીસ્ટ ૧૬૨૭.

નંબર	નામ	ગામનું નામ	હળવું નામ	કીમત
૧	પા કુબેર વહાલા	ક. ગુલામઅલોદ	મેસ્ટન હળ નમ ૨	૩૧ આ પા. ૧૭-૮-૦
૨	પા. નાથા લખીદાસ	"	એમન ૧	૮-૧૨-૦
૩	પા હરિદાસ મનજી	"	" ૧	"
૪	પા મોનમ હરિદાસ	"	" ૧	"
૫	પા હરિદાસ વહાલાજી	"	" ૧	"
૬	પા કોહર નાનજી	"	" ૨	૧૭-૮-૦
૭	પા લીમજી નાનજી	"	" ૧	૮-૧૨-૦
૮	પા પરસોતમ સખીદાસ	"	" ૧	"
૯	પા. વાનમ લખીદાસ	"	" ૧	"
૧૦	કર કુબેર હરજીવન	અલોદ	" ૧	"
૧૧	મોતી માવજી	શ. કરચુડા	ફાકો ૧ કરખી ૧	૧૫-૦-૦
૧૨	માલી પરથી મગારામ	લીમડી	કરખી ૧ કરજી ૧	૬-૪-૦

આ જાણુ ઝાલોહ લીમડી તરફ મરચીનું નાવેતર મોટા પ્રમાણમાં થાય છે લોકો મરચી છેક નજીક નજીક રાખતા હોવાથી તેમાં કાંઈપણ જાનનું જીવન દેરવી શકતા નથી જેથી મજુર કરી ખેતર પર મરચીમાં દેશાળીથી ગોઠ કરાવે છે, જેથી પાક પર મજુર ખરચો જમારે ચઢી જાય છે તેથી આ સાલ સરકાર ખર્ચે ઝાલોહની જીવન ભાડે આપવાની ડેપોમાં કલટીવેટર, (કર્મી) મરચીમાં ફરી થકે તેણે લાવવામાં આવ્યું છે કે મરચી પહોળા ગાળે રાખ્યા પછીથી તેની અદર દેવવાથી ઘાસ નીકળી, જઈ ચારી ગેઠ થાય છે જેથી હાથે ગોઠ કરવાનો ખર્ચો બચી જઈ કામ સારું ને કહેલાઈથી પહેલુ થાય છે તેમ આ સાલ મુવાડામાં બે ત્રણ ખેતર પર લોકોને મરચીમાં દેરવી જતાવવામાં આવ્યું છે જેથી આવવી સાલ વધુ પ્રમાણમાં વપરાશ થવા સલામ છે મગફળી પહોળા ગાળે જોયાર્ બાદ સરકાર કલટીવેટરથી વચ્ચે ખેડ કરવાથી સારું કામ થાય છે તેમ મકાઈની અદર પણ દેરવી શકાય છે મકાઈમાં દેરવી ચાળી બાધવાથી વધુ વરચાદ જખતે મકાઈના પાકને થતું નુકશાન ઘટકી જાય છે કારણ કે બે પાળા વચ્ચે નીક માફક માખી વઢી નીકળી જાય છે જેથી પાકને બગાડો લાભ થાય તેમ છે કલટુ નાવેતર પણ પહોળે ગળે સવ કુદ

દોઢ કુદને કુદકે કળવાથી મકાઈના પાકને પણ સારો ફાયદો થાય છે, ગંધી પણ પહોળા ગળે જોપવાથી તેમાં પણ “ કલટીવેટર ” ફરવી સકાય ને આ સાલ માળી લોકો માસે પહેળ ગાળે રીગણી જોપાવી કલટીવેટર ફરવી જતાવવામાં આવે છે,

આ તાલુકામાં દોરના ખાતર ઉપરાંત મણને લીલા ખાતર તરીકે દેશાળ કરવામાં આવે છે જોમાસામાં જગીન ખેડી એકર ચાર મણુ મુ-બ ખીજ છાંટવામાં આવે છે જ, તમ-બની નીકળ્યા પછીથી મોટો વચા બાદ જોગબ્દ જેવા-બ ન ફક હળ, કાંઈણુ હળથી હળથી ખેડી નાખી પાર મારી ફેરવી જતાવેલા તેમ તેનાથી થકે તેના ઉપર કલટુ નાવેતર કરવામાં આવે કરવાથી જોધવાના મહેરજાન કિન્ને નહિ હોવાથી મધ સાલ ખાતા તરફથી તેમને મેસ્ટન હળ ન.ગ ૧૨ મમા- પર જી ટી હુ હળથી થકુ પાકી કી લાભ લે છે ખાતા તરફથી કેટલેક ઠંઠ લોકો પોતાને માટે નેપતી ફેરવવા માટે કુડકા, કર્મી, વીગેરે જોળવે જનાવડામાં આવે છે, કેટલેક પત્રક ઉપરથી માલમ પડશે.

છે પાક કરના
તરફ શકને
જેથી જન
જો લોકો

મામે, ગણુ કપાવી બગાળર ઘેઈ કાઢવાનો આખરો કરી બતાવ્યો હતો જેથી રાણુ ઘેઈ ને ચક્રાઈ બધ નીકળ્યુ હતુ ખાતા તરફથી કેટલેક ઠેકાણે વિલા મતી ખાતરો જેના-કે સોડીઅમ નાછૂટે, હાકકનો છુકો, વગેરે ખેડુતોને મગાવી આપી ઉપયોગ કરાવેલો ને લોકોને શાકભાજી તેમ ફળાઉ ઝાંડામા કમદો થયેલો જેથી આ ગાલ વધુ પ્રમાણમા પ્રચાર થવા સલામ છે, ખાતા તરફથી લોકોને જાણરો બીજ વગેરેની મદદ આપવા માટે અલોહમા ડેપો જોડવામા આવી છે કે ત્યાથી લોકો હજી શાટે લઈ જઈ વપરાશ કરે છે તેમ લોકોને જોઈતા સારા ને શોખખા બીજ બહારથી મગાવી આપી વાવેતર કરા વગામા આવે છે તેમ કેટલેક ઠેકાણે ખાતા તરફથી ડેમોનસ્ટ્રેશન પ્લેગે ગણુ કરવામા આવે છે, તેમ લોકોના ખેતરો પર જઈ હજી, કરજ વગેરે ફરતી બતાવી થતા લાલો સગવળવામા આવે છે કારણ કે લોકો જાણુકાર થઈ વગારે પ્રમાણુમાં વપરાશ કરી ગઈ જેમ કેટલાક ખેડુતો ખાતા તરફથી બીજ જોગર, વગેરેનો લાભ લઈ સારી ખેતી કરતા થયા છે તેવી રીતે દરેક ખેડુત કરશે તો દરેક સુસ્કેલીમાથી છુટી સારી કમાણી કરી ચક્રે લોકોની અઠગણે દુર કરવા ખાતુ મળજ પ્રયત્નો કરી રહ્યુ છે તો દરેક ખેડુત શાઈ તેનો લાભ લેવા ચુકેશે નહિ જોની આશા છે તા. ૬-૧૦-૨૭ એચી ડેપો કારાગાર-અલોહ

સુબઈ ઇલાકાની ઢાર સુધારણુની ચાજનાઓ.

—*~*~*~*~*

અગ્રેજી રાજ્યની શરૂઆતમાજ, લશકરી ખાતાવાળાઓ બળદો વીં પોતાના ઉપયોગ માટે સારી રીતીમા રાખવા તથા સારી જાત ઉત્પન્ન કરવા પ્રયત્નો તો કરતા હતા, પણ હુમાળા જાનવરો માટે જોમનુ કે ચન્કારનુ આ સંધ્યાન ગણુ ન હતુ હાલમા પ્રજા તરફથી કાઈક અજબજ થઈ છે તેર જ હાલના વાઈસરોય સાહેબના આગમનના બહુકારાથી કે તે વખતથી રાજકારે પણ તે સંબંધી કાગ ઉમળકાથી હાથ ધરેલુ છે મીં રીયે આ સંબંધી પેતાના વિચાર પ્રમાણે પ્રજા મહારાજ તેમજ જગીનદારોની સહાયની જરૂર છે એમ દીલ્લીમા લખ્યુ હતુ, અને તેના અનુસધાનમા ઇલાકાનાર અજબ પણ શરૂ થઈ છે સુબઈ ઇલાકામા હુધનુ પ્રમાણુ બહુજ જોણુ છે ત્યારે બીજ દેશોમાં, જોકે માણુસ દીક દોડ શેર દૂધ ગળે છે ત્યારે આપણા ઇલાકામાં પા' શેર દૂધ માણુસ દીક ગળે છે આના જતા પણ-જોણુ પ્રમાણુ હશે એમ અમારૂં માનવુ છે.

પ્રજા હજારો રૂપીઆં સામે ધમોદાં સ્વસ્થાઓ કાઢે, પાંચરપોસો વધારે કે જોકલી કતલ કરવાનું બધ કરાવે, તેથી ખાસ લાભ દેખાય એમ નથી મુળે ના ગેવર્નર કાઢેને, પણ પ્રજા તરફથી આ સભાની કામને પઈસાનો ફાળો મળવા માટે અપેક્ષર આખરમાં પુનાગા મેસા કરવામાં આવી, આ સભામાં તે જોએ હાજરી આપી હતી.

આ સભામાં ખેતીવાડી ખાતાના પ્રધાને જણાવ્યું કે જીજ, હેરોગા દાર સુધારવાનું કામ શ્રીમતોને પ્રેરતે હાય છે, પણ હીદમાં પોણા ભાગ ગો રક્ષા આર્થીક અને વહેવારીક દબીએ બહુજ રૂબાનનક સ્થિતિમાં છે આ બંધાવે છે કે હીદમાં દાર સુધારણા ગરીબ અસાની અને એવાજે દોહોતે ક સ્તક છે, અને તે કામ નીચમીત રીતે નથી જ્યાં આરો ઉતમ છે અને વર સાદ ઘણો છે ત્યાં દારો સારા હોવા બેઈજો એમ માન્યતા થાય છે, પણ વસ્તુસ્થિતિ એથી ઉલટી છે સારી જાત, ફાટકાળ વેડો શકે, વરડો લગી શકે નહીં એવી જાતનો તેા જ્યાં આરો જોછો હોય અને વરસાદ જોછો હોય ત્યાંજ જોવામાં આવે છે આ સુધારાની જરૂરીઆતો પુરી પાડવા શાખ અને મ જાતે જાતે જોડેજ કામ કરવું.

મી. સી. ચે કહ્યું કે ખેતીની સુધારણા દાર ઉપર આધાર રાખે છે અને દેરની સુધારણા તેની માતાની સારી સ્થિતિ ઉપર આધાર રાખે છે. વધારામાં માતાઓ દુધ આપી પોતાના બચ્ચાને તેમજ જન અગાજને પૌષ્ટીક જોવાક પુરો પાડે છે આ કાંઈ જેવી તેવી વાત નથી જાનો, ગુરૂંધ પાચો દુધ સળખના એક હર ધધા ઉપર પ્રથમ નજર નાખવી એ છેજ અને તે કામ ઉતમ રીતે કરવા અહાયકારક તત્વ ની જરૂર છે.

એસોને ફક્ત દુધ માટેજ રાખવી એ આર્થીક દ્રષ્ટિએ કાયદાકારક ખાસ કહેવેય નહીં અને આરો કે ઘાસની જોકલી સંગવડ કરી આપીએ તેથી કાંઈ સારા દાર થાય એ જાતવું પણ જુલ વારેલું છેજ.

ડૉ. મેન જણાવે છે કે મારી ચાતરની ઇચ્છા આ કામ માટે ઘણા વખતથી હતી અને મને લાગે છે કે રીડી પોતાના જુના વિચારો બેઠેમાં પુરી દઈ આ કામને નવી રીતે પુરૂ કરવા અધરો ઘણા પ્રમાણમાં કતલે મધ પડી છે તે જોક નિદવા લાયકજ છે અને તેનું ભેર કમી કરવા એક એથોસિસને શનની ખાસ જરૂર છે જે આવી ગરબીનું સારી અસર તથા લાગવમ પ્રત્યગા ધરાવી શકે તેા આ ઉદ્ધાતાના દાર સારા ઘણા થોડા વખતમાં કરી શકાય એમ લાગે છે.

આમદાર ગવર્નર સંપૂર્ણતા 'મત' પ્રમાણે દેરની સુધારણા તે માણસનીજ સુધારણા છે અને જોડે જોડે આમદા પણ સુધાર્યો- તેમજ ખેતીના ઉપયોગી જાનવર પણ ઉત્તમ પ્રકારના થયે અને હુધ વિ ની અડચણો દૂર થશે.

ગૌશાળાઓ ઠંઠા કરી રહી છે એ તરફ દ્રષ્ટી દેરવી ઉપયોગી છે. ગાયો માટે જે પ્રયત્નો થઈ ચૂક્યા છે તે સ્તુત્ય છે અને તે કામ માટે પ્રભુ ઉપર આશરો વિશ્વાસ છે પણ તેની જોડે પ્રજ્વળત મોઝાળ મન હોવું જોઈએ અને ગૌશાળા અટાવનારાઓએ એકબીજા જોડે હળી નળી સગકનરૂપ કાર્ય શરૂ કરવું જોઈએ વિજ્ઞાનીક અને આર્થિક દૃષ્ટિએ સુધારણાની અતિ જરૂર સૌ દેશને જણાશે સરકારની નીલિમા કલસખાનાઓ માટે પ્રભુ વરફ હીનસોજી નથી એમ કદાચિત જનસમાજની માન્યતા હશે પણ તેમાં ભ્રમ છે. તેઓ સાહિબ ખાત્રી આપે છે કે મજ્જકાર પ્રજાના મતને અનુમોદન આપે છે ફક્ત તે કહેવો ને મહોલવા રજાઓ લેવા માટે જુદા રહ્યાઓ જતાવે છે અને ધોરનાઓ શુકે છે. ગૌચર જગ્યાઓ પણ સરકાર ઉપયોગી રીતે રાખતા જુગી છે અને તેજ પ્રિતિ રાખેલી છે ગંધે તેઓ ઉત્તેજા ધાસનો થાય તે થવા દેતા અમુક રીતે તેના સહઉપયોગ થાય એમ સરકાર ઇચ્છે છે એવું જોવામાં આવેલું છે કે જ્યાં ગૌચરની સગવડ છે ત્યાં દેર ચાના નથી અને જ્યાં ગૌચરની અગવડ છે ત્યાં દેરો સાચા છે દાખલામાં સિંધ અને ધારવાડના દેર સારા દોષ છે જો કે ત્યાં ગૌચર સાત પ્રમાણમાં નથી આ સળધી ગામલના લોકોનો ગત ભુવ પારેવો છે અને તેમણે જેમ વિચાર કરી જતેજ વિચાર દેર કરવાની જરૂર છે એક મજ્જુ ચારો કરતાં બે મજ્જુ ચારો ઉગાડે તેના ફરતી એક મજ્જુ ચારો નો ઉપયોગ કરી એક જીવનને જાહેલે બે જીવન હુધ પેલા કરી ગઈ તે માણસ જન સમાજમાં વધારે ઉત્તેજી છે આ રીત ગ્રહણ કરવા જોવી છે.

ઠાંઠાદીની ગૌરસક મઠગી સાડ કામ કરી રહી છે તેલ અનુકરણ સ્તુત્ય છે આ મઠળીઓ જોડોને પણ દેર પુરા પાઠવાને શરૂઆત કરી છે સાચા દોષને રક્ષણ આપી તેવા ગેજવવા પ્રયત્ન કરવથી નિરૂપયોગી દેર એની જોડે જોડા થઈ જશે પ્રભુ ઉદારી માટે સાગ અઢો રાજવાથી અને તેઓની શકિત પ્રમાણે જનસમાજને ઉપયોગમાં આપવાથી આ બાબતનાં કામ ઉપર ઠીક ઠીક પ્રયત્ન થઈ શકે, એમ છે આની ભવિષ્યની પ્રજા સાડ હુધ આપશે અને કલસ ખાનામાં અપેઆપ જોડા પ્રમાણમાં દેર જગે જેમ એસોસીએશનું કામ આગળ વધશે તેમ ફાયદો થનો જશે જે જે સારા સાદો રાખે તેને દારાઓ આપી ઉત્તેજને આપવું જોઈ પણ એક રીતે સહાયકારક નીવડશે.

ગૌશાળાઓ અને તેના સંચાલકો દ્વારા મન વાળી પોતાની જોખમદારી પુર્ણ નહીં સંભળતાં, પોતાના દુર્લભ જગત્કોમાળ કામ કરશે તો ખાસ ઉપયોગી નથી ન વિશાલપણથી બદોબર જોખમદારી સમજી સમજાવી અને પોતાના કાર્યમાં ખેડુને પછી લેખી, જે રીતે તેનો પુર્ણ વિચાર કિંમતી ફાનો ઉત્તમ રીતે લાભ મેળવવા મધ્યે તો આડ પરીણમ શક્ય છે ખેડુને ઉત્તમ વરતો ખતાવવાથી જરૂર તેઓ કાલુષ્ય કરશે જોશે શિએશનનું મુખ્ય કામ આરો ઉત્તમ રસ્તો શોધી કાઢવાનું છે વગેરે

તકનો લાભ લઈ સારી ચરતે જમીનો આપવી કે જેથી હુબ લયો નીકળી શકે તેગળ, ઢોલની બાત ઉત્પત્તિના કાર્મ નીકળી શકે, ઢોલની જરૂરીઆતો તમા તેઓથી બનતો સર્વે પ્રકારનો ખાદ્ય સાગાન રેલવેના જો છા દરે નાવજા થઈ શકે તેવી ગોઠવણ નોંધજો આ સર્વેમાં મુખ્ય બીજ મુદ્દો તે જો છા બ્યાજે સગવડ કરી આપવી નોંધજો આ મુખ્ય બાબતો ઉપર સરકારી યોગ્ય ધ્યાન દો તો અવસ્ય જરૂરી કામ કંઈક રહેલું થાય

જોટલુ તો ઇન્છીશુ કે ગમે તે રસ્તે મુગા પ્રાણીઓ તરફ સર્વેની નજર રહેવાની રહે; જોટલે ગય

(૫-૧૧-૬૫ રવાઈડા વર્તમાન તા ૧૫-૩-૨૮ ઉપરથી)

યત્રનો જમાનો.

ખેતીવાડીનું ખીત્રનું સર્વોચ્ચ

જોઈ રહે

યાત્રોક કલખનો ઉપયોગ કેમ કરવો ?

આલુ જમાનો યત્રનો વંજળી કરતા પ્રથમ વેગથી ધપતો જાય છે તે બીના દ્વારે આલમને જાણવવાની રહી નથી ખેતીવાડીના હોતમાં પ્રથમ આ યત્રો કેવા કામ કરે છે અને તેથી શા શા ફાયદા થાય છે તે જાણવું જરૂર છે કેમકે ખેડુતો અબજ અને અજાન હોઈ તેઓને કેળવણી આપવી-જ્ઞાન આપવું ખાસ અગત્યનું છે હીંદની ઉન્નતીનો આધાર ખેતી ઉપર છે અને જો ખેતી ખીત્રે તો હીંદની આબાદાની વધે આ વીષય મહત્વનો હોઈ મીંડી બી. આચાર્યે આ બાબતમાં જુદા જુદા દ્રષ્ટીબીંદુથી ચર્ચા કરી છે પરંતુ હીંદને લગતી ખેતી માટે કેવા કેવા યત્રોનો કેવો ઉપયોગ થઈ શકે તેની દ્રષ્ટી સમાલોચના જરૂરની છે

હી દુસ્તાનમાં જી જાણતાં આપણે શુધીમાં શુ પ્રગતી થઈ છે અને
હજી કેટલી થઈ શકે તે હવેના સમયે જી વિચાર સસ્વીરું.

યાત્રીક જાળના ઉપયોગનો મહત્વનો સંબંધ.

આજે હી દુસ્તાનના ખેડૂત સમક્ષ ખેતીમાં યાત્રીક જાળના ઉપયોગનો
ઘટો મહત્વનો સંબંધ રજી થયો છે સારા પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન થયેલા ખેતી
સંજ્ઞાના આધારે હોય છે વધુ ઉત્પન્ન કરવા માટે જુના જુના સુધારો
આવડેલા થાય, સસ્વી રીતે સતત ઉપયોગમાં મુકી શકાય અને જુના જુના
કામોમાં જાપમાં આવે એવા જાસ યત્રની ધર છે

ખેતીમાં યાત્રીક જાળનો ઉપયોગ હજીદુર થવા લાગ્યો છે શરૂઆતમાં
હજી દેશવામાં સ્ટીમ એનજીનનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો. દેશમાં
માઠીને એ કામ થતું હતું પણ સ્ટીમ એનજીન સ્થાપના માટે બેઝરૂરી
વસ્તુઓ કાઢવા અને પાણી બધી જગ્યાએ સહેલાઈથી મળી નથી મળવાથી
તેમજ હરેક વખતે કામ શરૂ કરવા માટે કરવો ભેંકતો લાંબાં કામોમાં હજી
સગવડ નીકળી જવથી સ્ટીમ એનજીન ખેતીના ઉપયોગમાં સરલતા લાવવા
જણાયા નહીં, અથી પેત્રેલ અને ગ્રાસોલિયમનાં કેને તે વડે ચાલતાં ટ્રેક્ટર
ખેતીના ઉપયોગમાં આવ્યા

દેશને બદલે યાત્રીક જાળનો ઉપયોગ બોડકા-ચાલુ કરવો મહા મુશ્કેલ છે. આવી યાત્રીક કાચાઓ ની પ્રમાણ હિસાબ નથી તેમજ અશ્વિનના દેશોની જમીન ની સ્થિતિ કરતા અહીંની જમીનની સ્થિતિમાં ફેરફાર હોય છે.

ત્રેકટર એવા પ્રકારનું એક યંત્ર છે જે તેનાથી જળ પુર પડે છે તે સવે બીજા અનેક રીતે પણ તેનો ઉપયોગ થઈ શકે છે, સારા અને અતુલ્ય હથી આદર મેળવવા ની જેટલી જરૂર હોય છે તેટલીજ જરૂર સા. ત્રેકટર પસંદ કરવા માટેની હોય છે ત્રેકટર એ જેવી અને હુન્નર માટે નવીન ઉપયોગી સાધન છે-એ હવે સવત્ર સ્વીકાર્યું છે.

હી હુન્નાનમાં ત્રેકટરનો ઉપયોગ સફળ થવા માટે ત્રેકટરે અમુક બાબત જા હોવા ની જરૂર છે સહથી પહેલી જરૂરીબત એ છે જે ત્રેકટર ઘાણીજ સહી વ્યવસ્થાવાળું હાલુ ભેંધજે જે જેથી સામાન્ય કરી ૧૨ પહુ દહેલમી સ્થાની સહે બીજું તેનો વપવાસ સસ્તો પ વે બેઠેજો ત્રીજું તે ધણુજ મગજુલ અને ધણુજ જળ તથા ખાસ જરૂરી સમયે વધુ જળ પણ આપી શકે એવું હિલુ ભેંધજો.

ત્રેકટર કેમ વપાયો ?

ઉપેક્ષ- હવે હું ત્રેકટરથી મધ શકના બુદ્ધિ બુદ્ધિ કામો તેમજ હી હુન્ના નના આ બાગા તના થઈ શકના ઉપયોગો જણાવીશ ત્રેકટરના જે હુલુ બુદ્ધિ ઉપયોગો થઈ શકે છે તે કામ કરવાની આગળ ઉપર આધાર રાખે છે. હી હુન્નાનમાં ધણુ ખા. બાગોમાં ઉનાળામાં ભળદે વડે હળે અવાધી શાગા નથી જમીન વપવાથી તેમજ ઉડા ખેડાણથી જે જે કાયદો ચાય તે બધા ઉડા વરા હોય તે ત્રેકટરનો ઉપયોગ ખાસ જરૂરી છે વળી હાલ હાલકીના માપના હીનાએ મળુકા પાસે જમીન ખેડાવવા ની સામાન્ય પ્રમા છે તે પણ ત્રેકટર મા, ખેડાણ કરતા મેઘી જણાઈ છે ઘણું લોકો હુલુ ઉડી ખેડાણથી યતી દોષ દાઓ માટે શકા લાવે છે, પણ મને અનુભવ મળ્યો છે તે પ્રમાણે ત્યાં જમી નની ગીચેતુ પડ રેલાળ જે કાકરવાળુ નથી તના ઉડા ખેડાણથી કર થી પડ દકા જેટલો વધુ પાક થય છે.

કરમણી કાદવી.

તે જમીન અતુલ્ય હોય તેા ઉપેક્ષ પડી માર તાપથીજ દેકા બાપી કાય છે જેટલે કરમણી દેકયા પડી, જમીન ચોરવા કાયક બનોની કાય છે પણ કાળે જમીનમાં જમીનને તપવા દેવાથી કામ અરુતુ નથી, કારણ તેના કામ

ધણા અર્પણ હેવાથી સહેલાઈથી ગાળી જતાં નથી એક સાગ વરસાદ પછી ઉંધાંડ પડે ત્યારે આ જમીનમાં પણ ત્રેકટરથી એક દીરસાંમા ૭૦—૪૦ થીલાં જમીનની કાપણી દાદી ચકામ છે આ રીતે થયેલું કામ દેશી હળથી થયેલાં કામ જેટલું બલદે સુદર હોય છે વળી કરબણી કાઢ્યા પછી તુરતજ એતવાનું કામ શરૂ કરી શકાય છે અને એથી સગવડનો પણ ઘણો બચાવ થાય છે અને તક પણ સાધી ચકામ છે.

ઝેરલી

હી દુસ્વાનના ત્રેકટરથી ચોપણીનું કામ હમુ સતોપકારક તેમજ મોટા પાયાપર નથી થયું એ માટે ટેટલીક મુરકેલીઓ દુર કરવાની જરૂર હોય છે હાલ જે હમીયારો આ કામ માટે મળે છે તે પશ્ચિમની જમીનની ક્ષીતીને અનુસરતા હોય છે. અહીં એનો મોટા પાયા પર ઉપયોગ કરવા માટે ટેલારક સુધારા કરવાની જરૂર છે હી દુસ્વાનના ટેલારક શાગમા એકજ જમીનમાં એકી વખતે બે કે ત્રણ પાકો કરવામાં આવે છે એવા જુદા પાકો માટે, એકી વખતે, ખીં નાવવતું કામ મુરકેલી વાચુ છે હાલમા જે હમીયારો મળે છે તેનાથી જુવાર કે કપાસ જેવું એકજ તુવ સહેલાઈથી ગોટા પ્રમાણમાં ત્રેરી શકાય છે.

તુલ હોવા પછી ની ખેડ

ત્રેકટરથી તુલ હોવા પછી ખેડનો પ્રશ્ન હમુ જોઈએ એવો ઉકેલારો નથી. ઉનાળામાં ખેડણ માટે વપરાતા જભરા ત્રેકટર આ ની ખેડ માટે વાપરી શકતા નથી તેથી એરીઆમા (એ આસ ની વચ્ચે) સહેલાઈથી પસાર થઈ શકે એવા નાના ત્રેકટરો વાપરવા જોઈએ. હી દુસ્વાનના જુદા જુદા સગોમા આ હીલામાં ચેતા આ દોશના પ્રયોગોનું હમુ સતોપકારક પરીણામ આવ્યું નથી.

લણણી અથવા કાપણી

કાપણીનું કામ યોગ્ય તકે થાય એ અતી અગત્યનું છે સારા હમીયાર વડે ખેડુંનું યોગ્ય વખતે યોગ્ય રીતે કાપણી કરી શકે અત્યાર સુધી અહીંના ખેડુતોએ આ કામમાં ત્રેકટરનો ઉપયોગ કર્યો નથી અહીં ખેડુતો પાસે જમીન નાના પ્રમાણમાં હોય છે, અને અનુકુળ આવે એવા નાના યત્ર હમુ હી દુસ્વાન માં મળવા લાગ્યાં નથી.

ધાસ કાપણી

ધાસના પાકને કાપવી વખતે ખાસ સંભાળની જરૂર હોય છે. વળીવાર ધાસના સાત પાકને અલ્પવાસો વરસાદ મુશ્કેલી પડેલાં છે આ કામ માટે ખાસ હમીયારો તથા યત્ર, મુરકે, રેક અને પ્રેસ પોર્સેર હમીયારો તથા ધમી

ખેડુના કામ વખતે-સર પતાવી હાથ ખેડુત પોતાની ઘણી ચીજોનો દુર કરી દા' તે તેમજ પેતાના ઘાસની સાદી કીચત ઉપજાવી શકે છે.

‘સુવર’, અને ‘પ્રેસો’ હી ફરથાના આ બાગમાં વપગના ભેવામાં આવે છે અને ખેડુતો તેના કુચદા પણ જલદીથી સમગ્રના લાગ્યા છે.

૫ સુચુ કાગી

યમ વડે ખેતીમાં બીજા ઘણા પાનુચુ કામો થઈ શકે છે જેવા કે પાણી કાઢવું, તુલ જુદુ પાટલું-કાસકાસાથી ઘણો જુદો પાટલો, વહેરવાતું, ધનની ગાસડી બાધવાનું વીરોરે દેખતા તરીકે કજીવલામાંથી અનાજ જુદુ પાડવું કામ (થરેલાગ) આ કામ ખેડુત ત્રેકટર અને થરેલરથી નમારે બારેબાર પાકે તઈયાર થયો હોય તેજ વખતે તે લઈ શકે છે, અને બીજા કારણોથી સગર હાગામાંથી થતો વીલળ અટકાવી તુ ચતમાંથી બની બાધ છે. આનીજ રીતે ઉપર જણાવેલા બીજા કામો પધુ થતથી સાદી રીતે થઈ શકે છે બાર ખેડવાના કાપ માટે પણ ત્રેકટરને ઉપયોગ થઈ શકે છે આ પ્રમણે આપા જોઈ શકો કે ત્રેકટરના કેટલા જુદા જુદા ઉપયોગ થઈ શકે છે.

ગુજરાત તરફ ત્રેકટરને સુખ્ય ઉપયોગ ખેડવામાં થાય છે અને બીજા ઉપયોગ જુજ માય છે હવે સવાલ એ છે કે ત્રેકટરોએ હી દમા અત્યાર સુધી નેટલા પગ જેનારો કરવો નેમ્મતો હતો તેટલો કેમ નથી કર્યો છે? હતા સત વરસ ખેતીવાડી વીશયના ઇજનેર તરીકેના ગાગ જનુભવ પ્રમાણે હી ફરથા નામ ત્રે દરો ૧૧ થી ૧૫ થયેલી પ્રગતીના કારણો થયેલા પ્રપાન કરીયા જુધી, જુની જાતની જમીન કેટકેટલી કઠણ છે એ કા કોઈએ કહી શકાય નહીં કોઈની નથી એટલે એ જમીનને નેડાવ કરવા કેટલા બળ (પાવરના) ના થત્રેજો ઉપયોગ કરવો તેમજ કેવી રીતના હથીયાર માહળ નેડાવ એ કોઈએ સંભાળતું નથી આપણે સાધારણ કાલી જમીનનેજ કાખેલો લઈએ. ધારો કે એ માઈલની જમીનથી ચાલતા બાર ઇણ આ બે ચપલવાળા ‘મોલ મોલ’ હોવા વડે ફક્ત ઇંચ ઉંડી જમીન ખેડવા માંથીએ બીજો, ધારો કે એક ચત્ર થઈ પંદર ફીટ જેટલું બળ જમીન ખેડવામાં લેવી હોય તો ફક્ત ઇંચ ઉંડી જમીન ખેડવા માટે હીતાબે.

૧ ૧x૧૦x૨૨x૫x૩x૫x૩.૮૦, ૧૯૨ ૨૩૭૦૦x૬૦.

‘દિસ’ પાવર જેટલું બળ લેઈએ આ પ્રમાણે કાલી સમગ્ર જમીનોમાં પંદર મીલના, ત્રેકટરને કામોમાં પેતાની રચાઈ ઉપતાનજ કામ કરશે-જુધું પંદર છે. અને પરીણમે બાગ ફાલ અને બીજા સુકેલીઓ લવીજ થયા કરે છે, ત્રેકટર

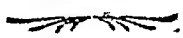
ના માલીદો આ સુદો સામાન્ય રીતે જોતા નથી અને એમજ માને છે. કે
ત્રેકટર તો મોટી બધીજો ખોદે છે અને ગાંઠના થડો પણ ખોદી શકે છે. જો
ત્રેકટરની ગાંઠળ યોગ્ય હોય વાપરવામાં આવે અને ત્રેકટરની શક્તી ઉપરનું
કામ લેવામાં નહીં આવે તો ભાગ્યેજ ખોદી થાય અને ત્રેકટરનું જીવન પણ
લગભગ વળી થતો બતાવનાં જો. પણ સામાન્ય રીતે પોતાના યંત્રો ચોક્કસ
કામ આપી શકે તેના કરતાં પણ કામ આપતાં હોય એવી બહાઈ મારે છે
આવી ખોદી બહોળતથી ઘણા ગ્રાહકો લેખવાઈ બદલે છે. તેમને સારી
હકીકતો કહેવામાં આવે તો તેઓ યંત્ર પામેથી ગળ્લ ઉપરાતનું કામ લેવા
લલભાય નહીં અથવા પોતાની જમીનની જરૂરીઆતોને અનુકુળ યંત્ર અને
હથીઆર પસંદ કરે. કે કામો ખેતીવાડીના યંત્રો તેમજ હથીયારો વેચનારા તેમજ
વાપનારાઓ યાનેએ આ દેશમાં ત્રેકટરની પ્રગતીને હાંની પહોંચાડી છે એમ
કહેવું જો અતીશયોક્તી નથી. ખેતીમાં યાંત્રીક બળના બહોળા ઉપયોગમાં
આહી એક ખીજી સુરકેલી સારા બલુકાર કારીગરોને અભાવ છે. કારીગરો
ઘણામગ હાથેની જીવન પસંદ કરતાં હોય છે. ન્યારે ત્રેકટરનું કામ તો સુમ
ના તાપ નીચે પ્રવરત ખેતરોમાં કરવાનું હોય છે. આ જીવન તેમને ઘણું
કઠણ લાગે છે, જોટલે તેઓ આમાંથી છુટવાના બારા યોધ્યા કરે છે. આનો
શરતો તેઓ કાઈ લાગી નાંખીને અને યંત્રને કામ નહીં કરી શકે એવું બનાવી
ફાળે કરે છે. પોતાના કામમાં રસ લેનાર અને પોતાની દુરજ સમજનાર
કારીગર તો અણખેજ બળે છે. આ સુશીબવનો નીકાલ તો એકજ રીતે થઈ
શકે અને તે જો કે ખેડુવ જાતે કામ શીખી લે અગર પોતાના સર્ગ સંબંધી
કે આપત્ત તર્ગમાંથી ફાળે શીખવે અને કામ લે આમ કરવું સામાન્ય રીતે,
આરવામાં આવે છે. જોટલું સુરકેલ નથી એવા જમીનદારો પણ માની બલુમાં
છે કે જે કારીગરની મહદ વાર પોતાનું કામ કરી લે છે, વળી આપણા શીક્ષીત
બલુવા સુવદો બેકાર અવસ્થામાં રમવાને વાઢે શારંગીક શ્રમ રી મહતા સમજતા
કાય અને ખેતીના કામમાં પોતાનું જીવન ગાળવેનું શરૂ કરે તો તેઓ પોતાની
અનર્જ દુપદો કરી શકે જોટલું નહીં પણ આપણા દેશનો અતીશય
અગત્યનો ખેતીવાડીને અતીશય મહત્વાન્ય પ્રશ્નો જલદીથી ઉકેલે લવામાં
મહદરૂપ થાય. આપણા સુવદોમાં બળ છે, ભુધી છે, હૃદય છે, પણ ગમે તે
કારણોને લઈને જોટું શરમાળપણ, અહલાવ અને બાળમે પગ પેસારો કરો
છે આપણા શીક્ષીત સુવદો એમનામાં રહેતા કુદતી ગુણો ફેળવે અને ફુલવો
ફૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરે અને ખેતીવાડી તરફ પોતાનું ચીત પરવે તો દેશનું
આવી ઉત્થાન છે એ વધુ પડતું નથી કંઈક વાપરાતર થયો.

ત્રેકટર બદલે સઘળું સાંચાકામ ખરીદતા પહેલાં તેનાં ભુજા ભુજા વીજા ગો (રેસર્ચ) તરત મળે છે કે કેમ, તેની પુરતી તપાસ ખરીદનારે કરી લેને જોઈએ કારણ સારામા સારો અને મજબુતમા મજબુત આચારો જાગર કરે વખતે ભાગશે તે કહી ન શકાય અને અમુક ભાગ ભાગ્યો અને તે ન મળ્યો તો કામને જારે નુકસાન થાય એ જોઈતું છે. એવાં વસ્તુ અગાઉ ત્રેકટરના નાના ભાગો (રેસર્ચ) એકદમ મળી શકતા ન હતા પણ હવે તો લગભગ બધાં જ ત્રેકટર એન્ટો તે જાણે છે.

અહીં ના જેડુતોના માટેના બાળ આવી ત્રેકટર જેવા કીમતી સાધનો ખરીદી શકે એવી સ્થિતિમા હોતો નથી. હીંદુસ્થાનમા ત્રેકટરનો બહોળો ઉપયોગ થાય એમ ઇચ્છતા હોઈએ તો 'સહકારી' ધોરણપર, ધણા જેડુતોએ મળીને એક એવું સાધન ખરીદ કરવું જોઈએ અગર સાહસીક મુશ્કેલીઓ એવું યત્ર ખરીદ કરે અને ભાડે કરવે તો પણ ચાલી શકે. માત્ર યત્રને માટે આખા 'ફંડ' કામ ચોધી કઢાવવું.

અહીં ત્રેકટરના બહોળા ઉપયોગમાં નથી આવી શકતાં તેવું એક બીજું આધારભૂત કારણ તેનો ખર્ચ વીરોધ હોય છે તે છે હાલ પેશન્ટ તથા ગ્રામ સેટથી આવતા ત્રેકટરના ખર્ચ, ધસારો, બ્યાન, મજુરી, ભાંગણું વીગેરે સામે ગણતારા બતીશાય છે. આનો નીકાલ સારી જાનના કરૂં જોઈએ ત્રેકટરના કે જેનો ખર્ચ પ્રમાણમા જોઈએ હોય છે તેનો ઉપયોગ કદવાધી વધ શકે.

પંજાબના 'એગ્રીકલચર' ઇન્સ્ટિટ્યુટના એક નોંધમાં જણાવ્યું છે કે બર્મિંગ્હમ પેટે જોડાય કરવા જોઈતા હર્ષ કરતા ત્રેકટરથી ખેતી કરવા માટે ભુજા પ્રકારના હાથની આવશ્યકતા છે એમ હમણાં પશ્ચિમમાં જણાયું છે એવી જ રીતે જ હવે પશ્ચિમમાં અનુકૂળ જણાયું છે તે હીંદુસ્થાનમા પ્રતીકુળ માલમ પડે એ સંભવિત છે અર્થાત અહીંની જમીનને અનુકૂળ હવામાન અનુભવ અને પ્રયોગથી ચોધી શકાય. હેંઈ એકલ દોકલ જેડુતથી કે કોઈ ત્રેકટર એન્ટથી આ કામ થવાનું નથી આ સપાલ સરકારે જેડુતો તરફથી ઉપાડી લેવો જોઈતો હવે સરકારે મત્ર યોગ્ય બતોના ત્રેકટરના પ્રયોગમા જેલ જતાવી રમત કરી છે અને એમ કરી જેડુતો અને ત્રેકટરના હુન્નરને નુકસાન જ પહોંચાડ્યું છે એમ કહેવામાં જરૂરે જોઈએ એવી સંજોગોથી નહીં કહી શકાય.

હિંદમાં પાકતા રૂબરૂ ભવિષ્ય

જેડુનેયો શું કરવું જોઈએ ?

મનુનાની તપાસથી મળવાનો નફો

ઈંગ્લેન્ડના સેનન કોર્ટના કમીટી હીલી કેડી ગોધબોલ કંપી હીલી કેડીની સાથે અને લાગા તારવણ ઉગાડી શકાય તે માટે રસાયણશાસ્ત્રના અર્થ તારા કરે છે અને પછી તે ઉત્તમ બીયાને ખાસ જોવાયદા ખેતરમાં લાવી પરીણામ જુએ છે આ ખાતાના શેષક ટાં ૮૦૦ ટનને હીલી કેડીની અખતરા કર્યા છે. અને તે પુનઃકના આકારમાં પ્રકટ કર્યા છે તેથી દુધી તપાસીય નીચે સુખ્ય છે.

પહેલો સવાલ એ પુછાય છે કે રૂબરૂ મોર્ગી આકારમાં જોડું વજન ઠાંવા માટે કયું મધુન ? આ સવાલના જવાબમાં ૧૦૦ રતલ આવે છે મીલોગા આ પ્રમાણે અખતરા માય છે, પરંતુ યાચીય રીતે જોડું તપાસ કરવી હોય તો આટલું વજન પુતું ન ગણાય, તો પણ ૧૦ રતલના મનુનાથી પણ દરેક જાનના ફી ખાતે કે કોઈના માપી પકાય એવું ટાં ૮૦૦ ટનને જોડું છે

પુનઃક કળના પ્રથમ સુવર્ણના રૂબરૂ પ્રયોગ કરી ફી જાનતું પેટન્ટ પાસનામાં આવડું હતું પરંતુ જે સમયે વધી છે જોડું ના મનુનાની પછી અખતરા કરી શકાય છે એકજ ખેતરની બે નળી યતો હેય અને દરેકનો ૧૦૦ રતલ નમનો પેડું આ પછી ન શકે માટે ૧૦ રતલની જોડું અખતરા માય તો પેડુંને પણ પેલા ૧૧ ફી જાત ૧૧ જગણી ખખર પડે છે ફી જાત ઉપરથી પેડું પોતાની ગણના કરતો નથી પરંતુ પેડાશ કેમ્બી માય છે, કેટલું કે જાંબ માય છે તે ઉપર કમાણી કેટલી માય છે તે ઉપરથી પેડું વધારે ધ્યાનમાં લે છે આટલા માટે ખેતરના મનુના ઉપરથી ફી જાત તપાસવી વધારે ફાયદાકારક પેડુંને ઘણે કેમકે તેથી પેડુંને જોડું સાચી જાત રૂબરૂ હેય તો મોટા લાભ થવાનો સવાલ રહે છે

આથી પેડું કેવા બીયા કેટલા પ્રમાણમાં ફરીથી વારવાં તે માટે સ્વયં સ્વીકારે માત્ર એકજ વખતના પ્રયોગથી પેડુંને સતોય માનવો નહીં પેડું પરંતુ દર મોસમે અખતરા કરાવવાં જોઈએ નહીં તે જુના જુના વરણ પછી શકે

કેઇ પણ નમુનાનો કીટીનો ભાગ શોધવા માટે મીલોમા મોટે ભાગે મોટા જ્યામાં કે કાર્ડમાં મોકલવામાં આવે છે કારણ કે તેમ નહીં થાય તો નાના નમુનામાં કીટીનો અંશ વધારે પડતો માલમ પડે છે અને બરોબર પ્રમાણ મળી શકતું નથી. આવી વસ્તુઓની હોમને ઇંડીવત સેટ્રલ ફેન્ટન ઇમીગ્રેન્ડે જે જે પરીણામ પ્રગટ કર્યા છે તે ઉપર આવાર રાખવો આવશ્યક છે આ પ્રમાણે જો ખેડૂતો નમુનાઓ તપાસાવી, રૂની જાળ જાણતા થશે તો વાવેતર પણ સારા કરી શકશે તેમજ પોતાની પેદાશ પણ સારા આવે વેચી શકશે અને નફા મેળવી શકશે આ બાબત ખાસ ખેડૂતોએ ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે.

ખેતીનો ઉધાર શી રીતે થાય ?

જમીનનો ઘટતો જતો કસ.

ખાતરની સગવડતાની જરૂર.

ખેતી, જે ત્યારથી આદમની હયાતી આ દુનિયા ઉપર શરૂ થઈ ત્યારથી માણસ જમીનનો મુખ્ય ધર્મ ગણાય છે ખેતી માં આભાદાની જમીન ઉપર આધાર રાખે છે અને જો જમીન સગીર અને તદુરસ્ત હોય તો પેદાશ ઉત્તમ પ્રકારની થવાનો સમ્ભવ રહે છે જે માણસને જમીન ઉપર પ્રેમ હોય, જમીનમાં અનેક પ્રકારના અખરો કરે, જમીનથી ડર નહીં શરમાય નહીં તે મજસ જમીનમાંથી જોઈએ તેના ઉપયોગ પેદા કરી શકે છે અકસોસ સાથે લખતું પડે છે કે હીદમાં જમીન માટે માન નથી પ્રેમ નથી તેથીજ જમીન માટે વમડે ન પડીરાની ઉજડ પડી રહે છે અને ફળદ્રુપ થતી નથી પશ્ચીમના આફ્રીકાના અનુભાવી શુ હીદોએ જમીનનો સદુપયોગ કરતા નહીં શીખે ? હાલની પરીસ્થિતીની સમાલોચના કરતાં હાલે છે કે દોશ વખતમાં હીદની જમીનો પચ માસી માં દશ લો વધે જમીનમાંથી કસ ધીમે ધીમે જોડાઈ ધતો બાય છે તેથી હવે જમીન જેવી ફળદ્રુપ ગણાતી હતી તેવી રહી નથી શુ આવી સ્થિતી રાખવા હીદોએ તકવાર છે ? શું તેઓ પોતાની ઉન્નતી કરવા તારાબ ઉપર જેમ જેમ જમીનમાંથી કસ જોડાઈ ધતો હાય છે તેમ તેમ નીચુવ અને પ્રતીક્રમ વસ્તુઓના વધારો જમીનમાં ગાય છે જેને સીધે કસ ઘટે છે કેટલા ખેડૂતો શા માટે પેદાશ વધારે કરે છે તેની તપસ થઈ હતી તો માલમ

પરંતુ કે ખાતર વધારે પ્રમાણમાં વાપરે છે એ ખાતર વધારે અને ઉત્તમ પ્રકારનું વાપરનામાં આવે તો તેથી જમીનનો કષ્ટ સુધરે છે એટલું જ નહીં પણ પેદાશ પણ વધે છે. હીદી જેડુનોની મનોદશા જમીનમાંથી કસ લેવાનો અને તેને ઘડલે ખાતર વીગરે નાખીને કસ પુરો કરવાનો હોતો નથી તેથી જમીન દીવસે દીવસે કસ કમતી થાય છે

આથી ખાતર પાસ દર વરસે સારું નાખવું જોઈએ જેથી જમીનનો કસ ટકી રહે અને તે મેળવવા માટે જેડુનોને ઉધાર નાણાં પીરવાની સમગ્ર સહકારી પત્ર જેડીઓ મારફતે જો થાય તો જેડુનોની, જેતીની અને હીદી ઉત્પત્તિ થવાનો સંભવ રહે છે

મુંબઈ ઈલાકાનો પાક.

—*****—

ઘઉંની બોલી પેદાશ.

શેરડી અને ઘઉંનો પાક

મુંબઈ ઈલાકામાં જેની ખાતા વરફાથી તા ૨૮ થી જાનેવારી ૧૯૨૮ ને દીને ઇલાકાની ચેન્ડી અને ઘઉંના પાકનો નીચલો રીપોર્ટ પ્રગટ કરવામાં આવ્યો છે. —

શેરડી

તા ૨૦ થી જાનેવારી ૧૯૨૮ ના દીવસ સુધીની આકેલી મુંબઈ આખા મુંબઈ ઈલાકા મધે (સીધા સુધા) ૧૦૭૦૦૦ એકરના વીસ્તારમાં શેરડીના પાકની વાવણી થઈ હતી ગુજરાત અને કરનાટકના વીસ્તારમાં થોડોક ઘટાડો થયો હતો કે જે થોડક જાગે જોખના ગમલે ગમલા જાવને આધારી છે, તથા દખણ અને કેકનમાં વીસ્તારમાં વધારો થયો હતો. સીધામાં વીસ્તાર લગભગ સ્થિર રહ્યો હતો,

મીસામ

ગુજરાતમાં વરસાદની ઉત્તરે પાકને વૃદ્ધિ પહોંચુ હતું કે જે રેલ અને તોફાનને આધારી હતું આ વૃદ્ધિમાં લગભગ ૨૫ ટકા જેટલું થયું હતું આ મીસામ સામગ્રી રીને લેવા પાક માની મોને ઉતરેસો દહીં માર્કેટ પ્રમાણમાં

કનાસના વીરારોમા પાક સતોપકારક રીતે આગળ વેંચો છે જ્યારે એ પ્રત
ના બીજા વાગોમા યજ્ઞ સારો હતો છે - કરનાગકમા પાક સારો
હતો. સીવાય કે પુર્વના વીરારોમા કે ક્યા ક્યારાતની વરસાદના
ગેરહાજરી અથવા અછતને મળજે પાકને નુકશાન પહોંચુ હતું પદ્મજી
અટ્ટેગરની આખરીએ તેમજ અકટોબર અને નવેમ્બર માસોમા સામાન્ય
અને સારો વરસાદ પડવાને સમગ્રે પાક પાછગથી ઘણી ઝાડી રીતે સુધર્યો હતો.
કોકેનમા સામટી રીતે લેતા પાક સારી રીતે આગળ વધ્યો હતો. સીધમા
પાક સામટી રીતે લેતા ઠીક આગળ વધ્યો છે-એ કે કેટલેક ઠેકાણે પાકને
જાંતુઓથી ભારે નુકશાન પહોંચુ હતું

પાકની ઉત્તર-ગુજરાત મધ્યે પાક સરેરાશના ૧૦ થી ૮૫ ટકા ઉતરવાની
વધી રણાય છે, દક્ષીણમા કનાસના વીરારો મધેનાં પાક સરેરાશ ઉતરવાની
વધી છે જ્યારે બીજા વાગો મધે ૭૫ થી ૯૦ ટકા ઉતરવાની વધી રણવા
આવે છે કરનાગકમા સરેરાશના ૭૦ થી ૮૫ ટકા જેટલે જ્યારે કોકેનમા
પાક ૮૫ ઉતરવાની વધી છે સીધ મધે સરેરાશના ૭૫ ટકા જેટલો પાક
ઉતર્યો જેમ ધાનવાના આવે છે.

ગેરમા ઉતર-જ્યારા મુખ્ય ઇલાકા (સીધ સુધા) ના પાકમાંથી
ગોળની ઉચ્ચ જુમલે ૨૬૮૦૦૦ ટન થઇ હતી.

ધઉ

ગાલ્યારે મુખીના મીર્જોટમા જણાવતામા આજ્યા મુજબ મીધ મુખીના
મુખ્ય ઇલાકામા જુલે ૧૮૨૨૦૦૦ એકરના વીરારોમા ઘઉંની વાવણી નવામા
આવી હતી ઇલાકામા વાવણીને માટેના ચોગ્ય વરસાદનો અંકને વીરારોમા
સામાન્ય રીતે વધારો થયો હતો, જ્યારે સીધમા નીના ગાણી જલદીથી
ઝોસરી, જવાથી વીનારવા ઘટાડો થયો હતો. વાવણી અકટોબરમાં શરૂ કરવામાં
આવી હતી જે નવેમ્બરની આખર મુખી સાલુ રાખવામાં આવી હતી

“ગોડીઆ ઘઉંમાં ખીની પસંદગી વિષે.”

લેખક—પરગણ સ્વછાલ દેસાઈ
દાહોદ કાંગ્રમ,

અહીં સાહે વધુ વરસાદ થયેલ નવેગરમાં પણ વરસાદ લગભગ એક ઈંચ ઉપર થયો સપ્ટેમ્બર માસમાં તો વરસાદ ઠીક થયેલો હતો. ઉપરાંત સન્નેગોમા આ સાત રળી મોસમમાં દહોદ તેમજ ઝાલોદ તાલુકોમાં જમીન વધુ પ્રમાણમાં ખેડવામાં આવી અને લોકોએ ઘઉં તેમજ અવાળું વાવેતર બહોળા પ્રમાણમાં કર્યું. ઘઉંમાં ગોડીઆ, ખીંશી વાળ્યા, ઠાઠા અને ઇંદોર તરફના માલખી જાતો વધતી જોવા પ્રમાણમાં વધારે પણ ડીસેબર, જાનેવારી તેમજ ફેબ્રુઆરી માસમાં વાદળ ઘણુંબરે બાજે રહ્યું તેથી ખીંશી, વાળ્યા, માલખી અને ઠાઠા જાતમાં ગેરુ જણાયો. લેખવાળી જમીનમાં પ્રમાણમાં ઘઉં વાવેતર કરવામાં આવેલું તેમાં ગેરુ ફેબ્રુઆરી માસમાં વધારે જણાયો તેથી જોમા તુલ્યાન પણ વધુ થયું. જંગ જ્યાં ગોડીઆ ઘઉંનું વાવેતર હતું ત્યાં આ ઘઉં સારા થયા અને ગેરુનો ઉદ્ભવ બી કુત્ર ન જણાયો. આ જાત પાકમાં પણ સારી-છે ઠાઠી ગળખુત છે પાન થોડા હોય છે જેથી જાડી માસમાં ઠાઠી આવવા પાડે છે છેડ મળખુત હોય છે તેથી પવન અગર વટોળીઆ વંખતે પણ અટકી રહે છે વવતી વખતે જરા ઠાઠી જેવું હોય અને પાકરી ન હોય તો સારું લેખવાળા વરસમાં હળ કરતાં દુરકાથી વાવેતા ઘઉં સારા થાય છે. અગર પાકે છે પણ સારા, માટે તેમાં ઠાઠા બતાગણ કરવામાં આવે છે ગોડીઆ ઘઉંના છોડને કુટ ત્રીય છે હોય છે તેથી બી જરા જાડું વાળ્યું હોય તો સારું.

સામાન્ય ગોડીઆ ઘઉંના જોતરમાં છ સાત ઈંદો માત્રમ પડી આવે છે. પુર્વા નગર ૪ ની જાતમાં પણ ઉત્તરી જાતની ઠાઠી હોય છે. તેમાં ગોડી લાખી ઠાઠી વધુ પાક આવતી હોય એમ જણાય છે. સને ૧૯૨૪-૨૫ ની સાલમાં એક છોડ પસંદ કરેલો તેને આ સાત અગર ૧૩ ગુઠા પર હળથી ફેલાવવા વાવેલો છે. તેમાં છોડને લાખી ઠાઠી આવેલી છે આ સાતમાં આઠ ફીતસ ઠાઠી વહેલી આવો, પાક એક સપ્તાહ જણાય છે છોડ એક સપ્તાહ જણાય છે અને આઠ ફીતસ વહેલા પાકી પણ ગયા છે જનરે છોડ પરીપકવ થાય છે ત્યારે ઠાઠી બાર હોવાથી ઠાઠી નાગી પડેલી જણાય છે. ઠાઠી બાર અને વજનદાર જણાય છે, વળી આ ઠાઠીમાં નીચેના જાગમાં (દાણા વગરના)

સ્પાર્કલેટ જોછા હોય છે ત્યારે સામાન્ય પ્રમાણમાં એ વધારે પ્રમાણમાં દેખાય છે કઠી ૪ ઇંચથી ૪ $\frac{1}{2}$ ઇંચ સુધી લાંબી હોય છે સ્પાર્કલેટ ૧૯ થી ૨૧ હોય છે ન્યારે સામાન્ય બોલીયામાં કઠી ૩ $\frac{1}{2}$ ઇંચથી ૪ $\frac{1}{2}$ ઇંચ સુધી ની હોય છે સ્પાર્કલેટ ૧૭ થી ૧૯ હોય છે સામાન્ય - બોલીયામાં છોડને પાછલી કુટ વધુ હોય છે જેથી કઠી નાની હોય છે અને તેમાં નીચલા ભાગ માં જોછા પ્રમાણમાં દાણા ભરાયલા હોય છે, પસદ કરેલી બાતમાં ૬૨ વસ્ત્રે પસંદગી કરવી પડે છે ઉપલા છોડને સને ૧૯૨૫-૨૬ની સાલમાં ૧ $\frac{1}{8}$ શુકા ના ક્ષેત્રમાં વાવી જોયો ત્યારે તેનો પાક વધુ થયો અને ૧૯૨૬-૨૭ ની સાલ માં પણ વધુ બહોળા ક્ષેત્ર પર વાળ્યો ત્યારે પણ પાક વધુ થયો, જે નીચેના કોષ્ટકથી જણાયે (આ જમીનમાં ત્રણ વખત પાણી પાંચુ હતું) પીયતથી કરેલા અને ફરકાથી વાવેલા ઉપલા ઘઉંમાં પાક એક સરખો અને કઠી ઘણું ખરે ભાગે લાંબી છે

એકરે થયેલો પાક રતતમાં

વરસ.	પસદ કરેલા છોડના બીતા વાવેતરમાંથી	સામાન્ય બોલીયા ઘઉંના વાવેતરમાંથી
૧૯૨૫-૨૬	૧૬૩૨	૧૭૭૮
૧૯૨૬-૨૭	૧૩૬૨	૧૨૦૦

ઉપરથી જણાયે કે બીની પસદગીથી વધુ પાક આવે છે અને સામાન્ય બોલીયા ઘઉંમાં પસદગી કરી હોય તો ઉપર પ્રમાણેની એક સરખી બાત મળી આવે છે

બીની બીન પીયતવાળી જમીનમાં નવે મગરની શરૂઆતમાં વાવેતર થયું હોય તો સામાન્ય બોલીયા ઘઉં સાત યાચ છે ભુરી જમીનમાં દાહોદ ક્ષેત્ર પર એક એકરે ૧૪૦૦ થી ૧૭૦૦ રતલ સુધીનો પાક થયેલો છે આમલે સાત ચણાનું વાવેતર હોય તેવી જમીનમાં તેમજ શુભતા પરવાશવાળા ખેતરમાં તેમજ આગલી સાત છાણીયુ ખાતર ૨૦ ગાર્દ તથા દીવેલીનો જોળ ૪૦૦ રતલ આપ્યો હોય તેવી જમીનમાં આ ઘઉં ઘણું સાત યાચ છે. દેરાદમાં, ઉપર તેમજ સુખવાના દાગથી આ બાતમાં થોડું વૃદ્ધિશાન થાય છે અગારીઓ જણાવે નથી બોલીયા ઘઉંનું બી દાહોદ ક્ષેત્ર પરથી મળી આવે.

ખેડુતોએ નવરાશનો વખત કેમ ગાળવો?

ચાને

શેતરંજની બનાવટ.

— ***** —

(લેખક—વાદલ માધવલાલ હીતાલાલ વીવીંગ માર્કેટર)

સરકારી ખેતીવાડી સ્કૂલ—ગોધરા.

આપણા દેશમાં લગભગ ૮૦ ટકા જેટલી વસ્તીનો ભાર ચોલાનો નિર્ભર છે. ખેતી ઉપર કરે છે, અને ખેતી તે દેશનો મુખ્ય ધંધો છે તે દરેક માણસની ક્યાનમાં હશે. ખેતીનો ધંધો ઘણો જ મહત્ત્વ છે, અને મારા ધારવા પ્રમાણે આ અતિ ઉત્તમ ધંધામાં ભાગ્યેજ કોઈમણ માણસ દરેક રીતે નિપુણ હશે. સાધારણ રીતે એવું માનવામાં આવે છે કે—દરેક ખેડુતના જ્ઞાનમાં દરેક ૧૫ અનુભવથી કંઈક વધારો થાય છે. ખેતીના જ્ઞાનમાં ખેડુત માનને શાસ્ત્રીય રૂપન તરફ વધુ લક્ષ્ય ખેલવાની ખાસ જરૂર છે. શાસ્ત્રીય જ્ઞાનથી કંઈ કામ શા માટે અને કેવી રીતે કરવું જોઈએ તેનો ખ્યાલ આવી શકે છે અને આવે ખ્યાલ ચોલાનો સમજમાં હરહંમેશ રહેવાથી કંઈકને કંઈ સુધારાની દ્રષ્ટિએ ખેતી વિશેષ ફાયદાકારક રીતે કરવાના વિચારો ખેડુતના મનમાં શુભા કરે છે. જેના પરિણામે આર્થિક સ્થિતિ સુધરી શકે છે. મારો લેખ લખવાનો ઉદ્દેશ ખેતીના ધંધાની સાથેજ નવરાશનો વખત ગાળવા સંબંધી હોવાથી આ દીશમાં વધુ વિવેચન નહિ કરતાં મારા મુખ વિષય ઉપર આવવા સુરત વાચક વર્ગનું ધ્યાન ખેંચવા પ્રયત્ન કરીશ.

ખેતીના ધંધામાં ખેડુતને બારે માસ કામ હોય તેવું માનનાર ભાગ્યેજ કોઈમણ નીકળી આવશે. સાધારણ રીતે ગુજરાતીમાં કહેવત છે કે “વખત અમુક્ય છે.” આનો અર્થ એવો થાય છે કે વખતની કિંમત જ નથી જોતસે કે જેટલી કિંમત કરીએ તેટલી જોઈજ છે. માટે આપણને મજેલો વખત હર કોઈ ઉદ્યોગમાં જાણીએ અને નકામો ન જવા દઈએ તોજ આર્થિક સ્થિતિ વિશેષ સુધરી શકે. ખેડુતે નવરાશનો વખત કેવી રીતે ગાળવો અને પેટા ધંધા તરીકે કયો ધંધો ફાયદાકારક રીતે કરી શકે તે પર હાલમાં મોટા પિકાન હોઠો પિકાર કરી રહ્યા છે અને પ્રથમ દ્રષ્ટિએ હાલ તુરત ચાંદુ વણાટ કામ ખેડુતને નવરાશના વખતમાં કેવળ જોઈએ. એ હેતુથી યદર સ્કુલમાં ખેતીના શિક્ષણ ઉપરાંત આ દીશમાં સગીન કામ શીખાડવા નામદાર સરકારે

પ્રયાસ કર્યો છે તે સ્તુતિપાત્ર છે, અને તેને ઘણીજ સાદી રીતે વધુ ખર્ચ થયો સ્ત્રીત્રય જે ૧૨૯, પાટી, એ કાલ નાના નાના રૂમાલ તેમજ ખાદી વસ્ત્રાર્થુ કામ અનેના વિદ્યાર્થીઓ શીખે છે તેથી વાલીઓના તે પોતાના અધિક સ્થિતિ વધુ સુધરી શકશે તેના ખર્ચ પછી શક્ય નથી

આપણા દેશમાં ઘણાખરા ખેડુતો ગરીબી હાલતમાં માર્ગ પડે છે તેના ઘણા કારણો હોય છે, તે બધામાં માથે આપણે અત્યારે સળધ નથી આપણે તેમજી ઠંઠત એકજ લઘુએ અને તે એ કે-“ નવરાશના વખતનો ગેર ઉપયોગ ” વખત એ કેવો કિમતી છે તેને નકામો જવા દેવો ગહિ બીજાઓ તેનો કેમો ઉપયોગ ને છે આપણે તેનો યોગ્ય ઉપયોગ શી રીતે કરી શકીએ એ આપણે અત્યારે ખામ અત્યંતનો વિષય છે ઘણું કી આપણે બધા વખતની ખરી નિત જાણનાજ નથી આપણે ભેંધએ છીએ કે આપણી અત્યાર સુધીની જીવનમાં કેવલાએ નાખ્યો આદત મચા, આપણા રોઢી, આપણને બીજેરે ખસા અને આપણે પણ જવાનું છે તો આપણે આપણી પાછળ આજરુ પી ચારી વળી કન કેરવી નામ સુકી નીચે તેના કતા યશસ્વી કનિવત નામ રાખી જીએ એ માટે આપણે જરૂર કાંઈ વિચાર કવોજ ભેંધએ

આપણા ખેડુતોને જેતીના કામ કર્યા બાદ ઘણે ખરો વખત નવરાશનો રાખે છે જાણ નવરાશના કિમતો વખતનો આપણે કેવા ગેર ઉપયોગ કરીએ છીએ આપણે પાંચ દશ ખેડુતો એકઠા મળી કંઈ કંઈ ખર્ચા ખેડા ગળા મારીએ છીએ તેથી કેટલીક વખત તકરારો ધવનો પણ સલાવ પડે છે એ બધાનું કારણ ભેવા જમીનું તો ખાસ કારણ “વખતનો ગેર ઉપયોગ” એજ નીકળશે આવી રીતે આજે અગુરુ વખત નકામો ગુનાવીએ છીએ અને તેથી આપણને પાછળના ઘડપણના વખતના કેટલીકવાર નાણા પી કેટલી બધી તમાશ વેઠવી પડે છે? તો આપણે પ્રથમથીજ કાંઈક આર્થિક ઉપજ થાય એવો હુન્નર શીખી લઈ નવરાશનો વખત નકામો ન ગુમાવતા એવા હુન્નરમાં આજીએ તો આપણને આર્થિક લાભ પણ થાય અને લે હો પી નિર્દા કરતા આદતથી પરંતુ પાછાગાના ગુન્હેગાર થતા બનીએ

હવે આપણે એવો કયો હુન્નર શીખી લઈએ કે જેથી નવરાશનો વખત અગુરુ પડે અને આર્થિક લાભ થાય એ માટે ઘણા હુન્નરો છે તેમાંથી હું અત્યારે આપ સર્વ માચક વર્ગ સમક્ષ એ જણાવલો સળ અને સાદો તેમજ થોડા ખર્ચમાં લઈ શકે તેવો હુન્નર આપીશ અને તે એ કે “ ચેતરણ અને તેની બનાવટ ”

ચેતરંજની જાનાવડ

ચેતરંજ માટે ચાર પ્રકારની જમીન હોયેલી થાયશે (૧) માટી વાળી (૨) ઇંટોવાળી (૩) પત્થરવાળી (૪) લાકડાવાળી, એ બધામાં સહેલી સરસ અને ઉત્તમ રાગીવાળી જમીન જમીનની લુબાઈ પહેળાઈ ચેતરંજની લુબાઈ પહેળાઈ કરતા અનુક્રમે વધુ અને એ વાર વધુ ભેદજો જમીન સખાટ અને સ્વેદ હોવી ભેદજો

ચેતરંજ માટે નીચેના સાધનોની જરૂર પડે છે.

(૧) મજબુત લાકડાના પીલા નંગ ૪ ફેરેની લંબાઈ ૭ ફુટ અને જડાઈના ફુટ (કામર લગાડેલા)

(૨) લાકડાના ઘોઠા નંગ બે જેની લંબાઈ ચેતરંજની પહેળાઈ કરતાં ૧ ફુટ વધારે અને જડાઈ ૩ ઇંચ

(૩) લાકડાના ઘેઠા નંગ બે લંબાઈ ૧૫ ફુટ અને જડાઈ ૩ ઇંચ

(૪) કાંચાની અગર ચક્કરુતની મજબુત ફેરી નમુ જે જેની લંબાઈ ૪ વારની

(૫) વાંચની મજબુત ગોળ મુજળી લાકડીઓ નંગ ૨ જેની લંબાઈ ચેતરંજની પહેળાઈ કરતા ૧ ફુટ વધારે એટલા માટે છેકે થોડા થોડા ખસા પાડવા.

(૬) લાકડાના માકડા નંગ ૨ લંબાઈ ૧૫ ફુટ અને પહેળાઈ ૧૫ ઇંચ ૨ ઇંચની એની એક બાજુ સખાટ અને લીંચી અને બીજી બાજુ ગોળ એને બંને છેકે ૧૫ ૧૫ ઇંચના પાંડવ ભેદજો

(૭) મુકરા બાંધવા માટે સુતરની દોરી વાર ૪ ની લંબાઈની.

(૮) લાકડાની ઘોઠી નંગ ૧ ગાળ વાર કાંચાની વધુ ઉંચાઈ હશે તો ચાલશે તે માટે માકડા જામવાની ફેરી વધુ ભેદજો ઘોઠીને બાંધે કાલરકું પથ્થર ચાલી શકે

(૯) લાકડાની પટ્ટી નંગ બે જેની લંબાઈ ચેતરંજની પહેળાઈ કરતાં થોડા જામની એને એક બાજુ બે અલીયારી લીલી ચુકા અને બીજી બાજુ એક એક કાણ પાંડવ ભેદજો. પહેળાઈ ૧ ઇંચ જડાઈ ૧૧ ઇંચ.

(૧૦) લાકડાની પાટલી નંગ ૩ લંબાઈ ૧૫ ઇંચ પહેળાઈ ૭ ઇંચ એનો પાટ દબાવે રાખવો અને જડાઈ ફેરવાય શરૂ થાય તેને એક છેડે ૧ કાણ પાંડવ.

(૧૧) લાકઠાનો રોચો નંગ ૧ લંબાઈ ૧ ફુટ બાડાઈ ટચલી ઝાંગળી નેટલી એક બાલુ ગોળ ઢોળાવપર જે બાલુ ઢોળાવ આવે ત્યાં કણુ પાડવુ

(૧૨) રેટીયો નંગ ૧ કાળકો નંગ ૧

(૧૩) વાળે—એની આંખી લંબાઈ ૧૦ ઇંચ લોઢાના પાટાની લખઈ જા ઇંચ એવા સાત પાટા, પાટા બ્યાંથી શરૂ થાય ત્યાં પહોલાઈ ૧૫ ઇંચ અને છેવટપર ઢોળાવ કરતાં અઘ્ણિવાળા કરવા.

આટલા ઉપર સુજબના ૧૩ સાધનો તથ્યાર કર્યા બાદ હવે આપણે સુતર ફેલું હેલુ એકએ તે ને-એ રોતરણ માટે બહુ સુતર ચાલી શકે ૪ થી ૨૦ નંબર સુધીનુ સુતર તથા શકાય સામાન્ય રીતે ૪ થી ૭ નંબરનુ સુતર લઈએ એમાં ફાયદો પડે છે પ્રીસ્ટ સુતર કરતા કરું (વધારે વળવણ) હેલું સારુ છે ૪ નંબરના સુતરના ચાર તાર લઈ તેના દડા બનાવવા દડામાં અધા તાર ચરખા આવે એ ખાસ સલાખ રાખવી ખરી તે દડાને પાણીમાં પલાળીને તેને રેટીયા ઉપર ઉઘટી માળ (માળને વચમાં આટી આવે) બાંધી વળ ચઢાવવો એ વળ આપવામાં એછો વળ ન અપાય એ ખાસ સલાખ રાખવી વધારે વળ હોય તો આકરો પલુ જોછો વળ ન આવે વળ આપ્યા બાદ તે સુતરને ત્રાક ઉપરથી ફળકા ઉપર ઉતારી લઈ તડકે શુકવણ અને પછી સુકાયા બાદ ફરી દડા બનાવી લેવા પ્રીંગા મડી ગયેલા દડા નહિ આવે અને પીંગા નહિ પડે એટલા માટે-૧ વળ દીધેલા સુતરને તડકે શુકવણ પીંગા પડેલા દડાને ને તથો કરવા માટે લઈશુ તો તે તાર વધારે તુલ્યે અને તેથી નાંદ આવશે એટલે વણાટ ખરાગ આવશે, માટે તાણામાં નેટલી ગઠિ એાઈ એટલેજ વણાટ સારો. માટે દડામાં ખાસ કાળજી રાખવી રોટ ફેલુની સફાઈનો આધાર દડાના વળ ઉપર અને તેના સુકાયા ઉપર છે

(અપુર્ણ.)

ખીની પસંદગીથી તુલના સુધારો.

—*****—

કહેવાની જરૂર નથી કે હિંદુસ્તાનની જમીનમાંથી જેટલો પાક આપણા રૂપિ મુનીયો લેતા હતા તેટલો પાક સુસલમાનો અને ઉદ્ધા રજપુત તાબપુત રાજાઓના વખતમાં સાંભળ્યા પ્રમાણે મળી શકતો ન હતો અને જેટલો પાક સુસલમાન રાજ્ય કર્તાઓના વખતમાં નિપજતો તેથી હાલમાં ઘણું જ ખોટો નિર્જે છે એ તો નિર્વિવાદ છે આ સ્થિતિ નિવારણ સંલેગોને ફેટલેક બરો આભારી બહુી રાકાય.

(૧) હલકી જમીનનું ખેડાણ

(૨) જમીનનું ઉતરી જવું

(૩) ઢોરની સંખ્યામાં ઘટાડો.

(૪) રૂપિની અનિયમીતતા

(૫) જંગલ ઓછા થવાથી રોગ તથા છાજનું ના ઉપદ્રવમાં વધારો.

(૬) ખેડુની ભ્રાજનના.

આ સ્થિતિમાં તુલના સુધારા વિષે કંઈક માલુમ ઉપયોગી મળે પડશે એ તો કહેવાની જરૂર નથી કે પાક સારો અને વધુ પ્રમાણમાં પકવવા માટે ખેડ, ખાતર અને પાણીની ખાસ જરૂર છે પરંતુ એક થોડી ગાળાની ની પસંદગી પણ એટલીજ અગત્યની છે આ રીતેને આપણા વિવ્રુઓ અમલમાં મુકતા હતા અને હજી પણ ફેટલેક જગોમાં રકયા ખરકયા ખેડુતો આ રિવાજ ને ચાલુ રાખી રહ્યા છે આવા સંલેગોમાં આપણે આપણી જમીનમાંથી વધુ પાક કયે રસ્તે મેળવવો યા મેળવવા માટે શુ ઉપાયો ચોજવા એ સવાલ ઉપસ્થિત થાય છે

આ સ્થિતિ સુધારવાના ફેટલાક ઉપાયો નીચેના ગણાય.

(૧) ખીની પસંદગી

(૨) ખેડમાં સુધારો.

(૩) ખુરતું ખતર અને પાણી

(૪) રોગ તથા છાજનું નાશ કરવાના ઉપાયો ચોજવા.

(૫) ખેતીનું નાન.

પરંતુ એહી આપણે બીજી બાબતો છોડી દઇ બીની પસંદગી વિચેન
હું કાણુમા વિવેચન કરીશુ

બીની પસંદગી દરેકે દરેક ખેડુતે વધુ પ્રમાણમા નહીં તો પેતાની જરૂર
ત્રીમાચા પુત્ર બી મેળવવા પણ કરવી જોઇએ. પસંદગી કરવાની જુદી જુદી
રીત હોય છે કાયમના સુધારા માટે જે રીત અમલમાં મુકાય છે તે સાધારણ
ખેડુત કદાચ ગ્રહણ કરી શકે નહીં, પણ સાધારણ રીતે સારૂ બી મેળવવાની
કેટલીક રીતો સહેલી છે કે જેને સાધારણ ખેડુત પણ સહણ કરી શકે અને
અમલમાં મુકી શકે

એટલું તો ચાલુ રાખવું જોઇએ કે વનસ્પતીમાં પણ પ્રાણીની માફક “જાપ
તેવા બેટા” નું સુત્ર નિસદેહ યથાર્થ છે અને તેથી જેવું વર્ણવે તેવું જ લખાય
જે આપણે અમુક જાતની રચનાને શુણ (જે શુણ સાધારણ રીતે તે જાતમા
સ્થાયી હોય) વાળો છોડ તથા તેના કણસતા ઉબીગાથી બી વાલીએ તો
સાધારણ રીતે અનુકૂળ રીતમા તે બીમાથી તેવીજ જાતના છોડ ઉબી વિગેરે
પેદા થશે કેન્દ્રાંક તુલ્યમાં એક છોડનો પુરેશર બીજા છોડના સી દેશર ઉપર
સહેલાઇથી જઈ શકે છે આવા છોડનાં બી બીજે વધે કેવી જાતના છોડ અને
બીને જન્મ આપશે એ માગણી કહી શકાય નહીં, કારણ કે આપણને તેના મા
ખાપના શુણ દોષની કંઈ માહિતી હોતી નથી એટલે જો આપણે ફરવરે
પસંદ કરેલું બી વાલીએ તો સારા છોડના સ્ત્રો અને પુરેશરનો સંગ્રાહ થશે
અને દર વર્ષે આજે બી પાંદરો અને પરીણમે મુક્તને, સુધારો અને પાકમાં
વધારો વશે આને માટે સાધારણ ખેડુત એક ખેતરમાં આ ખેતરના એક વા
મા પસંદ કરેલું બી વાલે તો કેટલેક વારો પાકવના પુરેશરને પસંદ કરેલા
સાચામા આપતા ચાટકાની રાકાવ

ખાણુ ધ્યાનમાં રાખવાની વાત એ છે કે ઉપર ઉપરથી મુક્ય શુષ્કાણુ
છોડના બી વિન્ન શુષ્કવળા છોડ ઉત્પન્ન કરે છે, અને કોઈ એક વાર જેવું
પણ બી છે કે સગાન સજોગો, છતાં નમાણુ છે રજુ બી સારા છોડ કતાં
પણ વધુ પડે આપતા જળાય છે પરંતુ જો દર વર્ષે સારૂ, વધુ બી આપનાર
અને સુદૃઢ છેડની પસંદગી કરવામાં આવે તો તુલને સુધારી શકાય

પસંદગી કેમ કરવી ?

શરૂઆતમાં રાજા વરતો તો એ છે કે સારી જાતનું અને શુદ્ધ, કે જેની
અંદર બહાર કે આંતરિક વિશિષ્ટ ગુણ નથી એવું બી લેવું. શુદ્ધ બી, માટે

ખાસ લેવાસ કરવી અને જો ચોતાને ગાંગ ન ગળે તો બીજો ગામ જાઓ મલતુ હોય અને લાવી સકાય તેમ હોય તો તેણે શુદ્ધ બી લાવવું તેમ સારૂ આ બાબતમાં જો ખેડુત છુટકાના મે એતીવાડી જોવ શીયને વિનતી કરશે તો પણ શુદ્ધ બી મેળવી આવવાને માટે તેઓ બનતો પ્રયાસ કરશે હવેના કે નિશ્ચયવાળા બી ઉપર મહેનત કરવી ઠીક નથી - કારણ કે એમાં વધુ વખતનો લોગ દેવો પડે છે ને ખેડુતને કટણો ઉપર છે માટે જેટલા અશે શુદ્ધ બીની પમદગી શરૂ થાય તેટલાજ પ્રમાણમાં બી ને સુધારવામાં વળવ જોઈ લાગે બહાર ગામથી બી લાવતાં પહેલાં ચોતાના સમગ્રી જમીન તથા જેટ બહારના બીને અનુકુળ આવશે કે કમ તેની ખાસ તપાસ કરી લેવી નહીં તો મહેનત નિષ્ફળ પણ નીવડે. બી બામત પછી સાધારણ ખેડુતને વિશે બનાવેલી ચીત અમલમાં મુકવા જેવી મણુધ.

ચોતાને જેટલા બીની જરૂર હોય તેટલો ખાક પાકે જોવડુ જોકાક ખેતર નોખુ રાખવું ને ખુબ ખવનો ઉદ્યોગ એજ કે આ ખેતરની જરૂર કમત પસંદ કે લુગ બી આવે, જેથી કરીને સારા કરી અને પુકેશરના સયોગ થાય. આણ ખેતર આજ વતના હુંગરી દુઃ અથવા બુદાજ વિભાગમાં રાખવું. અને તુલ પાકતુ હોય તે વખતે ને દિશામાં પસંદ વાતો હોય તે દિશામાં આસપાસના તુલથી બની શકે તેટલી સલાખ બી આ બાગને પસંદ કરવો જેથી કરીને આ ખેતરમાં બીબ ખેતરોમાંથી પુકેશ બેહુ આવી શકે. જો કે છોડવા પાસેના છોડવાના પુકેશરનીજ મમિત થાય છે, પરંતુ ઉપર બુલબ્યા પ્રમાણે જો આગળથી સલાખ રાખી હોય તો જાહું-દર રાખવા જેણુ રહે નહીં, જે જમીનમાં આ બી વવાય તે જમીન સાધા જ રાતે બીબ ખેતરોમાં કે જેમાં આ-તુલ-સેગતુ હોય તેવીજ હોયી જોઈએ.

જેવારે તુલ પછી જાંચ ને ફેગ પાંજો પંદી ગયો. 'હોય તે' વખતે 'આ ખેતરની' કરી સારા કાલકુત, અને 'સરી' રાતે 'રાણાંથી' વરેલા કલમલા કે ઉમીરવા છોડ પસંદ કરવા મધુ નહીં તો 'આ ખેતર પાવવા' માટે 'જેટલું' થી જોઈએ તેટલા છોડ તો પસંદ કરવાજ, બરેબર પાકવા પછી આ છોડવાઓને જુદા-કાંપી લેવા અને સાન સુગાયા પછી ચરુબીને બી પણ જુદુ રાખી સુવું આ ખેતરમાંથી બહીનુ જે થી નહવે તેને ખેડુતની બાહીની જમીન પાવવામાં સામાન્ય બી તરીકે ઉપયોગ કરવો.

પસંદ કરેલા બી ને જરૂરના કુકપા નહ રખ, હીમડાનાં પાન-બોરેની સાથે રેળવી ઢાંકીની અંદર બરી દેવુ અને ઢાંકીને ત્રણગર દાટો દેવો જેવેથી

ખસારની હવા અંદર જઇ શકે નહીં. ડેટલીક જાતનાં બી બહુ નાનુક હોવાથી સળી જાય છે તેો તેવા બીમા કાર્બન ગ્રાઇ સહકારક નામની દવા તાબી અથવા પારો માત્રી ઢાટો ઘર્ષ દેવો કે જેથી ઘણા શેઠવાની દહેશત ઓછી થાય છે.

બીજે વર્ષે આ પસદ કરેલું બી પહેલા વર્ષની માફક જુદું વાવણું અને પાકે ત્યારે ત્રીજા વર્ષમાં સામાન્ય બી તરીકે ઉપયોગ કરવો આ પ્રમાણે દર વરસે બી પસદ કરણું ને અવી રીતે આપણે કરેલ ખેડુત ભાઈ પ્રતિવર્ષે બીની પસદગી કરતો યદ્ય જાય તો પાકમાં વધારો ને બીની જાતમાં મહેલુ સુધારો થવાનો સંભવ છે.

નર્મદાશંકર જોશી, (ઢાહોડ ફાર્મ)

ખેતીવાડી ખાતું, સુંખાઈ

—*****—

હસ્તપત્રિકા નં. ૯, ૧૯૨૭

—*****—

ગુજરાતમાં તમાકુના પાક માટે ઉપયોગી ખાતરો

તમાકુનું વાવેતર જેમ વધતું જાય છે તેમ છાણીયા ખાતરની તાલુ વધુ થતી જાય છે આથી છાણીયું ખાતર થોડું વપરાય ને તમાકુની જાત તેમજ પાક કમી ન થાય તેવા હિસાબે બીજી કાઢવાની ખાસ જરૂર પડી છે આનો સહયોગ સહેલો ઉપાય શણનો પઠવાસ હોય જેમ જણાય છે તમાકુના વાવેતરની પદ્ધતિ આને માટે બહુ અનુકૂળ માલમ પડી છે.

છાણીયું ખાતર બીજકુટ ન વાપરતા એકલો શણનો પઠવાસ કરી ભેરાથી તેમાં તમાકુનો પાક તેમજ જાત કમી થાય છે તેથી તે રીત લાભદાયક નથી.

છાણીયું ખાતર ને શણનો પઠવાસ

પણ થોડું છાણીયું ખાતર ને બાકીના છાણીયા ખાતરને ભરવે શણનો પઠવાસ જાગ મિશ્રણ કરવાથી આ ખાતર પણ લાભદાયક માલમ પડતું છે. આની અજમાયશ માટે એક ટુંકરામાં દર એકરે વીસ ગાંઠના દીસાને છાણીયું ખાતર ને તેમાં શણનો પઠવાસ કર્યો, શણનો પઠવાસ કરવાની રીત નીચે મુજબ છે.

વરસાદ વરસતાં હર એકરે હસ ગાંઠાં ખાતર જમીનમાં નાખી તેમાં હર એકરે ૧૦૦ રતલના હીસાએ શણ બીજ પુખરાં થતી જમીનને ઉમી આવી ખેડી સમાર દેવો, શણ બીજ સરસ ઉભી નીકળશે. તે તેને તારીખ ૧ લી ઓગસ્ટે લોખંડી હળથી ભાગી નાખવે. ને સમાર દેવો. હથ દીવસ પછી જમીનને તમાકુ વાડાની માફક એક આપી તણપાર કરવી. ને તમાકુની રાપણી વખતસર કોટલે ઓગસ્ટનાં છેલ્લા ભાગમાં કરવી.

આ રીતથી નહીંઆઠ સરકારી ફારમ ઉપર નીચે પ્રમાણે ઉપજ આવી હતી —
હર એકરે તમાકુની નિપજ

સાલ	હર એકરે ૨૦ ગાંઠાં છાણીકુ ખાતર.	હર એકરે ૧૦ ગાંઠાં છાણીયુ ખાતર— શણનો પડવાસ.
	રતલ	રતલ
૧૯૨૨-૨૩	૬૭૫	૬૬૭
૧૯૨૩-૨૪	૧,૨૪૨	૧,૨૮૩
૧૯૨૪-૨૫	૧,૪૬૮	૧,૫૫૭
૧૯૨૫-૨૬	૧,૫૭૨	૧,૭૭૦
૧૯૨૬-૨૭	૧,૩૪૯	૧,૩૩૪
સરાયરી	૧,૩૦૩	૧,૩૦૧

ઉપરનાં ફોન્ટકથી જણાયે છે ફક્ત ૧૯૨૫-૨૬ ની સાલે શીવાય બીજાં બધાં વરસોમાં બન્ને રીતથી લગભગ સરખી નીપજ આવી છે ૧૯૨૫-૨૬ ની સાલમાં ઓગસ્ટ માસમાં વરસાદ નહિ હોવાથી શણ ખરેખર ફાણી થકયો ન હોતો, તેથી પાક કમી થયો હતો. તમાકુની જાતમાં બન્ને રીતથી કંઈપણ ફેર પડ્યો ન હોતો. આ રીતથી ખેડુત રૂપીઆ ૧૫ ના કમી ખર્ચે તેટલોજ નફો મેળવી શકે છે અને જો બીજી બધી અવકુળતા હોય તો હાલ છે તેટલાજ છાણીઆ ખાતર વઢે આ રીતથી તમાકુ વઢે બમણુ ફેતરફળ વાળી શકાય.

છાણીઆ ખાતર ઉપરાંત દીવેલીનાં બોળ નોંખવા બાબત

—સરકારમાં તમાકુ એ મદદત્વનુ દુલ છે અને સારા ખેડુતો હમેશાં તે કરે છે તેથી જો કોઈપણ ઘટ ખાતર વ્યાપવાથી એકઠરે ફાયદો પડતો હોય ને તે ખાતર સુરત, મળી શકે તેમ હોય તો તેનો ઉપયોગ ખેડુતો સહેલાઈથી કરી શકે, દીવેલીનાં બોળ બન્ને ઉદ્દેશો પુરા પાડે છે

આ ખેળના ઉપયોગ માટે એક અખરો નીચે પ્રમાણે કરવામાં આવ્યો હતો. એક દુકડામાં દર એકરે ત્રીસ ગાંઠા છાણીયુ ખતર અને ત્રીસ દુકડામાં દર એકરે વીસ ગાંઠા છાણીયુ ખતર ને ૧૦૦ સ્તલ દીવેલીના ખેળનો ભુગ નાખવામાં આવ્યો હતો તેમ પીલુષ નીચે પ્રમાણે આવ્યું હતું—

દર એકરે તમાકુની નીપજ

સાસ

દર એકરે ૩૦ ગાંઠા

દર એકરે ૨૦ ગાંઠા

છાણીયુ ખતર

છાણીયુ ખતર+૧૦૦

સ્તલ

સ્તલ

૧૯૦૫-૦૬

...

૨,૨૬૮

૨,૪૫૭

૧૯૦૬-૦૭

....

૧,૭૭૦

૧,૬૮૮

૧૯૦૭-૦૮

....

૧,૧૦૨

૧,૬૭૧

૧૯૦૮-૦૯

...

૧,૮૨૪

૨,૨૩૨

૧૯૧૦-૧૧

...

૨,૧૪૬

૨,૭૨૮

સરાસરી

....

૧,૮૨૮

૨,૧૩૫

આ કેબલ ઉપરથી બહારથી કે આ રીતથી ૩૦૭ સ્તલ તમાકુ વધુ માટે છે હાલ ૧૧ માસે ખાતરનું વધુ ખર્ચ ૨૧ ૧૦ થયે અને વધારાના તમાકુ ની કીમત ૩૧ ૫૦ થી ૬૦ થયે થયે તરના ખેડુતોમાં એ ૧ માન્યતા છે કે દીવેલીના ખેળથી તમાકુની બત બગડે છે પણ આ રીતથી વાવેલી તમાકુની બતમાં કંઈપણ બીગાડ માલુમ પડ્યો નથી કંઈ પણ ખેડુ માલુમ પડ્યું છે કે દીવેલીના ખેળ છાણીયા ખાતર વગર એકલો અપવાથી તમાકુનો રંગ સુગર છે જોરસક તાલુકામાં આ રીત અજમાયી ભેરામાં અગતી હતી ને આ ખતર થી પકવેલું તમાકુ નીપજમાં વધારે દુરિયું હતું અને તેની બતમાં કંઈપણ બીગાડ માલુમ પડ્યો ન હોતો.

આ ખેળનો બીજો અખરો નીચે પ્રમાણે કર્યો હતો. એક દુકડામાં દર એકરે ૨૦ ગાંઠા છાણીયુ ખાતર નાખીને 'જગીન' તકયાર 'કરવામાં આવી છે'થી ખેડ વખતે દીવેલીના ખેળ દર એકરે ૨૨૪ સ્તલના દીસામે નાખવામાં આવ્યો હતો, અને બીજા દુકડામાં વીસ ગાંઠા છાણીયુ ખાતર એકલું નાખવામાં આવ્યું હતું. તેની નીપજ 'નડાઆંક' 'સરકારી' 'દારમાં ઉપર' માંથી પ્રમલું આપી હતી—

૬૦ એકડે તમાકુની નીપજ.

સાલ	૬૨ એકડે ૨૦ મઝા ખણીયુ ખાતર	૬૨ એકડે ૨૦ મઝા ખણીયુ ખાતર+૨૨૪ રતલ દીવલીનો ખેળ
	રતલ	રતલ.
૧૯૨૪-૨૫	૧,૪૬૮.	૧,૪૫૨
૧૯૨૫-૨૬	૧,૫૭૨.	૧,૮૭૨
૧૯૨૬-૨૭	૧,૩૪૯	૧,૬૮૨
અસરસરી	૧,૪૬૩	૧,૬૬૯

આ ફીલ્ડથી તમાકુની વધુ નીપજ ૨૦૬ રતલ થઈ, તેની કીમત હાલના ભાવે રૂ. ૪૪ થાય, જ્યારે દીવલીના ખેળની કીમત રૂ. ૧૧ થાય છે તમાકુની ખાતમાં ઠરપણ ફેરવેલથી એવું સ્થાનિક વેપારીઓનું કહેવું હતું અથવા જણાયે કે ૨૨૪ રતલ દીવલીનો ખેળ નાખવાથી ખર્ચ કરતા લાભ સારો મળે છે અને તે પ્રમ.એ હરેક એકડા કરી મકે તેમ છે

ગુજરાત ડેઝોપરેટીવ કોલન સેલ સોસાયટીઝ ફેડરેશનની ઠાસરાની બેઠકનું ક્રમક્રમ.

ઉપલા ફેડરેશનની વ્યક્તિ વરસની પહેલી બેઠક મે ૨૩ મીએ શા ખરોલમદાસ ઇંગ્લેન્ડ સમાન પ્રમુખ પણ હેડમે ઠાસરા મુકામે મળી હતી જ વેળા મરળીઓના પ્રતીનીધીએ તથા જે પોતાના કેટલાક આગસદારો ધી હાજરી હતી જેમાં વડોદરા કોલન કોલેસર પણ હાજર હતા.

શરૂઆતમાં ફેડરેશનના મેનસરી સેક્રેટરી શા ચણાંતરાવ જાળકલાલ દેશમીએ આવક ભવકનો હીસાબ રજુ કર્યા પછી ૧૧ કોલન સેલ તથા સોસાયટી કો. એ. છની મ સો તથા મુરત કો. એ. મીલક સપ્લાઈ સો લીમીટેડને સરકારના ડેઝોપરેટીવ ખાતા માસફત રૂ. ૨૫૫૮ ની મદદ રાતે ૧૬૨૭માં મળી હતી એમ જણાવવામાં આવ્યું હતું.

એ પછી મોરપોઠ (સરનાદ) ગ્રુપ કો કોલન સેલ મંડળીને મયા

વર્ષમાં આટ મળી નથી તે તાકીદે આપવા રજીસ્ટ્રારને અરજ કરવા કરાવી આપતા જુન માસમાં અને કારનારી ગુજરાત વીમાગની સહકારી પરીષદમાં ફેરવેશનના પ્રતિનીધી તરીકે મેસર્સ કુલાભાઈ હીરાભાઈ પટેલ તથા લાભચંદ્ર જગન્નાથ જોશીને ચુટી કાઢી મચકુર પરીષદમાં કયા વીપયો ઉપર ચર્ચા કરવી તે વીશે જાનરરી સેક્રેટરીઓનું ધ્યાન યોગ્યતાને કારણ થયો હતો. ઠાટન સેલ મહળીઓને પગભર થવા માટે કાલતા રૂના બબ્બરની રચીતી બેતા ત્રણ વર્ષને બદલે જોખામાં જોખા પાચ વર્ષ સુધી આટ આપવા રજીસ્ટ્રારને વીનહી કરવા અને ફેરવેશન ચલાવવા રૂા. ૨૦૦ ની આટ માટે કમ્પાઈ આગ્યુ તો તેનો હેતુ તથા તેને કરવાહ કામ ધ્યાનમાં લેતા ક્ષણી જોખી છે તેથી 'જોખામાં જોખી રૂા. ૨૦૦ અથવા ૬૨ વરસે જે અર્થ-થાય તેનો જોખામાં જોખો ખડધો અર્થ' જે પદ્ધતિને પ્રથુ થાય તો આટ તરીકે સહકાર આપવા પ્રીગેરે બાબતે સુચવી હતી.

૧. કાસરાની ઠાટન સેલ મહળીને રૂના જાણની ખબર થાય તાર અથવા બીજી કીતે મળતી વહે તેવી જોઈવણ કરી આપવા નક્કી થયું હતું.

કાર્યવાહક કમીટી.

ઠાટન સેલ મહળીઓને તેમનો માલ પીલાવવા, પ્રેમ કરાવવા તથા વેચવા જે જે તકલીફ પડે છે તે ગંભીર તેમજ ગારીદીથી વીચારું કરવા જોવી છે અને તેથી ફેરવેશન રજીસ્ટર થાય નહી ત્યા સુધી હકીકત ગુજરાત માટે મેસર્સ પરસોતમદાસ ઇન્ડસ્ટ્રીઅલ પટેલ, યથાવતરાય શાન્તરામ જિરડી, ગુલાબભાઈ બડ જાઈ રેશાઈ (ગાયકવાડ સ્ટેટ ઠાટન સેલ સોસાયટીઓ તરફથી નસનજ બડ જાઈ રેશાઈ અને યથાવતરાય ત્રણકલાલ રેશાઈ તથા ઉત્તર ગુજરાત માટે મેસર્સ ઘોટાભાઈ ગુજળ પટેલ, જલ્દાયકર રીનયકર વ્યાસ, ખનજીભાઈ પર જોગરા પટેલ, કુલાભાઈ હીરાભાઈ પટેલ અને યથાવતરાય ત્રણકલાલ રેશાઈની કાર્યવાહક કમીટી નીચી કોરમ માટે જે સલાસદોષી હાજરી મુરતી ગણવા હવાયું હતું.

જો પછી સુરતના ઠાટન સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટે અમદાવાદની ચીફ જોનર્સ જોશી શીજોશનને સોસાયટી ઠાટન સેલ સોસાયટીના રૂા. વીશે લખેલો પત્ર અને ગોયા જતનેવારીમાં કે. એ. પટેલે સોસાયટીઓના રજીસ્ટ્રારના પ્રમુખપણા હેઠલ મુજબી સમામાં જો કાગળ પછો જેની લેલ હુકમ થયો છતાં હજી જેવી લેવાયો નથી અને તેથી સુ ત જલ્દાયકર ઠાટન સેલ મહળીઓને કાલમારી ખપવી પડે તે વીશે ચ ર સોસાયટીઓના પ્રતિનિધીઓ અને રીસ્ટ્રારને જોખી રૂા.

અર સોસકની સહીનો પગ મજબૂત થતા પત્ર પાછો ખેંચી લેવાડના હુકમ કરવા પુના ત્યાં ગુજરાતના ડેપુટી ડાયરેક્ટર જોશ્ન જોશીકલચરને વીનતી કરવા અને તે નથી ખેંચી લેવાયા તે વીશે તપાસ કરવા અને બહોરમા ખુલાસો કરવા બીનતી કરવા વીગેરેનો વધુ ઠરાવ પછી ફોટન સેલ સોસાયટીઓમા ને ને ધગારદાર નોંધરો નાણાની ક્ષયલ પાયલ કરે છે તે તેમની જામીનગીરીની હદ દરેક ફોટન સેલ મરળી ડી બ્યવસ્થાપક કમીટીએ નક્કી કરવા વીગેરે હમું હવે છેવટે ફેરફારના જોગવારી સેક્રેટરી શ્રી યશવંતરાવ દેશાઈએ આજ સુધી જે કામ કર્યું તે, જાહેર અત કશય પુર્વક આભાર માની ચાલુ વર્ષ માટે તેમનેજ પાછા નીચ્યા પછી હવે પછીની યેઠક સાયણ સુકામે જોશીસ માસમાં સરવાળું નક્કી થયુ છે.

જલાલપોર તાલુકાનું ઢોર તથા જેતીવાડીનું મોટું મદર્શન.

ગુજરાત જલાલપોર તાલુકા જેડુત મંડળ તરફથી જેતીવાડી તથા ઢોરનું મદર્શન ગઈ તારીખ ૨૦ તથા ૨૧ મી ફેબ્રુઆરી સને ૧૯૨૮ નાં રોજ નવસારી રેલવે સ્ટેશન પાસે ચેક પેતાનાઈ પ્રાગલ દેશાઈના જીનમા સરવાળાં આજુ હતું.

ગુજરાત જલાલપોર કલેક્ટર સાહેબ ને એક વી હાલેશન એકત્રાયજ જાહેર મી એસ જે જોડે પ્રધાની પ્રમુખજીના સ્વીકાર્યું હતું.

આ રીવાજમાં બીજાનેલા નીચેના ગુદરવો મી કે એસ પંચાબી, શ્રી વખારીઆ એકત્રાયજ આવાનાં સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટ કાલેમ, રા. સા. બીમભાઈ એસ, રેશાઈ, ડેપુટી ડાયરેક્ટર જોશ્ન જોશીકલચર, ગુજરાત, સરદાર દશમરાજ મી. ગારડા જલાલપોર તાલુકા જેડુત મરળના પ્રમુખ, મી ડી એમ ચોપરી પ્રોવિસનર ડેપુટી કલેક્ટર, મી મીઠાભાઈ જે પટેલ ડાયરેક્ટ નવ નવસારી માત્ર મીં એસ આર સીટ, આન બહાદુર બીલાડવાળા પારડી તાલુકા જેડુત મરળના પ્રમુખ, શ્રી જી નાગેરલ રાજાભાઈ રીટાવર્ડ પરસનલ જાસીન્ટ દુ મી જોશીકલચરલ જિડાઈઅર દુ મી મનમંદેટ જોશ્ન હીડીઆ, ગેરીનાઈલ વી મીલી સુત, મીં જહાંગીરલ વી ગારડા, મીં રીચર

ધુવ્વદ, મીં પેલાવાણ માગણ દેસાણ, મીં શુભાભાણ હુલલભાણ પટેલ,
 મીં ડી. વી. નમસ્કેક ડીસ્ક્રીકટ એમીકલધરલ એવરશીયર સુત, મીં જે.
 જી. ડી. કોટન આસીસ્ટન્ટ વીજલપોર, મીં સી. એમ. રાયલ એમીસ્ટ
 કો-એપરેટીવ સોસાયટીજ સુત, મીં વાય ડી દેસાણ, મીં વી. જી. દેસાણ
 સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટ એમીકલધરલ સ્ટેશન સુત, ડો. એમ. એ. મરચન્ટ એમીકલ
 વેટરીનરી મનપેકટર સુત, મીં શુભાભાણ કે. દેસાણ એમીકલધરલ મનપેકટર
 નવસારી, મીં શુભાભાણ આસીસ્ટન્ટ ડેપુટી એક્સપેક્ટેશનલ મનપેકટર
 જલાલપોર, મીં અને મીસીસ મીક અને મીસ મીલર એમીકલ મીકનરી
 જલાલપોર, મીં મોરારજી ડી નાયક વાઈસ પ્રેસીડન્ટ વાલુકા ભોલભ બોઈ
 જલાલપોર, મીં છાતુભાઈ વનનજ એડ મીં લાલભાઈ એમ તેલી પ્રેમપટર
 ઇન્ડીઅન કોટન એક્સલ કુપની નવસારી, મીં ઇશ્વરલાલ રાહાભાઈ દેસાણ
 વીગેરે ગુરુદેવો હાલંરી આથી હતી આ ઉપરાંત વાલુકાના ઘણા ગામોમાથી
 જમીનદારોએ તથા જેડુતોએ આ પ્રદર્શનનો લાભ લીધો હતો એકંદરે આ
 મેળાવડામાં આશરે એક હજાર માણસની હાજરી હતી. તારીખ ૨૦-૨-૨૮ ને
 સોરવારના રોજ દોર તથા જેતીવાડીના નમુનાઓ આવવા લાગ્યા હતા અને
 તે દિવસે જેતીના જોનારોથી પાસેના ખેતરમાં કામ કરી ખતાવ્યું હતું તા.
 ૨૧-૨-૨૮ના રોજ પણ સરકારી કામ તરફથી આવેલા જોનારોથી કામ કરી
 ખતાવવામાં આવ્યું હતું જેડુતોએ આ પ્રસંગનો લાભ સારી સંખ્યામાં લીધો
 હતો વાલુકાના ઘણાખરા ગામોમાથી તુલોના નમુનાઓ આવેલા તેમાં કુલ
 ૧-૫ દોરો, ગાય, બળદ, બેસો સાંદ, આખલા, પોડા, વાહરકો, વાહરકી, મળી
 તથા જેતીવાડી નમુનાઓ જેવા કે અનાજ, કંઠોળ શાકભાજી, ફળફળાદી,
 જોનારો, ખાતરો વીગેરે ગણી ૨૦૦ હતી. ફરદીલાઈજર પ્રિવેએન્ડ કુપની
 જોશ ઇન્ડીઆ, ધરમસી મોરારજી કેમીકલ વકેસ એજન્સી, રાહાભાઈ વેલે
 હાલકાના બુ. ની ફેકટરી, ઉધના, પ્રેમપટર ઇન્ડીઅન કોટન એક્સલ કુપની
 નવસારી, આચડા પ્રધર્સ અને વી. જી. એન. આર્યાએ જાવાનસ ટ્રેકટર કુપની,
 વિગેરે તરફથી તેઓના પ્રતિનિધિઓ પોતાનો ખાતર તથા જોનાર વિગેરેના
 નમુનાઓ લઈ ગયે આગળ હતા આ ઉપરાંત મેક્સ રાઉન્ડ્રી મેકનજ એન્ડ
 કો તથા યુનીયન ઓન્સી યુના તરફથી પોતાના ખાતરના નમુનાઓમાંથી
 ઉત્તમની પસંદગીવાલાઓને કુલે હૈં ૩૦ આદો તથા ૬ ઇનામો આપવામાં આવ્યા
 હતા. બાકીના સાથ નમુનાઓને સર્ટીફિકેટ આપવામાં આવ્યા હતા.

જલાલપોર તાલુકા, ખેડૂત મહાજન સેક્રેટરી મી. ડી. વી. નગરથી સુરત છાત્રાલય ખેતીવાડી આવાસીયતા હસ્તક આ પ્રદર્શનની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી હતી આ પ્રદર્શનને આવી રીતે ફોટોગ્રાફ લેવામાં માટે જલાલપોર તાલુકાના વેટરીનરી ઓફીસર મી. વી. જી. વ્યાસ તથા તાલુકા ટેમલપમેન્ટ એસોસીએશનના, અધ્યક્ષ મી. જી. વી. પટેલ મી. જી. જી. જે પ્રદર્શનના જોનારની સેક્રેટરી તરીકે ઉત્સાહપૂર્વક વાનગી મહેનત કરવામાં ફાઇલ પછી જાતની કસાસ રાખી ન હતી. ખેતીવાડી આતા તરફથી શુભરાતના જુદા જુદા દ્વારમાં પર પાકેલ જુદા જુદા અનાજ વીગેરેના નમુનાઓ તથા સુરત ફાર્મ ટેમરી તરફથી આવેલા જાનવરો અને ખાસ કરીને કઠિયેલ જોલાલના પાકાદા નામનો આપલો તથા આ વિભાગને અત્યુક્ત ખેતીને લગતા જોનારોએ પ્રેરકેલ ખાસ ધ્યાન ખેત્યુ હતું સરકારી ખરોડી ફારમ પછી ખરીદી કરેલ આપલો તથા તેની જોલાલ નસીલપોર ગામ તરફથી પ્રદર્શનમાં લાવવામાં આવ્યા હતા તે પછી ખાસ નમુનેદાર હતા આવેલા જાનવરો આપલો ગામ, લેસ પાકા વાછરડો, વાછરડી, બળદ, વીગેરેનું સોળ (૧૬) જુદા જુદા વિભાગમાં ગળીકરણ કરી પોતાના ચોખ્ખા રથાને ખાધવામાં આવ્યા હતા, અને ફરેક વિભાગમાંથી ઉત્તમ જાનવરોને એકથી ત્રણ ચાલ અથવા ઇનામ આપવામાં આવ્યા હતા ટોરડુમાટે, ઘાસચાણ તથા પાણી વીગેરેની અને ટોર ભાઈ આવ પાર માણસોને જમાડવાની ઉત્તમ સગવડ સાધવામાં આવી હતી. જલાલપોર તાલુકાના, ટોરના હાકટર મી. વી. જી. જી. વ્યાસે પ્રદર્શનમાં એક ફાઇલ ચલાવી હવાપાણુ લાવી, હવા, પથા, હાઈઆરના ઉપયોગો ૦ તાલી તથા જુદા જુદા ટોરમાં ચલા એથી રાગો તથા તેના ઉપાયોની ફેસ પેન્ટિકા સહેલી, સમજુત - જાણી તે વખતે ખેડૂતોની હાજરીમાં એકથી ન વેટરીનરી ઇન્સ્પેક્ટર ડો. એમ. જી. મરણન્ટે બરડીએકેસ્ટર નામના જોનારથી નાના વાછરડાને ખાસી કરી બતાવી હતી

ખેડૂત મહાજન પ્રમુખ સરકાર ફોરગેરોનું જાણવું લેવાનું.

સુરત છાત્રાલય મહેરણાન કલેક્ટર સહેળ મી. હાઈડેન તા ૨૧ મી ફેબ્રુઆરી અને ૧૬૨૮ ના રોજ સાંજના સાડા ત્રણ વાગે પ્રદર્શનમાં પધારી જેમણે ખેડૂત મહાજન પ્રમુખ સરકાર ગારડ તથા કાર્પેન્ટર ચિત્રિના સમયોએ સ્વાગત કર્યું હતું, ત્યાર બાદ તેઓ સાહેબને પ્રદર્શનના કમ્પાઉન્ડના ગોડવાઓમાં ગોઠવેલા જાનવરો તથા નમુનાઓ બતાવવામાં આવ્યા હતા જે-જેમણે તેઓ સાહેબ, ઘણા સતેષ પામ્યા હતા. પેલાવડાના કરબાર સમી જાનામાં પધારતાં એવો સાહેબને જલાલપોરની મીથાન શુભની જાણાઓ

આવકારુ ગીત ગાઈ કુલથી વધારી લીધા હતા. પછી સરકાર ગારાએ મહેરનાન અમલદારો તથા ખીજ પરીણાઓને આવકાર આપી ખેડૂત મહળના ચાલુ વરસ તથા પ્રદર્શનને લગતું નીચે મુજબ બાબત કયું હતું આ ખેડૂત મહળની જ્યાપના સને ૧૯૨૫ માં માઈ આગલતદાર મીં બાલુબાઈજે પટેલના ઘણાજ અતભાર્યા ઉત્સાહથી થઈ હતી. ત્યારથી આજ સુધી ખેતીને લગતી બાબતોમાં ખેતીવાડી ખાતા તરફથી ફી વીગેરે ઉઘગવવા તથા મેમ્બરો વધારવામાં રેવન્યુ ખાતા તરફથી અને કાર્ય વ્યવસ્થાસર ચલાવવા માટે કાર્યવાહક સમિતિના સભ્યો તરફથી ઘણી સારી મદદ મળી આવી છે પ્રોવેનર ડેપુટી કલેક્ટર મીં ડી એમ ચોધરી જેઓ હાલ આ તાલુકાના મામલત દારના હોદ્દા ભોગવે છે તેઓ સાહેબે જ્યારથી તાલુકાના ચાર્જ લીધા ત્યારથી આ મહળને દરેક રીતે ઘણીજ અમુલ્ય મદદ આપી છે. તે તેમનાજ પ્રયત્નોને લઈને આજે આ પ્રદર્શનમાં આટલા બધા જનવરોના નમુનાઓ આવેલા છે આજના પ્રદર્શનની ક્ષેત્ર ખાસ કરીને રેવન્યુ તથા ખેતીવાડી તથા વેટરીનરી ખાતાની સારી મદદને લઈને છે. આ ખેડૂત મહળ આ બધાના ખાસ કરીને મીં ડી એમ. ચોધરી શં સાં જીમશાઇ એમ દેશાઇ, ઠાં એમ જી. મરચન્ટ અઠી ગ વેટરીનરી ઇન્સપેક્ટર સુરત અને મીં ડીં વોં નગરશેઠનો આભાર માને છે ત્યાર બદ ચાલુ વરસની મોસમ સખધી બોલતા તેઓએ જણાવ્યું કે ભુવાર, સાત, તથા કપાસના તુલને નવેમ્બરમાં પાછલા વરસાદથી ઘણું નુકસાન થયું હતું પરંતુ ઘાસ ચાર પાકયું હતું. આ તાલુકામાં ઠર શિવરાત્રિએ જલાલપોર ગામમાં પુણેસ્વર મહાદેવના સ્થળમાં મેળો ભરાય છે તે ઉપરથી શા બા નાગરજી લહયાભાઈ દેશાઈ ઇન્ડીયા ગવર્નમેન્ટના ખેતીવાડીના એડવાઇઝરના પરચનર આસીસ્ટન્ટે આ પ્રસંગને લાભ આપી પ્રદર્શન ગરી લેવા યુવતા કરી જે આ મહળની કાર્યવહક સમિતિએ વધારી લઈ સવોનુમતે ઠરાવ પસાર થયો કે આ કાર્યમાં રૂા ૮૦૦) અઠે આઠસો સુધી ખર્ચી આણુ સાલ આ મહળ તરફથી ઠેર તથા ખેતીવાડીનું પ્રદર્શન ભરણ આ ખર્ચમાં ત્રીને વિભાગ આ મહળે આપવો તથા બાકીનો સરકારી ખાતાઓ તરફથી તાલુકા લોકલબોર્ડ તથા ડીસ્ટ્રીક્ટ લોકલ બોર્ડ તરફથી અને ખનડી ઉધરાણા કી મેળવવો ખાનડી ઉધરાણામાં લગભગ રૂા ૨૦૦) અઠે બસો વાગઈ ચુક્યા છે પણ સરકાર તથા લોકલ બોર્ડ તરફથી રૂા ૧૨૫૦ મદદ આવી નથી પછી દોરની જન સુધારવા તથા આખાજો. કે જેના ઉપર દોરોનો મુખ્ય અમાર છે તેને ધોળા અને

સરકાર તરફથી પ્રીમીયમ ઉપર આપણો મને છે તે મેળવવા વીગેરે બાબતે ઉપર લખાણથી વિવેચન કર્યું હતું આ ઉપરાંત મરલા બતકની ઉછેર માટે દારમો ખોલવા કહ્યું હતું આ મહત્વના કાર્ય સંબંધી બાકીનું રાં સાં-લીમબાઇ જણાવશે એમ કહી મીં વેલાબાઇ પરાગણ દેશાઈને આ પ્રદર્શન બારના માટે પોતાના છત્રનું કમ્પાઉન્ડ આપવા બહલ તથા દરેક કાર્યમાં વખતસર મદદ માટે અને ઇન્ડ્રીયન ફાઉન એઇલ મીલના પ્રોપાઇટર મીં લાલબાઇ તેલીના આ પ્રદર્શનમાં આવેલા બનવરને ખોરાકમાં કપાસીઆને ખોળ તથા છાલા મક્ત પુરા પાડવા માટે આભાર માન્યો હતો તે શીવાય તેઓ સાહેબે મીં જહાગીર બી આરકા, મીં ટી વી નગરથેક, મીં જે છત્રની, મીં બી છ. વ્યાસ, મીં એચ વી પટેલ મહત્વના ઓવરશીયર જેઓએ તનતોઠ મહેનત ઉત્સાહથી પોતાની સગવડ તથા અમુક વખતનાં જોગે કરી હતી તે બહલ આભાર માની પોતાનું બાધણ સમાપ્ત કર્યું હતું

દેશની ખેતીવાડી મુદ્દારવામાં ખેતીવાડીખાતા તરફથી અપતી મદદ અને આપણે ખેડૂત મરજની ઉપયોગતા વિષે જોલતા રા. સા. જામબાઇ દેશાઇ ખેતીવાડી ખાતાના ડેપુટી હાયરેક્ટર સાહેબે આ જે વરસમાં આ મહત્વે જે જાગત્યના કાર્યો કર્યા તેનો ટુક હેવાલ નીચે શુભ આપ્યો હતો

૧—આ મહત્વના ખેતીવાડી ખાતાએ આસ આ તાલુકામાં પાણીની આવક મુદ્દારવા એક બોરીંગ મસીન આપ્યું છે જેનો ઘણા ખેડૂતોએ લાભ લીધો છે અને લે છે

૨—મુબઈ સરકારના બાગ બગીચાના અમલદાર તરફથી આ તાલુકામાં એક માલી મોઠલી ઘણી દેશી બોરડીઓ પર અજમેરી શરેરી તથા બી વગરના બોરની આખો ચઢાવી આપવામાં આવી હતી

૩—કોલ બો બતતુ ભાત નબર ૭૬ અલથાન દેશી નબર ૬ નામની જુવાર તથા કપાસતુ મુદ્દારેલુ બી વીગેરે આપી નવી જાતો ફાઇલ કરવામાં આવી હતી

૪—સાયનિક ખાતરો, મુદ્દરેલી ઢબના બોબરો, જતુ વિનાશક દવાઓ વીગેરે ખેડૂતોને જોઇતાં આપવા જોઈવણ કરવામાં આવી હતી આ ઉપરાંત જુદી જુદી જાતના બી તથા બોબરો ફાયદાકારક તુલ ઉત્પન્ન કરવામાં ખેતીને લગતી સલાહ વીગેરે ખેડૂતોને વારવાર આપવામાં આવ્યા હતા

ત્યાર બાદ ડોં એમ એ મરચન્ટે ઢોરની જોલાદ મુદ્દારવા તથા તેમને સારી રીતે પાલવા તથા તેની આવજત સંબંધી ટુક બાધણ કર્યું હતું તેમજે લીડંગીરી સાર્થે જણાવ્યું કે લોકો દુધ તથા ખેતીના ઉપયોગ માટે સારી જાતની ગાયો પાળવા હજુ મુશ્કેલી જોઈતી હાજી રાખતા નથી

આપણા દેશમાં ગેતીના 'મુખ્ય આધાર' જનવર છે અને સારા જનવર શીવાય સારી ગેતી થઈ શકે નહીં. આઝીવ જેવા દેશમાં આપણે ત્યાંથી માટે માંગી કીમત આપીને સારી ગાયો તથા આખલા પોતાના દેશની દોરોની ઓલાઈ 'સુધારવા માટે' નહીં જાય છે. ત્યારે આપણે ત્યાં ઉત્તમ ઓલાઈના જનવરો પેઢા ધાય છે. ત્યારે આપણે તે તરફ તબન / બેઠકાર પહોંચે છીએ જે અત્યારની સ્થિતિમાં રહે તો ઉત્તમ ઓલાઈના જનવરો પુટી પડે અને આઝીવ જેવા દેશની માફક આપણે પણ બીજા દેશમાં સારા જનવરોની જોળમાં જવું પડે. આવો વખત ન આવે તે માટે જેડુતોની પહેલી કક્ષ સરા દુધાળાં જનવરોની માવજત રાખવાની છે કારણ કે ગેતીના જનવરો એજ દેશનાં લક્ષમી છે.

ગેતીની યાત્રિક શક્તિથી આવતા 'ઓજારો સબધી ઘોલતા મીં બી' છ જોન, આચાર્યજી જણાવ્યું કે જેડુતો ટૂંકટરની મઠથી જેડવણ તથા બીજા ધણા ગેતીના ઉપયોગી કામો કરી શકે તેમ છે. કયા કયાંથી અને છ કીમતે મળી શકે. 'ધા' તેના કેમ ઉપયોગ કરવો તે વિશે સારી સમજૂત આપી હતી.

ત્યાં જાદ ઉત્તમ જનવરો તથા નમુનાઓના માલીકોને મહેરમાન કલેક્ટર સાહેબના મુબારક હસ્તે આદો ધનામો તથા સર્ટીફિકેટો, આપવામાં આવ્યા હતાં. આ પ્રસંગે વેટરીનરી ડીપેન્સરીને મઠ કરવા, ખડલ ઓરમા છોડુમાથ વસન છોડેસાધને સર્ટીફિકેટ તથા વેટરીનરી પાતાને, ધનો-કચુલેશનના કાગમાં મઠ કરવા ખડલ અમલસાદના મીં કસન છોડુરીમાધને મરફાર તરફથી મહેરમાન કલેક્ટર સાહેબના હસ્તે શાલ આપવામાં આવી હતી. આ કામ બહાર થયા બાદ રા. પા નાગર છોડુયાબાંધ દેશાધને મહેરમાન કલેક્ટર સાહેબને તથા જુદા જુદા પાતાના અમેલકારો તથા 'અન્યે કોન્ટ્રી' ગુરુઓનો પ્રેરણની કલ્પવાહક સમિતિ તરફથી હાજર રહેવા માટે આહવાર માન્યો હતો. મહેમાનોને હાર તોરા આપી મેળાવડોનું કામ પાતમ કરવામાં આવ્યું હતું.

પ્રદર્શનના ઉત્તમ જનવરો તથા નમુનાઓ તેમજ મહેરમાન કલેક્ટર સાહેબ વીગેરના ફાટાઓ લેવામાં આવ્યા હતાં. રા. ૨૦-૩-૨૮ તથા ૨૧-૨-૨૮ ની બન્ને ગત્રિજો, સુવર્ણ જગુશાસી મીં, જોપં, જોસર દેશાધને ગેતીવાક્યને લગતા વિષયો મેલકલેન્ડર્નથી જાણવી, વિવેચન કરી હવે તેમજ રેવરન્ડ મી મોડ તથા મી. નાયાલાલ મહીલાએ હાર પીવાથી થતા નુકશાન સબધી ઘણી રમુજ રસ ધરો મેલકલેન્ડર્નમાં અમરકારક 'વીરો' જાતાવી હતી.

નાના વિસ્તારની ખેતીની જમીન ખાખતનાં આકટના મુસદ્દા ઉપર ઓનરેબલ સર ચુનીલાલ મહેતાનું ભાષણ.

ઓનરેબલ સર ચુનીલાલ મહેતા — એક ખીન્સાચે ગાઠ સમઘ ધરાવતાં છતાં પણ એક રીતે સ્વતંત્ર એવા આ મુસદ્દાના બે ભાગ, પાડેલાં હોવાથી અમે આ મુસદ્દાને નાના વિસ્તારની ખેતીની જમીન ખાખતના આકટના મુસદ્દાનું સામાન્ય નામ આપ્યું છે. એ કે, તેનો હેતુ, કાવેલી હકથી જસ્ટી વધુ પેટા-વિભાગો તથા નાના ટુકડાઓ તથા અટકાવવાનો તથા નાના વિસ્તારની ખેતીની જમીનના ટુકડાને એકઠા કરી એકઠે જથ્થે કરવાનો છે.

હું ધારાસભાને સભાગુરુક ધ્યાન આપવા કહું છું કારણ કે આ મુસદ્દાનો વિષય અગત્યનો છે. એટલું જ નહીં પણ તે ધડી કાઢવાનું કામ ધણું જ કઠણું છે. તે ઘડવામાં અમારા સૌથી સાતમાં સાત કાયદાના તથા મુલકી અગલદારોને તેમની શાતુર્યશક્તિ અને તેમનાં સાધનોનો ઉપયોગ કરવો પડેલ છે. આ વિષય અગત્યનો હોવાનું કારણ એ છે કે મારા માનવા પ્રમાણે રહયતના દેવાદારપણું તથા અરીનાઈને માટે તેમજ ખેતીની સામાન્ય નકાદી હાલતને માટે તેના એટલા દરજ્જે ખેતીવાડીને લગતાં અર્થશાસ્ત્રની બીજી દોષપણ એક વસ્તુ જવાબદાર નથી.

આ મુસદ્દો ઘડવાનું કામ ધણું જ કઠણું હતું કારણ કે વારસાના કાયદામાં પરિવર્તન કરે એવા દેરકારો લોકોને સાગ્યે જ રહે, તેમજ વળી જે ગલીર સામાજિક દેરકારો બીજી રીતે કરવા પડે તે દેરકારોની દુરના સવિચારમાં શી અસર થાય તે જાણવું મુશ્કેલ છે, તે સમયે વિદ્યમાનકાળે લાગુ પાડવામાં આવતા વારસાના સ્વીકારાયલા કાયદાનો લગ ન યાય એવા ઉપાયની તજવીજ કરવાનો અમે પ્રયત્ન કર્યો છે.

આ દેશના જમીન ધારણ કરવાની જે પરંપરાઓ પ્રચલિત તેમાં, સુખ્યત્વે કરીને, દક્ષિણના જે ચોટા ઇલાકામાં નાના જમીનદારને રહયતવારી સત્તાપ્રકારના નામથી જોળખાતા સત્તાપ્રકાર અન્વયે જોગવાટાના તેના હક્ક આવત આત્રી મળે છે તે પરવારી મંકાર પાસેથી જમીન ધારણ કરે છે.

તે કોઈ વચલા આસાંમીને અથવા જમીનદારને મહેસુલ આપતો નથી પણ સરકારને મહેસુલ આપે છે અને મહેસુલને આકાર ભરવામાં તે કમર કરે તોજ માલીકપણાનો તેનો હક તેની પાસેથી છીનવી લઈ શકાય છે. આ આકાર સાંધીકા પાસેથી જમીનદાર જે-વોંય લે છે તેના કરતા અઘણી એક મધકાશ જેટલો ફોઈ સરખામણીમાં જોઈએ છે. હું નાના વિસ્તારની પેલીની જમીન ધારણ કરનારાઓની પધ્ધતિમાં માનવાવાળો છું, નાનો પેડુતોની જે ભર પર સમીજના બળવેથી સલામતીમાં બહુધા જમીનનું ઘણીજેઠું લાંબાકાયક રીતે જોડાણ થવાની ઉત્તમ હામી રહેલી છે. (પેલીના સુધારા માટે) શરૂ આત્મા-પગલાં લેવાના અભાવે પેલી કરવામાં જોખમો પેડવાની તથા મુડી ઝાંકવી પડે તેમજ કઠોચ મંત્રો વાપરવાની જરૂર પડે તેવી નવીન પધ્ધતિઓ શરૂ કરવાની ઇચ્છા તથા શક્તિના અભાવે સ્થપતજારી પધ્ધતિને કદાચ અમલ પડે, મોટા જમીનદારોમાં જોખમ પેડવાના શુભ હોય, એમ કોઈ બાંબળી રીતે કહી શકે પોતાની જમીનમાં મોટા વિસ્તાર ઉપર પેલી કરવાની પધ્ધતિઓ કાળજ કરી શકે અને તેમ કરવાને આતુર હોય. એવા સુશિક્ષિત જમીનદારો હોય ત્યાં ચશોધક અમલદારનું તેમજ પેલીવાડી આતાનું પ્રચારક કામ પણ ચહેલું થઈ પડે છે; પણ જ્ય એ રહે છે કે જમીનદારો પોતાની જમીનો તરફ જોરકાર થવા ઝેરાય છે અને જુલમથી વાસેલા પેડુતોને તથા મધુખર સાહસ કરવાનો સઘળો ભુસ્સો કચાઈ ગયો હોય એવા જમીનદારની કયા તથા મંરણ ઉપર છવતા પેડુતાને સામાન્ય રીતે, જે નુકસાન અમવા પડે છે તેમાં જમીનદાર ઉપર વાડીઓ હોવાથી વધારે યાય છે જમીનદારી પુધ્ધતિવાળા પ્રદેશોમાં પણ, પબ્બ તથા સુકતપ્રાંતોમાં કરવામાં આવેલ પ્રયાસો ઉપરથી આપણે બાળીએ છીએ કે વધુ થતા જતા પેટા-વિભાગોતા સવાલ બાબત તુજવીજ કરવાની જરૂર જણાય છે, ત્યારે સ્થપતજારી પધ્ધતિ ચાલુ હોય તે પ્રદેશોમાં જ્યાં પેડુત પોતે હુમેશ સુધારી શકે અને પોતાના વશભોને કિમતી જોસો આપી જઈ શકે એવા જમીનનો જગ્ગર એકજ દુકાંતો મગરરીથી ધારણ કરનાર અને કાબેલીઅતથી પેડનાર હોવાને બદલે પાયમાલ ચહેલો માણસ હોય અને જળરાધથી નાણા વસુલ કરનાર શાહુકારનો બારે દેવાદાર હોય, નાના વિસ્તારના છુટા છુટા, દુર આવેલા જમીનનો દુટકા પાંછળ પોતાનો વખત શુભાવતો હોય અને તે પોતાની પેલીની જમીન ઉપર શુજરાન ચલાવી શકતો ન હોય અથવા તેમાંથી પોતાનું તેમજ પોતાના કુટુંબનું પોષણ કરી શકતો ન હોય ત્યાં તે સવાલ જેટલો બધો તીવ્ર થાય છે ! જ્યાં આવી પરિ

સ્થિતિ ઘણીજ જલદીથી પ્રવર્તી રહી હોય ત્યાં-અને આ ઇલાકાના મણાં બાગોમાં તેવી પરિસ્થિતિ ઘણીજ જલદીથી પ્રવર્તતી જાય છે અને તે નિજા હવે પછી દાકેલા કાખવાઓ ઉપરથી જણાયે-એકુતના માલકીયણના સઘળા લાભ વ્યર્થ જાય છે અને મિલકતનો મૂલ્ય રૂતીને સુવર્ણ જનાવી દે છે એ આદર યુગનું જાણીતું કથન પાર પાડવું મુશ્કેલ થઈ પડે છે.

સુબધમા કાખલ કરેલી પદ્ધતિ ત્યાં સુખ્ય આચર્યથી અખત્યાર કરવામા આવી હતી અને સત્તાપ્રકારની બાબતમાં સુરક્ષણ આપવા ઉપરાંત એકુતે કરેલા સુધારાને લીધે મહેસુલના આકારમાં કાંઈપણ વધારો નહીં કરવામાં આવે તે માટે, આ આકટથી ખાસ હામી મળે છે જમીનને વળગી રહેવાનો મનોબાવ સર્વોચ્ચ પ્રથમ સ્વીકાર્ય છે, કારણ કે તેથી જમીન બીજાને આપવાનું કામ અટકે છે, પણ લાભકામક રીતે એકી શકાય એવા નિશાન વ્યાજબી વિસ્તારની જમીનનો દુકડો હોય ત્યારેજ હક તેમ થઈ શકે પણ, ચેદી દર ચેદી તકડા ઉપરાંત પડતા જતા દુકડાનો લીધે જનાના એકુતની બાબત મા આર્થિક સ્થિતિ ઘણી નબળી પડી જાય છે, જમીન સુધારવામા પ્રગતિ થઈ શકતી નથી, એવી-જમ્મટલી જાય છે અને પાક હલકા પ્રકારનો ઉતરે છે જીવનનું ધારણ ધીરધીર નીચું પડતું જાય છે અને એકુત જીવારને આખરે જમીન છોડી દેવી પડે છે અને તે ચોરાનાજ ગામમાં અથવા બહાર બીજે જામ એક માત્ર રખડતા મનુરની દશામાં આવી જાય છે આ મુસદ્દો આ અનિવાર્ય પડતી અઠકાવશે એમ ધારવામા આવે છે હું ૨૫૭૮ કહેવા માગુ છું કે-મોટા વિસ્તારની એતીની જમીનો જનાવવાનો અથવા સમય જમીનદારોનો વર્ગ હસો કરવાનો આ પ્રયાસ નથી, પણ તે, કારખાનાઓને સોંપા મણુરો પુરા પાડવાની ત્યાં કપટી લઢવીર નથી, અથવા તો, આના પરિણામે આ ઇલાકામાં હાલની બેકારીના જખતમાં ચો 'ધ'ધો કરવો તે નહીં જાણનારા માણુસોની સખ્યા વધી જશે નહીં. માત્ર એકુતોના હિતને લઈ આ દરખાસ્ત કરવા હું કોરાયો છું.

આ અનિષ્ટના મહાભારતપણા વિષે જે મત છેજ નહીં થાશે છે તેમ માલુમ દેવું એવા વિચારના અનુક્રમના મોટા હિમાયતીઓએ સ્વીકાર્યું છે કે કાંઈ ઇલાજ ચોધી કાઢવો નોમ્મજે પ્રધુ લીલ કરવી ધયાનક છે એ 'તખકે પરિસ્થિતિ આવી પહોચી છે એમ સિધ બાદ કરતા મલાકા માટેનાં હેઠળના આકડાઓ પરથી જણાયે તે આકડાઓ હું ટાંકી જણાવું છું, કારણ કે તે ધણાજ મહત્વના છે ત્રણ વર્ષ એટલે, સને ૧૯૦૪-૫, સને ૧૯૧૬-૧૭ તથા

અને ૧૯૨૧-૨૨ના દરેક વિભાગને લગતા આકાશો અહીં મારી પાસે છે, મળી શકે એવા આકાશોમાં આ છેલ્લામાં છેલ્લા આકાશ છે આ આકાશોમાં પાંચ એકરથી ઓછી ને પાંચ એકર સુધીની ખેતીની જમીનો પાંચ એકરથી વધુ તથા પચીસ એકર સુધીની ખેતીની જમીનો, સો એકરથી વધુ તથા પાંચસો એકર સુધીની ખેતીની જમીનો અને પાંચસો એકરથી વધુ ખેતીની જમીનોના ભાગ પાડેલા છે

૫ એકરથી ઓછી તથા પાંચ એકર સુધીની—

ઉત્તર વિભાગ.	૧૯૦૪-૦૫	૨,૧૬,૫૧૯.
	૧૯૧૬-૧૭	૩,૯,૮૮૪.
	૧૯૨૧-૨૨	૩,૩૮,૧૨૬.
મધ્ય વિભાગ.	૧૯૦૪-૦૫	૬૨,૧૨૬.
	૧૯૧૬-૧૭	૩,૪૨,૦૮૮
	૧૯૨૧-૨૨	૩,૫૦,૪૨૮
દક્ષિણ વિભાગ	૧૯૦૪-૦૫	૧,૧૧,૪૬૬.
	૧૯૧૬-૧૭	૨,૭૧,૨૦૯
	૧૯૨૧-૨૨	૨,૮૪,૮૮૬

૬ એકરથી વધુ અને ૨૫ સુધીની—

ઉત્તર વિભાગ.	૧૯૦૪-૦૫	૧,૬૬,૪૩૭
	૧૯૧૬-૧૭	૧,૪૫,૪૪૨
	૧૯૨૧-૨૨	૧,૪૪,૪૬૨
મધ્ય વિભાગ.	૧૯૦૪-૦૫	૨,૨૨,૫૬૨
	૧૯૧૬-૧૭	૪,૧૧,૭૬૫
	૧૯૨૧-૨૨	૪,૨૬,૮૮૩
દક્ષિણ વિભાગ	૧૯૦૪-૦૫	૧,૬૮,૮૮૪
	૧૯૧૬-૧૭	૨,૪૦,૮૩૫

(* હું જણાવીશ કે સન ૧૯૦૪ તથા ૧૯૧૬ ના આકાશની વાજબી રીતે સરખામણી થઈ શકે એમ નથી, કારણ કે તે આકાશો એકઠા કરવાની રીતમાં કેન્સલ ફરફાર છે પણ સન ૧૯૧૬-૧૭ તથા સન ૧૯૨૧-૨૨ ના આકાશો ની ખરીખરી સરખામણી થઈ શકે એમ છે, કારણ કે તે આકાશો એકજ મોડેલ પર લેવાયા છે. છાપેલા સરકારી રીપોર્ટમાં જેવી રીતે આકાશો આપેલા છે તેવીજ રીતે હવે હું હમણા તે જણાવુ છું)

૧૯૨૧-૨૨ ૨,૪૩,૨૦૩

૨૫ એકરથી વધુ અને ૧૦૦ એકર સુધીની—

ઉત્તર વિભાગ.	૧૯૦૪-૦૫	૨૮,૬૧૪
	૧૯૧૬-૧૭	૨૪,૧૮૩
	૧૯૨૧-૨૨	૨૩,૬૫૧
મધ્ય વિભાગ;	૧૯૦૪-૦૫	૧,૭૩,૭૭૫
	૧૯૧૬-૧૭	૧,૪૬,૫૫૧
	૧૯૨૧-૨૨	૧,૪૦,૫૪૬
દક્ષિણ વિભાગ	૧૯૦૪-૦૫	૮૨,૦૬૨
	૧૯૧૬-૧૭	૬૬,૧૦૭
	૧૯૨૧-૨૨	૬૧,૮૭૬

૧૦૦ એકરથી વધુ અને ૫૦૦ એકર સુધીની—

ઉત્તર વિભાગ	૧૯૦૪-૦૫	૨,૧૭૬
	૧૯૧૬-૧૭	૧,૬૬૬
	૧૯૨૧-૨૨	૨,૭૭૨
મધ્ય વિભાગ	૧૯૦૪-૦૫	૧૬,૧૪૮
	૧૯૧૬-૧૭	૧૨,૯૪૬
	૧૯૨૧-૨૨	૧૧,૮૬૧
દક્ષિણ વિભાગ	૧૯૦૪-૦૫	૮,૩૮૨
	૧૯૧૬-૧૭	૭,૫૭૮
	૧૯૨૧-૨૨	૬,૮૧૪

૨ ૫૦૦ એકરથી વધુ—

ઉત્તર વિભાગ	૧૯૦૪-૦૫	૧૨૬
	૧૯૧૬-૧૭	૨૪૬
	૧૯૨૧-૨૨	૨૬૦
મધ્ય વિભાગ	૧૯૦૪-૦૫	૨૫૦
	૧૯૧૬-૧૭	૪૨૮

પગાર ખાતે	૫૪૦	૦	૦
ગ્રામીણ ભાડા ખાતે	૧૫૦	૦	૦
સ્ટેશનરી ખાતે	૧૦	૦	૦
પુસ્તક ખરીદી ખાતે	૫	૦	૦
પરચુરણ ખાતે	૫	૦	૦
ડેડ સ્ટોક ખાતે	૫	૦	૦
બી. ઇમ્પ્રુવમેન્ટસ ડીમાન્ડેશનના	૨૦૦	૦	૦
૧૦૬૬૪ ૦ ૦ ભરૂચ જિલ્લાના એડુનેના લાભાર્થી	૧૫૦૫	૦	૦
	૮૧૫૬	૦	૦
	૧૦૬૬૪	૦	૦

અંકે હસ હુનાર હસો ચોસેઠ રૂપીયા પુરો.

S M Divan,

કલકત્તા.

I N Desai,

ગોનરરી સેક્રેટરી.

જાહેર પ. પ. ર.

ધી સુજરાત ખેતીવાડી અને હુન્નર ઉદ્યોગ ત્રિમાસીક પત્રમાં અત્યાગ મુધી બાહેર ખખરો છાપવાનો રીવાજ હતો નહિ પણ પત્રના ગ્રાહકોની ભલુ ને માટે ખેતીવાડી તેમજ હુન્નર ઉદ્યોગને લગતી બાહેર ખખરો પરમા છાપ વાનુ ઉચીત લાગવાથી તે હવેથી નીચેના દર સુજળ લેવામા આવશે

બાહેર ખખરની
ગત

દરથી લીટીઓ અથવા
પાના

અનિત્ય

ગમે એટલી લીટીઓ પણ
આઠ લીટી કરતા વધુ નહી

દરેક લીટી છાપવાના બે આના પણ દરેક
બાહેર ખખર દીક આઠ આનાની કમતી નાહ

૨ અક

૪ અક

૩૧ આ પા

૩૧ આ પા

બાધુકની

પા પેગના

૫-૦-૦

૫-૦-૦

બાહેરખખરો

અથવા પેગના

૮-૦-૦

૧૨-૮-૦

એક પેગના

૧૧-૦-૦

૧૮-૦-૦

અકના પાછલા બહારના પુઠાપર છાપવાની બાહેર ખખરો પેટે બહાર
ના દર કન્તા એકરૂ ૧૫) ટકા વધુ લેવામા આવશે

બાહેર ખખરો પેટે પેસા અગાઉથી લેવામા આવશે કોઈ પણ બાહેર
ખખર ભરૂચના ખેતીવાડી અને હુન્નર ઉદ્યોગના મુદળને માન્ય નહી હશે તે
પત્રમા લખલ કરવામા આવશે નહિ

મંથરલાલ નગસીલાલ દેસાઈ

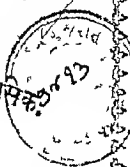
ઓ. એકેટરી.

ભરૂચ ખે. હ. ઉ. મંદળ.

મહેરબાન ભરૂચ છાપકોના કલેક્ટર સાહેબી પરમાતમીશી ત્રીમસિક સદસી
નાથ કાકરે પા "ચિકિત્સાનીયા પ્રેમી"માં છાપુ અને ભરૂચ કમર ઉદ્યોગની
ખેતીવાડી ખીલવનાર મુદળના વાહ્ય પ્રેસીડન્ટ એ. સગલે રા. બા. મોતીલાલ મુલિયા
દેસાઈએ જવાબી પ્રતીપ્તિ છુ

શ્રી ગુજરાત

લેખિવાડી અને હુન્નર ઉદ્યોગ વિમાસિક

The Gujarat Agricultural & Industrial Quarterly

વર્ષ ૧૫ સુ.]

જુલાઈ ૧૯૨૮.

[અંક ૨ ભા.

પશ્ચીમી કમિટી

—(—)—

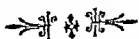
- ૧ સગદાર રા બા મોતીલાલ ગુનીલાલ દેસાઈ, ભરૂચ
- ૨ મી૦ ખડુભાઈ ગી નાયક
ડીવીઝનલ મુપ્રિન્ટેન્ડન્ટ એન્ડ એગ્રીકલચરલ
નોરધરન ડીવીઝન-અમદાવાદ
- ૩ મી૦ હરારાય ઉમાયાશંકર પેરા
ડીસ્ટ્રીક્ટ એગ્રીકલચરલ એવરશિયર-ભરૂચ
- ૪ મી૦ દાહોદામ દામોદરદામ ખાધીઆ
- ૫ મી૦ હથરદાવ નરસીલાલ દેસાઈ
- ૬ મી૦ ગણપતરામ દુર્ગાગમ દેસાઈ

આ નામ - એની ઉપર બેઠત પોને બંને દેખેલ રાજે 'તા ને
સુખ્ય આરે જોતી છે પર પ ને પોને તેના ઉપ નગ નહા ભે તે
દીદ આરે, એ પ્રધિરાખ્યાની પરાલગ અલિ કલ છે

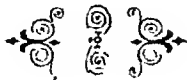
ભવાન મ-મહાના લાઈફ મેમ્બરને મફત-મહાના સલામદાને મફત

મધ્ય ગૃહસ્થો માટે વાર્ષિક રૂા ૧-૦-૦ પોસ્ટેજ રૂા ૦-૨-૦

વિષયાનુક્રમણીકા.

નંબર.	વિષય.	લેખક.	પૃષ્ઠ.
૧	ખેડુતોએ નવરામનો વખત કય માળવો ?	શ્રીમ માધવભાઈ ઝીતાભાઈ	૧
૨	પાણી ચઢાનાનો જે ખડી કોલ	ખેતીવાડી ખાલુ મુખર્જી	૪
૩	કનમી મોટા જોડ		૭
૪	દામના કાળને પુરસા નામની પરેણી અચરણી દિપાલ		૧૦
૫	આખ કલમથી સીંછુ નિ મુધાગળા		૧૨
૬	ખીન નગરી નજીકર આ વેચાણ ની મડળીઓ	શ્રી વાઈ જી શ્યામ	૧૫
૭	ખીન સંગરી સદ્દાર અને કુધ ની મડળીઓ		૨૦
૮	તમાકુ ખીડીથી થલુ ગુકશાન	("કેલામ" મામીક ઉપગ્રી)	૨૩
૯	વિક્રમ સત ૧૯૮૪ ના વરસાદ નું ભનીધ્ય	("ખેતીવાડી વિનાન" ઉપગ્રી)	૨૬
૧૦	ખેતીની આગાનીના ઉપાય		૨૮
૧૧	ખતીની આગાનીના ઉપાય		૩૩
૧૨	દલનડા ખેતીવાડી પ્રમુખન વખતે અપાયનું ભાષણ		૪૧
૧૩	ગરિબ આરો અવગણન		૪૯

શ્રી ગુજરાત

પેતીવડી અને હુન્નર ઉદ્યોગ

ત્રિ માસિક

વર્ષ ૧૫ મુ]

જુલાઈ-૧૯૨૮

[અંક ૨ જો.

ખેડુતોએ નવરાશનો વખત કેમ ગાળવો?

યાને

ચેતરછની બનાવટ

(ગત્રાકથી ચાલુ)

આપણે ચેતરછ માટે સુરર કેવું લેવું તથા તેના દડા કેવા બનાવવા વીગેરે પાછળના અકમા જોઈ ગયા હવે ગમા અકમા ખતાવેલા નંબર ૧ ના જે ખીલાઓ છે તેમાંથી જે ખીલાઓ લઈ જનાથી તથા શરૂ કરવો હોય ત્યાં આગળ જે કુટ અથવા ઊંડી મુકી ચેતરછ નેટલી પહોળી કરવી હોય તેના કરતાં એક કુટ વધારે જગ્યા રાખી જે ખીલાઓ જમીનમાં સમાનતર દાટી દેવા પછી બીજા જે ખીલાઓ નેટલા વારનો તાણો (ચેતરછની લગાઈ) કરવો હોય તેનાથી એક નાં ફર પહેલા દાટેલા ખીલાઓની સામે જગમગ સમાનતર દાટી દેવા ખીલાઓ જમીનથી પાણી કુ ઉંચા રાખવા હવે પહેલા જે ખીલા કો જગ્યા દાટ્યા તેની બહાર ૧૧ બાજુએ ખીલાની સાથેજ બન્ને ખીલાઓ અકેકી ઇંટ મુકવી તે નંબર ૨ મા જણાવેલો એક પોકો મુકવો પછી સામેના ખીલાની અંદર ૧ બાજુએ એક વારના અંતરે પણ અકેકી ઇંટ મુકી નંબર ૨ નો બીજો પોકો મુકવો અને એ પોકોને નંબર ૪ માં જાત રેલી દોરીની બન્ને બાજુએ જેડે ખીલાઓ ૧૧ સાથે સરખી ગાંઠો વળવી હો આ બન્ને પોકો વચ્ચેનું અંતર ચેતરછની લગાઈ નેટલું બંધવું

આ મુજબ તૈયારી કર્યા બાદ બન્ને પોકોઓ ઉપર ચેતરછ ૧૧ પહોળાઈ ના અંતરે બન્ને બાજુએ જેડે પોકો ઉપર નંશાન કરી કીનારની દોરી બન્ને બાજુએ નાખી ટોરી (કીનારની દોરી તાણા કરતા ત્રણ ગણી) હવે જે પોકોથી તાણો શરૂ કરવો હોય ત્યાં આગળ ગાંઠ માગી તાર ઉપરથી નંચે દેવો અને તે તાર બીજો પોકો લઈ ત્યાં આગળ પણ તાર ઉપરથી નીચે દેવો આની

રીતે તાર લેવાથી વચમા એક આટી આવશે તાણા કરવામાં ત્રણ માણસ હોય તો સરળતા પડે, બે ત્રણ માણસ હોય તો અઠેકી માણસને બાંને ઘેરે બેસવું અને એક માણસને દડા લઈને વચમા ફરવું તેણે તો આ ઘેરે તાર મુગી બીજા ઘોકે આપવો લઈ જવો આવી રીતે ફરવાનું જ કામ કરવાનું હવે જે બાંને ઘોકે માણસ બેઠા છે તેમણે તાણા તારને બળે તારની જોડ કરી બે જોડ બે ઈંચમા પાચ આવે એમ ગોઠવતાં એટલે દસ તાર થાય આવી રીતે બે ઈનાસાની વચમાનો બધો તાણો કરવો આ ટોપટકથી વ તા બોલ તાર આવવા બેઠાં નહિ તાણો જેટલો કંઠણ કરી શકાય તેટલો કંઠણ કરવો કે જેથી વણાતી વખત અડચણ પડે નહિ આવી રીતે બધો તાણો કરી રહ્યા બાદ બાંને ઘોકાઓ આગળ જે પોલ હોય તેમા લાકડીઓ નાખી તે લાકડીઓ પહેના દોડતા ખીલાઓ પામે લાવવી આવી રીતે લાકડીઓ નચક લાવવા થી એક જોગ પડશે હવે બે લાકડીઓ ઉપરના તાણાના તારને રાચ બાધવા રાચ માટે સુતરનીજ દોરી બેઠાં તેની બકાઈ તાણાના તાર કરતા ચાર ગણી સંખ્યા તેને બોલો વળ હથેતો વધારે વળ ચાલી શકે નહીં

હવે રાચ બાધવાનું શરૂ કરીએ નંબર ૧૦ મા જણાવેલી લાકડાં પટ લીં લે. તેને જે કાણુ છે તેની અદર ત્રણ ચાર ફુટની દોરી બાધી લેવી પડી નંબર ૧૧ મા જણાવેલો સોયો લેવો અને તેના કાણામા પણ જેટલી શે તરછ પહોળી હોય તેનાથી જે ફુટ વધારે દોરી બાધી લેવી પડી જે લાકડી ચો આપવું ઘેર પાસે લાવ્યા છે તેમાથી એક લાકડીની અદર રાચ બાધવાની દોરી નાખવી અને તે દોરીનો છેડો સોયા સાથે બાધી સોયાને પાટલીની ઉપર સુકવો બાદ સોયા સાથે બાધેલી દોરીની તાણાનો એક અનુક્રમે તાર બંધ તે દોરી પાટલીને વચમા સળી સેયાને આટી મારી પાછા તાણાનો અનુક્રમે બીજો તાર લેવો આવી રીતે તે લાકડી ઉપરના બધા તાર બાધી લેવા જેમ બાધતા જઈએ તેથી પાટલી સોયો બનેડતા જવું એટલે સોયા સાથેની બધી આટીયો સોયા સાથેની દોરીના બાધારે આવશે આ પ્રમાણે બધા તાર બધાઈ ગયા બાદ પાટલીની સાથેની જે દોરી હોય તેમા નંબર ૫ મા જણાવેલી લાકડી નાખવી અને તે લાકડીને બાંને છેડે જે ખાચા હોય છે તે ખાચાઓ મા સોયો સાથેની દોરી બાંને બાધવું સખત જેવીને બાધી લેવી અને પાટલી તથા સોયો કાઢી લેવા બાદ સોયાની અદર બીજી દોરી બાધી બાધીની લાકડી ઉપરના તારને પણ ઉપર પ્રમાણેની રીત સુજળ રાચ બાધી લેવું આ પ્રમાણે બાંને લાકડીયો ઉપરના તારને રાચ બાધાઈ ગયા બાદ લાકડીયો કાઢી

નાખવી અને પત્રી રાચી લાકડીઓનું મધ્યગિન્દુ શોધી ત્યાં આગળ નખર
૭ માં જણાવેલી સુતરની દોરી મધ્યમાંથી ગાધવી હવે નખર ૮ માં જણાવેલી
દોરી તણા ઉપર લાવી તે ૧ ઉપર નખર ૯ ના માકડા નાખી તેને બન્ને
બજી જે ગાથા હોય તેમાં રાચતે મધ્યમાં બાધેથી દોરી બન્ને બાજુથી બાધી
લે ૧ આ પ્રમાણે બન્ને રાચ બન્ને માકડા સાથે બાધી લેવા બાદ બેઉ માકડા
નીચે-બસેડી જમણી બાજુનું માકડું ઘેડી ઉપર ખેંચવું આગ ખેંચવાથી
અડધા તાર ઉપર આવશે તે ૧ અઢર એક દોરી નાખવી તે દોરીને નખર ૧૨
માં જણાવેલા પંજથી ઠેકડી ધોકા પામે લાવી બન્ને બજીના ખીવાએ બાધી
લેવી પછી માકડું નીચે બસેડી બીજું માકડું ખેંચવું તેની અઢર વાણા
માટે રાખેલા સુતરના ચાર તાર લેવા કરી નાખતા તે પછી પંજથી ઠેકડી
દોરી સાથે લઈ જવા વાણાના સુતરને વળ આપવો નહિ તેના છુનાજ
તાર નાખી ચાર ચાર તાર લેવા કરી દોગ બનાવી ઉપરે ગાં લેવા રગીત પટા
કરવા માટે સુતરને જુઠા જુઠા રગથી રગાવવું જેટલી પહોળાઈના પટા કરવા
હોય તેટલા અંતરપર લાકડાને વહેંચવા માટે જેમ આકથી અગર ગેરૂથી દોરી
પાડે છે તેમ તાણાના તાર ઉપર પાડી વણવું જેથી ખયા ખુયા થતા સંભવ
રહે નહિ

ઉદર મુજબ ત્રણેક ધંચા વણ્યા બાદ જેટલી પહોળાઈ ૧ શેતરણ હોય
તેટલીજ લંબાઈ ૧ નખર ૬ માં જણાવેલી લાકડાની પટીઓ બાધી લેવી તેની
મુકો શેતરણની કીનારામાં ખેંસની થોડું વણાય એટલે આગળ લેવી આગ
છેવટ શેતરણ વણાય રહે ત્યાં મુધી એને આગળ આગળ ખેંસતાજ રહેવું

મુચના—(૧) શેતરણમાં તાણાના તાર ખીતકુલ દેખાવા ભેંધએ નહિ
એથી રીતે વાણાના તાર બેમાડવા

(૨) લાકડાની પટીઓ નખર ૬ ની તે ૧ લંબાઈમાં છેવટ મુધી વધવટ
કરવી નહિ

(૩) તાણાથી વાણા માટે સુતર ત્રણ ગણુ વધારે રાખવું

(૪) જો શેતરણનો તાણો ઢીલો પડે તો નખર ૨ ના ધોકાને નખર
૪ ની દોરીથી બાધે છે તેને નખર ૩ ના નાના ધોકાથી વળ આપવો

(૫) આ લેણ ઉપરથી જો કંઈકને સમજણુ નહિ પડે અને ભુલો થતા
સંભવ રહે તેમજ પોતાને એક વખત નજરે ભેંધ શીખવાનો વિચાર હોયતો
બધા સાધનો તૃપ્ત્યાર કરી નીચેના સરનામે પત્ર લખવાથી ખુલાશો જરવામાં
આવશે

સપુત્ર

ખેતીવાડી સ્કુલ

ગોધરા

માધવભાઈ છીનાભાઈ

સુ. દીવા - વાયા - આંકલેન્દર

જોતીવાડીખાતું, મુંબઈ

પત્રિકા નં. ૭, ૧૯૨૭

પાણી ચઢાવવાનો લોખંડી કોશ

—*****—

‘સુખાઈ ઇલાકામાં’ ફોકલુ અને સીધ શીવાયના હરેક ભાગોમાં કે ત્યા પરશીયન જાતનું બ્લોલ (પેડુ) પસદ કરવામાં આવે છે ત્યા ચામડના કેશ અને એક બળદની-જોડથી કુવા અગર નદીમાંથી પાણી કાઢવામાં આવે છે પ-તુ આવા કેશના કામને માટે ચામડાને ઘણી સારી ચીજ તરીકે ગણવામાં આવતું નથી કારણ કે ચામડું હમેશ ઘણું જલદી ફાટી જાય છે અગર તેમાં ગ્રીસ પડે છે તે ઉપરાંત જ્યારે તેને પાણીમાં પલાળવામાં આવે છે અગર પાણી કાઢવા માટે વાપરવામાં આવે છે ત્યારે વજનમાં વધી જાય છે હાલના વેપારી કે જ્યારે ચામડાની દીગતમાં વધારો થતો જાય છે ત્યારે તેની જગ્યાએ કેશ બનાવવા માટે ખાતુનો (લોખંડી) ઉપયોગ કરવો જોઈએ

લોખંડી સાગલી કોશ

ઉપરની અરથજો દુર કરવા માટે સાગલીના રહીશ મેસર્સ લીડેની કમ્પનીઓ સને ૧૯૧૦ માં ચામડાના કેશને ગઢલે લોખંડી કેશ તૈયાર કરી ૧૫ શસમાં અણ્યો અને તે હીલી કમ્પનીનો પહેલ પહેલોજ પ્રયાસ હતો હાલમાં એ કોશ આખા સુખાઈ ઇલાકામાં અને ખાસ કરીને આ દેશ જીલ્લામાં વધારે ઉપયોગમાં આવેલો છે આ કેશનું કામ ઘણું શાગે અને સુખ્યે કરીને ચામડાના કેશનું જ અતુકરણ છે પાણી ખાલી કરવા માટે જે ચામડાના કોશને દોઝ બાધી ઉપર જોડલે ચાળામાં લેવામાં આવે છે તેવી રીતે આ કોશની પણ ગેઠવણ કરવામાં આવેલી છે

આ નમુનામાં સુખ્યત્વે કરીને એક ખામી છે અને તે એ છે કે કોશના તળીયામાં એક પાદવ છે અને જ્યારે કોશ પાણીની સાગલીએ પહોંચે છે ત્યારે વાફુ ઉપડી કોશમાં પાણી ભરય છે અને બહાર આવતા પાણીના ઢગાણથી વાલવ બમ્મ થઈ જાય છે પરંતુ હુમેશ આ વાલવમાંથી પાણી ગળે છે અને ઘણી વખતે જગ્યાપર વાલવ (સીટપર) ચોટી જાય છે જેથી પાણી અદર આવી શકે

નથી. તે ઉપરાંત ઘણી વખતે છટ ચુાના, ચણતરવાળ કુવામાં કોશ ઉપર આ-
વતા હીવાલ સાથે અચકાપ છે અને હીવાલને નુકસાન કરે છે આ જાતનું નુક-
સાન દુર કરવા માટે ઉપરના દોરનું લાકડાનું મઠાણ કે જેમાં દોર માટે ગેર
ગડી હોય છે તે અને નીચેના દોરનો ગરગટો કુવાના થાળાથી (જેમાં પાણી
પડે છે તે) ચેડા આગળ પરતો ગોઠવવો પડે છે.

આ લોખંડી કોશ ચામડાના કેશ જેટલો વખત સારી રીતે ચાલી શકે
છે તે ઉપરાંત તે ઠી દુસ્સ્તી પણ ચામડાના સાધારણ છુાર પણ કરી શકે છે
તે ઉપરાંત આ કોશ લોખંડી કેશથી કામ કરવા માટે જુના કોશ માં મઠાણ
માં તેમજ નીચેના દોરના ગરગટામાં કાંઈપણ જાતનો વિશેષ ફેરફાર કરવો
પડતો નથી માત્ર કુવાની હીવાલોને નુકસાન ન થાય તે પ્રમાણે કુવામાં આગળ
પડતું મઠાણ અને ગરગટો ગોઠવવાથીજ કામ ચરૂ કરી શકાય.

કોસની બીજી ઘણી જાતો બનાવવાના આવી છે પરંતુ તેમાં વિશેષ
કરીને કાંઈપણ જાનની સુધારણા કરવામાં આવેલી નથી માત્ર પાણી આવવા
માટેની યોજનામાં સુધારણા કરવામાં આવેલી છે અને જે કોશ જુના ચામડા
ના કોશની સરખામણીમાં ઘણાજ ફેરફાર થયો છે અને તે કોશ પશ્ચીમ
હી હિન્દુસ્તાનમાં ઘણા પ્રમાણમાં વપરાસમાં પણ આવેલો છે ઉપર જણાવેલી જાત
નો કોસ બે માપ માં એટલે કે ૩૫ અને ૪૫ ગેલન પાણી રહે તેવા તૈયાર કરવામાં
આવેલા છે અને તેને એક જોડ બળદથી ચલાવી શકાય છે. તે ઉપરાંત એક
ખાસ જાત તૈયાર કરવામાં આવેલી છે કે જેમાં ૫૫ ગેલન પાણી રહી શકે છે
પરંતુ તેને ચલાવવા માટે બે જોડ એટલે ચાર બળદ જોઈએ છે.

“ ધી સ્ક્રીન ઇરીગેશન બકેટ ”

(સ્ક્રીનની બનાવટની પાણી પુરનારી ડોલ)

આ નવી જાતની ડોલ (કોશ) કે જે નવા તત્વોપર કરવામાં આવેલી છે
અને જે હાલમાં જ બેંગલોરના રહીશ મી જોગ સ્ક્રીને બનાવેલી છે અને જેના
અખતરાના અનુભવથી સીધા પણ ચર્ચેલું છે કે આ પહેલા જે લોખંડી કોશ
બનાવવામાં આવેલો તેમાં જે કાંઈક થોડી ઘણી ખાતરીઓ હતી તે આનાથી
પરીપૂર્ણ થઈ છે આ નવો કોશ ૧૨૧ વજરનો અને બળદના લુપરા સાથે
જોડવામાં આવેલી પુટ્ટીથી બગેલર તાબામાં રખી શકાય છે આ નવો કોશ
જાલવાથી ઘણી પાણીની ગળતાર અને વખતના બચાવથી ખાખતમાં પુરો ફાટો

આપે છે આ નવા કૌશલને વચગાળા જોકે ખાસ જાતના દેખી લટકાવવાને બદલે બે ખાતુએ બે સાદા દોરથી લટકાવવામા આવેલો છે અને તે બન્ને દોર પર કૌશલનું વજન બે સરખા વજનમા વહેચાયલું હોય છે આ જાતમાં બે દોર હોવાથી તે દોર સાધારણ જાતનો હોય તોપણ આવી શકે છે આ કૌશલને મુગ્તા તુરત ગમે તે કુવા પર કે જ્યાં ચાગડાનો જાગર લોખડનો કૌશલ આવતો હોય ત્યાં કુવાના મહાણમા જાગર નીચેના ગરગડામા ઠાંધપણ જાતો સ્પેશીયલ (ખાસ) કે કાર વર્ક શીટાય બેસારી શકાય છે આ કૌશલ આઠ સઘન ડેડ ગેલન પાણી રહે તેટલી છે પરંતુ બે ગીચાચની ખાશ કઠની ડોલ (કૌશલ, ની માગણી કરવામા આવેથી તે આપવામાં આવશે

ઉપર જણાવેલી 'ઇંડીગેશન બકેટ' ડોલ કૌશલ એવી જાતની બનાવવામા આવી છે કે તે કુવામા પાણીની સપાટી પર પહોંચવામા આવતા જ ડોલના મુખથી પાણી અદર આવીને ડોલ બે થી ત્રણ સેકન્ડમા ભરાઈ જાય છે એ જાગરતો અખરો ખેતીવાડી કૌશલ પુતાના કરવામા આવેલ છે આ ડોલ (કૌશલ) પાણીથી ભરાયા પછી પોતાની ઉભી સ્થિતિમાં આવે છે અને તરત જ ગળદોળી મદદથી તેને ઉઠાવે એવી રીતમાં આવે છે ડોલ ઉપર એટલે ધાળાના મુખ જાગરના ગરગડા જાગળ આવી અટકે છે ડોલ ગરગડા જાગળ આવ્યા પછી ઉપરના અને નીચેના દેગને ગળદોળે જાગળ પાછળ કરી લેઈના મમાણમાં લાખા હુકા કરી ડોલને ધાળામા ખાલી કરવામા આવે છે

આ નવી ડીઝાઇન ડોલથી નીચે મુજબના જામ કાયદા માલુમ પડ્યા છે —

(૧) ડેડ વ પુની (મણુ રાખનાર ચક્ર) થી હુમેશના આઠ કૌશલ કરતા આ નવો કૌશલ ઘણો સાદો અને યોગી ગહેનતે કામ કરી શકાય તેવો થયેલો છે અને તેથી જ સાધારણ અનુભવવાળો કૌશલ હાકનાર માણસ જાગર કૌશલ સાધારણ અનુભવી છોકરો પણ કામ કરી શકે છે

(૨) વજન બે સાદા અને હુમેશના ઉપયોગના દોરમાં અરબે ભાગે વહેચાયલું હોવાથી અને વજનની લાઈનની મુખ્ય દેરી બજારની ખાંધ પર હોવાથી તે કાયદો છે દોર સાધારણ જાતના હોવાથી તેમાં કીમતનો પણ ફાયદો છે

(૩) ડોલ (ઇંડીગેશન બકેટ) વજનમા હલકી, વાલ્વ વગરની, લટકાવવાની પદ્ધતિને લીધે કમી હુકમાન બરેલી અને જે સાકળી પર રોલને

ટાપવામાં આવેલી, છે તે સાકર જસતની ધનાવટની હોવાથી કાટ ન ચડવા વાળી અને ઊંઝી દુટ દુટ વગરની હોવાથી કાયદેશીર છે

(૪) ડોલ (ઈરીગેશન બકેટ) માં પોણી જલદી વાસાય છે અને ઉપર યાજામાં પાણી પણ જલદીથી ઠલવાઈ જાય છે અને તેથી વખતનો ઘણો ખર્ચ થાય છે

(૫) આ ડોલમાં (ઈરીગેશન બકેટમાં) કુવામાંથી ઉપર આવતા પાણીની ગળતર થતી નથી

(૬) આ જાતની ડોલ અને પુલી જ્યારે કોશ તરીકે વાપરવાની ન હોય એટલે પાણી કે ઠરાતુ ન હોય ત્યારે ફારમપર બીજા પણ કામો માટે વપરાય છે

ઈરીગેશન બકેટમાં ઉપર જણાવેલા ફાયદા છે એ અખતરાથી સીદ થયું છે

ધી સાગલી હોખડી કોશ, મેસર્સ બીડેની કંપની, સાગલી, એમને ત્યાંથી મળશે

ધી “ટીન” ઈરીગેશન બકેટ, એ બકેટના ધનાવનાર મી એલ ટીન, મીડની રોડ, બેંગલોર, એમાંથી પાસેથી મળશે.

સુંખઈ ઈલાકાતું ખેતીવાડી ખાતું.

હસ્ત પત્રિકા નં ૨૪, ૧૯૨૭

હેત્રા થેલા વર્ષ થયા આખા ગુજરાતમાં તેમજ સુબર્ષના બંતરમાં કલમી મોટાં બેર ઘણા હોકપ્રિય થઈ પડ્યા છે એના પરિણામે બોરતુ વાવેતર એટલું જાણુ વધી ગયું છે કે, નવુ વાવેતર કરવા માટે ખેડૂતોને ખરોસાખાન બોરની સારી કલમો મળી શકતી નથી છેલ્લા થોડા વર્ષના અનુભવ પરથી એવું માલુમ પડ્યું છે કે સુરત અને અમદાવાદ બાજુએ થતા સુબળા જંગલી બોરની જાતો (મોટા ખાટાં, તેમજ ચણીબોર) સારા કલમી બોરમાં ફેરવી શકાય છે.

મોટાં જગલી બોરના ઝાડ પર કલમ ચઢાવવાની રીત

જગલી બોરડીના થડને જેમીનથી જોક કુટ ઉંચુ રાખી, દેબરઆરી અથવા માર્ચ મહિનામાં કાપી નાખવું. આમ કરવાથી કાપેલા થડના મથાળા પાસેથી નવી ઠાળીઓ કુટવા શરૂ થશે. આ ઠાળીઓમાંથી સૌથી નેરદાર ઠાળી પસંદ કરી કલમ કરવા માટે રહેવા દેવી અને બીજી બધી કાપી નાંખવી જ્યારે આ રહેવા દીધેલી ઠાળી આશરે અઠધાઈ થયે જાડી થાય ત્યારે એમ સમજવું કે જો હવે કલમ કરવા માટે તર્કપાર થઈ છે આ કલમ કરવાની રીતને આખો ચઢાવવાની રીત કહેવાય છે આ પ્રગત્તે આખો ચઢાવવા જેવી ઠાળી તર્કપાર મતા બે મહિના લાગે છે એટલે લગભગ એમિલ કે મે મહિના મા તેના પર આંખો ચઢાવવાનું કામ શરૂ કરવામાં આવે છે આવી આંખો, પસંદ કરેલા કલમી બોરના ઝાડની જોક વર્ષ હડાડાની જુની ઠાળીઓ વચ્ચે લેવામાં આવે છે આખો ભાતપહાર અને કુલેલી હોવી જોઈએ આખો આખો સાયેની ઢાડીઓ, આખો ઉતારતા પહેલા થોડા કલાક પાણીમાં ભીંજવી રાખવી. ઢાડી પરથી આખો કેવી રીતે ઉતારવી અને જગલી બોરના થડમાંથી કુટેલી ઠાળી પર કેમ ચઢાવવી તે આ સાથે આવેલા ચિત્રોમાં દેખાડવામાં આવ્યું છે.

જો આંખ બાંધ્યા પછી માત્ર કે આઠ દીવસ જીવતી રહે તો જાણવું કે કલમ બરાબર થઈ છે આખ બાંધ્યાને દસ દીવસ પછી જો ચઢાવેલી આખ જીવતી હોય તો, જગલી ઝાડની ઠાળી ચાર ઇંચ લાંબી, આખની ઉપર રાખી કાપી નાખવી આખ ચઢાવ્યા પછી લગભગ વીસ દીવસે કુટવા માટે છે ને જ્યારે તે કુટીને છ ઇંચ જેટલી લાંબી થાય છે ત્યારે તેની મથાળાની ઉગતી કુપળ તોડી લેવામાં આવે છે, એટલે આજીએથી તેને સારી ઠાળીઓ કુટવા માટે છે કલમ કરેલી આખમાંથી કુટેલી આ નવી ઠાળી એટલી તો અડધથી વધે છે કે જોક વર્ષના અરસામાં તે તે મોટું ઝાડ થઈ જાય છે અને પહેલા વર્ષના છેડે આશરે ચારથી છ ફુટ જાર આખી શકે છે અને ચાર વર્ષ પછી મોટી ઉત્પત્તિ આખી શકે છે

આવી કલમ કરેલી બોરડીના થડની આસપાસ, જ્યાંથી નવી ચઢાવેલી આખ કુટી તે જગ્યા સુધી, માટી ચઢાવી-દેવામાં આવે છે કે જેથી કલમ થવનના જોરથી ભાગી પડે નહિ. આ પછી થડની આસપાસ વરસાદનું પાણી ભરી રાખવા માટે યજ્ઞ ધનાવવામાં આવે છે.

ચણીબોરની જાત મધુ આખો ચઢાવીને સારી જાતમાં ફરતી ચકાય છે.

કલમ કરવા માટે, ચણીબેરની ઝાડીને લગભગ જમીન સાથે કાપી નાખવામા આવે છે અને જે ઉણી બેરદાર નવી ઠાળીઓ કુટે છે તેની ઉપર આખો ચઢાવવામા આવે છે આખો ચઢાવવાની રીત ઉપર જણુવ્યા પ્રમાણેજ છે ચણીબેર ઉપર, બાધેલ કલમી ઝડ નાની ઝાડી તરીકેજ રહે છે.

૧ કલમી બેરની આખો સાથે રી ટા

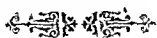
૨ કલમી બેરની ઉત્તરેલી આખ આખ ઉત્તરતી વખતે “અ” મા જણુવ્યા પ્રમાણે થોડા લાકડાના ભાગ સાથે કાપવામા આવે છે પછી હળવે રહીને નખ વતી લાકડાનો ભાગ કાઢી ફેંકી દેવામા આવે છે આગ કરતી વખતે ધ્યાન રાખવું કે આખની છાલના નીચેના ચીકણા પડને ધસારો લાગે નહિ આંખ પામેના કાદા છાલ ન ચીરાય તેમ હ ઘવતી અથવા છરીવતી સમાળીને કાઢી નાખવા બેરના પાનની દારી આખ સાથે વળગેલીજ રહેવા દેવી

૩ જગલી બેરની ઠાળી કરી આખ ચઢાવવા માટે છલ ચીરી અને ઢીલી કરીને તૈયાર કરવામા આવી છે પહેલા એક આઠો કાપ મુકવામા આવ્યો છે અને આઠો કાપની વચ્ચેથી બેઠો કાપ ચીધો નીચે ઉતારવામા આવ્યો છે

આ ક્રિયા કરવા માટે એક ખાસ છરી વપરાય છે જેને અંગ્રેજીમાં “બરીગ નાઇફ” કહે છે આ બરીગ નાઇફનું પાન ઘણું તેજ અને છેડેથી રૂંદેજ વાકુ હોય છે આ વાક કાપ મુકવા માટે ઘણો ઉપયોગી થઈ પડે છે બરીગ નાઇફનો હથે, હાથી દાંતનો અથવા હાઠકાનો લીસો, ચપટો અને છેડેથી પાર્તળો હોય છે છરીનું પાન કુકત છાલ ચીગવાનાજ કામમા વપરાય છે પણ ચીરાયલી છાલ ઉચકીને ઢીલી કરવા માટે હાથી દાંતના પાતળા છેડાનોજ ઉપયોગ કરવો જોઈએ કે જેથી છાલની નીચેના ચીકણા પડને ધસારો લાગે નહિ બરીગ નાઇફને બદલે કોઇ પણ સારી ધારવાળી છરી સાચવીને વાપરી શકાય

૪ જગલી બેરની ઠાળી ની ચીરેલી છાલમા કલમી આખ ખેતી ઢીધા પછીનો દેખાવ

૫ ચીરાયલા ભાગોને પહોલી નરમ પટીથી મજબુત બાધી લેવામા આવે છે સ્કત આખ ઉઘારી રાખવામા આવે છે દેખની મુદી છલમાંથી નરમ પહોળી પટી બનાવી ઘણીવાર વાપરવામા આવે છે

બેલીવાડીખાતું, મુંબાઈ

હસ્તયંત્રિકા નં ૨૩, ૧૬૨૭

દાઠમના ફળને મુરસા નામની ઇથેળથી બચાવવાનો રહેલો ઉપાય,

દાઠમના ફળનો મોટોમા મોટો ચતુ એક જાતનો કીડો (ફેળ) છે કે જેને ગ્રહી ભાષામાં મુરસા નામનો કીડાથી ઓળખવામાં આવે છે જ્યારે દાઠમનો ફાલ બેસે છે અને જ્યારે ફળ સોપારી કરતા મોટા હોતા નથી ત્યારે એક નાનું પતંગીયુ કુલ અથવા ફળની છાત ઉપર ઘોળા બારીક ઇંડા મુકી જાય છે, આ ઇંડામાંથી એક જાતનો નાનો કીડો ઉત્પન્ન થાય છે અને તે ફળ ને કોળીને અંદરના ભાગમાં પેસે છે અને જેમ જેમ ફળ મોટું થતુ જાય છે તેમ તેમ આ ઇથેળ પણ ફળની અંદરનો ભાગ કોતરી ખાઈને મોટો થાય છે આ કારણને લીધે દાઠમ બગડી જઇ ખાવાના કામમાં લઈ શકતા નથી.

મહારાષ્ટ્રમાં આ ઇથેળને લીધે અમુક ભાગમાં નેલું ટકા મુખી ફળ નાશ પામતા ગાલુમ પડયા છે આ ઇથેળની ખાસીયત ફળની અંદર રહી ખાવાની હોવાને લીધે, ઝેરી દવાથી તેનો નાશ કરવાનું બની શકે જોમ નથી.

આ કીડોનો નાશ કરવાનો એકજ ઉપાય જણાયો છે અને તે એ છે કે જ્યારે દાઠમના ફળ સોપારી જેવડા થાય ત્યારે પતંગીયાના ઇંડા વગરના ના ૥ સારા ફળ તપાસી તેના ઉપર કાગળની કોથળીઓ ચઢાવી, દેવી પુનીની બેલી વાડી કોલેજના મોદીબાગના બગીચાના પાંચ વર્ષના અતુલ્ય મરચી ખાત્રી પુર્વક ઠહી શકાય છે કે આ પ્રમાણે ફળ બચાવવા ની રીત તદ્દન રહેલી અને વેપારી દ્રષ્ટિએ મોટા પાયાપર પણ કરી શકાય એવી છે

કોથળીઓ બનાવવાની રીત નીચે પ્રમાણે છે—

૧ કાગળીઓ બનાવવા માટે એક જાતનું પાતળું, ચીકણું પણ ઊંચી જાતનું પ્લાસ્ટિક પેપર કે જેને અંગ્રેજીમાં કેક્ટ પેપર કહેવામાં આવે છે તેનો ઉપયોગ કરવો. આ કાગળ સુબાઈના બજારમાં કોઇપણ મોટા કાગળના વેપારીની દુકાનથી આશરે એક રીમ એટલે (૫૦૦ કાગળ) ના રૂપીઆ પાંચ લેખે મળી શકે દરેક કાગળની લંબાઈ આઢીસ ઇંચ અને પહોળાઈ ચત્તાવીસ ઇંચ હોય છે, આવા એક કાગળમાંની આઠ ઇંચ લાંબી અને ૭ ઇંચ પહોળી એવી

આઠ કૈયળીઓ બનાવી શકાય છે. આવી કૈયળીમાં મોટામાં મોટું ઢાઠમ સમાઈ શકે છે એક રીમ કાગળોગાળી ચાર હજાર કૈયળીઓ બનાવી શકાય છે કૈયળી બનાવવા માટે એક કાગળના આઠ ટુકડા કરવા આમાના એક ટુકડાને બેવડ કરી વળેલા ભાગની બંને ધારાને ગુહરવતી ચોટાડવી અઢી આગળ એક બાબત ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે કે કોઈ વખત ભારે વરસાદમાં ગુહર મોનાઈ જવાનો સંભવ રહે છે માટે જો બી શકે એમ હોય તો ચોટાડેલા ભાગપર એક કે બે દોરાના ટાકા મારવામાં આવે તો વધારે સારું. કૈયળીઓ યનાવવામાં સાધારણ રીતે બાંધવાના ગુહરનો ઉપયોગ કરવો આ પ્રમાણે કૈયળીઓ તૈયાર કીધા પછી કીડા વગરના સારા કૈયળોપર ચઢાવવા માટે કાંમમાં લેવી કૈયળીને કૃણપર ચઢાવ્યા પછી તેના મોંઢાનો ખુદલો ભાગ દોરાવતી કૃણા દ્વારા સાથે બાંધી દેવો. તૈયાર થયેલા કૈયળો ઉતારતી વખતે જો કૈયળીઓને સાચવીને કાઢી લેવામાં આવે તો તેમાંની ઘણી બીજે વર્ષે કામ લાગે

આ પ્રમાણે આ સમગ્ર કામ જો કે મહેનત અને કટાણા ભરેલું લાગે તોપણ ખરી રીતે જોતા તે તેવું નથી આ નીચે જણાવેલા આકાશપરથી ખ્યાલ આવશે કે આ કામ કરવામાં એકઠરે કેટલી મહેનત, ખર્ચ અને પાકનો બચાવો થાય છે —

૨,૦૦૦ કૈયળીઓ બનાવીને ચઢાવવાનો ખર્ચ

રૂ. આ પા

૧. કેફ્ટ પેપર, રીમ અર્થ	૨-૬-૦
૨. લેડી જાતનો ગુહર, ૧૮૨ ૨	૦-૧૨-૦
૩. કૈયળીઓ બનાવવાની મજૂરી, માણસ ૫ (એક દિવસ)	૩-૨-૦
૪. કૈયળીઓ બાંધવાની મજૂરી બધા ૧૦ (એક દિવસ)	૩-૨-૦
૫. દોરા (ટનાઈન), ગ્રહલ ન ૫	૦-૧૦-૦

કુલે ખર્ચ ૧૦-૦-૦

આ પ્રમાણે રૂ. ૧૦ ના ખર્ચે આશરે ૨,૦૦૦ (બે હજાર) ઢાઠમના કૃણ બનાવી શકાય છે એટલે સાધારણ રીતે જેટલી કૈયળીઓ વાપરવામાં આવે છે, તેટલા સારા કૃણ બનાવી ઉતારી શકાય છે આવી રીતે કૃણપર કૈયળીઓ ચઢાવવાથી જો કે તેની છાલનો રંગ જોઈએ તેવો લલચાવનારો નથી જતા તે વજના જોગે આ કૃણ આ કીડાનો પંજામાંથી બનાવી શકાય છે.

મુંબઈ ઇલાકાનું ખેતીવાડી ખાતું.

—*****—

હસ્તપ્રત નં ૨૬

આખ કલમથી લીધુની સુધારણા

મહારાષ્ટ્રમાં લીધુનાં ઝાડો સાધારણ રીતે ખીમાંથી રોપા કરીને ઉછેરવામાં આવે છે આ રોપા દોઢ કે એ વર્ષ પછી, ન્યારે બે ફીટ ઉંચા થાય છે ત્યારે ધરૂવાડીયામાંથી ૪ ફી લઈ તેઓને હુગેગની જગ્યાએ ખગીયામાં રોપવામાં આવે છે આ ઝાડો રોપ્યા પછી પાંચ કે છ વર્ષે ફળ આપવા માંડે છે, પણ બે ફળ આવે છે તે પોતાની ખરી જાતથી થોડે કે વધારે ગરે જુદાં પડે છે -

આવી રીતે રોપા કરીને ઉછેરેલા લીધુના ઝાડ બે કે ઘણીક વાર સારી ઉત્પન્ન આપે છે, છતાં એવું શાસ્ત્રમાં પડ્યું છે કે ખીમાંથી ઉગાડેલાં રોપા ઉછેરવાને બદલે, આવા રોપાઓ જ ખુરી નામના મોટા, ગોળ, ખીજેરા લીધુના ખીમાંથી તૈયાર કરી, તેની ઉપર સારી જાતના આપણે પસંદ કરેલા લીધુની આંખો બાધી કલમ કરવામાં આવે તો પરિણામ વધારે સારૂ લાવી શકાય આખ કલમના કાયદા નીચે પ્રમાણે —

(૧) આખ કલમ, બે વર્ષ બહેલા ફળ આપવા માંડે છે,

(૨) ફળનું ૨૬ તથા શુભ સુધરે છે

(૩) ફળ પોતાનું જાતી ગરૂપ જાળવી ગરૂં છે

કલમી લીધુનાં ખગીયાઓ વધારે મોટા પ્રમાણમાં રોપવામાં આવે એ ઉત્તુથી આ હસ્તપ્રતકમાં લીધુની આખ કલમ કેવી રીતે તૈયાર કરવી તેનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે

જ ખુરીનાં રોપાઓ તૈયાર કરવાની રીત —

જ ખુરીનાં શાસ્ત્ર પાકાં ફળમાંથી બાં કલમમાં આવે છે અને ધરૂવાડીયામાં આ ખી શુજાત મલીનામાં વાવવામાં આવે છે ન્યારે રોપાઓ ચાર કે પાંચ ઇંચ ઉંચા પડે છે ત્યારે તેઓને ધરૂવાડીયામાંથી ઉગેલી પુલ્લી જગ્યામાં મોટા ન્યારા બનાવી રોપવામાં આવે છે. રોપની વખતે રોપાના લાળામુળીયાં કાપીને ચેરા દુકા કરવામાં આવે છે. રોપાઓ છ થી આઠ ઇંચ પાસે પાસે દાર જ મ

રોપવામાં આવે છે અને બે હારની વચ્ચે એક હોય જગ્યા છેડી દેવામાં આવે છે. ચારલા પાંસે પાંસે રોપવાનો હેતુ એ છે કે, જનતા સુખી રોપાઓના થકી નીચેલા વાગ નમીનથી તથા ઈંચ ઉંચે સુધી ડાળી ફુટવા વગરનો ચોકભોર સ્ત્રી શકે બે રોપાના થક ઉપર આટલી ઉંચાઈ સુધીમાં ડાળી ફુટે તો તે કાઢી નાખવી જોઈએ, બે રોપાઓની હારે વચ્ચે આવેલી ક્યારામાની નમીનને વારવાર કાઢાળી વતી ખેતીને લીલી કરવામાં આવે અને સારી રીતે કાઢેલાં જુના છણીયા ખાતરનો ઉપયોગ કરવામાં આવે તો રોપાઓ ઘણા જલદીથી વધે છે અને આઠ કે દસ મહિનામાં કસમ કરવા માટે તબયાર થઈ જાય છે, પણ સાધારણ રીતે રોપાઓને તબયાર થતા ૧૨ થી ૧૪ મહિના લાગે છે.

સારી જાતનાં લીજુની આખો પસંદ કરવાની રીત—

કાગડી લીજુની આખો પસંદ કરવાનું કામ ચાલુ છે સાધારણ રીતે લીજુની રાંધણીઓ ઉપર, આખો કાટા પી ચમે બેડે બેડે લાગેલી નેવામાં આવે છે આ કાંટાને લીધે આખો ઉતારની કઠણ પડે છે તમા આખા, સાથે પી છાંચ ચીસાઈ જવાનો સંભવ રહે છે આ કારણે સત્રા અને મોસળી પી આખ કસમો નેટલા પ્રમાણમાં ઉઠેરવાનો પ્રયત્ન થયો છે તેટલા પ્રમાણમાં લીજુની કસમો ઉઠેરવાનું બની શક્ય નથી પણ બે બારીકાઈથી બેળે તો માલુમ પડશે કે આલુ મોસમમાં ઉગેલી, છેડેની રાંધણીઓના નીચલા ભાગ ઉપર વૈદ્યક આખો કાટા વગરની હોય છે આ આખો સાધારણ રીતે નાની હોય છે પણ રાંધણી ઓનો છેડેનો ભાગ બે વેરા દિવસ આગળથી કાચો નાખ્યો હોય તો આ આખો વ્યકાદ અઠવાડીયામાં ફુલીને મોટી થાય છે અને કસમ કરવા માટેના ઉપયોગમાં લઈ શકાય છે કાટા વગર પી આખો મેજાગા પી જોઈ રીત એ છે કે સારી ફુલેલી આખો પસેના કાટા એક મહિના આગળથી કાઢી નાખ્યા હોય તો ડાળણી ઉપરના કાટાવાળા થાં એક મહિનામાં ફૂગાઈ જાય છે અને તેથી આખ ઉતારતી વખતે છાલ ચીસવાનો સંભવ રહેતો નથી આ રીતે એક રાંધણી ઉપ થી ઘણી આખો મેજાગી શકાય છે

આખો ચઢાવવાની ક્રિયા—

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે જુનીના રોપાઓ જ્યારે બે ફીટ ઉંચા, ગેનપીડ નેટલી જાડાઈના અને રસદાર બને છે એટલે કે નખ ગારતા રોપાના ઘડની છાલ નીચેના સાકડાથી રહેલાઈથી છુટી પાડી શકાય છે ત્યારે આખ ચઢાવવા ને લાયક થયલા કહેવાય છે જુન મહિનાથી તે કેમરવાદી મહિના સુધી આ

સ્થિતિમાં રોપાઓ વધી શકે છે એ આ સ્થિતિમાં ન હોય તો કોઠાળી વતી
 ક્યાણની જમીન દીલી કરીને ચોડુ, સારૂ, કોહેલુ છણીયું ખાતર આપ્યાથી
 રોપાઓનો વચ બહેતો કરી શકાય છે હવે પસંદ કરેલી લીંબુની આખ
 ઠાખળી ઉપરથી ઉતારવામાં આવે છે આખની ઉપર અરધો ઇંચ અને નીચે
 અરધો ઇંચ 'છાલ' રહે અને આખ બરાબર વચમાં રહે એવી રીતે અપુથી
 આખ છાલ અને ચોરા લાકડાના ભાગ સહીત કાપી ભુકી કરવામાં આવે છે
 પછી નખ વતી તુરતજ લાકડાનો ભાગ કાઢી નાખવામાં આવે છે આ છાલ
 સાથેની આંખ જ ખુરીના રોપા, ઉપર ચઢાવવાને તઈયાર થયેલી કહેવાય છે
 લાકડાનો ભાગ કાઢી નાખ્યા પછી તુરતજ આખને લીના લુગડામાં લપેટી
 રાખવામાં આવે છે સગવડને માટે આ તઈયાર થયેલી આખ મહારાષ્ટ્રના માળી
 લોકો રહેામાં રાખવાનું પસંદ કરે છે આ ક્રિયા થઈ રહ્યાં પછી જ ખુરીના
 રોપાના થઈ ઉપર જગીનથી છ ઇંચની ઉંચાઈએ અપુથી એક સીધો કાપ મુકી
 છાલ ચીરીને દીલી કરવામાં આવે છે પછી જ ખુરીના રોપાને, ચીરાયલા ભાગ
 ઉપર વાઢે વળવામાં આવે છે આથી ચીરાયલી છાલ વધારે ખુલે છે અને
 લીંબુની આખ આ ચીરાયલા ભાગમાં ઘણી રહેલાઇથી સેરવી હઈ શકાય છે
 આ ક્રિયા પુરી થવા પછી ઢેળની મુકી છાલમાંથી બનાવેલી પહોળી નરમ
 પટીથી ચીરાયલા ભાગોને, આખ ખુદલી બહાર દેખાય તેમ સજ્જત બાધી
 દેવામાં આવે છે એક મહિના પછી ત્યારે આ ચઢાવેલી આંખ કુલ્લા માંડે
 છે ત્યારે જ ખુરીના રોપાનો, ચઢાવેલી આખની ઉપરનો ભાગ કાપી નાખવામાં
 આવે છે તથા આખની નીચેથી જ ખુરી । થઈમાંથી ઉગતી ઠાળીઓ પણ કં મેશ
 કાપી નાંખવાની સલાહ દેવામાં આવે છે આ પ્રમાણે જ ખુરીના થઈ ઉપર
 દ્વિત લીંબુની આખને ઉગવા દેવામાં આવે છે આ રીતે તઈયાર કરેલા ઝાંઠને
 લીંબુની આંખ કલમ કહેવામાં આવે છે બીજી વર્ષોત્તમાં આ કલમ કરેલું
 લીંબુનું લાઠ બગીચામાં હ મેશની જગ્યાએ રોપવા લાયક થાય છે.

ખિનશરાફી સહકાર અને વચાણની મહત્ત્વની.

લેખક—રા રા વાઈ ટી દેશાઈ, બી એલ, આઈ-ડી-સી-ડી

ઓશીકલચરલ ઓર્ગેનાઇઝર સહકારી મહત્ત્વની ઉત્તર વિભાગ, મુરત

કેરાવ ન ૨

હી કુસ્તાન ખેતી પ્રધાન દેશ છે હી કુસ્તાન ની વસ્તીનો એમી ટકા જેટલો ભાગ ખેતીપર આધાર રાખે છે એટલે જો આપણા દેશ ની ઉન્નતી સાધવી હેય તો ખેડુતો ની ઉન્નતી સાધવાના પ્રયાસો કરવા જોઈએ જ્યાં સુધી એમની - આર્થિક સ્થિતી સુધારવા સ્વનાતમક કાર્યક્રમ આપણા સમક્ષ રજુ થયો નથી ત્યાં સુધી આપણે કુમિયાના બીજા દેશોએ જે સર્વસમાન્ય પ્રદધતિ ગ્રહણ કરી છે, તેનો અભ્યાસ કરી, તેમાં મદદતા સુધારા વધારા કરી આપણે જો આપણા પ્રયત્નો આદરીશું તો જરૂર આપણને લાભદાયક થઈ પડશે.

ખેડુતોમાં સૌથી સાદી અને સરળ સમજા એ હોવી જોઈએ કે, ખેડુતો પોતાનો માલ જોઈતાં જોઈએ ખર્ચ, વધારેમાં વધારે ઉત્પન્ન કરવો જાઈએ, અને એટલેથી જ ખેડુત પોતાની ખેડુત તરીકે ની કૃતજ્ઞ અઠા કરી છે એમ માનવું જોઈએ નહિ પરંતુ પોતાના માલની વધુમાં વધુ કિંમત ઉપજાવી શકવાની શક્તિ એમાં હોવી જોઈએ આપણા ખેડુત ૧૦૦માંથી હવે ટકા ભાગ્યેજ પોતાના ખર્ચની-ખેતીના તેમજ ઘરના-ગણતરી કરતો હશે વર્ષિક ખર્ચે એટલે અઢાજ પત્રક, તેની આવક અને જાવકનું, ઠોઠ ખેડુત કરતો હોય એવું માત્ર જોવામાં આવ્યું નથી ઠોઠ ઠોઠ ખેડુત ૧૦૦ માં ૨ ટકા જેટલા ખેતીનો અમુક પાક પકવવા કેટલો ખર્ચ થયો અને તે પાકનું ઉત્પન્ન શું થયું તેની નોંધ રાખતો માલમ પડે છે, પણ ઘરવ્યવહાર માટે ખર્ચ શું થયો છે અગર શે એવી નોંધ રાખતો ખેડુત ૧૦૦ માં ૧ માલમ પડે છે આવી સ્થિતિની અદર ખેડુત પોતાની અધિક સ્થિતિનું સરવાળું વર્ષ અખરે કોડે એ માનવું કેટલું શક્ય છે એ સમજવું, હું પાચકને સોપી દઉં છું જ્યાં આવી વિષમ સ્થિતિ હોય ત્યાં ખેડુતનો અધિક ઉધ્ધાર તે જાતે જાણે તેવી ખેડુત પાસે કેટલી આશા રાખવી? મ્હાંડે એમ માનવું છે કે દરેક કૃષ્ણ ગાયના, મુશિકિન ગૃહગ્યે, બલે તે ખેડુત હોય કે શહેરી હોય, તે ની મનુષ્ય

તરીકેની ફરજ છે કે પોતાના હેથજ પ્રુઓને પોતાનું હિત શેગા છે, પોતાની ઉન્નતી સાથી યર્થ શકે એ દિશા તેમને બનાવવી જોઈએ. દોષપણ શહેરીના જીવનનો અગર શહેરના ઉદ્યોગનો ખેતીની નીકાશ ઉપર આધાર હોય છે શહેરની ખીલવણીનો આધાર પણ ખેતીજ છે, જોટલે કે બ્યાસુધી ખેડૂતને આપણે આપણી સ્થિતિનો બરાબરીયો કરીશું નહિ, બ્યાસુધી આપણા જેટલી સમાનતા એનામાં લાવીશું નહિ, ત્યાં સુધી આપણા દેશની સામાન્ય ઉન્નતી સધાવી શકાય નથી આપણે એવું ધરછતા નથી કે આપણામાં મુકીનાદ અને મજુરવાદ (Capitalists & labourites) કાયમનો ઉલો રહે. આપણે તો બધાએ એક સાથે મળીને બધાને સરખા બનાવવા છે, બધુત્વનો ફેલાવો કરવો છે, એક બીજાને સરખા બનાવવાનો હક સાબીત કરવો છે, અને એક બીજાએ આધેબાધ મેળવીને સહકાર કરીને એક બીજાની ઉન્નતિ કરવાનું રચનાત્મક કાર્ય કરવાનું છે.

સહકારી ચાળવણી એ આપણી વડી ચાવી (Master key) છે, એ આપણા વિચયની ચાવી છે અને તેજ પદ્ધતિ ઉપર આપણું કાર્ય સ્થાયી છે. સહકારી પ્રવૃત્તિ આપણા દેશમાં હાખલ થયાને આજે લગભગ ૨૦ વર્ષ થયાં છે, જોટલે કે સહકારી પ્રવૃત્તિ આજે તેના ચૌનના પુર બહારમાં ખીલી રહી છે સહકારી પ્રવૃત્તિથી આપણા દેશમાં અત્યાર સુધી ખેડૂતોને ફક્ત સગતા બ્યાજના દરે નાણાં ધીરવાનું કામ થયું છે પરંતુ હજી તો ખીમા પાણી સીંચી સીંચીને તેમાંથી છોડ ઉગ્યો છે હજી તેને ફળ આવવાનું તો બાકી રહ્યું છે. સહકારી પ્રવૃત્તિ નુ બી રોપાઈ હજી તેનો છોડજ તૈયાર થયો છે, હજી તેને ફળ આવવામાં અને તે ફળ આપવાનું અહોભાગ્ય આપણને સોંપડ્યું નથી “સહકારી છોડને” ફુલ આવવા માટેના છે જોટલે એના ફળ જરૂર થશે એવી આશા આપણે બાધીએ છીએ એ છોડને દોષ પછી જાતનો વ્યાધિ ન લાગુ પડે તેની સાચવેલી રાખવાની જરૂર છે. અને તોજ એ છોડ તદુ સ્વ રહેશે, બનાવર પેલશે અને જોને પુષ્કળ મોટા મીઠા ફળ આવશે એ કળ આવવાની દોષક જાખી આશા આપણને દેખાય છે, અને તે આશા તે કઈ? બધાએ એકઠા મળીને પદ્ધતિસર પોતેજ ઘડી કાઢેલા અને સ્વીકારેલા નિયમો પ્રમાણે કામ કરવું તે છે અગત્ય સાગ દેખ, મતલબ વગેરે તજી દહ સામાન્ય રીતમાં કામ માટે લોગ મળીને તે કામ ઉપાડી લેવું જોઈએ, પછી બાકે તે નાનું હેય કે મોટું હોય, એક ગામલાનું હેય કે ગામલાઓના જુથનું હોય, શહેરનું હેય અગર ગહેરનું હોય પ્રમોલિક પ્રકારે જોઈતું યર્થ સંપળળ ખીલવવામાં

દેશની આગાહી અવલભે છે સહકારી સ્વચ્છતા એજ સંદેશ આપી રહી છે. જોલે માનદ કાર્ય કર્તાઓ સ્વયંસેવકોની માફક કામ કરવાને તૈયાર થયાં છે, પણ આ કાર્ય જોટલું, ગંભીર અને વિશાળ છે કે જોમા' જોટલા કાર્યકર્તાઓ હોય તેટલા જોછા આ કાર્ય મા વાગ લેવા માટે માણસો પ્રમાણીક હોવા જોઈએ, તેનામા કર્તાવ્યધુદ્ધિ હોવી જોઈએ તેમજ યથા શક્તી વન, મન ધન અને સમયનો લોભ આપવો જોઈએ અત્યારે જે કાર્યકર્તાઓ છે તે પ્રમાણમા ખડું જુજ છે એમ વ્યારે આપણે આ 'કામનું' વિશાળ સ્વરૂપ જોઈએ ત્યારે લાગે છે આપણા દેશમા નાણા ખીરનારી સહકારી શરારી સંસ્થાઓ કામ કરી રહી છે અને તેથી ખેડુતો ચાહુકારને જે વ્યાજ ભરે છે, અને આ મઠળીમા જે વ્યાજ ભરે છે, તે જોમા જોટલો તદ્દાવન રહે છે તેટલોજ ક્ષાયદો મેળવે છે અત્રખન સાથે સાથે એમ કહેવું જોઈએ કે બધાએ સાથે મળીને પોતાનો વ્યવહાર કેવી રીતે નિયમબદ્ધ ચલાવવો તેની ઠેગવણી પણ તેમને મળી રહી છે, પરંતુ આ તે કદા સહકારનો છોડ તૈયાર કર્યો એમ કહેવાય મુખ્ય મુદ્દાની વાત જે હજી બાકી રહે છે, તે એ છે કે ખેડુતોએ પોતાનાં માલ જોકજ કરીને વેચાણ કરવાનું કામ આઠરવું જોઈએ *Marketing* નો પ્રશ્ન જોટલો વિકટ અને વિશાળ છે તેટલો ગુજરાત ભરેલો અને તેટલો ઝીણવટનો છે, જોમા ખેડુત પોતે જોકલો તેનો ઉકેલ કરી શકે એમ નથી. સ્વચ્છતા ઉપરાંત વેપારની માદીવી, પ્રમાણિકતા, અને કાર્યદક્ષતાની જરૂર છે. અને આ ગુણો ખેડુતોમા લાગ્યે જોવામાં આવે છે દરેકમા કંઈ કંઈ ગુણનો અભાવ હોય છે જોકે ખેડુતમા બધા ગુણો લેગા થયા હોય એવું જવલ્લે જોવામા આવે છે તેથી ને લોકો ખેડુતોની આબાદીમા આપણી અને આપણા દેશની આબાદી છે એમ માનવા હોય તેવા દરેક માણસની ફરજ છે, અને તેવા દરેકને હું આમહુપુર્વક વિનંતિ કરૂ છું કે તેમણે પોતાનો યત્નિયત પરંતુ સક્રિય ફાળો આપવો જોઈએ.

ખેડુનોના માલના વેચાણ માટે કંઈક જુજ બજ પ્રયત્ન થઈ રહ્યા છે.

ખેતીનો જે જે માલ ઉત્પન્ન થાય તેનો નિકાસ કરવાને *Marketing* નો અભ્યાસની જરૂર છે અને એ માલ બધા વપરાનો હોય ત્યાં જોછામા જોછા ખર્ચે પહોચાડવા માટે આપણે તેનું વેચાણ કેવી રીતે કરવું અને તેના દામ, વધારેમા વધારે કેવી રીતે મેળવવા એ બાબતનો અભ્યાસ કરી એ દિશા મા આપણે પ્રયત્ન કરીએ તેમાંજ આપણા ખેતીપ્રદાન દેશની આબાદી રહેલી છે, અને એ માટે દરેક મનુષ્યે પોતાની ફરજ ચઢા કરવી જોઈએ. India

expects every man to do his duty અને નામદાર પચમ જ્યોત્સે' પણ સને ૧૯૧૧-૧૨માં એવા ઉદ્દેશારે કાઢ્યા હતા કે "If the 'system of co-operation can be introduced and utilized to the full, I foresee a great and glorious future for the Agricultural Improvement of the country" ગુજરાતની અંદર ગુખ્ય પાકો (Money crops) માં તે એક પાક કપાસ છે એને એ માલની માગ પણ એટલી બહોળી અને વિશાળ છે કે દેશપરદેશના-જાપાન અને ઇંગ્લેન્ડના લોકો પણ મોટી મોટી કપડીઓ અને પેડીઓ સ્વાર્થી કેટલાંએ વર્ષથી ખરીદી કરી રહ્યા છે. ભરૂચ જિલ્લાનું રૂ વિલાયતના બજારમાં તેની વપરાશને માટે મશહુર છે. મુગ્ત જીલ્લાનું રૂ પણ આજે તેજ પ્રમાણે પકાઈ રહ્યું છે. 'ગુજરાતમાં કપાસનું વાવેતર દરેક વર્ષે લગભગ બાર લાખ એકરમાં થાય છે. ખેડુત કપાસ પકડીને તેનું વેચાણ કરવામાં એટલા બધા મોંઘા ખાય છે, એટલી બધી છાંયડા ખાય છે, એટલા બધા કઠવા અનુભવો વેઠે છે કે જો તેના વિતાર-વહેદી આ આપવા બેસું તો એક મોટો લેખ લખાય.

ગુજરાતમાં કપાસ વેચાણની પદ્ધતિ દરેક જિલ્લામાં જુદી જુદી ભતતી છે. એ બધી પદ્ધતિઓનું વર્ણન કરવાને આ સ્થાન નથી પરંતુ સામાન્ય પદ્ધતિ વિષે કંઈક ઇસારો કરીશ, રૂના વેપારીઓ, ભલે તે એકલા રૂની વેપારીજ હોય અગર તે જમીનના માલીક અને સાથે સાથે રૂનો પણ વેપાર કરતા હોય, અગર જનવાળાઓ-હો, પોતાના એજન્ટો, દલાલો, સબ એજન્ટો અને સબ દલાલો ગામઠે ગામઠે રૂની માસમ વખતે મોકલે છે અને કપાસની ખરીદી કરે છે. કપાસ ખેડુતો જનમાં વહી જાય છે, કેટલી વખત કઠવા કરવામાં આવે છે, કેટલી વખત નાણાને માટે વાચકા થાય છે, કેટલી વખતે નાણા બીલકુલ ખેટા થાય છે, આવા અનુભવો ખેડુતોને ચચેલા માલમ પડ્યા છે, આ સ્થિતિમાથી તેમને ઉગ્રરવા માટે જો ખેડુતો એકત્ર થઈને પોતાની માલ વેચતા થઈ જાય તો જરૂર તેમાં તેમને ફાયદો છે. મુખ્ય ફાયદા ત્રણ પ્રકારના છે. (૧) આર્થિક-એટલે કે વધારે નાણા મળે વેપારી, દલાલો તજેરને, ઉંચા મુક્રી તેમને તિલાંજલિ આપી, માલ વાપરનારાઓ એકે સીધો સબંધ રાખવાથી પોતાના માલના જરૂર વધારે નાણા મળી શકે અને (૨) સ્વમાનનો-જ્યાં ખેડુતોના માલના કઠવા થતા હોય, નાણાના વાચકા થતા હોય, ત્યાં અને માલ લેતી વખતે ખેડુતોને ભાઈસાહેબ કરતા હોય, પરંતુ કપાસ જનમાં લાવવા પાંચ વેપારીઓ એકદમ શેઠ થઈ જાય છે, કેટલીક

પેસા આપવા માટે ખેડૂતને ઉમા પલ્લુ રહેવા દેતા નથી, છતાંના કપાઉડમાંથી ધકકા મારી બહાર કાઢી મુકવામાં આવે છે, અને કોઈ કોઈ વખત ખેડૂત પોતાના પેસા લેવા માટે બહુજ આર્થિક કરે તો કદાચ તેને બાયલરમાં ફેંકી દેવાની ધમકી આપવામાં આવે છે એવા - સંલોગોમાં ખેડૂતનું સ્વમાન કયા સુમાએલું છે તે સમજવું મુશ્કેલ છે અને તેથી અધિક ફાયદો કરતા આ બીજા પ્રકારનો ફાયદો સ્વમાન (Self-respect) નો ફાયદો વધારે કિંમતી અને વધારે જરૂરનો હોઈ ગણ્ય છે આ ઉપરાંત એક ત્રીજો ફાયદો આ બેથી વધુ વધારે જરૂર અને ઉપયોગી છે કે આ વેચાણની રીત ખેડૂતોમાં સઘળા ખીલ્લે છે, અને પોતે નહકી કરેલા નિયમો પ્રમાણે પદ્ધતિમર પોતાની સરથાનો કારોબાર કરવાની જોડાલીમનું છે તે સૌથી વધારે ઉપયોગી છે સહકાર એ સ્વાભાવિક પહેલું પગથીયું છે એ આથી સિદ્ધ થાય છે અને તેથીજ આ દેશમાં તેમજ વિદેશમાં સહકારી સરથાઓએ પોતાનું જ અગ્રસ્થાન મેળવ્યું છે તે સાબીત કરે છે કે આ સરથાઓ સર્વ દેશમાં સર્વમાન્ય છે શુજાતમાં ખેતીના માલના વેચાણની સહકારી સરથાઓ અને ૧૯૧૬ થી કામ કરી રહી છે આજે તેવી સરથાઓની સંખ્યા ૨૪ ની છે અને તે સરથાઓ મારફત લગભગ ૧૪ લાખ રૂપીઆના રૂત વેચાણ થાય છે આ સરથાઓની મોટી સંખ્યા સુરત જિલ્લામાં છે ફક્ત તેમાંની બે સરથાઓ બરુચ અને ખેડા જિલ્લામાં સુદર કામ કરી રહી છે સુરત જિલ્લામાં ચોરપાટ તાલુકાની બહર આ સરથાઓ સૌથી વધારે અગત્યનો સાગ મળવી રહી છે ચોરપાટ તાલુકામાં આ મહળીઓ મારફત લગભગ ચોથા વાનનો કપાસ વેચાય છે અને તે ઉપરાંત એક કપાસ પીલવાની જીનીંગ ફેક્ટરી પણ લગભગ રૂા સી તેર હજાર ની સુધી રોકીને સ્થાપવામાં આવી છે, જે છેલ્લા બે વર્ષથી ધણે સારું નફો કામ કરી રહી છે આવી મહળીઓમાં લોકવાયી ખેડૂનોને લગભગ સવા બે લાખ રૂપીઆનો ફાયદો થયો છે પરંતુ મે ઉપર કહ્યું તે મુજબ બરુચ, ખેડા, પચમહાલ, અમદાવાદ જિલ્લાઓમાં તેમજ વડોદરા, અને રાજપીપળા જેવા કોટામાં લગભગ નહિ જેવું જ કામ થયું છે હજી તો બાર લાખ એકરમાંથી બાગેજ અડધા લાખ એકરના ખેડૂનો આ સરથાનો લાભ લઈ રહ્યા છે એટલે કે આ દિશામાં કેટલું બધું કામ કરવાની જરૂર છે તે આપ રહેજે જમણ શક્યો. અને બ્યારે ઉપર જણાવ્યું તે મુજબ રૂા સવા બે લાખનો ફાયદો આ સરથામાં લોકવાયી ખેડૂનોને થયો છે એમ આપણે જાણીએ છીએ બ્યારે આપણે આવી સરથાઓ કેટલી અગત્યની છે અને તે માટે હજી આપણે

કેટલું કામ કરવાનું બાકી છે તેનો કહેજો ખ્યાલ આવી શકશે આ દક્ષ કપાસના એકજ પાકની વાત કરી આ ઉપરાંત તબાકુ, રાગફળી, જીરું, ઘઉં, ડાંગર, ગોળ વગેરે માટે આપણે કાંઈજ કહ્યું નથી આ બધા વિચારો આપણી સમક્ષ આવ્યા છે ત્યારે આપણુ કર્તવ્ય કેટલું અધુરું છે તે તેનો આપણને ખ્યાલ આવે છે, તેથી હું ફરેક બાંધને સહકારી પ્રવૃત્તિમાં જોડાવા, અભ્યાસ કરવા, અને તેને ખીસવવ ને હું વિનંતી કરું છું

બિનશરાફી સહકાર અને સહકારી દુધની મંડળીઓ

લેખક:—રા રા વાઈ ટી દેશાઈ; બી એલ; આઈ ટી. સી. ટી.

એત્રીકલ્પચરત આરગેનાઈકર-સહકારી મંડળીઓ, ઉત્તર વિભાગ-મુસ્ત

દુધ ખોરાકની મુખ્ય વસ્તુઓમાની એક છે શરીરના આધાર માટે, પોષણ માટે, તેમજ ખીસવણી માટે, દુધ બહુજ ઉપયોગી છે. નાના બચ્ચાઓ કે જેઓ તથા વર્ષની અદરની ઉમરના હોય છે અને ખાસ કરીને એક વર્ષની અદરના બાળકો કે જેઓ ખોરાક તરીકે નકકર પદાર્થ લઈ શકતા નથી અને ફક્ત દુધ પરજ આધાર રાખે છે તેઓ માટે ચોખ્ખા દુધની કિંમત અમુલ્ય છે માઠા અને ઘરડા માણસોને માટે પણ ચોખ્ખુ દુધ એટલુજ ઉપયોગી છે શરીરના પોષણ માટે વીટમીન્સ (Vitamins) ની જે ઉપયોગિત ગિત હાલના સાયન્સથી સિદ્ધ થઈ છે અને જે જાતના વીટમીન્સ દુધમાં છે તેને બીજા કોઈપણ પદાર્થમાં નથી, એટલે કે દુધની ઉપયોગિતાની તોલે કોઈપણ પદાર્થ આવી શકે એમ નથી, અને તેથી દુધ મનુષ્યજીવન માટે એક આવશ્યક વસ્તુ છે એમ સાબીત થઈ ચુક્યું છે દુધ ચોખ્ખુ હોય ત્યારે જેટલું ઉપયોગી હોય છે તેના કગતા એ દુધ ચોખ્ખુ ન હોય અને બેળમેળવાળું હોય તો તે તેટલુંજ બળકે વધારે હાનિકારક છે દુધમાં અનેક ગીતે બેળમેળ થઈ શકે છે દાખલા તરીકે—દુધમાં પાણી નાખીને, માથ અન્ય બેમના દુધમાં બદલ અને ઘેટાનું દુધ મેળવીને, દુધમાંથી સંચાવડે મતલબ કાઢી લઈ એપરેટ્સ દુધ કરવાથી અથવા તેનું દુધ ઉમેરવાથી, દુધમાંથી મતલબ કાઢી લઈ તેમાં રટાર્થ (Salt) નાખવાથી વગેરે રીતોથી દુધને વિક્ષેપકારક બનાવવામાં આવે છે શહેરોમાં જેમ ચોખ્ખા દવાપાણીની જેટલી જરૂર છે તેટલીજ ચોખ્ખા દુધની પણ જરૂર

“ ખાય તેનો છુલો, પીએ તેનું ઘર,
સુધે તેના હાથના એ નહોતો ગરબર ”

તમાકુ ખાનાર તમાકુનો દુધો ફરી આમ તેમ આડી પીચકારીઓ મારી
ધની જમીન ત્યાં લીતો અને યુવા જગાડી મુકે છે તમાકુ પીનાર ચલમ
આગર ધતુરીડી (એ પણ અલગતી જાત છે) માટેની રાખ અને બીડીઓના
ખાખાને દીવારનીઓ પોતાના ઘરમાં ત્યાં ત્યાં ફેંકી સુગાંધુ ફરી મુકે છે,
તથા તમાકુ સુધનાર નાકમાં ચપટી મુકી આડી અવળી પોતાના અને અડખે
પડખેના માલસોના હાથો ફરી મુકે છે અને કટાણો આપે છે તેમજ બીડી
અને ચલમ પીનારઓને વધે વખતો વખત મોટા મોટા મથાનો અને ગાડની
મથાનો બાંધી મથાના દાખલા બન્યા છે પ્રિય વાંચક ! આના ઉપયોગથી
કેટલું નુકસાન છે, તે દેખીતું જ છે કેટલાક લોકો એમ કહે છે કે, “ બીડી
અને તમાકુનો ઉપયોગ વળા ડોકટરો કહે છે તેમજ ઘણાજ નાગરીકોને
વિદ્યાન માલસો પણ કહે છે તેમજ દુનીયામાંના ઘણા માણસો તેનો ઉપયોગ
કરે છે, છતાં તે હાલથી મરણ પામતા કેમ નેવામાં નથી આવતા ? ”

પરંતુ ઠા. કે. એમ રી કહે છે કે, ‘ મારા જિજ્ઞાસુ પ્રમાણે તમાકુ
વાપરનારઓમાંના ઘણા તમાકુના એકથીજ મરણ પામે છે ’ ફરી પણ ઠા.
કે.કે.કે, છાતી ઠાંઠીને કહે છે કે “ જલ્દ અસરથી પણ આખરે તમાકુ મારી
મા જીવેરનું કામ કરે છે, પછી મનેતો તે જીવેર અંતર ઘણું વધે ધાય એક
માણસ તમાકુના વ્યસનથી પાંચ દસ વરગ પહેલો મરણ પામે ત્યારે એમજ
અમનુ કે તે તમાકુના જીવેરની મરણ પામે.

તમાકુના જીવેર વિષે ઇંગ્લાન્ડનો પ્રખ્યાત ઠા. રીચર્ડસન કહે છે કે
તમાકુ લોકોને વધારે પડતું બનાવે છે, અને લોકોના તાત્કાલિકોમાં વિકાર
ફરેતે તેનો રંગ જલલાવે છે, લોકોને નબળી કરે છે, ઉખટો પેદા કરે છે,
અને ઉઠરી પણ વધારે નેરથી થાય છે ”

દેખ વધારે તાણે આથી હું, યે ગજ અજીબાઈ દાકી, મારા લેખને
ઉપરના ને સરકો લખી બધ ફરીયાદીઓ ! બીડી-તમાકુથી કેટલું નુકસાન
છે તે ઉપર બતાવવામાં ગાળું છે પ્રિય વાંચક ! તમે પોતે નો તેનું ફાગા-
ફાથેલો હોતો તરતજ તેનો ત્યાગ કરો અને તમારા કુટુંબમાં પણ તેનો
અટકાવ કરતા સુક્યો નહિ કેટલાક અજ્ઞાનોઓ વરસી નાની વયના છોકરા

ઓતે માટે, બીડી તમાકુ નહિ પીવા દેવાના કાયદાઓ થયાં છે, તેવા કાયદાઓ હરેક રાજકર્તા, પોતાના રાજ્યમાં હાખલ કરી ઉછરતી પ્રજાને તેના વ્યસનથી દુર કરશે એવી મારી ખાસ તેઓશ્રીને વિનતી છે, અને હરેક સુજ્ઞ દેશ હિતેચ્છકને પ્રાર્થના કરૂ છુ કે તમાકુ, બીડી, ચાહ, ઠેકરી ઇત્યાદિના વ્યસનોથી દુર રહેવા અને બીજા દેશ બધુઓને દુર-રાખવા પ્રયત્ન કરજો, મારા-ખા લેખમાં જે કાંઈ કાંઈ માહુમ પડે તે તરફ નહિ જોના મુખ્ય ઉદ્દેશને ધ્યાનમાં લેવા સુકશે નહિ

તમાકુના ઉપાસકો અને અન્ય જીજ્ઞાસુઓને તમાકુના સંબંધમાં વધતી જાતુવાની જિજ્ઞાસા થાય તેઓએ ડૉ મહાદેવ પ્રસાદ કૃત “તમાકુનું હુવ્યસન” નામક પુસ્તક વાંચવા હું ખાસ બક્ષામણ કરૂ છુ તેની કીમત પણ ઘણીજ ઓછી છે, અને તે આ માસીકની જોશીસમાથી ગળી શકશે

(“ઉદ્યોગ”—વૈશાખ-જેદના અંક ઉપરથી)

વિક્રમ સંવત ૧૯૮૪ના વરસાદનું ભવિષ્ય.

લેખક—હુલેરાય સી. અબ્જરીઆ, અધિપતિ “જેતીવાડી વિજ્ઞાન” હીબડી
—કાઠીઆવડ.

પ્રથમ કૃપાળુ સર્વગતિમાન, મર્વ વ્યાપક પરમાત્માની પ્રેરણાથી આનું વરસના કારતકથી વૈશાખ માસ સુધી વરમાદ થવાના જે જે જોગ, જ્યોતિષ શાસ્ત્ર ભક્ષી જોધી, નામજી કવિના કુડનિષા વાતાવરણમાં થયેલા ફેફફારો ટાલ તડકો, માવડા, ખરકતું પડતું વાવાઝોડાં, ધગ્ગીકેપ, આકળતું પડતું ધિગેરે ધિગેરે પરમહત્તની વિચુનિઓદારા જે જે ખનાવ બન્યા છે તે બધાની તપાસ રાખતા જે પરિણામ જોવામાં આવ્યાં છે તે ઉપરથી વરમાદ વરસવા માટે વાતાવરણમાં ભવિષ્યમાં નીચે પ્રમાણે જોગ થશે.

૧ કારતક માસમાં ત્રણ ૮ ને રોજ ૨જી વિષ્ણુ પુર્વમાં, વરમાદના છાંટા કેટલાક પ્રદેસમાં થયાં હતાં, એવી આકાશમાં વાદળનો ગર્ભ બગલર બધાવાનું જણાયું છે

૨ ૧ગશ-૫ઠી ૬ તથા ૬૬ ૬ તા ૧૪ ને ૧૭ રીસેખરના રોજ વરમાદના છાંટા કેટલાક પાને મળ્યાં હતાં તેથી તે માસમાં શિયાળુ ગર્ભ બધાવાનું જણાયું છે.

૩ પોષ માસે શુક ૧૫ નન્યુર્વારિ ૬ મીએ ૬૫૫૬, રાત્રસના સુતકમાં યુરોપમાં

અસાધારણ વરસાદ થયો હતો ને તે મુનક જળાશય થયાનું સાંભળ્યું હતું એટલે વાતા વરણના મોટા વિસ્તારમાં વાદળોનો જમાવ થમાની સામિતી આપી છે અને પોપ, સુદ ૧૧ તા. ૩ ૭ જન્યુઆરીએ બિહાર તુફક પશુ વરસાદ ખુબ થયો હતો તેથી મન- મુરો બધાયાનું સાબિત થયું છે

૪ મહા શુદ્ધ ૫ તથા મહા વદ ૬ તા ૬૨૭ જન્યુઆરિ તથા ૧૧ ફેબ્રુઆરિના રોજ રાજકોટ અને કાડિયાવાડના ઝાલાવાડના કેટલાક ભાગોમા વરસાદ વરસ્યો હતો તેથી વરસાદજનો ગભ શિયાળાના ચાંચે માસમાં સપુર્ણ બધયો છે એવી ખાત્રી આપી છે

૫ ફાગણમાસની શુદ્ધિમા ને વદીમા કેટલાક છુટા છવાયા વાવળાં થયા હતા અને હુતાશમીને રોજ વાયવ્ય દિશામાંથી પવન વાયો ને અગ્નિ દિશા તરફ જતો હતો જેથી અતરિક્ષમાંથી પુરતું પાણી વરસવાની ચેતવણી હુતાશમીની ઝાળ તરફથી અપાઈ છે

૬ ચૈત્ર માસની ચરિત્રાતમાં વાદળા હતા પરંતુ અધારીઆમાં તાપ બાળા નાંખે એવો પાયો છે, ને કેટલાક પ્રદેશોમા ૧૧૫ ડીગ્રી સુધી સખત તાપ વરતાયાનું જણાયું છે અને ચૈત્ર વદ ૮ ને ૧૪ એ રોજ તેમજ બીજા વદ ૬ થી ૧૪ સુધી મુળ નક્ષત્રોમાંથી માઠી બધાએ દિવગોના દનિયા નક્ષત્ર બાળા ભરમ કરી નાખે એવા આકર્ષ બાણ્ય જેવા તપ્યા હતા એટલે એ દનિયા બહુ તાપ વાળા પસાર થયા છે તેથી કુદરતે વરસાદ વરસવાની ધળા સારી આગાહી આપી છે

વૈશાખ શુદ્ધ ૩ ને રોજ સવારે મળરકા વખતે ઉત્તરનો વાયુ વાયો હતો એ પશુ વાતારણમાંથી ખુબ પાણી વરસવાનું શુભ ચિન્હ પરમાત્માએ બનાવ્યું છે

૮ દાઢ સામાન્ય ઝીઠળ પશુ ઠીક ઠીક વખત પ્રમાણે પડી છે ને તાપ તો માઝ્ય થીજ આજ દિન સુધી દિવસોનું દિનસ પ્રચંડ સ્વરૂપે ભાગે છે એટલે તે ગરમી અસાધારણ હિમ સ્વરૂપે પડી છે તેથી ધ્રુવ રાજ વરસાદ ભારે વરમાવશે એમા ચકા રાખીમાની નથી

૯ ભડની જોડીના વરતારામા પશુ કારંતકથી વૈશાખ શુનીના દિવસો પસાર થયા તેમા જે જે દિવસમા જે જે નક્ષત્રો જોઇએ તે દનાં એટલે વરસાદ વરસવાના લાવાના ચિન્હો જણાઇ આવ્યાં છે

૧૦ નાગજી કવિના ચાત્ર સાલના સવત્મરી કુડમિયા નપાસના નૃસ્યાપ છે જે વરસાદ સારો પડી સામાન્ય રીતે વરસ સાર નીવડગે

૧૧ આપણા જ્યોતિષ શાસ્ત્રમા ચાત્ર વિદ્યમ તે શનીરાદન વરમમા રાજ ચવા વનારા જે જે સૌમ્ય ને કુર પ્રહો છે તે બધામાં—વગસનો ગળ તેમજ પ્રધાન ગુર છે આગ્રહા ધાન્યનો સ્વામી સુર્ય છે ગેધનો સ્વામી ગુર છે વસકસનો સ્વામી મંગળ, પાંચના ધાન્યનો વગામી શની, મેનાધિપતિ ગુર, ફળદુલનો ન્યામિ સુર્ય, પ્રમ અરનો સ્વામિ

અદ, ધનનો સ્વામિ મગજ કોટ દિવ્યાનો સ્વામિ શુક અને વ્યાપારનો સ્વામિ શ્રદ્ધા બન્ધા છે એટલે વગનાદ પાણી અને ધાસચારો અનાજ વિગેરે સુકકળ થવાનો જોગ છે

૧૭ મુર્ધનારાયણ લગવાન આદા નદાનમા અપાડ શુદી ૪ અશ્વેષા નક્ષત્રમા, તપશોગ વખતે તાલક સિદ્ધિ વિધીકરણ દાણે દીવસ ૥ વાગમા પ્રવેશ કરે છે તે વખતે નામ પ્રદુગ્ધા છે તે જોગો જોતાં પથ્થુ વરસ સામાન્ય રીતે સાંઝ નીવડવાનુ ચિન્હ જણાય છે

૧૩ ગેધેન્દ્રોષુ તામનો છે ડહારને ધેર તેનો વાસ છે તેથી પણ ધણા પ્રેરમા વગસાં વસવાનો જોગ થયો છે

૧૮ જેઠેશુદી ૫ ગુરવાર તા ૨૪ મેના રોજ શાહીજી જેસે છે તેમા કાઠ કાઈ જગોએ વરસાદના છાટા થશે

જેઠ વદી ૪ ગુરવાર તા ૭ જુનના રોજ મૃગશર જેમે છે તેમાં વા વટોળીયાનાં તોફાન થશે ને કુળા છિ તરના વાગોમા જીજ વગસાં થવા સભવ છે

અપાડ મુ ૪ ગુરવાર તા ૨૧ જુને રોજ આદા નક્ષત્ર જેસે છે તેમાં વાવણી જોયો નવસાં થશે અને નદી નાળામાં સિમાય નદી તેટલાં પાણી વારાશે, અનાજ કમણુ ઉગશે તેને જગુઓથી મુકસાન થશેતેથી ચેતવાનું છે

અપાડ વૈ ૭ ગુરવાર તા ૫ જુલાઈના રોજ પુનર્વસુમાં વરસાદ સારો પડશે

અધિક આવણુ મુ ૨ ગુરવાર તા ૧૯ જુલાઈએ પુષ્ય જેસે છે તેમા તો ધોધ માગ વગસાં પડશે

અધિક આવણુ વદી ૧ ગુરવાર તા ૨ ઓગસ્ટને રોજ અશ્વેષા નક્ષત્રમા પણ ધણો વરસાદ વગસશે

આદા, પુનર્વસુ, પુષ્ય, અશ્વેષા નક્ષત્રોમા વરસાદ ધણો વરસશે મટિ નદી નાળાં તરફ રહેનારા લોકોએ જોતીને રહેવાનુ છે,

ખીજ આવણુ શુ ૧ ગુરવાર તા ૧૬ ઓગસ્ટ મકારમાં વરસાદ થોડો પડશે, યા નદિ પડે

ખીજ આવણુ શુ ૧૪ ગુરવાર તા ૩૦ ઓગસ્ટ પુર્વોદાસ્યની નક્ષત્રમા પણ થોડો વગસાં પડશે

ખીજ આવણુ વદી ૧૩ સુધવાર તા ૧૨ સપ્ટેમ્બરે ઉનરામાં વગસાં મારો વગમશે જા ગ્વાશુની ૧૨ તા ૨૧ સપ્ટેમ્બરને રોજ હનુ કે દાધીયામા છાટા થાય થા ૧ થાય

ઉપર મુજબ વગસાં વરસવાનાં જોગ અમાગ જેવામા આપ્યા છે જે મુત્રી મા રેવતી, અશ્વત્થી, વાદળી નક્ષત્રોમા વરસાદ ઉ તરના ને મિદાગમા થયો છે ત્યા પાછલા વરમાદી જેમ જણાવે તેવું છે આપ્યા હિંદુસ્તાનમા તેજ આની વરસ પાકવાનો જોગ નામી પણ હજી સુજરાત, કાઠિયાવાડમાં તો વરસ સાંઝ નીવડવાનો જોગ જણાય છે.

કર્તા હતા પરમેશ્વર છે ખેડુઓએ તનતોડ મહેનત કરતી, ખાતર નાખવા, જમીન ઉત્તી ખેડતી, અને અનાજ કપ સ, કોળ, તલ, ઝાગરના ઉત્પન્ન થી તદ્દિયાર રાખવા ને વાવણી નેજા વરસાદ થાય ત્યાં વાવી દેવો દાનત સારી રાખી પ્રભુ અર્થે કામ કરવામાં ખત ને ઉદ્યોગ રાખવા ને અત કરણ શુદ્ધ રાખી કામ કરવું જેવું ફળ પરમાત્મા સાર જ લાવશે અર્થ (" ખેતીવાડી વિજ્ઞાન " માટે મે ૧૯૨૮ ના અંક ઉપરથી

ખેતીની આબાદીના ઉપાય.

ખેતીવાડી અને જમીનના જ્ઞાન ધરાવનાર આપણા દેશમાં ઘણા ઘોડા માણસો છે, જે આ જાળતનુ શિક્ષણ આપવા દરેક રેલોના મુખ્ય મહાદેશ તથા જિલ્લાના તાલુકાના દરેક ગ્રામે સમ્યાઓ રચાવવામાં આવે તો ખેતી અને જમીનના શિક્ષણ આપવાની યોજના કરવા માટે તેમાં યતુ સરકારના સરકારી અનાવવાનું વાર્ષિક ખર્ચ શુ થાય વિગેરે નક્કી કરવા જરૂર છે

આપણા દેશમાં આપણી કમાણીનો મોટો ઉદ્યોગ ખેતીવાડીની પેદાશનો છે ખેતીને ઉદ્યોગ કે સુતર અને રેશમી સુતર બનાવી કાપડ વણવા ને વેચવાનો છે ત્રીજો નંબર ગાંધીબાણીની વસ્તુઓ એટલે મસાલાનો છે ચોથો ઉદ્યોગ ફળપ્રલ પેદા કરી વેચવા તથા તેમાંથી સરખતો, અતર વિગેરે બનાવવાનો છે પાંચમો ઉદ્યોગ જમજમમાં ગ્રાહ તેમાંથી લાકડાં કાપી મકાનોના કામ માટે વાપરવાનો તથા તેના સુકા પુલ, ફળ, મુળાઆ, છૂંદા, હુદગ વિગેરે વિગેરે જમજમની પેદાશનો છે

ઉપરના તમામ મુખ્ય ઉદ્યોગો સાથે રેશમના કીડા ઉછેરવા, મધમાખ પાંચા મધને મીઠું વેચવા ઝેરડી વાવી, ગોળ, ખાડ, સાકર બનાવવા અને રેસામાંથી દોરડા વગેરે બનાવવા તમાકુમાંથી ઝેરડી વાવી સ્ટીમરેટ તથા ચાર્ટ વગેરે બનાવવા, કસુબો, ગળા વાવી રચ કરવા, વેચવા દેર ઉછેરી તેમાંથી દુધ, ઘી, માખણ વેચવા ઘોડો ઉછેરવા કાચો, ઢાલસા અને લાખ કરવા વિગેરેના ઉત્પન્ન ધધા પણ ખેતીને જમીન સાથે સમાવે છે ખાતર બનાવવા, મરધા પાણી છંદા વેચવા મનુષ્ય પપ ગોઠવી ખેતરોને પાણી પુગ પાડવા અને તેજના ખીયા દિવેલી, મગફળી, તલ, કરંડાઇ (કાબરી) વિગેરેમાંથી સેલ કાદી વેચવા ને ગોળ દોરને ખવરાવવો કે ખાતરમાં વાપરવાનો ઉદ્યોગ પણ જમજમ છે તળાવો બાંધવા, કુવા, કરવા, નદી આડા જલ બાંધી નહેરો વડે ખેતરો પાવતે કુકાળની અસરથી બચાવ કરવો વિગેરે વિગેરે બાબતો આપણી લક્ષ્મીમાં વધારો કરનારી છે તે ધણે બાબતે નિસંગદ ગઈ છે તેને બદલે આપણા લાભોમાં નાન કંઈ નું નિર્માણ મેળવવું છે એટલે લક્ષ્મી સુધારી છે ને સુધારવો.

- (૧) કાલ તો બગાડુ ખેતા મોમાં કાળોઓ પડે એવી સંદર્ભાઓ પડે છે
 (૨) વસવાયાં સુતાર, હુદાર, દરજી, સોની, કડીઆ, કુલાર, આદિ પણ પોતપોતાનો ધંધો છોડી બીજી પ્રવૃત્તિમાં પડવા લાગ્યા છે
 (૩) ખેડૂતો પણ પોતાનો ધંધો છોડી બીજા કામમાં પડે છે
 (૪) કેટલાક અમેરીકા, યુરોપ, જાપાન, બ્રહ્મદેશ, સીતોન, ટૂંસીઆપોર આદિ પરેશોમાં જાય છે ત્યાં નશીમ પ્રમાણે કમાય છે ને ગુમાવે છે

ઉપર પ્રમાણે વર્ણાશ્રમ ધર્મ છુટી જવાંયા છે તેથી પણ સફર્મીજી નારાજ રહે છે પેસો ખુમ કમણા ને વાપરો કાંઈએ ધર બાંધ્યાં, કાંઈએ મીલો બાધી કાંઈએ કંઈ બીજો ઉલોગ કર્યો ખર્ચ વધવા સાથે આપણી ઇચ્છાઓ વધી વ્યવહાર વખા અને કમાણી થઈ એટલે હવે બધાને અત્યારે સુરેલી પડવા લાગી છે ધણાના પંડા ઉધરાણી વસુલ થઈ નહિ તેથી ગયા કેટલાકના નાણા વેપારીને બેન્કના દીવાળામાં ગયા ને કાંઈએ હિઝાબ ખર્ચ કરી બિચારી થયા ત્યારે પરતાયા આમ દરેક યાત્રિમાં દરેક ધંધા કરનારની સ્થિતિ થઈ પડી છે તે સુધારવાનો એકજ ઉપાય ખેતીવાડીને ફળદાનનો ઉલોગ વધારવાનો છે

પેસાની સંચાલની ખેતી ને બગીચાના ધંધામાં છે એવી બીજામાં નથી એકનો એક ધંધો ધણા માણસો કરે છે અને પછી બધાં પુર કમાતા નથી ને અતે અમુક વસ્તો પડી બંધ કરવો પડે છે ખેતીવાડી અને બગીચાને ધંધો અને તેમાંથી થતી પેસાણો દેવાથી સંધજાને રોજી મળે છે

જુનકાળમાં આપણા કાંઈએ વર્ણાશ્રમ ધર્મ પ્રમાણે વર્તન રાખતા હતા બાલક, દાનિય, વૈશ્ય, ને શુદ્ર સૌ સૌના કાર્યમાં પ્રવિણ હતા હાલમાં વર્ણના નિર્માણ મરેલા ધંધા છોડી દઈ અન્ય ધંધામાં પડ્યા છે આશ્રમ ધર્મ પણ તજી દીધા બહુમત પંથાય નહિ એટલે આપણે કેકે થયું ને હરો વખાં ગૃહસ્થ તરીકેના ધર્મ મુલ્યા એટલે મદદગારમાં મુખી ન થયા પછી વાનપ્રસ્થ થવાનું તો કાંઈકજ નહિ છે સૌ પુરોની વિયમપર પ્રતિ હોવાથી વાનપ્રસ્થ થવાનું સ્વપ્ન ગયું છે ત્યારે સન્નરથ તો મહાં વિકટ રાગ વિગગ, માર તાર, કામ, ક્રોધ, મોહ લોભ, મંત્રસરમાં ગુચાયા પડ્યા છે ત્યાં એ આશ્રમને તો કાંઈ યાદ કરેજ નહિ સુધરેલાનો કળિયુગ સામે છે ત્યાં પછી આ ઉત્તમ આશ્રમ તો કાંઈ મદલ કરે ? અર્થ હરીએ છીએ કે—એક પણ વિદ્યા અગર કામ ધંધો સંપૂર્ણ નહોતો પછી તેમાં ગુચાય તો જરૂર કાપેજો જેને કે આપણા ભોદા હાલમાં ધણા બ્યબિચાગ્રસ્તિના છે એક વખત કાંઈ કામમાં રૂત્તિ ગઈ તો પાળજી બીજા કામમાં તે મર્જ કેટલાક તો એટલા બધા પેસા કમાવા આતુર થાય છે કે બધા ધંધા પોતાના કરે છે ને પડી નુકસાની જાય છે ત્યારે માથે દાથ મુકી રહે છે, સંતોષ નહિ એટલે મુખ મળતુ નથી કમ્પા વધારેજ જાય છે પડી ભાલ માં વધારે કમાય છે ને ફાળમાં પડે છે,

આપણે પરાધર્મનો ધર્મો બેલીનો છે આપણા દેશની જમીન, હવા, પાણી, બેલી-વાડીને અનુકૂળ છે એ ધર્મામાજ આપણે સૌ હતા પરંતુ હાલ ૫૦ વર્ષથી મુઝે કામ છોડી પરદેશ જવાનું રાખ્યું અને ત્યાં એવી પરિસ્થિતિ યુદ્ધ કે ભેડું યુદ્ધે નાશ થયા અથવા તે દાદા કહી શકતું નથી જે મિત્રકોનો સૌ દેશ, કિર્મત હતી, તે આજે ૫૦ દેશ આપણે પણ દેશ લેવા તૈયાર નથી જે વેપારીઓ મોલવાળા અને ખીજા ભેદતા નોકરો રાખતા હતા તે પણ કમી કરવા લાગ્યા દેશવગ્ન્ય ખાવા પીવાની છુટ લીધી એટલે પણ શ્રી પુરુષો અનેક રોગગ્રસ્ત થયા અને ઘરમાથી ડાકટરોનો પગ તો નીકળી જાય નથી. હવે નાણાની બીડ પડી એટલે કોઈનો માથ પચાવી પાડવો લીધેલા નાણાં પાછા નહિ આપવા કમ વિદ્યા અને નિમકદરમી કરવાનું શીખ્યા એટલે રોક તેમજ ચાકર બેઠેલ કલ્યાણ થતું નથી આવી સ્થિતિ ચાહે છે હુદહાટ, ચોરી, છીનાળા, કઢવા, દગાબાજી અને લુપ્તચાઈ દોચાઈનું પરિવ્રજ વધતું જાય છે આ બધાનું એક જ કારણ છે પૈસો નથી અને તે મેળવવા ગમે તે સાધ નજીક કરવા લાગ્યા

અરે ભાઈઓ! સદગુણરૂપી ભુવલુ નીતિ ધર્મ કામને સત્વગુણને વધાર્યા સિવાય પરશ્વજ પગમાત્રા કદી સહાય કરતો નથી અને તેટલાજ માટે ચોગ્ધ રસ્તા મદલું કરી આપણો બેલી ને જાગાવનનો અમન ધર્મો હાથમા દ્યો તેનો-ઉપધાર કરો અને તેમાંથી નવો પૈસો પેા કરી વાપરો

જમાથી મુનર, સુતગમાથી કાપડ, રોરડીમાથી ગોળ, ખાડ ને સાકર આવા અનેક પાક આપણી સુવર્ણ પેદા કરનારી દિદ શુભિમા થાય છે તો તે વધારે ઉત્પન્ન કરવા માટે સર્વ તન, મનથી પરિશ્રમ ઉઠાવો

એક મામ કે તાલુકો કપાસ બટુ સારો પેા કરે છે એરા અનેક તાલુકા અને અનેક ગામો છે ત્યાં જન અને ભુદી ભુદી જનના કપડ વણના મીતો-કેગ મુખ્ય, અમદાવાદ આદિ મોટા શહેરોમા મીત કરવા કરતા ભુદા ભુદા મામડામા મીતો કરી ત્યાંના બેડુનોને બી માટે પછસા ધારો ને ઉચી જનનો કપાસ વવરાવવા વેપારી લોકોના મડગો રથાથી ભાગીયા બની આ કામ ઉપાડી દ્યો રોરડીના જમાબધ વાવેતર કરી ગોળ, ખાડ, સાકર બનાવો ને બેડુતોને ખાતર, પાણીના સાધન કરાવી આપો પૈસા ધાર ને રોરડી પાકતી હોય ત્યાં ખાડના કારખાના ઉપાડો ચણુ, બીડી વગેરે રેસાના વાવેતર કરાવી તેમાથી કાયળા, કલાન વિગેરે કપડ બનાવવાનાં કારખાના બોડી બેડુ-તોને ઉત્તેજન આપો

પછતર જમીન હોય ત્યાં ગાય, બેસ, ઘેણા ઉછેરવાના કામ કાઢી દેગી કુધ, માખણ લી વીગેરેથી ભરી આપો આળા, ચીક, કેળ, પપૈયા, નારંગી મોમળી, દાઝમ, જમગ્ધ અને રબર, કેરી, ચા, સિંકોના અગિ જાના પ્લાન્ટેશન કરો ને તેમાંથી અથવા મુગ, મા અને એવી બીજી વ્યાપરની વસ્તુઓ બનાવો કુખાળ, મેમગ, કેવડા

અથા વગેરે મુગધી કૃત્ય જ્યાંજધ વાધી તેમાથી અનર મેં ગુલામજી બનાવે અને લોકોને ખુશખોમા તર કરી કમાવે.

પરતર ખારવાળી જમીનમા તળાવો બાધી પાણી રોકી લાત ડાંગની ક્યારહીએ બાધી પાણી પાછ જ્યાંજધ ચોખા પ્રકારે ને ખારી જમીન એમ સુધારે ખરાબ જમીનમા ખોરડી, ખલુરી, તાડ, સાગ, સાદગ, ખેર બાવળ, લીબડા, જાશુડા, વિગેરે ઝાડ વાવી તેના ફળો પેદા કરી વેચો ને કમાસ્તી લાકડાના ઝાડ વધારી જગતે રાખી ઝાડ વધારે.

આ દરેક કામ પુરતો પૈસો પેદા કરનારા છે પહેલા પાત્ર વગમ મુડી રાહ જોવી પડે છે પત્રીથી નફો મળવાની શરૂઆત થાય છે એટલી ધીરજ રાખવી જોઈએ પૈસો ખરચવા ની હિમત ને જલ્દે કઠ વેઠવા તૈયાર થવું જોઈએ જે લોકો જલ્દે મહેનત કરે છે, પારકા ઉપર આરામ રાખતા નથી તેમજ પરમાત્માથી ડરી ચાલે છે તેઓ કહી પશુ મુકસાનીમા ઉતગતા નથી અને પરમાત્મા તેવાને જરૂર સહાય કરે છે માટે ગળ પ્રગ, ગેક શાહુકાર અને ગૃહગ્યોએ પગરપગ મળી જેતીવાડી ફળઝાડ ને જગત વધારવા, દોરને ઘોડા ઉછેરવાનો ઉદ્યાગ જે અસલ જલ્દી રહ્યો હતો તે પાછો જાગૃત કરવા ખાસ જરૂર છે મોટરો હમણા દોડે છે, પણ ઘોડાનું કામ ઘોડું કરશે બળનું કામ બળદ કરશે અને બધા દિવસો હુમેલા સડક પર ચાલવાના રહેતા નથી. દોઈ વખતે કુચર ચલવું પડે છે ખાડામા ચાલવું પડે છે મોટી મોટી નદીઓ ઝોળાવવી પડે છે અને અન્યેક વિટબાણોમાથી પસાર થવું પડે છે તે વખતે ખાડા ખડખામાથી મારમ કરવા પડે છે ત્યાં મોટરો અશક્ત નીવડે છે ગૃહસ્થ કામ ન કરે તે ખેડૂત કરી આવે છે એવો પણ વખત લવિષ્યમા આવશે માટે જગ્યા ત્યાંથી સવાર સમજીને તમે આપણે અસલ અને ઉત્તમ જેતીનો ધધો હાયમા બેશો ને તેનો અભ્યાસ કરાવવા નિરાશો ખોલજો તો અમુક કાળ જતા આ ધધામા આપણે પરિપુર્ણ કાણ મેળવી પૈસાવાળા થશું અમેરીકા જેતીવાડીથીજ ધનાઢય થયું છે માટે આપણે પણ જેતીવાડીમાજ મુડી રોકી અને દાદ તડકાના ફુલો વેચીને પણ આ પ્રમાણિક ધધામાથી પૈસો મેળવવા પ્રયાસ કરવો ને કગવવો એ સ્તુત્ય છે અનર

જેતીની આખાદીના ઉપાય.

લેખક - ડી સી અન્તરીઆ છ એમ એ સી, અધિપતી "જેતીવાડી વિજ્ઞાન"
લોખાડી, કાઠીઆવાડ

આપણે ગુજરાત, કચ્છ, કાઠીઆવાડ પ્રદેશ જેતીવાડીના ધધા ઉપર આધાર શખનારો છે જેતીવાડીનું શ્રેષ્ઠ ગુણવત્તે અભ્યાસ કરવા જેડુતેને ખાસ જરૂર છે. જમીનમાં માલેક રાત તથા ગરમ ધરાવનારાઓ છે તેની ઉપરનો મુખ્ય આધાર જેતીવાડીની પેદાશ ઉપર છે

ગાજરા, છુવાર, ઘઉં, દહોળ, તલ, શેરડી, કપાસ, વાત વિગેરે તુલોડું વાવેતર થાય નહિ તે, આપણે ખોરાક વગર ભુળે મરીએ તથા કપાસ વગર ઉધાડા રહીએ, અને ખાડ વગર મિઠાઇને આ ખાતા પીતા રહીએ

દર વર્ષે આપણી જમીનમાં અનાજ, દહોળ, તલ, કપાસ વવાય છે. પણ તે પોતાના ખોરાકમાં જે જે વનસ્પતિ ખોરાકના તત્વો જેવા કે ગોદારા, યુને કે ફેસફરસ, નાઇટ્રોજન આદિ જમીનમાંથી ઘટતા જાય છે, તે શિવાય પણ ઘઉં, કલોરીન, અને જીન તત્વો છોડ ખોરાક તરીકે ખાય છે તે પત્થરા, ધસાવાળીને કેટલાક રસાયનિક ફેફફાર ટાલ તરફને વરસાદની ખેતરોનીંમાટી માં થાય છે, તેથી થેડે અગ્રે મળી શકે છે પણ ફેસફરસ અને નાઇટ્રોજન તેા જીલકુવ આપણી જમીનમાં નથી કારણ કે હાડકા તથા પાદરાં વગેરેના ખાતર આ બે તત્વ યુનં પાકવારા છે તેનો ઉપયોગ ખાતર તરીકે જેડુતો કરતા નથી વળી તલ, ગગડળી, એરડી, અગરશી, કાળરીતુ તેલ કાઠી ખોળ પણ પરદેશ મોકલે છે અને પછા કમાવા ખાતર આપણા દેશની ફળદ્રુપતા પરદેશીની જમીનમાં વધારવાતુ કાગ દિન પ્રતિદિન વધારે થવા લાગ્યું છે. એટલે જમીનમાં હવે કસ વણા ચોટો રહ્યો છે હાલમાં કાઠીઆવાડ, ગુજરાત તાલુકામાં ગગડળીનું વાવેતર વધારે થાય છે તેનું તેલ કરવાની ધાણીઓ પણ વણી ફેરે છે. તેનું તેલ પરદેશ જાય છે ને ખોળ પણ પરદેશ જાય છે. એટલે જે ખેતરો પર માડવી કે ગગડળીનું વાવેતર થાય છે તે ખેતરોનો કસ જવા લાગ્યો છે અને અમુક વરસો જતા માડવી વવાય છે, તે ખેતરોમાં હાલ એટલી ઉપજ દર એકરે આવે છે તે પણ આવડે નહિ. ગાજરા, છુવાર, ઘઉં, ચોખાના કણુ ગોટા ગોટા થતા એ હવે ઉતરતા થાય છે આપણે નજરે લેખે ડીએ કાનકુ કે તે ખેતરમાં ખાતર નાખતા નથી, અને ઉઠી હળ ખેડ કરતા નથી.

એટલે વરસાદનું પાણી તેમાં શોષાતું નથી અને સુકવણું, પડે છે જેમ બહીનું હાલું બિજવી સુકવતા વાર લાગે છે પણ મહમત્ત જેવું બારિક કપડું ઘડી કમા સુગાઈ જાય છે તેમ હડી ખેડેલી જમીનમાં પાણી ઘણું શોષાય છે ને સુકાતી નથી, અને છીછરી કળીયાથી ખેડેલી તરત સુકાઈ જાય છે આમ ખાતર પડતું નથી જમીન હડી ખેડાતી નથી અને અનાજ સારૂ મોટા કણનું થતું નથી

વળી કેટલીક જમીન તો ઠાંની નીચી હોય છે, તેથી એકદમ વરસાદ પડે છે એટલે ધોવાણ થઈ નદીમાં જાય છે. આમ આપણા દેશની લાખો એકર જમીન ધોવાઈ છે તે સમયેનો વીગતવાર લેખ માતા “વેવન્યુ અને ખેતીની ઉપજ વધારવાની રીત” નામના પુસ્તકમાં દર્શાવેલ છે તે વાચવા લક્ષમણ કરૂ છુ

જમણેનો નાશ કરવાનું દુકાળના વરસ છપનીયાથી શરૂ થયું એટલે આઠની સપ્ત્યા કમી થતા જમીન ઉઘાડી થઈ તેથી ધોવાવા લાગી, ‘ખડ યોડું’ થવા લાગ્યું, નદી નાળામાં પાણી સુકાવા લાગ્યા, અને કુવામાં પાણી ઉઠા ગયા, કારણ છાયા વાળીને ખડ થાય તે જમીનમાં વરસાદનું પાણી ધીમે ધીમે હેંદુ ઉતરે છે તે લેજ રાખે છે ને વનસ્પતિના બી, ધાસના બી ઘણા હળી નીકળી જમીનમાં નાખતોજન વગેરે પદાર્થ પુરૂ પાડનારી વનસ્પતિ બીજી ઉગતી નથી, ને જમીન ઉજડ રહે છે આમ જગલ નવા કરવા તો રહ્યા, પણ લુના બડ હતા તે કાપી નાખ્યા ને નવા બાંડ વાવના કાચદોઢાં કાંઈએ કયો નહિ. હાલમાં ઘોડા વરસોથી કાંઈ કાંઈ રાજ્યસ્થાનો આ વાતની અગત્યતા સમજતાં થયા છે ને બાંડ વાવવા સરકયુલરો કયો છે તેની આસર અમુક વરસો જતાં જરૂર થયે ખાતરોનો ઉપયોગ આપણા સમજી ખેડુતો કરે છે, પણ કેટલાક અણધાર અને ગરીબ ખેડુતો ખાતર એવું નામ પણ જાણતા નથી એટલે જમીનને કસ જમીન ધોવાઈ એહો થયો, હડી ખેડ ન કરવાથી એહો થયો, અને બીજા ખાતર નહિ નાખવાથી એહો થયો છે અને આ પ્રમાણે ગરીબ જમીન થઈ ગરીબ ઉપજ આવી અને ખેડનાર ખેડુત ગરીબ બન્યો. એટલે જમીનના ધણી રાજા પણ વીએરીમાં રૂપીયાની એહી બરની, આવાથી ખેડમાં રહે છે.

નવાં વાવેતરો, બાંધકામ, જમીનને ‘માફક’ આવે એવો જેમાંથી પૈઝ વધારે મળે એવા લખાણ, શેરડી, ગળી, પટેટાં, સુરણ, આદુ, હળદર, કક કમાસ વગેરેના પણ ઉત્તમ રીતો રૂપી ખરવા ખેડુતો પ્રેરાય તો જાર, બાંધવા ની ઉપજ કર્ણી વધારે પેદાશ લઈ શકે ને રાજ્યના ઠર સત્તા પણ અને બીજા ખર્ચો ધ્યેના બાંડ કરતાં પણ ઘણું બચાવી શકે.

માથો, લેસો રાખી દુધ, દહી, માખણ, ઘી બનાવી ખેતી સોંપે પોતાના બહારી, છોકરા પાસે આ કામ કરાવે તો વહુ, કમાય ને ખાતર ખેતર મટે મળે વળી છાણાં કરી છાણ વાપરી નાંખે છે, તેથી ખરાં છોટાં પોષણનાં તત્વો ગુમાવે છે પણ ઢોર ઉછેરવાના કામમાં ખેડુતો લક્ષ રાખે તો જરૂર ખાતર વધારે મળે બળતણ મટે થોડા ઉપર અગર પઠતર જમીનમાં રાખી આવળ, આવળ, આખરા, લીબડા, શુદ્ધ, વાસ, જામુંડા, આળા આદિ ઝાડ વાવતાં જાય તો ફળની ને લાકડાંની પેદાશ પણ મળ્યા કરે.

જો રાજ સારેલો જમીનની માલિકીના હક ખેડુતોને આપે તો ખેડુતો નવાંજીરૂં અને ફળઝાડ જેવાં કે આંબા, રાયણ, શુદ્ધ, રાવણા, ગોર, કેળ, પપાંયા, જામફળ, લીંબુ, કાંદમ, નારંગી, મોસળી, ચીકુ, નાળિયેર અને એના ફળઝાડ મોટી સંખ્યામાં કરે તો દર એકેરે એક હજાર રૂપિયા ઉત્પન્ન કરે. અમેરિકાના લુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના શહેરો અને ગામડામાં મેકસીકો ને કેલીફોર્નિયા માં મોટરોમાં મોસીને પ્લાન્ટેશનોમાં ફરાય એટલા મોટા વિસ્તાર ઉપર સફર જાન, નાસ પાટી, પીચ, આલુ, દક્ષ એરી-ટ્રોબેરી, સતરાં, લીંબુ, મોસળીના વાવેતરો કરે છે, ને તેની જેનો બરીને તથા સ્ટીમરો બરીને માલ યુરોપમાં મોકલે છે આપણા દેશમાં નાણાવાળાઓ જમીનમાંથી નવી પેદાશ કરવાની જાત બાબત નથી, અને જાણે છે તે કરતા નથી પાટીદારો, અનાવલા દેશીઓ, પારસીઓ, કણબી આદેર, રજપુત, કોળી અને બીજી કાષીના આદી અન્ય ખેતી કરતી જાતિનાં માણસો છે, તે પણ પોતાના પેદા દર પેદાના ધંધા છોડી બીજા ધંધા કરે છે. રાંત લોકો પણ પોતાની ખેડુન પ્રજાને પધંપા આપે વ્યાજે આપી ખેતીની પેદાશ વધારવા ઉત્તેજન દેતા નથી, અને આટલતરી રીતે રેવન્યુ વધારવાના રસ્તા શોધે છે તેથી કરી વસ્તી એકઠી થાય છે અને ખેતીનો નાશ થાય છે, ખેડુનો રાજ્યસ્થાનોના ધણા ગામડાઓ મુદી બાગવા લાગ્યા છે અને મોટાં શહેરોમાં મજૂરી કરવા જાય છે, તેમજ બ્રિટીશ અગર વઢોડરાના મોટા રાજ્યમાં જમીન ઘણી ખેડુત બને છે, પણ દેશી નાના રાજ્યોના ખેડુતો રહેવાં હવે મુશી હોય એમ લાગતું નથી નાના રાજ્યોમાં જમીનનાં માલિકી હક નથી અને કેટલીક જગ્યાએ વીધોયી કે સામળટાઇ અથવા ઉપડ લેવાનું એક પોરણું રહ્યું નથી. જ્યાં જેને હીક પડે તે ખેડુત પાસેથી રાજ્ય હક વરીકે લેવા કાયદાનો ફાન્દેર કર્યો છે જમીનના માલિકી હક તેમજ ઝાડના માલિકી હક પણ ધણાં રાજ્યોમાં અપાયા નથી એટલે ખેતી રાજ્યસ્થાનોની આબાદી પણ આવની નથી, અને જમીન પરતર પડી રહે છે કાળ, દુકળના વરસોમાં પણી

પાંચ દોર જીવતા રાખવા, ફુલણા દોર ગાય, હોંસને જીવનાં રાખવા હીલો ચારી ઉત્પાદન કરવા નવાણુ હોનાં નથી એટલે એકદુતોડી કફાડી સિંચી થાય છે કેટલાક પ્રદેશો એવા છે કે જ્યાં જમીન ખોદતા ખાત પાણી નીકળે છે, ને તળાવમાં પાણી હોય તોજ માલુસ તથા દોરને પીવા મળે છે એવા પ્રદેશો દુકાળના વરસમાં એકદુતોડી આહવા જાય છે રાધણપુર, કચ્છ, અને સાલ તેમજ ખાખરીયાના પ્રદેશોની અને નળકાકાના સુલકોની આવી સ્થિતિ થાય છે

કેટલાક એવા પ્રદેશ કચ્છ, કાઠિયાવાડમાં પડ્યા છે કે જ્યાં ચીકણી માટી ભરી છે તે ખેડતા પાણ્ય કુદે ખરા, કઠવા પાણી નીકળે છે આવી ખારી જમીન સુધારવાથી જોખા પાટે એવી આ જમીન સુધરે છે, પણ તળાવો વરી જોખા પાવાને પાણી પાવા નવાણુ મોટા કરવાનું ખર્ચ કરે ને બંધ બાંધી જમીન ધોનાણુ અટકાવે ને જ્યાં ઘણું પાણી વંચાય, જમીન ખારી થતી હોય તેમાં ગટરો કે ડ્રેનેજ ગાળી ખાર ધોઈ નાખવામાં આવે તો લાખો એકર ચારી જમીન સુધારી શકાય, અને લાખો મણુ જોખા થાય

એકદુતોડી ગરીબ હોય છે તેના બળદ પણ દુબળાં હોય છે એટલે પુરી જમીન ખેડી શકતા નથી અને જાર, બાજરી, બંદી, બાવટો, કપાસ વાગ્યા પછી તેમાંથી નિદામણુ કે ખદ કાઢવામાં આજસ કરે છે તેથી જમીનમાંનો જાર, બાજરી, કપાસનો ખોરાક, નિદામણુ, કાલકો, ધરો, ચીજો, ડીલો, શુદ્ધી, ડાસડો આદિ ખડ ખાઈ ખમ છે ને અનાજ નગણુ થાય છે ને ખેતરનો કસ સુધાઈ જાય છે આવા નિદામણુ કાઢતા નથી એટલે ખપેડી અને કામળીઓ ને કતગ આદિ જતુઓ ઘણા જન્મે છે અને ખેતરનાં અનાજને ખાઈ જાય છે તેથી એકદુતને ઉપજ મળતી નથી ને કરેલી મહેનત ને બી બચત જાય છે આવા નિદામણુ કાઢવામાં આજસ કરવાથી અગર રહેવા જેવાથી બીજી જીવતા દર વરસે વધતી જાય છે, ને જમીન કસ વખરની થતી જાય છે એ કાંઈ વરસાદના દહાડા ગયા પછી અગર અનાજ ખેતરમાં પાકતું ન હોય ત્યાં સુધીમાં ખેતરો એવા ઠીકળગે તો અનાજ, કપાસના છોડ કરતા નિદામણુના છોડ ખેતરમાં ઘણા નેવામાં આવશે એવી ઉપજ આવવાનું અને કસ ઘટવાનું આ થકુ કાનુ છે

બી પણ આગીયા, અગારીયા અને ગેરના જતુવાળાં જાનરમાંથી લાવી આવે છે એટલે દર વરસે જાર ને ઘઉંમાં આગીયો ગેર વગેરે લાગુ પડે છે ગાંઠે પસદ કરેલા બીયા આપવા કેઈ રાત્ર્યમાં સગવડ હોય તેમ નેવામાં આવેલું નથી.

નવાણીની કૃષિ પદ્ધતિ થોડી છે કુતોભા મીઠા પ્રાણી થતાં હોય તેવાં એતરોમાં કુવા કામ કામ ગળાવવાં જોઈએ એડુતો ગાળે અગર પાણીમાં ગળાવી આવે તો કુકાળની અસર થોડી થાય નહીંએ આંડા બધાં ખાંખી નહેરો કાઢી પાણી એતરોમાં પાવા સુગવડ થાય તો લાંબો રૂપીઆ ઉપજના વધી આવે ખારા પાણી કુવામાં થતા, હોય ત્યાં કામ કામ મોટાં તળાવો બનાવી લઉં, કપાસ પોતે એવી સગવડો કરવામાં કરેલું ખૂબ થોડા વરસમાં વળી આવે છે, જસફલ, ગોંડળ અને રાજકોટ રોટેટ આવી હેરો કરી છે તેથી ત્યાં એડુતો ગાળાક છે

એડુતોનાં ઇકનાઓને ગામડાંની નિશાળો સાથે નાના એતર સખી જાહેર એડવાત, વાવવાત ખાતરના ખવાત, કમિયાદો વાપડવાત અને નવા જાહેરો કરતાં શીખવાત કળાકાર ને કુલકારી કલમોને માંખો સુગવડ ને બજાર, ગાય ઘોડા ઉછેરવાત કુધ, દહીં, ઘી કરવાત અને જોડું કામ શીખી શકે કમાઈ ખાય ને દેશને ઉપયોગી થાય એવું કરવા-શીખવા કરેક ગામે એડુતના કામ બંધુતારા શિક્ષક ગુજરાતી નિશાળમાં સખી જોડવલું કરવી જોઈએ મત્ર, લગ એતીવાડી પ્રધાન ઉદ્યોગનો આપણો દેશ છે ત્યાં એતરમાની, ગાલમાથી ઉત્પન્ન થતા કાપા ગાલમાથી ઉત્તમ વસ્તુઓ બનાવવાના ઉદ્યોગો હાથે કરવાત રાજાઓ કરે ને તે માટે પોતાની ઉપદેશ કથારા બાબ ખર્ચ ને જોડું વજા પુત્રેને તે કામ શીખવવા રજાવરથીયો આપે અને એવા દેશ બાબાદીના કાપમાં રસ લેવાત તન, મન, પ્રાણી કરે તો પ્રમાણમાં કુપાથી આ નિર્ધન કુતો દેશ તેના નિર્ધન એડુતો, તેની નીવસ થતી જમીન, તેની નિર્ધનતા, ને ઉદ્યોગ, વેપાર, હુતરની પરતી મટી ચઠતી પ્રાય ને અમેરિકાની માફક કરેક પ્રમાણ લક્ષ્મીશો વરપુર થાય.

નવા સુધી એતી અને ગાગાયત ઉપર આપણા રાજાઓ શિક્ષણ આપવા પ્રબંધ નહિ કરે ને તે ઉપર ધ્યાન નહિ આવે ત્યાં સુધી તેઓ લક્ષ્મીવાન થવાનાં નથી.

એડુતની, વેપારીની અને અન્ય મજુરવર્ગની ને રાજાઓની ખર્ચે કરવાની ઇચ્છા હીન પ્રતિદિન થતી જાય છે કરેકને ચારા ઘરનાર, ચારા કપડા, ચારા વાહનો, અને ચારે ફરનીચર રાચરચીક અને શીખત ગાલુસોના જેવું જીવન ગાળવાનું જોઈએ છીએ. તે માટે વિષય વાસના વધારતા જાય છે પરંતુ તેને પહોંચી વળવા મેંસાની ઉપજ વધે એવું કદ કદ કરતા નથી નવે પેટી ફરિયાદો એવી

વાડીની પેઠાશથી વધે છે આપણો દેશ આગળ ખેતીની સારી પેઠાશને લઈનેજ આખા હોતો હવે તો ખેતીવાડીને જીવનના જીવનમાં જીવે અને મોજાઓ વધારવા જીવે છે ખેતીનો તડકો, તડ, વરસાદમાં રહેવાનો ને દુખ ભોગ વવાનો ધધો કોઈને ઠરવો ગમતો નથી. એટલે હવે દુખી યવા લાગ્યા છે

ખેતીના ધધાની આખા હોય તો વેપાર પણ સારો ખીલે. વસવાઈ ને મજુરો પણ કમાય અને રાજ્યોને પણ સારી પેઠાસ આવે અત્યારે રાજ્યોના બહાર ખાલી થયા છે કર વેરા વધારવા બંધ છે, કાણા, જઠાત વધારવા બંધ છે વીંધોટી, ઉધડ વધારવા બંધ છે, છતાં રાજ્યોના ખર્ચ પુરા થતા નથી અને વીજુરી તો ખાલીને ખાલી

જે દેશના ખેડુતો ખાતાખીતા એટલે સારી સ્થિતિના હોય છે તે દેશનો વેપાર ખીલતો હોય છે ને તે દેશના રાજ્ય પણ આવડ હોય છે જે દેશમાં ખીલી ઉપર ધ્યાન રાખ્યું દેવા નથી ત્યાં નિર્ધનતા ને કારિદ આવતું જાય છે એ નિશક છે માટે ખેતીવાડીની પેઠાશ વધારવા ખેડુતને રાજ્યે શું કરવું તેનું સાકળીના રૂપે આ નીચે લખ્યું ઉચિત ધારું છું —

(૧) જમીનનું ધોવાણ અટકાવવા બંધ બાધવા.

(૨) કુદા તળાવ, નહેર, બંધ બાધી નદીના પાણી રોકી સખ્યા વધારવી.

(૩) ખારી પડતર જમીન હોય તેમાં ચિકાકલી પાણી અતર જીમિમાં લઈ રહે છે તે ખાર પાણી ગટરો કરી કઢવવું ને મોટા મોટા તળાવો બાધી તેમાં ઠાકણવાળા ફરવાના સુકી ચોખાના ખેતરો બનાવી પાણી પાઈ જમીન સુધારવી ને કમોડ, ડાંગરની કયારડી કરવી ખારી જમીન સુધારવાની ને ખાર ધોવાઈ જાય તેમ કરવું.

(૪) ખેતરો હળથી ખેડવા મોટાપર ખડ રહેવા રેવું. ને જમીનની મિનાશ વધે જોટલી ખેડ કરવી.

(૫) ગાય, ભેંસ, ઘોડા ઉછેરવા ગૌચર વધારવા ને એવો ધધો કરનારાને સુદી ધીરવો. ફરેક દોળામાં કંચી એલાઈના સાદ તથા પાડા રાખવા.

(૬) આખા, શુદ્ધ, રાણ, રાવણ, નાજિએરી ચીકુ દીળુ, આદિ ફળ છાંડના વાવેતરો સખ્યા બંધ કરવા ને તેવું કરનારને જમીન માલેડી હક આપવા.

(૭) પડતર જમીનમાં લીંગડા, બાવળ, આવળ, આકડા, ખાખરા, ખેડડા, મેરંચ, આદિ આદ વણવવા ને ગાકણ, ખેડાં ચરી, બંધ નહિ તેવો

બંદોબસ્ત કરવો તેથી જમીન ઉચ્ચ મટી હર વરસે ખેડવા લાયક થશે
(૮) સારાં બીયાં, ભર, બાજી, કપાસ, ઘઉં, ડાંગર, દેઠાણ, તલ, માકવીના
લોકોને આપવા

(૯) નવાણું કરવા માટે પધ્ધતિની મદદ કરવી ને નવાણું કરનાર ખેડુને
તને વીધાટી વગેરેમાં શહેત આપવી.

(૧૦) ખેડુતના પુત્રોને જેતીવાડીનું શિક્ષણ સરકારી બાંબામાં મામલની
ગુજરાતી નિશાળ સાથે જેતર રાખવા ને એક જેતી બાબુનારું શિક્ષક રાખવો.

(૧૧) ચેરડી, કપાસ આદિના જથ્થાબધ ઉત્તમ બીના વાવેતર કરાવવા ને
જેમાથી જેળ ખાંડ, સાકર, મુતર, કાપડ વધુવાના કારખાનાં કરાવવા

(૧૨) સુધારેલા હુધિઆર બોનાર આપણા ખેડુતોને જરૂરનાં કોષ તે
રાખવા ને તે બનાવવા આપણા દેશમાંજ કારખાનાં કરાવવા જેથી ભાગે તે
ભાગ સરનો અહીંજ મળી આવે.

(૧૩) શણ, બીંડી, કેતડી, મુઝ આદિ રેશાના છોડનું વાવેતર જથ્થાબધ
કરાવવું ને તેમાંથી રેસા કાઢવાનું ને કાંચળા ને ચણીયા બનાવવાના કારખાના
કરવા લોકોને મદદ કરવી

(૧૪) દરેક વર્ષે સારી પેદાશ, નવી વીજો ઉત્પન્ન કરનારને તથા સારા
ચોડા, ગાય, લેસ રાખનારનો મેળવડો ભરી ઈનામ આપવા

(૧૫) ઘેટા સારી જાતના રાખવા, ભરવાડને મદદ કરવી ઉનની પેદાશ
વધારવી, તેને આરવાની સગવડ કરી દેવી ને ઉનની વીજો બનાવવા કારખાના
કરવા મદદ દેવી.

ઉપર મુજબ જેતીની પેદાશ વધારવાને, ખેડુતોની ઓખાદી કરવા તથા
રાખની તીજોગી ભરવા માટે રાખ્યો બંદોબસ્ત કરે તો ખરેખર દગ વપસમાં
આપણા દેશમાંથી નાશી ગયેલા લક્ષ્મીજી પાછા પધારે અને આપણા દરિદ્રને
કરે કરે

અત્યારે બધી કામનાં સ્ત્રી પુરૂષો તથા રાખ્યો પોતપોતાનો અસલ મજ્જો જુલો
ગયા છે ને કંઈ જુલોજી ઉનની દિશામાં પ્રયાણ કરતા રહ્યા છે તેઓ બધાનો સમાવેશ
જેની કાર્યમાં ગાય છે, શર્યાતમાં જરા બે વર્ષે શ્રમ પડે છે, વેાસ આવતા વિવન
થાય છે, શર્યાતનું અર્થ પૂણ માથે છે પરંતુ પરિણામે કાચમડું સુખ મળે છે ને
નિરાંતે ઉધનાડું મળે છે અત્યારે તો બધા પૈસાવાળા કહે છે કે તેઓના પત્ની વેપારમાં,

સહામાત્રીધીરધારમા ને શેરમા ગયા અને ધનવાન હતાં તે નિર્ધન બન્યા પશુ તે નેવાઓ પોતાના પેસાનો સહામતી માટે જમીન ખરીદે તથા તે ઉપર અમુક ખાનદેશનો કર, કેટલેક ધીરીંગ કાર્મકર, ગેરહીમાંથી ખાક, સાકર બનાવવાના કારખાના કર, તમાકુ વાણી, મીંગરેટ, ચીરુટ, જરૂદો, ખીરી વાળવાનું કામ ખોલી આ, છુદ, રખર, ગળી વાંવી તેનો ઉદ્યોગ વધારે પ્રયત્ન વાવી અન્તરે ને સેન્ટ બનાવે, રગના છાકમાંથી રૂંદ થ કર વાનું કરે સોપારી, એસચી, લવીંગ, નવદુળ લીરી પીપર વગેરે. વાવે અને કેળામાંથી સુકરી લાટ કરે પિંજેરે વિંજેરે ઉપયોગ કરવા માટે તે કામ કરવા ખુશી હોય તેમને મુડીવાળા બામ રાખી પૈસા ધીરે અગર રાજાઓ પૈસા ધીરે અને આવાં કામ કરવાવાળા વિત્તાલીને ઉદ્યોગી મુલકો નો સહાય કરવા તત્પર થાય તો હાલમાં એવા વધુ વિત્તાલી પ્રયો છે ને તેઓ આવા કામ સહાય મળતા હાથ પૂરે એમ છે માટે આપણી કચ્છ, કાકીમાવાડ ગુજરાતની પ્રજા અને રાજાઓને એ હાય જોડી માથુ નમાવી પ્રાર્થના છે કે પરમાત્માને ખારો ખેતીનો ઉત્તમ ધણો હાંથમા થયો ને ખેડૂતો વગેરેને મદદ કરો અને તેની કેળવણી આપવા, અને જીવાનો આ કાર્ય કરવા ઉત્તમો હોય તેમને તન, મન ધનથી મદદ કરવા તેમજ આઓ ને દેશમા જગલ વધારો ને ગાદી ધાટી કરી જમીનમા જિનાશ વધારો, પાત, આમુ ઉગારો નદી નાળામા પાણી વહેતા રહે એવું કરો અને તમા જોઈએ ત્યાં ખેતી, ખેતીનો ધીકતો ઉદ્યોગ લોકો કરતા હોય એવું જોવા પરમપાણુ પરમાત્મા પાસે પ્રાર્થના કરો.

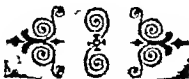
હવે કળજીગત રાત્ર્ય બરોબર જોરમાં આવતું જાય છે તે દુરમનને મારી હાલવા સત્યજીગ રૂપી દુરમનને જન્મ આપે, અને દરેક સ્ત્રી પુરુષો ને રાજાઓ ઉદ્યોગી સંશુભ થાય ને ખેતી ને ખેતીના કષામાંથી કિલ્લન થતી વસ્તુઓની ખેદાક વધારી વેપાર ઉદ્યોગ, હુન્નર દેશમાં વધારો આપ્યા હયાઓ લક્ષ્મીવાન, રિદ્ધિ સિદ્ધિવાન ને શુદ્ધિવાન દીર્ઘાયુથી થાઓ, ને તમારા રાજા પ્રજા ને, બાળકોને તદુરસ્ત રાખનારો ને દીર્ઘાયુ થ સનારો ખેતીનો નિર્દોષ ધણો હાથમા લેવા પરમપાણુ પરમાત્મા સૌને પ્રેરણા કરો એવી અંત કરણ પુર્વક પ્રાર્થના કરી વીરમુ મું

ખેતીવાડી વિદ્યાન " માહે એપ્રીલ

૧૯૨૮ ના અઠ ઉપરથી)

હુલેશય હાદાલાલ અબારીઆ.

વ્યવસ્થાપક,

હોલેન્ડા ખેતીવાડી પ્રદર્શનવખતે અપાયેલ ભાષણ.

માનવંતા પ્રમુખે સાહેબ, હરઆર સાહેબો તથા મહસ્થા,

આપણા દેશની મુખ્ય પેદાશ ખેતીની છે, અને તેની પેદાશ ઉપરજ વેપાર મળ્યવ્ય-
પગ્યા તથા નોકરીમાન વર્ગ વિ ની આમાદીને મુખ્ય આધાર છે એટલુજ નહિ પણ
ખેતીવડેજ મનુષ્ય અન્ય પ્રાણી અને જીવજંતુ વિ નુ જીવન ટકી રહેતુ છે આપણા
દેશની વસતીના ૭૦-૮૦ ટકા જેટલો મોટો ભાગ ખેતીના ધધો ઉપરજ નિર્વાહ ચલાવે
છે, એટલે જે ધધા તરફ સર્વત્રે બરણુપોગણુ થાય છે તે ધધાની સુધારણું તરફ દેશના
તમામ રાજન તથા પ્રજા તરફથી પુરે પુરે ધ્યાન આપણુ ખાસ જરૂરતુ છે

અમારા નામદાર હકીકર સાહેબને ખેતીવાડીની સુધારણા તથા ખેડૂતની સ્થિતિ સુધા
રવાની અનહદ લાગણી છે જેને અમે રોટમી લોકોની સ્થિતિ સુધારવાની આમાદીની
અનેક યોજનાઓ હાથ ધરવામા આવી છે, જેને અમે સને ૧૯૨૩ના માર્ચ માસમા
ખેતીવાડી ખેતિ ખોલવામા આવેલ છે

અત્યાર સુધીમા ખેતીવાડી ખાતા તરફથી કેવી કેવી જનંતુ કામ કરવામા આવેલ
છે તે આપને હુકમા જણાવીશ

૧. ખેતીવાડી ખાતાની કામગીરીના નીચે મુજબ વિકાસ પાડવામા આવેલ છે

૧ અખતરા તથા શોધખોળનું કામ

૨ સુધરેલી અને ફતેહમદ યોગેલ ખેતીની રીતનું પ્રચાર કામ

૩ ખેતી કેળવણી

અખતરા તથા શોધખોળનું કામ,

ખેતી સંગ્રહી અખતરા તથા શોધખોળનું કામ કરવા રાજકોટ રોટ પેટ્રોક પાસેના
ફાકર કામતો ઉપયોગ કરવામા આવે છે, જેમા કપાસ, જુવાર, બાજરા, મગફળી, ધંડે
વી ની જુદી જુદી જાતની વાવવાની જુદી રીતની અજમાયસ તેના જુદા જુદા ખાતરની
અજમાયસ તેમાં જાન સુધારવાનું કામ, જાનને તપાસવાના અખતરા વિ કરવામા આવે
છે, અને જે જે અખતરજોના પગિણાગો ફતેહમદ થાય છે તે અખતરજો ખેડુનેાની
જમીનમા કરી બતાવવામા આવે છે અને તે પ્રમાણે ખેડુનેાની જમીનમા N. H. કપાસ
ખાવનજરી બાજરો, કુચળી, મરચી તથા શેરડીમા રસાયણીક ખાતરો, કમોદની સારી
જાનની અજમાયસ રપેનીસ પીન્ટ મગફળીની અજમાયસ આદુ દેળગ બટેટા વવગવવાની
જુદા અજમાયસ વિગેરે કરવામા આવે છે અને તેમાં ફતેહમદ યોગેલ અખતરા એક
સાથ વધુ વવગવી પડી તે હાખલ કરવામા આવે છે

અત્યાર સુધીમા ખેતી ખાતા તરફથી નીચે મુજબ અખતરજો કરવામા આવેલ
છે અને તેના પરીણાગો નીચે મુજબ જણાવા

૧ મહીયા કમ્તા N R. ખાનદેશી કપાસ ૩૦% વધારે પેદાશ આપનારો નેજાએ છે, તેમા કના ટકા પણ વધારે છે જેથી આખા મર્કેટમાં મહીયો કપાસ નહિ વાવતા ખેડુત ખાનદેશી કપાસને વાવે છે

અમેરીકન કપાસ સને ૧૯૨૬ની સાલમાં મહીયા નેટવીર્ પેદાશ આપનારો જણ્યો છે તેનું ૩ લાખ તારનું છે પણ છેવા વર્ષમાં સખત વગમા સખમે બગમર નહિ થવાથી સધરનું અખતરો ફરીથી ચાલુ કરવામા આવશે અને ફતેહમદ થશે તો મોટા મેચ ઉપર ખેડુનો વાવેતર કરશે એમ આચા રાખાએ ધીએ

૩ સ્પેનીસ પીન્ટ મગફળા દેશી મગફળા કરના સારો ઉતારો આપે છે અને વહેલી સાડા ત્રણ મહીને પાકે છે, ઉપાડવી રહેલી છે, ઓછે વરસાદે પાકે છે તેવના ટકા વધારે છે, જેના ફાયદા સારી રીતે જણ્યામાથી રાજકોટ રેલ્વેમાં ખેડુત આ મગફળાનું વાવેતર મોટા પ્રમાણમાં કરે છે

૪ સુઘીયા નામની જુવાર ૨ મહીને લીલાચારા તરીકે એમાસામા ઉપયોગી જણાવેલી હતી એક એકરે ૨૨૯ મણુ લીતો ચારો થયો હતો

૫ કપાસ નીક પાળા ઉપર વાવી તેમાં રસાયણીક ખાતર નાખ્યાથી કપાસની પેદાશ ૨૩ ટકા વધી હતી એટલે ઓછી જમીનમા વધારે કપાસનો પાક પેદા કરવાને આ રીત ફતેહમદ થયેલ છે

૬ દેશી ખાતર નાખ્યા વગર એકલું રસાયણીક ખાતર નાખીને કપાસની પેદાશ ૨૪ ટકા વધી એટલે દેશી ખાતરને અભાવે રસાયણીક ખાતરથી પેદાશ વધી શકે છે

એક એકરે ૩૦ ફા તુ રસાયણીક ખાતર નાખનાથી કપાસની પેદાશમા ૫૦૦ મણુ ફ શેર નો વધારો થશે હતો એટલે ન્યારે કપાસના ળાવ ૧ મણુ ફા પથી વધારે ફોપ તો રસાયણીક ખાતર વાપરવું ફાયદાકારક જણાયેલ છે

૭ ગેડીમા ઘોળા, ચટાપટાવાળા, શેરડી ડી ૧૦૯ જાતની મોરસ, રાતી દેશી વિગેરે જાતના અખતરાઓ કરવામાં આવેલ છે, તેમા ચટાપટાની જાતમાં એક એકરે ૧૦ મણુ જાળનો વધારો થયેલ છે

૮ પ્રસા ધઉમા ગેડીયી તુકરાન થતુ નથી ન્યારે કાઠા ધઉમાં મણુ તુકરાન થાય છે પ્રસા ધઉની કુડિનુ ટુછ હોતી નથી જેથી પક્ષીઓની રગડ વધારે રહે છે તો જો બરાબર ખામ રાખવામાં આવે તો આનું વાવેતર ધણુ ફાયદા કારક થઈ પડે તેમ છે

૯ બન્સી ધઉ કાઠા કરના પેદાશમા વધારે થાય છે ભાવ સારો આવે છે તેથી આ ધઉનું વાવેતર વધારવા ખેડુનો વચણ જતાવે છે અને એકાદ સાલમાં આ ધઉનું વાવેતર સારા પ્રમાણમાં થવા સલાહ છે

ઉપરની જાતના વાવેતરની વાવવાની રીતના પ્રકારના જેવા કે નીક, પાળા ઉપર, જેની કરના બાખનના જેમા નીકપાળા ઉપર જર, આબરો, કપાસ શેરડીની પેદાશ સારી

આવે છે જે બાબત ખેડૂતને સમજાત કરી તેઓના ખેતરમાં કામમાં આવે છે તે ઉપરાંત મુરચુ, આદુ, હળદર, કમોદની સારી બીજો વિ. ના પણ અખતરમાં કામમાં આવે છે

અચાર કામ;—

૧ ખેતીવાંડીના વિષયો ઉપર ખેડૂતોને અવારનવાર વીવેચન કરવામાં આવે છે અને બીજા દેશોમાં ખેતી સુધારવા શુ અખતરમાં ઘાસ છે અને કઈ રીતથી ખેતીની પેદાશ અહીં પણ વધે જે બાબતની ખેડૂતો સામે અમારે કરી સમજાવવામાં આવે છે

૨ હાડી ખેડ

લોહના હળથી હાડીખેડ કરવા બાબત ખેડૂતોને સમજાવ કરી હાડી ખેડ શીયાળાની ખેડના ફાયદા સમજાવવામાં આવે છે

૩ સારા ખીયારણની ગોઠવાણ—

ખાનદેશી N R કપાસનું બી ખેડૂતોને લેઈતું તમામ પુર પાડવામાં આવે છે. સ્પેનીસ પીન્ટ મગફળીનું બી ખેડૂતો જે લેઈતા મગાણમાં પુર પાડવામાં આવે છે તે ઉપરાંત ઘઉં જુવાર બાજરી વીગેરે ખીયારણ ખેડૂતોના વહેંચાણમાંથી જે સાફ બીયારણ હોય છે તેમાંથી બદલાવી આપવામાં આવે છે અને વાવણી વખતે પણ સાફ ખીયારણ આપવા ખેડૂતોને સમજાવ કરી આપવામાં આવે છે

૪ ખાતરના ખાંડા બાબત

ખેડૂતો જળતીર્થ ખાતર ચોગ્ય રીતે સાચવતા નહીં હોવાથી ખેડૂતોની વાડીયે ખાતરના ખાંડા રાજ્ય ખર્ચે કરાવવામાં આવ્યા છે અને તેમાં ખાતર નાખી બરોબર સોઠવવા ખેડૂતોને મુશ્કેલી આપવામાં આવે છે આથી રીતે ખેડૂતો ખાતરનો સારી રીતે ઉત્તેજ કરે છે તે ઉપરાંત ફાયદા થોડા ખાતરનો ઉપયોગ પણ વાડીયામાં કરાવવામાં આવે છે

૫ જુવારમાં મોરથુથુનો ઉપયોગ

જુવારમાં અગારીઓ રોગ અટકાવવા માટે દરેક સાલ ખેડૂતને સ્ટેટ તરફથી મફત મોરથુથુ પુર પાડવામાં આવે છે તેનો ઉપયોગ સમજાવવામાં આવે છે આથી રીતે બોસવાથી અગારીઓ રોગ આવતો નથી

૬ જીવજંતુ અને તેના અટકાવ

મોસમાં જીવાત પડે ત્યારે તેના ઉપર દવા છાંટવા સ્પ્રેયરો દરેક ગામે

રાણવામા આવે છે તેનો ઉપયોગ ખેડુતોને સમજાવવામા આવે છે અને જરૂર પડ્યે તેનો ઉપયોગ કન્યામા આવે છે જેથી છવાત નાણુક થાય છે.

૭ ખેતી કેળવણી.

સ્ટેટ તરફથી છપાવી પ્રસિદ્ધ થયેલ કૃષિ વાચનમાળા ભાગ ૧-૨-૩ ની ચોપડીઓ રાજકોટ સ્ટેટના બધા જામડાઓની ગુજરાતી સ્કૂલોમા ધોરણ ૩-૪-૫ માં આવે છે મહેતાજીઓ તથા વીધાર્થીઓને મુશ્કેલીઓ સમજાવવામા આવે છે.

તે ઉપરાંત ઉડી ખેડ, ખાતરની જાળવણી શીયાળાની ખેડ, ખાતર વાપરવાની રીત, ખીની પસઢગી, સારા ખીયારણુથી થતા ફાયદા ઉત્સાહી ખેડુતોને નાના પ્રમાણમા અખતરોઓ કરવાની સંમજી, નવીન પાકોના અજમયિય, છવજ તુ કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે અને કેવી રીતે નુકશાન કરે છે અને અટકાવવાની ઉપાયો સમજાવવા, ખાતર જમીનનો ઉપયોગ, જાળવણીની ચોક્કસ મુદ્દાવા બાબત કુવા ઉડા ગણાવવા બાબત વીગેરે બીજેઓ કરવામા આવે છે.

હવે ખેતીવાડીમા ફેટલા ફેટલા મુદ્દાને સ્થાન છે તે આપને હુકમા કહીશ.

૧ જમીનની કેળવણી:—

આગા પ્રથમ દરજ્જે ખેડનો સમાવેશ થાય છે. ખેતીવાડીમા ફેટલા મેળ વવાનો મુખ્ય આધાર ખેડ ઉપરજ છે શીયાળાની ઉડી ખેટની ખાસ અગત્યતા છે અને જમીનની ફજાફજતા જાળવી રાખવા ખાતર શીયાળામાંજ ખેડ કરવી જોઈએ જો કે આની અગત્યતા આપ સૌ જાણો છો પણ ખીજા કારણોને કારણે અમલમા મુશ્કેલી થકતા નથી.

વાર વાર કહેવામાં આવે છે છતાં ફરીથી કહેવાની જરૂર પડે છે કે શીયાળાની ખેડ કરવાથી જમીન લીની હોય ત્યારે સહેલાઈથી થઈ શકે છે અને થોડા વખતમા પુરી થાય છે વળી શીયાળામા અને ઉનાળામા ટાઢ તડકાથી મોટા ઢેકા છુટી ને થોગાસા ઉપર જમીન વાવવા લાયક બને છે વહેલી ખેડ કરવાથી પાકની પેદાશ વધે છે ઉડી ખેડ કરવાથી પણ ઘણા ફાયદાઓ થાય છે જેમાના મુખ્ય ફાયદાઓ આપને જણાવીશ તુલેને નુકશાન કરનારા ખેડોના મારા કરી જમીન ચોક્કસી થાય છે પાકને નુકશાન કરનારા જીવુઓ મરી જાય છે આગર ચોક્કસ થાય છે જમીન ઉપર નીચે થાય છે પોથી થાય છે ઢેકા જાગી છુટા વાત છે અને તેથી પાકમા મુખીયાને ફેલાવાને સગવડ ફરી આવે છે અને વિરલ લેવાની થઈ છે

ખેડખેડી જમીનમા વરસાદ તથા ભેજ ધોળી રીતે જાખત યથા શકે છે અને તે છોડને ભેજવા તરવે જમીનમાથી પીગળાવીને પુરા પાડે છે, ખેડવાથી જમીનના નજીકના ભેજ વધારે છુટા પડે તેમ તેમ તે છોડને ભેજતો ખેડાંક વધારે પુરા પાડે છે.

આવી રીતની ઉડી ખેડ લોહાના હળથી સારી રીતે થાય છે, જમીન એક સરખી ખેડાય છે ખેડેલ આસ નીચે જમીન એક સરખી ખાસ ખબરા વગરની રહે છે લોહાના હળ વાપરવાની ખાસ જરૂર છે.

આપણે ત્યાં વરસાદ ઘણો અનીયમીન વરસે છે ઘણી વખતે અતી વૃષ્ટિ થાય છે તો ઘણી વખતે બહુજ ઓછા થાય છે એટલે આપણે જેટલો વરસાદ પડે તેનો વધારેમા વધારે લાભ કેવી રીતે મેળવવો ભેજાને જમીનમા ભેજ કેમ વધુ વખત જળવાઈ રહે તે ભેજાની ખાસ જરૂર છે, અનીયમીત સખત વરસાદ થી જમીનનો કચ દર વે વાતો બાધ છે અને તે અટકાવવા માટે પાળા બાધવાની બહુ જરૂરીઆત સમજાવવી પડે તેમ નથી અને આવી રીતનું કામ અમારા નાગદાર ઠાકોર સાહેબ તરફથી શરૂ કરવામા આવ્યું છે જેના કાયદા હેઠળ જખતમા આપ સૌ ભેજ શક્યો પાળા બાધવાથી ઘણા કાયદા છે આથી વરસાદ નું પાણી નદી નાળામા જવાને બદલે ખેતરમા જ રહે છે સારી જમીનમા વધારે ખેડાણ થતું અટકે છે ખેતરની ઉપજ વધે છે આછા વરસાદે વધુ પાક થાય છે અને ત્યારે ત્યારે વરસાદ પડે તે પછી જમીન ઉપર કળીયું વગેરે હાડી ખેડ કરી જમીનની લીનાસને વરાળ રૂંધે ઉડી જતી અટકાવવી ભેજાને જમીનની લીનાશ જમીનમા જ રહી પાકને ઉપયોગી થઈ પડશે તે સિવાય પીન જમીનમા પણ બીનશ બળવી રાખવાની રીતો લાગુ પડી શકે નીકપાળ પધ્ધતીથી મોલ વાવવામાં આવે તો તેથી પણ પાણીનો બચાવ થઈ શકે એટલે આછા પાણીથી વધારે પાક કેવી રીતે થઈ શકે ભેજાની ખાસ જરૂર છે.

ખાતર અને ખાતર વાપરવાની રીત

ખાતર વાપરવાની જરૂરીયાત અને તેની કિમત-ઉપયોગીના ગણા બાળે છે હતા પણ આ કિમતી ખાતરનો સમજ કરવાની ખેડુનોની રીતમા ઘણો સુધારો કરવાની જરૂર છે ઠોરનું મુતર જે ખાતર તરીકે ઉપયોગી છે તેમાં નાઇટ્રોજનનું પ્રમાણ વધારે છે તેનો ખીલકુવ ઉપયોગ કરવામા આવતો નથી ટોળના છાણ જેટલું જ ઉપયોગી છે એટલે તે આનો ઉપયોગ કરવામા આવે તો અપણે

ન મળી શકતાં ખાંતરમાં બમણો વધારો થઈ શકે તેમજ તેમ છતાં સાધારણ રીતે ઝીંકુ ફરી દેગલો કરવામાં આવે છે અને જેથી જરૂરના તત્વો એમોનીઆ અંગર કારબન ડાઇઑક્સાઇડ સુર્યના તાપથી ઉડી જાય છે અંગર તો વરસાદમાં ધોવાઈ જાય છે એટલે જાડીના કુવો રહે છે ડોરનું સુતર કેવી રીતે ભેગુ કરવું છાણ કેવી રીતે સાચવી ઉત્તમ પ્રકારનું ખુતર બનાવવું તે બાબત આ કથાં કાઠનો નમુનો કરવામાં આવેલ છે જે બાબત આપને સમજીત કરવામાં આપશે. બાજવાં માટે છોલુના છાણા ફરી ઉપયોગ કરવામાં આવે છે તે બની શકે તેટલા પ્રમાણમાં અટકાવવા જોઈએ.

મનુષ્ય મળતો પણ કેટલાક હુશીયાર ખેડુતે દક્ષીણમાં ઉપયોગ કરે છે અને માટે લોકલેન્ડાગથી વિરૂધ્ધ હોવાથી આવા કીર્મતી ખાંતરનો નકામો વ્યય થાય છે ધીમે ધીમે સદરહું ખાંતરનો ઉપયોગ મોટા શહેરો જ્યાં મ્યુસીપાલિટી હશે ત્યાં આ ખાંતરનો ઉપયોગ કરવાની જરૂર પડશે ગળતીયા ખાંતર ઉપરાંત બીજાં પાકો માટે ખાંસ ખાંતરો તૃપધાર પણ મળે છે તેનો ઉપયોગ પણ ધીમે ધીમે કરવાની જરૂર પડશે એવાં ખાંસ ખાંતરોમાં પાકની ઉત્પત્તિમાં ઘણો વધારો થઈ શકે છે પ્રથમ ખાંતરનો કિંમત વધારે પડે છે પણ ઉત્પન્નમાં તે કિંમત તેમજ બીજો વધારે ફાયદો મળે છે.

ખાંતર વાપરવાની રીતમાં પણ ઘણો સુધારો થવાની જરૂર છે ખેડુતો જમીન ઉપર ખાંતર વાપરી ફાળી નાખે છે, ખાંતરને જમીનમાં પુરેપુરું ઉતારવું જોઈએ.

જમીનમાં ચોરગેનીક મેટરની ઘણી ખામી છે અને આથી ભંતની ખામી થયું કે બીજા લીસાં ખાંતરના ઉપયોગથી પુરી પાડી શકાય છે તેમ જોઈ જતના ખાંતરથી જમીનનું દગ સુધરે છે વધારે બીનાસ જાળવી શકાય છે અને વધારે ઘોઠ મોલને જાળવતા તત્વો મેળવી શકાય છે તે પણ ભંતીની વાત છે.

આપણે ત્યાં ખેતરમાં વરો ઉપર વરો મોલ લેવાય છે જેથી જમીનનો કેસ ઘટતો થઈ જમીન ફૂલકી થતી જાય છે જેથી ખેતરમાં પણ ત્રણ ચાર વર્ષે એક જખત ખાંતર થોડું થોડું આપવાની જરૂર છે.

માફો સંબંધી

માફોમાં ઘણી જલના કુધારને ધ્વીનું છે આપણા ખેડુતો કપાસ બુવારે કે આજરો વરો થયાં વાવે છે કારણ કે તેઓનાં બાપદાદા તેમં કેસાં આવ્યા છે તેમ કરીને વાવે છે, જ્યાર જ્યાર સાલની માંગણી વાસ જોવા જરૂર છે.

સુખેષ ઇલાકામાં ઘણા વ્યવસાયો જેતી સળધી અખતરાઓ કરીને માહેતી ખેડકી કરવામાં આવી છે તેમજ આહી પણ કરવામાં આવતા અખતરાઓ ઉપરથી જણાય છે કે કોઈ પણ વિભાગની જમીનની પેદાશમાં સારી રીતે વધારો કરી શકાય છે તેમજ કેટલીક જગ્યાએ વધારે ઉત્પન્ન ઉતારો ઉતરે તેના અંચણ ઉંચી બાતના તુલો કરવાથી પેદાશ વધારી શકાય છે ખાસ કરીને કપાસે. ઘઉં કમોદનાં તુલો માટે આંધુ બી તકયાર કરવામાં આવ્યું છે કોઈક જગ્યાએ નવાં તુલો દાખલ કરવાથી પણ તે ભાગની ઉપજ વધારી શકાય છે. દાખલા તરીકે મગફલીનું વાવેતર જે જે ભાગોમાં દાખલ થયું છે તેનું ખરીદામ-સતોષ કારક આવ્યું છે વળી બીજી જગ્યાએ જેઠ કરવાની રીતભાત ફેરફારો કરવાથી પેદાશમાં વધારો કરી શકાય છે જેમકે નીકે પાળા ઉપર માઠ લેવાની પદ્ધતિ છે.

આપણા ખેડુતો બીજા વર્ષ માટે પોતાના ખેતરમાંથી થોડા વધારે ફાલે વાળા, વહેલા પાકે તેવા અગર તો રોગને સામી દહકર કરનારા છોડ પસંદ કરી તે બુઢા રાંખી બુઢા બી કરતા નથી ને આમ થાય તો પણ આપણને આવૃત્તિ ઉપજમાં ઘણો વધારો થઈ શકે તેમ છે એટલે કે આજ પાકો પોતેજ સુધરી શકે છે જાવવાની પદ્ધતિ પણ ઘણી ખામી વાળી અમોને જણાય છે ઘણા ખેડુતો જેમ અને તેમ ઘાટું વાવવા પ્રયત્ન કરે છે અને તેઓ માને છે કે જેમ ઘાટું વાવ્ય તેમ વધારે પેદાશ આવે છે પણ તેઓનું આ માનવું ભૂલ સરેલું છે કારણ જે આમ કરવાથી ઘણી વખત નુકશાન થાય છે કારણ જે છોડને ખોરાક સુધવાની તથા હવા અજવાળ મેળવવાને પુરતી જગ્યા મળી શકતી નથી અને છોડ વધવામાં ઘણી સુશીળત પડે છે જેમકે ચેરડીના બે કંટકા વચ્ચેની જગ્યા વધારવામાં આવે તો ઉત્પન્નમાં જરોપણે ખલેલ પડેલ્યાં વમર અરધો અરધ બીમાં બચાવ થઈ શકે અસુક અરો ઉત્પન્નમાં એણે બીજો વધારો થઈ શકે છે.

પોઈને નુકશાન કરનારા જલુઓ છંપકાઓ વીગેરેને માટે સામાન્ય અટકાવવાનાં તથા સુધારવાનાં ઉપાયો જેવી કે ચોકળી ખેડ, પાકના બરાબર અંકુશમાં આવડ વાપરી છોડ ઉર્ધ્વમાં મઠદ આપેવી તથા બુવાર વગેરે બીયારણું ને અગારીઓ વગેરે રોગ અટકાવવા મોરચુમા ભોળવાની પદ્ધતિ વીગેરે ઉપાયો ઘણાના જાણવામાં છે હિતા અમલમાં સુકતા નથી. અગારીયા રોગનો એટલો બધો ફેલાવો થયેલ છે કે તેનાથી કોઈપણ ખેડુત અજરોયો રહ્યો નહિ હોય અને તેનાથી જેટલું નુકશાન થાય છે તે પણ સૌ જાણે છે સાથે સાથે

તે રોગ તરફ ફેટલી બધી બેદરકારી બતાવવામાં આવે છે તે પણ કહેવું પડે તેમ નથી. આવી બેદરકારીથી આ રોગ એટલો બધો ફેલાઈ ગયો, છે કે થોડા થોડા નુકશાનનો અટકાવ કરવામાં આવે તો હજારો રૂપિયા ઉપર ન્યૂન ખર્ચ ખર્ચ છે કે આપણા નશીબમાં જે માટેલું હોય તેમાં આડા હાથ દેવા કેણુ આવે એમ છે. આવી વૃત્તિજ ન્યા ત્યા જોવામાં આવે છે. મોરશુથુના પાણીમાં બોળીને બુવાર વાવવામાં આવે તો અંબારીઆથી થતું નુકશાન એક ધાંય છે. તેમના ઉગત માટે ગામેગામ કહેવામાં આવે છે, મોરશુથુમાં કેવી રીતે બોળવું તે આપને ડેમનરેશન કરી બતાવવામાં આવશે.

સહકાર

ખેતીવાડીની ધણીપ્રગતી તથા ક્ષયદા સહકારથી મેળવી શકાય છે. ખેતીના સુધારા માટે સહકાર વિવિધ રૂપે થોણ શકાય છે. નાણા ધીરનારી સહકારી મંડળી, ઉત્તમ ધી પુર પાટનારી, સુધરેલી ઢળના બોબરો પુના પાટનારી, ખેતીવાડીના પાકનું વેચણ કરનારી મંડળીઓ દ્વારા સહકાર પધ્ધતી નો ખેતી માં દાખલ થઈ શકે તો ખેતી શક્તિય રીતે સુધરશે. ધણે અપુર્વ લાભકારી થઈ ખેડુતનું-જીવન સુખી અને સ્વસતોથી થશે.

ઢોરો સબધી

હાલમાં આપણા ખેડના સાધનો ખેતર માટે બળદોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. જેથી રાજ તથા પ્રજા માટે ઢોરની જોલાદ કેમ સુધારવી તેની તરફ ધ્યાન આપવું તે ઘણીજ અગત્યની જાણવત છે. ઢોરની જોલાદ સુધારવા સારા ઘનખુટો કૌંઠ ગામી રાખવાજ જોઈએ અને જે માટેની જોડવણ અમારા ના ઠાકોર સાહેબ નવા સારા ઘનખુટો મગાવી જોલાદ સુધારવાની યોજના થઈ છે.

ગૃહસ્થો, જે આપને ઘણી નવી જાણતો અગર તો મોટી જાણતો કદી નથી, ખેતીવાડીના ધધામાં નાની નાની જાણતો ઉપર ધ્યાન આપવાથી સારો ફાયદો મેળવી શકાય છે. પણ જે આ સુચનાઓ ધ્યાનમાં લેવાય તો જરૂર આપણને એકદર ફાયદો થાય.

મી એમ મહેતા

બી. જોલ એમી ઇન્સપેક્ટર.

અરધાર (કાઠીઆવાડ)

સ્વીકાર અને અવલોકન

- ઉત્તરોગ-(મામિક પત્ર) આ નામનું માસિક પત્ર છેલ્લા આરેક મહિનાથી નડીઆદ ખાતે પ્રગટ થવા માડ્યું છે તેના અંકો અમો જનામાં તથા અભિપ્રાય માટે મળ્યા છે એ માસિકમાં આવતા લેખો અમે સલાહ પૂર્વક વાંચી નોંધ્યા છે જે ઉપરથી જણાય છે કે એમાં આવના લેખો ખેતીવાડી વૈજ્ઞાનિક અને લૂન્નર ઉદ્યોગને લગતા ખામ કરીને છે, અને તેના લેખકો પણ કચી દક્ષિણ છે આ માસિક પ્રકટ કરવામાં તેના તત્ત્વી ભાષથી ચન્દન કર અણગદર ભટે મહુન નિર્ધારિત વાપરી છે કેમકે આજે ગુજરાતમાં એવા પ્રકારના મામિકની ખોટ જણાતી હતી, તે ખોટ પુરી પાડવા માટે અમે એ ભાતને અભિનંદન આપીય છીએ તેમજ એ મામિક ગુજરાતની પ્રભામાં થયેલ વચ્ચાય અને ગુજરાતના આજથી મોકેલ “ઉત્તરોગ” વધાવવામાં સક્ષ જે ચતુ ગમે સ્ત્રી અમારી મુખચળ છે રમી વિગેષ ખુરી થતા જેવું તો એ છે કે એવું સંવાજમ માત્ર વર્ષ દીવમે દપાન ખચ માથે માત્ર ૦-૧૨-૦ જેવું નિર્ણવ રાખવામાં આવ્યું છે જે બાજના મોધવાર્ગના જમાનામાં મામીખની ખોળા મખ્યામાં જ્યાં સુધી નકચે ખપે નહીં ત્યાં સુધી લાગ્યેજ પગડી શકે એમ છતાં ગુજરાતના ગમીક નાયકો તેને ઉત્તેજન આપે અને તેના તત્ત્વીના દેગની પ્રગતિ અને ઉત્તતીના ઉચ્ચ આશયને સંજગત મજે એમ અમે દપ્તી ભાષયધ ઉદ્યોગની દીન પ્રતિદીન દ્વેષ દપ્તીએ છીએ

જાહેર પત્ર.

ધી શુભરાત જેતીવાડી અને હુન્નર ઉદ્યોગ ત્રિમાસીક પત્રમા આત્મા
સુધી જાહેર ખખરો છાપવાનો રીવાજ હતો નહિ પણ પત્રના આકાશની ભાષા
ને માટે જેતીવાડી તેમજ હુન્નર ઉદ્યોગને લગતી જાહેર ખખરો પત્રમા છાપ
વાંતું ઉચીત લાગવાથી તે હવેથી નીચેના દર મુજબ લેવામા આવશે

જાહેર ખખરની માત્ર		પ્રેસની લીટીઓ અથવા પાના		
અનિત્ય		ગમે એટલી લીટીઓ પણ આઠ લીટી કરતાં વધુ નહીં	દરક લીટી છાપવાના એ જાના પણ દરેક જાહેર ખખર દીક આઠ જાના ૧૧ કમની નહીં	
			૨ અંક	૬ અંક
			૩ અ. પા	૩ અ. પા
જાણકની	પા પેજના		૫-૦-૦	૬-૦-૦
જાહેરખખર	અધા પેજના		૮-૦-૦	૧૩-૮-૦
	ગોક પેજના		૧૧-૦-૦	૧૮-૦-૦

અંકના પાછલા બહારના પુઠાપર છાપવાની જાહેર ખખરો જેટલે જાહેર
ના દર કરતાં મેકડે ૧૫) ટંકા વધુ લેવામા આવશે
જાહેર ખખરો જેટલે જેસા અગાઉથી લેવામા આવશે. કોઈ પણ જાહેર
ખખર ભરવાના જેતીવાડી અને હુન્નર ઉદ્યોગના મહાજને માન્ય નહીં હશે તો,
પત્રમા દાખલ કરવામા આવશે નહિ

ઉચ્ચરવાત્ત નરસીલાલ દેસાઈ.
જોઈ સેક્રેટરી
ભરવ રો ખુ ઉ મેડબ

જાહેરમાન ભરવ જીવવાના મહેલમાં મહેલની પત્રાવલીની નીચેના
દરેનાય કાઢી પા નિકટોરીયા પ્રેમમા છાપું અને ભરવ દુતર ઉદ્યોગને
જેતીવાડી ખીલવાના મહાજના વાહમ પ્રેમીકન્ટ મેન સગર ૨૧ આ ગોળીનામ સુધી
દેશાકમે છાપા પ્રસીધ્ધ કરું

શ્રી ગુજરાત

લેખિતવાડી અને હુન્નર ઉદ્યોગ ત્રિમાસિક

૧૯૨૭

The Gujarat Agricultural & Industrial Quarterly

વર્ષ ૧૫ મું.

ઓક્ટોબર ૧૯૨૮

[અ ક ૩ બે.]

પબ્લીશીંગ કમિટી

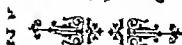
- ૧ રૂબાઈ ગ બા મોતીલાલ સુનીલાલ દેગાધી, વાડચ
- ૨ મી૦ જાદુમ હ બી નલચક
લીલીનલ મુખિન્દ્રેન્દ્ર ઓફ એમીડલચરલ
નોરધન લીલીન-અમદાવાદ
- ૩ મી૦ હનરાય ડગાયામ કર વેળ
ડોસ્તીકટ એમીડલચરલ એવગિયર-ભરૂચ
- ૪ મી૦ ઠાલીદાસ દામોદરનામ ખાધીઆ
- ૫ મી૦ હચરલાલ નરમીવાલ દેગાધી
- ૬ મી૦ અણપતરામ હાગમ, દેશદ.

આ નામ - ૧૦૦ રૂપર એક મોતી, બેસે દેખે એ એ તો તે
નહી આપે તે ૫૦ ૧ તે મોતી તેમ હપર નહી ગમે તે
એ આલે એક રૂપિયગ્રામનો મારવાસ મુજબ કહે છે

સેવાગ્રમ-મડળના લાઈડ જેમજાને મદદ-મદદના અગામહે ને મદદ

૨-અ-મ મુદ્દરો માટે વર્ષિક ૧-૦-૦ ચાર્ટર ૩ ૦-૨-૦

વિષયાનુક્રમણિકા.

ક્રમ.	વિષય.	લેખક.	પૃષ્ઠ
૧	શુદ્ધગતમો કોળીની ખેતી	(ગણાભાઈ કોળી અમીન)	૧
૨	કપાસના ખીઆને સુધારવાનો નજર	ડા० ક્રતાઉચ્ચનનુ ભાવથ	૫
૩	ધંધાકાનુ જમીન મહેસુલ	(સગકારી માની)	૬
૪	દોરોનો વીમો ઉતાવળાગ સદકાગી મડલો	(ડા० મોતીચંદ્ર કુરુજી ઝવેરી)	૧૨
૫	વાયવ્ય બાણુના તીર	(મું છં જી આ. ૧૬૨૭ નું દસ્તાવેજ નાં ૧૪)	૨૩
૬	ખેડુનો પગલું ઓવન	(નાં શ્રીમોવનદાસ કે તુમરી)	૨૬
૭	ભોરમા સજો કેમ પડે છે?	(ગાં મદાદેવપ્રભાઈ દેસાઈ)	૨૭
૮	હોરના શરીર ઉપર પત્તી કપારીઓથી થયું નુકસાન	(ગાં મદાદેવ કાં ૫ લેખી)	૨૮
૯	સમાજના વાવેતર તથા ખીનવણી	(" દિલ્લુગાન " ઉપગ્રંથી)	૩૫
૧૦	સરદાર વનભભાઈનો સંદેશો	(" ભરત્યે મિત્ર " ઉપગ્રંથી)	૩૬
૧૧	અજના રીંગડાનો રોગ	" " "	૩૭
૧૨	ટોગનો રોગ-અજાઓ	" " "	૩૮
૧૩	પારનો રોગ-અજાઓ	" " "	૩૯
૧૪	દોગનો રોગ-અજાઓ	" " "	૪૦
૧૫	દિની ખેતી	(' શ્રી દેવ ')	૪૧

ખેતીવાડી અને હુન્નર ઉદ્યોગ

ત્રિ માસિક.

વર્ષ ૧૫ સુ]

જાહેરાત-૧૯૨૮

[અંક ૩ નો]

ગુજરાતમાં કૌળીની ખેતી.

(લેખકે હાથાખાઈ છોટાલાઈ અમીન)

માસિક ગ્રામીન નર્મદી ગુર્ણ ૪

કૌળીને ગુજરાતમાં ઘણા નામથી ઓળખાય છે મતલબ કે તેનું ગુજરાતી નામ નહીં હોવાથી જુદા જુદા ભાગોમાં જુદા જુદા નામથી તેને ઓળખવામાં આવે છે, દરેક ભાગમાં જુદા જુદા નામ-કૌળી ગોળી, કરમકળી, કૌળીજ, કેળેજ આવા જુદા જુદા નામો ઓળખાય છે હાલમાં તેનું વાવેતર-કાઠીયાવાડ, વડોદરા, સુરત, પુના, વીગેરે કીસ્મીકેસમાં થાય છે

કેળેજ-કૌળીનો ઇતીહાસ

આ છોડ સૈકાઓ અગાઉ જ ગલી સ્થિતિમાં ઇ. ૧૮ અને વેદસના દક્ષીણ ભાગમાં ઉગતો હતો, કીકે-કેલ નામનો વનસ્પતીગત્રી લખે છે કે આ છોડ આર્યન ઇનવેઝન પહેલાંનો છે, અને તે વળતે પણ તેના ખાવામાં ઉપયોગ થતો હતો, ૧૬ મી સદીમાં કૌળીની સુખ્ય હતો પણ પ્રકાશમાં આવી, હાલમાં કુનીયાના ઘણા ભાગોમાં કૌળીનું સ્થા. છે કાચુ કે શાકભાજીમાં આ ઉત્તમમાં ઉત્તમ બન ગણાય છે અને જાનરમાંથી પર્સા પેઠા કરવા માટે મોટા પ્રમાણમાં તેની ખેતી કુનીયાવારમાં કરવામાં આવે છે પણ આપણા દેશમાં ખીલ દેશે જેટલી આહીતી ધાત્રનાર ખેડુતો નથી, ગુજરાતના દુનિદરૂપ ગળીયામાં કૌળીના વાવેતરે સ્થાન ઘણાં વધેથી થોડા પ્રમાણમાં લીધેલું છે પણ ખેડુતો તે ની બંતો, અને માવજતથી પુરા વાકેફગાર નહીં હોવાથી ગમે, તેમ તેના વાવેતરમાં થાય છે.

ગ્રામીન

જેમાં પાણી બસાવું ન હોય. ચીકણી ન હોય-સરભરી મોસાઈ જેમાંથી

પાણી જલદી નીકળી જતું હોય તેવી જમીન પસંદ કરવામાં આવે છે. ગુણધર્મલાક્ષણા ધણા ભાગેમાં જુદા જુદા વખતે કોળી ઉગાડવાની જમીન હોય છે. કાખલા તરીકે કાઠીઆવાડમાં અને પુર્નામાં ચોમામાથી કોળાની બાગરક શરૂ થાય એવી જમીન હોય છે. કચ્છ ને કાઠીઆવાડમાં તો બારે માસ વવાય તેવી જમીનો મળે તેમ છે. સુરત ડીઝીકટગા શીયાળુ પાક તરીકે લેવાય અને ઉનાળુ પાક લેવાય એવી જમીન મળે તેમ છે—મતલબ કે ગુજરાતમાં તેને માટે ઘણું મોટું સ્થાન છે અને મુખ્ય જેવા મોટા ચહેરને પુર પાડી શકે તો મેગરોલ તરફથી આવતી કોળી બધા ધાય તેમ છે.

ગોસમ

જ્યાં ૨૦ થી ૩૦ ઇંચ વરસાદ પડતો હોય ત્યાં જુનામાં તેનું બી રોપવામાં આવે છે ને તે પાક સપ્ટેમ્બરમાં બહાર આવે છે. જ્યાં ૩૦ થી ૫૦ ઇંચ વરસાદ પડે છે ત્યાં સપ્ટેમ્બરમાં બી રોપવામાં આવે છે ને ડીસેમ્બરમાં પાક બહાર આવે છે. જ્યાં ૫૦ થી ૧૦૦ ઇંચ વરસાદ પડે છે ત્યાં નવેમ્બરથી ડીસેમ્બર સુધીમાં બી વવાય છે ને પાક ફેબ્રુઆરીમાં બહાર આવે છે. જ્યાં ૨૦ ઇંચથી ૩૦ ઇંચનો વરસાદ હોય છે તે બે પાક પણ લઈ શકે છે અને વીસથી થોડો વરસાદ પડતો હોય તો ગમે ત્યારે બી નાખી શકાય છે પણ દરેક જગ્યાએ તેની જાતો ખાસ પસંદ કરવાની જરૂર છે.

બી નાખવાની જગ્યા

કોળીની ખેતી તેનું બી લઈ તરૂં બનાવ્યા પછી તેનું વાવેતર કરાય છે. બી રોપવા માટે તેની જગ્યા પહેલાં બનાવવી જોઈએ તે જગ્યા સારી ખોદી ભરભરી બનાવવી જોઈએ અને તેમાં જાની શકે તો કાલસાનો ભુકો નાખી જમીનથી બેટ (બી નાખવાની જગ્યા) ઉંચે બનાવવો અને પછી તેમાં થોડું ખાતર મેળવી બરખી જમીન કરવી અને બી નાખવા, બી ઉગી નીકળ્યા પછી બી સજ્જત હોય તો તેમાંથી થોડાં થોડાં ઉખાંડી નાખી આછાં રાખવાં અને પછી પહર પહર હીવેસે તેને જરા જરા ગોઠ મારવો કે જેથી મુળ જમીન માં ઉંડાં ન નાખી દે. છ થી આઠ પાન તે ધરૂને આવે એટલે તેને કાયમની જગ્યાએ રોપવા લઈ જવા, કાયમની જગ્યાએ રોપવા લેઈ જતા પહેલાં તેને સારું પાણી પાવું અને પછી તેને સારા હચીચ્ચરથી છોડ ઉપાડી ખેતરમાં રોપવા લઈ જવા. મોટી જાતો હોય તેને બને બાજુ બે કુખને છેડે રોપવી અને નાની જાતો માટે એક કુટણુ છેડે રાખવું—એક એકર માટે અડધો પૈન્ડ બી મંગાવવું.

છોડ કાયમ રાખવા

છોડ તથ્યાર થયા પછી કાયમની જગ્યાએ રાખવા લઇ જવા પહેલાં તે જમીન સારી ખેડી ખાતર નાખી કયારા બાપી તથ્યાર કરી પછી રાખવા રાખવા માટેનો વખત સારોના રાખવો ને તુર્ત પાણી પાંતુ -ગરમીમા વાવેનર શરૂ થયું હોય તો છાંયે કરવો પડે છે રાખ્યા પછી જમીન લીની ને લીની ચોઠા દીવસ રાખવી અને પછી તેને ચાર ફહાટે પાણી આપવું અને છડે ફહાટે ગોઠ મારવો એટલે જમીનને ઉપર ઉપર ખરવડી પોચી કરવી અને જમીન સારી ન હોય તો તેને ખાતર સાડ આપવું

ખાતર

કોળીને ખોળનો ભુકો કરી તેને પલાળી તેનું પાણી પાવું અગર નાઇત્રેટ કોફ સોડા એક રકવેર રોડગો ૨ પાઉન્ડ નાખવું અગર તેનું પાણી ખતાવી પાવું આ ખતરથી કોળીના પાકને ઘણું જોર મળે છે અગર કડ્ડેરકે નામનું અગી નરસદીએ બનાવેલું ખાતર જે ૨૦ ફુટ ૨૦૦ પાઉન્ડ વેચાય છે તે તેમને લખવાથી મોકલશે તે ખાતર કોળીને મોટી બતાવે છે ને પાક ગહું ઉતારે છે કોળીને ખાતર આપવા ઉપરજ પાકનો મોટો આધાર છે માટે તે ધ્યાનમાં રાખવું

કઠી ગઘી કોળીને ઉગારવી

ગરમ પ્રદેશમા જ્યાં તેનું બી સચવાતું નથી અગર બી આવતું નથી જેથી જખતે હાથમાં સારી જાત આવી હોય ને તેનું બી સાચવવા નીચાર હોય તો બી જાનતું ન હોવાથી કઠી ગઘી સચવાય તેમ છે કોળીનો ફડો તથ્યાર થયા પછી કોળી કાપી લેવાય છે ને ત્યારબાદ તેના થક ઉપર નાના પીવા કુડે છે તે પીલા કાપી તેને રાખમા અથવા કોવસાની ભુડીમા અથવા છયામા રાખી રાખવા અને તેને મુળ પડે એટલે પાછા ફરી કાયમની જગ્યાએ મોચી શકાય છે પણ ગુજરાતના ખેડુત આટલા હુકા લખાણમા સમજશે કે કેમ એ એક પ્રશ્ન છે

રોગો

કોળીમા મોટામા મોટો રોગ મુળીઆમાં થાય છે ને તેને કન્ટ્રાર્ટ નામનો રોગ કહે છે આ રોગ ઘણો નુકસાનકારક છે અને તેનો નાશ કરવા માટે મુનો ઘણો ઉપયોગી નીવડયો છે જ્યારે જ્યારે આ રોગ જણાય કે તુર્ત તેના છોડ કહાડી નાખવા અગર તેને મુનો આપવો.

કોળીની બંનોની સુટણી.

આપણું ગુજરાત કોળીની કેટલી જાતો છે તે પણ જાણવું નથી તો તેની ખેતી કેમ આગળ વધારી શકે? કોળીની ખેતી માટે તેની જાતની પમદગી ઉપર આધાર રાખે છે અને તેના બીના બાવો પણ જાતો ઉપર આધાર રાખે છે કેટલીક ઉત્તમ જાતો છે કે જે જાતોના બી અમીન નરસરીમાંથી મળી શકે તેમ છે તેના વર્ણન

(૧) ચોલહાટ-આ જાત જમી ચોસમ માટે ઉત્તમ છે.

(૨) બેકન્સક્ષીટડ-આ નાની જાત અછીદાર પાણાવાળી નાની જાત.

(૩) નમફેડ-આ જાત માટે ઉત્તમ જાત છે તેનો મોટો ઘણો મોટો થાય છે ઉનાળામાં આ જાત વાવવી નહીં-શીયાળા માટે-

(૪) કોકોનટ-બુલાર્ધમાં રોપાય તેવી મીઠી જાત

(૫) અરલીયોટરલી-આ જાત ઉત્તમ જાત છે ૧૫૦ વરસથી વપરાતી મીઠી જાત છે

(૬) અરલીચોક્ષનહોમ-જાત માટે ઉત્તમ જાત છે

(૭) અર્લીચોક્ષ-જલદી પાક લેવા માટે ઉત્તમ જમી જાતો કરતા જલદી પાક ઉતરે છે

(૮) ચોલમચલી ટવાર્ક-નાની જાત દુધી હોવાથી તેને ચોક કુટને છેડે રોપાય છે ઉનાળા માટે સારી જાત

(૯) ફર્ટ ઓન્ડ બેર-આખું વરસ પાક આવે તેની જાત

(૧૦) ફલ્ગર ચોક્ષ સ્પ્રીંગ-શીયાળો ઉતર્યા બહી રોપવાની જાત.

(૧૧) ઇમ્પ્રુવર્ડ નોનપેરીલ-ઉનાળા માટે ઉત્તમ

(૧૨) સેટ બોન્ડે-આ ઉત્તમ જાત બારે માસ માટે ઉત્તમ છે.

(૧૩) લાલ ફેબેજ-આખા પણ ઘણી જાતો-આ લાલ ફેબેજનો સુદર રંગ હોવાથી ગુજરાત માટે નવીનતા છે

(૧૪) ટવાર્ક બલડરેટ-નાની જાત - ચોક કુટ છેડે રોપાય

(૧૫) રેડડામટેડ-જાત માટે મોટો પાક આપનારી લાલ રંગની જાત બારે માસ થાય તેવી

(૧૬) રેડડામ-ઉપરના જેવીજ જાત પાનમાં ફેર.

કંપાસના ખીયાને સુધારવાની જરૂર.

નવા ફાર્મા ખોલવાથી થવાની ફતેહ

૩૦ ફેબ્રુઆરીના બાપણ.

છેડીયન સેન્ટ્રલ કોટન કમ્પાનીની વારસીદ સ્થાપના પ્રમુખરચાનેથી બાપણ કરતા ૩૦ ફેબ્રુઆરીને જણવ્યું હતું કે આજની મલામા ગળખીપના ગ્રેટના દોવાનને આવ કાઢ આપવાની આપણે આજના રાખી હતી પણ તે કમનમીએ તેવણુ હાજરી આપી ચક્રયા નથી આ ગ્રેટ ખીયાની રચના માટે પોતાનું ફારમ ઉધાડનાર છે જે આ દીમામા પોના ૧૧ રૂના પાકની પ્રતિષ્ઠા ટકાવી રાખવાની રોટની કાળજી દેખાડે છે કમ્પાનીના એક મેમ્બર મી. ગ્રેનીંગે ગુમાવવા માટે આપણે દીલગીર છીએ જે કે તેવણુ પણ રોકાણવાવા હતા છતા આપણને ઘણી કીમતી મદદ કીધી હતી કમ્પાનીમા જે મોટા ફાર્મા ખાન ખેત્રે છે તે મેકેટરી મી. બરડનની આપણે ગુમાવેલી સેવાઓને લગતો છે મી. બરડનની સેવાઓ કેટલી ઉપોગી હતી વે અને તમેને કહેવાની કશી જરૂર નથી કેમકે તે કમ્પાનીના સંઘના મેમ્બરને સારી રવેસે રાશન છે તેઓ ૧૯૨૨ માં વ્યૂ પાંચલી કમ્પાનીમા તેના સ્ટેટરી તરીકે જોડાયા હતા આપણને મળેલી ફતેહનો મોટો ફાગ, તેમની દુકાળ મહંતતનેજ આભારી લેખી ગકજે સીધ એનકવાયરીના સમયે આપણે આ દીમામા ઘણી અગત્યની અને જનલવા નેગ ખબર મેળવવા પામ્યા છે જે પીગેતોના આધારે આપણે જે કાઢખી બાપણ કરવાની ઇચ્છા રાખતા હોઈએ તો તેમ કવને બની શકે તેમ છે કાચા રૂને લગતા આકાઓ વધુ સલામથી મેળવવાની કમ્પાની ચાંતુ ખતીલી ડાહીશો કર છે હીદી સગકારે આપણી આ અ જ કણ્ઠ રાખી આવના અક્ટોબરથી જમીન તેમજ દરીયા માર્ગે ચક્રને જતા કાચા ને લગતા પીગત ચાર આકાઓની નોંધ રાખવાનો ઇરાદા કીધો છે રૂના વગતારા માટે આવા આકાઓ પલા અગત્યના સ, પડે છે, રૂના પાકના સંબંધમાં ઘણા સંચાલો. ફર્યો કરવાનો પાકી વડો છે, અને મને આશા છે કે જ્યાં સુધી કુ યાના રૂના જનરમા આપણે ૩ હાલમાં જે દરને બોગવે છે તેથી અકાતો દરને બોગવવા સાથ તેની (૩ની) ૧૧મા સુધારો, ચાચ નહી ત્યા સુધી આપણા કમ્પાની સતોશ પકડી ખેતી રહસે નહી કમ્પાનીએ જે કામ બજાવ્યું છે તે બાળે ખેતીને લગતા કમ્પાનીને તેની પીછાન કીધી છે મજબૂર ખેતીને લગતા કમ્પાનીના રીપોર્ટમા જણાવવા રુબરુ તેને છેડીયન સેન્ટ્રલ કોટન કમ્પાનીમા ઘણો નીશવાસ છે વળી જનરમા રૂના ચતા વેચાણ તેમજ તેને લગતા આકાઓના સંબંધમાં તપાસ ચલાવવા માટે કમ્પાનીએ પચના લીરા છે

તે કમીશનની ભારે પસંદગી મેળવતો પામ્યા છે. ટેકનેશીયન કમ્પેરિટરી ખેતી ખાતા માટે ઘણી ઉપોગી થઈ પડી છે. પ્રોફેસર ટરનરની પાંચ વધુ વરસ માટે મેવા બીજી રાખવા માટે કમીટીને ખચીનજ મુખ્યાર્થનાદી થટે છે છેવટે પ્રમુખે કમીટીની રજાપના થી તે અત્યાર સુધી તેણે બચાવેલા કામકાજનો દુક ઈનેખાળ રજુ કીધા બાદ બજા વ્યુ કે આપણી ભલામણ ઉપરથી થોડુંક ઉપર મુખર્ષી સરકારે એક કાપડો પણ પસાર કીધો હતો. અમુક પાક ઉગાડવાને લગતી કેળવણી કમીટી તરફથી આપવામાં આવે છે અને એવી રીતે હીદમા એ દીશામા કમીટી આગેવાની લે છે.

ઈલાકાનું જમીન મહેસુલ.

૧૯૨૬-૨૭ ની સાલનો વહીવટ.

બહાર પડેલા સરકારી રીપોર્ટ

—*****—

મુખર્ષી ક્યાકા અને સીધના જમીનનો મહેસુલના વહીવટના ૧૯૨૬-૨૭ ના સાલ ના રીપોર્ટની ઉપર મુખર્ષીની સરકારે એક ઠરાવ બાહેર પારી જણાવ્યું છે કે આ વરસની મોસમ સામાન્ય રીતે લેના સારી હતી. મીઠામા રેલ બે કે ૬ મોડેથી આવી હતી, છતાં તે સતોશકારક હતી અને વરસાદ સામાન્ય રીતે સારો, વહે આગેલો અને પાકોને મજબૂત થઈ પડ્યો હતો.

પણ ઠરાવીમા સપ્ટેમ્બર મહીનામા સાધકોનો નવા વરસાદે થયું ગભીર તુકસાન થયું હતું, જેણે ઘણા મકાનો અને ઘણાક ગાયકતોનો નાશ કર્યો હતો અને રીપુ નનીનાં રક્ષણના બધામ ભગાણુ પાડ્યું હતું સકટ ટાળવા માટે ખાસ પગલાઓ લેવામાં આવ્યા હતા અને રેલ સકટનીવારણુ કડમા ક્ષીઆ ૨૫૦૦૦ બેગા થયા હતા જે રકમ ગરીબોને મદદ આપવા પાછળ ખર્ચવામાં આવી હતી વળી બેક્રુત વગેા વચેના સકટને લીધે જમીનના મહેસુલમા ઉંચાર પ્રકારની છુટઠોટો મુકવામાં આવી હતી તકાલી લેનો આપવામાં આવી હતી અને જ્યાંથી જરૂર માનમ પડી હતી ત્યારે દોરોને મફત અગાં દેવાની પરવાનગી આપવામાં આવી હતી.

રેલવાળા વીસ્તારોની બાહેર ખરીદ અને રખીલા પાકોને તીડોથી થયું તુકસાન અમતું પડ્યું હતું, ધવાકામાં અને ખાસ કરીને પુરતો હતો, ન્યારે ગુજરાતના દરેકે દરેક છંદનામા છેલ્લા પાંચ વરસના સરેરાસ કરતાં વધુ વરસાદ પડના પામ્યો હતો. કોકણમા ફરે વરસના રાખેના મુજબ ખરીદનો પાક સારો થયો હતો પણ ધવાકાનો બીજા સધળી

ભાગમાં ચોમાસુ નીચમસર નહીં હોવાથી ખરીદના પાકની વેચાણ ઉપર ખરાબ અસર થવા પામી હતી,

અક્ટોબર અને નવેમ્બર અહીનાઓમાં વરમાદની તગમગ તમામ ગેરહાજરીના સખમે અહમદનગર, પુના, ખીજપુર, ખેનગમ અને ધારવાડ જિલ્લાઓમાં રખીના પાક ટ્રેલેક ભાગે નીકળી નીવડ્યા હતા અમદાવાદમાં તીરો, અકળ અને જીવજીવોની પીડાઓથી પાકને કેટલી હદે નુકશાન થવા પામ્યું હતું

તળાવોના ખોદકામ.

સોલાપુર પુરવ અને પશ્ચીમ ખાનદેશ, પુના, સતારા અને અહમદનગર જિલ્લાઓના ભાગો અને અમદાવાદ જિલ્લાના ભાલ પીસતાર સીવાય ખીજે સધળો પીવા અને ખીજ પગલ ઉપયોગો માટે પાણીને જથ્થો પુરતો હતો બાકમાં પાણીના સપલાઈમાં સુધારો કરવા માટે ૩ ૦૦૦૦૦ની એક માટની બહાલી સરકારે ૧૯૨૭ના ફેબ્રુઆરી મહીનામાં આપી હતી પણ વરસની આખેરી અગાઉ ધકુકા તાલુકામાં બે તળાવોના ખોદકામો માટે રૂ. ૩૧૬૭૦ ખર્ચ કરવામાં આવ્યો હતો આજ સખમ માટે રૂ. ૫૦૦૦૦ની એક વધુ રકમની માટેને ૧૯૨૭ ના અપ્રેલ મહીનામાં બહાલી આપવામાં આવી હતી અને તેમાંથી રૂ. ૩૧૫૦૧ જેટલી રકમ શુવાઈ મહીનાની આખેરી સુધીમાં ધકુકા તાલુકામાં ૧૩ તળાવોના ખોદકામ અને ધોળકા તાલુકામાં દસ તળાવોના ખોદકામ માટે ખર્ચવામાં આવી હતી

ધાસચારો

પચમહાલ અને પશ્ચીમ ખાનદેશના ભાગો સીવાય ખીજે બધે ધાસચારોનો જથ્થો પુરતો હતો પચમહાલમાં ચોમાસુ મોડેથી શરૂ થવાથી દાહોદ તાલુકામાં મોસમના પહેલા મહીનાઓ દરમ્યાન ટેટલુંક ધાસ તકારીના રૂપીઆ ઓ રોકડ પછસે પુર પાડવામાં આવ્યું હતું, ન્યારે કાલોલ તાલુકાના લોકોએ ધાસનો એક ધણો મોટો જથ્થો જગનપાલાના હીપોઓમાંથી ખરીદ્યો હતો પશ્ચીમ ખાનદેશમાં ધાસ નવાપર જગપમાંથી દર એક હજાર રૂ. ૨૦૦ રૂપીયા પાચના કનવેસીન ભાવે પુર પાડવામાં આવ્યું હતું અને તાવો અને ખુલ્લા જમ્લોમાં સધલા ભીત ગામોના ખેડૂતોને પોતાના ઢોર મકત ચરાવવાની પરવાનગી આપવામાં આવી હતી

દારૂકરની ખુવારી

સીધ સીવાય ખીજ, સધલા ભાગોમાં ઢોરોની સ્થિતિ સારી હતી સીધમાં ઢોરોમાં હિંગા ગેંગોથી મરણોની કુલ્લે સખ્યા જે આગવે વરસે ૨૬૪૩ જેટલી હતી તે ગિયોરટ પાકા વરમમાં વધીને ૪૧૬૭ની થઈ હતી જે ઢોરોની મોટી સખ્યાને વખતસગ રમી મુકવામાં આવી નહીં હતા તે આ મરણોની સખ્યા એથીબી મોટી રહેવા પામતે

શીતળા અને કોસેસ.

શીતળા ઇમાફા અને સીધના સધલા જિલ્લાઓમાં ફેવાયેલો હતો અને તે ખાસ

કર્મને પુરવ ખાનદેમ, નાસીક, યુના, સતારા અને લારખાનાના જીનાઓમાં ધણો મજબુત રીતે ફલાયસો હતો આ મધ્યકાળે શીતલાથી નીપજેલા મગસો નીચે મુજબ હતા —

પુરવ ખાનદેમ ૬૧૮, નાગીક ૪૧૯, યુના ૫૫૫, સતારા ૨૪૭ અને લારખાના ૨૦૮

કાલેરા મધ્ય અને દક્ષીણ પીલાગેના લગભગ સધના જલ્દાઓમાં અને લારખાના નવાળામાં અને સદકર જલ્દાઓમાં દેખાવ દીધો હતો, પણ કાલેરા સંકેતો ખરાબ પ્રમાણે મોલાપુર અને સતાગામાં દેનાયો હતો કે જ્યાં અનુક્રમે ૨૧૭૬ અને ૧૯૪૪ આમાંથીઓ મગસુ પામ્યા હતા.

મરઝીથી કુલે ૧૬૭૫ ઘણો મગસુ પામ્યા હતા, જેમાંના ૧૪૫૪ મગસુ તો એકલા સતારા જિલ્લામાં જ હતા.

જમીનની મહેસુલ ફેરફાર ઉપલુ ?

ધંતાકામાં નવી મહેસુલની માગણી જે ૧૯૨૫-૨૬ ની સલમાં રૂ. ૩,૮૨,૬૯,૦૦૦ ની હતી તે ૧૯૨૬-૨૭ ના સાનમાં વધીને રૂ. ૩,૯૧,૩૦,૦૦૦ ની થઈ હતી ૧૭૨૬-૨૭ ની સાલમાં વસુન થયેલી મહેસુલ રૂ. ૩,૯૦,૭૮,૦૦૦ જેટલી હતી જે આગલા વરસમાં રૂ. ૩,૮૨,૫૫,૦૦૦ જેટલી હતી આગલા સાલમાં છોડી દેવામાં આવેલી મહેસુલ જ્યારે રૂ. ૧૯,૯૦,૦૦૦ જેટલી હતી ત્યારે ગીચાટવાળા વર્ષમાં તે રૂ. ૧૬,૩૧,૦૦૦ જેટલી હતી તેજ મુજબ આગલા સાલમાં જ્યારે તદ્દકુળ રાખેલી મહેસુલ રૂ. ૮૬,૯૩,૦૦૦ ની હતી, ત્યારે ગીચાટવાળા સાલમાં તે રૂ. ૪૬,૯૩,૦૦૦ જેટલી હતી.

ગીધમાં જમીનની મહેસુલની કુલ રૂ. ૧૨૦,૫૨,૦૦૦ ની માગણીમાંથી રૂ. ૧૧૧,૬૦,૦૦૦, વસુન દરવામાં આવ્યા હતા જ્યારે છોડી દીધેલી મહેસુલ રૂ. ૫૮૮,૦૦૦ અને તદ્દકુળ રાખેલી મહેસુલ રૂ. ૯૩,૦૦૦ જેટલી હતી તમામ આખા ઇલાકામાં જેન્ડ રેવન્યુ દોડની ૧૫૨ મી કલમની રૂબે દલાલવામાં આવેલી નોંધણીની સખ્યામાં જેન્ડ નોંધ લાયક વધારો થવા પામ્યો હતો, પણ ખીળ પ્રકારના સખતી અને જપતીના કામકામે મોડેના આકાશમાં ફક્ત સહેજ ફેરફારો દેખાડે છે તમામ રૂ. ૨૮૬૧,૦૦૦ ની ૧૬ સુધીની આપવામાં આવી હતી, જે આગલા વરસમાં રૂ. ૬,૭૩,૦૦૦ જેટલી હતી આ ૨૧,૮૮,૦૦૦ નો અસાધારણ મોટો વધારો દખાવવાના સધમાં જાગેને ફાળે ગયો છે, પણ મુખ્ય કરી ગુજરાત અને મીધમાં તમામની મોટી રકમો આપાદ હતી કે જ્યાં નાણાકલેનના ભારે વરસાદના સખે ઉપજેલી ખેતની લારપાઇ દરવા મારે નાણાની મોટી રકમો ઉતાર રીતે આપવામાં આવી હતી.

ટેક્સટાલ ઉદ્યોગ.

કચ્છીના મદરના ફગીયા ભાગે ૧૧ વેપારે વધુ ધડાડે દેખાડ્યો હતો, અને પરદેશી તેમજ કીનારા ઉપરના વેપારની કુલ્લે કીમત રૂ ૭૫ કરોડ ૪ લાખ જેટલી હતી, જે આગળે સાથ રૂ ૮૪ કરોડ ૩ લાખ જેટલી હતી. બારસી ખાતેની દરનાલ એક મહીના પૂરી મેનેજરે પગાર લેના અગાઉની સપારી ઉપર પાંચ રાખવાની ખાતરી આપવાથી ખનમ થઈ હતી.

હુનરમદ તેમજ બીનહુનરમદ મજુરો માટે લવાજમના દર સ્થિર રાખ્યા હતા, નીચામ કે ગ્યાનીક રચીતીઓ સમયે તેમા સહેજ સાજ ફેરતર થવા પામ્યા હતા. ધધા મા દેનાયલી મદી છતા મજુર વરગો વચે જે રેગગારી જેવુ કાઠ બી હતુ નફી ગનાજના લાવ મધ્ય અને દક્ષીણ વિભાગમા જેમના તેમજ રહ્યા હતા, પણ તે ઉતર વિભાગ અને રીધમા મહેજ ધટ્યો હતો.

જમીનમા વીસ્તાર અને તે ધરાવનારાઓની વીગતો.

પાય વરસની વાત ઉપર બેગા કરવામા આવેના આકડાઓ ઉપર હોલડી ગસના પાય વરસ ૧૧ આકડાઓ વધી રાખેલો વધારો દેખાડે છે. બીન ખેડુત આમાગીઓ તર કથી ધગવુગામા આવતી જમીન બાળે જોવા આસામીઓની સખ્યા કરતાં સેકડે ૧૦ ટનીા વધારો દેખાડે છે અને આમા બીનખેડુત ગખત્રો જે વીગનાગ મરાવે છે તે કુદો ખેતી લાયકની જમીનના વીગતરના સેકડે ૧૩ ટકા જેટની છે. જુદા જુદા રીવીગતોમા તેના આકડાઓ ધણા હેરફેર છે અને તે નીચે મુજબ છે —

જામીન ધરાવતા	ધરાવવામા
બીજા ખેડુતોનું	આવતી જ
સેકડે પ્રમાણ	ગીન એકર
હુનર વિભાગ ૧૭	૫ ૭૦૦૦
મધ્યમ વીભાગ ૮	૨૦૦૩૦૦૦
દક્ષીણ વીભાગ ૫	૧૦૪૦૦૦
મુજલ સખરગન	
વીભાગ ૪૭	૮૦૦૦
ગીધ ૧૬	૨૬૦૦૦

ધારવામા આવતી જામીન ૧૧ વિગતોમાં પણ ગોટી હુકમે ગે ૧ ઉતર વીગ નમો ૫ એકરથી જોડા વીગનાગની જામીનનું સેકડે પ્રમાણ ૨૭ ટકા, મધ્ય વિભાગમા ૬ ટકા, દક્ષીણ વીભાગમા ૮ ટકાનું, મુજલ મજગન રીવીગતમા ૨૭ ટકાનું અને મધ્ય ના ૨ ટકાનું છે. આ આકડાઓને કકત લગભગ મજુરો નેમલે કેમકે ખેડુતો અને ખન અટોતા મહુર્જી અને પગા પાડવાનું અગ્રમ્ય જેવું છે.

નામદાર ગવર્નરે ૧૯૦૫ની સાનમાં મીંધ મહેમિદન એમીનીએચનને આપેલી કબુલાતની કોપી એસ એમ કાવરનટન આજ મી એસ ને રીપોર્ટવાલા વરમ દરમ્યાન ખાસ ડ્યુટી ઉપર નીમી તેમની સુચનાઓ કરવામાં આવી હતી કે પબ્લિક લેન્ડ એનીએ નેશન એક્ટની ૬૫ ઉપગ્રો કાયદો તેમના અભીપ્રાય મુજબ કેટલી હદે સીવમાં રાખવાનું ઇન્કવાલેગ અથવા બની શકે એમ છે તે માટે સરકારને મલાહ આપવી.

મી કાવરનટને તે પરીથી ચોતાની તપાસ પુરી કરી છે અને તેમણે સરખા સન્મુખ એક રીપોર્ટ રજુ કર્યો છે, જે ઉપર બહેર પ્રત મન બાબુવા મુટે તે પ્રગટ કરવામાં આવ્યો છે.

રજુ થયેલા રીપોર્ટ દેખાડે છે કે જમીન મહેમુન વહીવટ વગમ દરમ્યાન સંતોષકારક હતો અને આ પરીણામ લાવવામાં જે સંધળા અમનદારિએ મદદ કરી છે તેઓના કામના ગવરનર મન કાઉન્સીનું વખાણ કરે છે.

દોરોનો વીમો ઊતારનારા સહકારી મંડળો.

લેખક—ડૉ. મોતીચંદ કુરજી ઝવેરી

જી બી વી સી વેટગીનરી સર્જન્ટ, અકલેચર.

જે દેશમાં અરસારસ મદદ કરી ખેડૂત લોકો ખેતીના કામને ઉત્તેજન આપે છે તેજ દેશના લોકો સહકારી ગઠણોથી થતા અગત્યના કાયદાઓ સારી રીતે સમજે છે તેવા ગઠણોથી ખેતીવાડીને નવું જીવન મળે છે અને ખાસ કરીને નાના ખેડૂતોને ઘણા ફાયદો થાય છે ખેતીવાડી. સહકારી ગઠણોના જુદા જુદા ખેતીવાડીને મદદ કરતા કામોને માટે સ્થાયીવામાં આવે છે. તેવા મંડળો નાના ખેડૂતોને પાંચસા ધીરે છે, ખેતીનો પાક ખરીદ કરે છે, વેચે છે અને સહળતા મેન્ગરો અને બીજાઓને વાજબી શાવે પુરો પાડે છે વળી બીજાંતે માટે અનાજ ભરી રાખે છે અને ખેતીવાડીનું અગત્યનું સાધન “દાર” ની જગા સુધારવાના પ્રયત્ન કરે છે અને તેનો તેમજ ખેડૂતોની બીજી ઉપયોગી શીક્ષતોનો વીમો પંચુ ઉનારે છે, આ છેલ્લી જણાવેલી અગત્યની બાબતનો વિચાર આ નીમકમાં કરવામાં આવે છે.

હિંદુસ્તાનમાં નાના ખેડૂતોને ચોતાના જતાવરોના મરણથી થયેલી લાચ કર આપદા અને હુકમન વેકવુ પડે છે બગદો વગર તેઓ પીતા ॥ જમીન

ખેડી શકતા નથી તેમજ ખેતીવાડીની પેઢાગના સાગ સાવો ઉપજો એ હેતુથી ચીને મેટ શહેરમા વેચવાને માટે લઈ જઈ શકતા નથી સાધારણ જોખ મો ઉપનામ આ દેશમા વખરાં વખત પરતા દુકાનો અને દારૂ પીકળતા એવી રોગોથી દોરોનો ઘણો નાશ થાય છે અને આમ હોવાથી દોરોની કીમત કીવસે કીવસે વધતી જાય છે અને વાવિધ્યમા આન કયા લગી વધશે તે કહી શકાતું નથી આપ, અનિવાર્ય અને અણુધારી પ્રસંગોએ નીવળતા દોરોના મરજથી તેઓની જગ્યા ધીવત નવા જનાવરોથી પુરવાને માટે નાના ખેડુતોને મારવાડીતુ ધર મોધતુ પડે છે વરસાદ પડ્યા પછી તુગતજ એ આવો પ્રસંગ જોએ કે દોર મરી લાય અને મારવાડી પછસા ન ધીરે તો ગરીબ માણસની ખેતી અગાં જાય છે અને તેને ઘણું તુકથાન સહન કરવું પડે છે ગરબ ખેડુનોને આ પીડામાંથી બચાવવાને કંઈ ઉપાય શેધવો જોઈએ કાયદાકારક કાયદા કાનુનોથી ઉમી કરેન અને સતેષકારક વહીવટે ચાલતી દોરોનો વીમો ઉતાર નરી મદદથીમા જો ગરીબ ખેડુત વાવડીક નની રકમો આપી મોતાના દોરોનો વીમો ઉતારાવે તો ઉપર જણાવેલા દુ અદ્યક પ્રસંગોએ તે મડળી તેને મદદ રૂપ થઈ પડે અને તેને મારવાડીતુ ધર મોધતુ પડે નહી

દર્યા દોરોને મારવાની જગ્યાની સરી સવળતા હોમ ત્યાં વીમા મરળી ની સથેજ દોરોને હાથ વતુ કામ કરનારી મડળી સ્થાપનામા આવે તો તેથી અનેને જામજો લાભ થવા નિવાવ છે કારણ ખેડુત મોતાને મળતા પછસાના અદ મળુ તેજ મરળી પાસેથી ખરીદ કાશે

૧. દોરોના મરજથી થતા તુકથાનોમાંથી બચાવવાને માટે કરકસરે કામ કરતી દોરોનો વીમો ઉતારનારી સહકારી મડળીઓની જરૂરીયાત હવે - ચાર તરફ જણાવા લાગી છે આવી મડળીઓથી ધીવત મળુ ઘણું કાયદા થાય છે આવી રીતે અરસરસ સહાય કરવાથી મડળીઓના સજાસદોગા ઘણો સારા લાગવગ ઉત્પન્ન થાય છે એક બીજાને મદદ કરવાના સદગુણની કીમત માલગ પડે છે; અને જનમા વર્તારો થાય છે દોરોનો આપસ આપસમા વીમો ઉતાર વા ધીનીથી આપણા કીમતી જીવનવરોની ચારી માગજત થશે અને સપુર્ણ સમાજ લેવાશે અનુભવી પુ મોતા એવો મત છે કે આવી સહકારી મડળીમા જે દોરોનો વીમો ઉતારવામા આવ્યો હોય તે દોરોને અજવાળાવળા સારા અને સંકળા તથેલામા નાશવળા આવશે, તેમના ખોરાક અને ચાકરીમા રીયમીત મલાળ અને કાળજી લેવામા અજરો, અને રોગોને અટકાવવા તથા તેને નાબુદ કરવા ધી

નવામાં નવી જિજ્ઞાસ શે થતું જ્ઞાન પણ ફેલાવવામાં આવશે ઢારને વીગા ઉના-
રવાની કોઈપણ યોજનાને ક્ષેત્રમાં કરવામાં હુરૂચાર અને શરેસા મન વટરી
નરી સરજન ની મદદ ની ખાસ જરૂર પડશે અને આ કલાકામાં જોની કોઈ
પણ મંડળીને સીવીલ વેટનેનરી ખાતા તરફથી ઢેરોના કાકટરોની જોઈતી તમામ
મદદો આપવામાં આવશે .

બીજા દેશોમાં ઢારનો વીગા સખધમાં શુ કરવામાં આવે છે તે જાણત
હું કાણુમાં બીવેચન કરવાને અને તારપછી આ દેશમાં આ જાણતમાં દેના મજ
દા કરવા લાભકારક થઈ પડશે તે સખધમાં જોક યોજના તકયાર કરીને
જાહેર પ્રજાના વાકવીવાદને માટે જાહાર પાઠવાની સુચના મને દેવાક જેડુતો
તરફથી થયેલ છે અને તે ઉપરથી આજનો વિષય હાથ ધરેલ છે

બીજા દેશોમાં ઢારના વીમા જાણત.

— સરકારી કાર્ય —

પશ્ચિમના દેશોમાં ઢારનો વીમા ઉતારનારી સહકારી મંડળીઓએ લખીજ
વખાણુવા લાયક ક્ષેત્ર મેળવી છે જુના લખાણો પરથી માલમ પડે છે કે
વીમા ઉતારવર્તુ કામ પહેલા સહકારી રીતે કરવામાં આવતું હતું, અને તેના
ઉપર નાજયની દેખરેખ અને મદદ પણ હતી પરંતુ પાછળથી તે કામ તામ
કારી જણાયાથી તે કામ કરવાને માટે જુદી જુદી વેધારી કપનીઓ ઉભી થઈ
છે ચહુ જમાનામાં વીગા ઉતારવતુ કામ ઘણુંજ સાધારણ થઈ પડેલ છે
અને સપુર્ણ લાભકારી હોવાથી મોટી લીમીટેડ કપનાઓ ઉભી થઈ તે કામ
કરે છે, અને ઘણા જોખમજરેલા વીમા ઉતારે છે બીન મદદે જોમ કહેવું
પડશે કે આ કપનીઓ ઘણુંજ સાફ અને સતોષકારક કામ કરે છે પરંતુ
તેવી કપનીઓના વહીવટ ઘણે ખરચણ તથા સ્વાર્થી હોવાથી નના નાના
જેડુતોને તેવી કપનીઓ જાહુ મોઘી પડશે, અને સહકારી રીતે કામ કરનાર
મંડળીઓ જેડુતો લભ આપશે હી વગી આવી મોટી કપનીઓ ઢારનો
વીગા ઉતારતી નથી, કારણ કે તેમાં કમાઈ થાય નહીં તેટલા મટે સ્વાનીક
દેખરેખની જરૂર છે આથી કરીને જેડુતોને માટે તો સહકારી રીતે ઢારોને
વીગા ઉતારનારી મંડળીઓજ લાભકારક થઈ પડેશે

અસપષ્ટ સહકારી રીતે ઢારનો વીમા ઉતારવાનું કામ ઇંગ્લાડ, જર્મની,
ફ્રાન્સ, હાલ્લી, જોરડીયા, નોર્વે, સ્વિડન, ડેન્માર્ક, હોલાંડ, બેલજીયમ અને

શ્રીમતીકે આવી છે પરંતુ ખાસ કરીને તો હોલાડ, ખેતજીવન, કાંચ અને બીજા દેશ કે જે ખેતીમાં આગળ વધેલા છે તેમાં સારી રીતે ચાલે છે.

જુગત લેકોનો એવો અભીપ્રાય છે કે આવી રીત ની સોસાયટી ધણુ જ આર્થિક કામ કરે છે ગેરબરો વીમો ઉત્તરવેલા જનાવરોની સમાજ કેવી રીતે લેવાય છે તેની કેબરેખ સારી રીતે રાખી શકે છે અને કાંઈ પછુ જને તો તાત્કાલ શીક ઉપાય પણ હાથ શકે છે, અને તેમ કરવામાં તેઓનું હિત છે મહત્તીના ગેરબરો દેશ દેશનો વીમો હતા તો વખતે તેમજ કંઈ મરી બંધ ત્યારે તેની કોમત અરેખર આંકી શકે છે અને તેથી આવા કામો માટે તેઓને ધણુ ખર્ચ થતું નથી ત્યારે મહત્તીઓના વીમો ઉત્તરવેલા દેશની સંજ્યા ધણી નાની હોય તેમજ આસપાસના ધીજા ગોગોના દેશનો વીમો મહત્તી ના હતા તો હોય ત્યારે તેમાં સભેગોમાં મહત્તીને નાસીપાસ થવાને સંજય છે જે એક પછી એક અધરમાતો બને અને તેમાં સંજય અર્થ દેશ મરી બંધ તો આવી જાની મહત્તીઓ પોતાનું કામ સતોષકારક અને લાભકારક ચલાવે શકે મહત્તી કરીને આવી નાની મહત્તીઓને માટે તો સમાહ બરેહું છે કે તેઓએ બીજા માટે મર્યાદા વીમો કપ મીઓમાં અગર સફારક મોટી રકમનો પોતાની મંદ બી મી સલામતીનો વીમો ઉતારવો જોઈએ.

કેટલાક દેશોમાં ઠોર ની વીમા મહત્તીઓને સરકાર મદદ કરે છે અને કેટલાક દેશોમાં લોકોને ફરજિયાત ઠાવનો વીમો ઉતારવો પડે છે વળી બીજા કેટલાક દેશોમાં સરકાર ત મુશી સ્થાનિક સહકારી મહત્તીઓ સ્થાપવામાં આવે છે અને તેને બીજા મેટી મધ્યસ્થ સંસ્થાઓની સથે જોડી દેવામાં આવે છે કે જે મેટી સંસ્થાઓએ પસંદ કરેલા ધંના બેરોળો સ્થાપક મહત્તીઓએ અમલમાં મુકવા પડે છે વીમાના જે પધ્ધતિ સ્થાનિક મહત્તીમાં ચર્ચે છે તેનો અમુક જામ મોટી મધ્યસ્થ મહત્તીને આપવો પડે છે અને તે જામ પુરતો જોખાની જવાબદારી મધ્યસ્થ મહત્તીને મથે રહે છે આવી રીતે દેશના ધણુ જામમાં વીમો ઉતારવામાં આવે છે અને તેની જવાબદારી વહેચાઇ જાય છે.

જેટલી જવાબદારી રાખી હોય તે મુજબ વીમાના દર રાખ્યા નેમજ અને તેમાં અમુક મળી વધારે ઘટાડો કરવો જોઈ કેટલીક સંજ્યાઓ સંપર્ક રાખી જાય મર્યાદા માટે જોઈકુવ જવાબદારી લેવામાં આવતી નથી ત્યારે બીજા જગ્યાઓ કેટલાક સંજ્યા દેશને રાષ્ટ્ર કપનીઓ પોતાને મારે જવાબદારી

લે છે જરમાનો અદર આવી ઘણી સોસાયટીઓ છે, અને તે બહુજ સારું કામ કરે છે ત્યાં જેતીના બળદોનો વીમાનો દર તેની કીમત પર સેક્ટે વધુ ટકા પ્રમાણે લેવામાં આવે છે પરંતુ તેમાં જો standard price (માત્રા) નો રાગ જાળવવામાં આવે તો કાળજી કરવામાં આવે તો પ્રીમીયમ ૬ ટકા લગી વધારવામાં આવે છે બોહીમીઆમાં વીમાનો દર દર પાંચ પાંચ વાસે જેમ અનુકૂળ મળે તેમ તેમ નક્કી કરવામાં આવે છે.

ઘણાં દેશોમાં ઘણાજ નાના તેમજ ઘણા જનાવરના વીમો ઉતારવામાં આવેલા નથી અને જે દેર લટાઈ, બલ્લે, હુંદલ વગેરેને લીધે મરી જાય અમર ચોરી, વીજળી, રેલ વગેરેથી તુકશાન થય તેનું બેખમ માથે લેવામાં આવતું નથી જે દેરનો વીમો પહેલીવાર ઉતારવામાં આવ્યો હોય તે દેરના વીમાની પોલીસીનો જમલ પહેલા પદર દીવસ પછી કરવામાં આવે છે આવી રીતે કરવાથી કોઈપણ ચેપી રોગ હોય તો તેની સામું પદર દીવસ ગાળે ત્યાં ક્યારેનકાઈન તરીકે ગણાય છે અને જો ઘણી સારી વાત છે દરેક જગ્યાએ વીમો ઉતારવાનાર સંસ્થાનો હોય તો તેને વીમાની કીમત આપવામાં આવતી નથી અને જે દેરના ઘણીની બેઠકારીથી દેરનું મોત નીવળ્યું હોય તોપણ તેને વીમાના પદસા આપવામાં આવતા નથી.

ઘણી જગ્યાએ જોયો ધારો છે કે દરેક મેન્ગરના નેટલા દેરોનો વીમો ઉતારી શકાય તેવો હોય તે બધા દેરોનો વીમો ઉતારાવે જ બેઠકો અને નહીં કે સારામાં સારા એક બે દેરોનો વીમો ઉતારવામાં આવે આમ કચોથી કચો થતી અટકશે માઠા દેરને જાતલ કરવા બેઠકો એક વીમો ઉતારાવેલું જીવન વર માદું પડે ત્યારે તેનો માલીક વીમાની કીમતના પદસા લેવાની લાલચે તેને મરી જવા ન દેતા દવા દારૂ કરી સાચું કરવામાં આવે તેને વધારે ફાયદો છે, કોમ તે સમયે જોવા હેતુથી જ દેટલીક મહાળીઓમાં જોયો ધારો હોય છે કે નેટલી રકમનો વીમો ઉતારાવેલો હોય તેટલી આખી રકમ 'વીમાની' તુકશાની તરીકે નહીં આપતા ફક્ત ૬૦ કે ૭૦ ટકા નેટલી રકમ 'તુકશાની' તરીકે આપાય છે દેટલીક મહાળીઓ વધારેમાં વધારે અમુક રકમ લગીનોજ વીમો ઉતારવો એ વાત પોતાના ધારા પેરણમાં પહેલાથીજ નક્કી કરે છે મહાળીમાં વીમો ઉતારાવતી વખતે દેરનો માલીક તેના જનાવરની કીમત જાહેર કરે છે પણ તે જાળવમાં જે ઘણા હોશીઆર હોય તેવાઓની મહાળીએ નીમેલી કમીટીનો પ્રતિનિધિ, ઉપરનો રાયમી અણુન છે, તોપણ દેટલીક મહાળીમાં દર ૭ મહીને

આ દેશમાં દેરનો વીંચો ઉતારવો બાબત.

ચેત ચેતાની જાતે ચેતાનું નવાની લેતા શીખે તથા જેડુનો - કસીમરો અને કૈ. સાધનવળા : કોઈક કહેસર કરતાં તમા કોઈક ખીજાને મદદ કરતા શીખે એવા જેડુથી કૈ-ઓપરેટીવ સોસાયટીઓ સ્થાપીને તે ઉપર દેખરેખ નાખી શકાય એવો અને ૧૯૮૪ની સાલનો દેશનો કાયદો હિંદુસ્તાનની સરકારે પસાર કર્યો ત્યાંથી હિંદુસ્તાનમાં કૈ-ઓપરેટીવ મંડળીઓ સ્થાપવાનું શરૂ થયું છે આ કાયદો પહેલા તો ખીંદારને માટે જ પેદા કરવામાં આવ્યો હતો પણ તેમાં ફેરફાર કરવાથી અરસ મરસ મદદ કરવાના બાબત સંકલ્પનેનો પડ્યો લાજ બેવામાં આવેલ છે અને ૧૯૧૨માં કૈ-ઓપરેટીવ સોસાયટીને માટે થીજો ધારો પસાર કરવામાં આવ્યો, અને આ ધારો ખીંદાર ઉપરના સહકારી રીતે થીજીને ઉપરથી વસ્તુઓ વહેંચવા ઉગાડવા તથા તેનો વીંચો ઉતારવા બાબતને પશ્ચ લાજ પાડવામાં આવ્યો છે, અને તે અમુક વ્યક્તિને લાભના મંડળોને લાજ ન થતા જન સમાજને ઉપરથી થઈ પડે તેવા મંડળોને લાજ પાડવામાં આવ્યો છે ખીંદારના સહકારી ચલોને મદદ કરે તેવા મંડળોમાં મોટા સહકારી ચલો સ્થાપવાને પણ આ કાયદો સમવડતા કરી આપી છે સાદા ધાતુ પૈસા બાધી ધનુજ સવાળ પુર્વક ચક્રવર્ત કરીને પછી જેમ જેમ ફેરફાર થયે તેમ તેમ ધીમે ધીમે આગળ કામ-વધાર્યો જસુ એજ આ કાયદાનો ફેરફાર છે કારણ કે આવા કામમાં ફેરફાર ન થયે ત્યારે કોઈક મુશ્કેલીમાં માર્યો, અને આસપરસ મદદ કરવાના તત્વની ઉધીજ, અમર માયસે.

હવે રહક થી રીતે દેરનો વીંચો ઉતારવા મંડળોની જરૂર આવે છે કુલ રાખી તેવા મંડળો ફેરફાર રીતે ફેરફાર નીચડે, તે બાબતને આપણે વીચાર કરીશું. હવેની વીંચો ઉતારવાની કામગીરી એજા સ્થળ ધી વીચાર કરતા પહેલા જે પ્રાણીઓની જાતનો વીંચો ઉતારવાનો હોય તે પ્રાણીઓની જાતમાં મરણ પ્રમાણ ફેરફાર આવે છે તેની ચોક્કસ તથા સ્થાપનાની ખાસ જરૂર છે, તેમજ મરણ પ્રમાણ ફેરફાર આવે છે તેના વીંચો ઉતારવાની જરૂર છે પણ વીચાર કરવો એકજો આ દેશમાં દેરના જન્મ-મરણનું પત્રક નહી રહેતું હોવાથી ચોક્કસ મરણ પ્રમાણ બાબતનું જરૂર સુરક્ષિત પડશે.

વળી લેપી રાજો વખતે વખત કાટી નીકળતા હોવાથી તેમજ તેને લઇને

ચતા મરણે તુ પ્રમાણ અનિશ્ચિત હોવાથી વીગો ઉતારનાર મહોજી તે જાણત
 મો પુણે વીચાર કરીનેજ વીમાનો ઠર નહી કરવો જોઈએ. આ જાણતમાં મદદ
 કરવાનું કામ વેટેરીનરી ડીપાર્ટમેન્ટનું છે જોઈતા પ્રમાણમાં ડોકટરો નહિ
 મળતા હોવાથી તેમજ જે છે તેનો લાભ જરૂર ન પ્રજા પુર્ણ નહિ લેતી હોવાથી
 આ ખાતું લોકોની જાણમાં જેવું જોઈએ તેવું આવેલ નથી હાલની સુધરેલી
 રીતે ચેપી રોગોને કાણુમા રાખવા સારૂ તેમજ તે ફાટી નીકળતા
 અટકાવવા સારૂ જે ઉપાયો ચોજવામાં આવે છે તે હંમેશા લોકપ્રીય
 થતા નથી. કારણ કે તેથી કેટલીક વખત લોકોને અગવડતા લોગવવી પડે છે.
 તોપણ ભવિષ્યને માટે આપણે ઘણી સારી અથા રાખીશું કારણ કે આ ખાતા
 નો લાભ જાહેર પ્રજાને જેમ વધારે મળે તેમ દરેક સગવડ ધીમે ધીમે કરી
 આપવાની નામદાર સરકારની રાજ્ય નીતિ છે તેમજ સદમાગ્યે જાહેર પ્રજા
 પશુ આ ખાતા પી કદર કરતા શીખતી જાય છે આ ખાતું આવા કામોમાં
 આપણને મદદ કરવા તઈયાર છે ફરજિયાત કામદો નહી હોવાથી લોકોએ ચેપી
 રોગોના સંબંધમાં જે ઉપાયો લેવાના છે તેમાં આપણને મદદ કરવી જોઈએ.
 જ્યારે એક સ્થા અગર મહાનના નાણાને નુકશાન પહોચતું હોય ત્યારે જનમ
 માનના લોકને માટે લેવાના ઉપાયો પોતાના અભાવ અગર બેદરકારીથી દોષ
 ગેમ્બર લેવા ના પાડતો હોય તેને સ્થા અગર મહાનના ધીમ ગેમ્બરોએ
 સમાનુભૂતીથી કબાલુ કરવું એ સલાહ બરેલું છે આ દેશમાં જે વીમા કામ પીએ
 ચેપી રોગથી મરતા જતાવરોની નુકશાની આપવાનું માથે લેવાનું કરે તો ધીમ
 દેશે કે જ્યાં આવા રોગો બહુ નુકશાન કરતા નથી અને જ્યાં આવા રોગોથી
 મતા મરણ પ્રસંગે જતાવરના માલીકને સરકાર નુકશાની બરી આપે છે, તે
 દેશોના કરતા વીમાના ઠર વધારે રાખવાની જરૂર છે.

દારનો વીગો ઉતારનાર મહોજીએ ચેપી રોગે થી ઘાતા મરણોની નુકશાની
 આપવાનું માથે લેવાની જાણતમાં ઘણા અનુભવીઓ વીરુધ્ધ છે તોપણ આ રીતે
 મના મુજા ચોજક મેજર વોલર સાહેબનો એવો મત છે કે અમુક અપવાદો
 સિવાયના ધીમ ચેપી દરદો નુકશાનીમાં ફાળવ કરવા જોઈએ અને જે તેમ
 કરવામાં ન આવે તો વીમાનો લાભ ઘણેજ નજીવો છે નુકશાનીમાં અમુક
 ચેપી રોગો ફાળવ કરવાથી લોકોને ખૂબી મદદ મળશે અને જો આ ચોજના
 કોલેમદ ઉતરશે તો મહોજીઓ ઘણેજ લોકપ્રીય થશે વળી ચેપી રોગોને
 નુકશાનીમાંથી જાતલ કબાલ ધીમ પશુ કેટલીક સફેદલીઓ ઉભી થવા સલાહ

છે, એક અથવા વધારે રોગોન જાતલ કરવા હશે તેવે પ્રસંગે રોગનું નીહાન કરવામાં મુશ્કેલી પડશે ઘણી વખત અનુભવી માણસો પણ રોગની પરિક્ષા કરવામાં ભુલો કરે છે આ દેશમાં કેટલાક એવી રોગોનો જાતલ નુકશાન - કમતા નથી વીમાની યોજના પ્રસાર પહેલાં નીચેના એવી જાહેના સબધમાં માણવાની જરૂર છે —

૧ Kindercorast (શીશી અથવા ગાતા) એ રોગોમાં મરણ પ્રમાણ ઘણું મોટું છે અને જ્યાં એ રોગ ફાટી નીકળે છે ત્યાં જાતના ઠોરને, તે રોગ લાગુ પડવાની ખીક છે સપાટ પ્રદેશમાં આ રોગનું મરણ પ્રમાણ ૫૦ ટકાનું મરણ છે જ્યારે હુમરાલ પ્રદેશમાં તે લગભગ ૯૦ ટકા જેટલું જણાયેલું છે એટલા માટે હુમરાલ પ્રદેશના જનાવરોને વીમો ઉતારતી વખતે આ રોગને માટે નુકશાનીની જવાબદારી લેવી સલાહ ભરેલું નથી વળી આ રોગમાં નાના જનાવરોનું મરણ પ્રમાણ ઘણું મોટું આવે છે અને તેથી કરીને જો નાના જનાવરોને વીમો ઉતારવામાં ન આવતો હોય તો મરણ પ્રમાણ ઘણું યોગ્ય આવશે આ રોગ થતો અઠવાણને માટે જનાવરોના શરીરમાં ખીમકારી દ્રાવણો વસી મુકવામાં આવે છે અને તેથી અમુક વખતે સુખી આ રોગનાં સામો બચાવ થઈ શકે છે આ રોગ ફાટી નીકળે છે ત્યારે જો વેટેરીનરી ખતાને ખગર આપવામાં આવે અને જો જનાવરના ઠાકટગી સલાહ મુજબ ઉપાય કરવામાં આવે તો મરણ પ્રમાણ ઘણું યોગ્ય આવશે

૨ Necrotic Ganglion (ગળસુઠો અથવા ગળગોટું) આ રોગ સીનાશાળા પ્રદેશમાં ફાટી નીકળે છે અને તેથી બધા જ નુકશાન થાય છે મુખ્યત્વે કરીને આ રોગ લેસોનેજ લાગુ છે છે અને તેથી કરીને લેસોનેજ વીમો ઉતારવો કે નહીં એ શક બનેલું છે કેટલીક જગ્યાએ આ રોગ નીચમીત રીતે ૬૨ વરસે ફાટી નીકળે છે તેમાં મરણ પ્રમાણ ૯૦ ટકાનું ગણાય છે તો ધણું Ganglion (માતા) ની પેઠે આ રોગ વધી જાતના રોગને ધણું કરીને લાગુ પડતો નથી અને એતીના ઠાગ ૧ જાતના જાણદોમાં તો તે જાણજાણાય છે જો આરોગ્યતાના નીચમે જાણવવામાં આવે, ઠોર જાણવાના તલેલાઓ સુદૃઢી હવા અને અવાળાવાળા જનાવરોમાં આવે અને જનાવરોને જાણ ૫૫ થી ખાવામાં આવે તો આ રોગ ધનો ઘણું દલ્લે અટકે એ શકાય છે, આ રોગ ૬૨ વરસે ફાટી નીકળતો હોય ત્યાં આમાસાની શરૂઆતમાં લેસોને ૧ થી ૬ થીમાં આવે તો આ રોગ નીવડત ફાટી નીકળતો નહિ

૩ *Woolfing* (જામરીક) આ રોગને ગળસુઢામા ઘોડા સંજ પહોવાથી ચીપીસા કરવામા સમાળવણુ છે પણ કચ્છીને લેસોને આ રોગ લાગુ પડશે નહિ ગળસુઢાની પેઠેજ આ રોગોમાં પણ આરોગ્યતાના નીચકોપર ધ્યાન આપવામા આવે તે મરણુ પ્રમાણુ ઘણું ઘોડુ આવે પરંતુ આ પ્રાંતમા રોમની બીક ઘણીજ થોડી છે કારણ કે તે આ ગાળુ જવલેજ જણાય છે

૪ *Black Quarter* (ધાવડ) આ રોગ ઘણું કરીને આ જાતની જોડરના ઢોરનેજ લાગુ પડે છે અને આ પ્રાંતમા આ રોગ નહિ જેવો હોવાથી તેને ગાંઠે નુકશાનીની જવાબદારી લેવામાં કાંઈ હરકત જેવુ નથી.

Foot & Mouth Disease (મોવાસો) આ રોગથી ઢોર મરી જતું નથી પણ ઘોડા વખત અત્યવશ પડેલો છે અને તેથી આ રોગની તો જવાબદારી લેવીજ નેઇએ.

૫ જોરાકના અનીયમીતપણાથી, અકસ્માતથી અથવા મહેરથી જનાવરનું મરણુ થાય તેમા નુકશાનીની જવાબદારી તો કપનીએ લેવી જોઇએ પણ તેમાં જનાવરના માલીકની જોડરકારી, તો નથી તેની વજનીજ થવી જોઇએ હુકાળનુ જોખમ પણ લેવુ જોઇએ. પરંતુ તેમા સરકારની ગઠક તથા ખાનગી મહેરમોની અખાતોની માગણી કરવી જોઇએ.

આ બધા ઉપરથી જણાયે કે વીમાનો ફર નહી કરવો એ કાંઈ સહેલી આખત નથી ફરક રથળે રથાનીક આખતો પણ ધ્યાનમા લેવી જોઇએ. જે ઘોડો આવી સોસાયટીએ સ્થાપવાનો પ્રયાસ કરે છે તેમની અકકલ અને દીર્ઘ દષ્ટીપર મહત્તીના બનીબ્યનો મોટો આધાર છે જે જગ્યાએ વારવાર થેપી રોગો ફાટી નીકળે છે તેવી જગ્યાએ સોસાયટી સ્થાપવી સલાહભરેલુ નથી તેગજ અર્થાં છીમતી જનાવરો ન હોય ત્યાં પણ આવા મહત્તો નીરૂપયોગી છે વળી જગ્યા ફર વરસે ગળસુઢા ફાટી નીકળતો હોય ત્યાં લેસોનો વીરો ઉતારતાં પહેલાં બહુજ વીચાર કરવાનો છે ખાસ સજોગો સાંવાય થેપી રોગની જવાબ દારી સોસાયટીએ માથે લેવી જોઇએ સોસાયટી સ્થાપ્યા પછી જો તરતજ કાંઈ થેપી રોગ ફાટી નીકળવાથી, મરણુ પ્રમાણુ એકદમ વધારે આવે તો સોસાયટીને થણુજ નુકશાન થાય અને આવા પ્રસંગે સોસાયટીને લીકવીડેશનમા લઈ જવો જોઇએ અને જે ફર રહ્યું હોય તે ફર મેમ્બરોમાં ફાળે પડતુ પડેલી રેલુ જે જનાવરો આ રોગમાથી સાચ થયા હશે તેઓને ફરીથી તે રોગ લાગુ પડે નહિ, અને તેથી જનાવરોનું મરણુ પ્રમાણુ એકદમ ઓછું થઈ જવો.

આમ થવાથી તેજ મડળીને પુનર્જન્મ અપવો વધારે લાભકારક નીવડશે જે કોઈ મડળીના જનાવરો પહેલાં થોડાં વરસ લગી ચોપી રોગથી મુક્ત રહેશે તે મડળીનું રીઝર્વ ફૂંડ ઘણું સારું એકઠું થઈ જશે અને ત્યારપછી તે મડળી કોઈ બી આકૃતની સામે મહેલાઈથી ટકી શકશે અને પોતાનું કામ ક્ષેત્રગતી થી ચલાવશે.

કેા જોખરેટીય સોસાયટીઓના મે રજીસ્ટાર સાહેબ તમકૃથી "કયુ" નામનું એક ચોપાનીઉ છપાવી બહાર પાડવામાં આવેલ છે તેમા જનાવરોની કીમત ઉપર સેકડે પાચ રકમનું પ્રીમીઅમ લેવાની સુચના કરવામા આવેલ છે આ સુચના ઘણેજ વીચાર કરીને કરવામા આવેલ હોય તેમ જણાય છે કારણ કે તે ચોપા રીઆમા જણાવ્યા પ્રમાણેના અપવાદો સીવાય ચોપી રોગોની ભેળમદારી પણ મડળીએ માથે લેવી ભેઇએ એમ મે રજીસ્ટ્રાર સાહેબ સુચના કરે છે છતાં પણ રચાનીક રજીતિનો વીચાર કરી આ કર પોતાની સોસાયટીને માફક આવશે કે નહિ તે જોવાનું અને નકકી કરવાનું કામ સોસાયટીના મેમ્બરોનું છે વળી સલાહ ભરેલું છે કે બીજો વધારે અનુભવ મળતા લગી શરૂ આપનાં ચાલી સોસાયટીઓએ ખેતીને ઉપયોગી થઈ પડે તેવા બળદોનેજ વીમે ઉતારવો જોઈએ કારણ કે આ દેશમા આવા જનાવરોની માવજત વધારે સારી થાય છે બહુજ તાતા તેમજ બહુ ઘરડા જનાવરોનાં પણ વીમે ઉતારવો સલાહ ભરેલું નથી ચાચી બાર વરસ લગીની ઉમરના જનાવરોનો વીમે ઉતારવામા જસએ ફરકત જેવું નથી દાત જોઇને બળદની ઉંમર ઠેલી ગકાય છે તોપણ છ વરસની ઉંમર પછી ચોઠઠસ ઉમર ઠેલી શકાશે નહીં જેથી મોટી ઉમરના જનાવરોની ઉમર નકકી કરવામાં મતભેદ થાય ત્યારે તે જનાવરને પડતું મેલવું સલાહ ભરેલું છે.

વીમાને માટે જનાવરોનાં તપાસણી અને કીમત ચાચ છે ત્યારે કેટલાક જનાવરોના શરીરમા અમુક એરી રોગના બીયા હોય છે જે આવારણ તપાસમાં માત્રમ પડતા નથી પણુ ધીમે ધીમે તે બીયા ઉછરે છે, અને થોડી સુદત ગયા બાદ તે હરફ ગણીર રૂપ પકડી બહાર પડે છે માટે હરફ સોસાયટીને માટે સલાહ ભરેલું છે કે તપાસણી અને જનાવરની કીમત ચાચ પછી અમુક સુદત દાખલા તરીકે દમ કે બાર હીવસ ગયા બાદ જો જનાવર મરણ પામે તોજ નુકશાની આપવી એવો કાયદો પહેલેથીજ કરવો જોઈએ વળી લડાઇમાં જનાવરની નુકશાની થાય, જનાવરની ચોરી થાય, રેલવેની સુમાફરીમા કોઈ નુકશાન થાય, કોઈ ત્રીજા પુરૂષે કાયદા વીરૂધ્ધ વર્તન કરી જનાવરને મારી

નાંખ્યું હોય તેવા વખતે તેમજ જ્યારે દોરમાં એથી રોગ ફરી નીકળે ત્યારે સોસાયટીની સુચના મળ્યા છતાં માલિકે દોરના ટાકટરની મદદ ન લીધી હોય તેવા પ્રસંગોમાં સોસાયટીઓ નુકશાની વારી આપવાનું માથે લેવું જોઈએ નહીં. કારણ કે આવા પ્રસંગો માલિકની બેઠકારી તથા ગૃહસ્તીથીજ આવી પડે છે. વળી આવી બાબતમાં ઘણું અપ્રમાણીકપણું અટકાવવાને માટે સુખ કીમતના અમુક ટકાજ નુકશાની આપવાગે આવશે અને નુકશાની આપવાની રકમ વધારે મા વધારે અમુકજ રહેશે, એ પહેલાથીજ નક્કી કરવું જોઈએ, અને અનુભવ નળે આવા કષ્ટત ધારા ધેરણમાં દેલીક છુટ મેલવી સલાહ બરેકુ છે.

જોછામાં જોછા વીમાને માટે જનાવરોની સંખ્યા ૧૦૦ ની અને મેમ્બરો રોની સંખ્યા ૧૦ ની હોય નહિ ત્યાં સુધી સોસાયટીની શરૂઆત કરવી નહિ તેમજ અતી ઘણા જનાવરો અને મેમ્બરો સાથે પણ સોસાયટી સ્થાપવી નહિ ખરચ ધણું કરકસરથી કરવું જોઈએ મેમ્બરોએ જેતાની સેવા સોસાયટીને મદદ આપવી મેકરેટરીને સોસાયટીનો હિસાબ વગેરે રાખવાનો હોવાથી તેને થોડો ખર્ચ આપવો. સોસાયટીના ફોર્મ અગર નુકશાની તેની કીમત આકતારી અને મેનેજર કમીટીની જાહેરાત ઉપર આધાર રાખે છે જ્યારે ફોર્મપણું જનાવર મરી બચ ત્યારે કીમત આકતારી કમીટીના એક કે બે મેમ્બરો તેનું મરફુ તમાસી જોઈતું સર્ટીફિકેટ આપવું મેનેજર કમીટીએ આ સર્ટીફિકેટ તપથી જોવું અને કાર્ડ શકે પડે તો ખાતરી કરી જોવી જનાવરોની આરોગ્ય તા જળવાય તે માટે અમુક નીચો ઘટવા જોઈએ અને વીધો ઉતરાવેવા જનાવરોના માલિકે તે નીચગાનુમાર જનાવરોની ગાવજત કરે છે કે નહીં તે પણ ધ્યાન રાખવું જોઈએ જો બની શકે તો જહારગામથી નવા ખરીદ કરેલા જનાવરને ૧૦ દિવસ લગી ગામ બહાર કવારનટાઈનમાં રાખી પછીજ ગામના જનાવરોની સથે મલવા દેવા આમ થવાથી એથી રોગોનો બચ જોઈએ રહે. ત્રીજી અને બીજા દોરના વેપારીઓ જો વેપાર રહે પોતના જનાવરો એક ગામથી બીજા ગામ લઈ ને ફરે છે તેવાઓના જનાવરો ગામથી નજીક નહીં રાખતાં થણે દૂર રહેવા દેવા કારણ કે આવા જનાવરોમાં ઘણું કરીને હમેશા એક અગર બીજા એથી રોગ ફોચ છે અને તેઓજ આવી રીતે ફરવામાં રોગનો ફેલાવો કરે છે નુકશાનીની રકમ તુરતજ આપી દેવી જોઈએ તો પણ જ્યારે એથી રોગ ચાલતો હોય ત્યારે જનાવી જાણી જોઈને કરવી પ્રવળ કે કેલા જનાવરો મરી જશે તે કોઈ નહીં નહીં હોવાથી માં શાત થરા પછી ફરવામાં ન આવશે.

બોલેકોને મુકશાનીની વકમ કાલે પકડી વહેચી આપવી આ કમવાથી બીજો લાભ એ થયે કે રોગ ચાલતો હશે ત્યારે ગામમાં બીજા નવા જનાવરો કોઈ લાવશે નહીં અને તેથી નવા આવનાર જનાવરોને પણ રોગનો ભય રહેશે નહીં.

૧ આ લાભો નીળાધ વાગ્યા પછી વાચનારને એટલી તો ખાતરી થઈ હશે કે હિંદુસ્તાનના ગરીબ ખેડૂતભાઈઓના લાભને માટે દોરોને વીમો ઉતારનારા સહકારી ગઠણોની ઘણીજ જરૂર છે હવે આવા મહાનો કેમ કરી શકાય અને લોકપ્રીય થાય તેને માટે નીચેની સૂચનાઓપર વીચાર કરવાની જરૂર છે.

૧ પ્રચારકાર્ય—દોરોનો વીમાથી થતા ફાયદાઓથી ખેડૂત વર્ગ તરફ અજ્ઞાતા હોવાથી વીમાઓથી થતા ફાયદાઓનું સાદીત્વ છપાવી ખેડૂત ભાઈઓના મક્કતે વહેંચવું જોઈએ અને સરકારી ખેતીવાડી અને વેટરીનરી ખાતાના અમલદારોએ તેમજ સહકારી ખાતાને મદદ કરનારા આનરરી ઓરગેનઇઝર સંજોગોએ આ જાણતમા રચ લઈ જ્યારે જ્યારે તેઓ પોતાની નોકરીના અર્ગે ભામરાઓના જય અને ખેડૂત ભાઈઓના સહવાસમાં આવે ત્યારે આ વિષય પર ચર્ચા કરી ખેડૂતભાઈઓને આ વિષય સમજાવવાનો બહુ જરૂર છે.

૨ ખેતીને ઉચેચી જનાવરોની જાત સુધારવી અને સારી રાખવી એ રાજ્યની ફરજ છે એમ સમજી દેર ઉછેરનારા સહકારી મહાનો અને દોરોનો વીમો લેનારા તેવાજ ગઠણોને નામદાર સરકારે દરેક રીતે મદદ કરવી જોઈએ આવા મહાનોના વહીવટમાં થતા ખર્ચમાં નામદાર સરકારે સારી ચાટ મદદ લીધે આપવી જોઈએ ગઠણોના માફા જનાવરોની વેટરીનરી ખાતાએ મક્કત સારવાર કરવી જોઈએ કે રોગના ભય કરે એવી રીતે ફાટી નીકળે છે ત્યારે તેમજ હુમાળ વગેરે પ્રસંગોએ દોરોના સખ્યાબધ મરણો થાય છે અને તેથી તેઓ પ્રસંગોએ આવા મહાનોન ઘણીજ તુલાની સહાય કરવી પડે છે માત્ર આવા પ્રસંગોએ નામદાર સરકારે આવા મહાનોને ખાસ મદદ આપવી જોઈએ ગામડાઓમાં દોરોના જન્મ મરણના પત્રકો ન રહેતા હોવાથી આવા મહાનોને વખતો વખત મોટા જોખમમાં ઉતરવું પડે છે, માટે આવા પત્રકો દરેક જગ્યાએ રાખવાને માટે નામદારે ખાસ કાયદો કરવો જોઈએ.

૩ દોરોનો વીમો લેનારા ગઠણોને માટે હાલમાં જે નીચમો નકકી કરેલા છે તેમાં પણ ફેરફાર સુધારા વધાવ કરવાની ખાસ જરૂર હોવાથી આ સબધમાં વીચાર કરવાને માટે નામદાર સરકારે એક બાજુ નવી ટમીટી નીમવી

જેમજ અને તે કમીટી તપાસ કરી જે રીપોર્ટ કરે તે પર સરકારે સંપૂર્ણ ધ્યાન આપવું જોઈએ.

છેવટમાં જણાવવાતું કે મુખ્ય ઇલાકાના ભરૂચ છંદાના અઠલેશ્વર તાલુકાના ગોરમ ઠા બેટ નામના ગામમાં આવી એક કૌ-સોપરેટીવ ટેલ ફેબ્રિકેશન સોસાયટી આજ બાર વરસ થયા સતોષકારક કામ કરી રહેલ છે. જેમકે તે સોસાયટીનો પ્રેસીડેન્ટ છે સોસાયટીની સ્થાપના વખતે જેમકના ઉપરી અધીકારી મે કર્નલ વોલર સાહેબ બહાદુર જેઓ તે વખતે આ ઇલાકાના વેટેરીનરી ખાતાના સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટ હતા તેવજુ સાહેબે સોસાયટીની શરૂઆતની વ્યવસ્થા કરવામાં વળતો વખત ભણીજ અગત્યની સલાહ અને સુચનાઓ આપેલ છે અને આ નીગમમાં જે કાંઈ લખાયેલું છે તે બધું મે વેલર સાહેબની આ સુચનાઓ અને તેમના આ વિષય પર લખાયેલા લખાણોનેજ આધારી છે.

વાયવ્ય ખાલુના તીક.

(મુખ્ય ઇલાકાનું ખેતીવાડી ખાલુ ઇ. સને ૧૯૨૭ નું હસ્તપ્રત નં ૧૪)

વાયવ્ય ખાલુના તીકા ગ્રીષ્મ, કાળીવાડ અને ગુજરાતમાં વખતો વખત જોતામાં આવે છે, અને તેઓ ઘણું નુકસાન કરે છે આ ત્રણે પ્રદેશમાં ઓક્ટોબર ૧૯૨૬ થી ફેબ્રુઆરી ૧૯૨૭ સુધી તેમનો ધણો સમ્પત ઉપદ્રવ હતો તેમજ આક્રમણ ૧૯૨૭ના જુન માસમાં સીધા ફરીથી શરૂ થયું હતું.

૨ આ તીકાની ટેલો સારી રીતે જાણીતી છે સીધ અને રજપુતાનાના ગ્રામના રેતાળ ભાગમાં તે ઇંડા મુકે છે ઇંડાવાળા મધ્ય ગ્રામથી ઉત્તર દિશામાંના ગોડા ભાગ પર તે હુમરો કરે છે સમ્પાનક તીકા એકજ જગ્યાએ જમ્યાનક ઇંડા મુકે છે ગોડાકે એકરના ક્ષેત્રજની અદર ફેલ્ડીક અનુકુળ જમ્યાઓમાં તે એક મળુ જેટલા ઇંડા મુકી શકે એક જમ્યામાં લગભગ સો જેટલા ઇંડા હોય છે, અને એક ઇંડાનો વ્યાસ લગભગ દોઢ મીલીમીટર હોય છે.

૩ તીકાનો હવનકમ નીચે મુજબ હોય છે—

(અ) ઇંડા

(બ) લગભગ ૭ અંકવાડીઆ બાદ ઇંડામાંથી પાંચ વિનાશ સુધી તીકા નીકળે છે,

(ક) ખીના છ અક્ષરીઆ ખાંદ આ સુક્ષ્મ તીડ વધીને પાખવાળુ મોટું (પ્રા. કીટક) તીડ બને છે

(૩) ત્રણ માસ પછી પાખવાળા તીડ ૫ નર માદાનો સંગોગ થાય છે ખાંદ વડા મુખીને મરી જાય છે

૪ આ પ્રમાણે ઇંડાથી શરૂ કરી ફરીથી તીડ ઇંડા મુકે ત્યાંસુધીને તેનો જીવનકાળ લગભગ છ માસનો, હોય છે ઉડતી અવસ્થામાં તીડ જનશુકાં આવી કીડમંડની ગટવાળાં ગરુ હોય છે પરંતુ સંગોગની અવસ્થામાં તે ખીજા ગમ ધારણ કરે છે સ્તાવરણનો ઉડના તીડને લોકો સારી રીતે જાણખી રાકે છે.

૫ ઇંડા અને પાખ વગરના તીડની અવસ્થાઓ (અડાવસ્થા અને પાખાવસ્થા) તીડોને નાશ કરવા માટે ખાસ ઉપયોગી છે. તીડોને નાશ કરવા માટે નીચે મુજબ સૂચનાઓ છે —

(અ) ઇંડાનો નાશ—જે જગ્યાએ ઇંડા મુકેતા માનુષ પડે તે જોઈ ગાંધી ખેડી નાખી જોઈએ જેથી જરૂરને ઇંડા જમીનમાં ઇંડા દટાઈ જશે

(ખ) સુક્ષ્મ તીડોનો નાશ—પુરાતના સેવાએસા સુક્ષ્મ તીડો માનુષ પડે તે જગ્યાનો સંખ્યામાં સમઢી નાખીને અથવા તે ડાળા ઝાખળા એકા કરી સજાગી મુકવાથી તેમનો નાશ ગઈ રહે

(ક) કૂચ કરતા નાના પાખ વિનાના તીડોનો નાશ—જેદિશામાં તીડો જતા હાય તે નિયામાં બે પુટ ઉડી અને બે પુટ પહોળા આડી ખાંદ ખેડી તેમાં તેમની હાખ દેવા લાકવાનું કામ મદ, જગ અથવા છાકરાઓ દાખમાં મડેતી ડાખ જાઓ નાં સહેતાઈથી કરી રાકશે ખાંદમાં આવી પડતા તીડોને મોટીથી પુરી નાખ વને ખાંદની સામી જાણુએ મજુમોને ઉભા રાખવા એકે ખાંદ પુરામ જતા ખીજની નડ્યાન કરવી ખાંદમાં દટાઈ ગએલા તીડો બહાર નીકળી જવા ન પામે એટલા માટે હેપની ઝોરીને ખચવતી દુધી બેસાડવી.

(૬) પાખ વિનાના મોટા તીડોનો નાશ—જેમ જેમ તીડો મોટા થતા જાય છે તેમ તેમ તેમનો નાશ કરવાને ઉપગ્રનો ઉપાય નકામો થતો જાય છે, શરૂથી મોટા તીડો સહેલાઈથી ખાંદમાંથી કુદકો નારી બહાર નીકળી જાય છે, પરંતુ જો તેમની ખીજ જમીનમાં ઠહોડવામાં આવે તે તો એમાં કોઈપણ કચરા પુત્ર તેજે સતીષ જાય છે એમની આંદેવો લગ સહેતાઈથી લઈ ગ્રહાય એમ છે ધાગ અથવા કચરાની એક નાખી પાખ બાધી તીડો તે તેમાં હાંપી દાખા, પછીથી એ કચરાને સજાગી મુકવે ત્યાંમ કરવાથી આખા રોજાનો નાશ કરી ગામરો.

૬ પાખવાળા ઉડતા તીડોનો નાશ—તીડો રાણુ ઉડતું જગ્યાએ ત્યારે તેને દુધાગર બેસતું એટલા વન પ્રય ન કરવો જોઈએ. જો તીડ એક વખત દુધાગર આવી

પકડા તો પકડી લેવનો બચાવ થઈ શકેનો નથી અને ૧૦ થી ૧૦૦ ટકા સુધી નુકશાન થઈ આવે.

(૧) ઘઉં પર તીડને ખેસતા અંદાવવોને માટે માણસો ખેતરમાં ખાસ હીલચાલ કરતા રહે એ સંકેતો વધુ અમરકારક છે તે માટે મજૂર, બાંધરા અને છોકરાઓએ ખેતરમાં એકઠા થવું, આસપાસ ફરવું, લુગડા હલાવવા, અથવા નગારા કે ધારતેવના ખાલી ડાબા વગાડી અવાજ કરવો આ નગારા અને ડાબાનો અવાજ તીડોને અટોકવવા અસરકારક છે કે નહિ તેની આપણને હજી ચોક્કસ ખાતરી નથી પરંતુ માણસોની હીલચાલ ને આથી વિશેષ બળે મળે છે તીડોની દીશા બદલાવવાને માટે કુમાડા કરવા તે પણ એક ઉપાય છે.

(૨) થંડીવાળા મહીનાઓમાં ખાસ કરીને ડાહી રાત્રે જમીન કે ઝાડોપર બેઠી જાય છે, અને બીજા દિવસે સવારે ૯-૧૦ વાગ્યા સુધી બીનકુન હીલચાલ કરતા નથી મનના વખતે તીડોનો નાશ થઈ શકે, તે માટે ઝાડપરથી નીચે પાડી તેમને છુટી સ્થળ ખાળી નાખવા અથવા જમીનમાં દાદી દેવા.

(૩) જે તીડના ટોળા કોઈપણ પાકપર બેસી જાય તો નીચે બતાવ્યા પ્રમાણે તૈયાર કરેલી જાળમાં તેમને પકડી શકાય આકૃતિમાં બતાવ્યા પ્રમાણે બાર પુટ ઘામો, ૮ પુટ પહેલો અને ૨૫ પુટ પનાનો કાથળો તૈયાર કરી વાસના ચોક્કા ૧૨+માં ઉપર સીતી દેવો ચોક્કાને બે છોડેથી પકડી ખેતરમાં અધધી ફેરવવું આથી તીડો કાથળામાં પકડાઈ જશે પકડાએતા તીડોનો નાશ કરવો.

(૪) ઝાંઘ પીળા તીડોનો નાશ — પીળા તીડ ખાવામાં થોડું જ નુકશાન કરે છે, પણ તે ઇંડા મુકે છે તે શોધી કાઢવાને માટે તેમની ધરી સલાખ પુર્વક તપાસી રાખવી જોઈએ અને ઉપર જણાવ્યા મુજબ નાશ કરવો જોઈએ.

૭ સારાશમાં ઉપયોગી મુદ્દાઓ નીચે મુજબ છે,—

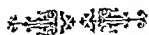
(અ) ઇંડાનો નાશ કરવો.

(બ) નાના તીડોનો નાશ કરવો.

(ક) જે તીડના ટોળા નજીકના ગાયેનાં સાલખવામાં આવે તો કોઈપણ જાતના વ્યવસ્થિત સંગ્રહન બચાવવું જેથી યોગ્ય સમયે લેડો એકદમ તૈયાર થાય અને તીડ દીશા બદલે નહિ ત્યાં સુધી તેમનાં ઘઉં બચાવે.

(ઢ) રાત્રે શાત પડી રહેલા તીડોનો નાશ કરવો.

(ધ) પીળાં તીડ ક્યા બેસે છે તેની શોધ કરવી અને ઇંડાનો નાશ કરવો.

ખેડુતોનું પરતંત્ર જીવન.

(લેખક શ્રી રા. રા. ત્રીભોવનદાસ રેવણદાસ તુમડી.)

(ગયાના આગસ્ટ અઠધી આશુ)

(૭)

જમી નામાત ઢોરચરો પશુ પ્રથમ રાખવામાં આવતો હતો. પણ ગામ નાં કુસપને લીધે ઢોરચરો રાખવાની પૃથા પણ હવે નાણુક થઈ છે જેથી ગરીબ અજ્ઞાન ખેડુત નબળા વર્ષોનાં ઢોર ગહાકેટ વેડી પાળી શકે છે હાલ અમિ ગામ કુસપ છે ઘાસ વારો કાવવાના સુધરેલા દેશોની માફક જુદા જુદા ગામડામાં દોતા નથી તેથી ગામાત ખતી કે ખેડુત પોતાના માલકીનાં ગલાણુમા માસના કુદલા પાળવામા આવે છે આ કુદલા ગામના કુસપને લીધે અદાવતીઆ બાળી મુકે છે આવા પ્રસંગે, ખેડુતની પાયમાલી ધવાનો સકળ ઉલો ધાય છે, પ્રજા! ખેડુતની જાહેર ચઠો ને તેમના દુખ નીવારો!

પસના વખતમા ખેડુતો ધાન્યાદિ તુલ ધણા જઠયામા વાવતા જેથી અતીવૃદ્ધી

પવા ખડબુદિ જેવા પ્રસંગોએ ધાન્યો નહી પાકે તો તેના ઉત્ત સાઠા ઢોર ન ચારા તરીકે ઉપયોગમાં આવતા, પણ હાલના ખેડુતોએ કપાસનો સાથ લાવ ખાવા ખાતર ધાન્યહી તુલ વધુ પ્રમાણમા વાવવાની પદ્ધતી નાણુક કરી છે ધણા ખેડુતોતો ધાન્યાહી તુલ બીલકુલજ વાવતા નથી આવી અમલની મોતો જેવી પૃથા નહી અનુસરવાથી ખેડુતોને ધાન્યાહી અને ધાંસ ચારો મેળવવાને નબળા વર્ષે ઘણુજ સકટ લોગવણુ પડે છે ખેડુતોને આ જાળત વારવાર સમજાવવામાં આવે છે, પણ તેઓ દેવાના દાસ હેવાથી કપાસને વધુ ભાવ ખાવાના હેલે જુની પદ્ધતીને અનુસરતા નથી અને દેવામાં કુબેલાજ રહે છે પ્રજાની કૃપા થશે ત્યારે ખેડુતોને સુધરતાં વાર લાગશે નહીં જનતા તો બાધ આપી શકે પરતુ ખેડુતો અજ્ઞાનતાને લીધે સુધરે નહી તો તે તેમના સાચ્યનોજ દોષ ગણાય વાચકવૃદ્ધ! ખેડુતોન તેનો અજ્ઞાનતાને લીધે કેટલી પથેમાની ભેઠની પડે છે તેના જાણ ઉપરની બાળનોથી કરી ક્રેશો!

સરકારી ગૃહ—

આ મહા પીલાવવામાં ખેડુતને અવજનિય મુરકેલીઓ અજુબાવતી પડે છે અને તે મુરકેલીઓતુ અમુકિથત વધુન આપવાને હું અસમર્થ છુ છતા આથી

સકાય તેવી જાળવત જણાવુ છુ આ ગૃહ નીભાવનામાં ખેડુતને સક્ષાર એટલે સરકારી નોકરી એડે કેવો કારોબાર ચલાવવો પડે છે તેના સમાસ થાય છે એ કારોબારમાં ખેડુતને તેની અજ્ઞાનતાને લીધે ઘણી મુશીબતો પડે છે. ખેડુતને પોતાની ખેડની જમીન તેમજ વર ચલાવુને અગે કીરાએ સખેલી જમીનની જાળવતમાં સરકાર એડે ખાસ સંબંધમાં રહેવું પડે છે વળી ગામ વતનદારી હોય અને પોતે વતન કુટુંબનો હોય તો ગામની પટલાઇ તેના વારા મુજબ આવે તે પટલાઇ કરવા માટે પછુ તેને સરકારી સંબંધની ખાસ જરૂર છે નગરજન કરતા ગ્રામજનને સરકારી સંબંધ વિશેષ રાખવો પડે છે કેમકે ગ્રામજનની આજીવિકા ખેડની જમીન ઉપર હોય છે ઉપરના કાર્યોને અગે સરકારી સંબંધ માટે તેણે લેન્ડ રેવન્યુ ડેપ્ટ, ગત્તાદારી એક્ટ, ગામ બાગદારી હોય તો બાગદારી એક્ટ, તેમજ ગામ તાલુકદારી વાટાતુ હોય તો તાલુકદારી એક્ટ, તેમજ નળખા વર્ણોમાં બી બીઆવા અને ઘાસની તગાવી લેવા માટે તગાવીના કાયદા તેમજ માગણી સંબંધી કામ માટે માપણી જાળવતના કાગદાને જાણવાના જરૂર છે આ કાયદાનો અનુભવ વહીવી કરતા સરકારી નોકરી કરનારને વિશેષ હોય છે કેમકે આ કાયદા વહીવી હોય છે એટલે સરકાર વહીવટ કરવા પુરતા રચાયલા હોય છે અને તે કાયદા ઉપર વહીવટી સરકમુલકો-રૂલ્સ વિગેરે રચેલા હોય છે, તે ઘણે બાજે વહીવીની જણુ પદાર હોય છે એટલે સરકારી નોકરી કરી નિવૃત્ત થયેલા બાહોશ નોકર શિવાય ઉપરની જાળવતોની ગુચ પછુ વકીલોથી નીકળવી નથી ઘણી વખત એવા પ્રસંગો ઉપરથીત થાય છે કે સરકારને અમુક કાયદા પી અમુક કલમનો વહીવટ ઉપયોગ કરવા ખાસ હુકમો યાને ઠરાવો કાઢવા પડે છે કાયદાઓ અંગ્રેજીમાં હોય છે તેના ગુજરાતી તરજુમા ફેર કાયદાઓ વેચાય છે પણ તેમાં મુળ કાયદાની ખુબી આવતી નથી છતાં તે કામ ચલાવી લેવા પુરતા હોય છે પરંતુ બધા ખેડુતો એકતી ઠેળવણી લેતા નથી એટલે કાયદાના અજ્ઞાને તેઓને ઘણી મુશ્કેલી પડે છે ગુચવણી બધો કામમાં વહીવીની સલાહ લે છે પરંતુ વહીવટી હુકમો પી તેમને ફાહીતી ન હોવાથી વકીલોની સલાહમાં ખર્ચ થઈ નાણા કેટલીક વખત બરબાદ થાય છે વળી કેટલાક ખેડુતો એવા પ્રસંગે નગરજનની સલાહ લે છે પરંતુ તેઓ પછુ વહીવટી હુકમોના અજ્ઞાપણને લીધે કેટકે દુક બડાલીયા માણસ ને મુખ્તીબાર પહોંતો થયો કરતો હોય છે તેની સલાહ લઈ અરજ કરાવી આપે છે તેમાં કેટલીક વખતે અરજ લખ નાર મુળ જાળવત ન સમજવાથી અગર કાયદાની અજ્ઞાનતાને લીધે એવી તો

ચાલે કરી આપે છે કે તે જેડુતને બંધન કરતાં થઈ પડે છે જેડુતને પ્રથમ
તો પોતાની જેડની જમીનનો મહેસુલ એટલે સરકાર ધારે દર વરસે ભરવાનો
હોય છે તે કામ સાટે સરકારી તલાટી અગર કુળકર્ણી એડે જેડુતને સંબંધ
ગંભીરો પડે છે, સરકાર ધારે કેટલો કરવો તેની નોંધ પણ જેડુત પાસે હોતી
નથી એટલે તલાટી કદ તે રકમ ભરી પડે છે પ્રથમ જેડુતને ખર્ચે સરકાર
બાંચોની પાવતી છુકા લેખીત આપવામાં આવતી હતી જેમાં તેના કમજબની
જમીનની તપસીલ અપાતી હતી એટલે તેમાંથી જેડુત પોતાને ભાગોની રકમો
તારવી શકતો હતો પરંતુ રેકર્ડ એક રાઇટલ (હકક નોંધણી) ની નવીન
પદ્ધતી અમલમાં આવ્યાથી અને સરકારી ગામ અને તાલુકાદારી હીસાબી કામનું
ચુસ્તક નવું થવાથી જેડુતને લેખીત પાવતી છુકા આપવાની પ્રથા નાબૂદ થઈ છે.
તેને બદલે જેડુતે ભરેલા નાણાની રકમની માથમ છાપેલી પાવતી અપાય છે
જેડુતને પોતાના કબજાની જમીનની તપસીલ જોખરે તે તે માટે રેકર્ડ એક
રાઇટસની (નોંધની નકલ) વગર હાથે તલાટી આપી શકે એવી જોગવાઈ રાખેલી
છે પરંતુ તેનો લાભ જેડુત લેતો નથી, અને ઘણે ભાગે તલાટી ઉપર આધાર
રાખે છે વળી જો ગામ ભાગદારી હોય તો સરકારી મહેસુલ ભરવાને મેક્સ
ભાગદાર જવાબદાર હોય છે એટલે મેક્સ ભાગદાર જોગદાર અને સમજી હોય
તો તે પેટા ભાગદાર પાસે તેમના પેટા ભાગની જમીનનો ફાળે પડતો ધારો
વસુલ કરી તલાટીને વારી રહે અને મેક્સ ભાગદાર મોમાદાર ન હોય અને
અજાન હોયતો તલાટીને પેટા ભાગદાર પાસેથી તેમના પેટા ભાગની જમીનની
મહેસુલ વસુલ કરવાની કડાકુટ કરવી પડે છે અને તેમાં તલાટીનો અને પેટા
ભાગદારનો ઘણો વખત વ્યય થાય છે કેમકે પેટા ભાગદાર પોતાની જમીનની
નોંધ રાખતો નથી તેથી દર વર્ષે નોંધા ભરવાની કસ ઉણી યાય છે અને તેના
પ્રસંગે તલાટી બાહોશ ન હોય તો તે ગામને અળખામણ થઈ પડે છે વળી
કેટલાકે પ્રસંગોમાં શાહુકારના કબજાની જમીનને જે જણે તે આપેલી હોય છે
તેનો સરકાર ધારો તે જણેતોના પાસેથી વસુલ કરાવવાની તજવીજ કરે છે
અને તેના સમયમાં જેડુતને તલાટી જોડે આવડવું પડે છે તલાટીનેતો સરકાર
ધારો કોઈ પણ પ્રકારે વસુલ કરવાનો હોય છે એટલે તે શાહુકાર જોડું દહેતો
નહી હોય જોમ ધારી જણેતોના પાસે વસુલ લેવા કોમીય કરે છે, પણ તેમાં
જાણી જાણત શી છે તે તલાટી જણેતો ન હોવાથી તેને જેડુત જોડે નાહક
આવડવું પડે છે આવી જેડુતને સરકારી મહેસુલ ભરવામાં નડતરો દલી થાય
છે વળી તેઓ માનવીના કામથી માહીતગાર ન હોવાથી પોતાના શુદ્ધ પાસે

ખુદ્દરી જમીન જે ખુદ્દરી વાપરવાનો તેમનો સફીવદારીના કાયદા મુજબ હકક હોય છે તે કેટલીક વર્ષને જોટલી ચોતરા કરીને આતરી લે છે તેથી સરકારી જમીન દળાણુ કર્યાના પ્રકરણો ઉભા થાય છે તે કામ માટે તેમજ પોતે નવી ખેડાણુ જમીન વેચાણુ યા ગીરો રાખી હોય અગર વારમાથી યા ઘણી-સથી નવી ખેડાણુ જમીન પ્રાપ્ત કરી હોય તેવા કામમા પેતાનો હકક નોધાવવાની જાળવતના પ્રકરણો ઉભા થાય છે તે કામમા અગર ગામત કાંઈ જીવત કામ હોય તેના પ્રકરણુના કામોગાં તેમજ વતનદારી સળધી પ્રકરણુ ઉપસ્થિત થયું હોય તે કામમા ખેડુતને સરકારમા જોટલે તાલુકા અધીકારી પાસે જવાળ આપવા જણુ પડે છે આવા પ્રકરણુના જવાબો ધણે ભાગે તાલુકા અધીકારીઓના હાથ નીચેના કારવારીઓ યાને કારકુન નોકરો હોય છે તે લે છે તે જવાબો તાલુકા અધીકારીને રજુ કરે છે તાલુકા અધીકારી રૂબરૂ જવાબો જી મહી થાય તો તેને જુવાબો આપી શકતા નથી આવા જુવાબો કારકુનો જુવાબ લઈ શકતા ન હોય તો તેવા પ્રસંગે મુખ્ય ઉપરી કારકુન અગર તાલુકા અધીકારી બંને જુવાબ લે છે જુવાબ લેનારા નોકરો જે સ્વયં ના હોય અને ખેડુતો પેતાની અજ્ઞાનતાને લીધે સીધો જવાબ ન આપતા હોય તેવા પ્રસંગોમાં અસ્વયં નોકર ખેડુતને પણ અપમાનજનક શબ્દો જોવા દે શાળા-જેલ જેવા હુરહ મેશ ખેતીના ટોર ઢાંક જળદો જોટલે ખેતની જોડે રહેનારા જેલ ખુદ્ધીના તમે છો-ગામડા ગમર છો પુરો પાશરો જુવાબ આપો નહીં તો ફાજદારી મુન્દામા આવી પડશે આવા અપમાન ક્રુચક અને ત્રાસજનક વચનો અજ્ઞાન ખેડુતને સહન કરવા પડે છે આવા વચનો નળળા પોચા ખેડુતને કહેવામા આવે છે ગાસ્તે મીયા અને દાદાગીરી કરે તેજા ખેડુતોના જવાબ તો સાધનાથી લેવાય છે મારો ગરીબ ખેડુત ! દુનિયનો જીવનહાર અને પ્રાણુ પોષક હોવા છતાં તેની અજ્ઞાનતાને અંગે “ ખેવ ” ની અને “ ગમાર ” ની ઉપમા પામે છે કહેવત છે કે “ મોતાને માથે હુઝાર ખીક્કા અને વળીને માથે જોક ખીક્કો ” દુનિયાના જીવનહાર જોટલે શોશા રૂપ થયા જોટલે જોટલા ખીક્કારૂપ ઈડકાણુ મળે તે સહન કરવાજ પડે ! વધુજીવી અપ્રદાયના માન્યવર શ્રી કુન્દુચ દ્ર પ્રભુ જાદ્યાવરધામા ગોઠુળ ગામમા ગોધન આપતા હતા તેથી તેમને ગોવાલીઆહ ઉપનામ આપાયલું વળી તે ફેરવીને આરૂ ઉપનામ ગોપાળ યા ગોપાલકર્તુ આપાયલું આવા વગદાધાર પ્રભુ અવતારી શ્રી કુન્દુચ દ્રને ઉપર મુગળ ઉપનામ મળેલા તો ખેડુત જોટલે દેવપાળ યાને શ્રી સદ્ગુણ સ્વરૂપીતાના ૧૭ ગા. અધ્યાયમા વણુ વેતા દેવગરૂપકે ખેડુત બાધને

તેના જીવનકાર અને પ્રજા પોષક ધર્મો “બેલ” ની અને “ગમાર” ની ઉપમા મળે તેમા શી નવાઈ? હુનિયા દોરગી છે જગતમા જુદી જુદી બુદ્ધી ના માણસો હોય છે તેથી પોત પોતાની બુદ્ધિ અનુસાર દરેક માણસ પતન ચલાવે છે તેમા મારા અજ્ઞાન ખેડુત બધને તેની અજ્ઞાનતાને લીધે અસહ્ય માણસો તરફથી “બેલ” ની અને “ગમાર” ની ઉપમા મળે તે જેમ રહેતો આવ્યો છે તેમ સહયાજ કરશે પરંતુ જો અસહ્ય બોલતુ પાપ તો બોલનાર ન જોડે છે ખેડુત તેમા કાંઈ જતુ નથી હવે ઉપર જણાવેલા કામોમા ખેડુતને જુવાળ આપવામા કેટલીક વખતે તાલુકા અધીકારીને કામનો બાજો વિશેષ હોય છે તો સવારથી સાંજ સુધી રોકાય રહેતુ પડે છે અને જુવાળ લેવાતુ કામ શુ અવધીતુ હોય છે તો ખીજે દહાડે તેને ભોલાવવામા આવે છે, અગર તાલુકા અધીકારી તાલુકામા ફરવળીએ જવાને લીધે તાલુકાના સદર રટે અને હાજર ન હોયતો તેમને ખીજા ચાર કે આઠ દીવસે ફરી ભોલાવવામા આવે છે એટલે ખેડુતનો સરકારી કામમા જવાળ આપવામા વખતનો કેટલો વ્યય થાય છે તેનો જો બાબતનો બાહોશ અનુભવી લેખક ખેડુતજ દયાથી શકે જખતના વ્યય ઉપરાંત અપમાન અને ઉપનામ સહન કરવા પડે તે તો જુદા જુદાની આપણા ગરીબ અજ્ઞાન ખેડુતની પરીકાષ્ટા છે વતનદારીના અગે પડે લાઇ લેવાને પણ પોતાનો વારો ન હોવા છતાં પોતાને ઠીપોટી નીપાઇ લેવાને ખેડુત અનીખના તારા તોડવા જેટલુ જહેમત ઉઠાવે છે અને તેમા પેણુ અયોગ્ય રીતે નહુ ખર્ચે છે ભોગ ભોગે પટલાઈ મળી જાય પણ તે નીવેકવા ને શક્તી ના હોય તો સરકારી નોકરીના કોધને પાત્ર થાય છે કોધના પાત્ર થવાતુ કાનજુ એટલુજ કે પટેલને માય સીધી જવાળદારી હોય છે તેણે તેને જાન હોતુ નથી એટલે પરીમાનીમા આવી પડે છે મામે દોર કે મહાધમા ચોપી રોગ ફેલાયલો હોય તેના રીપોર્ટ જેની તે વખતે કરવાના હોયતે કરતો નથી તેમજ મામે ફેજદારી શુન્હો ખચો હોય અને તેમા શુન્હો કરનાર માણસો પોતાના સમા-મળતીઆ-કે પોતાની વગના હોય તો તે શુન્હો કમાવી દેવા ખાતર રીપોર્ટ કરતો નથી અગર ને રીપોર્ટ કરે છે તો કાયદાના અજ્ઞાન ને લીધે પોતેજ ફસાય એવો ભજતો રીપોર્ટ કરે છે અને તપાસમા જુદીજ હકીકત નીકળી આવે છે એટલે વતનદારીને અગે તેની નોકરીની ગફલતી બાબતની પરીમાનીમા આવે છે તેથી સરકારી નોકરના કામને તે પત્ર થાય છે, જોવી જનમાન્યતા છે, સરકારી નોકરો કાંઈ જાણી ભેળને તેઓને ફસાવે

છે એણે ચણે શાગે જાનતું નથી પરંતુ પોતાના માણસોને ખચાવવા જતા તેજ જાતે કસાઈ પડે છે

નગળા વર્ષોમા તગાવી લેવામા પણ તેને તાણુકે ઘણી વખત અથડાવણુ પડે છે તગાવી તેની જમીન ની મગદુર અને રાખેલા દોરના પ્રમાણમા વહેંચાય છે પરંતુ તે જાહે રકમની આશા રાખે છે અને તે આશા કળીભુત કરવામા તાણુકે નાહક અથડાયા કરે છે કેટલીક વખતે તેની ધરેલી રકમ મેળવવામા તે કાવી પણ જાય છે પરંતુ તે રકમ પાછી વસુલ આપતી વખતે તેને ભારે જહેમત ઉઠાવવી પડે છે કારણ કે એકલી સરકારી તગાવીથી પુરતો ધોસચારો અને ઊંચાણાડ તે કાવી શકતો નથી મળેલી રકમમાથી તે તાણુકે રહ્યો હોય તેટલા લીવસની ખાધ ખોરાકી, ચઢાપાણી વીગેરે રકમ ખર્ચે છે વળી જોડે વાહન લાગ્યો હોય તો તેના દોરની ઘાસપાણીમા પણ કેટલીક રકમ ખર્ચે છે એટલે ચોથા કે અડધા ભાગની રકમ તો તાણુકેજ ખર્ચી જાય છે એટલે શાહુકાર ચોધવો પડે છે આવા બાગત હોવાથી બીજા સારા વસ્તે મહેસુલ દિપાન તગાવીની રકમ બ્યાજ સથે લેવાઈ કરવાની હોય છે અને શાહુકાર નો પોતાનું દહેણુ-ભુવુ અને નવુ-વસુલ કરવાનો તકાલો જાગીજ હોય છે એટલે તગાવી તે જોડની તોડ સમ ખેડુતને નીવડે છે જોડની તોડ એટલે ખેડુતને જોડમા જવુ પડે છે એમ સમજવાનું નથી પરંતુ મહેસુલ-તગાવીને શાહુકારી વહેણુ ત્રણ જાનતું રેવુ પુરવણુ હોય છે તેથી ગરીબ ખેડુની દશા બળીજ છુરી થઈ પડે છે એમ સમજવાતું છે

જમીન દળાણુના કાગમા તે પણ અજાનતાને લીધે લલેજા કરમાય છે દળાણુજાણી જમીન તે કીરાયે લેવા પ્રથમ તો ફાફા મારે છે પરંતુ તે જમીન વસ્તા ઉપર આવતી હોય અગર બીજા અન્ય કારણને લીધે કીરાયે ન અપાતી હોય તો કીરાયે લેવા વકીલની સલાહ વીગેરે લીધી હોય તેમા ખર્ચેલા નાણાનો વ્યય-ગરબાદ થાય છે, અને હા અને કીરાયાની રકમ બારી જમીનનો કળજો છોડવો પડે છે અને દળાણુવાલી જમીન ઉપર બાધકામ કર્યું હોય તો તે બાધકામનો કાટ રાખે પડે છે વળી જો દળાણુ વાલી જમીન કીરાયે ન મળે તો તેના બહુ સલાહકારો અપીલ કરવાની સલાહ આપી તેને નાહકના ખર્ચ મા ઉતારે છે અને તેમા તે કાવતો નથી અને દળાણુ જો બારે ન હોય તો તેવા કામમાં જમીન કીરાયે લેવામા અને અપીલ દવરામાં ઉઠાવેલી જહેમત અને નાણાનો કરેલો વ્યય “ટકાની ઠેશી અને ઢળુ મુઠાગણુ” કોવી કહેતી

અનુસાર થઇ પડે છે ગરીબ ખેડૂતને તેની અજ્ઞાતાને કીધે ફેટલુ મોઝલુ પડે છે અને પરત્ર જીવન શુભરુ પડે છે તેની ઉપરની ગણવેલી બાબનોથી પાઠક ગણે પોતાના ખ્યાલમાં ઉતારવા વિનવી છે.

(અનુષ્ઠ.)

બોરમાં સળો કેમ પડે છે ?

શુજાતમાં કાશી અથવા બનારસી અને અજમેરી બોરડીઆનું વાવેતર વધવા લાગ્યું છે ખેડૂતોને તેમાંથી ઠીક પેદાશ આવે છે પરંતુ બોર આવવા માટે છે ત્યારે બધી વખત તેમાં કીડા પડવાથી બોર સળા જાય છે અને ખાવાને માટે નોરપરોની થાય છે એટલે તેવા બોરનું સાફ વેચાણ થતુ નથી, તેથી ઉત્પન્ન આવતી નથી આથી જરૂરે આ સળા કેમ ન પડે એ બાબત બોરડીનું વાવેતર કરનાર દરેક ખેડૂને જાણવી જોઈએ.

હવે બોરમાં આ કીડો ક્યાથી આવે છે તે આપણે જોઈએ :— ત્યારે બોર નાનાં હોય છે ત્યારે એક જાતની માખી જે બોરને નુકસાન કરનારી માખી તરીકે જાણખાય છે તે બોર ઉપર છુટક છુટક અથવા ચારથી સાતના જથ્થામાં સવરમાં ઇંડા મુકે છે આ ઇંડા લગભગ અને રજે સંદેહ હોય છે જ્યુ ચાર દિવસ પછી આ ઇંડામાંથી નાના સંદેહ રંગના કીડા નીકળે છે અને તે કીડાની અંદર પ્રવેશ કરી માદેનો ગળે ખાવાનું શરૂ કરે છે જેમ જેમ અદ્યતો ગર ખાતા જાય છે તેમ તેમ તે ખાવાથી ખાલી પડેલી જગ્યામાં કીડા પોતાનો મળ વારે છે જેને આપણે સળો કહીએ છીએ જ્યાં વખત એક કીડામાં બે ત્રણ કીડા હોય છે જે બોરમાં આ પ્રમાણે નુકસાન થાય છે તે બોર ખરી પડે છે અને ખાવાને માટે નાકામક બને છે.

આ પ્રમાણે બોરમાં પડેલા કીડાનો આગળનો શુભકમ તપાસીશ તો જણાશે કે લગભગ એક અઢવાડીઆ સુધી કીડાની અસરમાં રહી આજી પુખ્ત બને છે, ત્યારે ખીટ અવસ્થા ધાણુ કરે છે, એટલે કે કાગેડો બની જાય છે બોર ચાણુ એ બગડી ન ગયું હોય તો બોરની અદ્યત કાગેડો ને છે અને જે તેમ ન હોય તો કીડામાંથી નકાર નીકળી બોરડીના કાંઠા નીચેની જમીનમાં પેચીને ત્યાં કાગેડો પુખ્ત નિદ્રાવસ્થા મોઝલે છે આ નિદ્રાવસ્થા બે અઢવાડીઆ સુધી ચાલુ રહે છે, અને તે દરમિયાન કે જે કાગેડો કીડો પરિવર્તન પામી માખીનું રૂપ ધારણ કરીને બે અઢવાડીઆ પછી નકાર આવે છે આ પ્રમાણે નકાર આવેલી માખીઓ કીડાની રજ ઉપર ઇંડા મુકે છે, જેમ આ કીડાની પરપન ચાલે છે.

ખોરના આ દુસ્મનનો જીવનક્રમ આ પ્રમાણે છે તો તેનાથી યત્ન નુક-
શાન જટકાવવા આપણે કયા ઉપાયો ચોજવા તે હવે જોઈએ—ખોરની માખી
ને ઇલાજ ન મુકે તો ખોરને નુકશાન થાય નહિ આમ કરવા માટે આપણે
ખોરનું માખીથી રક્ષણ કરવું જોઈએ ખોરની ઉપર બેઠીને માખી ઇલાજ મુકે
નહિ તેટલા માટે જીભ કીમતી ફોજની માફક ખોરનું રક્ષણ મજબૂતાતીની
જાળી વડે કીવા કાગળની કે થળીઓ વડે કરવું એ આપણને પરજોડે તેમ નથી
પરંતુ ઉત્સાહી અને જીજ્ઞાસુ ખેડુતોને આ અખતરો કરી જોવા લાગ્યાં કર
વામાં આવે છે, કે જેથી તેમને માલમ પડશે કે આ ઉપાય ખરો છે.

આ માખીના જીવનક્રમની વાત કરતાં આપણે જોઈએ કે શરૂઆતમાં સૌથી
પહેલા તેમની સખ્યા ખાસ મોટી હોતી નથી પરંતુ ક્રમે ક્રમે વધી જાય છે.
આથી કરીને માખીની સખ્યા વધી ન જાય તે માટે જને તેટલા ઉપાય લેવા
જોઈએ. સૌથી પ્રથમ જે જે ખોરના સળો પડ્યો હોય તે જાંબાનો ઓલી રીતે
નાશ કરવો જોઈએ કે જેથી તેમાંના ફીડાની અવસ્થાઓ ખટલાય નહિ અને
તેમાંથી જીજ્ઞાસુ પેદીની માખીઓ પેદા થાયજ નહીં આ માટે ખાડ ઉપરના તેમજ
નીચે પડેલાં જાંબા સળોલા ફોજને એકઠા કરીને જમીનમાં દોઢ હાથ ઉંડા
ખાડો કરી તેમાં ફાટીને તે ઉપરની માટીને ખુબ ટીપવી કે જેથી ફીડા જાંબા
અવસ્થા સંભાળ રહે નહિ આ જાળનમાં એ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે સળોલા
ખોરને એકઠા કરીને ફક્ત દુર નાખી દેવાથી કામ લાભ થશે નહિ પણ ઉલટો
ઉપદ્રવ વધશે આ ઉપાય ઘણો અસરકારક છે અને ઉપદ્રવ ન થાય તે માટે
ખેડુતોએ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જોયું છે આમાં ખોરની માલિક કાળજી
રાખે તો એક સપાટ માખીજોની સખ્યા વધતી અત્યંત શકાય અને પછીના
ખોરમાં ઘણું જોઈએ નુકશાન થાય શુભસાતમાં ખોરનું વાવેતર જ્યાં છે ત્યાં
ફક્ત પિત્તારમાંજ હોય છે અને તેથી તેમાં જમાવે તેટલા નિર્મારના ખેડુતો
આ પ્રમણે શરૂઆતમાં જે જાતને સળો લાગ્યો હોય તેને વળી લઈને તેને
નશ કરે તો જરૂર ઘણો લાભ મેળવે.

હવે આગળ વધીને આપણે જોઈએ તો ફીડા પછીની ફોજોમાં અવસ્થા
માં જેથી અનિયમ થનારી માખીજોનો નાશ સહેલાઈથી કરી શકાય છે, ફીડા
જમીનની માટીમાં દાખલ થઈને નિર્ધારિત કોળાવે એ તો ખોરના ખાડ નીચેની
જમીન ખેડી નાખવી, જેથી આ ફોજોમાંનો નાશ થાય જોયે માખીજો
પેદા થાય નહિ. આજુબ નજાબુ તેમ ખોરનો પાક એટલાજાંબા ફીડાની નથી

કે જેને માટે ખર્ચાળ ઉપાયો ઉપયોગી થઈ પડે, નહિ તો ઇંડા મુકનાર માખી અને સીટ્રોતેલા તેલ જેવા મુગધીકાર પદાર્થોમાં ચોટી જાય એવા લેપ વડે પકડી પકડીને મારી નાખીએ તો એની વસ્તિની વૃદ્ધિ થાયજ નહિ પરંતુ આ સવાલ ખાલુ પર મુકી ઉપર જણાવેલા બીજા સહેલા ઉપાયો લેવાથી બોરમાં પડતો સળો ઘણે દરજ્જે અટકાવી શકાય છે

ઉપસહાર — બોરમાં પડતો સળો બોરની માખીનાં મુકેલા ઇંડામાંથી નીકળેલાં કીડાને આભારી છે આ માખીનો છવનકમ જોવા તેના કીડા અને કીડાની કૌસેટા-અવસ્થા દરમિયાન કૌસેટાનો નાશ કરવો જોઈએ કીડા વાળા સ્ત્રી ગએલાં બોરને જમીનમાં દોડ બે હાથ નીચે ફાટી દઈ જમીનને ટીપની જોઈએ કે કીડા બહાર નીકળી શકેજ નહિ તથા બોરડીની નીચેના જમીન ખેડવી જોઈએ કે જેથી કૌસેટાનો નાશ થાય

મહાદેવપ્રસાદ હ દેશાઈ.

એન્ડોમોલોજિકલ એસિસ્ટન્ટ,

ગુજરાત, સુરત

ઢોરના શરીર ઉપર પડતી કથીરીઓથી થતું નુકશાન.

લેખક,

મહાગકર છગનલાલ જોષી. જી. બી. વી સી વેટરીનરી સર્જન,
શ્રી ગુજરાત ઢોરનું વગાખાતુ, ઉમરેક, અલ્હાબાદ

કથીરીઓ લોહી પીએ છે, એક કથીરી થોડું લોહી પીએ છે, પણ એક જનાર ઉપર ઘણી હજારો કથીરીઓ ઘણુંજ નુકશાન કરે છે.

કથીરીઓથી દુધણા ઢોરનું દુધ ઓછું થાય છે અને કેટલીક વખત તેઓ જાગતા અને આગળને પણ નુકશાન કરે છે

ઢોરને કાપડો બોરાક કથીરીઓ ખાય છે, તેથી ઢોરને રૂબરૂ બોરાક

આપવો પડે છે, નહીંતો દોર હુણ્ણ પડે છે, અને હુણ્ણ ચવાથી રોગનો ભોગ થઈ પડે છે

બળદની કામ કરવાની શક્તિ ઘટે છે કથીરીઓવાળા બાછરા જલદીથી વધી શકતા નથી

હુકાળમાં દોરને પુરતો ખોરાક મળતો નથી એવે વખતે કથીરીઓ ગાદુ પડે છે, તેથી દોર મરી જાય છે

દોર ઉપરની કથીરીઓ દોરના ધણીને પર્યાપ્ત નુકશાન કરે છે

કથીરીઓ લોહી કઢાડે છે, તે જગ્યાએ ગાખીઓ આસન સુકે છે, અને જીવંત પડે છે

કથીરીઓ નાણુદ કરવા માટે “કુપરનુ કેટલ ડીપ” (Cooper's -cattle dip ઘણા દેશોમાં વપરાય છે.

દોરની કોઠગા કથીરીઓ રહે છે માટે કોઠની જમીન એક એક વેત ખોદી નાખવી અને તે માટી ગામથી દુર ફેંકી દેવી, અને નવી માટી લાવી પુરવી

તમાકુના વાવેતર તથા ખીલવાણી.

—*****—

તમાકુનો પાક સમશીતોષ્ણ કટીબંધ ઉપર દરેક સ્થળે થાય છે અને તે ઉભારવા માટે જુદી જુદી જમીનમાં જુદા જુદા અખતરા કરવામાં આવે છે એટલે કે કોઈ કોઈ જગ્યાએ ખેડાણ કરવાની જરૂર પડે છે તો કોઈ સ્થળે એક જ ખેડવાથી પણ સારા પરિણામો આવે છે કોઈ સ્થળે જુની રૂઢીના ૩૦ રતલના હળથી ખેડાણ સાફ થાય છે તો કોઈ સ્થળે મોટા મોટા ત્રેકટરો વાટન વજનના જ્યારે ખેડે છે ત્યારેજ પરીણામે ઉત્તમ પેદાશ થાય છે

પુર્વમાં હિંદમાં ખેડાણ કરવાનાં હવીયારો મુખ્યત્વે લાકડાના હોય છે અને તેમાં હાથા બીજેરે બધી વસ્તુઓ લાકડાની હોય છે ઇંગ્લાંડમાં રેન સમસ અને સીમ્સે હિંદી હળનો ઉત્તમ નમુનો બનાવ્યો છે આ હળમાં વચમાં ખોલાક છે, અને આગળ અણી છે આ હળનું નામ “મોનસુન” છે બીજી “જવ” નામનું હળ આજ પેઢીએ બનાવ્યું છે, તેમાં ફરો જમણી બાજુએ

છે સુરંગા તથા નસુના અને જાતના બને છે અને તે ફરકને પેલાબની અર્થે હોય છે કપાસના ખેતરમાં મજબુત હળની જરૂર રહે છે, અને તેથી ૨ કે ૩ ફેંદાવાળી ટ્રેક્ટરો જે હોય તેજ જમીન ઉઠી ખેડે છે.

તમાકુને વાવવું હોય તો નવી જમીનને સારી રીતે ખેડ્યા પછીજ વાવેતર કરવો, એમાંય વહેલાં જે નકામા રોપા, ટેંકા ઠાડી નાખી સાડે ખેડાણ કર્યું હોય તો, જમીનની ફળદ્રુપતા વધી જાય છે અને માત્ર તમાકુજ વાવી શકાય એમ નહીં પરંતુ પછીથી બીજા ગાકવાળા પશુ સારા પ્રમાણમાં મેળવી શકાય છે જે જુની જમીનમાં વાવેતર કરવું હોય તો જમીનના ટેંકાને જાગી નાખી, અને ઉપરના ઘસ પુરવું ખેડાણ કરવું જુની જમીન હોય કે નવી હોય છતાં જે વખત હળ ફેરવવું જરૂર છે અને હતાજાવાળી જમીનને શરૂ કરવી, તમાકુનું વાવેતર સપાટ જમીન ઉપર તેમજ ટેકરી ઉપર, પણ થઈ શકે છે અને જ્યાં પછીનો જથ્થો વધારે હોય ત્યાં વધારે ઉત્તમ થાય છે આ ઉપરાંત જે ઠંડાં છે પાણી બરાબ રહેતું હોય તેવા ક્ષેત્રમાં તમાકુ વાવવાથી મોટો પાક થશે, લાણી વધે ગયા પછી તુરંત ખેડાણ કરવા માંડવું, હવા તથા જમીન ઉપર ખેડાણનો આધાર રહે છે નકામા રોપા કે ઘાસ ઉગી ન નીકળે તે માટે ખાસ ક્યાન રાખવું કે લાણી થયા પછી હળ ફેરવવું જરૂર છે.

હીદમા ૧૦ લાખ એકરમાં તમાકુ વગાય છે અને બગાળા-મદ્રાસમાં વધારે વાવેતર થાય છે તે સિવાય વીહર બમાં તથા મુબઈ ઈલાકામાં પણ સારી પાકે છે તમાકુની અનેક જાતો છે હલકી બીડી પીવામાં હોકામાં વપરાય છે પરંતુ હાલમાં સીગરેટ માટે ઉંચી જાતની બનાવવા માટે મોટી માંગણી આવે છે, હીદમા ગયા વર્ષે ૫-૭ મીલીયન રતલ ૩૦ ૪૧૫ લાખ જે આવાત થઈ હતી અને તે જામ અમેરિકાથી મોટી હતી, આ ઉપરાંત બીજા પશુ ૩૦,૦૦૨ ૧૩ લાખની વધારે આવાત થઈ છે હીદમાંથી તમાકુ મોટા પ્રમાણમાં નીકાસ થાય છે, પરંતુ હલકી જાત હોવાથી ૨૯ મીલીયન રતલ છતાં માત્ર ૩૦ ૬૦ લાખ આવે છે, આથી જે તમાકુની જાતમાં સુધારો થાય તો વાવેતર કરનારને તથા હીદી પ્રાંતને મોટો લાભ થાય જે હીદમા સીગર માટેનો તમાકુના વાવેતર થાય તો પછી ચડગટ કરવા માટેની મોટી માંગણી નીકળવાનો શકાવ છે આથી સરકારી ખેતીવાડી ખાતાનો નેમ તમાકુની જાત સુધારવા તથા વધારવા માટે છે કે જેથી તે સારા પ્રમાણમાં નીકાસ કરી શકાય પુત્રાના ખેતીવાડી ખાતામાં અગત્યની ક્યુર છે જેમાં અમેરિકાની

આડોક, વહાઈટ બરલીનાં વાવેતર કર્યા હતા જેમાંથી આડોકમાં ૧૩૦૦ ૨૧૬ અને બરલીના ૬૦૦ તાલ દર એકરે પેદાશ થઈ હતી આડોકની તમાકુ ઢાળા ૨૦ ૧૧ હોકલીમાં ૧૨૧૫ ૧૧.૭૮૮૫ પ્રકારની બને છે અને આડોકનો આળતરો સફળ થયો છે તમાકુની લાણી ઘરોબર વખતસર કરીને જોઈએ તમાકુને ભુજવાની આળતમા હજી પ્રગતી થઈ નથી

સીંગર માટેની જમણાકુ ખુરીસ્ટ ખાતે જાંગાજામાં વાળી હતી અને લીલા રંગના પાદડા સાં ૧ કિગ્યા હતા સુમાત્રાના પાદડાની સારી ખપત થાય છે ખીમે ખીમે આ ઉદ્યોગ ખીમે છે પરંતુ આ ઉદ્યોગને જો મોટા પ્રમાણની આયાજ, માધ પડે એટલું જ નહીં પરંતુ પરદેશમાં હીદની તમાકુ મોટા પ્રમાણમાં અરગત કરી શકશે

સરદાર વલ્લભભાઈનો સંદેશો.

—*****—

તાપી અને મહીમાગર મધ્યેના પ્રદેશમાં વસ્તા ખેડૂતો અર્થે:—

જારડોલી ૧૧ લડન દરમિયાન હું તાપી અને વાપી વચ્ચેના ખેડૂતોના નીકટ પ્રસંગમાં આવ્યો તેમની આર્થિક સ્થિતિ ૧૧ તપાસ કરતા મને જે હકીકતો મલકી પડી છે, તેથી મને ઘણું દુઃખ થયું છે એકલા જારડોલી તાલુકાના ખેડૂતોને મારે એક કરોડ ૭૦૦૦ કરજ છે, અને તે વધતું જાય છે પટ્ટી-દારો ૧૧ સિનિ-દરેક ગામે ૬૫૦૦ માલમ પડે છે જેવું કરીને મોટાં મોટાં મેકાનો બધાં છે અને જેવું છુસાવામાં આગર રાચવાતી હેય એમ માને છે.

પાટીદાર પોતાના સગાં વહાલાને પણ પોતાની આર્થિક સ્થિતિ જાણવા દેતો નથી જો તેટલું કરજ થાય તો પણ જમણાકુ સાથે ત્યાં સુધી દોઈને જાણવા દેતો નથી આ અનુભવ મને જારડોલી તાલુકામાં થયો છે તેમ નથી. આખી કોમની જો મનોદશા જોવામાં આવે છે તાપી અને વાપી વચ્ચે રસતા બધાજ પાટીદારોના ગામોની સ્થિતિ જારડોલી તાલુકાના જેવીજ છે ગામેગામે દેવાના હુન્નર થયા છે આ ઉપરાંત તેમને દેવામાંથી મુક્ત કરવાના ઉપાય હું શોધી રહ્યો છું જો તેમની પાસે ઠેકલીક સુચનાઓ મુકલી છે જરૂર પાછળ નવતરના વરી ખર્ચ કરવું જો મહા પાપ છે એવા જમણવારોમાં કોઈએ જુવું ન જોઈએ ગામના તો ઠીક માર્ગશ જાણી જોઈએ હાલ તુરત આ બે સુચના

નાખી શી ગડાના કાણાં ચોખ્ખાં કરવા અને જખમ શીનાઇલના પાણીથી (૧ લાગ શીનાઇલ અને ૧૦૦ વાગ પાણી) ઘોષ નાખવો અને તેજ પાણીમાં રૂઠું પુગડું પલાળી જખમપર મુકવું અને તે ઉપર સ્વચ્છ કપડાને પાટો સખત બાધી દેવો ત્રીજે દિવસે આ પાટો છોડવો અને દરરોજ શીનાઇલના પાણીથી જખમ ગરાગર ઘોષ શીનાઇલના પાણીવાળું, પુગડું મુકવું અને પાટો બાધવો એમ રૂઠું વળતાં સુધી દરરોજ ત્યાં જ રૂઠું આગ્યા પછી શી ગડું દરરોજ ઘોષ ટીકચર આયોડીન ચોખ્ખું અને ૩ મુકી પાટો બાધવો આગ મટી જાય ત્યાં સુધી કરવું.

કરમોઢાતું શી ગડું જેમ અને તેજ વહેલું કાપવું જાડું મોડું થઇ જાય એ રોગ વધી જાય છે અને મોડું કાપવાથી રોગ મટતો નથી, જે શી ગડું નમતા નમતા એની મેળે સુખમાર્થા કુટી ગયું હોય અગર પડી ગયું હોય તે મધુ કરી સાફ થતું નથી.

નશુકમા દોન્દુ દવાખાતું હોય તો ત્યાં જઈ શી ગડું કપાવવું વધારે સાફ છે કેટલાક દોઢો શી ગડું કાપી તરતજ કાઢાનો પાટો બાધે છે અને, પડેને જવાનો રસ્તો રાખતા નથી તેથી અહરના શાગમા સઢો થાય છે અને જળદ કુખી થાય છે તેના કરતા દરરોજ ઘોષ વધારે સાફ છે.

દોરનો રોગ.

—*****—

બળીઆ.

લેખક—મહારાજકર છગનલાલ જોષી ઇ બી વી સી

વેટરીનરી સર્જન, ગુજરાત દોરનું દવાખાતું

ઉમરૈઠ અદલે ખેરા

કેલીક વખત ખેડુતનો મળદ માંડો થાય ત્યારે તે જીન સજસને પુરે કે લઇ મારા જાવને શુ થયું છે? સોનજેએ તેણે બળીઆ છે એમ ટકવું તો તેની દવા કરે આગર કરાવે નહીં.

બાપી રીતે બળીઆના જીવમા જીન રોગોની દવા પણ કરવામા આ વળી નથી અને બળીઆ સીવાયના જીન રોગોથી પણ બળદના મરણ નીપડે

છે એવું જાણવામા આવ્યાથી જળીઆના રોગની જેમને માહીતી નથી તેવા ખેડુત લાઇઓ માટે આ લેખ લખવામા આવ્યો છે

જળીઓ *Interpest or cattle plague* એવી રોગ છે બકરાં, ઘેટાં, ઉટ, અને જ ગદ્દી વાગેજાનંદાં પ્રાણીઓને આ રોગ થાય છે ઘોરાને અને ગાણુમને આ રોગ થતો નથી આ રોગમાથી જળી ગયેલા ઢોરને એ રોગ ફરીથી થતો નથી પેશાબ, ઝાડો, લાલ લીટ વગેરેથી આ રોગ ફેલાય છે

માદા ઢોરના હરવા ફરવાથી આ રોગ ફેલાય છે રોગના જતુનો તાપ થી, સુકાવાથી, સડવાથી અને ડીમ્બ-ફેકશનથી જલદીથી નાશ થાય છે સુર્યનો તડકો સીધો પડવાથી ૪૮ કલાકમા જતું મરી જાય છે

ચીન્હ

૧૦૩ થી ૧૦૫ ડીગ્રી તાપ હોય છે સુરતી, ચામડીના વાળ ઉભા થઈ જવા, આંખો અને મોં ત્રાસ થતાં લુખ ના લાગવી, ખાવાનું અને વાગેજ વાનું બંધ થવું, દુધ ઓછું થઈ જવું, બંધકોશ પડવો, બીજે કે ત્રીજે દીવસે મોંમા છાશ નીચે અને હોઠના અંદર ઝીણી ઝીણી ફાદલીઓ દેખાય છે પછીથી આંખોમા પીચા થાય છે અને મોંમાથી લાળ પડે છે, ઝાડો થાય છે, ઝાડો વાસ મારે છે અને લોહી તથા જળશવાળો હેય છે મોંમા અંદર ની ઝીણી ફાદલીઓ ફુટી જાય છે અને ચાદીઓ પડે છે આ ચાદીઓ મોં વાશા જેટલી મોટી હોતી નથી જ્યારે ઝાડો થાય છે ત્યારે તાવ ઉતરી જાય છે અને ઘણી નીર્જાતા હોય છે, કુળમા માથું ઘાલી જનાવર ઘણું ખરું સુધ રહે છે, હેવટે જનાવર ગેશુધ થઈ જાય છે અને સાતથી દશમે દીવસે મરી જાય છે દંઢ ઓછું હોય તો પખવાડીઆથી પણ વધારે જનાવર મરે છે અને દંઢ ઘણું ઓછું હોય તો રોગમાથી જળી જાય છે કોઈક વખત ઝાડો શરૂ થતા પહેલાં પણ જનાવર મરી જાય છે

ઉપાય

જોખાના લોટની કાજી રાા શેર પાવી કાજીમાં મીઠું નાખવું. જાડો ખોરાક કદી પણ આપવો નહિ કુમલો લીલો ખોરાક આપવો જનાવર ટાઢથી કુજતુ હોય તો ઓઢો ઓઢાંડવો તડકામા હોય તો છાયામા રાખવું અને મકાનમા હોય તો મકાનમાં હવા અજવાલુ ગરેજનર આવવા દેવું ચામડી નીચે મીઠવર આયોડીઝની પીચકારી મારવાથી ઢોર બચી જાય છે પરમેન્ગેનેટ ઓઠ પોટાશ રોજ પાવલી બાર એ વખત પાણી સાથે પાવાથી પણ ફાયદો થાય છે

રોગ અટકાવવા વિશે

રોગની ખબર તુરતજ ઢોરોના દાક્ટરને આપવી અને ગધા માળ ટેર ને રમી મુકાવવી, માદા ઢોરનું છાણુ, સુત્ર ખોરાક વીગેરે કચરો બાળી દેવો અને ગામની બધી ઢેઠો અને ઢોરના રહેઠાણુ સાફ કરવા આથી રોગના જંતુઓ જલદી નાશ થાય છે

ઢોરોનો રોગ.

ગળસુઢો

—*****—

(Haemorrhagic Septicaemia)

લેખક — મહાશયકર છગનલાલ જોષી છ બી વી સી
વેટસીનરી સર્જન, શ્રી ગુજરાત ઢોરનું ઢવાખાતું,
ઉગરેઠ, છદ્દલો ખેડ

આપણા લોઢો ઢોરના ચેપી રોગો અટકાવવા બાંલકુલ પ્રયત્ન કરતા નથી, તે ઘણું જ ખોટું છે, કારણકે તેથી માલને ઘણું નુકશાન થાય છે ગામ ના પચ અને આગેવાનોએ લેગા મળી ગામના લોઢોને ચેપી રોગોની સમ જણુ આપવી અને તે અટકાવવા મદદ કરવી જોઇએ

ગળસુઢો ઢોરોનો ચેપી રોગ છે એ રોગના જતું માણુચના પ્તેગના જંતુને મળતા આવે છે બીજા ઢોર કરતા આ રોગ લેસોને અને નાના પઠાને વધારે લાગુ પડે છે નીચાણુવાળી અને પાણીના બારણુવાળી જમીનમાં આ રોગ થાય છે એવી જમીનમાંથી જતું શરીરમાં પ્રવેશ કરે છે, અને પ્રવેશ થયા થઈ તેનું જોર ઘણું જ વધે છે, અને જોકાંજોક ઢેટલાક જનાવર માંઢા થાય છે અને મરી જાય છે માણુચનો પ્તેગ ઉઢરના ચાચીઆ કરડવાથી ફેલાય છે, અને ગળસુઢો પણુ ફેલું છળેડુંતા કરડથી ફેલાતો હશે આ રોગ છદ્દગીમાં જોઈ જ મખડક માંડા ખણ્ડને શુ મયુ છપ થી ૮૦ ટકા હોય છે

કવા દરે અગર કરાવે નરચીન્ડ

જોષીને બળીઆના નહેળાવે છે આખો, નાક અને મેહુ લાલ ચાળ માય છે, જોષીના પીવા છે ચળા અને તેની અણુખાણુમાં હુ ખઢાયક, જરમ કંઠણુ સોળે કેદસીક વખત ગળે માથે અને આમળા

પણે પ્રસરે છે જીવ વણીજ સુએલી અને જાણુડીઆ રગની હોય છે કેટલીક વખત એક અથવા બે કલાકમા મરણ નીપળે છે અથવા જનાવર મરણજ માલેમ પડે છે

આ રોગના ધીન પ્રકારમા આતરડામા સોજો આવે છે, ચુક, ઝાડો અને મરડો થાય છે છાતીમા હરદ થાય છે તો મરણ ફેફસાના સોજાથી (Pneumonia) મરણ નીપળે છે

ઉપાય

આ હરદમા ગળે રામવાનો રીવાજ છે, પણ રામવુ એ ધીન જરૂરત છે અને ઘતકી છે રવાજ રૂઢાઈ ગયો હોય અને હાકતરની મદદ મળી શકે તો રવાસનળી ખોલવાની શસ્ત્રક્રિયા કરવાથી કોઈ કોઈ વખત ફાયદો થાય છે હરદ થોડું હોય અને હવા ગળે કિતરી શકે એમ હોય તો વિલાયતી મીઠું શેર વા, ગોળ શેર વા સુરેખાર ૧ અધોળ, એક શેર ગરમ પાણીમા મેળવી પાઈ દેવુ, અને પછીથી નવસાર ૧૧ તોલો, ચુક બે તોલા, જેર કચોલાની ભુડી છ આની સાર ઠંડી કાણમા મેળવી ફર બાર કલાકે જમા સુધી મટે ત્યા સુધી પાવુ

રોગ અટકાવના બિંદો

માઠા ઠોર એકદમ જુદા રાખવા માંઠા ઠોરતુ છછ મુતર અને લોહી ફાટવુ અગર બાળવુ મુરદા ફાટવા અગર બાળવાં પાણી અને ઘોરાક રવચ આપવા જે જગ્યોએ પાણી બરાઈ રહેતુ હોય અને જ્યાંથી રોગ થતો હોય તેવી જગ્યોએ ઠોર લઈ જવા નહી અને બની શકે તો તેવી જમીનને વાક કરવી ઘાસ અને કડબની ગળાઓ ઉચી જમીનમા કરવી, એવી રીતે કે માંઠા જનાવરના છાણ મુતર વીગેરેનો લેતો અને એપ મળને લાગે નહી ઉકડા અને તમેલાતુ પાણી તલાવમાં જાય છે, અને આથી પીવાતુ પાણી બગડે છે, અને રોગ ફેલાય છે, આવુ પાણી તલાવમા જવા દેવુ નહી જે લેસો રામ-માથી ફાલજ બચી હોય તેમને પીવાના પાણીના તલાવમા પડવા દેવી નહી

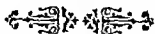
સીરમ ઇનોક્યુલેશન

રોગનો વહેમ પડે કે હુત્તરજ ઠોરના હાકતરને ખબર આપવી, રોગની ચરીક્ષા કર્યા પછી તે બધાં સભા ઠોરને રશી ચુકસે રશી ચુકવાથી રોગ તર-તંજ બંધ થાય છે

વેક્સીનેશન

જે ગામમાં દરેક વર્ષે રોગ થતો હોય તે ગામમાં બધાં ઠોરને જે વખ-ષમાં રોગ થતો હોય તે વખતના થોડા અઠવાડીઆ અગાઉ વેક્સીનેશન કરાવવુ આથી રોગની સામે ખાતીપુર્વકે રક્ષણ થાય છે.

ઢોરના કેટલાક રોગો

લેખક—મહાશ્વકર હમનલાલ જોષી છ વી વી સી.

વેટરીનરી સર્જન, શ્રી ગુજરાત ઢોરનું દવાખાનું,
ઉમરેક, અહલે ખેડા

ઉપોદધાત.

ઢોરનું વધુ રખારીઓ અને જરવાડોના હુથમા હતુ તેઓનો રીવાજ ઘણાખસ ફરદોમા ડામવાનો હેય છે સરકારે હીંદુસ્તાનમા પાચ પશુ વર્ષક શાસ્ત્ર શીખવવાની કોલેજો કહાડી છે.

આ ફરેકમા ઓકાઓક ઢોરનું વર્ષક શીખવનાર પ્રોફેસર રાઈવામા આબ્યા છે આ કોલેજમા શીક્ષણ ઇંગેલ ભાષામા અપાય છે સફરહુ કોલેજો, મુબાઈ લાહોર, કલકત્તા મદ્રાસ અને પટનામા છે આ ઉપાત સરકારે જનાવરોના રોગાની સોધખોળ કરવા સારૂ મુકતેસરમા ઓક પ્રયોગથાળા સ્થાપી છે

ખેતી આપણુ જીવન છે અને ઢોર ખેતીનું ઘણુ જ અગત્યનું સાધન છે ગામડાઓમા ઢોરની વસ્તી અને જરૂરીયાત ઘણીજ છે. માટે ઢોરના વર્ષક શાસ્ત્રનો ખારીકાર્મથી અભ્યાસ કરવાની ખાસ જરૂર છે

ઢોરના વર્ષકશાસ્ત્રના પુસ્તકો ઇંગેલ ભાષામા ઘણાજ થોડા છે કારણ કે યુરોપ આઢી દેશોમા પશુવર્ષકશાસ્ત્રના જે જે પુસ્તકો લખાય છે, તેમા થોડા ના વર્ષકશાસ્ત્રને પ્રાધાન્યપદ આપવામા આવે છે

ઢોરના દવાખાના સરકારિ ઘણા જરા તાલુકાઓમા ખોલ્યા છે, અને ફરેક તાલુકાનાં ઓક ઓક ઢોરનું દવાખાનું ખોલવાની સરકારની ખાસ ઉમેઢછે.

ઢોરના માલીકો માટે “હીંદુસ્તાનમા ઢોરના કેટલાક રોગો” એ નામ નું પુસ્તક ગવર્નમેન્ટ ઓફ ઇન્ડીઆ સે ટ્રલ પબ્લીકેશન પ્રાન્ચ, કલકત્તા તરફથી હાલમા ગહાર પડયુ છે આ પુસ્તકના લેખકે ખીન જેન્ ડીન્ એડવર્ડસ, ડીન્ એસન્ સીન્ (લડન) એમ જનાર સી વી એમ્ ડીરેક્ટર, ઇમ્પીરીયલ ઇન્સ્ટીટયુટ ઓફ વેટરીનરી રીસર્ચ મુકતેસર છે

તેઓ સાહેબનો ખેડુત વાઈઓ તરફથી અત્રે આમાર માનવામાં આવે છે ઉપરોક્ત પુસ્તકની મહઢથી અને સ્વાનુસવધી ઢોરના વર્ષકના લેજો આ

પત્રમા લખવામાં આવશે. આ લેખો જ્યાં દોરના કાકતરની મદદ જલદીથી ના મળી શકે તેવી હોય તેવા સામના ખેડુના વાધોએને જિપથોગી થશે એની આશા છે.

‘ખેડા વર્તમાન’ ના તંત્રી શં ૨૦ શં ૨૦ થેક સોમચંદ પાનાચંદ જેઓએ પોતાના પત્રમા આ લેખોની જગ્યા આપી ગુજરાતના મુગા પ્રાણીઓ અને ખેડુત વાધોએ ઉપર જિપથાર કયો છે તેમનો પથ અને આશાર માનવામાં આવે છે કાંઈ શ્રીમાન ગ્રહસ્થ મદદ કરશે તો આ લેખો લેગા કરી પુસ્તકની રૂપમા છપાવવા વિચાર છે.

દોરની તંદુરસ્તી જાળવવા વિશે.

(૧) ખેરાક

દોરને કામ ના હોય તો પથ શરીર ટકાવવા માટે ખેરાકની જરૂર છે. દુધાળાં અને કામ કરનારા દોરને વધારે ખેરાકની જરૂર પડે છે નાના જન્યાઓને વધવા માટે પોષેલુકાંક ખેરાક જોઈએ છીએ.

દોર ઉછેરનારાઓએ દોરને બધી રતુઓમા પુરતો અને તંદુરસ્ત ખેરાક આપવો જોઈએ જે જે કામને માટે દોર રાખવામા આવ્યા હોય તે તે કામ ને માફક આવે તેવો ખેરાક આપવો જોઈએ. વધારે દુધ અને કામ આપી શકે તેવા દોર પાળવા થોડું દુધ અને થોડું કામ આપનારા દોર પાળવા જો નફાકારક નથી.

દોરને જોઈતું ઘાસ, કડળ, ઘોલુ વીગેરે બરી રાખવાં જોઈએ. જાગરાનો સહાયકારી મઠળીઓએ દુકાળ માટે જરૂરનો ખેરાક બરી રાખવો જોઈએ.

દોરને ખેરાક સાફ કરી આપવો, કારણ કે જો તેમા સોયો, ખીલીઓ, વીગેરે હોવાના પદાર્થો આપામાં જાય તો દોર ઘણું દુખી થાય છે સોય જાગર ખીલી પેટમાં જઈ છાતી અને પેટ વચ્ચેના પરકાને ચીરી હાથના પદ્ધતિ ચીરે છે. તેનો સોજો થઈ દોર દુખથી ગરબા પામે છે.

(૨) પાણી

ચોખ્ખુ અને પુરતું પાણી પાવું. દોર પાણી પાવું પડે તો સીવમમા નો વપ્ત પાવું, અને જિત્તાજામાં વધારે વપ્ત પાવું કરેક વખતે તેને શાંતિથી પાણી પીવા દેવું મેલું અડું, ડોળાયલું પાણી પીવાથી આંતરકાંમા માટીનાં રજાં કોલો કરે છે, અને જીભરણા થાય છે. ગધાલું અને ખાસ કરીને નીચાડી જમીનમાં છાંછરે ગધાલું પાણી પાવું નહીં, કારણકે તેથી રોગ થાય છે. આવા

પાણીમાં કરમીઆની ઇકાલ વૃદ્ધિ પામે છે અને જનાવરોના ચીવામાં આવે છે, અને તેથી તેઓ દુગળા પડે છે

ગળસુઠા (Haemorrhagio Saprigena) નામના બયાનક રોગનો જતુ ઓ આવી રીતે ચોમાસામાં શરીરમાં પ્રવેશ કરે છે કળીઓ રોગ (Anthrax) પણ આવી રીતે કેટલીક વખત ફેલાય છે ચરાઓમાં જ્યાં અત્યુ પાણી ભરા છે રહેતું હોય ત્યાં રૂંધનેજ કરી તેને નીકાલ કરવો જોઈએ,

હીંદની ખેતી.

—*****—

થી ઉપર.

ખેતીના પાક માટે જે જરૂરીઆત છે જમીનની અદર પેશ્વ આપે તેવા દ્રવ્ય તથા લીનાશ આ જમીને લઈને ખેતીનો આવાર જમીનની જાત વાત તથા હવા પાણી અને રૂતુ ઉપર રહે છે મનુરથ સ્વભાવ અને તેની ચાલ અલગત રૂઢી સુજન તેમજ ભુગોળની દ્રષ્ટીએ આવેલ જમીન સ્થળ ઉપર પણ કેંઈક આધાર રહે છે જેમકે ઉત્તર દુર્ગા શેરડીનો પાક ઠાંઈ પણ લઈ શકે એમ નથી અમુક જાતના હવાપાણી તેમજ રૂતુ તથા કુદરતી સંજોગો અમુક પાકે થવા માટે પ્રતિકુળતા કે અત્યુજ્જ્વલતા આપે છે મનુરથે તે કક્ષત લાભ લેતાજ શીખવાનું છે અને તે લાભ લેવા માટે કુદરત વીરુધ્ધ જાય નહિ લેવી કૃતિ કળતા રહેવાનું છે

હીંદી રૂતુ લગભગ ઓક સરખીજ છે ઓમ કહેવામાં બાધ નથી, કેમકે રૂતુમાં બહુ તફાવત ઓકદર જણાતો નથી તાપ ટાંઠ અને વર્ષા રૂતુ લગભગ સરખા પ્રમાણમાં પ્રત્યેક સ્થળે જોવામાં આવે છે આને લઈને સુખ્ય જે ભાગ ખરીફ અને વળી પાકના પકી ગયા છે જુનથી અક્ટોબર સુધી વરસાદ રહે છે શિયાળામાં ડીસેમ્બર જાન્યુઆરીમાં ફેબ્રુઆરી વાગેલા વરસાદ આવે છે ખરો પણ ઘણી જગ્યાએ તે ટાંઠજ અનુભવાય છે હાલમાં વરસાદ સમધારણ આવે છે, ખરાબ નથી તેમ સારો પણ કહેવાય નહીં જ્યારે સખત તાપને સમય હોય ત્યારે વરસાદને લઈને કેંઈક તાપ ઓઠો જણાય છે આ તાપ વરસાદ ન હોય ત્યાં ચાકુળ વ્યાકુળ કરી જાય છે જે કવળતે, માવઠા પડે છે એ જાણેથી અરમ હુવાને લઈને ખેતીના કાર્યમાં જરૂર ઉપયોગમાં આવી ચક્તા

નથી કેમકે તે લીનાશ તરતજ સુકાઈ જાય છે વિનાયતને ધોરણે અને વરસાદ પડે તો હીદમા પાક લેવો અતિશય મુશ્કેલ છે.

હીદની જમીનના વર્ણન માટે મુખ્ય બે ભાગ પાડી શકાય એમ છે જિંદુ અને ગંગા નદી વચ્ચેનો પ્રદેશ અને મધ્ય તથા દક્ષિણ હિંદ, આ બન્ને ભાગની જમીનમાં અતિશય તકાવત છે પહેલામાં પંજાબ, સિંધ, સયુક્તપ્રાત આગાખા બિહાર અને ચોરીસાનો સમાવેશ થાય છે આ પ્રદેશ બધો નદીઓના પ્રવાહથી ઘસડાઈ આવેલ રેતી, કાઠવ ઇત્યાદિ ચીજોથી બનેલી નવી જમીન (સયુ) નો છે અને તે પણ જાહુજ બિહારના છે જમીનનો ઉપરનો ભાગ જે છે તેના પ્રકારમાં ફેર થેડે થોડે અતરે જોવામાં આવે છે અને જે રેતાળથી માટી જેવી જમીન હોય છે વિશેષ ભાગમાં હવેલી ભગરી મટોડી જોવામાં આવે છે અને તે જમીનમાં હવા પણ ઠીક આવ જાવ કરી સહે એવી થોડાકુપ નાત અથવા છીદ્રમય છે આવી જમીન ફગડુપ હોય છે અને તેમાં મસાગત કરવાને પણ અતિશય મહેનત પડતી નથી જમીનની ગરમાઈ મા પણ જાહુ ફેરફાર થતો નથી કેમકે એક જાતનીજ જમીન ઉપર તેમજ નીચે સારા ઉદાણમાં છે બીજા ભાગમાં ડુંગરો અને ખીણો આવેલ છે ઉચ્ચ પ્રદેશમાં પત્થર જમીન ઉપરજ હોય છે અને તાપ અતિશય હોય અને અગે ખેતી ન જેવીજ હોય છે ખીણોમાં જમીન લીનાશવાળી ઠડી અને ઉઠાણ નાવી હોવાથી ખેતી સારી થઈ શકે એમ છે. આ બન્ને ભાગની જમીનમાં મુખ્ય ફેર જમીનના અણુઓ આઘા આઘા કે પાસે પસે જે છે તેનો છે ઉત્તર ભાગની જમીનના અણુઓ છુટા હોય છે અને તેને લઈને ખેડાણ સહેલાઈથી થઈ શકે એમ છે તેમજ આવી જમીનમાં લીનાશ પણ ઉપરના ભાગમાં સારા પ્રમાણમાં રહે છે પણ દક્ષિણ ભાગની જમીનના અણુઓ તદ્દન પાસે હોય છે એટલે જમીન ચીકાસવાળી લીનાશને અગે હોય છે અને તેને અગે ખેડ વિગેરેમાં મહેનત પડે છે અને લીનાશને અભાવે આ જમીન છુટી થઈ ખરી પડે છે આવી જમીનમાં લીનાશ પણ ઉદાણમાં રહે છે.

હીદના ખેડુઓ ઘણે ભાગે જુજ જમીનના માલીક હોય છે અને તેને અગે ટુકડાઓ જમીનના ઘણા જુડા જુડા હરતે હોય છે ઘણા લોકો ટુકડાઓ એકથી આઠ એકર સુધીના ખેડી તેમાંથી જીવન ચલાવે છે બહોળા પ્રમાણમાં જમીનની માલીકી લોગજવા અને ખેતી કરતા લોકો જુજ છે અને જે છે તે જુટ કે આ વિગેરે પાકો લેવાય છે તે તાજજ છે હીદી ખેડુત નજીવી મુડીથી ખેતીજ કામ કરે છે ખોતાના ખેતરની વાટ

સારા જોબર કે ઘર વિગેરે કરવા સળધી શકિત નહોતી વિચારજ કરતો નથી. પગસા ધીરનારના વ્યાજની રકમ અને હુક્ટકાળ ખેડુતને પધસાને સમજ કરવા હેતાજ નથી તેમજ ખેડુતજગના ખર્ચમા પધ્ધતિ પ્રમણે સારે નાં તે પ્રસંગે ધોતણ મુજબ ખર્ચ કરેછે તેમા પણ રકમનો વ્યય યથ બધ છે સહાયક તત્વની મંડલીઓ વિગેરેના ઉપયોગથી રાહાત મળશે એમ માનવામા હરકત નથી પણ તેની જોડે ખેડુઓની સિમિતિ રીવાજ વિગેરેમા પણ ફેરફારની જરૂર છે અને તે સળધી સત્તાધારીઓએ પણ બનતી મદદ કરવાની રહે છે

ખેતી કરવા માટે મુખ્ય આધારઠોર ઉપર છે આ ચોપા વજનમા હુત્તર ઠાં, ચચળ અને જોછા સેંકા શક્તિવાળા હોય છે ખેડ કરવામા આવે છે અને તે હરખળત અનેક વાર કરવામા આવે છે પણ જોધએ તેવી ખેડ સર્વ જગાઓમા થાય છે એમ કહી શકાય એમ નથી આ હકીકતથી કૃષીકાય અજ્ઞાન નથી પણ તેઓની પાસે તે સળધીની હરકતો દુર કરવા શક્તિ નથી હીદી ખેડુત પોતાના કામકાજ માટે જે જ્ઞાનની જરૂર હોય છે તે હમેશા ચાંપુઈ રીતે તેણે મેળવી લીધેલુજ હોય છે કાયદા જેરલાલ તે સમજી શકે છે હકત તેની પાસે ધલાજ કે ઊપાય શક્તિ ંહાર હોય ત્યારે નીરપાયે એમજ ચલાવી લે છે અનેકનિક ઉપાયો લેવા તત્પરતા છતાં નાસીપાસી થતા એમજ એની જીવગી પુરી કરે છે

હીદી હળ અને બીજા જોબરો લાકડાના હોય છે અને જે લાગ જમીનમા પેસે છે તે ભાગમાં લોળડ વપરાએલ હોય છે આખા હીદમા આ જોબરો લગવાગ સળખા હેખાવનાજ લાગે છે અને અહી વહી જુજ ફેર જરૂરીઆત પ્રમાણે રખેલો જણાય છે લોખંડી હળ વિગેરે વપરાંશ-1 અહી વહી લેવામા આવે છે કાખડીને બદલે સપાટ કરે તેવો ધોતીઆ (લેવલીંગ બીમ) પણ વપરાશમા ઊત્તર ભાગમા લેવામાં આવે છે કેટલીક જગાએ રશિયન ભાગમા કોઢાળીના આકારવાળા બળદ કે ગાયસથી કામ કરાવી શકાય તેવા હલના જોબર વપરાશમા છે મુજબ અને મદ્રાસ ઇલાકાઓમાં વાવળી આ વપરાય છે કેટલેક જગાએ ધી એમજ છુટે હથે જમીન ઉપર નખાય છે ને કાખડી ફેરવાય છે અને કેટલીક જગાએ હળ બી વિગેરે નાખ્યા પછી ફેરવાય છે હાયના જોબરોમાં કોઢાળી, ધુરપી, પાવડો વિગેરે છે વાવળીને કાવળીના કે ધાન છુટા કરવાના જોબરો ખાસ નથી બળદ વિગેરે લોખાના પગથી કચી ધન જુદ કરવામાં આવે છે

જાહેર પ. ઓ. ર.

ધી શુભસત જેતીવાડી અને હુન્નર ઉદ્યોગ ત્રિભાષીક પત્રમા અત્યાર સુધી જાહેર થયેલ છેવલનો રીવાજ હવે નહિ પણ પત્રના આક્રમણીકતાને માટે જેતીવાડી તેમજ હુન્નર ઉદ્યોગને લગતી જાહેર ખબરો પત્રમા છાપવાનું ઉચિત લાગવાથી તે હવેથી નીચેના રૂઝ મુજબ લેવામા આવશે

જાહેર ખબરની ફેટલી લીટીઓ અથવા નાન પાના

અનિત્ય	અમે કોટલી લીટીઓ પણ આઠ લીટી કરતા વધુ નહી	ફેટલી લીટીઓ પાનાને એ આના પણ નહી	જાહેર ખબર દીઠ આઠ આનાથી કમતી નહી
મધ્યહની	પા પેજના	૪-૦-૦	૫-૦-૦
અરુણમયરો	અધી પેજના	૮-૦-૦	૧૧-૦-૦
	એક પેજના	૧૧-૦-૦	૧૪-૦-૦

અમના પાછલા જાહેરના ચુકાપર અપવાની નહિ જાણે છેવલનો ના દર કરતા ને હવે ૧૫) ટકા વધુ લેવામા આવશે જાહેર ખબરો એટલે પેસા અગાઉથી લેવામા આવશે જોઈ પણ જાહેર ખબર અરુણના જેતીવાડી અને હુન્નર ઉદ્યોગના મહાને મોન્ય નહી હશે ના પત્રમા દાખલ કરવામા આવશે નહિ

મંદરલાલ નરસીલાલ દેસાઈ
ઓફ સેક્રેટરી
ભરૂચ જે હુન્નર મંડળ

મંદરલાલ ભરૂચ જિલ્લાના કસેટર સાહેબે પત્રના ૧૧૧ નાંખસાવે કરીનાથ કોઠારે થી વિકેટરીયા પ્રિંટીંગ પ્રેસમા છાપુ અને ભરૂચ કસેટર ઉદ્યોગને જેતીવાડી ખાતવના મહાને નાન્ય પ્રેસીડન્ટ મેન સરકારે ના પા મોલીવામ ચુનોલીસે રાખએ અપાવી પ્રતીધ્ધે કયુ

શ્રી ગુજરાત

શ્રેતિવાડી અને હુનર ઉદ્યોગ ત્રિમાસિક

૧૯૧૩

The Gujarat Agricultural & Industrial Quarterly.

વર્ષ ૧૫ સુ.

જાન્યુઆરી ૧૯૨૯

[અંક ૪ થો.

પાલીકાની કમિટી

—(૨)—

૧ સંપાદક શ્રી બા. ગોવીંદલાલ મુનીલાલ દેસાઈ, ભરૂચ

૨ મી. બા. મુનિયંત્રી શ્રી નાયક :

શ્રીવીજ્ઞાન સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટ એક્ઝિક્યુટીવરલ
સોમધરન શ્રીવીજ્ઞાન-અમદાવાદ

૩ મી. જ્ઞાનરાય ઉમાચાર્ય કે. વારા

શ્રીવીજ્ઞાન એક્ઝિક્યુટીવરલ એવરશિયર-ભરૂચ

૪ મી. કાલીદાસ દામોદરભાઈ ખાધીયા

૫ મી. મુનિયંત્રી શ્રી નરસીવાય દેસાઈ

૬ મી. મુનિયંત્રી શ્રી હર્મોદભાઈ દેસાઈ

આ મહત્વની કમિટી ઉપર જેવાં પેલે પેલે દેખાઈ રહેતાં તે તે
માર્ગ આપે એવી છે. પા. મુ. ને પેલે તેના ઉપર નજર નથી, જે તે
નિર્ણય આપે એવી મુનિયંત્રીના પાસેથી નહિ હોઈ શકે.

અન્ય મુદ્દાઓ માટે વાર્ષિક કા. ૧-૦-૦ થોડાં જ ૦-૨-૦

સર પોતરવ ફેલેએ તમાકુનો ચોખ્ખો ઇલાહની પ્રભામાં પ્રીય બનાવ્યો, અગત્યનો આ બાબતમાં એકી બીના પ્રકટ થઈ હતી કે તે તમાકુની બીડી કુંઠેલા હશે તે વેળા તેની કાસીએ લેધુ અને તેણે ધડુ કે શેઠને આગ લાગી છે તેથી માલદી ભરી પાણી છાટયું હતું જ્યારે તેને કાસીએ લટકાવ્યો ત્યારે પણ તે હોકલી પીતો પીતો ગયો હતો, કવી રચેન્તર એ સમયમાં ગયો, તેણે તમાકુ દેખાને ફાંપી ઉપમા આપી છે એટલું જ નહીં પરંતુ કવી જેત જોનસન પોતાના પ્રતિકમાં તમાકુના ફાયદા વર્ણવે છે,

તમાકુ પ્રભામાં પ્રીય બનાવી, તેની ખીલવણી સ્વપક્ષી થઈ, એ કે તેના ઉપયોગ માટે કરેલા રાજકર્તાઓએ વીરોધ દર્શાવ્યો હતો. બ્રિટનમાં સ્કુઅર્ટ રાજકર્તાઓએ તેના વાવેતર માટે દંડની શીક્ષા રાખી હતી અને જ્યારે આ દંડની અમર થઈ નહીં ત્યારે વેપાર કરવા માટે કાયદાઓ બદલા પાવ અઠબન ૮ માં એ ને તમાકુના ઉપયોગ કરે તેને ધર્મ બહાર કાઢવાની ધમકી આપી હતી. પરંતુ પોપ જેતીશીકંદ ૧૩ માં, તમાકુ નિરૂપના ને ને હુકમો હતા તે ભાષા દ્વારા કરવા હતા.

ઈશીયામાં જાર આવે સીસે શીરીશીક શીક્ષા અમલમાં મુકી હતી અને તે જપરાત્ર મોટી શીશીઓ મળુ ફેટલીકવાર તમાકુ વાપરનારાંને થતી હતી. તુ કી માં અશુભ્ય જ થાયો પ્રમત્ત પીનારાંને આંટલીયામાં છાલી મારની સજા કરમાંની હતી મરશીયામાં તો તમાકુ પીનારાંને ટેકાન દંડની શીક્ષા થતી આ બાબી રાજ કરતી કેમેને પોતાની ભુત પુરતજ માહુમ પડી કારણ કે તમાકુની અંદી કોઈ રીતે વાધ મુઠાં સુધી નહીં એટલું જ નહીં પરંતુ રાજ્યો પોતે પણ એ બંદીના શુભામ બંન્યા એટલે તમાકુની આયાત, વેચાણ ઉપર બંધાવ તાપ્તી પોતાની મેહસુલ વધારવા મયતન કરવા લાગ્યા.

તમાકુની જુદી જુદી ભાતો

મોરેસર હોમસે-અર્ધપરી નીકોટીઆ નાં ૪૨ જુદી જુદી ભાતો નક્કી છે, જેમાંથી માર્ક એ કે વસુને ઉપયોગ તમાકુ અને તપકીર બનાવવામાં થાય છે. આ વાંચ બસો મેલુ અનેક પેટા બીલાગમાં વહેંચામણી છે, જેમકે (૧) શાર વરજીનીયા કે જે સીરીનોફોના પ્રદેશમાંથી આવી હતી, અને વરજીનીયા શી વાળી કોપી કે જે પ્રોફેટ તમાકુ પીનારાંને મહુજ આનંદ અને ઉત્સાહ આપે છે.

(૨) વાર એસીલીનસીસી ની જાતમાં પહેલા પાઠક થાય છે. આ નોતે આજીવમાં પહેલા વારી હતી અને પછી મુરોપમાં આવી અને તેની વપકાર પાનાવે છે.

(૩) વાર હાવાનેનમીસ આ તમાકુ ખાંસ મેકસીકોની ઉપજ છે, અને હુત્રામાં વાપવાના આવે છે, અને તેમાંથી મુખમાં હાવાના તમાકુ અને જે આ ઉપરાંત જાવા તથા સુમાત્રાના પેદાશ પણ આ જાતના છે.

તમાકુની એની

તમાકુ ગરમ લેજવાળી હવામાં ઉગે છે, અને ઉત્તમ જમીન ધારી ફેલતળ ઠહેવાય છે તમાકુના છોડ થાય છે જે ૬ ફુટથી ઊંચા થતા નથી પાઠક ગોટાં અને હુલોની મુગધ રાતમાં લણીજ ઉદામ પ્રસારે છે દેશ દેશની જાણણીની રીત જુદી જુદી હોય છે છતાં નીચેની મુખ્ય રીત અર્થ માન્ય થા. હુમ પછી એ જમીનને ઉડી ખેડીને છાંયમાં ન આવે તે માટે નીચા બનાવી લીધા માટે તથ્યાર કરે છે સીયાને રેલી કે સખ સાથે જાવવા પહેલા લેખવે છે ૧૫ ફીટસમાં કુપ્પો હુ છે તે ફીટસ પછી ફરરાજ પાણી પાવામાં આવે છે અને ૬ થી ૭ ફીટના છોડો થાય છે ત્યાર પછી ખેતરોમાં હારખધ ક્રમા હવામાં આવે છે છોડોને ફલ થાય તે પહેલાં નીચેના પાઠક પીળા પડે છે, એને ઠાલી નાખે છે કેટલીક વખત તે લગભગ ૮-૧૦ પાઠક બાકી રાખી બીજા બધાં છોડો નાખવામાં આવે છે, અને ત્યાંથી પાઠક તોડવાં હોય તે, ઉપર બારીક ધુજ છાટે છે પાઠક પાલળા થાય તે પાકીને તથ્યાર મયાં છે એવી સુચના કરે છે, વખતે ઠીલા પાઠકમાં પીળા રંગની છાટ આવે છે, કેટલીક વખત આખા છોડો કાપવામાં આવે છે, તે હાથ વાર બધા પાઠક કાપી લે છે આ પછી પાઠકને ખાસ તથ્યાર કરેલી જમીનમાં મુકવે છે, જે વખતે સુજ તથા છવરા બાજવા હોય તે ખજેરી નાંખે છે આ તથ્યાર કરેલા માઠવામાં હવા બેઉ બાજુથી આરપાર આવવી જોઈએ, પરંતુ તરફો સુલસ આવે નહી, કેમકે તરફોથી પાઠક લગડી જાય છે સીધા આકારમાં પાઠક મુકવે છે, તે માટે આઠા અવળા સળીયા મુકવામાં આવે છે સુકામણનો અમુક હવા ઉપર આધાર રાખે છે જલદીથી પાઠક સુકાય તે પીળા રંગ થાય છે, અને ધીમે ધીમે મુકાય તે કાળો થાય છે ત્યારે પાઠક સુકાય જાય પછી તેમને તોળીને લગતા કરે છે એક વાસની આમપાસ આ લગડો થાય છે તેમાં મુકીએમીટર રાખે છે હોય છે જેથી પાણી સુલસ નથી એ જણાવે આવે છે.

તમાકુની ખનાવટ.

તમાકુના પાંદડાના વીભાગ કરવાના ખાસ મહેનત અને બુધ્ધી તથા અનુભવની જરૂર રહે છે કારણ કે કયા પાંદડા સીગાર માટે, કયા હોઠલી માટે અને કયા ગામઠી માટે ઉપયોગી થશે તે રૂપ અને અથર્થ પારખવામાં આવે છે. સીગાર બનાવવામાં લબાઈમાં પાંદડા પેક કરે છે અને તેની ઉપર પણ એકલાં પાંદડાનું પક વીંટાળે છે હીદમાં સીગાર માટે ૧૮૮૨ સુધી તે બધા તથા સુમાત્રાથી વીંટાળવાના પહોળા પાંદડા આધાર થતા હતા આજ સુધી હીદમાં બનેલી તમાકુનીજ હીદમાં સીગાર બનતી હતી પરંતુ આ પાંદડાની મીઠી સુવાસથી પીનાશને કટાળે ઉપજતો તેથી તેમાં લેગિવણી કરી હવે વાપરવામાં આવે છે દરોણ હીદમાં આ ચોખ્ખા મોટી ખીલવણી થઈ છે અને સીગાર બનાવવાના કારખાના ધમધોકાર ચાલે છે યુરોપ અમેરીકામાં સીગાર, સીગારેટ નવા તપકરનાં યત્ર વડે બને છે સીગારેટ પાતળા પાંદડાથી સીગાર બાંધાની અને તપકરનાં કચરામાંથી ખારીને ઘુટીને બનાવે છે.

હીદી તમાકુની ખીલવણી.

બ્રિટીશી પોન્થુગીઝે જો હીદમાં તમાકુ આણી તે પહેલાં તમાકુ હીદમાં ઉગતી નહીં ધલીએ હીદનો ધતીહસ લખ્યો છે તે જણાવે છે કે ૧૬૦૫માં આસાદળેજે તમાકુ બીનપુરમાં આણી, એટલે તે સીવાય બીજે કોઈ સ્થળે તમાકુની હયાતી બાજવામાં આવી નથી; આસાદળેજે જવાહીરને સોનામાં મીઠીને હોઠલી બનાવી, તેમાં તમાકુ નાખી અકબર બદશાહને ભેટ ધરી. બદશાહે દાંડને પીધી અને જ્યારે તેના રાજકીય હકીમે મનાઈ કરી ત્યારે જ હોઠલી પીના પીના હોઠી શરૂઆતે હંદાગીરે તમાકુ પીનાની ટેવની જાણ કરી હતી પરંતુ તમાકુની બદી જલદીથી લેકિપ્રીય થઈ ૧૬૧૦માં સીલોનમાં તમાકુના વાવવા થયાં, અને ૧૬૨૮માં ગુજરાતમાં ખેતી શરૂ થઈ, તે પછી ૧૬૪૫માં ગોળબાગમાં ૧૬૭૨માં મહાન સુલ્તાન ત્રાવરનીબર પોતાના વરણમાં જણાવે છે કે બંદાનપુરમાં તમાકુ મીઠા પ્રમાણમાં ઉગતી હતી, અને પછીના વરસોમાં તે તરફ બેદરકાર રહેવાથી અહીં પાક મુકાઈ જતો હાલમાં તમાકુ નો ચોખ્ખો હીદની દરેક પ્રજામાં છે માત્ર ચીજો પાંદડીઓ અને કેટલીક ઉંચી અહમણી બાલ પીતી નથી.

તમાકુની ખેતી બંગાળ, આસામ, સંયુક્ત પ્રાંત, ગંધ્ય પ્રાંત, રજપુતાના, પંજાબ, કશ્મીર, સુબહ અને સદાસ હલાકામાં થાય છે. ખેતીની વીમતોમાં

કેન્દ્રીક જ્યોત ફેર પડે છે અને ખાસ તક્ષવત ફેરવણી તથા પકવણીમાં આવે છે સુકું પાદડુ ખાવાના કામમાં આવે છે, અથવા હોડામાં પીચે છે

સ્ત્રીવ હીદ તથા પ્રહરદેશમાં, સીંગાર બનાવે છે અને તે પ્રદેશમાંજ ઉત્તમ જેતી તથા પાદગ બને છે પાગળીમાં દિતમ માડવા છે પરંતુ બગાળી એ બેદરકાર હોવાથી, પ્રહરદેશના વેપારીઓને વેચે છે જેઓ પાંદડાને સુધા રીને નીરુટ બનવે છે

હીદમાંથી તમાકુનો નીકાચ, મીંગા તથા છુગી બેઠ આ કામમાં મોટા પ્રમાણમાં ધાય છે છુટ્ટી તમાકુની ખરીદી પ્રદેશમાં મોટી થાય છે, પરંતુ લડાઈ પડી હોદેદ, જરૂરી, પ્રેટપ્રીટનમાં ઘણી ચડે છે તેથી હીદ તમાકુને બીજી બ્લો સચે લેખવાને સીંગાર બનાવવાના કામમાં તેઓ લે છે હીદી સી ગાર યુરોપ જતી નથી કેમકે નણાની ગળણ મદદ નથી જે પુરેપુરા પ્રમાણમાં હીદી સીંગારને બહેનત મળે નાણાને ટેકા હેય તો હીદી માલ દેશના માલ દાતા ઘણા ચડી જાતો ઉત્તમ હોય છે તેથી યુરોપના બજારોમાં બીજી બનાવટો સાથે ચળણ હીદાઈ કરી મકે

હીદી સુડીવાળાનું દસ આ હોત્રમાં દોરાય તો આ સાહસ નરો આવે તેવો છે અને ચાલુ જમાનામાં જ્યારે સીંગારની બદી, વધી પડી છે ત્યારે હીદી ઉદ્યોગની બીજવણી અત્યંત યથે જોવી આશા રાખી શકાય

મહુડાની જેતી કેમ વધ શકે?

—૧૨૪૬૬૬૬—

ખીલવાળી તથા ઉપયોગનું આવલોકન

(લેખક — ડી એચ મહેતા.)

મહુડાને હેટીનામાં બસીઆલાટીફલીઆ કહે છે અને તેના બાકની હીદમાં વરેક જણને બગાર હોય છે કેમકે તેની ગંધથી મહુડા સુગંધ ઓળખાય આવે છે હીદની જેવા બીજા જ્યોત જેવા કે સ્ત્રીવ પરસીઆ અને મધ્ય-અસીયાના

પ્રદેશોમાં પાક છે કે કેમ તેને પુરાવો હજી મળ્યો નથી એ ચીનમાં મહુડા પાકના હોય તો તેઓ એશિયનના વ્યસની બનત હોઈ નહીં પણ મગા પ્રથમ હારી આવેલા આર્થ લોકોને પણ મહુડાના શુણ્ઠ કે અવશુણ્ઠની ખબર નહોતી કેમકે આ કળોની જરાપણ જુકતેચીની સંસ્કરણ પુરાણા અથવા રાજાની નથી એમ અમરૂતમય સોમના નખણ કચેર અથવા અત્યુજતી ભરેલા કચા છે આ સોમની પ્રશસ્તિ જેટલી સંસ્કરણમાં છે તેટલી બીજા દેશોના અથવા નથી જોવારખ્યાને જેવી બાળોએ અને હીકાયતો લખી છે તેવીજ સોમ ઉપર ચારણ પછી મુની જોએ લખી છે હીકના મુળ વતનીએ મહુડાના ફળ તથા ઉપયોગની બાણીતા હશે પરંતુ તેઓ મલેશ્વ બને રાક્ષસો હોઈને આર્થ તેના તન્દ્ર ધરણથીજ જોતા અને તેમાંની વસ્તુઓ એની હોય એમ માનતા હતા હીકના મુળ વતનીએ મહુડાનો રસ તથા ફળો ખાવામાં અને દોરો માટે અગણીતકાળથી વાપરના એ જોક્ષ છે અને પુરતાર થયેલ છે. જોકે મહુડાનો દારૂ બનાવતા એ બાગત હજી જોક્ષ મળી ચકલી નથી પરંતુ ખાધ બોરાકી માટે વપરાતા હતા જ્યાં હંટ હંડીયા કપનીએ ઘાણુ નાખ્યું ત્યારે મહુડા આખા હીકમાં વપરાતા હતા એ કે મોગલ સહેનચાહો તો શીરાજનો દારૂ પીતા

દશીબુના વગલોમાં મહુડાના જાડ મોટા પ્રમાણમાં હોય છે, મહુડાના જાડેનો રંગ ઇચેજી જોક જાડ જેવો હોય છે અને તેના થડ તથા શાખાના કાળા રંગથી હુન્નર જોળખી શકાય છે, અને તેના પાંદડા તંબા શાખાઓમાં ના લીલા આમાં રંગથી મહુડા દુરથી જાણી શકાય છે જમીનથી માત્ર ૫૦ ફુટ ઉચુ જાડ થાય છે અને થડ ગહુ તો ૧૫ ફુટ યેગવામાં હેમ છે ઉનળા મા સખા તઠકા પડતો હોય ત્યારે તેના છાયામાં મનુષ્યો તથા પશુઓ આરામ લે છે શીયાળા પહેલા પાંદડા, દાર્બધા ખરી પડે છે અને શીયાળામાં નવાં પાંદડા, લાંબનીઓ હોય છે પછી કળીઓ જાડે છે ઉનળામાં મહુડાના વનતુ સ્ત્રી ખરખર અંદણુ હોય છે અને તેના પાંદડા પી કુમળાચ અને લીલાપળા માટે એ જાડ નીચે બેસવાનું મન થાય છે ચીખામાંથી લીલા અને પછી જાખાં લીલા પાંદડા બને છે આફ્રીકા અમેરીકા, એલેક્ઝાન્ડ્રા આ, ઝડો ઉગારી ક્ષેત્ર કે કેમ તે મારે અખર્જત કરવામાં આવ્યા છે હીક ઉપર કુદરતે બક્ષીય રૂ મહુડા આપેલા હોય એમ ભૂગેઠે બીજી કુદરતી બક્ષીસનું ફળ અને જાડ વાળોને છે, નાળીયેરની નીશા પી ભરી, લાંબનીની છે લાંબનીની નગર નાળી યેર પહે પ્રાપ્ત બીજી રીતે મહુડાનો નગર હોય આવે કેમકે નાળીયેર

આથી દારૂ અને છે નાળીયેવું આઠ ઉપયોગી તેમ મહુડાનું વધારે, જેનેા પાકડાનો ઉપયોગ સરખો, ઉપરાત મહુડા ખોરાક માટે વપરાય છે

હુલ્લના મનાજ કે છીન્ને ખોરાક ન મળે ત્યારે મરીયોના નીરાધારનો આધાર ખો હ મહુડા થાય છે કેમદ્વારની શરૂઆતમાં મહુડા ઉપર કુલ પ્રકટે છે, અને પાકડા માર્ગે ઝોપીકમા આવે છે કુવ નીકળી મોટુ થાય છે કે કુલની પાકડીઓ ખરી પડે છે આ ફતુગાં શહેરની અને મામડાની ચોરીઓ ફુગારીકાઓ, સુન્દી, છજડીઓ લઈ વનમા કુવ ગીલે છે. કુલની છુડી છુડી વાનીઓ બનાવીને આમડીઓ આવે છે દોરો આસ મહુડાના કુલોના ચોખીન કોષ છે હરથો ખાસ કુલો ખાસ છે અને મહુડા આધેલી થાય વધારે હુધ આપે છે

મહુડાના કુલો કુલની ઠળી પાક્યા પછી ધીમે ધીમે આવે છે. મહુડાના કુલો જોલીવને મળતા આવે છે મળુ કદમા મોટા અને નાની નાની લાખળી છે. ઉપર પથ બાહિયા હોય છે કુલો પાકે ત્યારે જમીન ઉપર આપોઆપ પડે છે મહુડાના બીધામાંથી પીલીને તેલ બનાવે છે મહુડામાંથી લે થી જેવું અને છે તેનો ફાદ ખરાબ હોતો નથી અને તલ બજારી, સરસી જેવુ મધ મા હોય છે પાકડાનો ઉપયોગ હુલ્લ ચોખી ઠાક્યો નથી ને કે મોટા પ્રમાણ મા આમડા ફેળવવામા વપરાય છે જમીનો લડાઈ પહેલા મહુડાના તેલની નીકાગ કરતા અને લાઘી તેવુ થી બનાવી બેલ કરી અને પાકુ મોકલતા કે જેથી થી વેળાગીએ થીગા દગા તરીકે તેનો ઉપયોગ કરતા હતા ચન્વી કરતા આ થી હિતમ પ્રકારતુ મલુમ પડ્યું છે મહુડા બીધાય બીલ દુળો ગોંધી ત્યાલુ થી હિત્યન્ન થતુ નથી આ કે સાગના લાકડા જેવુ મહુડાનું ઓઠ હિતમ નથી પરંતુ ઓઠ તરીકે તો તેનો ઉપયોગ જરૂર કીમતી બ્રહ્મણ લાકડાનો ઉપયોગ પુછલ, આરો, ટોલ તગપા માટે લેવામા આવે છે તમા મજનની જરૂર ન હોય, અને બજારી જરૂર પડે તમા આ લાકડું વપરાય છે મહુડાનો હી દગા વીશેષ ખપ દારૂ બનાવવામા લેવામા આવે છે દાડના પીકા માં હી દગા હપ દકા મહુડામાંથી દારૂ અને છે સરખાર પીકાના લીલાઈ કરી તે મોટી કમ થી કરે છે અને કેટલાક દારૂની ચોરી છુપીથી ડીરીલગી રાખે છે, એટલે તેઓ શહેર, શહેરથી દુર જમલ, ગામડા નજીક રાખે છે મહુડા નો દારૂ પછંસાદાર, ઉચ દોગના હી થીએ અને સુસંલેખાન લાદ કરતા લગભગ આપા હી થીએ પીએ છે, મહુડાના દારૂની જાટલી ૧ આને, ૨ આને, મેચાલી

તે હમણા ૧ રૂપીએ વેચાય છે ખરો છો તેમ જાણ વડે જો હુન્નરતી' નીચમ છે

હી હમા દુકાળ, ગરીબી વાત્યત છે કતા જો મહુમને જુદી જુદી રીતે ઉપયોગમાં લેવામાં આવે તો વસ્તુ સ્થિતી મોટે ભાગે બદલાવાની ખાસના નથી' મકાય, હી દને ઇશવરે આ હુન્નરતી બસીસ આપી છે અને તેમાંથી દરેકને મોગે નફા લાભ મળે છે હી દમા આ ઝાડની પુરેપુરી ગોધખોળ થઈ નથી, સ કાર બેદરકાર છે, ધનવાનો બેદરકાર છે ઉદ્યોગોના પ્રતીની રીતો બેદરકાર છે માટે આ ઝાડને જુની જુદી રીતે શી રીતે લાભકારક રીતે વહોતી સકલ્પ તે માટે' શોધ થવી જરૂરની છે જો આ ઝાડ ઇંગ્લાડમાં હેત તે તે ૥ અન્ન લાભ' સમાજને મળ્યા હોત, અને હીટી મરકાર આ ઝાડ માટે કાળજી રાખતા નથી' જો માટે દોષીત છે જાહેરનાં અનેક ઉગદા અમુક્ય ઝડોનો વેપારની' દરેકીએ' બહોળા ઉપયોગ માટે જ નહિ ખાતું જુદું સ્થાપ્યું છે આ ખાતાએ વેપારના દ્રષ્ટી એ દીધા ઝાડ નફા આપશે જો જાતની પુસતા' સરકારને કંઈ જોઈએ તેથી તેઓ આ ચોજનાઓ મત્તર અમલમાં મુકે મહુરા તજ જને વાંચના' ઝડો વેપારની નજરે ઉપયોગી હોઈ તેમના ખેતર કે બગીચા વધારવા જોઈએ મહુરા મોટા પ્રમાણમાં રાખત' મુકી જમીનમાં ઉમે છે ટેકરાવાળા પ્રદેશમાં બહે મા પ્રમાણમાં થાય છે

જો મહુડાને ૩, ચા, બળી માફક બગીચામાં ઉગાડી પછી ખેતરોમાં વાવે તો હી દમા દુકાળથી જે બદલ પાયમાલી થાય છે તે અટકશે દુકાળનો જીણમરો મરુ ૧ ખાવાથી દુર થશે દુકાળ, નીવાળુ માટે મહેસુલ માફ થાય છે કે જાધનામ માટે કે તેથી દુકાળનો બધ જોરો થતો નથી

દુકાળીયા બુએ મરતા અગણીત હીટીઓના પેટમાં તેથી કોળીયો અન્ન' કે જોતક આપતો નથી, માટે ખર્ચાઓ મોટા મોટા બનાવી તેમાં મહુડા' વાડી, તેને સાધાનજી વળતમાં વેપાર રૂપે ઉપયોગ કરવો અને દુકાળ મા' ક્ષમાપ્ત નો જોગદાર નહીં આપવા મહુરા ઉગાડવામાં મોટો ખર્ચ થતો નથી અને કમળો મોટી થાય છે

મહુડામાંથી આફકોહોલ બનાવવાનું નીચામ સરકારના ઉદ્યોગ ખાતાને મરુ મરુ છે તે ખાતાને કેન્દ્રી સકળતા મળી છે તે જાણુ નથી પરંતુ ખરેખર દીઠ અને દક્ષીણ દીઠમાં મહુરા મોટા પ્રમાણમાં ઉમે છે જોઈલુ મળઈ મરકાર પલ્લુ આ ઉદ્યોગની શોધ માટે મળાસ કહે તો સકળ મરો જેમોદને બદલે વાપરવા મોટર તેત માટે મહુડાનું સાવ વાપરી શકાય તો તે નરેતી એમાં થવી ખાસ આવડતી છે અલ્પ જીજાનના જમાવામાં પચસીમાં દરેક

વીસનીકા નવી નવી ચોથ નવાં બજારો માટે કરે છે તે હીદમાં આ મહુડા માથી કેમ બજારોથી તેલ ન બનાવી શકાય? કોલસાને બદલે તેલનો ઉપયોગ યત્રના જમાનામાં અદ્યુત રીતે અમુલ્ય મનાયો છે તે હીદમાં મોટર માટે આ પદાર્થમાંથી તેલ કેમ ન બનાવાય?

દરેક મહુડાનાં છાકમાંથી ૫ થી ૮ મણ મહુડા ઉતરે છે અને તેના બાવ બજારની હે ફેર પ્રમાણે વધે છે કે ઘટે છે ઉપરાંત કુદો પશુ ૬ થી ૮ મણ ઉતરે છે અને ૪ મણ બીયા થાય છે તેમાંથી તેલ નીકળે છે તેલ યત્રો વડે કાઢે તે ૨૫ ટકા નીકળે.

વેપારનો દ્રષ્ટીએ, ઉદ્યોગ નિર્માણ આવા ઉમદા અને અમુલ્ય બાંહેધરી હોયો સુધારના નથી. ખીલવવા નથી એ કેટલું દુર્ભાગ્ય અજ્ઞાય!

કર્જદાર ખેડુત ને સહકાર

(લેખક: શ. વેકુઠ લલિતભાઈ મહેતા)

આપણાં ગામડાઓની જુની આર્થિક વ્યવસ્થા એવી હતી કે દરેક ગામ સ્વાવલંબી મહી શકતું આખા ગામની વસ્તીની જરૂરિયાતો એક ગામમાં ઉત્પન્ન થઈ શકતી એમાં કોઈક પાસે માત્ર મિલકતનો વધારો તો કોઈ પાસે તળી એમ જવા બિન્ન વ્યવસ્થાઓ એવી પરતુ સામાન્ય રીતે ગામનું આર્થિક ધોરણ એકસરખું ને એકધારું જ રહેતું. પંદરવું દેવું કરવાનો આશય ઘણું ખર્ચે વેળા જ નહોતો પડતો પણ આ યત્રના જમાના સાથે ઉત્પન્નિત ને બહેંચણીની નવી સાવનાઓ આવી અને બીમાં એવી વ્યવસ્થા ઘણે દે કંઈ પણ ઉત્પન્ન કરતું તે પોતાના ઉપયોગ માટે નહિ પણ વેચીને નફા પેદા કરવા આ વાતે ખેડુતની આર્થિક સ્થિતિને બળકળાવી નાખી. ત્યારે તેણે કરીને પણ પોતાનો ધર્મ અદાવવાની દૃશ્ય પછી પ્રસંગવશાત પોતાના કુટુંબ માટે ખોરાક ને ઘેર માટે આરો એ જરૂરીયાતની ચીજો પણ ત્યારે પંદરવું ખરીદવી પડે એવી સ્થિતિ આવી ગઈ સ્વાવલંબી ગામ પછી પોતાનાં વસ્ત્રો ને ખોરાક એવી અન્ય ચીજોની જરૂરિયાતો માટે પણ ખર્ચાવળી યત્ર. વરગથ્યુ ઉદ્યોગો ધીરે ધીરે

સાથા લાગ્યા, જેને પરિણામે મુકીરે નાણા, બહાર જવો લાગ્યા, બહારનો જેતીવાડી માલ ને કાપડ મળાવવાથી તે લાવવાનો ખર્ચ તેમજ વેપારી ને દલા લેના નફા વગેરે ખેડુત ઉપર જઈને બોલે, આમવા લાગ્યું, ગામ આર્થિક સ્થિતિ બગડી, એમાં એ વળી આ સમસ્યાના આરંભથી હુકમો આપ્યા એટલે તો ખેડુતની અવસ્થાજ ગેરી આપણા ગ્રામ્યની પરિસ્થિતિ બેતા આપણું જણાવું છે કે સામાન્ય રીતે ખેડુતની આવક હોના, ખર્ચને મહોની વળે એવી નથી રહી, અને એમ હોવાથી તેને જેતીના કામ માટે કર્જ કરવાની જરૂર પડે છે એક પછી એક કર્જ વધતાજ ગામ એવી હોની સ્થિતિ બની લાય છે.

તો ખેડુતની એ કર્જદાર પરિસ્થિતિને ઘટકાવવા માટે ગામની જરૂરી યાતોની ધીરધાર કરે તેવા મંદજો સ્થાપના બુના ધર ગદ્ય ઉદ્યોગોનો પુનઃ ફાર કાર્યો, જમીનમા સુધારો કરવો, જેતીવાડીને બગતી આધુનિક પદ્ધતિઓ કાળજી કરવી, પ્રાથમિક શિક્ષણનો વધારો સારો ને વીશાળતર પ્રચાર કરવો, સામાજિક સહાને ફર કરવો તથા ખેડુતની કંઈ બચત ને વધારો રહે તેની સુવ્યવસ્થા માટે પ્રબંધ કરવો, વગેરે જરૂરી ને અગત્યના કાર્યો કામમા લેવા જોઈએ.

આપણા ગ્રામમાં જેતીનું વીંચેવત, પ્રાધાન્ય છે અને તેથી ગામજનોમાં નાણા સબધી સહાય આપવાનું કાર્ય, સહકારી મંદળીઓ દ્વારાજ થઈ શકે એમ છે આ સત્ક આ સમસ્યાની સરૂઆતમાં સરકાર તેમજ આપણા ઠેરઠાકે આગેવાનોને સ્વમંજલ્ય હેતુ અને હવે અનુભવે તો એ સત્કને સીધી કરી બતાવ્યું છે, ખેડુતને માટે ધીરધરની આવી ખાસ સરકારી તરફ આજ કાલ ખડું ધ્યાન આપાય છે તેનું સુખ્ય કારણ એ છે કે આજ સુધી ધીરધારનું કાર્ય મહોટી લેઈન્ટ રોક કંપનીઓ આરંભત મુકીવાડી પદ્ધતી ઉપરજ ચાલતું આવ્યું છે અને એમાં મહોટા વેપારને ઉદ્યોગોને મહોટા પાયા ઉપર સહાય મળે ને તેની પ્રગતી થાય તેવીજ અનુકૂળતાઓ મળી શકે એમ છે એમાં જરીબ ખેડુતને વીસારીજ દેવામાં આવ્યો છે જે દેશ પંજ દેશમાં મુકીવાડી પદ્ધતીએ ધીરધારનું કાર્ય, ચાલ્યું છે ત્યાં આ પ્રાથમિક ઉદ્યોગના નોકાસ માટે કચોજ પ્રબંધ થઈ શક્યો નથી અને સહકારી સળવળનો જન્મ થયો ત્યારેજ ખેડુતને શકત મળી છે, એટલું ખરું કે જેતીનો ઉદ્યોગ 'ધુટી' 'ધુટી' વ્યક્તિઓ ઉપરજ અવલખીને ચારે છે; અને મુકીવાડી બેન્કિંગમાં એવી કચી વ્યવસ્થા નથી કે જેથી ખેડુતને તેની જમીન, મકાન કે તેના પાક ઉપર

તાણા ધીરી શકાય ખેડૂની સ્થિતિજ નિરાણી છે અને એ નિરાણી પરિસ્થિતિ વ્યવસ્થા લઈને તેને અત્યુદ્ધ ધીરધારની વ્યવસ્થા જાણુ તો યાચ ત્યાંથી ખેતીના ઉદ્યોગનો હાસજ થવાનો પણ એનો ઉદ્દેશ સહકારી ચળવળ કરી શકે તેમ છે એમને માટે ગ્રામ્ય સમાજને અત્યુદ્ધ ધીરધારની સ્થાપના કરી કરવામાં એ સહાયરૂપ થયે એમાં ગામની વસ્તી, પરસ્પર વિવેચકી, જામીન, ગીરી આપી કરકસર, સ્વાર્થ ને પરસ્પર સહકારની વૃત્તિઓ કેળવી શકે તેને લોકોમાં ધીરધારની આવશ્યકતાનો સદુપયોગ સ્થાપના તથા શિક્ષણના પ્રચાર કરવો પડ્યો ; કારણકે સહકારી ચળવળનું પ્રાથમિક કાર્ય તે સહકારી સંસ્તી નહિ પણ વ્યવસ્થિત ને અશુભાણી ધીરધાર કરવી એ છે અને એનો ધીરધાર ધીરધારની ઉચે ગીતાની સદગત નો આધાર લેટલો ધીરધાર ઉપર છે તેટલોજ કળકાર ઉપર પણ છે આપણો ખેડુત દલ આવી ધીરધારની જગત્ય ને સદુપયોગ બહુ જોઈ સ્થાપના છે પણ શીક્ષણના પ્રચાર સાથે વ્યવસ્થિત ખર્ચ, કળાની પ્રતી કેળવાયે તેમજ ધીરધાર સજ્જી સાચા ને ઉપયોગી સીધાતો સહકારી મંડળીના સમાસદોમાં પ્રચાર પામ્યે એટલે એ પ્રજા ઉભે નહીં રહે.

એટલું તો ખરું કે સહકારી ચળવળ ગ્રામ્ય જનતા માટે ઘણું સારું કામ થયું છે એકે આપણે એમ નિર્ણય નજ બાધી શકીએ કે જે ધ્યેયથી સહકારી મંડળીઓ સ્થાપા છે તે ધ્યેયને જો પહોંચી ગઈ છે પણ તેની પ્રવૃત્તિઓથી ઘણાં સારા પરિણામો પ્રાપ્ત થયા છે એની તો કોઈથી ના કહેવાય તેમ નથી સહકારી મોટા લાભ એ થયો છે કે ખેડુતમાં લેવનમાં એક પ્રકારની આશા પ્રગટી છે કે તેમની વ્યવસ્થાનો અંત જાવશે ખરો અને ગ્રામ્ય જનતા પુનરુજ્જવ આપી શકશે આ સહકારી ચળવળને અગે ધીરધારમાં પહેલાં કેતાં વ્યાજના દરમાં ઘણું ઘટાડો થયો છે અને ધીરધાર સહકાર લોકોના ત્રાસ નાશુદ નહિ તો જોઈ તો થયા છેજ સહકારી મંડળીઓના સમાસદોની કાલ્યાત જયતને પરિણામે દેશમાં એક સારી સુધી ઉભી થઈ છે ખેતીના માલના વેચાણ જગેરમાં પણ યથેચ જગત પ્રસારાનુસાર જતી રહી છે, ખરા લોક માપ નહીં થયા છે, ખરીદનાર સાથેની તકરારોનું સંતોષપૂર્વક સમાધાન અજાય છે, સારી કીમત ઉપજાવવા માટે માલને રાણી સુધે લેાય તો તે વ્યવસ્થા થયા માય છે અને ખાસ કરીને ૩ માટે જથાળા જનરના વેચાણના લાભ મળ્યા છે ને સારી સારી જાત માટે રોગ્ય

ક્રી મતો મળી શકે છે કે-આપણે સ્વચ્છ એન-સીઓ ચોખ્ખો તોલ માપ
થી ચોક્કસ માલ જમાવે ક્રી મતો વેચવા લેવાની સરળતા કરી આપે છે
ધારે અગત્યનું તો એ છે કે આ યજમાને એકત્રીત બમતી, આછી અને
એ લોકો હવે સમજતાં થયાં છે કે વેપારીઓને શાહુકારોની જેમ તેમના ચે
હકકો છે આથી તેમનામાં ધીમે ધીમે ધધાદારી વર્તન ને રીત વાત આવતા
આપ છે એએક દશકા પહેલાં જ્યાં હોસાબનું અગત્ય હતું ત્યાં હવે હોસાબ
ની હકીકતો વહેવારીઓ તેમના માહકને આપે છે એના ઉપરથી એ જણાશે

ખાસ એક વાત રહી એકત્રીતની જરૂરીયાતો એવી છે કે તેને લાખી મુ
દત્તનું કરજ કરવાની જરૂર રહે છે અતઃ એવી લાખી મુદતની ખીરધાર માટે
ઉપર ઠહેલી સહકારી પ્રવૃત્તી અશક્ય છે કારણ કે એવી જાતની ખીરધાર
જમીન ગીરો લઈને કરવામાં આવે છે, અને એટલું જવાબદારને મોટું કાર્ય
આજની સહકારી મંડળીઓ કે બેન્કો હાથ ન ધરી શકે એ સમબંધ તેમ
છે જની સહકારી સીધાતો ને આ કાર્યના સીધાતોમાં કંઈક સીનતાડું છે
એટલે બંનેનો શુભમેળો કરવો એ કાર્યને વીઠટ બનાવવા જેવું છે લાખી
મુદતની ખીરધાર માટે તો અમેરીકાની ફામ હોનની પધ્ધતીને ધોરણ, મોર્ટગેજ
બેન્ક દ્વારા કરવી જોઈએ. સરકારની મદદની આમાં મોટી જરૂર પડશે
તેણે ફરક પ્રાપ્તિ ને મોર્ટગેજ બેન્ક નીકળે તેના હિમેચર રોકેતા આજની
પતાવટની બમીનગીરી ને જવાબદારી સંકારવી પડે બને તો એકની મુદત
હળી કરવા માટે પણ તેણે પધ્ધતિ આપવા જોઈએ. ને ધીરે ધીરે પાછી
માઠા બેચી લે અને એ સહાય તો ખાસ અગત્યની છે, સોધા બ્યારે પધ્ધતિ
એકલા ન થઈ શકે, સરકારે આ કાર્યમાં પુરી સહાય આપી આ કાર્યને પ્રોત્સાહન
આપવાની જરૂર છે એકત્રીત, કેટલીક કજારી એવી છે કે બ્યાન્કધી સરતી
હિન્દ મોર્ટગેજની ખીરધારનો પ્રચાર ન થાય ત્યાંસુધી એ કજારી આજી કર-
વાનો કે જમીનની સુધારણાનો એ બંને પક્ષનો નિકાલ થઈ શકે નહિ.

ભારતવર્ષમાં કૃષિ તરફ દુર્લક્ષ.

(લેખક—રા. પુડરીક)

“કૃષિસ્તુ ચોક્ષ્મા વૃત્તિ.”

શ્રી વ્યાસ.

વર્તમાન ઉન્નત દેશોનો ઇન્દિયાએ એક સ્વરથી સમર્થન કરી રહ્યો છે કે આ ધરતીના ઉપર જે જે દેશો ઉન્નતિએ પહોંચ્યા છે અને આશ્ચર્ય જે દેશો ઉન્નત છે, તે સર્વની આજ્ઞાદીન પ્રધાન કારણ તેના લોકોની કૃષિઉપાર્જના છે ભારતવર્ષના પ્રાચીન કૃષિ મહર્ષિઓ પોતાના સમયની વિદ્વાતાની પરિભીમાએ પહોંચીને અને કૃષિકર્મ કરતા અને કાર્યતા હતા તથા તેને આઠવિકાના સર્વ સાધનોમા ઉત્તમ માનતા હતા પામાત્મ જગતના લોકો ઉચ્ચ ઉદ્યોગથી સપાકન કરીને કૃષિવિજ્ઞાનમા વિચારન બનવામા અને પોતાના દેશની ખેતીવાડીની સુચારુ કરવામા ગૌરવ અને પ્રતિષ્ઠા માને છે, બ્યારે આપણા દેશના શિક્ષિત વર્ગની રિયલિટ તદ્દન વિપરીત છે આપણા દેશમા સરકારે ખેતીવાડીની કોનેને સ્થાપન કરી છે, તેમા શિક્ષણ મેળવીને ઉન્નતિએ જવાઓના અધિક પ્રયાગને માટે તથા ખેડૂતવર્ગને પોતાના જ્ઞાનનો લાભ આપવાને માટે ખતથી યત્ન કરે તો દેશની ઉન્નતિના કામમા તેઓ એક અમુલ્ય સેવા બજાવી શકે.

આપણે સાધન સમ્પન્ન હોઈ સ્વપ્નમા પણ ખેડૂતોની શરિરપૂર્ણ જવરધાનો વિચાર કરતા નથી એ શાચનીય છે ભારતવર્ષના ખેડૂતોમા એવો પણ વર્ગ છે કે જે પોતાનું પેદા ભરવાને પુરુષ અને પણ નહિ મેળવી શકતો હોય. તે વર્ગ અદોરાત શુખની પ્રયત્ન બચાવવાને સહન કરી ઉચ્ચ કારિતા પોતાના બાગ્યવાન દેશ બહુઓને માટે ઉચ્ચ પ્રકારના ધાન્ય ઉત્પન્ન કરે છે, પરન્તુ તેનો લેવ પણ ખ્યાલ આપણે નામરિકાને આવી શકતો નથી.

જે જે પાશ્ચાત્ય દેશોના વતનીઓ વિજ્ઞાની આદિ નવિન સાધનોમાને લીધે એમ માનતા હતા કે વિદેશોમાથી કાચો માય ખરીદીને તેઓ પોતાના કારખાના દ્વારા તેને ગુદા રૂપમા ફેરવી નાખીને વેચાણ કરી પુષ્કળ ધનવાન બનશે, તથા પોતાના ખર્ચની ખોરાકી વસ્તુઓ પરદેશોમાથી મેળવી પોતાનું જીવન શુખથી વ્યતીત કરશે પરન્તુ ધીમે ધીમે તેમની આમા ઉલટી ગઈ, અને હવે તેમને સ્પષ્ટ રીતે જાન થયું છે કે પોતાની જરૂરીઆત અનુસાર દેશની કૃષિથી ભોજન્યાન્નને ખેડ નહી કરવામા આવે તો તેમને જીવે મરવાનો પણ પ્રસંગ આવી શકશે જે મજાસો અનુભવથી પોતાના અવિષ્કાર

પ્રમુખ કરવાનું જાણે છે તે આ સંસારમાં મુખી અને સ્વતંત્ર રહી શકે તે નવારથી પા આત્મ જર્જરમાં વસનારા લોકો પરિસ્થિતિથી વાકેફ થયા કે સંસારમાં એજ દેશ મુખી રહી શકે છે કે ને પોતાના દેશમાં જ, ખાવાપીવાની અને પહેરવાની વસ્તુઓ ઉત્પન્ન કરી શકે છે ત્યારથી ત્યાંના રાજા મહારાજા, જમીનદાર અને બધા પોતાની ભુખ્તિ તથા ધનનો વ્યય ખેતીવાડીની ઉપજ વધારવાના કામમાં ઉદારનાથી ક્યે જાય છે આનું પરિણામ ધણું સાર આવ્યું છે તેમની કૃષિની ઉન્નતિ નીચે આપેલા આકાશ ઉપરથી જણાઈ આવશે.

મુદાપના નીચે લખેલા દેશોના વતનીઓ એક એકરમાં ૩૨ શેર ધઉં વાવે છે, અને તેની ઉપજ તેની સામે લખેલા પ્રમાણથી જણાશે.

દેશ	મણ	દેશ	મણ
ગ્રેટબ્રિટન	૨૨	મેક્સિકો	૩૦-૩-૫
ડેન્માર્ક	૨૮-૪-૫	જર્મની	૨૬-૨-૫
ક્રોસ	૧૬		

હિન્દુસ્તાનમાં ધઉની ઉપજ એક એકરમાં દસ અગીઆર મણથી વધુ નથી હોતી. મધ્ય પ્રદેશમાં ધઉની ઉપજ એક એકરમાં પાંચ ૭ મણની હોય છે પશ્ચિમ ત્રીજા જર્મી પ્રદેશમાં ત્યારે હિન્દુસ્તાનમાં ગોવધ આજના ડુન્ટેસો થયો નહોતો ત્યારે આજના રૂઝેતા ઉપજ બમણી થતી હતી. આટલું છતાં આપણું જ્ઞાન આપણા જોડવાળાની ઉપજમાં પ્રધાર કરવા તરફ નથી દોરતું.

જનના સર્વ દેશો કમ્પાનની અંદર ખેતીને માટે બહુ જોડી જમીન છે. પ્રથમ ત્યાંના લોકો પેટરર અન્ન ઉત્પન્ન કરે છે ને, ને પાશ્વ તરફ દેશની ખેતીની ઉપજ નો આગળ ઉદ્યોગ કરવામાં આવ્યો છે, તે દેશના લોકોએ જો કે પોતાના દેશની ખેતી ની ઉપજ ધણી વધારી છે, તથાપિ તે ત્યાંની યોગ્ય જનનાને માટે યથેષ્ટ નથી થતી તેથી ત્યાંના લોકો ખેતીની આવકની વૃદ્ધિ કરવાને માટે અત્યંત આગ્રહ રહે છે.

દેશની જમીનની ઉપજ દિનપ્રતિદિન કેમ વધે છે તે તરફ આપણા દેશના દરેક વર્ગના માણસોનું લક્ષ જોડું હોય છે આ હુલ્લેખને લીધે જમીનનું પરિણામ નુકસાનકારક નિવિધ્નમાં શું આવશે? દરેક પહે દરિયાનું રૂઝા આપણે સાબળવા કરીએ છીએ ને દેશનુબુજાને પાશ્વત્ય અનુકરણનું અજીવું ચણુ છે, અને જેને તેના અનવાની ધુન લાગી રહી છે તે આ પ્રજનને અળગો કરવામાં એમ પ્રતિપાદન કરે છે કે બિચારા ખેડૂતો નિર્ધન છે, ત્યારે આપણી પાસે રાજ્યસત્તા આવશે, ત્યારે તેમની ઉન્નતિને માટે સઘળા પ્રયત્ન કરીશું આ સ્થિતિ અત્યંત શોચનીય છે.

આ સંક્ષિપ્ત વિવરણથી એ અર્થ થાય છે કે આપણા દેશમાં આ સમયે કૃષિ તરફ ધોર ખેતરકારી દર્શાવવામાં આવે છે આપણા તો કૃષિ પ્રધાન દેશ છે, અને તેથી ખેતીવાડીની ઉન્નત બનાવવા તરફ પ્રત્યેક મમણ મનુષ્યે પ્રયત્નશીલ થવાની ખાસ આવશ્યકતા છે ત્યારે આપણે આપણા દેશની ખેતીવાડીનું સંયુક્ત કરીશું ત્યારે જ તેની ઉન્નતિ કરી શકીશું.

ગામડાંના ખેડૂતોની પાયમાલી

(લેખક—શ્રી ચમરણ ગોહનરાય મુન્સી વકીલ બી. એ. એલ. એન. બી.
તરી "ખેડૂત" એકેડેમી-ખેડૂત ફેડેરેશન)

આપણા ખેડૂતો માટે શું કરવું ? એનો અર્થ મારે મન તો ખેડૂતની અદ્યતનતા, અસહ્યપણું, ગરીબાઈ અને હેલુ દુર કરવાને શુ કરવું એ છે બીજી રીતે કહીએ તો સર્વોત્તમ એ ધાય છે કે "તેમને જેવી રીતે ભણેલા પુસ્તી માફીલી ધસવનાશ; આબાદ અને લાદુરસ્ત બનાવવા ?" હવે તે ઉપરથી બે પ્રશ્નો ઉપરિચિત ધાય છે.—

(૧) કોણ તેમ કરી શકે ?

(૨) જેવી રીતે તેમ થઈ શકે ?

"કોણ તેમ કરી શકે ?" એ પ્રશ્નનો જવાબ યાદી કમીસનની નીમણું કથી અપાઈ ગયો છે સરકારે ખેડૂતો માટે શુ કરવું એઈએ તે જાળવમા એ કમી શન અરકાને બતાવણી કરશે એનો અર્થ એ થયો કે ખેડૂતના હિતને માટે સરકારે પ્રવૃત્ત થઈને પગલા બરવા એઈએ એમ સરકાર પોતે માને છે

"જેવી રીતે તેમ થઈ શકે ?" એ પ્રશ્ન સબધી વિચાર કરવાનું અને તેનો નિવેડો લાવવાનું કામ આપણને સોપાએલું છે હુંજ ગામ સુધારણા સબ ધી કાવદાની "સુચના કહુ છું તેમા આજ પ્રશ્નનો નિવેડો લાવવાનો પ્રયત્ન મે કરેલો છે

પ્રથમ અરુ એવી ટીકા કરવામાં આવે છે કે સરકારી આવાં લોકોપકારક કાર્યોમા કણી સેવા બળવી થઈ તેમ છે તોપણ લોકો તેનો પુરેપુરો ઉપયોગ કરતા નથી આ વાત ખરી છે પણ તેના કારણો નીચે પ્રમાણે છે

૧ લોકો એટલા બધા અજ્ઞાન છે કે સરકારી આવાનો ઉપયોગ જેવી રીતે કરેલો તે તેઓ ભણતા હોવા તથી

૨ લોકોને ઉપયોગી અને મહત્ત્વયુક્ત થઈ પડવાના વીચારો મારા ધર્મિક પ્રમાણે સુરેષ છાને અગેકીકાના સરકારી નોકરોમાં જોવામાં આવે છે

તેવા આ દેશનો સરકારી નોકરોમાં જોવામાં આવતા નથી પરંતુ એટલું ખરૂં જ છે કે લોકોના હોતને માટે સરકારી ખાતાએ જ અતીશય ઉપકારક નીવડી શકે તેમ છે ભાતે ઠગાસ અને દુખી પણ પ્રીટીશ ઉદ્યોગને પ્રીટીશ વેપારને પોષણ આપનારો એ ખેડુત કેવી રીતે અને કેટલા બધા માણસોને પોષે છે, તે કહી બતાવુ ? ખેડુત ઉપર ઠગનું જે બારણું (બોલો) સીધી કે આડકતરી રીતે પડે છે તેનું વર્ણન નીચે આપ્યું છે

વર્ગ પહેલો

૧ એ ખેડુત પોતાના કુટુંબના ૪ (ચારઘર) માણસોનું ગુજરાન કરે છે તે કુટુંબ

૨ જેતીના કામે તે પોતે જે દોરઠાખરનો ઉપયોગ કરે છે તે દોરઠાખર ૬ ગામના ખેડુત ભરદ્વાજી ગુજરાનના સાધન એળવનારા ગામ વસવાયા, લોકે, સુતાર, છુહાર, વાળદ

૪ ખેડુતના પાકને ખાઈ બનાર છુણાસો અને તીડો

૫ ખેડુતને માટે ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરનાર ગામનો પ્રાણજી અને ખેડુતની કલમનસાધનો દુરપયોગ કરનાર સાધુ કે ક્ષીર

૬ ખેડુતને દેવાદાર ધનાવર્ધનો અને તેની પાસેથી અનેકમણું પડાવી લેવાનો ધવો લઈ બેઠેલો ખેડુતને ધોનધાર કરનારો ગામનો વાણીઓ વર્ગ બીજો.

૧ તલાટી અથવા પટવારી ને ગામદાનો સરકારી અમલદાર (હીસાબી અમલદાર) છે અને જે જમીનમહેસુલ તથા બીજા ઠર ઉપરાવે છે.

૨ ઠરેક મામલતદારની જ્યેરીમાંનો સુદડી કારકુન જેનો પાએ ખેડુતે પોતાની નાની નાની તથ્યારો લઈ જવી પડે છે અને જેની પાસેથી તેને સંન પડે મામલાની હોય છે

૩ પોલીસ જે કાંઈ પણ માહિતી મળતાની સર્વે ખેડુતના ઉપર અમલ કરી ભોગવવાને તથા ખેડુતની અજાણવાનો અને તેના બીકણપણનો લાભ લેવા ને કદી પણ સુખતો નથી

૪ ફેલ્ડી કરનારા તાજાના નોકરો જેઓ હાલની પરિસ્થિતિમાં ખેડુતના ઉપર વર્ષેવર્ષ આજીજ શારણિક રૂપ વધે છે

૫ દારૂના પીકવાળો જે હલકા વર્ગના ખેડુતો અને જેવી કરવાના કામે શામેલા મજુરો ઉપર પોતાનો ધધો ખીંકતી અવધ્યામાં ચલાવી ફાલો હોય છે.

૬ સરકારી લાગતો જમીન મહેસુલ અને એવા ખર્ચ પર,

દરીદ્ર અને ગરીબ જેડુત ઉપર અને પુતો પાક ન આપી શકતી જમીન ઉપર તે અધિક ભાજો પડે છે તે ઉપર ગણાવ્યો છે

ગુદ્દી ખાતુ, જૈતીવાડી ખાતુ, કેળવણી ખાતુ, સરકારી ખાતુ, નહેરુ ખાતુ, અને અહેર બાધકામ ખાતુ એટલો ખાતુ જેડુતોને માટે કામ કરનારા છે.

માત્ર મુલકી ખાતાની સાથેજ તેને હંમેશા અગત સળધ હોય છે અને ગામઠાના જેડુતને મન તો મુલકી ખાતુ એટલે તલાટી અને મામલતદાર કે તહેમીલદાર

કારોવારી સત્તાની સાવના એટલે ઉદ્ધતાઈ બરેલી અમલદારની અને સત્તા લોગવવા તે તથા અમલદારની દુરજ હવાની છે તથા ગામઠાના જેડુતોની દુરજ સુરે મહેલે તેનો અગત દરવાની છે એવી માન્યતા જેડુતો વધો ઉઠાવે કે પિવાઈ કરે કે અરજ કરે તો તેથી તેણે અમલદારના ગૌરવને અને માનમરતબાને ઘોઠા પહોચાડ્યો ગણાય મુલકી ખાતુ એજ જેડુત લોકોનો હાલની સ્થિતી ઉપર વધારે અસર કરેલી છે અને જેડુત લોકોની હાલની સ્થિતી ઉપર વધારે અસર કરેલી છે અને જેડુતોની સ્થિતી સુધારવામા એજ ખાતુ સળખામા સળખા સાધન રૂપ થઈ પડે તેમ છે

જો મુલકીના કોઈપણ ખાતાથી જેડુતને ફાયદો થયો નથી તેનું કારણ એ છે જે જેડુતની સ્થિતિ સુધારવા સળધી કાર્યક્રમવાળી રાજનીતી સરકારે અખતવાર દુરેલીજ નથી અને આ ખાતાઓ કોઈપણ જાતની ચોક્કસ યોજનાઓ અથવા હેતુઓ ધ્યાનમા રાખ્યા વગર રાજકારવારનું કામ લુની પદ્ધતી પ્રમાણે કર્યા કરે છે

જેડુતો તરફ છેકજ બેઠકારી બનાવવામા આવી એમ કહેવાની જરૂર છે? "બેઠકારી" થજ્ઞ સૌથી વધારે સહીસલામત લાગે છે જેડુતવર્ગ અવાચ છે અત્યત ગરીબ છે, હુમેશા દેવામા હુબેદો હોય છે, જરૂરીઆતોને લીધે ચિતા શરત હોય છે અને જીવતો પઠવાથી તેમજ તીડો પઠવાથી તથા તીડોની માટી જાતસ નીચડી કેગીના, અમલદારે જેડુતની કનેથી પછસો કઠાવવાને સુખતા, ન હોવાથી તેના જેતરનો એટો ભાગ હુગ્રાથ જાય છે લજવાની મોસમ જેડુતને મન અત્યત મુખને સમય હોય છે; પણ અહીંના જેડુતને મન તો તે હુખનો સમય થઈ પડે છે. કારણ કે જેડુતથી વેપારા ઉપર જણાવેલા સૌ લોકો તે જેડુતના ઉપનમમાંથી વેપારનો લોગ પડાવવા તેના ઉપર લુની પડે છે.

આ કસોટી ખેડૂતોની અભણ દશા, જરૂરતા અને ગરીબાઇ દુર કરીને તેમને સુધારવાનો છે એનો ઉપાય એ છે કે તેમની અભણતા અને અજ્ઞાનતા દુર કરવી, તેમને જ્ઞાન આપવું, ફેળવણી આપવી, નવીન વીચારો અપનાવવા ધોરણો અને જીવનની કીમત સઘળી નવીન વીચારો તેમના મગજમાં ઉતારવા આ ખેડૂત લોકો ઉપર જે સરકાર અમલ લોગવે છે તેની આ ક્ષરજ છે

અને તે ક્ષરજ કેવી રીતે સરકાર પાસે અડા કરાવવી તે નેતાઓ અને ધારાસભાનું કામ છે ખેડૂતસુધારણાના સ્પષ્ટ નવા કાયદાની જરૂર છે ને હું હાલ તે ઉપરજ ખાસ લક્ષ આપી રહ્યો છું

ઉકરડા અને અનુભવમળ.

(લેખક — ડૉ. સુમન્ત રહેના)

ન્યારે કોઈ સંજ્ઞન કે મહાન પુરુષનું સ્વાગત કરવાનું હોય છે ત્યારે ગામની ભાગોળે આસોપાલક વિગેરે પાનકુલના તોરણો બાધીને અથવા કમાનો ઉભી કરીને શણગાર કરવામા આવે છે. આપણા ગામડાંઓને મોખરે ઉકરડાના અભ્યવસ્થિત દગલા અને દુર્ગંધ આ બન્નેનો અનુભવ થાય છે અને ઉકરડાના દગલાની આસપાસ, તથા તળાવમા પાણી આવવાનો માર્ગ, કાપી વિગેરે હોય ત્યાં લોકો શૌચને માટે જાય છે આ ઉકરડા આપણી અભ્યવસ્થિત ગિયતી અને કદગી છવરીનું જ્ઞાન કરાવે છે ગામડાંની બચકર સ્થિતિ અજાનને કારણે છે ગામડાંની અસ્વસ્થતા સહેલાઈથી દુર થઈ શકે એવી હોય છે, અને ગામડાંની ગરીબાઈ પ્રાપ્ત છે ગહુ નિગતમા ઉતર્યા વિના કોઈપણ માણસ શમજી શકશે કે આ કાપી છવરીની જમીનનો કસંધીમધીમ ઓછો થયો નથી કે ઓછો થાયજ કાનજ કે જમીનમાથી અમુક તત્વો કચેક પાક ખેતી લે છે અને તેમા ચોગ્ય ખાતર ન લાખ્યું હોય તો તે તત્વો છુટી પડે આમાન્ય ખેડૂન પ્રજા ખતર નાખવા માટે જોઈને કુચને અશક્ત હોય છે અને લેસનું છાણ છાણ તરીકે વાપરવામાં

આવે છે 'લેસન્ટુ છાણુ એવી ગીતે સઘરાવામાં આવે છે કે તેમાના ડેટલાક તત્વો તો તાપ તથા વરસાદથી ઉઘી અથવા ઘસડાઈ જાય છે મુતરની અંદર એ તત્વો સારા પ્રમાણમાં હોય છે, તેનો સથહ થતો નથી, ઉંચકાના ખાડા ભેંધએ તેટલા ઉંડા હોતા નથી, તે ખાડાનું રક્ષણ થતું નથી, અને ઘણું અડૂ તો ઢગલો કરવામાં આવે છે, એટલે કીમતી વસ્તુને આપણા અજ્ઞાન તથા બેદરકારીને લીધે જતી કરીએ છીએ

અહીં પ્રશ્ન માણુચના છાણુનો છે જે દેશોમાં ગાય, કોસ અને બીજા દેાર પુષ્કળ સંખ્યામાં નથી ત્યાં માણુચના છાણુ-મળનું યોગ્ય ખાતર કરીને વાપરવામાં આવે છે બાપાનમાં દેાર ઘણા ઓછા છે અને ત્યાં લોકો ગમે ત્યાં બેસતા નથી પણ મળનો પુરેપુરો ઉપયોગ કરે છે આપણા ગરીબ દેશમાં મનુષ્યના મળનો ઉપયોગ થતો નથી અને જે જગ્યા બગાડતી ન ભેંધએ તે બગાડીએ છીએ અમદાઓમાં પેશતા નાકે પેલીયું ઢાગણુ પડે છે જે માણુ એવા મનુષ્ય મળનું ખાતર ભેંધે છે તે બહુ છે કે રીતસર બનાવેલું ખાતર જરાયે મધ્ય મારતું નથી. અંગ્રેજીમાં તેને પુદરેટ Poudrette કહે છે અડૂ જોતા તો એ શબ્દ કુદરત્ય બાપાનો છે અને તેનો અર્થ પાઉડર થાય છે ખાતર તરીકે અત્યંત ઉપયોગી છે ગાય કોસના છાણુ ઢરતા વધારે કીમતી છે એ પાઉડરનો ઉપયોગ મે સુદત વર્ષાખુજ ખેડતોને કરતા જોયા છે આ માટે ન કરે?

એટલે જોવામાં આવશે કે મનુષ્યના મળનો ગમે તેમ ત્યાગ કરવાથી ગામડાં તો રા-છતા બગડે છે એમાંથી કીમતી ખાતર થાય તે થતું નથી, ઉંચકા કેવા રાખવા તે ખેડુત સમજતો નથી, પીવાના પાણી પાસે ઉંચકા નાખવાથી પાણી ખરાબ બદલાઈ થાય છે તે પણ લોકો સમજે છે, તે છતાં એવા ઉંચકા ખચેડવામાં આવતા નથી

એટલે અજ્ઞાન, ગરીબાઈ અને મદવાડ એ ત્રણેનો અરસપરસ મળી પડે છે આપણે બાણુતા સમજતા જઈએ આજણુ બેદરકાર ન બંદીએ તો ગર્જાન રહેવાનું કારણ નથી પણ જો ખેડુત પ્રજા આ બીજ ન સમજે તો તેના ગાય વાણેતા અને સગાં માણુસોને શીર છે તેમજ સગાંવવાનો પ્રયત્ન કરી શકે છે? પોતે ગામડામાં જઈને ખેતી કરીને કયા આદો દખલો બેસાડશે કે? ખેડુત પોતાનો સ્વાર્થ જરૂર સમજે છે, એટલે જો વાચનારમાં લાગણી હશે તો પેતાના કુટુંબ સમજી જશે

ગામડાઓની સફાઈ.

(લખનાર—સરદાર રાવળહાદુર મોતીલાલ ચુનીલાલ
નાઈસ પ્રેસાડેન્ટ ષાસ્ત્રી ડીસ્ટ્રીક્ટ એન્ડ પબ્લિક
અને ઇન્ડસ્ટ્રીયલ એસોસીએશન.)

હમને સને ૧૮૮૩-૮૪મા મહેમદાવાદના ગામસંતકાર હતા તે વખતે તાલુકાના ગામડાઓની સેનેટરી હાલત ઘણી ક'ગલહતી ધરાવતાં વાડાં આસપાસ ધુરની વાડો હોવાથી તે પોહલાઈમાં વધતી જતી અને ગામના રસ્તા ઘણા સાફરા થઇ ગયા હતા તેમા સાપ અને વીછુ પણ પુરકળ રહેતા કાયદા મુજબ આર ડ્રીથી ઉચી વાડ હોય તે કપાની સકાતી પણ પોહલી વાડોને માટે કાયદમા સત્તા મો હતી ગામના પડલ તલાટીઓ પણ સહકારી જમીન દખાણના રિપોર્ટ કરતા નેથી ખેડુતો દકાઇ જતા ગારી ઇન્ડા " સાપ મરે નહી અને લાડી લાગે નહી " એની હોવાથી મે થોડાક પટેલ તલાટીઓને ગોલાવી તેમને જે કહેલું તે માહરી " Autobiography " (જન્મ ચીત્ર) લખેલું છે તેની નકલ મુજબ છે.

દરેક ગામના પટેલ તલાટીઓએ સોદાએ સંસ્કારી જમીનના કંબળા કરેલા ના રિપોર્ટ કરેલાં તેની સખ્યા વધારે હતી અને દરેક ગામ સખધી રિપોર્ટ હતા. ગામના ગમાણના રજીસ્ટરો નહોતા કે નેથી સરકારી જમીન કેટલી દખાઈ તેમ ખેડુતોના, વડીલો પારણતના ધરા અને વાડાઓ હોવાથી તેમની પામે દસ્તાવેજો પણ નહી કે તેમની કેટલી જમીન તે નદી યાય લુમ એવી હતી કે પટેલ તલાટીઓ અકેક જામે રૂપીયા ખાતા જે ના આપતા તેમને માટે રિપોર્ટ કરતા અને દસ્તાવેજ પુરાવાને અભાવે પટેલ તલાટીની શુભા પી ઉપર બાંસો રહેતો અને ખેડુતો દકાતા રહે તે ઉપરથી ગામિત્રાગ બધ લોકો ને સમજુત કરી કે તમે વાડો કાટી તાણી પીઠર વહા કરી શો કે હેની ગ્રેલે કબજા કર્યાના ખોટા રિપોર્ટો બધ ધરોવણી વહાની અદર ઉકરલા હોય તો સેનેટરી ખાતાવાળાઓ તે કહાવવા દવાલ કરે છે તે કરી ચકરો નહી કેમકે તે તો ધરના અગતો સાગ ગણાય ખીન્ને કાયદો જો ધરો કે સાપ અને વીછુ

ના રહેઠાણ નીકળી જવાથી તેના કારણથી થતા મોત એ છા થશે અને ચોર પી વાડો ઘણી પહેળી હોવાથી તે પીકતી ગયે રસ્તા પથ પેહળા થશે આ સુચના કરીજ આમ ॥ મુલકી અને પોલીસ પટેલ-મહુ મ નરોત્તાદામને' અને હિતરી તે જાને હોળીસાર અને પ્રગણીક હતા અને ગાન લોકાના પ્રિય અને મોલો ધાવતા હતા તલ્લે પેતે પહેવ કરી અને બીલબોલો તેતુ ધર, આગળ અને રસ્તો ચોળો ભોજ પાઠા કકાડી ના પી વહા કર્યા તેના કાગલા ભોલ આખા ગામે તેમ કયુ અને ચોર પી વાહતુ મૂળ કહડી નાખ્યુ પડેબ્રમા ગામોમાં ખખર થઇ ત્યાના લોકો કપીજ ભોલ નયા અને તંણે પણ તેમજ કયુ આખા તાલુકાના ગયા ગામે નર આંખાપાસ, ગામ તલગા કે ભાગોળે એક ચોર પણ હશે નહી રિસ્તીકટ ડેખ્યુટી કલેક્ટરે આ અદલત અને કડપી સુધારે ભોલ માતર, અને ૧૫૬૧જા મામતતલ દેને વડો કહડી નાખતા હુકમ કર્યા માતર મામલતદારે વાડો નહી કાઢેતવારેના કા દયા અને તે લોકોએ અપીલો કરી રહારે અચનક ખેડે જલુ થયુ અને ત્યા ગયેલા તેથી રીતસર મે કલેક્ટર ગી એ ખોચ દમ્પન મલવા ॥ કુરજ હેવાથી હુ મલવા ગયો તેજ વપતે અપીલોની મુતાવજી આદતી હતી કલેક્ટર ગી અ અચ દમ્પનને મારા તલુકાના જે જે ના ભોયલા ત્યાના વડો નીકળી ગયેલા ભેવલી હતી તેથી મહને પુજ્યુ કે તમારા તલુકાના એક સુ અપીલ કેમ આવી નથી ગહે ખુલાસો કર્યા કે મહ કામદો જાતે નથી દેગે કાયકા મુજબ સવે પહેલાના વાડો કહડાવ લી નથી પણ સારુવીથી કેમ કામ થયુ તે કહી જતાવ્યુ તેમણે ખપી અપીલામાં હઠ માફ કર્યા અને માતર મામલતદાર હાજર હતા તેમને હુકમ આપ્યો કે મેમદાવાદનુ અનુકરણ કરી કામ લવાય તા લાન તેમ ના બને તો વાડો રહેવાડો ગેરકાયદે હઠ કરી લોકોન ખલભલ પતા ના.

ભરૂચ ખેતીવાડી અને હુન્નર ઉદ્યોગ મંડળનો
સને ૧૯૨૭-૨૮ની સાલનો વાર્ષિક રીપોર્ટ.

બેંચર ૮૭. અને ૧૯૨૮-૨૯

ભરૂચ તા. ૧૦મી જુલાઈ સને ૧૯૨૮.

શ્રી જી. ડોરેશી, એક્ઝિક્યુટીવ એમ. એ.
કલેક્ટર અને પ્રમુખ.

ભરૂચ ડિસ્ટ્રીક્ટ ખેતીવાડી, અને હુન્નર ઉદ્યોગ મંડળ—ભરૂચ,
સાહેબ,

મને ભરૂચ ખેતીવાડી હુન્નર અને ઉદ્યોગ મંડળનો સને ૧૯૨૭-૨૮
નો વાર્ષિક રીપોર્ટ તથા કાગળ મળ્યો છે.

સાલની રકમ

આ રીપોર્ટના વર્ષ હિસાબે કુલ રકમ ૧૨૨૭ના જુલાઈ શીરખાનાથી શીરખાલી અને તે વર્ષના
બેચેનર સુધી થયેલી રકમની વરસાદનું માપ મામલતદારને અને હાલના માહિતી
પત્રી પસંદ કરવા લે તે નચે પ્રમાણે છે.—

ભરૂચ તાલુકો	૨૪	૫૭૬
અકલેશ્વર "	૩૬	૯૬
હાસોટ મહાલ	૩૨	૬૧
વાગરા તાલુકો	૪૮	૫૧
આમોઢ "	૪૮	૭૧

જાણસૂચના મામલતદારને ત્રણ તારીખો ૭-૧૨-૨૭, ૨૨-૧-૨૮ અને
૧૭-૪-૨૮ એમ ત્રણ વખત લખવા છતાં મારેડી ખાતર પુરી પડવા લેટલા
ત્રણ સત્રા થયા તથા ખેતીવાડી મંડળને સરકાર ઉત્તર આપે છે, અને આ
મંડળ ને સરકાર તરફથી પ્રસાદ થતાં ફરક સરકારી મહત્ત પુરા પાડવામાં
આવે છે, અને સરકાર ખેતીવાડી મામલતદારને પુત્રીમાં ની પવન નકલ
ખરીદ કરે છે, હાલે ધણે બાંને ખેતીવાડી ખાતાના અનુચીત મામલતદારે ત ફરક
લાવે અને ફોફ ઠાણે રકમને ઉદ્યોગીક થાવા પામ્યું છે જે ઉદ્યોગીક બાબ-

તને લાગુ પડે છે 'મામલતકારો' કે જેઓ કલેક્ટરના તાબાના છે, તેઓ ધણું કરીને જાણુ નહીં હોય કે સરકાર પશુ જેતીવાડી મહાજને ચોગ્ગસરની મદદ જપાવેલી જોવા ઇચ્છા શામે છે.

૩ આગલા વર્ષોમાં વરસાદ ટેવો પડ્યો. તેના બરોબર આંકડા આપવાની સ્થિતિમાં હું નથી, પણ ઉપર આપેલાં આંકડા ઉપરથી અને તાલુકાના બહુ જાનુબવ ઉપરથી, હું ધારું છું કે, બરસ અને અંકલેસર તાલુકા, તથા હાસોટ માહલમાં, સામાન્ય વર્ષ કરતાં કદાચ થોડાંક વધારે ઇર્ષ વરસાદ પડ્યો. હવે પણ એક દરે રૂઠું ચારી હતી. તાલુકાનાં કોઈપણ ગામડામાં ગીલે-કતને નુકસાન થયું નહોતું વામરા, આમોદ અને જાંબુસર તાલુકામાં એવી ઉલટી બનતી હતી. પાક તથા ઘરોને નુકસાન થયાનું હવે ઠીક પત્રોમાં વાચવાથી એ ખાતરી થઈરશે. તેમજ મામલતકારોની તપાસ કરી હતી વામરા જાણતમાં એમ માલમ પડે છે કે જે હોગવો રવાનિક પત્રોમાં પ્રગટ થયા છે તે અતિ રચોક્તિ બદલા હતા. માણુધની અથવા દોરડી છાંયીને રેલથી નુકસાન થયું નહીં, પણ આજુ બારે વરસાદ જોડે અખત તોફાનને લીધે કેટલાક ગામડામાં મહાનોને ખાણુ પડેલું મહેરબાની રાહો અને આમોદના મામલતકાર તરફથી જે બીજત પુરી પાઠવામાં આવી છે તે પરથી જણાય છે કે બારે વરસાદને બારે રેલને લીધે ચાર ગામડામાં ચાર માણુસોના મરણ અને હવે મામડામાં મંલીને ૧૭૨ દેરના મરણ નીપજ્યા હતા. ૧૮૮૩ થી પડી ગયાં હતા અને ૩૮, ૮૬, ૬૪૫ નું નુકસાન થયું હતું. ૧૨, ૫૦૧ એકર જમીનમાં પાક ધાબાઈ ગયેલો અને જાંબુસરના મામલતકાર તરફથી આ સુજાની બીજત પુરી પાઠવામાં આવી નથી, પણ ખાતરી ખબરો સુજા આમોદથી બીજે ન બરે જાંબુસર તાલુકાએ અમ્યુ છે.

મદદ

૪ રહેને જણાવવાને પ્રસાદી ઉપર છે કે રેલો વખતે આમોદના મહેરબાન સરકાર માહારાણા નાહરસીંગજી કાકોર મહિન, પેતે બતે ઘણી અગવડ વેંકીને જે ગામડાઓએ અમ્યુ હતું તે ગામડાની સુકાકોતો - લઈને અમનારાં હોકેને બનતી સઘળી મદદ કરી હતી. શેઠ પીરોજીશાહ રૂસ્તમજી વખાનાયા અને તેમના બાઈ શેઠ જમશેદજી રૂ. વખાનીયાએ આસરે રૂ. ૨૦૦૦) છુટ્ટી ૫ ટાણા તથા ધાસ છુટ્ટી લોકોમાં પોતાને અર્થે વહેંચ્યા હતા. આ મહાજ તરફથી હું તે જાહેર્યોનો ઉદાર માનું છું સરકારી મદદ તાકીદની અને ઉદાર હતી. માહતી પામે તેની બીજત નથી, પણ આપ કલેક્ટર તરીકે જે

બાણેદો નામદાર ગવર્નર સાહેબ અને ઉત્તર વીભાગના મહેરબાન કમીશનર સાહેબ વાસ્તવ આવેલા, અને નુકસાન પામેલા ગામડાઓ ની મુલાકાત લીધેલી અને તમારી તથા બીજી છુટ માટે સરકારી આટ ગલ્લર ફેરેલી અને ખબર મલી છે કે કેટલાક નાશ પામેલા ગામડાઓના નવું ગામતણ આપવા ની પણ ચોક્કસ કરવામાં આવી છે, મદદતા સ્વર્ણમાં મહારે કહેવાનું લુપ્ત ના બોલે કે નોન-કો-ઓપરેશન તરફથી હા. ચંદુલાલના પ્રમુખ બાળા નીચે બહેર સીટીંગ વાસ્તવમાં બોલાવવામાં આવી હતી તેમાં મોટી રકમ લેગી થઈ હતી પણ તેમાં સૌથી મેહરી કેટલર ચંદુલાલ મુળાઈથી લાગ્યા હતાં વળી તેમણે બંને નુકસાન પામેલા ગામડાઓ ની મુલાકાત લીધી હતી આ મદળ તરફથી તેમને અને જે સખી પ્રદુરથીએ આ મરીબ હુળી કોટોની સહાય માટે બેનવી સ્કમની મદદ કરી છે તેમને પણ આજાર માત્ર હું

૫ આ તાલુકાની મુખ્ય અને ગમત્યને વાકે કપાસ છે હું આ રાત્રે છાપેલો રીપોર્ટ ટાંકુ છું કે જે તા. ૧૫ જાનેવારી ૧૯૨૮નો મેક્સલ ધરમમ્મીક લામણની હું તરફથી મલ્યો છે તે મુજબ “ સરકાર અને મુરતની ગાસકીઓ વાસ્તે રૂપ અનીયમિત હતી ” તેમના રીપોર્ટના પેરા ૩માં જે આગાહી કરી હતી તે માર્ચ અને ૧૯૨૮માં વાસ્તવ તાલુકાની મોતમ ઉદ્યતા ખરી પડી છે બીજી તપાસથી માલમ પડ્યું છે કે તા. ૧લી મર્ચ અને તા. ૧૫મી એપ્રિલ ૧૯૨૮ સુધીમાં છતોમાં ૬૫,૦૦૦ બારે કપાસ આપી ગયો હતો અને બીજો ૧૦,૦૦૦ બારે જાવવા ની આશ રાખવામાં આવી હતી જેનો બાલ બ્યાનબદ્ધ હતો પણ કપાસને નીચો કરેલ વર્ષાદ માકક સર નહેતો, અને છેલ્લા વર્ષાદે કાયદો કરવાને બદલે નુકસાન થયું હતું બારે વરમાદ અને રેલ પછી કપાસ કરી જોરવો પડ્યો હતો પણ કાલ ધોવા કરતા જોડો હતો. નાણાની તમી હોવાને લીધે વહેવારની સ્થિતિ મદ હતી

જોડીઆના અમલદારો

૬ ગાપ બને પ્રમુખ તરફ, હું ઉપ પ્રમુખ તરફ, અને મી, હરવરદાસ જોનરેદી એકરેદરી તરફ આપુ વર્ષા ચાલુ રહયા હતા.

મેન્મન્મ

૭ ૧૩૩ છાકી સુધીના મેન્મન્મ ગત વર્ષની આખર સુધી હતી; ત્યાર પછી ત્રણએક ફરેક વાસ્તવ, આમોદ અને નંબુસર તાલુકામાં મળ્યું પામ્યા, હને તેમની મુખમાં ૧૩૦નો છે, તે સીવાય ૧૩ વર્ષિક મેન્મન્મ છે.

મીટીંગ

૮ આ વખતે મેનેજર કમીટીના ચાર મીટીંગ મળી હતી. જનરલ મીટીંગ પેહલી મીટીંગ કેરમના વખતે હાથે મુલતવી રાખી પડી હતી. જે મીટીંગ પર તે મુલતવી રાખી હતી તે દિવસે તે બરવાના આવી હતી.

નાણું

૯ પુનર્ણી (ખ) થી માત્રમ પડ્યે કે મંડળની નાણું સંવધી હાલત સતેષકારક હતી તા ૧ લી એપ્રિલ ૧૯૨૭ ને રેન્જ ઉઘડતી શીટીક રૂા. ૬૧૨૫-૬-૨, અને તા ૩૧ માર્ચ બધે થતી શીટીક રૂા. ૬૧૬૧-૧૪-૬, હતી આ રીપોર્ટવાલા વખતેમા અમદાવાદના યૈતીવાદી પ્રદર્શનને રૂા. ૧૦૦) નો ફાળે આપ્યો હતો, અને રૂા. ૨૦૦) ની રકમ અખતારાઓ અને બીને વાજતે સને ૧૯૨૬-૨૭ નો બજેટમા ટકાવવામાં આવી હતી આ મંડળની ઉપર રૂા. ૧૪૩૬-૬-૬ અને ખર્ચ રૂા. ૧૩૬૬-૧૪-૨ થયો હતો આ મંડળે રૂા. ૬૦ નાથે પ્રગણે રોકવામાં આપ્યું છે—

- (૧) સરકારી લામીનડીરીજી રૂા. ૬,૧૦૦ ની કે જેનું વાર્ષિક વ્યાજ રૂા. ૭૮-૮-૦ આવે છે
- (૨) એક ચેર બરૂચ રીસ્ટ્રીન્ટ ફાન્ડ-ઓફરટીવ લેકનો જે ૧૧ દી મલ રૂા. ૧૦૦ છે અને વાર્ષિક વ્યાજ રૂા. ૭) આવે છે
- (૩) બરૂચ ફાન્ડ-ઓફરટીવ બકમા બાધી મુદત ૧૧ થાપલ રૂા. ૨૫૦૦ જેનું વ્યાજ વાર્ષિક રૂા. ૧૨૫ આવે છે
- (૪) ઉપર બીજા એક સયે સેનીંગ ખતુ રૂા. ૨૭૫ અને આલુ ખાતુ રૂા. ૧૨૫ છે
- (૫) હાથ પર રૂા. ૬૧-૧૪-૬ રૂા. ૬૦૬૬

૧૦ સને ૧૯૨૮-૨૯ ના બજેટનો નકલ પુનર્ણી (ખ) તરીકે રાકવામાં આવી છે જે મેનેજર કમીટી તરફથી તા. ૨૫ મો બનેવારીએ પસાર કરવામાં આપ્યું હતું, આ જનરલ મીટીંગે તા. ૩૧ માર્ચ આન એપ્રિલ ૧૯૨૮ની જેનું પત્રીકામાં છાપીને જહાર પાડવામાં આપ્યું હતું બજેટ ૧૧ ઉપર અને જાત્ય ૧૧ રકમ અનુક્રમે રૂા. ૧,૧૫૦ અને રૂા. ૧૫૦૫ છે

મેનેજર કમીટીના મેમ્બરો

૧૧. રીપોર્ટવાલા વખતે જહાર પાડવામાં આવે બતવેવા ચક્રસ્યે કમીટીપર હવા,

૧ સરકાર રાજ જહાડુ મેટીટાપ સુ રીવાલ દેશાઈ.

૨ સરકાર યા બ. આઈ જી. વે જી દલાલ.

૩ આ બા. બા. બા. રોડાળચક્ર અનુચક્ર

- ૪ મી હમુમીયા કમરૂદીન વલ્લુદાર
- ૫ મી પ્રાણલાલ ત્રીલોચનદાસ ચૌહાસી
- ૬ મી કૃષ્ણલાલ ચુનીલાલ મજમુદાર
- ૭ મી જયમોહનદાસ મોતીલાલ
- ૮ મી દેશવલાલ ત્રિલોકલાલ દવે
- ૯ મી જલુપતરામ દુરગારામ દેસાઈ
- ૧૦ મી ઈશ્વરલાલ નરસીહલાલ દેસાઈ
- ૧૧ મી રાગલાલ મોતીલાલ દેસાઈ
- ૧૨ મી લોખલાલ દવારકાદાસ માસ્તર

જનરલ રીમાર્ક્સ

૧૨ આખા વર્ષ દરમ્યાન ખેડુન પત્રીકા રીતસર બંદાર પાઠવામા આવી હતી લખાણો હ મેથની માફક ખેતીવાડી ખાતાના અમલદારો તરફથી પુરા પાડવામા આવતા હતા જે માયાણ પછે કરવા ગલત હું મારા તેમજ મળ વરફથી એ લોકોનો આભાર માનુ છુ, અને આશા રાખુ છુ કે એ લોકો તેમ કરવાનુ ચાલુ રાખશે

૧૩ ખેતીવાડી નીશાબ ભરૂચમાં ખોલવા બાબત ખમા વર્ષના રીપોર્ટમાં જોનરરી સેક્રેટરી તરફથી જાણી જોખને પડતી સુકવામા આવી હતી પણ હું નીચે પ્રમાણેની સુચના કરવાનુ ઠાકપણુ ભરેણુ ધારે છુ, કારણ કે હું આશા રાખતો ને ધારતો નથી કે નજીકના બનિજમા ભરૂચમા થાળા ઉઘાડવાને સર કાર નાણાંની જોગવાઈ કરી શકે બોકે તે થાળાંની જરજ સારી શકે એમ નથી, તે છતાં, હું ૧૨૫૬ છુ તે અડધો રોટલો થયે. ભરૂચમા ખેતીવાડી ખાતાના બે જોખનમીયર છે હાલની ડીરેક્ટરીકટ લોકલબોર્ડ ખેતીવાડી સુલમાથી બે ૨૦ આમીસન્ટ માસ્તર પસંદ કરવામાં આવે તો, અને તે લોકોને પ્રાથમીક કેળવણી એક સગર બે પસંદ કરેલા ગામડામા એક વર્ષ આપવાનુ જોનરરી યરેને ફરમાવામા આવે તો, બે અથવા ત્રણ વર્ષમા પુરતી સખ્યામા માસ્તરો લોકાક ગામડામા પ્રાથમીક કેળવણી આપવાને શક્તિવાન થાય ઉચી કેળવણી ને વાસ્તે અલબત્ત સરકાર થાળાને વાસ્તે નાણાંની જોખવાઈ કરે ત્યાં સુધી લોખણુ જોખએ.

૧૪ માહરી બીજી સુચના એવી છે કે ડીરેક્ટરીકટ લોકલબોર્ડને વિનવતી કરવી કે ખેતીવાડી ત્રીમાયાક લોકલ પ્રમાણમાં ખરીદે કે નેથી કરીને વરેક લોકલબોર્ડની થાળાને એક એક નકલ તેની મલી શકે, સરકાર ને

૫૦૦) નકલ ખરીદે છે તે ખેતીવાડી ખાતાના હીરકટરના હુકમ અનુસાર નીચે પ્રમાણે વહેચવામા આવે છે ભરૂચના કલેક્ટર ૫૦, સુરત ૫૦, પચમહાલ, ૫૦, જોડા ૫૦, ને અમદાવાદ ૫૦, દરેકને ખેતીવાડી ખાતાની કચેરીઓને ૧૫૦ ઠો-ઓપરેટીવ સોસાયટીઝના ચોઈટર અને ચોઈટરનાઈઝરસ ચોઈટરસ વીગેરેને ૧૦૦ ભરૂચ હીરકટ લોકલબોર્ડ ૫૦ નકલ ખરીદે છે અને રૂા ૧૦૦) વધારામા ચોતાના તરફના ફાલાના આપે છે હું દરખાસ્ત કરૂ છું કે મદદના અદલામા હીરકટ ચોઈને બીજી ૧૦૦ નકલ ત્રીમાસીકની આપવી મને ખગર નથી કે ભરૂચના કલેક્ટરને માહરા તરફથી ધરોબર ૫૦ નકલ મોકલવામા આવે છે તેમાથી લોકલબોર્ડને મલે છે કે નહી

પહેલા સુન્ત હીરકટ લોકલ બોર્ડ અને તાલુકા લોકલબોર્ડ, હાહોલ, ગોધરા અને કાલોલ (પચમહાલ) ૫૦-૧૬-૧૨, અને ૧૬ નકલ ત્રીમાસીકની ખરીદતી હતી કે જે તેઓએ ખરીદવાની બંધ કરી છે.

અમદાવાદ અને જોડા હીરકટ લોકલબોર્ડ ૧૦ અને ૭ નકલ દરેક ખરીદે છે કે જે તેમના તાબામા નીચાળો છે તેમની સરખામણીમા સમુદ્રમા ટીપા ધરોબર છે હું આ બધી લોકલબોર્ડને લખવાને દરખાસ્ત કરૂ છું, પણ હું ધારૂ છું કે ખેતીવાડી ખાતાના હીરકટરને પણ જે નકલો બે ખરીદે છે તે શુજરાતના પાચ છલ્લાની લોકલબોર્ડને વહેચવાને વાસ્તે બેવડી સખા કરવાને વાસ્તે વીનતી કરવી હું જોવા મુજબુત મતના છું કે દરેક ગામદાની નીચાલો ને ખેડુતાના લાભ માટે એક એક નકલ મલવી બેઠાએ ત્રિમાસીક ખેડુત પત્રીકા હવે રસ પહોતુ અને ઉચુ વાચન પુરૂ પાડે છે

૧૫ આ વખતે હું મેશ ડી માફક ઓનરરી સેક્રેટરીને રીપોર્ટ લખવાને બદલે મે જાતે લખ્યો છે કારણ કે મે જે વિગતો અનિયમીત રૂતુ અને ને જે ખેડુતો પર થયેલી અસરની વીગત સેગી કરી હતી તે વીગતવાર આપવા મા ગતો હતો ને માહરા નમુ અભિપ્રાય મે આગલા બે પેરેશાદમા દર્શાવ્યો છે

૧૬ ઓનરરી સેક્રેટરી મી ઇન્સપરલાલ એન ફેસાઇએ ખત અને ઉલટ થી ને કલાર્ક મી સુરજરામે સતોષકાન્ક કામ થયું છે હીરકટ લોકલબોર્ડના ચીફ ઓફીસર મી લોગીલાલ જેવીએ કાઈગણુ બતવુ ગહેનપાણુ વીધા વગર હીસાબ તપાસ્યો છે કે જે બદલ મે તેમનો આપણા તરફથી ઉપકર માન્યો છે

હું છું સાહેબ

તમારી આનંદિત સેવક,

(સહી) ચોતીલાલ ચુનીલાલ, (અમેલમા)

વાઇસ પ્રેસીડેન્ટ, ભરૂચ તાલુકા હુન્તર ઉદ્યોગ અને ખેતીવાડીને નુરુખ.

એપ્રેનડીક્ષ એન્ડ.

સક્રય છલ્લા બેતીવાડી અને હુન્નર ઉદ્યોગ ખાલનનાર મંડળની આફીસને
માહે અપ્રેલ ૧૯૨૭ થી માર્ચ ૧૯૨૮ મુખીના વર્ષના
જમા ખર્ચનો હિસાબ.

જમા			વ્યાખ્યાત-		ખર્ચ	
રૂ.	આ.	પા.			રૂ.	આ. પા.
૯૧૨૫	૬	૨	વર્ષ સરખામું ખુલતી ચીલક			
			ફીલ્ડ ટીપોગ્રીફ ખાતે	૨૫૦૦-૦-૦		
			સેનીય ખાતે	૨૩૫-૦-૦		
			કાર્ટ ખાતે	૫૦-૦-૦		
			સેર ખાતે	૧૦૦-૦-૦		
			પ્રોબીસરી નોટ ખાતે	૧૦૦-૦-૦		
			૧૯૨૮ ના વોર બોન્ડ ૫)	૫૦૦૦-૦-૦		
			૧૯૩૩ નો બોન્ડ ૧)	૧૦૦૦-૦-૦		
			એકકર	૮૯૮૫-૦-૦		
			પોષધી સીલક	૧૪૦-૬-૨		
			કુલ	૯૧૨૫-૬-૨		

૪૮૬	૦	૬	વ્યાજ ખાતે			
૧૦૦	૦	૦	લોકલ બોર્ડ ટ્રાટ ખાતે			
૨૬	૦	૦	વાર્ષિક મેગર ફી ખાતે			
૭૮૧	૦	૦	ત્રિમાસિક વેર્યાણ ખાતે			
૩૪	૧૪	૦	પોસ્ટેજ અને મારસલ ખાતે	૧૧૩	૦	૦
૬	૦	૦	જાહેર ખર્ચ હયાતમુની ઉપજ ખાતે	૦	૦	૦
૨	૮	૦	અનામત ખાતે	૩	૧૦	૦
૧૪૮૬	૬	૬		૧૧૬	૧૦	૦

શ્રી રાજ્યસભા બેલીવાડી અને હુમર ઉદ્યોગ ત્રિગણીક

૨૬

૧૦૫૧૧	૧૨	૮	પાછલો સરવાળો	૧૧૬	૧૦	૦
			બોર્ડીસ નોકરોના પગાર ખાતે	૫૪૦	૦	૦
			બોર્ડીસ મકાનના વાડા ખાતે	૧૫૦	૦	૦
			હાથમણી ખાતે	૪૭૭	૦	૦
			રેશનરી ખાતે	૬	૦	૨
			પુસ્તક ખરીદી ખાતે	૩	૪	૦
			પરચુરણ ખાતે	૨	૮	૦
			ડીલીટ્રેક ખાતે	૧	૮	૦
			અમદાવાદ પ્રદર્શન ખાતે	૧૦૦	૦	૦
૧૦૫૧૧	૧૨	૮		૧૩૬૮	૧૪	૨

૬૫૧ આખર બંધ થતી શીડક

ફીલ્ડ કીપોર્ટ ખાતે	૨૫૦૦-૦૦
સેવીઝ ખાતે	૨૭૫-૦-૦
કરંટ ખાતે	૫૨૫૦-૦-૦
રોડ ખાતે	૧૦૦-૦-૦
ગ્રામીસરી નેટ ખાતે	૧૦૦-૦-૦
૧૯૨૮ ના વોર્ડ બોર્ડ ૫)	૫૦૦૦-૦-૦
૧૯૩૩ નો બોર્ડ ૧)	૧૦૦૦-૦-૦

૯૧૦૦-૦-૦

હાથ ઉપરની શીડક

૧૧-૧૪૬

કુલ

૯૧૧૧-૧૪૬

૯૧૧૧ ૧૪ ૬

૧૦૫૧૧ ૧૨ ૮

૧૦૫૧૧ ૧૨ ૮

S. M. D

(sd.) I N Desai

૩૦

૩૦ મે ૧૯૭૧

દોરના કેટલાક રોગો.

મયા અદ્યતી માયુ

લેખક

મહારાષ્ટ્ર છગનલાલ ભેપી ઇ. બી. વી. મી. વેટરીનરી સર્જન,
શ્રી ગુજરાત દોરનું કાપાખાતુ, ઉમરેઠ, અલ્હી ખેડા.

(૩) દોરને રહેવાનાં મકાન.

પાશ્ચિમીય દેશોમાં દોરને તબેલામાંજ રાખવામાં આવે છે, તેથી એવા દેશોમાં કયનો (Tuberculosis) ઉપદ્રવ ઘણું જ હોય છે સારે નશીબે દિહુલા નર્માં ઘણાં જગે વખત દોરને ખુલ્લી હવામાં રાખવામાં આવે છે તેથી અને કયદોગ જવલ્લેજ ભેવામાં આવે છે પરંતુ આ દેશના શહેરોમાં ગીચીગીચ દોર બાંધવામાં આવે તો પશ્ચિમીય દેશોની માફકજ કયનો રોગ વધી જાય.

દોરને ઠંડપણ ધન થયા વગર સહેલાઈથી હરીફરી શકે અને બરોબર એસી શકે તેટલી પુત્તી જગ્યા ભેધએ.

દોરને તેમનું છાત્ર સુતર ચોટે નહીં, અને ખાતર જલદીથી કાઢી ચકાચ તેવું તબેલાનું ઢરેનેજ ભેધએ.

દોર એક બીજાને ધૂળ કરી શકે નહીં, માટે તેમને મજબુત બાંધવાની કોઠણ અને તબેલામાં વિભાજ ભેધએ.

ખોરાક બીલકુલ ગરમ નહીં તેથી ગમાણુ ભેધએ તબેલાની અંદરની હવાની વાસ બહારથી તાલુ હવાની વાસ જેવીજ ભેધએ, અને એટલા સાફ દોરનું મકાન વિશાળ અને યોગ્ય સામસામી લાળીઓ, બારીઓ અને દરવાજાવાળું ભેધએ.

દોર વાહાર ચરવા જાય ત્યાં પણ તેમને દેવી જગ્યા મળે છે તે ધ્યાનમાં રાખવું ભેધએ.

જેવણમાં વાસાઓમાં ચરવાથી કરમીઆનો રોગ થાય છે.

જોકે જગ્યાએ ઘણા દોર ચરવા દેવાથી કેટલાક રોગના જંતુઓ વૃદ્ધિ

પામે છે જેમકે લાખા વખતનો ઝાડો અને ભોનનો રોગ (John's disease) જંગલી જમીનમાં ઘેર સખરાથી લાલ પેશાબ અથવા કથીરીઓથી થતો તાવ Red water or tick-fever થાય છે.

અણુખેડાયલી જમીનમાં ચોખાસાની શરૂઆતમાં ગાફીઓ તાવ Black quarter થાય છે માટે રોગ થતો હોય તેવા ચરાઓમાં વખતો વખત ખેડ કરી નાવેતર ઠાવુ લેઈએ

(૪) ઇંતઓ.

મોટી ઇંતઓ જેવી કે જખમ, ચાંદા, શુમઠા, હાંફુ ભાગવુ, મચકોદ વીગેરે તેના દેખાવ અને જસર ઉપરથી ઘણીને જઠરી માલમ પડે છે. ઘણુ ઘણી વખત તેની બેદરકારી સખવામાં આવે છે. તેથી લાગે વખત પહેાચે તેવા ખર્ચાળ ઉપયો કરવા પડે છે, માટે આવી ઇંતઓ માલમ પડે કે તુરતજ તેનો ઇલાજ કરવો.

કામ કરવાથી વધી જાય તેવી ઇંત હોય તો તુરતજ કામ બંધ રાખવુ. માખો અને મેલથી ચાલીઓ અને જખમોનુ રક્ષણ કરવુ વધારે ઇંત થઈ હોય તો ઠાકતરની મદદ લેવી.

જખમમાં કીડા પડ્યા હોય તો જખમ સાફ કરી કીડા વીણી નાખવા અને કીડાની અને જખમ રૂબાની દવા કરવી.

કથીરીઓ, જુઆ, અને કરઠનારી માખો ઘણુંજ નુકશાન કરે છે, તેનો ઉપાય આગળ કહેવામાં આવશે ઠયુરો અને લોહાના વાળાના દુકડા વીગેરે ગળી જવાથી આતરહાને થતી ઇંત અને ઝેર ચઢવા વિષે પછુ આગળ કહેવામાં આવશે સાપ કરડે તો તેનો અસરકારક ઉપાય કરવો ઠઠણ છે.

(૫) ચેપ

ચેપ લાગવો ચોટલે શરીરનુ ઝગઠવુ અથવા શરીરને ઝેર ચઢવુ. આખથી ભેઈ શકાય એવા ફેટલાક નાના જીવડાઓ જેવા કે કથીરીઓ, જુઆ, માખો અને જુદી જુદી જાતના કરગીઆ શરીરને ઇંત કરે છે હાલમાં જાણવામાં આવ્યુ છે કે આખો વડે મુશકેલીથી ભેઈ શકાય એવા નાના જીવડા જેવા કે ખોઠાવા જીવડા રોગ ઉત્પન્ન કરે છે મુશ્કેલી યત્રની મદદ વગર ના ભેઈ શકાય તેવા લોહીમાં થતા જીવડાઓ ઝેરનાજ અને કથીરીઓથી થતો તાવ ઉત્પન્ન કરે છે વનગપતિ વર્ગના ઘણાજ ઝીંણા જીવડાઓ (Bacteria) ઘણા રોગો ઉત્પન્ન કરે છે જેવા કે મળમુઠો કાળીઓ તાવ (Anthrax)

અને જાડીઓ તોય (Black quarter)

રોગના કેટલાંક જલુઓ સારામાં સારા શુદ્ધમદર્શક ચત્રની મદદથી તે ધં શકાતા નથી છતાં તેઓ રોગ ઉત્પન્ન કરે છે જેવાકે, બળીઓ, ખરવા અને મોવાસો, શીતળા અને હડકવા, જલુઓ શરીરમાં પ્રવેશ કરી વૃદ્ધિ પામે છે અને ઝેર ઉત્પન્ન કરે છે અને તે શરીરના અગત્યના બાજોને નુકસાન કરે છે.

ઠારના ધણીઓને ખબર છે કે કેટલાક રોગોનાં તે ફેલાવાનાં સ્વભાવ હોય છે, કેટલાક જલદીથી ફેલાય છે જેવાકે બળીઓ, ખરવા અને મોવાસો અને કેટલાક ધીમેથી પ્રસરે છે જેવા કે ક્ષય, ચેપી ગંભીરતા Contagious Abortion અને જોનના રોગ રોગ ફેલાવવાનું કારણ રોગના જલુઓ છે. સાંઠા જનાવરોના સાળા જનાવરોના સંગ્રામમાં આવવાથી અથવા માદા ઠારના છાણ, મુત્ર, અને પ્રવાસમાંથી નીકળતી હવા મારફતે ચેપી રોગો ફેલાય છે.

કેટલાક રોગોનો ચેપ માખો અને કચીરીઓનાં કરડવાથી ફેલાય છે જેવા કે ઝેરબાજ અને કચીરીઓનો તાવ (Tick Fever.)

(૬) સોળે, તાવ, રોગમાંથી રક્ષણ અને રોગનો ભોગ ધર્ષ પડવા.

જ્યારે ઠાંઈ હવતા પ્રણીને ઇલાય છે, અથવા ચેપ લાગુ પડે છે, ત્યારે તે મરેલા પંઘાઈ ની માફક જોમને જોગ રહેતું નથી, પણ સાળુ થાય અગર મરી જાય ત્યાં સુધી તેમાં ફેરફાર થયા કરે છે. બળીઓ અથવા કાળીઓ રોગની માફક શરીર જલદીથી મરી જાય છે, અથવા તે ક્ષય રોગની માફક તે ધીમે ધીમે મરે છે તે ઇલાય અથવા ચેપ લાગ્યા બખત સુધી સહન કરે છે, અને ખબર ના પડે તેની રીતે હાલની દુડી થાય છે જેમકે કરમીઓથી થાય છે અથવાતક જ્યારે આમલીમાં લાગે છે અને પર ગરાઈ શુભંડું (Abscess) થાય છે, ત્યારે કેટલાક ફેરફાર થાય છે-ગરમી, હુખ, સોળે, અને આ ફેરફાર જખમ થયા પછી જલુઓ શરીરમાં પ્રવેશ ના કરે તેટલા માટે, પછીથી જલુઓને મારવા માટે, અને આખરે ભોય આણી જખમને રૂબરૂવા માટે થાય છે, અને સોળે જોવું નામ આપવામાં આવ્યું છે જ્યારે જલુઓ પ્રવેશ કરતા નથી ત્યારે શુભંડું થતું નથી, જેમકે પગની નસોનો અચકાકા. આમાં દુડી મોઢી નસના જલુઓ પાસરા થાય છે અને નસ બદોબર. ઉપરોક્તમાં આવે તેવી રીતે સાફ થાય છે એટલા માટે સોળે ફાયદાગરક છે. કાળીઓ રોગના જલુઓ આમલી મારફતે પ્રવેશ કરે છે, અને મ્યાનીક સોળે આવે છે, ત્યારે મટવાનો સ્વભાવ રહે છે પરંતુ જ્યારે મ્યાનીક સોળે આવ્યા વગર જલુઓ આખા શરીરમાં પ્રસરી જાય છે, ત્યારે ૪૩ મળુ ધીમે છે.

કેટલાક રોગના જતુઓ, મો, પ્રવાસ, અથવા સામગ્રી મારફતે (જેમકે માખો અને કથીરીઓના કુદરતવાથી) શરીરમાં પ્રવેશ કરે છે તેઓ સ્થાનિક સોજો ઉત્પન્ન કરતા નથી, પણ શરીરમાં જલદીથી પ્રસરી જાય છે, અને અમુક વખતે પછી રોગના સાધારણ ચિન્હ જણાય છે જેવાકે તાવ, ખાતા બંધ મળુ અને સુસ્તી વીગેરે જતુઓના પ્રવેશ કર્યા પછીથી રોગ બરોબર દેખાતા કેટલોક વખત લાગે છે આ વખતને રોગને શરીરમાં છુપો રહેવાનો વખત (Period of incubation) એવી સસા આપવામાં આવી છે રોગના છુપા રહેવાના વખતમાં જતુઓ શરીરમાં ત્વરાથી વધતા જાય છે, અને તાવ વીગેરે ચિન્હો ક્રમશઃ વધે છે કે શરીરના અવયવો જતુઓની વૃદ્ધિ અટકાવવાનો, અથવા તો જતુઓના નાશ કરવાનો, અથવા તો જતુઓનું ઝેર નાશુક કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે આવી રીતે એક જીવાન મજબુત જનાવર જેને ઘણું સખત તાવ આવી બળીઓ થયો હોય તે આખરે સાફ થાય છે અને એક ઘરડું હુબળું પ્રણી એજ રોગથી સપડાયુ હોય, અને થોડો તાવ આવેો હોય છતાંએ જ ઠો થઈ, અશક્ત થઈ મરણ પામે છે

કેટલાક રોગો એક વખત થયા પછી તેને તેજ જનાવરને ફરીથી થતા નથી જેમકે બળીઓ, ચોટલે કે એક વખત થયા પછી ફરીથી તે રોગમાંથી જનાવરને રક્ષણ મળે છે

રોગમાંથી રક્ષણ મળુ (Immunity) એનાથી ઉલટું રોગનો લોગ થઈ પડેો (Susceptibility) કેટલાક જમના જનાવરો કરતા અમુક રોગોમાં વધારે સપડાય છે અને ઊગરના પ્રમાણમાં રોગ ચોટો વતો લાગુ પડે છે પાશ્ચિમાત્ય દેશોમાંથી લાવેલા ઢોર અને પહાડી ઢોરા કરતા મેદાનોના ઢોરને બળીઓ એછા પ્રમાણમાં લાગુ પડે છે

મોટા જનાવરો કરતા કેટલાક રોગો નાના પાછરાડાને વધારે લાગુ પડે છે જેમકે ડુટો પાકવો, સફેડ ઝાંઝો, સડાવાળો ફેફસાંનો સોજો, કરમીઆથી અને કલેબના જીવડાથી થતા રોગો ત્રણ ગાસથી બે વરસ સુધીના જનાવરો સાધારણ રીતે ગાડીઆ તાવમાં (Black quarter) વધારે સપડાય છે

(૭) એપી રોગો

અથારે એકજ જનાવરને રોગ લાગુ પડે છે ત્યારે સ્પોરેડિક (Sporadic) રોગ એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે દ્રષ્ટાંત અજીજ અથારે ઘણા ઢોરોને રોગ લાગુ પડે છે અને દેશમાં ફેલાય છે ત્યારે એપીડેમીકો Epizootic

રોગ એવી સજા આપવામાં આવી છે દ્રષ્ટાત, બળીઓ ખાવા અને મોવાસો ફેટલાક રોગ દેશના અમુક વાગમાજ ફેલાય છે તેને કોનજુઓટીક - ~~conjugation~~ રોગ કહે છે જેમકે ગાઠીઓ તાવ અમુક અણુબેશયલી જમીનમાં થાય છે કથગજોથી થતો તાવ કથીરીઓ પૃથ્વી પામે તેવી એડી વનસ્પતિવાલી જમીનમાં થાય છે અને કલેબના છવડા (Laver-spike) ખાસ કરીને પાણીના ભરણવાળી જમીનમાં થાય છે ફેટલાક કોનજુઓટીક રોગો અમુક રૂઠુઓમાં થાય છે જેમકે ગળસુ ઠો ચોમાસાની શરૂઆત પછી થાય છે

ફેટલાક એવી રોગો એક સરખી રીતે પ્રસરતા નથી જેમકે બળીઓ ત્રણ વરસ સુધી વધે છે એટલે મરણતુ પ્રમાણ ઘણું હોય છે, અને પછીથી ત્રણ વરસ સુધી ઓછા થતો જાય છે, એટલે મરણતુ પ્રમાણ ઘટતું જાય છે.

(રોગનો ઉપાય)

(અ) રોગનો સ્વભાવ સમજવો, સમજ્યા પગર આગળ વધી શકાય નહીં

(બ) જ્યારે રોગ થાય છે ત્યારે રોગ મહાવવાને માટે કુદરત પ્રયત્ન કરે છે જેમકે અછરણ પછી ઝાડો થાય છે સમજીને ફાગળોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે તો કુદરતને રોગ મટાડવામાં મદદ મળે છે નહીં તો નુકશાન થાય છે ગાલસના મેલેડીયા તાવનો ખાસ ઉપાય કવીનાઈન (કાર્બોન) છે એવી રીતે ટોચના રોગના ખાસ ઉપાયો ઘણા જ થોડા છે જેમકે કથીરીઓના તાવનો ખાસ ઉપાય ટ્રાંકપન વટુ ઝેરખાજનો ખાસ ઉપાય ટાર એમેટીક અને એથર રંબ, કલેબના છવડાનો રોગ ઉપર મેઈલ ફર્નલુ એકસ્ટ્રેક્ટ કરમીઆ ઉપર મોર્ચુયુ અને બીજા ફાગળો ખુદલા જખમો ઉપર જલુનાશક ફાગળો (Antiseptics)

(ક) કુદરતને મદદ કરવા માટે સારી માવજત, સ્વચ્છ રહેવાની જગ્યા, અત્યંત તાપ અને કઠીમાથી રક્ષણ અને જલદીથી પચી શકે તે અને જતા-વરખાનાને લલચાય એવો ખોરાક, એજ જરૂરી સાધનો છે

(ડ) રોગનો પ્રવેશ અટકાવવા માટે ંહેવારીક અને કરકસરથી બની શકે એવા ઉપાયો લેવા જોઈએ

(૬) રોગ અટકાવવાના નિધાનો.

(એ) રોગી જગ્યામાંથી દોર તમારા પેતાના ઢોળાના ટોળામાં લેઈ નહીં અને ત્યાં સુધી તમારા પેતાનાં દોર દહેરવા, પણ ખરીદ કરવાની જો જરૂર પડે તો જે ટોળામાંથી ખરીદવાના હોય તે ટોળાની રમીલીની માદીલી મેળવી લેવી.

તે ગળામા કોઈ ચેપી રોગ છે કે નહીં તે જાણવું અને ખાસ કરીને કોઈ જીર્ણ ચેપી રોગ છે કે નહીં તેની તપાસ કરવી, દ્રવ્યોત્ત ચેપી ગર્ભાત, ચેપી જીનો ઝાંડો (Joints of the body) કારણકે આવા રોગો એવી રીતે દાખલ થાય છે અને એક જગત દાખલ થયા કે નાણુક કરવા ઘણાજ મુશ્કેલ છે

(ખી) કોઈ દોરના બજાર આગળ મેળામાંથી દોર ખરીદવાની તમારે જરૂર પડે તો તેવા દોર એક પળવાડીઆ સુધી તમારા પોતાના દોરથી જીનો રાખવા તે દરમીયાનમા કોઈ ચેપી રોગ આ દોરને લાગુ થયો હશે તો જણાઈ આવશે

(ખી) તમારા દોરને બીજા દોર લેવા બળવા દેવા નહીં એટ જગ્યાએથી બીજા જગ્યાએ તેમને લેઈ જવાની જરૂર પડે તો ધર્મશાળાઓ અને દોરને ઉતરવાની જગ્યાએ તેમને રાખવા નહીં, રસ્તે જનારા દોરાએ જે હવાઈઓમા અને તલાવડીઓમા પાણી પીધું હોય ત્યા તમારા દોરને પાણી પાવું નહીં, કારણકે આવી જગ્યાએ ચેપી રોગવાળા દોર આવી ગયા હોય છે

(ડી) રોગ થતો હોય એવી જમીનમા તમારા દોરને રાખવા નહીં એવી જમીન તમારી પોતાની હોય તો તેને ખેડી નાખવી, અને એક અથવા બે વરસ સુધી તેમા દોર રાખવા નહીં

(ઈ) પટોશમા થતા ચેપી રોગો ઉપર ધ્યાન આપવું અને જો તમારા દોરને હરકત આવે તેમ હોય તો રશી સુકાવવી વીગેરે સાધનોથી તમારા દોરનું રક્ષણ કરવું

(એફ) ચેપી રોગની ખાતરી રાખવી, અને પટોશમાં ચેપી રોગ હોય તો ખુબ ચેતતા રહેવું અને તમારા દોરને બીજા દોર લેવા બળવા દેવા નહિ, પરંતુ જ્યા બીજા દોર આવી શકે નહીં એવા વાદામા રાખવા. રોગી જનાવરોના સબંધમા આવ્યા હોય તેવા હોઠોને તમારા દોરના સબંધમા આવવા દેવા નહીં. પટોશમા રોગ બંધ થઈ જાય ત્યાસુધી દોરનું સારી રીતે રક્ષણ કરવું પડેલ તલાકીને અથવા દોરના દાકતરને રોગની ખબર આપવી

(જી) જાણવામા ના આવે એવા કોઈ કારણથી તમારું દોર મરી જાય તો તે અચાનક અથવા ઝેર ચઢવાથી અથવા કોઈ ના ફેલાય એવા રોગથી મરી ગયેલું હોવું જોઈએ ઉપરના કારણોથી મરણ પિપત્યુ હશે એવી કોઈ સાબીતી ના હોય તો તે કાળીઆ રોગ અથવા ગળસુદાથી થયું હશે એમ જાણવું, અને મુરદાની વ્યવસ્થા બદોગર કરવી, નહીં તો કોઈ ભયંકર ચેપી રોગ ફાટી નીકળવાનો સંભવ રહે જાની શકે તો મુરદાને બાળવું ના બળાય તો ઉંડું દાટવું

અને તે ઉપર મુરદા. વજન બરોબર કળીયુનો નાખવો. ચગારો ચાગડુ ઉતારી ના લે અને જગદી, જનાવરો ખોદી ના કહાડે માટે આમ કરવાની જરૂર છે. કળીયુનો ના ગણી શકે તો મુરદુ ખાડ મા ઉનાયો પછી ચામડા ઉપર ચીરા કરવા અને ચામડુ બગાડવું નહીં અગર દોષપણ જળાયમા મુરદુ નાખવું નહીં જનાવરનું તમામ ખાતર અને જે સામાન ગરલું પહેલા તેના ઉપયોગમાં આવ્યો હોય તે બાળવો અથવા દાટવો બાળીના શકાય એવો સામાન હોય તો એક અથવા બે હીવસ પ્રીનાઇલના પાણીમાં ડુબાવી રાખવો ખુદ્દી જમીનમાં જનાવર મરી ગયું હોય તો જે જગ્યાએ તે મરી ગયું હોય તે જગ્યાનું ઉપરનું પદ ખોદી કાઢવું અને તે માટી જનાવરની સઘે બાળવી અથવા દાટવી જે જગ્યાએ જનાવર મરી ગયું હોય તે જગ્યાએ ઘીમ જનાવરો આવે નહીં તે માટે વાહ કરવી.

(જોય) બળીઆનો રોગ થયો હોય તો ઢોરના કાકતરને બોટાવા બધા સાત્ત ઢોરને તુલ રશી મુકાવવી

(આઇ) ઢોરના ઢોળામાં રચ્ચના રાખવી જુઓ, કધીરીઓ, ચાચક વીગેરે ઢોરના શરીર ઉપર રહેવા હેવા નહીં.

(જે) ઢોરનો વીમો હિતારનારી સહાયકારી મળીઓ સ્થાપવી અને જે બાબત સુબાઈ ઇલાકાની સહયકારી મળીઓના સ્થરત્રાર સાહેબ, પુના, પાસેથી માહિતી મેળવવી.

“ખેતીવાડીને લગતું સાંચાકામ અને તેને દુરસ્તી કરનાર ખાતું.”

(ખેતીવાડી ખાતું-સુબળ પત્રિકાને નં ૮ સને-૧૯૨૭)

પ્રસ્તાવના

ખેતીવાડીને પાણી પુરવવા માટે ઘણી ભતના રતાઓ જે સહીથી પડે છે — માલુસ ખેતાની કંકતીથી હાથના સચાઓ ચલાવી પાણી પુર કરી શકે તે ખીજુ — હી દુસ્તાનની ખેતીવાડીમાં માલુસની સાથે પશુચકતીનો એટલે મુશ્કેલ કરીને બળદોનો ઉપયોગ અત્યાર સુધીમાં કરવામાં આવેલો છે ઉપર જણાવેલી ચકતી ઉપરાત દાલના બનાનામાં એકા જેને વીલાપતી કોલસા કહે છે (કોલ) તે, આમતેવ, ચોટરમાં વપરાઈ તે જ એટલે પેટ્રોલ અને લાકડાના કોલસામાંથી નીકળતી એક ભાતની ઉપયોગી હવા એટલે (ગેસ)

તો ઉપયોગ કરવામાં આવે કે ઉપર જણાવેલી નકતીઓ ઉપરાંત કરવા માટે યત્રાના ઉપયોગ કરવામાં આવે છે અને તેથીજ તે યત્રો કેવી રીતે ચલાવવા અને દુરમ્ની કરવી લેખકે તે બાબત કમી રીખવાની જરૂર છે આવા યત્રોમાં ખાસ કરીને ટ્રેકટર્સ અને એન્જીનોના અમાવેશ મળે છે

“મશીનોમાં મશીની સલાહ કેવી રીતે મેળવવી

જે તમને ઉપર જણાવેલી મશીનોમાં મશીની સલાહ લેવાની હોય તો તમને જેતીવાડી ખાતાના એન્જીનીયર માહુજ, જેતીવાડી કોલેજ, પુના એ સંસ્થાને લખા

એજો સાહેબ તમને કેવી વ્યવસ્થાઓ કરી મળી જાય, જેથી સલાહ લેવાની છે અગત્યના બરતો નથી—કોમ્પ્યુટર છે કે વીગેટર છે કે જનરેટર માટેની આપવામાં આવશે પગલુ, માટેની પુઠના અગત્ય અને તેજ પામતા જેતીવાડી ખાતાના એન્જીનીયર માહુજને અનુકરણીક ના ૧મા જણાવેલી મપૂર્ણ માહિતી લખી જણાવવી (અનુકરણીક નં ૧ વ્યવસ્થાથી જણાવશે)

યત્રોની દરકાર.

યત્રોની (મશીનો) નુકસાન, મેંદરકારી અગત્ય ધીનમાંથીથીથી થી થાય છે કે કેમ તે બાબતે જોડે જોડે સારી રીતે જાણવું જરૂર (મશીનો) જો તેમાં મશીન તરફથી વખતો વચન અને યોગ્ય રીતે દુરમ્ની આવી સાધુકરણ થયે કે તો જરૂર નાની મુદત મુધી આવી સાગી રીતે કામ આગે છે આવા કેટલીક જાનોના મશીનોની (યત્રો) વ્યવસ્થા કરવા માટે અનુકરણીક નં ૨મા ખામ યોદી સુચનાઓ તમને માનીકરે મોકલી આપવામાં આવેલી છે

“જોરીન”

“જમીનમાં યત્રોથી જેટ પાડી પાછી કાઢવું તે”

અવા કામને માટે (જોરીન) તમારા નજીકથી અગત્ય તો તે વિષયના જેતીવાડી ખાતાના ડેપુટી કમિશનર સાહેબને અગત્ય નો આમંત્રન કરી સાહેબને એક આજી તેમના તાજામાં રહેતા મશીનો પછીના એક માત્ર મોકલવી આવી રીતમાં મોકલવી થયે અગત્ય જણાવેલો જોડેસને પણ આપવામાં આવે છે અને તેનો ઉપયોગ તે, વગર અધીકારી તેમની મગજ મુજબ વ્યવસ્થા કરવાનો અધીકાર આપેલો છે આ ઉપરાંત એક જુદું જ પત્રક જોરીન માટે આ સાથે પણ છે જે અગત્ય મોકલવાથી મોકલી આપવામાં આવે

અનુક્રમણિકા નં ૧

બેલીવાડી ખાતાના એન્જીનીયરની મુખ્ય પદ્ધતીઓ

૧ જ્યારે જ્યારે ખાતામાં કોઈપણ જાતની ચોક્કસાઈ કરવામાં આવે છે ત્યારે ત્યારે, જનવી તજવીજે તેનો જવાબ તાબડતોજ આપવામાં આવે છે તે ઉપરાંત જોઈતી માહિતી માટેના પ્રશ્નો સંપૂર્ણપણે અને પદ્ધતીશર પુછામાં આવેલા હોય છે ત્યારે કામ કરવાની રીત અને ખર્ચનો અંદાજ પણ મોકલી આપવામાં આવે છે જો માહિતી પુછનાર માણસ તદ્દા અજાણ્યો હોય અને સંપૂર્ણપણે માહિતી આપી શકે તેમ ન હોય તો તેણે એકીકરણે સરનામે કયા કામ માટે માહિતી જોઈએ છે તે જણાવવાથી એકીકરણ તરફથી તે દરેકની તપાસ રૂબરૂમાં થઈ જો કોઈપણ જાતનો બદલો લીધા વગર કરી આપવામાં આવશે.

૨ જો તપાસ કરનાર માણસ અત્રેથી આપવામાં આવેલી માહિતી પ્રમાણે ચાલવા ઇચ્છે તો તેને ખર્ચના અંદાજનો આકડો આપવામાં આવશે અગર તો તે ખર્ચના અંદાજનો આકડો બહારો બહાર યત્ર-વેચનાર કુચ્છની તરફથી મેળવવો અને તેજ પ્રમાણે યત્રોની ખરીદી તેમજ ગોઠવવાની વ્યવસ્થા પણ તેજ પ્રમાણે કરવી આ ખાતા તરફથી પણ તેવીજ જાતની દરેક જોઈએ જોવી કે યત્રોની ખરીદી તેઓને ગોઠવવાની માહિતી અગર ગોઠવી આપી યત્રો ચાલુ કરવા વીજેરેની વ્યવસ્થા કરી આપવામાં આવે છે.

૩ આજ કામો માટે માલીકે કામ શરૂ કરતા અગાઉ અંદાજગતમાં (એકીમેટમાં) જણાવ્યા પ્રમાણેની દરેક જાતની લેવી કે — યત્રો ખરીદવાની તેને લગતી જરૂરીયાતની પરચુરન્સ સામાનની અને ગોડવા માટેના ખર્ચનો એમ દરેકનો ગણી ઠરાવીક જાગ, અમાર્ગ તરફ મોકલવો લેઈશે. રકમ મળ્યા પછી (એટલે એડવાન્સ) કામ હાથપર લેવામાં આવશે.

૪ ઠરાવીક રકમ (એડવાન્સ) એકીસમાં પહોંચ્યા પછી કામને લગતા દરેક જાતના ઠરાઈગસ તપ્પારકરી મશીનીની ખરીદી કરવામાં આવશે અને તે આવ્યા પછી તેને ગોઠવવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવશે, આમાં કામ કરાવનાર માણસે મકાનને લગતો સામાન, પાયાને લગતો સામાન અને ગંજુરી પુરી થઈથી પડશે.

૫, મશીનરી જોઈતીને ચાલુ રચીતીમાં માલીકને સોંપવામાં આવશે અને ઉપર પછી ચર્ચેલા ખર્ચનો પુરેપુરો આકડો માલીક પાને વસુલ કરવામાં આવશે. પૂર્ણ પસુલ થયા પછી એકીસ તરફ કોઈપણ પ્રકારની લેવટ રેવા.

રહેશે નહીં માલીકને ચાલું સ્થિતીમાં મશીનરી (એન્જીન તેમજ બીજાં યંત્રો) સોંપ્યા પછી જે હમેશને માટે માલીકના તાળામાં છે તેને માટે ડીપાર્ટમેન્ટ કેઈ પણ જાતનું જોખમદાર રહેશે નહીં માત્ર વળત છે વખત જો યંત્રો નાદુરસ્તી થાય તો તે કુધારી આપવાની મદદ ડીપાર્ટમેન્ટ તરફથી કરવામાં આવશે.

૬ આ ખાતાનો મુખ્યત્વે કરીને જો હેતુ છે કે જેઓ ધંધા શુ ચીજ છે તે સારી રીતે સમજી શકે છે, અને તેને કેળવી શકે છે, તેમજ તે (ધંધા) પોતાનાજ વગર ઉશા નહીં કરવાની ઇચ્છા ધરાવે છે, અને જોઈતી પદ્ધતિની મદદ છે તેવાઓને જ જોઈતી માહિતી અને મદદ આપી ઉત્તેજન આપવું જો છે નહીં કે જેઓ ધંધાના નામના ખોટા વાણીયાં કુકે છે, જ્ઞાન વગરના પ્રે તેમજ-પદ્ધતિ ની મદદ વગરના પણ છે તેવાઓને આ ખાતા તરફથી કેઈ પણ જાતની મદદ કરવામાં આવતી નથી.

૭ તે ઉપરાંત જે માણસને મશીનરી (યંત્રો) શુ ચીજ છે, તેમજ તેનો ઉપયોગ પણ કયો છે, તેનું બીજકૃત જ્ઞાન નથી, તેમજ જરૂર પુગ્તી પદ્ધતિની મદદ અને યંત્રોને ઉપયોગી પઠવા સાધનો મેળવી શકવાના સાધન નથી, તેવાઓને આવી જાતના “મશીનરી પ્લેન્ટસ” યંત્રોથી આવતા સલાહ જો ખરીદવા માટે આ ખાતું બાંહેધર સલાહ આપતું નથી.

“પરખીંગ પ્લેન્ટસ” યાંત્રીક વાળથી પાણી કાઢવા માટે ગ્રોકેનવાના સલાહો માટે પસંદ કરવાની જગ્યા માટેના

ચાર જુદા જુદા નમુનાઓ, અ, બ, ક, ડ

નમુનો અ

પાણી કાઢવા માટે પસંદ કરવામાં આવેલી જગ્યા જો નહીં દીવારે હોય તો નીચેના મુદ્દાઓ ધ્યાનમાં લેવા

૧ ઉપરનામાં કે જ્યારે ખાસ કરીને પાણીનું લેવલ તદ્દન ઓછું હોય છે તે વખતનું લેવલ અને ઉચામાં ઉચું જમીનને પાણી પાવાતું (પરોચાડવાતું) પોઈન્ટ જે દર્શાવતું હોય છે તે જો નીચે વધારેમાં વધારે ૫૦-૦” નું અંતર હોવું જોઈએ પરંતુ ઉપર જણાવેલા અંતર કરતા જેમ જેમ ઓછું-અંતર પરખને પાણી આપવાતું હોય તેમ તેમ તેના ખર્ચમાં ઘટાડો થતો જાય છે જેથી નવા અ અંતર ચોક્કસમાં ચોક્કસ હોય ત્યાં પરખીંગ માટેની જગ્યા પસંદ કરવી સલાહ બરેલી છે.

૨ જ્યાં સુધી બને શકે ત્યાંસુધી નદી કીનારાને જંગલગતી અને બરોબર લેવલમા (સરખી સપાટીવાલી) પત્થુ, ઘેડા ડબવાળી જમીન હેય તેવી જગ્યા પસંદ કરવી કે જેથી પરપથી પાણી કાંઠી કીનારાની નજીકમાં થોડી જગ્યામાં ધારીઓ કરી પાણી બધા પ્લોટપર આરી રીતે પહોંચાવી શક્ય પત્થુ જગારે પ્લોટ ચઢાણવાળો હોય ત્યારે પાણીને પરપથી કાઢી જ્યાં પાણીને પકો ચાટવાતુ હોય તે જગ્યા કરતા પાણીની જગ્યા ઉપરથી જ રાખી તેમાં પાણી પડવાની વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ અને ત્યાર બાદ પાણીને ધારીઆ ગારફતે દરક કેકાણે પહોંચાટવુ પડશે આમ કરવાથી હમેશ ખર્ચનો વધારો તેમજ ધારીઆ ગાથી પાણી બહાર નીકળી જવાનો સંભવ છે જ્યાં બને ત્યાંસુધી ઉનાવળો જગ્યા પસંદ કરવી

૩ આવા કામને માટે ખાસ જમીને ફળદ્રુપ અને કોઈજ સપાટીવાળી હમેશ હોવી જોઈએ પટ્ટુ, જે જમીન ખાડા, દેશવાગી હોય તો તેને બને ત્યાં સુધી એક લેવલમા અણુવાનો પ્રથમ પ્રયત્ન કરી એટીને લાયકની બનાવવી એજ સવાહુ જરૂર છે

૪ પરપ બેસાડવા ની જગ્યા નદી કીનારે પસંદ કરવી અને તેમાં પથ્થુ ખરા ઉંદાળાના જગ્યા પાણીનું લેવલ એ બધા બોધુ નહેતુ હોય તેના સામ પાસમાં અને પાણી આપવા ની ઉસામાં ઉચી લેવલ એ બે બાબત ધ્યાનમાં આવી પસંદ કરવી આ જગ્યા પસંદ કરવામાં વખતે પરપની જગ્યાપર બગ માસના પુરમાં પાણી ફરી વળે તેમ હેય તો પથ્થુ કાઢી જાતની હરબ નથી કારણ કે તેવા વખતમાં પરપને ચાલુ કરવાની જરૂર નહેતી નથી

૫ પરપની જગ્યા પસંદ કર્યા પછી એ બધા બેસાડવાની જગ્યા પસંદ કરવાની જરૂર છે અને તે એવી રીતે પસંદ કરવી કે વધારેમાં વધારે પાણી ખરા ચોમાસામાં (ફેબ્રુ પછી) આવતુ હોય તેનાથી થોડી આગળ (ફર) પસંદ કરવી પત્થુ એ બધા અને પરપની પુલી વચ્ચે લગભગ ૧૫'-૦" થી ૨૦'-૦" સુધીનું જ અંતર રહેવુ જોઈએ તે ખાસ ધ્યાનમાં રાખવું.

નમુના બ

પરપની જગ્યા મારેની જરૂરીઆતો

૬. જ્યાં તમારું પરપ બેસાડવા દરજ્જા હોય તે જગ્યાપર પહોંચી એક મ જણુત પુટી મારે અને સુધીથી દરેક જગની પાણીની ઉચ્ચ, લગભગ બેનેર

માથો આમ કર્યો પછી પશુ જે ખુટી તમોએ માટેલી હોય તે તેમ તે તેમ જગ્યા પર તેવી સ્થિતિમાં રહેવા દો. કાનથી કે આના તન્કૂથી ચોકચવામાં આવેલા અધીનારીને તમરી જગ્યાના તપાસણી કરવા માટે તે ખુટી તેમજ જગ્યાની તપાસણી માટે ઉપયોગી પદ પડે

નોટ — જ્યાં ૧ થી ૫ સુધીમાં જે ઉષ્ણ ઉચ્ચાઈ માળવાની છે તે હમેશા જેવી રીતે હવામાં પથ્થર નાખી પડે તેવી રીતે એકઠામાં સીંધી માપવી.

૭ જ્યારે માપવાની જગ્યાઓ ખુટીથી નીચે હોય ત્યારે પટ્ટીનું અને જમીનનું હેવલ એક લાગી લાડલી દલી કરી તે લાકડી અને ખુટીને અદાજ થી હેવલમાં દોરી જાડી માપવી જ્યારે જો માપવાની જગ્યા ખુટીથી ઉપર હોય એટલે અદાજ પર હોય તો તે ખુટીને એક લાકડી જાખી તે લાકડીને દોરી જાખી અને હેવલમાં દોરી પકડી માપ લેવું

નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર તપાસ કરનારે આપવા

૧ હવેના વીસ વર્ષોમાં આજમાં આજ પાણીનું જે લેવન રોડુ દાય તેની આ ખુટી ની વચ્ચેનું અંતર ?

૨ ખુટીથી ગાડુ પાણીની સપાટી સુધીનું અંતર ?

૩ હવેના વીસ વર્ષોમાં વધારેમાં વધારે પાણીનું લેવલ આપુ હોય તેની આ ખુટી વચ્ચેનું અંતર (ઉચ્ચ) ? જે એ રીતે માપી શકાતું ન હોય તો ખુટીના પાણી આવેતું હોય તો તે કહેવું

૪ આમ જરૂરીઆતના વખતમાં એટલે નદીમાં પુર આવેલું હોય જતા પછી અત્રી વધા ની જરૂર છે તે વખતની પાણીની સપાટી અને ખુટીની વચ્ચેનું અંતર — (તમારી નદીમાં ઘડજ પાણી (પુર) આવેલું કે પરતુ તમને પાકો તરસાની અંતર નામથી માની આપવાની જરૂર છે તેવા વખતમાં ખુટી અને પાણીની સપાટીને જે અંતર રહે તે જણાવો)

૫ અમ્મ લીલીવગી પાક (પાણીનું હેવલનું જીડુ)માંની પાણી જે હેડા સુધી પહોંચે છે તે ખીડુ અને ખુટી વચ્ચેનું ઉંચું અંતર જણાવો ?

૬ કીનારાથી ખુટી આગળ પાણીની સપાટીનું અંતર ?

૭ કીનારાથી ખુટી અને વધારેમાં વધારે પાણીની કેસ આવી હોય તેનું અંતર ?

૮ કીનારાથી ખુટી આગળ પાણીની સપાટી પહોંચાડવાનું હોય તેનું અંતર ?

૯ તમારે પાણીની પાણી કેટલું કાઢુ છે અને કેટલું ઉપયોગમાં લેવું છે તે જણાવો ? (સરખું ૮ કલાક નામ કરીને આગળ જણાવેલા પાણી જેટલું છે આગળ)

કેટલા એકર જમીનમાં અને કયો પાક ૨૦ વર્ષે કરવા માંગો છો તે જણાવો)

૧૦ તુલ્સી મોતમમાં જોડશે હર ઉન્હાળામાં વધારેમાં વધારે કેટલો પક્ષીઓ જશે જમીન શરૂ તેમ ૭૧ (કેટલા કલાક સરખું અને કેટલા કોશથી કામ કરીએ તેમ છો)

(સહી) હસ્ત્ય એમ શુદ્ધ

જોતીવાડી ખાતાના એન્જનીયર સાહેબ, મુમુર્ષ, પુના.

નમુનો ૬

આરે કુવામાંથી અમ્મ વડે પાણી કાઢવું હોય અને તેને લવની માફીતી પુછવામાં આવે ત્યારે નીચે જણાવેલી વીગતો ધ્યાનમાં

રાખવી

તા. ૬—દરેક સપાટી (લેવલસ) જમીન પરથી માપવી એ કુવાની દીવા ક્ષેત્ર જમીન પર બાધવામાં આવી હોય તો દીવાલની પર જમીનની લેવલની નીચાની કરવી અને ત્યાંથી માપવું

૧ વધારેમાં વધારે વરસાદના દીવસમાં પાણીનું લેવલ (સપાટી)

૨ કોશ શરૂ કરતા અગાઉ પરતુ, વરસાદના દીવસો પુરા થયા પછી કે ત્યારે આપણે પગથી ગતી ખરી જરૂરીઆત છે તે વખતનું પાણીનું લેવલ

તા. ૬—ઉપરની કલગીમાં પાણીનું લેવલ માંગેલું છે તે વરસાદના દીવસોમાં ત્યારે કુવામાં વધારેમાં વધારે પાણીનું લેવલ વધેલું હોય છે તે વખતનું છે અને વરસાદના દીવસો છતાં તમારા પાકને પાણીની જરૂરીઆત હોવાથી યોગ્ય કરવાની જરૂર છે તે વખતનું છે

૩ વરસાદના દીવસોમાં એક અગર વધારે આખા દીવસો કામ કરવા મળીતું સોઠસ લેવલ (દીવસના કેટલાક કલાક અને કેટલા કોશથી કામ કર્યું છે જણાવો)

૪ ખરા ઉન્હાળાના દીવસોમાં પાણીનું લેવલ (કોશ ચાલુ કરતા અગાઉ)

૫ ખરા ઉન્હાળાના દીવસોમાં પાણીનું લેવલ (કોશથી કામ કર્યા પછી)

તા. ૬—દીવસના કેટલા કલાક અને કેટલા કોશથી કામ કર્યું તે જણાવે

૬ જમીનની સપાટીથી તે કુવાના તળીયા સુધીનું અંતર.

૭ જમીનની સપાટીથી કુવાના કોશ (જાલુની દીવાલ) અગર મધ્ય કોશ તેની ઉપર વીગેરેનું માપ.

૮. જમીનની સપાટી પર ફેટલી ઉચ્છ્રાંચે ડીલીવરી પાઇપનું પાણી પાડવું છે તે

૯. કુવાની અંદરનો વ્યાસ (એટલે બાજુની લીંપણોની બાંધ બાંધ જતાં)

૧૦-૧૧. તમારે ફેટલું પાણી જોડે છે તે જણાવો (એટલે લીંપણના ફેટલા ઠવાક અને ફેટલા ફેસનું પાણી જોડે તે સાથે જુદી જુદી બાંધનો અગર એક બાંધનો અને ફેટલો પાક કરવા માગો છો તે જણાવો) તેમજ જરૂરસાદના કયા કયા ભાગમાં કયો કયો પાક કરવા ઇચ્છો છો તે પણ લખવાનું જણાવો

૧૨. હાર ઉન્નુળામાં કુવામાં પાણીનો વહારેમાં વધારે જથ્થો ક્યારે અને ફેટલો નહે છે તે જણાવો (લીંપણના ફેટલા ઠવાક અને ફેટલા ફેસથી હાથ ઠરી શકાય છે તે જણાવો)

નોંધ — સાથે જોડેલા ઠાંચેમાંમાં (કુકશમાં ન ૧ થી ન ૬ સુધીના સવાલના જવાબ લખી વાટીના ન ૧૦ થી ૧૨ ના જવાબ સ્પષ્ટ રીતે અને સંપૂર્ણપણે લખી સાથે) કુવાનો સારો નકશો મોકલી આપવો

(ગ્રહી) રમણુ, એમ. શુર

જેતીવાડી ખાતાના મેન્જનીઅર માટે,

હુબ્બ પુના.

નીચેના સવાલોના જવાબો અરજી કરનારે આપવા

“ પ્રશ્ન ૧ ” “ પ્રાતીક બળાઈ પાણી કાઢવું તે ”

જવાબ —

૧. ફેટલા એપર જમીન તમો પાણીથી પાવા માગો છો ?

૨. કેવી બાંધનો પાક તમો ઉગાડવા માગો છો ?

૩. પાણી કાઢવાનો રસ્તો કયો છે, ? નદી કે કુવો

૪. તમો અગર તમારા કુટુંબમાંથી કોઈપણ એન્જીન અને પંખા ચલાવા શકો છો કે કેમ ?

૫. તમારી પંખા બેસાડવાની જગ્યા તમારા કોઈ નજીકના રેશનથી ફેટલે દુર છે ?

૬. તમારે ત્યાંના કોઈપણમાં આણુવાનો રસ્તો પાકો છે (મેટલાવો) કે માફા રસ્તો છે ?

ટેક્ટરીંગ “ચાંદ્રીક બળથી ચાલતુ હળ”

- ૧ તમે આખી સીઝનમાં કેટલા એકર જમીન ખેડવા માગો છો ?
- ૨ તમારે ત્યાં આખી સીઝનમાં કેટલા કલાક તમે કામ કરી શકો છો ?
- ૩ તમે અગર તમારા કુટુંબ સદસ્યોને દોષપણ માણસ પ્રેન્ટર ચલાવી અને તેની હુસ્ત ઢી શકે છે કે કેમ ?
- ૪ તમારી ખેડવાની જમીન એક લેવલમાં છે કે ણાકા ખડીયાવાળી છે ?
- ૫ તમારી જમીન કાળી છે કે લાલ રંગની છે ?
- ૬ ખેડવાની જમીનમાં ઝાડના ફુલ અગર પથ્થરની ખરબ અગર એવીજ થીજી જાનને પદાર્થ છે કે કેમ ?
- ૭ ટેક્ટરમાં જાળવા માટે ઠંડાસીન કે ટુક એઈટ બો બેગથી શુ જલદી મળી શકે છે ?

ગ્રાઈન્ડીંગ મીલસ દળવાની થીઓ

- ૧ તમે કેવી જાતનું અનાજ દળવા માગો છો ?
- ૨ એક કલાકનું દેખુ અનાજ ? (પોલ, હાઈવેલ, મણ, અગર તમારા મામમાં વપરાતુ માપ જણાવો)
- ૩ સડકીઓ ચલાવવા માટે તમારી પાસે કેવી જાતનું અને કયું યંત્ર છે ? (મોટર એ જી, ગેસ એ જી, અગર સ્ટીમ એન્જીન છે)
- ૪ તમારે તમારી સડકીની દળવાની પ્લેટો સ્ટીલની કે પત્થરની ભેંધએ છે ?

‘એઈલ મીલસ’ તેલ કાઢવાની ઘણીઓ

અવલ

- ૧ તમે કેવી જાતનાં બીયામાંથી તેલ કાઢવા ઇચ્છો છો ?
- ૨ દીવસમાં કેટલો અથવા પીલવા ઇચ્છો છો ? (તે પાઉડ, મણ, અગર હાઈવેલમાં જણાવો)
- ૩ ઘણીઓ (મીલસ) ચલાવવા માટે તમારી પાસે કેવું યંત્ર છે ? (એઈલ એ જી, સ્ટીમ એન્જીન કે વીજળીક શક્તિથી ચાલતી મોટર છે અથવા બળદોની શક્તિનો ઉપયોગ કરવા ઇચ્છો છો ?)

‘કિંમત કમર’ શેરડી પીસવાના ચત્રખા

૧ એક કલાક અગર એક દીવસમા ફેટલા દન અગર મણુ શેરડી પીસવી છે ?

૨ એક દીવસમા ફેટલા કલાક સંધો ચલાવવા ઇચ્છો છો ?

૩ તમારે કેવી જાતનો સંધો લેખજો છે ? (બળદથી ચાલતો કે ચત્રથી ચાલતો)

૪ જો તમારે ચત્રથી ચલાવવાનો સંધો લેખજો હોય તો તમો તેને ગાટે કેવી જાતનું એન્જીન વાપરવા ઇચ્છો છો ? (એમ્બલ મીમ અગર ગેસ)

૫ તમો અગર તમારા સગા પાંદડી ફાઇવલુ માવન સંધો અગર એન્જીન ચલાવી તેમજ હુનર કરી શકે તેમ કે કેમ ? તે જણાવો

૬ તમારે એકજ ઠેકાણે એકાડવાનો કે એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે લઈ જવાય તેવો સંધો લેખજો છે ?

“થેસીંગ મશીન” અનાજ ઉપલુવાનું ચત્ર.

૧ તમારે કયું જાતનું અનાજ ઉપલુ છે ઘઉં જવાર કે બાજરી ?

૨ ફેટલું અનાજ ઉપલુ છે ? (મણુ, હાંદવેટ કે દનમા જણાવો ?)

૩ દીવસના ફેટલા કલાક કામ કવું છે ?

૪ તમો ચત્ર ચલાવવા ગાટે કેવી જાતની શક્તીનો ઉપયોગ કરવા ઇચ્છો છો ? (એમ્બલ એન્જીન કે મીમ એન્જીન.)

૫ તમારે એક ઠેકાણે રાખવાનું ચત્ર લેખજો છે કે એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે લઈ જવાય તેવું લેખજો છે ?

૬ તમો અગર તમારા સગા પાંદડી ફાઇવલુ ચત્ર ચલાવી અને હુનર કરી શકે તેમ કે કેમ તે જણાવો ?

“થાઈન્ટ નટ શેલર” મગફળી “લોયખીજો” શેલવાનું ચત્ર

૧ આ જાતનો (મગફળી) ચાક તમારે ફેટલા એકરનો છે ?

૨ દીવસના ફેટલા મણુ (બગાલી અગર સાદા) મગફળી ફાઇવા ઇચ્છો છો ?

૩ ફેટલા કલાક દીવસના કામ કરવા ઇચ્છો છો ?

૪ તમારે હાથથી ચલાવવાનું ચત્ર લેખજો છે કે પાવરથી ચલાવવાનું લેખજો છે ?

૫ તમારે એક ઠેકાણે રાખવાનું ચત્ર લેખજો છે કે એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ લઈ જવાય તેવું ચત્ર લેખજો છે

૬ તમારે પાસે પાવર આપવાનું કયું સાધન છે (એન્જીન કે બળદથી ચલાવવાનું મીમરીંગ) તે જણાવો ?

“કોટન છન” રૂ પીલવાનો ચરખો.

- ૧ તમારે રોલરવાળું છન કે કરવવીનાળું છન (ચરખો) લેખજો છે?
- ૨ દીવસના ઠેલ્લા પાઉંડ અગર મલ્લ રૂ પીલવા ઇચ્છો છો.
- ૩ દીવસના ઠેલ્લા કલાક કામે કરવા ધારો છો?
- ૪ તમારે એક રોલરનું કે બે રોલરનું છન (ચરખો) લેખજો છે?
- ૫ તમારી પાસે છન (ચરખો) ચલાવવા માટે કયું સાધન છે (એલેક્ટ્રીક રીમ કે બેસ જોનનું છે)?
- ૬ તમે અગર તમારા સગા પછડી કોઈપણ માલુસ સચો ચલાવી શકે છે. તેમજ રોલર છનના રોલર અને જોનનની કચ્ચતીઓ કેવી રીતે ગોડવી અને જરૂરીઆતના વખતે તેની દુરસ્તી કેવી રીતે કરવી તે બધું છે કે કેમ તે જણાવો.
- ૭ તમારી નજીકના કોઈ જાતનું (રૂ પીલવાનું) બીજું કારખાનું છે?
- ૮ તમારે ત્યાંના રૂના તત્તુઓ મોટા છે કે નાના.
- ૯ તમે તમારા ચરખાપર કેવી જાતનું રૂ પીલવા ઇચ્છો છો.

“એક કટર્મ” જનાવરોનાં ચારાનાં (ઘાસ કડખા વીગેરેનાં) ટુકડાં

પાડવાનું ચત્ર

- ૧ તમે કેવી જાતનો ચારો કાપવાને ઇચ્છો છો. (ઘઉં, જવાર, પશાળ કે ઘાસ તે જણાવો.)
- ૨ દીવસના ઠેલ્લા મલ્લ અગર પાઉંડ કાપવા ઇચ્છો છો.
- ૩ તમારે દ્વાયથી કાપવાનું ચત્ર લેખજો છે કે પાવરથી ચાલતું ચત્ર લેખજો છે?
- ૪ જો તમારે પાવરથી ચાલતું ચત્ર લેખજો છો તો તમારી પાસે પાવર આપવા માટે કયું જોનન છે, અગર બજારોથી ચાલતું બીયરીંગ છે?
- ૫ તમારે કેવી જનાવટનું ચત્ર લેખજો છે ઇંગ્લીશ જનાવટનું કે હીલી જનાવટનું?

ઉપર જણાવેલા યંત્રો શિવાય બીજાં જમ્મે તે યંત્રો વાપરવા ઇચ્છનારે જીનની જાત, પાકની જાત, વીગેરેની સંપૂર્ણ માહિતી સાથે એ જ મોકલવી જરૂર આગળ મળી તેનો જવાબ વીગતવાર આપવામાં આવશે સંપૂર્ણ માહિતી

અનુક્રમણિકા નં. ૨.

એન્જન ડરાઇવરને ખામ ધ્યાનમાં રાખવાની સુચનાઓ

૧ જે માણસને એન્જન પર કામ કરવા માટે નીમવામાં આવે એ હોય છે તેને “એન્જન ડરાઇવર” કહેવામાં આવે છે. શીટર અગર એવીજ જાતનો બીજો હોદ્દો આપવાથી ગોટાળો થવા સંભવ છે.

ડરાઇવરે સાબરે દરરોજ બીજે દીવસે એન્જન ચાલુ કર્યારે જોઇએ તેની તપાસ કરવી જોઇએ અને તે પ્રમાણે તેણે ચોઠામાં ઓછું એક કનાક અગાઉ એન્જન પર આવી દાબર થવું અને એન્જનની સાફચુકાઈ કરી તેને પસારાનું તેલ (લુબ્રિકેટિંગ ઓઇલ) તેમાં બાળવામાં આવવું તેવું (કેરાસીન કે ક્રૂડ ઓઇલ) વીગેરે તદ્દપાર રાખવું.

૨ એન્જનના દરેક ચળકતા ભાગોને બગેડેલાં તેલવાળાં વેસ્ટથી સાફ કરવા.

૪ દરેક ભાગો જેવા કે વાલ્વ અને તેનાં હાથાં તેમજ બીજાં તેવાજ ભાગોને તદ્દન સાફ કરી તેને ચોખ્ખા વેસ્ટથી અગર પેરાફીન નામના પદાર્થથી હુંગી સાફ કરવા. પરંતુ તેનીપર લુબ્રિકેટિંગ ઓઇલ (પસારાનું તેલ) લગાડવું નહીં. તેમજ તેવા ભાગોપર એમરીકેટોથ નામનું પોતીસ કરવાનું સાધન આવે છે તે ખીનકું નહીં લગાડવું. હાલ (પેરાફીનને બદલે બ્લાસતેલ આપી શકશે.)

૫ તેલ જવાના હોલ્સ અને તે રાખવાનાં સાધનો એટલે (લુબ્રિકેટર્સ) અઠવા વાડીયામાં એક વખત સારી રીતે સાફ કરી તેઓને કેરામીનથી ઘોંઘ સાફ કરવાથી તેવ પ્રાચી સારી રીતે અને વગર અડચણે જઇ શકશે.

૬ તેલ રાખવાનાં સાધનો (લુબ્રિકેટર્સ) અઠવાડીયામાં એક વખત કાઢી તેના કપ્સ પેગમીન અગર તેનથી સાફ કરી તેને પાછા બેસાડી દેવાં.

૭ ફક્ત બે જાનનું તેલ એન્જનમાં લુબ્રિકેટિંગ તરીકે વાપરવું એવી રીતે પરના (પસારાગતી જગ્યા માટેના) લુબ્રિકેટર્સમાં અને તેવાજ બીજાં મરીગમમાં લુબ્રિકેટિંગનું બ્લાસ તેલ વાપરવું અને સીલીન્ડરના લુબ્રિકેટરમાં સીલીન્ડર લુબ્રિકેટિંગ તેલ વાપરવું તે શીવાય બીજું તેલ વાપરવું નહીં.

તા. ૬.—ક્રોપરેલ અગર એરન્ડીવાનું તેલ વાપરવું નહીં અને ખરીદવું પણ તદ્દિ.

૮ એન્જનનાં એકઝેસ્ટ વાલ્વ અઠવાડીયામાં એક વખત કાઢી તેને મારી રીતે સાફ કરી પેરાફીન અગર કેરાસીનથી ઘોંઘ વાલ્વની સીટ પર એમરી પડેલથી બાળ કરતો ધમવો.

તા. ૯.—વાલ્વ ધમવો એનો અર્થ, વાલ્વ અગર તેની સીટને ચાલુમાં સાધાવવું. બ્લાસ અગર કોઈ વડતાન ન હોય તે કાઢી નાખી એવી રીતે આપવા તે છે.

જાહેર અ. ધ. ર.

ધી ગુજરાત જેતીવાડી અને હુન્નર ઉદ્યોગ ત્રિમાસિક પત્રમા અત્યાં સુધી જાહેર ખબરો છાપવાનો રીવાજ હતો નહિ પણ પત્રના શ્રાવકોની જાણ ને માટે જેતીવાડી તેમજ હુન્નર ઉદ્યોગને લગતી જાહેર ખબરો પત્રમા છાપ વાનું ઉચીત લાજવાથી તે હવેથી નીચેના હમુ મુજબ લેવામાં આવશે

જાહેર ખબરની જાણ	ફેટલી લીટીઓ અથવા પાના	- -	- -
અનિત્ય	ગમે એટલી લીટીઓ પંજી આઠ લીટી કરતા વધુ નહીં	ફેટલી છાપવાના જે જાના વધુ કરેહ જાહેર ખબર છોક આઠ આનાની કમતી નહીં	
		૨ આઠ	૪ આઠ
		૨ આ ૫	૧ આ ૫
જાણકની પાંચેજના ૧. ૨.		૫-૦-૦	૮-૦-૦
જાહેરખબરો અર્ધો પેજ II		૮-૦-૦	૧૧-૮-૦
	એક પેજના	૧૧-૦-૦	૧૨-૦-૦

અવના પાછલા જાહેરના પુકાવ છાપવાની જાહેર ખબરો જેટલે જાહના હમુ કરતા ને કરે ૨૫) ટકા વધુ લેવામાં આવશે.

જાહેર ખબરો જેટલે જેમા અજાઉથી લેવામાં આવશે. કોઈ પણ જાહેર ખબર સરકારના જેતીવાડી અને હુન્નર ઉદ્યોગના મહત્ત્વને માન્ય નહીં હશે તો પત્રમા છાપવા કરવામાં આવશે નહિ

ઈશ્વરચંદ્ર નરસીલાલ દેગાઈ

જાહેર અ. ધ. ર.

સરકારને હુ C મહત્ત્વ

જાહેરખબર અર્થ કરવાના કાયદા અંગેની પગલાંનીથી સીમાનાં દનીનાથ હાકારે ધી "વિકાસીયા પ્રી-ટીંગ પ્રેસમાં છાપુ અને અર્થ કરેહ ઉદ્યોગ અને જેતીવાડી ખીલનાર મજાના વાહમ પ્રેસીડન્ટ-એ-સન્ના ૧ જા મોતીલાલ મુનિશાં ચાહરે જપાની પ્રસીધ્ધ મુદ્રે

ગીતામાં છૂટીછૂટી વેરાયેલી નજરે પડે છે, પરંતુ કોઈ ટેકાણે તેનું સામીપ્ય હશે વર્ણન નજરે પડતું નથી. આથી પતંજલિએ યોગત્રિવિધક સંઘર્ષ જ્ઞાન સંતોષપાંગ એકત્રિત કરી સુમુદ્ધુઓના ઉદ્ધાર માટે આર પદોમાં વિભક્ત કર્યું છે. આ દર્શનને પાતંજલ યોગદર્શન કહેવામાં આવે છે.

પ્રથમ પાદમાં ઉત્તમાધિકારી માટે સમાધિનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે માટે તે પાદને સમાધિપાદ કહે છે. ધીરનું પાદ મધ્યમ તથા ક્રોધ અધિકારીઓ માટે છે, તેમાં કેયાયોગ અને અર્થાંગયોગનું બહુ જ માટેતી-પૂણું જ્ઞાન આપવામાં આવ્યું છે. ખાસ કરીને આ પાદમાં સાધનનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે એટલે તેનું નામ સાધનપાદ છે. ત્રીજા પાદમાં યોગ ત્રિવે જિજ્ઞાસુના હૃદયમાં શ્રદ્ધા સ્થાપવા માટે સંયમશક્તિથી પ્રાપ્ત થતી યાનેકાનેક વેદ્યતિઓનું રસપ્રદ વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, તેથી તેનું નામ વેદ્યતિપાદ છે. અને ચોથા પાદમાં યોગના મુખ્ય ફળ કેવલ્યનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, તેથી તે પાદનું નામ કેવલ્યપાદ રાખવામાં આવ્યું છે. આ તો માત્ર પંચા સૂત્રોનો અનુક્રમશિકારૂપે સાર જ આપવામાં આવ્યો છે.

યોગશાસ્ત્રનો પ્રધાન ઉદ્દેશ એ છે કે મનમાં ઉત્પન્ન થતી ચચળ વૃત્તિઓ, રાગ, દ્વેષ, અહંતા, અસિનિવેશ વગેરે ચિત્તાના વિશ્લેષોને ધારણ, ધ્યાન અને સમાધિ દ્વારા દૂર કરી મનુષ્યની અંદર રહેલ તેનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ જાણી આત્માની અગાધ શક્તિ અને અગાધ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા અને સ્વસ્વરૂપમાં સ્થિર રહેવું; જેથી સંસારના મંઝાવાસી, હંદો વગેરે મનની સ્થિરતાનો ભંગ ન કરે અને મનુષ્ય પોતાની જાતને સંપૂર્ણપણે જાણે.

‘યોગશ્ચિત્તવૃત્તિનિરોધઃ’ એ પાતંજલ યોગનું પ્રસિદ્ધ સૂત્ર છે. ચિત્તની વૃત્તિઓનો નિરોધ

કરવો તેનું નામ યોગ. આ ચિત્ત શું અને વૃત્તિઓ શું છે તે સમજવાની ખાસ જરૂર છે. આપણને આજો છે, પરંતુ તે માત્ર આજો કોઈ પદાર્થને બોધ શકતી નથી. આજો સાંજ અને સારી હોય છતાં આજ પદાર્થને બોધ શકતી નથી. ઘણા માણસો ઊંઘતા હોય છતાં આજ ઉઠાડી રાખે છે, પરંતુ તે વખતે કોઈ પદાર્થને બોધ શકતા નથી. આપણા મગજની અંદર જે નેત્રેન્દ્રિય રહેલી છે, તેનો બે નાશ કરવામાં આવે તો એકલી આજ કશું બોધ શકતી નથી. આ નેત્રેન્દ્રિય સાથે મનનો સંયોગ પણ આવશ્યક છે, એટલે પદાર્થના દર્શન માટે ત્રણ વસ્તુઓ જરૂરી છે. તે એ કે નેત્રેન્દ્રિયનું બાહ્ય મોલક, નેત્રેન્દ્રિય અને મન. આ રીતે ત્રણેનો સંયોગ થતાં દર્શનની કેયા શરૂ થાય છે; અને બાહ્ય પદાર્થ આપણા મનમાં એક જાતની પ્રતિ-કેયા ઉત્પન્ન કરે છે.

આ પ્રતિક્રિયાને પરિણામે મનમાં વૃત્તિઓ ઉદ્ભવે છે. આ રીતે આપણા દૈનિક જીવનમાં આપણે ઘણી વસ્તુઓ બોધીએ, સાંભળીએ, જીએ, સંધીએ, જીએ, અડીએ, જીએ. આ બધી ક્રિયાઓની સામી પ્રતિક્રિયાઓ જન્મે છે. અને તે મનમાં એક પ્રકારની વૃત્તિઓ જન્માવે છે. અને લઈને મન શુદ્ધ રહેતું નથી. મન કેવળ ‘મન’ની અવસ્થામાં નહિ રહેતાં ‘વૃત્તિઓ’ની જ અવસ્થામાં રહે છે મન પોતે જ વૃત્તિઓનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. મનની આ જાતની બાહ્ય સ્વાભાવિક છે. ઉપનિષદકાર કહે છે કે ‘વરાણિ જ્ઞાનિ વ્યતુળત સ્વયંમુઃ’ બ્રહ્માએ ઇન્દ્રિયોને બંધીબંધી કરી છે’ એટલે ઇન્દ્રિયો સ્વાભાવિક રીતે બાહ્ય વિષયોને જ સ્વીકારે છે અને તેની પ્રતિક્રિયારૂપે મનમાં અનેક પ્રકારની વૃત્તિઓ જન્મે છે.

આ વસ્તુ આપણે એક ઉદાહરણ લઈ સમજીએ. એક શાંત, સ્વચ્છ જળવાળા બધા-

શયની કલ્પના કરે. તેમાં એક નાનો એવો પથ્થર નાખે, તે પાણીમાં અનેક વર્તુળો ઘસે અને લઈને જળની સપાટીની શાંતિમાં ભગ ઘસે. અહીં પદાર્થો પથ્થરને સ્થાને છે શાંત જળાશય વૃત્તિદિત મનને સ્થાને છે અને જળાશયમાં દિપ્તિ થતાં વર્તુળો મનમાં ઉદ્ભવતી વૃત્તિઓને સ્થાને છે. ભગવાન પત્તજલિ કહે છે કે જો તારા વૃત્તિઓને નિરોધ કરવામાં આવે તો યોગ પ્રસ થાય. મૂળ મનમાં ટેટલી શાંતિ દોવી એઈએ તેની કલ્પના આપણે વૃત્તિયુગ્મ મન નાળા માણસો કેવી રીતે કરી શકીએ? જો આપણું મન વૃત્તિઓથી તદ્દન રહિત થાય તો તે શુદ્ધ સ્થિતિક સમાન નિર્મળ થાય છે અને તેમાં આપણા શુદ્ધ સ્વભાવનું દર્શન થાય છે. આ શુદ્ધ સ્વભાવનું દર્શન તે જ યોગ. આપણા શુદ્ધ મળદિત સ્વત્વનું દર્શન અને જ્ઞાન તે જ યોગ છે. 'યોગ' શબ્દ 'યુજ્' ધાતુ ઉપરથી કૃત્વજ થયેલો છે તેનો અર્થ 'બોધવું' થાય છે. કેવું કોની સાથે બોગણ કરવું? આપણા સ્વત્વનું શુદ્ધ સ્વત્વ સાથેનું બોગણ તે યોગ.

'તદા દ્રવ્ય સ્વરૂપેઽવસ્થાન્મ્।' ત્યારે એટલે કે જ્યારે મન બધી વૃત્તિઓથી મુક્ત થાય છે ત્યારે જોનારનું સ્વસ્વરૂપમાં અવસ્થાન થાય છે. જ્યારે મન નિર્મળ, શુદ્ધ અને તુરગરહિત બને છે, ત્યારે આપણે આપણા સ્વરૂપને જોઈ શકીએ છીએ 'વૃત્તિવાસ્ત્વમિતરત્ર'. પરંતુ જ્યારે મન વૃત્તિદિત થતું નથી ત્યારે તો દ્રવ્ય વૃત્તિ સાથે તારા થાય છે અને વૃત્તિઓને જ સ્વસ્વરૂપ માની લેસે 'છે એટલે સુખદુઃખ, લાશકાદિની રીતરિવાજ વગેરે દ્વંદ્વોભી પર ચર્ચા શકતા નથી.

ત્યારપછી ભગવાન પત્તજલિ આ યોગ સિદ્ધ કરવા માટે સાધનમાર્ગ જતાવે છે. આ સાધનમાર્ગનો અંગીકાર દરેક જણ કરી

શકે છે તેમણે જત વેલ માર્ગ અતિવ્યાપક અને શુદ્ધિપ્રદ છે. આ યોગશાસ્ત્રની રચના સાંખ્ય શાસ્ત્રની રચના ઉપર થયેલી છે. આ સર્વે અંતર-સ્થાન જન્મતની ઉત્પત્તિ વિષે સાંખ્યશાસ્ત્રની કરેલી મીમાંસા અત્યંત નવાવ્યુક્ત અને વૈજ્ઞાનિક છે. કશું શ્રદ્ધા ઉપર છોડવામાં આવ્યું નથી. ભગવાન પત્તજલિએ સત્યવેલા સાધન-માર્ગોમાં ક્રિયાયોગ અને અર્થાંગયોગ એ મુખ્ય માર્ગો છે. આ અર્થાંગયોગને રાજયોગ પણ કહેવામાં આવે છે. રાજયોગના પ્રધાન પુસ્કર્તાં છી ભગવાન પત્તજલિ છે. પત્તજલિના યોગ દર્શનનાં મૂળો ઉપરના દીકાકારો રાજયોગને જરા ગૂઢ કરી મૂકે છે. દાખલા તરીકે, ભગવાન પત્તજલિ પ્રાણાયામ વિષે ખાસ જોડી ચર્ચામાં નહિ જોતતાં માત્ર એટલું જ કહે છે કે પ્રાણને સચમ કરવાથી મન આચર્યદિત થાય છે, પરંતુ ભાગ્યપછીના યોગાચાર્યોએ પ્રાણાયામને રાજયોગમાં મુખ્ય સ્થાન આપી દીધું છે.

મામ આપણે અહીં લઈએ કે મનને સચમ કરવામાં રાજયોગનું શિશુજ્ઞ અતિ-મહત્વનું છે. પ્રભુને પ્રાપ્ત કરવાના મુખ્ય ત્રણ માર્ગો જ્ઞાનયોગ, ભક્તિયોગ અને કર્મયોગ છે. આ ત્રણ માર્ગો પૈકી કોઈ એક માર્ગમાં વૈજ્ઞાનિક રીતે પ્રગતિ સાધનારને આ રાજયોગ અતિમહત્વનો છે. એમાં જતાવેલી ક્રિયાઓનું અનુદાન જો મનુષ્ય શરૂઆતમાં કોઈ યુરના ઉપોશ અનુસાર કરે અથવા તો જો પોતે સરકારી જીવ હોય તો પોતાના હક્કમાં ઉદ્ભવતી પ્રેરણા અનુસાર કરે તો પોતાના મંદ તરફ પ્રવાસ કરનાર પાંચને આ પત્તજલિ યોગનું શિશુજ્ઞ અને અનુદાન મત્વરે સિદ્ધિ આપશે તે નિસંદેહ છે. મનની એકાગ્રતા પ્રાપ્ત કરવામાં યોગ એ એકમાત્ર ઉપાય છે. મનુષ્યને વ્યવહારિક તેમ જ પારમાર્થિક ક્ષેત્રમાં આ એકાગ્રતાની આવશ્યકતા રહે છે. વ્યવસાય-વાણી માણસ વ્યવહારમાં પણ નકારો દે છે.

ડૉ. નાથાલાલ જે. દવે.

એને કેમ પરચું છે તે સર્વ માટે અહીં ચર્ચાયેલા પ્રશ્ન વિચારણીય બની રહે છે.

દેવ જના સુધરેલા જમાનામાં આ વ્યાપિના દરદીઓ વિશેષ જોવામાં આવે છે.

આપણા સમાજની રહેણીકરણી તથા આહાર-વેદારનો થતો હીન, મિથ્યા અને અતિયોગ તેવું મુખ્ય કારણ છે. અત્યારે સંપૂર્ણ તંદુરસ્તી કોમવતા માણસો ઘણા મળા જ જોવામાં આવે છે. તેમને કંઈ ને કંઈ ફરિયાદ કરતા સાંભળીએ જ છીએ. તેમાં કેટલીક ફરિયાદો તો એવી વિચિત્ર હોય છે કે ફરદી પોતાને થું રોગ થાય છે તે બહુ પણ શકતો નથી, તેમ જ ચોક્કસ કહી પણ શકતો નથી. તેથી ફરીને વેલો તેમ જ ડોક્ટરો તેવી અધૂરી અને અચોક્કસ કહીકતો ઉપસ્થો શો બાધ છે તેનો નિર્ણય કરી શકતા નથી અને પરેણામે આડીઅવળો

ચિકિત્સા થાય છે અને એમની તેવું સુંદર પરેણામ આવતું નથી.

આ જમાનામાં સેકંડ પેરોસો ટકા જેટલા યુવાનો દુર્મન, નિરુસાહી આંખના ડોળા અદર બેસી ગયેલા અને ગાલમાં ખાડા પડી ગયેલા હાડપિંજર જેવા જોવામાં આવે છે. તેમાંની કેટલાક તો જાથી-જેળવણી લીધેલા અગર તો ચાલુ અબ્યાસ કરતા હોય, તેમ જ હાલના જમાનાની બેવડી ભરેલી ફેશન પ્રમાણે બેઢી ગુલામતા હોય છે. વળી કેટલાક અકાળે વૃદ્ધતા પામેલા, સીધિત, પોતાનો કામધંધો પણ માંડમાં ચલાવતા હોય, તેમ જ વાંચવા-લખવાનું કામ પણ જેમતેમ બળાતકારે માંડમાં કરતા હોય, અને વાતવાતમાં માથું ચડી આવતું હોય તેવા-પણ વિશેષ જોવામાં

આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમાં તો અનેકકાળીય મન અતિવિક્ષેપકારક છે એટલે આ ક્ષેત્રમાં તો તેની પૂરેપૂરી આવશ્યકતા છે.

આ રાજ્યોત્તના ચાર પાદોના સમગ્ર સિદ્ધાંતોને દૂર કર્યાં આવરી લેનાર પરંપરાથી હિતરી આવેલો સંગ્રહક દોષ નીચે પ્રમાણે છે :

નિદાન તાપાનુદિતમય તાપાથ કથિતા:

સહજૈરઘમિર્વિહિતમિહ યોગદ્વયમપિ ।

કૃતો મુવતેરઆ ગુણપુલ્કવમેદઃ સ્ફુટતરો

વિવિક્તં કેમલ્યં પરિગલિતતાયા નિતિરસૌ ॥

આ ગ્રંથના પ્રથમ પાઠમાં-આધ્યાત્મિક, આધિ-ભૌતિક અને આધિદેવિક-આ ત્રિવિધતાપને કલેષેષ કરવામાં આવ્યો છે; અને તે દુષ્ટો સા કારણથી કહીએ છે તેવું કારણ પણ સ્વયંવચામાં આવ્યું છે બીજા પાઠમાં સ પ્રજ્ઞાત અને અસ પ્રજ્ઞાત નમના બે પ્રકરના થોડાં, યોગના આઠ અંગો સહિત વર્ણન કર્યું છે. ત્રીજા પાઠમાં ગુણ અને પુરુષનો વિવેક અથવા પ્રકૃતિ-પુરુષનો વિવેક કે જે મોક્ષનું સાધન છે તે શ્રુતિમાર્ગ વિશેષ રીતે સ્પષ્ટ કર્યું છે; અને ચતુર્થ પાઠમાં આ ચેતનશક્તિ-ઉપરોક્ત ત્રિવિધતાપની તફાવત સહિત છે એમ કેવલના કથન વડે સ્પષ્ટ કરી બતાવ્યું છે.

આવે છે. હાથ અગર પગમાં કંઈતર થતી હોય તો માર્ક કહેશે કે મારા લોહી ગજલી ગયું છે, તો માર્ક કહેશે કે મને ધાતુની નખખાઈ છે, અગર પેલાજ કરતાં ધાતુ ભલે છે તો માર્ક કહેશે કે મને ગુદ માથામ લોઅપવાની ઠંડા મતી નથી.

આવા આ જમાનની આપણે દોકોકતો અને રિવાજો સંભળીએ છીએ ને આપણે આપણા પૂર્વજોની શારીરિક સંપત્તિ સાથે સરખામણી કરીએ બીએ તે વખતે આપણને દિશગીરી થાય છે અને શરમાવા જેવું લાગે છે કે ત્યાં તેમના ગુલાબી અને હજુપુષ્ટ ચહેરા અને ક્યાં આપણાં દારિદ્ર્યજન્ય લેતાં ગયાં. અત્યારે માણસો તમાં ત્રીસ-બીસ વયનાં માર્ક થાય છે અને બધા દાંત પડ્યા માર્ક છે અગર કદાચના પડે છે જ્યારે આપણા વહીવેલો એ સીએ સી વર્ષની ઉંમર ના હોય છતાં કોઈ પણ દાંત ગયો ન હોઈ સંપૂર્ણ બીગેલી હોય છે અત્યારે ત્યાં હોડતાં દસપદ્મ વરસની ઉંમરનાં થાય છે ત્યાં તો અંજો ચરખાં આવી ગયાં હોય છે, ત્યારે આપણા વહીવેલો તો ઠેક વદકાલ પર્વત પણ બધું લખીવાંચી ચકતલ આ બધાનું કારણ આપણી કુટેવો, સૂચા પોષણનો અભાવ, વેબિરેજલ થી ખાવાનું, ચોખ્ખું દૂધ મળે નહિ, દર્શિ ન ધૂલે વળે વૃક્ષ્ય ના વર્તાઈ 'રહીનું તો નામ પણ સંભળવાં મળતું નથી, લ્યાં થી મજાની તો વાતજશી કંઈવી' અને તેને બદલે વધારામાં, આખો સ્વિસ ચાના રગડા ડીચવા તથા સિગારેટો કે ક્યા કરવી, ને ચતનાં ખોટા ઉભજરા, કરવાનાં હલકાં તો પોતાને બહુ જ ચોક્કી અગર મોડી ઊંઘ આવવામાં બધું કેમ મોરવ લેતા હોય તેમ બીજને દેશનમાં કહેતા હોય છે, કે 'ભાઈ, આપણને તો બાર વાખા પહેલાં હાથ આવે નં નહિ.' કેમ બધું એમ કહેવામાં કોઈ મોટાઈ આવી જતી હોય. ખાસ કરીને મોટાં શહેરો મુંગઈ, અમરાવાદ, કલકત્તા

વગેરેમાં આવા લોકો વિશેષ લેવામાં આવે છે આ સિવાય આ રોગમાં-મગજની નખખાઈ થવામાં દાંત દેટલીક મિતજરી તેમ જ વધારેપડતી કેળવણી પણ કારણભૂત લાગે છે હોડકાઓની કુમળી વયમાં જ તેમને કોટલ બધા વિષયો બહાવવામાં આવે છે કે તેમનું કુમળું મગજ ભિગતાં જ બહેર થઈ ભય છે આપણા સદ્ભાગ્યે આપણા દેશના નેતાઓ પ્રોટેક્ટોરે પણ તેનું ભાન થયું છે અને તેમાં થોડા મુધારાઓ થઈ રહ્યા છે તેમાં પણ હેલ્થો શ્રીયુત સર્વપાલી રાધાકૃષ્ણનનો અહેવાલ થોડા પ્રકાર પાડે છે અંગ્રેજીમાં જેને ન્યુરોસી નીઅને રોગ કહે છે તે આ રોગ મોટાભાગે જેઓને વધારેપડતું મગજનું કામ કરતું પડ્યું હોય તેવા કે વર્કાલો, વિદ્યાર્થીઓ, કારકુનો ન્યાયાધીશો, મહેતાઓ, વામુ લખનારાઓ દલોલો વગેરેમાં વધારે પ્રમાણમાં લેવામાં આવે છે.

આ વ્યાધિમાં ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણેન લક્ષણો અને ચિહ્નો થાય છે એ ઉપ થી એનં ભય કે તા દેટલી બધી છે તેનો વાચકને સહેજ ખ્યાલ આવી જશે અને એ માથું જમાનાને એક મુખ્ય વ્યાધિ હોઈ તે વિશે પણ કાં બહુડું જરૂરી છે.

હવે આપણે આ વ્યાધિ થવાનાં કારણો જોઈએ મગજ ઉપર વધારેપડતો ભોળો તેમજ હા કરતાં વધારે અપાતો મગજને શ્રમ એ મુખ્ય છે તે સિવાય દાંતરોષ વીધોનો હીન, મિથ્યા અને યતો અતિશય વધારેપડતી કામવાસના, પ્રતિકૂળ સંલોગો લીધે પુરાણે પળાતુ પ્રલય, કુખી ગુદસ સાર ચાતના ખોટા ઉભજરા, ખરાબ કામોત્તેજા નવલકથાઓનું વાચન, સાથા અને સાર પોષણનો અભાવ વગેરે મુખ્ય છે બધોય તથ વારવાર થઈ આવતું અજીણું પણ આ વ્યાધિ થવામાં અમુક ભાગ ભભવે છે હવે આપણે ન્યુરોસીની આ વ્યાધિનાં ખાસ ચિહ્નો જોઈએ

આ વ્યાધિ ક્ષામિ વખત રહેતાં દરદી જીડિયા થઈ જાય છે, વાતવાતમાં કોઈ બરાબ છે, કોઈની સાથે સારી રીતે વાત પણ કરી શકતા નથી, વહેમી થઈ જાય છે, ખોટીખોટી મનમાં બીક પેસી જાય છે. કોઈ કોઈ વાર કહેશે કે મારા મગજમાં અમુક જાતના અવાજ થાય છે, બીજાની સાથે બેઠો હોય પણ દરદીને લાગે કે બધું પોતે એકલો જ બેઠો છે અને જ્યારે ખરેખરે જ એકલો હોય ત્યારે તેવે વખતે તો તેને બહુ જ બીક લાગ્યા કરે છે. આ જાતના રોગોને અંગ્રેજીમાં મોનોફોબિયા (Monophobia) કહે છે. કોઈ વખત બધું તે કેમ કોઈ જંગલમાં અટવાઈ ગયો હોય તેમ લાગ્યા કરે છે, જરા પણ ખડખડ કે કંઈ અવાજ માય તો તરત બહાર ઊઠે છે અને સરીરે પરસેવો છૂટવા માંડે છે. કોઈ કોઈ વાર કેમ બધું તેનું આખું ઘર હાલતું હોય, અગર અમુક વસ્તુ તેના માથા ઉપર પડશે એવું તેને લાગ્યા કરે છે. કેટલાક આવા દરદી બહુ જ સરમાળ થઈ જાય છે, કોઈની સાથે ખુદશી વાત પણ કરી શકતા નથી. ફરેક બાજતમાં વહેમી થઈ જાય છે, કોળમદારીવાળું કામ કરી શકતા નથી. કંઈ સુલ થઈ જશે અગર તો સુલ થઈ ગઈ છે એમ ખોટી રીતે માની લે છે. કેટલાકને અમુક જાતના આળા કરવાની ટેવ પડી જાય છે, કેટલાક એકલાએકલા બજાવ્યા કરે છે, કેટલાકને શુકન-અપશુકનના વહેમ બરાઈ જાય છે. આવા અનેક જાતનાં માનસિક અવ્યવસ્થાનાં ચિહ્નો જણાઈ આવે છે. મતલબ કે તે મગજની વ્યવસ્થાનું સમતોલપણ ગુમાવી શકે છે. આવા દરદીઓને રાત્રે જીવ પણ નંજવી જ આવે છે.

આ વ્યાધિથી પીડાતા રોગીઓ ઘણા મુંઝવેલા રહે છે અને તેથી કેટલાક લેવાયું જીવંદો તેના ગેરલાભ ઉઠાવે છે. કેટલાક બહુમાં ફૂકનારી એવી ખોટી જાહેર ખબરોથી

લેવાઈ તેવા ખોટા ઉપચારોનો આશરો લે છે; પણ તેથી તેમ જણાવ્યા પ્રમાણે કામદો થતો નથી તેમ જ પોતાનો રોગ મટશે જ નહીં, એવા વહેમ વધારે સજ્જ થતાં જાય છે. અને દરદી પરેશાન થાય છે. માટે આના ખોટા ધાંધલિયાઓથી સાવચેત રહેવું અને તેમાં નફાતાઈ કોઈ સારા વૈદ્ય અગર નિષ્ણાત ડોક્ટરની સલાહ લઈ તે પ્રમાણે વર્તવું. પોતાના વૈદ્ય અગર ડોક્ટર પાસે પોતાની કાંઈ પણ હકીકત છુપાવવી નહીં, જે નક્કર હકીકતો હોય તે બધી જ કહેવી. કોઈ તેના ઉપાયો લેવામાં સરજતા માય અને રોગ જલદી મટી શકે. કેટલાક દરદીઓ સરમના માથે પોતાની કુટુંબો અને બીજી એવી હકીકતો છુપાવે છે તેથી કામદો બનશે તુકસાન થાય છે; માટે તેવું બિલકુલ કરવું નહીં.

જે અંધકોષ રહેતો હોય તો અંધકોષમાં એકાદશે વખત એરડિયું અગર ત્રિજાની ફાકી જેવો હલકો સાધારણ જુલાબ લેતા રહેવું. ખાવાપીવામાં નિયમિત રહેવું. રાત્રે જીવ આવે કે ન આવે પણ અમુક એકસ વખતે સૂઈ જ જવું, તેમ કરત કરતાં ટેવ પડી જશે અને ઉંઘ આવી જશે. માથામાં રાત્રે તેલ (ધૂપેલ) ઘસાવવું. મન આનંદમાં રાખવું. પોતાને કંઈ વ્યાધિ છે જ નહીં, પોતે તદ્દન તંદુરસ્ત છે એમ માનવું. કેટલીક વાર દરદીઓ કંઈ ન હોવા છતાં પણ પોતાને કંઈક ખીમારી છે એવું માની લે છે; માટે જેને અંગ્રેજીમાં બિલપાવર કહે છે તે પોતાનું હૃદયબળ કેળવવું ને બિલકુલ નાહમત થવું નહિ. પોતાને આનંદ આપે તેવા આનંદી મિત્રોનો સહવાસ રાખવો. સંગીતનો શોખ હોય તો તે પણ શીખવું અગર સૌંદર્યવાની ટેવ પાડવી. સંગીત આવા મગજના વ્યાધિઓ મટાડવામાં અગત્યનો લાગ લગવે છે. પોતાનાં બાનાં બચ્ચાંઓ સાથે પણ અમત કરવી.

તેમની કાલોકાલો ભાષા કણને બહુ મિલ્ય લાગે છે અને એમાંથી જ્ઞાન મળે છે કઈ પછુ નુકસાન થયુ હોય કે જેને લોધે મગજ ઉપર અસર થાય તેવું હોય ત્યારે સમસ્તક ધરવુ, પછુ મગજનો કાબુ સુમાવવો નહિ સમનામ અમૂલ્ય વસ્તુ છે અને તે બચકર દરદો મટાડવાનો પરમ મત્ર છે

દરદોષ પછુ આ વ્યાધિનુ મુખ્ય કારણ છે કેટલાક આની પડખાં એવા સપ્રદર્શ થયા હોય છે કે તેનાથી છૂટી શકતા નથી અને પરિણામે પાશ્વમાલ પર્ષ બન્ય છે તેમ જ માંડા બની બન્ય છે આવા દરદીઓને સિક્કિસો પોતાના પ્રેમાળ વર્તનથી તેના મનને કમળે લેવો જોઈએ આસ્તેઆસ્તે તેમાંથી તે દૂર થાય તેવા ઉપાયો શોધવા જોઈએ અને દરદ સ પૂર્ણ મટી જશે એવુ તેના મન ઉપર હાસવુ જોઈએ

કામવાસના ઉતેજિત થાય તેવો દલકી નવલકમાઓ તથા એવાં મોટાં ચોપાનિયાં વાચનાં બધ કરી દેવાં જોઈએ કાંઈ સારા ચરિત્રવાળા પુરુષોને સદવાસ કરવો મદાત્મા ઓનાં જીવનચરિત્રો વાંચવાં અને તેવુ મનન કરવુ, જેથી આપણા મનને શાંતિ મળે મૃદસ સારમાં મેળ ન હોય તો સ્ત્રી તેમ જ પુરુષ બંનેએ અન્યથા અન્ય અનુકૂળ થયુ જોઈએ એકબીજાએ નકામા ક્ષણમાં ન જીવતાં પોતાનો મૃદસ સાર આનંદી થાયા તેમ કરવું જોઈએ

આવા દરદીઓએ સવારસાંજ ખુલ્લી હવામાં ફરવાની નિયમિત રેવ પાળવી જોઈએ કુદરતી સોદ્ય થી મન ઉપર અસર થાય છે તદુપરાંત ધારીત્રિક કસત પછુ મળે છે ખોતાક પાચન થાય છે અને તેથી બૂધ પછુ સાગી લાગે છે

કેટલીક ત્રાર આવા દરદીઓનાં સર્ગાવહાલાંઓ પછુ આ દરદ વધારવામાં મદદ કરે છે દરદીને જોતાં જ 'અરર માર્ક, હુ તો દૂજળો

પડી ગયો, મોડુ તો સાવ લેવાઈ ગયું !' સાર લખાવા માટે આવા જોગ શબ્દો બોલી-બોલીને માણસ વધારે મારી ન હોય તો પછુ તેના મનમાં પોતે કઈક વધારે મારી છે તેવો વહેમ પેસી જાય છે, તે કેમ કરી નીકળતો જ નથી તેથી આવા દરદીને સર્ગાવહાલાંથી તદ્દન અલગ રાખવો જોઈએ આવા દરદીઓ પાસે તો તેને હિમત આપનારા તને કઈ દરદ છે જ નહિ, હમણાં જ મટી જશે ' એવુ કહેનારા-હિમતવાળા માણસો જ જોઈએ ખોડ પછુ સારા પોષિક લેવા જોઈએ ખાસ કરી દૂધ વધારે પ્રમાણમાં લેવુ જોઈએ અને આસ્તેઆસ્તે પચવું હોય તે પ્રમાણે દૂધ વધારે જવુ ધીરજ અને શ્રદ્ધાથી પાંચથી સાત શેર ચુધી તો અવશ્ય પહોંચી જવુ, કારણ કે 'ઘન શુભ્રમ પય । દૂધનું જલ્દી વીધું બને છે'

પોતાની જની શકે તેવા પ્રકારની કસરત કરતા રહેવુ શરીરે તેલ ચોળવુ અને બને તો ચર્મી કાતવવી ચર્મીથી સરીના રનાયુઓ દદ અને મજબૂત થાય છે અને લોહીનુ ફરવુ નિયમિત થાય છે, જેથી તે આ વ્યાધિ મટાડવામાં સારો ફાયદો આપે છે

ઔષધોપચાર આ વ્યાધિની દવાઓ માટે તો કોઈ સૂઝ પેલરાજ તથા નિષ્ણાત ડોક્ટર પાસે જ જવુ, કારણકે એ જમી દવાઓ દરદી પોતાની જાતે બનાવી અગર લઈ શકે તેવી નથી હેતી, છતાં પછુ કેટલીક ધરવ્યુ દવાઓ નીચે આપી છે તે યોગ્યતા પ્રમાણે લેવાથી અવશ્ય ફાયદો થશે

અગ્રેષ્ઠ દવાઓમાં-ફોસ્ફેટ, ગ્લીસેરો ફોસ્ફેટ, લેસીથીન, સ્ટ્રીકનીન, લોહ વગેરે દવાઓનાં મિશ્રણો મુખ્ય હોય છે

દરદી દવાઓમાં-લોહનરમ, પ્રવાલ શિલા જિત, રવાના પાનાં, સુવર્ણ, વસતમાલતી, પૂર્ણચંદ્રોદય, મકરધ્વજ લેવાં શે બે માત્રા તથા અનુપાન સાથે ઉપરોક્ત દવાઓ લેવાયી

અવસ્થા ફાયદો થાય છે. તે સિવાય વનસ્પતિ-જન્ય દવાઓમાં અશ્વગંધ (લોઝાસાસન), ગોખરુ, શતાવરી, મૂસળી, રામાવળી, કાઠી, જટામાંસી અને મલકાંકણી મુખ્ય છે. ઉપરની દવાઓવાળાં નીચેનાં ચૂર્ણો વાપરી બેવાં:

સારસ્વત ચૂર્ણ: ઉપદ્રેટ, અશ્વગંધ, સિંધત્ર, અજમો, જીરું, શાહજીરું, સંઠ, મતી, પીપર, કાળીપાટ તથા શંખાવળી; એ દરેક ચીજ સમભાગે લેવી અને તે સર્વેની જરાબર ઘેળી વજ લેવી. પછી તે સર્વેનું બારીક ચૂર્ણ કરવું અને ત્યાર બાદ તે ચૂર્ણને બ્રાહ્મીના રસમાં બની શકે તેટલા પૂરે આપવા અને તે સુકાવા બાદ વાપરવું. માત્રા બેઆંગીથી પાવલાંબાર. સવારસાંજ મધ તથા ઘીની સાથે લેવું. ઉપર થોડું દૂધ લેવું.

ઘેળી મૂસળી, કાળી મૂસળી અને

ગોખરુ દરેક પાંચ તોલા, એખરો, શતાવરી, બળદાણા અને બહુરૂપી-દરેક ત્રણત્રણ તોલા; કૈયાની ધીજ, મીચરસ, અક્કલકરો, નાગકેસર-દરેક બળે તોલા; તળ, દલાવચી, તમાલપત્ર અને જાવંત્રી-દરેક એકઠેક તોલા લઈ, એ સર્વ દવાઓનું બારીક ચૂર્ણ કરવું અને તેની જરાબર સાકર મેળવવી. માત્રા બેઆંગીથી પાવલાંબાર. દૂધ સાથે સવાર-સાંજ લેવું. આ સિવાય આમળાને મુઃખપો, અવનમ્; શારદેહ, જીવન વગેરે ફાયદો કરે છે.

આવા દરદીઓની ચિકિત્સા કરતાં પહેલાં તેનો પોતાના તરફ સંપૂર્ણ વિશ્વાસ સ્થાપન કરી લેવો જોઈએ અને મન પર અસર થાય તેવું જ વર્તન રાખવું જોઈએ. આને માનસિક ઉપચાર કહે છે. આથી દરદીને જલદી અને સચોટ ફાયદો થાય છે.

★

નકર ? વારવલિક ? તમે કોને નકર અને વારવલિક કહો છો ? આધ્યાત્મિક શક્તિને. તેની પોતાની નકર વારવલિકતા છે. એ શક્તિ આપણે જાણી શકીએ તેટલું (દાખલા તરીકે પ્રવાહ જેવું) રૂપ લઈ શકે છે અને આપણી દૃષ્ટિ મુજબ એમ તે પદાર્થ ઉપર આપણે તેને મોક્ષી શક્તિને જોઈ, વર્તન વારવલિક દેખાય એવી નકર રીતે.

૭ આધ્યાત્મિક ચેતનાની અંદર સ્વાભાવિક રીતે જ રહેતી શક્તિની આ એક સિદ્ધ હકીકત છે. પરંતુ આ સિવાય બીજાં પણ હરકોઈ સૂક્ષ્મ બળને સંકલ્પપૂર્વક પ્રયોગ થઈ શકે છે. એ બળ પછી આધ્યાત્મિક હોય, મનોમય હોય તો પ્રાણુનું પણ કોઈ શક્તિ છે, અને જનતામાં કોઈ પણ કારણે સ્પર્શે અમુક કારણે પરિણામ લાવવા માટે તે વાપરી શકાય છે. એવી રીતે અદૃશ્ય ભૌતિક શક્તિઓ (વિદ્યુત-તરંગો ઇ.)ના ચોળાં હોય છે, વિદ્યુતના પ્રવાહો હોય છે, તેવી જ રીતે મન:શક્તિના પણ અસરોનો હોય છે. વિચારોના, ભ્રમોના-દાખલા તરીકે કોઈ. શોક દૃષ્ટાંતના પ્રવાહો પણ હોય છે. એ પ્રવાહો નીકળીને બીજાઓ પર અસર કરે છે. લોકોને એ પ્રવાહો ઇચ્છી આવે તેની ખબર નથી હોતી, પ્રવાહ જેવું કંઈ આવ્યું કે કેમ તેની પણ કશી ખબર નથી હોતી. લોકો જેવું એ પરિણામ આવે છે તે જ માત્ર અનુભવે છે. જેનામાં સૂક્ષ્મ અથવા તો અંતર શક્તિઓ ભયત થઈ હોય છે તેઓ આ પ્રવાહોને આવતાં પોતાના પર હુમલા કરવા અનુભવી શકે છે. એ જ રીતે સારી કે નરસી અસરો પણ પોતાનો ફેલાવો કરી શકે છે એ ફેલાવો કરી કરાવો ન હોય તે પણ સ્વાભાવિક રીતે થતો રહે છે. પરંતુ આવી અસરોને ધરાવપૂર્વક પણ ઉત્પન્ન કરી શકાય છે. વળી કોઈ ખાસ હેતુસર આધ્યાત્મિક બળને અથવા બીજાં કોઈ બળને પણ નહું ઉત્પન્ન કરી શકાય છે વળી કોઈ ખાસ ક્રિયા, સંભાવણ કે બીજાં કોઈ સાધનની મદદ વિના, સંકલ્પ-શક્તિનો કે વિચારોનો પણ સીધોસીધો અસરકારક પ્રયોગ કરી શકાય છે. આવે બાહ્ય-સાધનોની મદદ વિનાનો પ્રયોગ મૂર્તરૂપનો ન હોય છતાં તેની અસર તો થાય છે જ. આ વાતો જાણી કલ્પનાઓ, ભાવિઓ કે ધર્મિય નથી. એ સાચી પદ્ધતિ છે.

તસ્માદ્ યોગી મવાર્જન

શ્રી લલ્લુભાઈ ઉપાનકાર

યોગી બનવાનો ઉપદેશ આપનાર શ્રીકૃષ્ણની એ વાણી પાઠ્ય 'યોગ'નો શોધવો અને યોગના પ્રકારો તથા તેને વ્યવહારમાં કેવી રીતે મૂકી શકાય, તે વાત લેખકે અહીં સરળતાથી સમજાવવી છે

એ ક્રિયા દ્વારા સદા સાચે જીવ ઉદ્ધૃત રાખે
સખી શકે તે યોગ યોગસાધના જેવી અતિ
સુદૃઢ પ્રક્રિયામાં આપણા તત્ત્વજ્ઞો બહુ ભી-
ભીતરી શક્યા હતા આપણા ધર્મદર્શન શાસ્ત્રોમાં
પાઠ અભ્યાસદર્શનને સ્થાન મળ્યું છે એ બતાવે
છે, કે પ્રાચીન મહાપુરુષોએ યોગનું મહત્ત્વ કે
આકર્ષક હર ધર્મજ્ઞે ગણાયેલા કુરુક્ષેત્રમાં અર્જુનને

સવીસન પૂર્વે ૩૧૦૦ વર્ષ પર કુરુક્ષેત્રની
યુદ્ધભૂમિમાં કોરવપાંડવના વિશાળ
સૈન્ય મધ્યે મહારથી અર્જુનને
ઉદ્દેશીને યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું હતું
'તસ્માળોગો મવાર્જન' (હે ભારતીય યુ યોગી
યા.) સામાન્ય રીતે સ સામાન્ય પ્રપચી
વ્યવહારથી દૂર અનુપમ રહી તીવ્ર તપશ્ચર્મા
કરનારને યોગી કહેવાનો પરિચાલ છે, છતાં
અહીં યુદ્ધના આરંભ માટે યોગી થવાનું
કહ્યું, એમાં કોઈક ગૂઢ હેતુ રહેલો જણાય છે
દ્રોણગુરુની ધનુર્વિદ્યા અને કૃષ્ણ જેવા
સારથિની કુમકથી રાત્રુદ્યને સદારી વિજય
મેળવવા સમરાંગણમાં આવેલા અર્જુનને
જગલમાં જઈને યોગ સાધવાનો આદેશ
શ્રીકૃષ્ણે નથી આપેલો-એમ બીતાના
સંજ્ઞાકારે અતમાં સિદ્ધ કર્યું છે

વાસ્તવમાં અનેક પ્રકારોત્તર પછી મહાબાહુ
અર્જુને શ્રીકૃષ્ણના ઉપદેશનું અનુપમ રહસ્ય
વિનય, અને વિવેકથી પ્રદલ્ય કર્યું, જેને
પરિણામે મહાભારતના ઘોર યુદ્ધમાં તે વિજયી
બન્યો, એમ ભારતની કથા સાક્ષી પૂરે છે

તો અહીં પ્રશ્ન એ થાય છે, કે માથે
ઝઝૂમતા સૂકટ વચ્ચે અર્જુને કેવા પ્રકારનો
યોગ સાધ્યો હતો? તેણે જે યોગ યુદ્ધભૂમિ
પર હીને સિદ્ધ કર્યો તે આપણાથી
વ્યવહારમાં હીને ન સાધી શકાય!

અનેક સૈદ્ધાંતો મયા, જગતની છતર

પ્રભના શબ્દકોશમાં ભારતભૂમિના
ધાર્મિક શબ્દ તરીકે યોગી શબ્દ રૂઢ
મથેલો છે વિશ્વની શિક્ષિત પ્રજા દલતાથી
માને છે, કે યોગી એટલે વિદુસ્તાન દેશની
એક મહાન વિભૂતિ જગતની બહાર અક્રિયો
નિરાકર છે કે યોગી એટલે નિગૂઢ દિવ્ય
શક્તિ ધરાવનાર ભારતનો એક તપસ્વી

યોગ શબ્દ અનેક ઉત્તમ ભાગે માટે
વપરાય છે ભગવદ્ગીતાના અઢાર અધ્યાયને
અઢાર પ્રકારના યોગો ગણવામાં આવ્યા છે
તદુપરાંત અન્ય શાસ્ત્રોમાં યાગીસ ઉપર
યોગના પ્રકારો ઉપલબ્ધ થાય છે આમ
વિવિધ નામ અને વિવિધ પ્રકાર હોવા
છતાં એ સર્વ યોગોનું દ્રષ્ટિબિંદુ એક જ છે

યોગની વ્યાખ્યા આપવી હોય તો એમ
કહેવાય કે અવનત આત્માનો ઉત્થાપ સાથે
સુમેળ કરાવે તેનું નામ યોગ છે

ધ્વજિત વસ્તુની પ્રાપ્તિને પણ યોગ
કહેવાનો રિવાજ છે પણ માનવીની સમગ્રી
ક્રિયાઓ સર્વદા શ્રેયસ્કર જ નથી હોતી,
જેથી ક્રિયાઓ અભાવ હોવા એ આત્મોત્થાપ
માટે અતિ ઉત્તમ પ્રક્રિયા મનાય છે તેમજ
વ્યાવહારિક સાધનોની વિપુલતાથી પણ
લોકિક રીતે મનુષ્યની ઉત્થાપ થયેલી કહેવાય
છે, પરંતુ ઔદિક સુખના સાધનોમાં લુપ્ત
મથેલા મનુષ્યને આત્મોત્થાપની ઉત્તમ ભાવના
નથી હીપજતી, જેથી વૈરાગ્યની રચાપના માટે

ઐહિક સુખના સાધનો દ્વારા થતી ઉત્તરોત્તેર સર્વથા ગૌણપદ અપાયેલું છે.

ગુજરાતના સુપ્રસિદ્ધ તત્ત્વચિંતક શ્રી મહારાજના ગુરુ શ્રી કેદારનાથજીનું એક વાક્ય છે કે 'ઉત્તરોત્તેર માર્ગે સુખ અને સગવડતામાં જીવનને પસાર થતો નથી.'

વિજ્ઞાનની અતિવિસ્તૃત સાધના આ નવયુગમાં માનવી ઉત્તરોત્તેર શિખરે ચઢ્યો છે, એમ આત્મશક્તિથી અજ્ઞાત જનો માને છે. પરંતુ આધ્યાત્મિક ઉત્તરોત્તેર વિના આધુનિક ઉત્તરોત્તેર એ સાચી ઉત્તરોત્તેર નથી એમ જગતના પરમતત્ત્વજ્ઞો અઘરા નીડરતાથી પડકારે છે.

સર રાધાકૃષ્ણનું લખે છે, કે 'વિજ્ઞાન આપણને જ્ઞાનની મર્યાદા વધારી આપી, એટલા જ માટે આપણે માનીએ છીએ, કે આપણે પ્રકૃતિ પર જીત મેળવી છે; છતાં આપણે પોતાની આંતરિક પ્રકૃતિ પર આપણે હજી વિજય મેળવી શક્યા નથી. ને એ વિજય આપણાં જીવંતો દર અગાઉ હતો. તેટલો જ અભારે પણ છે.'

આ ઉપરથી બહુ શકાય છે કે ઉત્તરોત્તેર માત્રનો આંતરિક આંતરિક ઉત્તરોત્તેરમાં થઈ શકે છે, એથી જ કહેવાયું છે કે 'નિત્ય જીવનની સત્ત્વ શોધ વિષુદ્ધ અર્થ શોધ સદુદ્ધૂષણ સમાન.'

ઉત્તરોત્તેરના સાધનોને સંગ્રહી સાધ્યવસ્તુ માટે સંતૃપ્ત પ્રયત્ન કરવો, એ યોગનું સાદું સ્વરૂપ છે, માનવજીવનનું એ એક અત્યંત મહત્ત્વનું કાર્ય કરે છે. સર્વેલક આનંદની પ્રાપ્તિ એ જીવમાત્રની મહાદેવતા હોય છે, તેની પ્રાપ્તિ માટેના પ્રત્યેક માર્ગને યોગ કહી શકાય. એનો અધિકાર મર્યાદા વધુનાં જિજ્ઞાસુને છે એમ યોગપારંગત શ્રીસુરેશ્વરચાર્ય સિદ્ધ કરેલું છે.

કેવળ પ્રાપ્તિને મોક્ષમ્ભ કરી ખૂબ જ નિષ્ફળ મેળવી લેતાં, એનાથી વિશેષ જીવી

લાવના જેમને નથી તેવા મનુષ્યો માટે શાસ્ત્રનું કથન બહુનાદરૂપે હોય છે. પણ જેમના ચિત્તમાં પોતાને જીવનનું તત્ત્વ સમજાય, પોતાને અને પોતાનો સમાજ અવ્યુદ્ધવને માર્ગે વધે એવી ઉચ્ચત્ત્વ લાવના કરેલી હોય, તેમને મવાન પુરુષોનાં અનુભવ-સૂત્રો સચોટ માર્ગદર્શક બની રહે છે.

ઉદ્વિગમ્ય વિષયોના સંયોગથી આનંદની પ્રાપ્તિ થાય એ યોગાનંદની અપેક્ષાએ આનંદની અતિ દુર્લભ અવસ્થા મનાય છે.

ઐહિક સુખેષ્વરો પર નેષ્કામકર્મ, બળન્ય મહિષા કે અપરોક્ષ તત્ત્વજ્ઞાનના રાહે સંવિધાનંદનો સાક્ષાત્કાર કરવો એ મનુષ્યની સર્વેશ્વર ઉત્તરોત્તેર અતિમ પદ છે અને તે જ યોગીને પ્રસિદ્ધ હોય છે.

શ્રી કેદારનાથ મહારાજ કહે છે કે 'યોગ કે સમાધિ સામાન્ય મનને થતાં જ નથી એમ માનવાનું નથી. ચિત્તના એ સ્વાભાવિક ધર્મે છે અને દરેકને એનો કંઈક અનુભવ છે જ. પણ એના પ્રત્યે વજ્ર ગયું નથી. તથા એના ઉપર નિયંત્રણ મેળવ્યું નથી. આ જ ભેદ રહેલા છે.'

એ નિયંત્રણ મેળવવા માટે જ અનેક પ્રકારના યોગો અસ્તિત્વમાં આવેલા છે. અને તેઓનો સમાવેશ સુખ્ય ચારમાં થઈ શકે છે. (૧) હઠયોગ, (૨) લઘ્યોગ, (૩) મંત્રયોગ અને (૪) રાજયોગ.

(૧) હઠયોગમાં પ્રાણાયામની પ્રક્રિયાથી શ્વાસોચ્છ્વાસનું નિયંત્રણ કરી મેરુડંડના જંતરમાં રહેલી દુઃખિની શક્તિનું ઉદ્ધાન કરવાનું હોય છે. શ્રી સ્વાત્મારામ યોગીદ્રે એનું 'હઠયોગપ્રદીપિકા'માં સવિસ્તર વર્ણન કરેલું છે.

મહાત્મા ગાંધીજી એના સંબંધે લખે છે કે 'અંતઃશીત્ર વિનાના પ્રાણાયામાદિ બંધનનું એક સાધન બની મનુષ્યને મોક્ષરૂપમાં વધારે જીવે લઈ શકે છે.' સ્વામી

વિવેકાન દે કહેલું છે કે 'હર્યોગ એ જ્ઞાન-પ્રાપ્તિનો માર્ગ નથી', પણ એમની એકાદ છે કૃતિઓ મણી ઉપયોગી છે 'હર્યોગનાં પદ્યર્થો-નેતિ, ધોતિ, નોલિ, બસિત, ત્રાટક અને કપાલભાતિ પ્રત્યક્ષ ગુરુ વિના બહુધા નુકસાન કરનારાં ગણાય છે

(૨) હયયોગમાં વિષયોની વિસ્મૃતિ કરવાના ઉપાયોનો સમાવેશ થાય છે એમાં પ્રાણાયામાદિ હર્યોગની ક્રિયાના ક્રમ વિના જ શાંભવી મુદ્રાના અભ્યાસથી શરીરમાં આવેલાં પદ્યર્થો પૈકી કોઈ એકમાં દષ્ટિ, પ્રાણ અને ચિત્તને પ્રદાબાધનામા સ્થાપિત કરવાનાં હોય છે

(૩) મનયોગમાં 'હ' કારથી નીકળતા અને 'સ' કારથી પ્રવેશતા શ્વાસોચ્છવાસની ક્રિયા પર ધ્યાન આપી તેને પદ્ધતિસર ઉલટાવી 'સોહ' અપના અભ્યાસથી મનને સ્થિર કરવાનો ઉદ્દેશ રહેલો છે, અર્થાત્ અહોનિશ ઇષ્ટદેવતા અપમાં ઇતિને ભક્તિભાવે તદ્દરૂપ કરવાની એમાં નેમ રહેલી છે તથા નાદાનુસંધાનની પ્રક્રિયાનો એ યોગમાં અતર્ભાવ ગણેલો છે

(૪) રાજયોગમાં ચિત્તની અનાત્મકાર ઇતિનો નિરોધ કરવાનો આશય છે પત્તજલિ મુનિએ, કોરો યાજ્ઞવલ્ક્ય અનુભવ કરીને ૧૪૪ સુત્રોમાં તેનું નિરૂપણ કરેલું છે, જે યોગદર્શનને નામે યોગખાંડ છે સમજા યોગમોર્ચિની આ યોગમાં બહુધા સમાવેશ થતો હોવાથી અને એના આરભનાં ભે અંગ્રી સિવાય બીજા યોગો અપગ બની જતા હોવાથી પદ્યર્થોનામાં ચોથુ દર્શન-શાસ્ત્ર પાતંજલયોગને ગણેલું છે બધા યોગોનો એ નિયામક રૂપ હોવાથી એને રાજયોગનું પ્રમાણશાળી નામ અપાયેલું છે એનાં આઠે અંગો ક્રમાનુસાર સિદ્ધ કરવાનાં હોવાથી એ અષ્ટાંગયોગના નામથી

પણ સુપ્રસિદ્ધ છે એ આઠ અંગો અલગ નેનાં છે તે નીચે પ્રમાણે છે

(૧) યમ. એનાં ઔર્ધ્વાવધતા ઉપાંગો પ્રચલિત છે પુરાણ શાસ્ત્રમાં બાર, સ્મૃતિ શાસ્ત્રમાં દશ અને યોગદર્શનમાં પાંચ ગણેલાં છે, અર્થાત્ બાર અને દશ અંગોનો મુનિ પત્તજલિએ નીચેના પાંચમાં જ સમાવેશ કરેલો છે (ક) અહિંસા (કા) પશુ જીવને મન, વચન, કર્મથી દુઃખવેલો નહીં (ખ) સત્ય. જે સાચુ હોય તે જ બોલવું (ગ) અમતેય પારથી વસ્તુની ચોરી ન કરવી (ઘ) બ્રહ્મચર્ય. એક પત્નીપ્રત કે એક પતિપ્રતથી ઇતિયેનો નિગ્રહ કરવો (ક) અપરિગ્રહ નિર્વાદની વસ્તુનો અધિક સંગ્રહ ન કરવો (શબ્દાથ) અ એટલે નહીં, અનરિસા=હિંસા નહિ કરવી અનરતેમ=ચોરી નહિ કરવી, પ્રજ્ઞાન્યમ=પ્રજ્ઞાની શોષ કરવી, અનપરિગ્રહ=મક્ત લેવું નહિ, અધિક સંગ્રહવું નહિ દાન પણ પરિગ્રહ ગણાય છે)

આ પાંચ યમોતુ દેશકાળ અને વસ્તુના પરિવેદ એટલે અપવાદ સિવાય પક્ષન કરવું, કરાવવું અને સમતિ આપવી તે સાવંભોમ પ્રત કહેવાય છે

(૨) નિયમ આ નિયમઅંગનાં પણ ઔર્ધ્વાવધતા ઉપાંગો પ્રચલિત છે પુરાણમાં બાર અને સ્મૃતિમાં દશ છે તેનો યોગદર્શનમાંના પાંચમાં સમાવેશ કરેલો છે એમાં એક ખાસ સરળતા એ છે કે આપણા બને હાથની દશ આંગળીઓ થાય, તેના આધારે પાંચ યમ અને પાંચ નિયમની દિનરાત સહેજે સ્મૃતિ રહી શકે છે (ક) શીચઃ શરીર અને મન બનેને શુદ્ધ રાખવાં (ખ) સતોષ નિર્વાદનાં સાધનોમાં સાધારણ પ્રયત્નોથી જે મળે તેમા રાજુ રહેવું (ગ) તપ ધર્મના પાલન ન્માટે અગત્યથી કષ્ટ પડે તે સહન કરવું (ઘ)

સ્વાધ્યાય : આવશ્યક સત્યાગ્રહોને અને પ્રત્યક્ષ-પાઠપૂર્વક આદિ નેત્યકર્મોને નિયમિતપણે અભ્યાસ કરવો. (ક) ઇશ્વર પ્રાણુદાન : સર્વળા સત્કર્મો ઇશ્વરની પ્રીતિ અર્થે તેને જ માટે કર્યા છે એવી ભાવના રાખી નમ્રતા પારી અહંકારથી રહિત થવું.

(૩) આસન : પદાસન અથવા સેદાસન વગેરેમાંથી કોઈ પણ રીતે આસાનીથી લાંબો સમય સ્થિર, ટટાર થેસી રહેવાનો મહાવરો પાડવાથી ચળવિચળતા દૂર થાય છે. ત્રણ કલાક સુધી એક જ આસને થેસી શકાય, ત્યારે તે આસન સિદ્ધ થયેલું ગણાય છે.

(૪) પ્રાણાયામ : પ્રાણ-અપાન વાયુની કાળા-જમણી શ્વાસો-શ્વાસ લેવાની પ્રતિભે નિયમિત રીતે ચલાવવા માટે પૂરક, કુંભક ને રેચકતા ક્રમથી પદ્ધતિસર અભ્યાસ કરવો. ચિત્તની સ્થિરતા માટે પ્રાણની સ્થિરતા ઉપયોગી ગણાય છે. પ્રાણવિનયેમયે અપ્રાપ્ત મેરુરિઝમના પ્રયોગો આ અંગની જ નિરીક્ષ પ્રક્રિયાઓ છે.

(૫) પ્રત્યાહાર : ચિત્તની શક્તિઓને જહારના વિષયોમાંથી યત્નપૂર્વક હઠવીને અંતઃક્રિયા કરવા માટે કોઈ એક નિર્ધારિત આકાર રૂપમાં વાળી ભાવવાનો અભ્યાસ કરવો તે. આ પાંચે અંગો યોગના બાહ્યંગ ગણાય છે; કારણકે તે અંગોના દૃઢ પાલન વિના બાકીનાં અંગો સિદ્ધ નથી થતાં અને હવે પછીનાં અંગો યોગનાં અંતરંગ અંગો ગણાય છે.

(૬) ધ્યાન : ચિત્તની એકાગ્રતા માટે કોઈ એક સાકાર વસ્તુ પર શક્તિને ચોટાડી રાખવાના મત્તને પ્રાણ નામ અપાયેલું છે. અહીં ધ્યેયની પસંદગી મનની પ્રીતિનો વિષય બનાવી શકાય છે. મૃતિનો ઉદ્ભવ એને માટે જ થયેલો મનાય છે. બાર માત્ર

એટલે જ્યાં સેકંડ સુધી ચિત્તની શક્તિ, ધ્યેયની સાકાર વસ્તુ પર સ્થિર રહે ત્યારે એક ધારણા સિદ્ધ થયેલી ગણાય છે.

(૭) ધ્યાન : શક્તિને ધ્યેયત વસ્તુ પર બાર ધારણા સુધી એટલે ૧૨૦ સેકંડ અથવા એ મિનિટ સુધી સ્થિર રાખી શકાય, ત્યારે ધ્યાનાવસ્થા સિદ્ધ થયેલી ગણાય છે.

અહીં સુધી અનેક સાધકો આવી શકે છે, પણ હવે પછી સાધકજનોને નિદેશો નવાનો આરંભ થાય છે. એ ચાર પ્રકારનાં હોય છે. તેને 'યોગના' અંતરાયો કહે છે. એનો આમનો કરવામાં યોગીસા ટકા જેટલા સાધકો પાછળ પડે છે, જેથી અહીંથી આગળ જતાં અટકી પડાય છે. યોગનાં નિદેશો : (ક) લય : એટલે જીર્ણ. તે અતેજન, ઉભંગ અને અતિ આહારથી બીજા છે.

(ખ) નિદ્રિપ : એટલે ચિત્તની અચળતા. પ્રત્યાહાર અને ધ્યાનના અભ્યાસથી શક્તિ સ્થિર થવા માંડેલી હોય પણ કોઈ પ્રજન સંસ્કારના કારણે અગર આશુભાશુભ કલાહકને લીધે થોડીથોડી વારે ચિત્ત ચલિત થઈ જાય છે, જેથી ધારણામાંથી ધ્યાનમાં ચિત્તશક્તિનું સ્થાપન નથી થતું. એના ઉપાય તરીકે કિસાદ અને અભ્યાસમાં દૃઢતા વધારી નીરવતાના સભેગો ઉપભવના અર્થે (ગ) કુપાય : એટલે સ્ત્રી, પુત્ર, મન આદિ વૈભોગોમાં રાગની સ્મૃતિ. અહીં વૈરાગ્ય હોવા છતાં પૂર્વકાળમાં ભોગવેલા ભોગો થાક આવી જાય છે, જેથી ચિત્તની ધ્યાનાવસ્થાને ભંગ થઈ જાય છે. એના ઉપાય માટે ભોગમાં દોષદષ્ટિ બેવી અને તેની વિસ્મૃતિ કરવી.

(ઘ) રસાસ્વાદ : એટલે ચિત્તની સ્વસ્થ સ્થિરતાથી જે આનંદ થાય છે તેમાં અલભ્ય શુદ્ધિ કીપજની તે રસાસ્વાદ કહેવાય છે. એ સ્વપાનંદમાં સંતોષ માની લેવાથી સમાધિના અલોકિક આનંદથી વંચિત રહેવાય

છે અને અત્યાનંદ પણ સમય જતાં હ્રુષ્ઠ થઈ જાય છે તેથી એના ઉપાસરથી ધીમજીવી અભ્યાસને આજળ વધારવા ઉત્સાહ નાખે.

આ ચારે દેવોનો વિગ્રહ કર્યા પછી જ સ પ્રજ્ઞાત સમાધિની કક્ષામાં પ્રવેશી શકાય કે - (૮) સમાધિ : જ્યારે ખ્યાન એન્દ્રે યોગીસ મિનિટ સુધી ચિત્તવૃત્તિ પાસેથી વસ્તુ પર રિયર રહે તેને સ પ્રજ્ઞાત સમાધિની અવસ્થા કહેવાય છે. ખ્યાતા, ખ્યાન અને ધ્યેય એટલે ખ્યાન ધરનાર પુરુષ, ખ્યાન ધરવાની વસ્તુ અને એ જ નેતુ ભોગ્ય ક્રમનારી વૃત્તિ-એ ત્રણની સામ્ય અવસ્થા (એટલે જીવણાતુ ભાન નહીં રહેતું તે) ને નિર્વિકલ્પ સમાધિ કહે છે. પડેલી સ પ્રજ્ઞાત-સમાધિ તે સચુક્ત અવસ્થાની અને બીજી નિયંત્રણ અથવા સુઘાતીત અવસ્થાની સમાધિ કહેવાય છે અને એ જ યોગ્ય સર્વોચ્ચ પદ છે.

આ ઉપરથી મણી શકાય છે કે યમ અને નિયમ એ જ અંગે નીતિસિદ્ધિજનક વિમાત્રો છે. પણ એ જ ને યોગના પણ પામાર્ય હોવાથી એના વિના યોગની સિદ્ધિ નહિ થઈ શકે એ જ ને અમના પ્રત્યેક ઉપગમે આપણાં મન, વચન અને કર્મની ક્રિયામાં આવિર્ભાવ થવા પછીજ યોગના અનુષ્ઠ સામર્થ્યની પ્રત્યક્ષ પ્રતીતિ થવા માટે છે.

પ્રાચીન અને અર્વાચીન અનેક મહા-પુરુષોએ એનો કોડો અભ્યાસ કરી એ સવધી સરળ ટીકાએક લખેલી છે, જેથી સામ્રતમાં નવીન સાધકોને માગે સુગમ બનેલો છે. જેમ અભ્યસા પ્રદેશમાં ઘણા રસ્તા એના યમા હોય ત્યાં પ્રત્યેક રસ્તા પર તે ક્યાં જાય છે તે જણાવનારાં પારિવારિક પ્રવાસીની મુજબ પણ ઘણું જ એ મદી જાય છે તેવી જ સરળતા અનુભવીએની

આગમ, વાણીથી જિજ્ઞાસુએને થઈ શકે છે.

સ્વામી નિવેદાન દે એ વિષયને કહી જ સરળતાથી સમજાવતાં કહ્યું છે કે ‘યમયોગ, અનુષ્ઠનનિતિને તેના કનિષ્ઠ સ્થાને પહોંચાડવા માટેનો અનુભવસિદ્ધ અને શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી તૈયાર કરેલો માગે’ જતાવી દે છે.

શ્રી નથુરામ શર્માએ ગુર્જરગિર્ગમાં સાધારણ જનોના કલ્યાણ માટે ‘યોગકોસ્તુમ’ નામની ટીકા રચેલી છે, યોગી શ્રીજનવિદ્યાશુ એ ‘યોગઆધાર’ આદિ ટીકામાં સાધકોને સરળ માર્ગો બતાવ્યા છે.

સાધકોની યોગ્યતા યમનિયમના વીજ પાલન ઉપર જ હોય છે. વિગુદ્ધ આચાર માટે હેરાફાર રહીને ઉત્તમાંગેમાં હાથી અગળ વધનાર યોગીને જ નુકસાન કરી એકે છે. જેમો યોગમંદિર ચલવાનો નિશ્ચય કરનારે યમનિયમરૂપ પાઠાની સુદગ્ધ માટે ખૂબ ચીવટ રાખવી પડે છે, અને એવું પોલન બ્યવહારમાં રહીને પણ થઈ શકે છે એમ કોઈ પણ મહાપુરુષના પૂરજીવન પૂરથી એઈ શકાશે.

સર નાધાકૃષ્ણન કહે છે - ‘માણસો વનમાં કે યુદ્ધાંગમાં જાય છે તેવું કારણ એ છે કે તે રથનો આત્માને તેના પરિચિત વાતાવરણમાંથી જે ચી હેવામાં મદદગાર હોય છે આમ જગતને છોડી એકાંત રથજમાં ચાલ્યા જવું એ મદદગાર છે. જરૂર પણ તેના વિના સાધના ન જ થઈ શકે એવું નથી. નિઝદથી ટેવાયેલા મનની એકાગ્રતામાં સામાન્ય જીવન અથવા પરિચિત વાતાવરણથી ભગ પડતો નથી.’

બ્યવહારમાં રહેલા યોગસાધક યોગનાં પ્રારંભિક અંગેનો નિષ્કામ ભાવે અભ્યાસ કરી તેના આદર્શને જીવનમાં ઉત્તરવાનો પ્રયત્ન કરે તે દરમ્યાન સત્સંગ, નિવેક,

મૃત્યુનો બનાવ નરસિંહ મહેતાને આરામ કે સુખની સંવેદના ઉત્પન્ન કરે છે, અને તેની પાસે બોલાવે છે કે 'સહ્ય થયું માગી જાજી, સુખે સહ્યું શ્રીગોપાળ,' ત્યારે ખીજી જગ્યાએ પત્નીવિધોગનું અસહ્ય દુઃખ પોકેપોક મૂકીને રાત્રાવે છે. બનાવ એકનો એક જ છે, પરંતુ વ્યક્તિઓના મનનો તે તે બનાવ પ્રત્યે ભુદોભુદો આરોપ મુનદુઃખની ઝાગફી જાગે છે. પુત્રવધૂ મૃત્યુ બનાવું છું નહિ કરનારી સાસુનું યાતુ પુત્રવધૂને શાંતિપ્રદ નીચડે છે, ત્યારે એનો એ જ બનાવ તેના સસરાને પોતાની પત્ની માટે અસહ્ય વેદના ઉત્પન્ન કરે છે. માટે સુખદુઃખ વસ્તુગત નથી, પણ મન પર અચલિત છે. સુખદુઃખનું સતત ધ્યાન કરનારી વૃત્તિ જ દુઃખરૂપ છે.

સુખદુઃખનું અસ્તિત્વ આપણા પોતાના ને વારંવાર ઘૂટેલું છે, તેમાં તેણે જડાલી છે. મનમાંથી આ કલ્પના સમૂહ ઊભરી જાય તો તાત્કાલિક સુખસાગર-આનંદસાગર છત્રકાંઈ બચે છે. તે આનંદ અંતરમાં બધે પથ્થો છે. તેને બહારથી લાવવાનો પ્રયત્ન કરવો પડતો નથી.

મૂળં નાસ્તિ ક્રુતઃ શાસ્ત્રા । જેવી વાત છે. કોઈ કહે છે કે 'આ શાઈ કે બહેન મને ખૂબ ઉપકારક કે અપકારક છે.' કેટલાક કહે છે કે 'હમણાં તો દેવ બહુ જ સાતુકૂળ હોય એમ લાગે છે; લાલ ઉપર લાલ થયે જ બધા છે.' તો કોઈ એમ બોલે છે કે 'હમણાં દેવની અવકૃપા થઈ હોય એમ લાગે છે. પૈસેટકે ખાલી થઈ ગયા, સ્વબનો ગયા.' કોઈ કાળને માથે દોષારોપણ કરે છે, તો કોઈ કમની જ વાંક કાઢ્યા કરે છે. કોઈ વળી પોતાના પ્રુપ્યમાં કે સ્મૃતમાં જ રાચે છે અને જ્યાં ત્યાં ધન, ધાન્ય, પશુ, પુત્ર, લાભની જ વાતો કંઈ ફરી અહીં આગળ કંઈ કરે છે. આમ બધે જ્યાં ભુજો ત્યાં દરેક સ્થળે

આવી વાતો, એક મા ખીજી રીતે થયા જ કરતી હોય છે.

પરંતુ આ કષ્ટન તત્ત્વ અસત્ય છે, સાપેક્ષ છે, સ્વભાવશત નથી, આરોપ માત્ર છે. 'ખરું બોલો તો આવી ભાવનાનું મૂળ પ્રેરક મન છે. આ અચળ સિદ્ધાંતનું પ્રમથ્ન દર્શન કરાવતો શ્રીમદ્ ભાગવતનો ઉત્તમ શ્લોક આ રહ્યો. એક ભિક્ષુ ગામ છે :

નાથં જનો મે સુસદુઃસ્વદેહુઃ

નં દેવતાભાગદુર્લભકાલાઃ ।

મતઃ પરં કારણમામનન્તિ

સંહારવર્ગં પરિવર્તેદ્યુ ચરૂ ॥

મારા સુખદુઃખનું કારણ કોઈ વ્યક્તિ, દેવ, દેહ; પોતે, ભક્ત, કમ' કે કાળ કોઈ નથી; પરંતુ આ સંસારચક્રમાં પરિક્રમણ કરાવનાર મન એકલું જ સુખદુઃખનું સુખ્ય કારણ છે.

જન્માપુત્રને પરભાવવાના સમારંભો રચાય નહે, આકાશમાંના પુષ્પોની માળા બનાવવાનું ગાંડપણ થોભે નહે, મુગજળના પાણીથી કઢી તૃષ્ણાત્તિ થાય નહિ, તેમ આ દુનિયામાં રહેલા પ્રાણીઓ, પદાર્થો કે બનાવો સુખ કે દુઃખ અર્પી શકે નહે. માત્ર આપણા મનની ગલ્લતરી જ સુખદુઃખના કારણરૂપ છે.

મનસ્વો કાર્યર્થો ન ગણયતિ દુઃસ્થં ન ચંદુસ્થમ્ ।

મનસ્વી અને કાર્ય ચિત્ત કરનાર વ્યક્તિ સુખ કે દુઃખની ગણના કરતો નથી. તે તેની પાર મથેલો જ હોય છે.

સુખદુઃખના અનુભવની બાબતમાં મનની અમુક પ્રકારની પકડ જ કારણરૂપ છે. બાકી વસ્તુતઃ નથી સુખ કે નથી દુઃખ. સતત એક જ અવસ્થા છે, જે સુખ કે દુઃખથી પર છે.

દાગીના-ધરેલમાં રહેલું સુવર્ણ ન દેખાય અને દાગીનાનું રૂપ અને નામ સ્મૃતિમાં-દર્શિમાં જાણી બધ તો દુઃખની પરંપરાનું મૂળ તેમાં રહેલું છે. દાગીનાનું નામરૂપ તો

- 'મતાંકથી મ પૂર્ણ'

ભીલ સંસ્કૃતિ

શ્રી રમણલાલ ધીરજલાલ શાહ

ધર્મ અને ઉત્સવચિત્તા આ પ્રલભા ભરી છે એમનામાં પ્રવેશીલી હાલ જુલો, અદ્વાન ને નરીમાં હર વાય તો ખમીરવતી આ પ્રભુ હીર આપોઆપ પકાસી છેકે આ પ્રનને સરકરમાં કપયોગ કરવામાં આવે તો યે સરકારના હેતુમાં આપણને કેટલી શાહત મળે? ભીલ સંસ્કૃતિનું સાચું કલન આજે તો બહુ જ નરરી છે

કેળવણી ભીલ બાળક છે-સાત વર્ષનું થાય એટલે ભાષ જેને ત્યાં ચાકરી કરતો હોય અગર મા જેને ત્યાં કામ કરતી હોય, તેને ત્યાં દોર ચારવાને કાચે સાળી બધ છે એવાળિયા તરીકે દાખલ થાય છે વીસ વર્ષ ઉપરાંતની ઉંમર થતા પરજુવા મારે ચાકર સ્ત્રી રૂપિયા દોઢસો-બમો ઉપાડે છે તે કપાના બાપને આપી રહે છે આ દોઢસો-બમો રૂપિયામાં ચાકરીના ચાર-પાંચ વર્ષ લખી આવે છે ચાકરી દમ્યાન ગેરમાજર અને ચાકર રાખનાંની કુનેહ કહો કે દમારાછ, પરંતુ આજનું વ્યાજ અને તેનું વ્યાજ ગણી કોઈકે વખતે ઉપાડમાં ચોકુધણ અનાજ અનેકગણા ભાવે આપી દેજાનો બોજ વધારેજ

મુજરાતમાં કેલેન્ડર નધે બીલ હોમના હજાર માટે આશયો રૂપવાવા છે એવાના વર્ષ મેના વડાઓ થાય છે, આ આશયને નો ખચને પદોત્તો વળતા માટે કાવ કરાવે છે ની લઈને વૃદ્ધ છે વ અરો, પરંતુ મમમ સમાજનું એ વસ્તુ ખાલ વ્યાન એવાનું નથી અતિશયોગિનિ વિના કહી મમમ કે આપણા જીવનમાંથી ધરુતા નાના

બધ છે અને તે છેવડ જીવનમાંની મુવામીમાં પરિણમે છે પરજુવા માટે કહેલા રૂપિયાનો ઉપાડ એટલે તો બહુ જીવનમાંની કાળી મુન મી!

આમ કેળવણીનું પ્રમાણ દબારે એકાઠ દો અને તે પછુ અશ જ્ઞાન પૂરું જ નીકળે નિર્દોષ માગમ બીજોતુ માનસ બાળક જેનું નિર્ગપ છે જેના દ ગણીથી ઉત્તેજાઈ બધ તેવા જ સહેજમાં બધુ બની પલ બધ એને મમે તેટલી વખત દમો પછુ એ દુઘાતા જ ર છે સહેજ માનથી શોવાવા કે બધુ જ વેગ-મે બૂરી બધ એવી ઉમન વિદ્યની એ પ્રખ છે!

માસાદ્રી જોગકને લઈને સ્વભાવ તેજ દર્શન ન કરતાં પ્રત્યેક માણી પદમથ કે બનાવમાં અનુકૂળતા કે પ્રતિકૂળતાને આગેપ કરી સજકુ ખનો કમ્પનાઓ કર્યા કરીયુ તો અજાતકાને પછુ મુજકુ બની જડ નીકળવાની નથી મારે અદ્વાનશ તે અવિન શી તરવને દાદ સમસા પાખી સવ વ્યવહાર કરવાની રેવ પારીયુ અને મુજકુ ખનો આગેપ કરવાની વૃત્તિનો ત્યાગ કરીયુ તો દુ ખમ્મન થવાની ચાલી આપણા હાથમાં જ આવીને પડશે

અને સ્ત્રીડિયો ખરે; પરંતુ બીજાને નુકસાન પહોંચાડવાની સહેજે વૃત્તિ નહિ. પેટનો ખાડો પૂરવા-ભૂખ્યાબટક્યા અનાજ-કપાસની સીમમાં ચોરી કરે છે. કાઠને પાયમાલ કરવાની દાનત જ નહિ. થોડું પછુ દેવું એમને બહુ સતાવે છે. દેવાથી એ દામ બહુ રિચાય છે. દેવાને એ મોહું દુઃખ માને છે. શાહુકારથી બહુ જ ડરે છે.

પરબુંવા માટે પૈસા ઉપાડનાર બીલ દેવા પેટે ઝિઝગીમરની કાળી શુશ્રાવીમાં સળડે છે.

હીલોનાં ગીતો અને સંસ્કૃતિ : કાર્મ પછુ જાતિનો પ્રતિહાસ બહુવો હોય તો તેની દાંતકથા, તે જાતિયું સાહિત્ય, દોષગીતો, ગરબા અને ભજનો ઉપરથી પછુ જાણી શકાય છે. અત્યારે પછાત ગણાતી, જગદી મનાતી બીજા જાતિ તરફ નજર કરીશું તો જણાશે કે એ જાતિમાં વીરતા, સંસ્કૃતતા ઇત્યાદિ ગુણો છે. ઇતિહાસના પાન ઉપર કવચિત્ ચમકેલી આ જાતિ જણાઈ આવશે.

સંસ્કૃતતા આદિકેવિ વાસ્ત્મીકિ, શ્રીરામ-ચંદ્રજીની પરમભક્ત શજરી, અદ્વિતીય બાણુવળી એકલવ્ય-આ જાતિના શણુગાર હતા, તે આપણે જોયું. મહારાણા પ્રતાપ અને છત્રપતિ શિવાજીની સાથે રહી ચેતાના દેહનું બલિદાન દેતાં આ જાતિએ પાછી પાની નથી કરી. રાણી રૂપસુંદરીને વનમાં એમણે જ રક્ષણ આપ્યું. બાળકુંબર વનરાજને ઉઠેરી, વનરાજને પાટણનો રાજ બતાવનારા બીજો જ હતા.

બીજો રાજ્યકર્તા હતા, રાજવંશી હતા. છેક ગઈ કાલ સુધી સાગખારા, વાડી, રાયસંગ-પુર, એકારેશ્વર, (નળ) કાંઠા, ગૂંઠા, ઝાંચનાં જંગલો ઇત્યાદિ સ્થળોએ બીજોની રાજ-માદીઓ મોબ્દૂ રહી હતી. સામંતિયો સોડ મુઠરનો રાજ થઈ ગયો તે ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ છે.

‘ભાઈ હું ગરાસીબાનો ખેડા રે, હાળા હલિયું વાગે,
‘ભાઈ હું રાલનો બેડા રે, કેટે હલિયામાં ચમકે હોસે.
હાળા હલિયું વાગે...’

‘રંગરસિયા રામસંગભાઈ રે, પાલડીમાં રાખે ફૂલ રે...
. ભાઈ રે ગરાસીબો.’

‘આ ગીતો લીલ સ્ત્રીઓ અત્યારે પછુ લગ્નપ્રસંગે અને શુભ પ્રસંગોમાં ગાય છે :

‘હાથ પ્રમાણે ખંડી હો રાલ,’

ગાથોને પાવા નળિયે હો રાલ.

અને—

‘આમના વરતણીઆ તેડાવ, તેને ગોણી સુવડાવ.
રાણી મેલો માં એકલી રે.....’

બીજો રાજ્યકર્તા હતા, રાજવંશી હતા, તેની સામંતી આ ગીતો પૂરી પાડે છે. બીજો સમૃદ્ધ હતો. એમને વાડી-વજાદા હતા, એવી સામંતી પૂરી પાડતું ગીત અત્યારે પછુ એ લોકો ગાય છે.

વાડીમાં બંધુકાં પાક્યાં છે. બંધુ ઉતા-રવા એક બાઈ વેઢિયા શોષના નીકળી છે. તે વિચારે છે :

‘લીલા બંધુનો છોડ રે બંધુ લોકાં મારે.

હું વેઢિયા બોળવા નીકળી બંધુ લોકાં મારે.

હું વેઢિયા હોને લઈશ રે જાણ લોકાં મારે.’

એક બીલ બાઈનો પતિ વહાણુવડું કરી કમાઈને ઘેર આવી લોકોનો સુંદર મહેલ બંધાવી અંદર છત્રપત્રંગ-હીડોળાખાટ મુકાવે છે :

પરવથો ગીથો પાશમે રે, ગય પૂધરી વાગે..

વેલે બેસી નકં રે પરવથા, ..

વાંચ હીડોળા ખાટ રે, ..

જતાં હીચલો, લાખ રે, ..

વળતાં હાલર આવ રે, ..

તે વખતની સમૃદ્ધિનો ખ્યાલ આ ગીત આપે છે. તે સમૃદ્ધિ-આગ્રાહી આજે નથી રહી. વેઢિયા બોળવા જનારા ભતે વેઢિયા બન્યા છે. હીડોળે બેસનારા હીડોળાની દોરી જે ચતા થયા છે.

બીલ સ્ત્રીઓમાં શિયળરક્ષાની ભાવના હતી અને શિયળરક્ષા કાળે મરી ફીટવાની તાકાત હતી.

• એક સ્વરૂપવાન સુદરીને બેઈ એક પાટણનો આદમી (પુરુષ) સ્ત્રી પર મોહી પડે છે અને એને લોભવવા ભત્તરભત્તરી લાલચે આપે છે, છતાં સુદરી-લોભવાતી નથી અને જવાબ આપે છે

પુરુષ-આલો મારી સાથે આવો રે, રોળારો
સ્ત્રી-નહિ આવુ લારી માછે રે, રોળારો
પુરુષ-ઝઈ ભડ પોટણ ચહેર રે રોળારો
સ્ત્રી-મન્યુ તાર પાટણ ચહેર રે-રોળારો
પુરુષ-નહિ આવે નેર ઉચકી ઈંઈ ભડ રે-રોળારો
સ્ત્રી-અડે તો માયુ વાર વધેર રે-રોળારો

પરપુરુષ અડે-સ્પર્શે તો મરવા-માગવા જેટલી હિંમત હતી, શોહર હતુ, આત્મરક્ષા કાળે-શિયજરક્ષા કાળે 'માયુ તારુ વધેર રે-' નુ બળ હતુ. આ ભતની બધી ભાવના હતી, ત્યાં ઘીરો જ પ્રગટે ને ?

એક યુવાન જાગમો કુતાકુતાં એક યુવતીને બેઈ મોહી પડે છે, મોહાવસ્થામાં થાન બૂલી તેની પાછળ દોડે છે દોડનારની બહેન. પોતાના બાઈને પાગલ બની દોડતો બેઈ કહે છે

'ના દોડ મારા વીર રે,

દાસે પરભાવુ એના રેગમા રે દોલ.

એ ના માને તો, બેધા ચઢિવાતીને,

ગોઠે મેલાવુ ગુલાબનો રે દોલ

રોડવા આપણુ કુલ લાગે,

વીરને દોડુ ન જાને રે દોલ'

આમ કહી બાઈને સમજાવે છે અને વાઈની શિલ્પજરક્ષા કરે છે કુળસાગને કેટલું મદદરૂપ અપાતું અને એક સ્ત્રી બીજી સ્ત્રીનું શિયળ પોતાના નેટાનું જ કીમતી માનતી અને રક્ષતી તેનું આ ઉદાહરણ છે

બીજામાં બે ગળીતો ગવાતાં દિવસના પરિશ્રમને લોકો દારવલિનોદધરી વીસરી બધ છે

એક સ સા-સ્યારી ભેગી પરછે છે, ત્યારે તેની કુળેતી કેવી ધાય છે તે તેની જ સ્ત્રીના

શબ્દોમાં બેઈએ સ્ત્રી કહે છે

વેણુ મૂળ્ય ભેગોડા ભેજણુ ઈઈ જામે વેસ રે, રેક
ભેગોડાને કાળે મે તો ડગરો મગાવ્યો રે,
મેર મૂળ્ય ભેગોડા, મળ્યા ના મેલે રે વેણુ.
ભેગોડાને કાળે મે તો મહેલ બધાવ્યો રે,
મેર મૂળ્ય ભેગોડા જૂપડી ના મેલો રે વેણુ

એક સ્ત્રી પોતાના પતિને સવાયો આપીને પરગુ મગાવે છે, પરગુ સવાયો નહિ વાપરવાની સલાહ આપે છે અને વ્યગ્રમાં કહે છે

'આજ પરવયા વાત દેવ સવાયાની

સવાયાનુ લજડુ લાવએ,

પાલવ નવ ભલતો પરવયા, નખે વાપરતો સવાયો'

આ વીર ભતિ જૂગલમાં વસી, વાધ અને સિંહ એમનાં નિત્યનાં સાધો બન્યાં એક યુવાન ધલુ ચાડે છે એ એક યુવતીને ચાહે છે યુવતી એક કુચર ઉપર પોતાનાં પરુ ચાડે છે યુવાન યુવતી માટે કપડુ લાવ્યો છે, તે યુવતીને આપવું છે, પરગુ કુચર ઉપર જવાના આગે વાધ બેઠેલો છે યુવાન કહે છે

'મોખા નુલનુ લજડુ આવધુ, વને દેવાને,

દેવા બાહુ તો મારમડો રીડે, વનનો રાખુ'

યુવતી કહે છે

'વનનો રાખ, રોળારો સાધોડા,

કાન આમળી ઝાલ બાહડો બનાવ સાધીડાને'

એના તે બાર શાં યુવાન ડરે છે, ત્યારે યુવતી કહે છે

સાધીડાથી ડરનારા, વાર મોહુ અને જાવનો ના,
ચાટયો ન તારે મારજો, મારી વાટે આવતો તા
કેટલી બદાદુર ભતિ !

એમના સનાગમાં પણ સાસુવદ્દના જથ્થા યાદ છે વદ્દને સાસુ જમડૂત જેવી લાગે છે આને પણ સાસુવદ્દની સજા અજાન સમાજમાં એવો જ છે એક બાઈ પોતાના કોકણની વદ્દને તેડવા બધ છે વદ્દ સાસુને બેઈને નાસી બધ છે, પણ ત્યારે ધૂણી તેજી આવે છે, ત્યારે દોડતી ઘેર આવે છે

‘પહેલે આણે મારી સાસુડી આવી. કૂચવાડી.
હું તો મારજોડમારજોડ નાકી હો લાલ. ’
‘દેશે આણે મારો પિયુછ આપ્યા. ’
હું તો દોડતીદોડતી આવી હો લાલ. ’

એક સાસુ પોતાના છોકરાની નવી પર-
છોલી વડુને પૂરું ખાતા આપતી નથી. ઘરનાં
ખર્ચા વાડીમાં કામિ જાય છે, ત્યારે વડુ જાની-
માની કોઠીમાંથી ઘઉં કાઢી ઘઉં આપી
ચીસડું લઈને ખાય છે. તે દિવસ જુએ છે. દેશ-
રને વિનવ્યા છતાં તે પોતાની સ્ત્રીને કહે
છે. ફેરાણી સાસુને, સાસુ સસરાને, સસરા
પોતાના મોટા છોકરાને, છોકરા પોતાની સ્ત્રીને
અને મોટી ભાણીએ સ્ત્રીના ધણીને વાત
સંભારાઉંમેરી કહે છે. સ્ત્રીનો પતિ અત્યંત
ક્રોધે ભરાઈ સ્ત્રીને કૂચમાં ફેંકી દે છે.

એ સ્ત્રીના ભાઈને પોતાની વહેનને
કૂચમાં નાખી દીધાની બહુ મતાં તે આવી
વામાંથી પોતાની વહેનને કાઢી પૂછે છે :
‘જાતી શું શું કુનો દીણા, કે કૂચમાં નાખ્યાં રે ?’
વહેન કહે છે :

‘ભાઈ, ઘડું લાવી ચીસડું ખાધું,
મહિરેચિયું ચીસડું રે..’

આટલા નામ્યા ગુના માટે આટલી
આકરી સજા થતી. એ સ્ત્રીનો ભાઈ પોતાના
જનેવીને સમજાવે છે. ધણી સમજે છે અને
પોતાની સ્ત્રીને તેડી જઈ જુઓ-રહે છે.

સાસુને ત્યાં અને વડુને ત્યાં મહેમાન
આવે છે. સાસુ મહેમાનોની સરભરા કરે છે,
તેના કરતાં વડુ મહેમાનોની અનેકમણી, સારી
મહેમાનગીરી કરે છે. મહેમાનો સારી સર-
ભરા મવાને કારણે વડુનાં વખાણ કરતા
જાય છે. વડુનાં વખાણ સાંભળી સાસુ ક્રોધે
ભરાય છે અને ક્રોધમાં હાથમાં સાંભેલું
ઘઉંને મારવા દોડે છે. વડુ પણ સાંભેલું ઘઉં
સાંભળી થાય છે અને સાસુનું સાંભેલું જાંબી
નાખે છે. સાસુ વડુને, ચોટલો પકડે છે, ત્યારે

વડુ કાન પકડી કહે છે :

‘સાસુએ કાંઈયો ચોટલો ને કાંઈ લેરીઆ.
મેં જાણો તેનો કાન દિવરિયાં, લીંબોની રે.
છોરોને બાઈચ ચોટલો રે, કાંઈ લેરીઆ.
નઈતો મરો તારો કાન, દિવરિયાં લીંબોની રે..’

ગીત પરથી એમ લાગે છે કે માંની
મદદમાં નાનો છોકરો-એ બાઈનો દિવર
આપ્યો. હશે અને સાસુએ વડુનો ચોટલો પક-
ડતાં વડુએ-ભાણીએ દિવરનો કાન પકડ્યો
હશે. છોકરાનો કાન બચાવવા માટે વડુનો
ચોટલો છોડી દીધા હશે.

હિંદુ સંસારમાં સ્ત્રીઓને સૌથી મોટું
શાલ શોકનું સાલો છે.

એક બાઈને ત્યાં સાસુ, સુસરા, દિવર, જેઠ
નણંદ વગેરે મહેમાન આવે છે. તેમને સારી-
સારી વાનીઓ ખતાવી ખવડાવે છે. તેમનાં
ગયા પછી શોક આવે છે, ત્યારે જાણ, ભડકું,
કાસુપાકું ખવડાવી માંડી પાડી દવા કરે
છે. એ દવા ફેવી ?

‘આકલા ખંતસહ’ મુજબ મેમાન છે,
ધસીધસીને પાછ રે મારી શોક મેમાન છે.
શોક તો મારી ગરી પરી મેમાન છે,
કેમ કરી રામે નત્ત’ મારી શોક મેમાન છે.
ચૂસામા છાણું સાંટણું, મેમાન છે.
ધુમાડે આસુ આવે, મારી શોક મેમાન છે.
એને કાજળડે રામ દેઈ મારી શોક મેમાન છે.’

જ્યાં જોશી ત્યાં ધર્મને નામે પ્રતિજ્ઞ
થલાવનારા કહેવાતા વેરાળી પણ વર્તતે
જેરાળી, પાખંડી માંલ-મલોડા ઉડાવી ખોનારા
બાનાઓ, સ્ત્રીઓને ધા-ધુપા કરી-આડે
માર્ગે દેરી પાપલીલા કરે છે. આવો એક
આવો કૂચાકરે ધુણી ધખાવી પડ્યો હતો.
તેણે એક બાઈને ભોળાવવા પ્રયત્ન કર્યો.
બાઈએ જવાબ આપ્યો :

‘તારી વાંસળી વાગી તનમે’ રે જોગડા.
‘મં શું સમજવે મનમે’ રે જોગડા.

વાંચે વી પધારીમા કેલુ ચલે રે નાના
હું તો પલગની પાદન દરે રે ને ઠા
તે ભમમ યાળી તનમે રે નેનીડા
હું તો અમમરને ચોદનરી રે ને ઠા
મારી હાથે નેન કીધા તે રે નેમદા
હું તો ભણે પીપો વળા ન મેલુ રે નેનીડા

બાવો ચીપિયો હિવારી માગ્યો આવી
સતીત્વની રક્ષા કરનાર બદાદુર એ આંખ
હોય છે

એ જ ગામમાં એ જ બાવાનો એક સિધ્ધ
જે સ્વરૂપવાન અને યુવાન હતો તેને એ જ
બાવાએ મોકલ્યો એણે પંજુ ફૂંચાકાંઠે અંગુ
જમાવ્યો સોનાનુ ઘેડુ રૂપલા હટેલી મૂકી
કીલકન્યા સગી સાથે ફૂંચે પાણી બરવા
જાય છે ભાં યુવાન ભેગી જતર (સાકાણુ
તાર બાંધેલું વાજિત્ર) વગાડે છે ભેગીના
જતરના અવાજે સૌ મુગ્ધ બન્યા છે આ
કીલકન્યા પલુ મોઢ પામી લીધી રહે છે
એની સાથે આવેલી સદિયર ભેડુ બરી
ચાલી જાય છે કીલકન્યાનો મોઢાવેશ દૂર
અર્તા એ પોતાનુ ભેડુ ચઢાવવા સદિયરને
ભુએ છે તેને જતી નહેલી એઈ ભેગીને ભેડુ
ચઢાવવા કહે છે ભેગી ભેડુ 'સદાવે છે એ
ઘેર આવે છે માતા પૂછે છે એ જઘનાં
કાંઠે છે

માતા રીકરીને સાચુ કહેવા કહે છે
રીકરી કહે છે

'કુવાને કાંઠે ભેગી જતર વગાડે ને
જતરની માયા અને લાગી રે-જાવળી'

'કતા માતાને સતોષ નયો થતો માતા
પૂછે છે

'જાણ મિલો કીકરી, ચાને જમકાઈ ને,
મહુ ભાષો તો જમકી ધણુ રે-જાવળી,
બહુ ભાષો તો લારી સદિયરને પૂછ્યું'

જવાબ આપે છે

'મારી રે સદિયર જનમની નહી રે,
ન્યૂંક નયો કેંઠી મારી માવડી

ન્યૂંક હું તો દેવની આજુ મને માવડી
આજુ હું મારી માવડી રે-જાવળી'

કીલો જ ગલોમાં મિલકતોવાળા દના
રેલવે અને મોટરો જ ગલોમાં રેલ્ટી ધઈ તે
સાથે જ એમની મિલકતો ગર્ભ મિલકત
ખોતા મહેનત-મનૂરી-ચાકરી કરી પેટ ભરતા
થયા તેમ પલુ પેટ ન ભરાતા ચોરી કરતા
થયા અને ચોરીને લઈને હાજરીની વળ
માડ ચોરી

'છે સદા જધાવો લીધો,
વધે ધારે માડી હાથ રે આ ટાપાવાળા
ચોથા જીવન તારા મલેના રામ,
ગારી ચાકીમા બરી જનરી
એ જાનરી એવી હાજરી રે આ ટાપીવાળા
ચોથા જીવન તારા મલેના રામ'

યુસલમાનેના ત્રાસધો બોલ કીઓ બીબી
બને છે કીકરી પોતાની ભામક જળમાં
ફસવે છે અને એ આંખો ઉપર રેવા જીવમ
ચુનરે છે, તે નીચેના બીન પામી સમજશે
'જાણે કીધા પાડિયા, દરવાજો કીધો ખોલી રે,
ખલી પડી કીરી, અને ટાપીવાળા ઘેરી રે,
કે ખોલી ભન ની તો, ભણી મેલુ ચોરી રે,
ટાપીવાળા તારા રાજમા,

અને કપાગી દારો મારી રે
ટાપીવાળા તારા રાજમા

મોમે મૂકી અને બીબી કીધી રે'

ટાપીવાળા તારા નામ ના જલુ, નામ તો
મુમવમાન છે

ખિસ્તી ધમ્મચારકો જ ગલો જ ગલો
મિશનો સલાવે છે

આપણા સંસ્કૃતિ પામેતા સમાજે કીલો
ને તરછોડ્યા એમના નામ પાછળ મત્સ્ય
લગાડ્યા એમના નામને પલુ જગાડ્યા

રેવાસ કર, સિવસ કર, ગણપતરામ, મહી-
પતરામ-આમાં શ કર ને રામ, જ લલુ-
સચક છે નટવરસિંહ ગોપાલસિંહ, સચિત્રક,
એ સિંહ સિંધ સ્ત્રિયસચક છે ચીમનલાલ,

તમારા મહારાજ તો મારી સાથે વાત-
ચીત કરી રહ્યા છે, સ્વામીએ કહ્યું 'તમારા
કાથમાં તો કાગળનો દુકડો છે, એમાં મહા-
રાજ ક્યાંથી બસાવા ?'

‘એ તો મહારાજનો ફોટો છે.’

‘ત્યારે’ સ્વામીજી એ કહ્યું ‘મૃતિ’ એ
પણુ ભગવાનનું પ્રતીક છે. ભક્તજનો એને
પથ્થર માનીને નહિ, પણુ ભગવાન માનીને
પૂજે છે, સમજ્યા ?’

મંગલસિંહને બરાબર સમજણ પડી.

*

હજરત ગોસની બાબુમાં એક વિચેત્ર
પાડોશી રહેતો ફોટો. જ્યારેત્યારે હજરતના
બરમાં નમાજ પઢાતી ત્યારેત્યારે તે વાળ
અને ઢોશ વગાડતો.

એક દિવસ નમાજ પઢવાના વખતે
કોલાહલ વધી ગયો. હજરતના શિષ્યોએ
કહ્યું : ‘સાહેબ આટલો ગયો કોલાહલ આપ
સા માટે ચકાવો હો છે ?’

‘તમે કોલાહલ સમજાવો ?’ હજરતે પૂછ્યું :

‘હ.’

‘ત્યારે તો તમારું ચિત્ત નમાજની
બદલે ઠેકું બેઠું છે.’

શિષ્યો નિરતર બની ગયા.

*

સેવાજીના ગુરુ કેડેવે શરમાન કાઢ્યું
હવું, કે સિવાજીના બાગમાંથી માળીની રત્ન
સિવાય કોઈએ કંઈ પણ તોડ્યું નહીં, પરંતુ
એક દિવસ બાગમાં આમથી તેમ ફરતાં બુલથી
ગુરુ કેડેવે પોતે જ થોડાંક ફળ તોડી બેઠો.

તોડ્યા પછી તરત જ તેમને પોતાનું
શરમાન બાદ આવ્યું અને પોતાની બૂલ
માટે તરત જ પોતાનો જમણો હાથ કાપી
નાખવા તૈયાર થયા. એ જ વખતે અચાનક
આવી-ચહેરા સિવાજી મહારાજ અને

માતા જીજ્ઞાસુ તેમને પગે પકી તેમ ન
કરવા, જેનવવા ‘હાંખા’ :

‘હોવ, ગુરુદેવ ! એક બૂલ તો સૌ કોઈથી
મઈ બધ.’

‘પણુ આવી બૂલ તે હોય ? હું જ શરમાન
કરું અને હું જ કાંઈ કરું ?’

‘એમાં શું ધર્મ ગયું ? આ બાગ તમારો
જ છે ને ?’

‘ના, ના, એ કંઈ ન બને ?’

‘તો એમ કરો, એ માટે તમારા ખમીસની
આડી બાંધ કાપી નાખો.’ જીજ્ઞાસુએ કહ્યું.

અને ગુરુએ એ બૂલની પાલ્લીરી તરીકે
પોતાના ખમીસની જમણી બાંધ બેંદગી
સુધી કાપેલી જ રાખી.

*

પોતાની જૂંપડીના બાંધણામાં એસી
અબ્રહામ દરેજ બૂખ્યાતરસ્યાને ખચકાવીને
પછી જ માતા.

એક દિવસ એક ડોસો આવ્યો. અબ્રહામે
તેને જમાડ્યો. ડોસાએ જમતાજમતાં કે
જમી રહ્યા પછી પણુ ભગવાનનું નામ ન
હીધું કે પાક ન માંધો. એટલે અબ્રહામે
કહ્યું : ‘હું તે કેવો માણસ છે, ભગવાનનો
ઉપકાર પણુ નથી માનતો !’

ડોસો અસિપૂર્ણક હતો, એટલે તે બેઠો :
‘ધંસર છે જ નહીં, હું આજ સો વર્ષથી
તેનો ઇન્કાર કરતો આવ્યો છું.’

અબ્રહામે ગુરુને ધર્મ ડોસાને કાઢી મૂક્યો.
તે જ રાત્રે તેને સ્વપ્ન આવ્યું. સ્વપ્નમાં
દેવદૂતે પૂછ્યું : ‘આવી ઠંડીમાં તે પેલા
ડોસાને કેમ કાઢી મૂક્યો ?’

‘નાસ્તિક છે, નાસ્તિક ! એ મણુનો
ઇન્કાર કરે છે.’

‘એક દિવસ પણુ તારાથી સહન ન મડું ?’
દેવદૂતે શાંતિથી કહ્યું : ‘મણુ તો સો સો
વર્ષથી સહન કરતો આવે છે.’

સેવામૂર્તિ હરિભાઈ

અધ્યા ધીરજલાલ પરીખ

એમ એ

પાનહાન લોકસેવાની અહીં અપાતી અહીં પરિચય-રેખામાંથી પણ હરિભાઈના સ્વભાવની સુવાસ તો અનુભવાય છે જ પરિચયકાર અધ્યા પરીખ કવિ અને કેળવણીકાર છે

૨ મુના અતરતમ પેટાળમાં છુપાઈલા

રાત સમુ અને વેગન અપ્પમાં વિકસી

ખરી પડેલ કુમુદગળી જેવું હરિભાઈનું

જનન કુન્વરી પ્રકાશથી અદસ્ય અને ઇતિહાસ

નવેશોરી અસ્પૃષ્ટ રજૂ છે સાહિત્ય, સમાજ,

રાજકારણ, સંસ્કૃતિ' ઇત્યાદિ અનેક ક્ષેત્રોમાં

એમનો ફાળો બહુમૂલ્ય હોવા છતાં એકેય

ક્ષેત્રમાં એમની સેવાઓની નોંધ ઇતિહાસ-

પ્રસિદ્ધ થઈ નથી, કેઠાઈ એ એમની યત્નશાળા

ગાર્હ નથી હરિભાઈનું સમગ્ર જીવન સેવા

મનના ભાંખ સમું હોવા છતાં-ને કદાચ તેથી

જન-પ્રસન્નિથી એ અસિદ્ધ જ રહ્યું છે

હરિભાઈનો જન્મ ૧૫૫૨ જમાં સને

૧૮૮૧ના સપ્ટેમ્બરની ૪થી તારીખે થયો

હતો. એત્રણીસમી સદીની હૈલી વીસી એ

એમનો ત્રાસ્યકાળ એ રીતે ભારતવર્ષના અનેક

રાજકીય વિતરિતમાના એ સમોષાડિયો હતા

વિદ્યાર્થી હરિભાઈ એાજબોલા હતા

પૂછ્યા વિના કાંઈ ન કહેવાની એમની ટેવને

લઈને એમના પિતાથી દ્વાર 'સદેવ

ભોષી'નું ચિહ્ન એમને મળ્યું હતું હરિભાઈ

જેટલા એાજબોલા હતા, એટલા જ સત્યપ્રિય

હતા દશબાર વર્ષની ઉંમરે એકવાર માતર

ને ત્યાં 'દેસન કરવા જવાનું નામ લઈ એક

હોકરાની સાથે 'ભારતની કથા' સંભળવા

ગયેલા તે સિવાય તેઓ કદી બહુ બોલ્યા નથી

હરિભાઈના કોલેજજીવન દરમિયાન એમના

જીવારા જુવામાં જન્મી આત્મપાસના પ્રદે-

શને અલ્પવાળી જગતને મહાન તરીકે ન અપનાર

મૂળ સેવક-પરવીવડાઓના પ્રાણના મૂલ્ય

ઓઠા નથી રાષ્ટ્રની અગદળતી દીગભાગમાં

અભેદ જગતમાં આ અમલિત દીવાલો મદરવની

સેવા ભાવે છે સુથોતે અભાવે ને શરમાળ

સ્વભાવરે લીધે પ્રસારિતથી ફર ભાગનાર એક

પિતામી નોકરી આ એ ભરૂચમાં દોઈ, અવારન-

વાર હરિભાઈ ભરૂચ જતા તે કાળે હરિભાઈ

હમમિમી બેઠાઈ થયા હતા

કોલેજમાં ઇતિહાસ અને અર્થશાસ્ત્રનો

વિષય સારી રીતે બેઠ્યો દોઈ બી એ ની

ઉપાધિ મેળવ્યા પછી હરિભાઈની વૃત્તિ વેપારી

ક્ષેત્રમાં કામ કરવાની મઠ

સોરો સમય પ્રાગજી સરજની પેદીમાં

કામ કર્યા પછી સને ૧૯૦૬માં ઉમરેક

બુલિલી ઇન્સ્ટિટ્યુટમાં હોમસ્ટિટર તરીકે શરૂ

આવમાં કામ કરીને બીજે જ વર્ષે વડોદરા

દાઈરૂઢમાં ફેર શિક્ષક તરીકે, વડોદરા

રાજ્યના કેળવણી ખાતાની નોકરીમાં બેઠા

રથેન પશ્ચીના જેવા નાકવાળા, ઊંચાઈમાં

ઠીકઠીક, લમિત ગતિવાળા, પવનના સપાટ

સાથે ઊડી બધ એવા મુકલકડી શરીરવાળા

હરિભાઈ વડોદરા દાઈરૂઢના વિદ્યાર્થીઓના

પ્રિય 'માસ્તર સાહેબ' બન્યા એમની રહેણી-

કરણીમાં ત્યારે પણ સાદાઈ જ હતી. ખરીમાં

માઈ બધ એવો નાબુક ફેરો, એક સાદો

ભોગ્ય ટ્રેટ, જરે, કઈક પચિયાને, મળતું

એક ધોતિયુ-એ એમનો નિત્યનો પહેરવેશ

હતો આવા સાદા પોશાકમાં પણ પહેરવાની

કલામય પદ્ધતિને લીધે શરીરની પ્રત્યેક દિશ-

યાલમાં સૌન્દર્યભિમુખતાને લીધે અને

મિતાશુરી તેમ જ સુસ્પષ્ટ મૃદુ વાણીને લીધે,

એમણે ઘણાનું ધ્યાન જોયું

વડોદરા કોલેજમાં તાતા કુટુંબ તરફથી ફેચ પ્રોફેસરની જગ્યા થતી ફેચ અધ્યાપક પ્રો. ફ્રીડલીપી આવ્યા. ફ્રાન્સની સાચી ઓલાદના એ મતેનિધિ ગણાતા પ્રોફેસર સાથે ફેચ ભાષામાં વાત કરી રાકે એવા વડોદરામાં બે માણસો જ હતા. એક શ્રી. અબ્બાસ તૈયબજી (તે વખતના જજ સાહેબ) અને બીજા શ્રી. હરિભાઈ.

ફેચ સાહિત્યના વિપુલ વાંચનથી એમાંના લાક્ષણિક હાસ્યરસનો પરિચય હરિભાઈને એટલો જ થયો હતો કે અનેક પ્રસંગોએ એમાંના મીઠી મઝકવાળા તુકાઓ સંભળી-ઓ, મિત્રો અને શિષ્યોને અવારનવાર તેઓ સંભળાવતા. ઓછાબોલા છતાં એમની વાણીમાં 'માક' રહેઈને' કે 'આનાતોલ ફાસ' ને મળતો એવો સદમ, ઝીણી યુદ્ધિયો ગ્રાહ્ય બેનેડ સમર ભર્યો હતો.

હરિભાઈની આખ, ઊંઘરતી વિદ્યાથી તાલમ ઉપર હેતથી મીટ માંડતી જેમણે બેઈ હશે, તેને એના અદ્ભુત બહુની ખજર હશે જ. એ શાંત આંખોમાંથી ભાવે પ્રબળા સજ્જાઓ ઉપર મૂંગા આશીર્વાદ વરસતા અને ઉજ્જવળ ભવિષ્યના સ્વપ્નપ્રદેશમાં વિહરનાર આર્ષદંષ્ટિ બગી ઊઠતી. હરિભાઈ નાનાઓ બેડે એમના જેવજ ન હોય એવી સરળ, નિષ્કપટ વર્તણૂક દાખવતા અને એમની વિચારસરણીએ ઊતરી એમની બેડે વિચાર કરવા લાગતા. આમ છતાં અત્યંત વિનયી તથા સુધારક મનાતા માસ્તર હરિભાઈ પ્રાચીન ગુરુ-સેખ સંબંધની પ્રજ્ઞાલીમાં માનતા ને એ પ્રજ્ઞાલી પળાવવાના આગ્રહી પણ હતા. આથી શ્રીમંત ગાયકવાડ કુટુંબના કુમારો પાંચ વિશેષ જ્ઞાનોપાર્જન માટે હરિભાઈને ઘેર જવું પસંદ કરતા.

હરિભાઈ એટલે પ્રેમ, નસીબતા અને સમ-સાચ. વિદ્યાર્થીઓ અને મિત્રોને આકર્ષતો

કાઈ બહુ એમનામાં હોય તો આ હતો.

એમ પણ કહેવાય છે કે હરિભાઈને ત્યાં આવનાર પ્રત્યેક મહેમાન પોતાની 'ફુગેલું' પોટલું, પગથિમાં ચઢતાં ચોટલા ઉપર જ મૂકીને આવતો હોય, એમ અનુભવતો. હરિભાઈને ત્યાં મહેમાનોની અવરજવરે એટલી બધી બણીતી થઈ ગઈ હતી કે, બહુમાં હતા ત્યારે રોશન ઉપર કાઈ ખાલીધારી સજ્જનને આવતા બેઈ ગાલીવાળો તરત જ પૂછતો કે 'હરિભાઈ માસ્તરને ત્યાં જવું છે ને?'

હરિભાઈનું ગૃહજીવન અનેકાનેક રીતે ઘોડાત્તર હતું. કાઈ પણ મકરે અન્યને ઉપયોગી થવાની ભાવના ઉપરાંત 'ફુમાયે દોક' ના જેથી દોઢથી ન ફુમાય ને' જેવી ગીતાભાષી ભાવના એમણે જીવનમાં મૂત કરી હતી.

મહાત્મા ગાંધીજી અમદાવાદ આવીને વચ્ચા ત્યારે હરિભાઈ પ્રત્યેક શનિવારે વડોદરાથી અમદાવાદ બે દાબરી આવતા અને સાચા ભક્તહૃદયથી ત્યાંની પ્રવૃત્તિ નિહાળતા. મહાત્માજી વિશે ધણુધણુ બહુવાની એમને જાણ લાગી. સરકારે જે પુસ્તક જઈ કથું હતું તે 'દિંદ સ્વરાજ'ની હસ્તલિખિત પ્રત જેવની પોતાના મિત્ર શ્રી. કલ્યાણરાય બેઈ સાથે સહવાચન આરંભ્યું. શ્રી બેઈ આ સંબંધમાં લખે છે, કે 'ભાઈ હરિલાલ તો આ પુસ્તકના સિદ્ધાંત ઉપર આંધરીન થઈ ગયા. તે દિવસથી તે છાનોછાના ગાંધીજીના ભક્ત બન્યા.' ત્યારથી હરિભાઈને ગાંધીજીના સિદ્ધાંતો પ્રત્યે અહોભાવ બન્યો, તે એમની તેતિશ્ચાવૃત્તિ દિવસેદિવસે બળવતાર થવા લાગી.

હરિભાઈને હરિભાઈ વડોદરાથી પોતાના વતન કપડવંજમાં આવતા જતા ને પોતાનાં ફોન તથા સોજન્યનો લાભ સ્વજનો અને

મિત્રેબે આપના રહેતા શાળા કરતાં પુસ્તકાલયની અસર વિશેષ જ્યાપક છે તે સત્ય એમને સમજાયું, ને તેથી ૧૯૪૬ના ઓક્ટોબરમાં નાના પાયા પર વાચનપ્રલય તથા પુસ્તકાલયની શરૂઆત કરી આ પછી દરિયાઈ એ કપડવળની અનેક રીતે સેવાઓ કરી છે, પરંતુ એમની સૌથી પહેલી અને કદાચ સર્વશ્રેષ્ઠ સેવા તે પુસ્તકાલયની સ્થાપના કરી એ છે.

પોતે તો નાનપણથી જ સ્વદેશપ્રેમથી તરબોળ હતા એટલે સ્વદેશી વસ્તુઓ વાપરતા, અને પોતાના વિદ્યાર્થીઓને પણ સ્વદેશી વસ્તુઓ વાપરવાની સલાહ આપતા સ્વદેશીના પ્રચાર માટેની દરિયાઈની ધમધમ એટલી બધી વીન હતી કે કોલેજમાં કોઈ વિદ્યાર્થીને જ આનાનો દેશી ડુવાલ અથવા એક આનાનો દેશી સાબુ બોઈતો હોય તો પોતે ચાર માઈલનો ફેરો ખાઈને પણ એને સ્વદેશી વસ્તુ લાવી આપતા એક વિદ્યાર્થીને એક વાર એમણે ખાદીનો તાકો ભેટ આપ્યો હતો ખાદીધારી બનેલા એ લાઈ જલુલે છે કે 'એ ખાદીનો તાકો એ મને દરિયાઈ તરારથી ભેટ ન મળ્યો હોત તો કદાચ મેં ખાદી ધારણ જ ન કરી હોત !'

દરિયાઈ ધીમેધીમે ગાંધીજીના ગાંઠ પરિચયમાં આત્મા એમની સ્વદેશભક્તિ, હૃદયની સરળતા, સૂક્ષ્મ ન્યાયશક્તિ અને કાર્યદક્ષતાથી મહાત્માજીનું પ્યાન તેમના તરફ ખેંચાયું, ને ઘણી વખત મહાત્માજી સાથે કલાકો સુધી એકાંતમાં વાત કરવાનો લાભ દરિયાઈને મળવું લાગ્યો પરિણામે દરિયાઈ ગાંધીજીના પ્રખર અનુયાયી બન્યા.

દરિયાઈમાં ત્યાગશક્તિનો વિકાસ થઈ રહ્યો હતો, એવામાં વડોદરા હાઈસ્કૂલના કે અશિક્ષક તંત્રીકેના એમના રમાનેથી વધારે પગારે માદરજી હાઈસ્કૂલના હેડમાસ્ટર તરીકે એમની જગ્યાની વાત આવી કોઈ પણ શિક્ષકે

આ મોહવલુ હપ્તે સાથે વધાવી લીધી હોત, પરંતુ દરિયાઈના પૂર્વ નિશ્ચય મુજબ નિવૃત્તિ હેતુને ને સેવાકાર્યોમાં સૂક્ષ્મપણે જ વધાવવાનો સમય આવી લાગ્યો હતો પોતાની તિતિશ્વરશક્તિને આ તક મળતાં, નિવૃત્તિનેતનની કેળીમ કરતા લાભની અપેક્ષા ન રાખતાં, સને ૧૯૪૦ના મે માસમાં વડોદરા રાજ્યના શાળાખાતામાંથી પોતાની નોકરીનું એમણે રાજીનામું આપ્યું એમના રાજીનામાની જાણ થતાં, ત્યારના કેળવણીખાતાના વડા પ્રિન્સિપાલ શ્રી કલકે દરિયાઈને બોલાવી જાણી નહિ કરતાં વડોદરામાં જ કાયમ રાખવા જણાવ્યું. પરંતુ દરિયાઈ તો નોકરી છોડી સમાજસેવા કરવાના નિશ્ચયને વળગી રહ્યા ને તે જ દિવસે કોઈપણ બહેર સરમામાંથી આજીવિકાનું સાધન લીધા વિના, જ્યાંજ્યાં એમની સેવાની જરૂર એમને જણાય, ત્યાંત્યાં અનન્ય ભાવથી સમાજસેવા અને દેશસેવા કરવાનો એમણે સકલ્પ કર્યો વડોદરાની નોકરી દરમિયાન એમણે કોઈ ધનસંચય કર્યો ન હતો, છતાં ઈશ્વર ઉપર દૈવિશ્વાસ રાખી, નોકરીમાંથી છૂટા થયા પછી મરણ પૂર્વે કોઈ પણ બહેર સરમામાંથી પોતાના ઉપયોગ માટે પાઈ પણ નહિ હેવાના દૈવ સકલ્પને વળગી રહેવાને તેઓ ભાગ્યશાળી થયા હતા.

દરિયાઈના આ ત્યાગથી કપડવળની રસથાણેને અત્યંત લાભ થયો કપડવળની અનેકવિધ બહેર પ્રવૃત્તિઓના એ પ્રણેતા બન્યા અખાડો, પુસ્તકાલય, વૃક્ષારોપણ ઉપરાંત ૧૯૪૦ના ઓક્ટોબરમાં એમની પ્રેરણાથી કપડવળમાં 'મહાલક્ષ્મી ઉદ્યોગશૃંગ' સ્થપાયું.

આવી અનેક પ્રવૃત્તિઓ શરૂ કરી છતાં દરિયાઈને મુખ્ય આકર્ષણ તો કેળવણીના ક્ષેત્રનું હતું તે અંગે કપડવળમાં કે એકાંત નિવૃત્તિમાં અનુકૂળ વાતાવરણ કે અનુકૂળ

સંભોગ ન જડતાં. શિક્ષણ પ્રણાલી અંગેના ઈશના સ્વતંત્ર તથા મૌલિક નેચારોને અમુલ્યમાં મૂકવાનું યોગ્ય સ્થળ ભરૂં જ બહુડું. તેથી ભરૂં કેળવણી મંડળના સ્વતંત્ર કામમાં તેઓ ભોળાયા ને છવન પડ્યાં ત્યાં જ રહી, કેળવણી મંડળની અને ડો. ચંદુભાઈ, શ્રી છોડામંઈ પુરાણી તથા શ્રી. દિનકરરાય દેસાઈ સાથે 'ભરૂં સેવાશ્રમ' ની સેવા બળવી. ઈની સ્થાપનામાં હરિભાઈ એ અગ્રણી હીધા હતા. 'ભરૂં કેળવણી મંડળને આશ્રયે' મૅટ્રિક ઉપરનો કોલેજનો વર્ગ ખોલવામાં આવ્યો હતો; તે વર્ગ ચાલ્યો ત્યાં સુધી હરિભાઈ એ શિક્ષણનું કાર્ય બજાવ્યું હતું. 'સેવાશ્રમ'ના એ વર્ગમાં હરિભાઈ ગુજરાતી સાહિત્યનું તેમ જ અર્થશાસ્ત્રનું અધ્યાપન કરતા.

મહાત્માજી સાથેના હરિભાઈના પ્રવાસ સંબંધી નોંધમાં સ્વ. મહાદેવભાઈ એ લખ્યું છે, કે, "મારા કરતાં ઉંમરે દશેક વર્ષ મોટા હતા છતાં હરિભાઈને અમારા કામમાં નાનકડામાં નાનકડું કામ ઉપાડી લેતાં કહી સંજોગ થયો નથી. તે વેળાની અમારી મુસાફરીઓની બહો-જલાલીની શી વાત? લોકોને અથાગ પ્રેમ; ગાડી ઉપર પાડેપાડાં આવે; અમારા ડબ્બા ખાવાના પદાર્થો અને દુર્ગોષ્ઠી ભીમરાય હરિ-ભાઈ આ બધું એકત્રિને હસતા, અને મોલાના (શોકતખલી) સાથે ખાવાપીવામાં અને ગમ્મત-મસ્કરીમાં પણ ભળતા. પણ જીડેજીડે એમને એમ થયા કરતું, કે 'આ બધાના આપણે અધિકારી છીએ? લોકો આટલો પ્રેમ વરસાવે છે, એનો આપણે કશો બંધો આપી શકીએ છીએ ખરા?'"

વડોદરાની જેમ ભરૂંમાં પણ હરિભાઈનું ઘર મહેમાનોનાં અખાડા હતું. હરિભાઈના ઘરનું વાતાવરણ શ્રી. બાપાલાલ વૈલે નીચેના શબ્દોમાં સુંદર રીતે ચીતવ્યું છે :

“ઘરમાં ઓછામાં ઓછાં ૧૦-૧૨ માણસો

કાયમ-માટે રહેતાં, પણ જરાકેય ગરબડ નહિ, જરાકેય અવ્યવસ્થા નહિ. સૌ સોના કામમાં શાંતિપૂર્વક-લાગી રહેલા. સેવાની હરીશાઈ ચાલી રહી હતી. એમ કંઈ તો ચાલે. રસોડામાં ચંપાળહેનની મદદે કેટલાક હોય, કેટલાક હરિભાઈ પાસે બેઠેલા હોય, કેટલાક ફેરાફાટમાં રોકાયેલા હોય; અને આ બધા વચ્ચે દે-હત સમય સામ્યપૂર્તિ કુમુદબહેન અંતરમાં આગ અને વેદનાથી બળી રહ્યા છતાં એકદમ શાંત અને નિર્વિકાર! સર્વની ચિંતા તેમને હોય જ. ને આ બધાની ચિંતા પધારીમાં પછાપછા હરિભાઈને, પણ હોય જ નો. ‘જયશકર શું કરે છે, જીલે છે કે કામમાં છે? મોહનભાઈ રૂંધે છે કે બહાર છે? કુસુમે ખાધું કે? ચંપાનું શરીર કેમ છે?’-નાનામાં નાની બાબતો તરફ હરિભાઈનું ધ્યાન હોય જા.”

ઘરમાં ચાંચડને સર્કને ઘડીવાર બધાને જીવ ન આવે, ને સૌ બકતકાલકરે, ત્યારે પણ હરિ-ભાઈના મોંમાંથી એક પણ શબ્દ નીકળતો નહિ. એકવાર એક સ્વબને પૂછ્યું, કે ‘તમને ચાંચડ નથી કરડતા ‘શું?’ હરિભાઈ એ પહેરણ છાત્રું કરીને બતાવ્યું, એટલે ચાંચડ એમને પણ કરડતા હતા એ સ્પષ્ટ થયું. પછી હરિભાઈ એ કહ્યું, કે ‘હું બાણું છું કે, તમે બધાં બગડો છો. તો પણ ચાંચડ તમને કરડવાનું જરા પણ ઓછું કરતા નથી. પછી હું જબડીશ તો મને કરડવાનું ઓછું કરશે એમ કું’ શા માટે માની લઉં?’ આવો જ એક પ્રસંગ શ્રી. મોહનભાઈ સાથે સાંજના ફરવા થયા ત્યારે વીંછી કરછાનો બન્ધો હતો. ‘સહેજ પણ મોં બગાડ્યાં સિવાય હરિભાઈ એ કહ્યું: ‘મોહન, મને વીંછી કરછો છે, જરા ભેસીએ’ તે પછી વાત-લાપતો હસતે મોઢે ચાલતો જરાકો પાસેથી માળી આવ્યો. એણે હરિભાઈનાં મુખ ઉપર હાસ્ય ભેઈ આશ્ચર્યભાવે પૂછ્યું, ‘શું તમને ખરેખર વીંછી કરછો છે?’ એ પ્રશ્નના

જવાબમાં એમણે કહ્યું, કે 'ભાર્ષ, રૂં તેથી વીછી ઊતરી જશે' એ રૂંચાથી ઊતરે નહિ તે પછી રડવું-ન રડવું બધું સરખું જ છે ને !'

અનેક પ્રસંગોએ. હરિભાર્ષે કુસેવનુ-દિગ્ગમના મુદ્દેષુ વિગતરણે 'ની ગીતાપ્રબોધી સ્થિતપ્રજ્ઞતા દાખવી હતી એ સ્થિતિની પરાકાષ્ટા તે એમની આખરી માંદગી પ્રસંગે, અને ખાસ કરીને અવસાન સમયે એમના અતેવાસીઓ-સ્વજનોએ બેઠી હતી એમના વ્યાધિનું નિદાન-દુષ્ટ પાંડુ સાથે જલદરતુ મધુને જાણાં ચિતામાં પડ્યાં, ત્યારે હરિભાર્ષે તેા ક્લેશ પણ વ્યગ્ર થયા વગર દમોદરાનેવી ચાંત સુખમુદા રાખી હાસ્થવિનોદ વસ્ત્રાવતા રહેતા હરિભાર્ષના જીવનની આશા હોડી ર્ધ વિમાસતા ડેહટર દર્શનું નિદાન હરિભાર્ષે આમળ કહેતાં સંકોચાતા દતા, ત્યારે હરિભાર્ષે એ દસીને કહ્યું 'મને મસ્ત્રાનેા જરા થે શોક નથી. મધુ મારે જન રમત છે કેમ મરતુ તે મને આનંદ છે.'

પ્રાતુ પછીની પસંદગી ખાજત એકવાર હરિભાર્ષે વિનોદમાં કહ્યું હતું, કે 'મારા મધુ પછી પરમેશ્વર અને પૂછે તેા કહુ કે, મારે મોહ વગેરે નથી ભેઈતો, પણ જ્યાં આમળ પૂત્ર કાય' કરી શકાય ને મારે બધું રોહી મુજ તેમજ દીકાકાની દરિયાં ભેળાર માણસો' પણ હોય ત્યાં આમળ. જ મને જન્મે આપને.'

હરિભાર્ષની ધણી અશિશ્વાણીએ અપણું

હી છે, છતાં સાથેયદરિયાં ભેટાં અથવા આમળમાં હરિભાર્ષે મળુ કરી ગયા એવા અને સ્વામીત્વાગમે, પરમતસદિષ્ટતા અને વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યને, સમશાવ અને સદાનુ-ભૂતિને, હિન્નજન્ય દાંપત્ય અને વિશાળ કુટુંબભાવને, સાધાર્ણ અને સુદતાને, શિશુ અને સાહિત્યને, આતિથ્ય અને મૈત્રીને અને એવા અનેક ઉદ્ધત જીવનના સંદેશોને મહાન સંદેશ કેવળ ઉપદેશથી જ નહિ, પણ પ્રત્યક્ આચરણથી તેઓ આપી ગયા છે એમણે કહેલું વાનિજ્યનું કપડવજ, 'પુસ્તકાલય,' 'મહાત્મા ગાંધી વિદ્યાન' ઇત્યાદિ સિદ્ધિઓ દ્વારા ધીમેધીમે આકાર લેતું મધુ છે એમણે કહેલું 'સેવાસધ' એમના અવસાન બાદ તરત જ મૃત સ્વરૂપ લઈ, અનેક સેવાકાર્યોમાં વિસ્તૃત બની કપડવજની યથાશક્તિ સેવા જાહેર છે પેતાની અગત દોરવણી નીચે સમાજસેવકોનું નાનકડું મુજ ઊંચું કરવાનું જીવનનું મહાન કાર્ય' હરિભાર્ષે જાળવ્યું એના પ્રતીકરૂપે 'સેવાસધ' અને 'મહાજન લાયક્રેરી,' 'હરિકૃજ સોસાયટી' અને 'હરિ જાત્રાલય,' હરિભાર્ષની સેવાભાવનાનાં અંદર સ્મારક છે હરિભાર્ષનું ચિંતન, મનન અને સમજ જીવન એક મહાન આત્માનું પ્રકટી-કરણ હતું જેનું પ્રકટ સ્મારક હરિભાર્ષના શિષ્યો, સ્વજનો અને રોહીઓના વિશાળ સમુદાયના અતન્તમાં ચિરમરણીય રહેશે

★

સુધારો

'અખંડ આનંદના રિતેખર અહમા પૃથક ઉર ઉપર ચરતચૂંથી એક બૂલ રહી જવા પામી છે. ત્યાં હેખની નીચેના ફકરામાં દિદમા નોબલ ક્લામ મેળવનાર એ મહાન વ્યક્તિઓ તરીકે રવીન્દ્રનાથ ટાગોર અને સર ચંદ્રશેખર વેંકટ રામન વાચક

x

કપાસના વાવેતરમાં લગભગ અર્ધે અર્ધે કાપ આવ્યો અને આ છટી થયેલી જમીનમાં અનાજ અને ખીજ પાકો આવ્યા. કાયદો અમલમાં આવતાં તેમાં આપેલ ભદ્ર પ્રમાણે અનાજ અને કઠોળ વાવી ભાકીની જમીનમાં અનાજ કરતાં વધારે નફાકારક સિંગ, તમાકુ, શાકભાજી, લીંણ, કેળાં વગેરેનું વાવેતર થયું. આથી કાપણથી ધાયું પરેણામ આવ્યું નહિ.

કાયદાથી અનાજનું શ્રેવશ્ય વધ્યું અને તેનું એકરે ઉત્પન્ન વધારવા માટે પણ સરકારે નીચે પ્રમાણે પ્રયત્નો કર્યા ને હલુ ચાલુ છે.

૧. જોળ અને ખીજાં મેંઝાણ ખાતરોનું સસ્તા ભાવે વેચાણ.

૨. જાણિયા ખાતરનો જથ્થો વધારવા કમ્પોસ્ટના ખાડા ખોદવામાં મદદ.

૩. મ્યુનિસિપાલિટીઓ દ્વારા મળ અને કચરામાંથી કમ્પોસ્ટ ખાતર બનાવવું.

૪. પેશતના પાકો લેવા કૂવા બાંધવામાં અને સમારવામાં મદદ.

૫. સારા ખીની વહેંચણી.

૬. ખેતી લાયક પક્ષતર જમીનનું શેઠાણ.

૭. અનાજપૂરક કંદમૂળોનું વાવેતર.

આ પ્રધા પ્રમાણે છતાં અનાજનું એકરે ઉત્પન્ન વધ્યું નથી, તે નીચેના અંકિતો દેખાડે છે.

કુલ ઉત્પન્ન-હજાર ટનમાં

ગુજરાત

વર્ષ	૩૮-૩૯	૩૯-૪૦	૪૦-૪૧	૪૫-૪૬	૪૬-૪૭	૪૭-૪૮
ચોખા	૧૧૧	૩૬	૯૭	૧૯૧	૧૯૮	૧૭૭
ધઉં	૫૦	૪૪	૫૪	૧૦૦	૫૪	૬૮
જુવાર	૧૭૪	૧૭૧	૨૧૪	૧૧૨	૧૨૨	૧૧૪
ખાજરી	૮૯	૬૯	૧૨૮	૬૮	૭૯	૭૪
કુલ	૪૨૪	૩૨૦	૪૯૩	૪૭૧	૪૫૩	૩૯૩
સરાસરી	←	૪૧૨	→	←	૪૪૨	→
વાવેતર (એકરમાં) ૧૬૮૦	૧૬૪૭	૧૭૬૧	૨૦૭૫	૧૯૮૫	૧૮૨૪	૧૮૨૪
સરાસરી	←	૧૬૬૯	→	←	૧૬૬૧	→
એકરે ઉત્પન્ન (રતલમાં) ૫૬૨	૪૩૫	૬૨૭	૫૦૮	૫૧૧	૪૮૪	૪૮૪
સરાસરી	←	૫૪૧	→	←	૫૦૧	→

મુંબઈ પ્રાંત

વર્ષ	૩૮-૩૯	૩૯-૪૦	૪૦-૪૧	૪૫-૪૬	૪૬-૪૭	૪૭-૪૮
ચોખા	૭૮૯	૬૬૮	૮૦૨	૮૨૧	૮૪૬	૭૯૭
ધઉં	૩૩૭	૩૧૧	૩૧૯	૩૮૬	૧૧૪	૨૫૭
જુવાર	૧૩૨૦	૧૨૪૭	૧૪૧૭	૧૦૫૪	૧૧૦૨	૧૨૭૨
ખાજરી	૫૦૧	૪૭૭	૫૨૨	૩૫૮	૪૨૫	૫૦૯
કુલ	૨૯૪૭	૨૭૦૩	૩૦૬૦	૨૬૨૦	૨૪૮૭	૨૮૩૫
સરાસરી	←	૨૯૦૩	→	←	૨૬૪૭	→
વાવેતર (એકરમાં) ૧૫૮૫૭	૧૫૮૪૬	૧૫૯૬૪	૧૬૫૭	૧૬૬૭૩	૧૬૫૫૬	૧૬૫૫૬
સરાસરી	←	૧૫૮૮૯	→	←	૧૬૮૨૯	→
એકરે ઉત્પન્ન (રતલમાં) ૧૧૫	૩૮૨	૪૩૦	૪૪૬	૩૨૮	૩૮૦	૩૮૦
સરાસરી	←	૪૦૯	→	←	૩૫૧	→

- અનાજના કાચા પછી ઓછું ઉત્પન્ન આવવાનું કારણ પ્રતિદૂળી ઋતુ પણ છે, કારણકે ૧૯૪૬-૪૭માં ગેરનો રોગ લાગવાથી થઈને પાક થયો જ ઓછો ઊભર્યો હતો, પણ આ કારણ સિવાય નીચેનાં કારણોએ પણ ઓછું ઉત્પન્ન લાવવા સાચો ભાગ ભજવ્યો હતો.
- ૧ ખાતરો વગેરે જે સરકારે સસ્તા ભાવે અનાજના પાક માટે આપ્યું તેનો ઉપયોગ શાકભાજી, કેળાં, તમાકુ વગેરે અનાજ સિવાયના નફાકારક પાકોમાં સારા પ્રમાણમાં થયો.
- ૨ હાણિયા ખાતરનો જથ્થો વધારવા માટે કમ્પોસ્ટ ખાતરના ખાસ જોડવા સરકારે મદદ આપી તે ખાસથી બીજે વરસે વૈજ્ઞાનિક રીતે પ્રમાણે ન ભરાયા આથી ખાતરમાં જમણા નાઇટ્રોજનનો જે લાભ મળવો જોઈએ તે ન મળ્યો અને આ ખાતર અનાજના પાકો સિવાયના પાકોમાં પણ આપવામાં આવ્યું.
- ૩ સરકાર તરફથી ખાતર મળતું હતું તે બાદ કરતાં વધારાના ખાતરો મળતાં ન હતાં અને જે મળતાં તે મળ્યા હોવા માને મળતાં હતાં એટલે ઘણી જમીન ખાતર વિનાની રહેવાથી ફળદ્રુપતા ઘટી.
- ૪ અનાજના બાંધવામાં આવેલા ભાવો ખેડૂ તેને આકર્ષણરૂપ ન હતા, કારણકે લગભગ પહેલાંના ભાવ કરતાં અનાજના ભાવ સામાન્યતઃ ગણ્યા મળતા હતા, ન્યારે બીજા પાકો જેવાકે તમાકુ, વરિયાળી, લીલુ, કેળાં, શાકભાજી, આદુ, જીરું વગેરેના ભાવ આગળના મળતા હતા સાથે ખેડૂતની જરૂરતની વસ્તુઓ માટે ખેડૂતને આપણા દામ આપવા પડ્યા આથી અનાજના કિંયાદનમાં ખેડૂતનું રિશ ચોટ્યું નહિ અને એ સ્વાભાવિક છે, કારણકે નફાકારક થ ધો કરવા તરફ સૌ કોઈ તૈયાર હોય.

- આથી કૈવી આપી શકાય તેટલું જ ખેડૂતે વેંદા કરવા મહેનત કરી વળી વધારાનું જે અનાજ ખેડૂત પાસે રહ્યું તેનો ઉપયોગ દોરોના દાણુ(ખાણુ)માં થયો, કારણકે ગુવાર-કપાસિવાના ભાવ અનાજના ભાવ કરતાં ઊંચા હતા.
- ૫ ઋતુની પ્રતિદૂળતાનો સામનો કરવા નહેરો વગેરેની સગવડમાં ખાસ પ્રગતિ થઈ ચકી નહિ નવા ફવા સારા પ્રમાણમાં બધાયા પણ એન્જિન-પંખા ભાવ ઊંચા હોવાથી અને ખેડૂતોને માફક આવતી ભતો ન મળતી હોવાથી ફવાનો પૂરેપૂરો ઉપયોગ ન થયો, કારણકે કોસમી પિંચત કરવાનું મોટું ખર્ચ હતું.
- ૬ જ્યાં ફાલકારક પાકો જેવા કે તમાકુ, જીરું, શાકભાજી વગેરે ઉગાડવાની સ્થિતિ ન હતી, તે પ્રદેશમાં ખેડૂતની આર્થિક સ્થિતિ નળળી પાતી ચાલી આથી ખેડૂત ધાર્યા મુજબ ખેડ, ખાતર અને બીજી આવજત કરી ઘણો નહિ બળતણની તાણ પડવાથી અને કપાસનું વાવેતર ઓછું થતાં કપાસની કરાંડી પણ પૂરતી નહિ મળવાથી, હાણુનો ઉપયોગ હાણુ બનાવવામાં થયો.
- ૭ અનાજના કાચાને લીધે વૈજ્ઞાનિક રીતે પાકની ફેરબાંધી અશક્ય નીવડી, આથી ગુવાર પછી બીજે વરસે એ જ ખેતરમાં ગુવાર આપતાં પાક ઘણો જ ઓછો ઊભર્યો.
- ૮ કપાસ ઉગાડતા-ગરેશ બહુ જિલ્લામાં.
- અનાજની ખેતી કેમ પડવડી રોકે તેનો ચિતાર રાવજીભાઈ પટેલે ૧૯૪૭ના નવેમ્બરના 'સાચ સમાચાર'માં આપ્યો છે જે પ્રમાણે ખેડૂતની આર્થિક સ્થિતિ કેવી થવા પામી હતી, તે ગઈ સાલના ગુજરાતના દુષ્કાળે દેખાડી આપ્યું છે ઉપરાંત કારણોને લીધે, અનાજનું ઉત્પન્ન

એટલે ભપાનમાં જ્યાં જમીનને ખાતર આપ્યા વિના એવી કરવામાં આવતી નથી ત્ય., પાકોની જરૂરતનાં અર્ધાં તત્ત્વો વનસ્પતિ-જન્ય ખાતરમાંથી પૂરાં પાડવામાં આવે છે. ભપાનમાં આ પ્રમાણે લાંબા વખતથી અમદાવાદ છે; કારણકે સર નેહરુએ ૧૯૦૭માં 'ભપાનની એવી' ઉપર લખેલા પુસ્તકમાં વર્ણવે છે, કે:

‘મનુષ્યમળના ફક્ત ૨૫ ટકાનો જંગલ ત્યાં પાય છે એટલે ત્રણ વ્યક્તિ દીઠ એક એકર જમીનને ૧૬૦૦ રતલ મળતું ખાતર મળે છે. ભપાનમાં નહવા પ્રમાણમાં માછલી અને ફોફાળ જોળ-ખાતર તરીકે વપરાય છે, તે જાદ કરતાં ભપાન જમીનની ફળદ્રુપતા સાચવી રાખ્યું છે, તે કંઈકને જારણે મળતા ખાતરને (મળના ખાતરને) આસારી છે. ત્યાં આજે જમીનમાં એકરે ૨૦૦૦ રતલ ચોખાનો પાક અથવા ૨૭૦૦ રતલ ડાંગરનો પાક એટલે છે. એક ખેતરમાં ત્યાં ઉપરા-ઉપરી ત્રણ પાક-ચોખા (ચોખાસુ) અને ઘઉં (શિયાળુ) પાક લેવામાં આવતા હોવાથી ઘઉંનો પાક ૧૪૦ રતલ હમીરતાં એક વર્ષમાં એક એકર ૩૦૦૦ રતલ અનાજ આવે છે. દિવારોદિવામાં સારામાં સારી જમીન ૧૭૦૦ રતલ, નખળી જમીન ૧૪૦૦ રતલ અને ચાંદ જમીન ૧૩૦૦ રતલ ચોખા પકવે છે. જળી ૩૩૦૦ થી ૪૦૦૦ રતલ સુધી પાક એકરે બેત-ચોનાં લાખલા મળી આવે છે.’

આપણે આ કુદરતી ખાતરનો પૂરેપૂરો લાભ લેતા નથી તે દર્શાવવા અમદાવાદનો લાખલો લઈએ. ત્યાંની વસ્તી ૬ લાખની ગણતારી દર વ્યક્તિ દીઠ ૬૦ ગેલન ગણુતા, ૩૬૦ લાખ ગેલન મળતું ખાતર જરૂરતની ગણુતરી પ્રમાણે મળતું નેઈએ. તે ૧૫૬૯૨ એકરમાં એક ઇંચ બડાઈનો થર પાડી શકશે. સારા એ ગુજરાતની વસ્તી ૪૧ લાખની ગણુતાં તેમાંથી ભપાન ૧૪૦ હજાર એકર જમીન પૂરતું ખાતર આ મનુષ્યમળમાંથી પૂરું પાડી શકે. એટલે કુલ જમીન ૪૭ લાખ એકરના ત્રીજા ભાગની જમીનને આ મળમાંથી ખાતર

મળી શકે. ડૉ. આચાર્યની ગણુતરી પ્રમાણે ૬ લાખની અમદાવાદની વસ્તી લાંબી મ્યુનિ-સિપાલિટીને ૬૦ હજાર ટન કમ્પોસ્ટ આપે. એક મનફૂટ કમ્પોસ્ટનું વજન ૪૦ રતલ ગણુતાં ૩૩૬ હજાર મનફૂટ કમ્પોસ્ટ બનાવી શકાય. અમદાવાદે ગમે વરસે ૧૧૭ હજાર મનફૂટ કમ્પોસ્ટ બનાવ્યું. એટલે કમ્પોસ્ટ બનાવવામાં ગુજરાતનું આમળપડતું શહેર અમદાવાદ હજુ અધું કરી રાખ્યું છે. અમદાવાદ જિલ્લાની જોડાણ જમીન ૧૮ લાખની ગણાય છે તે અમદાવાદ શહેર ૧૬૦ હજાર ટન કમ્પોસ્ટ માંથી દર ટને ૧૦ એકર ગણુતાં ૬ લાખ જમીનને ખાતર પૂરું પાડી શકે. તેમાં જોડા-ની સગવડ માટે બને તેટલી વધારે કમ્પોસ્ટ ઊંધો રાખવામાં આવે, તેાં તેનો પૂરેપૂરો ઉપયોગ થાય. ગ્રામ પંચાયતો બને મ્યુનિ-સિપાલિટીઓ અનાજના મોરચામાં ફેલેો સક્રિય ફળો આપી શકે તેમ છે એનો પૂરેપૂરો ખ્યાલ આ જગત લંબાણુસય. નેવેચનથી આવી શકશે. ૧૦. ભાલનું ખાતર: આ પ્રદેશમાં પાકતા ઘઉં ઉંદારના ઘઉંથી બીજો નંબરે આવે છે અને ત્યાં વાવેતર પણ બહોળા પ્રમાણમાં થાય છે. છતાં ત્યાં જાણિયા ખાતરને ઉપયોગ થતો નથી. ભાલમાં દોરની સંખ્યા ૧૩ હજારની છે, જે દરબરસે ૫૨ હજાર ગાડી ખાતર જોડામાં જોડું આવે. અમદાવાદ જિલ્લામાં ઘઉંનું વાવેતર ૩ લાખ એકર હોવાથી, તેમાંથી ૨ લાખ એકર ભાલમાં ગણુતા તે ઘઉં લગભગ પોષણથી એક લાખ ગાડી કુવળ કિપત કરે છે. આ પ્રદેશમાં કુવળને ઉપયોગ દોરના જોડા-કમાં નજીવો થતો હોવાથી ૫૦ હજાર ગાડી કમ્પોસ્ટ આમાંથી સહેલાઈથી બનાવી શકાય. સારી દુનિયામાં ભાલ એક જ એવો પ્રદેશ છે કે જ્યાં કુદરતી ખાતર (જાણિયું ખાતર)નો ઉપયોગ ત્યાંની

- જમીન સોડા ખારવાળી હોવા છતાં થતો નથી તેા સગરે ત્યાં સંશોધનજેન ઉઘાડી જાણિયું ખાતર આ પાક માટે કેટલું, કેમ અને ક્યારે આપવું તે શોધી જેડૂતોને ખાતરને ઉપયોગ કરતા કરવા જોઈએ
- ૧૧ કારખાનાંઓમાં મજૂરીના ભાવ વધતાં, ખેતીની મજૂરીના ભાવ પણ વધે તે સ્વભાવિક છે ખાસ કરીને ખેતીમાં મજૂરીની તાલુ ચોમાસુ પાકની કાપણી વખતે એટલે દિવાળી ઉપર વધારે જલ્દી, કારણ કે આ વખતે શિયાળુ પાકની વાવવાની તત્તુ પણ હોય છે તેા એ હવે પછી નિશાળો અને કોથેજોમાં વેગેશન પાડી દરેક વિદ્યાર્થીને અતાજના ઉત્પાદનમાં સક્રિય ભાગ આપવા પ્રેરણા આપામ, તેા મજૂરીના ખર્ચમાં જેડૂતને રાહત મળી શકે
- ૧૨ સરકારી સંશોધનજેનમાં ખાસ કરીને ખેડ, ખાતરના પ્રયોગનાં પરિણામો જેડૂતજનતાના કાન સુધી પહોંચ્યાં નથી તેા તે પરિકાઓ દ્વારા અથવા સ્થાનિક જાપામાં છપાવી દરેક જેડૂતને તેની બહુ ઘાય તેવી અવસ્થાની જરૂર છે નહિતર નરસોથી થતી શોષણ, વ્યવસ્થિત પ્રકારના અણાવે ઉપયોગમાં ન લઈ શકાય તેા તેા વિજ્ઞાનીઓની શક્તિ અને સફારી નાણાંને કૃત્ય મંજૂર
- ૧૩ ખારવાળી જમીનમાં ઉગાડી શકાય તેવા પાકો શોધવા જોઈએ, જેવા કે ખારમાં થતી સગર રશિયાએ જરૂરવાળી જમીન માં આ પ્રદેશમાં થતા ધાસ એજો પાઈરમનો લઈની સાથે સકર (અ કોસિંગ) કરી દર વરસે વાવ્યા વિના થઈની કુટમાંથી પાક મળે તેવી અત શોધી કાઢી, તેા તેના પ્રમાણમાં આ પ્રકાર સહેલો છે
- ૧૪ અતપંચાં ખાતર વહીવટિજ્ઞાનમરમાં એ દીક્ષિતે શોધેલ આ સમકારિક ખાતર વડે બાજરીનો પાક ૪૦ ટકા વધારે અને આઠ દિવસ વટેલો ભીતરો તેમ જ તત્તુ વગર આ ખાતરથી થઈને સારો પાક મેળવી શકાયો, તેા તે ખાતરના વૈજ્ઞાનિક પ્રયોગો સરકારે દરેક જમીન અને દરેક જાતના પાક ઉપર તુરત જ રાફ કરી તેનાં પરિણામો જેડૂતજનતાની બહુ માટે તુરત બહાર પાડવામાં આવે તેવા પ્રમ ખ કરવાની જરૂર છે બીના ચોથા બાગનું આ ખાતર જોઈતું હોવાથી અને તે બે રૂપિયે રતલ પડતું હોવાથી આર્થિક દૃષ્ટિએ અને પાકમાં તાજવાનું પણ સુગમ પડશે આવા ખાતરનું ઉત્પત્ત તુરત મોટા મામા ઉપર વધારી તેની વહે ચણી હાથમાં લેવી જોઈએ
- ૧૫ અનાજનો કામદો અને અભારની લેવી-પ્રથા નાબૂદ કરી તેને બદલે જમીનના જમ્યા પ્રમાણે દરેક જેડૂતને કેટલું અનાજ આપવું પડશે તે સળ ધી મતુની રાજાત પહેલાં જણાવી દેવું આથી તેટલું અનાજ જીવન કરવા જેડૂતને ચોખ્ખ લાગે તેટલી જમીનમાં તે ઉઘાડી પૂરતું ખાતર ખેડ અને ચાણી આપી પૂરતો પ્રયત્ન કરશે અને બાકીની જમીનમાં તે પોતાને ફાયદાકારક પાકો લઈ શકશે ચોમાસાના મહંશી જે જેડૂત આટલું અનાજ ન આપી શકે તેા તેણે શિયાળુ અને ઉનાળુ પાક કરી પૂરું કરી આપવું પડશે આમ ચલાયી અનાજની ખેતી બહુવિધિ (અ ઇન્ટેન્સીવ) થશે તેમાં જે સરકારની માર્ગસૂચી વધારાનું અનાજ જેડૂતને સીધા વાપરનારને વેચવાની છૂટ આપવામાં આવે, તેા અનાજની ખેતીના વધારાને ખર્ચ, વાપરનાર પાસેથી વધારે મળતા ભાવમાંથી તે મેળવી શકશે.

['કમલ']

તંત્રીની ટાલે

‘અખંડ આનંદ’ના નવેબર અંકમાં ‘અહિંસાનો મહિમા’ શિર્ષક નીચે શ્રી. દુર્ગાશંકર કે. શાસ્ત્રીની એક લેખ આપવામાં આવી હતી. એ લેખમાં રબ્બ ધરેશ્વરી વિગતબીજા કેટલાંક પત્રોમાં પ્રસિદ્ધ થઈ હતી. આ વિશે ‘હરિજન બંધુ’ના તંત્રી શ્રી. કિશોરલાલ મશરૂવાળાએ તપાસ કરી એક ખુલાસો પ્રગટ કર્યો છે. શાસ્ત્રીજી તરફથી પણ એ ખુલાસો અમને મળ્યો છે, તે અહીં પ્રસિદ્ધ કરવાનું શોભ્ય માનીએ છીએ:

નાપાયાદાર વાત

શ્રી ઈ. રટેન્ડી બેન્સ મહાત્મા ગાંધી-એન કિન્ડરપ્રિટેશન નામના પોતાના પુસ્તકમાં પાન ૧૦૧ પર લખે છે:

‘નોઆખલીમાં બનેલા પ્રસંગનો અત્યાર સુધી અપ્રસિદ્ધ રહેલો અહેવાલ મને એક મોટી બચ્ચા ધરાવનાર પત્રકારે આપ્યો હતો. દેખીતાં કારણોસર તે વખતે તેને આ પ્રસિદ્ધ કરવાની રત્ન આપવામાં આવી નહોતી. પરંતુ હવે મને એ પ્રસિદ્ધ કરવાની તેઓ રત્ન આપે છે. ‘મહાત્મા ગાંધી તેમની શતિયાગ્રા વખતે પગપાળા એક ગામથી બીજા ગામ જતા હતા ત્યારે તેમની આંખ સાથે આંખ મેળવવાની હિંમત ન હોવાથી જુઠાંએ આગળથી તે ગામ છોડી ભાગી જતા હતા, જેઓ તેમની સાથે આવતા તેમનો પલટો થઈ જતો અને શાંતિ બળવવાનો ભાર પોતાને માથે ઉપાડી દેતા. તેમણે સરકાર સાથે એવી શોકવણ કરી હતી કે તેમની પ્રાર્થનાસભામાં કોઈની ધરપકડ કરવી નહિ. એક સુરિલ્લભ આવ્યો, એના પર ગાંધીજીની કરી અસંત ન થઈ તેણે ગાંધીજીનું ગળું પકડ્યું અને તેમનું મોં વાદળી થઈ ગયું ત્યાંસુધી ફલાયું. પણ મહાત્મા તો એ વખતે પશુ હલતા ન હતા, સાથે થવાની હિંમત અને આજુબાજુના યે અમાવની એના પર એટલી અસર થઈ કે તેણે ગાંધીજીને છોડી દીધા, પાછળથી આવ્યોને તે મહાત્માને પો પડ્યો અને પોતાની શ્વત્ત માટે તેણે સાક્ષી માગ્યા. મહાત્માજીએ તો બહુ કશું બન્યું ન હોય એ રીતે પોતાનું કામ ચાલુ રાખ્યું.’

આ લખાણના હેઠળી કેટલીક ભાષણોમાં અનુવાદ પણ થયા છે. મેં શ્રી સતીશચાલુ, શ્રી પ્યારેલાલ, શ્રી મતુ ગાંધી, શ્રી આલ્તા ગાંધી અને બીજાઓ ને નોઆખલીની યાત્રામાં ગાંધીજી સાથે હતાં તેમને આ હકીકત સાચી છે કે ખોટી અથવા એને મળતી કોઈ બીના મળી હતી કે કેમ તે વિશે પૂછ્યું. મતુ ગાંધી સને ૧૯૪૬ના ડિસેંબરમાં ગાંધીજી સાથે બોમ્બાય ત્યારથી તે ઉવટ ગાંધીજીના અવસાન સુધી તેમની સાથે રહ્યાં હતાં. તેઓ ચોક્કસપણે કહે છે કે આવો બનાવ ૧૯૪૬ના ડિસેંબરથી ૧૯૪૮ના બન્યુંઆરી સુધીમાં નોઆખલી, કલકત્તા, બેંગલોર કે બીજા ક્યાંય બન્યો નથી. અને તેમના બોમ્બાય પહેલાં પણ ક્યાંય બન્યો હોય તેવું તેમણે કહી સાંભળ્યું નથી. બીજાઓએ પણ આવો બનાવ બેસો કે સાંભળ્યો નથી. તેથી ઉપરની વાતને એ પત્રકારે કેવળ કલ્પનામાંથી ઉપલબ્ધી કાઢેલી ગણવી બોમ્બેએ જાને દિલબીરીની વાત છે કે શ્રી રટેન્ડી બેન્સે એ સાચી માત્રી લીધી અને પૂરતી તપાસ વિના પ્રગટ કરી. તેમનું એ પુસ્તક જગપ્રસિદ્ધ છે અને બીજી ભાષાઓમાં તેનો અનુવાદ થવાનો સંભવ છે તેથી આ ભાગ તેમણે પાયાવિનાનો હોવાથી કાઢી નાખવો યોગ્ય છે.

વર્ધા, ૨૦-૧૧-૪૬ (અંગ્રેજી પરથી)

કિશોરલાલ મશરૂવાળા

‘અખંડ આનંદ’ના ત્રયા અંકમાં ‘હરિજનબીતા’ નામનો એક લેખ પ્રસિદ્ધ થયો છે. લેખકનો હેતુ અસ્પૃશ્યતાનિવારણનો છે; પરંતુ તેમાં કેટલા હકીકતરોપો છે એવું મિત્રો અને વિદ્વાનો તરફથી બહુવવામાં આવ્યું છે. ‘અખંડ આનંદ’માં અર્ચાપત્રોને સ્થાન નથી તેથી તે અંગે આવેલા પત્રો અને પ્રસિદ્ધ કરતા નથી, પરંતુ પત્રલેખકોને ખાતરી આપીએ છીએ કે આવી બાબત પરત્વે ભવિષ્યમાં વિશેષ કાળજી રાખવામાં આવશે.

યુગ પ્રવાહ

શ્રી સોપાન

૨૬મી જાન્યુઆરી

૫ સપ્તાહ વીસ વર્ષ પહેલાં દિ દુસ્તાનના ગામડેગામડે અને શહેરશહેરે આપણે જાહેર રીતે પૂર્ણસ્વાસ્થ્યની પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી જે પ્રતિજ્ઞામાંથી જે તાકાત પેદા થઈ તે તાકાત વડે આપણે ૧૯૭૦નો સંસામ્રદ-જગ ભેલ્યો હતો અને તે પછી તેા મિલકિત મોરચે વિદી પ્રજા પોતાના જન્મસિદ્ધ અધિકારો માટે લડતી જ રહી હતી ૧૯૪૨માં 'વિઠ્ઠલેડો' નો પોકાર કરી આપણે છેલ્લી લડાઈ લડ્યા હતા જગતના સર્વશ્રેષ્ઠ પુરુષના નેતૃત્વનીચે આપણે વીસ વર્ષ પહેલાં જે કૂચ ચાર મી હતી, તે કૂચ આવતી તારીખ ૨૬મી એ સફળ થાય છે આમ તેા ૧૯૪૭ના ઓગસ્ટની ૫૬મી તારીખે આપણે સ્વતંત્ર થયા છીએ, તે દિવસથી આજની ઘડી સુધી આપણી આંતરિક અને વિદેશી રાજનીતિ સંપૂર્ણ રીતે આપણી દરબનુસાર જ ઘાથેલી છે છેલ્લા અઢત્તાસ મહિનામાં આપણે જે કંઈ કયું છે તેના ધરા-અપયશના અધિકારી આપણે પોતે જ છીએ, કતાં આ અઢત્તાસ મહિના દરમિયાન કાયદાની દૃષ્ટિએ આપણે સ્વતંત્ર સાંવર્ણીમ પ્રજાસત્તાક રાજ્ય તરીકેનો નહિ પરંતુ એક સંસ્થાન તરીકેનો દરજ્જો ભોગવ્યો છે બ્રિટિશ તાજને આપણે સર્વોચ્ચ સ્થાને સ્થાપ્યા છે આપણા રાજ્યતા વડાની નિમણૂક થયેલા રાજા કરે છે, અને તેની સત્તા સર્વોપરી મનાય છે તાજ સાથેનો આ ઔપચારિક સંબંધ આપણી સ્વતંત્રતામાં ખામી રૂપ ગણાય આવતી તા ૨૬મી એ આ ખામી આપણે બૂચી નાખવાના

છીએ તા ૨૬મી જાન્યુઆરીએ વીસ વર્ષ પહેલાં લીધેલી પ્રતિજ્ઞા આપણે પૂર્ણ કરીએ છીએ અને સ્વતંત્ર સાંવર્ણીમ પ્રજાસત્તાકનો દરજ્જો ભોગવીએ છીએ તે દિવસથી રહિયા, અમેરિકા કે બ્રિટન જેટલા જ આપણે સ્વતંત્ર જનનાર છીએ

આપણું બધારણ

પ્રજાસત્તાક દિવસ બધારણ મજૂર થઈ ગયું છે તા ૨૬મીથી તે એમલમાં આવશે આ બધારણમાં આપણા પ્રજાજનનું આજે જળ પ્રતિબિંબ પડેલું છે બધારણ સર્વાંગ સંપૂર્ણ છે એમ માગ્યે જ કોઈ કહી શકશે, પૂર્ણાધીન્યએ આપેલા આદર્શોનું પ્રતિબિંબ પૂર્ણપણે બધારણમાં પડ્યું જાે તે ખરું છે, પરંતુ કોઈ પણ સાંખ્યતુ બધારણ પ્રજાની શક્તિ-અશક્તિનું જ પ્રતિબિંબ હોય છે એ ખ્યાનમાં રાખીએ તેા આપણી પોતાની ખામી સુધારવા તરફની ચીવટ વધે આપણું બધાં જુનિયાલરનાં બધારણનાં શ્રેષ્ઠ તત્વોના અર્ક જેવું કરવા પ્રયત્ન કર્યો છે છતાં મુખ્ય અસર ઇંગ્લેંડના રાજ્ય બધારણની સુધી છે દિ દુસ્તાન પોતાના ઇતિહાસમાં પહેલી જ વાર પ્રજાસત્તાક રાજ્ય બને છે આ પ્રકારના રાજ્યતા વડે આપણને અનુભવ નથી છેક અશોકના કાળથી આજ સુધીના આટલા મોટા વિસ્તાર ઉપરની એકતા પણ સિદ્ધ થયેલી નથી આપણે નવા બધારણમાં પુખ્તવયના મતાધિકારીનો સ્વીકાર કર્યો છે આ રીતે સત્તા કરોડ માણસો મતદાર બને છે દુનિયામાં કોઈ દેશમાં કદી સત્તા કરોડ મતદારો જન્મા નથી આપણી પ્રજાનો મોટો સમૂહ

નિરક્ષર છે, પણ પ્રાચીન સંસ્કારનો વારસો જોટલો બળવાન છે કે આપણે આ પ્રયોગમાં સફળ થઈશું એવી આશા રહે છે. આપણી પ્રજા નિરક્ષર છે, પણ તે ઊંડી સમજ અને સારા સંસ્કારો ધરાવે છે. આ બધારણુ આપણી કસોટીરૂપ બનવાનું છે.

લોકસભાનું કાર્ય

જે લોકસભાએ બંધારણુ ઘડ્યું તેની રચના લગભગ ત્રણ વર્ષ પહેલાં વિચિત્ર સંયોગોમાં થઈ હતી. તે વખતે હિંદના ભાગ-લાની વિચારણા નહોતી, પરંતુ મુસ્લિમોને ખાસ ધ્યાનમાં, પ્રાંતોના જૂથો અને રિયાસતોનું મર્યાદિત ભાગ્ય એવું વિચારવામાં આવ્યું હતું. આને એમ લાગે છે કે એ પ્રકારની રચના થઈ હોત તો હિંદ અત્યંત નિર્જન બની જત અને એના અનેક ભાગલા પડત. પરિસ્થિતિ બદલાતાં લોકસભાનું સ્વરૂપ પલટાડું. હિંદમાંથી અમુક પ્રદેશ કપાશે અને પાકિસ્તાન બન્યું. પરંતુ જે બાકી રહ્યું તે મતિલાસમાં ઠાઈ દિવસ નહોતું એટલું સુગ-હિત બન્યું. આ એકતા અને સંગઠન ટકાવવા માટે આપણા બંધારણમાં અધ્યસ્ય તંત્રના હાથમાં વિશેષ સત્તાઓ મૂકવામાં આવી છે. આપણું બંધારણુ સમવાયી નથી તેમ એક-તાંત્રી પણ નથી, છતાં દેશની એકતા કદી ભંગ-માં ન મુકાય તેનું તથા પ્રાંતો અને એકમો પોતાની રીતે વિકાસ સાધી શકે તેનું પૂરું ધ્યાન રાખવામાં આવ્યું છે. બંધારણમાં અસ્પ-શ્યતાને સંપૂર્ણ જૂરી નાખવામાં આવી છે. વર્ષોથી બાપેલું કોમી એર નીચેવી નાખવામાં આવ્યું છે. અલગ મતાધિકારને હવે સ્થાન જ નથી. માનવીના મૂળભૂત હક્કોની રક્ષા માટે પૂરી ખાતરી આપવામાં આવી છે. ઠાઈ પ્રકારના ભેદભાવને બંધારણમાં સ્થાન નથી. બંધારણની પીઠેકામાં સમાનતાનો સ્વીકાર કરવામાં

આવે છે. આપણે હંમેશીએ તે પ્રકારે બંધારણમાં ફેરફાર કરી શકીએ તેવી પણ સમજ રાખવામાં આવી છે. ઠાઈ પણ બંધારણુ અંતે તો જડ વસ્તુ છે. તેનો સફુપયોગ કે ફરુપયોગ કરવાનું મુખ્યત્વે આપણા જ હાથમાં છે. તા. ૨૬મીએ આ બંધારણુ અમલમાં આવતાં આપણે પ્રત્યક્ષતાક્રમ ગોરવ માસ કરીએ છીએ; સાથે જ આપણી જવાબદારી વધે છે. આપણે જાણે આખા જગતને કહીએ છીએ કે અમે અમારા પગ ઉપર ઊભા રહેવાનો હવે નિશ્ચય કર્યો છે. આખી દુનિયાની દોસ્તી અમે માગીએ છીએ, પરંતુ તે માટે ઠાઈની તાબેદારી સ્વીકારના અમે તૈયાર નથી. ઈશ્વરે આપેલી સ્વતંત્રતા પ્રાણુના ભોગે પણ રક્ષવાનો અમારો નિર્ધાર છે. આવતી ૨૬મીએ સ્વાતંત્ર્યદેન ઉજવતાં આપણે આ વસ્તુ-સ્થિતિને સફળમાં રાખવી ઘટે છે.

પુણ્યતેથિ

તા. ૩૦મી નવન્યુઆરીએ પૂનમગાંધીજીની પુણ્યતેથિ આવે છે. પૂ. ગાંધીજીની જન્મજયંતી અને પુણ્યતેથિ આપણા સૌને માટે આત્મ-નિરીક્ષણનું પર્વ છે. તા. ૨૬મીએ આપણે જગતનાં મહારાજાઓની વચ્ચે જે ફરજી ખાસ કરીએ છીએ તેનો યશ પૂ. ગાંધીજીને છે. એમની રાહબરી નીચે આપણે ચાલ્યા તેથી જ અહીં સુધી પહોંચી શક્યા છીએ. આપણે એમને રાષ્ટ્રપિતાનું બિરુદ આપ્યું તે યથાર્થ છે. હજારો વર્ષો સુધી એ બિરુદ કાયમ રહે-વાનું છે. એટલું ખરું છે કે એમના આદર્શોથી આપણે થણા દૂર છીએ, પરંતુ આ વસ્તુનું આપણી પ્રજાને અને આપણા નેતાઓને ભાન છે તે સદ્સાગ્યની નિશાની ગણાય. આપણે જ્યાં જવાનું છે તે પૂ. ગાંધીજીએ નક્કી કરી આપ્યું છે. આને સંયુક્ત રાષ્ટ્ર-સંસ્થાના તમામ આગેવાન સભ્યોને ખાતરી

યર્ષ યુદ્ધી છે કે અણુભામથી યુદ્ધ અટકેલું નથી, દૂર ઠેલાતું નથી, પણ નહક જ આવે છે આજે અણુશક્તિ ઉપર નિયમન મૂકવાની વિચારણા ચાલી રહી છે આ બધા પ્રયત્નો સારા હોતી થાય છે, પરંતુ તેના મૂળમાં જ ખામી છે, તે જ્યાંસુધી રાષ્ટ્રોના નેતાઓના લક્ષમાં નહિ આવે ત્યાંસુધી વિશ્વશાંતિની આશા નથી સસ્તોની દરીદ્રાર્થ જ્યાંસુધી ચાલશે ત્યાંસુધી જગત ઉપરથી યુદ્ધને મ દૂર થશે નહિ શસ્ત્રો છોડ્યા વિના શાંતિની સ્થાપના થવાની જ નથી થોડા દિવસ પહેલાં આપણી શોકસભાના પ્રમુખ શ્રી રાજેન્દ્રભાણુ-એ કહ્યું કે દુનિયાના તમામ દેશોમાં વસતો સામાન્ય માનવી એ બચત નહિ થાય, એ પોતાના જીવનનું દૈનિકિયું નહિ બદલે તે દુનિયાના નેતાઓ યુદ્ધ તરફ આખા જગતને ઘસડી જશે અને સર્વનાશ અનિવાર્ય જનશે એમણે કહ્યું કે જ્યાંસુધી ઔદિક સુખ અને ઉપભોગ એ જ માનવીનો આદ્ય છે, ત્યાંસુધી જગતમાંથી દરીદ્રાર્થ, ઈર્ષ્યા અને યુદ્ધ નાબૂદ થવાનાં નથી પૂ બાપુની પુરસ્કૃતિયો આપણે એમનાં વચનોનું સ્મરણ કરીએ, મનન કરીએ ને આચરણ કરીએ

પ્રાંતોની પુનર્ઘટના

આંધ્રનામીઓએ મદ્રાસ રાજેર ઉપરનો પોતાનો દાવો ઠાક્યો અને એ રીતે નહેરુ-મદ્રાસી-પટેલ સમિતિના અહેવાલને સ્વીકાર કર્યો, તેથી આંધ્રપ્રાંતની રચના શક્ય બની છે કૌંગ્રેસ કારોબારીએ તથા હિંદ સરકારે આ વિશે ખટતા નિષ્કર્ષ લીધા છે થોડા મહિનામાં જ આપણે આંધ્રના લોકોની આકાંક્ષાએને મૂર્તિમત ધથેલી ભેઈ રાહીયુ

આંધ્રની રચના ચર્ચા કહાટક અને કેરલના લોકોમાં પોતાના પ્રાંતની રચના માટેની લાગણી તીવ્ર બની છે મહાલાલમ લાલાભાઈ

ઓએ કેરલની રચના માટે પ્રમાણમાં મર્યાદા બજવી પ્રવર્તો કર્યા છે, જ્યારે કાનડીભાષા બાધી કહાટકીઓ નધુપાતા ઉગ્ર બની ગયાં છે થોડા દિવસ પહેલાં કહાટક પ્રાંતિક સમિતિની કારોબારીએ એક ઉગ્ર ઠરાવ કરી કહાટક પ્રાંતની રચનાની માગણી કરી હતી એ ઠરાવ દ્વારા કહાટકી ખારાસબોને ખારાસબા છેડવાનો આદેશ અપાશે હતો આમાં એટલું સ્વીકારવામાં આવ્યું હતું કે મધ્યરથ પાલમિન્ટરી થોડાંની મંજૂરી મળે તે જ રાજનામાં આપનાં બીજા બાણ કહાટકના વેધારી મળે 'સત્યાગ્રહ' કરવા માટે કે કે એકું કરવા માંડયું છે, આને પરિણામે કહાટકનું વાતાવરણ ખૂબ ક્રોધાળુ છે અને દેશમાં પણ તેના પાયા પડ્યા છે સમિતિના ઠરાવને માન આપી બહુખરા ખારાસબોએ પોતાનાં રાજનામાં આપી દીધા છે કૌંગ્રેસ ની વરિષ્ઠ કારોબારીએ જા અંગે પોતાનો નિષ્કર્ષ આપી દીધો છે કારોબારીના ઠરાવ માં કહાટકના પગલા પ્રત્યે સખત નાપસ દેખી દર્શાવવામાં આવી છે અને ફરીને જણાવવામાં આવ્યું છે કે જ્યાંસુધી નેતાસમિતિની શલ્ક-મણીમાં જણાવેલી રાતો માન્ય ન થાય ત્યાંસુધી કહાટક પ્રાંતની રચના શક્ય નથી

આપણે અગાઉ ભેઈ ગયા છીએ કે કેરલ અને કહાટકનો પ્રશ્ન ત્રાવણકોરુ-કોચીન સમ તથા મહીસુરના પ્રશ્નો સાથે સંકળાયેલા છે આ રાજ્યો પ્રાંતમાં ભળે નહિ અને રાષ્ટ્ર રાજપ્રમુખ બાદી હોડે નહિ, ત્યાંસુધી આ કાયડો ઊકલે તેમ નથી સહ્યે સાથે મળીને આ દિશામાં જ પ્રયત્ન કરવો ભેઈએ મહારાષ્ટ્રના સચાલમાં આવી કોઈ ગૂચ નથી, પરંતુ ત્યાં સુબર્ષ રાજેરનો કડવો ઘૂટડો મળે છતારવો પડે એમ છે બધા સંભોગે એતાં એમ લાગે છે કે આંધ્ર સિવાય બીજા કોઈ પ્રાંતની રચના તરતમાં થાય એવો સંભવ નથી .

નિરક્ષર છે, પણ પ્રાચીન સંસ્કારનો વારસો જોટલો બળવાન છે કે આપણે આ પ્રયોગમાં સફળ થઈશું એવી આશા રહે છે. આપણી પ્રજા નિરક્ષર છે, પણ તે જાડી સમજ અને સારા સંસ્કારો ધરાવે છે. આ બધારણ આપણી કસોટીરૂપ બનવાનું છે.

લોકસભાનું કાર્ય

જે લોકસભાએ બંધારણ ઘડ્યું તેની રચના ઇંગ્લેન્ડ તરફ વર્ષ પહેલાં નિશ્ચિત સંધોષોમાં થઈ હતી. તે વખતે હેન્રી બાગ-લાન્ડ વિચારણા નહોતી, પરંતુ મુસ્લિમોને ખાસ અધિકારો, પ્રાંતોનાં જૂથો અને રિયાસતોનું સર્વોચ્ચ બેઠાણ એવું વિચારવામાં આવ્યું હતું. આજે જોમ લાગે છે કે એ પ્રકારની રચના થઈ હોત તો હિંદ અત્યંત નિર્બળ બની જાત અને જોતા અનેક ભાગલા પડત. પરિસ્થિતિ બદલાતાં લોકસભાનું સ્વરૂપ પલટાયું. હિંદીઓ અમુક પ્રદેશ કપાયો અને પાકિસ્તાન બન્યું. પરંતુ જે બાકી રહ્યું તે ઇતિહાસમાં કોઈ દિવસ નહોતું એટલું સુઅર્જિત બન્યું. આ એકતા અને સંગઠન ટકાવવા માટે આપણા બંધારણમાં અમરસ્વતંત્રતા હાથમાં વિશેષ સત્તાઓ મૂકવામાં આવી છે. આપણું બંધારણ સમવાયી નથી તેમ એક-તંત્રી પણ નથી, છતાં દેશની એકતા કદી ભંગ થઈ ન મુકાય તેનું તથા પ્રાંતો અને એકઝો પોતાની રીતે વિકાસ સાધી શકે તેનું પૂરું ધ્યાન રાખવામાં આવ્યું છે. બંધારણમાં અસ્પૃશ્યતાને સંપૂર્ણ લૂંટી નાખવામાં આવી છે. વર્ષોથી બાપેશું કેમી, ઝેર નીચેલાં નાખવામાં આવ્યું છે. અલગ મતાધિકારને હવે સ્થાન જ નથી. માનવીના મૂળભૂત હક્કોની રક્ષા માટે પૂરી ખાતરી આપવામાં આવી છે. કોઈ પ્રકારના કોલેસાવને બંધારણમાં સ્થાન નથી. બંધારણની પીઠેકામાં સમાનતાનો સ્વીકાર કરવામાં

આવ્યો છે. આપણે ઈંગ્લીસે તે પ્રકારે બંધારણમાં ફેરફાર કરી શકીએ તેવી પણ સગવડ રાખવામાં આવી છે. કોઈ પણ બંધારણ અંતે તો જડ વસ્તુ છે. તેનો સફળપ્રયોગ કે દુરપ્રયોગ કરવાનું મુખ્યત્વે આપણા જ હાથમાં છે. તા. ૨૬મીએ આ બંધારણ અમલમાં આવતાં આપણે પ્રત્યક્ષતાકર્તા ગૌરવ પ્રાપ્ત કરીએ છીએ; સાથે જ આપણી જવાબદારી વધે છે. આપણે બધું જાણી જાતને કહીએ છીએ કે અમે આમારા પગ ઉપર જોભા રહેવાનો હવે નિશ્ચય કર્યો છે. આખી દુનિયાની દૈર્ઘ્ય અમે માનીએ છીએ, પરંતુ તે માટે કોઈની તાબેદારી સ્વીકારવા અમે તૈયાર નથી. ઈશ્વરે આપેલી સ્વતંત્રતા પ્રાપ્તના ભોજે પણ રક્ષાનો અમારો નિર્ધાર છે. આવતાં ૨૬મીએ સ્વાતંત્ર્યદિન ઉજવતાં આપણે આ વસ્તુ સ્થિતિને લક્ષમાં રાખવી જરૂર છે.

પુણ્યતેથિ

તા. ૩૦મી અનુચારીની પૂજ્યબંધીબની પુણ્યતેથિ આવે છે. પૂ. ગાંધીજીની જન્મજયંતી અને પુણ્યતેથિ આપણા સૌને માટે આત્મ-નિરીક્ષણનું પર્વ છે. તા. ૨૬મીએ આપણે જન્મતાં મહારાજાઓની વચ્ચે જે દરજ્જો પ્રાપ્ત કરીએ છીએ તેનો વશ પૂ. ગાંધીજી છે. જોમની રાહબરી નીચે આપણે ચાલ્યા તેથી જ અહીં સુધી પહોંચી શક્યા છીએ. આપણે જોમને સંપૂર્ણતાનું બિરુદ આપ્યું તે વ્યર્થ છે. હવેના વર્ષે સુધી એ બિરુદ કાયમ રહેવાનું છે. એટલું જાણું છે કે જોમના આદર્શથી આપણે ઘણા દૂર છીએ, પરંતુ આ વસ્તુનું આપણી પ્રભને અને આપણા નેતાઓને જ્ઞાન છે તે સદ્વાચ્યની નિશાની બહુમત. આપણે જ્યાં જવાનું છે તે પૂ. ગાંધીજીએ નક્કી કરી આપ્યું છે. આજે સંયુક્ત રાષ્ટ્ર-સંસ્થાના તથામ આગેવાન સભ્યોને ખાતરી

યર્ષ ચુકી છે કે અણુભ્રમથી યુદ્ધ અટકેલું નથી, દૂર દેલાવું નથી, પણ નજીક જ આવે છે આને અણુશક્તિ ઉપર નિયમન મુકવાની વિચારણા ચાલી રહી છે આ બધા પ્રયત્નો સારા હેતુથી થાય છે પરંતુ તેના મૂળમાં જ ખાસી છે, તે ત્યાંસુધી નહોતો નેતાઓના લક્ષમાં નહિ આવે ત્યાંસુધી વિસશાંતિની આશા નથી ચમ્ફોની દરીશર્ધ ત્યાંસુધી ચાલશે ત્યાંસુધી જગત ઉપન્થી યુદ્ધને ય દૂર થશે નહિ ચમ્ફો હોલ્યા વિના શાંતિની સાધના થવાની જ નથી થોડા દિવસ પહેલાં આપણી હોલસમાના પ્રમુખ શ્રી રાજેન્દ્રભાઈ એ કહ્યું કે દુનિયાના તમામ દેશોમાં વસતો સામાન્ય માનવી એ બહુત નહિ થાય, એ પોતાના જીવનનું દરિજિંદુ નહિ વસે તો દુનિયાના નેતાઓ યુદ્ધ તરફ આખા જગતને ઘસડી જશે અને સર્વનાશ અનિવાર્ય બનશે એમણે કહ્યું કે ત્યાંસુધી ઐહિક સુખ અને ઉપજોગ એ જ માનવીને આશા છે, ત્યાંસુધી જગતમાંથી દરીશર્ધ, ઈર્ષ્યા અને યુદ્ધ નાબૂદ થવાનાં નથી પૂ બાપુની પુણ્યતિથિએ આપણે એમનાં વચનોનું સ્મરણ કરીએ, મનન કરીએ ને આચરણ કરીએ.

પ્રાંતોની પુનર્ઘટના

આંધ્રપ્રદેશીઓએ મદ્રાસ રાજ્ય ઉપરનો પોતાનો દાવો હોજી અને એ રીતે નવેમ્બર-૧૯૫૦-૫૧ સમિતિના અદેશાલનો સ્વીકાર કર્યો, તેથી આંધ્રપ્રાંતની રચના શક્ય બની છે કૌન્સેલ કારોબારીએ તથા હિંદ સરકારે આ વિશે મટતા નિર્ણયો લઈ લીધા છે થોડા મહિનામાં જ આપણે આંધ્રના લોકોની આકાંક્ષાએનું મૂર્તિમત ધયેલી બોર્ડ શકીશું

આંધ્રની રચના થતાં કર્ણાટક અને કેરલ ના લોકોમાં પોતાના પ્રાંતની રચના માટેની લાગણી વીતી જતી છે મલયાલમ બાવાબાઈ

ઓએ કેરલની રચના માટે પ્રભાવમાં મર્યાદા બજવી પ્રયત્નો કર્યા છે, જ્યારે કાનકીભાષા બાપી કર્ણાટકીઓ વધુપ્રતા ઉગ્ર બની ગયાં છે થોડા દિવસ પહેલાં કર્ણાટક પ્રાંતિક સમિતિની કારોબારીએ એક ઉગ્ર દરાવ કરી કર્ણાટક પ્રાંતની રચનાની માગણી કરી હતી એ દરાવ દ્વારા કર્ણાટકી ધારાસભ્યોને ધારા સભા હોલવાનો આદેશ અપાયો હતો આમાં એટલું સ્વીકારવામાં આવ્યું હતું કે મધ્યસ્થ પાર્ટિસનરી થોડાંની મંજૂરી મળે તો જ રાજ્યનામાં આપણા બીજા બાળ કર્ણાટકના વેધારી મળે 'સત્યાગ્રહ' કરવા માટે ફડ એકલું કરવા માંડ્યું છે, આને પરિણામે કર્ણાટકનું વાતાવરણ ખૂબ જ્ઞોભાયું છે અને દેશમાં પણ તેના પડમા પડ્યા છે સમિતિના દરાવને માન આપી જણાવરા ધારાસભ્યોએ પોતાનાં રાજ્યનામાં આપી લીધાં છે કૌન્સેલ ની વરિષ્ઠ કારોબારીએ આ અંગે પોતાનો નિર્ણય આપી લીધો છે કારોબારીના દરાવ માં કર્ણાટકના પગલા પ્રયે સખત નાપસ હજી ઘાંવવામાં આવી છે અને ફરીને જણાવવામાં આવ્યું છે કે ત્યાંસુધી નેતાસમિતિની ભલ્લ-મણેમાં જણાવેલી શરતો માન્ય ન થાય ત્યાંસુધી કર્ણાટક પ્રાંતની રચના શક્ય નથી

આપણે અચાઉ બોર્ડ ગયા છીએ કે કેરલ અને કર્ણાટકનો પ્રશ્ન ત્રાવણકોર-કોચીન સહ તથા મહીસુરના પ્રશ્નો સાથે સંકળાયેલા છે આ રાજ્યો પ્રાંતમાં બળે નહિ અને રાજ કે રાજપ્રમુખ માહી હોડે નહિ, ત્યાંસુધી આ કાયડો ઊકલે તેમ નથી સહ્યે સાથે મળીને આ દિશામાં જ પ્રયત્ન કરવો બોર્ડએ મદ્રાસપૂના સત્તાલમાં આવી કાઈ મૂંચ નથી, પરંતુ ત્યાં મુળર્થ રાજેરનો કડવો ઘૂંટડો મળે ઉતારવો પડે એમ છે બધા સંબેગો ભોતાં એમ લાગે છે કે આંધ્ર સિવાય બીજા કાઈ પ્રાંતની રચના તરતમાં થાય એવો સંભવ નથી .

કાશ્મીરનો પ્રશ્ન

સંયુક્ત રાષ્ટ્રસંસ્થાના કાશ્મીર પંચે હાથ ધોઈ નાખ્યા છે અને પોતાનો અહેવાલ સલામતે સમેતે સમક્ષ રજૂ કરી દીધો છે. આ અહેવાલમાં હિંદુનું દક્ષિમિંદુ યોગ્ય રીતે રજૂ થયું છે; પંચનું પાકેસ્તાનતરફી વલણ છાતું નથી રહેતું. કાશ્મીરમાં આક્રમણ-કાર ડાલ્યું છે તે વિષે પંચે મૌન રાખ્યું છે અને ખીજી બધી બાબતમાં હિંદ અને પાકિસ્તાનને સમાન દક્ષામાં મૂકી દીધી છે. હિંદે જગત સમક્ષ પોતાનો કેસ સરળ રીતે રજૂ કર્યો છે. પાકિસ્તાનના પ્રચારનો પરપોટો હિંદે ફેડી નાખ્યો છે. આ સંબંધી સર્વ હકીકતો અહિં દર્શાવ્યામાં આવી છે. હોકમતની

આડે માત્ર બે જ અંતરણ્યો બાકી રહ્યા છે.

હિંદુનું હક માંતવ્ય છે કે આઝાદ કાશ્મીર હોયને નિઃશસ્ત્ર કરી વિભેરી નાખવામાં ન આવે અને ઉત્તરનો પ્રદેશ હિંદી સેનાના સંરક્ષણ નીચે ન મુકાય ત્યાંસુધી મુક્ત લોકમત લઈ શકાય જ નહિ. આ બાબત અભ્યારે સલામતે સમિતિ પાસે છે અને ત્યાં સમાધાનના પ્રયાસો ચાલે છે, પરંતુ સચોગો એતાં બહુ આશા ઊપજતી નથી. સલામતે સમિતિના સભ્યો બળની સમતુલ્યા બળવવાની દૃષ્ટિએ નહિ, પણ શુદ્ધ ત્યાગની દૃષ્ટિએ જ કાશ્મીરને પ્રશ્ન નિચારે તો જ આ કામકાના ઉકેલની આશા છે, અન્યથા આ મહાગાંધી ચાલુ જ રહેશે એમ લાગે છે.

તા. ૨૨-૧૨-૪૬

૨

બ્રિટનના રાષ્ટ્રસમૂહની પરિષદ વખતે પંડિત બવાહરલાલે રાષ્ટ્રસમૂહમાં ચાલુ રહેવાનો નિર્ણય કર્યો. આ ખબર સાંભળી ત્યારે એક વખતના કચ્છેડના વડાપ્રધાન મિ. ચર્ચિલને એમનો મતકળ ચાહ આવ્યો. સ્વાતંત્ર્યની લડત માટે જ પંડિત બવાહરલાલને બ્રિટને કેટલાં થે વર્ષો સુધી જેલમાં રાખ્યા હતા, તે જ બવાહરલાલ બ્રિટિશ રાષ્ટ્રસમૂહમાં રહી મેંની કાયમ રાખવાની ખાતરીની ખતાવતા હતા. ત્રગજના થઈ મિ. ચર્ચિલ બાકી બેઠા :

‘હું નથી માનતો કે હું આટલો બધો મહાન બની સક્યો હોતો!’

x

એક વકીલની તે જ શહેરમાં ન્યાયાધીશ તરીકે નિમણૂક થઈ. ચોરી કરવા માટે પકડાયેલા એક માણસનો કેસ પહેલો આવ્યો. આ માણસ વારંવાર ચોરી કરતાં પકડાયો હતો અને દરેક વખતે આ ન્યાયાધીશ તેના વકીલ તરીકે હતો ત્યારે તેણે તેને એક કે ખીજી રીતે બચાવી લીધો હતો.

‘વકી પાખ તમે મુશ્કેલીમાં આવી પડ્યા?’ નવા બંને કહ્યું.

‘હા, હા. પણ આ વખતે તમે મારો બચાવ નહિં કરી શકો, ખરું ને?’

‘હા. તમે કહેતા હો તો તમારે માટે ખીજી કોઈ વકીલની યોગ્યતા કહો.’

‘નહિં છ, આભાર. મારે આ વખતે વકીલ કરવો નથી. હું સાચો અને ખરી જ હકીકત રજૂ કરી દેવાનો છું!’

x

એક મોટા રોહિયા ને એનો નાનો દીકરો મોટરમાં ફરવા જતા હતા. થોડે સમયમાં દીકરાની ટોપી લઈને ખારીસાંથી બહાર નાખી દેવાનો દેખાવ કરી સંતાડી દીધી. દીકરો રજ્યો એટલે મોટાથી સીકી વગાડતાંવગાડતાં પેલાને ખબર ન પડે એમ ટોપી લઈ પાછી દીકરાને માથે મૂકી દીધી.

દીકરો તો ટુરત જ રડતો છાનો રહી ગયો. એને થયું ખાયા જે સીકી વગાડે છે તેમાં બહુ છે ને ટોપી પાછી આવે છે. ‘આ તો લણું જ મુંદર.’ પુત્રે પિતાને કહ્યું. ‘આલો બાપુ, ફરીથી આવો પ્રયોગ કરીએ.’ એમ કહી એણે રવહરતે જ ટોપી મોટરની બહાર નાખી દીધી.

x

સંસ્થા-સમાચાર

સ્વામી અખંડાનંદની પુણ્યતિથિ

આ સંસ્થાના આદ્ય સ્થાપક અને સચાલક મિહુ અખંડાનંદની પુણ્યતિથિ તા ૪-૧-૫૦ને રોજ આવે છે તે પ્રસંગે દર વર્ષની જેમ આ વર્ષે પણ પુસ્તકો સસ્તા મૂલ્યે આપવાની જીદીજીદી પાત્ર યોજનાઓ બહાર થઈ છે તેની વિગત આ પછીના પાન ૧૨૬ ઉપર આપવામાં આવી છે તે તરફ વાચક બધુઓનું ધ્યાન દોરવામાં આવે છે આશા છે કે વાચક બધુઓ આ તકનો લાભ લઈ પોતાને ત્યાં ન હોય તે પુસ્તકો વસાવીને અને બીજાઓને વસાવી દેવાની પ્રેરણા આપીને જ્ઞાનપ્રચારના કાર્યમાં બનતો સહકાર આપશે

વિવિધ ગ્રંથમાળા

આ માળાના આઠકોને દેશ અને કાળનું પુસ્તક (પાન ૪૮૮, મૂલ્ય ૪-૦) હિસેબજાર માસની આખરે મોકલી અપાય છે હવે પછી વનરાજ આવડો, આરોગ્યની કૃત્તી, શામળતા છપ્પા અને પ્રજામય જીવનનું મહત્ત્વ એ અને બીજાં એવા ઉપયોગી પુસ્તકોમાંથી પસંદ કરીને મોકલાશે.

‘આરોગ્યની કૃત્તી’ કેટલાક કાળોસર તૈયાર થઈ નથી આ માસની આખર મુદ્દીમાં તે તૈયાર થઈ જતા હોઈ-એ માસમાં આ માળાના આઠકોને મોકલી અપાશે

‘અખંડ આનંદ’

‘અખંડ આનંદ’ના આઠક બધુઓને વિનંતિ છે, કે લવાજમ મનીઓડરથી મોકલતા અથવા રૂબરૂમાં આપતી વખતે પોતાનો જૂનો આઠક ન બર અવશ્ય જણાવવો તેમ જ સરનામું બદલાવવાનું કે એવી કંઈ પણ સૂચના કરવાની હોય ત્યારે ત્યારે પણ પોતાનો આઠક ન બર અવશ્ય જણાવવો આઠકોની સખ્યા વધી ગયેલી હોવાથી આઠક વગર સિવાયના મળતા પત્રોની સૂચનાનો અમલ કરવામાં લીધ થશે

નવાં પ્રકાશનો

છેલ્લા બે માસમાં પ્રસિદ્ધ થયેલાં પ્રકાશનો

નિશાલાનંદન મહાવીર : લે. રતિલાલ ગ. ચાહ શ્રમજી ભગવાન
મહાવીરની આ કથા ઉપદેશ દાશ અનેકોના જીવન અજવાળે છે

પાન ૧૨૮ કિ ૦-૨

ગોસ્વામી તુલસીદાસ : (આમજીવી) તુલસી રામાયણના રચયિતાનું સફળત મિહુ અખંડાનંદજીએ તૈયાર કરેલું આ મહાન સત-શિરોમણિનું ચરિત્ર પ્રેરક ને બોધક છે.

પાન ૧૨૮ કિ ૦-૬

કાશ્મીરનો પ્રશ્ન

સંયુક્ત રાષ્ટ્રસંસ્થાના કાશ્મીર પંચે હાલ ઘોષ નાખ્યા છે અને પોતાનો અહેવાલ સલામતે સમિતિ સમક્ષ રજૂ કરી દીધો છે. આ અહેવાલમાં 'હિંદુ' દરિયોદ્ધુ યોગ્ય રીતે રજૂ થયું છે; પંચનું પાકિસ્તાનતરફી વલણ છાતું નથી રહેતું. કાશ્મીરમાં આક્રમણ-કાર કાણુ છે તે વેષે પંચે મોન રાખ્યું છે અને બીજી બંધી બાબતમાં હિંદુ અને પાકિસ્તાનને સમાન કક્ષામાં મૂકી દીધો છે. હિંદુ બગત સમક્ષ પોતાનો કેસ સરળ રીતે રજૂ કર્યો છે. પાકિસ્તાનના પ્રચારનો પરપોટો હિંદુ દોડી નાખ્યો છે. આ સંબંધી સર્વ હકીકતો બહાર કરવામાં આવી છે. લોકમતની

આડે માત્ર બે જ અંતરાયો બાકી રહ્યા છે.

હિંદુનું દહ મંતવ્ય છે કે આગદ કાશ્મીર દબોને નિઃશસ્ત્ર કરી વિખેરી નાખવામાં ન આવે અને કિારનો પ્રદેશ હિંદી સેનાના સંરક્ષણ નીચે ન મુકાય ત્યાં સુધી મુક્ત લોકમત લઈ શકાય જ નહિ. આ બાબત અત્યારે સલામતે સમિતિ પાસે છે અને ત્યાં સમાધાનના પ્રયાસો ચાલે છે, પરંતુ સચોગો એતાં બહુ આશા ઊપજવી નથી. સલામતે સમિતિના સભ્યો બજની સમતુલ્ય બળવવાની દૃષ્ટિએ નહિ, પણ શુદ્ધ ત્યાયની દૃષ્ટિએ જ કાશ્મીરનો પ્રશ્ન વિચારે તો જ આ કાયદાના ઉલ્લંઘની આશા છે, અન્યથા આ મહાગાંઠ ચાલુ જ રહેશે એમ લાગે છે.

તા. ૨૨-૧૨-૪૬

✽

બ્રિટનના રાષ્ટ્રસમૂહની પરિવહ વળતે પંડિત જવાહરલાલે રાષ્ટ્રસમૂહમાં ચાલુ રહેવાને નિશ્ચય કર્યો. આ ખતર સાંભળી ત્યારે એક વખતના ઇંગ્લેંડના વડાપ્રધાન મિ. ચર્ચિલને એમનો ભૂતકળ ચાહ આવ્યો. સ્વાતંત્ર્યની લડત માટે જે પંડિત જવાહરલાલે બ્રિટને કેટલાં ચે વર્ષો મુશી ભ્રમમાં રાખ્યા હતા, તે જ જવાહરલાલે બ્રિટિશ રાષ્ટ્રસમૂહમાં રહી જોતી કાયમ રાખવાની ખાનદાની બતાવતા હતા. બળબળ થઈ મિ. ચર્ચિલ બોલી ઊઠ્યા:

‘હું નથી માનતો કે હું આટલો ભયો મહાન બની શક્યો હોત!’

✽

એક વકીલની તે જ શહેરમાં ન્યાયાધીશ તરીકે નિમણૂક થઈ. ચોરી કરવા માટે પકડાયેલા એક માણસનો કેસ પઢેલો આવ્યો. આ માણસ વારંવાર ચોરી કરતાં પકડાયો હતો અને ફરેક વખતે આ ન્યાયાધીશ તેના વકીલ તરીકે હતો ત્યારે તેણે તેને એક કે બીજી રીતે અચાવી લીધો હતો.

‘વળી પાંચ તમે મુશ્કેલીમાં આવી પડ્યા?’ નવા જજે કહ્યું.

‘હા, હા. પણ આ વખતે તમે મારો બચાવ નહિ કરી શકો, ખરું ને?’

‘હા. તમે કહેતા હો તો તમારે માટે ખીલુ કોઈ વકીલની જોશવણ કરે.’

‘નહિ જ, આભાર. મારે આ વખતે વકીલ કરવા નથી. હું સાચી અને બધી જ હકીકત રજૂ કરી દેવાના છું.’

✽

એક મોટા શકિયો ને એનો નાનો દીકરો મોટરમાં ફરવા જતા હતાં. શેઠે મળકમાં દીકરાની ટોપી લઈને ખારીમાંથી બહાર નાખી દેવાનો દેખાવ કરી સંતાડી દીધી. દીકરો રમ્યો એટલે મોટાથી સીધી વગાડતાંવગાડતાં પેલાને બજાર ન પડે એમ ટોપી લઈ પાછી દીકરાને માથે મૂકી દીધી.

દીકરો તો તુરત જ રડતાં છાનો રહી ગયો. એને થયું બાપા જે સીધી વગાડે છે તેમાં બહુ છે ને ટોપી પાછી આવે છે. ‘આ તો થઈ જ સુંદર.’ પુત્રે પિતાને કહ્યું. ‘ચાલો બાપુ, ફરીથી આવો પ્રયોગ કરીએ.’ એમ કહી એણે રવહરતે જ ટોપી મોટરની બહાર નાખી દીધી!

✽

સંસ્થા-સમાચાર

સ્વામી અખંડાનંદની પુણ્યતિથિ

આ સંસ્થાના આદ્ય સ્થાપક અને સચાલક મિશ્ર અખંડાનંદની પુણ્યતિથિ તા ૪-૧-૫૦ને રોજ આવે છે તે પ્રસંગે દર વર્ષની જેમ આ વર્ષે પણ પુસ્તકો સસ્તા મૂલ્યે આપવાની જીદીજીદી પાલ્ય યોજનાઓ બહાર થઈ છે તેની વિગત આ પછીના પાન ૧૨૯ ઉપર આપવામા આવી છે તે વરદ વાચક બધુઓનું ધ્યાન દોરવામા આવે છે આશા છે કે વાચક બધુઓ આ તકનો લાભ લઈ પોતાને ત્યાં ન હોય તે પુસ્તકો વસાવીને અને બીજાઓને વસાવી લેવાની પ્રેરણા આપીને જ્ઞાનપ્રચારના કાર્યમા બનતો સહકાર આપશે

વિવિધ ગ્રંથમાળા

આ માળાના ગ્રાહકોને દેશ અને કાળનું પુસ્તક (પાન ૪૮૮, મૂલ્ય ૪-૦) ડિસેમ્બર માસની આખરે મોકલી અપાયુ છે હવે પછી વનરાજ આવડો, આરોગ્યની કૃત્તી, શામળના છપ્પા અને પ્રભુમય જીવનનું રહસ્ય એ અને બીજાં એવા ઉપયોગી પુસ્તકોમાથી પસંદ કરીને મોકલાશે

‘આરોગ્યની કૃત્તી’ કેટલાક કાગળોસર તૈયાર થયું નથી આ માસની આખર સુધીમા તે તૈયાર થઈ જતા હોઈ-એ માસમા આ માળાના ગ્રાહકોને મોકલી અપાશે

‘અખંડ આનંદ’

‘અખંડ આનંદ’ના ગ્રાહક બધુઓને વિનંતિ છે, કે લવાજમ મનીઓઈરદ્દી મોકલતા અથવા રૂબરૂમા આપતી વખતે પોતાનો જૂનો ગ્રાહક નંબર અવશ્ય જણાવવો તેમ જ સરનામું બદલાવવાનું કે એવી કંઈ પણ સૂચના કરવાની હોય ત્યારે ત્યારે પણ પોતાનો ગ્રાહક નંબર અવશ્ય જણાવવો ગ્રાહકોની સખ્યા વધી ગયેલી હોવાથી ગ્રાહક સંખ્યા સિવાયના મળતા પત્રોની સૂચનાનો અમલ કરવામા લીલ થશે

નવા પ્રકાશનો

છેલ્લા બે માસમાં પ્રસિદ્ધ થયેલાં પ્રકાશનો

ત્રિશલાનંદન મહાવીર : લે. રતિલાલ મં. શાહ ગ્રમજી ભગવાન

મહાવીરની આ કથા ઉપદેશ દ્વારા અનેકોના જીવન અનવાળે છે

પાન ૧૨૮ કિ ૦-૬

ગોસ્વામી-તુલસીદાસ : (આમચેણી) તુલસી રામાયણના રચયિતાનું

સફળત મિશ્ર અખંડાનંદજીએ તૈયાર કરેલું આ મહાન સત-શિરોમણિનું

ચરિત્ર પ્રેરક ને બોધક છે

પાન ૧૨૮ કિ ૦-૬

દેશ અને કાળ : (ગુજરાતીમાં જ્ઞાનના પ્રમાણનું પહેલું પુસ્તક) લે. સ્વામી.
માધવતીર્થજી : વેદાંતના વિવર્તવાદ સાથે પ્રો. આઈન્સ્ટાઈનના
સાપેક્ષવાદનું સામ્ય ધરાવતી તથા દેશ અને કાળ સંબંધ, જે હર્ડકેટો
પ્રાચીન ગ્રંથોમાં જોવામાં આવતી નથી, તે સર્વનું વેસ્તુત વર્ણન અને
સમજૂતી આ પુસ્તકમાં આપવામાં આવ્યાં છે. પાન ૪૪૮ : કિ. ૪-૦
(વિવિધ ગ્રંથમાળા)

પાકશાસ્ત્ર : (સુધારેલું નવું આવૃત્તિ) લે. શ્રીમતી કારોબહેન મ.
દેસાઈ : ઉચ્ચ શિક્ષણ દેતી કન્યાઓને તથા સાધારણ અભ્યાસવાળી
બહેનોને પણ વાંચવા-સમજવામાં સરળ પડે એવી સાદી ભાષામાં
બુદ્ધિબુદ્ધિ વાનીઓ બતાવવાની રીત, પ્રમાણ, સમજ વગેરે આ પુસ્તકમાં
અપાયું છે. પાન ૨૦૦ : કિ. ૧-૮ : પાકા પૂઠાં ૨-૦

બાળકોના આચાર : (સચિત્ર, આમત્રેણી) લે. સોમાભાઈ ભાવસાર : બાળકોને
સફલતા રીતે બતાવતા પાઠો. આવૃત્તિ ૨જી. પાન ૪૮ : કિ. ૦-૩

છેલ્લું ૦૭ માસનાં ૩૬૨૧ ને

તુલસીકૃત રામાયણ : (આવૃત્તિ દસમી, બે ગ્રંથોમાં-સચિત્ર)

દોહા-ચોપાઈ ગુજરાતી લિપિમાં આપ્યાં છે. મૂળ રામાયણ ઉપરાંત
દેવકકથાઓ, લવકુશકાંડ, હનુમાનચાલિસા, અષ્ટક, તિથિપત્ર, શલાકા-
પ્રશ્ન, માહાત્મ્ય, પારાયણવિધિ તથા બીજી પણ ઉપયોગી બાબતો
અપાઈ છે. ચિત્રો ૩૪, પાકા પૂઠાં, પાન ૧૨૧૬ : કિ. ૧૦-૦

મારો ભારત દેશ : (આવૃત્તિ ૨જી, સચિત્ર) લે. કાંતિલાલ પરીખ : ભારત-
વર્ષનાં સૌંદર્ય અને વૈવિધ્યનો પરિચય. પાન ૧૨૮ : કિ. ૦-૧૦

શ્રી શંકરભાષ્ય સહિત ભગવદ્ગીતા : અનુ. શ્રી વામનરાવ પ્રા. પટેલ
બી. એ., એલએલ. બી. : ભગવાન શંકરાચાર્યે કરેલા ભાષ્યના
સરળ ગુજરાતી અનુવાદ સાથેના કેટલાંય વર્ણોથી અપ્રાપ્ય ગ્રંથ.
પાન ૪૪૮ : કિ. ૪-૦

શામળના છાપા : સં. શ્રી કેશવરામ કા. શાસ્ત્રી : શામળના ઉપલબ્ધ થતા
લગભગ બધા ગ્રંથોમાંથી છાપા ઉપરાંત બીજી સૂટેલો બોધક
કવિતાઓનો ઉપયોગો સંગ્રહ. પાન ૧૬૦ : કિ. ૦-૧૦

સરંતા મૂલ્યે પુસ્તકો—અપૂર્વ લાભ !

સદ્ગત ભિક્ષુ અખડામદની ૮મી પ્રણયતિથિપ્રસંગે દર વરસે પુસ્તકો સરંતા મૂલ્યે આપવાનું જાહેર કરવામાં આવે છે તે મુજબ આ વરસે આ સૂચિમાં જણાવ્યા પ્રમાણેની, સરંતા મૂલ્યે પુસ્તકો આપવાની પાંચ યોજનાઓ જાહેર થાય છે.

આ યોજનાઓ મુજબ તા ૪-૨-૫૦થી તા ૩-૨-૫૦ સુધીના એક માસ માટે પુસ્તકો સરંતા મૂલ્યે અપાશે તા ૩-૨-૫૦ પછી આ યોજનાનો લાભ મળશે નહિ એટલે જોઈતાં પુસ્તકો માટે નાણાં મોકલીને ઉપલી મુદત પહેલાં નામ નોંધાવી રેવું જરૂરી છે

યોજનાના નિયમો

(૧) તા ૩-૨-૫૦ પછી આ યોજના મુજબ પુસ્તકો મળશે નહિ, એટલે તે પહેલાં, યોજનામાં જણાવ્યા પ્રમાણે જોઈતા પુસ્તકોની યાદી સાથે નાણાં મોકલી, આપવું નામ વહેલી તકે નોંધાવી લેવાની આપને માટે જરૂર છે

(૨) નોંધાયેલ ક્રમ પ્રમાણે પુસ્તકો મોકલાશે

(૩) મહાવિગ્રામના માહકેએ અમદાવાદના કાયોલયમાં જ લખવું

(૪) રેલવેનું મગાવનારે કરવાનું રહેશે

યોજના નં. ૧

ઘરમાં વસાવવા જેવા ગ્રંથો

ત્રીજે જણાવેલા ૮૬ પુસ્તકોની કિંમત રૂા. ૨૧૨૩૩ થાય છે તે આખો સેટ લેનારને માત્ર રૂા. ૧૪૦)મા અપાશે આ સેટના પુસ્તકોમાંથી છૂટક પુસ્તકો ખરીદનારને યોજના મૂલ્યે અપાશે સેલેટેડસ બુદો સમજવો

પુસ્તકનું નામ અને વિગત

પૃષ્ઠ મૂલ્ય

મહાભારત-૩૦ પૂર્ણ-ભાષાતત્ત્વ, સાન દળદાર પ્રયોગા

૫૨૦૮ ૫૨-૦

સ્નામી વિવેકાનંદ-વિસ્તૃત જીવનચરિત્ર

૭૮૪ ૪-૦

રામચંદ્ર દત્ત અને નાગમહાશય-વિસ્તૃત ચરિત્રો

૩૬૬ ૧-૦

આદર્શ ચરિત્રસંગ્રહ-૨ જો-મહાન મંત્રાના ચરિત્રો

૬૨૪ ૩-૦

આગળ દીર્ઘો-ચેતના અને ઉત્સાહપ્રેરક ગ્રંથ

૪૬૮ ૩-૦

દત્તવખાનુ-ગ્રમજીઓનું જીવન આનંદનું પુસ્તક

૬૯૬ ૩-૦

આત્માનંદ સરસ્વતી-ટૂંક ચરિત્ર અને ઉપદેશ

૧૯૨ ૧-૮

તુકારમહાલે-પસંદ કરેલા અખંડો ગરાહીમાં	૧૨૦	૦-૫
રાજયોગ-પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન, સમાધિ વગેરે	૧૩૧	૦-૧૨
આત્મનિર્દેશણ અને સંકલ્પ-લેખ રમણલાલ વડે દેસાઈ: સ્વસ્થધારણાની		
ત્રેણી આપતું પુસ્તક	૧૧૮	૧-૦
મહર્ષિ દયાનંદની આશ્રિતિ	૧૫૨	૧-૮
પાદશાસ્ત્ર-ગિજાન-દરેસાણ-પાકા વગેરે બનાવવાની સરળ રીતો ...	૨૬૪	૨-૮
ભારતના ૮૨ પુસ્તકો-૪૦ એતિહાસિક વીરપુરુષોનાં ચરિત્રો ...	૩૩૬	૧-૪
આદર્શ દ્વિપ્રાંતમાળા-ભા. ૧ લો-આ. ૨ જો-બોધક ૮૧૯ દુકાં દણતો	૯૨૮	૫-૦
પંચાંગ. સં. ૨૦૦૬ તુ-અહલ ઘડોય	૧૧૨	૦-૯
ઉપદેશસારસંગ્રહ-મહાત્મા તત્ત્વજ્ઞાનરત્નો વેદ તુલ્ય બોધ ...	૩૮૪	૧-૮
આખ્યાનમાળા-ભાગ ૧ લો-બોધક આખ્યાનો	૭૦૮	૩-૦
સ્વાર્મ. રામત. શ્રી અંથ ૧ લો-એમના સદૃષ્ટેશ, વ્યાખ્યાનો દર્શાવે ...	૫૬૪	૩-૦
” ” ” ૪ થો-વિસ્તૃત ચરિત્ર તથા વેદાંતના ઉપદેશો	૬૭૨	૩-૮
વિવેકાનંદ-ભાગ ૮ મો-સ્વામીશ્રીના ઉપદેશો, બકેતયોગ, આશ્રિતિ ૨૭	૩૮૪	૨-૦
તુકારામગાથા-અંથ ૧ લો-૨ જો-બકેત, જ્ઞાન અને વૈરાગ્યપ્રેરક		
અખંડોનું સરળ ભાષાંતર	૧૮૪૦	૬-૦
ગુલામ સિંહ-સ્વ. મણિલાલ નલુભાઈ દિનેશીકૃત	૪૧૬	૪-૦
જ્ઞાનેશ્વર મહારાજ ને મહાત્મા એકનાથનાં ચરિત્રો	૫૦૪	૨-૮
સાંતની વાતો-મ્ધર્મ, નીતિ વગેરેનાં દર્શાવે	૨૬૪	૧-૮
ચેતન્યમહાપ્રભુ-ત્રણ અંથો, વિસ્તૃત ચરિત્ર (સચિત્ર)	૧૫૯૬	૮-૦
સંત તુકારામ-મહારાષ્ટ્રના સુપ્રસિદ્ધ સંતનું ચરિત્ર	૬૪૮	૩-૦
સ્વાર્મ. શ્રી બ્રહ્માનંદ ને શિવાનંદનાં ચરિત્રો-	૪૨૪	૧-૬
ભક્તચરિત્ર-બકતમાળમાં નહિ આવેલાં ચરિત્રો	૫૨૮	૨-૮
દુકાં, વાતો-અંથ ૧ લો-પ્રામાણિક નિદોષ ૬૬ વાતો	૫૮૮	૨-૮
” ” ” ૬ કો-સર્વ માટે ઉપકારક ૮૬ વાતો	૭૨૦	૨-૮
ભારતનાં, દેવ. આ-અંથ ૧ લો-પ્રાચીન યુગની સતીઓ	૭૩૨	૩-૦
” ” ” ૨ જો-મધ્યયુગના ઐતિહાસિક ચરિત્રો	૭૭૨	૩-૦
” ” ” ૩ જો-મધ્યયુગ ને અર્વાચીન યુગનાં ચરિત્રો ...	૮૦૪	૩-૦
મીતમદાસનો. વાણ. સજનો, ધેણ, હપ્પા, કક્કા, મહના કલ્યાણ ...	૫૬૦	૩-૦
સુબોધપુષ્પવાદિકા (ગુલારી) -મહાત્મા શેષ સાદીકૃત	૧૩૬	૦-૫
શુભસંગ્રહ ભાગ ૨ જો-દવાઓ ને જરૂરી માહિતી આપતા ૧૪૮ લેખો	૫૪૪	૩-૦
” ભાગ ૯ મો-દવાઓ ને જરૂરી માહિતી આપતા ૧૬૫ લેખો	૭૩૬	૩-૦
સાચું સ્વર્ગ-બકિત ને જ્ઞાનપ્રથમક સાદી વાતો	૪૬૨	૨-૦
સ્વર્ગનાં કુર્ચ-સદ્વર્તન રાખતાં શીખવનારો બોધ	૩૭૨	૨-૦
સ્વર્ગનાં સુક-મોક્ષમાર્ગ પ્રાપ્ત કરવાનાં ૧૨ પદ્યચર્ચા	૩૬૦	૨-૦
સ્વર્ગનું વિમાન-બકતના મહામાના ૩૨૫ દાખલા	૩૭૨	૨-૦

સ્વર્ગનો આનંદ-મક્તિ ને તેના પ્રકાશની સમજ	.	:	૩૬૦	૨-૦
સ્વર્ગનો ખાખનો-મક્તિમાર્ગ સમજવતું પુસ્તક	.	..	૩૧૨	૨-૦
સ્વર્ગનો પ્રકાશ-જ્ઞાન અને પરમાર્થની વાતો	.	.	૩૩૬	૨-૦
સમારમાં સ્વર્ગ-મૈસારને સ્વર્ગ જનાવતું પુસ્તક	.	.	૩૪૮	૨-૦
ગોલ્ડમુદંગ ને બીજાં દશ રત્નો-સરળ અર્થ માથે	.	.	૧૬૮	૧-૦
શાત્ર્લોહી ને બીજા ચાર રત્નો-સરળ અર્થ સાથે	.	.	૨૦૦	૦-૧૨
સ્તોત્રના ધાતુ-મર્મ ને વેદાત-તોતો અર્થ સાથે	.	..	૨૨૦	૦-૧૦
સર્વ વેદાત-સિદ્ધાંત-સારસ અલુ-બાબાતર સાથે	.	.	૨૭૪	૧-૪
વિવેચનુદામણિ-મરણ અનુવાદ સાથે	.	.	૧૬૦	૦-૧૨
એનાથી ભાગવત-એકનાથ મદારાજના વિવરણ સાથે	..	.	૬૦૦	૫-૦
મહાવાક્ય-ત્યાગસિ-૧૭૮ ઉપનિષદોના સારસ્થ મંથન, સરળ બાબાતર સાથે	.	.	૧૮૪	૦-૧૦
નિદુરનીતિ-મળ અનુવાદ સાથે	.	..	૧૬૮	૧-૦
આત્મગણનાત્કારની ક્ષેપાદી-આમી અપ્યોતિતીર્થ	.	.	૨૦૮	૧-૪
અપ્ય કૃત ગીતા-મુખારાવધારા સાથેની બીજી આવૃત્તિ	.	.	૧૪૪	૧-૪
અધ્યાત્મિક ગીતા-મૂળ સાથે મરણ બાબાતર	.	.	૭૨	૦-૮
ગીતા પુરુષાર્થબોધિની-એ પ્રથમા				
ભાગ ૧ લો-મૂળ સ્તોત્ર, ૫૬૨૦૬, અર્થ અને			૧૦૬૮	૧૦-૮
૨-૩ લો- ૫૬૨૦૬ સાતવલેકરજીની ટીકા સાથે				
જ્ઞાનસત્ર ગીતા-મૂળ સ્તોત્ર (અનુવાદી સિપિયા)	૩૬૮	૧-૪
મૂળ ૫ અગ્નિ ગીતા-માત્ર મંથન સ્તોત્ર, ૫૬ કરનાર મારે	.	.	૩૩૨	૦-૮
ગોક્ષમાળા-મીમંસા રાજ્યકૃત	..	.	૧૬૨	૧-૪
શ્રીરામપ્રજ્ઞા વાતાંકિય ભાગ ૨ લો-રામપ્રજ્ઞા કથામૃતથી આચરના ભાગમા				
આવતા ઉપદેશો તથા કથાપ્રમંજી	..	.	૩૧૨	૨-૦
ધર્મપદ-બોદ ધર્મનું ગીતા જેવું અમૃત પુસ્તક	.	.	૧૬૨	૧-૦
પર્યોક્ત-મુક્તિ મોના આત્મબોધ મારે સર્વોત્તમ મથ, દટોલો અને				
કૃતિ-અનુભવવાળી ટીકા સાથે	.	..	૨૬૪	૨-૦
પ્રજ્ઞામય જીવન-સુખી થવાના સરળ ઉપાયો	.	.	૧૬૨	૦-૧૨
પ્રજ્ઞામય જીવનનું ગુહસ્થ-સદુપદેશ, બાળનો પ્રત્યાદિ સાથે	.	..	૧૬૮	૧-૦
વિચારસાગર-૨૨ આદિતિ, શ્રીનિશ્વરદાસજીત વેદાતનો મદાન મંથ મૂળ				
દોહા, અર્થ તથા વિવરણ સાથે	૪૦૦	૩-૦
સૂર્યકાંત-મુમુક્ષુઓ મારે અત્યંત ઉપયોગી પ્રથ	.	.	૨૦૨	૨-૦
બાળસદુપદેશ-વાતાંકિયે ધાર્મિક શિશુ	.	..	૧૨૮	૦-૮
બાલસારત-(સચિત) સક્ષિપ્ત મદાબારત	..	.	૨૮૮	૧-૮
આખાદરણ-(મદાકવિ શ્રીમાનદત્ત) મોટા અક્ષરોમાં અક્ષરો				
સમોના અર્થ સાથે	૧૧૨	૦-૮
નળાખ્યાન-(મદાકવિ શ્રીમાનદત્ત) મોટા અક્ષરોમાં	૧૩૬	૧-૦

ભજનમંડલ-ગુદાગુદા સંતોનાં ૩૩૬ ભજનોનો સંગ્રહ	૨૪૦	૧-૦
શ્રી રમણ મહર્ષિ-મુધારાવધારા સાથેની ૨ જી આશ્રિત	૨૧૬	૨-૦
હંસ સહારાજ-વેદાંત જેવા મહાન વિપક્ષને વિવિધ દર્શાવે દ્વારા સરળ રીતે સમજાવતું પુસ્તક	૨૮૦	૨-૮
ક્રીશ્નારદામણિદેવ- (ચરિત્ર) લે. આનંદચૈતન્ય	૧૦૪	૦-૮

૩૫,૮૪૦ રૂ.૧૨-૭

નોંધ: ઉપર પ્રમાણે જવાસી પુસ્તકોનો સેટ, જેનું કાપેલું મૂલ્ય રૂ. ૨૧૨-૭-૦ છે તે, માત્ર રૂ. ૧૪૦-૦-૦માં મળશે. સેલ-ટેક્સ સાથે રૂ. ૧૪૪-૬-૦માં રૂબરૂમાં મળશે. બહારગામથી રેલવેરસ્તે મંગાવનારે રૂ. ૧-૧૦-૦ પેકિંગ-રવાનગી સાથે રૂ. ૧૪૬-૦-૦ મોકલવા. આ યોજનામાં છૂટક પુસ્તકો લેનારને પાંચા મૂલ્યે (પરીક્ષા ટકા વળતરથે.) પણ મળશે.

દે.જન. નં. ૨

અ.મ. સં. હિત્યશ્રેણી

જ્ઞાન-આશિષ-વર્ધક અને નિર્દોષ આનંદ મેળવી શકાય તેવું સાહિત્ય જૂલ ક્રિમતથી પૂરું પાડવાના ઉદ્દેશથી, નાની પુસ્તિકાઓ પ્રસિદ્ધ કરવાનું શરૂ કર્યું છે. ગરીબ પણ સંસ્કારી વર્ગ પોતાનો ગુનગ્રામ પ્રમાણે નાનો શો લાચણીરી વસાવો શકે એવો આશય છે.

આ શ્રેણીનાં નોંધે જણાવેલાં ૭૭ પુસ્તકોનો ક્રિમત રૂ. ૧૮-૫-૬ થાય છે. તે આખો સેટ લેનારને માત્ર રૂ. ૧૫-૮-૦ અપાયે. રૂબરૂમાં સેલટેક્સ સાથે રૂ. ૧૬-૦-૦માં મળશે.

ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાન

નિતિશતક-(શ્રીમદ્વૈકરિકૃત) સરળ

તત્ત્વજ્ઞાન ઉપનિષદ-સરળ અર્થ સાથે ૦-૩	અનુવાદ સાથે	૦-૩
શ્રી વેણુસહસ્રનામ-સરળ અર્થ સાથે ૦-૪	વૈરાગ્યશતક-(શ્રીમદ્વૈકરિકૃત) સરળ	૦-૪
સો મૂર્ખાઓનાં લક્ષણો-અર્થ અને સમજૂતી સાથે	અનુવાદ સાથે	૦-૪
દગ્ધ-દશ્ય વિવેક-સરળ અનુવાદ સાથે ૦-૨	પ્રમથન (૧) માંખીજના પોતાના શબ્દોમાં ૦-૩	
યક્ષ અને યુધિષ્ઠિર-યક્ષ અને યુધિષ્ઠિરનો સંવાદ મળતો પોતે સાથે સરળ ભાષામાં ૦-૩	” (૨) સંવ : શ્રી. વાલજી દેસાઈ ૦-૪	
દગ્ધનેયન (અવધૂત) દગ્ધનેયના ૨૪ શુભોર્તુ વર્ણન	શિવમહિમ: સ્તોત્રમ-મૂળ સાથે ભાષાંતર ૦-૬	
	કંઠાલરણ્યમ-પ્રાર્થનામંત્રો-અર્થ સાથે ૦-૩	
	તંત્રન, સાધના-લેખ આચાર્ય કૃતિમોહન સેન :	૦-૪

ગીતાસાર-દાદા કાવેન્દર ગીતાનું સક્ષિત દોહન ૦-૪	સતી સાવિત્રી-સત્યવાન ને સાવિત્રીની રોચક કથા ૦-૪
ગીતાગોથી-મગવદ્ગીતાની બાળગોથી- કમચોગના ૧૦૫ શ્લોકો, અર્થ તથા વિનૂત સમબૂતી સાથે ૦-૬	બાળકોના વિવેકાનંદ-૧૦ શ્રી મુદ્દલ દોહાર ૦-૪
ગીતાસંકલન-૨૦ શ્રી રમણ મદધિ બીજા ત્રણ સદતનો સરળ અર્થ સાથે ૦-૩	લક્ષ્મ અભરીય-ચરિત્ર ૦-૩
શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા-(૧૨ ને ૧૫ અધ્યાય) અર્થ સાથે ૦-૩	શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસ-કિશોરો માટે ૦-૬
ઉત્તરગીતા-તત્ત્વબોધનો મરળ અનુવાદ, મૂળ શ્લોકો સાથે ૦-૬	નાનલક્ષ બાપા-એક આદર્શ વૈદ્ય ૦-૪
મણિરત્નમાળા-શ્રીકૃષ્ણાર્યાર્થકૃત સરળ અર્થ શ્લોકો સાથે ૦-૧૧	નાનક-ટૂંક પ્રેરણાદાયી ચરિત્ર ૦-૬
પરમપુરુષાર્થ-લે૦ સ્વામી મદ્દતાનંદ, માનવજીવનનો ઉદ્દેશ દર્શાવતું પુસ્તક ૦-૬	સુદામાચરિત્ર-(કાવ્ય) પ્રેમાનંદન ૦-૩
આર્ય, બૌદ્ધ અને જૈન વર્મના મૂળ સિદ્ધાંતોનો સમન્વય-લે૦ પણિત મહેશ્વરદાસ દોશી ૦-૩	જન શેઠીદાસ-ભક્તવાદી ચરિત્ર ૦-૩
નારદના સંક્રિસ્ટો-શ્લોકો, અર્થ તથા વિવેચન સાથે ૦-૩	મેનાવતી ને ગોપીચંદ તથા ભર્તૃહરિ ને વિદ્યમ-લે૦ સ્વ કતાપી ૦-૩
જ્ઞાનના ઝરણા-(આરતિ ત્રીજી) ૦-૩	જેસલ ને તોડલ તથા જોલધર ને ગોપીચંદ-લે૦-સ્વ કતાપી ૦-૩
શ્રીરામકૃષ્ણ ઉપદેશ-બોધદાયક ઉપદેશો ૦-૫	શ્રીતેલંગ બ્વામી-વિશુદ્ધાનંદ તથા ખોડારીમાયાના ચરિત્રો ૦-૪
વિશ્વારૂપ્યોદય-સ્વામી માધવતીર્થકૃત ૦-૩	
ઉચ્ચ જીવન-વિદ્યાર્થીઓ માટે ઉપયોગી ૦-૩	
ધ્યાન અને જ્ઞાન-લે૦ સ્વામીશ્રી માધવતીર્થજી ૦-૩	
બસીમાં ભગવાને શુ ગાયુ ! ૦-૩	

જીવનચરિત્રો

રામાયણની રહસ્યકથા ૦-૧	
લક્ષ્મીજીવન-મદ્દતાન પ્રભુભક્તના જીવનપ્રસંગો ૦-૩	
ચંદ્રહાસ-મક્ત ચંદ્રદાસની કથા સારરૂપે ૦-૩	
લક્ષ્મીજીવન-ટૂંક જીવનચરિત્ર ૦-૬	

સતવાણી

ગીતાંજલિ-ચુરુદેવ ટાગોરની વિશ્વવિખ્યાત કૃતિ ૦-૬	
રો ભગનો-ચૂંટવાં ભગનો ૦-૬	
દોહારત્યાવલી-અર્થ સાથે ૦-૩	
હરિપાઠ-શ્રી જાનકેવ રચિત ૨૮ અબ ગો, સરળ ભાષાતર સાથે ૦-૨	
લક્ષ્મીચરિત્રના પદો-ટૂંક જીવનચરિત્ર સાથે ૦-૪	
ધીરા ભગતનાં પદો-લે૦ કુમરશી સંપદ ૦-૪	
લોખલભગતના ચાલખા-સં ૦-૬	
છાટમની વાણી-મહાત્મા છાટમના પસંદ કરી ચૂંટવાં ૬૬ પદોનો સંગ્રહ ૦-૪	
કબીરની સાખીઓ-ચુરુદેવની અર્થ સાથે ૦-૪	

વાર્તાઓ-નાટકો

બે ડોસાની જાત્રા-મં. ડોસ્તોયકૃત ૦-૩	
દયાળુ માતા-માવનારપરથી વાર્તા ૦-૪	
સરગુણી પુત્રી-પ્રેરક અને બોધક વાર્તા ૦-૪	

મદાલસા અને અલર્ક-ચરિત્ર સાથે
તત્ત્વજ્ઞાનનો ઉપદેશ ... ૦-૫
દુષ્ટતા ને શકુંતલા અને બાલક વાતો ... ૦-૬
ધાવણનું, ધાર ને બાલક વાતો-
માનવસ્વભાવ અને લાગણી
પ્રગટ કરતી ૪ વાતો ... ૦-૩

શ્રમણ નારદ ને પાંડુ ઝવેર-પદ્માવતી
દેસાઈ કૃત ... ૦-૩
સમ્રાટ શ્રેષ્ઠિક અને દેવ નંદા-જેન
સંસ્કૃતિઓની બે નાટિકાઓ ... ૦-૩
કેરીન- મોસમ ને બાલક વાતો-
માનવહૃદયની સારી-નરસી
લાગણીઓ વ્યક્ત કરતી થી,
સપદ્માની કસાયેલી કલમે લખાયેલી
૭ વાતો ... ૦-૫

અલ્હોબે અને નવું રેલવે સ્ટેશન-
શ્રી. સુનીલાક્ષ ૧૦ શાલ ... ૦-૪
એ વૃદ્ધ પુરુષ-લેખક સોપાન ... ૦-૪

કાવ્યો

મનને-(આવૃત્તિ ૨૭) ... ૦-૩
શ્રી. મંતોનો મડો-(આ. પી. ૭) લે. ...
શ્રી. ઈશ્વર ધોળકિયા : ... ૦-૪

બાળકોને ઉપયોગ.

બાળકોનાં રીતસાત-લે. સોમાભાઈ
ભાવસાર : બાળકોને સહવર્તન
શીખવના પાઠો ... ૦-૩
બાળકોનો આનંદ-બોધક પાઠો ... ૦-૬

આરોગ્ય ને વૈદક

જીવનચર્યા-દિનચર્યા, રાત્રિચર્યા,
ઋતુચર્યા વગેરે ... ૦-૬
માંદગીનાં કારણો ... ૦-૬
માંદગીમાં ઉપવાસ-આયુર્વેદ પદ્ધતિએ
માર્ગદર્શન ... ૦-૬
માંદગીના આહારવિહાર-આયુર્વેદ
પદ્ધતિએ માર્ગદર્શન ... ૦-૩
સોનેર-સ્વચ્છતા-લે. ડૉ. રસિકલાલ ... ૦-૬
કવાય-ઓષધિ-સો ઉપયોગી કવાયો ... ૦-૬
ચૂર્ણ ઓષધિ-સો ઉપયોગી ચૂર્ણો
બનાવવાની રીત તથા ઉપયોગ ... ૦-૩
પાક-ઓષધિ-શિયાળામાં ખાવા લાયક
૮૦ પાકો ... ૦-૬

વૈદકના અકસ્માત ઉપાયો-
(માલખેલોદય સદીક) ... ૦-૬
ગોરાકમાં ઝેર-ખેરાકમાં થતા ભેળસેળ
વિષે માહિતી ... ૦-૪
કુલપૃષ્ઠ સંખ્યા ૫૭૦૪, રૂ. ૧૬-૫-૬

નોંધ : હપર પ્રમાણે ૭૮ પુસ્તકોનો સેટ જેનું છાપેલું સૂચ્ય રૂ. ૧૬-૫-૬
શાય છે, તે માત્ર રૂ. ૧૫-૮-૦ માં મળશે. ટપાલરસ્તે મંગાવનારે સેલેક્સ,
પોસ્ટલ-પેકિંગ ખર્ચના રૂ. ૨-૧૨-૦ મળી કુલ રૂ. ૧૮-૪-૦
મોકલવા. રેલવેરસ્તે મંગાવનારે સેલેક્સ, પેકિંગ, રવાનગી વગેરે ખર્ચના
રૂ. ૧-૮-૦ મળી રૂ. ૧૭-૦-૦ મોકલવા.

સર્વોપયોગી સાહિત્યશ્રેણી

સર્વોપયોગી સાહિત્યશ્રેણી દ્વારા આજસુધીમા ૨૩ પુસ્તકો પ્રગટ થયા છે. આમાથી શ્રીજા ભાગના પુસ્તકો ઘોરાં સમયમાજ નવી આવૃત્તિ પામ્યા છે ગુજરાતના ઘરો ને પુસ્તકાલયોમા હજારો નકલો પહોંચી ગઈ છે.

આ શ્રેણીના નીચે જણાવેલા ૨૩ પુસ્તકોની કિંમત રૂા. ૧૬-૦-૦ થાય છે તે આખો સેટ એકસાથે લેના-ને માત્ર રૂા. ૧૨-૮-૦મા અપાયે સેલટેકમ સાથે રૂા. ૧૨-૧૪-૦મા રજૂમા મળયે.

- ૧ પ્રકાશનાં પગલાં-(સચિત્ર) આટલિ બીજી, લે. શ્રી દરસનદામ માણેજી
જમતના બિમબિત્ર ધર્મોતી પ્રેરક ધ્યાઓ ૧૨૮ ૦-૧૦
- ૨ રાખની દગલી-(સચિત્ર) આટલિ બીજી, લે. શ્રી 'સોહાન્ય'.
વાતોના રારપમા ગંસારતી સળગતી સમસ્યાઓ ૧૨૮ ૦-૧૦
- ૩ હાસ્યલટગ-(સચિત્ર) લે. જ્યોતીન્દ્ર દવે જીવનમા દેખાતા
પ્રમંગો ઉપરના દરાસ-નેઓ ૧૫૨ ૦-૧૦
- ૪ જીવનની કલા-ને. શ્રી રવિશંકર વિ મહેતા જીવનની સફળતા
મદિનું વ્યવહારુ માર્ગદર્શન ૧૪૦ ૦-૧૦
- ૫ જગતમાં જાણના જેવું-(સચિત્ર) લે. શ્રી છોટાલાલ કામદાર
જગતની અદ્ભુતતા ને ઉપયોગિતાનો સરળ પરિચય ૧૨૮ ૦-૧૦
- ૬ જીવન પરિવર્તન-(સચિત્ર) લે. શ્રી સોપાન જીવન-પદ્ધતીની
એક દરજ્જા-મ ગળ વાતો ૧૪૦ ૦-૧૦
- ૭ ઇતિહાસને અજવાળે-(સચિત્ર) લે. શ્રી, ઉદ્ર વસાવડા
ઇતિહાસની પરાક્રમી વ્યક્તિઓની જીવનરેખા ૧૩૬ ૦-૧૦
- ૮ ગામકે બોલે છે-(સચિત્ર) લે. શ્રી સ્ત્રીતાન મળિયા
હિંદના નમનારૂપ એક ગામડાનું જીવન ૧૪૪ ૦-૧૦
- ૯ શુદ્ધજીવનની કલા-(સચિત્ર) આટલિ બીજી લે. શ્રી 'સુમાન્યાઓ',
ધરમા સુખ ને સપથી કેમ રહી શકાય તેના સૂચનો ૧૨૮ ૦-૧૦
- ૧૦ શુદ્ધજીવનનાં દરજો-(સચિત્ર) શ્રી કુમુ રોહ આપણા શુદ્ધ-કુટુંબના
સાચા શબ્દચિત્રો ૧૩૨ ૦-૧૦
- ૧૧ મારો ભાગ્ય દેરા-(સચિત્ર) લે. શ્રી કાંતિલાલ પરીખ
ભારતવર્ષના સૌ દર્થ અને વર્ણધનો પરિચય ૧૩૬ ૦-૧૦

૧૨ આરોગ્ય સાવના-લે. શ્રી. હુંગરશી ધરમશી સંપદ :

આરોગ્યના સંરક્ષણ અંગે માર્ગદર્શન ... ૧૫૮ ૦-૧૦

૧૩ ભગવાનનાં છાન્દ-(સચિત્ર) શ્રી. પુરાતન શુચ :

હરિભક્તોના જીવન-પ્રસન્નતાના દ્રશ્ય ચિત્રાર... ૧૩૬ ૦-૧૦

૧૪ સાહસકથાઓ-લે. શ્રી. રમણીક અરાલવાળા :

લોકકથાશ્રુત્યે સાહસ કરનાર વીરાની કથાઓ ... ૧૪૪ ૦-૧૦

૧૫ ગુજરાતના સેવકો-લે. શ્રી. ચંદ્રકાંત શાહ :

ગુજરાતના ૪ મૂક સેવકોનાં જીવનચરિત્રો ... ૧૧૬ ૦-૧૦

૧૬ પટલાઈના પેચ ભાગ ૧ લે. શ્રી. ઈશ્વર પેટલીકર :

સામાજિક કુરુદિઓ પર વેધક દષ્ટિપાત ... ૧૫૨ ૦-૧૦

૧૭ પટલાઈના પેચ ભાગ ૨ લે. શ્રી. ઈશ્વર પેટલીકર :

સામાજિક કુરુદિઓ પર વેધક દષ્ટિપાત ... ૧૭૬ ૦-૧૦

૮ ગીતહોઈ. ને ઈ. જા. નાટકો-લે. સુરેશ ગાંધી :

તખ્તાલાયકીવાળાં પાંચ ગીત-નાટકોનો સંગ્રહ ... ૧૬૦ ૦-૧૦

૧૯ શ્રામરચના-(સચિત્ર) લે. શ્રી. રવિચંદર મહારાજ ... ૨૮૦ ૧-૪

૨૦ કંકુ ને હન્યા-લે. શ્રી. ઈશ્વર પેટલીકર ... ૧૬૨ ૧-૪

૨૧ પરમ પૂજ્ય બાપુ-લે. શ્રી. સોપાન તથા શ્રી. જી. રામચંદ્ર ... ૧૪૪ ૧-૦

૨૨ બાળકોની સાવજત-લે. શ્રીમતી જી. કે. ઉપાધ્યાય ... ૬૬ ૦-૧૦

૨૩ ખેડનાનો ખૂંદનાર-લે. શ્રી. પીતાંબર પટેલ ... ૧૩૮ ૦-૧૦

૩૩૭૪ ૧૬-૦

નોંધ : ઉપર પ્રમાણે ૨૭ પુસ્તકોનો સેટ, જેનું છાપેલું મૂલ્ય રૂ. ૧૬-૦-૦ થાય છે તે, માત્ર રૂ. ૧૨-૮-૦માં મળશે. ટપાલરસ્તે મંગાવનારે સેલેક્સ, પોસ્ટેજ-પેકિંગ ખર્ચાદિ ખર્ચ સાથે રૂ. ૨-૪-૦ મળી રૂ. ૧૪-૧૨-૦ મોકલવા. રેલવેરસ્તે મંગાવનારે પેકિંગ, સુકાદમી, સેલેક્સ વગેરેનો રૂ. ૧ સાથે રૂ. ૧૩-૮-૦ મોકલવા.

ચોજના નં. ૪

આરોગ્ય અને વૈદકના ગ્રંથો

નીચેના ૧૭ પુસ્તકોનું છાપેલું મૂલ્ય રૂ. ૨૩-૬-૦ થાય છે આખો સેટ લેનારને માત્ર રૂ. ૧૭-૮-૦મા અપારો સેલેટેડ્સ માથે રૂ. ૧૮-૦-૦મા રૂબરૂ મળશે.

સુશ્રુત-આયુર્વેદ-આ ગ્રંથમા, મનુષ્ય-શરીરના ભાગો અને હાડકાનું જ્ઞાન, જીવનગુદા દરહોના નિર્માનની સમજ, દરહોના ઉપચારો અને જરૂર પડે સત્ત્વક્રિયાનો વિધિ દર્શાવ્યો છે .	૧૩૭૨ ૧૫-૦
ધરધરનો વૈદ્ય-રાજવૈદ્ય અમાચકર મહાવાળા ત્રેલિત આ ગ્રંથમા દરદો અંગેની માહિતી, લક્ષણો અને ઉપચાર આપ્યા છે .	૧૬૦ ૧-૮
વૈદક મળ્ય ધી વિચારો-આગ ૦ ને ૧૨૮ ઉપયોગી સેપોનો મંગલ હર ઉતારવાના તાત્કાલિક ઉપાયો-સ્થાવર તથા જંગમ હેરના અકસીર ઉપાયો	૪૩૨ ૧-૧૨ ૬૬ ૦-૧૦
આરોગ્ય વિષે સામાન્ય જ્ઞાન-લે. મ. ગાંધીજી શરીરરચના, હવા, પાણી, ખોરાક, ઇસરત, કષણ, પાણીના તથા માટીના ઉપચાર, ગર્ભ વેળા સ્ત્રીપુરુષનું કર્તવ્ય વગેરે	૧૨૮ ૦-૧૦
ખોરાકના શુદ્ધિદાય-ને. ડો. રસિકલાલ જે પરીખ આપણા રાજના ખોરાક માટે આયુર્વેદિક પદ્ધતિએ માર્ગદર્શન આપતું પુસ્તક .	૧૦૦ ૦-૧૦
ખોરાકમાં હર-ખોરાકમા થતી ભેળસેળ વિશે ઉપયોગી માહિતી	૮૦ ૦-૪
માંદગીમાં ઉપવાસ-આયુર્વેદ પદ્ધતિએ માર્ગદર્શન	૧૧૬ ૦-૬
પાક-ઓપધિ-શિયાળામાં ખાવા લાયક ૮૦ પાકો	૮૦ ૦-૬
વૈદકના અકસીર ઉપાયો-(ખાલખોપોદય) સહીક	૧૧૨ ૦-૬
જીવનચર્યા-દિનચર્યા, રાત્રિચર્યા, ઋતુચર્યા ને સદ્વર્તનના નિયમો	૮૦ ૦-૬
સોનેરી સૂચનો-(આયુર્વેદના) લે. ડો રસિકલાલ પરીખ	૧૧૨ ૦-૬
ક્યાથ-ઓપધિ-સો ઉપયોગી ક્યાથો ખનાવવાની રીત ઉપયોગ સાથે	૬૪ ૦-૬
ચૂર્ણ-ઓપધિ-સો ચૂર્ણો ખનાવવાની રીત તથા ઉપયોગ	૭૨ ૦-૩
મંદગીનો આહારવિહાર-આયુર્વેદ પદ્ધતિએ માર્ગદર્શન	૬૪ ૦-૩
માંદગીનાં કારણો-રોગથી બચવા માટે ઉપયોગી	૬૬ ૦-૬

૩૧૬૬ ૨૩-૬

- નોંધ ઉપર પ્રમાણે ૧૭ પુસ્તકોનો સેટ, જેનું છાપેલું મૂલ્ય
રૂ. ૨૩-૬-૦ થાય છે તે, માત્ર રૂ. ૧૭-૮-૦મા મળશે બહાર-
ગામથી રેલવેરસ્તે મંગાવનારે સેલેટેડ્સ, પેકિંગ-રવાનગી, સુકાદમી
વગેરે ખર્ચના રૂ. ૧-૮-૦ વધુ ગણી રૂ. ૧૮-૦-૦ મોકલવા

શ્રી રામ મિલ્સ લિ.

બારીક સુતરમાંથી ફેન્સી મર્સાદીઝ

કાંપડ

જેવું કે:-

દા.તિર., સ.ડી.એ. (પ્લેન, ટોપી તથા જેકર્ડ બોર્ડર),

વોયલ્સ (પ્લેન તથા રોક),

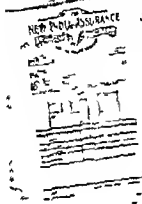
જાતજાતની કલર શર્ટિંગ્સ, પોપલિંગ,

મલમલ તથા લાંગડલેથ વગેરે

બ.ન.વ.ન.ર

મીલ તથા એફિસ:-ફરગ્યુસન રોડ, પેરેલ.

મુંબઈ

નવીનિશીર
ઇન્સ
નશીર

ધી નુ ઇન્ડીયા, ઇન્સુરન્સમાંથી કદાવેલી
એક સમગ્ર પોલીસી આ ખાણકુળ
આવનીમાવનુ ભવિષ્ય અને સલામત
યોજનાનુ સ્થાન નક્કી કરી આપશે

हालांता रेड,
अंश-५

સુતરાઉ અને રેશમી કાપડ

આધુનિક યંત્રસામગ્રીથી જથ્થાબધ
રંગવાનું, છાંપવાનું અને ધોવાનું ઔદ્યોગિક કેન્દ્ર
અને

આર્ટ સીલકના અગ્રગણ્ય ઉત્પાદક

ખેતાણી ટેક્સટાઇલ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિ.

૧૦૬, બજાર વોર્ડ, જૂના કુર્લા

ફોન ૮૭૦૩૯ મુંબઈ

જન્મભૂમિ એમ્બસ, ફોર્ટ રટ્ટીટ

ફોન ૨૨૮૬૬ મુંબઈ

સૌરાષ્ટ્ર ઈજીનિયરિંગ કોર્પોરેશન લિ.

મીકેનીકલ ઈજીનિયર્સ એન્ડ મશીનરી મર્ચન્ટસ

મેન્યુફેક્ચરર્સ એન્ડ ફાઉન્ડર્સ

આર્ટ સીલક મશીનરીના રપેશિયાલીટ

ખાસ કરીને

સાઈઝિંગ, વાઈડિંગ, વોરપીંગ વગેરે

વીજળીની શક્તિ (પાવર) રાષ્ટ્રીય બળનો પાયો છે
વીજળીની જ્યોત ઉદય અને સૌખ્ય માટે જરૂરી છે.

૨૫ વર્ષથી જનતાની સેવા કરી રહેલી.

પૂના ઇલેક્ટ્રિક સપ્લાઇ કું. લિ.

નાસિક દેવલાલી ઇલેક્ટ્રિક

સપ્લાઇ કું. (લિ. મિટેડ)

ભરૂચ ઇલેક્ટ્રિક સપ્લાઇ કું. લિ.

મિ. જિ. ડાયરેક્ટર

ગે. કલેક્ટર હ. રકા. કા. સ. સે. ર. રક.

સ્ટેન્ડર્ડ બ. ટેકેન્ગ, હોર્નબે. રોડ, મું. બ. ઇ.

લેખકોને

★ ‘અખડ આનંદ’ ની-લેખ-પસંદગીનું ધોરણ પાછળ એ વર્ષમાં લખાઈ નિશ્ચિત થઈ ચૂક્યું છે ‘અખડ આનંદ’ કોઈ ચોક્કસ વિષય કે વર્ગનું માસિક નથી, એ સર્વોદ્દેશીય અને સર્વોપયોગી થાય એવા અમારા પ્રયત્નો છે

★ સાહિત્યના કોઈ પણ પ્રકારને-વાર્તા, તત્ત્વજ્ઞાનસરિત્ત, કથાઓ, પ્રશ્નચક્ર, રેખાચિત્ર, પત્ર, નિમંધ, પરિચય, પ્રવાસ-વર્ણન વગેરે કોઈ પણ રૂપમાં માનવહૃદયને જીએ લાવનારા, પ્રેરણા આપનારા ઉપયોગી વિચારો ગૂંથાયા હોય તેવા તમામ પ્રકારનાં લખાણો ‘અખડ આનંદ’ માટે સ્વીકારવામાં આવે છે એ સહી બાધામાં ને મરણ મૈત્રીમાં આલેખાયેલાં હોવાં જોઈએ ધર્મ, તત્ત્વજ્ઞાન, વિજ્ઞાન, સમાજશાસ્ત્ર, માનસશાસ્ત્ર, શિક્ષણ-શાસ્ત્ર, રાજકારણ, અર્થકારણ, સામાજિક પ્રશ્ન, નિહોંષ આનંદ કે જ્ઞાન આપતા પરિચયો વગેરેને સ્થાન છે

★ ‘અખડ આનંદ’ પ્રત્યે ગુજરાતના લેખકો, વિદ્વાનો, વિજ્ઞાનીઓ, રાજ્યસેવકો, અભ્યાસીઓ, લોકસેવકો, સાધકો અને ધર્મજ્ઞો મમતા રાખે છે અને તેથી લેખો પુષ્કળ પ્રમાણમાં આવે છે તત્ત્વો તરફથી સામાન્ય રીતે લેખના સ્વીકાર-અસ્વીકારનો નવાજ એક અડવાડિયામાં આપવામાં આવે છે, પરંતુ લેખ ચોક્કસ કથા માસમાં પ્રસિદ્ધ થશે તે કહેવાનું સુરક્ષિત હોય છે લખાણોની પસંદગીમાં મૌલિક કૃતિને પ્રથમ સ્થાન આપવામાં આવે છે, પરંતુ સારી વસ્તુના સારા અનુવાદો પણ સ્વીકારાય છે કોઈ પણ કૃતિની નવાજદારી તો

લેખકની જ રહે છે.

★ લખાણ પ્રસિદ્ધ થતા જ લેખકને એક, થોડા પુરસ્કાર અને લખાણની છૂટી પાસ પ્રતો મોકલી આપવામાં આવે છે આ બાબતમાં ‘અખડ આનંદ’ ખૂબ નિમનિત છે

★ અસ્વીકાર પામેલા લેખની સાથે તેનાં કારણો આપવાનું અતિ મુશ્કેલ છે એવી ચચોમાં ઊતરવું પડે છે કેટલાક લેખકોને માફ પણ લાગે છે એટલે એ વર્ષના અનુભવ પછી ‘અસ્વીકાર્ય’ એવી નોંધ સાથે લખાણ પાછું મોકલવાનું નહીં કરવું પણ છે લેખકો આ બાબતમાં ગેરસમજ ન કરે એવી વિનંતિ છે. લખાણના અસ્વીકારના અનેક કારણો કોઈ શો છે

★ લેખકની કૃતિ શાલીથી, કાગળની એક જ બાજુએ, સારા અક્ષર લખેલી હોવી જરૂરી છે અંગ્રિજી, સંસ્કૃત કે બીજી કોઈ ભાષાના અવતરણો મૂક્યાં હોય તો તેનું ગુજરાતી ભાષાનું આવશ્યક છે સ્વીકાર-અસ્વીકારના નવાજ માટે અને અસ્વીકાર પામેલું લખાણ પાછું મેળવવા માટે ટપાલ-ખર્ચ મોકલવું આવશ્યક છે જેનું ટપાલખર્ચ ન મળ્યું હોય તે લખાણને એકાદ માસ પછી રદ કરવામાં આવે છે

★ તંત્રી સાથેનો તમામ પત્રવ્યવહાર કરવાનું, લખાણો મોકલવાનું, બદલાના પત્રો મારેનું સરનામું નીચે પ્રમાણે છે

તંત્રી ‘અખડ આનંદ’

ગુલબહાર, મેટ્રો પાછળ,
એરેક શેડ, મુંબઈ-૧

વિષય	લેખક	પૃષ્ઠ.
૧ લાગણીનું મોહનું	શ્રી	૧
૨ ભગવાન	શ્રી રવીન્દ્રનાથ ટાગોર	૩
૩ દીવો (કાવ્ય)	શ્રી વેણીભાઈ પુરોહિત	૪
૪ ત્રણ વેવેક	શ્રી કિશોરલાલ મંદસરવાળા	૫
૫ સંતકવે ર વેદાંસ	આચાર્યશ્રી હિતિમોહન સેન	૯
૬ ઉપવાસની સાંકળ	શ્રી ચંદ્રશંકર પ્રા. શુક્લ	૧૯
૭ મોટા થવાનો કામિયો	શ્રી ન્યોત્તીંદ્ર દવે	૨૭
૮ ગળ્ય છો! (નાટક)	શ્રી ગુલાબદાસ બ્રોહર	૨૯
૯ પ્રજાસત્તાક રાજ્યો	શ્રી દેવેન્દ્રરાય પુ. મજમુદાર બી. એ.	૩૮
૧૦ આઝાદી કાશ્મીર (કલ્પના-પ્રવાસ)	અખ્યા. મનસુખલાલ ઝવેરી એમ. એ.	૪૪
૧૧ આયુર્વેદનું ઔષધિસાસ્ત્ર	શ્રી વલ્લભરામ વૈદ આયુર્વેદાચાર્ય	૫૦
૧૨ પરમ હિતૈષી પરમાત્મા (ધર્મકથા)	શ્રી રામનારાયણ ના. પાઠક	૫૯
૧૩ શ્રદ્ધા	શ્રી જનાર્દન પ્રભાસ્કર	૬૪
૧૪ નૃત્ય	શ્રી શાંતિલાલ ઠાકર એમ. એ.	૭૨
૧૫ હિંદમાં કાપડઉદ્યોગ	અખ્યા. એમ. પી. ગાંધી એમ. એ.; એફ. આર. ઈ. એસ.; એફ. એલ. એલ. જે. પી. ૭૬	
૧૬ મળૂરો માટે આસ્થા ધર	શ્રી મળનન વિ. પાઠક સ્થપતિ	૮૦
૧૭ બાળકની કુતૂહલવૃત્તિ	શ્રી પુરુષોત્તમ હનનલાલ શાહ એમ. એ. બી. ડી.	૮૫
૧૮ શ્રીમંતાઈની શોધમાં (વાર્તા)	શ્રી હનનલાલ પરમાર	૮૮
૧૯ ગંભાવતરણનું રહસ્ય	શ્રી બિહારીલાલ લલ્લુભાઈ પરીખ	૯૬
૨૦ આરોગ્યસાધના (આરોગ્ય)	ડૉ. સોભાગચંદ લ. બાવીશી	૧૦૦
૨૧ શ્વેત સમનતા ઉપચાર	વૈદ ગણાભાઈ મનસુખરામ પુરોહિત	૧૦૭
૨૨ ચંદ્રનું પર્વટન	શ્રી કૃષ્ણદાસ હોટગાવાળા બી. એલ. સી.	૧૦૯
૨૩ રૂદ્રમહાલય (સંશોધન)	શ્રી કનૈયાલાલ બાઈશંકર દવે	૧૧૪
૨૪ વધુ અનાજ ઉગાડો	શ્રી પ્રણુમન દેસાઈ એમ. એસ. સી. (એગ્રોનીમા)	૧૧૯
૨૫ યુગપ્રવાહ	શ્રી સોપાન	૧૨૩
૨૬ સંસ્થા-સમાચાર	કામલેશ	૧૨૭

સરસ્વ સાહિત્ય વર્ષક કાર્યાલય તરફથી તૈયાર : સોપાન

મુદ્રક અને પ્રકાશક : ત્રિલુક્મહાસ ૬૦ ઠાકર

મુદ્રણ અને પ્રકાશન સ્થાન : સરસ્વ સાહિત્ય મુદ્રણાલય, રાયખડ-અમદાવાદ

સાગરની તીર્થ

વર્ષ ૩, અંક ૪]

તંત્રી : સો પાન

[ફેબ્રુઆરી ૧૯૫૦

લાગણીનું મોજું

તમને યોતાને અનુભવ હશે કે કોઈની લાગણી તો અનેકવેળા થઈ આવે છે, પરંતુ એનું મજાટીકળુ ટરેક વખતે થતુ નથી પિત ઉપર પુત્રને ક્રોધ આવે કે શેઠ પ્રત્યે નોકરને રોષ હોય, ત્યારે પણ ઘણાખંડ દાખલાઓમાં એ સમસ્યા ખેંચી રહે છે જ્યાં ક્રોધ મજાટ કરવામાં વિશેષ ક્રોધના ભોગ ખાની જવનો લય છે, ત્યાં માણસ ક્રોધ ગળી બાય છે અથવા તો છાનો રીતે નિદાના રૂપમાં વ્યક્ત કરે છે જે ક્રોધ સમજાવૃત્તિ દબાવાતો નથી તે અનેક વિકૃતિઓ ઊભી કરે છે સસાગનાં ઘણાખંડ વેગરે દબાયેલા ક્રોધના પગિલાઓ છે એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી વિપરીત સંજોગોમાં આપણા રોષ કે અન્યાયની સામે મણસ ખેંચી શકે નથી તે એમ ન માની લેવું કે આપણે એના પ્રત્યાઘાતમાંથી બચી ગયા છીએ આપણે કરેલા અન્યાય વિપરીત સંજોગોવાળા માણસની છાતીમાં સઘનઈ બાય છે અને સમય આવે અનેકરૂપે એ બહાર આવે છે આવી સ્થિતિ કરતાં તો ક્રોધ મજાટ થઈ બાય એ વધુ સારું છે

સખળની પાસે નિર્બળનો ક્રોધ વ્યક્ત થતો નથી પણ યોતાથી નિર્બળની પાસે તો તરત જ વ્યક્ત થઈ બાય છે એવો સૌ કોઈનો અનુભવ હશે નાના બાળક ઉપર ક્રોધ ન કરનાર માતાપિતા મળવા મુશ્કેલ છે જ્યાં યોતાને ગરજ ન હોય ત્યાં નોકર ઉપર ક્રોધ ન કરનાર કેટલા માલિકો હશે? આપણા ઘરમાં પણ એ જ જોવા મળે છે જેના હૃદયમાં અધિકાર છે તે પુત્ર હોય તો તે લાચાર પિતા ઉપર અને વડ્ડ હોય તો એ નિરાધાર સાસુ ઉપર ક્રોધ કરી રાકે છે. સખળ પાસે જેમ ક્રોધ દબાય છે તેમ નિર્બળ પાસે સહજમાં અને વધુ ભોગવૃત્તિ વ્યક્ત થાય છે

આપણે સૌ ક્યાક નાના છીએ અને ક્યાક મોટા છીએ, ક્યાક સખળોમાં સખળ છીએ અને ક્યાક સખળોમાં નિર્બળ છીએ જ્યાં નિર્બળ હોઈએ ત્યાં ક્રોધ સહેન કરવો પડતો હોય તો સમજાવૃત્તિ એ લાગણીની તીવ્રતા ઓછી કરીએ, જેથી આપણા અંતરમાં ક્રોધ કરનાર પ્રત્યે વૈરવૃત્તિ ઘર કરી ન મેંસે એવી વૈરવૃત્તિ આપણા વિકાસને રૂધે છે આખલી ખુદ્દિ સ્વછ રાખવા ને માણસાઈનો વિકાસ સાધવા માટે લાગણીની શુદ્ધિ અત્યંત આવ-

છે. એને મારા ખોળામાંથી લિચકી લેશે નહીં.’

લગવાને કહ્યું: ‘લલે!’

પાસેના જ ઘરનાં મંછામાસીએ આ માતાને વિશે જ લગવાને કહ્યું:

‘લગવાન, એ કમળામાં જુમારી વણી છે. દરરોજ નવાંનવાં ઘરેણાં પહેરીને બાણે દુનિયામાં એના જેવું ખીજું કોઈ છે જ નહીં એમ માનતી હતી. તમે એના છોકરાનું ગળું દૂધી નાખ્યું તે તો સારું જ થયું છે. દયામંય! એ કમળાને સારી સરખી શિક્ષા કરજો.’

લગવાને કહ્યું: ‘ઠીક!’

ફિલસૂફે કહ્યું: ‘લગવાન, હું તમને સમજવા ચાહું છું.’

લગવાને કહ્યું: ‘સારું!’

ચીન દેશમાંથી ચિત્કાર ઊઠ્યો:

‘જાપાનાઓના પંજામાંથી અમને બચાવો, પ્રભુ!’

લગવાને કહ્યું: ‘વાત!’

ખંજાળાને એક તરણે લગવાનનાં ચરણ-

કમળ પકડી ખેંઠા. એ કહે:

‘કોઈ પણ સંપાદક મારા લેખ છાપતો નથી. ‘પ્રવાસી’માં મારા લેખ છપાય એવું ક્યંતું છું. રામાનંદજીજીને જરા સહૃદય થવાનું કહો ને!’

લગવાને કહ્યું: ‘ઠીક!’

વચમાં સહેજ વખત મળ્યો કે તરત જ લગવાને પાસે ખેંઠેલા બ્રહ્માને પૂછ્યું: ‘તમારે ત્યાં થોડુંક સરસવતું તેલ તો હશે ને?’

બ્રહ્માએ કહ્યું: ‘હા, છ: એની શી જરૂર પડી?’

લગવાને કહ્યું, ‘મારે સહેજ કામ છે. આપેશો ને?’

બ્રહ્માએ ચારે મુખથી કહ્યું: ‘જરૂર, જરૂર.’

‘બ્રહ્માને વેરથી સારી ખાતનું સરસવતું તેલ આવ્યું. તરત જ લગવાને એનો નાસ લીધો ને નિદ્રાધીન થઈ ગયા. હજી સુધી એમની જિંઘ પૂરી થઈ નથી.

‘વનકૂટ’માંથી અનુવાદક: અધ્યા. સુરેશ હ. જોષી

★

દ.દે.

મારા ઘટમાં ધીનો દીવો, રામ!

મારા ઘરમાં ધીનો દીવો...છં

એજ મારા તનનાં અંતરપટમાં

રામ! મારા મનનાં સ્વચરાચરમાં રે...

અમમ ધીનો દીવો...છં

ઘટમંદરમાં...

ઘરમંદરમાં...

અમમ ધીનો દીવો...છં

દમટમટો ટોલે છે હસસુખ,

હું છુ એ અજવાળે, રામ!

હું છુ એ અજવાળે.....છં

ખખર નક્કી એ અમમગિયાને

કેવા પદને પીતો, રામ!

મારા ઘટમાં ધીનો દીવો...છં

ઘટમંદરમાં...

ઘરમંદરમાં...

અમમ ધીનો દીવો...છં

આ પછુ તે પેટાંબો રામ!

એ પછુ તે ચેતાંબો રામ!

એ પછુ તે ચેતાંબો.....છં

દુનિયાં અંધારાંતો દરિયાં...

એ દરિયાનો મરજવો, રામ!

એ દરિયાનો મરજવો.....છં

મારા ઘટમાં

રામ! મારા ઘરમાં

ધીનો દીવો.....છં

વેણીભઈ પુરોહિત

ત્રણ વિવેક

શ્રી હિશોરલાલ મશરૂવાળા

વિવેક તથા શાસ્ત્રવિવેકના લેખકે નિઃશ્રવિવેકને જ આખરી કરોટીરૂપ આપી ગણાવ્યો છે ગુજરાતીમાં આ લેખ શ્રી રમણીકલાલ મોદી દ્વારા પ્રાપ્ત થયો છે

૧ છતાં અકનો મારો લેખ વાંચીને એક લાઈએ પૃછણ છેન્કે જ્યારે સર્વમાન્ય ધર્મશ્રધ્ધાના પણ અર્થોમાં મોટામોટા વિદ્વાનોમા તીવ્ર મતભેદ રહે છે, ત્યારે સાધારણ માણસ, જે કેવળ અનુવદ દ્વારા મૂળ ગ્રંથ વાંચી શકે છે તે, કેણુ ઠીક કહે છે અને કોણુ ઠીક નથી કહેતું એની કેવી રીતે તપાસ કરે અને નિર્ણય કરે ? અને પછી કેવી રીતે ધર્મશ્રધ્ધાનો લાલ ઉઠાવે ?

ક્યારે પણ નિર્ણય કરવામા ભૂલ ન થાય એવા બિલકુલ સગળ નિયમ બતાવવો કઠણ છે, તોપણ કંઈક તો યોતાની સમજથી અને કંઈક કેટલીક બાબતો ધ્યાનમાં રાખવાથી ધર્મશ્રધ્ધા અને મહાપુરુષોના વચનોનું વાચન-મનન આપણી બુદ્ધિ સ્પષ્ટ કરવામા અને સસ્કષ્ટ સુધારવામા થણુ લાસદાયક થઈ શકે છે

સત્પુરુષોએ કહ્યું છે કે કઠણ પ્રશ્નોમા આપણે ત્રણ અનુસરો મેળવીને બેઠાં બેઠાં જે પ્રમાણે જે મોટી સંખ્યાઓનો (ધારો કે ૬૪૮૭૯ અને ૩૬૬૫૪ નો) ગુણકાર કરવો હોય અને તેની લઘુપદ્ધતિને આપણે ન બણતા હોઈએ તો પહેલાં આપણે ૬૪૮૭૯x૩૬૬૫૮ નો ગુણકાર કરીને બેઠાં પછી ૩૬૬૫૮ x૬૪૮૭૯ નો ગુણકાર કરીને બેઠાં અને ત્યાગ પછી જવાબને મેળવીશુ કદાચ જવાબને એક ગુણકથી લાગીને તપાસીશુ છતાં એ ભૂલ ન,

કોઈ પણ તાપ્તના શૂલકાલીન વારતા એવા લેખતા ધર્મશ્રધ્ધાના અર્થો તારવવામા મોટામોટા વિદ્વાનો પણ પરસ્પર વિરોધી મતભેદ રજૂ કરે, ત્યારે અનુવાદો દ્વારા જ તે થયતું પાન કરી શક્યાર સામાન્ય માનવીએ કોણુ ચાલુ ? ધર્મશ્રધ્ધાનો મૂળ ઉદ્દેશ કયો હોય છે ને તેમા કોણુ કંઈ રીતે પ્રવેશી બચ છે તે કાખલા સાથે વર્ણવીને નિઃશ્રવિવેક, તત્ત્વ

ગ્રંથી બંધ તેની ખાતરી કરી લેવા માટે ખીજ કોઈ ખાસે તે હિસાબ કરાવીશુ અને છેવટે બે કોઈ પુસ્તકમા એવા હિસાબો તૈયાર આપ્ય હોય તો તે સદ્દે મેળવીશુ અને પછી જ યોતાને બિલકુલ નિશ્ચિત માનીશુ ખીજ પાસે જ્યારે હિસાબ કરાવીએ ત્યારે કોઈ નવા શિષાઈને આપણે પ્રમાણ નહીં માનીએ પણ આપણાથી વધારે ભૂલવગરના ગણિત-શાસ્ત્રીનો આશરો લઈશુ અને જેની છપાઈમા ભૂલો ન હોય એવા પુસ્તકને બેઠાં, કારણકે આપણે બણીએ છીએ કે આ આકાશોનું કામ છે અને ઘોડી ભૂલથી થણો કપ્પૂ પડી બચ છે

એજ પ્રમાણે જીવનના અને ધર્મઅધર્મના ઝીણા પ્રશ્નોમા ત્રણ પ્રકારે વિવેક કરવો પડે છે પહેલાં તો યોતાની બુદ્ધિ અને લાવનાને બેટલી શુદ્ધ અને નિર્મળ ભૂમિકા પર લાવી શકાય તેટલી ભૂમિકા પર લાવીને વિચાર કરવો. બેઠાંએ વિચાર કરવામા આપણું અનુભવની તર્ક બેઠાંએ, કલ્પના અને તરંગો કે તર્ક અને અનુભવોની તર્ક નહીં અને વિવેક કરવામા યથાસંભવ આપણને શું અચિન્ત્ય અને શું અચિત્કર છે એ તર્ક ન ભેતા યોતાને અને ખીજાઓને માર્ટે શુ હિતકર છે અને શુ અહિતકર, શુ સત્ય છે અને શુ અસત્ય એનો ખ્યાલ કરવો બેઠાંએ એ પરથી જે પરિણામ પર આપણે આવી પહોં

ચીએ તે થશે નિઃશ્વિવેદ.

પરંતુ સંભવ છે કે આપણી હૃદય-લાવનાઓ, સંસાર અને જીવનનું આપણું અજ્ઞાન કે અધૂરું જ્ઞાન આપણને ભૂલ ખવડાવે અને આપણે સત્યને ભૂટું સમજીએ અને ભૂટાને સત્ય; તેથી જે પ્રમાણે પેલા મોટા શુણાકારનો હિસાબ ખીબા સારા જણિતશાસ્ત્રી પાસે કરાવીએ છીએ તે જ પ્રમાણે આપણે પોતાના જમાનાના ખીબ તજ્જનોનો અનુભવયુક્ત અભિપ્રાય એવો બોઈએ. આપણાં પરિણામ અને એમનો અભિપ્રાય જ્યારે એક જ હોય, ત્યારે તે 'વાતવધારે પાકી થાય છે. આ થયો તજ્જવિવેક.

પરંતુ આ તજ્જવિવેક કરવે: પણ સહેલો નથી, ખસકે તે વધારે યુવ્યવસ્થામાં નાખનારો પણ થઈ શકે છે; કારણકે કોને તજ્જ કહેવા એ 'ઠરાવવું' મુશ્કેલીસરું થાય છે. કેવળ તે વિષયનો જ નહીં, પણ સર્વસાધારણ રીતે જે સારો પડિત છે, ઘણું સૂક્ષ્મ તાર્કિક છે, જેણે ઘણું પુરુષાર્થ પણ કર્યો છે, મોટાં કામો ત્યાં કર્યાં છે-સંગઠિત કર્યાં છે અને સફળતાથી ચલાવ્યાં છે, જે વૃદ્ધ છે, કુનિયાનો અનુભવી છે, જેણે દેશવિદેશ બોયા છે, જે સારો ચારિત્રવાન પુરુષ પણ છે અર્થાત્ ત્યાગી છે, પ્રજાચારી છે, વણી મુશ્કેલીઓ સહન કરી શકે છે, સેવાલાવી છે, પોતાના શિષ્યો અને મિત્રો પરંતુ વર્ણ વાત્સલ્ય અને પ્રેમ રાજે છે, જેણે ઘણા જપ-તપ-યોગ કર્યાં છે, અને જેનામાં ખીબ પણ અનેક સદગુણો છે, જે જીવ-ઈશ્વર, માયા-બ્રહ્મ, સચ્ચ-નિર્ગુણ, આસ્પ્રિત-અનાસ્પ્રિત, લેપ-નિર્લેપ-સાક્ષીત્વ, જ્ઞાન-લક્ષિત-કર્મ આદિ, વેદાન્તમાં નિપુણ છે, ઘણા શિષ્યોનો સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મ છે એવા પુરુષને તજ્જ સમજવો એ સ્વાભાવિક છે. એવા પુરુષોનો આ ખાખતમાં શો અભિપ્રાય છે એ બોલું તે તજ્જવિવેકમાં તદ્દન યોગ્ય

માનવામાં આવશે. પરંતુ એવા બે તજ્જનોના અભિપ્રાય એકબીબી બીલટો પડે છે, ત્યારે જ યુવ્યવસ્થા પેદા થાય છે, તે વખતે શાસ્ત્રોમાંથી ત્રીજી સપ્રિતી મેળવવી એવો રસ્તો પતાવવામાં આવ્યો છે; અર્થાત્ પ્રાચીન મહાપુરુષો અને અનુભવીઓનું શું કહેવું છે? તેઓ શું શિખવાટે છે? પરંતુ તે પંજી એક જાતનું તજ્જ-પમાણ છે. એક અર્થાચીન છે, ખીબું પ્રાચીન છે. શાસ્ત્રો પણ જુદીજુદી જાતનાં હોય છે અને તેના અર્થ કરનારા પણ જુદાજુદા હોય છે. અને ઘણીવાર તો તેમને બોઈને પણ યુવ્યવસ્થા તો જેમની તેમ ભીમી રહે છે. ત્યારે શું કરવું? જેનાથી આપણે બે મોટા તજ્જનોને માપીએ તે કઈ વસ્તુ છે? આ પ્રમાણે તજ્જવિવેક અને શાસ્ત્ર-વિવેક કરવામાં પણ નિઃશ્વિવેક કરવો પડે છે.

અહીં આપણે પ્રાણી, માનવ અને ઈશ્વર-ત્રણેમાં રહેલા મત્ત્યક્ષ ફરકને સમજવાની જરૂર ભીમી થાય છે. માણસ પ્રાણી જો છે, પરંતુ તે પ્રાણી જ નહીં, તેનાથી આગળ વધેલો છે. તે પ્રાણીસ્વભાવને બિલકુલ છેડી શકતો નથી, પરંતુ તેમાં તે મર્યાદિત પણ રહી શકતો નથી. પ્રાણીભાવથી માનવસ્વભાવ તરફ વધતા રહેવું એ વિકાસ છે. માનવભાવથી પ્રાણીભાવ તરફ વળવું એ હુલસ છે. ખીજા ખાખુથી માનવ ઈશ્વરત્વ તરફ પ્રયાણ કરવાની સલા વિણ કરતો રહે છે, પરંતુ ક્યારે બે ઈશ્વરની પૂર્ણતા કે નિર્ગુણતા પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. તે ભલે પોતાની પૂર્ણતા, નિર્ગુણતા, સાક્ષીત્વ, વ્યાપકત્વ વગેરેની કલ્પનાઓ કરતો રહે, પણ જીવે છે ત્યાંસુધી તેને માનવભાવ અને પ્રાણીભાવમાં કંઈ ને કંઈ ચેંદ્રી રહેવું પડે છે. ત્યારે માનવીના ધર્મોધર્મ ઠરાવવામાં પ્રાણીસ્વભાવનું કે ઈશ્વરના તર્કસિદ્ધ નિર્ગુણ-ભાવ અથવા પશુમાનવ-સમભાવ કે જડ-ચેતન સમભાવનું અટકરણ કરી શકતું નથી.

માનવીનો ધર્મ પોતાની માનવતાની વૃદ્ધિ અને તેની પૂર્ણતા કરવાનો છે, તેના પ્રાણીલાવન્ય સમર્થન કે તેને નિર્જીવ કરવાનો પ્રયત્ન કરવાનો નહીં. તેને ભલે માયાવેશિત બુદ્ધિ કહે, મિથ્યાવાદી દર્શિ કહે, અજ્ઞાન-દર્શિ કહે, કે ઈનીએની ભૂમિકાની દર્શિ કહે, માનવનો ઉત્કર્ષ આ ધર્મને શોધવામાં અને પાળવામાં જ છે. નવવિકેકનો આ અપેક્ષા એક પાથ પાડે સમજાવે બોધે એ તેમા કટપનાગમ્ય કોચી ભૂમિકાઓ બતાવનાર-ચોની વાતો આપણે મઠે નથી, એમ સમજી ને તેને રૂઝી છોડી દેવી બોધએ

અજ્ઞાનથી જ્ઞાન, સ્વાર્થથી પુનર્થ, અટપા થઈ પુનર્થ, ભોગથી સયમ, ગણતેવથી વૈરાગ્ય (વીતરંગદેવ), હિંસા-દેવ-વેગ-કોટાતા વગેરેથી અહિંસા-સમા-મૈત્રી-મુદ્રતા વગેરે, પંગિગ્રહના સુખથી દનનું સુખ, અસત્ય કે અટપ સત્યથી ઊંડું સત્ય, સ્થૂળ જ્ઞાનથી સૂક્ષ્મ સમાધાન, ઇન્દ્રિયોની વૃદ્ધિથી હૃદયની શાંતિ તરફ પ્રવૃત્તિ કરતા રહેવામા મનુષ્યનું મનુષ્યત્વ છે આ સિદ્ધાંત તર્ક અને વિચાર ધરીને બનવેલો કૃત્રિમ સંસ્કાર નથી, પણ તેના વિકસના ક્રમમા બનેલો તેનો સ્વભાવ જ છે. પગલુ સાથે જ તેને માટે ગમે તેટલા પ્રયત્નશીલ રહેવામા આવે, તોપણ તે પ્રાણી તો રહેશે જ માટે જ્ઞાન, પુનર્થવૃત્તિ પરમાર્થબુદ્ધિ, સયમ, વૈરાગ્ય, અહિંસા-સમા-મૈત્રી-મુદ્રતા વગેરે કામળ ભાવનાએ, દાન-સુખ, સત્ય, સમાધાન, શાંતિની શોધ વગેરેમા તે એટલો વધી જશે કે તેનો પ્રાણીલાવ નાશ પામશે અને સસરમા રહેવાને અર્થેય થઈ જશે એવો ડર ગાખવાની જરૂર નથી

પક્ષી કે વિમાન આકાશમા ગમે તેટલું ઊંચું ચેંટી જાય, તો રે તે પૃથ્વી પર આવવાનું ભૂદી જશે કે પૃથ્વીથી દૂર ચાલ્યું જશે એ ડર એવા નકામો છે, તે પ્રમાણે જ મનુ-

ષ્યનું મનુષ્યત્વ 'ભૂત' વધી જવાથી તેનો પ્રાણીલાવ નાશ પામશે એ ડર જોડાઈ છે. પક્ષી કે વિમાનને જીવતાં કે મરીને પણ જમીન પર આવવું પડે છે, તે પ્રમાણે મનુષ્યનો પ્રાણીલાવ નાશ પામવાનો નથી. મનુષ્યમા રહેલા પ્રાણીલાવ અને પ્રાણીલાવ કિતેજિત કરનારો નિમિત્તો જગતમા હમેશા છે અને રહેશે

ક્યારેક એવો સમય થોડા વખત માટે આવવાનો મલક છે કે મનુષ્યના મનુષ્યત્વનો બધી બાજુએથી વચાટ કરવામા ન આવેલો હોય અને કેઈ એકજ બાજુ પર જોર મૂકવામા આવ્યું હોય અને તેથી કેટલાક દોષો પેદા થયા હેય નામદેવની શાંતિ બ્યારે કૂલશે લઈ ગયા ત્યારે તે તેની પાછળ ધીની વાટકી લઈને દોડ્યા અને કૂતરાને પેદાશીને કહેવા લાગ્યા કે ધી ચોપડાવગરની રેડી ન ખા એક બીજો લાકડા પોતે એકાદશી કરતો અને પોતાની સાથે બળદને મૂકી ઉપવાસી રાખતો આ તો ક્યારેક એકાદ વ્યક્તિની પૂન (જે એક્સિન્ટ્રિસિટી) હોઈ શકે છે, અથવા ક્યારેક કેવળ ભેક સની એક ભૂમિકા રે હોય છે જે પાછલી વાત હોય તો થોડા દૈવસો પછી પોતાની મેળે તે ચોચ માત્રા પર આવી જાય છે થોડક કપાન આપવાથી સુધરી શકે છે. અને વ્યવહારકુશળ મનાયેલા એવા લોકોનો જગતમા કહી તોડો નથી કે જ્યો એમ વિચારે છે કે મનુષ્ય ઘણો સાગે મનુષ્ય ન બની જાય, ચોચ માત્રામાં પશુપણ પણ રાખે, અક્ષલ-લેશિયારી અને ધર્મબુદ્ધિથી હિંસા, યુદ્ધ, માત-પિતા-શત્રુનો વધ દરવાની હિંમત કરે કે વમમ જોનું અવલ બન વગેરે લે એવા હિંદુશી એક ધર્મજનની રચના થઈ શકે છે

આ બધી વસ્તુઓ તે આપણા હૃદયમાં પડી જ છે 'ધન વરસે વન પાંગરે' વરસાદ આવતા જ અનેક જાતના ઘાસ અને

કીડાઓથી જંગલ પોતાની મેળે જ ભરાઈ બચ છે. તે માટે જમીનને હળથી ખેડવી પડતી નથી કે તેમાં ખી વાવવું પડતું નથી. એનાં મૂળિકાં છાંડવા માટે હળથી ખેડવી પડે છે. અનાજ માટે ખી વાવવું પડે છે અને નકામી વનસ્પતિઓ નીકળી પડે છે. એ પ્રમાણે આપણા મનમાં રહેલા પ્રાણીસાલોનો નાશ થવાના ડરથી ધર્મશાસ્ત્રની રચના નથી થઈ શકતી. જ્યારે કોઈ ગ્રંથનો એવો અર્થ કાઢવામાં આવે છે ત્યારે માનવું બેઠકોએ કે કાં તો તે ધર્મગ્રંથ નથી અથવા તેને સમજવામાં ભૂલ થઈ રહી છે.

ઐરંગજેખ મોટેા સુસ્ત કુરાનસક્રા મનાતો હતો. કહે છે કે પોતાના ખાનગી જીવનમાં ઘણી સાદાઈથી તે રહેતો હતો, ઈસ્લામના હોદ્દાએ માનેલાં બાહ્ય ચિહ્નો-કાઢી અને રોબો ખંને ખરાબર રાખતો હતો. નમાજ પણ ખરાબર પઢતો હશે અને કુરાન પણ. પરંતુ પોતાના વડીલને ઠેક કરીને અને પોતાના ભાઈઓ સાથે દગો કરી તેમને મારી નાખીને રાજગાદી ચૂંટવી હોવામાં અને અનેક પ્રકારની કુટિલ નીતિ આચરવામાં તેને કશી આનાકાની થઈ ન હતી. બે એમ કહીએ કે આ બધી કુટિલતા તે કુરાનમાંથી શીખ્યો તો કુરાન ધર્મગ્રંથ નથી; પરંતુ એમ બીજા લલા મુસલમાનો ખતાવે છે કે કુરાનમાં આવી વાતો માટે આધાર નથી અને મહંમદ પેગંબરના જીવનમાં જે નથી, તો સમજવું બેઠકોએ કે કુરાનને નિયમથી વાંચવા અને નમાજ, રોબો અને હાઠી રાખવા છતાં જે ઐરંગજેખના પોતાના પ્રાણીસાલો એટલા બળવાન રહ્યા હતા કે તે કુરાનની ઠેકમાં રહી શકતો ન હતો. અને કુરાનથી ડરતો હતો એટલા માટે પોતાની બુરાઈઓ માટે પણ તેનો આધાર લેવાની કોશિશ કરતો હતો.

આ વાત બીજાઓની પણ છે. જ્યારે

મગધના રાજા બિંબિસારના પુત્ર અન્ત-શત્રુને રાજ્યલોભ થયો ત્યારે દેવદત્તે ગુરુ બનીને શિષ્યવાક્ષ્ણુ: “શ્રુઓ ભાઈ, કુનસા બે દિવસની છે. જિંદગીનો કશો ભરાસો નથી. તમે પહેલાં મરણો કે ખાપ એ ઠાણ બજો છે? તેથી ધર્મનું વચન છે કે ‘જે કંઈ કરો તે આજે કરી લો.’ રાજ્ય પ્રાપ્ત કરવું હોય તો આજે જ પ્રાપ્ત કરો.” આમાં પહેલાંનાં બધાં વાક્યો ધર્મોપદેશનાં છે. પરંતુ પરિણામવાળું છેવટનું વાક્ય? શું એમ કહીશું કે આ ઉપદેશ એક ધર્મવાણી છે? પછી દેવદત્તને લાગ્યું કે બુદ્ધ દ્વારા ધર્મનો પ્રચાર કીક થતો નથી. તેણે વૃદ્ધ થયા છે અને સંપત્તિ કીક ચલાવી શકતા નથી. તેમની આજીવ્યાલુ નકામા માણસો ભેગા થયા છે; તેઓ નિવૃત્ત પણ થતા નથી; માટે ધર્મની વૃદ્ધિ માટે ગુરુને મારી નાખવા બેઠકોએ, અને તે જતના તેણે પ્રયત્નો કર્યા: દેવદત્તની કામના બુદ્ધના સમયમાં સફળ ન થઈ એ બીજી વાત છે. પરંતુ શું તેને ધર્મચાર કહીશું? યાદ રાખવું. બેઠકોએ કે દેવદત્તને પણ એક ત્યાગી પુરુષ ખતાવવામાં આવેલ છે.

ત્યારે, તજરાવિવેક અને શાસ્ત્રવિવેક કરવામાં પણ આપણે નજરવિવેકની મૂળ બેઠકને હંમેશાં ધ્યાનમાં રાખવી બેઠકોએ. બે ગ્રંથમાંથી માનવતાના ગુણોને જ ખોતસાહન મળે એવો અર્થ આપણે કાઢી શકતા ન હોઈએ અને બે તે આપણા રાગદ્વેષ અને પશુસાલોનું જ સમર્થન કરતારો. અર્થ ખતાવતો હોય તો તેને આપણે ધર્મગ્રંથ તરીકે છોડી દેવો બેઠકોએ, ભલે પછી તે ગમે તેટલો બહુમાન્ય હોય. પણ બે તેમાંથી આપણે સારો અર્થ પણ કાઢી શકતા હોઈએ તો તેને સાચો માનીએ અને બીજા અર્થો કાઢવાવાળાઓને ખોટા સમજીએ, ભલે તેઓ ગમે તેટલા બહુમાન્ય હોય.

૧૧-૯-૪૬, વધા (સપ્ટેમ્બર-કિંદી ‘સર્વોદય’)

સંતકવિ રવિદાસ

આચાર્યશ્રી ક્ષિતિમોહન સેન

સુક્ત ભક્તિ બતાવી છે શી એમની નજરમાં, દુઃખ સહન કરવાની શી અદ્ભુત શક્તિ અને જીવનની અનુભવશાળામાંથી ધ્યાયેલું શું સરળ છતાં મહાન એમનું મૌલિક તત્ત્વજ્ઞાન ! એવા એક લક્ષ્ય રવિદાસના જીવન ને કવનને અહીં આજે પરિચય મળે છે

[૧]

૨. જે ભારતવર્ષમાં હરિજનોનો પ્રશ્ન ચર્ચાય છે આપણે તેમના તરફ દયા રાખવી. 'જોઈએ' એમ કહેવાય છે સભળાય છે કે 'હરિજનો પતિત છે, તેમનો ઉદ્ધાર કરવો જોઈએ' એ આપણે દયા કરીને તેમને કીચા નહિ આપીએ તો તેમનું દૈન્ય એટલું બધું છે કે બીજો કોઈ આરામ નથી. તેમના મનનું દળદર એટલું બધું છે કે તેમને તેમાંથી બચાવી ન શકાય તો તેમનું રક્ષણ થનાર નથી, માટે આપણે તેમને આપણા ધર્મને હિસ્સો આપવો જોઈએ, આપણાં મંદિરના બાગણ તેમને માટે ખોલવા જોઈએ, આપણું શાસ્ત્રો અને સાધનામાં તેમને અધિકાર આપવો જોઈએ 'આવા અર્થની લોકોની વાતો સાંભળવા મળે છે કેમ જાણે-આપણે તો કોઈ કીચા આસન પર બેઠા હોઈએ અને એ બધા અધમતાના કોઈ રસાતળમાં ડૂબી ગયા ન હોય !

આવા દુઃખલ ધ્વનિની સાથે મને મારો સૂર મેળવતા સંકોચ થાય છે તેનું કારણ એ નથી કે હું હરિજનોને એટલા બધા હીન ધારુ છું કે તેમનો ઉદ્ધાર કરવો આપણા જેવા માટે અનુચિત કે અસંભવિત છે આપણાં મંદિરને પણ હું એવા મહાન સ્થાનો

પ્રજ્જ્વલિત થયારે વધન, યોગન, ભતિ કે ધ્યાનનીય બાબ સાથે સંબંધ રાખતી નથી, બિલકુલ સ્વર્ણી હૃદયની હૃદયપ્રીતિ તો સમાજને બાંધેલી વર્ણવ્યવસ્થામાં નીચી બણાવી ભતિઓમાં જ વિરોધ બહુઈ છે મોચી, ચમાર, વણકર, પિતરા, કસાઈ, નાચી વગેરે ભતિઓએ સમાજના કોઈ પણ ધરના પ્રજા સ્ત્રોતોનો તેલે આવી રોકે એવી મહાત્મની યોગવ-

નથી માનતો કે જ્યાં વ્યાધી હરિજનોની પેલીઓ તરી જશે છાલકું, મને તો એમ જણાય છે કે હરિજનોના જે સાધુ અને ચતુરુષો થઈ ગયા છે તેમનું જો આપણે થોડું અનુકરણ કરી શકીએ તો આપણે ધન્ય થઈશું !

ભારતના ઉત્તર અને દક્ષિણ એમ બંને ભાગમાં કેટલાય સતો અને સદ્ગો નીચ ફળમાં જન્મ્યા હતા મધ્યયુગની ભારતીય સાધનાના મંદિરમાં તો તેઓ એકછત્ર અગ્રાટના ગૌરવે વિગળ રહ્યા છે તેમનું આધ્યાત્મિક ઐશ્વર્ય અપ્રતિમ હતું એમનું આ ઐશ્વર્ય મેળવવા માટે બ્રાહ્મણોત્તમ મહાશુર ગમાનદે પોતાના જાતિગૌરવને તિલાંજલિ આપી હતી અત્યારે આપણે દક્ષિણની વાત પડતી મૂકીએ ઉત્તર ભારતના વણકર કળીંગ, મોચી રવિદાસ, કસાઈ સદના, જાટ ધન્ના, નાધિત સેના, હોમ નાલાજી, પિતંગા દાદા, ગજગજ વગેરે સાધકોના નામથી કોણ અબજુલું છે ? આમાના દરેક કોઈ પણ દેશના શુરુ તરીકે વદનીય છે; એટલે હરિજનોનો ઉદ્ધાર કરવા જેવો દસ કરવો કે તેવું સાહસ કરવું મારે માટે શક્ય નથી !

કળીંગનું નામ તો ભારતમાં સર્વત્ર સુપ્રચિત છે ભાગ્યને મધ્યયુગ તેમનું જ સર્જન હતું એમ આપણે સ્વાભાવિકભાવે કહી શકીએ કહેવાતા હીન વશમાં જન્મેલા

મહાપુરુષોની વાણી પૃથ્વીના સર્વે મુખોમાં
જેને દેશોમાં નવેનવે. આધ્યાત્મિક પ્રકાશ,
પાડવાને સમર્થ છે.

૨

જે મહાપુરુષ સમાનંદના શિષ્ય કળીર
હતા તેમના જ શિષ્ય રવિદાસ પણ હતા.
કદાચ રવિદાસનું નામ કેટલાક લોકો બાણતા
હશે પરંતુ તેમને ખરો પરિચય વણા થોડાને
જ હશે. આપણે જેને તે વખતનો ઇતિહાસ
કહીએ છીએ તેણે કંઈ એ સાધુસંતોને મન
હતું નહીં. એકવાર પૂર્વ જંગલના એક
ખાલિલને મારું આંદુઃખ બાણાવી રહ્યો હતો.
મેં તેને કહ્યું : 'મોટામોટા પદરચરિતાઓ
અને સાધક ગુરુઓનાં જીવનવૃત્તાંત શાથી
મળતાં નથી?' તેણે તે વખતે નમસ્કર
જાતિના એક મહાસાધક ગંગારામની વાણી
ટાંકીને મને ઉત્તર દીધો. વાણી આ હતી :

ખાલેર પૈકે ઠેકે જખન નાઓ,

પછેર દિકે જે ચિન્ વાદે,

વાતેઈ એલે બાઓ.

(જખન) ગહીન જલે પાલ પુઈલ્યા

નાઓ બચ

પથેર જે ચિન્ કઈ વા મિલાય,

કેમને બા બાઓ પાય ?

'ત્યારે નોકને વહેણાના કાંઈમાં લઈ જઈએ
જાએ ત્યારે તેની પાછળ જે ચિહ્ન રહે છે તે પરથી
તેની ભાળ મળા શકે છે; પરંતુ ત્યારે જ્યાં પાણીમાં
એ સઠ ચઢાવીને હંકારાય છે, ત્યારે તેના માર્ગનાં
નિરાન ક્યાંય ચાલ્યાં બચ છે! તેણે સંધાન કેમ
કરીને મળે ?'

રવિદાસની સાધનાની નોકા જે કોઈ
કાઠવવાળા માર્ગે ગઈ હોત તો તેમની
સાધનાનાં ચિહ્ન, જેને આપણે ઇતિહાસ
કહીએ છીએ તે, આપણને મળી શકત; પરંતુ
જે જોડા જગમાં તેમની તે સાધનનૈકા
સહજ સઠ ચઢાવીને ગઈ હતી તેનાં કોઈ
ચિહ્ન મળતાં નથી. આપણને જે ઇતિહાસ

મળે છે એ તો મોટામોટા પૂત્રીઓના, મોટા-
મોટા હુંદરાઓના ! જેમણે ખરેખર માનવ-
સંસ્કૃતિનું ઘડતર કર્યું હતું એવા કેટલાકનો
પરિચય કહેવાતા ઇતિહાસમાં આપણને ક્યાં
મળે છે ?

આ કારણે કળીર, રવિદાસ જેવા મોટા
સાધકોનાં વૃત્તાંત આપણને મળતાં નથી. તેમ
છતાં કળીરની વાતો ઘણે ભાગે બાણીતી છે,
પણ રવિદાસના અધ્યાત્મ-જોશર્થની ઘણી
થોડી વાતો અત્પણે બાણીએ છીએ.

કળીર સ્વેલાવ-સાધક હતા. જ્યો નીતિથી
રહેવાવાળા કે કર્મપરાયણ હોય છે તેમને
આગળ ધપવા માટે કોઈ એક સુનિશ્ચિત
કર્મમાર્ગ જરૂરી જણાય છે. પરંતુ જેઓ
અધ્યાત્મ લાવના સાધક હોય છે, જેઓ
મરમી (સં. મિસ્ટક) હોય છે તેમને માટે
કોઈ ચોક્કસ માર્ગની જરૂર જણાતી નથી
હોતી. કળીર આ માર્ગના હતા. તેમને માટે
ખધું જ સહજ હતું. તેથી જ્યારે કોઈને
માર્ગ ખતાવવાની વાત આવતી ત્યારે તેઓ
મુઝાતા. એકવાર કોઈ જિજ્ઞાસુએ કળીરની
પાસે જઈને પૂછ્યું : 'લગવાનની પાસે
જવાનો માર્ગ કયો ?' કળીરે કહ્યું : 'સાઈ-
માર્ગ એ શબ્દમાં જ દૂરત્વને માની લેવું
પડે છે. શું તેમનામાં અને મારામાં કોઈ
દૂરત્વ સંભવે છે? તેઓ છે પ્રાણ, હું છું પ્રાણી,
ક્યાં રહી શકે એ દૂરત્વ ?'

દૂર અહીં તો પંથ બી આહી,

દૂર નહીં તો પંથ બી નાહી.

'દૂર હોય તો માર્ગ હોય, દૂર ન હોય તો
માર્ગ કેવા.'

અને તેથી જ તેમણે ગાયું છે :

પાની બીચ ચીન પિયાસી !

મોહીં સુન સુન આવત હૈંતી !

કહેવાય છે કે ત્યારે કોઈ તેમને સાધના-
ના માર્ગની વાત પૂછતું. ત્યારે તેઓ તેને

શ્રદ્ધાપૂર્વક સાધક રવિદાસને મળવાનું
જણાવતા

સંતનમે રવિદાસ સત છે,
પદ-ખખર સોઈ જાને

[૩]

રવિદાસ ધરિધરે યથાક્રમે માર્ગમા
આવતા હાટાઓ દર કરીને પોતાને જવાને
સ્થાને અજળ થપૂતા હતા નૈતિક માર્ગના
ઘણા દુષ્પ્રદ્ધાની તેમને પળર હતી. માન-
વની મેવા અને કર્મ કરતા તેઓ કદાપિ
વાકતા નહિ તેથી ઘણા લોકોના આધન-
માર્ગનું દુષ્પ્રદ્ધ કરીને તેમને તેઓ ઉત્સાહ
આપી શકતા

રવિદાસની આધનાની સૌથી મહત્ત્વની
વાત માનવસેવા હતી તે વખતે ઘણે ઠેકાણે
સાધક સંતોના મેલન ભગતા તેવે ઠાણે
તેમજ મેઠામેઠા મેળાઓમા ઘડા, રાગી,
અપજ વગેરેની સેવા કરતા તેઓ થાકતા
નહી તેમનું હૃદય હમેશા તરલુગ્હેતુ, એટલે
તરણું પર તેમનો મોટો મલાવ પકતો કેટ-
લાક માનતા કે તેઓ યુવકોનું માથું નકાસુ
આઈ ગયા છે, પરંતુ આ યુવકોની સાધ-
રહીને મનવસેવાનું જે માધુર્ય તેમણે અનુ-
ભવ્યું હતું તેનો રસાસ્વાદ આપણને તેમની
અનુપમ 'સેવાની પદ્યપ્રણતિ' વાળી વાણીમા
મળે છે

એકલા યુવકોમાં તો શુ, રાજપૂતાનાની
મહારાણીઓમા પણ તેમની સાધનાની શક્તિ-
નો પ્રભાવ પડ્યો હતો. કદાચ ઈતિહાસનો
તાણો મેળવતા મુશ્કેલી નહો, તેમ છતાં
લક્ષ્મીગા-આ વાત ખૂબ પ્રસિદ્ધ છે કે મીરા-
બાઈ રવિદાસના શિષ્યા હતા જેમ શકરા-
ચાર્યની પાછળના આચાર્યો શકરાચાર્ય
હહેવાય છે, નાનક પછીના શુરુઓ નાનક
જણાય છે, મીરાના અનુયાયીઓ પણ પોતાને

મીરાને નામે ઐળખાવે છે, તેમ શુ રવિદાસના
અનુયાયીઓ પણ રવિદાસ ન હોય? વીત
એમ છે કે તેમની સાધના દ્વારા નવજીવન
પ્રાપ્ત વચેલું હોવાથી મીરાએ વારંવાર
ચાલુ છે કે

‘રવિદાસને મેં શુભ તરીકે મેળવ્યા છે’

રવિદાસને શુભ કથા પહેલા મીરાની
સાધના બે કે ત્રણમા પ્રચલિત શસ્ત્રમંત્ર
ગિરધલાલથી શરૂ થઈ હતી, તો ય પાછળથી
તેમણે એવા એક પુરુષની મધના સ્વીકારી
જેણે નતે મોચી હતા અને જેમની આધના
શસ્ત્રસમત ‘વ્યક્ત લિંગાચારી’ નહિ પણ
‘અવ્યક્ત લિંગાચારી’ હતી બે તેઓ ગિર-
ધરલાલને ઠેક સુધી માનતા હોત તો તેમણે
પોતાનું કુલશુભ અને બ્રાહ્મણશુભ વર્ગરેને
છેડીને વ્યક્ત લિંગાચારના વિરોધી એક
મોચીના ચણામા પોતાને અર્પણ કર્યા ન
હોત ખાસ કરીને આ કારણને લઈને જ
તેમને સાસરનો અને પિયરનો ત્યાગ કરવો
પડ્યો હશે

ચિતોડના મહારાણી કાદી પણ રવિ-
દાસના શિષ્યા હતા લક્ષ્મીમાલની દીકા ‘લક્ષ્મિ-
ગંગોબિની’મા પ્રિયાદાસજી જણાવે છે

અસત ચિતોર મોઝ રાણી એક કાલી નામ,
નામ બિન કામ આલી આબિનિશિષ્યભઈ

આ દીકામા પાછળથી એક વાત આવે
છે, જેનો સાર એ છે કે ગાણીને એક મોચી-
લક્ષ્મીના ચરણમા પડેલી બેઈને રાણીના સાધો-
દર બ્રાહ્મણોએ જઈને આ હકીકત રાજને
જણાવી ગળસલામા બ્રાહ્મણોની માથે રવિ-
દાસને પણ ખેલાવવામા આવ્યા હરિહર
રામાનુજદાસ કૃત ‘હરિભક્તિપ્રકાશિકા’મા
જણાવ્યું છે કે રવિદાસે આવી પડેલી વિપ-
તિમા જાણુ હતું

દેવાધિરવ આયે તુમ શરણા, •

કૃપા કીલિયે તન અપને જતા

દેવતા પ્રસન્ન થયા. ત્યારપછી એવું
ખેંચું કે એકવાર રાણી આંધીએ મોટો ઉત્સવ
ચોળ્યો અને તેમાં પ્રાદ્યોને નિમંત્ર્યા. પરંતુ
એના ગુરુ મોચી હોય તેવી રાણીને ત્યાં ખાય
હોણ ? એટલે પ્રાદ્યોએ પોતાનાં સીધાં
માગી લીધાં અને રસોઈ કરીને જ્યારે જમવા
ખેડા ત્યારે બે પ્રાદ્યોની વચ્ચે એક રવિ-
દાસ દેખાયા :

કરિ કે રસોઈ દિજ લોભન કરત ખેડે,
દેદે મધિ એક રેદાસકે નિહારિયે.

આથી પ્રાદ્યોને ગર્વ હણાયો અને ત્રણ
તેમના શિષ્ય થઈ ગયા; અને રવિદાસે પણ
કહેવાય છે કે એમ બતાવ્યું કે પોતાના
ચામડાની નીચે લક્ષિતનું સુવર્ણ-ઉપવીત
પ્રકાશતું હતું.

દેખિ બેઈ ઝાંએ દીન બાવે શિષ્ય લાખોબયે,
સ્વર્ણથી જનેજી કાઢયો તપચા કીની ચારિયે.

અહીં મનમાં રાખવું જરૂરી છે કે લક્ષિત,
શ્રદ્ધા અને માનવતાનું આ સુવર્ણ-ઉપવીત
હતું.

પ્રિયાદાસ અને હરિહર રામાનુજદાસ
જણાવે છે : ‘પૂર્વજન્મે રવિદાસ પ્રાદ્ય’
હતા. અબણતાં તેમણે એક વાણિયાની લિલ્લા
સ્વીકારી. મોચીના વંશમાં જન્મેલો નહીં હોવા
છતાં તે શાવે અને આચારવિચારે મોચી જોવા
હતો. તેથી તે દવસે ખોજ બધેથી લાવેલો
લોગ દેવતાને માટે સ્વીકાર્ય જણો નહીં.
ગુરુના શાપથી તેઓ મોચીના ઘરમાં કાશીમાં
જન્મ્યા. જન્મીને માનું ધાવણુ તેમણે લીધું
નહીં; કારણકે પ્રાદ્ય હોવાથી મોચીના ઘરનું
ઠેવી રીતે લેવાય ? આની ખખર પડતાં ગુરુ
આવ્યા અને તેમણે રવિદાસને દૂધ પીવાની
આજ્ઞા કરી. એટલે રવિદાસ માનું ધાવણુ
ધાવવા લાગ્યા. આ બધી વાતો બાણીતી છે.

‘મોટા-જયા પછી પણ રવિદાસ સાધુ-
સંતોનાં લક્ષ હતા. લક્ષિત અને સાધના જ

તેમના જીવનનું સર્વસ્વ હતાં. તેથી પિતાએ
તેમનો ત્યાગ કર્યો. તેઓ પોતાની સ્ત્રી સાથે
રહીને બેડા સીવીને નિર્વાહ કરતા. એકવાર એક
સાધુએ તેમનો ગરીબાઈ બોધને તેમને સ્પર્શ-
મણિ આપવા જણાવ્યું. રવિદાસને તે મણિને
માળિયામાં મૂકી રાખવાનું કહ્યું. પછી સાધુ
જ્યારે તેર માસ પછી પાછા ફર્યા ત્યારે તેમણે
બોધું તો રવિદાસ એના એ જ ઘરમાં એ જ
ધર્મો કરતા હતા. કોઈવાર થોડું દૈવધન
મળી આવવાથી તેમણે એક ધર્મશાળા ખંધાવી
હતી. તેમાં જઈને તેઓ સાધુસંતોની સેવા-
ચાકરી કરતા. ત્યારપછી તેમણે એક મંદિર
પણ ચણાવ્યું હતું. આ સાંભળીને પ્રાદ્યોએ
રાબની પાસે ફરિયાદ મોંઘાવી કે મોચી
થઈને રવિદાસે મંદિર ચણાવ્યું છે અને
તેમાં દેવની સ્થાપના કરી છે. રાબએ શેષ
ભરાઈને તેમને ખેલાવડાવ્યા, પરંતુ તેમને
બોધને તેમના તરફ લક્ષિતપૂર્ણભાવે તે જોવા
લાગ્યા; અને રવિદાસને સન્માન સાથે વિદાય
દીધી.

પ્રિયાદાસના ‘લક્ષ્મીરસખાધિની’માં જે
વાતો આવે છે તે બધી રવિદાસ પછી આશરે
ત્રણસો વર્ષે લખાઈ છે. તે વખતે રવિદાસનું
સહજ જીવનવૃત્તાંત અનેક અતિપ્રાકૃત કથા-
ઓથી ઢંકાઈ ગયું હતું. આ આધારને બેરે
મેકેલેડે તેમના શીખ ધર્મના ઇતિહાસના
છઠ્ઠા ખંડમાં લક્ષ રવિદાસનું ચરિત લખ્યું છે.

કેટલાકના મત મુજબ તેઓ ઈ. સ.
૧૪૦૦થી ૧૫૦૦ સુધીમાં હયાત હતા. પ્રિયા-
દાસની વીકા ઈ. સ. ૧૭૧૩માં સમાપ્ત
થઈ હતી.

અંત પ્રસિદ્ધ દશ સાત સાત ઉન્નતર,
ફેલ્યુજી માસ વેદી રસમી ખિતાયકે.

અર્થાત્ સં. ૧૭૬૯ (ઈ. સ. ૧૭૧૩)
ના ફેબ્રુઆરી માસની વદ સાતમેથી આ ગ્રંથની
રચના શરૂ થઈ.

[૪]

રવિદાસી સ પ્રદાયના મત પ્રમાણે જે ચર્ચિત છે તે વધુ સહજ અને સ્વાભાવિક છે રવિદાસની પોતાની વાણીમાંથી પણ તેમના જીવનને વિષે કેટલોક આભાસ મળી આવે છે તેમની વાણીમાં જણાય છે કે સાધનામાં પ્રવીણ હોવા છતાંય તેઓ બોડા સીવીને પોતાનો નવવાંડ ચલાવતા હતા આ બાબતમાં તેમને મત કબીરના જેવો જ હતો જ્યારે કબીર સાધુઓમાં શ્રેષ્ઠ હતા ત્યારે પણ તેઓ કપડા વણતા કાંઈ તેમને પૂછે તો કહેતા ‘આ શરીર અને શક્તિ ભગવાનનું દાન છે એ દ્વારા જો અન્ન ઉપાર્જન કરીએ તો તે દ્વારા ભગવાનનું અન્ન જ ખવાય છે માત્ર શિક્ષાનું અન્ન જ તેમનું દાન છે એ સાચી વાત નથી.’ ‘એવો શ્રમ કરો કે જેથી પોતે જીવે અને બીજાને પણ જિવાડો.’

‘ઠહું કબીર જમ ઉપમ કીલે,
આપ જાએ ચૌરનકે કીલે

આ પૃથ્વી સમજી શકાય છે કે જે દેવ-ધનનો પટારો મેળવીને તેમણે ધર્મશાળા ખાનાવી હતી તે તેમની શક્તિ અને પવિત્રતા હતા દરેકજ તેમને મળતી પાત્ર સુવર્ણ-મુદ્રાઓ એટલે તેમની પાત્ર શુન્દિયો

આથી તેઓ બોડા સીવતા અને લોકો તેમની પાસે ફાટસુંટરુ સધાવવા પણ આવતા આવી વાતો દ્વારા તેઓ પોતાની સાધનાનું રહસ્ય સમજાવતા

અમરના ગોઠિ ન જનક,

લોગુ પાઠાયે પતલી (મ સા રાજ-ચોર)

‘આમરની ગાંઠ તત્ત્વ હું બહુતો નથી, તોય લોકો મેં બહુ બોડા મોઢાવે છે’

જે સ્પર્શમણિ માટે તેમણે મહિર બનાવ્યું તે હતો ભગવાનનો પ્રેમસ્પર્શ આ વાત તેમણે પોતે જ જણાવી છે

લોહા કચન હિરજ હોઈ ટેસે,

જલે પારસ નહિ પસે (મ સા રાજ-સમદાસ)

‘જો લોહાને સ્પર્શમણિને સ્પર્શ નકાય તો તે કેવી રીતે કાચન થઈ શકે?’

બ્રાહ્મણોની ફરિયાદથી કાશીના રાજાએ તેમને બોલાવડાવ્યા તેમણે મોચી થઈને મંદિરમાં દેવની પ્રતિજ્ઞા કરી હતી તે વિષે લોકોએ વાંધો ઉઠાવ્યો હતો રાજાએ પૂછ્યું. ‘આ વાત ખરી છે કે નહીં?’ ત્યારે રવિદાસે કહ્યું ‘ખરી નહીં તો શું હોઈ શકે? મારું મહિર બીડું અને વિશાળ છે, નીલ તેનો ગુણજ છે દેવતા મારા ચર્મમાંથી નર્મયા છે, તેઓ જીવંત છે, પરમ પાર-પૂર્ણ છે’

નીલા ગુરમદ ઉચ્ચ વિસાલ,

ધુરમી દેન જીવત કમાલ

તેમણે નીલ આકાશરૂપી ગુણજની તળે માનવ દેવતાની વાત જણાવી છે પોતે મોચી થઈને ચામડાના દેવતાની વાત ખરાબર કહી હતી રવિદાસ ઠેક સુધી માનવદેવતાના ભક્ત-સેવક હતા તેમ છતાં તેમના આવા સહજ ઇચ્છિતને તેમની પાછળના લોકો ખરાબર સમજી શક્યા નથી મેકસ આર્થર મેકાલિક પણ સમજ્યા નથી તેમણે લખ્યું છે

‘પાછળથી એમણે એક ઝૂપડી બાધી, સતાડી ગણેલી વસ્તુમાંથી મૂર્તિ બનાવીને મૂકા ને એની પૂજા કરવા માડી.’

કેવી વિચિત્ર લેલ !

એક મોચીના ઘરમાં જન્મ્યા છતાં જ્યારે તેમને માનવના મહિમાની ઉપલબ્ધિ થઈ ત્યારે તેમણે બાધુ કે-

x He afterward built hut, set up in it an idol which he made from a hide and applied himself to his worship (ભાગ ૧, ૫ ૩૧-૧૭)

હલસ જનસુ પૂનકલ પાઈડિ,

જિરથા જાત અવિવેકે. (અં. સા. રાગ-સોરઠ)

‘પુણ્યના ફળે આ હુંકલ માનવજન્મ મળ્યા
છે, અવિવેકને લઈને તે દશ આલ્યો જાય છે.’

કયા મોહને વશ થઈને મનુષ્ય પોતાને
દુઃખી, હીન અને શક્તિહીન માને છે? એ
તો છે દિવ્ય, અધ્યાત્મભાવી અને કમાલ.
તેની દૈન્ય અને કૌટુંબ્યની ભાવના માત્ર એક
મિથ્યા દુઃસ્વપ્ન છે! તેથી તેઓ કહે છે:

નરંયતિ એકુ સેંધાલ્લુનિ સોઈયા

સુખને ભઈયા બિખારી.

આજીવ રાજ બિહુરત દુઃખ પાઈયા

સો ગતિ ભઈ હમારી. (અં. સા. રાગ-સોરઠ)

‘માનવ છે એક નરંયતિ, સિંહાસન પર સત્તાસલાં
તેણે રજા ભેળું કે તે બિખારી છે! રાજ્ય હોવા
જતાંય તેણે મનથી દુઃખ માની લીધું. એવી જ મારી
નિયતિ થઈ છે.’

જ્યારે તેને પોતાનો મહિમા સમજાય છે
ત્યારે વિશ્વપ્રકૃતિની પાસે જઈને તે માગણી
કરે છે:

રેહુ કલાલી પૂણ્ણ ચિયાલા,

ચંદ સૂર હોઈ સનમુખ હોઈ,

પીયે ખ્યાલા મરે ન કોઈ.

‘હે રસદાત્રી, મારો ખ્યાલો ભરી દે...જે આનંદ
પ્રકાશના રસનો ભરપૂર ચન્દ્ર-સૂર્યત્રયી ખ્યાલો સામે
નાખીને થોડો છે તે મૃત્યુને જોઈ જાય છે.’

કૃત્રિમ સમાજનાં બંધનોથી જકડાયેલા
માનવી પોતાનું સહજ મહત્ત્વ ભૂલી ગયો છે.
તેથી રવિદાસે એવા એક સહજ ધામની
અર્થાત્ આદર્શ લોકની વાત જણાવી છે, જ્યાં
કોઈ મિથ્યા વાત, બેદલાવ કે કૃત્રિમ હીનતા
દ્વારા માનવ છુદ્ડ અને નહિ.

જેમમપુરા સહરકે નાઈ,

દુખ અંદાહુ નહીં તિહિ કાઈ.

ના તસવીસ બિશણુ ન માહુ,

ખઉકુ ન ખતા ન તરસુ જખાહુ.

અખ મેહિ ખૂખ ખતન બહ પાઈ,

હાહૈં જૈરે સદા મેરે ભાઈ.

x

x

કહ રવિદાસ ખલાસ જમારા,

લો હમ-સહરી ચો મિતુ હમારા.

(અં. સા. રાગ-ગૌરી)

‘એ શહેરનું નામ છે જેમમપુર, જ્યાં નથી દુઃખ,
નથી હદય. ત્યાં નથી દુર્ગતિ, નથી કરભાર, નથી
વેષાવેશ, વ્યર્થ સંચય, નથી ભય, વાસ કે દોહ.
હે ભાઈ, હવે તો હું એક એવા હોણું પહોંચ્યો છું
જ્યાં સદાય કલ્યાણ જ કલ્યાણ છે, સદા ચમાર
રવિદાસ કહે છે કે જે માણસ આ નગરમાં વસે છે
તે ખરેખર મારો મિત્ર છે.’

આ ગાન દ્વારા રવિદાસે, કહેવાય છે કે,
રાજકર ભરવાનો અસ્વીકાર કરીને, ધનિક
અને દરિદ્રના ભેદનો લોપ કરવાની લોષણ
કરીને અને જોય તેમજ નીચાના ખનાવટી
ભેદો તોડી માખવાની સૂચના કરીને રાજ-
શક્તિનો ઉત્છેદ કરવાનો સંકલ્પ કયો હતો.
કંટલાક જણે આ પ્રકારની વાત રાજાને કાને
પહોંચાડી હતી. આને કારણે તેમને કેટલુંક
સહન પણ કરવું પડ્યું હતું. ગમે તેમ હોય
પણ આ જાન દ્વારા આપણને રવિદાસના
અંતરમાં રહેલા એક આદર્શ લોકની વાતનો
આભાસ મળે છે, જેને આપણે અત્યારની
સામ્યવાદી ચળવળની મુખ્ય વાતની સાથે
કંઈક અંશે સરખાવી શકીએ.

આપણે તેમની વાણીમાં બોઈએ જીએ
કે તેમણે માનવમાં રહેલા દેવની, તેના મહં-
ત્વની વિજયલેખણ કરી છે. આથી તેમની
વાણીના સ્વર્ગમાં આપણે સુધા, અસીરા
કે દિનિરાની વાતો સાંભળતા નથી, પરંતુ
તેમાં સર્વ બંધનમુક્ત માનવસત્યની પ્રતિષ્ઠા
જોવામાં આવે છે. આથી તેમનો લેખણતાના
તરણીની સાથે ગાઢ સંબંધ હતો અને
રાજસ્થાનની રાજરાણીઓ પણ બહુ દુઃખ
સહીને તેમની સાધનાના જીવનનું મહત્ત્વ
આંકી શકી હતી.

[૫.]

તેમન શિષ્યે પ્રસન્ન નહોતો પણ અનુ-
રાગી થઈને હતા તેમના એકનું નામ ઉદ્ધવ-
દાસ હતું ઉદ્ધવ 'પ્રમા' શિષ્યે વીરણ છે 'પ્ર-
વપજમા એક પ્રવદ્ય સ્વ ધ્યો, જેનું નામ
હતું 'સાધ સ પ્રદાય' તે પ્રવદ્યના મુખ્ય
સ્થાનકે પદ્મજન દક્ષિણ પૂર્વ ખૂટુ મા અને
ગજપૂતાનાતા ઉત્તરપૂર્વમાં આવેલો નગરે તો
જિલ્લાના બીજાથર ગ્રામમાં હતા નાગૈયા,
રાહુલક, શીરાણી વગેરે પ્રદેશો અનેક ભક્ત-
સાધકોના ગ્રામો છે

આ સાધસ પ્રદાયીએ ભગવનને 'સત્ય-
નામ' રહીને મળેલાવાને કામણે કંટલાક
તેમને 'મત્તન મી' તરીકે પણ એળખાવે
છે અસલ સત્તામાંએ જગજગતન શિષ્યો
છે આ વાતનો ઉલ્લેખ કરીને જ અહીં ગદ્ય
દક્ષિ આ સાધ સત્તામાંએ, એટલે કે
એણે રવિદાસની ધારામાં આવે છે તેણે
એકેશ્વર્ય હી છે બહારને આડખર, મદ,
ગાંધી, અદીણ, ભાગ, પાન, તમાકુ વગેરેનો
તેમન મા કેવળ નિષેધ છે તેણે ધોળાં કપડા
અને ફેટા ધ ગણુ ફરે છે નક મી વાતે અને
તો ગદ્ય લેવને તેણે હંલકટ ગણે છે કોઈ
જીવની હિંમત કંટા નથી, મૂર્તિને મનતા
નથી અને કોઈની પાસે માથું નમ નતા નથી
પોતાની સાધનાની વાત કોઈની અગળ
જણાવત નથી તેમન ધર્મશિષ્ય અવવા
'પોથી'ની વાણી 'ભાષ'માં લખાઈલી છે
સદ્ય ટાણે સ્ત્રી-પુરુષો જીલ્લામાંગદ અર્થાત્
ચોકી નામે ધર્મસ્થાનકે એકઠા થઈને ઉપા-
સન કરે છે એમની સાધનાના મુખ્ય અંગો
છે ઈશ્વરના વિશ્વસ, સત્યનિષ્ઠા, નમ્રતા,
સ્વગતા, ભગવાન પર નિર્ભરતા, અહિંસા
વગેરે અને પગનદ, લેણ, ચોરી, કદ્દ વણી
એ વર્જનીય ગણાય છે એક ઉપગત સ્ત્રી
પગપુવી નહિ, જહમ્ય જીવન ગુજરતુ, પોતામાં

હિંચનીય ભેદ ગમવે નાહ એ કર્તવ્ય છે
એ લોકેશુલ શુભ, નક્ષત્ર, તિથિ મનત નથી
તેમના મુખ્ય શ્રવણ નામ 'નિર્નીણવણી' છે
એમની સાધન ખૂબ શ્રેય અને વીરતા-
વાળી છે તેમન મત પ્રમાણે માનવ એ જ
મેટ મા મોહ તત્ત્વ છે માનવમહિમાની આ
વત તેમણે તેમના આદિ શુર રવિદાસની
પાસેથી મેળવી છે પાછળથી આ પ્રવદાય
નારૈયાલથી ખોજ પ્રમથો વજા-જમુનાન
મધ્ય પ્રદેશથી માડીને અલ્લાહાબાદ, મિર્જાપુર
વગેરે જ્યો તેમના ઘણુ સંપર્કો જણાય છે

તે વખતન દિવસે મોં જ્યારે સામ જિલ્લ
બહિંકાંગ થતો હતો, ત્યારે મે સ્ત્રીન ઘરમાં
જન્મ્યા છતા રવિદાસે કેવી રીતે મનવમનનો
મહિમા પ્રસ કર્યો હતો તે નિચ ગતા વિસ્મય
પ્રમાય છે અને તેમ છતા તેમણે જીવન તો
ગળુ જહમ્યનું, અજીવકાનું સાધન ગણ્યુ
પોતાનો ધધો અને કેટલાં જાણે કયાય
કચારેય મનવમહિમાને આચ આવવા
હીધી નહીં !

એક ખજુથી તેમનો નિર્લયલ વે સ્વરણ
સચો મત અને ખીજ જાણથી મે સ્ત્રીના ઘરમાં
જન્મ, એ બન્ને હકીકતે એ તેમનો માર્ગ
કાટ જો કરી મૂક્યો હતો એ નિર્વિવાદ વત
છે પાછળથી જો કે કંટલાક લે કેએ બધ-
ખેસાણુ કે તેણે પૂર્વજન્મે પ્રાપ્ત્યુ હત
અને આ જન્મમાં તેમના ચામડાની નીચે
સુવર્ણનું ઉપવીત હત, તોય તેમણે ચેતે તો
સહજ સત્ય વત કોરપૂર્વક જણવી છે,
છલદ તે વખતની ધમમા પડેલી સમાજજીદિને
આઘાત કરવ તેમણે વાગવાર જણાવ્યું હતું

'ભાઈ, હું છું બંતે નીચ, મારી પક્તિ
પણ છે નીચની અને મારો જન્મ પણ નીચ
કુળમાં છે'

ભત્તી ઝોણા પત્તી ઝોણા

ઝોણા જનમુ હમારા (મ આ રાજ-આરાધ)

મારાં બધાં બંધન તૂટી ગયાં છે. ત્યાં બધું છું ત્યાં તમોથી જ સેવા છે. તમારા જેવા ઠાકોર અને જેવ કાણુ હોઈ શકે? તમારા બલનથી જાન્યો પાર તૂટી ગય છે. તમારી પ્રેમશક્તિનાં બાન રવિદાસ ગાય છે.

તેમના અંતરમાં પ્રેમની જે વ્યાકુળતા હતી તે જ તેમનાં બધાં ગાનોમાં એક અપૂર્વ રસનો સંચાર કરતી જણાય છે.

પિછ પ્રેમ સંજ કખડું નહિ પાયો,
બિયા કૈસે બિસારી.

‘પ્રિયતમનો પ્રેમસંગ કદાચિ ન મગચો, એ વ્યથા કેવી રીતે વીસરીશ?’

કાસનિ વેદનિ આઝું,
કરિ બિન જીવ ન રહે કસ રાખું.

X X X X
કહ રૈદાસ અંદેસા ચોલી,
બિન દરસન કયોં જિવહી સનેહી.

‘જોની પાસે આ વેદના લખાડું? હરિ વિના જીવન તો હશે નહીં, તેને કેમ કરીને રાખું? રવિદાસ કહે છે કે મુકેલી એ છે કે તેમના દર્શન વિના આ પ્રેમાધીન કેવી રીતે હશે?’

તેથી જ તેઓ પોકારે છે—
દરસન હીનૈં દરસન હીનૈં,
હીનૈં દરસન બિલખન કીનૈં.
દરસન તોરા જીવન મોરા,
બિન દરસન કયોં જીવે ચકોરા.

*

પ્રેમ બિન જાણ સજ કટી આસા,
સત સત ભાવે જન રૈદાસા.

રવિદાસે બેધું હતું કે કુવેધુગે સવળા સક્ત સાધકોમાં આ એક જ પ્રેમની વ્યાકુળતા જોવામાં આવે છે. પોતાના પ્રેમની વ્યાકુળતા દ્વારા તેઓ પોતાનો સર્વનીંસાથે સંબંધ અનુભવે છે. આ નિમિત્તે યોગેશ્વર મહાદેવની રૂઝ તંપસ્યામાં જે પ્રેમવ્યાકુળતાનું સંધાન મળે છે તે તેમણે એક અપૂર્વ વિશ્વછંદના ગીતમાં ગાયું છે.

સાંઈ, તેરી પ્રીતસમાધિ લાગી,
હસિ અનંજ સસમ અંજ સંતત બરાગી.

અનંજ વૈન, હીસ વૈન, સમ જડાધારી,
કોટિ કલ્પ, વ્યાન કલ્પ, મકન અંતકારી.
પરમ તપ વ્યાન મત, કોટિ સૂરજ માલા,
પ્રેમ મગન, તૂલ્ય અગન બેરિ બહુનિબંધા.
અન્ન મહેસ કંઈ બેસ અનહું કરસ આસા,
કૈસે સાઈં બિસૌ તાઈં ભાવે રૈદાસા.

‘હે સ્વામી! તમારી પ્રેમસમાધિમાં યુક્ત થઈને જ યોગેશ્વર મહેશે અનંગને ભરમ કરીને અને અન્ન ભરમ જોળીને શાશ્વત વેરાવ્ય કારણુ કર્યો છે. એ મકન-ભરમકારીની આંખોમાં અગ્નિ છે, તેમનું વદન જળહળવું છે અને માથે છે જડાનો ધાર. કોટિકલ્પ, વ્યાન પણ તેમની આગળ અલ્પમાત્ર છે. તેઓ પરમ તપના વ્યાનમાં મસ્ત છે. કોટિ સૂર્યોની માળા તેમને કંઈ શોભી રહી છે, તેમનું પ્રેમનિમગ્ન તૂલ્ય નિરંતર ગગનમાં ઘઈ રહ્યું છે. એ તૂલ્યની આસપાસ વહુનિની ન્વાળાઓ અગનપર નળી રહી છે. જમનો આવો રુદ્રવેશ છે એવા તમારા દર્શનની આશાએ આને વ્યાકુળ છું. રવિદાસ ગાય છે કે હું સ્વામી! કયારે તમારી સાથે મિલન કરો?’

દિલ્લદહિસ પત્ર રવિદાસે બેધું કે તેમની નિરંતર આરતી કોટિ સૂર્ય-તારામાં સ્થરા-થર થઈ રહી છે. આ મહાન આરતી અસીમ દેવતાના મંદિરને ચોળ્ય જ છે.

આરતી કહ્યા હોં જોવે,
દેખિ મહારતી અખંડ હોવે.
અનંત કંચન દીપ ગવલાવે,
જડ વૈરાગ દષ્ટિ ન જાવે.
કોટ કાન આવત સોઠાવે,
કુંજ નિત આરતિ અગિન પાવે.
અપાર અધેર અનંત બાન,
તૂલ સલે નિત આરતિ બાન.
રૈદાસ આરતિ કેમી મણી,
જનમ મરજી લાય કહુ અજ નાહી.

‘કયાં લગી જોઈ રહું તેમની આરતી? વિશ્વમાં તેમની મહાન આરતી જોઈને વિસ્મય ગળે છે। કરોડો કંચનદીપ જળકળી રહ્યા છે। જડ વૈરાગ્યની દષ્ટિ ત્યાં પહોંચી શકતી નથી. એ આરતી કરોડો સુધીથી જળકળે છે। કયાંથી તેમના હીવાની શિખા તેજો

ગાંધીજીના અમરસિદ્ધ વાર્તાલાયો

ઉપવાસની સાંકળ

શ્રી ચંદ્રશંકર પ્રા શુક્લ

ગાંધીના હાથમાં સોપતો હતો તેમ શુદ્ધ તપનો જગતમાં પિતૃસ સાધવા માટે પદ્ધતિપૂર્વકના ઉપવાસની સાધન નદરી છે સામુદાયિક પ્રાયશ્ચિત્ત માટે પણ આ અનોખું શસ્ત્ર છે તા ૧૮-૧૦-૧૯૩૩ના રોજ વર્ષા સુકામે શ્રી કિશોરલાલભાઈ, દામસાહેબ કાલેવડર તથા અન્ય આશ્રમવાસીઓ સામે પૂ. બાપુએ કરેલી આ વાતચીતમાં ઉપવાસની માહિતી તત્વજ્ઞાન ભરેલું છે

૧ ૯૩૩ની શરૂઆતના મહિનાઓમાં ગાંધીજી યવકા જેલમાંથી અવપૂર્યતાનિવારણ અને ઉર્જિનરોવાની પ્રવૃત્તિ ચલાવતા એ કાર્યની જે પ્રગતિ થતી હતી તેનાથી એમને સંતોષ થતો નહોતો હિંદુ લોકમાનસ આ સુધારા વિષે પૂરતું જાગૃત થયું નથી એવું એમને લાગ્યા કરતું હતું તે માટે તેમણે ૧૯૩૩ના મેની ૮મીથી ૨૧ દિવસના ઉપવાસ કર્યા એનો નિશ્ચય તેમણે અઠવાડિયા પહેલા જાહેર કર્યો, ત્યારથી જ તેમને એમ લાગતું

હિંદુ, જેન તમા સુરિયમ ધર્મોગા ઉપવાસનું વિશિષ્ટ ગ્યાન છે એ પરાપૂર્વથી ધર્મ સાથે ઉજવામ સકળાતો આવ્યો છે, પણ તે તો વ્યક્તિગત રીતે ઉપવાસનું અનુભવિત મહત્તર પાઈએ સમજાવ્યું હોય તો તે ગાંધીજીએ જેમ અમર કમત્યજ્ઞ માહ રજાય છે, સમરભૂમિપર મૃત્યુ પામતો એક વીર જેમ વિજયનજા એના અનુ-

હતું કે અવપૂર્યતા નાપાક થાય એટલી ઉંટે હિંદુસમાજનો અતઃ તમા જાગૃત કરવા માટે તેમનું એકલાનું અનર્શન-તપ પૂરતું નહીં થાય, અને બીજા અનેક શુદ્ધ માણસોના એવા તપની જરૂર પડે, તેથી તેમને તે જ વખતે ઉપવાસની એકધારી સાંકળ ગયવ નો વિચાર આવ્યો, ને તેની ચર્ચા તેમણે સંધ્યાએ બેઠે શરૂ કરી કલપન એ દત્તી કે એક માણસના ઉપવાસ પૂર્ણ થાય તે જ વખતે બીજાના શરૂ થાય, બીજા પછી તે પ્રમણે ત્રીજાના

જાન મે સિત્તરે લક્ષ્મીને કહે માણસનું છે એ જાનની લાવસ પતિ અને કવિત્વનું એશ્વર્ય અજબ છે !

ગાંધીનો અર્થ સરળલાવે ચાગજાય તેવો છે

આજ વસન્ત ફૂલ ફૂલ ફૂલે વગન્ત સજા કિસ, વર્જિ ફૂલનાં મેળ ફૂલો પ્રેમિ અહનિસ આજુબજુ વ્યાકુલ મન મેરે મિલકુ પ્રેમ સુધાયુ વરુ બન સજા ફૂલત હેલાયુ પ્રીતમ સંગલાયુ ફીફીચુખી આજ કહુ નાહી આજ સજા રમ ઉમગ કાહે ઉદાસ રવિદાસ આજદિન

લાયુલાયુ પિવ અ ગ ૦

૦ 'આનંદ બન્દર પત્રિકા' ના જ શ ૧૩૪૧ના 'સરદ અક'માંથી.

અનુ. શ્રી જય તીલાલ આચાર્ય

ચિંતાવતા હશે ? આ મહારતીમાં જુએ તો, અપાર અધિકાર અને અનંત બાનું જણાય છે નિત્ય નૃત્ય થાય છે, જાન જવાય છે રવિદાસ તો આ આરતીને અતરમા જુએ છે હવે તપી જન્મ કે મરણનો રહ્યો કાઈ કય !

શુરુ નાનકડી પ્રખ્યાત 'ગગનમય થાલ' વાળી આગતી રવિદાસની પછીની છે અને તેમનો અમય પણ રવિદાસ પછીનો છે

રવિદાસનું અપૂર્વ સંગીત હંજુ પણ સાધુસંતોમાં જીવત છે દિવસોદવસે તે હાસ થતું જાય છે એ જમી વાતો તો થી રીતે કહેવાય ! અહીં માત્ર તેમનું એક જાન આપીને આ લેખ પૂરો કરીશ તેમના વસન્ત-હિત્તવનુ ગીત શ્રદ્ધાસાહેબમાં પાવું છે એ જ

બેલમાં તો ન જ કરાય. બહાર રહેનારથી જ કરાય. પાત્ર મળે નહીં ત્યાંસુધી શરૂઆત નહીં કરીએ. ૨૧ વધારે લાગે તો હં કરીએ. પછી તો એમાં વ્યવહારકુશળતા લાગે છે. આ જાતના ઉપવાસ આવશ્યક છે એમ એક વાર સાબિત થતું જોઈએ. પછી બીજા એમાં લાગશે. જેને ઉપવાસની આવશ્યકતા વિશે ને પોતાની યોગ્યતા વિશે શ્રદ્ધા હશે તે લાગશે. હું જોઈ છું કે એ વસ્તુ કયાં વિના આ કામનો પાર જ નહીં આવે. આ વિષયમાં ખુદ્દિ થોડું સુધી જ ચાલશે. માણસોનાં કઠોર હૃદય પર આઘાત બીજી રીતે ન થઈ શકે. આઘું તપ થાય તો તે કઠોરો માણસોને આઘાત પહોંચાડશે જ.

કિશોરલાલભાઈ : પહેલા ઉપવાસનો જોડો આઘાત થાય છે તેટલો બીજાનો નથી થતો.

કાકાસાહેબ : માણસ પહેલાં રીઠા થશે ને પછી બીજાનો. ક્યાંસુધી રીઠા રહી શકશે ?

ગાંધીજી (કિશોરલાલભાઈ) : કાકાએ કહી એ જાત પણ છે. તમે કહ્યું એ ખુદ્દિનો ઉપયોગ 'કાકાએ કર્યો. એમાં આપણી તપસ્યા વિશેની શ્રદ્ધા મોળી દેખાય છે, નિષ્કામતા મોળી દેખાય છે. આઘાત એ તો પ્રત્યક્ષપણે આવનારું પરિણામ છે. આમાં તો અપ્રત્યક્ષપણે પરિણામ આવે. અપ્રત્યક્ષ પરિણામ પ્રત્યક્ષ કરતાં ઘણું મોટું હોય છે. લોકોને આઘાત પહોંચે ને તેથી કંઈ કરી નાખે, એ રાજસી પરિણામ કહેવાય. ખરી તપસ્યાથી હૃદય હાલી જાય છે. અનેક ઠેકાણે તપસ્યા ચાલવી હોય તેનાથી લોકોનાં હૃદયમાં પરિવર્તનો થયાં કરતાં હોય છે, જેનાં દેખીતાં કારણો નથી આપી શકાતાં. રૂઢ લૌકિક સાધામાં કહીએ, તો એ પરિવર્તનો કાકાનાં પુણ્યને કારણે થાય છે એમ કહેવાય. આપણને આ કામમાં જે કંઈ સફ-

ળતા મળી છે તે મારા નહીં પણ વડીલોનાં તપને કારણે, હિંદુ ધર્મના તપસ્વીઓના તપને કારણે. પ્રત્યક્ષ પારણામ થોડા પર પડે છે. કઠોરોનાં હૃદય પર જે અસર થાય તેને આપણને શી અખર પડે ? કઠોરોનાં હૃદય પર અહીં જે સચોટ અસર પાડવાનો ભારેમાં ભારે ઉપાય આપણને વડવાઓએ બતાવ્યો છે.

કાકાસાહેબ : આગે અગાઉ સાંકળ સૂચવી હતી, તે કઈ રીતે રચવી એની યોજના સૂચવી નહોતી. યોજના શા માટે જોઈએ ?

ગાંધીજી : સાંકળ એક માણસ થોડો જ રચી શકે ? શરૂઆત કાકા તો કરે ને. યજ્ઞની શરૂઆત સાંમીથી મળે તો જ કરી શકાય. આપણે સામગ્રી તો મેળવવી જ પડશે કેમકે લાંબા રચવી છે. ધારો કે હું યાત્રિક છું ને સાંકળ રચું છું, તો હું બહાર ફેરું કે 'હું આ યજ્ઞ શરૂ કરું છું, એમાં સામેલ થવા જેને આવડું હોય તે આવે. અનેક જણની જોડ આ વિષે લાત કરી છે. એ કામ સહેજે થશે તો નહીં.

કાકાસાહેબ : જોડા બિલકામાં બન્યું એવું બને, તો સાંકળની રાહ જોવા બેસાય ?

ગાંધીજી : આવા તો અનેક ઉપવાસ આવે. કોઈ સાંકળ ૧ દિવસની હોય; તો કોઈ ૫૦ દિવસની. મારા મનમાં વિચાર તો થયા જ કરે છે કે યોગકામાં બન્યું એવી વસ્તુને કેમ કરીને પહોંચી વળાય ? એક મોટા અનશન-યજ્ઞ થતો હોય એને મદદ કરનારા નાનાનાના યજ્ઞ તો દેશમાં થયા જ કરશે; મેં આ વિષયની શરૂઆત તો કરી દીધી જ છે. પરીક્ષિતલાલને લખ્યું છે કે 'સારાંસારા માણસોને આ બનાવવાનો ઠેકાણો લઈ જાય ને ત્યાં લોકોને મનાવે. લોકો ન માને તો કહેવાયું કે 'અમે પ્રાણપથારી કરીશું.'

મોટા થવાનો કીમિયો

શ્રી જ્યોતીર્દ્ર દવે

સળધીઓ મહત્ત્વા પ્રાપ્ત કરે તેમા વધિા નદી, મારી આસપાસના વસ્તુઓ હું જ દસ આગળ સીધી લે ચા રહું-એવી મનુષ્યની બ રેલે રેની ઇચ્છાનુ લેખકે અતી દુર્લભ પ્રયત્ન કર્યું છે

મહાન યવાનુ કે કોયે આવવાનુ તેા કોને ન જમે ? પણ માનવીનો સ્વભાવ એવો વિચિત્ર છે કે એ પોતે માત્ર મહાન યવાન નથી ઇચ્છતો, એટલાથી એને પૂરો સતોષ નથી થતો, એ તેા ઇચ્છે છે, પોતે મહાન યાવ અને પોતાને જે વસ્તુઓ પ્રાપ્ત થાય તે બીજા કોઈને ન મળે-અને આ બીજા તે પોતાના જ સમા, વડાલા, ખિતો ને પરિચિતો! દુરદશ્ય

‘હા, તમને મૂકીને ખાવ ખેતી જશે ચ’ મારે ન નો ખાળક જમવા મટે મરા પહેલા પાટલે ખેતી બાય છે, ત્યારે મને મખોધીને આ પ્રમાણે કહે છે ખાળકને ઘોળનના વતમા જેટલો ગમ પડે છે તેટલો બીજા વતમા ભાગ્યે જ પડે છે એટલે જમવા ખેતરની વેળ એના આનંદની મજા વધી બાય એ તદ્દન કુદરતી છે. પણ મને મૂકીને ખાવા ખેતી જવામા એને કોઈ એ આનંદ આવે છે ‘તમને મૂકીને ખાવા ખેતી જશે ચ’ એમ કહેતી વેળા એન મુખ પર વિજેતાનો ભાવ હોય છે

આનંદ પ્રાપ્ત કરવા માટે દરેક મનુષ્ય મહેનત કરે છે પોતપોત ના સ્વભાવ અનુસાર માણસ જુદીજુદી રીતે આનંદ મેળવી લે છે દુનિયાની કે ખહારની કેઈ પણ વસ્તુ પર આધાર ન રાખતા કેવળ પોતાનામાથી જ આનંદ મેળવી રેવો એ ઠીકામા ઠીકા પ્રકારનો આનંદ છે એમ ફિલસૂફો ને વિચારકો કહે છે પણ એ પ્રકારને આનંદ કોઈકેને જ મળી શકે છે

ખુદ જ વિરલ અપવાદ ખાદ કરતા મોટા-ભાગના મનુષ્યોને તેા આનંદ પ્રાપ્ત કરવા મટે ખહારની વસ્તુઓ પર આધાર રાખવો પડે છે જે વસ્તુની ઇચ્છા રાખી હોય તે પ્રાપ્ત થાય ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે માને આનંદ થાય છે એ આનંદ સામાન્ય પ્રકારને હોય છે એમા કલેશ ગહેલો હોય છે ને એ ટકે છે પણ થોડો વખત પરત આપણા જેવા સામાન્ય મણુસોના નસીબમા એવા કાલુજીવી ને દુ ખમિશ્રિત આનંદનો જ અનુભવ લેવનુ લખ્યુ હોય છે

લોકોત્તર પુરુષ કોઈ પણ પ્રકારની ખાલ ઉપધિ ઉપર આધાર રાખ્યા વિના પોતાનામાથી જ આનંદ મેળવી લે છે મ માન્ય મનુષ્યે આનંદ માટે ખાલ વસ્તુ પર અધર ગમે છે, પરતુ એ વસ્તુ મધે એમનો પેગ થતા, મગ્યુ મળી જતા, એમને આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે તે મિવાવની કેઈકે ત્રીજા જ વસ્તુ

નાનું ખાળક અમ કરે તે સ્વભાવક લાગે, પણ કોઈ મોટી ઉમરને મનુષ્ય જમવા બેઠો હોય ને હું ત્યા જઈ ચડુ ત્યારે મને કોઈને એ કહે કે ‘તમને મૂકીને જમવ ખેતી જશે છ’, તે એ કેવુ લાગે? કોઈ પણ કેળવણીને ને સરકરી મનુષ્ય એવે વખતે બીજાને પોતની મધે જમવ ખેતી જવાનો અચકે કરે અથવા તેા ‘આમ જા ખેતી, હું જમી લઉં’ એમ કહીને અમતુકને બીજા એ ગુમા ખેતીની પેતે જમવનું વર્ધ પતાવીને જમવા જેની દુર્લ વસ્તુમા આપણે આ ખલ્લવૃત્તિ પર કાણ મેળવી લીધો છે, છતા જીવનની બીજા ઘણી ખજતે મા આ જાતની ખલોચિત ને મહજ વૃત્તિ પર કાણ મેળવી શકય નથી

પર એમનો આનંદ નિર્લિપ રહેતો નથી.

પરંતુ કેટલાક માણસ એવા પણ હોય છે, જેમને પોતે ઇષ્ટ માનેલી વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય તેટલાથી જ સંતોષ થતો નથી. મોટી ઉંમર સુધી કુવારા રહેલા એક સંન્યાસી રાજ ભગવાનને પ્રાર્થના કરતા કે ‘હે ભગવાન, તું મને ઝટપટ કન્યા મળે ને મારા આ ત્રિજી પાંડોશીઓની વહુઓ મરી જાય એવું કર.’

‘અલ્યા, આતું તે ભગવાન પાસેથી ગંગાતું હશે? તારે વહુ બેઠી હોય તો ખેરાક તે માટે ઇશ્વરની પ્રાર્થના કર. પણ તારા પાંડોશીઓની પત્નીઓને મારી નાખવાનું શા માટે એને હશે છે?’ એમના એક મિત્રે એક વખત એમની પ્રાર્થના સાંભળીને નવાઈ પામી અચ્ચ કહી.

‘હું ખાચડીવાળો થાઉં તેમાં મને આનંદ તો જરૂર મળે, પણ મારા આ પાંડોશીઓ ખાચડીવિનાના થાય તો મારો આનંદ કંઈક ઓર વધી જાય.’ એમણે જવાબ દીધો.

‘તું તો શાંડો થઈ ગયો છે શાંડો.’ એમના મિત્રે કહ્યું.

મારી સાથે હાઈસ્કૂલમાં ભણતા એક ભાઈ ‘હોલેજમાં જવાનું આપણું કામ નહિ’ એમ કહીને વેપારમાં પ્રવેશ્યા. ગઈ-લડાઈ પહેલાં એ અચાનક મને મળી ગયા, ત્યારે મેં એમને ‘શ્વધાપાણી કેમ ચાલે છે?’ એમ પૂછ્યું ત્યારે એમણે જવાબ દીધો:

‘પૂજા ને દેહાં. જેમતેમ દાખરોટલો ફૂટી કાઢું છું. હું તો ધારતો’તો કે આ ધંધામાં મજા સારી હસતો. પાંચસાત વરસમાં કંઈ નહીં તો ઘરઆંગણે એક મોટર તો આવી જ જશે એમ શરૂઆતમાં માનતો હતો, પણ અસુને અરશે નીકળી રહે છે એટલાથી જ ગનીમત માનેવી થકે છે.’

એમને મોટર વસાવવાનું ખૂબ જ બન હતું. ઘેર મોટર આવે એ સુખની અસહ્ય

છે એમ એ માનતા હતા. ત્યારપછી લડાઈ આવી અને એમના ધંધામાં એકદમ રસહીન ભાવરાઈ ગયા. લડાઈ પૂરી થયા પહેલાં જ એમને ઘેર, એક એફિસની ને એક અંગત કામ માટેની, એમ બે મોટરો પણ આવી ગઈ. મેં ધાર્યું કે હવે એમને પૂરેપૂરો સંતોષ થયો હશે.

ત્યારપછી એ મને મળ્યા ત્યારે વાતચીત દરમિયાન મેં એમને કહ્યું: ‘હવે તો તમને પૂરેપૂરો સંતોષ થઈ ગયો હશે. એકને બદલે એ બની ગઈ.’

‘બે? શું કહ્યો છો? બેને મારે શું કરવી’તી?’ એમણે હાઈક નવાઈ પામીને પૂછ્યું.

‘કેમ? તમે સ્કૂલમાં હતા ત્યારથી તમને મોટર વસાવવાના કોડ હતા. હવે એકને બદલે બે મોટર ઘેર આવી ગઈ.’ મેં કહ્યું.

‘હા. તમે મોટરની વાત કરો છો?’ એમણે કહ્યું.

‘ત્યારે તમે શું સમજ્યા?’ મેં પૂછ્યું.

‘હું તો સમજ્યો કે તમે કન્યાની વાત કરતા હસ્યો.’ એમણે કહ્યું.

‘કન્યાની? કેમ તમે પ્રશ્નિતો છો ને? ભાભી પણ ઇશ્વરકૃપાથી હેમજેમ ઘેર બેઠા છે. પછી કન્યાની વાત ક્યાંથી આવી?’ મેં નવાઈ પામીને પૂછ્યું.

‘હું મારા ભત્રીજા માટે કન્યા શોધતો હતો. આ પરગ દહાડે જ એનું વેવિશાળ થઈ ગયું. મેં બાણ્યું કે તમે એની વાત કરતા હસ્યો.’ એમણે જવાબ દીધો.

‘એ વાતની તો મને કંઈ ખબર નહોતી. હું તો મોટરની વાત કરતો’તો.’ મેં કહ્યું.

‘હા, મોટર તો આવી ગઈ.’ એમણે જરાય વિસ્વાહ વિના કહ્યું.

‘આમ હોય અવાજ કેમ બોલો છો? નાનપણથી ‘મોટર મોટર’ કરતા હતા તો

બાળ મેટર મળી ધાર્યા કરતા પણ બિવડી મિલ્કિ મળી પરતુ કંઈ ખાત્ર આનંદ તમને થયો હોય એમ દેખાતું નથી ' મે કહ્યું

‘ બે મોટા છે આવી એ પ્રજા પણ કે-’

‘ પણ શું ? ’ એમને અચકતા બોલેને મે પૂછ્યું

‘ ન, ખાસ તો કંઈ નહીં શરૂઆતમાં છે મોટા આવી ત્યારે મને બહુ આનંદ થયો ’ તો પછી એ પછી પેલ ગમણને ત્યાં પણ મેટર આવી એટલે મારો આનંદ અડધો એણે થઈ ગયો ’ એમણે કહ્યું

‘ એ ગમણ વળી કોણ છે ? ’ મે પૂછ્યું

‘ અમારી બાબુમાં જ એની પણ દુકાન છે પ્રધાપણીમાં મહી હોતી ત્યારે અમે સાથે બેસીને રાહતી રહતા હતા મારે ત્યાં પહેલી મોટા આવી ત્યારે એ બિચારો બસની વાટ ભેટો હારમા ભીમે રહ્યો હોય ને હું ત્યાંથી મેટરમાં પચાર થતો હોઉં તો એને બેલ વીને એ મેટરમાં બેસાડી દેતો મને એમાં બહુ આનંદ આવતો પણ હવે તો એને ત્યાં પણ મોટા આવી ગઈ ’ એમણે કાંઈક ખિનતાથી કહ્યું

‘ એટલે તમે એને મોટરમાં બેસાડવા પૂરતો એના પર ઉપકર કરી શકતા હતા તે તક હવે જતી ગઈ તેનો તમને શોક થય છે એમ જ ને ? ’ મે પૂછ્યું

‘ ન, ઉપકર-સુપકારની વાત નથી પણ એને ત્યાં મોટર આવી તે જ મને ગમતું નથી ’ એમણે જવાબ દીધો

‘ તમને એ ગમતું પર કંઈ જોડેજોડે દેખાય હશે જો તમારું કંઈક અગત્ય હતું ’ મે કહ્યું

‘ ના, એવું પણ નથી એણે મારું કંઈ પણ બગાડ્યું નથી, તેમ જ એના પગ મને દેખાય પણ નથી પગ એને ત્યાં પણ મેટર આવી પછી મારે ત્યાં મોટા આવી તેની મોટાઈ કયા ગઈ એમ મને લાગે

કરે છ ’ એમણે જવાબ દીધો

આ બાતની વૃત્તિ આપણા બધામાં હોય છે આપણે મોટેલાએ એને દબાવી ગાખીએ છીએ એ વૃત્તિને બને તેટલી નમ્ર બનાવી દઈએ છીએ, પરંતુ કેટલી ઉમનુષ્ય એ વૃત્તિનું શમન કરી શકત નથી પેતાનું લાડ થય, પેતાને કોઈ ઉત્તમ વસ્તુની પ્રાપ્તિ થય એટલે થી જ એમને આનંદ મળી શકે તો નથી એમને આનંદ મોતાના પૂરતો જ મર્યાદિત ગહેતો નથી, પણ બીજાનું ઉપગ પણ એ આધાર ગણે છે પેતાનું સારું થય ને બીજાનું ન થાય તો જ એમને આનંદ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે

અ પણ એ ધધે કરીને પૈસા દાગ ને વગર બનેલ એ જુલ્લેસના સગાવડ લાગે ફરિયાદ કરે છે “ એ તો બહુ સત્ કમાય પણ અમે એમના ધધામાં પડવાની સલાહ લેવ જઈએ છીએ તો એ બસીને ના પાડે છે એ કહે છે ‘ એ તમારું કામ નહીં ’ એમને થય છે કે રખેને કંઈ બીજું મગ જોડેલો પૈસાદાર થઈ જાય આથી એમના ધધામાં પડતા એ અમન અટકાવે છે ” આ વાત સાચી હોય કે નહીં, પણ કદાચ એ ધધામાં ગહેલા ભોખમન અનુભવ પગથી જ બીજાઓને એ ધધામાં પડવાની એ સલાહ આપતા નહીં હોય પણ ‘ હું ખૂબ પૈસાદાર થાઉં ને બીજા પૈસાદાર ન થય ’ એવી ઇચ્છા અભ્યુયે જોડેજોડે એમના મનમાં ગહેલી હોય તો નવાઈ નહીં

એક ખૂબીની વાત એ છે કે આ બાતની વૃત્તિ બહુધા નિન્ટનાઓ, સગાસબ ધીઓ ને પડે શીઓ વચ્ચે જ સેવાતી હોય છે બહુ દુની ક અપરિચિત વ્યક્તિઓ પગલે આ પ્રજાની વૃત્તિ થતી નથી

હિંદુસ્તાન ને યહિસ્તાન એ બે પાડે ગી ગબ્બે છે એટલું જ નહીં, પણ મ મ વિગ્ગ ગજકીય, કૌતિહાસિક, સોગોલિક, સાસ્ત્રીયક એમ અનેક દિશાએ બેતા એક જ અવન

એ જુદાંજુદાં અંગે હોય તેવાં છે. આમ છતાં આજે પાકિસ્તાનમાં એવા મનુષ્યો પણ વસે છે, જે પાકિસ્તાન આખાદ થાય તેટલાથી જ સંતોષ ન માનતાં સાથેસાથે હિંદુસ્તાન હલકું પડે એવી પણ ઇચ્છા રાખે છે.

સ્વાતંત્ર્યાદનના ઉત્સવને અંગે ત્યાંના હિંદી એલચીખાતામાં કામ કરતા કેટલાક હિંદીઓએ હિંદુસ્તાનનો વાવટો પોતાના નિવાસસ્થાને ફરકાવ્યો તે આ પ્રકારની ઇચ્છા રાખતા મનુષ્યોથી ભેઈ શકાયું નહિ. એમને સંતોષવા ખાતર હિંદુસ્તાનના વાવટા ભેગો પાકિસ્તાનનો વાવટો પણ ફરકાવવામાં આવ્યો. પણ તેથી એ એમનું સંતોષ ન થયો. માટી ખાતી એક નાની છાકરીને તેની માતા ધમકી આપતાં કહેતી: ‘માટી ન ખા. તું માટી ખાશે તો હું તને પિપરમીટ નહિ આપું.’ એ છાકરી માતાની ધમકીને જરા પણ ગણ-કાર્યો વિના જવાબ દેતી: ‘હું માટી પેણુ ખાઈશ ને તું પિપરમીટ પણ આપજે.’ એ જ રીતે એ ખિરાદરો કહેવા લાગ્યા: ‘અમારો વાવંટો ફરકાવો ને તમારો કાઢી નાખો.’ અને વાવટાઓ સાથે ફરકતા રાખવામાં આવ્યા હોત, તે એ કંઈ લાડી પકવાના નહોતા કે બહુ નજીક આવી ગયેલા પ્રતિ-ગોની પેઠે એના પેચ પણ લાગી જવાના નહોતા. આમ છતાં ‘અમારો વાવટો ખરો ને તમારો નહિ’ એ જ વિરોધીઓના પોકાર-નો મુખ્ય સૂર હતો.

આમાં ઉપર કહેલી વૃત્તિ જ કામ કરી રહી હતી. આપણે ત્યાં પણ એવા ઘણા માણસ હશે, જેના મનમાં ઉડિઉડિ એમ થતું હશે કે હિંદુસ્તાન ખૂબ આખાદ થાય, દુનિયામાં એની કીર્તિ દહોડેદહોડે વધતી જાય, પ્રાંધા દેશો ખરે એનો પ્રભાવ પડે અને સાથે-સાથે પાકિસ્તાન તંગીમાં આવી જાય, ત્યાંના લોકો હેરાનપરેશાન થઈ જાય તો કેવું સારું!

જરા વિચાર કરતાં બહુઈ આન્યા વિના નહીં રહે કે એમ થાય તો હિંદુસ્તાનની સ્થિતિ પણ કપરી થયા વિના રહે નહીં. પંડો-શના પ્રદેશમાં પ્રવર્તતી અધાધૂધીની અસર આપણા દેશ પર પણ થયા વિના કદી રહે નહીં. આમ સમજ્યા છતાં એ પંડોશના પ્રદેશનું અહિત થાય તો તેથી રાજી થનારા ઘણા માણસો આપણે ત્યાં પણ છે.

બીજાનું સારું ન ખમી શકાય એને આપણે અદેખાઈ કે ઈર્ષ્યાનું નામ આપીએ છીએ. પણ આ વૃત્તિને ઈર્ષ્યા લાગે જ. કદી શકાય. ઈર્ષ્યા હમેશાં પોતાના કરતાં વધારે સારી સ્થિતિએ હોય તેની થાય છે. આપણા કરતાં વધારે સુખવૈભવ, પ્રતિષ્ઠા કે આનંદ ભોગવતો મનુષ્ય આપણા જેટલી જ નીચી કક્ષાએ ઊતરી આવે એવી ઇચ્છા સેવવી તેનું નામ ઈર્ષ્યા અથવા અદેખાઈ. પણ અહીં તો મારે ત્યાં સૂર્યોદય થાય અને તારે ત્યાં અંધકારના ઓછાયા ઊતરે, હું ઘેબરખાખાં ખાઈ ને તારે માટે એકદલ દુષ રાખવામાં આવ્યું હોય તે પણ ખિલાડી પી જાય, એવા પ્રકારની વૃત્તિ સેવવામાં આવે છે.

મોટા થવાની ઇચ્છા દરેક માણસમાં રહેલી હોય છે. મારું વજન બહુ ઓછું છે. એકવાર વીમા કંપનીમાં કામ કરતી મારા એક મિત્ર મારો વીમા ઉતારાવવા એમના ડોક્ટર પાસે લઈ ગયા. મારો વીમા ઉતારવા જે કંપની તૈયાર થાય તેનો પોતાનો વીમા ઉતારવાની જરૂર છે એમ હું માનતો હતો, છતાં આ બાંહેને મફત ડોક્ટરી તપાસનો લાલ મળતો હોય તો શા માટે જતો કરવો એમ મારી હું કબૂલ થયો. ડોક્ટરે મારી શારીરિક તપાસ કરી ને સંતોષ વ્યક્ત કર્યો. મને નવાઈ લાગી. પછી એમણે મને પૂછ્યું: ‘તમારું વજન કેટલું હશે?’

‘મારા વજન વિષે હું બહુ વિચાર કરતો

નથી એ વિષે ખાસ કંઈ બોલવા જેવું હોય એમ મને લાગતું નથી ' એ જવાબ હીધો મારા જવાબથી એમને સંતોષ ન થયો એટલે એમણે મારું વજન લીધું 'વજન દેખાડતો કાટો પચીસેક માઈલની મુસાફરી કરી તાબે જ પાછો ફર્યો હોવા ને ખૂબ થાકી ગયો હોય તેમ ધારિથી જગડત્તકયો 'ખગખગાતો રહ્યો' ડોક્ટરે મારા ઊભા ગહેવામાં કંઈકે વાંધો હશે એમ ધારીને કહ્યું હું નીચે ઊતરીને ફરી ઊભો ગ્લો કાટે પહેલાંની માફક જ આસતે આસતે થોડુંક ફર્યો, ચાર્ટે 'આ મશિનમાં કંઈક વાંધો લાગે છે' એમ કહીને એમણે મને ઊતરી જવા કહીને મશિન તપાસી બેસી પોતાનું વજન કરી બેસી 'ખુબ ખગખગ છે હવે તમે ફરી ઊભા રહો બોલે ?' એમ કહીને એમણે મને ફરી ઊભો કર્યો કાટો પ્રથમની જેમ જ ધારિધારે જગડ ફરી એકાંકિ આકડો અખગ જઈ અટક્યો.

'ખસ ! આટલું જ તમારું વજન ? હોય નહિ !' ડોક્ટરે કહ્યું

'સાચુ પૂછે તો ડેક્ટરસાહેબ, મારું આ જ વજન છે નથી તમારા મશિનમાં કંઈ વાંધો કે નથી મારા ઊભા રહેવાની રીતમાં વાંધો, વાંધો હોય તો તે મારા શરીરમાં રહેલી અથવા નહીં રહેલી ચરબીનો છે ' મેં કહ્યું

'અરે ! ત્યારે તો તમરો વીમો કેમ ઉતારી શકાય ?' એમણે જગ નિરાશ થઈને કહ્યું

'કંઈ વાંધો નહીં ડોક્ટરસાહેબ, ન ઉતારાય તો ન ઉતારશે ઉતારો જ એવો કંઈ ખાસ મરો અમદ નથી.' મેં કહ્યું

'તમારું વજન પહેલેથી જ એ હું હતું ?' ડોક્ટરે પૂછ્યું

'હાલ, નાનપણથી જ ' મેં કહ્યું

'વધુ જ નથી ?' એમણે પ્રશ્ન કર્યો

'વધુ છે જરૂર વધુ છે નાનપણમાં હું માત્ર પાંચ રતલનો હતો, તે કદા મારું વજન વધુ છે અત્યારે ઘણું જ વધારે છે ' મેં જવાબ હીધો

ડોક્ટરને મરો જવાબ ખડું રુચે હોય એમ લાગ્યું નહીં પણ ગમે તેવા નબળામાં નબળા મજુસતુ શરીર પણ એ જન્મે છે પછી મોટું થતું બન્યું છે ને એવું વજન વધતું બન્યું છે થોડા વખત પછી એ વધતું અટકી બન્યું છે ને તે પછી એ ઘટવું પણ મારી છે પણ તે જુદી વત છે જન્મે એટલે તરત જ માણસ મેટા થવા મારી છે શરીરનો એ ધર્મ જ છે અમોટાઈ એકલું શરીર પ્રાપ્ત કરે તેથી માણસને ત્યે તે વધતો નથી એને તો દરેક રીતે મેટા થવું હોય છે મોટા થવાની ઇચ્છા દરેકમાં કુદરતી રીતે રહેલી હોય છે મેટા માણસો ખીજા પગ સગમાઈ ભોગવતા હોય છે, અન્યો ઉપર ખેતાની સત્તા ચલાવતા હોય છે એમ આપણે બોલે છીએ મોટાઈ હમેશા સાંપેક્ષ હોય છે અકબરને ખિરખલની વાતમાં આવે છે કે અકબર એક હીટી દોરીને ખિરખલને કહ્યું, કે 'તું આ હીટીને અડક્યા વિના એને મોટી કરી આપ ' ખિરખલે એ હીટીની નીચે ખીજા નાની હીટી દોરી ને કહ્યું 'જુઓ જહાપનાહ આપની હીટી મોટી થઈ ગઈ ' આ વાર્તા માત્ર ખિરખલની ચતુર્માઈ ખતાવે છે એટલું જ નથી, પણ એમાં ઊંડું ગહન રહેલું છે ખિરખલે અકબરની દોરેલી હીટી કદા નની હીટી દોરી એ હીટીને મોટી કરી ખતવી, તેવે કીમિયો આપણે ખવડાઈ ને કોઈ રીતે કદા હેઈએ છીએ આપણી મોટાઈની આકાશા ખીજને નાને ખતવીને આપણે વૃદ્ધ કરીએ છીએ ખીજે પણ બે અપણા જેટલી ઉચ્ચ પદવીએ પહેલે અથવા આપણે જેટલો જ સુખી ને સમૃદ્ધ બને તો

પછી આપણી મોટાઈ ક્યાં રહી? ખીજના કરતાં આપણે મોટા છીએ એમ શી રીતે કહી શકાય? ખીજને ભોજે, કોઈકને નાના બનાવીને જ મોટા થઈ શકાય છે અને તેથી મોટાઈ માટેની અવશ્ય રહેલી વાંછના ખીજને પોતાના જેવા જ સ્થાને પહોંચતો જોઈને અકળાઈ જાય છે. આથી 'તને મૂકીને હું ભોગવું, હું મોટો થાઉં ને તું નાનો થા' એમ માણુસ ખીજને ઉદ્દેશીને પ્રગટ રીતે નહીં તો પોતાના મનમાં કહે છે. સરખામણી હમેશાં જ પાસે-પાસે હોય તેની જ થઈ શકે છે. એટલે આ વૃત્તિ નિકટના મનુષ્યો તરફ જ વધારે સેવાતી

હોય છે. પાડોશી કરતાં પોતાના મકામનું છાપરું જીંચું કરાવવામાં અથવા તો પરિચિત ને સગાંસંબંધીઓના બચલા વર્ગ કરતાં પોતાની સ્ત્રી 'કપડાંલતા' હમેશા વધારે સારાં પહેરે' એવી કાળજી રાખવામાં આ જ વૃત્તિ પ્રધાનપણે કામ કરી રહી હોય છે. સમાનતાની ખૂમો પાડવા છતાં આપણને ખીજની સમાન થવું રહતું નથી. આપણા સિવાય ખીજએ વચ્ચે ભલે સમાનતા રહે, આપણે તો સૌથી ઊંચા-અત્યંતિદ્વંદ્વાગુલ્મ-દસ આંગળ સૌથી ઊંચા રહીએ એમ ઇચ્છીએ છીએ.

★

ગેરકાપોના સફળ એજન્ટ બનવા માટે કાન તીવ્ર જોઈએ. આવા સફળ ગેરકાપોને નોવેં મોકલવામાં આવતા હતા. ત્યાં તેઓ નોવેંની પ્રભાવી બધી ચાંપતી દિલચાલ રાખતા. એક દિવસ આવા એક ગેરકાપોએ કોઈ એક અભદ્ય સાથે વાત કરતા એક જુદાને સાંભળ્યા.

જુદા આવતો હતો :

'નાનીઓની, વિરુદ્ધ તમારે કહેવું હોય તે કહો, પણ વ્યક્તિગત રીતે તો હું એક નોવેંવાસીનું કામ ન કરું, પણ દસ જર્મનોનું કરું.'

નવા આવેલા ગેરકાપોને પોતે કરેલી ચોખ માટે આનંદ થયો. તેને ધનું કે નક્કી આ ભાઈ મારી જમતાના રાજકોટી જ છે. આનંદથી એણે પેલા જુદાને અભિનંદન આપતાં પૂછ્યું :

'પણ તમે એવું કયું કામ કરો?'

'ધાર જોઈવાનું!'' જવાબ મળ્યો.

x

ભાગવત પરની દીક્ષના રથવિતા એકનાથ મહારાષ્ટ્રના વિખ્યાત સંત ધર્મ ગયા. એમના ગુરુ નનાદેવ નવામી હતા. એકનાથ ગુરુને વારંવાર પૂછે :

'ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કઈ રીતે થઈ શકે?'

ગુરુ દરેક વખતે એમને ચોખ્ખો કત્તર આપતા નહીં.

એક વખત ગુરુને દિસાળ રાખતા હતા, તેમાં આવેલી એક ખાઈની ભૂલ રોધવાનું એકનાથને એમને કહેવામાં આવ્યું. રાત્રે આઠ વાગ્યે એ એકા. જમાદધારનાં ખાસાં વારંવાર ઉપવાસો. ભૂલ નહોતી નહીં. ઉપરે તજીવા ટકોરા પચ્યા. એકનાથને યશ :

'એક વખત પણ મારે ગુરુની લાગણી દુખાવ એવું આ માટે કરવું કે ફરજખંધી ચલિત કેમ થવાય?'

પંદર મિનિટનો વિશ્રામ લઈને પુનઃ એકા. મહામહેનતે ભૂલ રોધાઈ, ત્યારે એમના ઉત્સાહનો ચાર નહોતો. આનંદમાં આવી જઈ એ ગાવા લાગ્યા. પાકું જુએ છે તો ગુરુ ભોજેલા હતા. એકનાથ એમને પત્રે પચ્યા. ગુરુએ કહ્યું :

'વત્સ, સાક્ષાત્કાર શું છે તે હવે તું જાણી શક્યો છે. આટલી જ એકામતાથી આંતરિક કહિ

કર. કહેશમાં જેટલા સચરાચરનાં તને અચૂક દર્શન થશે.'

• તે પછીથી કહેવાય છે કે એકનાથને સચી આંતરકૃતિ પ્રાપ્ત થઈ.

x

ગજબ છે !

શ્રી ગુલાબદાસ શ્રોકર

માસ્વાની રતિ થોડી છે ? રત્નોગોના માર્યા બેઠાર
કલાત્મક ચિત્રણ લેખકે આ નાટિકા દ્વારા રજૂ કર્યું છે

પાત્રો :

પત્રાલાલ : મધ્યમ વયનો માણસ

અપા : પત્રાલાલની સ્ત્રી

બેઠાર : પત્રાલાલને પુત્ર

ધનુ : પત્રાલાલનો ભાઈ

સ્થળ : કાઠિયાવાડમાં હોય છે એવું એક,
ઘણા સામાન્ય સ્થિતિના માણસના ઘરનું
હીવાનખાનું એરડામાં રાચગણી એ સ્થિ-
તિને થોડી હોય છે એ એરડામાં અદગના
રસોડામાં જવાના એરડાનું બારણું પડે છે

સમય : સાંજના સાડા છ

[પડેરા બેપડે છે ત્યારે પત્રાલાલ ઢાંચમાં તારનું
પત્રાકડું લઈને આનદમાં એ વારંવાર ઘાંચતો હોય
છે તેની ઉભર પાત્રીસેક વર્ષની છે એ બેઠારી થયું
છે શરીર નળણુ છે સ્થિતિની સામાન્યતા સ્પષ્ટ
દેખાઈ આવે છે]

પત્રાલાલ : (અર્વાચીનમાં વત્સાહ અને આનંદ
પૂર્વક) ચાલો, જલદી લાગુભાતું કરવા મઠી
જાય મારે આજે ને આજે જ જવાનું છે હો !

હું તેની પત્ની અપા ત્રીસેક વર્ષની, નમણી કઠી
ચકાચ એવી, પણ તવાઈ, ગયેલી કેહરિવતિવાળા
સ્ત્રીઓમાંથી ઉત્પન્ન આવે છે]

અપા (દોડી આવતા) શેઠનો તાર આવ્યો ?

પત્રાલાલ : નહીં ત્યારે ? આ હમણા
તાગવાળો એ છે ન જોયે ?

અપા : ન જોયે છે જ સારુ થયું નહીં
તો મારી છાતી એવી ધડકત !

સરુક્ષ્મ કુટુંબજનની મીઠાસ આજે બહે અદરશ
મતી બહુ છે પિતાપુત્ર અને ભાઈભાઈ વચ્ચેના
સબબોમાં અમી નથી, સુવાસ નથી કેટલાક
દિશાઓમાં લોહીસળધે સકળાયેલી બે વ્યક્તિઓ
અન્યાયને દુરમત જેટ નીરખે છે બહુી જોઈને
અન્યાય માર્યામાં વિટબણા બેસી કરાવે છે પણ
એ રાહ શું સાચો છે ? પેટને માટે ખીજને પાંડુ
બનેલ બે ભાઈઓ ને એક નોકરી-આ પરિસ્થિતિનું

પત્રાલાલ : એમાં છાતી શેની ધડકે ?

ખબર હતી તોય ?

અપા : રખેને ના રીંચાવી તો ?

પત્રાલાલ : ના શેની આવે ? એમ ના
કહેવા કઈ શેઠિયાઓ તારના પૈસા ખરચે ?

અપા : મને એવી બધી શી ખબર પડે ?
(જણાવતી) ઈ બધું તમે હું શિયાર માણસો
બણો સારુ થયું હો મારી માનતા ફળી-
તામાં શું લખ્યું છે ?

પત્રાલાલ : (હર્ષથી) હીવા જેવું ચોખ્ખું
છે જોઈને સર્વિચ્છ ઈમિડિયેટલી થે વાચ

અપા : (હસતી-હસતી) હું તી મૂર્ક શું
વાચું ? મે કઈ દાળા અક્ષર ફૂટી માર્યા
છે તી ઈ વાચું, કે તમે આમ ગોટપીટ ગોટ-
પીટ કરી ગયા એમાં સમજું ? ફાડ પાડીને
કહેા તો ખબર પડે ?

પત્રાલાલ : (હસતા) તી ચાહી મને ચ
કયા ગણુ આવડે છે ? આ તો મહાવરાથી
માડ આટલું સમજાય (સમજાવતા) ઈ તો
એમ કહે છે કે જલદી નોકરીમાં જોડાઈ બઝો.

અપા (હર્ષથી) તી બેડાઈ જ જઈશું.
અહીં કોની ના છે ? એની જ વાટ જોતા
જેઠાંતા

પત્રાલાલ : અહીં, અજ આટલો પોરસ
ને સફાઈ કરે છે માણુ આઠ દી પહેલું ' વિચાર
કરીએ છીએ ' એવો શેઠનો કાગળ આવ્યો
ત્યારે તો તારુ ડાણુ જોવા જેવું થઈ ગયું તું.

છેરા, આવો ઉતાવળો-ઉતાવળો ?' મેં કહ્યું :
'કંઈ નહિ, અમથો' તો કહે કે 'તો ય ?'
મેં કહ્યું : 'મારા દોસ્તારની ઇડિપેન મારા
ખીસામાં રહી ગઈ છે, તી એને પાછી આપવા
જઈ છું.'

ચંપા : ખીજું કંઈ ન પૂછ્યું ?

મોહન : ના, ખીજું શું પૂછે ?

પત્રાલાલ : (હત્યુકતાથી) પણ તને આવો
વાળ આપવાનું કેમ સૂચ્યું, મોહન ?

મોહન : કાં, એમાં શું સૂચવાનું હતું ?
ધમુકાકાને હમણાં કહેવાય કંઈ ?

પત્રાલાલ : શાખાશ, મોહના, તું થે
હુશિયાર નીકળ્યો. "

ચંપા : (અર્ધપૂર્વક) હુશિયાર જ હોય
ના ? તમારો દીકરો થ્યો છે ઈ કોઈ અમથો
થ્યો છે ?

મોહન : બા, કંઈક ખતાવું ?

ચંપા : (વહાલથી) શું છે, ખટા ?

મોહન : આ જો.

ચંપા : આ શું ? પીપરમીટ ! ક્યાંથી
કાઢી કે ને માથે આ બે પેસા ? લઈ ગ્યો તો
ઘેરથી ?

મોહન : ક્યાંથી કાઢ્યા હશે, કહે જોઈ ?

ચંપા : ક્યાંથી કાઢે, તી સાચવી રાખ્યા
હશે ક્યાંક ધરમાં; તારા ખાખુને નોકરી મળી
એના માનમાં ઉઝાણી કરી દીકરા ?

મોહન : ખાખુ, તમે કહો, ક્યાંથી કાઢ્યા
હશે ?

પત્રાલાલ : મને શી ખબર પડે, લાઈ !
મેં કંઈ તને આપ્યા નથી.

મોહન : કહું ?

ચંપા : કહે ને.

મોહન : (આનંદથી) ધમુકાકાએ એક
આનો આપ્યો.

ચંપા : શા સારું ?

મોહન : મેં કહ્યું ના કે ઇડિપેન આપવા

જઈ છું તી મારે માથે હાથ ફેરવીને કહે :
'શાખાશ દીકરા, આવો ને આવો પ્રામાણિક
રહેજે હોં. તારા ખાખુદાની આખરુ વધારજે.
ને લે, આની પીપરમીટ ખાજે.' કહીને તરત
એક આનો આપ્યો.

ચંપા : (ચતિને) ધમુકાકાને વહાલ ખજ
છે હોં મોહનિયા ઉપર.

પત્રાલાલ : એને તો ખખાં ઉપર વહાલ
છે. ઈ તો બિચારો આજે.....

ચંપા : લ્યો ત્યારે, તમે ખાખીકરો
વાતું કરો, ત્યાં જુ જલદીજલદી શીરો કરી
નાખું. (અચ.)

મોહન : હેં ખાખુ, તમે યાં ક્યારે
પહોંચશે ?

પત્રાલાલ : ચોથે દીએ.

મોહન : એટલું ખખુ ?

પત્રાલાલ : છેક ખંગાલ જવું છે, કંઈ
નજીક લેવું છે ?

મોહન : રજા ઉપર પાછા ક્યારે
આવવાના, ખાખુ ?

પત્રાલાલ : ઈ તો કેમ કહેવાય, ખેટા ?
બે વરસ તો એાછામાં એાછા ખરાં જ.

મોહન : એટલું ખખુ ?

પત્રાલાલ : ત્યારે ? નોકરી કરીને પેટ
સરવું સહેલું છે, લાઈ ?

મોહન : ખાખુ, પાંછા આવશે ત્યારે
મારે માટે શું લાવશે ?

પત્રાલાલ : તું કહે ઈ, મોહન. જે તું
કહે ઈ લઈ આવીશ, ખોલ. તું તો મારો
ઠાલો દીકરો છે. તારી ખાખું ક્યાન રાખજે
હોં, એને એાછું ન આવે જરી ય. ખોલ, શું
લઈ આવું તારે માટે ?

મોહન : કહું ? (જરા વાર રહીને) જરા
વિચાર કરી લઈ.

પત્રાલાલ : ખજખર વિચાર કરી લે.
આજે મારે આનંદનો દિવસ છે. તું કહીશ

એવું તને વચન આપીશ ને ગમે છે કરીને પાળીશ.

મોહન : (કલાકથી) તો બાપુ, એક સરસ બેઠ માટે માટે લઈ આવજો સગસ હો, એલા મેચમા રમે છે ના, એવું

ખન્નાલાલ : બેઠ ને બેઠનો બાપ ! તું કહીશ તેવું બેઠ લઈ આવીશ હો તું આનંદમાં રહેજે.

મોહન : બાપુ, ચોક્કસ હો.

ખન્નાલાલ : ચોક્કસ ચોક્કસ, એમાં કંઈ ન પડે

અપા : (આવીને) ચાલે હવે, યાળી પીરસુ છું, પછી સામાન બાધીસી ધીમે ધીમી વાર સૂઈ જાયો રસ્તામાં પાછા ઉત્તરના તો છે જ-ગાડીમાં

ખન્નાલાલ : આટલી વારમાં તૈયા ?

અપા : એમાં વાર શી લાગે ? ચાલો

ખન્નાલાલ : ચાલો ચાલ મોહન

[બધા રસ્તામાં નવ છે એક ૧૨ યાત્રી પછી ખડકની બારી ખખડી હોય એવો અવાજ]

અપા : (કલાકથી બહાર આવી, ફાવ પડી હોય તેવા સાહે) કાણ ?

ધમુ (બહારથી) : હું તો હું, ભાણી કા ખન્નાલાલ, શું કરે છે ?

[મોહન તથા ખન્નાલાલ પણ કોઈનજાણમાં આવી નવ છે ખન્નાલાલથી જરા બરેલો પણ એવી જ સામાન્ય સ્થિતિનો લાગેલો એનો નાનોભાઈ ધમુ પ્રવેશે છે]

ખન્નાલાલ : (પડી ગયેલા અવાજે) કાણુ ધમુ ? આવની સાઈ

ધમુ : જમતા 'તા ને ખંડે શું કરવા આવ્યા ? હું અહીં બેઠો છું તમે જમી લો ત્યારે

ખન્નાલાલ : હું તો હજી થાળી પિંચા-તી 'તી. એની કઈ ઉતાવળ છે ? ચાલ તું પણ જમવા

૩

ધમુ : તમે જમ્યા એટલે હું તો જમ્યો જ છું મોટાભાઈ ! જમી લો તમનમારે

અપા : જમી લે ને હમણા ધમુલાઈ પણ આવશે ચાલો ધમુલાઈ.

ધમુ : હું તો જમ્યો જ છું હવે, ભાણી કા ખન્નાલાલ, ક્યાં જવાની તૈયારી કરી ?

ખન્નાલાલ : (કોલા અવાજે) શેની તૈયારી ? હું તો કીક, લાઈ

ધમુ : (કલાકથી) મને પ્રખર પણ ન આપી ? શેકને કંઈક સંવેતર તો મોકલત

[કોઈ કંઈ ભાલું નથી થયો પણ પછી]

ધમુ : (એ જ કલાકથી) સાર કામ કર્યું, લો તમને મોકરી મળી તેથી અમે રાજી

ખન્નાલાલ : (કોલા અવાજે) શું કરીએ ભાઈ ? બેઠનો ખાડો પૂર્યા વિના કંઈ છૂટકો છે ?

ધમુ : હા ભાઈ, હા એવું તો જતન કરું બેઠે ના ? (જવાબમાં આવે છે અવાજમાં) પછી ભલેની છે ખાડો પૂરતા સગા ભાઈનું બેઠ ફાડી નાખવું પડે

અપા : (જરા બિચે સાહે) આવા ટાઢા શીદ મારો છો, ધમુલાઈ ? બિચારાને જવા ટાણે હેરાન કરવા આવ્યા તી !

ધમુ (બિચે સાહે) પાણુ ભાણી, એને શરમ ન આપી આ નાનાભાઈનું બેઠ ફાડી નાખતા ?

ખન્નાલાલ : (જરા ભાલેલો) ધીમા પડો, બેચ ધીમા પડો (જરા ધીમો પડી) બાકી ધમુ, તને કંઈ મે મોકરી છાડી સમાખ કરવાનું કહ્યું નહોતું

ધમુ : છાડે નહિ તો શું કરે ? સોના પોણોસો ક્યાં ને પોણોસોના સાઠ એ સાઠ આપવા પણ શેકને વધુપડતા લાગ્યા અહીં છેક કાઠિયાવાડથી ત્યા ખગાળ સુધી ફાંચાં વસી પચાસ રૂપરડીમાં મોકરી કાણુ કરે ?

૪

મને કહે કે 'હવે પચાસમાં જ રહેજો.' મેં ના પાડી. પચાસમાં મારું પૂરું કેમ થાય ? સંત વરસની નોકરી મારી. મારા જેવું માણસ એને યા છટ મળે પણ કેણુ ? મારા મનમાં કે જરૂર મહિને-મહિને મને ખોલાવશે. મને શી ખબર કે માંને જણુયો સગો લાઈજ મને દગો આપશે ?

પન્નાલાલ : તી લાઈને પેટ નહિ હોય તો ? આજ દોઢ વરસથી આમ મવરો ખેટો છું. ઈ બોતો. નથી ? દાગીના પણ વેચાતા વેચાતા ખલાસ થવાં આવ્યાં. શેઠ માણસ કમી કરવા ખાતર મને રબ આપી ત્યારે તને એમ ન થયું કે મારો પગાર જરા ઓછો કરો. પણ મારા લાઈને જાન હયો મા.

ધમુ : હયો, લાઈ ખાલ્યાં જરાય જશ થસે છે કે આગલી નોકરી છૂટી ગઈ ને ખાલી પડ્યા ત્યારે શેઠને કેટલાં-કેટલાં વાનાં કરીને તમને નોકરીએ રખાવ્યાં તો ! પાછી માણસ કમી કરે ત્યારે તો નવા માણસને પહેલાં છૂટા કરે એમાં હું એને કહું ય હું ?

ચંપા : ઈ તો વાણું ય, દાનત હોય તો, કહેવાય કે મારો લાઈ છે, એને છૂટો નહીં થાય ને એને છૂટો કરવો હોય તો આ હું ય છૂટો.

પન્નાલાલ : આ તો શેઠ કહ્યું કે પન્નાલાલને છૂટો કરો ને લાઈએ આખમાં પાણી આપીને કહ્યું કે લાઈ, શેઠ કામકાજ ઓછું કરે છે ને તમને છૂટા કરે છે. ખસ, થઈ રહ્યું. આખમાં પાણી આવ્યાં એટલે અર્ધુ ય આવી ગયું.

ચંપા : ઈ તો આંહી આ રહિયામાં લડકો લાગવો બેચે લડકો, તથે થાય.

ધમુ : (ચિંતાઈને) મને કંઈ ચે નહોતું લાગતું, હાઈ ! મને કંઈ ચે નહોતું થાતું ને આખમાં પાણી ય અમથાં આવતાં ત્યાં.

(ગુસ્સાપૂર્વક). જખ મારી એટલા કાલાવાલા કરીને તમને નોકરી અપાવી ઈ, ખસ ?

પન્નાલાલ : એમ કાણુ કહે છે તી આટલો ગુસ્સો ફેરે છે ? નોકરી અપાવી ઈ તારો ઉપકાર, કહે તો તારે પંચે પૂકું.

ધમુ : મોટાલાઈ, મને નાહકનો ચીકવો મા. શેઠ સાલ્લો સદે ચડી ગયો ને બે પૈસા કમાણો એમાં જનમાં કામ ઓછું કરી નાખ્યું, એમાં હું શું કરું ? તમારે ઘેર બેસવું પડયું એમ અંતે તો મારે ય ઈજ વારો આવ્યો ના ? મન મારું બાંધે છે કેમ કહાકા બાય છે ઈ.

પન્નાલાલ : મને એનો અનુભવ ક્યાં નથી ? પૂછ તારી લાઈને, આ દોઢ વરસમાં પેટ લરીને ખાઈું છે કેઈ દી ?

ચંપા : ખાવાની તો વાત ખળીયું પણ હમેશાં ને હમેશાં લોહી-ખાલ્યા કરે. એમ લોહી-ખાલ્યે કંઈ નોકરી મળતી હશે ? જીલ્લાના સુકાઈને પોતે કીકું થઈ ગ્યાં.

પન્નાલાલ : સુકાય નહીં તો શું થાય ? છતી શક્તિએ કામધંધો ન મળે ને ઘરના દાગીના ખાવાં પડે વ્હ કોળિયો ગંધે કમ છતરે ?

ધમુ : એટલે તો હું કહું છું ના કે મારો કોળિયો તમારે નો તો ખૂંટવો !

પન્નાલાલ : તારે એમ જ બોલવું હોય તો એમ જ બોલ, જા મારે જવાબ નથી દેવો.

ધમુ : ક્યાંથી જવાબ દો તમે પન્નાલાલ, મારી વાત સાવ સાચી હોય ત્યાં ?

ચંપા : કપાળ તમારી વાત સાચી છે, ધમુલાઈ.

ધમુ : ત્યારે ?

પન્નાલાલ : ત્યારે શું ? ક્યાં ચે નોકરી ન મળતી હોય ને ઘરમાં ખાવાને કૂટી અન્નમે ન હોય તો તારા વટને ખાતર માણસ છૂટે

મરે ? હું ન હોત તો મારો બાપ બીજો ને કરી લઈ હોત શેઠે બોલ્યા માણસોને કમી કર્યા છે ?

ચપા : ને છે બીજો ક્યાંય નોકરી ? તમે જ ખતાવો, ધમુલાઈ તમે તો આટલા અનુભવી ને એક જ જગ્યાએ કામ કરેલા જૂના માણસ છો તો ય તમને ય કયાય નોકરી મળે છે ?

ધમુ : ક્યાંથી મળી આવે ટાણે ? છે એની ય છૂટી જાય છે.

ચપા : તો પછી આંને વિચારાને દોષ થી છે પણ કંઈ વિચાર કરો છો ?

ધમુ : વિચાર તો બધો થાય પણ શું થાય ? હું આહ ન પ્રત્યા હોત તો જીન ભલે રોક ન થકાવે પણ એનું ક્યાં ન ગમવા મજબૂર રાખ્ય વગર એને છૂટકો નહોતો એની મેળે મને બોલાવત.

પન્નાલાલ : બોલાવવો હત તો તો ન બોલાવત આટલા મહિનામાં ? હું કંઈ આપણા ઘટે સાબીને બેસી ન રહેય, હું શેઠિયાઓ એને ય માણસ ગણી રહે.

ધમુ : (હસીને) મળી જ રાધો ના એને માણસ ? ખરેસો તાર મૂકીને બોલાવે

પન્નાલાલ : ઠાણે કીકું તને તાર મૂકીને બોલાવે છે ?

ધમુ : એમાં કહે તી કોણ ? આણ ગમ જાણે છે (હસવાથી) તમને એટલી પછું છુદિ ન સૂચી કે આવડો નાના મ ગમા મને તાર અવશે હ વત્તા છામી નહીં રહે, તી ચોગની જેમ નાસી જવા તૈયારી કરી ?

પન્નાલાલ : નાસી શેના જાય ? ચોરી-બોરી થોડી કરી ? તી ?

ધમુ : તે તો આમ શિથલિથ ન થઈ જાત મને બોઈને ! પણ મે તો બધી તપાસ કરી બોઈ ટપ્પાવાળાને પણ પૂછી બેધ પછી

આછી આવ્યો હું ય કંઈ ક ચો નથી તમારો લાઈ હું

ચપા : (ધીમેથી) એટલે જ આમ કંસાઈ જેમ વતો છ ના ?

ધમુ : (અચ્ચથી) કન્સાઈ જેમ હું વત્યો કે માગ લાઈ ? એક તો મારી ગવન કાપી ને પાછી સફાઈ કરો છો ?

પન્નાલાલ : ઝઝી વાતે ગાડા લગાય, ધમુ તારે શું કરવું છે ? બોલ તકગર જ કરવી છે ? તો કરી શે તારે મન પડે એટલી, હું એક અક્ષર નહીં બોલું

ધમુ : મારે તકગર કરીને શું કરવું છે ? પણ આ મારી લાખી કંઈ બોલે છે ? એને તો કંઈ કહેત નથી

પન્નાલાલ : હું પણ કંઈ નહીં બોલે, જમ ? (પત્નીને) તારે કંઈ જ નથી બોલવાનું હો, આપણે તકગર નથી કરવી.

ચપા : (ધીમે સારે) મારે શા સાર કંઈ શે બોલવું બોઈએ ? ખબરું જીવ ખળે છે તી બોલી જવાય છે. બાકી ધમુલાઈને કંઈ કહેતાં મને ય શું થતું હશે હું તો હું એકલી જ બાલું હું (મનમાં થઈ જતા) કેટલો સપ હતો આપણા ઘરમાં, ને તમને લાઈઓને તો કેટલું ખનતું ? ને આજે (શેઠ પડે છે)

પન્નાલાલ : હ તો એમ જ જાણે માણસ છે, ચુસ્સો પણ આવી જાય

ચપા : (ફજથી) મારી મૂંઠની જીભ જ એવી છે એવું કહેતા હોણપડી કેમ કોણ બોલે ! બાકી બા મારે સજે હાથે ગટલા ઘડીને મ ગ મોહનાને જેટલા હેતથી મે જમાડ્યો છે એટલા હેતથી મે ધમુલાઈને ન જમાડ્યા હોય તો મને (સેવાસેવા) અજે અજે

ધમુ : (મજબૂત) ખખટાર છે લાખી, વધુ કરું બોલવાં તો, શું હોય મી એમ જ આવે બાકી કંઈ થયું ચોલું થવાનું છે ?

અર્જુન : આજે જ મોહનાએ કહ્યું કે કાકાએ મને આનો આપ્યો ત્યારે મેં શું કહ્યું હતું? ઈ પૂછી જોવ તમારા ભાઈને.

ધમુ : (હસવાનો પ્રયત્ન કરતો) મારે કંઈ નથી પૂછવું, બાપા ! હવે તમે શાંત રહેશો ?

અર્જુન : મારા સમ છે ન પૂછે તો આ મોહનાને જ પૂછીની ? મોહન, તું જ કહે બોલે, ભાઈ !

મોહન : મેં કહ્યું કે કાકાએ મને એક બાનો આપ્યો એટલે બા બાપુને કહે કે ધમુભાઈને વડાલ બહુ છે હાં મોહનિયા ઉપર એટલે બાપુએ કહ્યું કે એને તો બધા ઉપર વડાલ છે ઈ તો બિચારો આજે-

અર્જુન : (વચ્ચથી) હાંઈ ?

ધમુ : (સ્નેહપૂર્વક) પણ મેં એની કયાં ના પાડી ભાભી ?

(તે પછી શાંતિ ઉઘાય છે. પણ વાતાવરણ હળવું લાગતું-)

મોહન : તી બાપુ, શેઠ પણ આમ માણસોને નોકરીમાંથી રજા આપે છે ને પગારો ઘટાડે છે; તી ઈ પણ બિચારા ગરીબ થયા હશે ત્યારે જ ના ?

[પન્નાલાલ તથા ધમુ હસી પડે છે.]

ધમુ : (હસત હસતાં) ગાંડો છે. કંઈ ? શેઠ તો હમણાં જે મહિના પહેલાં જ જે નવી મોટરો લીધી.

અર્જુન : (આશ્ચર્યથી) પણ તમારા પગાર ન પોસાયે ને મોટરના ખર્ચા કેમ પોસાશે ?

ધમુ : ઈ તમે એમ ન સમજો, ભાભી. ઈ તો ભરણિયાઓ પણ મિલની ગરમીમાં મજૂરના શરીરમાંથી પરસેવો વેઢી જાય ને હળવો તાકા કાપડના ઈ પેદા કરે. ઘેરે જાય ત્યારે મજૂરને થરથરતાં અંગોને ઢાંકવા એક ચીથરું પણ ન મળે ને બીજા અમનચમન કરે.

મોહન : પણ એમ કેમ, કાકા ?

અર્જુન : ઈ તો જેવાં જેનાં કરમ ભાઈ.

આજે સવારે જ ત્યાગ્યાનમાં મારા જ હતું કહેતા'તા ?

મોહન : ઈ તો એણે બાબુવાળા છોકરાઓ મીઠાઈયું છિંકાવતા' તા ને તું મને સૂકો રાંટલો આપતી'તી ત્યારે મેં તું એમ જ કહેતી'તી, બા જેવાં જેનાં કરમ !

અર્જુન : તી ઈ જ સાચું છે ના ? બધા ધરમમાં ઈ જ એક વાત કહી છે.

મોહન : (હજી એટલું આશ્ચર્ય થયું નથી. ધીમેધીમે વિચારતો જતો હોય તેમ) પણ તો થ શેઠ જે નવી મોટર લીધી ઈ પોસાણી તો તમને સાઠના પચાસ ન કીધા હોત તો...

ધમુ : (અધવચ્ચથી) ઈ તો તું મોટો થઈશ ને અમારી જેમ કમાવા નીકળીશ ત્યારે ખજાર પડશે કે કટલી વસિ સો થાય છે. શેઠિયાઓ સો રૂપિયા બીડીમાં ખરેશી નાળે પણ આપણા પાંચ રૂપિયા એમને ભારે પડે. એમ વાત છે, બેટા.

પન્નાલાલ : (ઓચિંતિ જ ધમુ પાસે જઈ જઈને અવાજે) ધમુ.....

ધમુ : (આશ્ચર્યથી) શું થયું પન્નાભાઈ ? કેમ આવો અવાજ.....

પન્નાલાલ : (તેને પૂછે પડવા જતાં, ગળાગળા સાહે) માફ કરજે. ભાઈ, તારો રાંટલો મેં જૂંટવી લીધો છે. પણ હું ન હોત તો કા'ક બીજો ઈ લઈ શ્વેત.

ધમુ : (તેને હકારતાં, કંપવ અવાજે) ખરે અરે, મોટાભાઈ, આ શું કરો છો ? મારે પૂછે તમારે પડાય ? મને પાતક લાગે.

પન્નાલાલ : (હસી, આંસુલક્ષી અવાજે) મારે જાત વચીને તને નલાવવો બોઈએ એને બદલે તારા પેટમાં પાટુ મારી અનાજ પેદા કરવાનો વખત આવ્યો. હે મૂલુ ! શી દુનિયા છે !

[અર્જુન અને મોહન હસતાં આંચ છે.]

પન્નાલાલ : (એ જ અવાજે) મારે થ બાયડી-છિકરાં છે ભાઈ, એને ભૂખે કેમ

મગાડ ? હું એકલો દોઢ તો તો દરિયો ય
મને સઘરી હવે

ધમુ : (ગજળને સાહે) એલુએલુ બોલી
મા, લાઈ ભૂખનાં દુખે હું પણ આકરો
થઈ ગયો ખાકી ખીજ ખાય એના કરતા
તમે શું મોટા છે ?

[ખને ભેટીને રૂએ છે પણ પછી]

ધમુ : (લાગણીપૂર્વક) તમારે જવાને
દિવસે આવો કનિયો કીધો તી તમે જ મને
મફ્ફ કરવો (પછી હલ્લાહથી) લાગી, ચલો
જલદી કરો થાણીઓ પીરસો અમે ખને
લાઈઓ બેળા મળીને આંબે તો જમી લઈએ,
પછી ક્યારે ભેળા થઈશું ટાણુ જાણું !

ચંપા. (હાંથી) ચાલો ચાલો તૈયાર જ છે

પળાલાલ

ધમુ (સાથે ન) ચાલો

(તેણે ત્રણ હાથે મોઢન બેઠો રહે છે)

મોઢન : (કમજો આગળ મૂકી-) માણ
આ રો ગજળ છે એણા મેઠને ખે નવી મોટર
ચોસાય છે ને દસ રૂપિયા પગાગના સારે
પડે છે ને આ લોકો આટલું લડે, ઝઘડે,
છે પણ તો ય ઈ વાતનો તો જરી ય અચખો
પણ એમને નથી થતો ઈજ મોટો અચખો
નથી ? ગજળ છે, ગજળ છે, ગજળ છે !
(કરતોકરતો તે રસોડામાં ચાલ્યો નવ છે)

પડેલો પડે છે x

x આ નાટિકા લખવા પહેલાં લેખકની
પત્નિનગી થવી જરૂરી છે

★

મકસૂદ યહી કાલાએ જલ કાખાઓ છુતખાના

મકસૂદ યહી કાલાએ હમ મુસ્લિમો હમ કિન્દુ

કાલા અને દેવમંદિરથી સોદો એક ન વરતુ છત્તે છે, હિંદુ અને મુસલમાન એક ન
તપને પ્રશ્ન માને છે ।

x

મકસૂદ આરિફે સફરે કાખાઓ છુતખાના પછીસ્ત

લખાંકે ઈતિ મિલો સુખો છુતખાના આજીવનસ્ત

સત્યસોધકને કાલા અને દેવમંદિરે લગની ચાત્રા સરખી ન છે, કેમકે અહીં માદી અને
પશ્ચર છે અને ત્યા પ્રવિમા અને નનોઈ

x

બર મુસલમાં વ નસાશ વ બર અલ કવુશતીમ

હમે અલ યક નરખ વ યક પિદર વ યક પુશતીમ

હાલ અમે મુસલમાન વા ખિસ્તી વા નરથોતી લલે હોઈએ છતાં સર્વ એક મૂળના, એક રૂઢના
અને એક ન પિતાના છીએ.

x

છુતખાના વ કાલા ખાનએ ખદમીસ્ત

નાફીસ્ત હકન તરાનએ ખદમીસ્ત

કનાશ કલીસા તરથીસે સલીખ

હકન કે હમે નિસ્તાનએ ખદમીસ્ત

મંદિર કે મસ્જિદ એ સમિતી ન રચાન છે. સર્વ રૂઢો કે સગીવનો અલાપ કરવો એ
સમિતી ન અલાપ છે નનોઈ, માળા, ચઢીતું દેવળ અને ઈશ્વરપ્રતિમા કોસ-એ સર્વ ખદખર
સમિતી ન નિસ્તાન છે

—સંપ્રદાય નિર્મિતો આગસાર

પ્રજાસત્તાક રાજ્યો

કે. દેવેન્દ્રરાય પુ. મજમુદાર

બી. એ.

‘વાહારિકો’ (ધારાશાસ્ત્રીઓ), ‘સૂત્રધારો’ (હાઈકોર્ટના ન્યાયાધીશો) હતા. ત્યારે નતિ (દરબારો) સુઠાવી, પ્રવિણા (કસાવ) સુઠાવી; ‘કંઠ’ (મત)નો અધિકાર હતો, ‘બહુતર’ (બહુમતિ) દ્વારા સભાના કરારો નક્કી થતા; ત્યારે ‘સાદાકાર’ (મતપત્રિકા)ઓ હતી, ‘અણુચેરીઓ’ (લોકસભાઓ) પણ હતી, દૂતરાજ્ય, વૈરાજ્ય, દૈરાજ્ય, અરાજક વગેરે પ્રકારનાં ત્યારે જે પ્રજાસત્તાક રાજ્યોના અખતરા કરવામાં આવ્યા હતા : યદી તો. ૨૧મી બસ્ટુઆરીથી ભારતવર્ષ પ્રજાસત્તાક બંદરે થઈ છે ત્યારે, પ્રાચીન તેમજ અર્વાચીન પદ્ધતિના તુલનાત્મક અભ્યાસ રસદાશક થઈ પડશે. લેખકે અમૂલ્યક માહિતી એકઠી કરીને એની સામગ્રી અહીં પૂરી પાડી છે.

એ તો સુપ્રસિદ્ધ છે કે વેદો દુનિયાભરની સાહિત્યકૃતિઓમાં પ્રાચીનમાં પ્રાચીન છે. તેનો સમય સામાન્ય રીતે ઈ. પૂ. ૫,૦૦૦ વરસ ઉપરનો આંકવામાં આવે છે. તે સમયથી ભારતવર્ષમાં વસતી આર્યપ્રજાએ અદ્વિતીય સંસ્કૃતિ વિકસાવી હતી (જે હજી સુધી ટકી રહી છે.) એ પણ બહુાતું છે. અનેક પ્રકારનાં જ્ઞાનપિજ્ઞાન, હુતરકળાના ધામ સમા આવા ભારતવર્ષમાં આધુનિક જમાના જેવી અદ્યતન અને પ્રગતિશીલ સંસ્થાઓનું અસ્તિત્વ હતું એવું પૂર્વ અને પશ્ચિમના વિદ્વાન સંશોધકોએ પુરવાર પણ કર્યું છે. આ સંસ્થાઓ પૈકી રાજકીય ક્ષેત્રની પ્રજાસત્તાક રાજતંત્રની અદ્યતન સંસ્થા પ્રાચીનભારતમાં અસ્તિત્વ ધરાવતી હતી તે પણ સિદ્ધ થયું છે. શિલાલેખો, સિક્કાઓ, તાકપત્રો, પ્રાચીન સાહિત્ય, ગ્રીકો-ચીનાઓ જેવા સુધરેલા પરદેશીઓનાં લખાણો વગેરેમાં આ બાબતના હીવા જેવા પુરાવા છે. આ પ્રજાસત્તાક રાજ્યપદ્ધતિ શેડાંધણાં વર્ષો નહીં પણ ઈ. સ. પૂ. ૧,૦૦૦થી ઈ. સ. ૬૦૦સુધીના ૧,૬૦૦ વરસમાં એક યુગ પર્યન્ત રૂઢ શાસનપણાલિ

ભૂતકાળની કળાકારીગીરી ને બીજી સમૃદ્ધિથી ઘોરવગાથા સામાન્ય જનને અનેકાનેકવાર સાંભળી હશે, પણ બહુ કાળસાંભારમાં પ્રજાસત્તાક રાજ્યતંત્રો પણ હશે એમ બહુ ઓછા બાણુવા હશે. એ સમયે પણ ‘સંધો’ (રાજકીય ને ધાર્મિક સંસ્થાઓ), ‘અણુ’ (પ્રજાપ્રધાન ધારાસભાઓ), ‘રાજ’ (પ્રજાસત્તાકનો પ્રમુખ), ‘વિનિવ્યય મહામતો’ (ન્યાયકચેરીઓ),

તરીકે હયાતી ભોગવતી હતી; દરેક સંસ્કૃત પ્રજાની સુધારણાનો પ્રથમ દર્શનીય પુરાવો તેની રાજ્યતંત્રની પદ્ધતિ છે, એ એક ઐતિહાસિક સંત્ય છે; કારણકે તેના વગર દેશના સમગ્ર જીવનનું અસ્તિત્વ અને વિકાસ સંભવી શકે નહીં; તેથી જ પ્રાચીન ભારતના આર્યોએ રાજકારણના મહત્વના વિષયોમાં મોટા પાયા ઉપરના બંધાસણીય અખતરા કર્યોનું માહૂમ પડી આવે છે. આવો સૌથી મોટો અખતરો પ્રજાતંત્રની રાજ્યપદ્ધતિનો કર્યો હતો. દુરોપનાં દેશોમાં પણ આવી અજમાયશ બહુ સમય પછી થઈ હતી. હિંદની પ્રજાસત્તાક પદ્ધતિના મોટામાં મોટા સાક્ષી પ્રાચીન ગ્રીકો છે. સિંક-દરના સમયના ડિયોડોરસ, એરન અને ત્યારપછીના મેગેસથિનિસ કબ્યાદિનાં લખાણોમાં હિંદનાં પ્રાચીન પ્રજાસત્તાકોની ભરપૂર નોંધો પડી છે. વેદોમાં પણ પ્રજાસત્તાક તંત્રોના અસ્તિત્વનાં બીજ છે. આશ્વાસન બૃહાસૂત્રો, ઐતરેય બ્રાહ્મણ વગેરેમાં સ્પષ્ટ ઉલ્લેખો છે. મહાભારતમાં તો તેની સારી રીતે ચર્ચા કરેલી છે. બુદ્ધપૂર્વેની બતકકથાઓ, પાલિધર્મસૂત્રો, કૌટિલ્યનું ‘અર્થશાસ્ત્ર’ વગેરેમાં તો તેના

વર્ણનો પણ છે 'અર્ધશાસ્ત્ર'ની રચના વખતે તે 'પ્રબસત્તાક રાજ્યના અખતગ પ્રાચીન ખન્યા હશે, કહ્યુંકે તેમા સદીઓનૂની પ્રબસત્તાક સંસ્થાની ચર્ચા થયેલી હોય છે તેથી એ યુરવ ર થાય છે, કે તે પદ્ધતિની ખીજ વણા પુરોગામી થયેલી રૂતિઓ હોવી બેઈએ વેન્સાહિત્યના પ્રાચીન વિભાગમા તથા જ પ્રતિનિધિત્વવાળી 'સામતિ' નામની સલાઓ ભગવાના ઉદ્દેશ છે 'સમિતિ'ની 'સભ' ખના તેના પછી 'વિવધ' ખની તેમા વસ્તા કુશળતાથી બેઠા વકતૃત્વ કરવાની અભિલાષા રાખતો (વૃદ્ધવલેસ વિદ્યે મુશી) તેમા ન ફેરે એવો મયૂહનિર્ણય ('નરિય'—સભજ) લેવાતે સલાનો પ્રમુખ સલાપતિખતો તેમા પિતરો (મોટેચ) ખેસતા સલાના ન્યાયાધીશના નિર્ણયથી મુક્ત થયેલી વ્યક્તિ આનંદ પામતી 'વિદપ' સલામા તેા ધાર્મિક ઉપરાત મૂટકી અને લશ્કરી ખાખતો પણ ચર્ચાતી 'પરિપદ'મા જ્ઞાનચર્ચા થતી આ ખધામા લોકશાહી હજ રહેતી આમ છતાં વ્યાખ્યા મુજબના પ્રબસત્તાક તત્ત્વ અસ્તિત્વ લેદના પાછળના મુગથી અગ્નિત્વમા આવવા લાગ્યું હતું એતરેય પ્રાણી (ઈ સ પૂ ૧૦૦૦)ના સમયથી પ્રબસત્તાક તત્ત્વ સ્પષ્ટ રીતે અડા લેવા લાગ્યું હતું છુદ્ધપૂલે રચાયેલા 'જાતકો'મા તાના સ્પષ્ટ ઉલ્લેખો છે

જેન આચારાગ સૂત્રમા દોરજાણિ ગળ્લખાખિ નો ઉલ્લેખ છે; તેમજો ગળ શબ્દ પ્રબસત્તાકને પર્યાય શબ્દ છે 'ગળ'નો અર્થ પ્રબસત્તાક ધારાસલા નાં પાલિમેટ પણ થતો, પણ પ્રબસત્તાક ગજુનુ બધારણ નામ 'સઘ' છુદ્ધ સમયમા બાંધીતું હતું જાતકો, પાલિ ધર્મસૂત્રે, પાલિખ ને પત્તજલિની કૃતિએ તેમજ મહાભારતમા પણ આવ 'ગણો', 'સઘે'નાં વર્ણન વિપુલ પ્રમાણમા છે આ લોકશાહી પ્રબસત્તાક તત્ત્વની રાજકીય સંસ્થાઓ ઉપરથી જ છુદ્ધે પેતાના

ધાર્મિક મઘની રચન કરી હતી શાક્યે ના પ્રબસત્તાકમાથી ઉદભવેલ પેતાના રાજકીય વારસાનો ઉપયોગ કરી રાજકીય સંઘના ધોગણે મહાન ધર્મિક સઘતુ છુદ્ધે લોકશાહી ધર્મચક્ર રચ્ય અને તેના ખેતે ખેલ જ ગજપ્રમુખ ખન્ય આ 'સઘ'મા લાગણ્યએને શિસ્ત પાળવી પડતી હતી, કાયદા પાળવા પડતા હતા, ચૂટણીઓ થતી, ગુનેગારોને શિક્ષા થતી, સઘની મિલકતને વહીવટ થતો આમ 'સઘ' એ ધાર્મિક લોકશાહી ખની રહ્યો; તેથી છુદ્ધધર્મની અવરદા લાખી ચલી ગજકીય પ્રબસત્તાક તત્ત્વોની શાસન પ્રણાલિના થયો ઉપેલખં નહી હોવ થી તેના ધોગણે રચાયેલા ધાર્મિક સઘેમા ચાલતા વહીવટ ઉપરથી આપણને ગજકીય તત્ત્વને વહીવટ બાણવા મળી શકે છે

ઉપરકથિત 'સઘો', 'ગણો' પાણિનિ પત્તજલિની વ્યાખ્યા પ્રમાણે રાજકીય એકમે હતા પાણિનિએ વાહિક (પખખ)ના શસ્ત્રો પછવી (લશ્કરી) પ્રબસત્તાકોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે; જેમાં 'છ ત્રિજતો', 'નવ ચૈધેયો', ઈ આવે છે 'હુદ્રક' અને 'મલ્લવો' સહિત તેમના પ્રબસત્તાક રાજ્યે કાશ્મીર, પખખ, સરહદ (ગાંધાર, કાખેજ) અને સિંધ સુધી પથરાયેલા હતા આ લડાયક સઘો સિવાય ખીજ મદ્ર, વૃજિ, ગજન્ય, અધક-વૃષિણ, સર્જ વ પ્રબસત્તાકો અર્ધ-લશ્કરી હતા ઈતિહ સ-પુગણુમા અધક વૃષિણો ગજ વગરન કહેવાયા છે; ક રણકે તેમની ગજ્યપદ્ધતિ ગજવાહી નહોતી આ ઉપરાત પૂર્વભારતમા વજ્જઓ, સિચ્છવિઓ, શંભેયો ઈ ના વિશાળ અને શક્તિશાળી પ્રબસત્તાકો ગજ્યપુથી ભાગલપુર અને મગધની ઉત્તરે દિગ્ગલયની તથેટી સુધી ફેલાયેલા હતા તેમા ઉત્તરમાં શાક્યોની ગારખપૂર ખાન્તમા ઉપિલવસ્તુ-ગજ્યધાની હતી.

સિચ્છવિઓની રાજ્યધાની વૈશાલી (હાલ મુજફ્ફરપુર જિલ્લાનું ખશાહ) હતી. દરસંગા જિલ્લામાં વિદેહોની રાજ્યધાની મિથિલા હતી. આ સિચ્છવિઓ અને વિદેહોથી સંયુક્ત રાજ-દ્વારી પ્રજાસત્તાક સંસ્થા (બં. દ્વીગ) 'વજ્જ-ઓ'ના નામથી ઓળખાતી. આ 'વજ્જ-ઓ'ના પ્રદેશોથી દક્ષિણમાં વિસ્તરેલા 'મલ્લો'નાં બે પ્રજાસત્તાક રાજ્યો હતાં. કોશાંબીના 'વલ્લો'નું પટારી રાજ્ય સર્વોત્તમ હતું. આ બંધામાં વજ્જઓ (સિચ્છવિઓ-વિદેહો) બહુ મહત્વનાં હતાં. સર્વોત્તમ ઉલ્લેખ મહાભારતમાં અને પાલિસાહિત્યમાં આવે છે. પશ્ચિમદિગ્ધના 'યોધેયો' માફક પૂર્વ દિગ્ધનું તે પ્રધાન રાજ્ય (જંતપદ) હતું. પાછલા વખતમાં 'વલ્લો' સાથે, સ્વતંત્ર રાજાને પણ સર્વોત્તમ સળી જણ પહોં પહોં હતું.

જુહના શાક્યોના પ્રજાસત્તાકની ધારાસભામાં સભ્યોની સંખ્યા ૫૦૦ની હતી. તે રાજ્યમાં એક પત્નીવ્રતનો કાયદો થયેલો હતો. ભારતની શ્રેષ્ઠતા જમનાથી ખમાતી નથી એવા કટલાક પશ્ચિમના વિદ્વાનો કહે છે તેમ આ બધાં રાજ્યો પછાત દેશો પેઠે જાતીય (બંદ્રાધખલ) નહોતાં, પણ રાજ્યની છત્રછાયાતએ આવેલાં રાજકીય એકરો હતાં. તેમાં ગમે તે બહારનો વસીને તેનો પ્રબળ જન થઈ શકેતો; એટલે જાતીય રાજ્યનો પ્રશ્ન જ ક્યાં રહ્યો? આ વાતનાં અનેક પુરાવા મોજુદ પડ્યા છે.

ઉપર જણાવેલા પ્રજાસત્તાકોમાં મહત્વનાં શાક્યો, સિચ્છવિઓ ઇત્યાદિનો રાજ્યવહીવટ આદર્શ લોકશાહી ઢબે ચાલતો. તેમની ધારાસભા (પાલોમંટ) 'સંથાગાર' કહેવાતી. આમાં અનેક મહત્વની દરખાસ્તો ચર્ચાના કાખમાં છે. કોશલરાજની છાત પછી શાક્યોએ દરબાજા ખુલ્લા કરવાં સલાનો મત લીધો હતો. આવી સલાનો ચૂંટાયેલો પ્રમુખ 'રાજ' ગ્રીકોના 'આર્કોન' અને રોમન 'કોન્સલ'

ખરેખર હોતો. જુહના પિતા શુદ્ધોદન આવા પ્રમુખ હતા. તેઓ 'ચૂંટાયા પૂર્વે' સાધારણ શહેરી પેઠે 'શુદ્ધોદન' નામથી ઓળખાતા હતા. સિચ્છવિઓના પ્રજાસત્તાકમાં ત્રણ મુખ્ય શાસકો ચૂંટાતા-રાજ (પ્રમુખ), ઉપરાજ (ઉપપ્રમુખ) અને સેનાપતિ. કોઈવાર 'સંકાગારિક' (બં. ચેન્સલર એફ એકચેકર) પણ ચૂંટાતો; સિચ્છવિઓની સરકાર ફરતા ત્રણ જુઓથી રક્ષિત એવી પિશાળ ને સમૃદ્ધ વૈશાલીનજરીમાં કામ કરતી. ત્યાં સલામાં આવે ત્યારે શંખનાદ થતા. સલામાં રાજકીય, ખેતી વિષયક, વ્યાપારી, લશ્કરી વગેરે પ્રશ્નો ચર્ચાતા. સૌને મતસ્વાતંત્ર્ય અને વાણીસ્વાતંત્ર્ય હતાં. રાજવાહી શ્રદ્ધાએ આની વિરુદ્ધ ટીકાઓ પણ કરી છે, તે તેનો પુરાવો છે.

આ પ્રજાસત્તાકનો પ્રમુખ 'રાજ' ન્યાયનો વડો પણ ગણાતો. કોઈવાર બહારનો પણ ન્યાયનો વડો નીમાતો. નાગરિક સ્વાતંત્ર્યનું સુસ્ત પાલન થતું. રાજ, ઉપરાજ અને સેનાપતિની સંમતિ સિવાય કોઈને ગુનેગાર કરાવાતો નહીં. દફતરોમાં પ્રમુખના સુકાલઓ, ગુનાઓ અને શિક્ષાઓની નોંધવહી રખાતી. વિનિષ્ણ મહાત્મે (ન્યાયકચેરીઓ)માં ગુનાઓ, મુદતી દાવાઓ વગેરેના મુકદ્દમા ચાલતા. બોહલ્લિ—ધારાશાસ્ત્રીઓ અને ન્યાયાધીશો-પાસે અપીલનાં કામ ચાલતાં. હાઈકોર્ટ જળે 'સૂત્રધોરો' કહેવાતા. છેવટની અપીલ આઠ સભ્યોની-કારાખારી સમિતિ (બં. કોન્સિલ) પાસે ચાલતી.

સંરક્ષણ અને વહીવટી અનુકૂળતા માટે પ્રજાસત્તાકો યોગ્ય બેડાણો (બં. દ્વીગ) કરતાં. આવી જ દ્વીગ ઇન્ડોનેઝ, જર્મની સાથે ૧૯૪૦માં સંધી કરતાં, ફ્રાન્સ સાથે કરવાની જરૂર પડતી હતી. એવી જ રીતે સામ્રાજ્યવાહી આઠ મણ સામે સિચ્છવિઓ અને વિદેહોએ બેડાણ

કરી આમાન્ય નામ 'વજીઓ' ધારણુ કર્યું હતું આથી જોડાણસ રચા (ષ ક્રેકગલ કાઉન્મિલ)મા દરેક સભ્યને મમાન મતા-ધિકાર ગટેતો .

સિકદરની ચઢાઈ અને ડોટિલ્યના વખતમાં થયેલો મૌર્ય માત્રાજ્યનો ઉદય, એમ બે જખરદસ્ત ફટકા સહન કર્યાછતા 'વજીઓ' જેવા શક્તિશાળી પ્રજાસત્તાકા ટકી ગયા હતા એમ 'અર્થશાસ્ત્ર' ઉપગ્રથી જણાય છે આ પ્રજાસત્તાકો 'રાજ' (કોસલ)વળા અને 'રાજ' વજરના હતા, એમ સિકાઓ ઉપગ્રથી જણાય છે પહેલા વર્ગના સિચ્છાવકો, વજીઓ વગેરે હતા બીજા 'ગજ' વજરના યક્ષિમ હિંદના 'કામ્યેજો', 'સુરાષ્ટ્રો', 'ક્ષત્રિયો' વગેરે પ્રજાસત્તાકો સહાયક હતા તેનો દરેક સહાયક નાગરિક યુદ્ધ ઉપરાત ખાનગી ધધાઓ, જેવાકે વેપાર, ઉદ્યોગ, ખેતી વગેરે કરતો. બધા જ પ્રજાસત્તાકો મજબૂત, સમૃદ્ધ અને તાલેવત હતા, કારણકે તેમણે અધતન ગણે પેઠે જીવનનો સાર્વત્રિક વિકાસ માધ્યો હતો.

સિકદર વખતના ગ્રીક તવારિખનવેશો સખ્યાબધ સ્વાયત પ્રજાસત્તાકોનો ઉલ્લેખ કરેછે મેગેસ્થિનિસપણુ સતવર્ષની રાજ્યવ્યવસ્થા પ્રજાસત્તાક અને ગજાસત્તાક એમ બે સાંગમા વહે ચાલેલી નોધે છે પનાબમા રાવિની પૂર્વે આવેલા કાથીઅનો(કઠે)ના પ્રખળ પ્રજાસત્તાકમા સ્ત્રીપુરુષો ઇગ્ગાલગ કરતા મોદર્ય એ પ્રજાતુ ખાસ લક્ષણુ હેતુ સૌથી વધારે રૂપાળા મનુષ્યને 'ગજ' મનુષ્ય સુરાવની તક વધારે મળતી, એમ ગ્રીકો નોધે છે પધિ માટે આવેલા સુત્રકો-માલ-વોના ૧૦૦ જેટલા પ્રતિનિધિઓતુ મિકદરે ખાદશાહી સ્વાગત કર્યું હતુ તેઓ રૂપાળા, કદાવર, ઊંચા અને જોરવધતા હતા કસખી પલવેવાળા વસોમા ચોલતા, વદમા બેસીને

તેઓ જ્યારે ચાલ્યા ત્યારે ગ્રીકો તેમને બોઈ છક વઈ ગયા હતા. આ બધા પ્રજાસત્તાકોના વીગત્વ, સ્વતત્રત પ્રેમ, યુદ્ધકૌશલ્ય ઇત્યાદિએ ગ્રીકની જાંખ છડી છાપ પાડી હતી. આ ગજ્યો ખૂબ માતખગ હતા લોકો એક રસોડે જમતા ગુલામીની પ્રધાને તો તેઓએ નાખુદ જ કરી હતી. લઠાયક હોવા છતા તેઓ યુદ્ધજોસીને નાખસદ કરતા.

બીજી વિગતો માથે ગ્રીકો આ પ્રજાસત્તાકોના રાજ્યબધાગણુતુ વર્ણન આપવાતુ બૂલ્યા નથી તેઓના કહેવા મુજબ પ્રજાસત્તાકો ચૂટણીની પ્રથા અનુસાર ધાગમણાના પ્રતિનિધિઓ ચૂટતા સતાનોની માલિકી લગલગ રાજ્યની જ ગણાતી સાગ નાગરિકના ઉછેર મટે ગજ્ય કાળજી લેતુ વ્યક્તિતુ જીન ગજ્ય માટે જ હતુ રાજ્ય માટે વ્યક્તિએ ફના થઈ જવાતુ હતુ ગજસલાના બે ચુક હતા વડેગઓની બનેલી કારોપારી સમિતિ હતી અને બીજી સમાન્ય સલા હતી કેટલાકમા આમાન્ય સલા જ સર્વ કાર્યોમા સત્તાધીશ ગહે એવી પ્રથા હતી.

પ્રજાસત્તાકોના સ્વગજ્ય, દ્વૈરાજ્ય, અગજક વગેરે પદ્ધતિઓના અખતગઓ વિષે ઐતરેય પ્રાદાણુ જેવા પ્રાચીન સાધનોમાથી મારહતી મળી આવે છે અગજકોમા નામ પ્રમાણુ નામનો પણુ 'ગજ' કે શાસક હતો જ નડી આનો અર્થ અગ્રેજીમા જેને એનાર્ક કહીએછીએ તે નહોતો, પણ તે એક વિશિષ્ટ પ્રકરના બધાગણુવાળુ ગજ્ય જ હતુ, જેમા માત્ર કાયદો શાસક હતો *

પ્રજાસત્તાકોની ગજમસાઓમા કામકાજ શી રીતે ચાલતુ હશે, તેની મારહતી સ્વતત્ર આવેગમાથી મળી શકતી નથી સલવ છે, કે તેના ત્રયો નષ્ટ થઈ ગયા હોય પણ તે

ખજસત્તાક સંઘો ઉપરથી રચાયેલા ધાર્મિક સંઘોના કામકાજ ઉપરથી તેમના કામકાજનો પણ ચોક્કસ ખ્યાલ આવી શકે એમ ઉપર કહેવાઈ ગયું જ છે; તેથી આ કામકાજની પ્રણાલિનું ઊઠતું અવલોકન કરવાનું શક્ય છે.

ખજસત્તાક સંઘોનું કામકાજ ઉત્તમ વ્યવસ્થાથી થતું. સલાબુદમાં સભ્યોની બેઠકોની ચોક્કસ કરવા 'પ્રજ્ઞાપક' સંસ્થાવાળો ખાસ અમલદાર નીમાતો. ચૂંટાયેલા સભ્યો અધિવેશન દરમિયાન આ બેઠકો ઉપર સ્થાન લેતા. મંત્રણાની દરખાસ્ત (ખતિ=શ્રી, શ્રી. મોશન) એક સભ્ય મૂકતો. આ પછી ઠરાવ (પ્રતિજ્ઞા) મુકાતો. ઠરાવની તરફેણ કરનારા મૌન રહેતાં. વિરુદ્ધના દલીલો સહિત સાબણ કરતા. ઠરાવ ત્રણ વાર બોલાતો. સભામાં 'કારમ'નો નિયમ ચુસ્તતાથી પળાતો. નિશ્ચિત સંખ્યાની હાજરી વગર ઠરાવ ગેર-કાયદે ગણાતો. 'કારમ'ની ગણતરી કરવા ખાસ જવાબદારીવાળો અધિકારી 'ગણણક' નીમાતો. વોટ-મત માટે 'છંદ' શબ્દ વપરાતો. છંદનો અર્થ જ 'સ્વતંત્રતા'-'સ્વતંત્ર' એવા થાય છે. મંદવાક કત્યાદિ અનિવાર્ય કારણોથી ગેરહાજર રહેલા સભ્યોના મત કાળજીપૂર્વક ભેગા કરાતા. બેલટ વોટગ-મત પત્રિકા દ્વારા બહુમતિ નક્કી કરવાની પ્રથા હતી.

'બહુતર' (બહુમતિ માટે પર્ચીય શબ્દ) પ્રમાણે ઠરાવ પસાર થતો. મતપત્રિકા-વોટિંગ ટિકિટોનું નામ 'શલાકા' હતું. 'શલાકા' એટલે લાકડાની અણીદાર જુદાજુદા રંગની વપરાતી નાનકડી સોટીઓ. 'શલાકાગ્રાહક' નામનો ચૂંટાયેલો સભ્ય મત લેતો. બહેર રીતે યા ખાનગીમાં મતદાન થતું. 'શલાકા-ગ્રાહક' જુદાજુદા અલિખ્યવાળા સભ્યની જુદાજુદા રંગની શલાકાઓમાંથી લેવા મત આપનારને સુચવતો. આ પછી ઠરાવ અફર ગણાતો. અસંખ્ય સાબણો કપકાપત્ર ગણાતાં.

સલાબુદમાં ચોતાની બેઠકોમાં સતત બેસી રહી સભાના કામકાજની નોંધ લેનાર નોંધધી અધિકારીઓ પણ નીમાતા. 'બતકો' મુજબ સામાન્ય મતગણતરીથી રાજપ્રમુખ વગેરે ચૂંટાતા.

આમ ઈ. પૂ. ૧૦૦૦થી ઈ. સ. ૬૦૦ સુધીના અત્યંત પ્રાચીન સમયમાં ખજસત્તાક રાષ્ટ્રવાળો હિંદદેશ રાજ્યખંધારણમાં કેટલો પ્રગતિશીલ હશે, તેના કંઈક ખ્યાલ આવી શકે છે. કાયદા અને ખંધારણના પારિલાખિક શબ્દો મત=છંદ, બહુતર=બહુમતિ, શલાકા=વોટિંગ ટિકિટ, સામાન્ય ગણછંદ=ફરેન્ડમ વગેરે બતાવે છે, કે તે સમય અગાઉ સદીઓથી આ રૂઠું શબ્દરચના પ્રચલિત બની હશે અને ખજના રાજદ્વારી હઠાપણનું ધોરણ ખૂબ ઊંચું રહ્યું હશે.

હવે આ લોકશાહી ખજસત્તાકોની ન્યાય-પદ્ધતિનું હકીકી અવલોકન અસ્થાને નહીં ગણાય. તે રાષ્ટ્રોમાં ન્યાય અને કારોબારી-ખાતાં અલગ હતાં. તેના રાજકુલોના ન્યાયાલયોમાં ૮ કુલિકો ફાજદારી યુનાઓ તપાસતા. તેની અખીલ ત્રણ કચેરીઓ (લોકસભાની)માં થતી. ગણધીશીથી આગળ ઉપરાજ અને રાજ સુધીની અખીલ થતી. ઔદ્યોગિક મહાજનો (અં. ગીદકુશ)ને પણ ચુકદમાઓ અલાવતાની સત્તા હતી. તેની અખીલ ગણકચેરીમાં ઘૂર્ષ શકતી. ગ્રીક લેખકો ખજસત્તાકોની ન્યાયપદ્ધતિનાં ભારોભાર વખણ કરે છે. હિયરોલિઓ તો ચુકદમાઓની નોંધવહીઓ પણ રાખતા. તેનો પારિલાખિક શબ્દ 'સમય' છે. સમય એટલે પસાર થયેલો ઠરાવ.

ખજસત્તાકોમાંથી કેટલાક વેપારીઓ રાજકીય બિથલપાથલ દરમ્યાન દક્ષિણમાં પહોંચ્યા ત્યારે ત્યાંના રાજાએ ઉત્તર હિંદની રાજ્યપદ્ધતિ વિશે પ્રશ્ન કર્યો હતો. ત્યારે તેઓએ કહ્યું હતું: 'કેટલાંક રાજાઓ રાજવાદી છે, કેટલાંક ખજ-

સત્તાક છે' આ પ્રજાસત્તાકે નુ નિશ્ચિન સુચન બહુ જ મહત્વનું મનાય છે. જ પ્રજાસત્તાક પદ્ધતિનો એક મુખ્ય પર્યાય તરીકે અમલ પ્રાચીન હિંદની અદ્યતન દબાજેલી બીજાની સંસ્કૃતિ પુનઃવાર કરે છે. આ પ્રજાસત્તાકોમાં ગણધર્મા-રણ, કાયદો, ન્યાય, શિસ્ત, સ્વતંત્ર્યપ્રેમ, નાણાવાણીવટ, ઉદ્યોગ, ખેતીવેળી, લશ્કરીપ્રયા, શૌર્ય, મોદ્યપ્રેમ, કલાપ્રેમ, જ્ઞાન, સસ્કાર વગેરે અનેક ગુણ પૂર્ણકારમાં ખીસેલા હોય આના પ્રાચીન ગ્રીક જેવી વચચાણ પ્રજાના લેખકો માફી છે.

આમ છતાં લિખ્યવિશે ચોક્કસ, મીલવો ઇત્યાદિ સિવાયના પ્રજાસત્તાકોના વિસ્તાર બહુ નાના હોવાથી અને હરીફાઈ, ઇર્ષા, કુસપ વગેરેને કારણે આતંકિક કલહ ઘવાથી તેમનું અસ્તિત્વ સામ્રાજ્યો નાબૂદ કરી શક્યા શકે. વગેરેના આક્રમણના દબાણથી પાળા બાળના કેટલાક સ્વતંત્રતાપ્રિય અને લડાયક પ્રજાસત્તાકોએ ગણપ્રજાનાની શુદ્ધ સૂમિત્રાજીને મણુ પોતાની અત્યંત વતના નણાવી રાખી હતી તેવાના 'પુણ્યમિત્રો'ના પ્રજાસત્તાકે ગુણવશનું સામ્રાજ્ય સ્થાપી મંચીન મદદ કરેલી વળી તે વચ સાથે તેમને અલગામણુ પણ ધણેલી કુમારગુણને યુદ્ધમાં હુણ્યા હોતો તેના પુત્ર સ્કંદગુણને હાલે પ્રજાજિત થતા પ્રદેશો તેને તોળી હોવાનું વી હતી. બે મ્કંદગુણે જગત પીછેછેડ કરી હોય તો 'પુણ્યમિત્રો' ઠેક પાટલિ પુત્ર પહેલી જાત તેમ ઘણુ હોય તો હિંદનો ઉત્કલિસ જુદો જ લખ ચો હોય, કારણક હિંદ

એક મહાપ્રજાસત્તાક તરીકે ફેરવાય હોય પણ 'જનગણમન અધિનાયક' ભારતના ભાગ્ય-ભાગતાની ઇચ્છા જુદી જ હોય મુગોથી સ્વતંત્ર ગણધર્મધારણીય અખતરોએ કરનાર અને ટોટિલ્ય જેવા મુત્સદીએ પેદા કરનાર હિંદ ભલે ત્યાગ્બાદ ઘોડી સદીઓ સુધી પ્રગતિ કરતું અટકી ગયું અને અધકારમાં ગઈ ગયું, પણ ચોખ્ખું દેશકાળ પ્રસથતા જ પાછું એક વિશાળ રાજ્યનું લોકશાહી હોય શાસન કરવા સમર્થ બની તેણે એક મહાપ્રજાસત્તાકનો નવો અવતાર ધારણ કર્યો અને જગતને આશ્ચર્યચકિત કર્યું. આ અત્યંત પ્રાચીન સંસ્કૃતિવાળી પીઠ પ્રજા વળી પાછી મૈલિક હબની. 'મેરી વોશ' ને જદલે 'ધર્મધેષ' કરનારી, જગતમાં અદ્વિતીય અને વિશ્વશાંતિની સર્જક જેવી સર્વોદયી લોક-શાહી સિદ્ધ કરશે એવી આશા રાખવાનો દરેક ભારતવાસીને હક્ક છે. આપણા અગ્રીકસત'ભના સિંહોની યુદ્ધા, ચક્રનો દબજ, તાજેતરનો 'સત્ય મેવ જયતે' નો રાજકીય મુદ્દાલેખ અને છિલ્લે અર્વાચીન બુદ્ધ-ગાંધીજીની સંસ્કૃતિ જેનામાં સદાત ઘઈ છે તેવા પડિતજી આવા પ્રજાસ-ત્તાકના સ્વપ્રના પ્રતીક છે. મણુ એ સ્વપ્ર જલદી સિદ્ધ કરે ! x

* ૧. 'Ancient Hindu Polity' by Narendranath Law 2. 'Hindu Polity' by Jayaswal. Kautilya's 'Artha shastra' મહાભારત (શાંતિપર્વ ઇ. ૦) વગેરે અભ્યાસગ્રંથોને આધારે

★

બે મિત્રો વચ્ચે સ્ત્રી-પુરુષની જરૂરિયાતો વિષે વાતચીત થતી હતી એકે પૂછ્યું
'સ્ત્રી અને પુરુષની જરૂરિયાતોમાં ઘણો મોટો તફાવત હોય એમ હું માનતો નથી તમે ?'
'હા જ' ઘણો તફાવત છે. પોતે મેળવી શકે એટલું પુરુષ મેળવવા માગે છે.'
'અને સ્ત્રી ?'
'અને સ્ત્રી' પોતાએ જવાબ દીધો. 'પોતે ન મેળવી શકે એમ હોય તે પણ'

★

અ. રૂ. થી કશ્મીર

અધ્યા: મનસુખલાલ ઝવેરી.

એમ. એ.

અન્યાથી આને તો થોડીક સુંદરતા કદાચ જોઈ એકું હશે. આઝાથી કાશ્મીર સુધીના મોગલ આદરાહતની બહોળલાલીના અવસોષ સગા માર્ગનું ને હિંદના નંદનવત કાશ્મીરનું લેખકે ખૂબ જ રસચ્ચ રીતે અહીં દર્શન કરાવ્યું છે. આ પ્રવાસવર્ણનની ખાસ ખૂબી તો એની કાલ્પનિકતામાં છે.

વખતે હું હતો તો ખારજ વરસનો, પણ તે દિવસની વિગત મને રજેરજ યાદ છે. બપોરે દરખારમાંથી બાબા આવ્યા. હમેશાં મને જોઈને હસુંહસું થતી એમની આંખો તે દિવસે જરા વધારે હસી રહી. મારા ગાલ પર લાડની ટપલી મારી એ સીધા બચા જનાનામાં. મને થ એટલું તો સમજાઈ ગયું હતું કે બાબા આજ આનંદમાં છે; એટલે હું ય ન્તેમની પાછળપાછળ ગયો.

પાછળી અમ્મીના હાથમાં મૂકતાં બાબાએ કહ્યું: ‘આજ ત્રીજ થઈ, સાતમે દિવસે આપણું નીકળવાનું.’

‘સાતમે દિવસે...દશેરાને દિવસે—’ અમ્મી બોલી ત્યાં વચમાં જ બાબા બોલી ઊઠ્યા, ‘આજે સવારે જ જહાંપનાહે મને ફરમાવ્યું કે ખાલુદખાન, કાશ્મીરની તૈયારી કરો. દશેરાને રોજ આપણે ઊપડીએ છીએ.’

મારા બાબા આલંપનાહ ખાદશાહ જહાંપીરના અંગત મંત્રી હતા ને લાહિયા ચે હતા. એટલે જ્યાં ખાદશાહ સલામત ત્યાં મારા બાબા. બાબાની સાથે અમારે થ કાશ્મીર જવાનું તકી થયું, ને મારું મન તો કાશ્મીરના ખવાબોધી જ ઊભરાઈ ગયું.

દિવસે હું અમ્મી પાસેથી કાશ્મીરની વાતો સાંભળતાં ધરાતો જ નહિ. મારાં બાળક મન અખૂટ રસથી ને કુતૂહલથી કાશ્મીરની

કોઈ પણ પ્રવાસનો ઉદ્દેશ તે સ્થળના સુધિસીદ્ધં ઉપરાંત ઐતિહાસિક, ભૌગોલિક તથા સાંસ્કૃતિક દર્શનનો હોય છે. પ્રવાસી ને કવિ હોય, વનજ હોય ને ઇતિહાસપ્રેમી હોય તો એના સહપ્રાણી બનવામાં આપણને થ કોઈ ચોર આનંદ પડે છે. સુંદર ગુલાબના પુષ્પ એકું મનોહર કાશ્મીર અહીં કાલની સુધ્ધતી તેવોના બળબળતા બોવાનું બોમ

જોવી ને ભૂરી ગિરિમાળાઓ, ઊંડી ને હરિયાળી ખીણો, એનાં સરોવરો ને નદીઓ, એનાં ઝાડ, પાન ને ફૂલના ગાલીચાઓની વાતો સાંભળી રહેતું ને રાત્રે સ્વપ્નમાં હું શિકારમાં બેસી બેલમના જળમાં સહેલગાહે પહોંચી જતો.

રવાના થવાની આગલી રાત્રે મેં મટકું થે મારું નહિ. ક્યારે સવાર પડે, ક્યારે તૈયાર થાઉં, ક્યારે હો બહાર નીકળીએ એના વચારમાં મારી આંખો જ મળી નહિ.

ને સવારે, અનારનાં ફૂલ જેવી મારી આંખો બેતાવેત જ અમ્મી સાચી વાત બાણી ગઈ. મને કહે: ‘તને મૂકીને તો અમે ચાલેયાં ન બતને બાબા!’

દશેરાનો દિવસ એટલે સવારે હાથીએ ને ઘોડાઓની પૂજા કરવામાં આવી. ગરીબ-ગુરખાંઓને ખેરાત કરવામાં આવી. અમારા ઉત્સાહનો પાર નહોતો.

અમે રવાના થયા. હાથી, જીંટ ને ઘેડાં ખચચર ને ગધેડાં; પાલખીઓ ને ગાડાની કતારનો છેડો જ દેખાતો નહોતો. શાહાનશાહ જહાંગીરનો રસાલો એટલે માણસોની ચે કમીના શી હોય? શાહી જનાને ને અમીરો ને ઉમરાવો, ખાનસામા, લિસ્તી ને બજરચી, ખાંદીઓ ને ગુલામો, સેંકડોની સંખ્યામાં સામેલ હતાં સાથે ઉસ્તાદો હતા ને નાજની-

ઓ. હતી શયરો હતા ને ફોજના આદમી-
ઓ. એ હતા ગસલામા અતલ વહે ચન ગ અત
ગિયા હતા, હલવ ઈ ઓ ને મોઢી હતા, ધોળી
હતા ને દગલ હતા, હંભાં ને કુલાગ હતા,
મોચી ને વણકર હતા-જાણે ચારુ એ આશા
શહેર કાશ્મીર જવ ન શિપક્ય હોય !

સવાગને પવન ને જમનાનો કાઠો, શાહી
મહેલાતે ને દમમ ને વિશાળ ગસ્તાની બે
ખાબુએ ચૂકી પડતા ઝંઝેની ઘટાઓ, વિશાળ
હંગિયાળા મે તો ને ઈંડુ છૂરુ આકાશ,
ગરબના પખીઓ ને તેમનું સૂરીલું સંગીત
સાચે જ, સ્વર્ગ અનાથી જુદા પ્રકારનું ન
હોઈ શકે !

આગ્રાથી ફેટે દૂર સિંક દગ પાસે અમે
જરા થોડા સિંક દરામા ખાદશાહ સલામતના
ખાખાજન અઠમગશાહની કબર ખાદશાહ
સલામતે કબર પર ફૂલ ચડાવ્યા, દુર્વા ગુબરી,
ગરમચુરખાઓને દાન આપ્યા અને અમે
આજળ આલ્યા

આળો ગસ્તો લથો સુદર ને માટે હતા
રસ્તાની બંને ખાબુએ ઘટાદાર ઝંઝે ચૂકી
રહ્યાં હતાં ખાચખાચ છછ માઈલે મુસાફરોને
ઊતગવા માટે ધર્મશળાઓ આવતી, ને તર-
સ્યાની તગસ છિપવવા કૂવા આવતા મારા
ખાખાએ કહ્યું કે આગ્રાથી છે, લાહોર સુધી
આ જાતની સડક તૈયાગ થઈ ગઈ છે

પાચેક કોસ ચલ્યા પછી ચમાગ
કાફલાએ બપોરનો ઝુકામ કર્યો બધા જમ્યા
ખાખા જરા આડે પડળે થયા અમે છોકરાઓ
તો સૂઈએ જ શાના ? બખા જાગી ન જમ
તેવી રીતે હળવે પગલે અમે બહાર નીકળી
ગયા, ને નદીના કિનારા પર પથરાયેલ અમારા
કાફલામા ધૂમી આવ્યા નહીંનું પાણી ધીમે-
ધીમે વહેતું હતું ને કિનારાપરના ઝાડ ધીમે-
ધીમે ઢોલી ગયા હતા

ત્યા 'પરવીઝખાખા, ચલો તો, અમ્મા
જુલાતી' કહી ખાહી મને ખોલાવવા અબ્બી
હું આમા પાસે ગયો

'આટલા તાપમા બહુ ગવાય, ખેટા ?'
અમ્માએ મીઠાશથી મને પૂછ્યું

'અમે તો છાયાડામા ગમતા'તા, અમ્મા !'
મે કહ્યું

'પણ જરા આગમ તો કર, ખેટા !
રાતઆખીનો કિંબર છે, થાક લાગ્યો હશે !'

'થાક ? થાક તો ઓ પેલે પવન લઈ
ગયો, અમ્મા !'

—અને અમ્મા મારી સામે બેઠી રહી.
એની આંખોમા એ હલ્કાય હતું, જે મારી
અમ્મા સિવ ય ખીજ કોઈ ઓગતની આખમા
મે બેસુ નથી

સૂર્ય નમવા લાગ્યો, કાફલામા ફરી સળ-
વળાટ શરૂ થયો ડેગા શિપક્યા અમે રવાના
થયા હિંદુસ્તાનના વિશાળ મેદાનોમા થઈને
આવતો પવન ખુશતુમા લાગતો હતો બપોરના
તાપથી બચવા માળાઓમા લરાઈને ખેસી
વેસી પખેરો છીડવા ને ગાવા લાગ્યા હતા.
અમારો કાફલો તાબેમાબે થઈને ચાલતો હતો

અમે મથુરા-નૃકાવન પહોંચ્યા ત્યારે
સાજના ગેજોની રેનક આસમાનમા ફેલાઈ
ગઈ હતી, ને પખીઓની રબરેગી પાખ
પર આશ્રમતા સૂરજના કિરણો રમતા હતા.

કાફલાએ ત્યાં ઝુકામ કર્યો ગવડીઓ
ન ખાઈ, તથા તણાયા જાણે કે નાનું એવું
નગર જ ગયાઈ ગયું એમા શેરીએ હતી,
ગલીકૂચાએ હતી, રસ્તા હતા. એમા બબર
પણ હતી ને કાવાખાના ગે હતાં

ઝુકામ ન બાયો કે રાવડીઓની બહાર
ઓરોએ રસોઈ કરવા માટે ચૂલા સળગાવ્યા,
સાઈસો લોડાઓને માલિસ કરવા માટે નદી-
કાંઠે લઈ ગયા મહાવતો હાથીઓને નૌરણ-

હા, હું તને એની શી વાત-કહું, રોશન ? એની કરામત તું જુએ તો મોંમાં આંગળી નાખી જાય. એનાં ચિત્રોના રંગ પાસે આસમાનના રંગો રહ છે. ને એની કારીગરીને જોટો દુનિયામાં થે નહિ મળે.’

રોશન આશ્ચર્યથી આંખો ફાડીને આ ખડું સાંભળી રહી હતી. હું ખીલ્યો હતો. મેં આગળ ચલાવ્યું :

‘ખાદશાહ સલામત પાસે એવા વણકરો છે, રોશન ! જેણે વણેલી એક આખી સાડી એક નાનકડી ડબ્બીમાં સમાઈ જાય. ને એક ભિસેલો હાથી અખેલાખો કંઈક જાય એટલું કાપડ માત્ર મૂઠીમાં જ સમાઈ જાય.’

‘સાચી વાત, પરવીઝ ?’

‘જુદી ત્યારે ? તેમાં વળી હમણાં એક પરદેશી આવ્યો છે. એણે ખાદશાહ સલામતને કંઈ મેટસોગાદ ધરી છે, કંઈ મેટસોગાદ ! જરી કિતખાખનાં ઘાન ને ખંદૂક ને ગાડી... એનું નામ ફિરંગી.’

‘ફિરંગી ?’ રોશન પૂછ્યું.

‘હા. એ દૂરદૂરના દરિયા બિતરીને આવ્યો છે.’

‘દરિયા ? દરિયો કેવો હોય ?’

‘મેંય જોયો નથી, પણ મારા બાબા કહેતા હતા કે દરિયામાં તો પાણી જ પાણી હોય; ને એ પાણું ખાંડખાંડ ઉસ જેવું હોય. એ એટલો મોટો ને બિડો હોય છે કે તેમાં આખી દુનિયા ગાયબ થઈ જાય.’

‘બાપર ! તેં એ ફિરંગીને જોયો છે ?’

‘હા એકવાર, દરબારમાં.’

‘એ કેવો હોય ?’

‘આપણા જેવો જ. માત્ર આપણા કરતાં એને રંગે કંઈક જુદો.’

‘મેં એને જોયો નથી.’

‘મારા બાબાને કહીશ; એ આપણને ખતાવશે.’ મેં કહ્યું.

‘પણ અમે કાબુલ ચાલ્યાં ગયાં હોઈશું તો ?’ એણે પૂછ્યું.

‘કાબુલ ? કેમ ?’

‘મારા બાબા કહેતા હતા કે ઘણાં વરસ થયાં વેર, ગયાં નથી તે જઈ આવીએ.’

‘કાબુલ કયાં આવ્યું, રોશન ?’

‘કુંગરાની પેલી પાર, પરવીઝ ! તું અમારી સાથે આવશે ? હું મારા બાબાને કહું.’

‘પણ મારી અમ્મી ને બાબા મને રજા ન આપે ને ?’

‘આપશે, આપશે, મારી અમ્મી તારી અમ્મીને કહેશે... ને પરવીઝ ! કાબુલમાં એવી મઝા-પડશે, એવી મઝા પડશે ! મોટામોટા ખજીયા... ફૂલના ઢગલા... તડખૂચના લેલા... દ્રાક્ષના માંડવા... એક જુઓ ને ખીબું ભૂલે ! ને મોટામોટા કુંગરા... આપણે એના પર ચડીશું ને એની ખીણને ખૂંદીશું, પરવીઝ ! ને રસ્તામાં થે એવી મઝા આવશે ! આપણે કુંગરાઓમાં થઈને જઈશું... ખરફનાં શિખર-વાળા કુંગરાઓમાં થઈને...’

‘ખરફનાં શિખર ?’-મારી નવાઈને પાર ન હતો. રોશન ફૂલની માફક ખીલી બીકી હતી.

‘હા, અમે જ્યારે અહીં આવ્યાં ત્યારે અમારા રસ્તાની બન્ને બાજુએ બિંચીબિંચી ધારો હતી. ને દૂર... દૂર... દૂર ખરફનાં શિખરો હતાં. ચરજના તેજમાં એ એવાં તો ગળ-હળી રહ્યાં હતાં ! ને સંજને વખતે તે બે એવાં શોભી બિઠતાં હતાં... પરવીઝ ! તું જરૂર આવ; આવશે ને ?’

‘મારી અમ્મી ને મારા બાબા...’

‘માલી અમ્મી ને માલા બાબા’-મને પૂરું જોલાવા દીધ; જ સિવાય રોશન ચિહાઈને મારા આળા પાડ્યા. ને ‘અમ્મી ! આ પરવીઝ બોને, અમ્મી અમ્મી કર્યાં કરે છે ?’ કહીને

માંસી ફરિયાદ કરતી એની બાને કહવા લાગી
એના બાબા આવી ગયા હતા એ મને મારે
તબૂએ મૂકી ગયા.

ને તબૂએ પહેાચતાં તે ત હુ મરી
અમ્મીના બોબામા લપાઈ ગયે.

પછી તો રોશનની સોબત મારે રોજની
થઈ પડી અબો દી અમે સાથે રમીએ,
ફરીએ ને લડીએ એ મને ક'બુલની વાતો
કથી કળતી હોય, હુ આગ્રાની ને એમ
કળતાકરતાં અમે લાહોર પહોંચ્યા.

લાહોર પહોંચ્યા પછી ખીજે કે ત્રીજે
દિવસે સાંજે બાદશાહ સલામત શાહીમાર
ખાગમા બેઠા હતા થોડા અમીર ઉમગવો ય
હતા ને શાયરો વે હતા ત્યાં કુર્નશ બબલી
દરવાન બોલો ગ્હો

‘કેમ ?’ માગ બાબાએ પૂછ્યું

‘એક અબળ જેવી લડકી આવી છે
જહાપનાહની ફરમાયેશ હોય તો.’

બાદશાહ સલામતે આખબલી હા પાડી
ને લાડીનારમા દરવાન પાછે સંજો થયે
પણ એની સાથે આ કોણ ? ખુદા ! ખુદા !
આ તો લડકી ? કે કે કોઈ સાઈ મૈલા ?
લડકીના મોઢા પર દાઢીમૂછ બિચ્યા હતા
દરબાર આખો સ્તબ્ધ થઈ ગયો જહાપનાહ
અને શાહીનશાહખાનુ પણ અત્યર્થમાં ફૂળી
ગયા હુ તો આખો જ બની ગયો-એવો
આલો કે લડકી જ્યારે પાછી ગઈ ત્યારે તેની
પાછળપાછળ હુ ગયો

‘અરે ! લડકી ! જરા ખડી ગ્હે તો !’

એ અટકી ‘ક્યો ?’ એણે પૂછ્યું

‘અરે ! વાહ ! શી ફાકડી દાઢી ઉગાડી
છે ?’ કહીને એની દાઢીને પસવાગવા
જયો, ત્યાં તો ફાકડે કળતો માગ ગણ પર
તમારો પક્ષો હુ ગણ પપાળવા લાગ્યો
ને લડકી ચાલી ગઈ

તે દિવસે રોશનને મે લડકીની પાત
કરી લપકાકની નહિ

લાહોર છોડ્યું ને કુદ્દત આખી બટલાઈ જ
ગઈ વસત બેસી રહી હતી ને કાશ્મીર દુર
નહોતું ખારામુઢા ગયા ને અમે કાશ્મીરને
આગણે આવી પહોંચ્યા બતબતના કૂલો ને
બતબતની માછલીઓ, બતબતના પ ખી ને
બતબતના પશુઓ, એના હુ ગરો ને નદીઓ,
અરીસા જેવા સરોવરો ને છીડ ઘેર આસ-
માન કાશ્મીરની શોલની તોલે કોણ આવી
શકે ? ખારામુઢા તો મેર ને વાદગાનુ જ
બણે કે ગળજ હંતુ વ્યા બેતણુ દિવસ
રૈકાઈને અમે શ્રીનગર ગયા અને ત્યાં દલ
સરોવર પર બાદશાહ સલામતને મુકામ પ્રક્યો

આમ અમારો કાફલો કાશ્મીર પહેાચ્યો
ઘર છોડ્યે કેટલા દિવસ થયા ? આજે
શુરવાર છે દરોગને દિવસે આજા છોડ્યું
ત્યારે વે શુરવાર હતો. પણ તે દિવસે શહુ-
ચાર મહિનાની તેરમી તારીખ હતી આજે
ફગવહીની અબિમારમી કાશ્મીર પહેાચતા
અમને બગાળત સાડાપાચ મહિના થયા

કાશ્મીરની હવા માળ ગાલને અડી કે
એ ગુલાબીગુલાબી થઈ ગયા ને જગ ફાટી
ગયા એ બેઈ કોઈ એ મારા બાબાને કહ્યું
કે ‘કાશ્મીરની હવા એવી બોરદાર છે કે
નાસ્તા માટેની મરદીને એનો જરા હાથ અડે
તો એ વે, રકાબીયાથી જીવતી થઈ પાપો
ફકડાવતી લીડી બંધ !’

અને બન્યું વે, સાચે તેમ જ મને ને
રોશનનેય પાખો કૂટી ને અમે બિપડી જતા
દુન્દુર દલ સરોવરને કોઈક બંધે ને ત્યાં
અડોની ઘટા નીચે કલાકોના કલાકો સુધી
બેસી રહી, સરોવરના જળમા પડતુ અમારુ
પ્રતિબિબ બેઈ રહેતા *

● એલ ઈન્દિયા રેવિયોના સોનનથી ૧૪-૯-૪૬

૩. વલ્લભરામ વૈદ્ય

આયુર્વેદાચાર્ય

વેદાચાર્યએ કરી છે. આ શાસ્ત્રની મૂળગત બાબતો

લોભનાં લેવાતા દ્રવ્યનો સ્વાદ જાણીતા ક રસમાંથી એક હોય, પણ ઉદરમાં ગયા પછી તેના પર ક્રિયાઓ થવાથી તેનો વિપાક-પરિણામ બિન્ન આવે છે. કેટલીક વર્ષત રસ, વીર્ય અને વિપાક સરખાં હોવા છતાં પણ તે દ્રવ્ય જુદું ગુણધર્મ કરે છે. આ સર્વની જાણ અને ચાકસ શોધ, રોકડો વર્ષો પૂર્વે થયેલા આપણા પ્રાચીન આયુર્વેદ ચર્ચામાં આવી છે.

૬ વ્યોના ગુણુદોષ જાણવા માટે અગાઉના આચાર્યએ રસ, વીર્ય, વિપાક અને પ્રભાવ-સાધનો નક્કી કરેલાં છે. આયુર્વેદની લંગલગ ૬૦૦ ઔષધિઓનાં ગુણુદોષની પરીક્ષા ઉપરની પદ્ધતિથી કરી છે, એ જ તેનું ઔષધિ-શાસ્ત્ર છે. અતુમાન ઉપર રચાયેલ આ પદ્ધતિ આજની વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિ સાથે હજુ હરીફાઈ કરે તેવી છે. + આયુર્વેદના આ પ્રયોગો જનાવરો ઉપર કરવાની જરૂર પડતી નથી, તેથી તેમાં હિંસાનો લેશ પણ અંશ નથી.* આ પ્રયોગો સ્ત્રીધા માણસો ઉપર તથા ક્ષવિ-વૈદ્યોએ પોતાની જાત ઉપર જ કરેલા છે અને હજુ પણ તે મુજબ વધારે શોધખોળ ચાલી શકે છે. જીલને કોઈ ચીજનો સ્પર્શ થાય અને સ્વાદ ઉત્પન્ન થાય તે વખતે x મીઠો, ખાટો, ખારો, તીખો, કડવો અને તૂરો એ છ રસમાંથી જે સ્વાદ આવે તે રસ કહેવાય છે. તેવી જ રીતે દ્રવ્ય ગરમ છે કે ઠંડું એ બધાં જ દ્રવ્યોમાં બેવાતું રહે છે. મરી અને

ચિત્રક ગરમ છે, ચંદન ને ગોખરું ઠંડું છે; એ વીર્ય કહેવાય છે. મોટે ભાગે ગરમ અને ઠંડું એ બે જાતનાં વીર્ય છે. કેટલાક તેને આઠ જાતનાં કહે છે.

વિપાક એટલે શરીરમાં દ્રવ્ય ગયા પછી તેના ઉપરની ક્રિયા થઈને તેની સમાપ્તિ થાય અને તેનું જે પરિણામ આવે તે, જેમકે ગોળ મીઠો છે. તે શરીરમાં પચ્યા પછી તેનો વિપાક પણ મીઠો ગણાય છે. કુલ વિપાક ત્રણ જાતનાં છે: મીઠો, ખાટો, અને તીખો.

મીઠો અને ખારો રસનો વિપાક મીઠો થાય છે. ખાટો રસનો વિપાક ખાટો જ થાય છે. તીખો, કડવો અને તૂરો રસનો વિપાક તીખો થાય છે. આમ રસ, વીર્ય અને વિપાકની સામાન્ય વ્યાખ્યા થઈ.

હવે પ્રભાવ એટલે શું? એ આપણે બોધ્યો: કોઈ પણ દ્રવ્યનાં રસ, વીર્ય અને વિપાક સરખાં હોવા છતાં જે ગુણુકાર્ય તેમના-થી (રસ, વીર્ય અને વિપાકથી) જુદું જ કરે તેને પ્રભાવ કહે છે.

(૧) જેમકે ફૂલુસ ખાટું છે અને આંખનાં પણ ખાટું છે. આમ છતાં આંખનાં ત્રણ દોષને મારે છે, જ્યારે ફૂલુસ તેમ કરતું નથી, પણ માત્ર આંખરસનો ગુણુ લેવું જીતવા-નો છે, તે જ તેમાં છે.

રસવીર્યવિપાકોનાં સમાનં યત્ર વિવેકે ।

વિવેકઃ કર્મણાં જૈવ પ્રભાવસ્તસ્ય સ સ્મૃતઃ ॥

ચ. સુ. ૨૬-૬૭

+ યોગમાસાં તુ યો વિદ્યાત્ લેશક્રાંતોપવાદિતમ્ ।

પુલ્લં પુલ્લં વીક્ષ્ય સ જ્ઞેયો મિષ્ણુત્તમઃ ॥

ચ. સુ. ૧-૧૨૩,

* રસો વિપાકો દ્રવ્યાણાં વિપાકઃ કર્મનિષ્ઠયા ।

વીર્યં ચાવદવીવત્સાત્ નિવાતાન્નોપલભ્યતે ॥

ચ. સુ. ૨૬-૬૬

x સ્વાદુરમ્લોડય લવણઃ કટુક્ષતિક્ષ્ણ એવ ચં ।

કપાયથેતિ ઘટ્ફોડયં રસાનાં તંત્રમ્હઃ સ્મૃતઃ ॥

ચ. સુ. ૧-૬૬

(૨) એવી જ મીને વિષ્ણુ તીર્થો છે અને તેને વિષાક પણ તીર્થો છે વળી તે જગમ એટલે રાજવીર્ય છે એન જ મમ ન ગુણવાળો નેપાલો હોવા છતાં તે પોતાનાં (પ્રમાવજન મણુ)થી વિરેચન કરે છે, જ્યારે ચિત્રકમાં વિરેચન કરવાનો ગુણ નથી

(૩) ચી અને દધ બન્ને મધુગમવાળા છે ને વિષાકમાં પણ મધુર છે, તવા શીતલીર્ય છે આમ છતાં દધ દીપન ગુણનાશુ નથી, જ્યારે ઘી દીપન છે એ પણ પ્રમાવથી જ

(૪) દ્રાક્ષ અને બેઠીમધ મધુરસ વિષાક અને શીતલીર્ય છે આમ છતાં દ્રાક્ષથી જાડો સાફ થઈ વિરેચન પણ થાય છે, જ્યારે બેઠીમધથી તેમ થતું નથી

આ રીતે દ્રવ્યોના ગુણ જાણનામા રસ, વિષાક, વીર્ય અને પ્રમાવ એ ચારે વસ્તુઓ ઉત્તરિ-તર બળવાન છે એટલે કે રસથી વિષાક, વિષાકથી વીર્ય બળવાન છે અને સદ્ધથી પ્રમાવ બળવાન છે એથી કેઈ દ્રવ્ય ગમગા ખાર હોવા છતાં તેનો વિષાક મીઠો થવાથી તે તેવા ફળ આપે છે વળી તે ચીજ ગરમ હોય તો તેના રાજવીર્ય ફળ આપે છે અને તેનો કેઈ હાડેની જેમ બુદ્ધિ જ પ્રમાવ હોય તો તે રસ, વીર્ય અને વિષાક ત્રણેને દ્રવ્ય કરીને પોતાના પ્રમાવનો જ ગુણ પાતાવે છે

આમ હોવા છતાં એ બધામાં એટલું તો જોવાનું જ ગ્રહે છે કે એમાં બળવાન કેણું છે અર્થાત્ દ્રવ્યમાં નસનું બળ વધારે હોય તો વિષાક થતા પહેલાં જ તે પે તાનો ગુણ પાતાવે છે તેમ જ વીર્ય અને વિષાકનું પણ જાણવું

* દત્તી રણેસ્તાપ્યાડપિ વિષ્ણુસ્ત વિરેચની ।

મધુસ્ત વ મદ્વીકા છત કીસ્ત રીપવમ્ ॥

અ. દ. સ. ૧-૨૫

× રસો વિષાકસ્તો વીર્ય પ્રમાવસ્તાન્ અપોરહિ ॥

અ. દ. ૧-૨૫

પગ્તુ પ્રમાવને કેઈ આપવાદ નથી આમ આમ ન્ય નિયમ હોવ છતાં કેટલાક આચાર્યો લિચિત્ર-પ્રત્યયસ્થ-એવાન દ ખતાએ ટાંકે છે, જેમકે ઘઉં અને જવ બન્ને મીઠા ગમવાળા અને શીતલીર્ય અથવા તો ગુરુલીર્ય છે, છતાં મધુર ગમનું પણ હંવાનું કાર્ય ધઉં કરે છે, જ્યારે જવ હિલટો વાયુકતા છે

તેવી જ રીતે માછલાં આદુ ગમવાળા અને ભારે હેવ છતાં રાજવીર્ય છે જ્યારે દધ મીઠા ગમવાળું અને ભારે એટલે ગુરુ ગુણવાળું છે છતાં શીતલીર્ય છે

આમ હોવાથી કેઈ જગ્યાએ રસ પ્ર્યાંક લીધે તો ક્યાંક વિષાક અથવા એ ત્રણેમાંથી એક બે અર્જન ત્રણેન ગુણો ત્રણે પણ મળતા હોય છે, તે અનુભવે જોવું છે. એ રીતે જ પ્રમાવથી દ્રવ્ય એક કમ કરે છે, છતાં ગમ પગેની જેમ દ્રવ્ય પણ ગુણ કરતું હોય છે. પગ્તુ સામાન્ય નિયમ તો આપણે અગાઉ જોઈ ગયા તેવા જ છે મધનો ગમ કષય હોવાથી તે પિત્તનું શમન પણ કરે છે જ્યારે તેનો વિષાક તીર્થો હોવાથી તે કફને ધાતુ માટે છે આ બધા અપવાદજનક દ્રવ્યોમાં આચાર્યોએ ઘણું વિચાર્યું છે અને આપણે પણ દ્રવ્યના પ્રયોગો કરતા હંમેશા અજમ પવનું ગ્રહે જ છે, કેમકે પિત્ત નનો કેઈ અંત નથી દરેક જગત્ જાન અનુભવથી ઉત્પન્ન થાય છે

હવે રસ, વીર્ય અને વિષાક વિષે જરા વધુ જોડી નજર નાખીએ

આયુર્વેદશાસ્ત્ર પંચમહાભૂત ઉપરથી જ રચાયું છે, એથી છએ ગમ પ્રથમ તો પંચ-મહાભૂતમાંથી કેવી રીતે ઉત્પન્ન થયા તે

— સ્વાદુરુચ્ય ચૌદમો રાતજિત્ વાતકલ્પવ ।

ગુણા મત્સ્યા વય શીતે કદુ સિંહો ન શક્ત ॥

અ. દ. સ. ૧-૨૮

બાણુ* એક એ.

* પૃથ્વી—પાણી પૃથ્વી—અગ્નિ.

મીઠો ખાટો
પાણી—અગ્નિ આકાશ—વાયુ

ખારો તીખો
વાયુ—અગ્નિ પૃથ્વી—વાયુ

કડવો પૂરો

ઉપર મુજબ બધે તત્ત્વોના સમ-વિષમ મિશ્રણથી છ રસો થયા છે; જેમકે પૃથ્વી અને પાણીના મિશ્રણથી મીઠો, પૃથ્વી અને અગ્નિતત્ત્વના મિશ્રણથી ખાટો વગેરે.

રસોત્પન્ન દોષો ઉપર ચર્ચાસ્થાન

વાત પિત્ત

મીઠો, ખાટો, ખારો પૂરો, મીઠો, કડવો
વાયુને જીતે પિત્તને જીતે

* કફ:

પૂરો, તીખો, કડવો

કફને જીતે

એ જ રીતે તીખો, કડવો અને પૂરો વાયુનો પ્રકાપ કરે છે. તીખો, ખાટો અને ખારો પિત્તનો પ્રકાપ કરે છે અને મીઠો, ખાટો તથા ખારો કફનો પ્રકાપ કરે છે.*

રસો માટેના આ સામાન્ય નિયમ થયેા, પરંતુ આમાં અપવાદો તો છે જ. જે સૌખ્યધિ-એ કે દ્રવ્યોમાં જે રસો વાતશામક હોય

* જુઓ વાગ્બટ અ. દ્વ. સ્. અ. ૧૦-૧૦

+ સ્વાદસ્થલવળા વાયુ કષાયસ્વાદુતિફકા: ।

જયન્તિ પિત્તં શ્લેષ્માણં કષાયકટુતિફકા: ॥

ચ. સ્. ૧-૬૬

× કટુસ્થલવળા: પિત્તં સ્વાદસ્થલવળા: કફમ્ ।

કટુતિફકાવાધાથ કોપયન્તિ સમીરણમ્ ॥

ચ. સ્. અ. ૧ સ્તો. ૬૬ (કોપક)

તોપણ તે દ્રવ્યોમાં જે રૌક્ષ્ય, લઘુ અને ક્ષીત ગુણો હોય તો તે વાયુનો નાશ કરી શકતા નથી.

એવી જ રીતે જે રસો પિત્તશામક હોય છતાં તે દ્રવ્યમાં તીક્ષ્ણ, ડઘ્ણ અને લઘુ ગુણો હોય તો તે પિત્તને જીતી શકતા નથી. એવી જ રીતે જે દ્રવ્યમાં જે રસો કફને મારનાર હોય છતાં જે તે દ્રવ્યમાં સ્તિષ્ઠા, ગુસ્તા અને ક્ષીતલ્લા હોય તો તે કફને મારી શકતા નથી.†

આપણે જે ગુણોત્પન્ન વર્ણન કરી ગયા તે તે દોષોને વધારનારા ગુણો દ્રવ્યોમાં હોય તો તે દ્રવ્યોમાં રહેલા રસો તે તે દોષોને હરવાવાળા હોવા છતાં ગુણો તેઓને તે કાર્ય કરવામાં નિષ્ફળ બનાવે છે, તે ખાસ યાદ રાખવા જેવી વાત છે.

વળી ઘણાં દ્રવ્યો એવાં છે કે જે રસમાં પરસ્પર ખરોબર હોય, છતાં ગુણમાં સ્થિત-સ્થિત હોય છે. તેઓને વિવિધપ્રત્યયાર્થ દ્રવ્યો બાણવાં. જેમકે—

(૧) કાકું અને આંબળું બંને ખાટું છે, છતાં કાકું કબજિયાત કરે છે એટલે સંપ્રાપ્ત છે, જ્યારે આંબળું દસ્તને સાફ કરતું હોવાથી મેદી છે.

(૨) તીખા રસવાળું દ્રવ્ય પ્રુચ્છિકર્તૃ હોતું નથી એવો નિયમ હોવા છતાં પંપર અને સૂંઠ બંને વૃચ છે.

(૩) કષાય એટલે પૂરો રસવાળું દ્રવ્ય સામાન્ય નિયમ મુજબ સ્તંભક અને ક્ષીતિગુહ્ય ધરાવે છે. આમ છતાં હરડે પૂરી હોઈને રેષક તથા ડઘ્ણ ગુણ પણ ધરાવે છે.

આમાં પ્રમાણે દાખલો લાગુ પડી શકે તેવું નથી. તેનાથી આમાં ફેર. એટલે છે કે સ્વ. વીર્ય અને વિષાક એ ગુણો જે જે દ્રવ્યોનાં

† જુઓ સુશ્રુત સ્. અ. ૪૦ સ્તો. ૬, ૭, ૮

એક જ હોય છતાં પણ શુભમા ફરક હોય તો તે પ્રમાણથી જ પોતાનું શુદ્ધ કાર્ય કરે છે એમ કહેવાય આ દોષલાભોમાં માત્ર રસમા જે દ્રવ્યો મળતા છે, છતાં શુભમા પરસ્પર વિરુદ્ધ છે, તેને વિચિત્રપ્રત્યવાચ્ય દ્રવ્યો કહ્યાં છે

વિપાક

રસના બળનો નાશ કરીને વિપાક પોતાનું બળ કે શક્તિ શરીરમાં બતાવે છે એમ આપણે આગળ કહી ગયા જેમકે મધમા મધુર રસ છે તેમ છતાં એનો વિપાક તીષ્ણ (કટુ) થાય છે આથી મધુર રસનું વાયુનાશ કરવાનું કાર્ય થતું નથી, બિલકુ વાયુકોપના કાગળૂણત કટુ વિપાક થાય છે મધનો એ પ્રમાણ છે કે મધુર રસનું કાર્ય નહીં કરતા તેમાં ગંદકા તૂરા રસથી તે કટુ-વિપાક આપે છે એથી જ તે કષ્ણશક દ્રવ્ય મનાય છે

છે રસોના ત્રણ જાતના વિપાક માન્યા છે, પણ સૂચ્યતાચર્ય જે જ વિપાક માને છે મધુર અને કટુ; જ્યારે ચરક અને પાલ્લવે મધુર, અમ્લ અને કટુ એમ ત્રણ વિપાકનો સ્વીકાર કર્યો છે ત્યાગાહીના આયુર્વેદના વ્યાખ્યાનકારો અને સત્રાહકારોએ પણ ત્રણ વિપાક સ્વીકાર્યા છે ચન્દ્રના વ્યાખ્યાનકારે ચક્રદત્ત જોગ-પૂર્વક સૂક્ષ્મતાને બે વિપાકનું ખડન કરે છે, જ્યારે સૂચ્યતા તો કહે છે કે છ એ રસના છ જુદા વિપાકો પણ બને અને તેના ફજાતો આપતાં આખરે બે વિપાક છે એમ પોતાનો મત જણાવે છે એથી એ કાળમાં વિપાકની બાબતમાં ઘણું મતમતાતરે હતા એ સ્પષ્ટ સમજાય છે આમ છતાં વિપાક ત્રણ જાતના માનવા એ વધુ અનુભવગમ્ય લાગે છે, કાગળકે ખાટા પદાર્થોને વિપાક ખાટો થાય છે, એમ આપણે તેની શરીર

પરની અસરથી જાણી શકીએ છીએ એટલે ત્રીજા અભિપ્રાયને માન્ય રાખવો જ જોઈએ ધીરજ્ઞાનથી એટલા માટે કહ્યું છે કે :

તૂરા, તીષ્ણ અને કડવો એ રસોનો વિપાક મોટેભાગે તીષ્ણ જ થાય છે - એનો અર્થ એમ પણ ખરો કે કોઈ વખત દ્રવ્યમાં રસ બળવાન હોય ત્યારે પોતાના જવો એટલે તૂરા અને કડવો વિપાક પણ કરે ખરો આ વાત આજે પ્રતિદિવ્ય મા અનુભવ કરીને કહી શકાય

મધુર રસનો વિપાક મધુર જ કહ્યો છે જ્યારે લવણ (ખારા રસનો વિપાક પણ મધુર જ માન્યો છે જ્યારે અમ્લ (ખાટા) રસનો ખાટો જ વિપાક માન્યો છે

આમ રસો ને વિપાકમાં જ્યારે ફરક પડે છે, ત્યારે કડવા અને તૂરા રસનું પરિણામ તીષ્ણ જ આવે એટલે રસનો શુદ્ધ એક બાજુ રહેતા વિપાકનો શુદ્ધ લાગુ પડે છે આચાર્યો-એ વિપાકના શુદ્ધો વિચાર્યા છે

- મધુર વિપાક થાય તો તે મળમૂત્ર સાફ રહે, શરીરમાં કફ એટલે બળ વધારે અને વીર્ય પણ વધારે છે ખાટો વિપાક થાય તો મળમૂત્ર તો સાફ રાખે જ, પણ વીર્ય એટલે શક્તિ કે ધાતુનો નાશ કરે એટલે ઊંચા કરે-ઘટાડે એના અર્થમાં નારાન કહ્યું છે ઉપરાત તે પિત્ત વધારે છે પરંતુ જ્યારે પરિણામ તીષ્ણ એટલે વિપાક તીષ્ણ થાય તો તે મળમૂત્રની કષ્ણબિયાત કરે, તેમ જ વીર્ય ઘટાડે અને વાયુ ઉત્પન્ન કરે, જેમકે મધુર વિપાક લારે હોય છે, જ્યારે તીષ્ણ અને ખાટો વિપાક હલકો હોય છે *

— કષાયકરુતિકાનો વિપાક પ્રાયશઃ કટુ ।

અન્લોડ્વલ પરચતે દ્વાદુર્મધુર લવણસ્થપા ॥

ચ સ અ ૨૬-મુદ

* શુદ્ધા રુદ્ધવિષ્ણુનો વિપાકો વાતલ કટુ ।

મધુર સૂચ્યવિષ્ણુનો વિપાક કષ્ણ શુદ્ધ ॥

x જુઓ ચરક પૂ અ ૨૬ સ્ત્રો ૬૧-૬૨

- જુઓ સૂચ્યતા સૂ અ ૪૦ ગણ ૧૦

ચીકણ, ઊભડા અને ગુરતા એ ગુણો તેલમાં વાધુના રક્ષ, શીત અને લઘુ ગુણોથી વિરુદ્ધ છે. એટલે આ ગુણના પ્રભાવથી તે વાધુને જીતે છે.

તેવી જ રીતે મધુરતા, શીતલ અને મંદ ગુણો હોવાથી ઘી પિત્તને જીતે છે; કેમકે પિત્ત એ મધુર, ઊષ્ણ અને તીક્ષ્ણ ગુણવાળું છે. એ એના પ્રભાવ છે; કારણકે દૂધમાં અને ઘીમાં રૂઆ રસો અને વિપાકો હોવા છતાં ઘીના ગુણોનો આ પ્રભાવ સ્વીકારીને તેને સામક કહ્યું છે.

એવી જ રીતે કફના ચીકણા, મંદ અને શીત ગુણોના વધુત ગુણો રક્ષ, તીક્ષ્ણ રહેલા છે. તેમજ ક્ષાય રસના પ્રાપ્ત્યથી તે મધુર રસના પ્રાપ્ત્યને પણ જીતે છે. આમ વિરુદ્ધ ગુણ અને રસના પ્રમાણથી તે કઠ્ઠર સિદ્ધ થયું છે.* આમ જ્યાં વિરુદ્ધ ગુણો કે રસો વગેરેનું વધુ પ્રાપ્ત્ય હોય ત્યાં જેનું પ્રાપ્ત્ય વધુ હોય તે અલ્પપ્રમાણને જીતે જ છે. એ સામાન્ય નિયમ અહીં પણ પ્રમાણમાં લાગુ પાડી શકાય છે.

ઉપર કહ્યો તે પ્રભાવ ચિન્ત્યપ્રમાણ કહેવાય છે. એટલે કે તેનું કારણ આખી શકાય છે કે વિરુદ્ધ ગુણો હોવાથી આ દ્રવ્ય આ કાર્ય કરે છે, પણ કેટલીક ચીજોમાં અચિન્ત્યપ્રમાણ પણ સ્વીકારવામાં આવે છે; કારણકે દ્રવ્ય એ કાર્ય તો કરે છે, પણ તેનું કારણ શું તે બરાબર સમજાતું નથી. જેમકે હરડમાં આદા અને તીળો રસ પણ છે. એટલે નિયમ મુજબ તે પિત્ત અને વાયુ વધારે, પણ આમ છતાં તેમાં રહેલા બીજા રસો અને ગુણોના અધિ-

ક્ષાયવાત્ત્વ । પ્લેષ્મા હિ સ્નિગ્ધો મંદો ગુરુત્ત્વ ॥

ચરક વિમા. ૨

* વિરુદ્ધગુણમૂયિષ્ઠે ભૂયસાડલ્પં હિ જીયતે ॥

અ. દ્વ. સ્ક. ૧-૨૪

કારથી; કે જે વિગતવાર સમજાતા નથી તે હરડે વાયુ પિત્ત તથા કફ ત્રણે દોષોના વિકારોને હણે છે. એટલે ગ્રંથકારને એમ લખવું પડ્યું કે તેના પ્રમાણથી તેણે જે ગુણો ખતાવ્યા તે અર્થે ખતાવીએ છીએ.*

રસ વગેરેનું આટલું વર્ણન કર્યા પછી જીવજીવ રસોના ગુણો અને તેનાં દ્રવ્યોના ઘોડા લખેલા લઈએ.

મધુરસ ગોટેલાગે બધાને પ્રિય અને માફક આવે છે. ધાતુઓના બળને વધારે છે, વજન વધારે છે, કંઠને સારો કરે છે, દૂધ વધારે છે, સારે છે, ચીકણું છે, પિત્ત, વાયુ અને જરને કરે છે; આયુષ્ય વધારે છે, પ્રાણશક્તિ પણ વધારે છે. તેના અતિ સેવનથી ચરબી અને કફના વિકારો, અગ્નિમંદતાના મૂત્રવિકારો (મેદ વગેરે) કંઠની ગઠિા (કેન્સર) વગેરે ઉત્પન્ન કરે છે.

મધુરસનાં દ્રવ્યો : વજા, ઘી, ઘોળ, ભઠ્ઠી-મધ, વિકારીકંદ, અશ્વગંધા, ગોખરું, શર્તા-પરી, દ્રાક્ષ, દૂધ-વગેરે.

અમ્લરસ અગ્નિ તેજ કરે, હૃદયને સારો, ઘોડી ચીકણોવાળો રશ્મિકર, મળ સેદનાર, હલકો (લઘુ) કફ અને રક્તપિત્તને ઉત્પન્ન કરે, વાયુના અનુબંધને તોડે. તેના અતિ સેવનથી શરીરમાં શિથિલતા આવે, અંધારા અને ચક્કર પણ આવે; ચેળ, રતવા, સોજા વિસ્ફોટક જેવાં દરદો પણ થાય. શરીર થીજું, પણ પડે, દાહ અને તાવ પણ આવે છે.

અમ્લરસનાં દ્રવ્યો : આંબલી, લીંબુ, ખિજેર, નારંગી, આંબળાં, દાડમ, છાશ, દહીં, કાચી કેરી, કેકું વગેરે.

લવણસ (વખ)ને તોડે છે. અગ્નિને તેજ કરે છે. તીક્ષ્ણ ગુણવાળો હોવાથી તે ઉદન

+ પ્રમાણદોષદન્તૃત્વં સિદ્ધં યત્ત તદ્ પ્રકાશ્યતે ॥

મા૦ પ્ર૦ નિર્વંદ

અને સ્વેદન પણ કરે છે વળી સ્નેહન અને સ્વેદન પણ કરે છે તેના અતિ સેવનથી વાતરકા વગેરે રક્તદોષો થાય છે વૃદ્ધા-વસ્થા લાવે છે, વાળ ધોળા કરે છે અને પ્રાણશક્તિ ઓછી થાય છે.

શ્વપરસના દ્રવ્યો સચળ, સિંધાદૂણુ, સાદુ મીઠું, સાંજાખાર વગેરે

તિષ્ઠ(કઠલા)રસ લેકે પોતે રચિકર નથી, છતાં પણ અરચિ, ક્રાંમ, વિષ, કુદ, મૂર્છા, તાવ, દાહ, પિત્ત અને કફના વિકારોને દૂર કરે છે શરીરમાં ભીનાશ, ચરબી અને મળમુત્તમાં શુષ્કતા લાવે છે, એટલે તેને સ્કન્ધે છે; કેમકે તેમાં શોષણ શુણ્ઘ ગૃહ્યો છે તથા શુણ્ઘાણો છે કઠા અને સ્વ શુણ્ઘ પચે છે દૂધ અને કઠંબનેની શુદ્ધિ કરે છે.

આત સેવનથી ધાતુકથ, વાહુના રોગ વગેરે ઇરુપન્ન કરે છે

વિષ(કઠલા)રસના દ્રવ્યો પરવળ, ગળો, દહુ, કઠિયાતુ, હીંબડા, ઉદ્રગવ, કઠાછાલ, અતિવિષ વગેરે (મહાપ ચમુલ) પહાડમૂલ વગેરે.

ફઢ (તીખા) રસ કાઠ, સોજા અને મણુ

કોથેન્નમાં એક પ્રોફેસર ચિત્રપાલનના વચ્ચે જ દિમાચી દવા એક દિવસ સેધેન્નિવનોએ તેમની માર્મી કપાલું વિચાર્યું એક દવાધને જાણી તેના ઉપર કેટ ઓઢાઓ, આખે પ્રોફેસર પહેરવા દવા તેમાં અસ્થા લગાજ્યા, માથે રેક મૂકી અને મૂકા ઓઢરવા નવા દવા, એઢલાના જ પ્રોફેસરનું આગ્રમન થતાં વધારે નવા પર બેસી નવું પડયું

પ્રોફેસર ત્વરિત વતિકે દાખલ થયા મામતો ભેળો ને દુરાવ બોલી બેઠા

‘હીંક છે ડાકરાઓ, ત્યારે આખરે વમારી ચાતસિક શક્તિને અવરૂળ બને એવો યિસક વગેરે ચોખી માઢયો ખરો.’

✱

‘જયદ્વાર્ધ હુરોપની ડુસાફરીએ નઈ આઢ્યા છે ખર ને! તો તો એમની આતસિક ક્ષિતિજમાં થલો મેટો વિસ્તાર થયો હશે.’

‘વા ડુસાફરીએ તો એમની વાતોના લંબાણમાં જલજનો વિસ્તાર હશે છે’

✱

એટલે ગડગૂમડો વગેરે મટાડે છે વળી, ચીકાશ-ચરબી વગેરેને તોડે છે શોષણ શુણ્ઘ તેમાં પણ છે વિષધને દૂર કરે, કફને તોડે, અત્રને પચાવે, શરીરના અન્ય માર્ગો(સ્રોતો) ખુલ્લા કરે છે તેના અતિ સેવનથી ધાતુ અને પ્રાણ-શક્તિ નાશ પામે છે કમ્બર, વાસો વગેરેમાં ફાખાવો થાય, મૂછી અને કપ પણ થાય

જટ્ટ(તીખા) રસના દ્રવ્યો હીંગ, મરી, અક, પીપર, પીપરીમૂળ, લસણ, તજ, વાવડિંગ, સરસવ, ગાંધ વગેરે

કાચ(તુરો)રસ લારે શુણ્ઘવાળો છે છતાં પિત્ત અને કફને પણ હલ્લે છે લોહી સુધારે છે પાક કરે છે અને રૂઝ પણ લાવે છે શીત શુણ્ઘવાળો પણ છે મેદડ શોષણ કરે છે આમનુ સ્તભન પણ કરે છે આમની ખૂબ સરસ રાણે છે અતિ સેવનથી વિષધ, આફરો, કબજિયાત, હૃદયનો રોગ, નખળાઈ, પુન્યાતનનો કાય વગેરે થાય છે

કાચ(તુરો) રસના દ્રવ્યો હિમજ-હરેકે, ખહેડા, મધ, સ્વસ્થા, ગેરુ, કદબ, ઉખરો, લોદર, કાચુ કાઠ, ખજૂર, કમળ વગેરે

[પાન નં પટ ૫૦ ચાલું]

‘લક્ષ્મીનારાય નારદ આજે આમ અક્ષર શાથી અન્ય હશે? પ્રભુ વિરિમત છે એટલામાં નારદ ખોલ્યા:

‘આજ તો કામદેવનું સૈન્ય સઢી આલ્યું હેતું મહારાજ!’

‘કેની ઉપર?’

‘આપના આ સેવક ઉપર.’ નારદ હસીને ખોલ્યા: ‘પણ કેમ મહાદેવે એને પાઠ લાગાવ્યો તેમ આજે ય ખન્યું. ધ્યાનમાં બેઠો હતો ત્યાં કાચડા ટૂંકી, કુસુમની સુગંધ ખસરી, અપ્સરાઓનાં મૃત્યુગાન સંભળાવા લાગ્યાં.’

‘હા, પછી?’..લગવાને વાતમાં. રસ દેખાડ્યો.

‘પછી શું? કામદેવનો ખાપ આવે તો ય આપનો આ લક્ષ હારે?’

‘કામદેવના ખાપથી તો હારે.’ લગવાન હસીને ખોલ્યા.

‘તમે પૂરી વાત તો સાંભળો.’

‘કહો.’

‘ખૂસ પછી આપણું તો ધ્યાન અખંડ-પણે ચાલ્યું. બે ઘડીને બદલે ચાર ઘડી ચાલ્યું.’

‘ધન્યવાદ, તમારા જેવા જિતેન્દ્રિય લક્ષ્મી-થી હું શોણું છું. વળી તમને ખિચારો કામદેવ શું કરી શકે? તમારા જેવા લક્ષ્મીના સ્મરણથી મૃત્યુલોકનાં માનવીઓના મોહમદ નાશ પામે છે:

તુમ્હેરે સુમિત્ર તૈં મિત્તિ મોહ માર મદ માત ॥

એટલું જ નહીં પણ—

સુત મુનિ મોહ હોઈ મન તાલે ।

જ્ઞાન-વિરાગ હૃદય નહિ જાલે ॥

બ્રહ્મચરજ વ્રતલ મતિ ધીરા ।

તુમ્હરિ કિ કર્મ મનોભવ પીરા ॥

‘હૈ, મુનિ સાંભળો, જેના હૃદયમાં જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય ન હોય એને મોહ ઉત્પન્ન થાય

છે. આપના જેવા ભક્તચર્યવ્રતમાં રત રહેનારા પૈર્ષવાન મુનિવરને કામદેવ ખિચારો કેમ પીડા કરી શકે?’

વિષ્ણુલગવાને આમ કહ્યું એટલે—

નારદ ક્ષેત્ર સહિત બ્રહ્માના ॥

કૃપા તુમ્હાર સક્લ ભગવાના ॥

નારદણએ અસિમાનપૂર્વક કહ્યું કે ‘મહારાજ! એ યાધુ આપની કૃપાનું ફળ છે.’

આમ કહી પ્રભુમ કરીને નારદણ બાળ આશ્રમ તરફ વળ્યા. નારદણને તો આશ્રમે અને નગરો, જંગલો અને વસ્તી સર્વ સમાન હતું. મતુલ્યલોક, દેવલોક, અસુરલોક, સર્વ સ્થળે એમનો પ્રવેશ હતો. સર્વ સ્થળે તેઓ પરિબ્રમણ કરતા હતા. આશ્રમે અને ઉપવનો એડીને નારદણ નગરો તરફ બ્રમણ કરવાં નીકળ્યા.

આ આલુ લગવાને વિચાર કર્યો કે નારદણનું અસિમાન ઉતારણું કોઈ જો. બાળકને તાવ અને આંચકી આવે ત્યારે માતાને ચિંતા થાય તેવી ચિંતા પ્રભુને પેતાના પરમ ભક્ત વિષે થઈ શકે. ચકા નીરાંગી અંતઃકરણવાળા નારદણના હૃદયમાં અસિમાનનું જોર વધેલું કોઈ તેનો ઉપચાર કરવા લક્ષ્મીતેની લગવાને તત્પર બન્યા.

*

નારદણને ચાલ્યા બંધ છે. ‘નારાયણ, નારાયણ’નો બાપ જપતા બંધ છે. મનમાં પેતાના તપને ગર્વ કયાંય માતો નથી. જે કોઈ માણસ સામે મળે તેની સામે દુશ્મકાર-લરી તીરછી નજર કરતાં બંધ છે.

એવામાં એકાએક તેમની નજર સામે એક વિશાળ નગરી દેખાઈ. નગરનાં ડોલ-કાંજરા દેખાયા, મોટાં મહાલયો દેખાયા. નગરમાં દૂધિયો સાગર ઊલટ્યો હોય તેમ, રાવલીઓ અને તંબૂઓ પથરાયા છે. નજીક ગયા, ત્યાં તો ઢોલ, ત્રાંસાં અને શરણાઈ ઓના

સૂર સલગ્યા નગરના રસ્તા સ્વચ્છ અને પહેળા હતા. રસ્તા ઉપર પાણી છટાયા હતા સ્ત્રી-પુરુષ, બાળકો, સૌ સુઘર વસ્ત્રા-ભૂષણો પહેરી ફરતા હતા, મોડા, ઢાથી, ગાય, સુખપાલમા શાલુગાર સંજીને શ્રીમતો, સરદારો, રાજ્યશૂર્યો ફરતા હતા એ ઉપરાંત નગરની સમૃદ્ધિનો ખ્યાલ આવતો હતો. યોદ્ધાઓ હથિયાળ સંજીને ચારે-ઘોડે, દગવાળે-દોઢીએ ઊભા હતા અમગપુરી આખી પડે એવી શોભા ને સપતિ નગરમા નજરે પડતી હતી.

જોતાવેત નારદમુનિ આજ્ઞા બની ગયા એમણે ઇન્દ્રપુરી, પ્રદ્યાપુરી અને વૈકુંઠપુરી ઘીડી હતી, પણ આવી શોભા જોઈ ન હતી સામે મળતા માણસોને પૂછવાનો વિચાર થાય, પણ પૂછવાની હિમત ચાલતી નથી આખરે એક ઠેણાને પૂછ્યું.

‘આ કઈ નગરી ભાઈ?’

‘માયાપુરી મહારાજ.’

‘આજે કાઈ ઉત્સવ છે?’

‘ગજકુમારી માયાવતીનો સ્વયંવર થવાનો છે.’

‘માયાકુવરી?’ નારદણીએ અચકાતાં જોણી જવાયુ.

‘હા હા, મહારાજ માયાકુમારી, જુઓ, આ સામે સુખપાલમા બેસીને બાય છે.’

‘કયે રસ્તેથી જશે? મહાપમા કયારે આવશે?’

‘સ્વયંવરના મહાપમા તો પાછલે પહેરે પધારશે સાજવું મૂરત છે, પણ કુવરીજી જોઈએ નથી ગણતા તમે પેલી તરફ જઈને ઊભા રહો તો જોવા મળશે.’

‘એમ કે?’ કહેતા નારદણ ઉતાવળા આગળ ચાર રસ્તા એકઠા થતા હતા ત્યાં જઈ પહોંચ્યા.

કુમારી માયાવતીને જોયા તેવા જ નારદણ

મુગ્ધ બની ગયા જાણે દેહની સુધગ્રુધ ન ગ્રહી મનની દહતા, વર્ષાનો સંયમ, જાણે એક દિવસમા ગળી ગયા સ્વયંવરમા માયવતીને પરણ્યું તો હું જ પરણ્યું, એમ મનથી નક્કી કરીને સામે એક મહિં હલુ તેમા પહોંચ્યા મહિરને જોઈએ આસન-લગાવીને લગવાનું ધ્યાન ધર્મ. ધોડીવાર-મા લગવાન પ્રસન્ન થયા ‘માગે મુનિગજ, જે માગડ હોય તે માગે.’

નારદણએ આજો બધ રાખીને માગ્યું ‘મહારાજ, મને એવું રૂપ આપો કે સ્વયંવરમા કુવરી મને વરમાળા પહેરાવે. મારે બીજું કંઈ નથી જોઈતું. આપના જેવું રૂપ મને આપો.’

વિગ્રહ લગવાન જોઈયા.

જેદિ વિધિ હોઈદિ પરમહિત નારદ સુનહુ દુમ્માર
છોઈ દમ કદવ ન જાન કમુ જનન ન મૃયા દમાર.

કુવર મો હવ જ્યલ્લ રોગી.

વેદ ન દેડ સુનહુ મુનિ જોગી.

ઈદિ વિધિ હિત દુમ્માર મેં જ્યડ.

કહિ ભસ ભેતરહિત પ્રમુ મયક.

હે નારદ! જે રીતે તમારું કલ્યાણ થાય તેમ હું કરીશ મોરે માણસ અધીરો થઈને મનમાનું જોસડ આજે છે, પણ ખરો હિતૈષી વેદ તે આપતો નથી. પણ જે ઔષધિથી રોગ મટી ભલે તે આપે છે તે જ પ્રમાણે તમારું પરમ હિત ધરો એમ હું કરીશ.

આટલું કહીને પ્રભુ અંતર્ધાન થઈ ગયા. લગવાને એવી માયા રચી કે નારદનું મો વાંદરા જેવું બની ગયું, પણ એમા જૂની એવી કરી કે એ રૂપ પેલી કુવરી સિવાય કોઈને ન દેખાય.

નારદણ તો રાજ થતાથતા સ્વયંવર-મહાપમા આવ્યા ખચોરના ખંર નહોતા વાગ્યા ત્યાં આવીને એક મોટા સિંહાસન ઉપર ચૂકી પડ્યા આગળ છાતી કાઢીને બેઠા મોટામોટા ગાળાઓ આવ્યા માયા-

૩. જનાર્દન પ્રભાસ્કર

મર્યાદાથી ભ્રમ માનવી તરીકે જન્મે છે, ત્યાંસુધી તે એણે શ્રદ્ધાભળ કેળવ્યા વિના ચાલવાનું નથી. શ્રદ્ધા અને સંશયના આ અભિવ્યક્તિ ફેરફારની લેખકે અહીં સુંદર છબીવટ કરી છે.

૨. શય એ મનનો પહેલો ધર્મ છે અને શ્રદ્ધા એ મનનો બીજો ધર્મ છે. પહેલાં ફૂલ અને પછી ફળ એ એવો વૃક્ષનો ક્રમ છે, તેવો જ પહેલાં સંશય અને પછી શ્રદ્ધા એમ મનના ધર્મનો ક્રમ છે. આ સામાન્ય નિયમની દૃષ્ટિએ બેતાં, મનમાં સંશય ઉત્પન્ન થાય એમાં કંઈ ગેરવાજબી નથી. જેમ પુષ્પ આવતું એ ફળનું પૂર્વચિહ્ન છે, તેવી જ રીતે મનમાં સંશય ઉત્પન્ન થતાં, હવે તે સંશયની નિવૃત્તિ થઈને મનમાં શ્રદ્ધા થશે, એવી આશા પ્રાપ્ત થાય છે. અને તેથી સંશય એક રીતે સારું ચિહ્ન છે. પરંતુ વ્યવહારના સંશયો એવા પ્રકારના હોય છે, કે તેમના વિષેનું જ્ઞાન અહીંનું અહીં જ મળી શકે છે. અને તેથી ઉત્પન્ન થયેલા સંશયનું સહેલાઈથી નિરસન થઈ શકે છે. એકાદ માણસને ત્યાં આપણે હબર રૂપિયા ચનામત મૂકીએ અને પછી તે માણસના પ્રામાણિક કે અપ્રામાણિકપણા વિષે સંશય ઊપજે, છતાં તેની પાસેથી તે હબર રૂપિયા પાછા મળતાં સંશય તુરત દૂર થાય છે. જ્યાં ઘોડા અને મેદાન નજીક જ હોય છે, અને જ્યાં પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી જ સંશયનો નિર્ણય થાય છે, ત્યાં શ્રદ્ધાની ખિલકુલ અપેક્ષા રહેતી નથી. અંધ-રામાં કંઈકે કાળું ઊભેલું દેખાય છે અને તે ઝાડનું થક છે કે મનુષ્ય છે એવો સંશય મનમાં ઉત્પન્ન થાય છે; પણ તેની પાસે જઈ

ધર્મને વિશેષતઃ લાગણી સાથે સંબંધ છે, શ્રદ્ધા સાથે સંબંધ છે. તેમ છતાં આજે આપણા નિત્ય જીવનમાં ક્યાંય શ્રદ્ધા નહીં પડે છે ખરી? એથી ઊલટું હરકોઈ વાત ને પ્રસંગને આજે આપણે સંશય-સંકાપ કાચથી નીરખતા થઈ ગયા છીએ. હરકોઈ વાતમાં સુદ્ધિપ્રાચુર્યનો લગભગ રાખી આપણે ફરીએ છીએ. ગમે તેટલું કરવા છતાં માનવી

તેને હાથ લાગાવી બેતાં સંશયનું નિરસન થાય છે, અને તે મનુષ્ય નથી પણ ઝાડનું ખૂંટડું છે, એવું સ્પષ્ટ જ્ઞાન થાય છે. તે ઠેકાણે પછી તે સંશયગ્રસ્ત માણસને ‘એ તો ઝાડનું ખૂંટડું છે’ એવું આગ્રહથી કહેવાની જરૂર રહેતી નથી. જ્યાં પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે, ત્યાં શ્રદ્ધાની મહત્તા શી? સૂર્ય ઊગે છે ત્યારે ‘ભાઈ બેં આ સૂર્ય ઊગે છે એવી તું તારા મનમાં દહા શ્રદ્ધા રાખ!’ એવી શ્રદ્ધા માટે કોઈની યાચના કરવી પડતી નથી.

પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન એ જ બધા સંશયોનું મારક છે. એવું જ્ઞાન ‘દશ્ય જગતમાં સંભવે છે, પરંતુ બધાં અદશ્ય વ્યવહારની વાત આવે છે અને બધાં તેમને વિષે સંશય ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યાં પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ કામ લાગતું ન હોવાને લીધે, દુર્ગમ પ્રદેશમાં ગાડીઓ ચાલે એવો પહોળો રસ્તો ન હોવાથી બળદ અથવા અચ્ચરે મારફત બોળે ઉચ્છાવીને કામ ચલાવી લેવું પડે છે. તેમ જ શબ્દપ્રમાણ શ્રદ્ધા પર જ બધો આધાર રાખવો પડે છે. દુકામાં શ્રદ્ધા એ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણની પ્રતિનિધિ છે એમ કહેવામાં બાધ નથી. જ્યાં પ્રત્યક્ષ સામવક્ત્રી ન મળતી હોય ત્યાં તેની પ્રતિનિધિ તરીકે બીજી વક્ત્રીથી ચલાવી લેવામાં આવે છે; તેવી જ રીતે જ્યાં પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ મળતું શક્ય ન હોય ત્યાં શ્રદ્ધાનો ઉપયોગ કરવાની ફરજ પડે છે. પરંતુ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી મનનું

જેવું મમાધન થાય છે તેનું શ્રદ્ધાથી વતુ નથી, એવો ઘણોનો અનુભવ છે. શ્રદ્ધા વિષે કેટલાકનો ચાક્ર બહુબહુટ હોય છે, તેનું કારણ પણ એ જ છે. પરંતુ એમાં શ્રદ્ધાનો દોષ છે. શ્રદ્ધાની નિમણૂક દેખાતી રીતે જ કામચલાઉ હોય છે. આધ્યાત્મિક વિષયે મા સશયની નિવૃત્તિ માટે તો પ્રત્યક્ષ પ્રમાણની જ કાયમની નિમણૂક કરવી પડે છે. પરંતુ તે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ આપણા સર્મચક્ષુઓની કક્ષામાં આવી શકે એમ ન હોવાથી, મનનું કામ-ચલાઉ સમાધાન કરી લેવા માટે આ શ્રદ્ધાથી યોજના કરવામાં આવી છે. યુક્તિહીન સિદ્ધાન્ત-શાસ્ત્રની તમામ રચના પ્રત્યક્ષ પ્રમાણપર જ કરાયેલી હોય છે, તેપણ બધી જ વાતો શરૂઆતમાં જ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી ચિદ્ર કરી બતાવવા એમ ન હોવાથી, તે વ્યાવહારિક શાસ્ત્રમાં પણ કેટલીક વાતો ધારી લેવી પડે છે. સિદ્ધાન્તશાસ્ત્રમાંની આજે ધારી લીધેલી વાતો, તે જ અધ્યાત્મશાસ્ત્રમાંની શ્રદ્ધા છે. એક રીતે એમ કહી શકાય કે અધ્યાત્મશાસ્ત્ર એટલે મરણ પછીની વાતો-મરણની પહેલા બોલવાનું શાસ્ત્ર. આવા શાસ્ત્રમાંના પ્રદેશમાં પ્રત્યક્ષની ગતિ નથી, તે પ્રદેશમાં લાડકીનો ટેકો લઈને ધીમીધીમે માર્ગ કાપવો જોઈ એ.

અધ્યાત્મશાસ્ત્રમાં પ્રત્યક્ષ પ્રમાણને અવ-કાશ નથી, એવું જે ઉપર પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, તેને ઘોડાડ વધારે ખુલાસો કરવો જરૂરી છે. આપણા આત્માના દેહપતન મછીની સ્થિતિ વિષે શાસ્ત્રમાં કેટલીક વાતો કહેવામાં આવી છે, તેને માટે આપણા મનમાં સશય ઉત્પન્ન થાય છે 'તે ખરી છે એવું હું માનું' એવું શ્રદ્ધા આપણને કહે છે પણ તેટલાથી આપણા મનને સંતોષ થતો નથી. 'જે આવું ખરેખર છે, એવું' મને પ્રત્યક્ષ દેખાવું જ જોઈ એ' એમ દરેક મનુષ્યનો મનોભાવ હોય છે. પરંતુ આવી બાબતોમાં પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન

અસંભવ છે તે વાતો અહીં કોઈને પણ પ્રત્યક્ષ દેખાતી નથી. માનવી કોટિથી ઉપલી કોટિના જીવોને આ વાતો કદાચ દેખાતી હશે, પરંતુ માનવેન્દ્રિયો તો અમુક એક નિયત મર્યાદા સુધીનું જ જ્ઞાન ચક્ર કરવા સમર્થ છે તેની પેલી ગમનું તેને જ્ઞાન થતું નથી.

પશુપાખીના કરતા આપણામાં શ્રદ્ધા-શક્તિ જે પ્રમાણે વધારે છે, તે જ પ્રમાણે આપણા કળ્પતા ઉપરની કોટિમાં થયેલા જીવોમાં કદાચ આપણાથી શ્રદ્ધાશક્તિ વધારે હશે. આવી કોટિમાંના જીવોને જે પ્રત્યક્ષ દેખાતું હશે, તે આપણને આ માનવદેહના આવગણમાં પ્રત્યક્ષ દેખાવું અશક્ય હશે. તેમને જે પ્રત્યક્ષ દેખાતું હશે, તે આપણે તેમની કોટિમાં પ્રવેશ કરીએ ત્યાંસુધી શ્રદ્ધાના બળ પર ખરું માનીને આપણી વૃષા છિપાવી લેવી જોઈ એ. આ માનવદેહની અદ્યપર જ્ઞાન શ્રદ્ધાશક્તિ બેઈને તેને જોડ આપવા માટે જ 'શ્રદ્ધાની યોજના' કરવામાં આવેલી છે અને જે આ કામચલાઉ યોજના કરવામાં આવી છે, 'તે અત્યંત દૃઢચીપણ બતાવે છે.

આજે જે શ્રદ્ધાનો સ્વીકાર ન કરીએ તો આપણા જ્ઞાનની મર્યાદા તદ્દન સંકુચિત થઈ ખસે છે અને આપણી નાનીશી આજ જેટલું બતાવે, તેટલું જ આપણું જ્ઞાન, એવી સ્થિતિ થઈ જાય છે. જેઓ શ્રદ્ધામાં માનતા નથી, તેઓ જ્ઞાનની સંકુચિત મર્યાદામાં બોધાઈ જાય છે એ તેમને એક પ્રકારનું નુકસાન જ છે પણ આપણે જે શ્રદ્ધાની ટેકરીને આશ્રય લઈએ, તો તરત જ આપણી જ્ઞાનદષ્ટિ સ્થિતિજ ખૂબ જ વિસ્તારે પામે છે. પ્રા-દૌહિક દેખાવો પ્રત્યક્ષ જોવાને થોડો વખત આવે ત્યાંસુધી આ શ્રદ્ધાની ટેકરીપરથી તે દેખાવની ઘોડીઘણી રમણીયતા આપણે અનુભવીએ, એમાં જ અપણને ફાયદો છે. આ ટેકરી ઉપરથી શ્રદ્ધા આપણને જે-કે-કે

ખતાવે, તે જો કેવળ પ્રગ હોય તો વાત જુદી. પરંતુ યોગમાર્ગથી પ્રાચીન અને અર્વાચીન શાસ્ત્રકારોએ તેમ જ સત્પુરુષોએ જે પાતો પ્રત્યક્ષ દીકી છે, તેનો, આપણામાં પ્રત્યક્ષ જોવાનું સમાર્થ્ય આવે ત્યાંસુધી શ્રદ્ધાના સામનથી અતુલ્ય હોય એમાં કશું અશુભનું નથી. સારું તરત્તાં આવડે ત્યાંસુધી તુખડાં પર ખેસીને તરવામાં શું અથોગ્ય છે? જ્યારે તરતાં આપડી જાય ત્યારે દેખીતી રીતે જ સહુ કોઈ તુખડાંને ત્યાગ કરે છે. તેવી જ રીતે પારલૌકિક પ્રત્યક્ષના અનુભવ થવા લાગે, ત્યારપછી શ્રદ્ધાનું મહત્ત્વ રહેતું નથી, પણ ત્યાંસુધી તો તે આવશ્યક છે.

જ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં શ્રદ્ધા એ એક ગરીબાઈનું-પણ પ્રમણિકતાનું-લક્ષણ છે, જે સર્વશ પરમેશ્વર છે, અગર હો જોયો તેની જ કુપાથી સર્વશ મહાત્માઓ થયેલા છે, અને જેનાથી તેમને બધી વાતો પ્રત્યક્ષ દેખાય છે, તેમને-જ્ઞાનના ક્ષેત્રમાંના તે મનાદયોને-તે લક્ષાધી-શોને-તે કાલ્યાણીશોને શ્રદ્ધાની કશી પણ કિંગલ નથી. જેની પાસે રોકડા પૈસા છે, તેને કિપારીનું શું કામ છે? આંટ, હેકિટ, પ્રોમિસસી નોટ ઉત્પાદિ સાધનો જેમની પાસે રોકડા પૈસા નથી, તેમને માટે છે. પારલૌકિક જ્ઞાનના રોકડા પૈસા જેમની પાસે બોઈએ તેટલા છે, તેમને શ્રદ્ધાનો કિપારીની કશી પણ જરૂર પડતી નથી. પરંતુ આપણે માનવપ્રાણી તો જ્ઞાનના આ-ક્ષેત્રમાં કેવળ કિપારી જ જન્મ્યા છીએ. આપણા જ્ઞાનધનનું લડોળ બહુ થોડું છે. આપણાં સહર્મેને પરિણામે જમજમ આપણી ઉત્ક્રાંતિ થતી જશે તેમ-તેમ આપણું જ્ઞાનધન વિપુલ થશે એમાં શંકા નથી. પરંતુ એવી માત્રતા આપણામાં લાંબવા માટે, અને ત્યાંસુધી આપણે વ્યવહારવ્યક્તિ માટે શ્રદ્ધાની આંટ પર આપણી ગરીબ ક્ષત્રન સહાયથી બોઈએ. પરમેશ્વર

મનુષ્યને ફક્ત પાંચ જ જ્ઞાનદ્રિષ્ટો આપેલી છે. પરંતુ અતીન્દ્રિય જ્ઞાનજનમાં સાધનસૂત એવી એક છઠી દ્રિષ્ટિ, મનુષ્યપ્રાણી પોતાને માટે નિર્માણ કરી છે, અને આ છઠી દ્રિષ્ટિ તે શ્રદ્ધા છે. જ્યાં પાંચ દ્રિષ્ટિઓ જ્ઞાન અટકે છે, ત્યાં શ્રદ્ધાથી મળનાર જ્ઞાનની શરૂઆત થાય છે.

આવા પ્રકારનું જ્ઞાનદ્રિષ્ટનું શ્રદ્ધાથી છઠું દ્વાર જેમના અંતઃકરણમાં કિપણું છે, તેમને આગળના આધ્યાત્મિક માર્ગ મહુ જ સુગમ થાય છે. મનને એકવાર શ્રદ્ધાની ટેવ મડે, પછી તેને કોઈ પણ વાંત સહેજે સાધ્ય થઈ શકે છે. આ શ્રદ્ધાની ગોખતા લગવડનીતામાં એક ટેકાણું વર્ણવેલી છે. 'મો જન્મદુઃ સ જ્ઞાન સઃ' આ ચરણમાં એવું કહેવામાં આવ્યું છે, કે જે જેવી શ્રદ્ધા રાખશે, તેવો તે પ્રસે. કશું આપણને આપેલું આ મહત્ત્વનું સાધન કઈ જાણું તેવું નથી. અથશ્રદ્ધા અહિતકારક છે, એમાં શંકા નથી. પરંતુ લગવડનીતાના સ્વતંત્રતા અધ્યાયમાં સત્ત્વિક, રાજસ અને તામસ, એવી જે ત્રણ પ્રકારની શ્રદ્ધા કહેલી છે, તે પૈકી જેને સત્ત્વિક શ્રદ્ધા કહી શકાય તેવા પ્રકારની શ્રદ્ધાથી મનુષ્યના મન પર-જ્ઞાને તેનાથી તેવી ઉત્ક્રાંતિ પર-અર્થતં સ્વારાં મરિણામ થાય છે. સામાન્ય લૌકિક વ્યવહારમાં સંસકર થી કેવા ફાયદા થાય છે, એ વાત કિપર કહેવામાં આવી છે. પરંતુ જો કે લૌકિક વ્યવહારમાં એવા ફાયદા થાય તોપણ એકંદર રીતે સંશય એ મનની અત્યંત કુદ્ર વૃત્તિ જ છે. સંશય અને શ્રદ્ધા એ બંને મનોવૃત્તિઓની અધ્યાત્મ વ્યવહારમાં ફલના કરીએ, તો એવું દેખાઈ આવે છે, કે સંશય એ મનની અત્યંત નીચ વૃત્તિ છે અને શ્રદ્ધા એ મનની અત્યંત ઉચ્ચ અને હિતાત વૃત્તિ છે. સંશય તો કોઈ પણ અધમ વૃત્તિનો

મનુષ્ય કરી શકે, પણ શ્રદ્ધા ગાખવી એ વત એક પણ અનુગ્રહ અને જોણે મગતિ ન કરી હેય એવાને હવે સ્ત્રી શક્ય નથી સશય એટલે જ્ઞાનનો અભાવ અને શ્રદ્ધા એટલે ભાવિ જ્ઞાનની અગાઉથી ખતરી જેવી રીતે કેઈ પણ મનુષ્ય સશય ઉઠવી શકે, તેવી જ રીતે કેઈ વત પ્રત્યક્ષ બોધ પછી તેના પર વિશ્વસ ગાખવું હમ કોઈ પણ કરી શકે પ્રત્યક્ષ પણ વિશ્વાસ ગાખવા એમાં મોટો પ્રત્યક્ષ નથી એ ખિલકુલ સીધી સાદી વાત છે પરંતુ જે વાત પ્રત્યક્ષ નથી, તેને વિશે અશય ન ગણતા, તેને વિશે દઢ વિશ્વસ ગાખવે, એ માટે મનના એક મકાનના ધેર્યની જરૂર પડે છે ખીકણ, દૂધા મનનો કે અશયો વૃત્તિને મનુષ્ય કોઈ પણ અપ્રત્યક્ષ અજ્ઞાત વાત પર એકદમ વિશ્વસ ગાખતો નથી પણ ધીર, ગમીર, સત્તિષ્ઠ અને ઉદાત મનોવૃત્તિને માણસ મકેલ વિના અપ્રત્યક્ષ અને અજ્ઞાત વસ્તુઓ પર પણ વિશ્વસ ગાખે છે

આ વિશ્વાસ-આ શ્રદ્ધા-એમનામાં કુદરતી છે, તે પ્રશ્ન પ્રવચશાળી અને ભવિષ્યશાળી છે મનુષ્ય વ્યવસયત જેમનું મન શ્રદ્ધાપ્રકૃત નથી, તેઓ ચોતાન મનમાં અન્ય સાધનો દ્વારા ઉત્પાન કરી જ ન શકે એવું નથી. પ્રમેશ્વર, પ્રાણી, મનુષ્ય, મનુષ્યના મનુષ્યવિદ્યામ, શાસ્ત્રાય સ્વતંત્રિ વાતો પણ વિશ્વાસ રાખવો તેમને મટે કઠિન નથી 'જેણે કહી કાઢ્યું છે ત્યાં નથી, ચોતરને ઉતર વનુ જેમને વિગેષકારણ નથી અને જેઓ સદા એક ધર્મથી અને નિયમે પ્રમાણે પર્તે છે, તેમના પા અને તેમના શબ્દો પણ શ્રદ્ધા રૂપવામાં જો વાળે છે' આ બાતનો વિવેક કરવડી આપણી શ્રદ્ધા આપણે વધારી શકીએ છીએ અપણે સશય વધારતા પ્રેમીઓ તો સશય વધે છે, અને શ્રદ્ધા વધારીએ, તો શ્રદ્ધા વધે છે આપણે જવ વાળીએ તેવું

છે, એ સહિનો નિયમ જો હમણે ને પગલે આપણને સચો જણાઈ આવે છે, તો આપણા અતઃકાલેથી સત્તમા સશય અને શ્રદ્ધાની વાવણી કરવડી શો ફાયદો ? જેવી શ્રદ્ધા ગાખીએ તેવું થવને ધર્મ જે સુહિમા છે; તે સુહિમા આપણે શ્રદ્ધાને ખદલે અશયને આપણે ગાખીએ, તે કંટપ્રશ્નન ઝડ નીચે ઉપવાસી મનને આપણી વચ્ચે શો ફાયદો ?

અથવાપ્રવચન સમગ્રાત્મા વિનયતિ ।

નાય ભોલોડસ્તિ ન પરો ન તુલ સમ્યાક્મન ॥

અથવાપ્રવચન પુરુષા યમસ્યસ્ય ચરતપ ।

અથવા મો નિવર્તતે મલુસસાવત્તમિ ॥

અથવા કુત દર્શ તસ્મત્ કુત ન ચ મત્ ।

અથવાત્યુચ્યતે વાચ ન ચ તત્ત્વ મો દ્વઃ ॥

આ ભગવદ્-ગિતામાં અશયવૃત્તિના અને અશ્રદ્ધાના અતિ ભયકર પરિપુરો વર્ણવેલા છે અધ્યાત્મ નિધય, મનની આખતમાં અશ્રદ્ધા ગાખવાને કીધે તે પગલોરકે ફોળો તો સુમ વે છે જ, પણ પેઢિકે જાખને પણ તેથી નાશ થાય છે 'નાય ભોલોડસ્તિ ન પર', 'નિવર્તતે મલુસસાવત્તમિ', 'ન ચ તત્ત્વે ના દ્વઃ' અ વચ્ચોમાં પ્રથવી અને સ્વર્ગ બન્ને ઠેકાણેના સુખને નાશ વતે હોવાનો ઉત્તર છે તેથી આરા ભયકર પરિપુરો જેમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે, તે અશયો વૃત્તિના ત્યાગ કરીને શા અવચના પણ અને સુહિમારો પણ વિશ્વસ ગાખવો એ જ એચકર છે

પણ અશય છાડીને શ્રદ્ધા ગાખે, એવું કોઈ અનેકવાર કહે 'તેપણું મનની વૃત્તિ એકદમજ લાઈ જતી નથી મન હમેશ ઉત્ક્રાંતિ-તત્ત્વ પણ ચલે છે તે મન મૂળમાં જ સશયો વૃત્તિનું હેય તો જગતમાંના સત્ય સિદ્ધાંતે વિશે મનમાં જ્યારેજ્યારે સંશય ઉત્પન્ન થાય, ત્યારેત્યારે ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણેના

વિચારોથી તેને તરત દબાવી દેવો જોઈએ. મનને એવી ટેવ પડતાં સંશય ઉત્પન્ન થવાની ક્રિયા બંધ પડતી જશે. આટલું થાય એટલે આપણા મનમાં શ્રદ્ધાનું વાવેતર કરવા જેવું ક્ષેત્ર તૈયાર થયું જેમ કહી શકાય. સંશય એ આપણા માનસક્ષેત્રમાંનાં જાંખરાંઓ છે તેને ઉખેડી નાખી, પાછાં કહી ન જાય એવી તુકેદારી રાખવી જોઈએ. આટલું થયે શ્રદ્ધાનું અર્ધું કાર્ય થયું ગણાય. આધ્યાત્મિક વિષયોમાં મનુષ્યના મનમાં જે સંશય ઉત્પન્ન થાય છે, તે પૈકી કેટલાક સ્વાભાવિકપણે જ હોય છે. તેને શરૂઆતમાં જ ઉખેડી નાખવા જોઈએ.

આ સ્વાભાવિક ઉત્પત્તિ સિવાય કૃત્રિમ કારણોથી પણ કેટલીક વાર મનમાં સંશય ઉત્પન્ન થાય છે. આ કૃત્રિમ કારણોમાં નાસ્તિક ગ્રંથો અને તેમાંના મતોનું અગ્રસ્થાન છે. નાસ્તિક ગ્રંથોમાંના મતો મનમાં પ્રુબ્ધ વિશ્લેષ ઉત્પન્ન કરે છે; અને લક્ષ્યમાં જેમ એકાદ કિલ્લો સુરંગથી તોડી પાડવામાં આવે છે; તેથી જ રીતે પરમેશ્વર, પરદાહ, ધુનર્જનમ, પાપપુણ્ય, પરમપાવન ધર્મ, ઇત્યાદિની ઇમારત તેના વડે જમીનદોસ્ત થઈ જાય છે.

આ નાસ્તિક મતો પૂર્વપક્ષની દૃષ્ટિએ અત્યંત આદરણીય છે. ખંડનકાર્ય માટે આપણને તેની જરૂર છે. અંગમાંની શક્તિ વાપરવા માટે અને મલ્લવિધાનું જ્ઞાન વધારવા માટે જેમ કોઈ કુસ્તી કરનારને પ્રતિસ્પર્ધીની જરૂર પડે છે, તેમ સિદ્ધાંત મતની દૃઢતા માટે આપણને નાસ્તિક મતનો પૂર્વપક્ષ મળે તો તેની જરૂર જ છે. પરંતુ તેની સાથે કુસ્તી કરીને તેને પાડવાની જેના અંગમાં શક્તિ નથી, તેણે તેની સાથે બાળ બીડવી ચોળવનનું કહેવાય. કુમળા સોપાનું જેમ તોફાની પંવડથી રક્ષણ કરવું પડે છે, તેમ નાસ્તિક પ્રતિદ્વેષી આપણા કુમળા મનનું કાળજીપૂર્વક

સંરક્ષણ કરવું જોઈએ. આપણે ત્યાં મંત્ર નાસ્તિક ગ્રંથો કંઈ એછા નથી. પરંતુ પાશ્ચાત્ય વાઙ્મયમાં તેની સંખ્યા વિશેષ છે. પાશ્ચાત્ય તત્ત્વવેત્તાઓ મોટેભાગે આધિભૌતિક તત્ત્વનો જ વિચાર કરે છે. તે તત્ત્વોની પેલી ગમતા અગ્રેય પ્રદેશમાં તેઓ ઘણેભાગે સંચાર કરતા નથી. બરાબર તર્કશાસ્ત્રના નયમ પ્રમાણે જ અનુમાનો કરવામાં એ તત્ત્વવેત્તાઓ ઘણા કુશળ હોય છે, તેથી જ. વસ્તુઓનાં સ્વભાવ ઉપરથી તેમણે ઉપજાવેલાં અનુમાનોથી સરેલા લેણા પોતાની રીતે અત્યંત રમણીય જણાય છે. પરંતુ આધિભૌતિક વિચારોની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરીને અધ્યાત્મવિષયોના વિચારના પ્રદેશમાં સંચાર કરવાની તેમનામાં મહત્વાકાંક્ષા ન હોવાથી, અથવા તેમ કરવા માટેની ઉપયોગી એવી વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિ તેમને અનુકૂળ ન હોવાથી અથવા જે આદર્ય પ્રદેશમાં ગમન કરવાનો માર્ગ સ્પષ્ટ દેખાતો નથી ત્યાં વિનાકારણ ધડાધડ કરવી વ્યર્થ છે એવી તેમની સમજણ હોવાથી, ત્યાંના તત્ત્વજ્ઞાનીઓના વિચારો મોટેભાગે જોય સહિની હઠ પર અંતર્યામીને જ અટકી પડે છે.

આ કારણથી આપણી અધ્યાત્મ દૃષ્ટિને તેમાં એક પ્રકારનું નાસ્તિકત્વ જણાય છે. તેમના વિચારોની વિશદતા અને પ્રતિપાદનના કૌશલ્યને યોગે તેમના એ નાસ્તિકપણાને પણ એક પ્રકારનું મોહકત્વ પ્રાપ્ત થયું છે અને તેથી તેમના આ જડવાદમાં મનુષ્ય તુરત જ ગૂંચવાઈ જાય છે. તેથી આવા પ્રતિક્રિત કુતકોંથી અલિપ્ત રહેવા માટે દરેકે પ્રુબ્ધ ખર્ખરદારી રાખવી જોઈએ.

પૂર્વ તરફનાં શાસ્ત્રો અને પશ્ચિમ તરફનાં શાસ્ત્રોમાં આસમાન અને જમીન જેટલું અંતર છે. રાસાયણિક મિશ્રણો અને પૃથક્કરણો, વિદ્યુતશક્તિના ધર્મ અને ઉષ્ણતાનાં પરિણામ;

લોકેશુ બંધના નિયમ અને પગપાણી ક્રિયા, ક્રિયાદિ અને જડ સાધનોરૂપી દીવાના પ્રકરણી જેટલું દેખાય, તેટલું જોઈએ તેણે પ્રયત્ન કરે છે પણ એ 'હૈ તિહ સૂરિની પેલી પાગની અતીન્દ્રિય વતે વિષેનું જ્ઞાન તરાવી અપનું આપણા તરફને જે પ્રેમ માર્ગ છે તેની-તે યાગમર્મન સૂર્યપ્રકાશની, ત્યાંના ઘોડાને હરખન પછું નથી

તત્ત્વજ્ઞાનની વાત બાજુએ મૂકી તેમના ધર્મ તરફ કોઈએ તેમને ધર્મ પગમેશ્વર અને જીવમા પુષ્કળ લેવાવા ગણે છે પણ આપણા તરફને ધર્મ જીવ અને બંધન તદ્દત્ત પ્રતિપાદન કરતો હે વધી આપણને બહુ ફાયદો વશે છે એ ફાયદો આ પ્રમણે છે પગમેશ્વરના જે ગુણધર્મ છે તે જ તેની સ્વે એકરૂપ થનાર જીવન મણુ ગુણધર્મ છે, એવી દૃઢ લાવના છે, તેથી અપણે અતીન્દ્રિય જ્ઞાન મેળું કરી શકીશું, એવી મહત્ત્વાકાંક્ષા આપણા મા ઉપગ્ર થાય છે અને એને આપણા યોગશાસ્ત્રમા પ્રુષ્ટિ મળેલી છે

આ ઉપગ્રથી જણું આપણે, કે પૂર્વ અને પશ્ચિમ બન્ને દેશોના લોકોની આધ્યાત્મિક શાસ્ત્રોના કાર્યોની મર્યાદા અને મહત્ત્વાકાંક્ષા એકમેકથી તદ્દન ભિન્નભિન્ન છે પશ્ચિમ લોકોના મુખ્ય સધના ગ્સાયણશાસ્ત્ર, યત્ર શાસ્ત્ર ઇત્યાદિ છે આર્યલોકોએ આ જડ શાસ્ત્રોનો તો યજ્ઞાનકાશ ઉપયોગ કર્યો છે જ, પણ તેમનું મુખ્ય સધન તો રોગશાસ્ત્ર જ છે પાશ્ચત્ય લોકોના જ્ઞાનની મર્યાદા ફક્ત જડ અને દૃશ્ય સંબંધી જ હોય છે, પણ આપણા તત્ત્વવેત્તાએ એ જડ અને દૃશ્ય સંબંધી જેટલો ઉપયોગ કરી શકાય તેટલો કરી લઈને વધારેમાં, તેની પેલીગમની સંબંધિતા પ્રમેયે પણ જ્ઞાનપ્રાપ્તિ બાજી લેવાના સફળ પ્રયત્નો કર્યા છે

જેમણે દુઃખીને જોઈ ઉપયોગ કર્યો નથી

તેમને એવું કહીએ કે 'શાનની ફરત કંટલાક ઉપગ્રહે અમને પ્રત્યક્ષ દેખાન છે' ને જ રીતે તેઓ ન માને, તે જ પ્રમણે આ વેગળાન દુઃખીનામાથી દેખ નું અતીન્દ્રિય વતો-તે દુઃખીને જેમની પાસે નથી એવા જડવાદીએ ને-સંસ્કૃતિ નહીં લાગે

ત્યારે આ આધ્યાત્મિક શાસ્ત્રની પાખત-મા પૂર્વ અને પશ્ચિમ વચ્ચે મુખ્ય ફરક એ છે, કે જે અશાસ્ત્રી આ દુઃખીને પૂર્વ તરફના લોકો પાસે છે અને પશ્ચિમના લોકો પાસે નથી તેથી હિન્દુઓના વેદાન્તશાસ્ત્રમાના ઉચ્ચ અને અતીન્દ્રિય પ્રમેયોને પશ્ચાત્ય તત્ત્વજ્ઞાનના ગ્રન્થોમા ક્યાં જે સ્થાન મળ્યું નથી તેથી તત્ત્વજ્ઞાનના આવા ગ્રન્થોમા આ વત કહેવામા અવી નથી તેથી તે ખરી શ ઉપગ્રથી માનવી, એવા વિદ્યેષ સાહસિક રીતે જ તે પ્રુસ્તકોના વાચનથી મનમા ઉત્પન્ન થાય છે માટે એ રીતે જેમને નાસ્તિકતાને સગદોષ લાગ્યો છે તેમને કહેવાનું કે એવા પ્રુસ્તકો મનની અમગલ્લ અવસ્થામા જેટલા ઓછા વચાય છે તેલા સાગ એ પ્રુસ્તકોમા માત્ર જડવાદાત્મક વાતો જ હોવાની, યોગમાર્ગજન્ય અતીન્દ્રિય જ્ઞાન ન જ હોય, એવી દૃઢ લાવના મનમા રાખીને તે પ્રુસ્તકોનું કેવળ જડવત્ત અભ્યાસ માટે જ પઞ્ચીકીત કરીએ, તો તો બાજુ કોઈ જાતનો વાધો નથી પણ આપણી શ્રદ્ધાને હાનિકારક નીવડે અને સંશયને ઉત્તેજન અપે એવા તત્ત્વજ્ઞાનની પાત્ર-ખડી શરૂવા એસનામા કરી જ ફાયદો નથી

આ રીતે નૈમનિક અને કૃત્રિમ એવા જે પ્રકરન સંશયનો નાશ કર્યા પછી, આપણા મનમા જેનાથી શ્રદ્ધાની અભિવૃદ્ધિ થાય, એવા પ્રયત્નો આપણે કરવ કોઈએ પગમેશ્વરના પગ વ્યાજી સ્પર્શ વ લલમા આજુવો અને 'આન પગમેશ્વર પગ હ શા મટે

શ્રદ્ધા ન રાખું ?' એવો પ્રશ્ન પોતાના જ મનને પૂછવો. આવો પ્રશ્ન તમે પરમેશ્વર-પર શ્રદ્ધા ન રાખો, એવું કોઈ પણ મન કહેશે નહીં. 'પરમેશ્વરની અનંત સૃષ્ટિ, સૃષ્ટિનો અનંત વિસ્તાર, પાપપુણ્યના બિન-ચૂક આવતાં પરિણામો, એ પ્રચંડ શક્તિ-બળના એ ન્યાયીપણા પર અને નિશ્ચયિત-પણા પર હું શ્રદ્ધા ન રાખું ?' એવું આપણા મનને પૂછીએ. આવા તુલનાત્મક પ્રશ્ન 'તું એ શુદ્ધાઓ પર વિશ્વાસ રાખીશ નહીં' એવી સલાહ કોઈ પણ મન આપશે નહીં.

આ પ્રમાણે 'આપણે આપણા મનને શ્રદ્ધાના પાઠ આપતા રહેવું. આપણા મનમાંની શ્રદ્ધા વધારવા માટે કટણિક પરિસ્થિતિ પણ ભારે અનુકૂળ થઈ પડે છે. આપણે મોટા શ્રીમંત હોઈએ. ચેનબાલમાં ટિવસો પસાર થાય, અધિકારમય થયા હોઈએ, એવે વખતે આપણી શ્રદ્ધા કદી પણ વધશે નહીં. શ્રદ્ધાની વૃદ્ધિ માટેનો અનુકૂળ સમય તો સંકટ જ છે.

'આપણે વિપત્તિમાં હોઈએ, આપણા હાલહવાલ થઈ રહ્યા હોય, પાસે પૈસા ન હોય, બગેરે કાળિયો અન્નજ મળવાનો ફાંફાં હોય, છાકરાંઓ માંદાં હોય અને આપણા મિત્રો જ બ્યારે બેરીની ગરજ સારે એવા બની ગયા હોય, એવી અવસ્થામાં-બ્યારે આશાનું એક પણ કિરણ જણાતું ન હોય ત્યારે-આપણી શ્રદ્ધામાં વધારો કરી લેવાની સુદૃઢ તક હોય છે. સારે નસીએ જેમને એ તક પ્રાપ્ત થાય તેમણે તે કદી પણ ગુમાવવી ન જોઈએ. એવે વખતે પરમેશ્વર, પરસાક, પાપપુણ્ય-પ્રત્યાહિ સર્વ આપણા મનની સંદેશ નીલક આવેલાં હોય છે. તેઓ પોતાના હાથ આપણા પ્રત્યે લંબાવે છે અને આપણું મન તેમના તરફ આશાની નજરે જોતું હોય છે. આવે વખતે જ તેમની સાથે આપણા

સ્નેહભાવનો સમન્વય સાધી લેવો જોઈએ.

આવી રીતે એકવાર શ્રદ્ધા વધારવાની ટેવ પાડી લઈએ તો બ્યારે અનુકૂળ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે 'મનનો કાંટો સંશયી વૃત્તિ તરફ ખિલકૂલ ન ચૂકતાં તે સંદોહિત શ્રદ્ધાની બાબુએ જ વળશે. આપણે ટેવ પાડીએ, તે જ વાતો મન વારંવાર કરે છે. તેથી તેને એકવાર સારી વાતો તરફ જ વાળી લેવું જોઈએ. અને એકવાર સારી ટેવ પડે તો તે માત્ર આ જન્મ પૂરતી જ રહે એમ નહીં બને, બીજે જન્મે પણ તેનો ફલ ચાલુ જ રહેશે. જેઓ યુનર્જનમવાદી છે, તેમના મલ પ્રમાણે મન ઉત્ક્રાંતિતત્ત્વના અનુશાધી. આગલા અનેક જન્મોના સંસ્કારોનો તત્કર્થ સાથે લઈને નવીન જન્મમાં દેહ ધારણ કરે છે. આપણે ઘણા ય દોડા એવા જોઈએ છીએ, કે શ્રદ્ધાની વાત નીકળે, તો તુરત જ વાત પર તેમની શ્રદ્ધા ખેંચી બચે છે, તેઓ કદી તેનાં કારણો પૂછતા નથી. અથવા આ એમ કેમ થયું અને પેલું એમ કેમ થયું, વગેરે બાબતની કશી પણ બાણીક તેઓ કરતા નહીં. ચાનો અર્થ એવો નથી, કે બિસાસુએ કોઈ બતની પુચ્છ કરવી જ નહીં. દરેક માણસે એકવાર તો શંકાસમાધાનની કક્ષામાંથી પસાર થવું જ પડે છે. પરંતુ આવી પશ્ચોત્તરી માટે ન લેણતાં જેઓ અત્યંત શ્રદ્ધાળુ હોય છે, તે લોકો માટે એટલું જ કહેવું પડે છે, કે તેમનાં મન અમુક જન્મમાં કોઈક વાર પણ પૂર્વજન્મમાં શાવી. આ સંશયી વૃત્તિની પ્રાથમિક પરિસ્થિતિનો અનુસવ લઈને આવેલાં હોવાં જોઈએ.

જેને આપણે પ્રારબ્ધ કહીએ છીએ તે બીજું કંઈ જ નથી પણ જન્મોત્તરે કરેલા અનેક પ્રયત્નોનો જ તે સમુચ્ચય છે. પૂર્વજન્મમાં આપણે આપણાં પાપોથી અને પુણ્યથી આપણા મનને જેટલી ઉત્ક્રાંતિ સુધી

દાવી છડી દીધું હોય, તેટલી ઉત્ક્રાંતિથી આપણે આપણા નવીન જન્મના વ્યવહારની શરૂઆત કરીએ છીએ અગાઉ આપણે જે સચિત કયું હશે, તે સર્વ આ જન્મમાં આપણને ફરીથી પ્રાપ્ત થાય છે

અતિ શ્રદ્ધોપેતા મૌગલિતમાન્સ ।

અપ્રાપ્ત મૌગલિદિ કા મતિ કૃણ મચ્છતિ ॥

ગીતા, અધ્યાય ૧-૩૭

આ શ્લોકમાં અર્જુને શ્રીકૃષ્ણને જે પ્રશ્ન પૂછ્યો છે, તેને જવાબ આપતા શ્રીકૃષ્ણ એવું જ કહે છે, કે 'પુણ્યમાં જે શ્રદ્ધા એકવાર દબે થઈ, તે નશ ન થમતા મનુષ્ય જ્યારે ફરી જન્મ લે છે તે વખતે, તેણે પૂર્વજન્મમાં જે દગ્ગળ પા પેતની પુણ્યને અર્ણ ગણી હશે તે દગ્ગળની પુણ્ય તેને ફરીથી પ્રાપ્ત થાય છે અને ત્યાગધીમા ઉત્ક્રાંત થયેલી પુણ્યને તે અધિક ઉત્ક્રાંત કરવાનું પ્રયત્નનો આગ્રહ કરે છે'

વંત ત હુદ્ધિવાળ ભમતે વૌકરેદિકમ્ ।

ગન્ત ચ તતો મૂય સસિદો કલ્પન ॥

ગીતા, અધ્યાય ૧-૪૩

આ શ્લોકમાં ભગવાને જે તત્ત્વ કહેલું છે, તે તત્ત્વનું અનુરોધથી મનુષ્યના મનની ઉત્ક્રાંતિ જન્મોજન્મ ચાલુ જ રહેલી હોય છે અદશ્ય સૃષ્ટિમાંનો આ સૂક્ષ્મ ક્રમ જે આપણે લક્ષમાં લઈએ તે સશયી વૃત્તિનો ત્યાગ કરીને શ્રદ્ધા યુગ્મ મન ગણવાની ટેવ પડેલી આપણે કેટલે આગળ વધી શકીએ તેની પૂર્તી કલ્પના થશે સશયી વૃત્તિમાં ખરું સુખ નથી 'મેં કેવી શકા ઉઠવી, મને જે સશય સૂચે, તે અગાઉ કોઈને પણ સૂચે નહોતો, મારી પુણ્યમાં આટલી કુશાગ્રત હોવાથી જ મને આ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયો, મૌગ આ પૂર્વપક્ષનું કેઈ પણ સમા

ધાન કરી શકે એમ નથી,' એવા પ્રકારનો કલ્પ વૈદિક અર્થ નહીં મનને કાલુ માટે થશે પણ એવા આનંદની શોધિત છે? તે અલંકારમૂલક આનંદ અને તે અજ્ઞાનમૂલક ગર્વ કરતાં જેનામાં આ શકાઓનું સમાધાન વચેલું છે, તેનો આનંદ અને ગર્વ અનેક પ્રકારે હોય અને અધિક છે! આપણે અમુક શકાઓ ઉઠવીએ, કે આપણા જેવી જ અલ્પ-પુણ્યના લોકો તેનું સમાધાન ન કરી શકે, એનાથી આપણા મનની ક્ષુદ્રતા અને સક્રિયતા વિના બીજું શું સિદ્ધ થઈ શકે એમ છે? આપણને કોઈ વાત ન સમજાઈ, તેથી તેમનું અસ્તિત્વ જ નથી, એવું તો કહેવાય જ નહીં! પરમેશ્વર છે; તેની લાગણીક રાજ ચાલુ જ છે, સંહિતો વ્યવહાર અવિરતપણે સર્વત્ર પ્રસરેલો છે, પાપપુણ્યના પરિણામ સૂક્ષ્મપણે ભાગવાઈ રહ્યા છે, આ બધી વાતો જે નિશ્ચિત રીતે ચાલી રહેલી છે, તો તે કેવી રીતે ચાલી રહી છે એ એકાદ ક્ષુદ્ર પુણ્યને ન સમજાય, અથવા બીજે કોઈ તેનું સમાધાન ન કરી શકે, તેથી જુ થકુ! આવી સ્થિતિમાં આપણી પુણ્યની સક્રિયતા લક્ષમાં આણીને તેને શ્રદ્ધાનો સહારો આપવો ઉચિત અને એવશ્યક નથી જુ? આજે આપણને પરમેશ્વર દેખાતો ન હોય, તોપણ તે છે એવી શ્રદ્ધા ગણીને આપણે ચાલીએ તો આપણું મન ઉત્ક્રાંત અને ઉદાત્ત થશે આપણે જેમજેમ ઉત્ક્રાંતિનું પતાવરણમાં ધીરેધીરે ચઢીશું અને અધિકાધિક પાત્રતા મમાદન કરીશું, તેમતેમ આ ત્રિલોકની રચના પાછળ જુ રહસ્ય છે, તેનું રૂપ આપણને પ્રત્યક્ષ રૂપે મણુ પર અટલ શ્રદ્ધા ગણ વધી આવે સુવર્ણરિત જરૂર હોય વિના રહેશે નહીં

અને તે નૃત્યમાં જોડાય છે. આરબલોકોમાં દરવિશોનો (ધર્મશુરોનો) અને મિસરમાં પણ ધર્મશુરોનો કંઈક ઝૂની, ધૂમરડી લેતો નૃત્યપ્રકાર હોય છે. ન્યૂ ડેલ્હાનિયામાં નૃત્ય કરનારાઓ એક જ સ્થળે હોવા રહે છે, એક પછી બીજે-એમ પણ ઉપાડી તાલ આપે છે અને સમગ્ર શરીરને યુક્તીયુક્તી નૃત્ય કરે છે, દેહને અનેક પ્રકારના મરિડ આપે છે. ફિજીના લોકો આમથી તેમ બંને બાજુએ કૂદકા દે છે, બંને હાથને પૂંઠ પર રાખે છે, અને નૃત્ય કરે છે. બાવાના લોકો નૃત્ય સમયે બહુ જ સુંદર અને મોહક રાતે હાથ અને અંગુલિઓની ગતિ કરે છે. આંદામાનના લોકો નૃત્ય કરતી વખતે એક પગ પર કૂદે છે અને હાથને આગળ અને પાછળ બહુ જ બળપૂર્વક ધુમાવે છે. વેડા લોકો બંને પગથી કૂદે છે, હાથ વડે ઠાં તો તાલી વગાડે છે અથવા પોતાના શરીરના અમુક ભાગને બેરથી થાખડે છે; અને પોતાના લાંબા સુંદર બાળથી પોતાના મુખને ઢાંકી દેવામાં જોરબ માને છે.

યુદ્ધઓનાં નૃત્ય મોટેભાગે યુદ્ધનાં સહકારી અંગ જેવાં વા શિકારમાં વીરતા પ્રેરતે હેતુવાળાં હોય છે. તેમાં સ્ત્રીઓ અમુક પ્રક્રો પૂછે છે, જેના ઉત્તર પુરુષોએ આપવાના હોય છે. નિઝો-હમસી લોકોનાં શીકનૃત્યો ખૂબ અસરકારક હોય છે. અમેરિકાની એક અજત્યની ટોળીનું નામ 'નહાવો ઇન્ડિયન્સ' છે. તેઓ વર્ષમાં અમુક વખતે સમિતિ લઈ છે અને નૃત્ય તેનું મુખ્ય અંગ હોય છે. તેમનામાં 'નૃત્ય' અને 'વિધિ' પર્ણીય શબ્દો જણાય છે.

બાલુખરનાં નૃત્યોને ઉદ્દગમ એવો હોતો, જ્યારે તે તે ટોળીઓ જંગલમાં ભટકતી, શિકાર કરતી, 'હાય તેની વ્હાય' તે ન્યાયે વિરોધી ટોળીઓની સ્ત્રીઓને અને વસ્તુઓને (હાથીકાંત, શંખલાંનાં વરણાં, અનેક પશુઓનાં ચર્મવસ્ત્રો, ફરસી તથા હાડકાંનાં બનાવેલાં હથિયારો,

મણકાનાં માળાઓ વગેરે) ઉપાડી જઈ તે સમયમાં દરિયાકાંઠે જઈ સંસ્કૃતિવાળી બંતિઓ હજી તેમના દેશમાં હોતી ન હતી.

હિંદમાં ભરતનાટ્યશાસ્ત્રનો અભ્યાસ બતાવી આપે છે કે નૃત્યનો વિકાસ બહુ પ્રાચીન સમયમાં થયો હતો અને તેના અનેક પ્રકારે પણ શાસ્ત્રીય રીતે ગ્રંથિત કરવામાં આવ્યા છે. ભગવાન પશુપતિનાથનું પ્રલયકાળનું તાંડવનૃત્ય બીજાણીનો અપ્રતિમ નમૂનો છે. પાર્વતી જ્યારે મહાદેવનું દિલ જીતી લેવા બય છે, ત્યારે વસંત યુગમાં આભરણો પહેરી, 'લાલિતકોમળ અંગલંગીઓથી યુક્ત, મૃદુ અલિનચોવાઈ' રમણીય મોહક નૃત્ય કરે છે, તેને 'લાસ્ય' કહેવામાં આવે છે. સ્વર્ગમાં ઉદ્દસલામાં ઉર્વશીનું, તિલોતમાનું, રંભાનું, મેનકાનું એમ અનેક અપ્સરાઓનાં નૃત્યો પુરાણપ્રસિદ્ધ છે.

શ્રીકૃષ્ણની બંસીના મોહક ધ્વનિ સાથેની રાસલીલા તે ગોપનૃત્યનો એક અપ્રતિમ પ્રકાર છે, જેમાં મુક્ત પ્રણયની ઉદ્ઘાટના અને મધુર ભાવની કોમળતાનું કોઈ અનરું સંમિશ્રણ રચાય છે. 'મેરે તો ગિરિધર ગોપાલ, ફુસરા ન કોઈ' કહીને મંજિરા સાથે ગાનારી અને નાચનારી, ભક્ત ધ્વનિત્રી, સિસોદધા વંશની ક્ષત્રીવંશ, રાધાના પુનરુત્થવાર સમી, ગિરધરલાલની લાડિલી મીરાંનો ભક્તિપ્રવાહમાં તરતો-વસડાતો નૃત્યપ્રકાર કોઈ અબજ હતો. તેમાં ભગવાનના હૃદયકપાટને બળપૂર્વક પ્રેમની ઋણુતાથી ઉઘાડવાનો દીમિયો હતો. બંગાળમાં ભગવાનના પતિતપાવની ગંગા બેમણે વહાવી હતી, જેમાં જગાઈ અને માધાઈ જેવા હરિયાઓનો પણ ઉદ્ધાર થઈ ગયો હતો, તે ભગવાન ચૈતન્ય જ્યારે 'હરિ' ખેલની ધૂન બજાવતા, મંજિરા વગાડતા અથવા કરતાલ બજાવતા, ત્યારે તે સૂરની સાથે તાલબદ્ધ થઈ; લયલીન થઈ કોઈ દિવ્યમધુર નૃત્ય કરવા મંડી જતા!

• આધુનિક કાળમાં પણ શ્રી હિદયશકર, શ્રી રકિમણ્ણિદેવી, મેનકા જાણીતા છે કથકથી નૃત્ય, કથક નૃત્ય, ગુજરાતી રાસ નૃત્ય, મહારાષ્ટ્રી પવાડા સાથેનું મદોનગીલર્થુ નૃત્ય વગેરે બિન-ધર્મિક, કુત્યવી ભૂમિકા પગના, વ્યાવહારિક નૃત્યોના પ્રકાર છે તેમાં કેટલાક નૃત્યપ્રકારો તો તદ્દન નવીન, આધુનિક લાવનાને વ્યક્ત કરતા પ્રકારો છે, દાખલા તરીકે યત્રનૃત્ય, મૂડીવાદ નૃત્ય વગેરે એ માના કેટલાક નૃત્ય-કારોએ તો હિંદની શાન જગતમાં વધારી છે અને કલ્પના ક્ષેત્રમાં ગણનાપાત્ર સેવા કરી છે

પશ્ચિમમાં પણ પાવ્લોવાથી માંડીને અનેક નૃત્યમશ્ત્રીઓએ નૃત્યના અનેક મુદ્દામય પ્રકારોને તે સંસ્કૃતિની ખાસિયત સાથે વિકસાવ્ય છે અને જગતની કલા-સંસ્કૃતિની સેવા કરી છે

પણ મૂળ મુદ્દે વિચારીએ તો એમ કહી શકાય, કે ભારતના શિલ્પ પેઠે અથવા ભારતની ચિત્રકલા પેઠે, ભારતની નૃત્યકલા ધર્મભક્તિવાદી ગુણધર્મો સાથે વ્યવહારની સાંકળ સ્થાપવું મથતી, કોઈ ઉચ્ચતર ચેતનાના સ્તર પર જીવાત્માને તથા આકલતરી રીતે સ્વર્ગ સંહદયી પ્રેક્ષકોને લઈ જવો મથતી, પ્રભુ પ્રત્યે ઝાંઝગના અણકાર સાથે તાલપદ પગલા, માલતી, હાથ, કળા હતી તેથી જિલહુ પશ્ચિમની ખીજ કલાઓની પેઠે તેની નૃત્યકલા પણ વધારે પ્રાણુ-મય ભૂમિકા પર વિલસતી, ગગનેર ખી ચિત્રોને ઉઠાવ આપતી, ઉત્સાસમય, આશાની વીણના સૂરની રમઝટ મચાવતી, આહ્લાદ-મય, સ્થનગનાટવાળી, તણ, તેજસ્વી, ખર્ચાગ સુદર, અપ્રમાણ અને રૂર્મયજ્ઞને તથા વાસના-દોષવર્ગને તૃપ્તિની યગમ કલાએ પહોંચાડનારી

એક ઉત્તમ કલા હતી એક દિવ્યલક્ષ્મી હતી, ખીજ આનંદલક્ષ્મી હતી એકના હાથમાં પરમ તત્ત્વની પૂજામાળ હતી, ખીજની આખમાં વિલાસના ઘેને અને હાથના મરોડમાં આલિંગનની માગક મોહકતા હતી પણ વણા હિસ્સાઓમાં પૂર્વની નૃત્યકલાનું લક્ષણ કોઈ પશ્ચિમી નૃત્યકારની અદામાં ક્ષિતરી પશ્ચુ બેવાનું મળતું હતું અને કેઈ વાર પશ્ચિમની પ્રાણુદલાસમય નૃત્યકલાની ખાસિ-યતનાદર્શન કોઈ પૂર્વના નૃત્યકારની યાદમાં, મુદ્રામાં કે અગલગીમાં બેવા મળતાં હતા

આમ નૃત્યકલાને ઇતિહાસ મનવ-સંસ્કૃતિના વિકાસમાં ખૂબ અગત્યનો ફાળો નોંધાવે છે, કાગળકે તેથી માનવહૃદયના ભાવો અગમ્ય રીતે પણ અચૂકપણે શિષ્ટ, સૂક્ષ્મ, સરસ અને ઉચ્ચ બને છે અને તે રીતે જોતા તે હૃદયની પ્રખળ કેળવણી પૂર્ણ બની જાય છે નૃત્ય લક્ષિત વ્યાયામ આપે છે, તેથી દેહસૈદ્ધ્ય અને તેજસ્વી દર્શિતકલા તેની સહોદરીઓ છે તેમાં અસિનયનું પાટય હોવાથી તે માનસશાસ્ત્રની ઔગંદ મુત્રી છે, તેમાં બાલનુગ્સનુ નિરૂપણ હોવાથી તે ગ્સ-શાસ્ત્રની પરમપાવની ભાગીરથી છે તેમાં નવ ગ્સોની વિવિધ સેરાનું પ્રગટીકરણ હોવાથી તે કલાએ નો મય ગરાજ છે, પુખ્ત તર્થગજ છે તે ગીત-વાદ્ય-નૃત્યની ત્રિવલ્લી છે માનવીકરના ભાવેને સૂક્ષ્મ, ગ્સક તથા જીર્ણગર્ભી ખનાવીદિવ્યતના વ્યોમમાં લઈ જાય છે આવી અજબ નૃત્યકલાને શાસ્ત્રરૂપે અને કલારૂપે સ્વીકારી માનવજાતિના દિવ્ય-કળુ માટે અને આનંદ-શુદ્ધ આનંદની ગ્સલક્ષણ કરવા માટે તેનો યવાર્ધ વિનિયોગ કરવામાં આવે, તે નૃત્ય એક દિવ્ય ને અમે ધ સાધન છે

મજૂરો. મ.ટે અ.દર્શ. દર

કે. ગજનન વિ. પાંડક

સ્થપતિ

એટલો જ રહેણાકનો પ્રશ્ન મહત્વનો છે. મજૂર બાઈબહેનો માટેનાં આદર્શ જુદો. કેવાં હોવાં જોઈએ, એમાં દરેકે પ્રારંભિક નજરે પોતાની જોઈએ તેનાં સાર્વજનિક દૃષ્ટિથી આદર્શ વિચાર કરવામાં આવ્યા છે. લેખકે સ્થપતિ તરીકેની પ્રાપ્ત કરેલી ખ્યાતિ આ વિષય પર ભાલવાને તેમને અધિકારી બનાવે છે.

એટલા પચીસેક વર્ષથી એટલે કે મહાત્મા-જીના હિંદમાંનાં આગમન પછી દેશોહાર-માં મજૂરોનું સ્થાન આપણા રાષ્ટ્રીય નેતાઓને સમજાવા લાગ્યું છે એમ કહેવાય.

બ્રિટિશ સરકારે પણ મજૂરોના કાયદાઓ બધ્યાં, મજૂરોનો ઉત્કર્ષ કેમ સધાય તેનાં પગલાં લેવાં માંડ્યાં. તમારે માટેના હામ કરવાનાં કલાકો, તમારા પગારો, તમારું શારીરિક સ્વાસ્થ્ય વગેરે માટે પગલાં લેવાયાં. તમારે માટે મિલોમાં દવાખાનાં, શોજનાલયો અને હોટિયાથરો રખાયાં. ઇંગ્લંડમાં તો મજૂર પક્ષ એટલો બધો આગળ વધ્યો કે ત્યાં તો અત્યારે એ પક્ષ જ બહુમતિ ભાંગવી રાજ ચલાવે છે. એ હિસાબે તો આપણે હજુ બહુ પાછળ છીએ. બ્રિટિશોએ હિંદુસ્તાન આપણને સોંપી દીધું ને તેઓ ચાલ્યા ગયા. આપણે સ્વતંત્ર થયા છીએ અને હવે આપણી સરકાર દેશની આખાલી માટે જે વિચારો કરી રહી છે તેમાં અત્યારે તો ખાસ અનાજનું અને યાંત્રિકોજન વિકસાવી આપણું ઉત્પન્ન વધારવાનું હામ ખાસ મહત્વનું સમજે છે. તેને માટે જે પગલાં લેવાઈ રહ્યાં છે તેમાં અત્યારે મજૂરોનાં જીવનવિકાસના કાર્ય-ક્રમમાં તેમની 'કેળવણી' અને સ્વાસ્થ્ય એ બે અગત્યના સ્થાને છે. સ્વાસ્થ્યની સંરક્ષા માટે જીવનની મુખ્ય જરૂરિયાતો અન્ન, વસ્ત્ર અને

આબકાર, હોળ, પોષાક ને પુરવા હવાઈનક્ક વિનાના સ્થળમાં કલાકો સુધી તનતોડ બહેમત ઉઠાવનાર મજૂરો વેર બધ ત્યાં પણ એટલે જ પાતા-વરણ હોય, તો બિંદીનો બોજ કેટલો ભારે પડી બય ? જેમના ઉપર દેશના ઉદ્યોગધંધાનો મુખ્ય આધાર છે તેમના કાંઠામાં ભરે નહીં હોય તો દેશનો બિલવણી ક્યાંથી થઈ શકશે ? અનાજ ને વસ્ત્ર

રહેઠાણ. રહેઠાણની ખાખતમાં તમારે કેવાં ઘરો બેઠાં, કેવાં ઘરો આદર્શ કહેવાય તે વિષે વિચારીએ.

તમે બણો છો કે શારીરિક સ્વાસ્થ્ય માટે મજૂરોને શું કે મોટા શોકિયાઓને શું ખંધા માટે એકસરખી રીતે જ સારાં ઘરોની ઘણી જરૂર છે. આપણા અમદાવાદમાં કિલ્લાનો અંદરની ગલીઓનાં પુરાણાં ઘરો જ્યારે થૂંકા હશે, ત્યારે તે સમય માટે તે થોડા જ હશે, પરંતુ શહેરની વસ્તી વધી જતાં અને હવે આધુનિક જમાનાની આપણી જરૂરયાતો પણ એટલી બધી વધી ગઈ છે ને જુદા પ્રકારની થઈ ગઈ છે કે આપણને આ ઘરો આપણાં સ્વાસ્થ્ય માટે અનુકૂળ નથી રહ્યાં. અને તેમાં પણ તમે અત્યારે જેવાં ઘરોમાં અને જેવી રીતે રહો છો તે તો મનુષ્યને રહેવા માટે જરૂર પણ લાગત નથી. માટે આપણે મ્યુનિસિપલિટી શહેર સુધારવાના મુયત્તો કયા જ કરે છે. એ નવાનવાં રસ્તાઓ કરે છે, સાંકડા રસ્તાઓ પહોળા કરે છે, તેણે હામરની સડકો કરી અમદાવાદમાંથી ધૂળ કાઢી નાખી, બટરો કસી, છતાં પણ શહેરનો ઘણો મોટો ભાગ એવો છે કે તેને સાવ તેડી ગ્રાહી ત્યારે જ તે સુધારી શકાય. આ મેરકલીને ઉકેલ તેણે એમ કહ્યો કે શહેર ખહાર નવા વસવાટના વિસ્તારો કયાં, જે 'ટાઉન પ્લેનિંગ સ્કીમ'

(નગરવિકાસ યેજન) નામથી ઓળખાય છે તે તે વિસ્તરે માટે બાધકામના કાર્યો કર્યા હોડાને પણ શહેર બહાર વચવાની કિંમત સમર્થઈ, વચવાટ માટેના નવા મકાને આ નવ શહેરવિસ્તારમાં થવ લાગવ થી શહેરની ગ્રીચ વસ્તી ઓછી થવા લાગી વેપાર-હિલોચ વધવ મ થઈ બહારગામની વસ્તી આવવા જ લાગી અને તેમાં વળી ગઈ લડાઈ દરમિયાન અને હવે પાકિસ્તાન થવાથી નિગ-શિતે નો ધોષ મ ગ ય હિંદમાં ફેલ તા અમદાવાદને બ જે પણ ઘણી મેટી સ ખ્ય વસ વવાની થઈ છે આ વધતી જતી વસ્તીને સમાવવા માટે મ્યુનિસિપાલિટી શહેર બહાર ટાઉન પ્લેનિંગ સ્કીમ વધ રતી જ જાય છે તે બધી જગ્યામાં વસ્તી જ્યારે ફેલાઈ જાય ત્યારે એ પુરાણા ઘરોમાં કઈક મોકળાશ દેખાવા માડશે ને પછી ધીમેધીમે એ ગહેવા લાયક પણ થતા જશે એમ મની શકાય

તમારે માટેના ઘરો આ નવ વિસ્તારમાં હેવા બોઈએ એ કેવા હોવા બોઈએ તેને તમને ખ્યાલ હોવે બોઈએ, જ્યાં તમે જ તેના ઘરોની માગણી કરી શકા

પહેલું તે એ કે તમે બધા સમુહમાં કામ કરવ વળા છે, એટલે સ્વલ વિક રીતે જ તમને સમુહમાં ગહેલુ વધરે ફે, માટે તમને મકાને ચેળે નાં મકાનોની જેમ મ થઈ બોડારેલા 'કરોડ' થવા બોઈએ ચેળામાં જેમસે હેટસો ઘર એકબીજા સાથે અગળા, અવાપછા, પાંચાનીચા થયેલા છે એમ નહિ પણ એ કે વગળગના જ વ્યામાં (અ રૂપમાં) હેવા બોઈએ, જ્યાં કરીને તને નવરશની વેળ એ બધ સાથે હોળામળે નામન કન અને એકબીજાને સીડ વખતે કામ લાગે છૂટાછૂટા નાનાના ઘરો કે તેના બોડા બન જુદાજુદા કમ્પાઉન્ડવાળા તમને ન ફેવે હું તે કહું છું કે

મધ્યમવર્ગવળાએ ને પણ જુદાજુદા કમ્પાઉન્ડવાળા મકાનો ન ફેવે-એ તે પેચનું આને સધનસ પત્ર લોકે ને જ ફાવે હવે આવા ઘરોના મમૂકો તમારે કામ કરવા જવ ના કમ્પાનાએ કે જગ્યાએ પગ તમે મહેલાઈથી પહોંચી શક તેવા સગિયામ રસ્તાથી બહુ દુર ન હેવા બોઈએ વળી તે ગમે તમારા કામખાના પર પહોંચવા માટે વાહને ની સગવડે પણ હોવી બોઈએ આ થઈ તમારા ઘરો કેવી જગ્યાએ હોવા બોઈએ તેની વત

હવે આ સમૂહે મા તમારા ઘરો કેવાં હોવા બોઈએ, તે વિચરીએ તમારે માટેના ઘરોની ત્રણ બત (અ ટઈપ) કંપી શકાય પહેલી બતમાં માત્ર કુટુંબવિનાના છટેછડા જ ગહે ખીજમાં એક દપતી અને એકાદ બાળક ગહે અને ત્રીજામાં એક દપતી અને બેત્રણ બાળકો ગહે તે પછી તમારો કુટુંબ વિસ્તાર વધે ત્યારે એમ માનવાતું કે મોટા ઊંઠા એ સ્વતંત્ર કમાણી કરતા જુદા રહે ને એ રીતે ઘરમાં ગહેનારાઓની સખ્યા વધારેપડતી ન થઈ જતા ઘરની મેકેન્જીશ સ્વસ્થને અતુકૂળ જ ગદ કરે

આ નણેય બતના ઘરોમાં આપણા શરીર-સ્વાસ્થ્યને બોઈતી નીચેની બધી જરૂરિયાતો હેવી બોઈએ

પહેલી જરૂરિયાત હવાની છે ઠંડીના વખતમાં બે તને તમારું ઘરના બધા ય બારી-બારા બધ કરે, ત પણ તમે ચૂગળ એ નહી ફોટલા પૂરતો માણુન યુ તમને મળી ગહે, એની રીતના 'વ-બગ' મકાનમાં બોઈએ અગ્રેજીમાં એને વેલિટેટર્સ કહે છે આપણા ગોડા ઈલાક ફ્રે અમેરિકાની જેમ જ્યાસુધી વીજળીથી ચલાતા ન થાય ત્યાસુધી ધુગાડ ને જવા માટે અને બજતણ સજગ વવ માટે તેને હવ (અ ફ્રાઈટ) મળે

તેવી થોળનાવાળાં હોવાં જોઈએ. વળી આપણને પવનની જરૂર રહે છે. ઠંડા મુલકમાં પવનની જરૂર નથી રહેતી, એટલે આપણે ત્યાં ખારીખારણાં એવી રીતે મુકવાં જોઈએ કે તેમાંથી સોંસરવો પવન ફર ફર વહી શકે. તે જ પ્રમાણે ગરમીના દિવસોમાં ખડાર આકાશ તળે ખુલ્લામાં સૂવાનું આપણને ખૂબ ગમે છે. તે માટે આપણા મકાનો ખુલ્લી યોસરીઓ, અગાશીઓ કે રવેશો જોઈએ અથવા તો ઘરની આગળપાછળ આંગણું કે વાડાઓ જોઈએ, જ્યાં તમે ખુલ્લા આકાશ તળે નિર્ભયતાથી સૂઈ રહી શકો.

વળી તમે લોકો તો કારખાનાની બાંધવાંદ હવામાં આંખો દહાડો કામ કરીને કંટાળી ગયા હો, ત્યારે તો આમ ખુલ્લી હવા અને જગાની તમારે તો ઘણી જ જરૂર ગણાય; એટલે તમારાં ઘરોના બાંધાઓ એવી રીતે ગાંઠવાવા જોઈએ કે તે બધાની વચ્ચે મોટી ખુલ્લી જગા હોવી જોઈએ. જ્યાં ઝાઝાઓ રમેકરે અને તમારા દરેક ઘરને આગળપાછળ તમારે કબજે એવી જગા હોય કે જ્યાં તમે કંઈ બગીચા જેવું પણ કરી શકો.

ખીજી જરૂરિયાત અજવાળાની છે. સામાન્ય રીતે હિંદુસ્તાન ગરમ-સૂર્યાતપ દેશ છે એટલે ઠંડા મુલકના કરતાં આપણે ત્યાં અજવાળું નાના માપની ખારીઓથી પણ મળી રહે છે. આપણે ઠંડા મુલકની હિંગામોની બાંધણી નકલો કરી મોટીમોટી ખારીઓ મૂકીએ છીએ તે જોડું, ઠરીએ છીએ. એવી ખારીઓ મૂકીને તેને પછી બધા જ રાખવી પડે છે. ઠંડા મુલકવાળા લોકોને સૂર્યને ઘરમાં પ્રવેશ કરાવવાનો છે. આપણે સૂર્યને પ્રવેશતાં અટકાવવાનો છે ને પાછું હવા, પવન અને અજવાળું લેવું છે. આ કારણે, આપણાં બૂનાં મકાનો જોશો તો તેમાં

નાનાનાનાં બાંધણી મૂકેલાં જણાશે ને તેવાં ઘરોમાં ઠંડક ખૂબ સારી રહે છે. ગરમીના દિવસોમાં શહેર ખડારના ખાંગલાઓ કરતાં પોળનાં મકાનો સરખાવે તો તમને આ હકીકત તરત સમજાશે. ખીજું તમને અજવાળાં આપતી ખારીઓ ખારણાંની જેમ રમતા તળ સુધીની હોવી જોઈએ; કેમકે તમે કાંઈ ખુરશીસાફા પર બેસનારાં નથી, એટલે ખારી નીચી હોય તો જ રમતી ફરસ પર અજવાળું પૂરતું પડે. આપણે ત્યાં આ તળથી સા-૩ ફૂટ પર ખારીઓ હોવી ચડી ગઈ છે તે અંગ્રેજોના સમાગમ અને તેમની જેમ આપણે હોયે બેસણે બેસતા થયા પછી થયું છે. આપણાં બૂનાં મકાનોમાં ખારીઓ ચોરડાઓની તળેથી જ મુકાતી.

ત્રીજી જરૂરિયાતમાં આપણે રસોડાં લઈએ. રસોડામાં પણ પૂરતું અજવાળું અને પૂરતી હવા જોઈએ. એ બાબતમાં આપણે ખૂબ બેદરકાર રહ્યા છીએ. ત્યજખાંદ ગાણીની વ્યવસ્થા જોઈએ. હવાથી ખીજે જ નંબરે જરૂરી વસ્તુ પાણી છે, ને તેમાં પણ આપણા જેવા ગરમ દેશમાં તો તેની ઘણી જ અગત્ય છે. તેને માટે આપણે પાણિયારાં રાખતા જ આવ્યા છીએ. આ પાણિયારાંની અગત્ય હું ઠંડા મુલકમાં રખાતી તાપવાની બીંતસગડીઓ જેટલી જ સમજું છું. આ સગડીઓનો ઉપયોગ ત્યાંના લોકોએ સુશીલિત કરવાને અને ઘરને શીભા આપનાર એક મુખ્ય વિલાસ (એન્ફ્રિયર) તરીકે કર્યો છે; તેવી જ રીતે આપણા પાણિયારાંનું મૂલ્ય બરાબર સમજીને તેને વધારે ને વધારે વિકસાવી સુંદર કરવાં જોઈએ. તમારાં રહેઠાણો ને પાણીના પૂરવઠાનો વિચાર પણ થવો જોઈએ. નળોવળાં શહેરોમાં તમોને નળ દ્વારા પૂરતું પાણી મળવું જોઈએ. નળ ન હોય ત્યાં સારા મોટા કૂવાઓની સગવડ હોવી જોઈએ.

હવે પછીની જરૂરિયાતોમા હું શારીરિક સ્વચ્છતા અને સૌચની સગવડોને મહત્વના ગણું છું તમારે માટે સારા બાજરોએ બોઈએ અને નાહવા માટે આથરૂંમો પણ બોઈએ આપણે ત્યાં બાથરૂંમોનું મંદિરવ હેનું પણ અમતપુ નથી, એ શેષનીય છે અનેની મ્યુનિસિપાલિટીના બાધકામના કાયદાઓમા બાજર ફરજિયાત ગણ્યા છે, પણ હરેક ગ્રહેક જુના મકાનમા બાથરૂંમ ફરજિયાત નથી ક્યો બવબાનણે નાહવાની સગવડ વિના પુરુષો તો નાનું પોતિકુ પહેરીને ખાકીનું શરીર બાબર સાફ કરી શકે, ત્યારે સ્ત્રીઓ તો ખુદ શરીર નાહી જ ન શકવાથી ઘોટે-લાગે અસ્વચ્છ જ રહે અને પશ્વિણમે દાદગ-ખસ જેવા આમડીના દાગો થાય છે અરધી ત દુગ્ધતી તો સ્વચ્છતા પર જ આધાર ગણે છે

આવી રીતે હવા, અજવાણ, રસોડા, પણી, બાજર અને બાથરૂંમ એમ પાંચ વસ્તુઓ જેવી છે કે જે ગરીબ અને તબક્કરને મેદલામ વગર સગી રીતે જ જરૂરની છે એમાની કોઈ પણ વસ્તુ ન હોય કે અપૂરવી હોય તો મકાન અધુર જ બહુલ્ય આટલી વસ્તુએ મેળવ્યા પછી વ્યક્તિઓની આર્થિક જિવિતિ પ્રમંથુ તેના પોતાના આનંદ, પેલવ, ગમિકતા, તેનો સમાજમા જે હોદ્દો હોય તે પ્રમંથુ ઘર મોટામોટું થતા નાનકડા બગલાથી અમલદાર અને ગભરો માટેના રાજમહેલો જ નહીં અનેક એ ગડાઓને સમાવતા મકાનો આપણે ત્યાં નિકળ્યા છે ને થયાં છે

પણ તમારી સ્થિતિ અને મોશા પ્રમાણે તો હું અગળ સુચવી ગયો તે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકારના મકાનો પૂરતા છે પહેલા પ્રકારમા છોકેછડા આદમીઓને રહેવા માટે છૂટી એસરીઓ, અકેકા રૂમમા બબે જણા રહી શકે તેવડા રૂમ અને તેને લગાડેલો એક બથરૂંમ હોયો બોઈએ, તેમના બાજરોએ

બ્લોક જુદો ગહી શકે આવા દસદસ રૂમના બ્લોકો બનીને પર એવી રીતે ગોઠવાયેલા હોવા બોઈએ કે બધી આબો મમૂક સુદર લાગે તેની મધ્યમા બગીચા જેવું પણ તેમને આપતું બોઈએ કુટુંબવિનાના આ લાઈઓ માટે ગસોડ અને એક સપુક્ટ ભોજનાલય પણ ગહેણાકના સમૂહથી સગવડ પડતી બગાએ મૂકી શકાય આ ભોજનાલય તેઓ સહકારથી ચલાવે તો કરકસથી બોઈ ભોજન તેઓ મેળવી શકે

બીજા પ્રકારના મકાનોમા એક નાના દપતી માટે એક (રૂમ) 'ઓરડો,' એક ગસોડ અને એક બાથરૂંમ હોવા બોઈએ તેમા બાજર પણ-દરેકને આપી શકાય અગર તો તેનો સ્વતંત્ર બ્લોક મૂકી શકાય

ત્રીજા પ્રકારના ઘરમા (રૂમ) 'ઓરડો' ગસોડ ને બાથરૂંમ તો હોવા બોઈએ તે સાથે સગવડ હોય તો બાજર પણ હોય, નહીં તો તેમને માટે પણ બાજરનો બ્લોક અલગ રખાય

હવે આ પ્રમાણેના મકાનોમા રૂમોના માપ કેવડા હોવા બોઈએ તેનો જગ વિચાર કરીએ આ મકાનોનો ખ્યાલ તમને હું ફૂટની ગણતરીથી આપીશ તો તમને બગબર ખ્યાલ નહીં આવે પણ એમ સમજો કે રૂમ એવડા હોયો બોઈએ કે તમે જે પથારીઓ કરો, તમારો સામાન એક તન્ફ મૂકો અને ત્યાર બદ તમારે હરવાફરવા માટે-એક રૂમમાથી બીજામા જવ માટે કે એસરીમા જવા માટે ચાગ ફૂટની તો એછામા એછી જગા રહેવી બોઈએ વળી તમારી પથારી અને બીંત વચ્ચે જે ફૂટ જગા ગહેવી બોઈએ તમારી એસરી એટલી પહોળી હોવી બોઈએ કે તમારે ખાટો તેમા આડો ગહી શકે ને તમે એસરીમા આટા મારી શકો. પાછી આ એસરી દરેકને સ્વતંત્ર મળવી બોઈએ, બધી

તેનો ઉપયોગ તમે તમારો મથાળે સાચવીને કરી શકો.

તમારો ખાથરૂમ એવડો હોવો જોઈએ કે તમે તેમાં બેસીને તમારા હાથ લાંબા-પહોળા કરીને તમારું શરીર ચોખી શકો, તે ઉપરાંત તેમાં પાણીની ડાલ અને પીપ રહી શકે.

તમારું રસોડું પણ મોઢળાશથી બેસીને રસોઈ કરી શકો, રસોઈનાં વાસણો, મસાલાઓ ને ખીણ ચીજો ગોઠવી રાખી શકો ને પાછું તમારું કુટુંબ તેમાં જમવા બેસી શકે તેવડું હોવું જોઈએ. તમારું બળતણ તમારે તમેને મહેલા પછવાડેના વાડામાં રાખવાનું.

આ પ્રમાણે તમને એક મકાન તો મળ્યું, પણ પાછું તેને સ્વાચંવવાડું ને તેને ચોખ્યું રાખવાનું કામ તમારું પોતાનું છે. તમે તેના ગાલિક ન હો અને લાઠે રહેતા હો તોંપણ તેને ચોખ્યું રાખવાની ફરજ તમારીજ છે. મકાન એ તો આપણા શરીરને રક્ષણ આપનાર એક ખીન્ન શરીર જેવું જ છે. જો શરીર ચોખ્યું ન રાખે તો જેમ ચેપી રાગો થાય તેમ મકાન સ્વચ્છ ન રાખે તો તેમાં બળાંઓ થાય, ઊધઈઓ થાય, છવાત થાય, માંકડ થાય અને એજ તમને ફેરડી ખાય ને પરિણામે તમે માંદા પડો. ખાથરૂમ પણ પૂરો સ્વચ્છ રાખવો, તેની નીકોમાંથી પાણી ચાલ્યાં બાંધ તેમ સ્વચ્છ રાખવી જોઈએ. એ નીકમાં ચેપી ચીજો ન જવા દેવી જોઈએ કે જે મેલાં પાણીને વહેતાં અટકાવી દે. તેમાં બિલકુલ પેસાળની વાસ ન આવે તેવી નીકો રાખો. તમારાં

બજરૂઓ પણ સ્વચ્છ રાખો. તે ન બગડે તેવી કાળજી રાખો. પૂ. મહત્ત્માજીની પાંચ-ખાતાં સ્વચ્છ રાખવાની પ્રકૃતિ તદ્દન બળહાર છે. ઘણી જગ્યાએ પાપખાનામાં અપશબ્દો લખાય છે. રેલવેનાં પાપખાનાં, મુનિસિપાલિટીનાં પાપખાનાં જ્યાં જુઓ ત્યાં મેલાંથી ને અપશબ્દોથી લરેલાં હોય છે. આ તમારી તમારા મનમાં રહેલી મેલી મુસાદેનું પ્રતિબિંબ છે. તમે ખ્યાલ કરો કે જે જગ્યામાં તમે તમારું શરીર અંદરથી સ્વચ્છ કરવા બેઠા છો તેને જ તમે અપશબ્દો લખીને ખરાબ કરો છો ! પાપખાનાં, ખાથરૂમ, પેસાળખાનાં એ બધાં શૌચનાં સ્થાનો આપણી સભ્યતાનું પ્રતિબિંબ પાડે છે.

આવી રીતે આ બધાં જીવીજીવી જતનાં ખોડોનાં મકાનો પાછાં સુંદર હોવાં જોઈએ તેમજ તેના સમૂહની ગોઠવણી પણ સુંદર હોવી જોઈએ. સુંદર વસ્તુઓ આપણી નજર આગળ રહેવાથી આપણું મન બહુ પ્રસન્ન રહે છે. આ ઉપરાંત આવા સમૂહો વચ્ચે અમેરિકા અને જાપાનની જેમ છાકરાંઓને રમવાનું મેદાન, તેમને લાણુવા માટેનાં બાલ-મંદિરો અને શિક્ષણસ્થાનો તથા એક નાનકડી લાયબ્રેરી અને રેડિયો પણ હોય તો તમારા શરીરસ્વાસ્થ્ય સચવાવા સાથે તમારો માનસિક વિકાસ થઈ તમારી સર્વોર્ગી ઉન્નતિ થતી રહે અને પરિણામે આપણા દેશનું ઉત્તરપત્ર વધે અને આપણા દેશ સમૃદ્ધ થાય.*

* ગોવર્ધનિવા રેડિયો-અમદાવાદના સૌન્દર્યથી.

★

ઈંગ્લેન્ડમાં બહોળા જંગલ રહી તાજા જ દેશમાં પાછા ફરેલા એક વાઈ હેરમિટજ સહનમાં ગયા ત્યાં પૂછવામાં આવ્યું :

‘ભાસો સાહેબ, ઠાઠી બનાવું કે વાળ કાપવા છે?’

‘અલખત વાળ જ કાપવાના છે.’

‘તો મહેરબાની કરી તમારી હેટ લપાડો?’

‘માફ કરજો, મને ખબર નહિ કે અહીં સવારીઓ હશે!’ ફેરવથી ટવાયેલા વાઈના મુખમાંથી શબ્દો સરી પડ્યા !

×

બાળકની કુતૂહલવૃત્તિ

શ્રી પુરુષોત્તમ ઇંગ્લેન્ડાલ શાહ

એમ. એ બી ડી

નવ્ય છે તેનો ખ્યાલ તેમને આવી શકતો નથી બાળકની કુતૂહલવૃત્તિનું, નવું જોવાબદ્ધતાની એની સ્વભાવોનું ધર્મીકસંસ્કૃત દેવી રીતે થઈ શકે તેનો આજો વિચાર અહીં અપાયો છે

૧ નસશાસ્ત્રીઓ કહે છે કે દરેક બાળકમા

કુતૂહલ સારાસારે ભરેલું હોય છે એમ

આ બાળક નાનું તેમ તેનામા કુતૂહલ વધારે, અને આ પ્રકારના કુતૂહલને ધીધે જ બાળક જિંદગીભરમા શીખી ન શકે તેટલું બધું તેના બાળપણના વર્ષોમા શીખી જાય છે બાળકમા રહેલું આ કુતૂહલને દરેક માળાપે તેમ જ શિક્ષક સમજી લેવું જોઈએ બહારજરાક ઢાલ વગેરે વસ્તુઓ જોતો હોય ત્યારે બાળકનું કુતૂહલ બમ્મી ઊઠે છે અને તે શું છે, શાથી છે, વગેરે અનેક બાળકો જાણવા બારીએ, અટારીએ કે અગાસીએ પહોંચી જાય છે પોલીસ ઠાણને પકડીને લઈ જતો હોય, મલારી કે બહુગર પોતાના બેલ ખતાવતો હોય, ત્યારે ટોળે વળેલા માણસોમા મોટાસાગના બાળકો જ હોય છે અને તે તેમનામા રહેલી કુતૂહલવૃત્તિને આધારી છે

આ કુતૂહલવૃત્તિને લીધે તેમને નવનવું જોવાનું ગમે છે નવીનત્વી પ્રવૃત્તિ કરવાનું ગમે છે. જ્યાં ન પમજાય ત્યાં વિવિધ પ્રકારના પ્રશ્નો પૂછે છે તેમના પ્રશ્નો પણ કુતૂહલવૃત્તિથી ખરેખરા હોય છે સમજી માળાપો આ પ્રશ્નોના ઘણા જ સતોષકારક શુભાસા આપે છે બાળમાનસને ન સમજનાર માળાપો પોતાના અજ્ઞાનને ક્ષમાવવા કે બાળક તેમા સુ સમજે, એમ માની ધમકાવીને તેને બેલવું બધું કરીદે છે આમ કંપાધી બાળકની ઇચ્છા-

કુતૂહલવૃત્તિ બાળકો ભવત્ત્વાભાવિક ગુણ છે આપણને કોઈ તદ્દન અપરિચિત નવા વાતાવરણમા મૂક્યા હોય ત્યારે જિજ્ઞાસાના અસો કેવા ધનગની ઊઠે છે । પણ બાળક તો રજૂ પરાપણથી માળાપ એની દરેક જિજ્ઞાસા સતોષવા દેતા નથી ક્યારેક પોતાના અજ્ઞાનથી પણ તેમો આમ બે છે, એથી બાળકની પામરતા મરતી કેટલી બધી વૃત્તિઓ દર્શાઈ

એ, અનિચ્છાઆ વગેરે અજ્ઞાત માનસમા ખડકાય છે પ્રશ્નો પુછવાની તેની વૃત્તિ કુઠિત થઈ જાય છે તેની કુતૂહલવૃત્તિ પીછેહઠ કરે છે આજે જુએ ખર, કને સાલણે ખર, છતાં વિચારોના અદેહન તેના મગજમા જગતા નથી.

ધીરધીર આવું બાળક આજાબાજું પણ વધારે સમજનાર, જે આપણે મેઢું કંઠીએ છીએ તેવું થાય છે માળાપોએ પોતાના બાળકો આ પ્રકારના હોય તો શા માટે છે તેનું માનસ-શાસ્ત્રીય કારણ સમજી લેવું જોઈએ

કેટલાંક બાળકોમા કુતૂહલ ઘણું મોટા પ્રમાણમા હોય છે એટલા બધા પ્રમાણમા કે તેને લીધે તેમનામા કોઈપણ પ્રકારની શારીરિક કે માનસિક સ્થિતિ હોતી નથી જ્યાં જ્યાં કંઈ નવીનતા બેવા મળે, નવીન સાલણવા મળે ત્યાં ત્યાં તેમની કુતૂહલવૃત્તિ તેમને દેરી જાય છે, તેમને રમતિયાળ બનાવી દે છે અચમત્સર્ય લાન રહેતું નથી, જેને લીધે માળાપો બાળકને લાન-વગરનું, જડ ને ખોથડ કહે છે સાદી લાધામા કહીએ તો ઘણું રમતિયાળ કહે છે માનસશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ કુતૂહલના અતિરેકથી બાળક આ બાતના અરિથર માનસવાળું બની જાય છે ધીમેધીમે કુતૂહલ ઓછું થતા તેનું માનસ સ્વિગ બનતું જાય છે

આ પ્રકારનું એક બાળક મારા જોવામા આવ્યું હતું તેને લીધે તે જરાયે જાણીને બેસા

શકતું ન હતું. આ બાળકને એકડો લણાવવાનું કામ એક શિક્ષકને સોંપવામાં આવ્યું, પણ શિક્ષક જરા જૂના જમાનાના હતા, બાલમાનસનો તેમને લાંબો પરિચય નહોતો એટલે બાળકને ઘણું બે કહેવામાં આવે પણ તે એકડો-બગડો છૂંટવા બેસતું જ નહીં. મહાપરાણે બેસાડવામાં આવતું તો રડારોળ કરી મૂકતું કે થાકતું ત્યારે લાગ બેઈ માસ્તરની ટોપી લઈને જતું રહેતું. ઉવટે માસ્તર કંટાળ્યા અને ઉધમાલિઓ છાકરો નહીં જ ભાલી શકે તેવો અભિપ્રાય આપી શાલતા થયા.

આ બાળકના પિતા. મારા સ્નેહી હતા. તેમણે એક વખત આ બાળક મારી આગળ રજૂ કરી. મને આ બાળકમાં તોફાનવૃત્તિ કરતાં વધારે પડતી કુતૂહલવૃત્તિ અને વધારે પડતો રમતિયાળ સ્વભાવ. બે સુખ્યત્વે જણાયાં. બે આ બાળકને વૃત્તિઓનો વિનિયોગ કરી શિક્ષણ આપવામાં આવે તો બાળક અવશ્ય લાણે એમ મને લાગ્યું. તે માટે બાળમાનસથી પરિચિત એક શિક્ષકની મેં પસંદગી કરી, અને તે વૃત્તિ પાછળ કામ કરી રહેલ બીજી વૃત્તિઓ પણ સમજાવી. શરૂઆતના પંદર દિવસ સુધી તો આ શિક્ષકે બાળકને લણાવવાનું નામ સરખું પણ હીકું નહીં; પરંતુ બાળકને જે રમકડાં વધારે ગમતાં હતાં તે રમકડાં વડે રમવાનું-રમાડવાનું શરૂ કર્યું. વળી આ શિક્ષક દરરોજ કોઈ ને કોઈ નવાઈની ચીજ લેતા આવે અને તે બાળકને બતાવે ને સમજાવે. આમ કરવાથી પ્રથમ તો બાળક શિક્ષક સાથે હળીમળી ગયું એટલે માસી જવાની, રડવાની કે ટોપી લઈને લાગી જવાની અર્ધી ગુંડેલી ઓછી થઈ ગઈ. ત્યારપછી પેલા કુશળ શિક્ષકે રંગબેરંગી ચાક મંગાવ્યા અને ઘરની લાદી પર રંગબેરંગી ચિતરામણ કાઢવા માંડ્યાં. બાળકને આ વસ્તુ તદ્દન નવી લાગી અને તેણે ખૂબ જ રસ લેવા માંડ્યો. બાળક ચિતરામણ કાઢે, હાંસી નાખે,

વળી પાછું કાઢે એમ કરતાં તેનું ચિત સ્થિર થવા લાગ્યું. આ પ્રમાણે કરવામાં શિક્ષકે લાગ-લગ વીસેક દિવસ ગાળ્યા.

ત્યારપછી આ બાળકનાં ચિતરામણ-લીટા વગેરે સ્લેટ પર પેન વડે ચાલુ થયાં. હવે બાળક હીકીક સમય સુધી બેસતું હતું. શિક્ષકમાં તેને વિશ્વાસ ચાંચો હતો. કામમાં તેને મજા પડતી હતી. હવે એકડો-બગડો છૂંટવાનું શિક્ષકે શરૂ કર્યું. બાળકને આ પણ નવાઈની બાબત લાગી. મમેતેમ લીટા દોરવા તેના કરતાં સારા આકારના અક્ષરો સારા લાગે એમ બાળકને લાગ્યું હોય કે ગમે તેમ પણ હવે તેનું ધ્યાન એકડો-બગડો તરફ દોરાયું ને તે હોશિદોશી શીખવા લાગ્યું. લગભગ એકાદ મહિનામાં તો એકથી પંદર સુધી બહુ સારી રીતે લખતાં આ બાળકને આવડી ગયું.

બધાં બાળકો આટલી બધી હલે રમ-તિયાળ નથી હોતાં તેમ જ બધાં માખાપો માટે મોટા પ્રમાણમાં દરકાર લેવી સંભવિત નથી હોતી; પણ માખાપોને એટલું તો જરૂર કહી શકાય કે તમારા બાળકો આગળ કુતૂહલપેષક નવીનવી ચીજો મૂકતાં જાઓ. તેમને સમજાવો, તમારાથી બની શકે તેટલાં સ્થળો ખતાવો, ચિત્રો ખતાવો, સમજાવવા જેવું હોય ત્યાં સમજાવો અને તેમણે પૂછેલા પ્રશ્નોના સંતોષકારક જવાબો દો. આમ કરતાં બાળક ઘણા થોડા સમયમાં ઘણી બાબતો સમજી લેશે અને તેની સમજણ-મર્યાદા વિસ્તરતી જશે.

માખાપો ન રૂચી શકે તે કામ બાલ-મંદિરોને કરવાનું હોય છે. દરેક બાલમંદિરમાં ઓછામાં ઓછી બે શિક્ષિકાઓ કે શિક્ષકો તો બાલમાનસથી પરિચિત હોવાં જ બેઈએ. ઇન્દ્રિય કેળવણીને લગતાં મોન્ટેસોરીના સાધનો હોવાં બેઈએ. બાલમંદિર બે બાળકને નિશાળ જેવું લાગે તો બાલમંદિરનું ક્ષેત્ર માર્ફ્ટ

બાળ નિશાળને ખરો ફેબેટના કીન્ડરગાર્ડની મફત બગીચા જુડે છે. જ્યાં નાનાં બાળકે પુણેને રમવાને હોય અને બાલમંડિના સચલકે કુશળ મળીને રમવાને હોય મટીના બનવેલા ગજબની પાણી, ગજબની અને સ્વદા ચિત્રો, મતપેટીઓ, મણકાપેટીઓ વગેરે પુષ્કળ પ્રમાણમાં હોય. બાળકો અને બાળકો તેમજ છુટકા ઉપરે મકરી શકે તેવી સુદર વ્યવસ્થા હોવી જોઈએ.

બાલમંદિરને વડવી બાળક પ્રાવગિક શાળામાં બાળ ત્યારે તેની કુટુંબલવૃત્તિને મહત્વપૂર્ણ સ્થાન આપી તેને શિક્ષણ આપવું જોઈએ તેની તે કુટુંબલવૃત્તિના શિક્ષણ મધ્ય સુદર સુમેળ સંધાવા તેમ છતાં જોઈએ ચિત્રકામ, હસ્તકામ, વિજ્ઞાન, ઇતિહાસ, ભૂગોળ, ખગોળાદિ વગેરે વ્યવસ્થામાં ઘડી મગમ રીતે કુટુંબલવૃત્તિ જગડી શકાય; બાળકોને વિવિધ પ્રકારના પ્રશ્નો પૂછતાં કરી શકાય; પરંતુ તે મટે શિક્ષક અહોનિશા બાળકો હોવે જોઈએ નવનવા નમૂન, નવાંનવા ચિત્રો, નવીનવી પૂર્વવિચારિત બાળકો બાળકો મમક મૂકવ પ્રયત્નશીલ અને ચિત્તનશીલ હોવે જોઈએ એ રીતે શિક્ષણ અપવાથી એક તે બાળકની મમતા મર્યાદા અને વિચારમર્યાદાના વર્તુલો વધે અને ખીલે રીતે તે એક શ્રમે જગડી શકે એક વખત કુટુંબલવૃત્તિ બાળક પછી ધ્યાન આપવામાં આવે છે ધ્યાન આવે એટલે તે આપવામાં આવે છે ધ્યાન ને તે બાળકે અવતર શિક્ષણ મળવન-જવત બની જાય છે.

પ્રાથમિક શાળા યોગ્ય પાસુનાના પર્યાટનો યોગ્ય શક્ય આજીવનના બગીચા બોવા, નદીઓ બોવી, ઢગરો ચઢવા અને ઊતરવા, ત્યાંની વનસ્પતિનું અવલોકન કરવું, પક્ષીઓને બોવા અને તેમના અવાજ પાઠવવા,

આવ ઠર્ય માટે વધુ નહીં તે અકબલિ-યમા બેનણુ દે દે દેનિયન શબ્દામા રહી બાળક જેટલું ભણી શકે તેનું દંતા કુટુંબની વચ્ચે રહી જે શીખે તેનું મૂલ્ય અોકગણ, વધુ છે અહીં એક સચવા જરૂરી છે કે નવા પર્યાટને મા મલકે ને શિક્ષક ઘણી વખતો તરફ અગ્રીનિર્દેશ કરી શકે-સમજાવી શકે તેવે દેવે જોઈએ જે શિક્ષકે ઘમ્માધી દહી બાળકની નીચલા ન હોય કે બેને કુટુંબમાં મદની છાત્રા ખખર ન હોય તેવ શિક્ષક એ બાળકે માધ્ય બાળ તે બાળકે ને કશું નહીં મર્ગદર્શન ન આપી શકે, કે બાળકે ન પ્રશ્નોના ખુલસા પાણ ન કરી શકે મત્ર પાળ ઘમડત બાળ અને પાળ ઘમડત રહે અને જે કદી જુએ તે મગજના બગાડ બધા મળીને-તો તેથી બાળકે ની કુટુંબલવૃત્તિને યોગ્ય ન મળે અને લીધેલા શ્રમ નફામે જાય.

કુટુંબલવૃત્તિ સંબંધમાં પ્રથમિક શાળાના બાળકની બહુ આવેચેતી ગમવાની જરૂર છે. જો આગળ તેમજ શાળામાં તેનું કુટુંબલને વેળ્ય મર્ગે નજીવ મા ન આવે તે તે અવળે મર્ગે જરૂર વળે કુટુંબલવૃત્તિ એ શક્તિને પ્રવહ છે, જો તે મનમર્ગે વળવા મા ન આવે, હિતરુક ઠર્યો તરફ વેળવા મા ન આવે તો બાળક મર્ગ વળ્યા સિવાય તે ગટે જ નહીં કુટુંબલ ન વેળાય તે બાળક ગદી એથાએ બોવા તરફ વળે છે, શાગિક્કિ રીતે તરફ વળે છે, ગદી વતો તરફ અને આજીવલ મહિત્ય તરફ વળે છે અને આ મા બાળક મિત્રોની સેખત તેમને મદદરૂપ થાય છે આ રીતે તેમની કુટુંબલવૃત્તિ બાળક મર્ગે વળે છે ઉતરવા માટે નવીનવી યુક્તિઓ મોઢી દહવી, નવનવા છાત્રા બોળવા, આ બધા ઉપરે ચઢેલી કુટુંબલવૃત્તિનાં અનિષ્ટ પરિણામો છે.

૩. છગનલાલ પરમાર

હૃદયનો સાચો પરિચય થાય છે, ત્યારે જ માનવી ધન કરતાં વધુ દિમ્ભવી વસ્તુનાં દર્શન કરી શકે છે.

૨. 'રુ મેટ્રિકમાં જેવી પાસ થઈ કે તરત જ અનેક ઘેરથી માગાં આવવા મંડ્યાં.

માગાં તો અગાઉ પણ આવ્યાં હતાં, પણ તેના પિતાએ, 'ચારુ મેટ્રિક ન થાય ત્યાંબુધી તો હું એ વિશે વિચાર સરખો કરવાનો નથી,' એમ ચોખ્ખું કહીને એ બધાં માગાં પાછાં વાળ્યાં હતાં; પણ હવે તો તેને કશો વાધા-વિરોધ નહીં હોય એમ માનીને વળી પાછી સરખાત થઈ. સરખાત થઈ એટલું જ નહીં, આ વખતે તો રીતસર પડાપડી થઈ અને એમ બંને એમાં કશી નવાઈ નહોતી. ચારુમાં રૂપ, ગુણ, ચાલ ને ચાલુરી-બધાનો એવો તો સરસ સુમેળ બમ્બો' હોતો કે તેને મેળવનાર ઘર, લલે ને એ ગમે તેટલું શ્રીમંત, સુશિક્ષિત ને સંસ્કારી હોય તો યે, પોતાને પરમ સાગ્યશાળી લેજે. ચારુની બા તો તેનાં વખાણ કરતાં કદી

સુખ અને સંપત્તિની પાછળ આવકાલ રાહ કોઈનું ધ્યાન દેડિત થયું છે. લગ્નની જ વાત લેા. આપણે બણીએ બીએ કે લક્ષ્મી ચંચળ છે ને શ્રીમં-તાઈનો થોડો રાખવો નકામે છે; તોપણ સામાન્ય માતૃપિતા આજે સંતાનનાં વિવાહ સમયે આ સિવાય બીજું' જોતાં જ નથી. પુત્ર-પુત્રીઓ પછુ એ જ સંસ્કારમાં ભીંસી ધનની લાલસા કળવે છે, પણ ત્યારે

થાકતી જ નહીં. મારી દીકરી તો. રાજાની કુંવરી જેવી છે, એવુંએવું તે પાડોશણે પાસે જ્યારે ત્યારે કહી ખેસતી અને ચારુની સૌંદર્યલક્ષક બોળને એ બધી બાઈઓને આ કથન સ્વીકારવું' પણ પડતું-એ કે રાજાની કુંવરીઓ મરેખર કુંવી હોય છે, તેનું સાન આ મુખબર્ગનાં માણસોમાંથી લાગે જ કાઈને હશે!

ચારુનાં માળાપની સ્થિતિ તો માંક મધ્યમ કહી શકાય તેવી હતી, પણ પોતાને પેટ પડેલી આવી અણુમોલ રત્ન જેવી દીકરીને તો કાઈ અત્યંત શ્રીમંત 'કુટુંબમાં જ આપવી છે, એવો મનસૂબો સંઘરીને તેણે ખેઠાં હતાં. અને જ્યાં બાય ત્યાં શોભી ભીરે, ગૌરવ અર્પે, એવી સર્વ પ્રકારની પાત્રતા તો ચારુમાં હતી જ. તેની સુકેર સુડોળ દેહલતા, નમણે હૃદયસુખો ચહેરો, થપળ

તેટલા માટે બાળકની કુતૂહલવૃત્તિને પોષણ મળ્યા કરે એવું કંઈ ને કંઈ દરરોજ થાજતા રહેણું બેઠેએ. ચિત્રોનો સંગ્રહ કરતાં શિખવો, ટિકિટો એકત્ર કરવાનો શોખ કળવો, ફુરસદ મળે ત્યારે લાયબ્રેરીમાં જઈ બાલ-સાન્સિકો વાંચવાની ટેવ પાડો. આ બધી થાજનાઓ બાળકોને કામમાં ગ્રંથાયેલાં રાખશે. સાથેસાથે નહાંનહાં શોધવાની અને સ્પૃહાધાની તેમની વૃત્તિ સદાયે જાગ્રત રાખશે

તેથી તેમનાં મન અન્યત્ર જતાં અટકશે. વાચન માટે પણ શિષ્ટ બાલસાગ્ય પુસ્તકોની એક યાદી તેમને આપી હોય, તેથી તેઓ આશ્લેષ સાહિત્ય કે ડિટેક્ટિવ સાહિત્ય વાંચતાં અટકશે.

કુતૂહલવૃત્તિને સાગ્ય પોષણ મળે તો જ સુરેખ ચારિત્ર્ય થડી શકાય. એમ ન બને તો તેમાં બહીઓનાં બળાં પથરાવાનાં એ વાત ચોક્કસ છે.

માયુજી નયને, મધુર વિનયચરતી વણી, કળામય છતા મર્યાદાશીલ વસ્ત્રપરિધાન કળા અને કર્તવ્યપર ચલુતા, સગળ રહેણીકરણી, આ બધું સામાના હૈય મા તેને વિશે એક વર્ણન જન્માવતુ, એક જાતનો આદર પણ પેદા કરતુ.

આવી કન્યા મટે માગાની પડાપડી થાય તેમા શી નવાઈ ? અને મળાપ પણ પસંદગીનુ ધોગ્ય અતિ જિજ્ઞાસનાવે તો શે શો વાક ? માગા તો સારેસારે ઘેરથી આવ્યા હતા, પણ ચારુના માળાપના અતિ જિજ્ઞાસા ધોગ્યને સતોષે એટલુ બધુ ધનાઢ્ય કુટુંબ એમા કોઈ નહોતુ અને એથી જ તો તેમણે કહેવડાવ્યુ કે ચારુ મેટ્રિકમા બહુ સારે નખરે પાસે થઈ હોવાથી તેને ડોલેજ મા બે-એક વર્ષ ભણાવવાનો અમારો વિચાર થાય છે, ત્યાંથી તેનામાં વેવિશાળને બિચારાપણા અમને વાજબી નથી લાગતુ, એટલે કોઈએ અમારી આશાએ ન ગહેતુ.

આ જવાબ પાછળ તેમણે એવી આશ રેવેલી કે ડોલેજમાથી અતિ શ્રીમત કુટુંબનો કોઈ ને કોઈ લાયક મુરતિએ જરૂર મળી આવવાનો વળી ચારુ પણ ડોલેજમા જઈને નવા જમાનાની ચમક વધુ ઝીલશે, સુધરેલા સમાજની નજર વધુ ખેચશે ચારુ પાછળ પોતાને ઘોડાક વધુ ખર્ચ ઉઠાવે પડશે, પણ હીકરી સુખી થતી હોય તે માળાપની તો એ ફગ્ગ છે ને ? અને મોટા શ્રીમત વેવઈ મળતા પોતાની યે સામાજિક પ્રતિષ્ઠા વધશે ને ?

આ આશા ને લાલચથી પ્રેરઈને જ તેમણે ચારુને ડોલેજમા મોકલી ચારુ પણ આ બધુ સમજતી આ વાત વરણમા છિછગતી હોવાથી તે પણ માળાપના જવાબ પોતાનાં ભાવિ સુખના વ્યવસ્થા ગણતી અને એ સ્વપ્નની સિદ્ધિની દિશામા જ તેને

ડોલેજમા પોતાની દૃષ્ટિ દોડાવવાની હતી તે સ્વભાવે તે લાલીભેળી હતી, પણ સ્વાર્થ ને મહેરવાકાક્ષા સાક્ષાત્ ખેલાડી બનવા કોને નથી પ્રેરતા ?

તેને જ કંઈ છે તેનો યોગ તેને મળી જ ગયે છે પછી એ યોગનુ સફલ્ય મણસના પોતાના પ્રવીણ્ય, પુરુષાર્થ ને પ્રારબ્ધ પર અવલભે છે ચારુને પણ એવે યોગ સાપડી ગયે પ્રાવીણ્ય તો તેનામા હેતુ જ પુરુષાર્થમા પણ પછી પડે એવી નહોતી. એટલે પ્રારબ્ધનો જ પ્રશ્ન ગહેતો હતો.

ચારુએ ડોલેજમા જઈને શોધ કરી લીધી કે પોતાના હેતુને સતોષે એવા એક મોટા ઉધાગપતિને નખરિ એમ એ મા લણે છે, ને એલએલ બી ની ટર્મ પણ સાથે-સાથે ભરે છે આવે શ્રીમત, સોહામણી ને સશક્ત જીવાન હજી સુધી કુવારો કેમ ગરી શક્યો હશે, એનુ ભારે આશ્ચર્ય ચારુને થયુ પણ એનુ યે નિરાકરણ મળી ગયુ.

પેલો જીવાન રેણુકાન્ત અભ્યાસપરાયણ ને એકાતમિય હતો. સાદાઈ ને જાતમહેનતમા મનતો જગ ધૂની જેવો પણ દેખાતો. પણ તે ભલે ગમે તેવો હોય, તેને ઘેર તો મોટરો દોડે છે ને ? તેનાં ઘરનાં મણસો તો બધા ફૂલફટોક થઈને ફરે છે ના ? એથી વધુ શું બોઈએ ? અને ચારુએ બસ તેને જ પોતાનુ નિશાન બનાવવાનો નિર્ણય કર્યો.

તેની માથે શી રીતે પરિચય પાડવે એ વિશે ચારુ વિચારી ગઈ હતી, ત્યાં તેને એક મુદ્દો મળી ગયો. મુદ્દો તો કઈ એવો મેટા નહોતો, પણ બેને કઈ ને કઈ બહાનુ જ બોઈએ છે તેને ગમે તેવા મુદ્દાને પોતાના હેતુની ખીટી બનાવતા શી વાર ?

એક દિવસ રેણુકાન્તે ડોલેજની ચર્ચા-સભામા સપ્ત છતાદાગ્ર પ્રવચન આપ્યુ વિષય આધુનિક નારીને લગતો હતો. રેણુએ

કેહું: ‘આજની સ્ત્રી પતંગિયા જેવી ખનતી બન્ય છે. એ જો રંગોમાં જ રાચનારી ને અહીંતહીં સ્વૈરવિહાર કરનારી ખની જશે તો પછી આર્યસંસ્કૃતિનું આવી જ ખન્યું.’

ઉદાત્ત વિચારસરણી ને પ્રસાવશાળી શૈલીવાળું આ પ્રવચન કોણેજ આખીમાં એટલી તો પ્રશંસા પામ્યું કે કેટલા યે વિધાર્થીઓ ને વિધાર્થિનીઓ રણકાન્ત સાથે ઈત્રી ખાંધવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યાં. પણ એકલવિહારી ને અભ્યાસપરાયણ, રણકાન્તે આવા પ્રયત્નોને જરા યે પ્રોત્સાહન ન આપ્યું.

ચારુએ પણ આલે એક પ્રયત્ન કરી બોલ્યો. રણકાન્તના, સાંજના ફરવાને માર્ગે તે તેને સામી મળી અને મોં પર મધુર રિમત મૂકીને તથા આંખમાં અનેરી ચમક પૂરીને બોલી:

‘તમે તે દિવસે સલામાં ઘણું જ સરસ બોલ્યા. આવું સરસ પ્રવચન કહી સાંભળ્યું નહોતું. આંસળીને હું તો મુગ્ધ થઈ ગયો’તી. તમને મારાં અભિનંદન !’

પણ આવી પ્રશંસાથી છલકાઈ ઊઠે એવો હીહુરો તો તે હતો જ નહીં. વિધાર્થિનીઓનો સંસર્ગ સાધવા વિધાર્થીઓ કંઈક યુક્તિ-પ્રયુક્તિઓ અજમાવતા હોય છે, ત્યારે આજે તો, કોઈ વિધાર્થિની સામે ચાલીને આવે તો યે તેનો સંસર્ગ ટાળવો, એવું માનસ કેળવ્યું હતું. છતાં આ તદ્દન અજાણી છોકરી એકલી આવીને બેઠકક વાતોએ વળગી, એથી તેને જરા આશ્ચર્ય તો થયું. પણ કેટલીક છોકરીઓની આવી પ્રગટસતાનો અનુભવ પણ તેને થઈ ચૂક્યો હતો. આ બધી લાજેલી છોકરીઓ તેને ખરેખર પતંગિયા જેવી જ લાગી હતી. મોટીમોટી વાતો પાંખું કેવળ પોતાનાં મનની મોજ ખાતર કે પછી સલામાં પોતાં વિશે આકર્ષણ ને આદર જણાવવા માટે જ કરતી ન હોયજાણે! બાકી તો ખાદુપીડુ, પહેરવુંઓઢવું ને હરવું-

ફરવું એ જ તેમની લગની! અને એ લગનીને સંતોષી શકે એવાં ઘરવર મેળવી લેવાં એ જ તેમની ઝંખના!

ચારુ પણ એક રીતે તો આવી જ હતી ને? રણુ સાથે બોલવાના શબ્દો પણ તે જોખીને જ આવી હતી. રણુ કોણ બહુ કેમ આ ખડું કળી ગયો ને તેથી જ તો ‘તમારાં અભિનંદન ખદલ આભાર’ એટલું જ કહીને તરત ચાલી નીકળ્યો.

ચારુ ગજબ ભોંકી પડી. તેના જુલાબી ઝાંય મારતા ગલ લાલલાલ થઈ ગયા. અણિયાળી આંખોને મૂલે. એકેક આંસુ પાણીદાર મોતી જેવું બાઝી રહ્યું. આવો જુલાન તેણે કદી કોયે નહોતો. બીજા જુલાનો તો પોતાની પાસેથી પસાર થતાંથતાં યે કેવા તાકીતાકીને તેને નિહાળી રહેતા! ત્યારે આ તો, કોઈ અનોખી જ માટીનો ઘડેલો લાગ્યો. તે વિમાસણમાં પડી ગઈ, પણ એમ એ હારી બય એવી નહોતી. પોતાની આકર્ષણ શક્તિમાં તેને અજબ વિશ્વાસ હતો. એટલે તો તેને ભલસી વધુ ચાનક ચંડી પોતાની શક્તિને ફસોટીએ ચડાવવાની ને વિજયી બનાવવાની.

આંઠેક દિવસ પછી વળી ચારુ રણુને સામી મળી. ખિલકલ સાદાં વસ્ત્રો કળામય પણ મર્યાદાશીલ હબછબથી તેણે પહેર્યાં હતાં. સામેથી ચાલ્યા આવતા રણુ સામે તે જોઈ રહી હતી, પણ રણુ તો બોલવાનું ટાળવા ખાતર નીચી નજર કરીને ચાલ્યો જતો હતો. પણ ચારુ તેને એમ ક્યાં જવા દે એવી હતી? તે તો તેના મોંમાં આંગળી નાખીને યે બોલાવે એવી હતી. રણુની વદન નજર આવીને પોતાના હાથમાં રાખેલું લાંબું કવર બતાવતાં બોલી:

‘મેં એક લેખ લખ્યો છે. તમે જરા તપાસી આપો? એક માસિકમાં મોકલવો છે.’

રેણુ એ વખતે મવ તે છડો કે અતડે ન થઈ શક્યો શુ લખ્યું હશે એ જાણવું જુગ કુતુહલ પણ તેને યશુ વિવેક ખતર એટલું જ ધણું

‘હું કઈ એવે વિવેચક નથી કે ખીજના લેખો તપાસી શકું’

‘ભલેને વિવેચક ન ગદા ! પણ મ ગદી તે વધરે જાની ને અનુભવી છે ને ?’ ચારના અવજમા મીઠું, મર્મીશુ હસ્ય રેલી ગહુ

ચારના હાથે રેણુને મોં પર પશુ હસ્ય પ્રગટાવી દીધું ‘એવે દાવે મે ક્યારે કર્યો ?’

‘દેવો કગવાની જરૂર જ ન હેય, જ્યા વસ્તુ દીવ જેની ચોખ્ખી હોય ત્યા ચા

શો,’ ચારને સૂચિશો અવાજ જુગ લહેકે ચક્રો ‘ખીજ વત જય દઈએ અટલુ કામ કરી અ પરી તો મેટો ઊપકર થશે’

‘ઉપકરનો મવલ જ નથી,’ કહીને રેણુએ કથન દેવ હથ લખાવ્યે ને લાવલયા સ્મિત સહિત ઉમેર્યું ‘વધુપડત મર્જર્જન ની આશા માન જેવ પસેથી ન ગખતા’

‘ભાગે, ખલુ ગરુ !’ એને જ મર્મીશો લહેકો જરીને નરએ રેણુને મળ દેલા હાથમા ઠવર મૂકી દીધું ને મધુર હસ્ય ગેલા વતી સરખકાટ ચક્ષી ગઈ રેણુ તે બેઈ જ ગદા ! તેની મર્યાદા શાલ છતા કસ્યાદર ચલ ને વેધભૂષા વંધભૂષ બિશે વિશિષ્ટ હલાદિ નહિ ધરાવનાર ગેણુને પણ થયુ કંકટલાલ શરીર કપડાથી જ મે મે છે એ ખર, પણ એવાં પણ કેટલાક સુદ્ધ, મપ્રમાણુ શરીર હોય છે, જે જમે તેના કપડાને પણ શોભાવી શકે છે

વેગ જઈને રેણુએ બેણુ તો પોતે તે દિવસે કરેલ પ્રવચનની કેટલીક દલીલોન રહિયા આપતો એ લેખ હતો સાર એ હતો કે ‘જીને તો પ્રભુએ પ્રમતી પ્રતિમારૂપે ઘડી

છે પ્રમ કટનો વ્યપક અને તેટલી તેની વિશિષ્ટ, સેવ મા અપિષ્ટ થાય ત્યારે જ તેની સર્થકતા અને સેવ તો આદર્શ ને સમર્પણ મ પી લે છે સીનો જો સ્વાભાવિક વિકાસ થવા દેવ મા અવે તે તે સદર્શ ને સમર્પણની જીવત મૂર્તિ જ ખની ગહે પણ અ જનો યુવક મ જે છે કે સ્ત્રી સૌદર્શની અવનવી મે હક ગગણ્ય એ ધગતી ગહે અને પુરુષને રીઝવવા સ્ત્રી આલુઆલુ કગવાને પ્રેમય છે એટલે અધુનિક નારીના પતંગિયા જેના ઘડતર માટે કોઈ વિશેષ જયખર, વિશેષ દોષિત હોય તે તે અધુનિક પુરુષ જ છે ખાપુ હવે સ્ત્રીએ પુરુષ તરફ બેઈને પેતાની ભાતને ઘડવ નુ છે કી દેડુ બેઈએ સ્ત્રી પોતાનું નૈસર્ગિક વ્યક્તિત્વ નિકમાવશે તે જ નવા જગતની રચન સ્નેહ ને સેવાના પાયા પર ઘઈ શકશે અને એમ વગે ત્યરે જ જગતમા સ્થાયી શાંતિ સ્થપાશે, સહુ સુખ સાયડશે’ ખીજ દિવસે રેણુ ચારને મળ્યો ત્યારે લેખ પછે સોપતા બોલ્યે

‘તમે પણ મરસ લખે છે ને શુ ?’ જુને ઘડીવગ ગહીને હમતાહમતા ઉમેર્યું ‘પેત મો બચ ન ગતા ને ખીજ પર દોષ ઢળતા વ અખદ આવડે છે ! લેખ વચ વવ નુ બહન ખાપુ કહુ હંદજી !’

વગન જે વદન પગ હર્ષભરી લજબાની લાસી ઊપસી અવી, નેણુ નીચા ઢળી ગયા, ખાપુ એ નેણુ ઊચા વચા, ત્યારે એમા વિજયોન્મદની અમઝ અલકતી હતી આ બેતાં જ રેણુના મો પરતુ નિર્મળ હાસ્ય એકદમ ઊડી ગયું અને ત્યા નિધાની રેખા ઊપસી આવી ઘડીવગ ગહીને તે બેરોય ત્યારે તેના અવાજમા એ જગતની કપારી હતી

‘લખવું ને બોલવું એ એક વાત છે, આચરવું એ જુદી વાત છે આદર્શ ને સમર્પણની મૂર્તિ ઘઈ ખતાવે ત્યારે ખરા !’

અને ઘડી પછી તો બંનેની મુખમુદ્રા પર એવાએવા લાલો રહેાઈ આવ્યા ને બંને એકબીજા સામું એવી રીતે બેઠાં, બંને અગાઉ એકમેકને કહી બેયાં જ ન હોય! આખો જ ખોલી રહી હતી ને બંને આખો જ સાંભળી રહી હતી.

ચારુ ત્યારે ને ત્યારે કશો એક્કસ જવાબ ન વાળી શકી, પણ દિલમાં એક તુમુલ મંથન ઊપડી ચૂકું. આટલા દિવસો દરમિયાન તેનામાં રહ્યું માટે વધુ ને વધુ લાગણી જાગતી જતી હતી, વધુ ને વધુ માન પેદા થતું જતું હતું; પણ આજની વાતો સાંભળીને રોહમાં રહેલી નિર્મળતા ને નિખાલસતા, માનવત્વા ને મહેતા બેઈને-પ્રાસ કરીને તો તેની આંખોમાં આજે તારી આવેલી કોઈ દેવી ઝલક નિહાળીને-તે પોતાનું હૈયું હારવા લાગી, અથવા કહો કે તેના હૈયામાં પ્રેમની જ્યેષ્ઠ જળી ઊઠી. આવી હતી તો રોહને છતવા, પણ પોતે જ પૂરેપૂરી જિતાતી જતી હતી; અને પરિચય તથા પ્રેમને પંથે આટલી લાંબી મજલ કાપ્યા પછી તેનાથી હવે પાછું વળી શકાય તેમ નહોતું.

જેમજેમ વખત જતો ગયો તેમતેમ રોહના વિચારોનો ને વ્યક્તિત્વનો વિકાસ થતો ગયો અને તેમતેમ ચારુ રોહના રંગે વધુ ને વધુ રંગાતી ચાલી. તેની રહેણી-કરણી એકદમ સાદાઈ, સ્વાશ્રય ને સાત્ત્વિકતા તરફ ઢળવા લાગી.

પરિસ્થિતિ આવું અણુધાઈ, અનિશ્ચિત રૂપ પકડતી જતી હતી એ ચારુનાં માખ:પની ધ્યાન બહાર ન રહ્યું.

આ બધી વસ્તુસ્થિતિ માખાપને જણાવવાનો ચારુ થોડા દિવસથી વિચાર કર્યા કરતી હતી, પણ વાત કેમ મૂકવી એ તેને સૂઝતું નહોતું. માખાપે તેને કોલેજમાં મોકલવા પાછળ, રોહ સાથે સંબંધ બાંધવાની સંમતિ

આપવા પાછળ જે આશા સેવી હતી, તે રોને ખરાબર યાદ હતી. તે આશા જરાયે ફળે એવી સ્થિતિ હવે રહી નહોતી. આ સ્થિતિ માખાપને પોતે જણાવશે ત્યારે તેમના દલને કેવો મંચડ આઘાત લાગશે, એની કલ્પનાથી તે ધ્રુજી ઊઠતી. પણ તેણે ધીમે-ધીમે દિલને દબે કર્યું અને એક દિવસ એકાંત બેઈને માખાપ પાસે વાત મૂકવા બય છે, ત્યાં તો તેની બાએ જ પોતાના મનમાં ઘેઘાઈ રહેલી આ વાત છીડી:

‘ખેટા, રોહ તો વધુ ને વધુ ધૂની થતો બય છે. એમાં કશું વળે એમ નથી. એ પોતે તો ખાલો બનશે, પણ બીજાનેય ખાવા બનાવશે.’

જે પોતે કહેવા જતી હતી, એ જ વાત ખાને મોંએથી જુદી દરિથી, જુદી ઢળે રચ્ય થઈ. ચારુ ઘડીસર તો મૂઠે બેવી થઈ ગઈ. તેનું અંગેઅંગ કંપી ઊઠ્યું, પણ થોડી જ વારમાં તેણે સ્વસ્થતા મેળવી લીધી ને બોલી:

‘એ તો મને ખબર નથી, પણ એમ હોય તોયે હવે એનો કશો ઉપાય રહ્યો નથી.’

ચારુના શબ્દોમાંથી નીકળતાં, અર્થ કરતાંયે તેના ચહેરાને આખરી રહેલા ઉત્કટ લાલો બેઈને માખાપ ચમકી ઊઠ્યાં. વર્ષોથી ખાંધેલી આશાઓની આલીશાન હમારત એકાએક એક સામટી પૂલી પડે ને માણસ જેમ બેગાકગો થઈ ચીસ ખાડી ઊઠે તેમ ચારુની બાથી ખૂસ પડાઈ ગઈ:

‘શું કહ્યું?’

આવી જ પરિસ્થિતિની ચારુએ અપેક્ષા રાખી હતી. એટલે તો ગભરાઈ તો ન ગઈ, પણ અત્યારે ને અત્યારે ચોખ્ખે ચોખ્ખી વાત કહી નાખવાનું સ્વાસ્થ્ય ગુસ્સાવી બેઠી. તો હળવેથી ઊગી થઈ અને ‘પછી વાત કરીશ’ એમ કહીને તેની ધૂંધવાઈ ઊઠેલી ખાને અને વિષાદપૂર્ણ ચિત્તનમાં ડૂબી ગયેલા:

આપને ત્યાં ને ત્યાં મૂકી બાજુના ખડમા આવી ગઈ

તે દિવસે તે વનમા કાગળની નિસ્તબ્ધતા છવાઈ ગઈ બહુ કાંઈ કામવાદીઓનું પગલ બનેલું ટોણું પગકામના ધગધગ એક એક હુમલો લઈ આવે, ને એ ઘરને તોડી, ફેંડી, માલમિલકત તૂટી ચારુ બચ અને પછી એ ઘરમા જેવી નિસ્તબ્ધતા ફેલાઈ બચ તેવી ફેલાઈ ગઈ સૌ ચૂપ થઈ ગયા

પણ જમે તેમ તોય ચારુ તેના માખાપની લાડકી ને વહલસોઈ દીકરી હતી. મોટા શ્રીમતેનું પુત્રીને વગવીને મન જિત પ્રતિષ્ઠા કમાઈ હેવાનો પ્રબળ લોભ તેમને હતો એ ખરું, પણ ચેતના એ લોભ ખાતર પુત્રાનું હૈયું ભાગી ન ખવની હદ સુધી બચ ખેલ્યા અધમ નડોતા ગરિભગના કમા મવન પછી તેમના હૈયા હળવા પડ્યા અને સવારે આ પીતી વખતે ચારની બાજે જ શાન્તિથી પૂછ્યું

‘મોટા, તું ગહેતી તોના કે પછી કહીશ, તે તે શું નક્કી કર્યું?’

‘જેનું બ’ જ બહુ ન સમજી ઠાચ તેમ ચારુ બોલી તેનો અરજ આટલું બોલતાયે જરા ખૂણ જોઈ

‘શું તે?’ રેણું

ચારુ ફિક્કું હસી-લચધી સરેલું, છતાં મોંહક, કાંઈ અનેરી દક્ષિણી ચળકી ગહેલું ‘એનું શું નક્કી કરવાનું છે, બા! એ તો નક્કી થઈ જ ગયેલું છે ને?’

‘પણ ચાર, દીકરી, એ તો ધૂની છે બાબા થઈ જશે એની ધૂનમા ને ધૂનમા, ને તને ગોખ બેઈએ છે એ આપણને કેમ પેસશે?’

‘એ ગોખ કરવાની રીત મરી ધૂન જ હતી ના?’ હસીને ‘એની અ બાબા થવાની ધૂનમા, મોજગોખ કરવાની મારી ધૂન તણાઈ

ગઈ ને બ, અ પછે સાદાઈથી જ રહ્યા છીએ ના? મને એની સાદાઈમા શે વાણે નહીં આવે’

‘પણ અમારા મનમા તો, મોટા, તું શ્રીમત થ, સુખી થા, એવી ઇચ્છા હતી. એટલે તે તગ બાપુને પેઆતુ નહે તું તે ય આટલે ખર્ચ કરી તને’

‘બા, બપુણ, એ તમારે ઉપજાગ તો જિંદગીમા નહીં ભૂલું ને એને બચો તો વાળી જ શી ગતે શકું? તમગ પ્રતાપે આટલું લાણવા ન પામી હોત તો મને જે મળ્યું છે એની કિંમત હું શી રીતે સમજત?’ એને પ્રતાપે તો આજે હું સૌથી શ્રીમત બની ગઈ જે તું સમજે ના બા, તો મારા જેડ કાઈ શ્રીમત જ નથી-આ દુનિયામા’

બા એની સામે તકી ગઈ ચાર તેની પાંચે ગઈ પેતના હાથમા બાનો હાથ લેતા બોલી

‘મને માફ કરીશ ને, બા? તારી આશાઓ ને સ્વપ્નો શે આમ તોડી નખ્યાં. પણ મરો કરો ઉપયોગ નથી ગઈ નહિતર કાંઈ વાતે તરુ મન શે ફલવ્યું છે?’ અને એટલું બોલતા ચારની આખમા અજાણિયા તણતણી રહ્યા

ત્યાં તો માત તું વત્સલ હૈયું પણ આખો વાટે પીગળી પશ્યું તેણે ચારને પોતાની સાડમા લઈ ક્ષીધી ને પોતાને વહાલલયો હાથ તેના મોપગ, માથાપગ, વાસ પગ પચવાગ લાગી આ સદ્દ દશ્ય બેઈને ચારુન પિતા સ્નેહલયો અવાજે બોલ્યા

‘કાંઈ હગત નહીં, મોટા! એ તો તરી બા પણ અમજશે તને મોખ્ખી હજી તો ભૌતિક સપત્તિ મેળવવા, પણ સર્વ આવી આધ્યાત્મિક સપત્તિ અને આ સાદું પણ મોટામા તો નથી જ ગયું, લાભમા જ વયુ છે’ અને સો હસી પડ્યા-ચરની બા પણ

૩. બેહાર લાલ લલ્લુમાઈ પર.ખ

સહેલ પૂછે છે : 'સગરરાજને ૬૦,૦૦૦ પુત્રો હોઈ કહેવાય ? જહનુરાજને જવાને પી ગયા એ શું રાજ્ય છે ?' ખરી વાત તો એ છે કે આ એક રૂપક-કથા છે. લેખકે આ પ્રસંગે વ્યવહાર અર્થે સાથે આવી

જંગલો રવળમાંથી ઉપરી શિવજીની જટામાં ઝિલાવાનું ને ત્યાંથી પાછું પૃથ્વી પર વહી આંતે ખારા સમુદ્રને મળવાનું, એ કથાથી આજે કોણ બળતણ છે ? બહુ દરિયા આ પ્રસંગે 'વિવેકપ્રદાન' ભવતિ વિનિપત્તઃ શતમુખઃ. 'વિવેકપ્રદ' થયેલાને બધીયે દિશામાંથી વિનિપાત થાય છે' કહી કહેવતરૂપ બતાવ્યા છે, પણ જંગલોરણ સંબંધે આજની વિવેકશુદ્ધિ કહે ? ગંગાજીરે શિવજીને જટામાં સમાવી એ તે કેવું સુંદર રીતે રજૂ કર્યા છે.

૭ દના જમાનામાં ગંગાનદીનું નામ નથી. આ નદી લગીરથરાજ લાવ્યા તેવી કથા શ્રીમદ્ ભાગવતના નવમા સ્કંધના અધ્યાય આઠ-નવમાં છે. દ્વંકમાં એ કથા નીચે પ્રમાણે છે :

'અયોધ્યાના રાજા સગરને સાઠ હજાર પુત્રો હતા. રાજા સગરે અશ્વમેધ યજ્ઞ આરંભ્યો. તેમાં ઇંદ્ર અશ્વને ચોરી ગયો. આની શોધમાં રાજાના સાઠ હજાર પુત્રોએ, પૃથ્વીને ઠેકાણે-ઠેકાણે ખણી કાઢી, અને મોટા સાગરો બનાવ્યા; છતાં પૃથ્વીમાંથી ઘોડો જલ્યો નહીં. આમ ઘોડાને શોધતાં તેઓ (ગંગા-ના ઉપસાગર આગળ) ગંગાસાગર આગળ (કે જ્યાં ગંગાજી સાગરને મળે છે ત્યાં) આવ્યા ને ત્યાં ઘોડાને બાંધેલો જોયો. પાસે જ કપિલ-મુનિ તપ કરતા બેઠા હતા. ઘોડાનો આ જ ચોર છે એમ ધારીને, સઘળા હથિયાર ઉઠાવી કપિલમુનિને મારવા હેઠ્યા, પણ કપિલમુનિએ નેત્ર ખોલી તેમને બાળી મૂક્યા.

સગરરાજને આ ખબર પડી. તેણે પેતાના પૌત્ર અંશુમાનને અશ્વ બોળવા માટે મોકલ્યો; જેણે આવી કપિલમુનિની અનેક-ગિધ સ્તુતિ કરી. આથી કપિલમુનિએ કહ્યું : 'આ તારા બળી ગયેલા કાકાઓને ગંગાનું જળ મળશે તો જ મુક્તિ પામશે, ખૂબ કશાપી તેઓને મુક્તિ મળશે નહીં.' (અ. ૮,

શ્લોક ૨૯)

અંશુમાન ઘોડાને લઈને પાછો ગયો ને સગરરાજ અંશુમાનને રાજ્ય સોંપી વનમાં ગયા.

રાજા અંશુમાને ઘણા કાળ સુધી ગંગાજી લાવવા તપ કર્યું અને તેમાં જ મરણ પામ્યા. અંશુમાનના 'પુત્ર' દિલીપે આ પ્રયત્ન ચાલુ રાખ્યો, ને તે પણ તેમ કરતાં મરણ પામ્યો.

દિલીપના પુત્ર ભગીરથે પણ દાદા તથા બાપના પ્રયત્નને ચાલુ રાખ્યો, ને તેને ગંગાજી પ્રસન્ન થયાં.

ગંગાજીએ કહ્યું, કે 'મારા વેગને કોઈ ધારણુ કરનાર નોઈએ, નહીં તો પૃથ્વી ફાડીને પાતાળમાં જતી રહીશ.' (અ. ૯, શ્લોક ૪) ભગીરથે કહ્યું : 'સદાશિવ તમારા વેગને ધારણુ કરશે.' ને તેણે સદાશિવનું આરાધન કર્યું.

સદાશિવે ગંગાજીના વેગને ધારણુ કર્યો ને ગંગાજી શિવજીની જટામાં સમાઈ ગયાં. ભગીરથે સદાશિવની સ્તુતિ કરી, બેથી જટામાંના ઘોડા વાળને આઘા કરી ગંગાજીને જવા દીધાં.

આગળ સારા વેગવાળા રથમાં બેસીને જતા ભગીરથ ને પછવાડે ઘોડાતાં ને દેશોને પવિત્ર કરતાં ગંગાજી ચાલ્યા આવે છે.

• વચમાં જહુનરાજ તપ કરતા હતા તેમણે અવતા ગંગાજીને એક અજલિમાં મી દીધા હાગીયે પૂણી પ્રર્થના કરી ત્યારે જહુનરાજએ પેતાની જગ્યા ધીરને ગંગાજીને જવા દીધા.

અ ગંગાજીએ ખળી ગયેલા સગર-રાજાના પુત્રને નગદાન્યા ને ગંગાજીના સ્પર્શ માત્રથી બધા સર્ગલોક પામ્યા.

*

ઉપર મુજબની કથામાં કેટલીક શકાઓ થાય છે.

(૧) સાઠ હજાર પુત્ર હોત હશે?

(૨) અશ્વમેધના ઘોડાને મેધવા અઠ હજાર વીરાએ પૃથ્વી કેમ ખેંચી?

(૩) ઘોડે કઈ પૃથ્વીના ગર્ભમાં તે સતાયેલા હોય?

(૪) ગંગાજીને ને અશ્વને શે સખધ?

(૫) મહાશિવે જટ મા ગંગાજીને સમવી દીધા ને જટન ઘોડા વળ અથવા ડગી ગંગાજીને જવા દીધા, એ તે કેવું?

(૬) જહુનરાજ ગંગાજીને મી ગય, ને જગ્યા ધીરને ગંગાજીને બહાર જવા દીધા એ વાત માન્યામાં આવે?

ઉપર મુજબની શકાનું સમાધાન, આ કથાને અધુનિક રૂપમાં સમજીએ તો આમાં અશ્વને વૃષ્ટિ (વજ્ર) સમજવી અને તપને મહેનત કે પ્રયત્ન સમજવો શક્ય છે?

વેદન જમાનામાં હતી હિમાલય અને દક્ષિણે વિંધ્ય યજ, એ બેની વચે આવેલા સપ્તજ પ્રાંત, બિહાર ને બંગળની જગ્યાએ સમુદ્ર હતાં હાજે કરી એ જમીન લેથી આવી ને હાલ છે તેવા હિંદુસ્થાન થયો.

નહીએ સિધુ ને મગધવતી હતી અનેક નાની નહીએ હિમાલયમાંથી નીકળી દક્ષિણ તરફ વહેતી, પણ આ નહીએને કોઈ ગોટી નહીને આધાર ન હતો કે જે તેમના પાણીને

સમુદ્ર સુધી પહોંચાડે આથી આ નદીએ ના વહેણ સુકઈ જતા હતા કુઠકાળ તે જમાનામાં મોટામોટા પહોળા જળ વિના જમીન વેગન ખનતી.

અથેધ્યામાં તે વખતે સગરગાજા હતા પ્રજાને પ્રત્યક્ષ ગણી ગણ્ય કરતા હતા વૃષ્ટિ થાય તે માટે તેમણે અશ્વમેધ યજ આરબો, (અશ્વ કહેતા પાણી) પણ વૃષ્ટિને મેલગળ્યે (હન્દ્રે) અટકાવી દીધી.

કુદગત આગળ ખીજે શે ઉપાય ચાલે? પેતાની પ્રજા જે સાઠ હજારની હતી, તેમને સગરગાજાએ અશ્વ(પાણી)ની મોંઘ કરના કથ્ય.

પાણી પૃથ્વીના ગર્ભમાં હોય છે, ગાણી આ સાઠ હજાર વીરાએ પૃથ્વીને ચોળ્ય રાજો એ હી ને મોટા સાગર જેવા તળાવ બાધ્યા, કે જેથી કદાચ વૃષ્ટિ થાય તો આ તળ વે મા સંગ્રહાયેલા પાણીથી નહેરો દ્વારા ખેતી થાય ને જમીન કીકી થાય.

કહે કે આ વીરાએ સાત સાગર જેવા મોટા તળ વે બધુમા ને તે ખેલતા, બાધતા, તેઓ ગંગાસાગર કે જ્યાં ગંગાજી સમુદ્રને મળે છે તે જગ્યાએ કપિલમુનિનો આશ્રમ હતો ત્યાં આવ્યા ત્યાં તેમણે સમુદ્ર બોલો- પાણી બેધુ-પણુ તે પ્રાર હવે મીક જળ નુ મળતુ શુ મો લઈ પાછા જણુ? એ વિચારે હતાશ થયેલા તે બધાય વીરે ત્યાં ખળી મૂચ્યા અ વાતને લાગવતનો ટેકો છે તેમાં લખ્યું છે (મ ૮, શ્લોક ૧૧-૧૨) કે 'જેએનાં બુદ્ધિ ઉદ્ધે હરી કીધી હતી, તેવા એ સવળ પુત્રો ખોતના શરીરમાંથી નીકળેલા અગ્નિથી કાણુ માત્રમાં લગ્ન થઈ ગયા.'

તે પછીના શ્લોક ૧૪માં લખ્યું છે કે 'આ ગજકુમારો કપિલમુનિના હોધથી મૂચ્ય નથી, કેમકે 'સાપ્તયજ્ઞનના પ્રભુતા, અગ્નિવત થયેલા' કપિલદેવજીને શત્રુ ને મિત્રનો ભેદદષ્ટિ થવી શી રીતે સહવે?' વગેરે.

કપિલદેવજીએ આ હકીકત સગર-રાજાને પહોંચાડી. સગરરાજાનો પૌત્ર અંશુ-માન આ હકીકતથી માહિતગાર થવા ગંગા-સાગર આગળ આવ્યો. ત્યાં કપિલદેવજીએ સલાહ આપી કે તારા કાકાઓ જે પ્રયત્ન કરતાં મૂચ્યા, તે પ્રયત્ન તું-ચાહુ રાજા ને તેમાં ફળીભૂત થતાં તારા કાકાઓની સદ્ગતિ થશે.

આ પ્રયત્ન તે જળથી તેમના દેશને સીંચવાનો હતો તે. જળનું સ્થાન પૃથ્વીમાં છે ને પૃથ્વીને તો ખાણી બોઈ, ને તેમાં નિષ્ફળતા મળી. તે હવે તમે હિમ(ખરફ, જળ)નું સ્થાન હિમાલય છે, ત્યાંથી કોઈ જળપ્રવાહ (ગંગાજી) તમારા પ્રદેશમાં થઈ સમુદ્ર સુધી લાવો તો જ મરનારને શાંતિ થશે.

સુનિતું વચન માથે ચઢાવી પ્રબલત્સલ રાજા અંશુમાને હિમાલયમાંથી વહેતા હિમ-પ્રવાહને (જે. ષ્વેસિચર) કોઈ અનુકૂળ રસ્તે વાળી લાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

આ પ્રયત્ન કરતાંકરતાં રાજા અંશુમાન દેવલોક પામ્યા. તેમના પુત્ર દિલીપે અધૂરા રહેલો પ્રયત્ન બરી રાખ્યો ને તેમનો પણ આ કાર્ય કરતાં દેહ પડ્યો.

આમ બબ્બે પેઢીઓ જેટલો કાળ હિમાલયના હિમપ્રવાહોનું નિરીક્ષણ કરવામાં જતો રહ્યો.

રાજા દિલીપનો પુત્ર ભગીરથ રાજગાદીએ આવ્યો. બાપદાદાનાં અધૂરાં રહેલાં કાર્ય પૂરાં કરે તે જ સુપુત્ર ગણાય, એ ન્યાયે, બંબે પેઢીઓના અનુસારથી માહિતગાર થયેલો રાજા કૈલાસ આગળના હિમપ્રવાહને નીચે લાવવા કટીબદ્ધ થયો.

‘ભગીરથને ગંગાજી પ્રસન્ન થયાં ને દર્શન દીધાં’ એમ (ભાગવત અ. ૯, શ્લોક ૭૩માં) કહ્યું છે, તે એ જ કે ભગીરથે પ્રહરો નિશ્ચય કરી લીધા કે આ જ હિમ-પ્રવાહ મારે લઈ જવાનો છે ખાંજે નહીં.

રાજાએ વિચાર કર્યો કે હિમાલયથી ઠેઠ ગંગાસાગર સુધી પાણીનો અખંડ અતૂટે પ્રવાહ વહે એ માટે મોટામાં મોટો હિમ-પ્રવાહ વળાય તો જ નદી વહેતી રહેશે, નહીં તો અધવચમાં જ નદી બંધ થઈ જશે, ને બબ્બે ત્રણત્રણ પેઢીની કરાયેલી મહેનત-તાપશ્ચર્ય નિષ્ફળ જશે.

આથી જ મોટો હિમપ્રવાહ રાજાએ કૈલાસ ખાણી વાળ્યો, પણ કૈલાસ આગળની પર્વત-ની છાંડી કરાડમાં આ પ્રવાહ પૂરો સમાઈ ગયો. અર્થાત્ મહાદેવજીની જટામાં સમાઈ ગયો. x

રાજા ભગીરથ આથી નિસ્તસાહ ન થતાં આ જળ છાંડી કરાડમાંથી ઊલસાઈને પણ આવશે એ ઇતેબરીએ થોડો કાળ વિતાવે છે, ત્યાં તો ઊલસાતા પાણીનો પ્રવાહ શરૂ થાય છે; અર્થાત્ શિવજી જટામાંથી ગંગાજીને જવા દે છે.

વર્ષોની શોધે નિશ્ચિત કરેલાં મુર્ખે આ પ્રવાહને વાળવામાં આવે છે. આગળ ભગીરથરાજા રથમાં બેસી પવનવેગે ચાલી-રહ્યા છે ને પાછળ ગંગાજી વેગભર્યાં આવી રહ્યાં છે. રસ્તે જહ્નુરાજા મોટો બંધ બાંધી રહ્યો હતો, કે જેથી ચેમાસાનું પાણી રોકાઈ મોટું તળાવ થઈ શકે. કર્મસંજેજે ગંગાજી આ જ રસ્તે આવ્યાં ને આડો બંધ બાંધેલો હોવાથી, બધું પાણી ત્યાંથી પાછું ઠેલાયું, અર્થાત્ જહ્નુ-રાજા ગંગાજી પી ગયા.

ભગીરથરાજાએ જહ્નુનું સમજાવ્યું. ચાલી જહ્નુરાજાએ પોતાની બાંધેલા બંધમાંનું એક

x આ સ્થાવ ત્રગારીથી ઉતરે છે. જ્યાં ખરફ સહિત પાણીનો મોટો પ્રવાહ બેઠે મોટી કરાડમાં પડે છે. અને તેના ઊડતા બળશુભી આ બળાએ પુષ્કળ ધુમ્મસ જેવું રહે છે, અને ત્યાં સૂર્યકિરણ પડવાથી યારીના મનની જેવી-લાવના હોય તેવા આકાર આ ઊડતા ધુમ્મસમાં દેખાય છે.

પન્નાણુ હિવાડી (કાલ ચીરી) પાણી જવા હીલુ
-આ જગ્યાએ ગંગાજી બાંધેલી કહેવાય છે

સ્વાધી ગંગાજી આગળ ચાલ્યા ને ગંગા-
-સાગર આગળ સાગરને મળ્યાં સફળ થયેલા
પતિશ્રમથી પિતૃઓ સતોષ પામ્યા ને સ્વર્ગ
ગયા

ભગીરથગંગાએ ગંગાજી સાથે આર્યા
વર્તને દુષ્ટાળગણિત કર્યા અને અજાણના
વહેણને ગમેતા પાણુ એવો થોડોસો કે અનેક
બલના ખનીજ ને ઔષધોથી ભરેલા ગર્ભમા
થી વહેતા ગંગાજળમા ડાઢને ગાંગવાનો ગુણ
ને મેલનેદુઢ કરવાનો ગુણથયા ઔષધની ગુજ
સારે એટલા ગુણો ગંગાજળમા સંગ્રહ થ

આ મહા ન પ્રયત્ન ભગીરથગંગાએ કર્યો
તેને અમા કવ્વા એગ્લે મેટા પ્રયત્નને
'ભગીરથ પ્રયત્ન', 'ભગીરથ કામ' કહેવા
-મા આવ્યુ-પાવે છે

હિમાલયમા અનેક નદીઓ ગંડકી, ગોમતી,
ગોગ્રા, કુસી વગેરે ગંગાનાંદીને મળી સનાથ થઈ

મનુનાંદી પણ આ જ અગ્રસામા વહેતી
-થઈ અને એ પણ ગંગા ક્રિતીપને જેમના પિતા
અ શુભાનની પર્વોની મહેનલતુ હે થ પગિણુ મ
હોય, ને પગિણુ મ બેતા પહેલા તેએ ગુજરી
ગયા હેલ

• પહેલા સગ્વતીનહી હિમાલયમાથી
નીકળી મલ પપાટણુ આગળ સમુદ્રને મળતી
-હોલ આ નહી વહે છે પણ અધવચમા પ્રવાહનુ

જે ન હોવાથી સુકાઈ જાય છે

હા હિંદ સગ્વતી જે આ નદીના (સગ-
સ્વતી) ગૂળની તપ સ કાં વે અને કાંઈ મેટો
જગ્ગે હિમપ્રવાહ ન હોતેવી શિખગાથી વળી
આપે, અગ્ગ તો સતલજનદીને આ નદીમા
વળી દે તે આ નદી પહેલાની જમ ચાહુ
થાય ને પતિયાળા, ખીકાને, બેધપુર આગ
ળના ગગપાટકના-ગગપુતનાના પાણુને
લીલા કરી કચના પાણુને એક જગ્ગ તળાવ
બનાવી, આગળ વધી, કાઠિય વાડને થીધી
પ્રલામપાટણ (સોમન થ પાટણ) આગળ
સમુદ્રને મળે, તો હિંદની અનાજપાણીની
પડતી તણુને પહેાથી વળાય

પતિય ગાથી માર્દને છેક દક્ષિણે સોમનાથ
પાટણ સુધીને પ્રદેશ સપાટ મેદાન જેવો છે
ને સમુદ્રની સપાટીથી ૬૦૦ ફૂટ જ ઊંચો છે
તેનો ટાળ દક્ષિણુને છે અને નદીએ ના મવાહુને
એકવગ વહ્યા કે પછી જે તની મેળે પળી
દાળવળી જગ્યાએ વહેતુ થઈ જાય છે ને
વહેણુ ચોતની વટ પાડી દે છે

સુએગની નહેર પનામા નહેર બગેરે
નહેરે જમીન જોહીને સમુદ્રને જોડી દીધેલી
છે એ થણુ મહા ન પ્રયત્ન જ છે

હિંદ સગ્વતી હાલમા હિમાલયન ખગ્ગનુ
'સગ્વે' કા વવ હચા ગણે છે બો આ 'સગ્વે'
કગના સમિતિને સગ્વતીનદીને ફરીથી સજ
વન કવવુ કામ સોપાય તો એક અમગ કામ-
મહાન સે કોપયોળી કામ નાય

★

એક નાની મળામા એક વધા ચોતાની જ વાવ જધી દહેવા જાયો

'હું હારમોનિયમ જગાડા જણુ છું સિવાય ૨૨ મારે હાથ સંકલ જોડો છું નવલક્યાઓ લણુ
છું હું રમજી વાલોઓ સહી સજ કે હું પ્રોટર હાલી રાકુ છું હું જાગવાનું ખીજુ કામ કરું છું એક
-સ્વને હું ચિન્તક તરોફે પણ કામ કરું છું'

એક શ્રોતા વચ્ચે બોલી શકાયો 'દે દુઢ' વાં તમે કેટલા જમા છો ને સાસજનારા કેટલા બોલા છો !'

×

અ. રે. ૨. ૨. ૫૫

ડો. સૌભાગ્યચંદ લ. ખાવે. ૨.

આદરે, દત્તનિશ્ચયી અને અરે પોતાના આદારવિહારમાં નિયમિત રહે ને ઈદિયોનો અથોગ, અતિથોગ કે મિથ્યાથોગ ન કરે તો શરીરરવાસ્થ્ય આપ્ત કરવું એ દેઠવી સહેલી વસ્તુ છે. શરીરના દરેકદરેક અવયવની વંદુસ્તી કેવી રીતે સાચવી શકાય તેની અહીં વિચારણા થઈ છે.

જગતમાં દરેકે દરેક મનુષ્યમાં કોઈ પણ પ્રકારની કર્તવ્યભાવના હોય છે.

કોઈ ખૂબ પૈસા કમાવો અને તેનો સંગ્રહ કરવો એને પરમ કર્તવ્ય માને છે; કોઈ રૂઢિગત ધર્મપ્રણાલિકાઓ પ્રમાણે જીવન વિતાવવું એને કર્તવ્ય માને છે; કોઈ મનુષ્ય-સેવા કરવામાં, કોઈ દેશસેવા કરવામાં તો કોઈ જ્ઞાતિસેવા કરવામાં કર્તવ્ય માને છે.

આ રીતે દરેક વ્યક્તિમાં કર્તવ્યભાવના હોય છે. ભલે તેના પ્રકારો જુદાજુદા હોય; પરંતુ આ બધા પ્રકારનાં કર્તવ્યોથી સંપૂર્ણપણે સિન્ન અને છતાંય બધા મનુષ્યોએ બળવવા જેવું એક મુખ્ય કર્તવ્ય છે; અને તે છે, તંદુરસ્તી ટકાવી રાખવાની સતત કાળજી.

આપણા કમલાએ આજે આપણે પૈસાને જ મહત્ત્વ આપ્યું છે. આપણી તંદુરસ્તી ટકાવી રાખવા માટે પણ પૈસા વડે આવતી દવાઓ ઉપર જ આધાર રાખતા થયા છીએ. સેંકડે મેવું ટકા મનુષ્યોને પોતાની તંદુરસ્તીની પડી નથી અને છતાંય જો આ વાત તેમને કહેવામાં આવે તો કહેશે કે ‘અમે દર વર્ષે આટલા બધા રૂપિયા ખર્ચાને ‘વિટામિન્સ’ લીવર’ની બનાવટો, ‘કેલસિયમ’ વગેરે વાપરીએ છીએ; અને ડોક્ટરોનાં બિલ ભરીએ છીએ તો તમે કેવી રીતે અમારા ઉપર આવો અથોગ્ય આદેશ કરો છો ?’

એમ કહેવાય છે, કે આ દુનિયામાં એક સાત માત્રપિતા ખરીદી શકાતાં નથી, તે સિવાય બધી વાતે માનવી મેળવી શકે છે, પણ પરંપરાપ્રાપ્ત આ દહેવતમાં સુધારો થવો જરૂરી છે. કોઈની બક્ષિસ-થી, દ્રવ્યથી, નોકરચાકરથી, વાડી ને વજ્રાથી, કે આલીશાન મહેલોથી પણ આરોગ્ય પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી; અને છતાં માનવી સભાન રીતે અપ્રત્યક્ષ

ખરેખર તેમની વાત પણ ખરી છે. તેઓ પોતાની કમાણીમાંથી સારો ભાગ દવાઓ પાછળ ખર્ચે છે. કસાકોના કસાકો તે પીવા પાછળ ખર્ચે છે. પોતાના શરીરમાં ઇન્ફેક્શનની સોયો ઘોચાવે છે; અને એ ઉપરાંત ઘણું-ઘણું કરે છે.

પરંતુ આ બધી પ્રવૃત્તિ તો માંદા થયા પછી સીબ થવા માટેની છે; અને તે તો દરેકે કર્યું જ છૂટેકાં; કારણકે કોઈને માંદા રહેવું ગમતું જ નથી. એટલે આ બધી પ્રવૃત્તિને સાબળ થવાની કાળજી કહી શકાય.

પરંતુ આપણે જો સાબળ થવાની કાળજીમાં થતા બખણનો, પૈસાનો અને મહેનતનો વ્યય બચાવવો હોય અને માંદગીમાં ભોગવવી પડતી પીડામાંથી બચવું હોય તો સાબળ રહેવાનું જ્ઞાન મેળવવું જ જોઈએ, અને તે અનુસાર જીવન જીવતાં શીખવું જોઈએ. એકવાર જો આપણે તંદુરસ્ત રહેવનો નિશ્ચય કરીએ તો ખરેખર એ કાર્ય ખડું અવરનું નથી.

દરેક ઈદિયોનો સમયોગ કેળવવો : દરેક ઈદિયોના અન્ય વસ્તુઓ સંધેના સંબંધોના ચાર પ્રકાર છે : અયોગ, અવિયોગ, મિથ્યાયોગ અને સમયોગ.

અયોગ એટલે પથ્ય+ વસ્તુઓનું પણ + પથ્ય એટલે અવ્યય વસ્તુ-માદક આવે એવી વસ્તુ, અપથ્ય એટલે પ્રતિફળ વસ્તુ-માદક ન આવે એવી વસ્તુ.

પૂરતુ સેવન ન કરતુ તે આ પ્રમાણે જરૂરી વસ્તુઓનું પૂરતુ સેવન ન કરવાથી ઇન્દ્રિયોને વિકલ્પ અટકી બાક છે અને પચિપુમે ઇન્દ્રિયો નિર્બળ બને છે . .

અતિથેજ એટલે પચ્ય વસ્તુઓનું અતિ સેવન કરતુ આ પ્રમાણે કળ્યાથી ઇન્દ્રિયોને ચેતાની શક્તિ કળતા બધારે કમ કરવ પડે છે, અને તેથી તેને ઘમણી પડેાચે છે અને ઉપર તે નિર્બળ થાય છે

મિથ્યાથેજ એટલે અપચયનું સેવન આ પ્રમાણે કળ્યાથી-ઇન્દ્રિયે ખસે ચેતાની શક્તિ ખડગના અને અથોગ્ય કમો કળવાથી ઇન્દ્રિયો વિકૃતિ પામે છે

અમથેજ એટલે પચ્યનું સમપ્રપુ (શક્તિ-પૂર્વક) સેવન આ પ્રમાણે ઇન્દ્રિયો પાસેથી યોગ્ય કામ લેવાથી અને શક્તિની મર્યાદા માન્યવાથી ઇન્દ્રિયે વિકલ્પ પામે છે-ધીમે-ધીમે તેમની શક્તિ વધે છે અને નારોગી ગટે છે.

ઉપર શરૂઆતમા ખતાવેલ ઇન્દ્રિયેના ત્રણ પ્રકરના યેગથી ઇન્દ્રિયે નિર્બળ, રોગી અને વિકૃત થાય છે, જ્યારે છેલ્લા ચોથા યેગથી ઇન્દ્રિયોને વિકાસ-બળવૃદ્ધિ અને નીરાગિતા પ્રાપ્ત થાય છે

પાચેય જ્ઞાનેન્દ્રિયોના અયોગ, અતિયોગ અને મિથ્યાયોગ દ્વંદ્વમા મુકવા હોય તો અપ્રમણે આવે

ઇન્દ્રિયો	અયોગ	અતિયોગ	મિથ્યાયોગ
અક્ષુ	આખજાધ કરીને બેસી રહેવું, આખો હાથ છતાય તેને આખો ઉપર પાટા બાધી રાખવા અધારી કાઢીમાં પુરાઈ રહેવું, બહુવાચ્યા કરવું અને બહાગ ખુદતામા જઈ ફરતી વસ્તુઓ જોવાની ટેવ ન રાખવાથી, દૂર જોવારો અયોગ થાય-પરિણામે દૂર જોવાની શક્તિ ધીરેધીરે નાશ પામે	આખો હાથ છતાય તેને આશમ આધા વિના વાચ્યા કરવું, ચૂચ્યા કરવું વગેરે, સિનેમા જોતી વખતે જણવતી ચિત્રો પસાર થતા હોવાથી આખોને મટમટાવવા પડે, તેથી અતિયોગ થાય છે	સૂર્ય સામે જોવું, બહુ જોરદાર વીજળી-દીવા સામે જોવું, બહુ તેજદાર વીજળી-દીવાના અજ્ઞવાળામા એવી રીતે વાચવું કે જેથી તેનો પ્રકાશ ચોપડી સાથે અથડાઈને આખોમા પડે, જેથી દીવા સામે જોવા બરાબર મિથ્યા-યોગ થાય.
શ્રોત્ર	જ્યા અવાજ ન હોય તેવી જગ્યાનો જણ મ બવ નથી, પરંતુ મોઈ માણસ પૂમગ રાખે તો તેનાથી અવાજનો અયોગ થાય	જ્યા ત્રિસ-રાત્રિનો મોટો બાગ અવાજ થવા મરતો હોય તેવી જગ્યામા વખવાથી અવાજનો અતિયોગ થાય	તોપોના અવાજ સાંભળવા, દીવાસળીથી ખોતરવું, નહાની વખતે કાનમા પાણી ભરાવા દેવું
નાક	મુગધ અને દુર્ગંધનું આગત ત્વ દરેક જગ્યાએ હોય છે, માટે તેનો અયોગ સમજે નહીં છતાં મુગધ અને દુર્ગંધ પાર ખવા પ્રત્યે બેન્દ્રકાર રહેવાથી અન્યયોગ થાય	દુર્ગંધ અને મુગધના અતિ સંવસનમા રહેવું	અતિ ઉચ્ચ વસ્તુઓ સૂઘવી, ઝેરમિશ્રિત હવા સૂઘવી

જીભ

જીભને બહુ લાંબો સમય એક જ રસ (મધુર, અમ્લ, દાહક વસ્તુઓ ખાવી; અતિ એક જ રસવાળો ખોરાક લવણ વગેરે) લાંબો વખત ગરમ-અતિ ઠંડી વસ્તુઓ આપવાથી ખીખ રસોતો લેવાથી તેનો અતિયોગ થાય. ખાવીપ્રવી, અયોગ થાય.

આમર્ષ

આમર્ષી હમેશાં હવા સાથે તદ્દન ખુલા શરીર રહી કરવું; બહુ ગરમ પાણીથી ઠાઠવું; સંબંધમાં આવવી બેઠકે એ. ટાઢ, તડકો તમા હવામાં ખુલા બરફથી ઠરી જવું. કાચનું કાપડ પહેરવાથી તેમાં શરીર લાંબો વખત રહી કરવું. છિદ્રો નહોવાથી હવાનો અયોગ થાય; ટાઢ, તડકો અને પવનનું ગરમ સેવન ન કરવું.

હવે આપણે આપણું લક્ષ્ય સમયોગ વિસ્તારથી બેઠકે એ: સમયોગ એટલે બરાબર યોગ્ય ઉપયોગ-એટલું જ નહીં; એ ઉપરાંત ઇન્દ્રિયોને ચોતાની શક્તિ, સાચવવામાં અને વધારવામાં ઉપયોગી હોય તેવી વસ્તુઓનો યથાનિયમ ઉપયોગ કરવો તે. અને તે બધું પણ દરેક મનુષ્યની દરેક ઇન્દ્રિયની શક્તિ અનુસાર થવું બેઠકે; એટલે દુકંમાં આપણે આપણી ઇન્દ્રિયોને સાચી રીતે અને શક્તિ અનુસાર વાપરીએ; તેની શક્તિ સાચવી રાખવામાં મદદકર્તા વસ્તુઓનું યથાનિયમ સેવન કરીએ તો તે સમયોગ કહેવાય.

અક્ષુ: આંખનું કામ દર્શનનું છે. એટલે આંખો વડે કુદરતે રચેલી દૂરની તેમ જ નજીકની વસ્તુઓ બોલી બેઠકે. પરંતુ તેમ કરવાં આંખ જરા પણ જોયાથી ન ન બેઠકે. અને જ્યારે જ્યારે થાકે જેવું જણાય ત્યારે ત્યારે એકાદ મિનિટ સંપૂર્ણ બંધ કરીને આરામ આપવો બેઠકે. આંખ કુદરતી રીતે જ તેની ઠીકી ચારેબાજુ ફરી શકે તેવી ગોઠવણવાળી છે. તો આંખને એકી નજરે એક જ વસ્તુ ઉપર તાકી રહીને સ્થિર ન કરવી. આંખુબાંજુની તેમ જ ઉપર નીચેની વસ્તુઓ બેવા માટે આંખને બહુ ન ખેંચતાં સાધાસાધ ડોકીને પણ વાળવી-જેથી આંખને અતિશ્રમ પડે નહીં. ભરતો-ચૂંચતો

આંખને ભરતો સાથવા શુધાતી વસ્તુ ઉપર સ્થિર ન રાખતાં સાચવી સાધેસાધે ફેરવવી. તેવી જ રીતે રેડિયો કાંતતાં આંખને ત્રાક ઉપર સ્થિર ન કરતાં પૂણીની સાધેસાધે ફેરવવી. ચાલતી વખતે જમીન આપણી સામી દિશામાં સાક્ષી બન્ય છે અને વાંચતી વખતે છાંટી-ઓ ડાબી બાજુએ સાક્ષી બન્ય છે તેવી ધાગણી-કલ્પના-સમવાધી આંખની તંદુરસ્તી વધે છે.

દષ્ટિ શીત-સાત્ત્વ્ય છે એટલે કે ચોંને ઠંડા શુણ્ણવાળી વસ્તુઓ અનુકૂળ છે અને ગરમ શુણ્ણવાળી વસ્તુઓ પ્રતિકૂળ છે. માટે તેની તંદુરસ્તી ટકાવી રાખવા માટે ઠંડા શુણ્ણવાળી વસ્તુઓ સેવવી: જેમકે ઠંડું પાણી છાંટવું, આંખોને ઠંડક આપનાર હીલા રંગની વનસ્પતિનું નિરીક્ષણ કરવું વગેરે.

કાન: કાનનું કામ સાંભળવાનું છે. નાન-પણમાં કાનની શક્તિ બહુ ખીલી હોતી નથી. તેથી બાળકો બહુ મોટા અવાજ સાંભળવાથી બીએ છે. માટે કાનને ધીરધીરે અવાજ સાંભળવાની ટેવ પાડવી બેઠકે. વળી દર અઠવાડિયે કાનમાં મીઠા તેલનાં ટીપાં પાડવાં; કારણકે તેના પડવાને રોડેન થવાથી તે મજબૂત થાય છે અને સાંભળવાની શક્તિ વધે છે. તેમ જ વધારાનો મેઘાછૂટો પડીને ઉપર આવી બન્ય છે.

નાક: નાકનું કામ બુદ્ધિજીવ પ્રકારની ગંધો

પારખવાનું છે સારું નાક હોય તો બધા જ પ્રકારની સુગંધો અને દુર્ગંધો પાગળી શકે અને તેનું વિવરણ કરી શકે માટે હમેશા આપણા સસર્ગમાં આવતી વસ્તુએ તો ગંધથી આપણે પરિચિત ગંધેનું જોઈએ, પરંતુ તેમ કરતા બહુ ઉચ્ચ ગંધ હોય અથવા અતિ દુર્ગંધ હોય તો તેમાંથી બચવું જોઈએ.

જીભ જીભનું કામ જીભનું સ્વાદોને પારખવાનું છે તેને અવારનવાર ધોવું જોઈએ—મધુર, અમ્લ, લવણ, કટુ, તિક્ટ અને કષાય—નું આસ્વાદન કરાવવું જોઈએ અને તેના ઉપર બળતો મેલ દૂર જ સાફ કરીને સરીરીતે કાઢવા જોઈએ, કારણકે તેમ કરવાથી જ્ઞાનતત્ત્વોના મુખ ખુલ્લા ગંધે છે અને તેનું કાર્ય ખરાબ થાય છે.

ચામડી : ચામડીનું મુખ્ય કામ સ્પર્શ પારખવાનું છે, તે ઠંડાપણું, ઊંઘાપણું, ખડબચકાપણું, સુવાળાપણું, તીક્ષ્ણતા, જુકાપણું વગેરે સ્પર્શ મત્રથી જાણી શકે છે ચામડીને સફુરત ગણવા માટે હમેશા તેલનું મર્દન અને તે પછી ચણાનો લોટ, હળદર વગેરેના મિશ્રણથી ઉદ્ભવર્તન કરવું જોઈએ.

આ રીતે આપણે પાંચ જાને ટ્રિગેના અયોગ, અતિયોગ મિથ્યાયોગ અને સમયોગ બેમાં હવે આપણું અવયવે વિષે પણ એ દૃષ્ટિએ કાંઈક વિચારીએ.

હોજરી હોજરીનું કામ માસી રીતે ચવાઈને આવેલા જોગકને પચાવવા માટે પાચકરસને આવ કરવાનું છે અને પછી તે આવ સાથે જોગને બગાડી મિશ્રિત કરીને ધીરેધીરે આગળ ધકેલવાનું છે જે આપણે આપણી હોજરીને નિયમિત રીતે અને પ્રમાણસર જોગક આપીએ તે ધીમે ધીમે તેની શક્તિ ખીલે અને તે વધુ જોગક સંગ્રહવા માટે તેમ જ પચાવવા માટે શક્તિવન થાય.

પરંતુ જે આપણે હોજરીની માત્રા કરતા પણ ઓછા જોગક લઈએ અથવા તો હોજરી સપૂર્ણ તદુરસ્ત હોવા છતાં ઉપવાસ કરીએ તો ધીમેધીમે હોજરીમાં થતા સાથે ઘટતા બંધ અને તેની સંગ્રહશક્તિ વધારવાથી અને આવનું પ્રમાણ વધારવાથી શક્તિનો વિકાસ થઈ શકે.

એથી ઊલટી રીતે જે આપણે હોજરીની શક્તિ કરતા વધારે પ્રમાણમાં જોગક લઈએ તો હોજરીમાં થતા સાથે ઓછા પ્રમાણમાં જોગક સાથે લળે, વળી હોજરીની મિશ્રણ કરવાની ક્રિયા પણ બગાડી ન થાય, તેથી હોજરીમાંથી જોગક વખતસર આગળ ન વધે અને ધીમેધીમે હોજરીને બગાડે અને તેની શક્તિ ઘટાડે, વળી જે આપણે મનુષ્યની હોજરીને પ્રતિકૂળ એવી વસ્તુઓ—વાળ, કાંટા, જવનાં ફેતરા, હાંગનાં ફેતરા, દાહક એસિડ, વગેરે ભૂલથી હોજરીમાં જવા દઈએ તો તેનાથી પણ હોજરીની દીવ્યતા સોળે, ચાલી વગેરે થાય.

ગર્ભાશય : ગર્ભાશયનું મુખ્ય કામ ગર્ભ ધાગણ કરવાનું છે ગર્ભાશયનો વિકાસ પ્રથમ ગર્ભાવસ્થા શરૂ થાય છે અને છત્રીસ ગર્ભ આવ થતા સુધી તે સાથે પ્રમાણમાં વિકસે છે અને ત્યાંપછી તે ગર્ભ ધારણ કરવા માટે પૂરું શક્તિવાન થાય છે.

હવે જે તે પછી પાંચ વર્ષમાં તેને ગર્ભ ધાગણ કરવાનો યોગ ન થાય તો તેનો વિકાસ થઈ શકે છે અને ધીરેધીરે ગર્ભ ધાગણ કરવાની શક્તિ પણ ઘટે છે, પરંતુ જે જે અરસામાં ગર્ભાધાન થાય તો તેની હાવાલો જે ચાઈને તેની ધારણશક્તિ (જ કંપેસિટી) વધે છે અને યોગ્ય સમયે ગર્ભને સહામત રીતે જન્મ આપે છે અને પોતે અઘરાઈને પૂર્વવત્ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે આ ક્રિયાને અતે ગર્ભાશય ત્રણથી પાંચ વર્ષનો આગમ

માગે છે; પરંતુ જો તે આપવામાં ન આવે તો તે કાર્ય તો કરે જ; પરંતુ ક્ષીન્નધીમે તેની સંકોચાવાની શક્તિ ઘટે છે અને પરિણામે થોડું વધે, ગર્ભાશય નીચું ઊતરી આવે વગેરે થાય.

હવે જો ગર્ભાશયમાં તીવ્ર ઔષધો, ગર્ભ-પાત કરાવનાર દવાઓ વગેરે દાખલ કરવામાં આવે તો તે મિશ્ર્યાયોગ થાય અને તેનાથી ગર્ભાશયમાં ચાંદી, સોજો વગેરે થાય. આ રીતે આપણે દરેક અવયવ વિષે સમગ્ર શકીએ.

હવે આ બધાથી, પ્રત્યેક અવયવ અને ઉદ્રિયને સમયોગ દ્વારા ફાયદો થાય એટલે કે વિકાસ થાય, બળ વધે અને તે નીચીગી થાય; પરંતુ એટલેથી જ અટકવાનું નથી. આવા પ્રકારના સમયોગથી આપણા સમસ્ત શરીરની તંદુરસ્તીને જ આપણે વિકસાવીએ છીએ; કારણકે આપણા શરીરમાં મન નામે એક દ્રવ્ય રહેતું છે અને તેના અસ્તિત્વથી જ દરેક પ્રકારના સુખદુઃખનો અનુભવ થાય છે અને આદા સમયોગથી મન હંમેશાં સુખપૂર્વકના આ બધા યોગ હોવાથી સંપૂર્ણ પ્રસન્ન રહે છે અને મનની પ્રસન્નતા એ જ આદિચક્રર અને આયુષ્યકર વસ્તુઓમાં શ્રેષ્ઠ વસ્તુ હોવાથી સમયોગ તે તે ઉદ્રિયોનો તેમ જ સમસ્ત શરીરનો વિકાસ કરનાર, બળ આપનાર, નીચીગી બનાવનાર અને આયુષ્ય વધારનાર છે.

યુક્તિપૂર્વક આહાર-વેહારનું યોજના:

આહારના વિષયમાં જેટલું શિક્ષણ પ્રબળે આપીએ એટલું ઓછું છે. સરકાર પણ આ દિશામાં ઠીક પ્રયત્ન કરે છે અને દરેક માણસને દરરોજ કેટલાં દૂધ, ચરબી, કઠોળ, તાજી શાકભાજી ઇત્યાદિ મળવાં જોઈએ તેની નોંધો બહાર પાડે છે. પરંતુ સરકાર ધીર-ધીર બીજી ઘણી વધારે ઉપયોગી દૃષ્ટિઓ સ્વીકારી તેમાં સુધારા કરશે એવી આશા રાખીએ.

બાળપણમાં દરેક બાળકને જેટલું પચી શકે તેટલું દૂધ આપવું જોઈએ. શરૂઆતમાં તો ઈશ્વર માતાનું ધાવણ આપે છે જ; પરંતુ આજની સુધરેલી માતાઓને સ્તન્યવર્ધક જોરાકની બજાર ન હોવાથી તેમનું ધાવણ બહુ જલદીથી ઘટી બંધ છે અને બાળકને બહુ જલદીથી જોરાક ઉપર ચડાવવું પડે છે. ખરાં જોતાં આવા બાળકને જેમ વધુ દૂધ આપીએ અને જેમ ઓછા જોરાક આપીએ તેમ બાળકનો વિકાસ જલદીથી થાય અને બાળકની તંદુરસ્તી પણ સારી રહે; કારણકે દૂધમાં જોરાકનાં બધાં જ તત્વો અને મજબૂત (કે. બિટામીન્સ) સમાવેલાં છે. બાળક પાંચ વર્ષનું થયા પછી પણ ઓછામાં ઓછું બાર વર્ષનું થાય ત્યાંસુધી દરરોજનું એક શેર દૂધ આપવું જ જોઈએ.

બાર વર્ષની ઉંમર થયા પછી બાળકના વિલાસ છોકરાઓ અને છોકરીઓમાં પાઠવા જોઈએ. છોકરાંઓને દૂધ, ઘી, સાકર, ભાત, શર્કરા, શાકભાજી વિશેષ પ્રમાણમાં આપવાં જોઈએ. છોકરીઓને થોડો ફેરફાર જરૂરી છે; કારણકે સ્ત્રીત્વના વિકાસાર્થે ઉચ્છુલ્લીથી જોરાકની જરૂર પડે છે. એટલે ક્ષીન્નધીમે દૂધ, ઘી, સાકરનું પ્રમાણ ઘટાડી તેની જગ્યાએ છાશ, દહીં, તેલ, તલ, ગોળ, વગેરે આપવાં જોઈએ. અને અનાજમાં ભાત ઓછા કરી બાજરી, કાદરી વગેરે આપવાં જોઈએ. આ જોરાક સ્ત્રીઓને પેલાની તંદુરસ્તી બળવી રાખવા માટે બહુ જ ઉપયોગી છે. રજા-સાવના દિવસોમાં તેલ, ગોળ, બાજરી, અડદ, છાશ, દહીં વગેરે ઉચ્છુલ્લીથી વસ્તુઓ લેવાથી માસિક ગ્રુલાસાથી આવે છે અને તંદુરસ્તી વધે છે.

ત્યારબાદ જ્યારે ગર્ભાવસ્થા હોય ત્યારે સ્ત્રીઓએ દૂધ-ઘી પુનઃ વધારવાં જોઈએ અને ઉચ્છુલ્લીથી જોરાક ઘટાડવો જોઈએ;

કારણકે તે સમયે જર્ણના ચાપણાથી તે ખોરાક જરૂરી છે

પ્રસૂતિ વયા બાદ દોઢ મહિનામાં સ્ત્રીઓએ પોતાની પ્રકૃતિ અને શક્તિ અનુસાર ઘી અથવા તેલ મોટા પ્રમાણમાં વાપરવું જોઈએ અને વાયુ કરનાર ખોરાક સદતર બંધ કરવો જોઈએ

છોકરા ધાવતું હોય તે સમયમાં પણ સ્ત્રીઓએ દૂધ-ધી મધ્યમ પ્રમાણમાં લેવા જરૂરી છે, પણ સાથેમાં સ્ત્રીઓને સદાય હિતકારી તેલ, ઝાળ, તલુ, છાશ વગેરેનો ઉપયોગ પણ સારી રીતે કરવો જોઈએ

પુરુષોએ હમેશ માટે દૂધ, ઘી, ભાત, ઘઉં, સાકર સારી રીતે વાપરવા જ જોઈએ, કારણકે એ બધી વસ્તુઓ વીર્યની વૃદ્ધિ કરી પુરુષને સામર્થ્ય આપે છે

ઘડપણમાં ફરી પાછા પુરુષ અને સ્ત્રી એક જ કક્ષામાં આવે છે, કારણકે સ્ત્રીત્વના અવવરો પોતાની ફરજે બળત્યા પછી પુનઃ નિષ્પત્તિ થે છે ઘડપણમાં શરીરની નસો કડક થાય છે ને સંકેચ-વિકાસ શક્તિ ઘટે છે તેમ જ પાચનશક્તિ પણ ઓછી થતી જાય છે માટે પાચનશક્તિ ટકી રહે તે દૃષ્ટિએ પચવામાં હલકો અને છતાય શરીરમાં શક્તિ અને મૃદુતા વધારી શકે તેટલા ખતર સ્નેહુલક્ષ્ણ ખોરાક-ગાંબડી, શીરો વગેરે લેવા જોઈએ ઘડપણમાં દૂધ કરતાય ઘી-તેલની વિશેષ જરૂર છે

આ બધું વય અને બાતિની દૃષ્ટિથી બોધ હવે પ્રકૃતિની દૃષ્ટિથી જોઈએ

પ્રકૃતિ એટલે સ્વભાવ શરીરની પ્રકૃતિ એટલે શરીરને સ્વભાવ-બાતિ જેમ એન્જિનના પ્રકાર હોય છે-પેટ્રોલથી ચાલનાર, વરાળથી ચાલનાર અને કોલગેસથી ચાલનાર, તેમ શરીરના પણ લિનલિન સ્વભાવ હોય છે આ રીતે જન્મથી કેટલાક માણસો

વાતપ્રધાન, કેટલાક માણસો પિત્તપ્રધાન અને કેટલાક માણસો કફપ્રધાન હોય છે, અને તેથી દરેક મનુષ્યે પોતાની પ્રકૃતિ-સ્વભાવને અનુકૂળ આહારવિહાર સેવવા જોઈએ, જેથી પોતાની તદુરગ્તી ટકી રહે

વાતપ્રધાન માણસોએ ઘી, તેલ, ઝાળ, દૂધ, દહીં, અહલ વગેરે વિશેષ પ્રમાણમાં વાપરવા જોઈએ, અને સારી રીતે ઊંઘવું જોઈએ પિત્તપ્રધાન માણસોએ દૂધ, ઘી, સાકર, પ્રાક્ષ, ભાત, વગેરે વિશેષ પ્રમાણમાં વાપરવા જોઈએ અને તંબૂથી ગ્લુકો કરવું અને સાદનીનું સેવન કરવું જોઈએ કફપ્રધાન માણસોએ જન, બાજરી, મગ, મધ, ચણા, છાશ વગેરે વિશેષ પ્રમાણમાં વાપરવા જોઈએ અને વ્યાયામ કરવો જોઈએ

ઋતુની દૃષ્ટિએ પણ ખોરાકમાં ફેરફાર કરવા જોઈએ આપણા પૂર્વજોએ આપણુ ઘણા તહેવારો એ દૃષ્ટિએ ગોઠવ્યા છે ખરેખર તે ખૂબ આપણે તેમના ઋણી છીએ પરંતુ આપણુ અજ્ઞાનથી આપણે તે પણ ગુમાવત જઈએ છીએ

શરદઋતુમાં પિત્તની શક્તિ અત્યંત દૂધ સાગ પ્રમાણમાં લેવું જોઈએ શ્રાદ્ધપક્ષ ખરેખર શરદઋતુમાં છે તો તે નિમિત્તે અથવા આરોગ્યની દૃષ્ટિએ ચક્રવર્તીના દૃષ્ટિએ છૂટથી ઉપયોગ કરવો જોઈએ, અને બહુ ખાટા, તીખા ને પિત્તકર પદાર્થોને ઉપયોગ ઓછા કરવો જોઈએ

હેમન્ટ અને શિશિરઋતુઓમાં પાચનશક્તિ બહુ જ સારી થાય છે માટે તે સમયે અહલની દાળ, ઝાળ, ઘી વગેરેથી બનાવેલ મિષ્ટાન્ન માગી પેટે વાપરવા જોઈએ લગ્ન-ગાળો તે ઋતુમાં જ આવે છે શરીરને દૃઢ-પ્રુષ્ટ કરવા માટે આ ઋતુઓ જ બહુ અનુકૂળ છે

વસંતઋતુમાં વાયુનો પ્રકોપ થાય છે

એટલે કફના રોગો થવાનો વિશેષ સંભવ હોય છે. એટલે હોળાષ્ઠક આ અરસામાં આવે છે અને તે સમયે ધાણી, અણા વગેરે કફને સૂકવીનાખનાર પદાર્થો ખાવાનો રિવાજ છે. છેવટે હોળિકાના દર્શન વખતે શરીર શેકાઈને રહીસઢો કફ પણ નાસી જાય છે.

શ્રીખઋતુમાં વાયુનો પ્રકોપ થાય છે અને તેથી કેરીનો રસ, શીખંડ વગેરે ખણ અનુકૂળ આવે છે. આપણા દેશમાં ઇશ્વરે કેરી ઉત્પન્ન કરી હોવાથી આપણને ખણ અનુકૂળતા રહે છે.

વર્ષાઋતુમાં પ્રાચનશક્તિ મંદ થઈ જાય છે અને અજીર્ણના રોગો થાય છે; માટે તે સમયે હલકો-સડેલોઈથી ખચે તેવો-ખોરાક લેવો બેઈએ. આદુ-લીંબુ વગેરે પ્રાચન કરનાર વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરવો બેઈએ. અને થોડા ભૂખ્યા રહેવું બેઈએ. આ દષ્ટિએ એકાસણાં કરવાનો શ્રાવણમાસ વર્ષાઋતુમાં જ આવી જાય છે.

આપણે દેખાદેખીથી શરીરનો જ આહાર નથી એવી અનેક વસ્તુઓ શરીરમાં દાખલ કરીએ છીએ અને તે મિથ્યાયોગ હોવાથી તેનાથી અનેક વિકૃતિઓ પામીએ છીએ, તેનો ઉલ્લેખ દૂઠમાં કરવો યોગ્ય થશે.

(૧) તમાકુ: તમાકુમાં કાઈ જાતના ખોરાકનાં તત્ત્વો-શરીરને પોષનાર, શરીરને ફાયદાકારક તત્ત્વો નથી-છતાં તેનો ધુમાડો પીએ છીએ. યૂના સાથે મેળવીને મોંમાં ભરી રાખીએ છીએ. પાન સાથે ખાઈએ છીએ અને નાક વાટે સૂઈએ છીએ. પરિણામે દાંત પીળા પડે છે, જીભ વારંવાર આવી જાય છે, મોં ફુગાંધ મારે છે, નાક ગંધાય છે અને લાંબા ગાળે હૃદય પણ નુજણું થાય છે.

(૨) અર્ધજીર: અર્ધજીરમાં કાઈ જાતના ખોરાકનાં તત્ત્વો નથી અને કડકું ઝેર જેવું હોવા છતાં લોકો તેને હોંચે હોંચે ખાય છે. પરિ-

ણામે સ્નાયુઓ શિથિલ થાય છે.

(૩) ચા: ચામાં કાઈ જાતના ખોરાકનાં તત્ત્વો નથી. અતિ ગરમ અને તેમાં રહેલા યુનિક નામનાં તત્ત્વોને કારણે કબજિયાત કરનાર છે અને વીર્ય ખાતણું કરનાર છે.

પુષ્ટિશાળીઓએ તેના આ અવગુણો દૂર કરવા માટે તેમાં દૂધ અને ખાંડનું મિશ્રણ કર્યું છે, તોપણ એનાં દુષ્ટ તત્ત્વો પૂરેપૂરાં નાશ પામતાં નથી; કારણકે દૂધ અને પાણીનું મિશ્રણ શરીરનું ધોવાણ કરે છે. એટલે કે શરીરમાં કચરો હોય તો તે કાઢે અને કચરો ન હોય તો ધાતુઓને ધીરેધીરે કાઢે. દૂધ શરીરને પાથે છે. દૂધ અને પાણીનું મિશ્રણ શરીરને તોડે છે અને રહેલ દોષને કાઢે છે. આપણે અથવા આપણાં ખાળકો કાંઈ હમેશાં શરીરમાં દોષોવાળા હોતા નથી તેથી આ આપણા પ્રાધાને તેડે છે. એટલે જો ચાને પીવામાં ન વાપરીએ પણ ખોરાકની સાથે વાપરીએ તો જ તે અનાજ સાથે પાણી મળી જવાથી શરીરને તોડવાની ક્રિયામાંથી અટકે. માટે આ પીવો જ હોય તો સારી ષેઢ દૂધવાળો ચા ખોરાકની સાથે લેવો.

(૪) દારૂ: દારૂમાં ખોરાકનાં તત્ત્વો છે; કારણકે દારૂ શરીરને પોષક એવા મધુર રસવાળા પ્રલોમાંથી બનાવવામાં આવે છે. પરંતુ એમાં મદ લાવવાની શક્તિ હોવાથી તે મર્યાદિત પ્રમાણમાં અને ગાલ્યા પના (એટલે અંગ્રેજીમાં જેને ડિરિટલ કરવાનું કહે છે તેમ કરીને તેજ બનાવ્યા વિના) વાપરવામાં આવે તો શરીરને મજબૂત અને હજીપ્રજ બનાવે પણ ખરા.

પરંતુ કમલાએ આપણે ત્યાં પરદેશીઓએ તેને માત્ર નશા માટે ઉપયોગ કરતાં શીખવાડેલ હોવાથી તેણે આપણી પ્રજાને થણું જ નુકસાન કર્યું છે અને આપણામાં ખૂરી ટેવો પડી છે. એટલે બહેરમાંથી તે જાય

મૃત્યુ સમયના ઉપચાર

વૈદ્ય ડાહ્યાભાઈ મનસુખરામ પુરોહિત

રહિત જોડા ઉપચારો પાછળ ન ધસકાવા સાચી અહીં જતાવાય છે

હેતુ સમાજમાં મનુષ્યના મગ્ન સમયે ઘડવાળા-સબધીએ પગલોક સુધાર-

વાના રિવાજ નિમિત્તે કટલાક કામ એવાં કરે છે કે એમાં મગ્નાર મનુષ્યને ખૂં પીકા-કુ ખ થાય છે, તેથી નીચે લખેલી વાતો ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપવું જોઈએ

(૧) કદાચ રોજી બેત્રણ મજલાવાળા મકાનમાં ઉપરના ભાગમાં હોય, તો એવી હાલતમાં એને નીચે લાવવાની જરૂર ન ગણવી

(૨) ખાટલા ઉપર સૂઈ રહેલાને એમ જ રહેવા દેવો જોઈએ

(૩) ક્યારે પણ ખાટલા ઉપરના મરણમાં કંઈ વહેમ હોય અને નીચે ઉતારવાની આવશ્યકતા જણાય તો અનુમાનથી મૃત્યુકાલ પહેલાં

અને ઔષધ તરીકે જ રહે એ જરૂરી છે

(૪) ખરેખર, આઈસીમ, થુફ્ટી, કોલ્ડ-ટ્રિન્ક વગેરે ઉનાળામાં ઠંડકની જરૂર બહારના વાતાવરણમાં છે, પેટમાં નહીં પેટમાં તો શરીરમાંથી પરસેવા વાટે ગરમી બહાર નીકળી જતી હોવાથી વાધુનું બેર વધે છે એટલે પૂરતા સ્નાયો ઉનાળામાં થતા નથી, તેમાં વળી આવા અતિ ઠંડા પીણા વિશેષ સંકેત કરીને જાવોને વધુ અટકાવે છે એટલે કે પગિણામે પાચનને વધુ બગાડે છે દ્વિધુ-સાકરનું સામાન્ય ઠંડ પાણી ઉનાળામાં

માનવજીવનની વધારેમાં વધારે કમજોર એ છે કે અનેકને મૃત્યુ પામતા એવા છતાં હૃદયને બેટ-બેટથી એ પોતાની ભૂતને અમર માની બેસે છે। અવસ્યમાનિ એવા નિશ્ચિત મૃત્યુની આસપાસ અંધ-શ્રદ્ધાશુક્ત ધર્મની સાથે કેટલેક સ્થળે અવેદાનિક-વહેમો પણ દેખા કે જે કદી કે બીમાર જીવને એવી અત સમયની નીચ વાતો મળી શકતી નથી એવા બુદ્ધિશુક્ત ને વૈજ્ઞાનિક દષ્ટિ શી હોવી જોઈએ તે

બેચાર દિવસ પહેલાંથી દગ્દીને ખાટલાથી નીચે ઉતારી જમીન ઉપર રેવી પાથરી તેમાં પવારી કરી સુવાડવો સ્ત્રી એવી નરમ હોવી જોઈએ કે દગ્દીને કંઈ નહીં નહીં બેચાર દિવસ અગર બેચાર પહેર પહેલાં વૈદને પૂછી રોગીના લક્ષણ જોઈ અગર મોટા તેમ જ અનુલવી પુરોહીની સલાહથી અઠાજ કરી લેવો ખરેખર આમ કરવાથી રોગીને નીચે ઉતારી સુવાડવામાં જે કષ્ટ થાય છે તેમાંથી એ બચી શકે રોગીને પોતાને બે-ચાર દિવસ પહેલાંથી વધારે જણાવું હોય તો કહી દેવું જોઈએ કે મને નીચે સુવાડો રોગી સારો થઈ જાય તો પાછો ખાટલામાં લેવામાં કોઈ અડચણ નથી અને કદાચ ધારણા પહેલાં

પીવા લાયક છે

આ રીતે દરેક માણસે પોતાનું આશિષ્ય સાચવવું હોય તો આવા આરોગ્યશાસ્ત્રનાં સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવી લેવું જોઈએ અને તે પ્રમાણે વર્તવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ કાગળ કે આરોગ્ય એવી વસ્તુ નથી કે જે કોઈ બાલિસા આપી શકે આરોગ્ય દરેક માણસે પોતાની બાતે કમાવવાની વસ્તુ છે પૈસાથી, નોકર-ચાકરથી, દોડાગાડી અને મોટોગાડી, હવેલી બગલા અને એરોપ્લેનથી તે મળી શકે તેવી વસ્તુ નથી એટલું દરેક જણ સમજે છે

આકાંક્ષાઓ ફળીભૂત કરવા માટે તે પ્રથમ પગથિયા સમાન હશે.

રોકેટને પૃથ્વી ઉપરથી ચંદ્ર ઉપર લઈ જવા માટે અનેક મુશ્કેલીઓનો સામનો કરવો પડે એમ છે. તેમાંની એક તો પૃથ્વીના ગુરુત્વાકર્ષણની છે. અવકાશમાં નાસી છૂટવા માગતા કોઈ પણ પદાર્થની સામે નીચે જો અત્યંત પૃથ્વીનું પ્રબળ આકર્ષણ થાય છે, અને જ્યાંસુધી તે પદાર્થ કલાકના ૨૫,૦૦૦ માઈલની ગતિ મેળવતો નથી, ત્યાંસુધી તે ગુરુત્વાકર્ષણ બળની સામે થઈને નાસી શકતો નથી. પૃથ્વીની સપાટીની ઉપર લગભગ સાડા ચારસો માઈલની ઊંચાઈએ આ ગુરુત્વાકર્ષણ બળનો અંત આવે છે. આ ઊંચાઈએ હવા, પ્રકાશ કે અવાજ, કંઈ પણ નથી; ત્યાં આગળ સંપૂર્ણ અવકાશ છે. જો કોઈ રોકેટ આ ઊંચાઈ સુધી આવી ચડે, તો તેને 'ગતિ'નો પ્રશ્ન રહેતો નથી. એ ઊંચાઈ પ્રાપ્ત કર્યા પછી ગમે તે ગતિથી રોકેટ પૃથ્વીની ગહારની આકાશી દુનિયાઓમાં જઈ શકે.

ઈ. સ. ૧૯૧૨માં એક અમેરિકન વિમાને કલાકની ૧૦૫ માઈલની ગતિ મેળવી હતી. ૩૫ વર્ષ પછી ઈ. સ. ૧૯૪૭માં રોકેટને ચાલેસે અવાજના કરતાં પણ વધારે ઝડપથી કલાકના ૮૩૬ માઈલની ગતિથી મુસાફરી કરી હતી. ૩૫ વર્ષના ગાળામાં જ એ ગતિમાં કલાકનો ૭૩૧ માઈલનો વધારાનો વેગ મેળવી શકાયો છે, તો હવે પછીના ચોરસ વર્ષમાં જ કલાકના ૨૫,૦૦૦ માઈલની ગતિ અશક્ય નહીં બને.

દુનિયાભરના શ્રેષ્ઠ ઇજનેરો અને વૈજ્ઞાનિકોના કહેવા પ્રમાણે આ ગતિ મેળવવાનો અવસર દૂર નથી. મહદા પાછળ, કલાકના ૩૫૦૦ માઈલના ગતિથી ઊડી શકે એવું 'ટુર્બો-જેટ' - હુડયનકાર તૈયાર છે. 'રેમ-જેટ' કલાકની ૫,૦૦૦ માઈલની ગતિ-

વાળું અને કલાકની ૮,૫૦૦ માઈલની ગતિ-વાળું રોકેટ-નવમાન અને એ ઉપરાંતનું કલાકની ૧૦,૦૦૦ માઈલની ગતિવાળું દોર-વાળું રોકેટ તૈયારીમાં છે.

કલાકની ૨૫,૦૦૦ માઈલની ગતિવાળા વિમાનથી જરા પણ ડરવાતું નથી. હુડયન નિષ્ણાતી ઇજનેરો તો એ પણ જણાવે છે કે આપણે કલાકના ૫૦,૦૦૦ માઈલની ગતિએ જઈએ તોપણ તેમાં લય રાખવાનો નથી. આપણી પૃથ્વી પોતે જ અવકાશની અંદર મિનિટના એક હબાર માઈલની ગતિથી સૂર્યની આસપાસ પરિક્રમણ કરી રહી છે. જ્યારે ગતિમાં ફેરફાર થાય ત્યારે જ આપણને ઊલટી થવાની સ્થિતિ, મૂંઝવણ, બેચેની કે એવું કંઈ પેદા થાય છે. ચળકેલ નીચે આવે અને ગતિ એકદમ ઓછી થઈ જાય ત્યારે જ તેની અંદર બેઠેલાને બેચેની થાય છે. તેથી આવી રાક્ષસી ગતિથી મુસાફરી કરતાં ધ્યાનમાં લેવાની હકીકત તો ગતિતા ફેરફારની છે; મોટી ગતિથી ડરવાની લેશ પણ જરૂર નથી.

ચંદ્ર ઉપર જવાની ખીલ મુશ્કેલી બળતણની છે. પૃથ્વીની સપાટીથી ૬૦ માઈલથી ૧૧૪ માઈલ અંધર ઊડેલાં V-૨ રોકેટો ૯૦ સેકન્ડથી વધારે ઊડી શક્યાં ન હતાં. કલાકના ૩,૦૦૦ માઈલની ગતિ આઠલા સમયમાં જ રાખવા માટે ટનના ટન બળતણની જરૂર પડે. ચંદ્ર સુધી જવાની ૨,૩૮,૦૦૦ માઈલની મુસાફરી માટે ૭૨ કલાક લાગે. સૈદ્ધાંતિક દૃષ્ટિએ આ કાયડો ઉડેલાઈ ગયો છે. ખજૂ જ ઓછી જગા રોકે અને અત્યંત પ્રબળ હોય એવા બળતણની આ મુસાફરીમાં જરૂર પડે. આજે વૈજ્ઞાનિકો પાસે આણું પરમાણુ-બળતણ તૈયાર છે. સામાન્ય રીતે એમ કહી શકાય કે આપણી પાસેનાં વપરાશી બળતણો જે કાર્યશક્તિ

અમો તેટલા જ વખતેથી બળતણના લાભમાં
સ ગરુ પગમાણુ-બળતણ તેટલી જ કાર્ય-
શક્તિ આપી શકે

રોકેટમાંથી નીકળતા ખૂબ જ ગરમ
વાયુઓ સામે કોઈ પણ ચીજ ગરમ બનીને
વાયુરૂપ બની જાય. પરંતુ તે અગ્રે પણ
વૈજ્ઞાનિકોએ યુક્તિઓ રોધી દાઢી છે. ગરમતામાં
પુષ્કળ ખરતા તાગઓનો પણ સામનો
કરવો પડે

કલાકના ૨૫,૦૦૦ માઈલની ગતિવાળું
રોકેટ છોડવા શક્તિશાળી ન્યાય તોપણ તેની
અદૃશ્ય બેઠેલા માણસો પણ હિતમ પ્રત્યક્ષ
તદુપસ્તી ભોગવતા દેવા બેઠેલો આવી
ગણતરી ગતિના આચકા ખાવા માટે તેમણે
તેણે ગ્રેવું બેઠેલો રોકેટ કડી, ગરમી,
નેહવા વગેરેથી આત્મિક રીતે ગંધિત હોય
બેઠેલો પૃથ્વીની સપાટીની લગભગ ૩૦૦
માઈલ ઊંચે જ્યારે રોકેટ આવે ત્યારે તે
પૃથ્વીની કક્ષાની સમાપ્ત થઈ જાય જોળ
જોળ ચંકગવા ખાતું એ રોકેટ સડ ચાલે
મઈનના અંતરે ગયા પછી પૃથ્વીના ગુરુત્વા-
કર્ષણની તબેલોને હડસેલી દેશે અને ત્યાંથી
પછી તે ગમે તે રીતે ધરણમાં આવે તેમ
મુસાફરી કરવા માટે સ્વતંત્ર બનશે પછી
તે અવકાશી પહોણું ચંદ્ર તરફ પ્રયાણ માડશે
ચંદ્રની નજીક આવતા રોકેટને ધીમેધીમે
ચંકગવા લઈને ચંદ્ર ઉપર ઊતરવાની સલામત
જગ્યા શોધવી પડશે

દરેક વિમાનની અદૃશ્ય હવાની જે કવણ
કરવી પડે અમુક વિલાસ સતત રીતે પ્રણ
વાયુ આપ્યા કરે, અને બીજો વિલાસ કાર્બન
મોનોક્સાઈડ અને કાર્બન ડાયોક્સાઈડને દૂર
કરવું કામ કરે

ચંદ્રોત્કર ઉપરના પર્યટનમાં વૈજ્ઞાનિકોને
ભારે રસ છે ત્યાંના હવામાન વિષે વેધ-
શાળામાંથી અવાગનવાર વર્તાર બહાર પડે

છે પરંતુ વાયુશાક્તિઓ હમેશા સડ પડતા
નથી આજ વાયુશાક્તિઓ અનિમેષ નયનોએ
ચંદ્ર સામે મીટ માડીને બેઠેલ છે ચંદ્ર
ઉપર હવામાનનું મયકે બનાવ્યું છે, તો
ત્યાંથી પણ અમુક પ્રકારની ગણતરીઓ મળી
શકે જેવી રીતે લગતી અને ઓટ ઉપર
ચંદ્રનો અકુશ છે, તેની જ રીતે હવામાન
ઉપર પણ તેનો અકુશ છે કે કેમ તે વાયુ-
શાક્તિઓ નક્કી કરવા માગે છે ચંદ્ર ઉપરના
પર્યટનથી આ ચિદ્ધિ મળી શકે

ખગોળશાસ્ત્રીઓને મન તો આ પ્રાપ્તિ
કોઈ અલૌકિક આનંદની બક્ષિશ છે પૃથ્વીની
ઉપર જે વાતાવરણ ગ્રેહ છે, તેનાથી દૂર
દર્શક ચંદ્રમાં કેટલાયે અવરોધ આવે છે
ચંદ્ર ઉપર બિલકુલ વાત વગર જ નથી.
ખગોળશાસ્ત્રીઓ એવું માને છે કે જો તેઓ
ચંદ્ર ઉપર દૂખીનો માટે તો તેમાંથી તેઓ
વિશ્વના જોડાણમાં ખૂબ જ વધારે બેઠે શકે,
અને પ્રજ્ઞાહીને બેઠે કરી શકવા સમર્થ
વાય આજે મોટામાં મોટો ખગોળનો કોયડો
અ છે 'ખરે જ શુ બિલકુલ ફાટવું બન્યું છે'
આજના આલ્પર્થ આઈનસ્ટાઈન અને હબલ
જેવા મોટા વૈજ્ઞાનિકો અને ખગોળશાસ્ત્રીઓ
આ પ્રશ્નની પાછળ જ પડેલા ગદા છે

ચંદ્ર ઉપરની બીજી અગત્યની શક્યતા
વિવિધ ખનિજસંપત્તિની છે, ખસ કરીને
આજના પગમાણુ યુગના અદ્વિતીય અગ
જેવા યુરેનિયમ વિષેની છે જ્યારે જ્યારે આ
શક્યતા વિષેની ચર્ચા થાય છે, ત્યારે ત્યજે
વૈજ્ઞાનિકો હેતુ પગમાટે એવી ગ્રંથાતો ખડી
કરે છે

આપણી પૃથ્વી એક મોટો ખાડો છે,
જે ખગોળશાસ્ત્રીઓના કહેવા પ્રમાણે મોટી
ગડમથલ થવાથી ઉપસ્થિત થયો હોતે આ
ખાડો બીજો કોઈ નહીં, પરંતુ પેસિફિક
મહાસાગરનો છે, અને તે ગડમથલ પૃથ્વી-

માંથી ચંદ્રના છૂટા પડી જવાની હતી.

ન્યોર્થ ડારવીન જેવા વૈજ્ઞાનિકો કંઈક જુદી જ માન્યતા સેવતા આવ્યા છે. કેટલાક અબજ વર્ષ પહેલાં પૃથ્વી આજના કરતાં વધારે જોરથી ફરતી હતી. આ ત્વરિત ખળ તથા સૂર્યમાંનું કોઈ અસાધારણ ગેંચાણ ભેગાં થતાં પૃથ્વીમાંથી એક મોટો કકડો છૂટા પડ્યો. આ કકડો અવકાશમાં ફરવા લાગ્યો, અને પૃથ્વીના ગુરુત્વાકર્ષણ ગેંચાણને લીધે તેની હીલચાલ બિલકુલ અપ્રત્યક્ષ થઈ ત્યારથી એ કકડાએ અવકાશમાં જમવાનું સાક્ષી રાખ્યું. આ રીતે અવકાશના પર્યટનમાં અત આવી ગયો, એટલે એ કકડો પૃથ્વીને લગતા કેન્દ્રને ત્યાંથી અને કેન્દ્રગામી ખળોને પણ થઈને તેની આસપાસ પરિક્રમણ કરવા લાગ્યો. આ પ્રમાણે જો હોય તો તો પૃથ્વીની અંદર જે જે ખનિકો હોય તે લગભગ ખર્ચા જ ચંદ્રમાં હોવા બોધે. તેથી જો આપણું માસે ચંદ્ર ઉપર જવાય એવાં રોકેટો હોય, તો ત્યાંથી ખાનગે જેથી લાવી શકીએ.

આ કરતાંયે વધારે અગત્યની વાત તો વર્ગીભૂત જ છે. લશ્કરી દૃષ્ટિએ જે રાષ્ટ્ર ચંદ્ર ઉપર અંકુશ ધરાવે છે તે રાષ્ટ્ર દુનિયા ઉપર અંકુશ મેળવે છે.

આ મતંત્ર્ય કોઈ વાર્તા લખનાર લેખકની તરંગી માન્યતા નથી. ચંદ્ર ઉપર જે રાજ્ય કરે તે પૃથ્વી ઉપરના શાસનકર્તાઓ કરતાં વધારે ફાયદા પ્રાપ્ત કરશે. આનું કારણ ‘ગુરુત્વાકર્ષણ’ છે. ચંદ્રનું ગુરુત્વાકર્ષણ ખળ ઘણું ઓછું—આપણા છઠ્ઠા ભાગનું જ—હોવાથી ચંદ્ર ઉપરથી પૃથ્વી ઉપર છૂટી આવતું સહેલું છે, પરંતુ પૃથ્વી ઉપરથી ચંદ્ર ઉપર જવું અઘરું છે. અહીંથી ત્યાં જવા માટેના રોકેટને કલાકના ૨૫,૦૦૦ માઈલની ગતિ બોધે; જ્યારે ત્યાંથી આવી આવવા માટેનાં રોકેટને કલાકના ફક્ત ૫,૩૦૦

માઈલની જ ગતિ બોધે.

લશ્કરના આગળ જવા માટેના પ્રયાસોની બાજુ થતાં જ સંયુક્ત રાષ્ટ્રસંઘમાં, એક વખત એવું પણ ગંભીર સૂચન થયું હતું કે ચંદ્રની માલિકી માટે અગાઉથી ચર્ચાઓ થવી બોધે! અત્યારે તો ત્યાં જવા માટેના પ્રયાસો ચાલી રહ્યા છે. પહેલાં અગત્યનો પ્રશ્ન તો એ છે કે ધારો કે ચંદ્ર ઉપર માનવી બંધ શક્યો તો ત્યાં તે જીવતો રહી શકે કે કેમ? ત્યાં કોઈ જીવનની હયાતિ હશે ખરી?

ઉપરના પ્રશ્ન અંગે તો ખબર જ પ્રયોજનારીઓ સંમત છે કે ચંદ્ર ઉપર અત્યારે કોઈ પણ પ્રકારનું જીવન નથી. ચોક્કસ અવલોકનો દર્શાવે છે કે આ ઉપગ્રહ ઉપર પાણી કે વાતાવરણ નથી. તેથી ‘રજની વલ્લભ’ રોકેટો તૈયાર કરતા વૈજ્ઞાનિકોએ મુખ્યત્વે તો પર્યટનકારોને જ જીવતા રાખવાના કાયદા ઉકેલવાના છે. મોટા આશ્ચર્ય પમાડે એવા ધાતુઓના ખનેલાં હવાના સંઘડવાળા મર-લંબિયા સૂટ માટે તેઓ સૂચન કરે છે. પૃથ્વી ઉપરથી જુદાંજુદાં પડ ઓળંગતાં પણ અમાપ ગરમી અને અમાપ ઠંડીને સામનો કરવાનો છે. વૈજ્ઞાનિકો આ સામે ખયાલની ખાતરી આપે છે કે તેમણે એ સામે રક્ષણ આપે એવી ગ્રાહ્ય પુરી દીધી છે.

જે કોઈને રોકેટ દ્વારા પર્યટન કરવાનું હોય તેને વૈજ્ઞાનિકોને સૂચવેલા સૂટ પ્રથમ તો વિચિત્ર લાગશે, પણ ચંદ્ર ઉપર પહોંચ્યા પછી આવો વજનદાર ૫૦૦ રતલી સૂટ ઘણું હલકો જણાશે. ખગોળભૌતિકો (જે. એસ્ટો-ફિઝિસિસ્ટ) પ્રમાણે ચંદ્રનું ગુરુત્વાકર્ષણ ખળ પૃથ્વીના ગુરુત્વાકર્ષણ ખળ કરતાં છઠ્ઠા ભાગનું જ લાગે, ત્યાંના મોટામોટા વજનદાર ખડકોને આપણે સ્નાયુની જરા પણ જેંચ વગર લિંચી શકીએ. ખગોળશાસ્ત્રીઓ એવું જણાવે છે કે સાધારણ માણસ ચંદ્ર ઉપર ૧૫૦૦

દૂર સુધી દડા એક ઘાઘી ફરી શકે

ચંદ્ર ઉપર માઉન્ટ એવરેસ્ટ જેવા શિખરે
ઠરતા પશુ વધારે ઊંચા પર્વતે ઝડલા છે,
અને જ્યાં ત્યાં ચંદ્રની દૃષ્ટિમાં મોટા મુશ્કેલી
ખાઠાઓ પડેલા છે

અમેરિકાની વિખ્યાત કાર્નેગી સંસ્થાના
નિષ્ણ્ણ તે એવા નિર્ણય ઉપર આવ્યા છે કે
ચંદ્ર ઉપર જે સંકેતિત પવિતરિયા વાય છે,
તે ત્યાંના જવાળામુખીઓમાંથી નીકળતી
‘પ્યુમ્પ્સ’ નામની માટીને આધારી છે
ચંદ્ર ઉપર જનારને સૂર્ય તે આકાશમાં
ચિત્ર જ લાગશે ચંદ્ર ઉપરનો દિવસ આપણી
પૃથ્વીના દિવસ કરતા ચૌદમણી ગ્રેટ છે
આ કારણથી ચંદ્રની ભૂમિ ઉપર બળબળતી
ઝરમી ચૌદ દિવસ ગ્રેટ છે, અને બકીન
ચૌદ દિવસો થન્ય નીચે કેટલાયે અશનીચે
માન્ય માન આવે એટલી ઠંડી ગતમાં
બધ છે

વિદસન વેળા જાના અંગણસીઓ
એણે જણવે છે કે ચંદ્ર ઉપર બધેરે
સૂર્યને લઈને ઘટુ ઉચ્ચતમાન એક માં
એણે ઊંકળતા પાણી ઠરતાં ઊંડાં પવન
ગ્રેટ છે જ્યારે સૂર્યપ્રકાશ જતો ગ્રેટ છે, ત્યાર
ચંદ્રગત શરૂ થાય છે એ વખતે થન્યની
નીચે એણે આ એકી ૨૦૦° ઠંડી પડે કે

ચંદ્ર ઉપર જો આપણે જઈએ તે
રેડિયેશની વાત કરવી પડે, કારણકે ચંદ્ર
નિયા સૂર્ય રીતે અવાજબીન છે, કારણકે
અવજના મોજા લઈ જવ ત્યાં ઉવ જ નથી

પ્રાચી ઉપગ્રહી ચંદ્રના વેગન પ્રદેશ
ઉપર નજર કરતા સહેજે પ્રગ્લ થયે ‘ત્યાં
કર્યા બસવાટ ઘઈ શકો ખરે’ એક
વૈજ્ઞાનિક જણાવે છે કે ત્યાં સુર્યનિયમ ઘટુ
હોય તે જરૂર ઘઈ શકે તે એણે મને છે

કે ચંદ્ર સૂર્ય પડેરોને માણસ ત્યાં એક
અગ્ર વધારે પગમાણ કારખાના બાધી શકશે
અને ત્યાંથી બાલ પ્રગ્લિયે કરી મઠશે

કારખાનાઓમાંની ગરમીથી તેઓ ત્યાંની
રેતીમાંથી મોટી કાચની અરસીઓ બનાવીને
એકદ સમાપ્તી ઉપરના મુખ ઉપર છાપર
બનાવશે પછી તેઓ ઠંડકિયા ઓરકાની
ગેઠવણ કરશે, અને પૃથ્વીમાંથી પ્રાણુનુ
દબલ કરશે તે પછી તેઓ કદાચ ત્યાંથી
ખનિતી કાઢશે અને તેમાંથી ઓકિમજન,
હઈકોજન અને પ્રાણુવાયુ કાઢીને દુનિયા
વાત વગુ બનાવશે

એક મોટા પર્વતના છાયડે બન વેલા
કાચના છાપગમાંથી બળબળતાં સૂર્યના
કિરણો કદાપિ પસાર ઘઈ શકશે નહીં
ગતિ દગ્લિયાન થીજી નાખે એવી ઠંડીમાંથી
બચવ માટે પરમાણુ કારખાનાઓમાંથી
ગરમી અપવર્મા આવશે આ રીતે પ્રગ્લ
ઉપર ગ્રેટા હોઈએ એમ ત્યાં ગડી શકીશુ

એક વખત ચંદ્ર ઉપર પડોશી બધા
એટલે આવુ સરવાળ શક્ય છે વૈજ્ઞાનિકો
એણે મને છે કે પશીમ વર્ષ સુધીમાં આપણે
ચંદ્રોકની પ્રગ્લિ કરી હશે

વૈજ્ઞાનિક અને ખામ કરીને ખરેખર
વૈજ્ઞાનિકો ચંદ્રોકની સિદ્ધિ પછી અગળ
જવાના સ્વપ્ન સેવે છે પડેલો હલ્લો મંગળના
પ્રગ્લ ઉપર લઈ જવાની વિચારણા ચલી ગઈ
છે ચંદ્ર ઉપર જવાની મુશ્કેલી ગતિ દિવસની
લાગે, પરંતુ મગળ અથવા તો શુદ્ધ પ્રગ્લ
ઉપર જતા એક મહિને કે તેથી ઓછું વચર
સમય લાગે મગળ ઉપર માનવીયે વચર
છે, એણે તો ઘણા ખરેખરોસીઓ મને છે
ખડગની દુનિયાના જોયે સધ અપણુ
ચંદ્રમાં અવીયે, એ દિવસ ક્યાંક અગ્રે

૩. કનૈયાલાલ બાદશાહર દરે

રાજવીઓની મહત્વાકાંક્ષાઓ ને વિજયોત્સવો, બલિદાનો ને દંતકથાઓનો ઇતિહાસ પોતાના સંદર્ભમાં રાખીને બેસે છે. પુરાણી સંસ્કૃતિ પ્રત્યે અભિમુખ થવા માટે એમાંથી પ્રેરણા મેળવવા માટે, આવી દૃષ્ટિકોણની પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ દર્શનની અવારનવાર ઇચ્છા માનવીને રહે છે. લેખકે સારીરીતે એ ઇચ્છા અહીં સતોધી છે.

જરાતનાં પ્રાચીન કલાધામોમાં 'રુદ્રમહાલય'નું નામ સૌથી આગળ તરી આવે છે. તેનું મુખ્ય કારણ એ છે કે તેની ખ્યાતિ સમસ્ત ગુજરાત અને બહારના પ્રાંતોમાં વિસ્તાર પામી હતી. એટલું જ નહીં પણ તેનાં દર્શન કરવાં તે જીવનનું એક લક્ષ્ય ગણાતું. દૂરદૂરના પ્રાંતવાસીઓ રુદ્રમહાલયની અલૌકિક રચના-કલા બેવા માટે નિત્ય ઝંખતા હતા. આજે જેમ આગ્રાનો તાજમહાલ, આપ્ત ઉપરનાં દહેરાં, ઇલોરા અને અજંતાનાં શુદ્ધ-મંદિરો બેવા માટે સંસ્કારી સમાજ ભારતભરમાંથી ત્યાં જાય છે, તેમ પાટણનું સહસ્રાલગ સરાવર અને સિદ્ધપુરના રુદ્રમહાલય પ્રાસાદનાં દર્શન માટે, હજારો કલાગાનિકો પવિત્ર શ્રીસ્થળના પુનિત તીર્થમાં પાવન થવા અને કલા-સૌન્દર્યનું પાન કરવા ત્યાં આવતા હતા. આમ રુદ્રમહાલયે કૃષ્ણ-ગુજરાતમાં જ નહીં, પણ આંતરપ્રાંતીય રીતે સારા થે હિંદમાં ઉત્તમ કીર્તિ સંપાદન કરી હતી. તેની અપૂર્વતા માટે બેત્રણ ખીખાં કારણો પણ. તેમાં સમાયેલાં હોવાથી, ઉત્તરોત્તર તેની પ્રશંસા વધતી જ ચાલી.

સૌથી મુખ્ય કારણ તો એ હતું કે ભૂખતનાં શ્રાદ્ધ-તીર્થોમાં જેમ પિતા માટે પિતૃતીર્થ ગયા ગણાય છે, તેમ માતા માટે શ્રીસ્થળ-સિદ્ધપુર એ માતૃતીર્થ મનાય છે.

પ્રાચીનકાળના સ્થાપત્યની જે ચોડીધણી દૃષ્ટિએ ગુજરાતમાં જળવાઈ રહી છે તેમાંનો એક, લોકલેખે અટેલો શબ્દ વાપરીએ તો, સિદ્ધપુરનો 'રુદ્રમાળ' છે. માતૃશ્રાદ્ધ માટે માતૃતીર્થનો સિદ્ધપુરનો મહિમા જળવડેલો છે. ને એ રુદ્રમાળ । સામાન્ય માનવીને માતૃ પત્ન્યની શિલાઓતરીકે જન્મ લાગતો આપણે આ પ્રાચીન વારસો । એની પાછળ કેટકેટલાં શુદ્ધો,

તેથી માતૃતીર્થમાં, માતૃકણુ અદા કરવા, શ્રદ્ધાળુ યાત્રકો અહીં હજારોની સંખ્યામાં ભારતભરમાંથી આવતા હતા અને આજે પણ આવે છે. આ લોકો તીર્થયાત્રાના પુણ્યની સાથે રુદ્રમહાલયની કલાસૌરભ પણ પોતાની સાથે લઈ જતા અને પોતાના પ્રાંતોમાં તે સૌરભને ફેલાવી રુદ્રમહાલયનાં પલ્લ-યશોગાન ગાતા. આ સિવાય આ મહાપ્રાસાદનું સર્જન અવંતીના મહાકાલની હરીકાંઈમાં સર્જાયું હોવાથી, અહીં શિલ્પ-સ્થાપત્ય, કલા અને ભગવતી સરસ્વતીને ત્રણે સ્વરૂપે અવતારવામાં, તેના સર્જક સિદ્ધચક્રવર્તી સિદ્ધરાજે કાંઈ પણ પ્રકારની ન્યૂનતા રાખી ન હોવી. આવાં અનેક કારણોને લઈ સિદ્ધપુરનો રુદ્રમહાલય ધર્મ અને કલાના મહાધામ તરીકે અતિ પ્રસિદ્ધ થયેલો હતો. ગુજરાતનું તો આ મહામૂલું શિલ્પસૌજન્ય પ્રદર્શિત કરતું અમર કલાધામ ગણાતું હતું.

આ મહાપ્રાસાદનાં સ્થાપત્ય, લગ્નતા, રચના અને કલા વતેરેની સામાન્ય ઝાંખી રજૂ કરવાનો પ્રયત્ન કરીએ.

રુદ્રમહાલયની સ્થાપના મૂળરૂબે સૌથી પ્રથમ કરી હતી એમ લાટોની ખ્યાલો ઉપરથી કહેવામાં આવે છે. વળી મૂળરૂબે ગાદીના લોલથી મામાનું ખૂન કરેલું, તે પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા તેણે સિદ્ધપુરમાં ઉત્તરમાંથી

હજીરે વિદ્વાન પ્રાદ્યણેને આમ ત્રી ગામોના દાન આપ્યા હતા એમ પણ જણાવવામા આવે છે વધુમા તે શિવનો અનન્ય ભક્ત હોવાથી તેણે રૂદ્રમહાલય બનાવી, ભવનના શેષ વર્ષો અહીં વિતાવ્યા હતા અને આ પ્રાચી-સરસ્વતીના તટ ઉપર જ પોતાના દેહનું વિસર્જન કરેલુ આ વિવાય એમ પણ કહેવામા આવે છે, કે મૂળગજ એક વખત ઇસાગ ગયો હતો, ત્યાંથી તેને ત્યાના એક જ ભવ્ય શિવમંદિર શ્રીસ્થળમા ચોળ-પાની ઇચ્છા થઈ અને રૂદ્રમહાલય પ્રાસાદ તના જેવે જ બધાવ્યો આ બધી ભાટ-ચાણેની ખ્યાતોમા સંગ્રહાયેલી હકીકતો છે, તે માટે કાંઈ ઐતિહાસિક પુરાવાઓ, તેને પ્રુટિ આપે તેવા મળી શકતા નથી

ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ એટલુ તો ચોક્કસ જ છે, કે મૂળગજના ગજવકાળમા રૂદ્રમળ વિદ્યમાન હતો, કારણકે વિ સ ૧૦૪૩મા મૂળગજે વઢીઆગ પ્રદેશમા આવેલ મહાવીના મૂળનાથ(મહાદેવ)ને કબોઈ ગામ દાનમા આપ્યું હતુ, એમ તેનુ દાનપત્ર જણાવે છે તેમા તેણે સગ્ગતીમા અનન કરી, રૂદ્રમહાલય દેવને અર્ચી, આ દાન આપ્યાનુ સ્પષ્ટ લખ્યુ છે આથી સવત ૧૦૪૩ પહેલા રૂદ્રમહાલયની સ્થાપન થઈ ચૂકી હતી એમ જરૂર લાગે છે, પણ તે કોણે બધાવ્યો, કયારે બધાવ્યો તેની સ્પષ્ટતા આને આધારે થઈ શકતી નથી એક કવિતમા રૂદ્રમહાલયની સ્થાપના માટે જણાવ્યુ છે કે

સવત નવનવાણ્ય એ મુદિવ મહારાજ,

સવત બાર બીજાવરે સધરે સધારો કાલ

અર્થાત્ રૂદ્રમહાલયને પાચે મૂળગજે સવત ૯૯૯મા નાખ્યો અ કથન ઉપર પણ વધુ વિશ્વાસ તો મૂકી શકાય તેમ નથી, કારણકે મહાગજ મૂળગજ સવત ૯૯૯મા ગાદી ઉપર આવ્યા અને બીજા જ વર્ષે તેમણે આ મહા-

પ્રાસાદ બધાવ્યો હોય એમ અ થી કહે છે મૂળગજે આવકાએ પાસેથી ગજ લઈ લીધા પછી, તેના માટે રાજ્યની સુવ્યવસ્થા કરવાનુ કાર્ય મોઢી અગત્યનુ હતુ એટલે આટલા દૂકા ગાળામા તેણે તે કામ શરૂ કર્યુ હોય તેમ માની શકાતુ નથી તોપણ એટલુ તો છે જ કે પગપગથી રૂદ્રમહાલય મૂળગજે બધાવ્યાનુ લોકજાણે માં કહ્યુ હોવાના કાગળે તેમ જ દાનપત્રમા પણ રૂદ્રમહાલયને પૂજ્યને ઉદ્દેશ્ય વિશેષ રીતે કહ્યો હોવાથી તેણે ભગવાન શિવનો ભદ્રપ્રાસાદ શ્રીસ્થળમા બધાવ્યો હતો એમ જરૂર લાગે છે આ બધા કાગળો વિચારતા રૂદ્રમહાલયની વ્દામના મૂળગજે કરી હતી અને વિ સ ૧૦૪૩ પહેલા તે મંદિર તૈયાર થયુ ને તેમા ભગવાન શિવની પ્રતિમા પણ થઈ ગઈ હતી

રૂદ્રમહાલયની સ્થાપના થયા બાદ દોઢસો વર્ષ પછી, સિદ્ધગજના રૂઢ્યમહાળમા તેને બર્જગક તોડી નાખ્યુ હતુ એમ દ્વય શ્રય કાવ્યના છંદા શ્લોકમા જણાવ્યુ છે બર્જગક એક જ ગલી જાતિનો સંગ્રહ હતો, તે દૂટકાકરી લોકોને ખૂબ સતાવતો હતો તે સિદ્ધપુર્ણથી થેડે દૂર આગ સુ અને તર ગાની પર્વતમાળાઓમા ગઈ ત્યાંથી સિદ્ધપુર્ણના નગરજોને, તેમ જ ત્યાં આવતાજતા યાત્રિકોને હેગન કરતો હોવાથી શ્રીસ્થળના પ્રાદ્યણે તેન વી ગણે મેળવવા સિદ્ધગજ પાસે આવી કહેવા લાગ્યા, કે 'હે ગજન, અમને ગણસંભાલ સય કર બર્જગકવી બચાવો તેણે શ્રીસ્થળનુ રૂદ્રમહાલયમંદિર તોડી નાખ્યું છે અને તીર્થને પણ નુકસાન કર્યું છે તેટલુ જ નહીં પણ ત્યાં અમારાથી કોઈ ધર્મકાર્ય થઈ શકતુ નથી, માટે તેનો નાશ કરી અમારે ગણુ કરે' આ હકીકત સિદ્ધગજના સમકાલીન આચાર્યદેવમયદ્રે દ્વયાશ્રય કાવ્યના કહા શ્લોકમા જણાવી છે આથી સિદ્ધગજના રાજ્યઅમલ દરમિયાન

તે શિવમંદિરનો નાશ કરવામાં આવ્યો હોવાનું ઇતિહાસ કહે છે. પછી તો સિદ્ધરાજે ખર્ખરક ઉપર ચઢાઈ કરી, તેને હરાવી વશવર્તી બનાવ્યો હતો. અને આજે ખાખરા ભૂતની કેટલીયે લોક-કથાઓ, સિદ્ધરાજ સાથે સંબંધ ધરાવતી સમાજમાં પ્રચલિત છે. ખાખરા ભૂતે તોડેલ ભગવાન શિવના પ્રાસાદનો પણ જીર્ણોદ્ધાર, શિવના પરમલક્ષ્મ અને પોતાને પરમ માહેશ્વર તરીકે ઓળખાવનાર સિદ્ધચક્રવર્તિ, ખર્ખરક-જિજ્ઞુ, સિદ્ધરાજે કરાવ્યો હતો.

દ્વયાશ્રય કાવ્યમાં માળવાના વિજય બાદ સિદ્ધરાજે કેલવાયન, તૈકાયન વગેરેને વાસ કરવાયો. એવા સિદ્ધપુરમાં પ્રાચીન-સરસ્વતીના, કાંકા ઉપર ભગવાન શિવનો રુદ્રમહાલય પ્રાસાદ બંધાવ્યો હતો, એમ પંદરમા સર્ગના પંદરમા શ્લોકમાં જણાવ્યું છે. માળવાનો વિજય ભગભગ ૧૧૯૨-૯૩માં સમાપ્ત થયો હતો અને ત્યાર બાદ એટલે સંવત ૧૧૯૪-૯૫માં રુદ્રમહાલયને જીર્ણોદ્ધાર સિદ્ધરાજે કરાવ્યો હશે, એમ આથી માન્ય પડે છે.

આ રુદ્રમહાલયનો જીર્ણોદ્ધાર કરવામાં તેમજ મુખ્ય અશયો હતા. એક તો સોલંકી કુળના પૂર્વજોએ બંધાવેલ આ મહાસ્થાનનો પુનરુદ્ધાર કરી સોલંકીઓ શિવના અનન્ય ભક્તો હતા તે જણાવવાનું અને બીજું અવંતિના જેવું જ રુદ્રમહાકાળનું ભવ્ય ધામ ગુજરાતમાં અવતારવાનું. સિદ્ધરાજે માળવાનો વિજય કર્યા પછી ત્યાંના મુખ્ય આદર્શોને ગુજરાતના ઔરવમાં વૃદ્ધિ કરવા માટે અપનાવ્યા હતા. આવા આદર્શોમાં ગુજરાતને અવંતિના ભોજ-વ્યાકરણ જેવા સ્વતંત્ર વ્યાકરણની તેમ જ મહાકાલ જેવા ભવ્ય અને ભારતભરમાં પ્રશંસા મેળવે તેવા કલાધામની ખાસ જરૂરત સિદ્ધરાજને લાગી હતી. તેથી આશ્ચર્ય હેમચંદ્ર પાણી-સદ્દેશ વ્યાકરણની રચના કરાવી, જુજસ્તનું સ્વતંત્ર વ્યાકરણ સર્જાવ્યું. તેથી જ રીતે રુદ્રમહાલયનો પણ જીર્ણોદ્ધાર કરતાં,

તેમાં શિલ્પ, કલા, વૈવિધ્ય અને વિદ્યાવિનોદનાં મહાસ્થાનોથી યુક્ત એક દેવનગર જેવું રમ્ય કલાધામ બંધાવી, પોતાના અંતરમાં છુપાયેલી મહત્વાકાંક્ષાઓને પૂર્ણ કરતાં, આત્મસંતોષ અનુભવ્યો. આ મહાપ્રાસાદ કેવો હતો, તેનું અભિધાન શાથી પડ્યું, કલાની દૃષ્ટિએ તેમાં કેવું વૈવિધ્ય હતું તે હવે વિચારીએ.

આ મહાપ્રાસાદ જગતમાં રુદ્રમહાલય નામથી આજે પણ સુપ્રસિદ્ધ છે, પણ તેનું સાચું નામ તે જ હતું કે કેમ, તે વિચારવાનું રહે છે. પ્રાસાદ, મંદિર, મહાલય વગેરે નામો શિલ્પશાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે બનાવેલાં મોટાં મંદિરો કે રાજમહેલો માટે વપરાય છે. અને તે જ ધોરણે શિવના આ મહાપ્રાસાદને રુદ્ર-મહાલય એવું નામ આપ્યું હોય તે વાસ્તવિક છે. દ્વયાશ્રય કાવ્યમાં પણ સિદ્ધરાજે સર-સ્વતીના તીર ઉપર ‘રુદ્રમહાલય’ બંધાવ્યો, જણાવી તેનું એ જ નામ હતું એમ સૂચવ્યું છે. દ્વયાશ્રયનો વૃત્તકાર અભયતિલક ગાણે આ જ ગ્રંથના બારમા સર્ગમાં, છંદાંશ્લોકનું નિવેચન આપતાં જણાવે છે, કે હુંદર અદ્યતન સ્વયંભૂ રુદ્રમહાકાલ દેવનું મંદિર, હાલમાં રુદ્રમહાલયથી પ્રસિદ્ધ, તે રાક્ષસોએ લાંગી નાખ્યું છે. દ્વયાશ્રય કાવ્ય ઉપર અભયતિલકે સંવત ૧૩૧૨માં અર્થાત આ મહાકાવ્ય પછી સો વર્ષે ટીકા લખી હતી. આ માણસે શ્રુત-પરંપરામાં પણ તેનું રુદ્રમહાલય નામ સાંભળ્યું હોયું જોઈ એ. આથી એવા પણ તર્ક થાય, કે અવંતિના રુદ્રમહાકાલને ગુજરાતમાં અવતારવાનું સિદ્ધરાજનું ભહા-સ્વપ્ન સિદ્ધ થતાં, તેણે રુદ્રમહાકાલ નામ આપીના ભગવાન પિનાકપ્રાણિન માટે રાખ્યું હશે, એ અનુમાન સ્પષ્ટિક લાગે છે. છતાં તેનું લોકમાન્યનામ તો ‘રુદ્રમહાલય’ અને પાછળથી ‘રુદ્રમાળી’ જ સમાજની જાણ ઉપર ચડી ગયું. અવંતિના રુદ્રમહાકાલની હરીકૃષ્ણમાં જ, ગુજસ્તમાં જ તેણે રુદ્રમહાકાલને સદાક્રુરમાં

અવતારી હતા, તે વસ્તુને પ્રમાણિત કરાવતા
ખીજ પાણુ પ્રમાણે મળે છે અવતિમા
મહાકાલની ધ્વજા ફૂટકી હોય, ત્યારે કોઈ
પણ જૈનમદિગ ઉપર ધજા ઊડતી ન હતી;
તે જ નિયમ સિદ્ધરાજે શુજગતમા કર્યો હતો
એમ પ્રબધચિતામણિ, તથા પુગતન પ્રબધ-
સ ચહ વગેરેમા જૈન ગ્રંથકારે એ જણાવ્યું છે
તેટલું જ નહીં પણ આ મદિગના પ્રતિષ્ઠા-
વિધાન વખતે, બધા જૈનમદિગની ધજાઓ
નીચે ઉતરાવવામા આવી હતી પ્રબધચિતા-
મણિકા આ મદિગને રૂદ્રમહાકાલ પ્રાસદ
તરીકે જ એળખાવે છે આ બધા પ્રમાણો
બોતા તેનું ગજમાન્ય નામ રૂદ્રમહાકાલ પણ
હોય એવું જણાય છે આ સિવાય મહાલય
મટે ખીજે પણ તર્ક છે મહાલય એટલે
મદિગ અને ખીજ વિધાન પ્રમાણે અહીં પ્રાચી-
સગ્ગતીના કિનાગ ઉપર મહાલય તીર્થ
હતું, તેના મન્મથ સાધતા આ ભવ્ય
પ્રસાદિત રૂદ્રમહાલય નામ પણ, પિદ્ધાનોની
સૂચનાથી લોકોએ તેમજ ગજશાસકોએ
નિયત કર્યું હોય એમ તેમ હોય પરંતુ રૂદ્રમહ-
લય કે રૂદ્રમાળ નામ શુજગતમા વધારે
વિખ્યાત હતું છતાં તેનું ગજમાન્ય નામ રૂદ્ર-
મહાકાલ હતું એ વસ્તુને ભૂલી શકાય તેમ નથી

આ ભવ્ય પ્રાસદ શુજગત અને બહાગના
પ્રાતોમા જ્યારે આવી મોટી પ્રસિદ્ધિ મેળવી
શક્યો હોય, ત્યારે તે કેવો હતો તેની વિચારણા
પણ જરૂરી તો છે જ પરંતુ તેનું યથાસ્થિત
વર્ણન આપતું કોઈ પણ પ્રાચીન અને પ્રામા-
ણિક પુસ્તક હજી સુધી પ્રાપ્ત થયું નથી તેના
વર્ણન માટે બેચાળ કાવતો આજે પણ ત્યાના
બ્રાહ્મણો મુલભાવે છે કર્નલ ટોડે પણ ઇ સ
૧૮૨૨મા શંકર જીવસુખગમ પાંધ્યા નામના
માણસ પાસેથી તે સાલકબું હતું એમ હો
અર્જસ કહે છે એટલે આજથી અવાસો વર્ષ
પહેલાં આ સખધી જે કવિત આલકબું હતું

તેમા રૂદ્રમહાલયનું વર્ણન કરતા, તેમા ૧૬૦૦
સ્તલા, અઢાળ હજાર પૂતળીઓ, ત્રીસ હજાર
ધ્વજદંડ, સત્તરસો સુવર્ણ કલશ, છપ્પન લાખ
હાથીધોડા, સવાલાખ ભાવધ પ્રસાદોના
કારેલા ચિત્રો, આ મહાપ્રસાદમા હતા એવી
ગાથ આપેલી છે એમા કેટલીક અતિશયોક્તિ
તો છે જ છતાં તેમા ૧૬૦૦ સ્થલ હતા તે
વાત સત્ય લાગે છે આ સખધી એક પ્રાચીન
કવિત બાશરે તેમા સૈકાનું મળ્યું છે તેમા
તેની અદર ૧૪૮૪ સ્થર, ૧૭૦૦ સ્થલ,
૧૮૦૦ પૂતળીઓ, ૩૦૬૪ નાનામેટા
ધ્વજદંડ અને ૧૭૦૦૦ હાથીધોડાના આકારો
કારેલા હોવાનું જણાવ્યું છે આહુ
ખીજુ કવિત-ઉપદેશ તરૂં ગિણીમા પણ છે
આ કવિત સાગ્ગતીય વિધાન સિધી-સ્મૃતિ
ગ્રંથમા પુગતત્વપિદ્ધ શ્રી જિનવિજયજીએ
પ્રકટ કર્યું છે આથી તેને ૧૭૦૦ સ્થલ હતા
એમ ચોક્કસ લાગે છે આજે તો આવા
સંકટો અમો ધરાવતા મદિગો શુજગતમા
નથી, પરંતુ મારવાડમા આવેલ ગણકપુરનું
'ધર્મવિહાર' નામનું ચતુર્મુખ જૈનમદિગ
૧૪૪૪ સ્તલો ધરાવે છે આ માદર સિદ્ધ-
પુગના ગજવિહાર જેવું યનાવવામા આવ્યું
હતું, એમ આ માદરના પ્રધાનદેવની પ્રતિષ્ઠા
કરાવનારે, સોમશુદરસુરીના પડિત શિષ્ય
પ્રતિષ્ઠાસોમે, સવત ૧૫૫૪મા ગ્વેલ 'સોમ-
સોલાગ્ય' કાવ્યમા જણાવ્યું છે ભાદ્રપુરના
વદિદેવસુરીના ઉપદેશથી સિદ્ધરાજે ચતુર્મુખ
જૈન પ્રાસાદ કરાવ્યો હતો એમ પુગતન
પ્રબધમગ્રંથમા જણાવ્યું છે દયામયમા
પણ તેણે મહાવીરો સૈવ્ય કરાવ્યાનો ઉલ્લેખ
છે આવા ગજ-પ્રસ્થાપિત મદિગને ગજ-
વિહારથી જ લોકો ઓળખતા હતા એ તો
ચોક્કસ જણાય છે અને ગણકપુરનું મદિગ
તેના જેવું જ યનાવ્યું હતું, એટલે તેમા પણ
શાદ્યે-પદરસો સ્તલ હશે જ

એટલે રુદ્રમહાલયમાં સત્તરસો સ્તંભો હતા, એ વસ્તુ સત્ય અને ઐતિહાસિક કરે છે. કર્નલ ટેલ તે પાંચ મળ્યાવાળું અને ચતુર્થાંચ ચાર મહાદ્વારોથી યુક્ત હોવાનું અનુમાન કરે છે. પાટણના એક વિદ્વાન શિલ્પીએ તેનો કાલ્પનિક નકશો દોર્યો હતો. તેના આધારે જણાય છે, કે આ મંદિરમાં એકાદશ રુદ્રનાં મંદિરો હતાં, વળી તેની મધ્યમાં એક ગંગા કાર કુંડ પણ ખનાવેલો, ગર્ભગૃહની આગળ ગૃહ મંડપ અને લવ્ય રંગ મંડપ પણ કલાસૌહર્યથી તૈયાર કરેલો હતો. તેની ચારે બાજુ મુખ્ય દ્વારો અને દ્વાર પાસે પણ સુંદર મંડપો ખનાવવામાં આવ્યા હતા. આ સિવાય મંદિરની આજુબાજુ નંદીનું મંદિર તેમ જ બીજા પરિવાર દેવોના પણ મંદિર ખનાવેલાં હતાં. મંદિરના પૂર્વ દ્વારે લવ્ય કીર્તિસ્તંભ બીધો કરેલો, ત્યાંથી નદી સુધીમાં ઊતરવાનાં પગથિયાંળા, આકર્ષક-વાટો, જનસમાજને સ્નાન, પાન અને અવગાહન માટે ખનાવ્યા હતા. રુદ્રમાળના મંદિરનો સામાન્ય ખ્યાલ આજે અખંડિત સ્વરૂપમાં વિદ્યમાન રાણકપુરના 'ધરણવિહાર' ઉપરથી આવી શકે તેમ છે. ફક્ત તેમાં સાંપ્રદાયિક દૃષ્ટિએ એકાદશ રુદ્રોનાં મંદિર, નંદીનું મંદિર વગેરે માટે પૂરતો ફેરફાર કરીએ તો રુદ્રમહાલયના લવ્ય પ્રાસાદની ચિત્રિચિત્ર ઝાંખી કરી શકાય તેમ છે.

રુદ્રમાળ અને રાજવિહાર એક જ રાજ્યને સમકાલમાં બંધાવ્યા હોવાથી તેનું સ્થાપત્ય લગભગ સરખું હોઈ તેમાં હેટલાક જરૂરપડતા સાંપ્રદાયિક ફેરફારો કર્યા હશે એમ જરૂર લાગે છે. વધુમાં તેમાં ૨૫૦ સ્તંભો વધુ હતા એટલે તેના કરતાં પણ લવ્ય, આકર્ષક અને લાગવાન શિવના લવ્ય ડેલાસ જેવો દિવ્ય પ્રાસાદ હશે તેમાં તો શક નથી.

આ ઉપરાંત તે નદીના તટ ઉપર આવેલ હોવાથી તેની રમ્યતા અને આકર્ષકતા સ્વર્ગીય વાતાવરણ સર્જાવતી હોવી બોધ એ એમ તો જરૂર લાગે છે. આ મંદિરમાં સિદ્ધરાજે અશ્વપતિ, ગજપતિ અને નરપતિ એવા ઉત્તમ રાજાઓની મૂર્તિઓ કરાવી, તેની આગળ પ્રણામ કરતી પોતાની પ્રતિમા પણ મુકાવી હતી, અને દેશનો નાશ થાય પણ આ મંદિરનો કદાપિ નાશ ન થાય, એવી ઇચ્છા વ્યક્ત કરી હતી એમ મેરજુગ મળધન ચિંતામણિમાં લખે છે. આ મંદિરની આજુબાજુ વેદશાળાઓ, સત્રશાળાઓ, દાનશાળાઓ અને અનેક મંદિરો, મહાલયો વગેરે બંધાવી તેની આજુબાજુનાં પ્રદેશ કુમેરની અલકાપુરી જેવા રમ્ય ખનાવ્યો હતા; અર્થાત્ સિદ્ધપુરનો રુદ્રમહાલય પશ્ચિમ ભારતમાં ગવિત્ર અને સર્વશ્રેષ્ઠ દેવી કલાધામ જેવો ગણાતો હતો. તેના સંબંધી અનેક દંતકથાઓ ચરિતાર્થ થઈ છે.

આ મંદિરનો સૌથી પ્રથમ વિનાશ સં. ૧૩૫૪-૫૫માં અલાઉદ્દીનના સરદાર અલ-રખાને કર્યો હતો, છતાં તેનો ઘણોખરો ભાગ બચ્યો હતો. ત્યારપછી સં. ૧૪૭૧માં અમદાવાદ વસાવનાર અહમદશાહે તેનો સર્વનાશ કર્યો અને પરાસ્ત બનાવી પાછળના ભાગમાં મરિજદ બનાવી. આજે પણ મરિજદમાં પેસતાં જ તેના અવશેષરૂપે બેરણ દહેરીઓ બીધી છે અને રુદ્રમાળના ખંડેર સાચવતા એકબે મંડપોના સ્તંભો અને તેના ઉપરના પાટકાઓમાં તેની ઉત્કૃષ્ટ કલાકૃતિઓની સામાન્ય ઝાંખી થાય છે. આ સર્વશ્રેષ્ઠ મંદિરનો ધર્મીય મુસ્લિમ શાસકોએ બે વિનાશ ન કર્યો હોત, તો આગ્રાના તાજ-મહાલની માફક, સારા બે ભારતવર્ષમાં એક અમર કલાધામ તરીકે તે સુપ્રસિદ્ધ પ્રાપ્ત કરત-

દેશ; એટલે ખેડૂતને જ આ નુકસાન છે. આ માટે તરત જ દરેક ગામે અનાજ-ઉત્પાદનસમિતિઓ સ્થાપી અનાજઉત્પાદનમાં ખેદરકાર ખેડૂતને આ તેની વલણ માટે નૈતિક દબાણ લાવી યોગ્ય કરવું.

૨. સરકાર તરફથી અપાતી મદદોનો સહુ-પયોગ થાય છે કે નહીં તેની તપાસ રાખતા રહેવું. અનાજ માટે આવેલ ખાતર અનાજના પાકમાં નાખવા તે (ખેડૂત) નૈતિક રીતે ખંધાયેલો છે.

૩. છાણિયા ખાતરનો જથ્થો કેમ વધે અને તે વધારે સત્વવાળું કેમ થાય તે તરફ દરેક ખેડૂતે પ્રયત્ન કરવો. એટલે છાણું થાપવાની પ્રથા બંધ કરી પોતાને ત્યાં ઉત્પન્ન થતા કચરાનું કમ્પોસ્ટ ખાતર બનાવી જમીનને તે પાછું આપવું. કચરો ખાળી દેવો એના જેવું નુકસાન ખેડૂતને ખીણું કોઈ નથી. આ ખાતરનો ખગાડો અટકાવવાથી ખાતરનો જથ્થો સહેલાઈથી બમણો થઈ શકશે અને મૂચનો ખાતર બનાવવામાં ઉપયોગ કરવાથી તે સત્વ-વાળું બનશે. એટલે ગુજરાતમાં દેશિની સંખ્યા ૨૮ લાખ ગણતાં, દરેક દોરનું વાર્ષિક છ'ગાડી ખાતરનું ઉત્પન્ન ગણતાં, ૧૬૮ લાખ ગાડી ખાતર આ દોરો આપશે. અનાજ, કઠોળ વગેરેનું વાવેતર ૨૦ લાખ એકરમાં થતું હોવાથી તેમાંથી દોરોના ખોરાકમાંથી નીકળતો ઓગાટ, જુવાર-આજરીના ખૂંપરા, સૂકાં પાંદડાં વગેરેમાંથી ૫ લાખ ગાડી કમ્પોસ્ટ ખાતર સહેલાઈથી બનાવી શકાશે; એટલે કુલ ૧૭૩ લાખ ગાડી ખાતર કુલ ખેડાણ જમીનના ત્રીજા ભાગને પૂરતું થઈ પડશે.

૪. પાણીના કૂવા વગેરેનો પૂરતો ઉપયોગ ફરી જમ અને તેમ વધારે પિયતના પાક ઉગાડવા પ્રયત્ન કરવો; કારણકે વગર-

પિયતના ઘઉં કેન્દ્ર એકરે ૫ બ'ગાળી મણુ ઊતરે છે, બ્યારે પિયતના ઘઉંને ઊતારો ૨૫ બ'ગાળી મણુ સુધી બંધ છે.

૫. સરકારી તબાક્કોના પાણીનો સહુપયોગ કરવો, એટલે તેમાંથી જરૂરિયાત પ્રમાણે પાણી લેવું. આથી જમીનની ભૌતિક સ્થિતિ પણ ખગડશે નહીં. નહેરુના દરવાજા, પાણીઓ વગેરેમાંથી નકારું પાણી ચાલ્યું ન બંધ તેની ખાસ સંભાળ રાખી યોગ્ય અધિકારીઓનું ધ્યાન, આ ભંગાણુ બે પોતાનાથી ન સમારી શકાય તેમ હોય તો દોરવું.

૬. ખેતરમાં બંધે કામ કરવામાં અથવા પોતાની સ્ત્રી, છોકરાં વગેરેને ખેતરમાં કામ કરવા દેવામાં બે ખેડૂતો નાનમ ગણતા હોય, તો આવી ઓડી ચોટાઈનો ડોળ છોડવાનો હવે વખત આવી પહોંચ્યો છે. હિંદના હાકેમ રાજજી જેવાને હળ પકડતાં બે શરમ ન આવે તો બે ખેડૂતો ખેતરને પોતાનો ધંધો ગણે છે; છતાં કામ કરવામાં નાનમ ગણાયે તેનાથી ખિસ્સું અને અકલહીન માનસ કયું ગણાય? હાલ તુરત તો દેશને અનાજના કપરા સંજોગમાંથી બચાવવા માટે ખેડૂતના કુટુંબની દરેક વ્યક્તિએ પોતાથી બની શકતું કામ કરવા માંડી પડ્યું જરૂરી છે. ખેતીનું કામ એવું છે કે જેમાં બાળકથી માંડી વૃદ્ધને પોતાની શક્તિ પ્રમાણેનું કામ મળી રહે છે; માટે બે અનાજનું ઉત્પાદન વધારવું હોય તો એકલા ચારી, કુખળા, સાથી વગેરે ઉપર આધાર રાખી બેસી રહેવું નહીં પરવડે.

૭. શેરડીનાં કારખાનાં પાળાઓ ધાર્યે તો આ મોરચાં પર ઘણું કામ કરી શકે તેમ છે. શેરડીનો એકરે ઊતારો કેમ વધારે ઊતરે તેવી રીતો, બે રીતો તેમણે

શોધી છે અને તેમાં ખેડ, ખાતર અને પાણીનો સુમેળ મેળવી લીધો છે તે સીતો, તેમણે અનાજના ઉત્પાદન મટે શોધી, તેનો અમલ કરી ખીજ ખેડુતોને તેનું અનુકરણ કરવા અમંજલ આપવી

પ્રજાએ શુ કરવું ?

ખેડૂત સિવયની પ્રજા પણ અનાજ ઉગાડવામાં ઘણી મદદરૂપ થઈ શકે તેમ છે આ વર્ગે અત્યાગ સુધી આ તરફ પોતાનું લક્ષ આપ્યું નથી, સિવય કે ખેડૂતો ની સગ્રહ નીતિ, સરકારીત ની અણુઆવડત વગેરે ઉપર દીકા લગપટ્ટે કરી છે એથી પ્રભેદુ તે પે તાના મહાનની અભુખાણુ જમીન હોય તો તેમાં શાકભાજી અને બહોળી જમીન હેય તો અનાજ ઉગાડી શકાય-આ સિવાય

૧. પે તાને ત્યાં જે કચરો પડતો હોય તેને એકઠા કરી મ્યુનિસિપલિટીએ ગણેલ વ્યગની પેટીએ મા નાખી અવેલો આ વ્યગમાં કાચના ટુકડા, છટ અને પથ્થર, નળિયા, હોઠા અને પતંગના ટુકડા ન બાય તેની ખાસ દરકાર ગણવી, કાગળ કે મ્યુનિસિપલિટીએને કચરામાંથી કમ્પોસ્ટ બનાવતા પહેલા આ ટુકડાઓ છૂટા પાડવા મટે યુક્તજ ખર્ચ કરવો પડે છે અને પરિણામે ઉત્પન્ન થતું ખતર મોડું પડે છે તેથી તે ખેડૂતને પગવડી થકતું નથી

૨. અન જમા થતો બગાડ તરત જ અટકાવવો સરકારી કાયદાનુ ઉલ્લંઘન કરી ચોરી-લૂપી થી જમણુવ વગેરે કરવા ના પ્રયત્નો બધ કરવા ઘર-વપગશમાં અનાજના દરેક કણનો ઉપયોગ કરવો ખોરાગ મરવવાળો ગ્રહે તે પ્રમાણે ગાધવો, એટલે કે ચોખા એ સાવવાની પ્રથા મધ કરવી સગરત તરફથી આપવામાં આવતા અનાજની જુદીજુદી વાનીઓ ખનાપી સ્વચ્છ જમણુ

કમ કરવું તે તરફ પ્રયત્ન કરવા અને અ વનીએ ખીજને શીખવવી .
૩. રજાએ ના દિવસોમાં આણુબ જુના અમે મા પે તાને ખાવાનો ખેરક લઈ સમૂહમાં જઈ અનાજના ખેતરોમાંથી કચરે સાફ કરવે, ખેડૂતોને કાપણીમાં મલ્લ કરવી આવી ગતે ટુકડીઓ ન મહામા જવ મટે જે કવવ મા આવે તે શહેરની આણુબ જુના અન જના ખેતરે, ખાસ નીચે સરકારી લેરેલા હેય છે તે, ચોખા ઘતા ઉત્પન્ન વધશે, કરણકે શહેરની આખપ મન્દ્ર ગામોમાં મજૂ ગન બવો વધારે હોય છે એટલે અન જના ખેતર ની ઉપલી સ્થિતિ ગ્રહેવ પમે છે વગસ દની ઋતુમાં ઉગાડ વખતે નીચે માટે અને કાપણી વખતે તણા માટે મજૂરોની ખૂબ તાણુ હોય, તો તેવે વખતે આવો વ્યવસ્થિત પ્રયત્ન અનાજના મોરચાને ઘણે જ પ્રોત્સાહન રૂપ થશે છત્તાડ વગેરે પશ્ચિમના દેશે મા શહેરની જનતા અનાજના મોરચા માટે ખેતરમાં કામ કરવા ગામડા મા ગયેલ હોય તુ બાણુ મા આવ્યુ છે, પણ રા પણુ ખેતીપ્રધાન હિંદમાં હલ્તુ સુધી તો અવો એક દાખરો ખંગ નવી ગ્રામ્ય પ્રદેશમાં ખનખેડૂત પ્રજા ખસ દનીને પાકને નીંદવાને વખતે અને લણણી વખતે ખેતરમાં કામ કરવ આજથી ૫૦ વર્ષ પહેલા જતી હતી; તે કહેવાતી મેટપને લીધે હંમણા બધ થયુ છે આ જુની પ્રથાને બે પાછી સજીવન ક વ મા અવે તો દરેક ગામના મજૂરોનો પ્રશ્ન હજવો થઈ બય

વિધાથી શુ કરી શકે ?

દેશની સ્વતંત્રતાની લડાઈમાં આ વિદ્યાર્થી આલમે આપેલ ફાળો અદ્વિતીય છે આંવો

જ ફાળો જો આ અનાજના મોરચા ઉપર આમવા તેઓ નિશ્ચય કરે તો કામ વાણું જ સુગમ થાય; કારણકે વિદ્યાર્થીઓને ખોટી મોટપ હોતી નથી. સઘળા સંજોગોને તેઓ જલદી અનુકૂળ થઈ જાય છે, તો કાપણી વખતે વિદ્યાર્થીઓ ગામડાંમાં જઈ શકે. માટે સરકારે આ વખતે રજની વ્યવસ્થા કરી આપવી જોઈએ. વેકેશન સિવાયના કોલેજના અભ્યાસ સમયે પણ રજાઓમાં આજીવનશુનાં ગામડાંઓમાં તેઓ જઈ ઉપર જણાવેલ રીતે ખેડૂતોને મદદ કરી શકે તેમ છે.

ખહેર કાર્યકર્તાઓએ શું કરવું જોઈએ ?

પોતાને-સંસ્થાને ખેડૂત આલેખમાં પ્રિય થવાનો ખહેર કાર્યકર્તાઓ માટે આ સારો મોકો છે. તેઓ જિલ્લા અને તાલુકા અનાજ મોરચા-સમિતિઓ સ્થાપી ખેતીમાં મદદ કરવા માટે શહેરીજનો અને વિદ્યાર્થીઓની ટુકડીઓ ગોઠવી શકે તેમ છે. આવી રીતે ગામડાંમાં કામ કરવા જવાથી જે ખેડૂત

અનાજની ખેતી માટે બિઠરકાર હશે તેને તે સમજાવી શકશે. સરકારી મદદોનો ગેરઉપયોગ થતો અટકાવી શકશે અને આર્થિક અથવા બીજી રીતે ખેડૂતને જે 'મુશ્કેલીઓ હશે તેની તેમને માહિતી મળવાથી આ કાર્યકર્તાઓ સહેલાઈથી દૂર કરાવી શકશે; કારણકે સરકારી અમલદારો પોતાના ખાતા ઉપર આવી મુશ્કેલીઓ મૂકતાં ઘણી વખત હરે છે. આ સિવાય ગામડાંમાં તેઓ પ્રિય થતાં રાષ્ટ્ર-પિતાનાં બીજાં રચનાત્મક કાર્યો તેઓ સહેલાઈથી કરી શકશે. મારા માનવા પ્રમાણે સર્વોદય સંસ્થાએ આ પહેલ કરી દેવી જોઈએ. જે કે હોમગાર્ડોએ આ પ્રશ્ન હાથમાં લીધો છે. હવે બીજાએ તેનું અનુકરણ કરવાની જરૂર છે.

ખિનખેડૂત પ્રજા આવી રીતે ખેતીમાં મદદ કરવા જતાં તેમને ખર્ચાળ સાધનોની આમાં જરૂર પડવાની નથી; કારણકે ખેતી અહીં રૂપિયાનાં ખૂરપી અને હાતરડું ઉપલબ્ધ કામ માટે પૂરતાં થઈ પડશે.

★

સુધારો

'અખંડ આનંદ'ના ગયા મહિનાના અંકમાં શ્રી લોગીલાલ સરિસરાનો 'રાષ્ટ્રસુદ્રા' નામનો પ્રસિદ્ધ ઘથેલો લેખ લા. ૧૭મી એપ્રિલને સાંજે અમદાવાદ-વડોદરા રેડિયોપરથી એમણે કરેલો વાચુ-વાર્તાવાપ હતો. એલ. ઇડિયર રેડિયોના સૌજન્યથી એ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો હતો.

x

એ મહાનતાના માલિક !

જગતના અનેક જ્ઞાની મદુખ્યાના મુખથી મેં સાંભળ્યું છે, કે નીચથી હંમેશ દરારહેડું.

મારા અહંકારનું પડ ચિરાઈ જાય છે અને હું જોઈ છું કે હું જ નીચમાં નીચ છું.

હું નીચ છું, જ્યાં તારી રૂયાની નિરંતર આશા રોવું છું; કારણકે ખાતરની સડેલ રજાઓમાંથી ફૂલોના સુવાસિત પરાગ સત્તવા તું રાક્ષિગાન છે અને જ્યારે તારી કૃપા થાય છે ત્યારે કુનાર્જાની અજગામણી ગરમીમાંથી પણ, એમાસાની આહવાદક અને મધુર શીતળતાનું સન્નન થાય છે.

હું તો કુદ્રથી પેલું કુદ્ર છું, પરંતુ કુદ્રતાના શીશ પર મહાનતાનો સુગંધ પહેરાવવા તું સમર્થ છે.

એક લોકોના નકામ તારમાં સંગીતના મિષ્ટ સૂરો તે ગુપ્ત રીતે મૂકેલા છે, એટલે કે તુચ્છમાં તુચ્છ સીળને તારી કૃષ્ણો રમણે પ્વાં જ તે શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ બને છે.

હું ઇચ્છું 'હું' કે મારું સિર અહનિશ, તારી કૃપાપ્રાપ્તિ માટે, તારા આગળ નમો અને મારું હૃદય તારી આશાને આધીન થઈ દેરાઓ.

યુગ પ્રવાહ

શ્રી સોપાન

૨ અહ પ્રસિદ્ધ ધરો તારે આપણું દેશે
અતઃ સાર્વભૌમ પ્રજાસત્કરને
દરબારે માસ કરી લીધો હશે અહીં
વર્ષ પહેલાં આપણે બ્રિટિશ ગુલામીમાંથી
મુક્ત થયા અને એ મુક્તિ સ પૂર્ણ હતી, છતાં
ઔપચરિક રીતે ગુલામીનું એક નિશાન
કાયમ રહેતું હતું આપણે 'સ સ્થાન' ગણતા
હતા આપણા ઉપર બ્રિટિશ તાજનું વર્ષસુ
હતું આપણા ગળ્યના વડા તજના પ્રતિ-
નિધિ ગણતા હતા આપણી સરકાર તાજને
નામે કામ કરતી હતી આ ઔપચરિકતા
શા માટે ગમતી ? બ્રિટનના આપણે ગુલામ
હતા ત્યારે તો લાચાર હતા, હવે શા માટે
અવશ્ય મહાન અને પ્રાચીન દેશને બ્રિટન
કરતા દેખાવપૂરતો પણ નવો ગણવો ?

આત્મગાંધીય ક્ષિત્રે પણ આ ખાખત
મહત્ત્વની છે આપણે સંસ્થાન કે હુમિનિયન
ગણાઈએ એટલે દુનિયામાં કેટલાક એમ
માને કે આપણે બ્રિટનને ખૂણડે બધાયેલ
છીએ, આપણી ને બ્રિટનની વિદેશનીતિ એક
ગહેરો, વિષયુદ્ધ જાગશે તો આપણે બ્રિટનને
પડાશે ચાલ્યા જઈશું, આ વાતાવરણ સ્પષ્ટ
કરવા પણ પ્રજાસત્કરને દરબારે ખૂબ ઉપ-
યોગી થશે હા, પ્રજાસત્કર ધવા છતાં ગજ-
સમૂહમાં અપણે ગહીએ છીએ, પણ ત્યાં
કોઈ મોહનાતું નથી હવે તો અતઃ
એશિયાઈ દેરો ? અંગ્રજ બળવાન બન્યો છે
ગજસમૂહનું કશું બંવારું નથી તેઓ મિત્ર-
ભાવે આખી દુનિયાના પ્રસો ચર્ચે છે ને
એકબીજાના મતવ્યોથી મહિતગાર બને છે
અતઃ પ્રજાસત્કર હોવા છતાં એમાં રહી

શક્ય હોય તો શા માટે ન ગહે ? ગુમાવવાનું
તો કશું છે જ નહીં અને મેળવવામાં એક
આશા છે એ દ્વારા વિશ્વશાંતિનું કાર્ય સહેલું
બને, અથહામણે કઈડ એાછી થાય, રાષ્ટ્ર-
સમૂહમાં ગહેવાથી આપણી સ્વતંત્રતામાં કશી
જ ખામી રહેતી નથી

આપણું નવું બધારણ અમલમાં આવી
ગયું વિરાધીઓ પણ કહે છે કે બધારણમાં
અપણું વિદાસ માટેની પૂરતી સગવડો છે-
આ બધારણ અનુસાર ચાલું વર્ષમાં કે
૧૯૫૧ન પ્રભાત સામાન્ય ચૂંટણીઓ થશે-
આપણી-રૂઢી એ ઉત્સવ ઉજવનાગએની-
ત્યારે ખરી કસોટી થશે, પ્રજાસત્કરને અર્થ
જ પ્રજાની સત્તા એટલે કે પ્રજા જેના હાથમાં
રાજ્યધુગ સોપે તેની સત્તા આપણું દેશના
પુખ્ત વયના ૧૭ કરોડ માણસો પોતાના
લાભને ત્યારે કે સહો નોંધાવશે આ જાખ-
દરી એાછી નથી વિવિધ પક્ષો ને નેતાઓ
પોતાના કાર્યક્રમો લઈને પ્રજા પાસે મતોની
માગણી કરશે પ્રજાએ આ વિષે આજથી જ
વિચારવા માડવું બેઈએ સમજ્યા વિના
અપાયેલ મતની પણ અસર છે માટે પ્રથમ-
થી સમજી લેવું બેઈએ કે કોના હાથમાં
આપણી આઝાદી મલામત ગહેરો ને કોણ
આપણને આખાદીને માર્ગ દોગી જશે

સ્વતંત્રતાની સાથે જ જવાબદારીનો ભાર
અવે છે તે ન ભૂલીએ

હાલ ચીન

આત્મગાંધીય જગતમાં જયે મહિને
આપણે એક મોટું પગલું ભર્યું ચોમમાં
આત્મવિશ્વમાં આખ્યાદી સેના વિજયી

અર્થ અને તેનું રાજ્ય સ્થપાયું. ચીનની મુખ્ય ભૂમિન્યપર લાલ ઝંડા લહેરાઈ ગયો. ચાંગ-કાઈ-શેકની જૂની સરકાર ફોર્મોસાના ટાપુ ઉપર નાસી ગઈ. એના હાથમાં હવે ફોર્મોસા અને હૈનાન નામના બે જ ટાપુઓ રહ્યા છે. એ હજી એ આખરે સુધી લડવાની વાત કરે છે, પણ તેને કશો અર્થ નથી. ચીન ઉપર સામ્યવાદી સરકારનું રાજ્ય સ્થપાઈ ગયું છે તે નકર હકીકતનો ધનકાર કેમ થઈ શકે?

લાલ ચીનને સ્વીકૃતિ આપવામાં સોવિયેટ રશિયા અને તેના સાથીઓ મુખ્ય હતા. એ પંક્તિ બ્રહ્મદેશે સ્વીકૃતિ આપી; પરંતુ ભારતની સ્વીકૃતિએ આખી સ્થિતિ પલટી નાખી. રશિયા વગેરેની સ્વીકૃતિ સ્વાભાવિક ગણાય. બ્રહ્મદેશની સ્વીકૃતિ પોતાની આંતરિક પરિસ્થિતિને કારણે હતી, જ્યારે ભારતે તે બેઈ-વિચારી પોતાની તટસ્થ અને વાસ્તવિક પિંદેશનીતિ અનુસાર સ્વીકૃતિ આપી. સામ્યવાદીઓ તરફથી ઘણી એ વાર એવા આક્ષેપ થાય છે કે ભારત અમેરિકાના જૂથમાં સામેલ થયેલું છે. આ આક્ષેપો કેટલા જૂઠા છે તેના પુરાવો લાલ ચીનને સ્વીકૃતિ આપતાં મળી ગયેલાં ગણાય. ભારત પછી પાકિસ્તાન, સિલોન, બ્રિટન અને નોર્વેએ પણ પોતાની સ્વીકૃતિ આપી દીધી છે. સૌનું ધ્યાન હવે અમેરિકા ઉપર કેન્દ્રિત થયેલું છે. એ સ્વીકૃતિ આપતાં પહેલાં મુખ્યે તો તુંગની સરકાર પાસે કેટલીક ખાતરીઓ માગે છે, પણ ખાતરીઓ મળે, કે ન મળે લાલ ચીન થોડા સમયમાં જ પોતાનું સ્થાન પ્રાપ્ત કરી લેશે એમાં શંકા નથી.

લાલ ચીનના સ્વીકારનો અર્થ સામ્યવાદનો સ્વીકાર એવો થતો નથી. એમ તો રશિયા, પોલાંડ, યુગોસ્લાવિયા વગેરેને સ્વીકાર થયેલો જ છે. દુનિયાના જે જે દેશોમાં સરકારો બદલાય છે તેના સ્વીકાર થાય જ છે. ચીનની

અસર તો ઘણી મોટી છે. વસ્તીવિસ્તાર અને ભૌગોલિક સ્થાનને કારણે ત્યાંનું પરિવર્તન આખા જગત ઉપર અસર ઉપજાવશે. નવી સરકાર કેટલે અંશે સોવિયેટની સાથે રહે છે તે હવે બેવાનું રહે છે. ચીન અને રશિયાની નીતિ એક જ રહે તો શું થાય તેની આજે કલ્પના શા માટે કરવી? પરિસ્થિતિનાં બળો પોતાનું કામ કર્યે જાય છે. આપણે વાસ્તવિક દૃષ્ટિએ જ વિચારવું બોધ્યું.

ભારતનું મિત્રરાજ્ય

ગયા મહિનામાં એશિયાના આકાશમાં એક નવા તારાનાં દર્શન થયાં. આ તારો આજ સુધી ડચ શાહીવાદના ધાખા નીચે ઢળાયેલો હતો અને એ ધાખા ભૂંસી નાખી સ્વતંત્ર રીતે પ્રકાશવા મથતો હતો. છેલ્લા વિશ્વયુદ્ધ પછી એશિયામાં ક્રાંતિનો જીવાળ થયો, તેમાં ઇન્ડોનેશિયાનું મોખરાનું સ્થાન હતું. અમેરિકા, બ્રિટન અને યુરોપના ખીલ શાહીવાદ દેશોની મૂંઝી સહાનુભૂતિથી ડચ શાહીવાદે ફરી ત્યાં કબજો જમાવ્યો હતો; પરંતુ ઇન્ડોનેશિયાની પ્રજાને ભજળ બદલાઈ ગયો હતો; બ્રિટન, ભારત, પાકિસ્તાન, સિલોન અને બ્રહ્મદેશની ખાખતમાં જે હડાપણ ખાંતાવ્યું તે હડાપણ હોલેન્ડની સરકાર પૂતાવી શકી નહિ, એણે તલવારને બેરે સાત કરેલું. ઇન્ડોનેશિયાના પ્રજાજનોને, જાવાન્સુમાત્રાની સુંદર ધરતીને જીલ્લમ રાખવાનો નિશ્ચય કર્યો. આમાંથી લડકો પેદા થયો. એ પંક્તિ ડચ શાહીવાદીઓએ ઇન્ડોનેશિયામાં ભંગાણ પડાવવાના પણ પ્રયત્નો કર્યા; પણ એમાં એ સફળતા ન મળી. દુનિયાનો પ્રજામૃત પણ બદલાવા લાગ્યો. ભારતે આ ખાખતમાં ઘણું જ મહત્વનો ભાગ ભજવ્યો. સંયુક્ત રાષ્ટ્ર સંસ્થા અને સલામતા સમિતિ બ્યારે પાણીમાં ઘેસી ગયાં, ત્યારે ભારતે આગેવાની લઈ

મુમુક્ષુ એશિયાના દેશોને પોતાને આગળે
નેતાઓ અને ઈન્ડોનેશિયાના મુક્તિઆદેશનમાં
ઉઘાડી તથા સક્રિય સહાનુભૂતિ નોંધાવી
આની અસર બહુ સાચી થઈ ઉઘ થાઈ-
વદીઓનું બેર નરમ પશુ સલામતી સમિ-
તિએ પણ સારું વલણ લીધું એમાંથી વાટા-
ઘાટો દ્વારા ઈન્ડોનેશિયાની મુક્તિનું સ્વયં
સિદ્ધ થયું

ઈન્ડોનેશિયાનું અનેક રીતે મહત્વ છે
પ્રશાંત ઓશનમાં એ અગત્યનું લોગોલિક
વ્યાન ધરાવે છે સાત કુરોડની વસ્તી ધરા-
વતો એ દેશ છે પ્રજા મોટેભાગે મુસ્લિમ
ધર્મ પાળે છે, પણ કામવાદને ત્યાં વ્યાન
નથી પાકિસ્તાન અકબાય છે અને પ્રયત્ન
પણ કરે છે કે ઈન્ડોનેશિયા પોતાને મુસ્લિમ
ગૃહ તરીકે બહેન કરે, પરંતુ ઈન્ડોનેશિ-
યાના નેતાએ કહ્યો છે, જો બહેન કર્યું છે, કે
તેએ મુસ્લિમ નહીં, એશિયાઈ પ્રજા છે ઈન્ડો-
નેશિયામાં ધર્મનો કબજો નથી ઈન્ડોનેશિયા
ભારતનું પરમ મિત્ર છે ભારતની અને તેની
વિદેશનીતિ એકસરખી છે

ઈન્ડોનેશિયા મુક્ત થયું તેથી તેના દુ ખો-
નો અત આવી ગયો છે એમ નથી આજુ
બગત જે આર્થિક મુસીબતો ભોગવે છે તેમાં
તો તે પુણ્ય ઘેગાયેલું છે જ, પણ ત્યાં આત્મ-
કલહની અને લોહિયાળા અભ્યવાદની વાતિ
વિશેષ છે આપણે એવી આશા ગાખીએ કે
ઈન્ડોનેશિયાને કોઈ સરદાર વલ્લભભાઈ
પ્રામુ થાય અને આત્મિક એકતા વજ્રરૂપ
સમી બને

કોલંબો-પરિપદ

ગાંધીજીના દેશના વિદેશ પ્રધાનોની
પરિષદ કોલંબોમાં મળી હતી આ પરિ-
ષદનું ધ્યાન મુખ્યત્વે એશિયાના પ્રશ્નો ઉપર
કેન્દ્રિત થયેલું હતું આપણા વડાપ્રધાન

પરદેશ પ્રાતાનું દક્ષિણ સલામતી હોવાથી
નેઓ બંતે જ ત્યાં બચા હતા ભારતનું
દક્ષિણ એમણે મળણ અને સુદર રીતે
ગ્રૂ કર્યું હતું, સિલોનની પ્રજાએ એમનો
અદ્ભુત સત્કાર કર્યો હતો ભારતે હમેશા
એમ માન્ય છે કે જો એશિયાના સ્પર્ધક
પ્રશ્નો સાચી રીતે ઉકેલાય નહિ અને યુરોપ-
અમેરિકાના સ્વાર્થી ત્યાંથી દર થાય નહીં,
તો સમવાદને અટકાવવાનું મુશ્કેલ છે.
લાલ ચીન જો ભારતની નીતિ કટલી
વાસ્તાવિક છે તેનો ખ્યાલ એમણે આપ્યો હતો.

ગાંધીજીની કાર્યપદ્ધતિમાં કહાવે કે
નિર્ણયોને એણે અવકાશ છે તેઓ સાથે
જોડી એકબીજાના મતોએ સમજે છે વિશ્વ-
શાંતિની દૃષ્ટિએ મુખ્યતા ગાંધીની નિયા-
મણા કરે છે આ મંત્રણે એ તો કાલ બે-પરિ-
પદ સફળ થયેલી ગણાય, પણ બ્યાસુધી
બધા દેશોની વિદેશનીતિ અને પરસ્પરના
સબધોમાં એકવાક્યતા ન આવે ત્યાંસુધી
કાંઈમી મફળતા માટે ઓછી આશા રહે છે.
દક્ષિણ આફ્રિકાની ગાંધીની નીતિ, ઓસ્ટ્રે-
લિયાનો અલગતાવાદ, પાકિસ્તાનની દૌડાઈ,
બ્રિટનની મલાય અંગેની નીતિ, આ બધું
ગાંધીજીના વિકાસ માટે અતગાયરૂપ છે.

પાકિસ્તાન સાથેનાં ઘર્ષણો

પાકિસ્તાન સથેનાં આપણા ઘર્ષણો
ઉલ્લ મહિનામાં ઘટવાને બદલે વધ્યા છે.
કાશ્મીરનો સવાલ સલામતી અગિતિ સમક્ષ
છે પણ એ અહેવાલ એકપક્ષી પુગવાર થયો
છે એ પક્ષી કેનેડાના પ્રતિનિધિ જનરલ
મેકનોટને ભારત-પાકિસ્તાનની સમિતિ-માટે
એક દરેખારત ગ્રૂ કરી હતી આ દર-
ખારતમાં શુભાશયનો લેસા થાય એવું છે,
કાશ્મીરને એમાં લશ્કરે ખસેડવાની, શસ્ત્રો
ઢેઢા મુકવાની અને લોકમત લેવાની વાતો છે,

પરંતુ દરબારોમાં મૂળભૂત દષ્ટિ એ છે કે સારત અને પાકિસ્તાનને તથા કાશ્મીર રાજ્ય તથા પાકિસ્તાનના પ્યાદારૂપ કહેવાતી આગાહ સરકારને સમાન સ્થાન આપવામાં આવેલું છે. જ્યાંસુધી આ દષ્ટિબિંદુ કાયમ રહે ત્યાંસુધી સમાધાન માટે આશા જણાતી નથી. કાશ્મીરની પ્રજા અને તેના રાજા કાયદેસર પદ્ધતિએ સારત સાથે બેઠાયેલા છે. અર્ધ-હામણ નિવારવા માટે સારતે સામે આધીને દોકમત માટે તૈયારી ખતાવી છે. ખીજા બાજુ પાકિસ્તાન આક્રમણખોર છે અને આગાહ દળો તેનું જ સર્જીત છે. એમને સમાન સ્થાને મૂકવાની પાછળ રાજદ્વારી રચત છે. સલામતી સમિતિમાં બિરાજતા દેશો જ્યાં સુધી કાશ્મીરનો પ્રશ્ન આ દષ્ટિએ વિચારશે ત્યાં સુધી સમાધાન માટે આશા જણાતી નથી. સલામતી સમિતિએ સર્વ પ્રથમ એ નક્કી કર્યું બેઈએ કે હુનેગાર છે કાણ ?

નિર્વાસિતોની મિલકતનો અથડા એમનો એમ જામે છે. પાકિસ્તાને જ્ઞાના કરાંચી-કરારને વળગી રહેવાની અને એ રીતે અમુક મર્યાદામાં મિલકતની ફરજદલી અંગે બહેરાત કરી છે; પણ એમાં પાકિસ્તાનની ખૂરી દાન-તનાં જ દર્શન થાય છે. સારતમાંથી પાકિસ્તાન ગયેલા કેટલાક મુસલમાનોની મિલકતો મેળવવાની આ ખાજ છે. નિર્વાસિતોની મિલકતનો ફેંસલો હવે સહકારી ધોરણે જ થઈ શકે. જગતના કોઈ પણ તટસ્થ પંચ પાસે બંને મિલકતોની કિંમત કરાવવી બેઈએ અને જે રકમ નક્કી થાય તે બંને સરકારોએ પરસ્પર ચૂકવી દેવી બેઈએ. પાકિસ્તાન આ માટે તૈયાર નથી, પણ એણે વહેલે મોઢે તૈયાર થવું જ પડશે, એમાં શંકા નથી. નહેરુનાં પાણીનો અથડો નિષ્ણતોનો અભિપ્રાય સ્પષ્ટ નિવારી શકાય એમ છે, પણ તે ખાખત

પર પાકિસ્તાન કશી ચોખવટ કરતું નથી.

પાકિસ્તાન અને સારત વચ્ચેનું આર્થિક યુદ્ધ ગયા મહિનામાં વધુ ક્ષત્ર બન્યું છે. પાકિસ્તાને પોતાનો રૂપિયા હજી સુધી ટકાવી રાખ્યો છે, પણ તેનાં સ્વાભાવિક પરિણામોમાંથી તે બચી શક્યું નથી. પૂર્વ ખંગાળના કરોડો ગેડૂતો કાચા રાણના ભરાવાથી અને લાવો તૂટી જવાથી ત્રાસમાં સપડાયા છે. સારતને મૂંઝવવા માટે પાકિસ્તાને અગાઉ ખરીદાયેલું સારતનું શણ શેક્યું છે, આસામથી આવતો માલ પૂર્વ ખંગાળમાં અટકાવ્યો છે અને છેલ્લે નાકાબંધી જેવું પગલું લીધું છે. સારત સરકાર આનો ચોરસ જવાબ આપી રહી છે એટલે એવી આશા જાપજ છે કે પાકિસ્તાનને આ પ્રશ્નમાં ઠાંડાઈ ભારે પડી જવાની છે.

વિશ્વાસિતો આદર્શ રાખનારે તેને અમલ ધર્યાંગણેથી અને ખાટાશીએ સાથેના સંખ્યોથી કરવો બેઈએ. સારત સરકારે આ માન્યતાથી પ્રેરાઈને પાકિસ્તાન સરકારને જણાવ્યું છે કે આપણી વચ્ચેના તમામ અથડાઓનો નિકાલ શાંતિમય સાધનો દ્વારા જ આપણે કરીશું અને યુદ્ધનો માર્ગ કહી જ ગ્રહણ નહીં કરીએ એવી સંયુક્ત બહેરાત આપણે કરવી બેઈએ. પાકિસ્તાન સરકારે પ્રથમ તો આ માગણીને જવાબ આપ્યો જ નહીં અને આખો ત્યારે એવી શરત મૂકી કે પહેલાં અથડા પંતાવવાની પદ્ધતિ નક્કી કરવી બેઈએ. યુદ્ધના ભય નીચે, એ તલવાર તોળાયેલી હોય ત્યારે જે વાટાઘાટો થાય તેમાં સફળતા મળે જ નહીં, એટલે પદ્ધતિ નક્કી કરવાની માગણી યુદ્ધ બંધ કરવાની બહેરાત ન કરવા માટેનું બહાનું જ છે. આમ પાકિસ્તાન અને સારતના સંખ્યો ખગડતા જ બંધ છે. તા. ૧૯-૧-૫૦

સંસ્થા-સમાચાર

વિવિધ ગ્રંથમાળા

આ માળાના ચાલુ વરસના બીજા હપ્તાનું પુસ્તક 'દેશ અને કાળ' (સ્વામી માધવતીર્થજી કૃત) પ્રાદેશને મોકલી અપાયુ છે, અને હવે પછી 'વનરાજ ચાનકો', 'પાકશાસ્ત્ર', 'આરોગ્યની રૂચી' છતાદિમાથી પસંદ કરીને મોકલી અપાશે.

નવાં પ્રકાશનો

બૂકર ટી. વૉશિંગ્ટન : અનુવાદક પ્રફુલ્લ પ્રા ઠાકોર એમ એ અમેરિકન હુબમી વીરની પ્રેરક ને બોધક આત્મકથા. પાન ૨૧૬ કિ ૧-૮

તુજ ચરણે : સપાદકો ન હલાલ લોગીલાલ શાહ, હેમન્ટકુમાર નીલકંઠ ભાવવાહી ને હૃદયપુલકિત કરમારી પ્રાર્થના. પાન ૪૬ કિ ૦-૨

છેલ્લા ત્રણ માસનાં પ્રકાશનો

ત્રિશક્તિન દન મહાવીર : (આમગ્રેણી) લે. રતિલાલ મં. શાહ ઉપદેશ દ્વારા શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની આ કથા અનેકોના હૃદયને અજવાળે છે. પાન ૧૨૮ કિ ૦-૬

ગોસ્વામી તુલસીદાસ : (આમગ્રેણી) તુલસી રામાયણના સ્થપિતાનું સફળતે ભિક્ષુ અખડાનદજીએ તૈયાર કરેલું આ ચરિત્ર પ્રેરક ને બોધક છે. પાન ૧૨૮ કિ ૦-૬

દેશ અને કાળ : (ગુજરાતીમા જ્ઞાનના પ્રમાણનું પ્રથમ પુસ્તક) લે. સ્વામી માધવતીર્થજી વેદાંતના વિવર્તવાદ સાથે ઔ આઈન્ટરનાઈનના સાપેક્ષવાદનું સામ્ય ધરાવતી તથા દેશ અને કાળ સબધી જે હકીકતો પ્રાચીન ગ્રંથોમા ભેવામા આવતી નથી, તે સર્વના વિસ્તૃત વર્ણન અને સમજૂતી આ પુસ્તકમા આપવામા આવ્યા છે (વિવિધ ગ્રંથમાળા)

પાન ૪૪૮ કિ ૪-૦

પાકેશાસ્ત્ર : (સુધારેલું નવું આવૃત્તિ) લે. ૦ ક્રમ. કાશ્મીર ૨૦
 દેસાઈ : ઉચ્ચ શિક્ષણ લેતાં કન્યાઓને તથા સાધારણ અભ્યાસવાળી
 બહેનોને યજ્ઞ વાંચવા-સમજવામાં સરળ પડે એટલે સારી ભાષામાં
 બુદ્ધિબુદ્ધી વાનંચો બતાવવાનો રીત, પ્રમાણ, સમજ વગેરે આ પુસ્તકમાં
 અપાયાં છે. પાન ૨૦૦ : કિ. ૧-૮ : પાકાં પૃષ્ઠાં ૨-૦

બાળકોના આચાર : (સચિત્ર, આમશ્રેણી) લે. ૦ સોમાભાઈ ભાવસાર : બાળકોને
 સફલતા શીખવતા પાકો આવૃત્તિ ૨૯. પાન ૪૮ : કિ. ૦-૩

તુલસીકૃત રામાયણ : (આવૃત્તિ દસમી, બે અંશોમાં-સચિત્ર)

દોહા-ચોપાઈ ગુજરાતી લિપિમાં આપ્યાં છે. મૂળ રામાયણ ઉપરાંત
 ક્ષેષકથાઓ, લવકુશકાંડ, હનુમાનચાલ સા, અષ્ટક, તેલિયત્ર, શલાકા-
 પ્રશ્ન, માહાત્મ્ય, પારાયણવિધિ તથા બીજી યજ્ઞ ઉપદેશો બાંખતો
 અપાઈ છે. ચિત્રો ૩૪, પાકાં પૃષ્ઠાં, પાન ૧૨૧૬ : કિ. ૧૦-૦

મારો ભારત દેશ : (આવૃત્તિ ૨૯, સચિત્ર) લે. ૦ કાલિદાસ પરીખ : ભારત-
 વર્ષનાં સૌંદર્ય અને વૈવિધ્યનો પરિચય. પાન ૧૨૮ : કિ. ૦-૧૦

શ્રી શંકર ભાષ્ય સહિત ભગવદ્ગીતા : અનુ. ૦ શ્રી વામનરાવ પ્રા. પટેલ
 બી. એ., એલ.એલ. બી. : ભગવાન શંકરાચાર્યે કરેલા ભાષ્યના
 સરળ ગુજરાતી અનુવાદ સાથેનો કેટલાંય વર્ગોથી અપ્રાપ્ય ગ્રંથ.
 પાન ૪૪૮ : કિ. ૪-૦

નવેનું પુસ્તકે દુરતમં છપ્પરે.

સુખ, આમરંત ને સમૃદ્ધિ : નવું આવૃત્તિ.

વીર હનુમાન : (સચિત્ર) લે. ૦ સોમાભાઈ ભાવસાર.

સંત-ગુરુનો પરિચય : લે. ૦ સ્વામી પ્રકાશનંદજી.

હરદે : નવું આવૃત્તિ.

સહાયાર ને સુખ : લે. ૦ શ્રી સિદ્ધિસુનિદ્રુત.

વિશ્વામિત્ર ને હરિશ્ચંદ્ર : લે. ૦ રામનારાયણ ના. પાકે.

★ ‘અખડ આનદ’ દર અંગ્રેજી મહિનાની પહેલી તારીખે પ્રસિદ્ધ થાય છે

★ વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૬-૮ છે (અલગેય માટે રૂ. ૭) અને પૂરેશ માટે રૂ. ૧૦) માફક થનારે તે અઘાઉથી જરવાતુ હોય છે

★ લવાજમ મનીઓડરથી મોકલના બની-ઓડરની કૃપન પર પોતાનું પૂર્વ નામ તથા ઠેકાણું અને ‘અખડ આનદ’ માટે એમ સ્પષ્ટ લખવું

★ સરનામાનો ફેરફાર તરત લખી જણાવવો મહિના-મે મહિના માટે ! સરનામું બદલાવતું હોય, તો પોતાના પોસ્ટમાસ્ટરને લખવું.

★ માસિક સાથે - પુસ્તકો વી.પી.થી મોકલવાતાં નથી.

★ બવરસા અંગેનો પત્રવ્યવહાર અમદાવાદના કાર્યાલય સાથે કરવેલ.

★ નમૂનાના અંક માટે રૂ. ૧) મોકલી આપવો

★ માહકાએ પત્રવ્યવહારમાં અથવા લવાજમ મોકલના પોતાનો માહક ન બર અવરજ જણાવવો

★ ચાનુ વર્ષના પાછાના અંકો ખલાસ થયા હોવાથી માર્ચ માસથી નવા માહકો નોંધાય છે

★ લવાજમ (૧) સસ્તું, સાહિત્ય વર્ધક કાર્યોલ્પ, ઠે ભદ્ર, અમદાવાદ અથવા (૨) કાલ્યાણેવી રોડ, હાથી બીલ્ડિંગ, ત્રીજે માળે, મુબર્ક-ર એ ઠેકાણે જતી માહકો મઈ ચકાય છે.

અસ્તુ સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય
ભદ્ર પાસે, અમદાવાદ અને મુબર્ક-ર

‘અખડ આનદ’ કોઈ ચોક્કસ વિષય કે વર્ગનું માસિક નથી, એ સર્વેશીલ અને સર્વોપયોગી થાય એવા અમારા પ્રયત્નો છે સાહિત્યના કોઈ પણ પ્રકારને-વાર્તા, નાટક, જીવનચરિત્ર, ધર્મકથા, પ્રસંગ કથા, રેખાચિત્ર, પત્ર, નિબંધ, પરિચય, પ્રવાસ-વર્ણન વગેરે કોઈ પણ રૂપમાં માનવજીવનને હિત લાવનારા, પ્રેરણા આપનારા, ઉપયોગી વિચારો ન્યાયા હોય તેવા તમામ પ્રકારના લખાણો ‘અખડ આનદ’ માટે સ્વીકારવામાં આવે છે એ અભ્યાસક્રમ અને કલામય છતાં સાદી ભાષામાં ને સરળ સૈદ્ધાંત આલેખાયેલાં હોવા જોઈએ

ત ત્રી તરફથી સામાન્ય રીતે લેખના સ્વીકાર-અસ્વીકારનો નવાજ એક પખવાડિયામાં આવે છે, પરંતુ લેખ ચોક્કસ કયા મોસમાં પ્રસિદ્ધ થશે તે કહેવાનું મુશ્કેલ હોય છે આમ છતાં સ્વીકાર પામેલા લેખ આરંભ માસની અદર પ્રગટ થઈ જ નહીં તે વિષે કાળજી રાખવામાં આવે છે માસિકમાં લેખ, ફરક વિષયનું પ્રમાણ અને પ્રાસંગિક લેખોનું મહત્ત્વ જળવાય એ દિશાએ સંપાદન થાય છે કોઈ પણ ફિતિની જવાબદારી તો લેખકની જ રહે છે

લખાણ પ્રસિદ્ધ થતાં હેતુકાને અંક, થોડા પુરસ્કાર અને લખાણની છટી પાંચ પ્રતો મોકલી આપવામાં આવે છે

અસ્વીકાર પામેલા લેખનો સાથે તેના કારણો આપવાનું અતિ મુશ્કેલ છે એથી થયામાં હેતુરતું પડે છે કેટલાક લેખકોને માફ પછી લાગે છે, એટલે અનુભવ પછી ‘અસ્વીકાર’ એવી નોંધ સાથે લખાણ પાછું મોકલવાનું નહીં કરવું પડે છે લેખકો આ બાબતમાં ગેરસમજ ન કરે એવી વિનંતિ છે સ્વીકાર-અસ્વીકારના નવાજ માટે અને અસ્વીકાર પામેલું લખાણ પાછું મેળવવા માટે ટપાલખર્ચ મોકલવું આવશ્યક છે જેનું ટપાલખર્ચ ન મળે હોય તે લખાણને એકાદ માસ પછી રદ કરવામાં આવે છે હેતુકાની દિશા સાદીથી, કાગળની એક જ બાજુએ, સ્પષ્ટ અક્ષરે લખેલી હોવી જરૂરી છે અંગ્રેજી, સરસ્વત કે બીજા કોઈ ભાષાના અવતરણો મૂકવા હોય તો તેનું ગુજરાતી ભાષાવતર આવશ્યક છે

ત ત્રી સાથેના તમામ પત્રવ્યવહાર કરવાનું અને લખાણો મોકલવાનું સરનામું આ પ્રમાણે છે

ત ત્રી ‘અખડ આનદ’
શુભઅહાર, બેરેક રોડ, મુબર્ક-ર

વિષય	લેખક	પૃષ્ઠ
૧ ઋતુઓના રંગપલટા	શ્રી	૧
૨ બંદર છે દૂર છે !	શ્રી સુદરશ જો. ખેટાઈ	૨
૩ સ્નાનસંધ્યાપન	શ્રી રવીન્દ્રનાથ ડાકુર	૩
૪ કોલેજના-વેદાર્થીઓને	શ્રી રવિશંકર મહારાજ	૪
૫ ઈશ્વર, સત્ય અને ધર્મ	શ્રી ચંદ્રશંકર પ્રા. શુક્લ	૮
૬ દુરસદના ઉલ્લોગો	શ્રી રવિશંકર મ. રાવળ	૧૩
૭ સ્પષ્ટવક્તા સુખી બનેલ ?	શ્રી જ્યોતીન્દ્ર દવે	૧૭
૮ ...દરવાજો ત્ર્યૂર્તિ ! (વાર્તા)	શ્રી પન્નાલાલ પટેલ	૨૨
૯ વિશિષ્ટ સૂચનો	સ્વામીશ્રી શિવાનંદજી	૨૬
૧૦ શુભરાતનો મેલઉલોગ	ડૉ. એ. બી. ત્રિવેદી એમ. એ. પીએચ. ડી. ૨૬	
૧૧ જાતવાદનું મૂળ	પં. બહેચરદાસ દોશી	૩૪
૧૨ પેરાટ અને વામન	શ્રી છોટુભાઈ સુધાર	૪૧
૧૩ જોષી મહારાજ (નાટકો)	શ્રી નરેન્દ્ર ત્રિપાઠી બી. એ.	૪૬
૧૪ જગતના પ્રશ્નો (વાર્તાલાપ)	શ્રી દિલ્લિપુષ્પ દીવાનજી	૫૬
૧૫ ઋગ્વેદકાળમાં આંતરલગ્ન	ડૉ. બિ. પેનચંદ્ર હી. કાપડિયા એમ. એ. પીએચ. ડી.	૬૨
૧૬ કેવે બનવાના ફાયદા	શ્રી સતીશચંદ્ર પ્ર. દેસાઈ એમ. એસસી., (લંડન) બાર-એટ-લો	૬૪
૧૭ હિંદુનીયભાવ	અધ્યા. જોતેન્દ્ર જોડેલી એમ. એ. ન્યાયાચાર્ય	૬૮
૧૮ બેહારનાં લગ્નગીતો	અધ્યા. ચંદ્રકાંત મહેતા એમ. એ.	૭૪
૧૯ છપ નેપથની વાતો	શ્રી રતિલાલ સાં. નાયક	૭૬
૨૦ વનસ્પતિમાં વિચિત્રતા	શ્રી કૃષ્ણકાંત લંગાશીઆ	૮૭
૨૧ ફુગાળ જેતી	શ્રી ઉમેદભાઈ મયુરદાસ ડાંગેર	૮૯
૨૨ સ્વાતેબિંદુ	શ્રી મોહિનીચંદ્ર	૯૧
૨૩ હિ.સ્ટે રિયા (આરોગ્ય)	ડૉ. નાથાલાલ જી. દવે	૯૨
૨૪ જશની ગંખના (વાર્તા)	શ્રી ગોહમ્મદ માંકડ	૯૬
૨૫ રમત દ્વારા બાળકેળવણી	શ્રીમતી રંજાબહેન ગાંધી	૧૦૨
૨૬ પ્રજુનામસ્મરણ	શ્રી રેવાચંકર બરડવાળા	૧૦૭
૨૭ વિગાર ચંક્રમણ	શ્રી નરહરિ બટ	૧૧૦
૨૮ સારી જોષ લેવી છે ? (આરોગ્ય)	શ્રી રમેશચંદ્ર હ. શેઠ	૧૧૨
૨૯ અંતઃકરણ	શ્રી જુગલરાય મજમુદાર	૧૧૫
૩૦ સાર્થ મૂહચંદશાહ	શ્રી માણેકલાલ રાણા	૧૧૯
૩૧ યુગપ્રવાહ	શ્રી સોપાન	૧૨૪
૩૨ સંસ્થા-સમાચાર	કાર્યાલય	૧૨૮

સર્વ સાહિત્ય વર્ષક કાર્યાલય તરફથી તંત્રી : સોપાન

સુદ્રઢ અને પ્રકાશક : ત્રિજુવનદાસ કં ૦૬૨

સુદ્રેણ અને પ્રકાશન સ્થાન : સર્વ સાહિત્ય સુદ્રેણાલય, રાયપડ-અમદાવાદ

વર્ષ ૩, અક ૫]

તંત્રી : સો પાન

[માર્ચ ૧૯૫૦

ઋતુઓના રંગપલટા

ઋતુઓના રંગની પેઠે જીવનમા પલટાપલટાઓ આવે જ છે. ઋતુઓ જે નિયમ પ્રમાણે ખદલાય છે તે આપણે જાણીએ છીએ, ત્યારે જીવનના રંગ શી રીતે ખદલાય છે તેની આપણને ખબર નથી પડતી, પણ આપણા અજાનનો અર્થ એ નૃધી કે જીવનના પલટાઓ કશા પે નિયમ વિના આવે છે આ સ્વચરાચર સૃષ્ટિ અને આપણ પ્રદાહ ચોક્કસ નિયમોને વશ વર્તે છે, માનવીનું જીવન એમા અપવાદરૂપ નથી. જીવનના આ નિયમને જાણવા ઋષિમુનિઓએ ભારે પ્રયત્નો કર્યા છે અને આપણને માર્ગદર્શન આપ્યું છે સુખ અને દુઃખ અકસ્માત આવતા નથી તેમ જતા પણ નથી સુખદુઃખના કારણો જાણવા અને સુખદુઃખની સાવનાથી અલિપ્ત રહેવું એ આપણા જીવનનો એક પુરુષાર્થ છે.

પણ ખીજ એક અત્યંત મહત્વની વાત આપણા નિત્ય જીવનમા ધ્યાનમા ગ્રાપવા જેવી છે ઋતુઓનાં પલટા વખતે આપણે શું કરીએ છીએ? શિયાળોનો ઠંડો પવન કુકાતો હોય અને કપ્પા થરથર કપતી હોય ત્યારે આપણે શિયાળોને વિનતિ કરીએ છીએ કે તું ચાલ્યો જા? ઉનાળોનો તાપ અસહ્ય બન્યો હોય ત્યારે તેમાથી બચવા આપણે કયા ઉપાયો લઈએ છીએ? ચોમાસાની ઝડી વરસતી હોય ત્યારે આશાન પાસે ચાચના કરવાનો કંઈ બચ્ છે ખરો? ઋતુઓ તો નિયમ પ્રમાણે આવે છે અને પોતાનો ધર્મ બજાવે છે.

ઠંડીમાથી બચવા આપણે ઘરમા ગીએ ને કામળો ચોઢીએ, તાપમાથી બચવા શીતળતા શોધીએ, વગસાદમાંથી બચવા છાપરા કે છત્રીનો ઉપયોગ કરીએ, તો ઋતુઓના જેવા જ પલટા જીવનમા આવે ત્યારે એવા ઉપાયો કેમ ન લઈએ? ત્યારે સાબ્યને, ઈશ્વરને કે ખીજાં કેઈને દોષ દેવાને બદલે કે કાંઈની લાચારી કરવાને બદલે આપણા મનને જ રક્ષણ કાળુ છે ને? તોતો શિયાળો, ઉનાળો કે ચોમાસુ-ઠંડી, ગરમી કે વર્ષા ઉપર આપણા કાળુ કેમ ન આપીએ? સુખ ભોખે ત્યારે અનુકૂળ ઋતુની પેઠે તે શાંતિપૂર્વક ભોગવીએ અને દુઃખનું વાવાજોડું આવે ત્યારે મનને સ્થિર ગણાએ એ જ ઉપાય ઉત્તમ નથી? ખાદ્ય પરિસ્થિતિ ને સ્થળો આપણા હાથમા નથી, પણ પેની અસર મન ઉપર થવા દેવી કે નહીં તે તો આપણા જ હાથમા છે સુખ અને દુઃખ અતે તો મનનો જ એક સાવ છે આ મનની રક્ષા આપણે કરીએ તો ઘોર દુઃખના હેઠળવાતો મુલુ આપણને દુખી કરી ચકે નહિ મન ઉપર કળજ મેળવવાનું શક્ય છે, ખાદ્ય પરિસ્થિતિ ઉપર કાળુ મેળવવાનું અશક્ય છે, તે સતત ધ્યાનમા ગણાએ.

૫. દૂર છે. દૂર છે.

ગુજરાતનો ને કાઠિયાવાડનો ધણો દિવારો સાગર ને નદીકાંઠાનો હોવા છતાં આપણે ત્યાં એ જીવનને રૂપરેતી, પ્રમાણમાં ઓછી કૃતિઓ ગતરી છે. સંસારસાવરના નાવિકને પ્રેરણા, ઉત્સાહ અને ચેતન આપતાં રચાયેલાં ગુજરાતી કાવ્યોમાં અહીં રબૂ વડું, નેમ પ્રેરતું કાવ્ય મહત્વનો હિમેરો કરે છે. અયંકર આંધી બમટી હોય, વીજના ફટાકા થતા હોય, અધારી રાતે મધદરિયે તોફાનમાં વહાણ કિલોળા લેતું હોય—જીવનસાગરની આવી ત્રિપ્ત પરિસ્થિતિમાં હૈયે હામ ને હિંમત હોય તે જ પીવાના દુર-દુરના આદર્શને પહોંચવાનો પંથ કાપી શકે. આવે વખતે નાવિકનો બેલી કોણ ? આતમરામ ન !

અહીં બેલી, અહીં બેલી,
ભડું જરૂર છે,
અંદર છે દૂર છે !

બેલી તારો, બેલી તારો,
બેલી તારો વું જ છે,
અંદર છે દૂર છે !

ફોજો તોફાની તીખાતા વાયરા,
જુઝાયે અંતરના હોય ને કાયરા,
તારો હૈયામાં બે સાચી સપૂર છે,
છો ને એ દૂર છે !

આકાશી નૌકાને વીજ દેતી કાટકા,
વારી નૌકાને ચે દેતી એ કાટકમ
મધદરિયે મસ્તીમાં છોને અશ્વરૂ છે,
અંદર છે દૂર છે !

આંખોવા દીવા જુઝાવે આ ચાંતી,
ધડકે ને થડકે ને છોટરી છાવડી
તારી છાતીમાં જુરુરે કો શૂર છે,
છો ને એ દૂર છે !

અહીં બેલી, અહીં બેલી,
ભડું જરૂર છે,
અંદર છે દૂર છે !

બેલી તારો, બેલી તારો,
બેલી તારો વું જ છે,
અંદર છે દૂર છે !

સુદરશ ગા. બેરમ

સ્વીન્દ્રનાથ ઠાકુર

ગુરુ સમાનન્દ સ્વરૂપ હિંસા છે,
જન્માના જળમાં પૂર્વજીએ
સ્નાને જળને થઈ ચૂક્યો છે
'મોનાની લાકડી'નો સ્પર્શ,
અભાતની વાયુલક્ષ્મીએ
સોત થઈ ઊઠ્યો છે છલછલ
સમાનન્દ મીઠા માગીને ભેઈ રહ્યા છે
ભગુદીના ફૂલ જેવા સૂર્યોદયને
મનમાં મનમાં ભાલે છે :
'હે દેવ, તમારું' જે કલ્યાણતમ કૃપ
તે તો મારા અન્તરે મદદ થયુ નહીં,
'અળખું' કશું તમારું આપવરણ
સૂર્ય આપ્યો, સાલવતના માથા ઉપર
માછીઓએ નોકાના શઠ છોડ્યા,
અમલોની દાર ઊઠી નીકળી
સોનાના આકાશને છાઈ જઈને
સામે કંઠિની કાઠવિયા જમીન બણી
લગુ ચ સ્નાન પૂરુ થયુ નથી
શિષ્ય પૂછ્યુ 'વિદ્યવ્ય સાને, પ્રભો ?
પૂજનો સમય વહી નય છે '
'સમાનન્દ ઉત્તર દીધો :

'પવિત્ર થયુ નથી 'સરીર,
જે જા રહી બઈ મારા હૃદયથી ફર,
શિષ્ય બેઠાબેઠા વિચારે
આ ને શી વાત ?

સસ્સવના ખેતરમાં તડકો વિખેરાર્થ થયો છે
માલજીએ બાંધી છે ફૂલની દૂકાન રસ્તાની બાજુએ,
એવાલજી આવી નીકળી છે,
'માથે ફૂલની મદદી મૂકીને
ત્યા ગુરુને મનમાં જોડાએક,
કોણુ બાણે શુ થયુ ?
આવી નીકળ્યા વનજાઉં ભાગીને
પૂજાના કોલાલક વચ્ચે થઈને

શિષ્ય પૂછ્યુ : 'ક્યાં જશો, પ્રભો ?
એ બાજુએ તો નથી ભદ્રલેખનો વાસ '
ગુરુ બોલ્યા 'ભઉ છુ,
સ્નાનસમાપનને પથે '

શ્રેતાળ કાઠાની એક બાજુએ મામ
બલીમા અવેશ કર્યો ગુરુએ
ત્યાં આંખલીની ધેરી ધટા,
એની ટાળીએ વાદરાઓની ફૂદાફૂદ
એ ગલી નય છે ભાજન મોચીના ધરે
પશુના ચામડાની દુર્ગન્ધ આવે છે દૂરથી,
આકાશમાં ચંકાવા લેતુ ગીધ ઊડે છે
શામી ફૂલક લાડકુ આવે છે રસ્તાની બાજુએ,
શિષ્ય બોલી ઊઠ્યો 'સમ, સમ '
ભગવત્કાવીને એ ઊભો રહ્યો ગામની બહાર
બાજન લેટી પડ્યો ગુરુને પ્રભુમ કરીને
સાવધાનતાપૂર્વક
ગુરુએ એને છાતી ચુસ્સો ચાપ્યો '
બાજન ગંભીર ગયો
'આ શુ કર્યું, પ્રભો ?
અથમને ધરે મહિનની ગ્લાનિ લાગી પુણ્યદેહે '
સમાનન્દ બોલ્યા :

'હુ સ્નાન કરવા ગયો તારી ગલીને ટાળીને
તેથી જ જે સૌને ધાઈને શુદ્ધ કરે,
તેની સાથે મનનો મેળ થયો નહીં
આટલા લાભા સમય પોછી,
આને તારા અને મારા દેહમાં થઈને
વહી નીકળી એ વિશ્વવાવનધારા
ભગવાન સૂર્યને આને પ્રભુમ કરવા
જવા પ્રભુમ પાછાં વળ્યા,
એ કહ્યું 'હે દેવ, તમારામાં '
જે 'વ્યોતિ તે જ મારામાં,
તોય આને દર્શન સાને નહીં થયા '
આજે ઉવે પામ્યો એમના દર્શન,
તારા લલારે અને મારા લલારે—
મનિરે ઉવે જવાનું રહ્યું નહીં '

x નવીકાંઠે વતી વનસ્પતિ કરુમા લઈને નામે
ઓગખાય છે

૩. રવિશંકર મહારાજ

વિદ્યાર્થીઓએ ગ્રામજનોનો વધુ ને વધુ સંપર્ક સાધવો પડશે. મહારવર્ગ પાસે ધડ છે-પરિશ્રમ છે, ત્યારે ભણેલાઓ પાસે માધુ છે-સુહિ છે. એ બંનેનો સમન્વય થાય તો જ ભારતની સુરત બદલાવ. રવિશંકર 'હાહા' એ આ વિષય પર ચેતનવંતી અમૃતવાણી અહીં રેલાવી છે.

૨. જે તો તમે વાંચી અને લખો તેમાંથી

સાહિત્ય ભેગું કરવાનું રહ્યું છે, પણ

જનતાનું તણુ સાહિત્ય છે. એ તમને

કોલેજોમાં ખેસીને નહીં સમજાય. સાહિત્ય તો

ઢગલાખંધ પડ્યું છે. કપારેક મને એના પાઠ

મળ્યા કરે છે. ઊંચા પ્રકારનું એ સાહિત્ય છે.

એ સાહિત્ય ક્યાં કોલેજોમાં જઈ ને લખાયું

છે? રાધનપુરના રેતાળ પ્રદેશમાં ખેસીને

સ્ટીમરનો અભ્યાસ કેવી રીતે કરી શકાય?

લોકો આજે સાહિત્ય પાછળ પડે છે તેને બદલે

તમારી પાછળ સાહિત્ય પડવું બોધે એ

જમ્યા પછી આપણને ઓડકાર આવે છે.

તે 'રાતનું' એકકું ક્યાં કરવાથી શું વળશે?

ચોપડીઓમાંથી એકકું કરવાથી શો દાંડો

ઊઘડશે? આપણા નવજુવાનો શું એટલા જ

માટે ફરશે? વાક્યરચનાની ભૂલો શોધવી,

ઢગલાખંધ પુસ્તકોમાંથી મેળવીને લખવું એ

શું સાહિત્ય છે?

૧૯૩૫ની સાલની વાત છે. ઉત્તર ગુજ-

રાતમાં અનાજને માટે હું એક ધાંચીને ઘેર

ગયેલો. પૂછ્યું: 'તમે વાંચી છો?'

'હા.'

'તેલની દુકાન કરી છે, પણ ઘાણી કેમ

ફેરવતા નથી?'

એણે કહ્યું: 'દસ-પંદર વર્ષ પહેલાં

અહીં સાંએક ઘાણીઓ હતી, હવે તો માત્ર

પાંચ જ રહી છે, વળી ઘાણી એ તો પાપનો

રાખૂની કમજોર એના ચોવનધન ઉપર મુખ્યત્વે
અવલભે છે. ચારેકોર આજે જ્યારે અ'ધકારભરું'
વાતાવરણ હોવાય છે ત્યારે આશાની જ્યોત હેવા
વિદ્યાર્થીઓના વિચાર સમૂહને સાચે માંચે વાળવા
પડશે, આથી ફરજ તરફ એમને માર્ગદર્શન કરવું
પડશે. નિસ્તેજ ને હતપ્રાણ બની રહેલાં ગામનાં
આનંદથી યુન: પુલકિત થઈ બેઠે એવા પ્રયત્ન માટે

ધંધો છે, એમાં જીવડાં પિલાઈ બચ છે.'

'ધંધો-રોજગાર ચાલે છે?'

'ના.'

પરાબર અમુકવાદની મિલોના જેવી જ

દશા એ ગામની થયેલી. વહેલાંમોડા એ

પાંચ જણા એ પણ ધંધો છોડ્યો હશે. આમ

આપણા ગામડાના ધંધાઓ ટૂટતા બચે છે.

આ લોકોનું સાહિત્ય પ્રજા આજળ મુકાવું.

બોધે એ.'

એક ગામ હતું ગયેલો. ત્યાં ગાડી મોડી

હતી એટલે એક મિત્રે મને પ્રેમપૂર્વક રાખ્યો.

સવારે બધા ભેગા થયા. એક વાત કહી:

'અમારે ત્યાં પહેલાં સા સાળો મથ-

રૂની ચાલતી હતી. મુંબઈ થી એક જણ હવે

મથૂન લાવ્યો છે. પંદર જણ બેઠેલું એ.

કામ આપે છે.' અમે એ લાઈને મનાવવા

ગયા ત્યારે કહે: 'તમે ચલાવીને મૂકા!'

કેવો વિચિત્ર જવાબ! પેલાને ન્યાતબહાર મૂક-

વામાં આવ્યો. તે દિવસોમાં ગાયકવાડીમાં

એ ગુનો હોતો. સજા થઈ. તેની અપીલ થઈ.

સગળવટ કરવા માટે મને જોળતા આવ્યા.

ત્યારે એને મેં પૂછ્યું:

'તમે આ મિલનાં ધોતિયાં તો છો તેમાં.

કેટલાનો ધંધો ટૂટે છે તેનો કંઈ ખ્યાલ

આવે છે?'

ઉત્સાહ ને અભિમાનમાં પહેલાં બોલા-

યેલાં એનાં વાક્યોની ત્યારે એને ખબર પડી.

આજે ઉર્ધ્વેશ તૂટવાની હદ આવી ગઈ છે
કામ કામને ધક્કો મારે છે બહુ વખત પહેલાં
૧૯૧૫-૧૯૨૦ એક બન્યાસી આવ્યા બાપ
આપે કે ચાવ વાગે ઊઠવું ભેઈએ પણ શું
કરવું તે કહેવું નહીં હું તે પ્રમાણે જીવ્યા
પછી શું કરવું ? લોટે ગઈ આવી નહીં
સીધા પછી શું કરવું ? એટલે ગામમા ફરીને
ઘેર આવી પછી સૂઈ ગયો; કારણકે કામ નહોતું
એવી જ રીતે ગામડાના લોકોને આજે કામ
નથી. તેજ, શક્તિ, બળ બધું ચાલી ગયું છે
મુખ પર હીનતા દેખાય છે તેઓ નિસ્તેજ
અને ઉદીગડાન થઈ ગયા છે તેવે વખતે
સાચા માહિત્યકારો હોય તો શું લખે ?
હિંદુસ્તાનમાં તેજ ગી રીતે લવાય ? ગામ-
ડાના લોકોને કયો ધધો આપુ ? ધધો હોય
તો પણ તે ધધો કુનાગની, તે ધધાની આજે
પ્રતિકા નથી આ ધધો કુનારને કદાચ
આપક પણ ઘણી જોઈ છે

ગ્રામકામાં હોટલો ઘણી સારી ચાલે છે
આજો દારૂડા એ હોટલોમા લોકો ભરેલા
અને ભરેલા જ રહેવાના ચા ન આવી હોત
તો ગામકામાં શું ખૂટી જવાતું હતું ? બિઠા-
બિઠા એ લોકો કહે છે 'અલ્યા બે કેપ
ભર, વણ કેપ ભર, સ્પેસિયલ કેપ ભર'
ગામકાના ઉધોગોને બદલે આજે આ 'બે
કેપ ભર' ની સ્થિતિ આવી ગઈ છે એક
જ નાનકડા ગામમા આજે ચાની પાચ માત્ર
ફુડાને કેમ થઈ ગઈ તેનું સાહિત્ય-રોષો
, ૧૯૨૯ ની માલની વાત છે. ગરીબ
હાકરડા માલિકીનું ગામ તમાની આવક વાર્ષિક
૧૦,૦૦૦ રૂપિયાની ખાટલામા ગંધાતી નાની
બેટીએ પગ લોકો પગ્યા રહે મારુ
સ્વાગત કરવા માટે વિદ્યાર્થીઓ જાજીની
ખાટલી લઈને મારી પાસે આવ્યા કહે

'મહારાજ! આ જ જાજીની ખાટલી સાચા
નહીએ શરીર તો આમ એવું ઠંડ

થઈ જાય'.

'હા' થઈ જતું હશે.

'તાવ આવે તો મે મરી જાય'

'પણ, મને તાવ આવતો નથી.'

આ ક્ષણે ન ચાલી એટલે નવી શોધી
કાઠી

'અમે પીએ છીએ માટે તમે પીઓ.'

મારો નીબજ ગયો કહ્યું.

'તમારી આવી ખગળ મિલિ છે છતાં

જાજર પીધા કરવી છે ?'

પણ મારુ કહ્યું ન માન્યુ શીશી ફાડી,
'પછી ધીમે રહીને કહે

'શીશીના પેમા ?'

'હું કઈ ખાલ્યો' નહીં મે ઉલટાવીને
કહ્યું 'ઠાળી નાખી શીશી' પણ તેમ પણ
તેમણે ન કહ્યું, એટલે ખાટલી બીજાને
આપીને કહ્યું 'લે અલ્યા, હવેથી લાવીશ
નહીં પી જલે'

આ બધું આ લોકોને શીખવાયું વેચ-
નાર-ફકાનદારોએ પોતાને ધધો કરવો છે
અને ખુદિ છે એટલે એણે નવા ને નવા
નુકસા દાઢયા કર્યા

આ બનાવે ગમે મને ખૂબ વિચાર
કરતો કરી ચૂક્યો

બીજે દિવસે સવારે મેં બોધુ તો લગ-
ડીની છાછની જાજર લઈને જાય મે તપાસ
કરી તો માત્રમ પક્યું કે રોજ ખાટલીઓના
બે જોખા આવે છે આ કેણુ લાવ્યું ?
લણેલાઓ સાચા ધધા વૂટી પડયા અને
આ ધધા વધ્યા આ આવ્યું કયાથી ?

ફુડાળ વખતે નહેરો, તળાવો ખોદવા
હજારો કાદાળી-પાવડા આવ્યા, પણ તેમાની
એક પણ કાદાળી કે પાવડા ગામડાને
બનાવેલો નહેરો તેના હાથા પણ તૈયાર
મળતા હતા મુબઈના લોગને ત્યાથી બધું
આવ્યું હતું!

ગાંધીજી સાથેનો અમરસિદ્ધ વાર્તાલાપ કોંગ્રેસ, સત્ય એ. ને. ધર્મ

૩. ચંદ્રશેકર પ્રા. શુક્લ

સ્પષ્ટ કરવા એ સદા તત્પર રહ્યા છે. જ્યારે એ વિશે કહેવાં એ ધરાતા જ નથી. આહો! નોંધાયેલા એ વાર્તાલાપોમાં ગાંધીજીએ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં પોતાની માન્યતાનું પુનઃ સમર્થન કર્યું છે.

૧.

તા. ૧-૧૧-૧૯૩૩. સ્થળ : ધર્મ. ડા. કોંગ્રેસ
મેડે ત્રીજી વાર્તાલાપ.

કોંગ્રેસ : હું પાછા આવ્યો, કેમકે મારાથી
રહેવાનું નહીં; હું ખીજું કંઈ કરી જ શક્યો
નહીં. હવે ઈશ્વર અને સત્ય વચ્ચે મને કંઈક
વધારે કહેા.

ગાંધીજી : સત્ય એ પરમેશ્વર છે એથી
ઈતર કંઈ નહીં, એથી એણે પણ જરા યે
નહીં.

કોંગ્રેસ : આપ સત્યની વ્યાખ્યા શી
આપો છો ?

ગાંધીજી : એટલે કે ઈશ્વરની શી વ્યાખ્યા
આપું છું, એમ ? અંગ્રેજીમાં જે 'ટ્રુથ'
શબ્દ છે તેને વધારેમાં વધારે મળતો આવે
એવો સંસ્કૃત શબ્દ છે : 'સત્.' સત્ એટલે
હસ્તી ધરાવનાર. ઈશ્વર એકલો સત્ છે. તે
એકલો જ છે; ખીજું કંઈ ને ખીજું કંઈ
છે જ નહીં. એના સિવાયનું ખણું અનિર્ણય
છે. સત્ય એટલે સત્ જગતમાં સત્ય એકલું
જ હસ્તી ધરાવે છે; ખીજું કંઈ હસ્તી ધરાવતું
નથી. આ વસ્તુ સમજવી સહેલી છે. હવે સવાલ
એ ઊઠે છે, કે સત્ય કોને કહેવાય ? આપણે
માટે એ સાપેક્ષ શબ્દ છે. નિરપેક્ષ સત્ય
તે ઈશ્વર. આપણે ઈશ્વરને વધે જે કંઈ ગ્યાલ
ધરાવીએ છીએ તે 'સત્ય'માં સમાયેલો છે.

આપણા જીનાનામાં દુનિયાના પ્રસિદ્ધ મહા-
પુરુષોમાંથી કદાચ ગાંધીજીએ જ ઈશ્વર, સત્ય અને
ધર્મ પર વધારેમાં વધારે વિચારો કર્યા હશે.
જિજ્ઞાસુએ લખેલા પત્રના ઉત્તરમાં શું આશ્રમ-
વાસીઓને 'મંગલ પ્રસાદે' અપાતા સંદેશમાં
શું પ્રાર્થનામાં શું નાનકડા વાર્તાલાપો કે મંડળોમાં
શું-આ વિશેની પોતાની માન્યતા વધુ ને વધુ

પણ આપણે માટે સાપેક્ષ સત્ય એ સુરક્ષિત
સ્થળ છે. આપણને જે વેળાએ જે સત્ય દેખાય
તેને આપણે વળગી રહેવું એઈએ.

કોંગ્રેસ : આપ એને વાસ્તવિકતા
(રિયાલિટી) કહેા ખરા ?

ગાંધીજી : હું એને માટે 'વાસ્તવિકતા'
(રિયાલિટી) શબ્દ પણ ન વાપરું. ચોરને
માટે ચોરી એ એની વાસ્તવિકતા છે; કેમકે
તે કહે છે, કે 'ચોરી કરવી ખોટી છે, એમ
હું માનતો નથી.' એ ભલે વાસ્તવિકતા
(રિયાલિટી) હોય, પણ એ સત્ય (ટ્રુથ)
નથી. મને જે સત્ય લાસે તેને મારે અનુ-
સરવું રહ્યું; કેમકે હું એના વિના જીવી
શકું એમ નથી. તમને જે સત્ય લાસે તે
તમારે માટે સત્ય હોય, પણ ખીજાને માટે
ન હોય.

કોંગ્રેસ : સત્ય જુદાજુદા માણસો પરત્વે
જુદુંજુદું છે ?

ગાંધીજી : તર્કદષ્ટિએ તો નથી. સત્ય
જગતમાં સર્વત્ર વ્યાપી રહેલું છે; તેથી માણસો
ધીરધીરે એકસરખી રીતે વિચાર કરતા
યશે. અનાવશ્યક વસ્તુઓમાં આપણે વિચાર
મતો ધરાવીએ છીએ, આવશ્યક, ધરમૂળની
વસ્તુઓ પરત્વે આપણે એકમત છે. આજે
જુદાજુદા પ્રવાહ સાક્ષતા હોય ને આપણે
જુદીજુદી રીતે વિચાર કરતા હોઈએ, તો યે

૧ એક મમયં એવો આપણે જ્યારે સહુ એક-
૨ સગી રીતે વિચાર કરતા થશે

૩ **કોજર** શ્રદ્ધા જરૂરી કે આચરણ
જરૂર ?

ગાંધીજી માણસમા શ્રદ્ધા કે આચરણ
બેમાથી એક હોય એ જરૂર છે, તે શ્રદ્ધાથી
શરૂઆત કરે ને એને અ તે સાક્ષાત્કાર થવા
પામે, એ બનવાભોગ છે પ્રયોગ કેવી રીતે
ચલાવવો એની પ્રખર એને ન હોય ત્યારે
તે શ્રદ્ધાથી શરૂઆત કરે છે, પણ એને માટે
તેના પહેલાં થઈ ગયેલાં મણસોનો અગાધ
ને અનુભવ બોધ એ તે વગર શ્રદ્ધા ગાંધી
વાનુ બની શકે નહીં.

કોજર : સત્યનુ બીજી કઈ લક્ષણ
છે ખર ?

ગાંધીજી : સત્ય એકલુ આપણને ટકાવી
રાખે છે થોડા વખત, સુધી તો કઠોર બીજી
ઘણી વસ્તુઓ આપણને ટકાવી રાખે, પણ
સત્ય એકલુ જ આપણને સદાકાળ ટકાવી
શકે છે.

કોજર એ ઉપગત કઈ ?

ગાંધીજી સત્ય નિત્ય નિરંતર આનંદ
આપે છે મસ્કૃતમા શબ્દો છે સંત, ચિત્ત,
આનંદ એ સગય ત્રિપુટી છે એ મહુ
મંજીને એક સમ સ યાય છે 'સચ્ચિદાનંદ'
સત્ય તે જ્ઞાન પણ છે તે ચૈતન્ય છે તમા
રામા જ્યારે સત્ય હોય ત્યારે તમને અંતરમા
ચૈતન લાગે છે વળી મત્ય આનંદ પણ આપે
છે એ શાશ્વત વસ્તુ છે ને તે કોઈ તમારી
પાસેથી હરી શકતુ નથી તમને લાગે ફાસીએ
ચડ વક્તમા આવે કે લાગે ગિલાવવામાં આવે,
પણ બે તમારામા સત્ય હશે તો તમે
અંતરમા આનંદ અનુભવશો.

કોજર આપ ઈશ્વરને સચુણ ને સાકાર
માનો છો ?

ગાંધીજી : નથી માનતો આપણે પે તે
બે અર્થમા સચુણ ને સાકાર છીએ તે
અર્થમા હું ઈશ્વરને સચુણ ને સાકાર નથી
માનતો હું ઈશ્વરને સર્વવ્યાપી નિયમ માનુ
છું, પણ ઈશ્વરનું સંપૂર્ણ વર્ણન આપી શકાતુ
જ નથી અ પણે મનુષ્યો ઈશ્વરનું વર્ણન
આપણી પેતાની ભાષામા કરીએ છીએ
ઈશ્વર નિત્ય છે તેમ જ નિયમકર્તા પણ છે
એ બે એક છે બૌદ્ધ દર્શનમા ઈશ્વરને નિયમ
અથવા 'ધર્મ' કહેવ મા અ વ્યો છે 'ધર્મા
કહે છે, કે બૌદ્ધદર્શન નિરીશ્વરવાદી છે
તે પોતે એલુ કહી માન્યું નથી.

કોજર વિજ્ઞાન (મ સાયન્સ) પણ
નિયમને માને છે, ખર કે નહીં ?

ગાંધીજી વિજ્ઞાન (મ માર્યન્સ)
ઘણીવાર ખોટું રસ્તે જાય છે તે આ વિશ્વ
નિયમને ચૈતન્ય નથી માનતુ, પણ જડ
અચેતન શક્તિ માને છે. હું આ નિયમને
જડ-અચેતન શક્તિ માનતો નથી માણસ
જ્યારે 'અત્મનાદ'ની વાત કરે છે, ત્યારે
વૈજ્ઞાનિક કહે છે, કે તે 'સ્વસૂચન' (મ
એટો-સંજેશન) છે એ 'સ્વસૂચન' (મ
એટો-સંજેશન) તો ખસૂચ છે, કેમકે ઈશ્વર
અત્મમાં બેઠલો છે પણ વૈજ્ઞાનિક જ્યારે
અત્મનાદને 'સ્વસૂચન' (મ એટો-સંજે
શન) કહે છે, ત્યારે તેને એ વસ્તુ તિર
સ્કાને પાત્ર ને દબાવી દેવા બેવી લાગે છે,
પણ હું એને વિશે 'સ્વસૂચન' (મ એટો-
સંજેશન) શબ્દ વાપરું છું તે માર પોતાના
અર્થમાં આપણે જ્યારે ઉપરથી કિતરીને
વ્યાવહારિક અવસ્થા પર આવીએ છીએ,
ત્યારે અ પણે દ્વૈતવાદા જગતમા કિતરીએ
છીએ વસ્તુત ઈશ્વરમા દ્વૈવ નથી પણ
આપણે કિતરીને વ્યાવહારિક અવસ્થા પર
અ વીએ કે તરત આપણને બે શક્તિઓ
મળે છે-એને ક્રિસ્તી ધર્મ 'એડ' અને

વ્યક્તિત્વ એ જીવંત સત્ય (કે વાસ્તવિકતા) છે, તે આ અર્થમાં. પણ એ ઈસુ આ અર્થમાં જીવતા હોય, તો એ અર્થમાં જગતના ખીળ મહાન આત્માઓ પણ જીવતા છે. તેમનો પ્રભાવ આપણા પર પડે છે; કેમકે તેઓ હજી જીવે છે. આમ ખીળઓથી સિત્ત એવા કોઈ જુદા અર્થમાં ઈસુ 'જીવતા' છે એમ ન કહી શકાય.

સવાલ : આપ. સામાન્ય રીતે જ્યારે કૃષ્ણની વાત કરો છો ત્યારે ઐતિહાસિક કૃષ્ણની વાત કરો છો ?

જવાબ : હું ઐતિહાસિક કૃષ્ણની વાત નથી કરતો. હું કૃષ્ણને ઐતિહાસિક વ્યક્તિરૂપે નહીં, પણ સંપૂર્ણતાની મૂર્તિરૂપે ઓળખું છું. આ કલ્પનાએ હિંદુ ધર્મમાં ક્રાંતિ કરાવી છે. એનો પ્રભાવ કેવી રીતે કામ કરે છે એ હું કહી નથી શકતો, ને કોઈ એ સમજાવી શકે એમ નથી. હિંદુ ધર્મની અતર્ગત ભાવનાએ સંપૂર્ણતાની મૂર્તિરૂપ કૃષ્ણની કલ્પના ખીલવેલી છે. હિંદુ ધર્મ હજી વિકાસ પામી રહ્યો છે. વસ્તુતાએ યજ્ઞ ધર્મો વિકાસ પામી રહ્યા છે. જે જરૂરથી ધર્મ નહીં તો હિંદુ ધર્મ જગતના સર્વ જીવતા ધર્મોમાં જૂનામાં જૂનો છે. એ સર્વ ધર્મો વિકાસની ક્રિયામાંથી પસાર થઈ રહ્યા છે. ઈશ્વરના અવતારરૂપ કૃષ્ણે લાગે માણસોનો જીવનપલટો કરાવ્યો

છે; એ દેખીતી-ઐતિહાસિક હકીકત છે. 'એ જીવનપલટો આજે પણ ચાલી રહ્યો છે. તે જ પ્રમાણે, તમે ઐતિહાસિક ઈસુને ઓળખતા નથી. ઐતિહાસિક ઈસુ તો ઇતિહાસનાં પાનાંમાં વસે છે. એને વિષે ગ્રંથને અને ફેરારે પોતપોતાની જુદીજુદી તવારીખો આપેલી છે. એમાંથી કઈ તવારીખ મારે સાચી માનવી ? ખ્રિસ્તીઓનાં જીવન પર ખરેખર રાજ્ય ચલાવનાર તે ઐતિહાસિક ઈસુ નથી; એ રાજ્ય ચલાવનાર તો ખ્રિસ્તીઓની પોતાની કલ્પનાના ઈસુ છે. મારા જીવન પર મારી કલ્પનાનો ઈશ્વર રાજ્ય ચલાવે છે, તમારી કલ્પનાનો ઈશ્વર નહીં. હજારો માણસ મારી કલ્પનાના કૃષ્ણને નહીં પણ તેમની પોતાની કલ્પનાના કૃષ્ણને માને છે. એક સમય એવો આવે છે, જ્યારે આ આખી વસ્તુ પુરસ્ક્રિયા પર ખની જાય છે. કૃષ્ણે હજારો માણસોનાં જીવનનું પરિવર્તન કર્યું છે અને આ પ્રરિવર્તનમાં ઘણાં દટાતો આપી શકાય એમ છે. એ જ વાત માનવજાતિના ખીળ ગુરુઓને વિષે પણ સાચી છે.

સવાલ : અમને આપની વહેવાર શિખામણ શી છે ?

જવાબ : મેં તમને જે વાતો કહી તેમાંથી એ શિખામણ તમે વાળી લો.

જહારથી પોતાની નવલકથાની અધૂરી રહેલી વાતને સિદ્ધાંતી અંદર આજળ ચલાવતાં લેખકે પોતાના મિત્રને કહ્યું :

'એટલે પણ મેં ચપ્પુ લીધો. અને એને મારી નાખી. હા, હું એટલું કહી દઉં કે પોલીસને ખબર ન પડે એટલા મીઠા રૂબરૂથી મારા હાથપગનાં આંગળાની બધીયે નિહાનીઓ મેં ભૂંસી નાખેલી.'

એટલામાં ત્રીજો માણે સિદ્ધ લીધી રહી. અને આ જને જહાર નીકળી ગયા. આવી પરિસ્થિતિમાં શું કરવું એઈએ તેની કલ્પના સિદ્ધના એક ખીળ માનવહિતમતવાદી માણસને આવી અર્થ. દુરત જ હપર નહીં, ખીળ એ એક માણસનો સાથ હાઈ લેખકને અને તેના મિત્રને એ લોકોએ પોલીસને હવાલે કરી દીધા. અતે સાચી વાત જહાર આવી ત્યારે માનવહિતમતવાદીના મોહનો તો જે દેખાવ અર્થે હશે તે; પણ લેખકે તો નહેરૂનાં પોતાના લખાણની અર્થા નહિ કરવાના ત્યારથી સોગંદ લીધા.

કુરસદના ઉદ્યોગો

શ્રી રવિશંકર મં રાવળ

હાજરના કુટુંબોમાંથી વાંચતો બની શકે, ને માળીના કે હાજરના રમકડા બનાવી શકાય, ધરની વ્યવસ્થા ઉપરાંત સીનણ, બરડ, જૂથણ, હાજરોના તોરણો, રેખલકાંચ, ચાકળા બનાવવાનું, ટોલરબ્બા રખાવું કાર્ય વાસણ, બિરતલ, દ્રુક ને છત્રી પર નામ લખવાનું કે ચોપડીઓ બાંધવાનું કે પુસ્તકો તથા કાંડાં વેચવાનું કાર્ય ઘેર ઘેર આનંદી મનથી નિશ્ચય કરે તો ક્યુ કાર્ય ન કરી શકે ? રાખૂના આર્થિક તત્ત્વમાં એથી કેટલો મોટો ફાયદો થાય ? મધ્યમવર્ગનાં ઘરો બાંધકર્તાને આ લેખ વાંચી એનો અમલ કરવો જોઈએ.

જીવનનિર્વાહ મેળવવા દરેક જાણી ઉદ્યોગ કરવે પડે છે એટલે એને મટે કુટુંબ, અગમ અથવા ગણતરના મમય મળે તે વખતે તે મનને કે જ્ઞાનને થક લાગે એક કમ કરવા અશક્ત અવવા ન જ હોય છે પણ કેટલાક મણસોની જીવનપરિસ્થિતિ એવી હોય છે કે તેમને ભાગે વેઠકું જ કામ આપે છે અથવા વેઠકું જ કમ મળે છે અને તેમની પાસે સમયની વૃણી બચત રહે છે એટલે એ મમય નકમો જવ દે છે અને મન તથા શરીરને આળસથી બગડે છે, એટલું જ નહીં પણ તે સમયને મળતો લાભ પણ ગુમવે છે એમાં પણ બે જાતના માણસો છે એક તો એએ કે જેમની સ્થિતિ એવી હીક હોય કે પોતે વેઠકું કામ કરે અને પોતાના જીવનનિર્વાહમાં વાધે ન આવે અને સુખ એનમાં બકીનો વખત ગુજારે બીજો વર્ગ એવે છે કે જેને જીવનનિર્વાહ પૂરતું કમ મળ્યું ન હોય અને વધેલા વખતમાં શ્રી કરવું તે સુત્રે નહીં તેમજ નિર્વાહ પૂરો કરવ ફાફા મગવા પડે આ બંને પ્રકારના માનવીઓ જો પે તપોતાથી બનતા અને ગમતા કામો મેળવી શકે તે દેશન અર્થતત્ત્વમાં મોટો ફાયદો આપી શકે એટલું જ નહીં પણ પોતાની

કુટુંબની પગને માલુસ કેવી રીતે ઉપયોગ કરે છે તેના પરથી તેની સરકારિયાનું આપ નીકળતું જોઈએ સામાન્ય રીતે મોટા આરામ, કુરસદ ને મુખ્યત્વે આપણે કેટલો બધો વખત નકમો બતાવીએ છીએ ? એ સમયમાં કેઈ ઉત્પાદક કાર્ય કર્યું હોય તો ? રમના દિવસોમાં પત્ની ને તેની સાથે સહવાસેથી વસ્તુઓ તૈયાર થાય ફેંટી દેવાયેલા

અને પે ત ન કુટુંબની વધુ સારી સેવ કરી શકે અને તેથી સમાજનું વત વગરું વધુ સુખી અને તદુસ્ત બની શકે

પૂજ્ય ગાંધીજીએ તેમના વર્ણોના અમતગ અને અનુસવધી જતને બતાવી આપ્યું છે, કે જેમને વખત પચે છે અને કઈક કમ વા શક્તિવન છે તેમણે યશસ્વે તે વખતમાં કઈક ઉદ્યોગ કરવે જોઈએ અને તેથી સમજના નીચા થરન લેકો તેમને આ બસ, એનીચમીરા ન ગણતા સમજીપક રક વડીકો તરીકે મિષ્ટ નરો અને પે તને તાના ધધથી મતુષ્ટ ગ્દી શકશે, એટલું જ નહીં પણ કમ કરવથી કે ઉલમ કરવથી જ માણસની મચી પ્રતિષ્ઠ અને કિમત બસુશે અવા હેતુથી તેમણે કોણેસ દ્વાર કાતવાની કિયાને પ્રત્યેક દેશસેવની લાયકાતમાં અગત્યની ઠરાવી બીજી તરફ દેશમાં હાજરો લેકેના વચ્ચે ને ચવાલ હોતે, તેમાં પણ 'કુરસદે કાતતા રહે' ના સત્તથી વણ ગરીબ મણસો પે તાના વચ્ચો પૂરતું પૂતરનું ઉત્પાદકરી શક્ય અને ગમકાઓમાં કે જ્યાં ખેતીની મે સમ પછી વણ માણસો બગસા ખતા જીવન ગુજરતા અને બીજી વિશેષ ઉત્પાદન કરી શકતા નહોતા તેમની ચાંબક

નાની નાની ચીજો, ડબાઓ અને સામાન ખજાર સુધી લઈ ગયા વિના ઘર આગળ રંગાવી નાખવાનું સહેલું અને સસ્તું પડે; તે સાથે નાના કારીગરોને રોજી પણ ઠીક મળી જાય છે. ગરીબ વિદ્યાર્થીઓ રજાના દિવસોમાં મોટા બુકસેલરો પાસેથી લોકોને ગમી જાય તેવાં પુસ્તકો વગરે કે કાર્ડ લઈ નીકળી પડે તો સારી એવી માસિક આવક કરી શકે. વણુ આ રીતે પોતાનો ભણવાનો ખર્ચ કાઢી શકે છે એવો અનુભવ છે.

પાકા રંગથી અક્ષરો લખવાની કળા ખૂબ અઘરી નથી. કોઈ પણ ધારે તો તે થોડા વખતમાં નમૂનાઓ પરથી શીખી શકે. રંગ અને પીંછી લઈ તેઓ બે નીકળી પડે તો વણુને મુસાફરીની ટુકો ને ગિસ્તરા પર અને છત્રીઓ ઉપર કે ઘરનાં વાસણો પર નામો લખાવવાની જરૂર હોય છે, તેઓ તેમને એ સગવડતા પ્રમાણે કામ અને રોજી આપી શકે. ચોપડીઓ બાંધવાનો ઉદ્યોગ શીખી લેવો ખૂબ અઘરો નથી. ગરીબ વિદ્યાર્થીઓ ખાઈ-નંદરની કુકાને છૂટક કામ કરી શકે. ઉપરાંત મોટી લાઈબ્રેરીઓ કે બુકસ્ટોર્સ કે જેઓ પોતાનાં પુસ્તકો ખહાર મોકલવા નારાજ હોય ત્યાં તેમના સ્થાન પર તેમનાં પુસ્તકોનું સમારકામ કરી આપવા નીકળે તો જરૂર સારી ઘરાકી મળી રહે અને તે પણ કોઈ જાતના મૂડીના રોકાણ વગર. વીજળીનાં કેટલાંક મૂળ સાધનો શોધનાર ફેરારે રાત્રે એક ખાઈ-નંદરની કુકાનમાં કામ કરતો હોતો અને તેની પાસે બધાવા આવતી ચોપડીઓ તે કુરસદો વાંચી દેતો. ચિવટપૂર્વકના તેના આ અભ્યાસથી તે એક મોટો સંશોધક બની શક્યો. ભરવાડો અને રખારીઓ દ્વાર ચારતાં જીન કાંતે છે અને તેમાંથી વણુવેલા ધાખળાઓની સુંદર કિનારો બાંધે છે. તેમના પરથી ઉપરના વર્ગના બધાદારી અને ભણેલા

માણસોએ ધડા દેવો બોઈએ કે માણસના હાથપગ નવરા પડે તે એક જાતનો જીવનનો શાપ છે. વધારે પૈસા કે આવકના જરૂર ન હોય તોપણ મન અને ક્રિયાના વિકાસ અને જીવંતિ માટે તેને કોઈને કોઈ કામમાં રોકી રાખવું બોઈએ એ માણસ માટે અતિશય ઉપયોગી બાબત છે.

શહેરનાહ ઔરંગઝેબ પોતાની કુરસદો સુંદર ટોપીઓ બનાવતો અને કહેતો કે પ્રામાણિક ઉધમ કર્યા વિના ખાધેલી રાટી હરામ છે. સુખ અને સગવડ પામેલા માણસો કળા અને સંશોધનનાં હાથો પાછળ વખત આપીને જગતના અને માનવજાતના કલ્યાણમાં વણુ કિંમતી ફાળો આપી શકે છે. કુરસદની પળોનો કેવીકેવી રીતે લાભ ઉઠાવવો તે દરેક જણ પોતાને મળતી સગવડ, સ્થાન અને સાધનો પ્રમાણે નક્કી કરી શકે છે. જગત ને વીજળીની રાશની અને ફોનોગ્રાફની શોધો આપનાર 'જાકુગર' એડીસન ચાલતી ટ્રેને બીખાં ગોઠવી, છાપી સમાચારોનું ચોપાનિયું ગાડી પહોંચતાં શહેરમાં વેચી નાખતો. આજે વણુ ધગશવાળા દેશનેતાઓ સલામી ચર્ચો વેળા કાંતણુ ચાલુ રાખી પોતાનાં વચ્ચો જેટલું સૂતર ઉત્પાદન કરી લે છે. મુંબઈના એક સ્થપતિ લોકલ ટ્રેનમાં સાંજ-સવારના પ્રવાસ દરમિયાન નાનું પાંદિયું કાઢી કેટલાંક આલેખનો કરી નાખે છે.

વૃદ્ધાવસ્થાએ પહોંચેલા બૃહસ્પતિ વણુ ઉપયોગી બાબતો ધીમા ઉદ્યોગથી સિદ્ધ કરી શકે છે. વિજ્ઞાનના પ્રયોગો, સ્ટેપો કે સ્ક્રીઓના સંગ્રહ કે સ્મજળ ચીજોના સંગ્રહ પાછળ નિયમિત ધ્યાન આપી કામ કરનારા જગતને કંઈ ને કંઈ રીતે સમૃદ્ધ બનાવી શકે છે.

કુરસદનો ઉપયોગ કરવા બે ઇચ્છા પ્રબળ હોય તો ઉદ્યોગ મેળવવામાં મુશ્કેલી પડતી

સ્પષ્ટવક્તા સુખી ભવેત્ ?

શ્રી જ્યોતીર્દ્ર દંવે

પદ્મજલ સાથી આનેશી સરસ્વત વર્ણિ સ્પષ્ટવક્તા સુખી ભવેત્ । આ સલાહ પ્રમાણે ચાલનાર આજે જીવનમાં કેવા પદ્મકાંઠ અનુભવે છે તેનું દર્શાવે ચર્ચિતનુ બધાન અહીં મળે છે

જાને-જમ ને મૂલ્યે બદલાય છે પેઢીએ પેઢીએ ફેરફાર થતા ગહે છે; દાખલે કંઈકે પ્રણાલિકાએ બદલાય છે સહિત્ય, કલા, વિજ્ઞાન, વ્યવહાર, નીતિ આદિ દરેક વિષયમાં પૂર્વ કાળમાં જે સત્ય-રૂપ માનવ મા આવતુ તે આધુનિક જમાનામાં મિથ્ય તરીકે લાગે છે કહેવતો પણ આમાં અપવાદરૂપ નથી અનેક મનુષ્યોના જ્ઞાનનો અર્ક કહેવતમાં સમાવવામાં આવ્યે હોય છે બહુ જ કુકાણમાં ઘણું કહેવાની કલા એમાં રહેલી હોય છે અને એ બધા હિપરાત, જેને માટે કોઈ પુરાવાની જરૂર નથી એવ સ્વયમિદ્ર સત્ય તરીકે, પ્રમાણ-ભૂત વચન તરીકે એની પ્રતિષ્ઠા લોકોમાં થઈ ગઈ હોય છે આપણા બાપદાદાન જમાનાથી ચાલી અવતી આ કહેવત ખોટી છે, અથવા એમન જમાનામાં ભણે એ સાચી હશે; આપણા જમાના માટે તો એ ખોટી જ છે એમ કોઈ કહેવ નીકળે ત્યારે વણાને

નથી કુન્સદન ઉધોગોમાં રસ લેતા માણસે પોતાનું એક મડળ કરી શકે અને બીજા લોકોને પોતાના નમૂના બતાવી તેમનામાં એવી રીતે વખતનો હિપયોગ કરવાની પ્રેરણ આપી શકે કુન્સદના ઉધોગો કરનારા પોતાના કામોનુ વખતોવખત પ્રદર્શન પણ ભરી શકે અને

સમાજના, સમય પસંદગી નય છે તેમતેમ, નૃસ્યપરિવર્તનો થતા રહ્યા છે કળા, સાહિત્ય, ધર્મ, જીવન-દરેક પ્રત્યે નેવણની જગ્યાની ફેરિયા ફેરફાર થયા કરે છે આથી ક્યારેક તો રહ્યાપણના સમાવન બહાર સમી મનાવી દેટલી થે કહેવતો વડન નવા જ સ્વાગમ્ય, મૂળ કરતા સાબ બહેટા, પરિણામ-વાળા આજે જીવાય છે એમાંની એક તે શ્રદ્ધિપર-

નવાઈ લાગે છે પણ મને લાગે છે કે જેમ બધી બળતોમાં સુખ રણા થઈ રહી છે તેમ આપણી કહેવતોમાં પણ કંપાનો વખત આવી પહોંચે છે

પહેલાં જે વસ્તુનુ બહુ બિંચુ મૂલ્ય આકર્ષ-માં આવતુ હતુ તેનુ આજે કંઈ પણ મૂલ્ય ગળુ નથી પ્ર ચીનકાળમાં જેનુ મૂલ્ય નહીં જેનુ ગણવામાં અવતુ હતુ તેનુ આજે બહુ ભારે મૂલ્ય આકર્ષમાં આવે છે ખેરી એ તો પગના ખૂતા બગ બગ છે, એમ જ ના જમાનાના લોકો કહેતા, એમના અભિપ્રાય મુજબ પગના બેડાની ને સ્ત્રીની-ખેનેની કિમત નહીં જ છે પણ આજે આજે એ બનેની કિમત કટલી વધી ગઈ છે તે દરેક બેડા પહેરનાર ને અબજાની એથે સંગેડે ગહેવા માગનાર બાણે છે આમ વસ્તુઓન મૂલ્યાકનમાં ફેર-ફાર થઈ જવાથી, તેમ જ પ્ર ચીન પ્રણાલિકા-એ બદલાઈ જવાથી આપણી જૂના જમાનાની કહેવતો પણ ખોટી પડવા લાગી છે

એ રીતે ઘણા ઉધોગોના પ્રયોગો અને પરિ-ણામે જનતા અ ગળ મૂકી દેશમાં ઉધોગ અને પ્રગિશ્વમનુ માહોત્તમ્ય જગાડી શકે

મસ્કૃત વાક્ય સાચુ જ લાગે છે કે-

उद्योगिन पुत्रसिद्धमुपैति नमो ।

‘દનોશી માણસ લક્ષ્મી પામે છે’

‘દીકરી ને ગાય દોરે ત્યાં બંધ.’ એ એક પ્રાચીન કહેવત છે. પણ આજે રસ્તામાં યથેચ્છ રીતે સ્વૈરવિહાર કરતી ને આંપણને એકાએક માર્ગ બદલવાની ફરજ પાડતી ગાયો તેમ જ માખાપને જરાય ખખર ન પડે એ રીતે લગ્ન કરી આવીને પછી પતિ સાથે આશીર્વાદ માંગતી કન્યાઓના દાખલા બોધને એ કહેવતમાં હવે સત્ય જેવું કંઈ પણ રહ્યું નથી એમ નથી લાગતું? આ કહેવત હવે કાઢી નાખવાની થઈ છે અથવા એને રાખવી જ હોય તો એને બદલે ‘દીકરી ને ગાય ફાવે ત્યાં બંધ’ એમ કહેવું બેઈ એ.

‘દરજનો દીકરો જીવે ત્યાં સુધી સીવે.’ એવી ખીલ કહેવત જૂના સમયથી ચાલી આવે છે. અસલ જ્યારે સ્વર્ગે નિયત ધેવઃ પરમેશ્વરે (આપણા પોતાનો ધર્મ અને ધંધો) પણ કદયાણુકારી છે, પારકો ધર્મ કે ધંધો હમેશા બેખમકારક છે) એમ બહુ ચીવટ-પૂર્વક મનાતું; ત્યારે કદાચ દરજનો દીકરો આખી જિંદગી સુધી સીવવાનો ધંધો કર્યા કરતો હશે. પણ આજે તો દરજનો દીકરો દરજી જ નથી રહેતો: એ ઘાંચી, મેચી, હબમ, માસ્તર, પ્રેક્ટિસર, અમલકાર, ધારાસભા ને મ્યુનિસિપાલિટીનો સભ્ય-ફાવે તે બની શકે છે. દરજી સીવવા સિવાયના ખીલ બધા ધંધા કરે છે.

હું શાળામાં લાગુતો હતો ત્યારે અમારા શિક્ષક ‘સોટી વાગે ચમચમ ને વિધા આવે ઘમઘમ’ની કહેવતનો વારંવાર ઉચ્ચાર કરતા ને એને અમલમાં મૂકવા પણ હમેશાં તત્પર રહેતા. આજે શિક્ષણશાસ્ત્રના બહુ-કારો કહે છે કે વિદ્યાર્થીઓને શારીરિક શિક્ષા કરવી એ કોઈ રીતે યોગ્ય નથી. શિક્ષક વિદ્યાર્થીને શિક્ષા કરે એ કોઈ રીતે સંભવી જાય નહીં. કદાચ વિદ્યાર્થી શિક્ષકને શિક્ષા કરે તો પરવડે પણ શિક્ષક વિદ્યાર્થીને પ્રહાર

કરે એ ખિલકુલ ચાલી શકે નહીં. સોટી વાગવાથી વિદ્યાર્થીના શરીરને અસર થાય છે પણ તેથી તેના મગજમાં એકદમ વિધાનો સંચાર થઈ જતો નથી. આજે આ કહેવત નુકામી બની ગઈ છે. એને બદલે કહેવું હોય તો એમ કહી શકાય કે ‘સોટી વાગે ચમચમ ને વિધા આવે કમમાં કમ.’ સોટી વાગવાથી વિધા ઓછામાં ઓછી આવે છે.

‘બૂધે બરખાબરી, બૂધે નાર પાંસરી’ એવી પણ એક જૂની કહેવત છે. આ કહેવત આજના જમાનામાં ચાલી શકે ખરી? ખાવા માટે પણ જે સહેલાઈથી મેળવી શકાતી નથી, તે બર કે ખાબરી બૂધા માટે એમ સરતી નથી પડી. અને નાર શબ્દ સાથે બૂધાનો ઉચ્ચાર પણ કેમ થઈ શકે? એ કહેવત ફેરવાને એમ કહીએ તો કદાચ ચાલે કે ‘દૂધે બરખાબરી, દૂધે નાર પાંસરી.’ એટલે કે બરખાબરી બોડે દૂધ હોય તો તે ખાવાથી તબિયત ઠીક રહે અને સ્ત્રી નેરાલ રાખવી હોય તો એને ભરપટ્ટે ઘીદૂધ આપવા અર્થાત્ એની બધી માણસી પૂરી પાડવી, એ પાણી માગે ત્યાં દૂધ આપવું.

આમ જે અનેક લોકાક્રિયા અથવા કહેવતોમાં ફેરફાર કરવાનો સમય આવ્યો છે તેમાંની એક ઉલ્લિ તે છે: સ્પષ્ટતા સુધી મલેવ-સ્પષ્ટ રીતે બોલનારા સુખી થાય છે.

પ્રાચીનકાળમાં પોતાને જે કહેવું હોય તે સ્પષ્ટ રીતે કહી નાખનારા સુખી થતા હતા કે નહીં તે બાબતોનું કોઈ સાધન નથી. છતાં આ લોકાક્રિયાને સાચી માનીને એમ ધારી લઈએ કે તે જમાનામાં સુખનો આધાર સ્પષ્ટવક્તૃત્વ પર રહેતો હતો-એ કે માત્ર આટલા એક વાક્ય પરથી એમ માની લેવું એ તર્કશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ યોગ્ય નથી; છતાં તર્કશાસ્ત્ર ઘડીભર બાબુએ મૂકીને એમ માની લઈએ કે એ જમાનામાં માણસના સુખી

થવાનો આધાર એ કેટલું સ્પષ્ટ બોલે છે તેમા પર રહેતો હતો, તોપણ આપણા યુગ માટે આ સાચું છે એમ લાગ્યે જ કહી શકાય

‘આપણે તો તકને ફડ કહી નાખીએ એક વાને બે કકડા શંખી લપ્પન છપ્પન નહીં એ જાળજાળ બોલવાનું તમને સોંપ્યું અમે તો જ હોય તે કહી દેનારા.’ આમ પોતાના સ્પષ્ટવર્ત્તવને ગર્વપૂર્વક ઉલ્લેખ કરનારા મારા એક મિત્ર પરણ્યા પછી થોડા વખત પર મને મળ્યા ત્યારે હિમ પક્ષા પછી ઝાડની જેવી સ્થિતિ થઈ જાય છે તેવો એમનો દેખાવ લાગવાથી મેં પૂછ્યું

‘કેમ આમ કેમ થઈ ગયા છો ? લાંબી જમાડતા નથી કે શું ?’

‘અરે ! જવા દોની વાત પગથીને હું હેંગનહેંગન થઈ ગયો.’ એમણે જવાબ દીધો

‘પણ થયું છે શું ?’ મેં પૂછ્યું

એમણે લબાણથી ખુલાસો કર્યો તે પગથી મને જણાઈ આવ્યું કે એમના સ્પષ્ટવર્ત્તવને દીધે એમના દામપત્ત્યજીવનની નોકા ભર-દરિયે ડૂબી જાય એવો સંભવ ઉપસ્થિત થયો હતો. પગણ્યા પહેલાં એ જેતા ખૂબ વખાણ કરતા હતા, જેનામાં એને એકે ખામી કે નબળાઈ જણાતી નહોતી તે જ કન્યાગાં પરણ્યા પછી એમને અનેક નબળાઈઓ દેખાવા માઠી મોટેસાને બધા જ પગણેલા માણસોને-સ્રી અને યુવક બંનેને આવો અનુભવ થાય છે પણ ઘણા-ખરા મનુષ્યો આ બાબતમા શાણા હોવાથી એ વાત મનમા ગળે છે આ લાઈ સ્પષ્ટવક્તા હોવાને દીધે એમણે તો પોતાને જ લાગે તે કહી નાખવા માથું ઠેકઠેરી પત્નીએ નસોઈ કરી પતિદેવને પ્રસન્ન કરી નાખવાના ઇગાદથી પૂછ્યું ‘કેમ મારી ગસોઈ કેવી લાગી ?’

‘સાચું કહું ?’ પતિએ સામો મત્ર પૂછ્યો

‘હાસ્તો વળી જે તમને લાગ્યું હોય તે કહો.’

‘કોઈ ગોઠાઈયાએ આવી રસોઈ ગાંધી હોત તો એને ગળા આપત’ એમણે કહ્યું

‘એટલે ? શું મારી ગસોઈ એટલી બધી ખગળ છે ?’ એમના પત્નીએ નિરાશ થઈને પૂછ્યું

‘હા, ખરાબ છે ઘણી ખગળ પણ કહી શકાય’ એમણે જવાબ દીધો ‘પણ એમા નિરાશ થઈ જવાની જરૂર નથી. ટેવ પડશે એટલે એની મેળે આવડશે’

એમના આ આચાર-વચનની એમની પત્નીના મન પર કંઈ અસર થઈ નહીં પતિ પ્રત્યે એને કંઈક રોષ ચક્ષો એક દિવસ લાડમૈને લાડમા એણે પૂછ્યું

‘હું પિયર બહુ છું, ત્યારે તમને સાલસ’ હું કે નહીં ?’

‘હા, કોઈક વાર સાલસ પણ ખરી’ એમણે જવાબ દીધો

‘દિવસમા કેટલી વાર ?’ પત્નીએ પૂછ્યું

‘જે કંઈ કહેવાય નહીં કોઈક દિવસ ખિલકુલ થઈ નહોતી આવતી તો કોઈક વાર દહાડામા બેત્રણ વાર પણ યાદ આવતી’ એમણે જવાબ દીધો

‘માગ વગર તમને ગમતું’ હું ખરું ?’ પત્નીએ ફરી સવાલ કર્યો

‘હા, પહેલાં જગત એકલું લાગ્યું પણ પછી કામકાજ ને દોસ્તોને મળવા-મૂકવામા વખત કયા જતો તે પણ જણાતું નહીં’ એમણે જવાબ દીધો અને માત્ર એમના સ્પષ્ટવર્ત્તવને પગણેમે પતિ-પત્ની વચ્ચે અંતર વધવા લાગ્યું

કોલેજમા મારી સાથે લાણતા માગ એક-મિત્રના પુત્રના મનમત ‘કલાપીનો કલાવ’

૩. પન્નાલાલ પટેલ

આવતી હોય તેમની લાગણી કેવી થઈ જતી હશે ? તેમના સ્વભાવમાં કેવું પરિવર્તન આવતું હશે ?
ધર્માન્ધ જ્ઞાનથી દવાખાનના સાથે અંતરંગને કમ્પ્લેક્ષમય પરિસ્થિતિ આ વાર્તા આપે છે.

ઉપરનું શિર્ષક જોઈને રજે માની ખેસતા કે કોઈ પુરાતત્વ વિષેની મહાન વાર્તા હશે, કે નથી ટપાલટિકિટ ઉપર આવતી ત્રિમૂર્તિની છાપ વિષેય. છતાંય એટલું તો કહેવું જ પડશે કે ટપાલટિકિટની ત્રિમૂર્તિ જોઈને જ-કોણ જાણે કે કેવી રીતે ને કયા સંજોગે પણ ચૌહાણ વખત ઉપર મારા પરિચયમાં ખેલકે અનુભવમાં આવેલી પેલી ત્રણ વ્યક્તિ-એ નજર સામે એકાએક ખડી થાય છે.

વળી, એ જ્ઞાન પણ ભાંગી નાખું, કે એ ત્રણેમાં ન તો કોઈ પ્રકારનું-શરીરનું કે સ્વભાવનું-સૌંદર્ય હતું કે ન હતું ઉલ્લેખ પાત્ર, આ જમાનાને નવાઈ પમાડે, એવું અસૌંદર્ય પણ.

નોંધપાત્ર હોય તો એટલું જ હતું-

પણ તમને હું ખનેલી વાત જ કહું :

ખાખત એમ હતી કે મારી ગંભીર બીમારી જોઈને મારા મિત્રડોક્ટરે મને એક જાનની દવાખાનામાં આગવી એરડી રાખીને દાખલ કર્યો.

હું તો, મારા મિત્રડોક્ટરની સલાહ પ્રમાણે અત્યારે જાણે યોગસાધનામાં જ હીન હતો. આ આવડું મોટું દવાખાનું ધરાવનાર ડોક્ટર કોણ છે, કયાંકયાં સર્ટિફિકેટ ધરાવે છે, કેટલી ફી લે છે વગેરે કંઈજ જાણવાની મારે જરૂર ન હતી. હા, મિત્રોની વાતોમાંથી થોડુંક થોડુંક જાણ્યું હતું. જે-

હવાઈઅસવાળી પૂરતી જગ્યા, થોડું સારવાર-તાલકલિક દવાદાર અને નજર વખતની અન્ય મદદ, મળી શકે તેટલા માટે આપણે દરદીને ધરમાં ન રાખતાં જાનથી કે સ્વર્ગજનિક હરિપતાલમાં લઈ જઈએ છીએ. આપણે હરિપતાલમાં લઈ જઈએ છીએ તો એક જ કસ્ટીને, પણ ત્યાંના જે લોકોને રોજના બધા બીમારો પર દેખરેખ રાખવાની

ત્રણ હોસ્પિટલોમાં એનરરી કામ કરે છે... ચારવાર દરિયો ખેંડી આવ્યા છે... દેશ-ભક્ત છે... પણ હું તમને મારા અનુભવની જ વાત કહું.

પણ હું તમને એ પ્રસંગ જ કહું :

દવાખાનામાં દાખલ થયા પછી ખાસ્સા ચાર-છ કલાકના ગાળા પછી ડોક્ટર તપાસ ઉપર આવ્યા. મારા મિત્રડોક્ટર પણ સાથે જ હતા. મને ઊંધોચતો કરીને તપાસ્યા પછી-મારી વાત તો પડતી રહી ને ચઢ્યા એ તો એમની જ વાતો કરવા. હું પક્યો-પક્યો સાંભળતો હતો. મારા મિત્ર ઊભા-ઊભા હુંકારો લાગતા હતા.

મેં જોયું તો એમની વાતોમાં આપણા આરોગ્યખાતાના પ્રધાનથી માંડીને છેક જૂહપ્રધાન સુધીના બધા જ પ્રધાનો વણાયેલા હતા. વડા પ્રધાનની મુલાકાત પણ એ વાત-વાતમાં લઈ નાખતા. આવા મોટા લોકોની ને એમના કુટુંબીજનોની દવા, કેવા વિચિત્ર પ્રકારથી અને ડાખા હાથના ખેલ માફક કરી હતી એ પણ આમાં આવતું હતું.

‘...ની ઊંઠકરીને ગાજર ખવરાવ્યાં ને સાજી થઈ ગઈ...’ને ઊઠખેસ કરાવીને જ ખાટલા-માંથી બહાર કાઢ્યા.’

મને થયું : કૂવામાંથી પાણી કાઢનાર જે ઇચ્છે પાંપ પણ આમની વાણીના પ્રવાહ આગળ પાછો પડે !

લગભગ અડધા કલાક પછી-અને તેય માગે મિત્રડેક્ટરે પણ ઉપાડ્યા પછી જ- એમણે પણ ઉપાડ્યો મારા વિષે એમણે એક વાક્યમા જ પતાવ્યું ને ચાલતા થયા.

મને માગે મિત્રની ટેકા પૂરથીજ તેમની ‘મોટાઈ’નો ખ્યાલ આવ્યો. ‘એ ભવિષ્યન આપણા સ્વાસ્થ્ય પ્રધાન છે’

‘બોગ મળ્યા’ હું બોલી કીધા.

‘કેમ?’ મિત્રે પૂછ્યું.

‘કેમ તે?’ પ્રાતની હે ટિપ્પણે મા દન ને

ખદ્દે પછી ગાજરજ ધૂસપ ના’.

‘તો તો મારું’ કહેતા માગે મિત્ર ડેટ-લાક ઇન્જેક્શન અને દવ એ સ થે બીજા અવારે આવવાનું કહીને હાસ્ય આવે ઉમેરતા ગયા. ‘અહીં તો માત્ર વતેથી જ તમને ચાલ કંવામાં આવે છે’.

—અને એવું જ લગ્યું બીજા પવારે ડેક્ટર જ્યારે વિચિટ પગ આવ્યું ત્યારે હું મારા કેટલાક મિત્રો સાથે વતે કંવો પક્યા હતા. ચોરડીમા દાખલ થતાની સાથે જ ડેક્ટરને ચહેરા અને આંખો તગ થઈ ગયા. ‘નહી નહી, નહી ! મિસ્ટર ભટ્ટ’ તમ જ દર્દ એવા પ્રકારનું છે, કે તમારે-જીવ જ માત્ર નહીં આખા અને કાન પણ બધા કરીને ચે રીસે કલાક પક્યા ગ્રહેવાનું એ આમ’ કહેતા મને છતાં કરી માગે બેઠે પણ લાખ કર્યા એ જ પ્રમણે પાત્રમા હાથ પાણુ એમણે જ ગોકની આંખા ઉદ્દે ઉમેર્યું. ‘જાણે મડદુ !’ અને પછી ચર્ટ બેઈને ચલતા થયા.

માગે મિત્રામાથી એક ચક્રાં ભઈ બોલી કીધા. ‘વાયડા લાગે છે હા ક’

અને બીજે જ દિવસે પુરું વે મળ્યો.

માગે ચર્ટ વગેરે બોયા પછી એક બધા આરીને ઉવાડતા કહ્યું. ‘હવે તો જેટલી આવે જેટલી મારી તમારે આ દેટ પણ ખૂણને ખદ્દે અહીં વચ્ચે ગયો.’

મારે ફરિયાદ કરી હતી કે નોકર-નર્સ વગેરે આખા દિવસમા માડ એકાદ બાટો મારે છે કોઈ કઈ સાલજતું જ નથી’ અને તેથી જ મે લાગ સાધ્યો. ‘હું ડેક્ટર, પણ નોકર તો અહીં અવાગમા રૂમ આપું કર્યા પછી લાગ્યે જ એતું મો દેખાડે છે’

પણ ડેક્ટર તો મારા માથાનો નીકળ્યો. ‘તે શું થઈ ગયું? આપણે બંને એ ચીં લઈએ’

હું તો અવાક જ થઈ ગયો. કાલ અને આવ વચ્ચે મરી બીમારીમા કશો જ ફરક ન હતો, જ્યારે ડોપ્ટના કથનમા તો—

ડેક્ટર તો આટલું કહીને ચાલતા થયા હતા, ને હાત તોય માગે આ સવાલને જવાબ તો એ ગમે તે શપ્થોમા, ગમે તે રીતે આપી શકત અરે, બીજા દિવસે નર્સની ફરિયાદ કરતા સાલજ્યા એ જ શપ્થો એક દિવસ વહેલા સાલજવા પડત ‘તમને બોલવાની ના તો પાડી છે, મિસ્ટર ભટ્ટ’

અને હું-બોલવાની તો મનાઈ હતી માટે જ-મનમાનનમા બોલી ગયો ‘બીમાર ન પક્યા હોત તો તમારો જેવી મૂર્તિ બોયા વગર જ ગઈ બાત !’

તે બીજા-નર્સની મૂર્તિના દર્શન પાણુ ડેક્ટરની મૂર્તિ કરના કઈ ક્રિતગતી અનુભૂતિના ન હતા.

મે, મિત્રોએ ડ્રેસ મોમ બીના હજલાથી ત્રણેક લખાવતા કહ્યું. ‘જગ ગ્ય કાઠી દેને !’

નર્સ તે હસવા જ લગી મને ખુદ માગમા જ વહેમ પડ્યા. ‘હું પાગલ તો નથી થઈ ગયો?’

ત્યા તો એની અમૃત અગ્ની વાણી પાણુ અલગાઈ ‘કેવી વત કરો છે? સાહેબ (ડેક્ટર) કહે છે એ તમે નહીં સાલજ્યું હોય !’

‘ના લાઈ’ બાણી બેઈને હું બાધો બન્યો.

‘એને તો ચૂસીને જ ખાવો.’

કહો જોઈ મારે શું કહેવું? છતાંય મેં કહ્યું: ‘વીશીના ખાવામાં મરચું આવે છે એટલે મારાથી ખહુ ખવાતું નથી. એટલે મને થયું કે બે-ત્રણ ચૂસીશ ને ત્રણેકનો રસ...’

‘ના...મરચું તો ખાવું જ. સાહેબ કે’ ઉ આપણા ખોરાકમાં મરચું પરગેટિવ છે. એનાથી હસ્ત સાફ આવે માટે.’

અને હું બોલી ઊઠ્યો: ‘અહીં લાણુવા મળતા નવા પાઠ માટે હું તમારો ને સાહેબનો સારો જ આભારી છું.’ ને એ સાથે જ પાસું ફેરવી ગયો.

પણ ત્રીજી મૂર્તિ-પેલા રંડછૂંડ નોકરે તો હાલ જ કરી. મેં કહ્યું: ‘ચરે લાઈ, લાઉ, આ તું દૂધ લાવે છે પણ એમાં તો નરું પાણી આવે છે.’

અને લાઉએ, એતું પોટલા બેવડું મોઢું વધારે હારે કરતાં ને આખો સંકેતતાં જે ખૂપીલથી જવાબ આપ્યો એ તો પેલા ડોક્ટર કે નર્સને ય ટપી જાય એવો હતો. બોલ્યો: ‘એ જ હુઝ છે ને? મને સાહેબ કે’છ, કે લાઉ, તું ચાડઘોઅડઘો શેર દૂધ પીતો રે, પણ-’ અને એના થોથાસર્યામાં પર કરચલીઓ પાડી વધારે વિકૃત બનાવી ‘હાકું’ ધુણાવતાં ઉમેયું: ‘હા હું! આવા માણીમાં તે શું પીએ?’

હું તો એની શેકપૂર્ણ સુરત તરફ તાકી જ રહ્યો...ક્ષણભર તો થયું, હું પેલા ઠગોના મુલકમાં તો નથી ઊતરી પડ્યો?

પણ એ ભ્રમ તો ડોક્ટર તથા નર્સે મારી ચોરડીમાં દાખલ થઈલાંગી જ નાખ્યો. મારી સામે ઊભા રહી, ક્યાંક કમિટિમાં ખડારગમ જતાં ડોક્ટરે નર્સને સૂચના આપી:

‘આ લાઈ બે બાય, તો રોજના સાડા-

સતર રૂપિયા લેજે બિલ બનાવી આપી દેસા લઈ લેજે.’

આ સાંભળતાં હું તો સાવ ઠંડો જ પડી ગયો!... (કંડો પડી ગયો-તાવ ઊતરી ગયો. મારે હવે અહીં રહેવાની જરૂર ય શી હતી?)

અને બોલવાની બંધી છતાંય બોલી નાખ્યું-પૂછી નાખ્યું: ‘બાકી ખાટલાના ય સાડાસતર?’

કાણુ બાણુ ડોક્ટરે શો અર્થ વઢાવ્યો, પણ એમની આંખો એપી તો તંગ થઈ ઊઠી કે હમણાં કાં તો ફોન કરીને મને બેલસેજો કરી દે! ડાખા-જમાણી આંખો તરફ ઊભેલા નર્સ-નોકર પણ કંઈક મ તંગ ન હતાં, પણ એ લોક તો માત્ર પડવો પાડવા પૂરતાં જ; સાહેબ રક્ષા હતા માટે જ.

ને હું પણ આ ત્રિમૂર્તિ તરફ એટલો જ તંગ બનીને બેઈ રહ્યો, તાકી રહ્યો, મીટ છું મીટ માર્ડ. રહ્યો...

સારું થયું કે ડોક્ટર પાછળ પેલી બે મૂર્તિઓ પણ ચૂપચાપ જ ચાલીતી થઈ. નહીં તો મને ખાતરી હતી, કે બોલવાની બંધીનો પેલો મંત્ર અત્યારે તો જરાય કામચાપ ન નીવડત...!

પરંતુ સાંજના જ્યારે મારા ડોક્ટરમિત્ર નીચેથી આ વાત બાણીને ઉપર આવ્યા ત્યારે એમના પડેલા મોંએ અને શબ્દોએ સાચો જ મને મૈત્ર બનાવી દીધો! નિસારો નાખતાં એમણે ઉમેયું: ‘હોસ્પિટલમાં (ધર્મોદા દવાખાનામાં) દાખલ કરે ને સારી સગવડ મળે માટે તો કેટલીક માથાકૂટ કરીને તમને અહીં દાખલ કરાવ્યા હતા!’

હું સમજી ગયો. પેલા રોજના સાડા-સતર રૂપિયા કરતાંય ડોક્ટરે, કેટલીક માથાકૂટ કરીને, એમાં લાગવળ અને ઉપકાર પગેરેની કિંમત વધારે ચૂકવી હતી...! અને આ બધું મને ધર્મોદા દવાખાનામાં દાખલ થવા

મળે, સ્કરી કંઈક સગવડતા સાપડે માટે!
માગથી બોલી જવાય

‘ખિચાગ કાઈ પુણ્યશાળી માણસે કાઢેલા
ધર્મોદ્ધા દવાખાનાને કહ્યું પિન્ન કર્યામા આપણે
પણ એટલો જ સાથ દઈ ગયા હોઈએ એમ
નથી સાગતુ ડોક્ટર ?’

પણ ડોક્ટરને જીવ અત્યારે આ ફિલ-
સૂફીમા ન હતો એ તો આ ખગડેલી ખાજી
કેમ સુધરે એના જ વિચારમા હતા જિલ્લા
થતા-‘હું નર્સને સમજાવી બેઠો, બે ડોક્ટર
આવે ત્યા સુધી તમને હિસચાર્જ ન કરે તો ?’
ખજડતા ધીમે-ખચકે તે હજારે આલતા થયા
હુ તો, ચોતાનો ઉઠક હોય એ રીતે-અરે

એથી જ ખગળ રીતે, ‘ધર્મોદ્ધા વસૂલ કરતી’
આ ત્રિમૂર્તિની ખૂમારીનો-અદાલતનો જવબો-
નો ખ્યાલ કરતે ને મારે ખદસે શુનેખર
ખનીને જતા હોય તેમ જઈ રહેલા ડોક્ટરની
પીડા ભેતે, માત્ર આટલું જ ખખડી શક્યા

‘અરે ભગવાન ! મને શી ખખર કે કાઈકે
ધર્મોદ્ધાએ કાઢેલા મુક્ત દવાખાનાનો ભેદ
આવો હશે ? ખરેખર ! ધર્મોદ્ધા દવાખાનાને,
ખલકે, આ જમાનાના ધર્મોદ્ધા દવાખાનાને
શોભે એવી જ આ ત્રિમૂર્તિ દરવાજા ઉપર
ખિડી છે એ ત્રિમૂર્તિ ! તને નમસ્કાર હો
દૂક નહીં પણ ખાસ્સા નવ જન્મ !’
આ સિવાય ખીલુ કંઈ પણ શું ?

★

‘આવતી કાલે સવારે તને ફૂંસીની સળ થશે’ રોડને એક સુપરિન્ટેન્ડન્ટે કહેવા માંડ્યું,
‘કાલે પ્રભાતે મારી ફરજ છે કે વારી અતિમ ઈચ્છા પૂરી કરવી. આજે તારા ઇશ્વા મોનન તરીકે
વારી ઇચ્છામા આવે તે વં માગી શકે છે શી ઇચ્છા છે બાલ ?’

‘ફૂંસીની સળ પામેલ કેહીએ પળવાર નિચાર થઈ ને પછી કહ્યું :

‘સાહેબ, મારે બીલ કંઈ ન લેઈએ. માત્ર તરખસ ખાવાની ઇચ્છા છે’

‘પણ કલ્લા માણસ, તરખસની મોસમ તો છે અહિં પછી આવશે ?’

‘કંઈ નહીં સાહેબ, એટલા સમય થોભી જવા હું તંબાર છું !’

★

વાદી : સાહેબ, મારી પાસે અહીં ચાર સાક્ષીઓ લીધા છે, મારી ફૂંકાનમાથી પ્રતિવાદીએ કાપડના
બે લાકા ચોરી લીધા છે તેની તુલ્યે ચાકો આપી શો એમ છે

• પ્રતિવાદી : નામદાર રોડને માલુમ થાય કે એ લાકા મે લીધા નથી તેવી પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક જીજ્ઞાસી
આપખાર મારી પાસે ખાર સાક્ષીઓ છે

ન્યાયાધીશ : કેસ શી નાજવામા આવે છે બારે માલુસની સાક્ષીને ચારતા કરવા હું બધારે
વળતાર ગયું છું !

એક વર્તમાનપત્ર સામાન્ય સમાચારને પણ જહેલા પાતા પર મોટામોટા ચર્ચકમા ચોક્કાવનારી
વિષયો સ્થરે આપવા માટે અત્યંત પ્રખ્યાત હવે એણે ધોવાના એક જતાવનિવેદકને ઈશાલીએનો સાક્ષી
મીસાના અધ્યાના સમાચાર મેલવવા માટે મીસ મોક્ષથી યોશા દિવસ પછી ખજરજનીના તાર આવ્યા

‘પરિસ્થિતિ અસહ્ય, વીજ દુ બે, અવિચાર્યભાવિત કરવાનું વજનન અસહ્યવિત છે, ઘડાં સમય તે
તે સર્વ પ્રયત્ન કરીય.’

હોઈ જાય છે. જો તમે સાચી પદ્ધતિ જાણી હો તેમ મનને વશ કરવું સહેલું બની જાય. તમારામાં ધ્યેય પ્રત્યે નિખાલસતા અને પ્રભુમાં અધ્ધા હોવી જોઈએ. સર્વે સૂર્ય પશ્ચિમમાં જાય, પણ તમારા નિશ્ચયમાં ફેરફાર ન થવો જોઈએ. વજ્રના ખડક જેવી અચલ અડગ શ્રદ્ધા તમારામાં હોવી જોઈએ. સાંસારિક માનસવાળા મનુષ્યોને સંગ એક સ્ત્રીના સંગ જેટલો ખરાબ છે. સાવધ રહો.

તમને રોગ શા માટે થાય છે? એ તો તમારાં પાપોના પરિણામનો નિકાલ કરવા માટે પ્રભુએ વરસાવેલા આશીર્વાદ છે. તે તમારામાં સત્વગુણ પ્રેરશે અને તે ઉપરાંત સહનશક્તિ, દયા, મહાશ્વેદ પ્રત્યે પ્રેમ, લગવાનું સ્મરણ કરવું વગેરે સદગુણોના તમારામાં ઉદય થાય એ માટે એ રોગ તમારામાં સ્થાન લીધું છે. આ દુનિયામાં દુઃખ જ સારામાં સારી વસ્તુ છે. તમારાં આંતરચક્ષુ ખોલો. તત્ત્વજ્ઞાન દુઃખના મૂળને પકડે છે. દુઃખ અને અજ્ઞાનનું કારણ શોધી કાઢે છે અને અજ્ઞાનનો નાશ કરી તેને ઓછું કરવા પ્રયત્ન કરે છે. દુઃખ અને સંકટથી બધા માણસો લાલ નથી જીઠાવી શકતા. પીડાદરમ્યાન અહંકાર કંઈકે પાતળો થાય છે. પોતાની મૂળ સારી અવસ્થા પ્રાપ્ત થતાં ખમણા બેરથી તે જિલો થઈ જાય છે. ફરી પાછા પડેલા આવે છે. એક વિવેકી જ સારા રીતે ફાયદો જીઠાવે છે. તે તેનાં દુઃખોને સ્મરણમાં રાખે છે.

વખત નકામો ગુમાવશો નહીં. એક મિનિટ પણ નકામી ગુમાવશો નહીં. સાધકો માટે વખત એ ખજૂર કિંમતી ચીજ છે. ધ્યાન ધરો. અમરતારૂપ આધ્યાત્મિક અમૃતનું

પાન કરો. કાણુ હકમ કરી શકે કે જો આજ્ઞાનું ખરાબર પાલન કરી શકે તે જ. આજ્ઞાકિતપણું એ ત્યાગ કરતાં સારું છે. સુખી અને સંતોષી બનો. સંતોષી મનવાળો-માણસ હમેશાં સુખી હોય છે. શ્રદ્ધા અને ઇન્દ્ર પણ તમારી ઈર્ષા કરશે. ખીબાઓને હલકા ન પાડશો. ખીબાઓ સાથે તિરસ્કારથી ન વર્તશો. ખીબાઓનાં વખાણુ કરો અને ખીબાઓ આજળ તમારી ભૂલો ખુલ્લી કરો. તમારી જાતને સંતાડી દો. તમારી ચતુરઈ અને આવડત ખીબાઓને ખતાવશો નહીં.

નામના અને આદર માટે પરવા ન કરશો. તામના અને આદરને તણખલા, છાણુ અને ધૂળ તથા બેર જેવાં સમજો; કારણકે તે ખોટાં અને નકામાં છે; ત્યારે જ તમને શાંતિ મળશે. તમારા આશયો-હેતુઓનું વળી કરણ કરો. એકલા ખેસો. તમારો સ્વભાવ અને તમારા મનનું મૃદુસ્પર્શ કરો. તમારી વૃત્તિઓ પર ધ્યાન આપો. પ્રાર્થના કરો. તમારો સ્વભાવ અને તમારા વૃત્તિઓને તપાસો અને યોગ્ય ઉપાયો વડે તેમને દૂર કરવા પ્રયત્ન કરો. જગત જેવી કાંઈ વસ્તુ જ નથી એમ માનો. તેમ કરવાથી તમે તમારા અહંકાર અને મદને નાશ કરી શકશો. હમેશાં જમીન પર ખેસો. નોકરને લગતાં કામ કરો. ખીબાઓની સેવા કરો. ખીબાઓની ભૂલો ખુલ્લી ન પાડશો. જો કાંઈ તમારી નિંદા કરે તો તેને ક્ષમા આપો; અને તેના પર દયા રાખો, તેને માટે પ્રાર્થના કરો, તેને ચાહો. તમને ધિક્કારનારને આશીર્વાદ આપો, અપમાન અને હાનિ સહન કરો. આનાથી તમારી-કચ્છાશક્તિ પ્રબળ બનશે.

પુરુષાર્થને પ્રારબ્ધની છાતી પર ખડો કરનારને જ જગત સન્માને છે.

ગુજરાતનો મિલઉદ્યોગ

ડૉ. એ. ખા. ત્રિવેદી

ખા. એ., ખા. કામ, એમ. એ., પી.એચ. ડી.

તીએ—શ્રી રણુઠાડલાલ 'રેડિયા' એ-રયા'પી એ પણ ઘણાં ચોખાને માલુમ હશે અમદાવાદ, ખેડા, ભરૂચ, સુરત, વીરમગામ, વરોડરા, ખલ્લવ, બાવનગર, નામનગર એમ અનેક ત્યોએ આને મિલો સાથે છે. ગુજરાતના મિલઉદ્યોગની આસપાસ અદ્યતન અને સંપૂર્ણ તરતનો ઇતિહાસ પણ સૂચનાયેલો છે. આવા ઉદ્યોગને ભૂતકાળ, એની વર્તમાન પરિસ્થિતિ તથા એના વિકાસ માટે શું કરવા નેનું છે તેની વિદ્વાન લેખકે અહીં આપી કરાવી છે.

હિંદુસ્તાનમાં ગુજરાત વેપારમુખાન પ્રાતઃ
ગણાય છે કદય વેપારીકુનેહ હિંદના
આ લાગમાં વિશેષતઃ માધુમ પડે છે
ગુજરાતના ઉદ્યોગે મા કાપડની મિલોનું સ્થાન
મહત્વનું છે આ પ્રાતમાં ઉદ્યોગમાં રોકેલ
સાડત્રણ લાખ માણસોમાંથી સવાલાખ
માણસો કાપડના ઉદ્યોગમાં જ કમ કરે છે
અને આ સવાલાખમાંથી એકલાખ કરતા
વધુ માણસો કાપડની મિલમાં જ કામ કરે
છે! આરાયે મુળર્થ ઇલાકાની કાપડની
આગોમાંથી ૫૦ ટકા સાગો ગુજરાતમાં છે,
જ્યારે અખિલ હિંદની સાગોને જ્યાંસમાં
લઈએ તો તેની ૨૫ ટકા સાગો ગુજરાતમાં છે.

હિંદના કન્યાસના વાવેતર માટેના પ્રાંતોમાં
પણ ગુજરાતનું સ્થાન અત્યંત છે કેટલીક
બાતોના કાપડ માટે ગુજરાત અચલન

મુળર્થ ઇલાકાના કે હિંદના મિલઉદ્યોગનો
નકરો જનાવવામાં આવે તો તેનો પછો મેરો લાગ
ગુજરાત રોકે ગુજરાતમાં મિલઉદ્યોગનો મુળક
પ્રારમ દેહ ૧૮૫૬માં—આખી લગભગ સો વર્ષ
પહેલાં—એક યુરોપિયનને કાચે બરૂચમાં થયો હતો.
એ એમ વણા નહીં નાણુતા હોય તેમ અમદાવાદ
ખાતેની પ્રથમ કાપડમિલ ૧૮૫૬માં એક ગુજરાત-

જમાનાથી મશહૂર છે ગુજરાતમાં મિલ-
ઉદ્યોગની શરૂઆત મિ લેન્ડને સને ૧૮૫૬-
માં લરૂચમાં એક નાની કાપડની મિલ
સ્થાપીને કરી, અને આ મિલ અત્યારે 'લરૂચ
કાટન મિલ'ના નામે ઓળખાય છે હિંદમાં
મુળર્થ અને લરૂચ ખાતે યુરોપિયનોએ
પહેલવહેલી મિલો સ્થાપી છે, જ્યારે
અમદાવાદ ખાતે તો કાપડની મિલની પ્રથમ
સ્થાપના એક હિંદીએ કરી છે સને ૧૮૫૬
માં ગવ બહદુર રણુઠાડલાલ છાટાલાલે
અમદાવાદ સ્પીનિંગ એન્ડ વીવિંગ મિલની
સ્થાપના અમદાવાદ ખાતે કરી અને ત્યાર
બાદ તો આ મિલના વિકાસથી આકર્ષાઈને
ધામધામે આ ઉદ્યોગ અમદાવાદમાં ખૂબ જ
વિકસ્યો ગય સૈકાના ઉત્તરાર્ધથી અત્યાર
સુધીના અમદાવાદના મિલઉદ્યોગના વિકાસનો
ખ્યાલ નીચેના કોઠામાંથી મળી આવે છે.

૧૪ મિલોની સંખ્યા ફેબ્રુઆરી સંખ્યા સાગોની સંખ્યા કુલ માણસો

૧૮૧૪	૪૯	૯,૭૫,૬૧૬	૨૦,૦૬૩	૩૫,૪૧૫
૧૮૧૯	૫૧	૧૦,૬૫,૨૫૯	૨૨,૩૨૨	૩૯,૪૪૦
૧૮૨૨	૫૬	૧૧,૩૨,૯૧૮	૨૬,૦૯૪	૫૨,૫૭૧
૧૮૨૬	૬૦	૧૪,૯૮,૨૮૮	૩૦,૨૨૪	૫૫,૧૫૯
૧૮૩૦	૬૨	૧૬,૪૯,૬૮૩	૩૮,૮૧૩	૭૨,૦૮૪
૧૮૩૩	૬૨	૧૭,૩૫,૮૬૨	૪૦,૮૬૨	૭૭,૭૪૩
૧૮૩૪	૬૨	૧૭,૫૮,૫૫૯	૪૩,૧૬૫	૭૮,૫૯૩

હિંદવી, કાપડની મુખ્ય ખબરોથી અમદાવાદ. કરતાં દૂર પડે છે. ગયા બે દાયકાઓમાં મહાત્મા ગાંધીજી વચ્ચે પડવાથી અમદાવાદમાં વણીખરી મનુર ચળવળ ઝોરે મે, નખાઈ હતી અને હડતાળનો પવન ત્યાં મુખર્ષિ જેટલો ઘોરમાં ન હતો. મુખર્ષિ કરતાં અમદાવાદના મનુરો ચળવળની દ્રષ્ટિએ વધુ શાંત છે. આથી રાષ્ટ્રીય સંપત્તિને ખૂબ જ હાનિકર્તા હડતાળો મુખર્ષિ માફક અમદાવાદમાં અવારનવાર પડી નહોતી. વિશેષમાં ખજાણા, સ્થાનિક કર અને પાણીનો ખર્ચ અમદાવાદની સરખામણીમાં મુખર્ષિમાં વધુ થાય છે.

ખાનું વિશ્વવિદ્રહે આ ઉદ્યોગોમાં તેજ આણી અને કાપડની માગને ખૂબ જ વધારી દીધી. આથી હિંદની બધી જ કાપડની મિલોએ રાતપાણી અને દિવસપાણી તેમ જ બે હપ્તે (અં. ડબલ શિફ્ટ) કામકાજ લીધું અને ખૂબ જ નફા કર્યો, પરંતુ હિંદ સરકાર આ મિલોને તેમને લડાઈ સમયનો ક્ષુધે નફા ખાવાઈ શકી નહીં; કારણકે સરકારી તિબેરીને પણ લડાઈ ખર્ચના બોજાએ સારો ઘસારો આપ્યો. આથી હિંદ સરકારને કર નાખવાની નવાં સાધનો હાથ ધરવાં પડ્યાં. સરકાર (૧) મિલો ઉપર ૧લી એપ્રિલ ૧૯૪૦થી તેમના ખૂબ ચોક્કસ નફા ઉપર ૫૦ ટકા વધુ નફાનો કર (અં. એક્સેસ પ્રોફિટ ટેક્સ) નાખ્યો. પરંતુ ખાનું જ વર્ષથી જેટલે ૧૯૪૧-૪૨થી આ પચાસ ટકાનો કર વધારીને ૬૬ ટકા લેવો શરૂ કર્યો. (૨) ૧લી એપ્રિલ ૧૯૪૨થી મિલો પાસેથી મરજિયાત રિમોબીટ લેવાની પ્રથા શરૂ કરી, જેથી બે વધારાના નફાના કરની ૨૦ ટકા રકમ બે મિલો સરકાર પાસે જગા કરે તો દસ ટકા તેમાં સરકાર ઉમેરે.

(૩) બે ૧૯૪૩થી આ મરજિયાત અનામત રાખવાની પ્રથાને ફરજિયાત અનામતની પ્રથામાં ફેરવી નાખવામાં આવી.

(૪) છેવટે વીસ ટકા વધારાનો જકાતનો કર, ફરજિયાત અનામત લેવાની પ્રથા, જે ૧૩૬ ટકા વધારાનો જથ્થો ગણાય તેને વધારીને ૧૯૪૪-૪૫માં નફાનો ૧૯/૬૪ મો. લાગ ફરજિયાત અનામત રકમ પેટે લેવો શરૂ કર્યો. આ પ્રથા ૩૧ માર્ચ, ૧૯૪૬ સુધી ચલણમાં રહી અને ત્યારબાદ તેને નાબૂદ કરવામાં આવી.

હિંદ સરકારે ફરજિયાત અનામતની પ્રથા (૧) કુખાવાનાં ખરાબ તરુને પ્રસરતા શેકવામાં મદદરૂપ ખનાવવા માટે તથા (૨) લડાઈ પછી મિલોઉદ્યોગમાં હિતોત્તું રક્ષણ કરવા માટે દાખલ કરેલી; કારણ કે જ્યારે હિંદ સરકાર આ રકમ મિલોને પાછી સુખતં કરે ત્યારે મિલોએ ફરજિયાત તે રકમ મિલોઉદ્યોગની બવેસરથી પુનઃસ્થાપના માટે ખર્ચવાની છે.

આ બાબતમાં એ બાબતું વધુ અગત્યનું છે, કે અમદાવાદની કાપડની મિલોએ પ્રેમગી અત્યારની જૂની યંત્રસામગ્રી અને શેજનાઓને ખદલી નવી દાખલ કરવા માટે અનામત ફંડ તરીકે ઘણી મોટી રકમ ખર્ચાવી છે. લડાઈ અંગે આ મિલો રાતદિવસ સતત ચાલુ રહેલી હોવાથી તેમનાં યંત્રોને ઘણા જ વધુ પડતાં ઘસારો લાગ્યો છે. અત્યારનાં ઘસારા ગયેલાં યંત્રોને ખદલી નાખવા તેમ જ આ મિલોનાં કેટલાંક ખાતાંઓ ચાલુ વૈશાંકે પૂર્ણિત પર મુકવા માટે; જેટલે કે આ ઉદ્યોગના પુનરુદ્ધાર માટે અમદાવાદની મિલોને લગભગ ૪૦ કરોડ રૂપિયાની જરૂર છે. જ્યારે તેમનાં અનામત ફંડો (લડાઈના) વધારાના નફાના અનામતની રકમ ખ્યાલમાં લઈએ તો અત્યારસુધીમાં લગભગ ૧૬ કરોડ રૂપિયાનું લંડોળ અમદાવાદની મિલો પાસે છે. વધુમાં આ મિલોની અત્યારનાં ઘસારા ગયેલાં યંત્રોની કુલ કિંમત ૧૪ કરોડ રૂપિયા

જેટલી અઠાય છે આ પ્રમાણે અમદાવાદની મિલો પાંચ લગભગ ૩૦ કરોડ રૂપિયાની અસ્થાયીમત છે, જ્યારે તેમને યુદ્ધોત્તર યોજના અને પુનરુદ્ધાર માટે ૪૦ કરોડ રૂપિયની જરૂર છે, તે જ તેથી (અ) વિદેશી હરીફાઈ અને (બ) યુદ્ધોત્તર મહીના વચ્ચે વર્ગોની ટક્કર ઝીલી શકે

આ પ્રમણે લડાઈએ આ મિલઉદ્યોગ ગાના પૂરેપૂરા પુનરુદ્ધાર માટે અને તેને ખૂબ જ સગીન પાંચ પાંચ મુકામા માટે ઘણી જ સારી તક ઉપસ્થિત કરી છે મિલમાલિકે ન થોડ વધુ પ્રયત્ન અને આત્મબેગથી આ ઉદ્યોગનું લાગિ ધારુ જ ઉજ્જવળ બનવી શકાય તેમ છે,

લડાઈ બધા થયા પછી ધીમેધીમે ઈસ્પેડ અને ધુરેવની નાજ પૂરી પડવ અમેરિકા સમર્થ થયું છે તેણે શાંતિ સમયની મગ માટેની ચૈવીગિક યોજનાને ક્યાન્ટુએ મૂર્તિ સ્વરૂપ આપી દીધું છે વધુમા ધીમેધીમે ઈસ્પેડ અને પુરોપમા પણ ઉદ્યોગની સ્થાપન સાધુ થઈ છે, જ્યારે આ બાબતમા હિંદ પ્રાંતે બોધીતી સત્રસામગ્રી વિદેશથી નહીં મળવાથી હજી પણ આ ઉદ્યોગને સેસવ પડે છે વસવેલ સત્રસમગ્રી અગે એકાદ એકબીજાનું કાપડ ઉત્પાદન કરવામાં પણ માલને ખર્ચા વિશેષ નીકળે છે કુગવાને લીધે આપવી પડતી રૂની વધુ કિંમત તથા મજૂરાની રોજીને અગે દેશી કાપડનું ભવ વિદેશી કાપડની હુગાવામાં અવનુ પગવહે તેમ નથી, તેમ જ આ કાપડની વિદેશની મગ વટતી ચાલી છે જ્યારે આપણા આતરિક બજારે મા કાપડ ખરીદવાની બોધીતી ખરીદશક્તિને જનતામા અભાવ હોવાથી વધુપડતા ભાવેનું કાપડ

જ્યાત્યા એકદુ ઘણું વળી વિદેશની અપર્ધામા કાપડ ખરી શકે તેનું ચમત્તુ બનાવવા માટે સમ્મતી મજૂરી, સસ્તુ રૂ વગેરે મળવા હજી પણ મુશ્કેલ છે આ સંક્રાંતિકાળમા 'અંતો બ્રાન્ટ, તતે બ્રાન્ટ' જની આ ઉદ્યોગની દશા થઈ છે વધતી જતી પ્રજા અને મગકાનની નોણા-બીડને લીધે નવા ઉદ્યોગ સ્થપવની એકાકી કિંતે આગે વધતી જતી બેક રીન આમમયમા મિલો બધ પડતી અટકે અને જનતાની હંડમારીમા વધારા ન થાય તે જવાની અને આ ઉદ્યોગને રક્ષણ આપવાની મગકાનની પ્રથમ ફાજ છે કપડના ભાવમા વધારા વાય તો ઘટતી જતી ખરીદશક્તિના આમમયમા જનતાને વાપુ મોસલ પડે તેમ છે, જ્યારે આ ભાવે કાપડ વિદેશમા ખરી શકે તેમ નથી આ ઉદ્યોગે અત્યારે આપણું માટે નિશકુ જેવી સ્થિતિ જાખી કરી છે તેમ કહીએ તો જગા પણ બોર્ડ નથી આ દશામાંથી માર્ગ કાઢવ કઢાય સંસ્કારે વાજખી અકુશ લાવી દેશમા કાપડ મળતું કરી વધારાના ઉત્પાદનને અત્યારે ઘટાડેલા હુડિય મણ દ્વારા વધુમાં વધુ મદદ આપીને પણ પગદેશના બજારમા કાપડની નિકાસ માટે પ્રયત્ને કરવા બોધીએ ઘટાડેલ હુડિયમણન દરમી વિદેશની બજાર હંચ કરવી, અત્રા તે નણાકીય મદદ આપાને પણ નિમસ કરવી એ દુક સમય માટેના જ ઉપાયો ગણાય જ્યારે છેવટે તો આ ઉદ્યોગને સગીન પાયા પગ મૂકના માટે (૧) દેશમા કુગાવાને અકુશમા લઈ, (૨) વધુ ને વધુ જરૂરિયાતની ચીજો ઉત્પાદન કરી, (૩) જરૂરિયાતની ચીજોના ભાવ ઘટાડા બાદ મજૂરીના દર વાજખી રીતે એાછા કરી (૪) ઉદ્યોગના ઉત્પાદનને કિંકાયત ભાવે વેચી શકાય તેવી સ્થિતિ ઉપસ્થિત કરવી એ જ સાચો મગ ગણાય

પણ પાડે છે.

જે બધું આ કુટુંબનું છે તે બધું જ મારું જ છે ને એમ 'ખરી નહીં' પણ દેખાતી અભેદદૃષ્ટિની કલ્પના કરીને પોતાનો સ્વાર્થ સાધે છે અને આ મારું છે, આ અમુકનું છે, આ તમુકનું છે એવો શેઠ કલ્પીને વૈમનસ્ય વધે એવી સ્થિતિ પણ તે આણી શકે છે.

આ રીતે, માણસ પોતાની લાવના પ્રમાણે અભેદ કે ભેદદૃષ્ટિનો ઉપયોગ કરે છે. ઉપરના સૂક્તમાં જે ચેતન પુરુષનું મહિમામય વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે તેમાં પણ માણસ પોતાની લાવના પ્રમાણે અભેદ વા ભેદદૃષ્ટિનો ઉપયોગ કરી ઉત્તમ અર્થ પણ લઈ શકે છે અને હલકો, અર્થ પણ ઉપભવી શકે છે.

જેનામાં સત્યની તમન્ના છે, અહિંસાની લાવના અત્રસ્થાન ભોગવે છે, લાઈચારાનો લાવ છલોછલો ભરેલો છે તે તો ઉપરના સૂક્તને અભેદ પોષક જ ગણશે અને અભેદને ખાધ ન આવે એ રીતે ભેદવાળા વ્યવહારનું પણ સૂચક સમજશે.

જે એમ કહેશે કે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર એ ચારે વર્ણો એક મહાકાય વિરાટ પુરુષના અંગ સમાન છે. શરીરનાં મુખ, હાથ, સાથળ અને પગ એ ચાર અંગોમાં જેમ આપા શરીરનું જ લોહી ઘડકે છે; મુખ હાથને અવગણતું નથી, તેમ સાથળ કે પગને અપમાનતું પણ નથી, અને તે જ રીતે હાથ કે સાથળ પગનો અનાદર કરતું નથી. તે બધા અવયવોમાં અમુક જિંચા અવયવ અને અમુક નીચો અવયવ એવી પણ કલ્પના નથી. એ ચારે અવયવો એકબીજાના કાર્યની અવગણના કર્યાં સિવાય પોતપોતાની મર્યાદા પ્રમાણે પોતપોતાનું કામ કર્યે જ બંધ છે; એટલે એ ચારે અવયવો પરસ્પર તદન સમાન

છે; એમાં નથી કોઈ ઉત્તમ કે, નથી કોઈ અધમ: એ જ રીતે આ વિરાટ પુરુષના ચાર અવયવો બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર વિશે પણ ખરાખર સમજવાનું છે-એમાં નથી કોઈ હોંચો અને નથી કોઈ નીચો. જગતની વ્યવસ્થા માટે એ ચારે અવયવોએ એકબીજાની લેશ પણ અવગણના કર્યાં વિના પોતપોતાની મર્યાદા પ્રમાણે મૃત્તિ ચલાવ્યે રાખવાની છે. એ દૃષ્ટિએ, આ ચારે વર્ણો, પરસ્પર ખિલકુલ સમાન છે; એમાં અમુક એક ઉચ્ચ વરણ છે અને અમુક એક નીચ વરણ છે, એવો આશય આ સૂક્તમાં વિષય જ નથી. આ થઈ આ સૂક્તને સમજવાની અભેદદૃષ્ટિ.

હવે બ્યારે એ જ સૂક્તને ભેદદૃષ્ટિએ વિચારીએ તો એમ કહેવાય કે શરીરના ચારે અવયવો જુદાજુદા છે, તેમનાં નામ અને કામ જુદાંજુદાં તથા તેમની મર્યાદાઓ પણ જુદીજુદી છે, એટલે તેમને જુદાજુદા યોગખવાજરૂરી છે-વ્યવહારની વ્યવસ્થા માટે તેમની જરૂરી એવાં જુદાંજુદાં કામ અને તે દ્વારા જુદાંજુદાં નામ પાડવામાં આવે છે; માટે એ દરેકને ભિન્ન સ્વરૂપે જ નાનાળવા બેઠાં છે. આ થઈ આ સૂક્તને સમજવાની ભેદદૃષ્ટિ.

ઉપર કહેલી ભેદદૃષ્ટિમાં પણ અભેદ તો પરાવાયેલો જ છે અને અભેદદૃષ્ટિમાં પણ વ્યવહારસાધક ભેદ છુપાયેલો છે. કેવળ આ ભતની વિચારધારામાં અભેદ ભેદનો પોષક છે અને ભેદ પણ અભેદનો સૂચક છે, એ ખરાખર ધ્યાનમાં આવી બંધ એટલું સ્પષ્ટ છે.

પણ હવે વિચારક, ઘમંડ કે સ્વાર્થમાં સપડાયેલ હોય વા સત્ય અને અહિંસાથી વિમુખ બનેલો હોય ત્યારે તે ઉપરના સૂક્તના અભેદને તદન અવગણીને જ વિચાર કરવા માંડે છે અને કહે છે કે કયાં મુખ અને કયાં પગ-મુખ તો ઉત્તમોત્તમ અને પગ તો

અધમાધમ આ સૂચ્ય ઉપગ્રથી તે એવું ફલિત કરવું ખેતી બાંધ છે, કે બ્રાહ્મણ તો - જન્મેલો બ્રાહ્મણ ઉત્તમોત્તમ જ છે અને જન્મેલો શૂદ્ર અધમાધમ જ છે. તે વિચારક એ અવયવોમાં ગ્રહેલી આભત્રતાને બોધ જ શકતો નથી અને સત્યની જેમાં અવગણના થયેલ છે એવી પોતે કદાચેલી કેવળ બે-બુદ્ધિને પ્રધાન ધ્યાન આપે છે અને એ છાગ તે નતિવદને પેષ એવો આ સૂચનો અર્થ કાઢવા તત્પર બને છે.

આવો મિથ્યા અર્થ. ભગવાન બ્રહ્મના સમયમાં એટલે આજથી પચીસસો વગસ પહેલાં પણ પ્રચલિત હતો અને મદદી છકલા ગુરુઓએ આવો અભદ્ર અર્થ કરી પોતના લાખે માનવબુદ્ધિને અધમાધમ બાનવી પોતાના જ એક પાયાન અંગ ઉપર જખરા કુહાડો ચલાવ્યો હતો.

ભગવાન બ્રહ્મે આવા અભદ્ર અર્થની સમે ભારે વિનયપૂર્ણ વિરોધ જગાવ્યો છે પોતાના વિરોધને સમજાવવું 'મર્દિમનિકાય' નામના પિટકથથમાં પાલિ લાખમાં એમણે

• મર્દિમનિકાય નામનો બોદધર્મનો એક મહાગ્રંથ છે ત્રિપિટકમાં તે સુતપિટકમાં રખાય છે તે મૂળ પાલિ ભાષામાં છે તેમાં ત્રણ પચાસક છે પ્રથમપચાસક, મધ્યમપચાસક અને તૃતીયપચાસક કે ઉપરિપચાસક દરેક પચાસકમાં પાંચપાંચ વર્ગ છે દરેક વર્ગમાં દસદસ સુત છે, એટલે એક પચાસકમાં પચાસ સુત આવે છે ત્રણે પચાસકમાં મળીને કુલ દોઢગો સુત થાય અહીં માધુરીર સુતમાં આવેલી નતિવાદ અંગેની ચર્ચા આપી છે આ સુત મધ્યમપચાસકમાં આવેલ છે મધ્યમપચાસકમાં પાંચ વર્ગ છે, તેમાંના ચોથા રાજવગ્ગમાં આ સુત પાંચમું છે ત્રિપિટક વિશાલ શ્રી રાહુલજીએ આ અગ્રનો હિંદી અનુવાદ પણ કરેલો છે તે અનુવાદમાં આ સુત ૩૪૦માં પાના ઉપર છે બ્રાહ્મણ પરપરામાં જેટલું પ્રામાણ્ય વેદોનું તેટલું જ પ્રમાણ્ય બૌદ્ધ-પરંપરામાં આ પિટક મશોરું છે

અનેક ચર્ચાઓ કરેલી છે, એમાંની એકનો સાગ નીચે પ્રમાણ છે

[સૂતમાં કિશુ મહાકાત્યાયન જપ બ આપે છે અને ખુતાસા કરે છે અને મથુગનો ગળા અવતિષ્ઠન સવાલ કરે છે]

એક વખતે ચિંતુ જપ મહાકાત્યાયન મથુગમાં આવેલા શુદ્ધવનમાં વિહંગતા હતા મથુગમાં મહાકાત્યાયનની ઘણી કીર્તિ રેલા-વેલી હતી લોકો દહેતા, કે તે પડિત છે, મેઘાવી છે, બહુશ્રુત છે, ચિત્તની વાતને પામી જઈ તેના ખુબ સા કરી શકે છે અને તેમની પ્રતિબલ ભરે કલ્પલુક છે એટલું જ નહીં, પણ મહાકાત્યાયનની સાથે સપર્ક કરવા થી સપર્ક કરનારનું કલ્પાણ વાય એવા એ અતપુરુષ છે

મહાકાત્યાયનની આવી કીર્તિ આભળીને મથુગનો ગળા અવતિષ્ઠન ઉત્તમ ગ્રથમાં ખેસીને તેમના દર્શને જવા નીકળ્યો જ્યાં સુધી ગયો જવાનો મારગ હતો ત્યાંસુધી તે ગ્રથમાં ગયો અને પછી પોતે પગે ચાલીને ગયે સત મહાકાત્યાયન ખેઠે હતા ત્યાં પહોંચી ગળાએ વિનયલ લે નમસ્કાર કર્યા, તેમના સુખમમાધિના સમાચાર પૂછ્યા અને પછી ગળાએ તેમની સથે 'પ્રાભણ' વિગેના સવાલજવાબ કર્યા

રામા અવતિષ્ઠન મહર્ષિ કાત્યાયન! પ્રાભણે એમ કહે છે, કે પ્રાભણ જ એક છે, બાકીની વગણુ હલકી છે-નીચ છે બ્રહ્મણ જ ગેગ વર્ણના છે, બાકીન વર્ણ કાળા છે પ્રાભણ જ શુદ્ધ છે અને બાકીન વર્ણ એટલે ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર એ ત્રણે અશુદ્ધ છે-શુદ્ધ નથી હોત પ્રાભણ જ બ્રહ્માના વાગસ છે અને બીજા વર્ણ બ્રહ્માના વાગસ નથી આ વિશે આપનો અભિપ્રાય ખતાવો અને જે હકિકત ધરેપરી હોય તે મને સમજાવો

મહાકાત્યાયન : મહાગવ! જગત-

માં ચાર વર્ણ છે: ક્ષત્રિય,* બ્રાહ્મણ, વૈશ્ય અને શૂદ્ર.

હવે તમે એમ કહ્યો કે કોઈ ક્ષત્રિય મોટો ધનકુળેર હોય, તેની પાસે અનાજ અને સોનાચાંદી પણ, અઠળક હોય અને તે ચાર વર્ણમાંના કોઈને પોતાને ત્યાં નોકર રાખવા ઇચ્છતો હોય અને નોકરીના બદલામાં તે ખૂબ ધન, અનાજ અને સોના-ચાંદી આપતો હોય તો શું બ્રાહ્મણ એને ત્યાં નોકર નહીં રહે? ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર પણ એની ચાકરી નહીં સ્વીકારે? ચાકરી તો સ્વીકારે જ પણ ધન, અનાજ અને સોનાચાંદીથી બંધાયેલો એ નોકર પોતાના શેઠની પહેલાં જ ઊઠશે અને શેઠ ઊંઘી જશે પછી જ ઊંઘી જશે. 'શેઠ સાહેબ! શું કામ છે? કામ ફરમાવો.' એ રીતે શેઠનો ક્રિકર બની જશે; અરે! શેઠની હાએ હા અને શેઠની નાએ ના પાડનારો અને શેઠની મનોવૃત્તિને બરાબર અનુકૂળ જ રહેશે.

જો બ્રાહ્મણની અને બીજી ત્રણે વર્ણની પણ આવી જ દશા છે તો હે રાજા! પછી એ ચારે વર્ણમાં વિશેષતા શી રહી? એ તો ચારે સરખા જ બની ગયા. આમાં બ્રાહ્મણ હિતમ છે અને બીજા હીણા છે એવું ક્યાં રહ્યું?

એ જ રીતે હે મહારાજ! કોઈ ધનકુળેર બ્રાહ્મણ કોઈ બીજા બ્રાહ્મણને કે બીજા ત્રણ-માંના ગમે તે વર્ણના માણસને પોતાના ધન, ધાન્ય અને સોનાચાંદીના ભેરે પોતાનો ગુલામ બનાવી શકે છે, એ જ પ્રમાણે વૈશ્ય પણ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય કે વૈશ્ય વાં શૂદ્રને મનગાન્યો પગાર આપી અથવા અનાજ કે સોનાચાંદી-ભેરેલા આપી પોતાનો ઘસ

* બુદ્ધબગવાનનાં સમયમાં લોકોમાં ક્ષત્રિય હિતમ ગણાતો મટિ ચાર વર્ણમાં અહીં ક્ષત્રિયને પ્રથમ મૂકેલ છે. જેન મર્યો પણ બાવો જ ગત થયો છે.

બનાવી શકે છે; અને એ જ પ્રકારે કાશીના સ્મશાનાધિપતિ ચાંદાળની પેઠે કોઈ શૂદ્ર પણ પોતાના અગણિત ધન, અઠળક અનાજ અને અમાપ સોનાચાંદી-ભેરેલાતના ભેરે બ્રાહ્મણને, ક્ષત્રિયને, વૈશ્યને અને શૂદ્રને પોતાના મુનીમ, ખાસદાર, હમાલ કે બીજા કોઈ રીતે આશંકિત નોકર બનાવી શકે છે. તો પછી મહારાજ! 'એ ચારે વર્ણમાં બ્રાહ્મણ હિતમ છે, બીજા હીણા છે. બ્રાહ્મણ જ ગોરા વર્ણનો છે, બાકીના બધા વરણ કાળા છે; બ્રાહ્મણ જ શુદ્ધ છે, બાકીના વરણ અશુદ્ધ છે; બ્રાહ્મણ જ બ્રહ્માનો વારસ છે, બીજા વર્ણ બ્રહ્માની વારસ નથી.' એવું ક્યાં રહ્યું? આમાં તો ઉપર કહેલાં ધન, ધાન્ય અને સોનાચાંદી પાસે બધી વરણો સરખી જ ઊતરી. તે બધા એકસરખા ગુલામ જ રહ્યા. એમાં કોણ હીણો અને કોણ નીચો? કોને ઉર્તમ કહેવો અને કોને હીણા કહેવો?

અવંતિયુત: મહર્ષિ! આપ કહો છો એ તો તદ્દન બરાબર છે. મારી મથુરાનગરીમાં પણ હાલ આવું જ બની રહેલ છે. હું જાતે ક્ષત્રિય છું, મેં મારે જ ત્યાં ધન, ધાન્ય અને સોના-ચાંદી-ભેરેલાતના બદલામાં કેટલાય બ્રાહ્મણો-ને ક્રિકર બનાવેલા છે-નોકરીમાં રાખેલા છે. તે બ્રાહ્મણો મારું કહ્યું બરાબર કહે છે. મારે કોઈ મુશ્કેલી જોઈતું હોય તો તેઓ તત્કાળ શોધી કાઢે છે. મારી રાણીને કોઈ સ્વપ્ન આવે તો તેઓ તેનું સ્નાન ફળ બતાવવા મારી પાસે તેમનાં પુસ્તકો લઈને દોડી આવે છે. મારે શિકારી જવું હોય ત્યારે પણ તેઓ સાથે જ રહે છે. મારું એક પણ એવું કામ નથી બને આ બ્રાહ્મણોનો ટેકો ન હોય. મારે બેપાંચ જીઓ વધારે કરવી હોય તો તે કામ બ્રાહ્મણો જ સાધી આપે છે. આ જ પ્રકારે મેં ક્ષાત્રયોને, વૈશ્યોને અને શૂદ્રોને પણ મારી નોકરીમાં રાખેલા છે અને તેઓ

ખધા માર. ક્રિકર છે કદાચ હું અન્યાયને માર્જે જતા હોઉં તોપણ તેઓ તેમાં સમિતિ આપનારા છે-ટેકો આપનારા છે આ મારો પોતાનો જાતઅનુભવ છે જેમ મેં મારો દાખલો આપ્યો તેમ મથુરાના તમામ શ્રીમતોના ઘરોમાં ખધા વર્ણના લોકો ક્રિકર છે અને આવી દશા આખા ભારતમાં છે

મહાકાત્યાયન મહારાજ! તમે તમારો પોતાનો અનુભવ કહ્યો, આખી મથુરા તેમ જ આખા ભારતની પરિસ્થિતિ પણ કહી સલાબવી આવી પરિસ્થિતિમાં જ્યારે આ ચારે વર્ણના લોકો ક્રિકર છે ત્યારે એમાં કોણ ઉત્તમ અને કોણ હીણો એમ કહી શકાય? હા, કદાચ એમ કહી શકાય, કે બ્રાહ્મણ પોતાના પગાર કરતાં કોઈ વધારે પૈસા ગમેતેમ કરીને પાડે છે અથવા ક્ષત્રિય, વૈશ્ય કે શૂદ્ર કરતા ગમેતેમ કરીને પોતાના પગારના વધુ પૈસા પાડે છે પણ આથી એમ તો ન જ કહી શકાય, કે બ્રાહ્મણ જ ઉત્તમ છે અને બીજા હીણા છે વળી બીજા, મહારાજ! ક્ષત્રિય વર્ણનો માનવી ધાડ પાડે, ચોરી કરે, દુરાચાર કરે, ખૂન કરે તો તમે એને કોઈ સજા કરો ખરો કે કેમ?

અવતિપુત્ર મહર્ષિ! એવા ધાડપાડ, ચોર, દુરાચારી અને ખૂન કરનાર ક્ષત્રિય વર્ણના લોકોને હું કડક સજા કરું, હડમાં નાખું, હલખાડું કરું, શૂળીની કે ફાંસીની પણ સજા આપું એ તો જલ્દી તેના ગુનાનું માર્પ-પ્રમાણ

મહાકાત્યાયન મહારાજ! એ જ પ્રમાણે કોઈ બ્રાહ્મણ જે પોતાને જ બ્રહ્માનો વારસદાર કહે છે તે ખાતર પાડે, ગામ છૂટે, વ્યલિયાગ કરે, ખૂન કરે, અને તેવા ચોર, ખૂની બ્રાહ્મણને પકડીને તમારો ગળપુરુષ તમારી કચેરીમાં ન્યાય માટે બેસાડે તો તમે તેને

શી સજા કરો?

અવતિપુત્ર : ક્ષત્રિયની માફક જ તેને સજા કરું મહર્ષિ! મારે તો રાજધર્મ પાળવાનો છે અને પ્રજાનું હિત જોવાનું છે, એટલે કુદતાનો નિગ્રહ કર્યા વિના હું બીજા કશું કરું નહીં પછી ક્ષત્રિય પોતાને આઘ પુરુષ ભરતનો વારસદાર કહેતો હોય કે બ્રાહ્મણ પોતાને બ્રહ્માનો વારસદાર કહેતો હોય મારા ન્યાયનાં ત્રાજવાં પાસે તો એવી કોઈની જોડી સિદ્ધરથ ચાલી નથી અને ચાલવાની નથી ગુનેગારોને સીધા કડવા અને બિનગુનેગારોનું રક્ષણ કરવું એ મારો ક્ષત્રિયધર્મ છે હે મહર્ષિ! એ જ પ્રમાણે કોઈ વૈશ્ય કે શૂદ્રને સજા થાય દ્રુકમાં કોઈ પણ ગુનેગાર જેનો ગુનો સાબિત થયો હોય તે માગ ન્યાયમાંથી કદી છટકી શકે જ નહીં

મહાકાત્યાયન : મહારાજ! તમે પોતે જ એવું આચરી પતાવો છો કે ક્ષત્રિય, બ્રાહ્મણ, વૈશ્ય કે શૂદ્ર ગમે તે વર્ણનો હોય અને ગુનેગાર સાબિત થાય તો તેને ગુના પ્રમાણે સજા થાય જ; એટલે પછી બ્રાહ્મણ જ ઉત્તમ અને બીજા હીણા એવું કથારૂઢું? આ તો ચારે વર્ણ એકસરખા થયા વળી બીજા વાત, મહારાજ! ધારો કે કોઈ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય કે શૂદ્ર અહિં સાધર્મી હોય, સતવાદી હોય, સદાચારી હોય, સુશીલ હોય, પ્રમાણિક અને નીતિવત્ત હોય તો મહારાજ! તમે તેને શું કરો?

અવતિપુત્ર : મહર્ષિ! ગમે તે વર્ણના તેવાને હું રાજા તરીકે ન્યાયની અને સદાચારની પ્રતિકા વધારવા માટે આદર આપું, તે દરેકનું એકસરખું સન્માન કરું, તેમની દરેકની સર્વ પ્રકારે સહાયતા કરું, તેમની યશઃશાઘા ગવરાવું

મહાકાત્યાયન મહારાજ! તમારાં કહેવા પ્રમાણે આવા પુરુષને તમે એકસરખું સન્માન

આપો, સરખી રીતે દરેકનો સહકાર કરો અને સરખી જ રીતે દરેકની પ્રતિક્ષા વધારો તો પછી આમાં એવું ક્યાં રહ્યું કે કોઈ એક જ વર્ણુ ઉત્તમ? જેનામાં અહિંસા છે, સત છે, ન્યાય છે, નીતિ છે, સદાચાર છે તે ગમે તે વર્ણુ હોય પણ તે તમામ માનપાત્ર છે અને જેનામાં હિંસાવૃત્તિ છે, જૂઠ છે, અન્યાય છે, અનીતિ છે, અપવિત્રતા છે તે ગમે તે વર્ણુના હોય પણ તમામ સળપાત્ર છે; એટલે વર્ણુ તરીકે કોઈ ઉત્તમ છે અને બીજા હીણા છે એવું કહ્યું જ નથી, પણ જ્યાં ગુણ છે ત્યાં આદર છે અને જ્યાં દુર્ગુણ છે ત્યાં અનાદર છે.

મહારાજ! હું તો જુદા ભગવાનનો અનુયાયી સિદ્ધ છું, પણ હું એક સિદ્ધ છું એટલા માત્રથી વા અમારા વેશને કીધે હું આદર-

પાત્ર નથી. મારામાં અહિંસા હશે, સત્ય હશે, સદાચાર હશે અને એવા બીજા પણ સિદ્ધમાં હોય એવા ગુણો હશે તો જ હું લોકોમાં આદરપાત્ર થવાને હક્કદાર છું; નહીં તો તમારું ન્યાયનું ત્રાજવું એ ખૂની અને જુદા પ્રાદાણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય કે શૂદ્રના જેવા હાલ કરે એવા જ મારા હાલ તમારે કરવા બોધ્યો અને તમે એ રીતે મારી શેઠમાં આવ્યા વિના ક્ષત્રિય ધર્મને અનુસરો તો જ તમે પણ 'રાજા' પદને શોભાવ્યું ગણાય.

આપણે જાણીએ છીએ કે 'ગુણાઃ પૂજાસ્વાતં ગુણિષુ ન ચ લિપ્તં ન ચ વ્યઃ-' અર્થાત્ ગુણો જ સર્વત્ર પૂજાપાત્ર છે. ગુણીઓના વેશ કે વય બેવાનાં નથી, પણ તેમના ગુણો જ બેવાના હોય છે.

★

નંદરક્ષના આખ્યાન સાથે જ સામાન્ય આવડેદરવા બાજુ દર્શાવતી એક હોદ્દાકથા ચાલુ આવે છે. એક યુવાન કોઈ વારાંચના પાસામાં ફસાયે હતો. એની વહાલસોઈ માતાને મળ્યું થતાં એ એને નારવા લાગી. યુવાન તન, મન, ધનથી વારાંચનાની ખાજી ખુબાર થતો હતો. માતાથી એ સદન થઈ ન હતું. એકવાર એણે આમરણ ઉપવાસ કરી દેહત્યાગ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી. એ દિવસે પણ યુવાન વારાંચનાગૃહે ગયો. પેલી સ્ત્રી નિત્યવાં લોભન યુવાન પાસે મંચાવતી.

યુવકે રોજના નિયમ પ્રમાણે પૂજ્યુઃ 'અન્ને તારે માટે ફોર્ન માંસ જઈ આવું? મીઠામાં મીઠું લાવી ફઈ બાલ.' એક જાણવાર અચાનકને વેરવા બાલી: 'મીઠામાં મીઠું' તો તારાથી નહિ જ લવાય; કાસણ માના હેમાર્ન માંસ સોથી મીઠું હોય છે. બસ કમથી અંધ બનેશો યુવાન તરત જ ધર તરફ દોડ્યો.

ઉપવાસથી ફરત યેથી તપસ્વિની માતા યુવકને સન્માર્ગે ચલાવવાની પ્રાર્થના કરતી બેઠી હતી, ત્યાં જઈને દીકરાએ જાતીમાં કરી હલાવી દીધી. માતાએ હંમો સરખો ન કર્યો. 'હે રામ' કરતી ઢળી પડી, દીકરો માતાનું હાથ કાઢી રૂમાલમાં વીંટળાઈ દોડતો પાછો ફર્યો. એને કશું દેખાતું નથી. હંમો માણસો નચરના માર્ગે પર ચાલવા બંધ છે, ભયો હવેલીઓ ભણી છે પણ એની ફક્ત તો કેવળ વારાંચનાનાં જુદાં લોભાવનારાં નયનો ઉપર કરી છે. વેળથી એ દોઝો લય છે, એમાં ટેલ લાગી અને એ નોંચે પડી ગયો. બચકમાં દળાવેલા રૂમાલમાંથી માનું ફેંચું બાલી શરૂયુઃ 'જમા માસા યુવકને.'

કીમો, કઠણ પણ રપટ અવાજ યુવાનને કાને અમરાયો. અને એ ભગી હકયો.

તરત જ એ પાછો ફર્યો. માતા મુદટેક ઉપર માથું મૂકી પોકેપોકે રહ્યો, તે દિવસથી એ કુંમારેથી પાછો વળ્યો.

વિરટ અને વામન

શ્રી છાટુભાઈ સુથાર

‘અર્યા અજુબ નહી, વીર્યા વિજુય નહી’
 એવા તારાઓમાં આપણે ધ્રુવરૂપે પશુ એક અવિચલ
 રથાન આપણે રીધું ક્યારેક ઈશ્વરની સ્તુતિ કરતી
 વખતે કહીએ છીએ ‘હે ઈશ્વર! કદાચ કોઈ વસ્તુના
 પાન ગણી શકે, માધાના વાળ ગણી શકે, અરે મોઈ
 તારાઓ ગણી શકે, પણ તારા કરેલા કપકારો તો
 ગણી શકાય એવા નથી ન’ તારાની અદ્ભુત રમ્ય

દુનિયા વિશે આ વિનય જાણુ ન ભણતા સામાન્ય જનને વિજ્ઞાને સુગમતા કરી આપી છે વજ્રાનિકાએ
 વાચના રચ ને તેજની સરખામણી કરી એમનું વિવિધ પ્રયત્ન કેવું ને કેવી રીતે વર્ણીત કર્યું છે
 ત્યાં પારિભટ, મિરા, આદ્રા, સૌરી વગેરે એકેએક વિરટ તારા આમળ સૂર્ય કેવા વામન એવા ઘાને
 છે તેની રસિક વિવેચના આ લેખમાં લખવા મળે છે

તના નિર્મળ અકશં તગ્ન નજર કંઠ
 તે અનેક પ્રકારના તાર એવ મળશે
 કેટલાક ખૂબ ચળવળ હશે તે કેટલાક
 સાવ જામ કેટલાક એકાંત થી જેવા અવ-
 કાશની યાત્રા કરતા જણુ શે તો કેટલાક વળી
 રેલના મુમાફરોની પેઠે ઠેકઠકાણે લિડાઈ
 ખેડેલા જણુશો અને એમની ગાછટા! કેટ
 લાક તારા નીલા દેખાશે તો કેટલાક પીળા,
 લાલ થા સફેદ માનૂમ પડશે

તાર એને જોઈ ચળકતા તર મોટા
 અને આખા તારા નાના એવો જ્યાલ આવવો
 સ્વાલ વક છે, પણ એ જ્યાલ ક્યાંથી નથી
 ચળકતા તારાનું ઘણું તેજ આપણી આજમા
 પ્રવેશવા નાકાંણે આપણે એમને મેટ દરખોએ
 છીએ દગ્ગીન વડે બેતા આ બમ તરત
 નાખૂદ થાય છે મોટા મા મેટા દગ્ગીન વડે
 બેતા સૂર્ય, ચંદ્ર કે હો મોટા ધબલ
 જણાય છે, પણ કોઈ તારો મોટો બને
 દેખાતો નથી એ પ્રકશનિદુ જેવે જ રહે
 છે મતલબ કે તારાની બાહઈ (વ્યાસ)
 બાહુ શકાતી નથી

તો શું બધા તારા એકસરખા જ હશે ?
 એ બધા માત્ર પ્રકાશનિદુએ જ કશે ?

આપણે બાહુએ છીએ, કે કોઈ વસ્તુ
 આપણી પાસે હોય તે કરતા જ્યારે દુર

રહે છે ત્યારે ન ની દેખાય છે આકાશમાં
 ચડતી પતંગનો પૈને પ્રયાદ છે જેમજેમ
 પર્તી દુર ને દુર જતી જાય છે, તેમતેમ
 એ ન ની ને નાની દેખતી જાય છે સૂર્ય
 અને ચંદ્ર આપણને નાના દેખાય છે એ
 પૃથ્વી પર આવેલા નથી-પૃથ્વીથી દુર છે,
 માટે એ વાસ્તવમાં મોટા હોય જોઈએ એ
 દેખીતી વાત છે પણ ત્યારે તારાઓનું શું ?
 તાર આપણી પાસે છે કે દુર ?

કઈ બે વસ્તુ પૈકી એક પાસે છે યા
 દુર એનું પરખુ અમ કરી શકાય એવમ
 એ બે વસ્તુઓ એક જ લીટીમાં આવે
 એમ એમન તગ્ન જુઓ પછી સહેજ ડાખા
 ય જમણા ખસીને જુઓ જે વસ્તુ આપણી
 પાસે હશે તે ખીલ વસ્તુનું સુમળયે ઊલટી
 દિશામાં ખસી જતી જણુશે ગાડીમાં મુસ
 ફરી કરતા હોઈએ છીએ ત્યારે પાસેના
 ગડ કવા વિરજ દિશામાં સગી જાય છે
 આકાશી પદાર્થોનું પણ આમ જ છે સૂર્ય
 અને ચંદ્રનું નિરીક્ષણ કરશે તો માનૂમ પડશે,
 કે ‘ચંદ્ર આકાશમાં અપાટખપ સગકતો
 જણાય છે, જ્યારે સૂર્ય ધીમેધી એ બનેના
 હિમાબે તરંગ દ્રવના છે’

હવે દુરની વસ્તુ હેય એ મોટી હોવી
 જોઈએ ને ? દૂરબીનમાંથી તારા મોટા દેખાતા

આવેલા નથી તેમજ એ બધા એકરારના તેજસ્વી પણ નથી. બધા તારાનાં તેજ એક-સરખાં હોય તો અંતરના હિસાબે એમનાં કદ બાણી શકાય અથવા બધાનાં અંતર સરખાં હોય તો તેજના આધારે પણ કદ બાણી શકાય, પણ તારાનાં તેજ અને અંતર સાવ નિરનિરાળાં છે. તેજ અને અંતરનો ગેળ ગેળવવા તારાઓને અનુક્રમ ચોક્કસ અંતરે (૩૨.૬ પ્રકાશવર્ષ)* રાખી બેતાં એ કેટલા તેજસ્વી દેખાય છે એનો પ્રકાશ-આંક (નિરપેક્ષ વર્ગ) શોધવામાં આવે છે. સૂર્ય પૃથ્વીથી સવાનંધ કરોડ માઈલ દૂર છે. પ્રકાશની ગતિના હિસાબે આ અંતર સવાઆઠ પ્રકાશમિનટનું ગણાય. સૂર્યને ૩૨.૬ પ્રકાશવર્ષ દૂર મૂકી જોવામાં આવે તો તે એક સામાન્ય તારા જેવો દેખાશે. આકાશમાં નરી આંખે બેતાં જે ખૂબ ચળ-ફેલતા તારા દેખાય છે એ બધા પહેલા રંગના તારા છે અને સાવ ઊંખા દેખાય છે તે છકડ વર્ગના છે. સૂર્યને ૩૨.૬ પ્રકાશ-વર્ષ દૂર રાખી જોઈએ તો તે શાથ અને પાંચમી વર્ગની વચ્ચેના તારા જેવો દેખાશે. આનો અર્થ એ થયો, કે આપણને ખૂબ તાપ આપતો અને ખૂબ તેજસ્વી દેખાતો સૂરજ વાસ્તવમાં એક સામાન્ય તારા જ છે.

આમ તારાઓના રંગ, તેજ વર્ગિની સરખામણી પરથી માદ્રમ પશ્ચુ જે કે આકાશના મેટાલાજના તારાઓનાં તેજ અને રંગમાં એકસરખો નિયમ પ્રવર્તે છે. તારાનું ઊષ્ણતામાન એમ વધુ તેમ એનો રંગ લાલથી આગળ વધી પીળો અને છેવટે નીલો થતો જાય છે એમ અપાણે જોઈ ગયા. વળી

* સેકન્ડ ૧,૮૬,૦૦૦ માઈલના વેગથી ચાલતાં એક વર્ષના પ્રકાશ જેટલું અંતર કપે એને પ્રકાશ-વર્ષ કહે છે. આ અંતર ૫,૮૮,૦૦,૦૦,૦૦૦૦૦ માઈલનું છે.

રંગના હિસાબે જણાયું છે કે લાલ રંગના તારા સૂર્ય કરતાં ૧૦૦મા યા એથી ઓછા તેજસ્વી છે; બ્યારે નીલા તારા ૧૦૦ ગણા યા એથી વધુ તેજસ્વી છે.

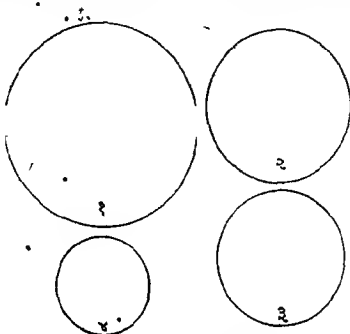
પણ આ થઈ આકાશના મેટાલાજના તારાઓની વાત. કેટલાક તારા એવા પણ છે કે જેમનો રંગ લાલ હોવા છતાં ય એ સૂર્યથી ૧૦૦ગણા યા એથી વધુ તેજસ્વી જણાયો છે. આનો અર્થ એ થયો કે ઓછા ઊષ્ણતામાનવાળા આ તારા સૂર્યના જેટલા જ કદવાળા હોત તે ઓછા તેજસ્વી દેખાત, પણ વધુ તેજસ્વી દેખાય છે માટે એમનું કદ સૂર્ય કરતાં મોટું હોવું જોઈએ. કદ મોટું હોય તો જ એ વધુ પ્રકાશિત દેખાઈ શકે. આ પ્રકારના તારા કે જેમને કદ સૂર્ય કરતાં ઘણાંઘણાં મોટાં છે એમને વિરાટ તારા કહેવામાં આવે છે; એથી ઊલટું જે તારાઓનોનાં તેજ સૂર્યના હિસાબે ૧૦૦માં ભાગના યા એથી વે વધુ ગણાં ઓછાં છે તેમને વામન તારા કહેવામાં આવે છે. આકાશના લગભગ ૮૦ ટકા તારા વામન વર્ગના* તારા છે. એ બધા તારાનું એક સામાન્ય નામ સમરૂપ તારા પણ છે; કારણકે એમાંના ઘણાંખરા તારા વજનની દ્રષ્ટિએ સૂર્યથી વધુમાં વધુ પાંચગણા યા ઓછામાં ઓછા પાંચમા ભાગના વજનદાર હોય છે.

વિરાટ તારા તેજસ્વી તારા છે. એ માત્ર લાલ રંગના તારા છે એવું નથી. વિરાટ તારા જુદાજુદા રંગના પણ છે. આકાશના બાણીતા વિરાટ તારાઓમાં બ્રહ્મહત્ય, સ્વાતિ, ચૈહિણી, પારિબત, મિરા અને આર્દ્રા મુખ્ય છે. આ

* ૩૨.૬ પ્રકાશવર્ષ જેટલું રાખતાં જે તારા પહેલા વર્ગના યા એથી ઓછા ચળકતા દેખાય છે એ બધા વામન તારા છે; બ્યારે અતિ ચળકતા દેખાતા તારા વિરાટ તારા છે.

પૈકી પારિજાત, મિત્ર અને આદ્રી ઘણાઘણા મોટા વિનંદ તાર એ છે એ એટલા મોટા છે, કે એમને અતિવિરાટ તાર કહેવામા આવે

છે આ સાથે અ પેલી આકૃતિ અને નીચેના ક્રેડા પગથી આ અતિવિરાટ તારાઓની સવ્યતાને કઈક ખ્યાલ આવી શકશે

અતિવિરાટ તારાના વ્યાસ

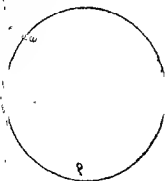
૧ આદ્રી, ૨ પારિજાત, ૩ છ બ્રહ્મચર, ૪ પૃથ્વીની ક્રેડા (=૧૮ કરોડ માઈલ વ્યાસ)

નામ	પૃથ્વીથી અંતર	કદ (સૂર્યના ઢિસાબે)	તેજ ક (સૂર્યના ઢિસાબે)
૧ પારિજાત	૨૫૦ પ્રકાશવર્ષ	૩૫૯,૩૭,૦૦૦	૧૯૦૦
૨ મિત્ર	૨૫૦ "	૯,૭૩,૩૬,૦૦૦	૧૮૦
૩ આદ્રી	૩૦૦ "	૩,૫૯,૩૭,૦૦૦થી	
		૯,૭૩,૩૬,૦૦૦	૩૬૦૦
૪ ક શેરી	૮૦૦ "	૫૧,૨૦,૦૦,૦૦૦	૧૯૦૦

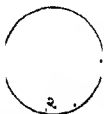
જાણીતા તારાઓ પૈકી ક શેરીનું (શેરી મહાગળા મુખ્ય તારાનું) કદ ૫૧ કરોડ સૂર્યકદ જેવડું છે! મતલબ કે એ તારાના દ્રવ્યમાથી સૂર્ય જેવડા (પૃથ્વી કરતા ૧૩ લાખગણી મોટા) જે બા બનાવવામા આવે તે તેમની સખ્યા ૫૧ કરોડની થાય

પણ આ થઈ અતિવિરાટ તારાઓની વાત એના જેવી જ મહતાવાળો એક ખૂબ

નાનો પણ અતિ-મહત્વનો એવો અતિવા-મન તારાનો વર્ગ છે આ વર્ગના તારા નાના હોવા છતાં યજ્ઞે ગતા નથી, એ બધા સફેદ રંગના છે આનો અર્થ એ થયો, કે એ તારાઓનું સપાટીનું ઉષ્ણતામાન ખૂબ જ ઊંચું હોવું જોઈ એ વાસ્તવમા આ ઠીગુજ-ઓનું ઉષ્ણતામાન લાલ તારા કરતાં ઊંચું છે એવા ઉષ્ણતામાનવાળા આ ઠીગુજોને

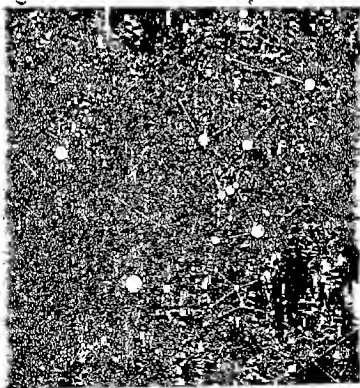
૦

શ્વેતવામન કહેવામાં આવે છે. અતિવિરાટ તારા જેમ કદની દૃષ્ટિએ આશ્ચર્ય ઉપજાવનાર છે તેમ શ્વેતવામન ઘટત્વની દૃષ્ટિએ નુવાઈ પ્રમાણનારા છે. પદાર્થના વંજનને એના પોતાના કદ વડે. સાગતાં જે આંકડો આવે છે તે તે પદાર્થના ઘટત્વનો આંક છે. વિજ્ઞાનની પદ્ધતિમાં પાણીના ઘટત્વને એકમ માની બીજા પદાર્થોના ઘટત્વને એની સાથે સરખાવવામાં આવે છે અને આ રીતની સરખામણીના ઘટત્વને સાપેક્ષ ઘટત્વ કહેવામાં આવે છે.

વિરાટ તારાના વ્યાસ

૧. રોહિણી, ૨. સ્પૃતિ, ૩. બ્રહ્મકેદય, ૪. સૂર્ય.

આદ્રો અને વ્યાધ વગેરે

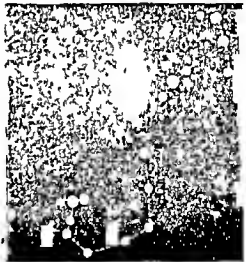
ભારે સાપેક્ષ ઘટત્વવાળો બાણીતો તારો વ્યાધનો સંપ્રતીતારો છે વ્યાધ આકાશનો સૌથી સળકતો તારો છે, પહેલા એ તરો એકલ તારો છે એણે માનવામાં આવતું હતું, પણ પછીથી માનવમં પશુ કે એ એ તારા મળીને બનેલો યુગ્મ-બેડીઓ તરો છે વ્યાધનો આ બેડીદાર ખૂબ જ ઝાણો નવમા વર્ગનો (વ્યાધના હિસાબે ૧૬,૦૦૦ માં ભાગનો ઝાણો) તરો છે વ્યાધના પ્રખર તેજમાં એને સામાન્ય દ્રવ્યોની વડે જોઈ શકાતો નથી વ્યધ અને એનો આ સાથીદાર એક મધ્યસ્થ કેન્દ્રની આજુબાજુ ફેરફાર કરે છે બને તારા વચ્ચેના અંતર અને ફેરફારની કાળના આધારે એ બંનેનું એકત્ર વળન સૂર્યવળન કરતા ઝડપે ગણી હોવાનું જણાયું છે કેન્દ્રથી દરત્વના હિસાબે વ્યાધનું ચેતનું વળન સૂર્ય કરતા રહેગણુ અને સથીદારનું વળન સૂર્ય જેટલું માદમ પશુ છે

૧ વ્યાધના સાથીદારનું વળન સૂર્ય જેટલું છે, પણ એ સૂર્ય કરતાં ૨૭,૦૦૦ ગણો નાનો (ધુરનસ નહ બેવડો) છે આનો અર્થ એ થયો, કે કદની દૃષ્ટિએ આ તારો સૂર્ય કરતા ૨૭,૦૦૦ ગણો ભારે છે સૂર્યનું સાપેક્ષ ઘટત્વ દોઢ છે આ હિસાબે વ્યાધના સાથીદારનું સાપેક્ષ ઘટત્વ ૪૦,૦૦૦ ગણુ થાય છે મતલબ કે વ્યાધના સાથીદારનું દ્રવ્ય સરેખાં કદના હિસાબે પાણી કરતા ૪૦,૦૦૦ ગણુ ભારે છે '૧૦ શેર પાણી માથે એવડી ઠાલમાં આ વામન તારાનું દ્રવ્ય ભગવામાં આવે તો એનું વળન ૧૦,૦૦૦ મણુ થશે! કેટલું ઓછું દ્રવ્ય અને ઈતાય કેટલું ભારે વળન! કદમાં વામન છતાં વળનની દૃષ્ટિએ કેવો વિરાટ તારો !

વ્યાધના સાથી તારાને પેણુ મહાંત કરે એવા બીજા વામનજીઓ જણ્યા છે. એ પૈકીનો એક તારો કે જેની વૈજ્ઞાનિક સચા

એ સીમ ૭૦° ૮૨૪૭ છે, તે ૨૮° ૦૦° (સિ) ના ભારે ઊંચા ઉષ્ણતામાનવાળો પ્રચંડ તેજસ્વી તારો છે એનું કદ પૃથ્વીકદના માત્ર આઠમા ભાગનું છે, જ્યારે વળન સૂર્ય-વળનથી અઢીગણુ છે આ હિસાબે આ કીચુલનું ઘટત્વ પાણીના હિસાબે ૩૬ કરોડ ગણુ છે! મતલબ કે એક ઘન ઇંચ જેટલા એ તારાના પદાર્થનું વળન ૬૨૦ ટન જેટલું થશે! મગજ અને ભુદ્ધિ પણ ખરેખર મારી બાય એવી અભયબ આ વાત છે ને ?

પણ આ ઘઈ વામનજીઓની વત અતિવિરાટ તારા પણ અદ્ભુતતામાં ઊતરે એવા નથી. કદમાં તો એ અદ્ભુત છે જ પણ ઘટત્વમાં યે અદ્ભુત છે! આપણે જેનો ઉલ્લેખ કરી ગયા છીએ એ પારિજાત તારાની વાત સહીએ પારિજાત દૃષ્ટિક મહાંતમાં

દૃષ્ટિક રાશિ કે પારિજાત તારો છે આવશે સૂર્ય કરતા સાઠગણુ કરોડગણુ મોટો તારો છે આવડો મોટો આ અતિ-વિરાટ તરો વળનની ખાખતમાં સાવ છુદ્દ છે પારિજાતનું કુલ વળન સૂર્ય-વળન કરતા માત્ર ૩૦ગણુ છે આ હિસાબે એનું ઘટત્વ સૂર્યઘટત્વના દસભાગમાં ભાગનું થાય છે મતલબ કે પારિજાત ખૂબ જ

આછા દ્રવ્યનો ખનેલો તારો છે. એનું દ્રવ્ય એટલું બહુ આછું છે, કે આપણા વાતાવરણમાં એક ઘનદૃઢ જેટલી જગ્યામાં જેટલું વાયુદ્રવ્ય સમાયેલું છે, તેટલું વાયુદ્રવ્ય પારિજાતનાં ૧૫૦૦ ઘન માઈલ જેટલા વિસ્તારમાંથી માંડ મળશે. કદમાં અતિવિરાટ છતાં દ્રવ્યસંભારમાં કેવો કંગાળ તારો!

વિશ્વરચના પણ કેવી અદ્ભુત છે! એક ખાલુ વિરાટ તારા એમના કદથી આપણને આંજ નાખે છે તે ખીલ ખાલુ વામનતારા વજનનો નંપા જ પાંઠ શીખવે છે. કેટલાક

તારા અતિ ઊંચા ઉષ્ણતામાન ધરાવે છે તો કેટલાક વળી અતિ નીચા. સૂર્ય આ બધા તારાઓમાં એક સામાન્ય તારાનું પદ ભાગવે છે. એ સામાન્ય તારાના પાણ એક સામાન્ય ગ્રહ-પૃથ્વી પર આપણે એક સામાન્ય જીવ-માણસ તરીકે જીવીએ છીએ. ખીલ ખાલુ એની સરખામણીમાં આપણે વધુ બુદ્ધિશાળી છીએ અને એ કારણે જ વિશ્વની આ અલૌકિકતા સમજી શકીએ છીએ એ પણ ઈશ્વરના અનુગ્રહની એક અદ્ભુત વાત નથી?

શું આપ મહાન છો કે.....?

મહાન એકિત 'કથિત શું છે' - એટલું જાણે છે, જ્યારે હૃદયવ્યક્તિ 'ચાનાથી લાલ ધરો' એ જ જાણે છે!

મહાત્માને 'આત્મા' સાથે પ્રેમ હોય છે જ્યારે હૃદયવાને 'સંપત્તિ' સાથે પ્રેમ હોય છે!

'મહાન વ્યક્તિ 'કઈ ભૂલથી શું હુકસ્તાન થયું' - તેનું સંભરણ રાખે છે, જ્યારે હૃદય 'કઈ અનેતિ-કદાથી કેટલો ફાવહો મેળવ્યો' - તે યાદ રાખે છે!

મહાન વ્યક્તિત્વમાં ખીલઓના મતં પ્રત્યે હદારતા અને સહિષ્ણુતા હોય છે, પણ સામા મતમાં ભળી જતી નથી! જ્યારે હૃદય વ્યક્તિ ખીલઓની વાતમાં ટાપસી પૂરે છે તેમ જ પૂરેપૂરો સહમત થઈ શકી પણ નહાય છે; જ્યાં છતાં તેમાં હદારતા કે સહિષ્ણુતાનું જામનિશાન નથી હોતું!

મહાન વ્યક્તિ પોતાના વિચારોમાં કદ હોય છે પણ લગઈગર દોટી નથી. તે મળવાવડી હોય છે પણ ખીલઓ સાથે મળી જઈને પક્ષ લેતો કરતી નથી, તે પોતાને જ હોય આપે છે, જ્યારે હૃદય ખીલઓને હોય આપે છે!

મહાન વ્યક્તિની સેવા સહેલાઈથી થઈ શકે છે પણ તેને પ્રસન્ન કરતી કઠિન હોય છે. કેમકે તે શોગ્ય કાર્યથી જ પ્રસન્ન થઈ શકે છે. વળી વ્યક્તિની શોગ્યતા મુજબ ન તે કોઈ પાસેથી સંમતે છે.

પણ...હૃદય વ્યક્તિની સેવા કરવી કઠિન છે, પણ તેને ખુશ કરવાનું સહેલું હોય છે! શોગ્યશોગ્યને ખાલુએ મૂકી તેની હુજળાઓનું સમર્થન કરી તેને સહેલાઈથી ખુશ કરી શકાય છે. વળી તે માણસો પાસે સમ લેતી વખતે તેઓ કઈ જ ભલ ન કરે એવું ઇચ્છતી હોય છે!

દિલીપસા

જોશી મહારાજ

શ્રી નિરંજન ત્રિપાઠી

જી. જોશી

દિવસે મરવાનું કહી દેવાયું હોય પણ ત્યારે એવું શું ન થાય તો ? તે ને લોકો માટે આવા ખોટા વર્તાવો કદાચ હોય તે બધા ય ભગા મળ્યા અમુક કોઈ દડ નિશ્ચય કરી આપણા ઘરમા આવે તો ? બચવાનો ઉપાય પ્રથમ મનથી વિચાર્યો ને પછી નાટિકાના જેવી મહારાજની તરફીલ અનમાવળે લેખકે રોનેડ એવેના એક નાટક પરથી આનું આયોજન કર્યું છે

[પાંચથી દસ હજારની વસ્તીવાળા કોઈ એક ગામમા જેવી મહારાજના મકાનનો ચોરડો એક તરફ અંદર આવવાનું મુખ્ય બારણું છે અને બીજી તરફ ઘરની અંદર જવાનો રસ્તો છે રંગભૂમિની બરાબર મધ્યમા એક દુકાની બારી છે જેવી મહારાજ એક પાટ ઉપર, તકિયે બેઠેલીને, અને પછી મોઢીને બેઠેલા છે એમની ઓંચે દારીદ્રેવા તથા વારંવાર લટકી પડતા મરમા ભરાય્યા છે.

જેવી મહારાજની પાટની ખાસે જ નીચે મીઠી તબારણું ચોવાનું ભવિષ્ય બહુવા ઉત્કૃષ્ટતાથી ભરી છે એનાથી સહેલ દૂર લમભર બારણા પામે જ મધુર પતી બેઠેલા છે જેવીની પાટ ઉપર એકલે જવામ, એક સ્પેઠ, બે પાસા, એક ચાક તથા ખરિયોદોહડર પડેલા છે, અને ખાસ તો આન જેમ એવું પણ લાજુ શીપણું પણ છે ચોરડાનું ચાતાવરણ સામા માણસને આજ નાખે, એણે છે બીજી ઉપર કુડળી ચીતરેલા નકરો લટકાવેલા છે

• પાંદો જીપડવા જેવી લાજુ શીપણું જોયેલી મીઠીનું ભવિષ્ય એવા બહુાય છે]

જોષી. (દીપણામા જોતા) એ આ રાહ, મગળ ને ગુરુ હં જો મીઠી ! એમ લાગે છે કે તું ગામના કોઈ નોંડ પ્રેમમાં પડી છે

મીઠી. સાચુ કીધું 'મા'ગળ, તે જોઈ આણેને એ કાનો જ છાંને ?

જોષી. (તિરસ્કારથી) હં, એમ કોઈનું નામ ન દેવાય

મીઠી ભૂલ થઈ ખાખા

જોષી. સારું હવે, સાલણ જો એ જોયો ને વહિવટો છ ને (વિચારતા) ને ઉમર લગલગ પચીસેકની આસપાસ હશે (મીઠી સ્ખતિસ્વચ્છ એક હલાવે છે) અને આ દીપણું કેજ એમ કે એ સ્ટેશન પાસે એટલે જીગણી દિશામા રે'તો હશે

મીઠી : હં અ રખારીવાડમા

‘વેદના મરે નહી ને જોશીમા રડે નહી !’ની કહેવતમા વેદક તથા ન્યોતિયશાસ્ત્ર બંને બાર આપણે અવિશ્વાસ વ્યક્ત કર્યો છે, તેમ છતાં ટંગવા-બધ લોકો શ્વાતમાતમા મુક્તો ને શુભ શુકનના દિવસો કઠાવવા માટે જેવીઓ ખાસે બધ છે હંમેશા એના શબ્દો અહવાકવરણ સાવા જ નીવડે છે ? જો ન નીવડતા હોય તો ? બુલેયુકે અમુક

જોષી. સાલણ સાલણ, દીપણું તું તું જુએ છે કે હં ?
મીઠી (પરેલા સાથે) તમે મા'ગળ, પણ એ છે તો કાનો જ ને ?
જોષી અને હં, એના નસીબમા સિ હં ગણાની વહુ છે
મીઠી : પણ હં 'મા'ગળ, અમારો લગનં યગે ખરા ?
જોષી : લગન ? એ તો તારે નક્કી કરવાનું છે પરણતું હોય તો કંઈ હાથ જોડી જેસી રહેવાય ?
મીઠી : એમ તો ને ખાખા, પણ કંઈ ગસ્તો દેખાડોને ?
જોષી : લ્યો, તારે તો બધું બાણી જવું હોય એમ - લાગે છે એમ જોશ લાણુવા, બાણુવા એ કંઈ સહેલી વાત છે ? આ

જોષી. (દીપણામા જોતા) એ આ રાહ, મગળ ને ગુરુ હં જો મીઠી ! એમ લાગે છે કે તું ગામના કોઈ નોંડ પ્રેમમાં પડી છે

મીઠી. સાચુ કીધું 'મા'ગળ, તે જોઈ આણેને એ કાનો જ છાંને ?

જોષી. (તિરસ્કારથી) હં, એમ કોઈનું નામ ન દેવાય

મીઠી ભૂલ થઈ ખાખા

જોષી. સારું હવે, સાલણ જો એ જોયો ને વહિવટો છ ને (વિચારતા) ને ઉમર લગલગ પચીસેકની આસપાસ હશે (મીઠી સ્ખતિસ્વચ્છ એક હલાવે છે) અને આ દીપણું કેજ એમ કે એ સ્ટેશન પાસે એટલે જીગણી દિશામા રે'તો હશે

મીઠી : હં અ રખારીવાડમા

જોષી. (દીપણામા જોતા) એ આ રાહ, મગળ ને ગુરુ હં જો મીઠી ! એમ લાગે છે કે તું ગામના કોઈ નોંડ પ્રેમમાં પડી છે

સાચેસાચ એવું કહ્યુંતું ખરું ?

હીરા : કેમ તમને યાદ નથી આવતું ?

બેર્ષ : ના, આજે કયો વાર થયો ?

હીરા : મંગળવાર.

બેર્ષ : હે ?

હીરા : ને તો ય એ મરી નથી ગયો ?

બેર્ષ : તે ક્યાંથી મરે ? મારા બેર્ષ સાચા પાડવા એ કંઈ આપવાત તો ન જ કરે ને ? (આચાથી) પણ તને ખબર ક્યાંથી પડી કે એ નથી મરી ગયો ?

હીરા : મેં એને ખબરમાં લીધા હતો.

બેર્ષ : તો પછી તે મને વહેલાં કેમ ન કહ્યું ?

હીરા : મારા મનમાં કે કાલ ન મયોં તો આજ મરશે !

બેર્ષ : મર્યાં હવે, એમ મરનારા બીજા, માનસા નહીં. પણ હોશી રહે. અરે હા મને યાદ આવે છે... એની સાથે રૂપી ડોશી હતી ?

હીરા : હા.

બેર્ષ : (એ જગ્યા દર્શાવતાં) એ અહીં ખેટલી ?

હીરા : હા, અહીં જ.

બેર્ષ : અને મૂળચંદ મોઢી અને પશી પટલાણી ?

હીરા : હા ને બીજાં ય હતાં.

બેર્ષ : ખરાબર, હવે યાદ આવ્યું. એમની જોડે સદાશિવ ટપાકી ને મોહન કક્કર પણ હતાં ને ? અને સંધ્યાકાળ થઈ હતી.

હીરા : ખરાબર.

બેર્ષ : (ધીમેધીમે નજીક ખડું યાદ આવતું હોય એ રીતે) એમ ત્યારે ? મને એ વખતે લાંગરે કાંઈ જોઈ આવતીતી એટલે મેં એ પ્રાર્થાને ગલરાવવાં એવું કહેલું... અને મારા કદા, પછી બધાં જતાં રહેલાં ને ?

હીરા : હા, બધાં ય અને માનસા તો

સાવ ફિક્કોફસ થઈ ગયેલા. અને પાંચી બધાં જતાં ત્યારે તમે મૂળચંદને બોલાવેલા.

બેર્ષ : એને મેં કંઈ કહ્યુંતું ખરું કે ?

હીરા : ના, એ સાંભળવા જોવા જ નહોં રહ્યો ને.

બેર્ષ : હા... હવે ખડું યાદ આવ્યું. (આચાથી) હીરા ! તને લાગે છે કે એ બધાં આ વાત સૂચી ગયાં હોય ?

હીરા : તમને કંઈ એ એવું કહ્યું હોય તો તમે સૂચી બેર્ષ ખરા ?

બેર્ષ : પણ હું, વેનમાં હતો એ તો એ બાણતાતાને ?

હીરા : તો ય, શું ? તમારો દેખાવ જ ત્યારે કેવો હતો ? લાલદૂધ આંખો ને તૂટક, તૂટક શબ્દો. ખામ રે, હું તો એવી બીનેલી !

બહાર લોકોને અવાજ સંભળાય છે.

બેર્ષ : આ શેનો અવાજ છે ?

હીરા : (જારી તરફ જઈને બેતાં) ઓ રે, એ તો એ બધાં છે. માનસા ગરાસિયું મૂકી હસતોહસતો આવે છે.

બેર્ષ : (બહારની) હેં ! હું શું કરું ? ઉંડ આ પૂજે ય... ઓ રે ક્યાં જઈ ? હવે શું થશે હીરા બેટા ?

હીરા : ખારણું વાસી દઉં, ખાપુ ?

બેર્ષ : ના લઈ ના, ખારણું વાસી દઈશ તો એ લોકો તોડીને પણ આવશે.

હીરા : પણ એ લોકો ખિજયા નથી. જીલટાના હસે છે.

બેર્ષ : શું ? હસે છે એ લોકો ?

હીરા : હા. અને પેલા મૂળચંદ તો તાળીઓ દે છે.

બેર્ષ : એમ ? એમણે શું ધાર્યું હશે ત્યારે ?

હીરા : અને મોહન પાસે તો વાંસડા ને કાથી છે !

બેર્ષ : વાંસડા ને કાથી ? શું કરવા

હાલ્યા હુંમે ? હીંગ ! ખેટા ! હવે શુ થશે ?

હીરા. (ખારીએથી પાછા આવેને) જોલશે નહીં હવે એ લોકો આલ્યા

લેખી : (સ્વયં ખુલ્લું) હું જો હીંગ આપણે તો કંઈ બન્યું નથી એમ જ વર્તવાનું છે, સમજીને !

હીરા સારું તમારું ચરમા ગણવા છે કે કાંઠી નાખવા છે ?

લેખી • હાઈ લે ને, વખતે કોઈ મારે તો નકામા કૂટી જાય અને હે આ પૈસા બધું હાઈ જાય તો ય એ તો બચે !

[હીરા પૈસા લઈ લે છે ત્યા ખારણુ દયાથી માનસા ગરાસિયે, પગે પટલાઈ, મૂળચંદ મોહી, મોહન કશ્વર અને સદાશિવ કપાલી પ્રવેશે છે મોહન ન્યા હાથમા વાસ અને કાપી છે સદાશિવે દોશી અને હાથા હાથમા તાખ્યા છે લેખી અને હીરા તેમને કુશલવશી બોલે રહે છે, પણ બધા એમની જાકાર કર્યા બિના પૂર્વ અસ્વભાવથી પ્રવેશે છે એને કાપુને પોષાક પહેર્યા છે અને એમ જ વર્તે છે]

“મૂળચંદ” કે” ન કે” પણ માણસ બહુ વિદ્વાન

માનસા અરે વિદ્વાન તે કેવો ? પોતાનાં લેખ બોઈને પોતાનું ચોતપણુ એ કેવો આપાદ બાણી ગણેતો !

પશી એ તો ખિચાગ તરી ગયા પણ એની છેડી હીંગ બચારી નોધારી થઈ ગઈ

• **મોહન** • પંચુ પ્રભુની લીલા તો બુચો, હજી ગયા શનિવારે તો એ આપણી સામે અહીં ખેળીને વાતો કરતા હતા ને આજે

[હીરા અને લેખી વિરમથથી એકબીજા સામું જુએ છે]

સદાશિવ હજી તો એ વાતને બે દિવસ જ થયા ત્યાં તો !

માનસા • જોડું તે થયું, પણ એ તો સુખી થઈ ગયો

લેખી (આ બધું ન સમજવાથી) તમે બધા શું કહેો છો ?

હીરા • ચૂપ, બાપુ !

• **મોહન** • સુખી તે કેવા ખાજા ? ભગવાનના હોતો એમને સોનાના વિમાનમાં બસાડીને સ્વર્ગમા હાઈ જતા હશે અહાહા, શે પુણ્યશાળી આત્મા !

માનસા પુણ્યશાળી તે કંઈ એવા તેવા હતા ? અરે, અપ્સગએ મળશે એમને તો અપ્સગએ

સદાશિવ • (પોતે રહી ગયા હોય એમ) ને એ એમને વીરુણે ટેળતી હોને ને વાત-બાતના ગીત ગાતી હશે !

માનસા અલ્યા સાલગો, એ ગીતે મ અહીં સંભળાય છે (બધા યાવ થઈ જાય આજગલા હોય એમ વિચાર થઈ જાય છે)

હીરા (સ્વયંભૂત પડવો) આમણે આપણુ ને લેખા નથી કે પ્રછી એવો દેખાવ કરે છે ?

લેખી (ન ધગાળવાથી ઘોષા પડી નઈ) આ લોકો કેની વાત કરે છે ?

હીરા કાણ બાણે ? મને લાગે છે કે કદાચ એ તમારી જ વાત કરતા હશે.

લેખી • મારી ?

હીંગ હા એટલુય સમજતા નથી ?

માનસા અલ્યા આ હીંગ કેની જોડે વાતે કરે છે ?

મોહન મારું જના જૂત બેઠે કરતી હુંમે કદાચ

લેખી (ધીમે પડી નઈ) હીરા, બને જરા જઈને એમની જોડે કંઈ વાત તો કર

હીંગ હમણા સાલગો ને

• **પશી** • હે માનસા, મારું જની પાછળ કંઈ ગયા કૂટવાનું નહીં ?

મૂળચંદ હે, હે, રાવાનું શેનું હોય ? પશીબહેન, એ તો મંગીને સુખી થઈ ગયા-

એમનું રાવાનું હોય ?

લેખી હીર મને આ નથી ગમતું હું

જા ને કંઈ સમર્થવ તો ખરી.

હીરા : (આગળ જઈ માનસાને). આત્મા માનસા... પુ, પાણી પીશો કે ?

પર્શ : અરે, ખેટા હીરું તું તો સાવ નોધારી થઈ ગઈ. (આંખમાં પાણી લાવે છે)

સદાશિવ : કંઈ નહીં. હું ય બાંધણું છું ને.

હીરા : પણ આંખમાં શું છે ?

મૂળચંદ : ખરી છોટી ખરી. શું હિંમતવાળી છે! ખીજી કોઈ હોય તો અત્યારે વીધીવીધી થઈ જાય.

હીરા : ખજી થયું હવે, મશ્કરી રહેવા દો.

મૂળચંદ : મશ્કરી ? મશ્કરી શેની ? મઝ પડ્યું હોય ત્યાં મશ્કરી હોય ખડેન ?

જોષી : (એકદમ) અરે એય, હું તો કંઈ નથી મરી ગયો. આ ખેટા જીવતો ને જાગતો.

માનસા : તે દિવસે એમણે કેટલી શાંતિથી કહેલું ?

હીરા : શું કહેલું ?

મોહન : કેમ એમણે હાથ લેચો કરીને કહેલું, કે હું મંગળવારની સાંજ સુધીમાં મૃત્યુ પામીશ ?

જોષી : (માનસાને કોપથી દર્શાવતાં) અરે એ તો મેં આ માનસા કેવલ : માટે કહેલું, મારે માટે નહીં.

હીરા : ખસ, બાપુ, તમે બોલશો તો પણ એ તમને સાંભળશે નહીં.

માનસા : અહોહા, શો એમનો અવાજ! મારા કાનમાં તો હજી ય એના પડવા પડે છે.

સદાશિવ : મને તો એમણે પોતાને માટે જે બેશ લાખ્યા એ જ બિંદગીભર ચાદ રહી જશે.

જોષી : (જીવોનોથો થઈ જતાં) અરે, પણ હું નથી મરી ગયો.

પર્શ : હવે તો ત્રિપાળી અપ્સરાઓ

પાસે હશે.

જોષી : એ ડોકરી, તું શું અપ્સરા વિષે બાણે ?

મૂળચંદ : હીરાખડેન, તું ગલંડારી નહીં. આ સદાશિવ ખામણ એમને અગ્રિહા દેશે.

જોષી : અગ્રિહા હું ? મને ?

હીરા : મૂળચંદકાકા, ખસ હવે ખજી થયું. મશ્કરીની ય હજી હોય છે ?

સદાશિવ : મશ્કરી શેની ?

મૂળચંદ : મઝાને કંઈ ખાખ્યા વિના રખાય ?

માનસા : અહ્યા, નનામી ખાધી કે ?

મોહન : એ ખાધીએ છીએ. કાથી પસાળ, સદાશિવ.

માનસા : પરીખડેન, તમે ચોડા કરી નાખો. અરે હા, પણ છાણ નહીં હોય તો કંઈ વધી નહીં. એ તો પુણ્યશાળી આત્મા હતા; એટલે ચોડાની ય જરૂર નહીં.

માનસા તથા મૂળચંદ બીકીને અંદર પાઠ પાસે જાય છે.

જોષી : ખસ હવે. આજે ખજી ગમત કરી. ખેશા હવે ખધા. હીરું ખેટા, આ મૂક જોઈએ.

માનસા : (જોષીને બરાબર તાકીને જોઈને) કંઈ ખજી લાર હોય એમ નથી લાગતું.

મૂળચંદ : ના રે ના; અને એવું હશે તો ગામમાંથી ખેચારને બોલાવી લઈશું. દેશે ઉપાડો. અરે મોહન, સદાશિવ ચાલી આવજો.

[મૂળચંદ ચાદર લાંટાળતા માટે છે.]

જોષી : (ખધા ઉપાડે એ પહેલાં જ) અરે હીરું ખેટા! મારાં દીપણું લાવ જોઈએ ?

[ખધા એકદમ ચમકી જાય છે; અને અટકી જાય છે. હીરા ધમાલમાં નીચે પડી ગયેલું દીપણું હાથે લે છે.]

માનસા : હીરા, તું આ મૂકતી તીને, બને

જરા ખનાવી લાવતો-

લેખી : (હીરાનું વાક્ય પૂરું થાય છે કે તરત જ) અવણુ કરો, ઓ ગ્રામજનો ! અવણુ કરો મહાપડિત લેખી મહારાજનો આત્મા સ્વર્ગના સુવર્ણવિમાનમાથી ખોલી રહ્યો છે તે અવણુ કરો

[બધા પાટ આગળથી ખસી દુધાદુધ બેસી નય છે માનસા હંતુ અસ્વસ્થ છે]

માનસા (નરમાયથી) હીરા, તું આ ખનાવવા નય છે કે ? પશીખહેન તમે ય નય ને

લેખી (ભય ને બદલાયેલા ચહે) ઓ માની પ્રિય પુત્રી, તને આજ્ઞા છે કે તરે તારા જૂઠના દ્વાર ખંચ કરી, એને તાણુ મારી કૂચી મૃતદેહના દક્ષિણ હસ્તમા મદાન કરવી

[હીરા તાણુ લે છે]

મૂળચંદ અરે તાણુ શું કરવા દે છે ?

માનસા * પશીખહેન, પકડોને એને

પંશી (હીરાને પકડતા) હીરા, ખહેન મને જવા દે ને, મારે ઠારા પાવા જણુ છે હજી તો

માનસા . ન જવા દઈશ હીરા, બધા સાથે જવાનું છે, ને સાથે ગહેવાનું છે

મોહન . એમ ક'ઈ જવાય ? ખણુ પતે પાછી જ જવાય, કેમ ખરુને મૂળચંદ મામા ?

મૂળચંદ ખરું છે (આ વખતે હીરા તાણુ મારી કૂચી લેખીને સોપી દે છે અને પોતે રસોડામા નય છે બધા મૂચા બની નય છે)

હીરા માનસા બૂપુ, ખેસલો હો, હું હંમણા આ લાઉ છું

માનસા * ખેડો છું, પણ ઉતાવળ કરજો હો દીકરી

[હીરા નય છે]

મૂળચંદ : (વિષય બદલાવા નતા) અલ્યા સદાશિવ, કહે છે કે શહેરમા હવે કંટ્રોલ

જતુ રહેવાનું છે, ખગી વાત ?

સદાશિવ : હા કાકા, કહે છે તો ખરા. પછી ખરજોડુ પ્રધાન બણે

લેખી . લેખી પૃથ્વી પર હતો ત્યારે તો વિદ્વાન હતો જ, પણ હવે સ્વર્ગમા તો એના કરતા ય વધુ વિદ્વાન ખન્યો છે પૃથ્વી પર એ જે બણતો હતો તેનાથી એ ગ્રામજનોની યથાશક્તિ સેવા કરતો હતો, પણ હવે તો એ સૌના લવિબ્ય જ નહીં પણ હૃદય પણ વાચી શકે છે સૌના હૃદયના વિચારો પણ વાચી શકે છે, અને એ લેખીને વિચારો કહેતો અટકાવવા માટે તમે આકાશ-પાતાળ એક કરો તો ય ખની શકે એમ નથી.

[શીપણુ લપાડી વાલવા માટે છે]

પંશી . (અદર ચણેલી હીરાને ઉદેશીને) હું તને આ કરવા લાગુ કે હીરા ?

સદાશિવ : હું ય આહુ છું (એ બંદે છે ત્યાં લેખી ફરી બાલે છે)

લેખી : (સત્તાવાદી બવાલ) ખેસો ખધાય (પશીને સદાશિવ જતા અટકી નય છે) સાલજો મૂળચંદ, તમારી કુદાનમાથી તે દહાડે ઘી અને રૂપિયા ચોરાયા હતા તે ઠાણુ ચોરી ગયું હતું ખર્ખર છે ? એ રૂપિયા ચોગનાર મોહન હતો એ રૂપિયાનું એણે કાપડ ખગદેલું અને ઘી તો હજી એને ઘેર પક્યું છે. **મોહન** (ભી બવા કોધથી) સાવ જૂઠું સદતર જૂઠું, હળાહળ જૂઠું ! હું ચોર નથી

[મૂળચંદ એનું ન માનતા મોહન તરફ વહેમથી જુએ છે]

સદાશિવ * આ શું કરો છો મોહનભાઈ ? આપણે શું કરવા આવ્યા હતા એ ભૂલી ગયા ?

મોહન * લાંબી ગયું એ ખધુ ય, પણ બો તો, મને ચોર કહે છે .

પંશી . ખેસો હવે, સાલજો તો ખેરા **મોહન** . સાલજ્યા હવે આ મૂળચંદની

આખ તો જુઓ?

મૂળચંદ : હું તો અમસ્તો વિચારતો'તો કે.....

જોષ : અને મૂળચંદ, તમેય કંઈ જોછા નથી. તમે આ પશાના છોકરાને રાત્રે ચોરી કરવા નો'તો મોકલ્યો? એ ગિચારી એમ માનતી'તી કે એનો છોકરો રાત્રે જેતરે ગયો છે. અરેર, પટેલના છોકરાને પાપી થ'થે તમે વાંળ્યો!

સદાશિવ : એનું ના માનશો, પશી બહેન.

પરશ : ના શેની માનું? બહાર તો નીકળ્યા છે, પછી આ વાણિયાની વાત છે; સપઈને બોલાવું. શાવકાર થઈને આવા થંધા કરે છે?

માનલા : અંરે આમ અંદરોઅંદર લડીને બીજને હસવાતું શું કામ કરો છો?

પરશ : મને પહેલેથી વેગમ હતો, કે છોકરાને ઠાક બગાડે છે, પણ શી ખબર કે આ શેઠ હશે!

મૂળચંદ : ખસ હવે ચૂપ રહે ડાકરી. જીલડી વશ રાખ, નહીં'તર કોવા જેવી થશે.

સદાશિવ : આ શું કરો છો તમે બધાં? અહીં'જે કામ માટે આવ્યા છીએ એ કામ પડતું મૂકીને આમ જૂઠાણું સારુ લેહો છો?

મોહન : ના પણ સદાશિવભાઈ, આમ તો જુઓ, આ મા'રાજે કહ્યું કે મેં ઘી ચોર્ધું છે એટલે આ વાણિયે માની લીધું.

મૂળચંદ : એ ગમે તેમ હોય પણ મને તારા પર તો બોધીએ કહ્યા પહેલાંનો વહેમ હતો.

માનલા : હશે હવે સારું.

જોષ : (જાક શાંતિ થતાં) પણ, તમે બધા એ કરેલાં પાપ કરતાં ય મોટું પાપ તો આ માનલા અરોસિયાનું છે. (બધા બેઠકિતે સાંભળી રહે છે.)

મોહન : (ધામેથી) હવે કંઈક સાંભળવાનું મળશે.

માનલા : અરે આ તો જૂઠો છે; જૂઠો.

મૂળચંદ : સહેને રહી, એ શું કહે છે એ તો જાણીએ.

માનલા : અરે આ તો આપણને છેતરે છે. બિઠો બધા. (ઘેઈ સંબળવતું નથી.)

જોષ : તમે માનલા, આખા ગામને છેતરતાં શરમાયા પણ નહીં? તમારી વહુ મરી ગઈ ત્યારે તમે તમારી પાસે પૈસા હતા છતાં ય હું ગરીબ છી કહી આપણ માટે ઉધરાણું કર્યું! તમારા મનને જ પૂછી જુઓને કે તમારી પાસે ત્યારે ૯૫ રૂપિયા હતા કે નહીં? તમે એકને, નહીં પણ આખા ગામને છેતર્યું છે. તમે તો મોટામાં મોટા પાપી કરો છો.

પરશ : હેં પંચાણું રૂપિયા?

મોહન : (ધામેથી) મને તો ત્યારનો જ વહેમ હતો.

સદાશિવ : (કપકો આપતાં) વાહરે માનલા, તમે ય પૂરા ગઠિયા છો. અમે પૈ-પૈસા કરીને તમને ગરીબ બાણીને પૈસા અપ્યા...આહું જૂઠાણું તે હોય?

માનલા : અરે પણ આવા જૂઠકાતું તમે માનો છો શું કામ? એ તો બધાને બનાવે છે.

મૂળચંદ : જૂઠું શેનું? હાલ ગયે મહિને જ તમારે ત્યાં નવી મેંશ કયાંથી આવી? પૈસા પિના?

પરશ : જા રે, જા પાપિયા, બરેમાં પૈસા હોવા છતાં બચારી ગરાસિયણને દવાદાર વનાં મરવા લીધી? તારા જેવું તે કાઈ હોય ખરું કુતખામાં?

માનલા : એમ છે? તમે બધા ય આ બેઠકાનું માનો છો એમ? તો તો તમે ય ચોર છો. તેં અહ્યા મોહનિયા, શેઠની કુકાન-માંથી ઘી નો'તું ચોર્ધું કે?

મોહન : ના, પૂછી બે આં મૂળચંદને? કેમ શેઠ?

મૂળચંદ : ખરુ ખોટું તો કાણુ જાણે ?
ખાડી તાર પર મને વહેમ છે

માનસા : (તિરકારથી) એમ છે તારે,
સા ચોર !

સહાશિવ : (હારી પાડતો હોય એવા
અવાજ) ખેસો હવે માનસા, એણે તો એકની
ચોરી કરી છે પણ તમે તો આખા ગામને
છેતર્યું છે

મોહન : અને શેઠ, તમે તો આ બિચારી
પશીબહેનના એકના એક છોકરાને ખોટો
ધંધો વાળ્યો છે એવું શું ?

મૂળચંદ : જા, જા, હવે ચોર, એની શી
સાબિતી ?

મોહન સાબિતી ? સાબિતી હું પોતે !
તે જ મને કહેલું કે આ છોકરાને આપણે
કામમા લેવો જોઈએ

મૂળચંદ : ચૂપ રહે જૂઠડા !

પૂરી : જૂઠડો મોત ?

સહાશિવ : ખરેખર જૂઠડો મે, એને
સગી આંખે પૈસા ને પી ચોગતા જોયો છે

મૂળચંદ : તો પછી તે મને કહ્યું કેમ
નહી ?

મોહન : શેનો કહે, એ પોતે જ ડાશી-
એના ને અસાધુના મનીએઈગના પેગામથી
ચોરી કરે છે ત્યાં ?

સહાશિવ : શી ખાતરી ?

માનસા : ખાતર : શેની ? પૂછ ગામની
ડાશીએને !

મૂળચંદ : તમે તો, બોલશો જ નહીં
માનસા, તમે તો આખા ગામનું દૂટકું છે

પૂરી : ખરુ છે એની પાસેથી તો પૈસા
પૈ પાછી લેવી જોઈએ

માનસા : તુ તો બોલતી જ નહીં પશી
દુધમા પાણી નાખીને વેચે છે અને ગરે
એતર ભેળે છે એ ખરું ય હું જાણું છું

પૂરી : જા, જા, હવે કપુ તારુ એતર
શેલુ ?

મૂળચંદ : એટલે શું થઈ ગયું ? હું જાણું
છું એના ધંધા એના કમરુકે તો પેલા
રખારી ટિપાય છે

મોહન : વાત ખરી છે દુધમા પાણીની
તો આખા ગામની ફરિયાદ છે

બધાય : હા, એ તો ખરુ છે

[અત્યાર સુધી સંવાદમાં રહેલી દીરાબહાર આવી-]

દીગ : ખાપુ આ લાવુ કે ?

મૂળચંદ : આવા ચોર પાખી જોડે હું
યા ખીલે ? અરે યા તો શું, એાણાં સુધા
ન લાઉ

પૂરી : તે ના પીશ જા શે ?

મૂળચંદ : તે આ આલેયો

લેખી : હીરુ બેટા, શે આ કૃત્રી જેને
જવુ હોય તેને એાણા રાકાય છે ? ખાગણુ
ઉઘાડ (કૃત્રી આપે છે)

માનસા : હા, હા, ઉઘાડ મારેય જવુ છે

પૂરી : અરે જાંય કયા ? ગામઆખાના
પૈસા લઈને બેઠો છે તે પાછા મૂકી દે (પણ
એ બાહી રહે એ પહેલા માનસા ન્તો રહી છે)
હોશો રે તારીની

સહાશિવ : હા, હા, ચાલો એ પૈસા
એમ એને ન પચવા દેવાય (બને જાય છે)

મોહન : સાલો, ખરે નીકળ્યો આખા
ગામને ગનાવી ગયો ને પાછો પોતે બધાને
અહીં લેતો આવ્યો

મૂળચંદ : બસ, હવે એ તો ભલે એવો
રહ્યો પણ તુ કયા એાણે છે ? મારુ ઘી ને
મારા પૈસાનુ શું ?

મોહન : ગહેવા દો શેઠ તમારા ધંધા ય
કયા એાણે છે ?

મૂળચંદ : ચૂપ રહે ! ચોર

મોહન : હવે ચોરવાળી, બહાર નીકળ
ખહાર

મૂળચંદ : આ નીકળ્યા (સચવીને બહાર જતાં) તું નીકળને, મોટી ડંફાશ મારે છે તે.

મોહન : હે આ આવ્યો તું શું કરવાની છે ? (પાછળ જાય છે. એમની ટપાટપોનો અવાજ થોડીવાર શમી જાય છે. હીરા થોડી ક્ષણ તેમને બેઠું રહીને.)

હીરા : (હર્ષથી) ઓ ખાધુ, તમે આ શું કર્યું ?

જોષ : કંઈ નહીં ખેટા, પેલાં ચા લાવ બેઈએ. ખાવાનું તો નહીં થયું હોય. (હીરા ચા લાવે છે) સાલાં ગામડિયાં બધે કંઈ નહીં, ને મને ખનાવવા આવ્યાં તાં !

હીરા : પણ તમે તો એમને ફેટલાં ય વર્ષોથી આમ ખનાવી જવ છા ને !

જોષ : ભગવાનની કીલા છે, હીરા. [ખાણાંમાંથી સહાશિવ ડરતોડરતો આવે છે.] કાણુ ભાઈ સહાશિવ, આવ ભાઈ કેમ આવ્યો તો ?

સહાશિવ : એટલું કહેવા આવ્યો છું કે : મા'રાજ હું તો એ ઘોડાની બેઠે મો'તો આવવાનો, પણ મને એ ઘસડી લાવેલાં મારી લાલ થઈ મિ.

જોષ : (હસી પડતાં) ઓહોહો ! એમાં શી મોટી વાત છે. શાસ્ત્રમાં એનો પણ ઉકેલ છે. (ટીપણુ કમાડી) સાંભળ.

ગુરુ જ્ઞા ગુરુ વિષ્ણુ ગુરુ દેવો મહેશ્વરઃ
અર્થાત્ ગુરુ અને તેમાંય પ્રાણી હોય તેને : માન આપવું અને જો કંઈ દોષ થઈ ગયો હોય તો પ્રાયશ્ચિત્ત કરી લેવું. ભેલ કરાવું, પ્રાયશ્ચિત્ત !

સહાશિવ : હા. ખાપછ.

જોષ : હે મૂક સવા રૂપિયો ને લે હાથમાં જળ.

કાયેત વાના, મનસેદ્રિયેવં.....

(પડેલા પડે છે.)

મધરાતે ઘરમાં પોંચેલા લૂઠાર : 'ખબરદાર, એક પણ ડગલું આગળ ક્યું' છે તો. હોય તે બધા રૂપિયાં અહીંયાં ખરી હો.

મહાનભાલિકઃ ભાઈ, આપણે જ અદ્યોત્તરેલી કરીએ. તારો હાથમાંની પિસ્તોલ જો હું મને આપે તો હું તને બધા રૂપિયા આપી દઉં.

લૂઠાર : અચ્છા.

મહાનભાલિકઃ (પિસ્તોલ હાથમાં આવતાં) ચાલ, એ આપેલા બધા રૂપિયા પાછા મૂકી દે છે કે ચમરાજને ઘેર પહોંચતા થવું છે ?

લૂઠાર : મહેરબાન, તે પહેલાં તમારે ખાલી પિસ્તોલમાં કારતુસ ભરવી પડશે, સમજ્યા ?

હાંતના કાકાદની પત્ની : અરે સાંભળો છે કે, પેલા મણિલાલ ચાલે ઘણા જળદ પહેવાના પેસા બાકી છે; ઉધરાણી કરો છા કે નહીં ?

હાંતનો કાકાદર : (પડેલા અવાજે) જવા દેને એવું નામ. ગઈ કાલે બહારમાં જ મને મણિલાલ મળેલા અને મારા 'બનાવેલા હાંતના ચાકામાંથી જ મારા પર ફાંતિયા કરવા ગયો ત્યાં ચોક્કું જ નીકળી ગયું !

જગતના પ્રશ્નો

શ્રી દિલખુશ દીવાનજી

આવ્યા પછી જલાલપુર તાલુકામાં આવેલા કરાલી આશ્રમની એમણે મુલાકાત લીધેલી તે વખતે અમેરિકાની લઘુવ્યવસ્થા, ધર્મશાવના, કેળવણી તથા ગાનીજીની વિચારસરણીનો અમેરિકામાં પ્રત્યાષાત અને સામ્યવાદ વગેરે ઉપર દર્શાવેલા મનનીય વિચારો અહીં સમજાયા છે

દેશશાંતિ પરિષદ શાંતિનિકેતન તેમ જ સેવાશ્રમમાં મળી તે અંગે વિશ્વના શાંતિવાદીએ આપણે ત્યાં પ્રધાર્યો હતા એ પ્રતિાનધિઓમાંથી રિચર્ડ ગ્રેગ કંગડી આવ્યા હતા અને એમના સત્સંગનો લાલ મળ્યો હતો. સવારે ૧૧ વાગે આવી ગમે ૭ વાગે તો એએ આત્મા મળ્યા હતા, છતાં એટલા દુર્લભ સમયમાં એમની સાથે અમે ખૂબ વાતો કરી શક્યા જ્યાં નઈ તાલીમનો પ્રયોગ ચાલી રહ્યો છે તે ભાગવતવિધાસયમાં એમનું જાહેર વ્યાખ્યાન ગમેલું રિચર્ડ ગ્રેગની આ મુલાકાત પ્રસંગે જે કંઈ અમને જાણવા મળ્યું તેની કેટલીક વિગતો અહીં આપી છે

કેટલાક મામયિક માં રિચર્ડ ગ્રેગ વિષે ઠીક વિગતો આવી છે એએ હિંદમાં અગઉ જે વખત આવેલા પહેલી વખત આવ્યા ત્યારે સાબરમતી આશ્રમમાં રહી તેમણે ખાદીનો અભ્યાસ કર્યો ત્યારપછી તેઓ હિંદુસ્તાનના ખાદીકેન્દ્રોનો અભ્યાસ કરવા બધે ફરેલાં એ અભ્યાસને પરિણામે ખાદી અને રેટિયા પ્રતિ અનન્ય નિષ્ઠા એમના અંતરમાં પ્રકટી 'ખાદીનુ વ્યાપક અર્થશાસ્ત્ર' (અ ઇંકોનોમિક્સ ઓફ ખદર) ના પુસ્તકમાં એમણે એમની લક્ષિત અને વિદ્વત્તા સરેલા અભ્યાસની પ્રસંગી આપણને આપી ત્યારપછી એ અમેરિકા ગયા અને ત્યાં

ખાદીજના અનુયાયીઓમાં લાંબો સારવના-- સીઓ હપ્તાવ વિદેશના પણ સંદર્શ માનવો છે. એમાંના એક અમેરિકાવાસી શ્રી રિચર્ડ મેન્ડેલ 'અહિંસાની શક્તિ', 'અહિંસામાં શિસ્તની સાધના' તથા 'ખાદીનુ વ્યાપક અર્થશાસ્ત્ર' નામના પુસ્તકો- થી તથા ખાદીજના યુક્ત અનુયાયી તરીકે ભારત એમને એવળે છે વિશ્વશાંતિ પરિષદ ગાંધી હિંદ

લમજીવન શરૂ કર્યું વળી પાછા ૧૯૨૯-૩૦માં એએ એમના પત્ની સાથે હિંદ આવેલા દાહી- કૃષ્ણનો આર લાધવાનો હતો તે પહેલાં જ એએ અમેરિકા પાછા ગયા હતા ત્યાં જઈ એમણે ખાપુની અહિંસાનો ખૂબ જ સુદર અભ્યાસ કરી એનું વિજ્ઞાન અને તત્ત્વજ્ઞાન 'અહિંસાની શક્તિ' (અ પવર ઓફ નોનવિયોલન્સ) નામના પુસ્તકમાં સમજાવ્યું અહિંસાની શિસ્ત કેવી રીતે જીવનમાં કળવવી એ વિષે પણ એમણે એક પુસ્તિકા લખી છે 'અહિંસામાં શિસ્તની સાધના' (અ ડિસીપ્લીન ઇન નોન-વિયોલન્સ) નવજીવન સંસ્થાએ પ્રગટ કરી છે નીજવાર એએ આ પ્રસંગે હિંદ આવ્યા હતા

આજે એએ અમેરિકામાં જમૈકા પ્રદેશમાં ખેતીનું કાર્ય કરે છે કાયદાને, અભ્યાસ કરી પડીલ થયા પછી એ જિનિયરિંગ વિદ્યાનો ખૂબ અભ્યાસ કર્યો ખાપુના લક્ષ્મી રદ્દા, એટલે હવે ખેડૂત થઈને જીવન ગાળે છે યત્રમય. અમેરિકામાં પણ ચારિત્રિક માધ્યમોનો ખની શકે તેટલો એએ ઉપયોગ કરે છે ખેતીના વ્યવસાય સાથે થોડું કેળવણીનું કામ પણ કરે છે અભ્યાસી દેખક તરીકેની એમની પ્રવૃત્તિ પણ ચાલુ છે કંગડીમાં જ્યારે એએ આવ્યા ત્યારે સંપૂર્ણ ખાદી પહેરી હતી કંઈની, ધોતિયું

તેમજ ખાલી ટોપીમાં સજ્જ થયેલા રિચર્ડે
ચેન્નૈ પગમાં પણ ગામડી બેઠા હતાં. અત્યંત
સાદાઈ અને નમ્રતા એમના જીવનમાં વણાઈ
ગયાં દેખાતાં હતાં. કરાડીમાં ખાધુને ધોરણે
ચાલતી ભારત વિદ્યાલય તેમજ ગાંધીકુટીર
સંસ્થાની વિધવિધ પ્રવૃત્તિઓના પરિચયથી
એમને સંતોષ થયો. એમની અતિશય દૂંઠી
મુલાકાતમાં અમે તે એમને અનેક પ્રશ્નો પૂછી
ખૂબખૂબ મેળવી લેવાનો જ મુખ્ય કાર્યક્રમ
રાખ્યો હતો. વિધવિધ વિષયો અંગે જે કંઈ
એમની પાસે અમે સાંભળ્યું તેનો સાર અહીં
આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે :

અમેરિકાનું સંસ્કૃતિ

અમેરિકા વિષે-અમારે એમના જેવા
ખાપુલકા વિષે ખૂબ જાણવું હતું, એટલે
કેટલાક પ્રશ્નો તેા અમેરિકાની પ્રજા અને
ત્યાંની સંસ્કૃતિ વિષે હતા.

(૧) અમેરિકામાં લઘુવ્યવસ્થામાં શારી-
રિક આકર્ષણ ઠીક લાગ લગતું છે; આથી
લઘુજીવનમાં ક્લેશ ઠીકઠીક પ્રમાણમાં દેખાય
છે. પરિણામ એ આવે છે, કે ત્યાં છૂટાછેડા
છૂટથી થતા રહે છે. પસંદગીના લગનું એ
અનિવાર્ય પરિણામ છે.

(૨) સરકાર હસ્તક ચાલતી ખધી જ
વિદ્યાપીઠો અને શાળાઓમાં સહશિક્ષણ છે.
ખાનગી વિદ્યાપીઠોમાં એતું પ્રમાણ ઓછું છે.
સહશિક્ષણ ખધી જ રીતે નીતિનાશ કરનારું
એમને નથી લાગતું.

(૩) 'કુદરતી ઉપચાર' વિષે સુંદર
પુસ્તકો અમેરિકામાં લખાયાં છે, પરંતુ
ડોક્ટરોના મંડળો એને જૂગળાવી નાખે છે.

(૪) 'ધર્મ'નો પ્રચાર ત્યાં દેવળ-
આર્યનામાં જ ક્લગલગ સમાપ્ત થાય છે.
ખ્રિસ્તીધર્મ આજે જે રીતે દુનિયામાં પ્રવર્તી
રહ્યો છે તેમાં ઉદારતા ઓછી છે. ખીજાં ધર્મ
પ્રતિ આદરલાવ થયો ઓછો છે; આથી

રમણ મહર્ષિ કે અરવિંદ ધોષ, વિષે ત્યાંની
પ્રજાને જાણુ ઓછું જ્ઞાન છે. દેવળમાં ઈશુ
યાદ આવે છે, પણ જીવન અને સમાજના
વ્યવહારોમાં તેનું લગભગ સંપૂર્ણ વિસ્મરણ
જ થતું રહે છે.

(૫) ઈશુનું રાજ્ય કેવળ રવિવારે દેવળ-
માં કંઈક પ્રાર્થના પ્રસંગે ચાલે છે. ખાડી તે
અમેરિકામાં ઉદ્યોગપતિઓ જ રાજ્ય ચલાવે
છે. રાજ્યતંત્રમાં પણ એમનો જ દોરીસંચાર
વિશેષ રહે છે. યંત્ર-સંસ્કૃતિએ મુકીલાર શ્રીમ-
તોમાં અઢળક યૂકી ખડકી દીધી છે, વધારાની
મૂડીનો હવે શો ઉપયોગ કરવો એ જ એમની
મોટી ચિંતા થઈ પડી છે. વધુ ઉત્પન્નમાં જ
એનો ઉપયોગ થાય તો વધતી જતી ઉત્પત્તિ
ભાતો ઘટાડી દે છે. આથી પૂર્ણપતિઓ માલ
ઉત્પન્ન કરી, તેનો નાશ કરી ભાવ કાંચા રાખે
છે. યંત્રઉદ્યોગનું આ ભયંકર આતંક છે.
યુદ્ધ દરમિયાન યુદ્ધ સરંભમાં ઉત્પાદનમાં
કરોડોની કમાણી થઈ હતી અને ઘણાંને રાજ
મળી હતી; આથી મૂડીપતિઓ કેવળ સ્વાર્થને
કારણે શસ્ત્ર-સરંભમનું ઉત્પાદન ચાલુ રાખવા
માગે છે. આ 'યુદ્ધની તૈયારી' દેખાય છે,
પરંતુ એ પાછળ વધુ નફાની જ ચિંતા છે.
પરંતુ શસ્ત્ર-સરંભમનું વધુ ઉત્પન્ન ખીજાં
રાષ્ટ્રોમાં ભય, ઈર્ષ્યા અને અણવિશ્વાસનું
યુદ્ધરોપક મલિન વાતાવરણ ચાલુ જ રાખે
છે. યંત્રસંસ્કૃતિનો આ ભયાનક આપ છે.

(૬) અમેરિકાની કેળવણીમાં ઉદ્યોગ-
કેળવણી છે; પરંતુ તેમાં નઈ તાલીમનું તત્ત્વ
નથી. ત્યાંની વિદ્યાપીઠોમાં ઐત્ત્રિક કેળવણી
સાથે ઉદ્યોગની કેળવણીમાં યંત્રઉદ્યોગનું
સ્થાન ઘણું મોટું છે; આથી ત્યાં ઐત્ત્રિક
પરાવર્તનનું છે. વિદ્યાર્થીઓની સર્જનશક્તિ
ત્યાં ખીલતી નથી. તેઓ સંશોધન જેવા
વિષયોમાં પણ વધુપડતો આધાર પ્રેરેસર
અને પુસ્તકો પર રાખે છે.

ગાંધીજીની અહિંસા

(૧) અમેરિકાની આમજનતામા તેમજ વિધર્મિઓમા ખાપુની વિચારસંબંધી વિષે ઝાંખી લક્ષિત છે જે સ્વમાનસરો અને માહિતી તેમને મળે છે, તેમા સાચી હકીકત એછી હોય છે

(૨) શરીરસુખાકારી અને યત્રવાદે પ્રગટવેલી આળસ-નિષ્ક્રિયતાથી ત્યાના લોકો એટલા ખબા ટેવાયેલા હોય છે કે પશ્ચિમ અને સાદાઈના ખાપુના આગ્રહો એમને સચિત્ર નીવડતા નથી આ કારણને કીધે ત્યાં ખાપુની અહિંસા માટે વાતાવરણ ખૂબ અનુકૂળ નથી

(૩) સઘ કે સસ્થા વિશ્વશાંતિ ન સ્થાપી શકે, કાંઈક એમા આખરે કેન્દ્રીભૂત સત્તાનું અવલંબન છે અહિંસાનું વાતાવરણ એ રીતે ખીલે નહીં હૃદયપરિવર્તનનું વજાવરણ પ્રકટ થાય તો જ અહિંસા વ્યાપક બને

(૪) આ વસ્તુ નહીં સમજાય તો દુનિયામા ભવક જાડવાસ્થળી પ્રગટતી જ રહેશે માનવ સહારા જે વિનાશક બુદ્ધી પછી પણ હકાપણ નહીં આવે તો વિનાશની પરપરાઓ જ પ્રકટતી જશે દુનિયાના વ્યવહારોમાથી સાચો ધર્મ ખોવાઈ ગયો છે અહિંસા માટે એની પ્રાણપ્રતિષ્ઠા ચવી જોઈએ

(૫) આ માટે ગાંધીજીએ બતાવેલા માર્ગ જ એક માત્ર સાચો માર્ગ છે પરિશ્રમ, જાતમહેનત અને અપરિગ્રહના વધતા જતા આગ્રહોમા જ યુગયુગના ભયાનક અનિષ્ટોનું સાચું નિવારણ છે નીતિમાન જીવનની સાચી ધાર્મિકતા જીવનના એ

સરકારોમા જ ખીલે છે વિશ્વના ખબા યે ધર્મોના પ્રેમખરે આથી જ શ્રમપ્રમુખ સંસ્કૃતિના સર્જક હતા

સામ્યવાદ

(૧) રશિયાનો સામ્યવાદ મૂડીવાદના અનિષ્ટોનું નિવારણ કરવાનો દાવો કરે છે; પરંતુ હિંસા અને યત્રસંસ્કૃતિના વિષયકમા સામ્યવાદના આદર્શો ફસાઈ પડ્યા છે સત્તાનું કેન્દ્રીકરણ ત્યાં પ્રવર્તે છે, પછી ભલે તે સત્તા કિમાન-મજૂરીઓ સ્થાપી છે એવે આભાસ પ્રવર્તે સત્તાનો કોરડો જ્યાં વિઘાય છે ત્યાં પ્રજાને વ્યવસ્થાસ રુધાય છે

ગરીબોના હિંત અને કલ્યાણની ઝાંક-ઝમાળ પાછળ રુધાતી માનવતાના અનિષ્ટો આખરે ભયાનક નીવડે છે વિશ્વશાંતિ એ માર્ગે તો નથી જ ચીનમા પણ જે રશિયાના સામ્યવાદનું આવર્તન માત્ર હશે તો ચીનની પ્રાચીન સંસ્કૃતિના મૂલ્યો ગયેલા તેજ પણ એભવાતા જરો પરંતુ જે ચીનની પ્રજા સામ્યવાદના પ્રયોગમા પોતાની ધર્મપ્રધાન સંસ્કૃતિના કલ્યાણકારી તત્ત્વો ભૂલી નહીં જાય તો સભવ છે કે સામ્યવાદના ભયાનક તત્ત્વોનો રોગચીનના સામ્યવાદમા નહીં ફેલાય

ગ્રિયર્ડ ગ્રેગ સાથે કરાડીમા જે વાર્તાલાપ થયો તેમા આવ વિચારો એમણે પ્રગટ કરેલા અમેરિકા તેમજ ગાંધીજીના ભારતના એ અનુભવી છે, એટલે એમણે દર્શાવેલા વિચારો સમજવા જેવા છે માનવકલ્યાણના એ મહાન ચિંતકના આ વિચારો આપણને આપણી સમસ્યાઓ સમજવામા મદદરૂપ થઈ પડે એ જ પ્રાર્થના

★

સ્વર્ગના ખાણા આજળ કીએલો ફૂલ 'હે નવા આગલું આત્મા, અહીં તો જાનેક વસ્તુઓ એટલા મોટા વિચારણ પાયા પર ધાય છે કે વાત જ ન પૂરે! અમારી નબરમા કંબરો વર્ષ કેવળ મિનિટ એટલા છે અને લાખો રૂપિયા પાઈ એટલા છે'

'કૃપા કરી મને એક પાઈની લોન આપરો!'

'નર, એક મિનિટ દોલોને!'

✱

ડૉ. બે. પેનચંદ્ર હ. કાપડિયા

એમ. એ. પીએચ. ડી

નારીની પ્રતિષ્ઠા તથા ત્યારે થતાં આંતરજાતીય લગ્નો વિશે અહીં કહ્યું છે.

સુવેદના સમયમાં સ્ત્રીનું સ્થાન ઊંચું અને પ્રશંસનીય હતું. તેમને પુરુષના જેટલી સ્વતંત્રતા હતી. સુવેદના અમુક મંત્રોની દ્રષ્ટિ પશુ સ્ત્રીઓ હતી. દાખલા તરીકે ઘોષા (ઋ. ૧૦. ૩૯ અને ૪૦), લોપામુદ્રા (ઋ. ૧. ૧૭૯. ૧. ૨), અપાલા (ઋ. ૮. ૯૧) સૂર્યા (ઋ. ૧૦. ૧૪૫), શચી (ઋ. ૧૦. ૧૫૯), સાર્પરાશ્ત્રી (ઋ. ૧૦. ૧૮૯), વિશ્વવારા (ઋ. ૫. ૨૮. ૩) વગેરે. જુદીજુદી શાંતિઓ વચ્ચે આંતરલેશની પ્રથા ત્યારે પ્રચલિત હતી, એટલું જ નહીં પરંતુ લગલગ તે સામાન્ય બની ગઈ હતી અને એનો વિરોધ એછા થતો હતો.

સામાન્ય રીતે બાળકો આ સમયમાં શન્યવત્ જેવાં હતાં. કન્યા બ્યારે પ્રુખ્ય વય પ્રાપ્ત કરતી ત્યારે તેનાં લગ્ન થતાં અથવા બ્યારે પરિપૂર્ણ સ્ત્રીકક્ષા પ્રાપ્ત કરતી ત્યારે થતાં (ઋ. ૧૦. ૮૫, ૨૧, ૨૨). વરવા આવેલા વિવિધ જનોમાંથી વરની પસંદગી કરવાની તેને સ્વતંત્રતા હતી. (ઋ. ૧૦. ૨૭ ૧૨). સ્ત્રીસુલભ ચેષ્ઠાથી અને સૈન્દર્યથી તેઓ પુરુષને આકર્ષતી (ઋ. ૮. ૩૫. ૫; ૬૨. ૯) અને તરુણવર્ગમાં પ્રણયવિધિ બહોળા પ્રમાણમાં થતો (૮. ૬૨. ૬; ૬. ૫૬. ૩; ૧૦. ૩૦. ૬). આમ હોવા છતાં પણ સ્ત્રીનાં હૃદય સાલાવૃક્ષ જેવાં ચલાયમાન અને મૈત્રી કરવા અયોગ્ય દર્શાવાયાં છે (ઋ. ૧૦. ૯૫.

પૂર્વજોએ પ્રતિષ્ઠિત કરેલી વર્ણવ્યવસ્થાનું જ્યારે સુસ્ત પાલન કરવામાં આવતું હતું, ત્યારે-આર્યોની સંસ્કૃતિના મધ્યાહનસમયે આંતરવર્ણ લગ્ને થતાં એમ કોઈ કહે, તો મનમાં એ વિશે સંશય ઊપજે. એ કાળે સુવેદના અમુક મંત્રોની દ્રષ્ટિ બનવા જેટલો ઉચ્ચ દરજ્જે સ્ત્રીઓ ભોગવતી હતી. સુવેદના મંત્રોની જ મહદંશે વિદ્વાન અધ્યાપકે લાત્રી

૧૫). સુવેદના નવમા મંડળના ૬૭મા સૂક્તની ત્રણ કૃષિક ઋચા ૧૦, ૧૧ અને ૧૨માં સ્ત્રીહૃદયની પ્રાપ્તિ કરવા પ્રાર્થના કરાયેલી છે.

સુવેદના પાંચમા મંડળના ૬૧મા સૂક્તમાં સાયણાચાર્યે ચોતાના સામ્યમાં એક પ્રણયવાર્તા કહી છે, જે વિશદ રીતે નીચે પ્રમાણે છે:

પાંચમા મંડળના ઋષિ શ્યાવાશ્વ એક સમયે દર્ભના પુત્ર રથવીતિએ કરેલા યજ્ઞમાં હાજર હતા. આ યજ્ઞમાં અત્રિગોત્રના તેના પિતા અર્ચનાનને રાજાએ યજ્ઞના ઋત્વિજ તરીકે નિયુક્ત કર્યા હતા. રાજાની પાસે તેની સ્વરૂપવતી પુત્રી બેઠી હતી. અર્ચનાને શ્યાવાશ્વનું પ્રણયવિહ્વલ હૃદય પારખી તે રાજકન્યા ચોતાના પુત્ર માટે યાચી. રાજાએ પશુ સ્વપુત્રીને પ્રણયપીડિત બેઠે અને ઋષિપુત્રની સાથે પરણાવવા ઉત્સુકતા દર્શાવી. રાજાએ પત્નીને પૂછ્યું: ‘શું આને આપીશું?’ ફરી તેણે પૂછ્યું: ‘શું આની સાથે પાણિપ્રહણ કરાવીશું?’ આ પૂર્વે રાજા સિવાયના બીજા કોઈને પુત્રી લગ્નમાં અપાઈ ન હતી, તેથી તેની માગણીનો અસ્વીકાર થયો. ઋષિપુત્રની દરિદ્રતાને લીધે જ કદાચ રાણીએ વિરાધાત્મક સૂર કોઢ્યો હોય. ભર્મહૃદયી શ્યાવાશ્વે યજ્ઞની પૂર્ણિ-હૃતિ થતાં રાજકન્યા માટે હૃદયમાં આશા સાથે એક અતિદારણુત્પ કહ્યું. આ સમય દરમિયાન

તે બ્રહ્મચર્યમાં રત હતો, શાત હતો લિક્ષાર્થે પર્યંતે ૧ કૃત્તાકૃત્તા તરત નામના ગળ, જેને શશીયશી નામે ગાણી હતી તેની પાસે લિક્ષા લેવા ગયો સમીપમાં હોલેલા પતિને રાણીએ કહ્યું 'કોઈ ઋષિ આવ્યા છે' રાજાએ પત્નીને કહ્યું 'તેની પૂજા કર' મહાસ્ય કટવશાત્, ઉદ્વિગ્નચિત્તવાળા, આ બ્રાહ્મણ યુવકને રાણીએ નીરખ્યો લબ્ધ લક્ષાટ અને ઝળઝળતી પ્રતિલાવાળુ મુખ રવિદ બોલું આ આગતુકની આકર્ષક પ્રતિલાથી પ્રેરાઈ રાણીએ પોતાની પાસે તેને ખોલાવ્યો, તેનું નામ પૂછ્યું અને આગમનનું ગુહર્ય પૂછ્યું રાણીના મમતા, સહૃદયતા અને માયાળુપણથી ધૈર્ય પ્રાપ્ત કરી સ્વપ્રણયકથ તુ હતાશ હૃદયે નિરૂપણ કર્યું અને કેમ અને કેવી રીતે ગજ-પુત્રીની માતાએ સ્વપિતા મહર્ષિ અર્ચનાનની પુત્રવધૂ માટેની માચના તગેહી તે પણ કહ્યું

રાણી શશીયશીએ સહાનુભૂતિથી પ્રેરાઈ ઘોડા, ગાય, સો ઘેટાં અને ઘરેણાં આપ્યા અને ગળ તરત પાસે તેને લઈ ગઈ (ઋ ૫ ૬૧ ૫) રાજાએ શશીયશીની દાનશીલતાની યોગ્ય કદર કર્યા પછી સોનાચાદીની યોગ્ય બક્ષિસ આપી ગળાએ પછી પોતાના લાઈ પુરુમિહં પાસે જવા સૂચવ્યું શ્યાવાશ્વને શશીયશી માર્ગ ખતાવતી હતી ગળ-ગાણીના આવા ઉત્સાહપ્રેરક વર્તાવથી ઉત્સાહિત બની વારાફરતી બે લાલ ઘોડાવાળા ગ્વમાં ખેસી વિદંધના પુત્ર પુરુમિહં તગે તેમણે પ્રયાણ કર્યું (ઋ ૫ ૬૧ ૯) ગળ તરતની જેમ વિદંધના પુત્રે પણ સોનાચાદીની બક્ષિસ આપી અને વધારેમાં સો ગાય આપી (ઋ ૫ ૬૧ ૧૦) એણે અર્ધમાર્ગમાં સમાન રૂપધારી મરુતોને બોલ લયબ્રાત ધર્ષ પ્રણામ કર્યા ઘણા હર્ષમાં આવી જઈ છ ઋચામાં તેણે સ્તુતિ કરી મરુસે ઘણા ખુશ થઈ તેને ઋષિ તથા મન્ત્રદણનું ખિરદ આપ્યું

સ્વમનોગ્ધની આટલી ઝંઘપી સિદ્ધિ થતી બોઈ અત્યંત આનંદમાં જ્યારે શ્યાવાશ્વ બક્ષિસ મહિન સ્વગૃહે જવા તૈયાર થયે, ત્યારે ખીલ સો ગાય પણ મળી પછી શ્યાવાશ્વે ગમિદેવીની પ્રાર્થના કરી (ઋ ૫ ૬૧ ૧૭) મરુતને સંખોધેલા મત્રો પિષે તથા અન્ય પ્રસ્તાવ દાણ્યને જણાવવાનું સૂચવ્યું કેમકે હંજુ પણ શ્યાવાશ્વ ગજપુત્રીને પૂર્વવત્ આહી રહ્યો હતો ગળરાણીએ શ્યાવાશ્વની અનન્ય એક ગંગી અને સુદૃઢ લક્ષિથી આકર્ષાઈ માન-પૂર્વક તેને પોતાના મહેલમાં ખોલાવ્યો વિવાહ સમયે ગળાએ તેને સો ઘોડા, હજાર ગાય, પુષ્કળ ધન તથા આબૂધણથી વિભૂષિત ઘણેલી પુત્રીને પણ આપી પછીથી તે ગળ તપ કરવા વનમાં ગય આર્ષચક્ષુથી શ્યાવાશ્વે બોલુ કે રથવીતિ ગોમતીનદીને તીરે રહે છે (ઋ ૫ ૬૧ ૧૯)

ઉપરની વાર્તા આન્તગ્લગ્નના સમર્થન માટે પુગવો આપે છે અને આવા દષ્ટાત ઋગ્વેદમાં મળી શકે તેમ છે ઉપલી વાર્તામાં બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રિયના લગ્ન થયા છે

પુરુમિત્રની પુત્રી દુન્ધ્યુ વિમદઋષિને અપાઈ હતી અને જ્યારે માર્ગમાં અન્ય પગણવા આવેલા જનોએ અવરોધ કર્યો ત્યારે અશ્વિનોએ તેને રથમાં ખેસાડી પતિ-ગૃહે પહોંચાડી હતી (ઋ ૧૦ ૩૯ ૭) સાયણાચાર્ય પહેલા મઠળના ૧૧૬માં સૂક્તની પ્રથમ ઋચ માં આ વસ્તુ વિસ્તાર-થી સમજાવે છે

દોષ્ટા જે લબ્ધપ્રતિષ્ઠા સ્ત્રીઋષિ હતી તે ગજપુત્રી હતી અસાધ્ય રોગથી પીડાતી હોવાથી મધ્યમ વય થતાં પણ કોઈ તેને પરણતું ન હતું અશ્વિનકુમારોની કૃપાદૃષ્ટિથી તે રોગરહિત થઈ અને તેણે ધ્રુવતીપદ પ્રાપ્ત કર્યું દુરતજ ઋષિ તરીકે પ્રતિષ્ઠા મેળવી રૂમને એક ઋષિએ તેનું પાણિગ્રહણ કર્યું (ઋ, ૧૦

કવિ. સર્તીશચંદ્ર પ્ર. દેસાઈ

એમ. એસસી. (લંડન); બાર-એટ-ફો

તે અહીં આપવામાં આવ્યો છે. કવિને કેટલાક અભિપ્રાય અધિકારો આપોઆપ મળી ગય છે, તે વખતે કવિ હો તો કદાચ થોડાક બહુતા હશે, ન હો તો આ લેખના વાચનથી વિગતવાર બહુ શક્યો.

જ્યારે હું નાનો હતો ત્યારે મને 'કવિરાજ' કહેવડાવવાનું બહુ મન હતું. મારા મામાએ સૂચના કરી કે 'વ' ને બદલે 'પ' રાખીએ તો ચાલશે ને? આટલા નાના ફેરફારમાં શો વાંધો? એમ માનીને મેં એ સૂચના સ્વીકારી લીધી હતી અને 'કવિરાજ' કહેવડાવવામાં હું ગર્વ માનતો હતો. પછી શુભરાત્રી પાઠ્ય-પુસ્તકમાં ખાળાશંકર ઉદસાચરામની કવિતામાં વાંચ્યું: 'કાવરજ બચે શી છે પછી પીડા તને કાંઈ?' ત્યારથી કવિ થવામાં ઘણું

ફાયદો છે એમ મને ખાતરી થઈ.

કવિ થઈએ એટલે આપણે સત્યને વળગી રહેવાના બંધનમાંથી મુક્ત થઈએ છીએ. આ મુક્તિને અતિશયોક્તિનું સુંદર નામ આપવામાં આવ્યું છે. દુનિયામાં કેટલાયે દુર્ગુણો એવા છે કે જેને સુંદર નામ આપવાથી સ્વસ્થ થઈ જાય છે. 'અકરંતિયાપણુ' ને 'અન્ન પ્રત્યેની રુચિ' કહો કે 'બિદીપણુ' ને 'દહેતા' કહો એટલે એ કેટલા જુદાં લાગે છે! તે જ પ્રમાણે 'અસ-

૩૯. અને ૪૦). તેના પુત્રો સુહરત અને ભુશુ પણુ ઋષિપદ પામ્યાં (ઋ. ૧. ૧૨૦. ૫.). શુકાચાર્યની પુત્રી દેવયાનીને રાજ યયાતિ (ઋ. ૧૦. ૬૩. ૧) પરણ્યા હતા એ વાત પ્રસિદ્ધ છે પણ ઋગ્વેદમાં તેનો ઉલ્લેખ નથી. ઋષિ અંજિરસની પુત્રી શશ્વતી રાજ આસંગની રાણી હતી (ઋ. ૮. ૧. ૩૪). ઋષિ ઉક્ષિવાનનો ઋગ્વેદમાં ઘણી વખત ઉલ્લેખ છે (ઋ. ૧. ૧૮. ૧; ૫૧. ૧૩; ૧૧૨. ૧૧; ૪. ૨૬. ૧; ૮. ૦. ૧૦; ૯. ૭૪. ૮; ૧૦. ૨૫. ૬૦; ૬૧. ૧૬ વગેરે). તે ઉશિજ નામની દાસીનાં વંશજનો પુત્ર છે અને તેથી ઔશિજ તરીકે ઓળખાય છે (ઋ. ૧. ૧૮. ૩.). સિંધુ દેશમાં રહેતા રાજા સ્વનય-લાજ્યે તેને અદ્વિતીય બક્ષિસો અર્પી હતી.

(ઋ. ૧. ૧૨૬. ૧-૪) વૃષાવસ્થામાં તેણે વૃચયાનું પાણિગ્રહણ કર્યું હતું (ઋ. ૧. ૫૧. ૧૩) અને સો વર્ષ જીવ્યા હતાં. (ઋ. ૯. ૭૪. ૮).

ઉપરનાં આટલાં દૃષ્ટાંતથી એટલું નિઃસંદેહપણે તારવી શકીએ કે ઉપલી બદ્ધિમાં આંતરસંજ્ઞ ઋગ્વેદના સમયમાં સાધારણ હતા. ઋગ્વેદના સમયમાં ધન અને જ્ઞાનનો ધમંડ હતો તેવા ઘરમાં આંતરસંજ્ઞ વિશેષ થતાં. ઉચ્ચ કુળનો યુવાન નીચ કુળની સ્ત્રી પરણી શકતો. આવાં લગ્નો સામાન્ય રીતે આવકાર ન પામતાં. પરંતુ ઉચ્ચ કુળની સ્ત્રી નીચ કુળના યુવાન સાથે કદાપિ પરણતી નહીં અને પાછળના સમયમાં આવાં લગ્નોની ઓટકેણી કઠાતી.

ત્ય 'ને 'અતિશયોક્તિ' કહીએ એટલે એ 'અંલ કાર' કહેવાય. એક સજ્જન કવિતા લખતા હતા અને વર્તાલાપમાં જ્યારે એ 'સત્યથી વેગળી' હકીકત કહે ત્યારે એમના ભાઈ કહેતા હતા 'હવે એમણે કવિ થવા માંડ્યું છે!'

ડેકાડિલ નામના પુષ્પ પર વર્ણવેલ સુદર કવિતા લખી છે તેમાં એણે લખ્યું છે 'એકસામટા મે દસહજાર ડેકાડિલ બોયા' આ સખ્યા શું એણે ગણી હતી? કોઈમા સાક્ષી આપવાના સોગંદ ઉપર આ જ સખ્યા હતી એમ એ કહી શકે?

આજકાલ માપબંધીના જમાનામાં સર કાર અનેક જાતના લાયસન્સ (પગવાના) આપે છે અનાજના, ઘાસતેલના, પેટ્રોલના વગેરે, પણ કોઈને કળા બજાર કંપાનુ લાયસન્સ નથી આપ્યું પણ સત્યને અલેખ વામાં કાળા બજાર કરવાનું કાયદાને લાયસન્સ મળ્યું છે ખરેખર અગ્રેજીમાં તો 'અતિશયોક્તિ'ને Poetic licence (પોએટિક લાઇસન્સ) કહેવામાં આવે છે!

વિજ્ઞાનવિદેધી કંપનાઓ કંપાની પાણી કવિઓને છૂટ મળી છે ગંધર્વા આપણે લખીએ કે સર્પ ઉપર મણિ છે તો હોફકિન ઈન્સ્ટિટ્યૂટના આપણને પૂછવા આવે કે એ સર્પ કયા હોય છે અને કયા પ્રકારનો હોય છે? પણ રોસ્પિયર મણિવાળા પ્રાણીને ઉલ્લેખ કરે અથવા સર્વહંસિ લખે કે 'મણિથી શોભતો સર્પ શું નથી એ લય કર?' તો કર્શી બાલલ થાય નહીં, કારણકે બધા જ સમજી લે કે આ કવિની કંપના છે! મોતીનો ચારે ચન્તા અથવા દૂધ ને પાણીના મિશ્રણમાંથી દૂધ પીનારા હંસનું અથવા ગળામાં કાણું હોય એવા ચાતકનું ગંધમા વર્ણન હોય તો સંકનના પ્રાણીય ગ્રહસ્થ ન તરફથી તે માટે શેષબેળ શરૂ થઈ જાય;

પણ સસ્કૃત શ્લોકે મા આવા ઉલ્લેખો ઠેર-ઠેર નજરે પડે છે-જાણે કવિતા કંપનાઓ વિશ્વ નશાસ્ત્રીઓને ચેલેન્જ ન આપતા હોય 'લલે ને જગત છે એણે તમે બોતા, પણ અમે તો અમારી સૃષ્ટિ ગ્રાહી', અને 'તો એ સર્વે ઘટિત જ થયું એમ ગણીશો!'

એક દાખલો લઈએ પ્રખ્યાત અગ્રેજ પ્રાણીશાસ્ત્રી હાર્વિને સોળ વર્ષના અથામ શ્રમ પછી 'ઓરિજિન ઓફ સ્પિશિઝ' નામનો ક્રાંતિકારી ગ્રંથ ગ્રંથો અને એમાં તેણે એનો પ્રખ્યાત 'ઉત્ક્રાંતિનો સિદ્ધાંત' સાબિત કર્યો પણ પક્ષીઓના ગંગ અમુક જાતના હોય છે તે માટે કારણો આપ્યા આ પુરવરા કરવા એને કેટલી મહેનત કરવી પડી? પણ કોકિલાનો રંગ કાળો છે, તેનું કારણ આપવા પ્રમાણે માત્ર પોતાની કંપના હોડાવી 'એ કામિની (દમયંતી)નો કંઠ સાબળી કોકિલા થઈ કાળી' જ્ઞાનપ્રાપ્તિનો આ કેટલો સરળ રસ્તો છે! •

બીજો દાખલો શ્રી મોતી કેમ ઉત્પન્ન થાય છે તે માટે વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓને ખૂબ શેષબેળ કરવી પડી, પણ આપણા સંસ્કૃત કવિઓ તે કેટલાયે વખતથી જાણતા હતા સ્વાતિ નક્ષત્રમાં સૂર્ય હોય ત્યારે જે વગસ દેના ધીમા માણસીના પેટમાં જાય તેના મોતી બને છે એમ તેમની કંપના હતી ભર્તૃકૃતિ લખે છે, 'સ્વાતિને દિન સિંધુ મધ્ય પડી તે (પાણીનું બિંદુ) સાચુ ય મોતી બને' આવું અનેકવિધ કંપના-જગત કવિઓ સર્જી શકે છે

સાહિત્યમાં વધારેમાં વધારે ઉપમ યોગ્યતા જ મળે છે ગંધમા ખાલિકાની મુખા-કૃતિ વર્ણવતા કોઈ લખે 'એના નાકના ટેરવાને મધ્યબિંદુ ગણીને સને ત્યાંથી દાઢી સુધીનો ત્રિજ્યા ગણીને એ વર્તુલ દોરવામાં આવે તો ખરેખર એની મુખાકૃતિ આવે'

તો આણું વર્ણન કોઈ માને પણ નહીં અને બિચારો ગદ્યલેખક હાંસીને પાત્ર બને. પણ કવિતામાં ‘ચંદ્રગુપ્તી’, ‘શશીગુપ્તી’ વગેરે વિશેષણો બંધાયેલાં ગણાય છે. ઉપમા આપને કોઈ ગદ્યલેખક કંઈ સાબિત કરવા માગતો હોય તો ન્યાયશાસ્ત્રી એને તરત શકે છે ને કહે છે: ‘ઉપમાથી કશું’ સાબિત કરી શકાય નહીં; પણ કવિને આવાં કશાંય બંધન હોતાં નથી.

ગદ્યમાં કોઈના શરીરનાં અંગોનું વર્ણન કરવું અઘરું પડે છે. પણ પદ્યમાં ઘણાં અંગોને-હાથ, પગ મુખ વગેરેને-કમળ સાથે સરખાવી શકાય છે. બાળક કૃષ્ણ એમના પગને અંગૂઠા હાથમાં લઈને મોમાં મૂકતા હોય એ દૃશ્યનું વર્ણન ગદ્યમાં કરતાં મૂશ્કેલ થાય, પણ સંસ્કૃતમાં ગાન ચાર શબ્દોમાં તે કહ્યું છે: ‘કરવિન્દને વદાવિન્દં મુખારવિન્દે વિન્દિવેશ્યન્તમ્’ આવી સુગમતા કવિ સિવાય કોને મળે?

વળી, કવિ જ્યારે કોઈના સૌંદર્યનાં વખાણ કરવા બેસે ત્યારે એ બધાં બંધન-માંથી-રાકચતાના બંધનમાંથી પણ મુક્તિ મેળવે છે. એક આધુનિક કવિ રાધાનું વર્ણન કરતાં લખે છે:

આંકલિયો ઘડતાંઘડતાં, બ્રહ્માએ કીધી ચોરી,
ઘડી કાઢી ગોરી એક છોરી.

અને પ્રેમાનંદ દમયંતીના વર્ણનમાં આનાથી પણ આગળ વધી જાય છે. કહે છે, કે ‘દમયંતીને બનાવ્યા પછી કે કાંતિ વધી તેમાંથી ચંદ્ર બનાવ્યો!’. ગદ્યમાં આણું લખ્યું હોય તો ?

સાધારણ રીતે એવી પ્રથા છે કે અથરા ને સંસ્કૃતમય શબ્દો ગદ્યમાં ન લખવા. ‘પૂર્ણ પરિચય પોલિકાનું પ્રદાન કરે’ કહેનાર માણસ ‘સદ્રસદ્ર’ના જેવો ગણાય છે. ને તેના ક્ષિપ્રહાસ થાય છે. પણ પદ્યમાં

તેથી પણ ભારે શબ્દો વાપરી શકાય છે. જેમ કોઈ સી મોઢી સાઠી કે સેહુ વરમાં પહેરે તો તેની મશકરી થાય પણ લગ્નમાં જતાં પહેરે તો તે પહેરણું અસ્થાને નથી ગણાતું, તેમ ભારેભારે શબ્દો પદ્યમાં અસ્થાને નથી ગણાતા. ‘પુબ્ધે-પુબ્ધે વિટપ-વિટપે તૂતનથી ભરે છે’ એ કાંતના શબ્દો કવિ પાપરે તો જ શોભી શકે.

ગદ્યલેખકને જૂબ જ સંભાળ રાખવી પડે છે કે પોતે લખેલા એકે એક શબ્દનો સ્પષ્ટ અર્થ થવો જોઈએ. ‘દષ્ટિપૂર્તં ન્યસેત પાદમ્’ ધ્યાનમાં રાખીને એક એક શબ્દ તોળીને એને લખવો પડે છે. પણ કવિ કંઈ ન સમજાય એવું લખે તો એના પદલાક્ષિત્યમાં એની અસ્પષ્ટતા ઠંકાઈ જાય છે અને કેટલીકવાર તો એ અસ્પષ્ટતાથી કવિતાની ખૂબી વધે છે એમ ગણાય છે. ઉમર ખત્યામની ‘રૂખાયત’ વાંચનારમાંથી કેટલા પોતાના અંતઃકરણ પર હાથ રાખીને કહી શકે કે અમે એનો શબ્દ શબ્દ સમજ્યા છીએ? અને છતાં ગાન એવું જ ભાષાંતર કરવાથી ફિટ્સ જેરલ્ડને કવિઓમાં અગ્રસ્થાન મળ્યું છે!

સામાન્ય રીતે આપણાથી આપણાં વખાણ ન થાય એ નમ્રતાને નિયમ ગણાય છે. અથાગ મહેનત પછી સર આઈએકે ન્યૂટને તત્ત્જ્ઞાનનો યુગ નિર્માણ કરતી શોધો કરી, પણ આખરે એને કહેવું પડ્યું: ‘સત્યના મહાન સમુદ્ર પાસે કેટલાક લીસા કાંકરા વીણતા બાળક જેવો હું છું.’ તત્ત્વજ્ઞાની ગાટે પણ કહેવાયું છે કે, ‘અસ્તિત્વ ન ધરાવતી એવી કાળી ખિલાડીને અંધારા ઓરડામાં શોધતા આંધળા માણસ’ જેવો એ છે. પણ કવિઓ પોતાનાં વખાણ મુક્ત-કંઠે કરી શકે છે. ભર્તૃહરે કહે છે:

સ્તન ને સુંભાળી એ કવિનો જ નહીં સદા,
નથી જેની મુકીતિને જશ કે મૃત્યુનો બધ.

ખાઈજીભામીના લોશને બધાય અનિષ્ટુ મૂળે કહ્યું છે અને લખ્યું છે, કે સોયમા નોકામાથી ઊઠને પસાર થવા કળતા ધન-વનને સ્વર્ગના દુઃખમાં દાખલ થવું વધારે અઘરા છે ધનને કાગળે સ્વર્ગમાં નહીં જવાય એ ભયથી કવિ ખચી બચ છે એવિવગ્ને ટડસ્મિથૈ કવિતાદેવીની ઉપસનાને પોતાની ગરીબાઈના કાગળ તરીકે ગણાવી છે જ્યારે કોઈ કવિ લખે 'અયમનર્થ માવય નિત્ય નાસ્તિ ક્વ સુચ્છેશ સત્ત્વઃ । ત્યરે શિયાળ પોતે પહોંચી શકતું નથી એ દ્રાક્ષને માટે 'દ્રાક્ષ ખાટી છે' એમ કહે છે, એ વાત કદાચ યાદ આવે; પણ વાસ્તવિક રીતે એમ નથી કવિના પ્રામાણિક રીતે ધનપ્રાપ્તિના પ્રલોભન-માથી મુક્તિ મેળવે છે વૃનમિવ લઘુલ્લમી નૈવ તાલ સળગદિ । (તુલુ સમ ધન કે દી ના ગતિ તેની રોક)

આ બધા ક્ષયદા જોઈને થઈએ કે કવિ થયા છે જે કેટલાકથી સંપૂર્ણ કવિતાઓ નથી લખાઈ તેમણે અપ્રધાન (અ-મ્યેન્ક વર્ચુ) લખીને અતોષ માન્યો છે, પણ એ ગદ્યને પણ 'પદ્ય'નું નામ મળ્યું ત્યારે જ

તે પ્રતિષ્ઠિત ગણાયું ।

જે કવિ આ લખણ વાચશે તેને પોતે ભોગવી ગેહલા ક્ષયદા એવું પૃથક્કણ વચેલું જણાશે અને જે કવિ નહીં હોય તે તે પદ પ્રાપ્ત કરવ માટે અકર્ષણે કઈ એમ ન માને કે કવિ થવું અઘર છે અલાખત કવિઓ માટે નિશ્ચિત કરેલા થોડ વિષયો ઉપર કવિ થવાની મહેત્તવાકાક્ષા અનારે વિચાર કરવો જરૂરી છે પણ એવા વિષયો લાડા છે 'કાકિલા,' 'પુત્ત' 'ચાદની,' 'ઉવ કા-લ,' 'અધ્ય કાલ,' 'સમુદ્રને તરિ,' 'પ્રેમ' અને બીજા થોડા વિષય પર વિચાર કર્યો હોય તો તે પૂરતું વચે, થોડા રિગેવણી શીખી લેવાની જરૂર છે, જેવા કે 'દિય,' 'અનેર' 'અપ્રતિમ,' 'ગઢ' વગેરે તે ઉપરાંત 'જ' 'ય,' 'વળી,' 'નકી,' 'ર લોલ' જેવા કેટલાક નિત્યયોગી શબ્દોને ઉપયાગ પણ જાણવે જોઈએ આટલી આમગ્રી સાથે થોડું પિંગળનું જ્ઞાન હોય તે પછી કવિ થવામાં કશી મુશ્કેલી નથી, અને એકમાત્ર કવિ થયા પછી સમજાને કે કવિ બનવાના ક્ષયદા અનેક છે

★

કોટમાં પાછળની પાટલીઓ પર ગરજડ મથી રહી નવાયાધીરા પલો જ ગુરરો વર્ષ ગયો ટેલ પર એણે દાઘ પડાવ્યો અને શા બીના છે તે લખવા માટે એક જણને ખાસ તે બાલુ મોઢાંથી ને તેટલો સમય દોરવું હામદાજ બધ સખવામાં આવ્યું તપાસ કરનારે આવ્યોને હજુ, કે એ તો એક ભાઈએ પોતાનો મોટ ખુરશી હપર મોઢો દતો તે બોલાઈ ગયો છે, એની શોધારોધને લીધે આ પ્રગાલ મથી રહી છે

જેને હજુ 'લજો, જઈ ને એ ભાઈને કહો કે કોટ જેવી એક માનુલી ચીજ માટે જલ્દી સ્વકલ્પો ન કરે અરી કોટમાં તો ધણા લોહા કેસના કેસ હારી ન્ય છે, પણ આટલી ભધી ધમાલ કરતા નથી'

x

ખિરતી લોકોના સ્મરણની આસપાસ વાઢ બનાવવા માટે ફડ કોહડ કરવા માટે આવેલા ભાઈને થોમરો ઉતાર આપે

'એ તો પસાનો દુકપથોડ જ છે,' થોમસ બોલ્યો 'પહેલી વાડ તો એ, કે એ પ્રદેશમાં અહર દાખલ થવાની પ્રતેભરી જોઈ નહીં બતાવે અને બીજી ગે અહર સૂતેલા માણસો જામીનમાંથી બહાર આવે તો તમે જે બનાવવા માગો છો તે લોખંડની વાડ પણ આપોઆપ પીગળી જશે ।'

x

અધ્યા. જિતેન્દ્ર જેઠે.

એમ. એ.; ન્યાયાચાર્ય

નિયાના ઘણાં જે દેશોમાં વ્યક્તિગત રૂપમાં તથા સામૂહિક રૂપમાં ઉચ્ચનીચલાવેલાં જોવામાં આવે છે. પરંતુ વ્યક્તિગત રીતે જો કોઈ વ્યક્તિ પોતાને ખીજ કરતાં ઉચ્ચ માને તથા ખીજોને પોતાના કરતાં નીચાં માની કોઈક તિરસ્કારની દૃષ્ટિ તેઓ તરફ દર્શાવે તો એવી વ્યક્તિને સમાન્ય રીતે લોકો અભિમાની, અહંકારી કે ગર્વિષ્ઠ એવાં વિશેષણોથી નવાજે છે. આ પ્રમાણે પોતાને ખીજ કરતાં ઉચ્ચ માનવું અને ખીજને નીચા માનવા એ જાતની ભાવના કોઈ પણ દેશમાં સારા માણસનું લક્ષણ નથી ગણાતી. હિંદુઓમાં બધા દેશોના લોકોમાં એ ભાવનાને કુર્જનતાની જ નિશાની ગણવામાં આવે છે. આમ વ્યક્તિગત રૂપમાંના ઉચ્ચનીચલાવની ખરાખીને બધા સારી રીતે સમજે છે. તથા એ જ કારણે દેવી અને આસુરી સંપાત્તનો વિવેક સમજાવતાં ગીતાના ૧૬મા અધ્યાયમાં કહેવામાં આવ્યું છે, કે

ईषद्रेष्टमहं भोगी, सिद्धोऽहं बलवान् सुखी ॥

માત્રોડમિજનવાનસ્મિ કોડ્યોડસ્તિ લદ્દો મયા ।

મયે દામ્યામિ મોદિષ્યે, ક્વજ્ઞાનવિમોહિતાઃ ॥

અનેકચિત્તસંપ્રાન્તાઃ, શોકજલ્સસન્વિતાઃ ।

પ્રસ્ત્રાઃ કામભોગેષુ, પતન્તિ નરકેડ્ઞુચી ॥

આ પ્રમાણે આવી આસુરીવૃત્તિ સેવનારાઓ નરકમાં જાય છે એમ ગીતા વાચનરૂર તથા સમજનાર પ્રત્યેક વ્યક્તિ સમજે છે. આમ છતાં આપણી આ સમજને સામૂ-

ખરખર જોડવાની વ્યક્તિગત માત્રા જોઈ નિશ છે તેટલી જ, ખસે તેથી થે વધુ નિષ્કૃષ્ટ છે આવી કોઈ સામૂહાયિક લાગણી. સમાજમાં જ્યારે અમકારસુખની ચાહ આપતા આવા દુર્ગ કેમોત હોય ત્યાં મનમાં નિરાશા વ્યાપે છે ને થાય છે, માનવે સમાજ બાવે જ્યારે ભેદો યશો ? જ્ઞાતિભેદ, શિક્ષણભેદ, આર્થિક અસમાનતા ને પ્રાંતીયતાને પરિણામે પ્રવર્તી રહેલા ભેદોની દીવાલો જ્યારે દૂર યશો ?

હિકરૂપે રહેલ ઉચ્ચનીચ ભાવને દૂર કરવામાં આપણે કામે નથી લગાડતાં અને કોણે એવા આસુરીવૃત્તિવાળા લોકોના સામૂહમાં લખી જઈ વધારે કરીએ છીએ એ પણ એક વિચિત્રતા જ છે. ઉપર જણાવેલ વ્યક્તિગતરૂપના ઉચ્ચનીચલાવના ઉદાહરણથી એટલું સહેલે સમજ શકાય છે કે હુનિયાના દેશોમાં કોઈ પણ એક સમૂહ કે વર્ગ પણ આવી આસુરીભાવના રાખે તો તે સમૂહ કે વર્ગને સંસ્કૃત ન કહી શકાય. આ કારણે જ યુરોપના, અમેરિકાનાં અને દક્ષિણ આફ્રિકાના તથા ઓસ્ટ્રેલિયા વગેરે દેશોમાં જ્યાં રંગના આધારે કાળા અને ગોરાઓનો ભેદ રાખવામાં આવે છે તથા તે ઉપરાંત જન્મના આધારે પણ હાલસી તથા હાલસીથી ઇતર ગોરાઓનો ભેદ રાખવામાં આવે છે અને કાળા રંગના માનવીઓને તથા હાલસીઓને નીચા ગણવામાં આવે છે તે દેશોએ વૈજ્ઞાનિક પ્રગતિ કરી છે તથા તેઓ સુધરેલા છે છતાં પણ આપણે હિંદીઓ એમને દોષ આપીએ છીએ, કે ‘તમે ખરેખર સુધરેલા નથી જ.’ સાથે જ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં સલાહ પણ આપીએ છીએ કે ‘જ્યાંસુધી રંગભેદ કે ખીજ જન્મભેદ વગેરે કારણોસર ભેદ રાખવામાં આવતા ઉચ્ચનીચલાવને પ્રબળ મનમાંથી દૂર કરવામાં નહીં આવે તથા પ્રત્યેક વ્યક્તિને સમાન ગણવામાં નહીં આવે ત્યાંસુધી તમને સુધરેલા કે સંસ્કૃત ગણી

શકાક્ષ એમ નથી ' આ પ્રમાણે પ્રત્યેક વ્યક્તિનો કે પ્રત્યેક સમૂહનો ખીજ વ્યક્તિ કે ખીજ સમૂહ તરફનો સમલાવ એ જ સુસ સ્ફુટ વ્યક્તિનું કે સમાજનું કે ગણનું લક્ષણ છે પણ આશ્ચર્ય તો એ છે કે ઉચ્ચનીય લાવ કાઢી નાખી સુસ સ્ફુટ ખનવાની સલાહ આપણે હિન્દીઓ-અને તેમા પણ ખાસ કરીને આપણા દેશમા બહુમતી ધરાવનારા આપણે હિન્દુઓ-ખીજ દેશીને અપવા નીકળીએ છીએ, ત્યારે એ જ સુધીયાણી સલાહનો અર્થાત ઉચ્ચનીયલાવ કાઢી નાખી સુસ સ્ફુટ ખનવાનો અમલ આપણે કયા માગતા નથી અને તેમ છતાં પણ દુનિયામા સુસ સ્ફુટ ગણાવા ઇચ્છીએ છીએ।

દુનિયાના સુધરેલા ગણાતા દેશોમા રાજ-મેદના આધારે તથા જન્મમેદના આધારે અત્યારે પણ ઉચ્ચનીયલાવ છે ઉપરના મૂડીવાદી વર્ચસ્વવાળા દેશોમા ધોરણેક વર્ગીય ઉચ્ચનીયલાવ પણ આર્થિક અસમાનતાને કારણે હશે છતાં આપણે ત્યાં તો એ પ્રકારના ઉચ્ચનીયલાવો કરતાં ચડી જાય એવા અને વધારે રૂઠ થઈ ગયેલા એવા અનેક પ્રકારના ઉચ્ચનીયલાવો છે આપણે મહેજ જીડા જીતરી તપાસીશું તો આ વાત આપણને મમજશે

(૧) પહેલા પ્રકારના ઉચ્ચનીયલાવમા આપણે ત્યાં ખાસ કરીને આપણા હિન્દુઓમા જે સૌથી વધારે વ્યાપક અને રૂઠ ઉચ્ચનીયલાવ છે તે જ્ઞાતિના મેદ ઉપર રચાયેલા ઉચ્ચનીયલાવ છે આ ઉચ્ચનીયલાવના સમર્થનમા સામાન્ય રીતે તે મેદ ઇશ્વરકૃત છે એમ દર્શાવવા જુલુવર્ષ મયા સ્વટ ગુણકર્મવિમાગશ । એ ગીતાની ઉક્તિને વાગવાગ ટાકવામા આવે છે। પરંતુ ગુણ અને કર્મના આધારે આવું ચાતુર્વર્ણ્ય તો શું પણ અનેક પ્રકારના વર્ણવિભાગ દુનિયાના ઘણાં જે દેશોમા હોવા

છતાં એમા આપણે ત્યાં રૂઠ થયેલા છે એવો ઉચ્ચનીયલાવ નથી તથા એના અપ્રધારે રૂઠ એવી જ્ઞાતિસ રચા પણ રચાયેલી નથી આપણે ત્યાં પણ આ ઉચ્ચનીયલાવ ચાતુર્વર્ણ્યમા જ અટકી નથી જતો પરંતુ ઉચ્ચનીયલાવરૂપી વટવૃક્ષની અનેક શાખાપ્રશાખાઓ છે જેમકે આપણે ત્યાં ગુણગતમા જેઓ આ ઉચ્ચનીય લાવના અગ્રતમ પુરસ્કર્તા છે એવા બ્રાહ્મણોમા, વધારે ઉચ્ચ ગણાતા નાગર બ્રાહ્મણોમા વડનગરા નાગરો પોતાને સૌથી ઉચ્ચ ગણે છે પોતના જ બૃથમાના વિસનગરા નાગર, પ્રમોદા નાગર કે સાઠાદરા નાગર વગેરે ઇતર પ્રકારના નાગરોને પોતાનાથી નીચા માને છે આ પ્રમાણે નાવર સમસ્ત પોતાને ઇતર બ્રાહ્મણો કરતા ઉચ્ચ ગણે છે આવું જ હિન્દુસ્તાનના ખીજ બધા પ્રકારના બ્રાહ્મણોમા છે આને કારણે તો કનેજના બ્રાહ્મણો માટે એક કહેવત છે કે વારી વનોજી જૌરે તેરી ચૌકા । અર્થાત ખાગ કનેજ બ્રાહ્મણ હોય તો એમને રાધવાના ચોકા તેર જોઈએ, કારણકે પ્રત્યેક પોતપોતાને એક ખીજ કરતા ઉચ્ચ માને છે

ગીતાની ભાષામા કહીએ તો આ આસુરી ભાવનાને આ દેશના શિક્ષક બ્રાહ્મણો પોતાના જ વર્ણમા રૂઠ કરીને ખેસી નથી ગયા પણ આ આસુરી ભાવનાને એમણે ઇતર ત્રણે વર્ણોમા પણ એવી મજબૂત રીતે રૂઠ કરી દીધી છે કે આજે જોને આપણે સૌથી નીચા ગણીએ છીએ તે હરિજનોમા પણ લગી કરતા ઢેડ ઉચ્ચ તથા એના કરતા વળી ખીજ જાતના હરિજનો ઉચ્ચ એવી ભાવના છે એટલે જો જ્ઞાતિગત મેદના આધારે ઉપર, ગઢેલ આસુરી ભાવનાને દૂર કરવી હોય તો તેને મૂળ ચાતુર્વર્ણ્યમાથી જ દૂર કરવી પડી, અર્થાત ચાતુર્વર્ણ્ય કે ખીજ જમે તે પ્રકારનો વર્ણવિભાગ

વસ્તુતઃ શિક્ષિતવર્ગમાંથી અદ્યપ સંખ્યામાં જ એવા માણસ મળી શકે, કે જેમને ગામડાંમાં રહેલું ગમે. શિક્ષિત વ્યક્તિ અન્ય અશિક્ષિત ગ્રામ્યજનો સામે અતડી પડી જાય છે. એની વિદ્યા એને ગ્રામ્યજનો સાથે એતપ્રોત થવાને બદલે એનામાં રહેલ ઉચ્ચનીચલાવને કારણે એને એ દોડા સાથે પરિચય ઉભવતાં રહે છે. આ પ્રમાણે શિક્ષિત માણસોના સંપર્કમાં આવેલા શહેરના મજૂરો તથા ખીજ અશિક્ષિતો પણ ગામડાંમાંના પોતાના ખંધુઓને મૂર્ખ તથા પોતાનાથી કંઈક પાછળ એવા નીચા માને છે.

આ ઉપરાંત આ ઉચ્ચનીચલાવને કારણે ખુદ શિક્ષિતોમાં પણ અંદરોઅંદર એક વિચિત્ર પ્રકારનો ઉચ્ચનીચલાવ ઉત્પન્ન થયો છે: જેમકે શિક્ષિતોમાં જ સૌને શિક્ષણ આપનાર કોલેજના અધ્યાપક માધ્યમિક શાળાના અધ્યાપકને નીચા ગણે છે. અસખત આને માટે કંઈક અંશે આર્થિક અસમાનતા પણ કારણભૂત છે, છતાં વિદ્યાના આધારે રહેલો ઉચ્ચનીચલાવ પણ ગૌણ લાજ નથી લાજ-વતો. આ પ્રમાણે ખીજ શિક્ષિતવર્ગમાં પણ પોતાનાથી એણે લણેલાને કંઈક નીચા માનવામાં આવે છે. આમ વિદ્યાને આધારે ઉત્પન્ન થયેલ વર્ગીય ઉચ્ચનીચલાવનાં મૂળ પણ હીંકાં છે.

વર્ગીય ઉચ્ચનીચલાવના પ્રકારમાં ખીજો પ્રકાર જે સર્વવ્યાપક છે તે આર્થિક અસમાનતાને કારણે ઉત્પન્ન થયેલો ઉચ્ચનીચલાવ છે. આ કેવળ કરોડાધિપતિઓમાં કે લક્ષાધિપતિઓમાં વ્યાપક છે એમ માનવાની ભૂલ આપણે ન જ કરી શકીએ. આ પ્રકારનો ઉચ્ચનીચલાવ રાષ્ટ્રી આસુરી-લાવનાની અસર દરેક પ્રકારના ધંધામાં તથા નોકરીમાં નજરે પડે છે. અચૂક હદ સુધી કમાતો વર્ગ તેનાથી એણે કમાનાર

વર્ગને નીચો માને છે. જેમકે કરોડાધિપતિને મન સામાન્ય દસપાર હજાર કમાનારનો કંઈ હિસાબ જ નથી. પરંતુ એ જ દસપાર હજાર કમાનારને સોળસે કમાનારનો પણ કંઈ હિસાબ નથી. આ જ પ્રમાણે અધિકારીઓમાં પણ આવા ઉચ્ચનીચલાવ વ્યાપક પ્રમાણમાં બેવામાં આવે છે, જેને ક્ષીણ અનેક વર્ગસિદ્ધ થયા છે. આપણા દેશની પ્રત્યેક ઓફિસમાં ઓફિસર વર્ગને કારકુન વર્ગ સાથે અંગત મૈત્રી જવલ્લે જ સંભવે છે. સાધારણ રીતે ઓફિસરો કારકુનોને પોતાનાથી નીચા માને છે. બે કે ત્રણ થે ઓફિસોમાં છુદ્ધિમાન ગણાતા અધિકારીઓની આંખતું કામ આ કારકુનો જ કરતા હોય છે, છતાં આર્થિક અસમાનતાના આધારે ઉત્પન્ન થયેલ આ ઉચ્ચનીચલાવ બે વચ્ચે મૈત્રીનું બેડાણ અપવાદરૂપ પ્રસંગો સિવાય નથી થવા દેતો. આ જ પ્રમાણે કારકુનોનો વર્ગ પટાવાળાઓને પોતાનાથી નીચો માને છે. આ ઉચ્ચનીચલાવનાં અસંખ્ય ઉદાહરણો મળે તેમ છે.

ઉપર જણાવેલ ત્રણ પ્રકારના ઉચ્ચનીચલાવ ઉપરાંત શૈક્ષણિક તથા આર્થિક એમ બેઉ પ્રકારની અસમાનતાના કારણે ઉત્પન્ન થયેલ એક ચોથો પ્રકાર કે જે વર્ગીય ઉચ્ચનીચલાવનો જ એક ભેદ છે, તે માતીય ઉચ્ચનીચલાવ છે. એનું જ ખીજું નામ 'પ્રાંતવાદ' પણ કહી શકાય. તે પણ આપણામાં ધીરધીર ફેલાતો જાય છે. આ પ્રકારના ઉચ્ચનીચલાવમાં ઉપર જણાવ્યું તેમ વિદ્યા અને ધન બેઉ કારણભૂત છે. જે પ્રાંતોએ વિદ્યા અને કળાના વિકાસમાં ખૂબ જ પ્રગતિ સાધી છે, પરંતુ એ પ્રાંતોમાં વ્યાપાર જુજ-રાતી, મારવાડી કે ખીજ પ્રાંતોના રહેવાસીઓના હાથમાં તેમની વ્યાપારીકુનેકને કારણે હોવાને ક્ષીણ તથા એ રીતે એ પ્રાંતમાં રહીને જ વિદ્વનો કરતાં પણ વધુ ધન કમાય છે

ઓ એવા વ્યાપારીઓને ત્યાં પોતાને ભક્ષાન
 હોવા છતાં નોકરી કરવી પડે છે એ કારણે
 તે પ્રાતમા ઉચ્ચનીચલાવની અસુરીવૃત્તિઓ
 પોતાનો પ્રભાવ ઠીકઠીક પ્રસાદુમા જમાવ્યો
 છે એવા, વિદ્યા અને કળામા પ્રગતિ સાધેલ
 પ્રાતના રહેવાસીઓ પેલા ઇતર પ્રાતના
 વ્યાપારીઓને શિક્ષણ બાબતમા નીચા મની
 તિરસ્કાર દર્શાવતા વિશેષણો વાપરે છે, જેમકે
 બગાળીઓ એમના પ્રાતમા વ્યાપાર કરતા
 મારવાડી, ગુજરાતી કે દક્ષિણ હિંદુસ્તાનના
 રહેવાસીઓને માટે અનુક્રમે 'મેડા', ગુણુ 'કે
 'કિલ્કિન્ધાવાસી' (કિલ્કિન્ધાના રહેનાર
 અર્થાત્ વાદગ) એવા પ્રયોગ કરે છે એ જ
 પ્રમાણે મહારાષ્ટ્રના નિવાસીઓ પણ એવા
 વ્યાપારીઓ તરફ 'વાણીયાક', 'શેટલ',
 'મારવાડી' વગેરે વિશેષણોન પ્રયોગ કરે છે
 આ જ પ્રમાણે બીજા તરફ ગુજરાતી તથા
 બીજી વ્યાપારી વર્ગ પોતે બહુ શિક્ષિત નહોવા
 છતાં પોતાની વ્યાપારીકુનેહથી વધુ કમાતો
 હોવાથી આર્થિક અસમાનતાને કારણે ઉત્પન્ન
 થયેલ ઉચ્ચનીચલાવને કારણે વિદ્યામા આગળ
 વધેલ પ્રાતના રહેવાસીઓ પ્રત્યે તિરસ્કાર દર્શા
 વવા આવા જ પ્રયોગો કરે છે જેમકે મહારાષ્ટ્રના
 નિવાસીઓ માટે ગુજરાતીઓ 'ધ ડા',
 'ચટગુમ', 'મગઠા' એવા વિશેષણો નો ઉપ-
 યોગ કરી તથા સંયુક્ત પ્રાતના નિવાસીઓ
 માટે કે ઉત્તર હિંદુસ્તાનના રહેવાસીઓ માટે
 'લેય' શબ્દનો પ્રયોગ તિરસ્કારદર્શી
 લાભમા કરે છે આ પ્રમાણે પાંજબી, મરાઠી
 વગેરે પ્રયોગો પણ આ વ્યાપારી વર્ગ કરે
 છે આ પ્રમાણે લક્ષણ દરેક પ્રાતમા કયાક
 આર્થિક, અસમાનતાને કારણે તે કયાક
 અશૈક્ષણિક અસમાનતાને કારણે પોતાને
 ઉચ્ચ તથા બીજા પ્રાતના રહેવાસીઓને નીચા
 દર્શાવે એવા શબ્દપ્રયોગો જે જવામા આવે છે
 આવી રીતે (૧) સતિન આધારે

ઉત્પન્ન થયેલ ઉચ્ચનીચલાવ, (૨) સમાજમા
 વિદ્યાને કારણે ઉત્પન્ન થયેલ ઉચ્ચનીચ-
 લાવ તથા (૩) આર્થિક અસમાનતાને
 કારણે ઉત્પન્ન થયેલ ઉચ્ચનીચલાવ તથા
 (૪) આર્થિક તથા શૈક્ષણિક બેઉ પ્રકારની
 અસમાનતાને કારણે ઉત્પન્ન થયેલ પરસ્પર
 પ્રાતોના રહેવાસીઓમાં ઉત્પન્ન થયેલો
 ઉચ્ચનીચલાવ એમ આ ચારે પ્રકારના
 ઉચ્ચનીચલાવરૂપી આસુરીવૃત્તિ અપણુ
 દેશમા વિગેર કમી હિંદુઓમા નધરે વ્યાપક
 પ્રમાણમા જોવામા આવે છે

આ ચારે પ્રકારના ઉચ્ચનીચલાવો રૂપી
 અસુરીવૃત્તિને દૂર કર્યા વિન, રૂબીય-
 એકતાની, એક કે તેથી વધારે કેમેની કોમી
 એકતાની, કે અસ્પૃશ્યતા દૂર થવની અશા
 આપણે રખીએ, 'તો અપણી એ આશા
 અકાશકુસુમ જેવી જ ગણુય

અધ્યા. ચંદ્રકાંત મહેતા

એમ. એ.

પરંતુ તેમના અંતરમાં સંતોષ રહેલા ભાવોને આ લગ્નગીતો દ્વારા વાચ્યા મળે છે. અહીં રમૂયતા બિહારના ગીતો સાથે આપણાં ય કૃષ્ણકાં ગીતો સરખાવવા જેવાં છે. અધ્યાપક ચંદ્રકાંત મહેતા બંગાળી-માંથી સારા અનુવાદો કરે છે અને વિવેચક પણ છે.

હિંદુઓમાં લગ્નની મુખ્ય વિધિઓ સર્વ-સાધારણ જ હોય છે એથી અને વિશેષ કરીને તે, આપણા બધા ય પ્રાંતનાં લોકગીતોમાં પ્રસંગ કરતાં, એ પ્રસંગે લિપ્યવતી લાગણીઓ ને ભાવોઢ્રેકોને જ મહત્ત્વ અપાયું હોય છે. અને ગમે તે પ્રાંતનો પિતા હોય કે માતા હોય પણ પુત્રીને સાસરે વળાવતી વખતની એની લાગણી, પુત્રી ઉત્તરલાયક થતાં એને પશ્ચાત્તાપની ચિંતા, સાસરામાં પુત્રીને સાસરિયાનો ત્રાસ-એ બધું ગીતની વસ્તુમાં સામાન્ય હોય છે અને તેથી જ શુભરાવાસીને બિહારનાં લગ્નગીતો કે વિરહ-ગીતો પરાયાં નથી લાગતાં; કારણકે મોઢાની ભાષા ભલે જુદી હોય, પણ હૃદયની ભાષા તો બધે એક જ હોય છે.

બિહારમાં વિવાહનો આરંભ ત્યાંની ભાષામાં જેને 'છેંકા' કહે છે તેનાથી થાય છે.

માટે, ઉચ્ચનીચલાવ રાખી રહેલી આસુરીવૃત્તિ આપણે બની શકે એટલી વહેલાંમાં વહેલી તકે દૂર કરવી જ રહી. જો કે વ્યક્તિગત રૂપમાંની આ આસુરીવૃત્તિ દૂર થવી એકદમ શક્ય નથી, છતાં પણ સામાજિક રીતે રહેલ આ વૃત્તિને સમાજના દરેક વર્ગનાં મનુષ્યે સમભાવની દૈવી-વૃત્તિને જગાડી એ ભાવના-ને પ્રેમથી અને કેળવવી એક એ. જ્યાંસુધી

લગ્ન જેવા હર્ષના પ્રસંગે માનવી રીતે દ્વારા આનંદ વ્યક્ત ન કરે તો ક્યારે કરે? કોઈ પણ રથળનાં લગ્નગીતોમાં સનાતન યુગલના રથાથી બાવે આલેખાયા હોય છે, ભલે ભાષા જુદી હોય, ન્યાત-ન્યાત ભલે જુદાં હોય, પણ હૃદયની ભાષા તો એક જ છે એમ કહી વિના આશે, તેમ નથી. પરંતુ જગત વેર ને કન્યા તો હરદ્વારે એ કન્યારતાં નથી.

'છેંકા' એ આશીર્વાદવિધિ છે. 'છેંકા' પછી તિલકનો વિધિ થાય છે. તિલકમાં કન્યાનો પિતા વરના પિતાને ત્યાં રૂપિયા, કપડાં, ઘરેણાં, વાસણો વગેરે આપી આવે છે. ત્યાર-બાદ લગ્નબંધનનો વિધિ થાય છે; તેમાં વરનો પિતા કન્યાને ત્યાં આવીને વિધિસ્તર કન્યાનું માથું સ્વીકારે છે. લગ્નબંધનના વિધિથી લગ્નની ધમાલ શરૂ થાય છે. તેમાં રોજ સુગંધી તેલ અને પીઠી ચોળીને સ્નાન, વડની પૂજા, ઉપવાસ, મંડપ બાંધવાની શરૂઆત, ઘડને હળ-દરથી રંગવે, માટીનો હાથી બનાવવો, કેળ-વાંસનાં ઝાડ રોપવાં વગેરે ક્રિયાઓ લગ્ન પૂર્ણ થાય-ત્યાંસુધી ચાલુ રહે છે.

વિવાહની વિધિમાં વર પાલખીમાં કે મોટરમાં વરઘોડો કાઢીને પરણવા બેસે છે. ત્યારબાદ વરના આસનનો કન્યાના વસ્ત્ર સાથે સ્પર્શ કરાવવા કન્યાને સાસરે લઈ

આપણે સામૂહિક રીતે એમ ન કરી શકીએ ત્યાંસુધી ઉચ્ચનીચલાવ રાખી આવી ભાવના રાખનાર દુનિયાના પીળા કોઈ પણ દેશને દોષ આપવાનો કે ઉપદેશ આપવાનો અધિકાર આપણને નથી; માટે આપણી પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિમાં ને વ્યવહારમાં પણ બની શકે એટલો પ્રયત્ન આ આસુરી ભાવનાને દૂર કરવા આપણે કરવો જ રહ્યો.

જવમા આવે છે લગ્નની વિધિ સાધુ હોય ત્યાં
કન્યાને લઈ જવ મટે વગ્ને ગયો અપતા
ગીતો પણ ગવાય છે,

વિવાહવિધિ વખતે 'વવાતા ગીતોમા,
સુજાતના લગ્નગીતે મા હોય છે તેમ, અમાન્ય
દંપતીની કહાણી ગદ્યકૃષ્ણને નામે આશી-
ર્ષાઈ હોય છે નીચેના રીતમા પતિ ખીલ
વાર લગ્ન કરવા નાચે છે ખીલ લગ્ન તે ત્યા
એટલા મહત્ત્વ છે, કે પહેલીવાગ્ની પત્ની
એને વગી તે નજરકે તેની આસુછલકતા
નયને એ કહે છે કે 'હુ' દસી બનીને તાર
લગ્નમા આવુ '

જળ કૃષ્ણ ચલસો બિઆહન
ન્યારે કૃષ્ણ એટલે પનિ લગ કરવા ચાલશે ત્યારે
સાધા (એની પ્રથા ૧ ની) કહે છે
લમહુ લોન્દિની બની ને બે
હુ લોન્દિની-દાસી બનીને તમારી જોરે આવું
ત્યારે વર કહે છે
સને તુહુ લોન્દિયા બની ને બ,
તમે મળ આશરણ જૂળ થર લે
તારે દાસી બનીને આવુ હોય તો આ વાર
આશરણ દવારી નાખ

દાસી કઈ લગ્નગાન કા પહેલે ? ગદ્યા
કૃષ્ણ થઈ પછી તે જાનમા ગઈ બગીચામા
કૃષ્ણે ઉતારે' કૃષ્ણે છે ૧ દસી બનેલી ગદ્યા
એને વીંજણો ટેળે છે, પણ વીંજણો ટેળ
નારી દસીનુ રૂપ દાકરુ ગહેનુ નથી લોકો
લોઈલોઈ કહે છે 'દસી કવી સુદા છે!'

જળ કૃષ્ણ ચલસો બગીચા બીચે,
'લોન્દિની બિન્દિયા રોલા રે,
લોન્દિની લોઈ બડી સુન્દરી'
પછી તે પેલી ગદ્યા પતિની અનેક ગીતે
સેવા કરે છે એ ક્યારેક વ્વામીની પાલખી
તૈયાર કરે છે, ક્યારેક એની આખમા કાજળ
આજે છે, ક્યારેક એના મથાનો સુગટ
સાણગારે છે, એ બધું લોકને લોક દસીના
મૂળ વખાણ કરે છે

જળ કૃષ્ણ આઉલો પોખારી બીચે,
લોન્દિની પાલખા મગત રે,
લોન્દિની લોઈ બડી સુન્દરી'
જળ કૃષ્ણ આઉલો દુયારી,
લોન્દિની નયના સતાવ રે,
જળ કૃષ્ણ આઉલો મારોયા બીચે
લોન્દિની મડવ સવજાર,
લોન્દિની લોઈ બડી સુન્દરી'

લગ્નક્રિયા પૂરી થાય છે કન્યાને વિદાય
આપવને અસર આવે છે વગ કન્યાને
લઈને પોતને ઉતારે અવવા નીકળે છે,
ત્યાં કકરુ હલ્ય' ગાળને પતિરૂપા કરતી
રથનુ હલ્ય હલમા ગહેનુ નખી ને એના
'આયુજો' રે ક્યારે કતા નથી, ત્યારે કન્યાના
પિયગિયા કહે છે

જળ કૃષ્ણ ચલસો લોહબર ભેસે
લોન્દિની કે નયના જરજર,
લોન્દિનીયા લોઈ બડી અમલરત
આ દામી તો બડી કંઈક રે અસહિષ્ણુ
આ માલગીને પતિને પત્નીએ કરેલી

સેવનુ અમરુ થાય છે ને પોતાની પત્નીને
બધા દામી તરીકે એણે એ એનાથી સહુ
જવુ નથી. એ પોતાની સસુને કહે છે
'એને એટુ ન કહેને એ કંઈ મારે દાસી
નથી એ તો મારી પહેલીવાગ્ની પગથિતર છે
એની લોડે માનથી વર્તવું લોઈએ' પેલીના
આસુ લોઈને પતિનુ હલ્ય પણ પીગરુ હરો
જતો માસુ ઘોડો રે કુબોલિયા,
એ હિ હે નહિલે બિઆહન

આ માલગી સાધુના હલ્યમા જે માનવ્ય-
રહેલુ છે તે આસુ આગતી પોતાની પુત્રીની
શોક મત્તે જાગી ઊઠે છે એ સ્નેહાર્પ બને
છે ને ભૂર્મિજન્ય વાણી ઉચ્ચારે છે
એ તે લે જાનવુ રાધિકા પિપાસા મોવ આયતો,
તે અ દનશે અગત નિષ્ણુ રાધિકા પેરે પરતો
જે અરે પહેલથી ખબર લોત કે મારે નીકરી-
સાધા આવે છે, તો એના પગવા ચલમા પડે તેથી
મારે આગણ ચલથી લી પાવી રાખત

પણી કન્યાએ 'જ્યારે પોતાનો હુઘટ જરા ખસેડીને વરનું મોઢું ભેંચું તો તો વર કંચન જવો, એ કંઈ વરડો નહોતો. એણે વરને શોધનારને મનમાં ને મનમાં ધન્યવાદ આપ્યા :

આંચલ ખાડત હૈયે હુલસિન સોનર વરડે.

તે પછી પિતાનો અરણુસ્પર્શ કરીને પિતાને કહે છે :

લલસે ચરણુ છુ'યે જનક હે,

બ્રાહ્મણે દેહ રતનસાર.

જે બ્રાહ્મણે આ વરને શોધી આપ્યો તેને રત્નોનું

દાન આપતો.

વર સુસજ્જિત ન હોય, પણ કૂખડો કે 'ધરડો નથી, એ' જાણીને કન્યાને કેટલો આનંદ થયો હશે! અહીં બહારથી પ્રથમ દર્શને અસુહૃદ લાંગતી વસ્તુના અંતરમાં સૌંદર્ય રહેલું છે, પણ એનું દર્શન ધીરજ હોય તો જ થાય એ વસ્તવ્ય છે.

પછી આવે છે કન્યાવિદાયનાં કરુણગીતો. કન્યાની વિદાયની પળના ચિત્રાત્મક કે હૃદય-દ્રાવક વર્ણનથી ગીતની શરૂઆત થાય છે :

શીરે રે કમલ ઠાઠ, હોઠિયે ગેલો રે આંઠ

સમઘી વિદાય માઝે પહલિયે સાંઠ.

સાંઠકર અંબન રે બહુત પરિવાર,

ભાસાઈ અંબને રહે ઠાઠ,

જલ હસે ધિયા સાંપર.

સ્વિસ પૂરો થતાંની સાથે કમળ સુકાયું, આકાશમાં ચઢો બગ્ચો, વેવાઈએ સાંજ પહેલાં જ વંદુંને લઈ જવા માટે ઉત્સુક બન્યા છે. વિદાય આપવા ભેગાં થયેલાં સર્વાસંબંધીઓથી નાનું આંગણું ભરાઈ ગયું છે, કન્યાને જમાઈને સોંપવાનો અવસર આવી પહોંચ્યો.

પછી—

ઠાન ઠાહેજ બાબા, બહુત હેલો રે,

ધિયા સાંપરિયા, સસે ખૂલાયે.

જમાઈને ખૂબ પૈસાટકો આપ્યા ને કન્યાને સોંપી. પછી કન્યા પાલખીમાં બેસીને ચાલી. સાથેસાથે ઘરની ગાય આવવા લાગી. એટલે કન્યાએ પિતાને બોલાવીને કહ્યું :

'ખાપાજી! આ મારી ગાયને બોલાવીને એને ખૂટે ખાંધો, નહીં' તો એ મારો 'કેડો નહીં' છેડે!' અહીં શાકુંતલમાં શકુંતલાની પાછળ-પાછળ જતી હરિણીનું દશ્ય આપણાં મન:-

ચક્ષુ સમીપ ખંડુ' થાય છે. પ્રસંગ સરખો જ છે. પછી પાલખી આવળ ચાલી.

એક કોશ બય બેટી દુથે કોશ બય,

હાંડીયા ઉધારિ ચિતારે નૈહરે, પરિવાર.

સાહુરે લાધ્યા ધર ધૂરિ હે,

રોયત હય ઘર બેસી માંચ.

તોહાર લિખલો લાધઆ બાબાકે હે રાજ,

હમર લિખલો એ હે પરદેશ.

પાલખી ચાલી એક કોશ, બે કોશ, પણ વળાવવા ગયેલાં પિયરિયાંના પાંખાં વળવાનો ઇવન ચાલે. લાઈ પડેલો ઉધારો ને વારંવાર પાલખીમાં બહેનને ભેગા કરે. એટલે કન્યા બોલી: 'હવે લાઈ થેર જાઓ, થેર બેઠીબેઠી મા રહે છે. લાઈ! તમારા નસીબમાં આપાના સત્યમાં રહેવાનું લખ્યું છે, પણ નસીબમાં હું પરદેશ લખાવી લાવી છું.'

છોકરીના નસીબમાં તો પરદેશ જ હોય ને?

એક જાણુ આમ કન્યાનું ચિત્ર છે, તો બીજી જાણુ કન્યાની રડતી માનું ચિત્ર છે. સા પૂછે છે :

ઠાકા મીઠે છાડલો હે લિયારા આમાર.

એ ચારી બેટી! તને કોને ત્યાં લઈ ગયા?

એટલે દીકરીને વળાવવા આવેલા આડોશી-પાડોશી આશ્વાસન આપે છે :

જેહ કર બાંધાલિ બાહોયા સેહ લેલે જાય,

ભાંડાસા બેઠેલ રાયે ચકુમજ્જિ માય,

ઠાહુ ન કુણીયે બેટી તોલે નૂપૂરખંકાર.

પાડોશણુ કહે છે : 'જેની બેઠે જવાનું એ નસીબમાં લખાવી લાવેલી તેની બેઠે એ વર્ધ.' પણ એવા શબ્દોથી માતૃહૃદયને શાંતિ થાય ખરી! એ તો રજ્યા જ કરે છે ને દીકરીને પોકારીને પૂછે છે : 'બેટી! તારા નૂપૂરનો જંકાર કેમ સંભળાતો નથી? તું કયાં વર્ધ?'

ઉપનિષદની વાતો

શ્રી રતિલાલ સાં. નાયક

ને એણે આ વાત નહીં છે ઉપનિષદની વાર્તાઓ સનાતન વસ્તુઓ રમેલી, અર્થભરપૂર અને અવનવપૂર્ણ બની રહે છે તેમની યોગિક અદ્વિ અર્થ છે

ઓમાં એક કોણ ?

હા, આખા કાન, મન અને પ્રાણ વચ્ચે એક વખત ચડ્યાચડસી થઈ કે સૈ મા શ્રેષ્ઠ કોણ ?

એક કહે હું શ્રેષ્ઠ ને બીજા કહે હું શ્રેષ્ઠ વાતવાતમા સંવેદ વધી ગયા કન દેવા બધા કે હું શ્રેષ્ઠ, તો જીવ આગળ અગ્નિને બાંધી બેઠો 'ભો જોડી રીતે શ્રેષ્ઠ થઈ જઈશ તો કાનમા આગળી જ દબવી જઈશ' એટલે આખો દોળા જાહીને બગડી જીવ 'ખખ' દર જીવ, ભો જોડી શ્રેષ્ઠ થઈ જઈશને, તે જખખ જ જોઈ જઈશ' આમ નિ લ કઈ ન આવે, એટલે પ્રાણ કહ્યું 'અ બધો સંવેદો ગહેવા દઈ થાય અ પછે પિત પ્રજાપતિ પાસે જઈએ અને એમની પાત્રેથી જ સુકાદો મેળવીએ'

મેને એ સલાહ ગમી ગઈ મ પ્રજા પતિ પાસે આવ્યા અને એમનો અભિપ્રાય માગ્યો

એમણે મનમા વિચાર કર્યો, કે 'ભો હું કોણ શ્રેષ્ઠ છે એ એકદમ કહી દઈશ તો એની શ્રેષ્ઠતા આ યોગને બગાડી નહીં મમબન, માટે એવી યુક્તિ બતાવવા દે કે જેથી કોણ શ્રેષ્ઠ છે એ આપોઆપ જ સ્પષ્ટ થઈ જાય'

તેમણે કહ્યું 'તમાગાંધી જેના આદ્યા જવાથી શરીર તેજવરુનું થઈ જાય અને

આત્મા, પરમાત્મા, જગત, સત્, ધર્મ-તત્ત્વ જ્ઞાનનો એકે વ વિષય ઉપનિષદકાર વણુરપરેડો રાખ્યો નથી આ ગુરુ પ્રશ્નો દેટલા લેણાઈથી, 'ટવી વિગતથી ને મારે તાત્ત્વવાથી ચર્ચવામા આવ્યા છે, છતાં ક્યાય ગુપ્તતા પ્રવેશી નથી, ક્યાય આપણને કંટાળો ઉપજતો નથી, એનું કારણ ઉપનિષદનાંતરી શૈલી છે સવાદમા વાર્તાતત્ત્વ બધવી

બધું કાર્ય ચટકી બધા એને જ મર્વશ્રેષ્ઠ માની લેલો'

આ યુક્તિ મેને ગમી 'ઈ દરેકન મનમા એમ હતું કે મારા વિના શરીરનું કામ જગાંય નહીં ચાલે

હોશિયારી બતવવ જીવ જ પહેલા આગળ આરી અમેય લાઈઈ લડીએ હોએ ત્યારે જીવ જ પહેલા કડવા વેણથી શરૂઆત કરેછેને ? અ જમા વી હોમવતુ કામ જ જીવ નુ, એટલે પ્રથમ શરૂઆત કરીને જીવ શરીર માથી એક વર્ષ માટે છૂટી પડી ગઈ બહાર બીજા બાજુએ વાનુજ દરીદરીને કેલેલા ય પ્રમણુપત લઈ મોટા ઘમઠથી તે એક વર્ષ બાદ પાછી ફરી એના મનમા તો એમ કે બધી ઇંદિયે માગ વિન સૂની પડી હોને ને ચાતક ની પેઠે મારી વાટ બેચા કગતી હોને જઈશ એજ વડીએ હુર્ષથી મારો જયજયકાર કરતો આમ મનમા કુલાતી જીવ પાછી તો ફરી પણ ગેણે કરાધુ હતુ એમાનુ કઈ ન બન્યું, બેલકડ એણે ખેનુ, કે એની ગેરહજરીમા પણ બધી ઇંદિયેનું કામ સગસ રીતે ચાલતુ હતુ એનુ અભિમાન ક્યાંય ઓગળી ગયુ એણે ઇંદિયાને પૂછ્યુ 'માગ વિના તમ કે કામ કેવી રીતે ચાલી શકેયુ ?'

ઇંદિયેએ જવાબ આપ્યો 'એક જોખ હતુ કામ જમ ચારા જ કરે છે એમતાગ-

વિના પણ અમારાં કોઈ વિશેષ કામ ચેકાયું નથી.’

જીલ્લાની તો જીલ્લા સિવાઈ ગઈ. મૂળી થઈને પોતાની હાર સ્વીકારીને એ તો દૂર જઈને બેસી ગઈ.

હવે આંખોને વિચાર થયો, કે ‘જીલ્લા તો જડ છે; અમે એાછી જ કંઈ એવી છીએ. અમારા વગર આંધળું શરીર ફરી જ શું શકે?’ અને એમ વિચારી એ પણ એક વર્ષ માટે શરીરથી અલગ થઈ ગઈ અને દુનિયામાં સુંદર સુંદર દેખાવો બેવામાં લાગી ગઈ. વર્ષ પૂરું થતાં જ એ પાછી ફરી અને આંખ આગળ પોતાના વિજયનાં સ્વપ્ન જોતીજોતી આંખો મલકાતી બધી ઇંદ્રિયોને પૂછવા લાગી: ‘કેમ, અમારા વિના બધું સૂનું પડી ગયું ને?’

તરત ઇંદ્રિયો બોલી બીડી: ‘જરાયે નહીં. એક આંધળાનું કોઈ કામ નથી અટકી પડતું એમ અમારાં પણ કોઈ કામ નથી અટકયું.’

સાંભળતાં જ આંખોની આંખો આશ્ચર્યથી પહોળી થઈ ગઈ. એનાં સ્વપ્ન કયાંય બીડી શ્યાં. પડી ગયેલાં મોંએ એ બાજુએ બેસી ગઈ.

હવે કાનનો વારો આવ્યો. એ પણ શરીર છોડીને એક વર્ષ માટે બહાર નીકળી પડ્યા. દુનિયાની મધુરમધુર વાતો સાંભળવા લાગી ગયા. એક વર્ષમાં એમને કેટલાય બહેરા માણસો મેટી ગયા. એ બધા કાનની શક્તિ વગર પોતાનો બધો જ વ્યવહાર ચલાવતા હતા. એટલે એમને લાગ્યું, કે કદાચ શરીર પણ અમારા વિના આ બહેરાઓની પેઠે પોતાનું કામ તો કરતું જ હશે. છતાં એ બેવા તેઓ વર્ષ કરતાં વહેલા આવ્યા અને બેધું કે એમના જવાથી શરીરને કશી જ રૂકાવટ નથી થઈ એટલે ગૂંધરૂપ બાજુએ બેસી ગયા.

જીલ્લાની જીલ્લા સિવાઈ ગઈ, આંખોની

આંખો પહોળી થઈ ગઈ, કાનના કાન ખૂલી ગયા તોય મનને હજી પોતાની હોશિયારી ખતાવવી હતી; એટલે એ પણ એક વર્ષ માટે શરીર છોડીને પૃથ્વી ઉપર પવનવેગે ભીડીને ચકાવો લેવા લાગ્યું. બે કે ત્રણ ચકાવાઓ લેતી વખતે અનેક નવાં જન્મેલાં બાળકો એને બેવા મળ્યાં. એ બધાં બાળકો મનને ઓળખતાંય નહોતાં અને તોય એમને વ્યવહાર સરસ રીતે ચાલતો હતો. મનના મને સમજી લીધું, કે આ બાળકો પોતાના વ્યવહારમાં સારાનરસા, કાળાગેરા કે ઉચ્ચનીચ કોઈનો ભેદ નથી રાખતાં. મનને તો અભિમાન હતું કે એ શક્તિ જ એની વિશેષતા હતી અને છતાંય એ લક્ષણ બાળકોમાં કયાંય દેખાતાં પણ નહીં ને કામકાજ બધું ચાલ્યા કરતું. રાતાદવસ તેઓ વધતાં પણ ખરાં અને માખાપને સ્વર્ગીય સુખને લહાવો લેવડાવતાં પણ ખરાં. મને એના મનમાં આ વસ્તુનો ખૂબ વિચાર કર્યો અને આખરે પાકેલું કળ ડાળી ઉપરથી પડી જાય એમ એમનું અભિમાન છૂટી પડ્યું. ચૂપચાપ પાછા ફરી મને પોતાની હાર કબૂલી લીધી.

હવે શાણનો વારો આવ્યો. એને હરીફાઈ કરવાની ખાસ ઈચ્છા જ નહોતી, છતાં દરેકે બ્યારે પોતપોતાની શક્તિ ખતાવી હતી તો. એણે પણ પોતાની શક્તિ ખતાવવી એ એને ધર્મ હતો. બે કે એનું મન તો કોઈ વેળા વિશ્વાસ ગુમાવી પાળું બેસતું કે નહું શરીરની લાખા છું, નહું શરીરની સાંભળવાની શક્તિ છું, નહું શરીરની બેવાની શક્તિ છું, કે ન તો હું મન છું, એટલે મીરા વગર જીલ્લા, કાન, આંખ કે મન સાથેના શરીરનું કાર્ય ન. પણ ચેકાય; નાહક વર્ષ લાટકવાનું એ આખરે ધરાજાય જ બેવાનો. છતાં વારો હતો એટલે એ શરીરમાંથી નીકળી પડયો.

આ બાજુ પ્રાણ જતાં જ પાકીની ઇંદ્રિયો-

ને જાણે વિજળીનો આચક્ર લાગ્યો જાણે ઇંદ્રિયોના પ્રાણ ગૂંઘાઈ ગયા જીભ મૂચી ખની ગઈ આખો સફેદ થઈ ગઈ કાન બહેરા પડી ગયા મન ભેમન થઈ ગયું આમ આ ઇંદ્રિયોની બધી શક્તિ ચાલી ગઈ શરીરનું તેજ ચાલ્યું ગયું શરીરનું કામ અટકી પડ્યું ઇંદ્રિયોના મગજ હવે સમજ્યા જીભ હવે સમજી કે એનામા ખોલવાની જે શક્તિ હતી તે પ્રાણની જે શક્તિ હતી કાન હવે સમજ્યા કે એમનામા રહેલી સાલગવની શક્તિ તે પ્રાણની જે શક્તિ હતી આખો હવે સમજી કે એમનામા રહેલી ભેવાની શક્તિ તે પ્રાણની જે શક્તિ હતી મન પણ સમજી ગયું કે એનામા પ્રાણની જે શક્તિ હતી

પ્રાણ તો ક્યારે વર્ષ પૂરુ થાય ને ક્યારે આવે? એના લવના એમની દશા શી થાય? ઇંદ્રિયો તો ભેચન ખનીને ઊપડી મૂળપતિ પાસે, અને કહ્યું 'પિતાજી! પ્રાણજ અમર-મા શ્રેષ્ઠ છે એ અમે સ્વીકારીએ છીએ પ્રાણની શક્તિ અમે યોગીજી છે અમરો અહર કયાય યોગીજી ગયો છે, માટે પ્રાણને જલદીથી પાછો ખેંચાવો, એના વિન અમે નહીં જીવી શકીએ'

ખરેખર, પ્રાણ શ્રેષ્ઠ હતો; કહ્યું કે એ નમ્ર હતો એને એની શક્તિનો અહર નહોતો નમ્રત હમેશા શ્રેષ્ઠ જ છે પેત ની બાતને ગોણ ગણનાર જે સાચી મોટાઈ મેળવી શકે છે

મૂળપતિએ આજ્ઞા કરી અને પ્રાણ પાછો આવ્યો જીભની વાણી ખૂલી આખોને કીડીએ પાછી મળી કાનની બહેરાશ ટળી અને મન પાછું પ્રકૃતિ જન્યુ પ્રાણના નમ્ર હૈયાએ તે આવા વિજયની કલ્પના સુધા નહોતી કરી અને વિજય મળ્યા પછી ય એ કુલાઈ ન ગયે એણે તો એમા ઇંદ્રિયોની સજ્જનતા જે બોઈ એણે કહ્યું પણ ખર, 'તમારી સૌની લક્ષી

લાગણીને લઈને જ મને મોટાઈ આપી ગયા છે' તમે બધા છે અને મોટાઈ આપો છે તેથી જ હું મેટો બન્યો છું'

શરીરનું તેજ પણ આવી ગયું અને એમું ક મકાજ પણ ચાલ્યું થઈ ગયું

પ્રાણ-એટલે કે શક્તિ-ઉપર જે બધા કાર્યોનો આધાર છે શક્તિનો જે વિજય છે. એટલે શક્તિને પ્રસન્ન કરી માસ કરી લેવી બોઈએ અને આલમાનથી અક્રુદ ન થતા નમ્રતાથી એને નિભાવતા શીખવું બોઈએ જ્યાં શક્તિ છે ને જ્યાં નમ્રતા છે ત્યાં સુખ, શાંતિ ને કલ્યાણ છે

વિવા સાધી મળે ?

ભૂચ વરણીના પુત્ર હતા

ભૂચને બ્રહ્મ એટલે શું એ બહુવાનુ મન થયું એટલે તે પેતાના પિતાની પાસે આવ્યા અને પૂછ્યું 'પિતાજી! બ્રહ્મ એ શું છે?'

પુત્રને આટલી નાની વયમાં બ્રહ્મ વિશે બહુવાનુ મન થયું છે એ બોઈ પિતા ખૂબ પુરા થયા, પણ એમણે વિચાર કર્યો બે હું જે એને બ્રહ્મ એટલે શું એ કહી દર્શાવે તો એની મગજમાં બગાળ નહીં ઊતરે માટે એ એની મેળે જે બ્રહ્મને યોગીજી લે એવા ગરેડો જે એને બતાવુ અને એ માટે બ્રહ્મનું એક લક્ષણ એને આપી દઉં કે જેથી અખતગ કરીને એની મેળે જે એ બ્રહ્મનો પૂરો પરિચય મેળવે.

પિતાએ કહ્યું 'વત્સ! હું તને બ્રહ્મનું લક્ષણ બતાવું છું એના ઉપરથી તું બ્રહ્મને યોગી કાઢે એ આખું જગત જેનાથી ઉત્પન્ન થયું છે અને ઉત્પન્ન થઈને જેના આધારે ટકી રહ્યું છે અને અતમા જેનામાં લગી બંધ છે એ મૂળ તત્ત્વ તે બ્રહ્મ, માટે એનો તું વિચાર કર, મનન કર, શોધ કર અને પછી એને સમજી લે'

ભૂચ પિતાને આજ્ઞાધારક પુત્ર હતો. પિતાના વચનોમાં એને શ્રદ્ધા હતી, એટલે એમ

અને સેવાથી પ્રાપ્તનું જ્ઞાન મેળવવા એ તત્પર થયો. જગતનું એણે અવલોકન કરવા માંડ્યું. જાણે એ સંબંધી છાંડા વિચારે અને ખૂબ મનન એ કરવા લાગ્યો. એક જાતનું, માને કે એણે તપ જ કર્યા કર્યું.

આ કંઠણ પરિશ્રમના પરિણામે એને છાંડા મનનને હિરામિ એણે બેયું તો આણું જગત અત્રના આધારે ટકી રહ્યું હોય એમ એને જણાયું; કેમકે પ્રાણીગાત્રનું શરીર અત્રથી જ અન્ય હોય એમ એને જણાયું. વળી એ શરીર અત્રથી જ મોટું થતું હોય અને આખરે પણ પંચમહાભૂતોરથી અત્રમાં જ એ લાગી જતું હોય એમ એણે અનુભવ્યું.

એ સ્વાભાવિક જ હતું કે પ્રથમ તો જડ શરીર જ નજરમાં આવે અને શરીર અત્ર ઉપર આધાર રાખે એ તો દેખીતું છે જ. જગતમાં સર્વત્ર એ જ એવા મળે છે કે આ શરીરને ટકાવી રાખવા માટે એક પ્રાણી બીજા પ્રાણીને ખાઈને જ જીવ્યા કરે છે. સાપ દેડકાને ખાશે ને દેડકા માખીને ખાવાનો પ્રયત્ન કરશે.

એટલે અત્ર એ જ પ્રશ્ન છે એમ ભૂચને લાગ્યું: તોપણ પિતાજી પાસે જઈ પોતાનું જ્ઞાન સાચું છે કે નહીં એ તપાસવું તો બેઈએ જ એવા વિચારથી તે વરણી પાસે ગયો અને કહ્યું: ‘પિતાજી! અધ્યાસ-પૂર્વક વિચાર કરતાંકરતાં મારી સમજમાં તો એમ આવ્યું કે અત્ર જ પ્રશ્ન છે. મને ખતાવો કે મારી સમજ ઠીક છે કે નહીં?’

વરણીએ જવાબ આપ્યો: ‘તપસ્યાથી પ્રશ્ન મેળવ. તપ જ પ્રશ્ન છે.’

એમણે એમ ન કંઈ કે તારી સમજ ખરાબર છે, ન એમ કહ્યું કે એ ખોટી છે. એમણે કેવળ એટલું જ કહ્યું, કે હજી વધારે અભ્યાસ કર; તપ જ પ્રશ્ન છે.

જ્ઞાન મેળવવું, વિદ્યા મેળવવી એ એક

જાતનું કંઠણ તપ જ છે અને વધુ કંઈ પણ પૂછપરછ ન કરતાં પોતાનામાં અપૂર્ણતા હશે એમ માની લઈને ભૂચ ફરી પાછો પ્રશ્નની શોધમાં લાગી ગયો. એણે વિચાર કર્યો: ‘અત્ર સિવાય કોઈને ચાલતું નથી એ ખરું, પણ અત્ર દરતાંય કોઈ મોટું હોવું બેઈએ. કદાચ પ્રાણ જ અત્ર કરતાં મોટો હશે.’ અને પ્રાણ વિશે પાછો એ વધુ અવલોકન અને મનનમાં પડ્યો. એણે બેઈ, કે અત્ર તો જીવતા પ્રાણીને જ જિવાડી શકે છે, મરવાને એ જિવાડી શકે તેમ નથી. જગતની સૌ કોઈ જીવના અસ્તિત્વ માટે પ્રાણ જ જરૂરી છે. પુતાએ પ્રશ્નની શોધખનું જે લક્ષણ ખતાવેલું તે પ્રાણને બિલકુલ બંધબેસતું જણાયું. એણે માની લીધું કે પ્રાણ જ પ્રશ્ન છે.

કેટલાક સમય સુધી ખરાબર નિર્ણય કરીને એ ફરી પાછો પિતા પાસે ગયો ને બોલ્યો: ‘પિતાજી! મેં તપસ્યાથી ફરી ખરાબર વિચાર કર્યો છે અને મને લાગ્યું છે કે પ્રાણ પ્રશ્ન છે તો એ ખરાબર છે કે કેમ?’

વરણીએ જવાબ આપ્યો: ‘તપસ્યાથી પ્રશ્નને સમજવાનો પ્રયત્ન કર; કેમકે તપ જ પ્રશ્ન છે.’

આ વખતે પણ વરણીએ એ તો ન જ કહ્યું કે એની સમજ સાચી હતી કે ખોટી. ભૂચએ તો મનથી જ માની લીધું, કે હજી મારી તારવણી અધૂરી છે, માટે જ પિતાજી વધારે અધ્યાસ કરવા કહી રહ્યા છે.

ફરી પાછો ભૂચ વિચારોના ચક્રાવે ચડ્યો. ખડું વિચાર કરતાં, એને લાગ્યું, કે મનુષ્યનું અસ્તિત્વ પ્રાણ ઉપર આધાર રાખે છે તોપણ એનું ‘ખુ’ કાર્ય તો મનના આધારે જ રહેલું છે. હાથીચાલી શકનાર પ્રાણીઓમાં જો મન જ ન હોય તો એ જીવતાં છતાં માટીના હોંદા સમાન જ છે. મનુષ્યનું મન

એક જૂથ સૂક્ષ્મ શક્તિ છે, મનથી જ આખા જગતની ઉત્પત્તિ થાય છે એ એટલું સૂક્ષ્મ છે કે એની ગતિ સર્વત્ર છે અને જો એ સમજાય કે મન પ્રાણીઓને જ હોય છે તો એ પણ ખોટું છે. પ્રાણીઓની પેઠે વનસ્પતિ વગેરે સ્થાવર પદાર્થોને પણ મન હોય છે એટલા માટે પ્રાણથી પણ મન શ્રેષ્ઠ છે એનાથી જગત ઉત્પન્ન પણ થાય છે અને એનામા લય પણ પામે છે શર-આત્મા આત્મા એકલો હતો, પગલું એકલતા એને ન ફાવી એની ઇચ્છા થઈ, કે હું એકમાથી અનેક બનું અને પોતાની મન-શક્તિથી એણે આખા જગતની ઉત્પત્તિ કરી

આથી બૃહુએ વિચાર્યું કે મન જ બ્રહ્મ છે તે પિતાની પાસે જાય અને જણાવ્યું 'પિતાહ ! હવે સમજાયું કે મન જ બ્રહ્મ છે કેમ બરાબર ને ?'

પિતાએ પહેલાની પેઠે જ કહ્યું 'વત્સ ! તપસ્યાથી બ્રહ્મ મેળવ તપ જ બ્રહ્મ છે'

બૃહુ ધીજી ન શુભાવતા ફરી પાછો વિચારે ચક્ષો મનના ગતિ વાયુના જેવી છે વાયુ જેમ કોઈને તાબેદાર નથી તેમ મન પણ કોઈનું તાબેદાર નથી, એટલે મનની આ સ્થિતિ બરાબર નથી મનને પણ પોતાને ઠેક છે હાવના એક શક્તિ છે અને તે બુદ્ધિ છે. મન ઉપર બુદ્ધિને અકુશ ઘણીવાર અનુભવાય છે, મટે મન કરતા બુદ્ધિ શ્રેષ્ઠ છે બુદ્ધિ મન કરતા સૂક્ષ્મ પણ વધારે છે અને બ્રહ્મનું લક્ષણ બુદ્ધિને મળતું આવે છે માટે બુદ્ધિ જ બ્રહ્મ હોવી જોઈએ

બૃહુએ બરાબર નિર્ણય કરીને પિતાને કહ્યું 'પિતાહ ! અભ્યાસને અતે મને સમજાયું, કે બુદ્ધિ જ બ્રહ્મ છે તો શું એ બરાબર છે ?'

પણ પિત્ર એ તો આટલું જ કહ્યું 'વત્સ ! તપસ્યાથી બ્રહ્મ મેળવ તપ જ બ્રહ્મ છે'

બીજી કોઈ હોત તો કટાણીને બ્રહ્મની શ્રેષ્ઠ જ મૂકી દેત, પણ બૃહુ એવો ન હતો. નાસીપાસ થઈને પણ ફરીફરી પ્રયત્ન કરવા-મા એ આનંદ મણતો હતો. એટલે ફરી પાછો એ વિચારે ચક્ષો અન્નની જરૂરિયાત, પ્રાણનું અસ્તિત્વ, મનનું કાર્ય અને બુદ્ધિનું જ્ઞાન છે કાના માટે ? વિચાર કરતા જવળ મળ્યો આનંદને માટે આનંદ એ જ પ્રાણીમાનનું ધ્યેય છે, એટલું જ નહીં એમનું મૂળ ગરૂપ પણ એ આનંદમાથી જ ઊપજેલું છે દરેકને 'હું છું અને તું' એ લાવનાથી નિર્મળ આનંદ મળે જ છે હું બદલું કરનારી શક્તિ પણ એ જ આનંદને મળે છે હું બહુતાય કોઈ 'હું ન તું' એવો વિચાર તો લાવતું જ નથી કોઈ આત્મિક શુદ્ધ અનંદ એને જીવવા પ્રેરી ગયો છે એ આત્મિક અનંદ જ સિદ્ધ એટલે કે કાયમી છે અને માટે જ એ બ્રહ્મ છે અત્મા સુદ્ધ આનંદ એટલે કે પ્રેમસ્વરૂપ છે એ આત્માનું જેમ વધારે જ્ઞાન થતું જાય છે તેમ હૃદય પણ વધારે પ્રેમમય ને વધારે અનંદમય બનતું જાય છે એ પ્રેમ અથવા આનંદ જ બીજા પ્રાણીઓ સાથેની આપણી એકતા અનુભવારે છે અને અતે એક એવું દિવસ જીવનમાં આવે છે કે વિશ્વમય બની જગતને ચક્ષુની પેઠે પ્રેમ સૂત પિવગવાય છે સ્વાર્થ જતો ગહે છે અને બધામા પોતાની જાત દેખાતા શુદ્ધ આનંદ લઈ શકાય છે જેમ પ્રાણીમા પ્રાણી લાળી એકરૂપ થાય તેમ બધાને અને આદરને આનંદ ત્યારે એકરૂપ બને છે સોજવિલાસ, મનના વિચારો કે બુદ્ધિની કલ્પનાઓમા જ કેવળ આનંદ ગહે તો ત્યાં સુધી આત્મા અને જગતને વિરોધ જ ગહે, અને વિરોધ હોય ત્યાં ઘર્ષણ આવે જ, અને ઘર્ષણથી અશાંતિ પણ જન્મે છતાં એ બધાથી આગળ વધી જગત આથે એક-

રૂપ ખનીએ ત્યારે તો આનંદમય-બ્રહ્મમય, જ થવાય. આત્માનું શુદ્ધ આનંદમય સ્વરૂપ સમજતાં મનુષ્યને જે આનંદ મળે છે એનું જ નામ શુદ્ધ આનંદબ્રહ્મ. એકવાર એ મળી જાય-પછી બુદ્ધિ ભોગવિલાસની સામે થ ન જાય. એ તો આ બ્રહ્મના આનંદમાં જ હીન બને. એ બુદ્ધિનું નામ જ આત્મ-નિષ્ઠ બુદ્ધિ.

ભૂગુની બુદ્ધિ દીર્ઘ તપ અને અભ્યાસ-પૂર્વકના ચિંતનને લઈ આત્મનિષ્ઠ ખની ગઈ અને તેને બ્રહ્મ ઓળખાઈ ગયો.

રસ્તે જતાં ઠેકાણું આવી જાય ને માર્ગ પૂરો થઈ જાય એમ ભૂગુની શોધ પણ પૂરી થઈ ગઈ. પિતાએ હવે સ્મૃતિ આપી દીધી કે એણે જે મેળવ્યું હતું તે ખરાખર હતું.

ભૂશુ બ્રહ્મને સમજી પણ ગયો અને બ્રહ્મમય ખની પણ ગયો.

શ્રમ, શ્રદ્ધા, તપ અને ધીરજથી શું સાધ્ય ન બને ?

x

જનસેવા એ જ પ્રભુસેવા

જનશ્રુતિ નામે એક મોટો કાનવીર હતો. ઠેરઠેર એણે ધર્મશાળાઓ અને સદાજતો ખોલાવેલાં.

એક વખત રાતના બે હાંસ તેના છાપરા ઉપર થઈને જતા હતા, ત્યારે મોસારે ખેસીને વાતો કરવા લાગ્યા.

જનશ્રુતિ બગતો હતો. તેને તેમની વાતોમાં રસ પડ્યો. એક હાંસ બીજા હાંસને કહ્યું : 'હું બાણે છે કે આપણે કેના ઘરના મોસારે બેઠા છીએ ? પેલા ગાડા કને રૈકવ મળ્યો હતો ને તેના જ જેવો આ પણ એક કીર્તિવાન પુરુષ છે. આની કીર્તિ આકાશ કરતાં ય અપાર છે.'

'રૈકવમાં એવું શું હતું ?' બીજા હાંસ

પૂછ્યું.

'રૈકવ જેવો બુદ્ધિશાળી જગતમાં કોઈ નથી. એના જેવો જ્ઞાની તો ભાગ્યે જ કોઈ હશે. એના જેવાં સદ્કર્મી એક આ જન-શ્રુતિએ જ કર્યાં છે.' પહેલા હાંસે જવાબ આપ્યો.

પછી થોડીવાર રહીને બંને હાંસ તો ઊડી ગયા, પણ જનશ્રુતિને સારી રાત ઊંઘ આવી નહીં. એના મનમાં થયું, કે ક્યારે સવાર પડે ને હું એ રૈકવને શોધી કાઢું ને એની પાસે જઈ વિદ્યા મેળવી હું પણ એના જેવો જ્ઞાની બનું કે જેથી આવાં પંખી પણ મારી કીર્તિ ગાય.

આખરે સવાર પડ્યું અને તરત જ એણે ઘરના નોકરને ગાડાવાળા રૈકવની તપાસ માટે મોકલી આપ્યો.

બહુ શોધને અંતે રૈકવ મળી આવ્યો. નોકરે ઘેર આવીને ભાળ આપી.

તરત જ જનશ્રુતિ એની પાસે પહોંચી ગયો. વિદ્યા શીખવા કંઈ ખાલી હાથે જવાય ? એટલે એણે સાથે છસો ગાયો, એક સુવર્ણ-હાર અને રથ એટલું લીધું.

પણ રૈકવને આ ભેટ યોછી લાગી એટલે એણે વિદ્યા ભણાવવાની ના પાડી.

હવે શું થાય ? જનશ્રુતિને તો કોઈ પણ હિસાબે એ વિદ્યા ભણવી હતી. એણે કોઠા વિચાર કર્યો. વિદ્યા શીખવા એવી કંઈ મોંઘી ચીજ એ આપે કે જેથી રૈકવ પ્રસન્ન થાય. છેવટે એ ચીજ એને જડી ગઈ. પોતાને પ્રિયમાં પ્રિય એવી પુત્રી એણે રૈકવને આપવાનો પિયાર કર્યો.

ફરી પાછી એક હજાર ગાયો, સુવર્ણહાર, રથ અને પોતાની પ્રિય પુત્રીને લઈ એણે રૈકવને વિદ્યા શીખવવા વિનંતિ કરી. વિશેષ-માં રૈકવ રહેતો હતો તે ગામ પણ તેને આપવા જણાવ્યું.

‘ પોતાની પ્રિયમા પ્રિય ચીજ વિદ્યાની
આતર સમર્પનાર જનશ્રુતિ ઉપર કેવલ પ્રસન્ન
થયા વિના ગદી જ કેમ શકે ? ’

એણે તરત એને વિદ્ય શાખવી હીધી
એણે કહ્યું ‘ અગ્નિ, સૂર્ય, ચંદ્ર અને પાણી
એ બધા વાયુના સ્વરૂપ છે અને જ્વલા,
આબ, કાન, મન એ બધા પ્રાણના સ્વરૂપ
છે પ્રથમ ચાર જેમ વાયુમાં લળી જાય છે
એમ બાકીના ચાર પ્રાણમાં લળી જાય છે
દેહમાં વાયુ મુખ્ય છે અને ઈન્દ્રિયોમાં પ્રાણ
મુખ્ય છે આને સર્વજ્ઞ નિધા કહે છે વાયુ
અને પ્રાણ એક જ છે શરીરમાં વસેલ
આત્મારૂપી પ્રાણ અને જગતમાં પ્રચલિત
વાયુરૂપી ઈશ્વર એક જ છે સૌને સરખા
માની, એમને જ ઈશ્વર માની એમની જ સેવા
કરવી બોધે છે ’

અને પછી સાચી સેવા કોને કહેવાય,
એ સ બધી એણે એક ઉદાહરણ કહી બતાવ્યું
તે આ પ્રમાણે હતું

સૌનાંક અને અભિપ્રતારી નામે એ ઋષિઓ
હતા તેઓ વાયુદેવના પૂજનમાં હતા એક
વખતે તેઓ જમવાના હાણા ઉપર બેસવાની
તૈયારીમાં હતા, એવામાં એક પ્રજાચારી
એમના આશ્રમના બારણે આવી ઊભો ગઈ
અને યોજનની લિલા માગી

‘ ઋષિઓએ કહ્યું ‘ હવે તને અહીંથી
‘લિલા નહીં માગી શકે ’

ઋષિએ તો પોતાના જેવા જ સૌને માનવા
બોધે એ ને આગળે આવેલાને પાછા ન
કાઠવે બોધે, એમ જતાં આ ઋષિઓએ
આવો જવાબ આપ્યો એટલે પ્રજાચારીએ
ત્યાંથી નુ ખસતા સામે પ્રશ્ન કર્યો ‘ તમે
કયા દેવતાને પૂજો છો ? ’

‘ વાયુદેવને ’ જવાબ મળ્યો

‘ તમને એ ખબર છે કે એ વાયુ સર્વ-
વ્યાપી છે ? ’

‘ હા ’

‘ તો આ યોજન તમે કયા દેવતાને
અર્પણ કરીને જમવા બેઠા છો ? ’ એણે
આગળ પૂછ્યું

‘ કયા દેવતા ? તે નથી અમારા વાયુ-
દેવતાને ! ’

‘ ત્યારે એ વાયુ કે જે સર્વવ્યાપી છે
એ માગના પણ વ્યાપિતો છે ખરો કે નહીં ?
તો પછી મને વાયુદેવતાનું જ એક સ્વરૂપ
ગણી શું તમારે યોજન ન આપવું બોધે ? ’

ઋષિએ તરત સમજી ગયા કે વાયુ
એટલે કે ઈશ્વર બધામાં વસેલો છે અને તેથી
જનસેવા એ જ વાયુ અથવા ઈશ્વરની સાચી
પૂજા છે એમણે પ્રજાચારીને તરત યોજન
માટે બેસાડી દીધો અને એમની આજ
ઉઠાડવા બદલ એને આભાર માન્યો

અતિથિનું સન્માન, સૂચ્યને યોજન,
દરેક પ્રાણી પ્રત્યે આત્મલાવ અને પ્રેમ એ જ
મનુષ્યનું સાચું કર્તવ્ય છે અને એમાં જ
ઈશ્વરની ખરી ભક્તિ છે

x

નિશ્ચયો આધાર શો ?

યાજ્ઞવલ્ક્યઋષિની આ વાત છે

તેઓ જનકગાજની સલામત રાની તરીકે
ખિરાજ્યા હતા સલામત ગાર્ગી નામે એક
વિદ્વધી સ્ત્રી પણ હતી દરેક રાનીએ કંઈનું
કંઈ કહ્યા પછી ગાર્ગીને એક પ્રશ્ન પૂછવાનું
મન થયું એટલે ફરી બોલવા માટે સલા-
મતિની આજ્ઞા લઈને એ બેસી ‘ આપ
સૌની આજ્ઞાથી હવે યાજ્ઞવલ્ક્યજીને બે પ્રશ્ન
પૂછવા માગું છું બો એ બંને પ્રશ્નોનો જવાબ
બગળાં આપશે તો આપણામાંથી કોઈ પણ
એ પ્રજાચારી ઋષિને જીતી નહીં શકે ’

અને પછી યાજ્ઞવલ્ક્ય ઋષિને બોધે એણે
કહ્યું ‘ એક યોદ્ધાની માફક આજે હું તમારા
ઉપર આક્રમણ કરવા માગું છું ’

યાજ્ઞવલ્કયે હસીને જવાબ દીધો: ‘સહે! મારામાં જ્ઞાન હશે તેટલો જવાબ આપીશ ને મુંઝાશિશ ત્યાં ખુશીથી હાર સ્વીકારીશ.’

ગાર્ગીએ પૂછ્યું: ‘યાજ્ઞવલ્કયજી! એમ દેખાય છે કે આ વિશ્વ કોઈના આધારથી લટકી રહ્યું છે તો ખરેખર કોઈ આધાર છે કે નહીં?’

યાજ્ઞવલ્કયે કહ્યું: ‘આકાશ (જેને આપણે આજે ઈશ્વર કહીએ છીએ તે) આ વિશ્વનો આધાર છે. કપડામાં જેમ તાણવાણાના દોરા ગુંથાઈ ગયા હોય છે તેમ આ વિશ્વ આકાશ સાથે જોડાઈ ગયું છે અને એના જ આધારે ટકી રહ્યું છે.’

ગાર્ગીએ ખીએ પ્રશ્ન કર્યો: ‘ઠીક, આકાશથી જો આ વિશ્વ ટકી રહ્યું છે તો આકાશને ટકાવનાર કોણ છે?’

યાજ્ઞવલ્કયે કહ્યું: ‘એ પણ હું તમને સમજાવીશ. આ આકાશ પ્રજ્ઞમાં ચોતપ્રોત છે અને એ પ્રજ્ઞ જ એનો આધાર છે. આ પ્રજ્ઞ ચોટલો વિશાળ છે કે એને કોઈ માપી શકતું નથી. એનું કોઈ રૂપ નથી કે કોઈ રંગ વગર નથી કે જેના યોગથી એક કણ ખીજ કણથી જોડાઈ બધા એવી ભીનાંશ પણ નથી. તે બધાનો આધાર છે અને છતાં એનો કોઈ સાથે સંબંધ નથી. ઇંદ્રિયો જ શક્તિથી ચોતાનું બધું કાર્ય કરે છે તે શક્તિ પ્રજ્ઞની જ છે, પરંતુ પ્રજ્ઞની કોઈ ઇંદ્રિય નથી. તે એક જ કેવળ બધે વિસ્તરેલો છે.

‘હે ગાર્ગી! એ પ્રજ્ઞના શક્તિથી જ સૂર્ય-ચંદ્રને પ્રકાશ મળે છે અને પૂર્વ કે પશ્ચિમ તરફ વહેનારી નદીઓ પ્રવાહ મેળવે છે. દૂકંમાં કહીએ તો આખા વિશ્વના બધા દેવ, માનવ, પશુ, પક્ષી, ધનસ્પતિ લગેરે સૌનું કામ આ પ્રજ્ઞતત્વની શક્તિથી જ ચાલે છે.

પ્રજ્ઞતત્વની શક્તિ જુદીજુદી વહેંચાયેલી નથી અને અદૃશ્ય છે. અધિકારીઓ બધે અધિકાર ચલાવે છે પણ શક્તિ તો રાજાથી જ પ્રેરાયેલી હોય છે. નદીનું, પાણી સ્થળસ્થળે જઈને પાક પકવે છે, પણ મૂળમાં તો બધું એક જ પાણી છે. ખસ એ જ વાત પ્રજ્ઞ સંબંધમાં પણ છે. એ પ્રજ્ઞની સત્તા સિવાય વિશ્વનું એક પાંદડું પણ હાલી શકતું નથી.

‘હે ઋષિકન્યા! જે મનુષ્ય આ અક્ષર-પ્રજ્ઞનું જ્ઞાન પામીને કર્મ કરે છે એનું કર્મ જ સફળ થાય છે. જો આ જ્ઞાન મેળવ્યા પવના વર્તે તો પેલા મીઠાઈવાળા પેટે મીઠાઈ તો ખનાવશે પણ એના ભાગ્યમાં તો કેવળ સુગંધ જ આવશે ને મીઠાઈ તો ખીજ જ ખાશે. કંજુસ જેમ પોતાનું ધન વાંપરી શકતો નથી તેમ આ અક્ષરપ્રજ્ઞનું જ્ઞાન મેળવ્યા વિના મૃત્યુને પામનારનું પણ સમજી લેવું. એવા આ અક્ષરપ્રજ્ઞમાં જ આકાશ ચોતપ્રોત છે.’

ગાર્ગીએ તો કલ્પના પણ નહોતી કરી. કે આવા સરસ જવાબો એને મળશે. યાજ્ઞવલ્કય ચોતાના હરીફ હતા અને આ વંખતે જ્ઞાન ખતાવવામાં વધી ગયા છતાં પણ ગાર્ગીના હૃદયમાં લેશ પણ ઈર્ષ્યા ન જન્મી. એણે હૃદયના પ્રેમપૂર્વક યાજ્ઞવલ્કયની શ્રેષ્ઠતા સ્વીકારી અને આતું સુંદર જ્ઞાન આપવા બદલ મુક્તકંઠે પ્રશંસા પણ કરી. એણે કહ્યું: ‘હે સલાજનો! નમસ્કારયુક્ત ધન્યવાદ દઈને આ પ્રજ્ઞને બાણનાર યાજ્ઞવલ્કયજીથી હાર માની લઈએ તો એમાં આપણી મોટાઈ જ છે; કેમકે આપણામાંથી કોઈ પણ આ ઋષિને જીતી શકે તેમ નથી.’

સાચી મોટાઈ હમેશાં ખીજની મોટાઈ સ્વીકારવામાં જ રહેલી છે.

વનસ્પતિમાં વિચિત્રતા

શ્રી કૃષ્ણકાંત લગાલીઆ

પણ મહત્વ ધ્યાપી હોત? પ્રાણીઓને પોતાના બમણ અને રક્ષણ માટે જેમ કુદરતે અનુકૂળતા કરી આપી છે તેમ વનસ્પતિને માટે પણ રક્ષણ ને પોષણની જવાબદારી કુદરતે રાખી છે અને આપણને જરા વિચિત્ર લાગે એવી રીતે એ કુનિયા ચાલી રહી છે આ લેખમાં વનસ્પતિની થોડાક વિચિત્રતાઓ લેખકે આપી છે.

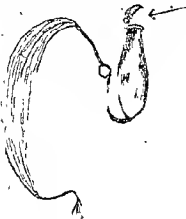
૧. ઘતન વિજ્ઞાન જે પ્રમાણે ગ્રામ્યણુ-શાસ્ત્ર (મ કેમિસ્ટ્રી), પદાર્થવિજ્ઞાન (મ ફિઝિક્સ) કે પ્રાણીશાસ્ત્રમાં આગળ વધ્યું છે અને હજી પણ જે પ્રગતિ કરી રહ્યું છે તે જ પ્રમાણે આ વિજ્ઞાન વનસ્પતિશાસ્ત્રમાં પણ અગળ વધ્યું છે અને હજી પણ વધી ગયું છે એ વનસ્પતિ-શાસ્ત્ર (મ બોટની) વિજ્ઞાનનું મહત્વ જોઈને એક શ્રદ્ધાસ્પદ છે સામાન્ય વ્રત્યજને વનસ્પતિ વિશે ઘણું જ જ્ઞાન ધરાવત હોય છે આનું કારણ એ હોય છે કે તે લે કે ખેતી સાથે એક યા ખીજી ગીતે સંકળાયેલા હોય છે વનસ્પતિનું જ્ઞાન સંપદન કરીને ખેતી તથા અન્ય જીવન દન વગેરે અત્યંતના પ્રયોગ ઉદેશી શકાય છે હિંદુસ્તાન એ ખેતી-પ્રધાન દેશ ગણાય છે અને એ કારણે પણ વનસ્પતિ વિશેનું જ્ઞાન હોય જરૂરી છે અહીં વનસ્પતિશાસ્ત્રની કેટલીક અજાણ્ય વસ્તુઓનો પરિચય કરાવવાનો આશય છે

કેઈ પણ વનસ્પતિશાસ્ત્રના અભ્યાસીને ચોક્કસ રીતે એ વસ્તુ ધ્યાનમાં લેવાની પડે છે કે જે પ્રમાણે પ્રાણીજગત જીવનમય છે, તે જ પ્રમાણે વનસ્પતિજગત પણ જીવનમય છે, ચેતનમય છે સામાન્ય માનવી આ વાત સહેલાઈથી માનવા તૈયાર થતો નથી, પરંતુ નીચે આપેલા કેટલાક દૃષ્ટાંતોથી એટલું

મર જગદીશય દ્ર બમુએ પુરંવાર કર્યું કે માનવીનાં માફક વનસ્પતિ પણ લાગણી અનુભવે છે, એ પણ ચેતનમય છે, ત્યારે જાતના વિજ્ઞાનીઓને પણ આશ્ચર્ય થયું હતું પરંતુ એક રીતે જોઈએ તો વનસ્પતિમાત્રી આ ચેતનાને હિંદુધર્મે તો એક પ્રાચીનૈકાંતિક કાળથી માન્ય કરી છે, નહીં તો વડ, દુલસી, ખીખેલા, દર્બ વગેરેને આપણા જીવનમાં આડે છે

જરૂર લાગશે કે વનસ્પતિમાં પણ જીવન છે, ચેતન છે

લગભગનીના છાંડને દાખલો આ ખિના પુરવાર કરવા માટે ઘણો બાણીતો છે તે છે કેને સ્પર્શ કરતા જ તેના એકેએક પાંદડા ખિડાઈ બધ છે, બહુ માનવીના સ્પર્શથી તે લગભગ મરે છે આ સિવાય ખીજ કેટલાક દૃષ્ટાંત મળે છે કે જે ઉપરથી એમ જ લાગે કે આ કોઈ સર્વા નહીં પણ કલિપત દૃષ્ટાંતો હશે કેટલાએક છાંડવાઓ જીવજતુ માનીને તેના ઉપર પોતાના પોષણનું કાર્ય કરે છે આ છાંડવાઓ અનેક રીતે જીવજતુ પકડે છે અને આ ગીતે પોતાનું પોષકતત્વ પ્રાપ્ત કરે છે જીવજતુઓના નરમ અવયવો આ છાંડવાઓ ચૂસી લે છે આ પ્રકારના વનસ્પતિ ઘાડાં જગદીશ સિવાય અન્ય સ્વભાવે જીવ મળતી નથી જીવત પ્રાણીઓને પોતાનો ખોરાક ખનાવી જીવનારા આવા યાગ પ્રકારના છાંડ છે આવા એક છાંડને પીચરના છાંડ (Pitcher's Plant) કહે છે આ છાંડના પાંદડાને છેક ઉપરનો ભાગ નાની લોટી જેવો હોય છે અને એના ખુલ્લા ભાગ ઉપર નીચે આકૃતિ ૧માં દર્શાવ્યા પ્રમાણે એક નાનું ઢાંકણ હોય છે આ ઢાંકણ સુદૃઢ, રંગ ખેરગી અને વિલુપિત હોય છે આમ આ ઢાંકણ આકર્ષક બને છે આ ઉપરાંત

આકૃતિ ૧

સામાન્ય ફૂલોની માફક આ ઘોટી જેવા લાગના મુખદ્વાર આગળ મધચોટલાં કેટલાંક અંગ (જે. હની બ્લેન્ડસ) રહેલાં હોય છે. આથી નાનાં ફૂલોં આદિ જીવજંતુઓ આકર્ષાય છે. આ જીવજંતુ ઘોટી જેવા લાગના ખુલ્લા દ્વારથી પ્રવેશ કરે છે. અંદર ઉંદરના પાંજરામાં જે પ્રકારની રચના હોય છે એ પ્રકારની રચના આવેલી હોય છે. એની અંદર લાંબા, સુવાળા અને અભિયાળા વાળ હોય છે. આ પ્રકારના વાળ ઘોટીના તળિયાના લાંબ તરફ જવામાં સગવડ કરી આપે એમ ગોઠવેલા હોય છે; પરંતુ તળિયે ગયા પછી ઉપર આવતાં અટકાવે છે. છેક તળિયે પાણી જેવું પ્રવાહી હોય છે. એકવાર અંદર પ્રવેશી જંતુ અંતે આ પ્રવાહીમાં પડે છે અને મરણને શરૂ થાય છે. આ, પ્રવાહીમાં કેટલાંક પાચક રાસાયણિક તત્ત્વો આવેલાં હોય છે, જે શિકાર બનેલા જંતુના શરીરમાંથી પોષક તત્ત્વો ચૂસી લે છે અને પરિણામે છાંડને પોષણ આપે છે. સનક્યુ (Sundew), વિનસની ફ્લાય ટ્રેપ (Venus's fly trap)

અને બ્લેડરવર્ટ (Bladderwort) એ નામનાં વંશુ છોડો પણ જુદીજુદી રીતે જીવજંતુ પકડે છે અને તે ઉપર પોતાનો જીવનનિર્વીહ કરે છે.

એક એવો વંશુ છોડ છે કે જે સ્વયંવિકાર કરી શકે છે! ગન ફાવે ત્યાં ફરી શકે છે! એ વનસ્પતિને કોઈ પણ પ્રકારનાં સ્થાયી મૂળ જ નથી. જે જમીનમાં બંધ છે ત્યાંથી તે પોષણ પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

સૂરજમુખીનું ફૂલ સૂર્યની સાથેસાથે દિશા બદલે છે એ, તે સૌ કોઈ બાંહે છે. લગભગ બધાં જ વૃક્ષનાં પાંદડાં રાત્રિના સમય દરમિયાન સુષુપ્ત દશા પ્રાપ્ત કરે છે.

આ સર્વ દૃષ્ટાંતો વનસ્પતિ જીવંત છે, ચેતનમય છે, એમ પુરવાર કરે છે.

અત્રે વનસ્પતિ વર્ષે કેટલીક પ્રચલિત ગેરસમજૂતો છે તે સ્પષ્ટ કરવાની પણ જરૂર છે. સામાન્ય રીતે ઘણી વસ્તુઓને મૂળ નથી, પણ એ મૂળ તરીકે ગણાતી જણાય છે. આકું, હળદર, ખટાકા, સૂરણ, અંબળી, ફૂંગળી અને લસણ; આ સર્વ મૂળ નથી. વાસ્તવિક રીતે એ છાંડનું થઈ કે શાખા છે. આ થઈ કે શાખા પોષક તત્ત્વોને સંગ્રહ કરે છે. આથી તે ફૂલી ગયેલી અને મૂળિયા જેવી બને છે. ઉપરની સર્વ વસ્તુ જમીનની અંદર થતી હોવાથી આ ગેરસમજ થાય છે.

સૂરજમુખીનાં છાંડની ટોચે દેખાતું મોટું આકર્ષક ફૂલ એ સાચું જ એક ફૂલ નથી પરંતુ બે પ્રકારનાં અનેક ફૂલોનો એક સમૂહ (Indiflorescence) છે. તેની ગોળ ફરતી દેખાતી એકએક પાંખડી એ એકએક ફૂલ (Ray florets) છે. વચ્ચે ગોળ ચકરડી જેવા લાગમાં દેખાતાં મોટા તંતુઓ પણ એકએક ફૂલ (Wise florets) છે. આ વચ્ચે ગોળ ચકરડી જેવા લાગમાં દેખાતાં

દુર્જળ ખેતી.

શ્રી ઉમેદભાઈ મથુરદાસ ડામોર

વરસાદ, પ્રવાય, ખાતર ને કુશળ મહેનત, સફળ ખેતી માટેના આ હપથોગી અંગે છે તેમા વરસાદ તો છે ખેતી ને ખેડૂતનો પ્રાણ શૂન્ય થવા કદાચ પ્રદેશો છે, ન્યા ઝડુ જ થોડા ઇચ પાણી પડતુ હોય, તેવા ગથોએ પાણીનો દુર્વ્યથ અડકાની વવારેમા વધારે કાપત કંઈ રીતે થઈ શકે તે અહીં દેશમા બતાવાયુ છે

૦/ પ્રદેશમા પડરથી વીસ જ ઇચ વરસાદ પડવાથી થોડા સમય માટે જ પાણી મળે છે, તેવા પ્રદેશો માટે પડેલા વરસાદનુ પાણી સઘરી રાખી એછા વરસાદે

મારી ખેતી કાવાની કિંચ ને દુર્જળ ખેતી કહેવામા આવે છે

આ વ વરસાદવાળા પ્રદેશો આપણા મુખર્ષી ઈલાકામા પણ છે અહમદનગર, પૂના, ચત રા

અસખ્ય મોટા તતુઓને સીકેસર, પુકેસર, વજ્ર અને અડાશય વગેરે કૂલનાં અગત્યના અંગો હોય છે ખારીકાઈથી ખેતી આ તતુઓ અતિ ખારીક કૂલ જેવા જ દેખાશે (આકૃતિ ૨)

કૂળ પણ એક પ્રકારની વનસ્પતિ છે; એ ઘણી થી અજાણુ છે

હયેગિયા થોડ (આકૃતિ ૩) નો કાંઈ અને બાડો પાદડા જેવો દેખતો લાગ એ પાદડુ નથી, પરંતુ પાદડા જેવુ રૂપ ધારણ કરેલુ થઈ જ છે તેના ઉપર, ગહેલા ઝીણ કાટા જેવ લાગ એ તેના પાદડા છે

આકૃતિ ૨

ખ ધાણેલા પાણી ઉપર દેખાતી લીલ તેમ જ લાંબા સમય સુધી સાચવી ગળેલ રોટલી કે મુરખા ઉપર ખાગી જતી સફેદ

નિર્લવ, જડને મામૂલી લાગતી વનસ્પતિ- સહિમા પણ કુદરતે કેવી ચેતના મૂકી છે!

આકૃતિ ૩

અને શોલાપુર જિલ્લાના પ્રદેશો એવા છે, કે ત્યાં દસથી પંદર ઈંચ જ વરસાદ પડે છે. આપણા ગુજરાતમાં પણ અમદાવાદ અને ખેડા જિલ્લામાં ઘણાખરો પ્રદેશ એ પ્રકારનો છે. જે આવા પ્રદેશોમાં ખેતી કરવી હોય તો, વરસાદના પાણીનો વ્યય થતો અટકાવવો બેઠકો. અને એ માટે પાણીનો વ્યય કેવી રીતે થાય છે તે પ્રથમ બાણી લઈએ.

(૧) જમીન ઉપરથી વહી જતું પાણી.

(૨) જમીનમાંથી વરાળરૂપે ઊડી જતું પાણી.

(૩) નીંદામંશુના છાંડ મારફત ચુસાઈ જતું પાણી.

(૪) જમીનમાં નીચે ઊતરી જતું પાણી.

(૫) પાંદડાં મારફત ઊડી જતું પાણી.

આ ક્રિયા કેવી રીતે અટકાવી શકાય તે હવે ક્રમવાર બેઠકો.

(૧) જે વરસાદનું પાણી જમીન ઉપરથી વહી જાય છે તે જમીનની જાત તથા સ્થિતિ પર આધાર રાખે છે. જમીન પરથી પાણી વહી જવાથી ફક્ત પાણીનો જ વ્યય થતો નથી; પરંતુ તે સાથે જમીનનું ધોવાણ પણ થાય છે. એટલે જમીનમાંનાં પોષકતત્ત્વો તથા કાંપ પણ પાણી સાથે તણાઈ જાય છે. આ પ્રમાણે પાણીના વ્યય દ્વારા જમીનમાં નુકસાન વધારે થાય છે. આંવાથી બચવા માટે ચોગ્ય જગ્યાએ બંધ બાંધવા બેઠકો અને બની શકે તો ઊનાળામાં ઊંડી ખેડ કરી રાખી મૂકવી બેઠકો. આ ખેડ ઢાળ(જમીન)ની ઊલટી બાજુએ કરવી. ઢાળલા તરીકે કોઈક ખેતરનો ઢાળ ઉતર-દક્ષિણ છે તો તેની ખેડ પૂર્વ-પશ્ચિમની કરવી બેઠકો.

(૨) દુર્બળ પ્રદેશમાં ખેતી કરવા માટે

જમીનમાંથી વરાળરૂપે જે પાણી વહી જતું હોય તેને અટકાવવા તરફ જેમ ખર્ચ તેમ વધુ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. જ્યારે વરસાદ ખેંચાય ત્યારે તુલમાં વારંવાર પાછલી ખેડ કરવાથી વરાળરૂપે ઊડી જતું પાણી એણું ઊડી જાય છે; કારણકે કેશાકર્ષણનો સંબંધ ઉપલા લાગ ઉપરથી તૂટી જાય છે અને તૂટેલો સંબંધ વારંવાર જળવાય માટે વારંવાર ખેડ કરવાથી જમીનમાં ભેજ સારી ટકી શકે છે. દુર્બળ ખેતી કરવા માટે આ કાર્ય અગત્યનું છે.

(૩) દુર્બળ ખેતી કરવામાં નીંદામણનો નાશ કરવો બેઠકો; કારણકે નીંદામણને છાંડ પાણીનો જેટલો ઉપયોગ કરે છે તેટલી જ પાણીની ખોટ તુલને પડે છે; માટે જેમ બને તેમ પાછલી ખેડ કર્યા પછી ચાલીમાં અથવા છાંડની આબુખાબુ જેટલા નીંદામણના છાંડ હોય તેટલા નીંદા કાઢવા અને ખેતર સાફ કરવું. નીંદામણને પાણી ન ફેંટાં કમ્પોસ્ટ કરવાથી તેનું ખાતર બની શકે.

(૪) જમીનમાં ખાતરપૂર્વે જેટલા પ્રમાણમાં નાખ્યો હોય, તેટલા પ્રમાણમાં સોંદ્રિય પદાર્થો; ઉમેરો કરવાથી પાણી ધારણ કરવાની શક્તિ વધે છે.

(૫) દુર્બળ ખેતી કરવા માટે આપણે જે તુલ કરીએ અને તે તુલ આસમાં વધારે હોય તો બે છાંડ વચ્ચે અંતર રાખી વચલા છાંડો ઊખેડી નાખવા; આથી ખેતરમાં છાંડવાનું પ્રમાણ એણું થાય છે અને ખીજ છાંડવા પાણીનો ઉપયોગ કરી લે છે.

આ પ્રમાણે દુર્બળ ખેતી કરવાથી એછા વરસાદના પાણીએ ખેડતો તુલ સારી રીતે પકવી શકશે.

સ્વાતિથિંદુ

શ્રી મોહિનીયદ્ર

૧/૦ શ્રી સરિતા છે સાગર પ્રતિ સગિતા-
ની જતિ સ્વાભાવિક છે વ્યજિગત

* જનન ક્ષણજીવી છે આત્મા સગિતા
છે, પદ્મ તમા આગર છે અગિતિ મ ગરમા
લગી જાય એને લે કો શા માટે મૃત્યુ ઠહેલા
હશે ? એ તો પ્રકૃતિપુરુષનો એક મિલનોત્તમવ
છે કોકો શા માટે એ મ ગલ મહોત્તમવના
પ્રેરક પ્રસંગ ઉપર આસુ ઢાળતા હશે ?

* સમસ્ત જગતના અસ્તિત્વ પાછળ અવિ-
રત ઉદય અને કર્મનો શુભ સંદેશ ગહેલો
છે તો અ પૃથ્વી ઉપરનો માનવી ખે હ થ
ભડી બેસી રહે એ કેમ પાલવે ? પહેલા
નખરનો પાખી તથા ખૂની જે બીજના જીવન
જૂન દરે છે એ નવી, પગ તુ અન્ન જગત-
ના સર્જન પાછળ ગહેલ અવિશ્રાત અને
એધ્યાગ કર્મ અને ઉદયના સૂક્ષ્મ સંદેશાનું
જૂન કરી આજસમા જિંદગી પૂરી કરે છે તે છે

* પ્રાણનાથ ! તુ સરોવર છે, મને તાર
કમળ ખનાવ

તુ સરિતા છે, મને તાર જળખિંદુ ખનાવ
તુ મળી છે, મને તાર કૂલ ખનાવ
તુ સાગર છે, મને તાર મોતી ખનાવ

* આયુષ્ય એ પોલી વાસળી જેવું છે
તેમાથી જેવો સૂર કાઢીએ તેવો નીકળે

* સિદ્ધિ કાઈ વિગ્ધને જ વરેલી હોય છે
અ કી પુરુષાર્થ તે સો કાઈ કરી શકે છે

પુરુષાર્થ એ સાચો પારસમાણ છે, જ્યારે
સિદ્ધિ સોને મહેલી સ્ત્રી છે

* પ્રભ તના પાલસૂજના આજા શ્વેતગર્વ
કિન્થો મગ જનનશ્રેયમા પ્રસંગમા માટે
છે, ત્યારે મને ખખગ પડે છે કે મારો ઉદય
કાલ હવે શરૂ થઈ ચૂક્યો છે

* રત્નિ પડી અને હું બીધી ગયો, મવાગ
પડી અને હું બગ્યો, વેળા થઈ ને મે કામ
શરૂ કર્યું

અ ત્રણે વખત ઈશ્વરી દરબાર-આકાશ
માથી એકનો એક જ ચેતન્યધ્વનિ નીકળતો
હતો, તેના સૂક્ષ્મ સમયયત્રમાથી એક જ
સૂરના ટકોગ બજી ગયા હતા

* નાથ ! એ પુણ્યવડીએ-જ્યારે આકાશ
માથી તરો પૃથ્વી પર ખરી પડે છે, ત્યારે
એ મહાન તપસ્વી સતત જીવનતેજ
ઘડીકે ઝળકી પૃથ્વીમા લીન થઈ જાય છે

શુ અમારુ પાપ એ તાગ મોકલેલ
સતપુરુષના પુણ્યતેજ કરતા વધી પડે છે
કે જેથી કરીને અમ રૂા પાખપુજમા તેનું
સનાતન તેજ હમેશ માટે લય પામી જાય છે

* પ્રકૃતિના ખસૂર સૂરની સારંગી વગાડતાં
મારી અગુલિયો કપે છે, પગ ધૂંકે છે
અતર ધડકે છે અને મારો આત્મા મ
પોકારીયે કારી ઠહી ગયો છે

‘આજ મારો આત્મા નાશ પામ્યો છે,
મારુ અસ્તિત્વ લય પામ્યું છે’

હિસ્ટરિય.

ડૉ. નાથાલાલ જે. દવે.

વગેરે વળગ્યાં હોવાનો ભ્રમ રાખવાથી તેનો જખાય તો ક્યાંથી થાય, બિચકું આ વૃત્તિ તો પરિસ્થિતિને બેઠાબૂ બનાવી દે છે. દરદીની યોગ્ય માવજત થવી જોઈએ. સહાનુભૂતિપૂર્વકની દવા થવી જોઈએ. આ વ્યાધિને લગતા કેટલાક મુદ્દાઓની લેખકે અહીં છણાવટ કરી છે.

૧. પણા આધુનિક સમાજમાં આ રોગ એટલો સામાન્ય થઈ પડ્યો છે, કે ગામડાંની આપણી સ્ત્રીઓ પણ આ રોગનું નામ બંધે છે; એ ઉપરથી આ રોગની વ્યાપકતાનો સહેલે ખ્યાલ આવી જાય છે. આ રોગ સ્ત્રીઓ તેમ જ પુરુષો અને લાગુ પડી આવે છે, તોપણ ખાસ કરીને સ્ત્રીઓમાં આ રોગનું પ્રમાણ વધારે જોવામાં આવે છે.

હિસ્ટરિયા એ એક માનસિક વ્યાધિ છે અને તે અમુક જ કારણોથી થાય છે એવું નથી. એનું કંઈ ચોક્કસ કારણ હજી સુધી સમજાવું નથી, પણ અનુભવ પ્રમાણે નીચે દર્શાવેલ કારણોથી આ વ્યાધિ લાગુ પડે છે: આ વ્યાધિ સ્ત્રીઓમાં વિશેષ જોવામાં આવે છે. તેમાં ખાસ કરીને યુવાન સ્ત્રીઓ, બાળવિધવાઓ તથા મોટી ઉંમર સુધી અભ્યાસ કરનારી સ્ત્રીઓ મુખ્ય હોય છે. જેમની ઈચ્છાઓ તથા આકાંક્ષાઓ આપણા સમાજ-માં રૂઢિઓના પાપે દબાયેલી-ઠગડાયેલી રહેતી હોય તેવી સ્ત્રીઓ આ રોગની ભોગ વધારે બને છે. કેટલીક સ્ત્રીઓને પતિ તરફથી અગર તો સાસરિયા પક્ષ તરફથી વધારે માનસિક ત્રાસ સહન કરવો પડતો હોય, તેવી સ્ત્રીઓ તથા વધ્યા સ્ત્રીઓને ખાસ કરીને પુત્રની ઇચ્છાવાળી સ્ત્રીઓને આ

હિસ્ટરિયાનો માનસિક વ્યાધિ અનૈક કુટુંબોને કદ આપી રહ્યો છે. પુરુષો કરતાં સ્ત્રીઓ આનો વિશેષ પ્રમાણમાં ભોગ બનેલી હોય છે. અવૃક્ષ ઇચ્છાઓ, ચિંતા, ધરના અંધડાઓ, લીન પુરુષણ, કળાજ્યાત, ફરજિયાત દમન: જનસમાજમાં 'ફીટ' તરીકે જોખખાતા વ્યાધિનાં આ છે મુખ્ય કારણો. આનો ભોગ બનેલ વ્યક્તિ પર ભૂત, ડાકણ, ઝોડ

રોગ વધારે થતો જોવામાં આવે છે. બાળ-વિધવાઓ જેમને સમાજના રિવાજ મુજબ ફરજિયાત વૈધવ્ય પાળવું પડતું હોય અને બધી ઇચ્છાઓને પરાણે અંકુશમાં રાખવી પડતી હોય તેવી સ્ત્રીઓને પણ આ રોગ વધારે જોવામાં આવે છે.

એકવાર વ્યાધિ શરૂ થયા પછી ઉત્તરોત્તર તે વધતો જ જાય છે. ક્યારેક સર્ગાવહાલાંઓની ઉપચાર કરવાની ખોટી પદ્ધતિઓથી વ્યાધિ મટવાને બદલે વધતો જાય છે. અણસમજી મણસો આને ભૂતનો તથા ઝોડ-અપટનો વૃજગાડ માની ખેંસે છે અને ખોટી રીતે જતરમતર કરનારાઓ તથા ભૂવાલામા વગેરેના આશરો લે છે, જેને લીધે દરદી બિચારો હેરાનપ્રદેશાન થઈ જાય છે અને ઇચ્છે છે કે આના કરતાં મોત આવે તો વધારે સારું. આપણા સમાજમાં હજી પણ દોરા, ધાગા અને ભૂવા વગેરેમાં માનનારો વર્ગ છે; તે પણ પાછા દરદીના કુટુંબના વરીલો હોય છે. ઇચ્છા-અનિચ્છાએ પણ દરદીએ જેમને માન આપવું પડે છે. પરિણામે દરદીનો ભોગ લેવાય છે. આવા દાખલાઓ આપણા સમાજમાં રોજના સંકટોની સંખ્યામાં થતા જોવામાં આવે છે. આને માટે હાલના સમાજના શિક્ષિત યુવાનવર્ગે પગલાં લેવાની ખાસ જરૂર છે.

શરીરના અવયવોની જે ચતાણુ આ રોગનું મુખ્ય લક્ષણ છે આપણા 'લેકેટામા' અને 'ફીટ આવી' એમ કહેવાય છે ફીટ એ અગ્રેજી નામ છે, છતાં પણ આપણા લેકેટામાં તે શબ્દ વણે બધો પ્રચલિત થયો છે આ ફીટ ખીજ માણસો આસપાસ હોય ત્યારે વધારે આવે છે હાથ, પગને આણુ શરીર ખૂબ જ તગ થઈ જાય છે કેટલાક દગ્દીઓ ખૂબ પાટે છે, તો કેટલાક રડવા માંડે છે આવે વખતે શરીરની જે ચતાણુ એટલું તે સખત ભેર હેય છે કે ખીજ માણસોથી તે કાખમા ગાખવું મુશ્કેલ થઈ પડે છે દેખ વમા દગ્દીઓ સાવ સમાન્ય ખાધા-વાળી લાગે છે, પણ જ્યારે વ્યાધિ પૂર્ણ સ્વરૂપ પકડે છે ત્યારે તાણુમા સખત ભેર આવી જાય છે કેટલાક દગ્દીઓને દાંત દોડે પડી જાય છે અને મોઢું ખોલતા જ નથી; અને તેઓ એટલા કૂફરડા મારે છે કે સંધ્યે માણસ તો ડરી જ જાય એવે વખતે એવો તો ભયંકર દેખાવ થઈ જાય છે, કે અજ્ઞાન માણસો તો સાચે જ આને વળગાડ જ કહે એમા જગાથે શકા નહીં જ્યારે વાસ્તવિક રીતે તો આ હિન્દિસ્થિયાનું દગ્દ જ હોય છે

અવી ફીટ અવાગનવાન આવ્યા કરે છે કેટલાકને મહિનામા ખેત્રણુ વખત નિયમિત આવી જાય છે તો કેટલાકને ઇપગાઉપરી આવે છે તાણુ આવી ગયા પછી દરદી સાવ બેહોશ થઈ જાય છે અને ખૂબ જ રડે છે, કાગ્જુકે તાપુથી જે પત્રિશ્રમ પકડો હોય છે તેથી શરીર બહુ જ કળતર થાય છે અને અગેજ દુખવા આવે છે કેટલાક દગ્દીઓને તણુ આવતા પહેલા અગર તો પછી છાતીમા ડચ્છરો ચડ્યો હોય એવું ભરેભારે લાગે છે પેડુમા દુખાવો થઈ આવે છે આ બધા ચિહ્નો થઈ ગયા પછી દરોને કઈક ગહેત જેવું લાગે છે પોતાની વ્યથા જે દખાથેલી

રહે છે તે આ ફીટ દ્વારા બહાર લાવે છે જેમ આપણું કઈ ચોકથી મન વ્યગ્ર રહેતું હોય અને જેમ ખીજ માણસ પાસે જ્યારે દિલ ખોલીને ગડી લઈએ છીએ ત્યારે આપણને મનમા શાંતિ વળે છે તેવો જ આ પ્રકાર છે અપણે અમુક પ્રસંગ માટે રડી જ લેવું પડે છે જ્યારે આવા દગ્દીઓને જિંદગીમા કાયમનું દુખ હોય છે એટલે આ રોગરૂપે થઈ જાય છે અને જિંદગી સુધી શેષવું પડે છે

કેટલાક દગ્દીઓ શરૂઆતમા જ રડવા માંડે છે અને પછી તાણુ શરૂ થાય છે અને કેટલાક તો હસે તો હસવ જ માંડે છે !

આ વ્યાધિ થવાના અમુક સામાન્ય કારણો તો અગાઉ આપણે જોઈ ગયા છીએ, છતાં પણ આ વ્યાધિ થવામા કેટલાક ખાસ કારણો સહાયકૂત બને છે જેમનું જીવન મોજ-શેખવાણુ હોય અને કઈ પણ કમકાજ વગરનું બેઠાડુ હોય તે પણ વ્યાધિ થવામા મદદ કરે છે કેટલીક યુવાન સ્ત્રીઓ અગર કન્યાએ જેમને ફગજિયાત પ્રદાયર્થ પાળવું પડતું હોય અને તે પણ આવા જમાનામા જ્યાં ડગલે ને પગલે શ્રુગાગ્રુજ વાતાવરણ છે-તેમને આ રોગ લાગુ પડે છે નાટક, સિનેમા તથા શ્રુગાગિક નવલકથાઓ પણ આ વ્યાધિ થવામા અગ્રલાગ ભજવે છે કેટલીક યુવાન સ્ત્રીઓ ફગજિયાત પ્રદાયર્થને પરિણામે હસ્તદોષની ખરાબ કુટોવોની ભોગ થઈ પડેલી હોય છે, અને તેથી પરિણામે પાડરોગ થઈ આવે છે લોહી ફિક્કું પડી જાય છે છૂખ લાગતી નથી અગ્ર પાયન થતું નથી પત્રિશ્રુમે શરીર સાવ નખણું પડી જાય છે અવી સ્ત્રીદગ્દીઓ અત્યારે ઘણી બેવામા આવે છે કેટલીક સ્ત્રીદરદીઓને અટકાવ સાફ આવતો નથી અગર અનિયમિત આવતો હોય છે અથવા તો બંધ

હોય છે, તે લોકોને પણ આ વ્યાધિ થાય છે. તે સિવાય કબજિયાત, ચિડિયો સ્વભાવ, હસ્તદોષ, કોઈ પ્રકારની માનસિક ચિંતા, ખીક, શોક, લગ્નમાં થતા કળેડા, પેટના ફૂની વગેરે હિસ્ટિરિયા થવાનાં મુખ્ય કારણો છે.

આ વ્યાધિના ઉપચાર માટે કોઈ ખાસ અનુસવી વૃદ્ધ ચિકિત્સકની સલાહ લેવી, તેમજ ઘરના વડીલોએ પણ કોઈ પણ જાતના વહેગના વમળમાં ન પડતાં દરદીની સંપૂર્ણ હકીકતથી વાકેફ થવું. દરદીને અથથી તે છતિ સુધી શાંતિથી સાંભળવો. તેમાંથી ઘણું બાણવાનું મળશે. નમ્રતા અને પ્રેમથી દરદીને પહેલા વિશ્વાસમાં લેવો જરૂરી છે. જ્યાંસુધી દરદીના માનસિક ક્લેશ, શોક અગર ખીક શાંત નહીં થાય ત્યાંસુધી જમે તેવી સારી દવાઓ કરશે તો તે નકામી છે; એટલે સૌથી પ્રથમ તો દરદીને સંપૂર્ણ વિશ્વાસમાં લઈ તેની બધી હકીકત શાંતિથી સાંભળવી અને તે પ્રમાણે દરદીના વડાલોને વર્તવા સલાહસૂચના આપવી.

આપણા સમાજમાં ઘણી જગ્યાએ અવિ-સક્ષા કુટુંબોમાં ગરીબ બિચારી વહુઓને સાસુ, નણંદ તથા જેઠાણી વગેરેનો ખૂબ જ ત્રાસ હોય છે. ભણેલી છોકરીઓને ગામઠાનો બાથક પતિ અથવા તો ભણેલ છોકરાને ગામઠાની અસંસ્કારી પત્ની મળવાથી થતાં કળેડાં પણ સ્ત્રીઓનો ભવજ ખગાડી નાખે છે અને ઘરના વડીલોના ત્રાસ તરફ દરદી સ્ત્રીનો પતિ બિલકુલ ધ્યાન આપતો નથી. આ જાતની સ્થિતિમાં દરદીના પતિ તેમજ વડીલોને પોતાનું વર્તન સુધારવા સખત સૂચના આપવી જોઈ એ અને માથાણુ વર્તનથી દરદીની સ્થિતિમાં તથા જ સુધારો થઈ જશે.

કેટલીક સ્ત્રીઓને કબજિયાત સખત હોય છે, જેનું મુખ્ય કારણ કુદરતી હાજતે જવાની આજસનું પરિણામ હોય છે. તેવાંઓએ

સાધારણ દસ્ત આવે તેવી દવાઓ—જેવી કે ત્રિકુળા, એરંડિયું વગેરે નિયમિત લેવાં જોઈ એ. જેમને માસિક અટકાવ બહુખરે સાફ ન આવે, હોય, તેમને નિયમિત રીતે સાફ ખુલાસાથી અટકાવ આવે તેવી દવાઓ આપવી. જેમાંની એક નીચે પ્રમાણેની ગોળી ઘણી સારી છે :

એળિયો, હીરાકસી, લોહસસ્મ, તજ, લવિંગ અને હિંગ; આ ચીજો સમભાગે લઈ તેનું ખારીક ચાણું કરી, કુવારના રસમાં તેની ચણા જેવડી ગોળીઓ બનાવવી. આમાંથી રાજની ત્રણચાર ગોળીઓ આખા દિવસમાં લેવી. આ ગોળીઓ તૈયાર પણ મળે છે. તેને અંગ્રેજીમાં પીલ એલોઅ એટ ફેરી (Pil aloes et ferri) કહે છે. અને કેશી વૈદકમાં રજે-દોષહરવટી કહે છે. આના સેવનથી માસિક સાફ અને નિયમિત થઈ જશે. સાથે કુમારીઆ-સવ અગર તો દ્રાક્ષાસવ બે બે ચૌસ લેવો. તે સિવાય તાંબુનું જોર નરમ પડે તેવી દવાઓ પણ આપવી જરૂરી છે; તેમાંની આ દવાઓ સારી છે: જટામાંસી તો. ૧, ખોરાસાની અજોમો વાલ ૨ અને આસંધ તો. ૧ આ ત્રણેનો ઉકાળો હંમેશાં મધની સાથે આપવાથી જોયતાણુ નરમ પડે છે. અંગ્રેજી દવા આ માટે તૈયાર મળે છે, જેને ધલીકઝીર બ્રોમો વેલેરીએનટ કંપાઉન્ડ (Elixir Bromo Val-erianate Compound) કહે છે. આમાંથી એક એક ચમચી દિવસમાં બે ત્રણ વખત લેવું. આ બધી દવાઓ શ્રદ્ધાથી લાંબા વખત લેવાથી અવશ્ય ફાયદો થશે.

તાણુ ચાણુ હોય ત્યારે એમોનિયા અગર સ્મેલિંગ સોલ્ટ સંવાડવાથી તાણુ નરમ પડે છે. કળી ચૂનો અને નવસાર ભેગા કરી સંવાડવામાં આવે તો પણ તાણુ નરમ પડે છે. કેટલાક અરીઠાના પાણીનાં ટીપાં પણ નાકમાં પાડે છે. આનાથી દરદી તરત જ

બેઠે થઈ જાય છે

વધ્યા સ્ત્રીઓની કાઈ સાગ સ્ત્રીચિહ્ન-
ત્સકે માસે તપાસ કગવવી ઘણીવાર જાળક
થવાથી હિન્દિરિયા આપોઆપ મટી જાય છે

તાણુ આવતી હોય ત્યારે વણુ દોડા
જળરજ્જીવી વાપરે છે અને દગ્ધી ઉપર ચડી
બેસે છે ને તાણુ બધ કગવના પ્રયત્ન કરે
છે આ જોડુ છે આમ ન કરુ બેઠેએ
અલખત દગ્ધીને તાણુ વખતે કયાય વાગી
ન જાય તેનું ધ્યાન ગણતુ આવશ્યક છે
દગ્ધીનું શરીર માવ કિંકુ પડી જાય હોય

અને પાકુરોગ જેવું થઈ જાય હોય તે તેને
શક્તિ આવે અને લેણી વધે તેવી દષાઓ
આપવી જેવીકે લોહસમ્મ, માદ્દિલસમ્મ,
પ્રવાલ, કોડલીવર ઓઈલ અગર લોટની
બીજી જનાવટો આપવી

હિન્દિરિયાવાળા દગ્ધીને જોટા લાંડ પણ
ન લડાવના તે પણ કેટલીકવાર અવજો
ઉપચાર કરે છે કેટલીક સ્ત્રીઓ અમુક કાગણુ
સારુ હિન્દિરિયા જોટા થયાના ધતિંગ કરે
છે તેમના પણ થયાથે અ ઉપચાર કરવા
જરૂરી છે.

★

રામે લખ્યા રે સતી નહીં મટે,

વાંકા પોખા નહીં ધરના

લરિએ લખ્યા રે સતી નહીં મટે

લોગલિયા તખ ક્યા ભયા ?

આખર ભટકીને મરના,

જખ લગી મનવો ધિર નહીં,

તખ લગી જોગ ન ધરના રામે લખ્યા રે.

જોગ લીધો રાજા જોખીય રે,

કોઈની આશ ન કરના,

અહલ ફીરી ઇસખી હુઈ રહી,

ઉમખી ઝોર જોગરના રામે લખ્યા રે.

સ સારસરૂપી નેમે આતમો,

કલપીને પન ભેથુ કરના,

મમરે કોલાવી ઇસમે' બેઠના,

તો વણુ નહીં છોડે મરના રામે લખ્યા રે.

બ દગી કથી લે સાથા મતથુરની,

સતીના ચરણમાં રહેના,

• ગુરુને પરાપે જેડીશામ જોલયા,

વર તો અમર વર વરના.

રામે લખ્યા રે સતી નહીં મટે.

×

દાદીમા દીદરા ! કાઈ પણ પ્રમનો દત્તર આપના માટે સામે પ્રથ કરવો એ રીવજાવની વિગ્રહવનું

આચરણ ગણાય !

દીદરા ! યું ખરેખર !

જીવનની ઝલકો

શ્રી. મોહમ્મદ માંકડ

‘કું’ બઈની કમાણી મુખઈમાં સમાણી, ઈ કાઈ
ગોટી વાત નથી.’ ગંગાએ પાણી પીને
પાણિયારે ખ્યાલો મૂકતાં કહ્યું.

‘સઈ, હું બહુ બાણું સું. આખું વનાનું
બહુ નકામું. નઈ તો—’ લાકડી ઉપર તાલ
હઈને સજન ગાતો છગન દરજી, સજન
ગાવાનું મૂકી પત્ની સાથે દલીલમાં ઊતરી
પડ્યો.

આ બન્ને ઘણીઘણિયાણી એકબીજાને
માથે પછાડે તો ગોઝો ન પડે એવાં હતાં.
છગન સ્થાનકપૂરની દરજીની નાતમાંથી પહેલ-
વહેલો મુખઈ રળવા જનાર હતો. જો કે એ
વાતને આજે કેટલાંયે વર્ષો પીતી ગયાં હતાં
છતાં મુખઈ વિષે પોતે બહુ બાણું છે એમ
ઘણીવાર તે ગર્વથી કહેતો. એનો મોટો દાકરો
રામજી મુખઈ રળવા ગયો હતો. હમણાં જ
તે દેશમાં આવ્યો હતો અને નાનો તો હજી
ગામડાની એક ‘હોલ’ની નિશાળમાં ત્રીજી
ગુજરાતી ફાડતો હતો. છગનના કમાણીને
જતી જિંદગીએ કામરવામાં એની આંખો
ગઈ અને એની જિંદગીને લાકડીનો ટેકો
લેવો પડ્યો. બાળપણથી જ એને સો ગળજી
ગળીને પછી જ પાણી પીવાની ટેવ હતી.
અંધાપાએ એના એ અવિશ્વાસમાં અનેક-
ગણો વધારો કર્યો. પોતે નથી લાગતો એ
એના મનની સ્કેથી મોટી અખળખા હતી.

‘તમે તો કાઈ દી કાઈનું સાચું જ નો
માનો.’ ગંગાએ ઓસરીની ઠોરે જમાવ્યું.

મધ્યમવર્ગના કુટુંબનો નવપરણિત વડીલ પુત્રા
હતવાણી અને નવા તંત્ર વચ્ચે મેળ બવડાવવાના
સહકર્થી તત્વોડ પ્રયત્નો પાછળ એની કાયા ભલે
ધસાઈ નહ, પણ માતપિતા કે પત્ની વનેમાંથી
કોઈને ચ એ રાજી રાખી શકવાનો નહીં. ત્ય
મેળવવાની મૃગદષ્ટિ પાછળ ધસડાયેલા અતોશ્રદ્ધ
તતોશ્રદ્ધ એક યુવાનની કથા અહીં રત્ન થાય છે.

‘આખી દુનિયામાં એક તને નથી પોંચાતું.
કાંઈક વાત કરું કે બસ છીકરાના પૂછડા-
માંથી ઊભી થઈ જાણતી તો નથી...’

‘પણ કાંઈ હોય તો આપડાથી થોડું
છાનું રે? તમને તો કાંઈનો વશવા જ નઈ.
વહિ ભલે ગમે એવી હોય પણ રામજી તો
આપડો દીકરો...’

‘હા, ઈ આપડો દીકરો આપડા જ
મોઢામાં—હવે નકામે મને ખોલાવ્ય માં. મે’
ય મુખઈ બેઈ સે.’ છગનનો પિત્તો ટેકણે
ન રહ્યો.

‘પણ તો આપડે શું કરી ઈ?’ ગંગાએ
છીંકણીની ચપટી નાકમાં હુસાડતાં કહ્યું.

‘આપડે તો બહુ ય કરી ઈ. મારે આખું
નઈ ને? નઈ તો—’

‘પણ મારે તો આખું સે ને?’

‘શું છૂડ આખું સે? આખું હોય ઈ તો
તલેતલભારની ખખર નો રાજે? તારા કરતાં
તો હું આંધળો શું ભૂડો?’

ગંગાએ ખોલ્યા વિના જ છીંકણીની
ડાબણી ઊઘાડીને ખીજ ચપટી સરી.

‘હું ઈ દીકરાને, ને વહિને તારા કરતાં
વધુ યોગજી સું સમજી? ઈ નો અવાજ કઈ
દે સ કે-ઈ કાઈ કાળે ખાણી નો હોય! મે’
તો આખું જોઈ એટલે આખી આલમ જોઈ,
નઈ તો હમણાં ઈ રાણીસાગની બેકમાં
તપાસ—’

‘વહિની બેકમાં હોય તો નઈ, પછે

લગવ ન ' ગગાથી વગે બોલ્યા વિના
ગહેવાયુ નહી

' તાર ઉપર તો મને એવી દાઝ ચડે સો
છ કઈ સુ ઈ આખુ ફેડીને કપ્તી નથી ને
આડીઆડી વાતુ કરે સે ! '

' સુ કર ? '

' સુ કર ? ' છગને કેધમા મોઢ
મગ્ધુ એનો આધળો ચહેરો બિડામણો
ખન્યો ' મારે તો લગવ ને લઈ લીધી, પણ
તારે તો સેને ? જઈ ને બેઠ ઉઘાડ ને બેઈ બેને
કે તારી ડોસીએ કેટલ સઘયો સે ? '

ગગાને ગમલ ઉપર તે વિચાર હતો
પણ ' દુહી નળિયુવાળી ' શાતાવહુને તો
એ પરણીને આવી ત્યાગથી જ શક ની નજરે
જેતી બેઠે એને પેતાની દેખરેખ અને
સતા ઉપર પૂરતો ભરોએ હતો કે પોતાની
રજા સિવાય કે પોતાને કદા સિવાય વહુ
કશુ કામ કરી શકે જ નહી છતાં હમણા
મુખઈ જઈને આવ્યા પછી વહુના પગમા
એને પણ કાંઈક ફેડ લાગવા માડયો હતો
પોતાની સત્તાના ચણતરમા કચાયે કચશ ન
હોય એ સાબિત કરવા માટે જ એ છગન
સાથે દલીલ કરતી, ખાકી અ જલસની વહુ
આર ઉપર એને તો મુદલ વિશ્વાસ નહે તો

' ઈમનુ કેનનુ વખતે સાચુ હોય ! '
એણે વિચાર કર્યા ' અને નો હોય તો ય
બેઠ બેવામા આપહુ સુ બાય સે ? ' તે જાણી
થઈ શાતા નદીએ દૂરકા મોવા ગઈ હે વ થી
હમણા નિગત હતી

' કા ? ' છગને અવજ ઉપરથી, તે
જાણી થઈ હતી તે બહુયે

' બેઈ બેઈ ખીયુ સુ ? '

' હા, માર કેવુ માન ઈ ગગસિય ની
દીકરી ખાલી નો હોય '

ગગા ફૂચીએનો ઝૂડો હાથમાં લેતાલેતા
ખબડી ' ગમે ઈમ હોય, પણ આ વખતે

બેઠને તાણ તો બધ જ ગંગે સે '

' ઈમા બૂબકો હોય ને સુ કામ ઉઘાડી
ગંગે ? હુ તો કઈ સુ કે ? મલ્હોય હવે તો
પેક થઈ બો સે '

ગગાએ ખડકીની સાલળ બધ કરી અને
બેજ ઉઘાડવા મલ્હના સૂવાના ચોરકાનુ
કમ ઠ બેલયુ

મકાન બેઠા ધાટના હતા ખડકી
પાસેના ડેલડામા આખો દી લાકડીના
ત લે ધીમા લગન જ તો છગન બેઠો જ હોય
પે તે બાપદાદ ના જૂના મક ન પડાવી મુખઈ
ની કમ પ્લીમાંથી અ મક ન કમળ્યા હતા,
એ વાત ઘણીવાર એણે ગમલને ગર્વપૂર્વક
કહી હતી ગમલ ઘમ્ની હલત સારી પેઠ
જણતો હતે પિતાના અધાપા પછી એણે
નિશાળ છેડી ધધો હથ કયો સ્થાનકપુર
ખાસ મોઢ નહી એટલે નવા દગ્લને પેટ-
પૂરુ પણ ન મળે આખર એક એ જખીતા
ક કાની લાગવગે એણે મુખઈ ખેડવ નુ નક્કી
કર્કુ કરજ વધી ગયુ હોવાથી છગને પણ,
આખે અધાપો હોવા છતા, મુખઈ જવાની
ગજ અ થી

ગમલને માતપિતા પ્રત્યે અપાર માન
હતુ પોતે દસ વર્ષને હતો અને અબાગર
મા'ગજની કથા સાલળવ જતો ત્યારે સાલ-
ળેલ ' જવણુ 'ની વાતે એને માતપિતાનો
અનન્ય લક્ષ બનાવી દીધો હતો ' પડે ભુખ્યા
રહીને પણ આધળા બાપને ગાટલાની ખોટ
ન પડવા દેવી એવો એનો નિશ્ચય હતો
ધીમેધીમે હિ મતથી એણે કરજ એ છુ કરવા
માઠ્યુ, અને ત્રણય ૨ વર્ષમા તો તરતા
થઈ ગયા એની વધારેપડતી મહેનત એના
શરીર ઉપર મદવાડ ખેડી લાવી અને એક
વર્ષ એણે રથાનકપુરમા બાહુ એ દગ્લ્યાન
બાપ તરફથી એને અનેક સાગનરસા વેણુ
સાલળવ પડયા પણ-

હુશે, ખાપ છે. ખેલે, એના ચોરતે નો હેય! આમ એણે મનને મનાવ્યાં કહ્યું. અને પાછા માખાપને ખુશ કરવા મુંખઈ ભેગો થઈ ગયો.

સહાઈ, મોઢવારી અને દુકાળિયાં વરસ એકસાથે જગી ઊઠ્યાં. જે વર્ષે નાનો દીકરો કાનજી, ખાળપોથી પસાર કરી પહેલી જુજ-રાત્રીમાં આવ્યો તે જ વર્ષે રામજીનાં લગ્ન થયાં. રામજીની વહુ શાંતા ઘેર આવી અને થોડા દિવસે જ ઘરમાંથી શાંતિએ વિદાય લીધી. રામજીના મનમાં એક જ ઝંખના હતી: ‘ખાપુના મોઢેથી જશનાં બે વેણ સાંભળું તો ખસ,’ અને એ ઝંખના માટે એણે ખપી જવા સુધીની તૈયારી કરી રાખી હતી. પોતાની નવોઢાને એણે કહી નવી બે ખંજડી પણ લાવી દીધી નહોતી, છતાં આજુ ઘર જાણે એના તરફ શંકાની નજરે બોઈ રહ્યું હોય એમ એને લાગ્યા કરતું. છગન તો એમાં લઈ પાદ ઘણીવાર ખાલી પણ જતો: ‘આ દીકરો નો કે’વાય, આ તો દીકરો કે’વાય!’ અને—

રામજીના સાંધેસાંધા કળી પડતા. એની આંખો નિરાશામાં કચારેક છાનીછાની થોડું રડી લેતી. પરંતુ ખીજ જ પળે તે મોટા મને કહેતો: ‘માખાપ નો કે’ તો ખીજું કેણું કે? અને હું ઈમતું નહીં સાંભળું તો ખીજું કેણું સાંભળશે?’

મુંખઈમાં ખોલીની સગવડતા હોવા છતાં માખાપને કામની અગવડતા ન રહે એ માટે એણે શાંતાને મુંખઈ ન લઈ જતાં સ્થાન-કપુરમાં જ રાખી.

એક વર્ષ પછી એ પાછા આવ્યો. આવતાં-વેંત જ એણે બોઈ લીધું કે ઘરમાં એનું સ્થાન ખહુ જ વિચિત્ર હતું. વિજયી સમ્રાટના ફરમારમાં કેલીરાજની જે હાલત હોય છે એવી એની હાલત હતી. શાંતાને ગંગા

તરફથી છાશવારું ‘માર’ની મહેફીલ માળતી. પરંતુ એ ઘરરખી ખાઈ ખાધું જ સહન કરતી. ‘કાલ સારા દી. આવશે’ એ એક જ આશા એના પછી જતાં જીવનમિનારાને ટકાવી રાખતી.

રામજી ઘેર આવ્યો ત્યારે શાંતાએ ફક્ત એટલું જ કહ્યું: ‘આ વખતે મને મુંખઈ તેડતા બવ.’ અને એણે જવાબ પણ દેડો જ દીધો: ‘બોઈજી.’ પણ આડોશીપાડોશી તરફથી એને, જીવાન વહુને અહીં નહીં રાખવાની, અસંખ્ય શિખામણો મળી. છવટ, જતી વખતે શાંતાને સાથે લઈ જવાનો વિચાર એણે માખાપ સમક્ષ રજૂ કર્યો.

‘લઈ બને ખાપુ. તું હારે લઈ બજો હો તો અમે પાપગાંથી છૂટીઈ,’ એને જવાબ મળ્યો. આજ દિવસ સુધી પત્નીને અહીં મૂકી જવામાં એણે માખાપ ઉપર બોલે મૂક્યા હતા એમ એ અવાજનો રણકાર કહેતો હતો.

‘ગામના થોડાક પૈસા ચૂકવતો બજો.’ મુંખઈ જવા અગાઉ બે દિવસે એને આડેર મળ્યો. પાસે ભોડા પૂરતા પૈસા પણ નહોતા. દેશમાં આવીને બધા ખાપના હાથમાં મૂકી દીધા હતા. ‘બજું ત્યારે ખાપુ પાસે માગી લેજું’ એ જમાલે એણે એક પાઈ પણ રાખી નહોતી.

અર્ધરાત સુધી વિચારના થોડા દોડાવ્યા. બે’કવાળા સામેથી વ્યાજ માંગે એવી એની સ્થિતિ થઈ ગઈ હતી. અર્ધરાતે એક વિચાર એના મનને ઠંડું પાડ્યું. શાંતાને ઉઠાડી એણે વાત કરી અને તુરત જ એની બેગમાંથી ‘બંજરી’ લઈ એણે ડોટમાં મૂકી. ખીજ દિવસે થોડુંવાણું કરજ હતું તે ચૂકવી સંતોષ-લર્ષે હૈથે એ મુંખઈ ગયો. પણ માખાપના મનમાં તો સંતોષને બદલે શંકા જ મૂકતો ગયો. ‘બેયુ? આ પૈસા ક્યાંથી કાઢ્યા? હવે સંતોડપા શીખ્યો ખરો!’ છગને ગંગાને સમજાવ્યું.

મુખઈની મોઘવારીમા બેજણાનુ માડમાડ પૂર થતુ, એમા પૈસા માટે દેશમાથી કાગળ આવ્યા જ કરતા બે કે નિયમિત મોકલતા પૈસા તો ગમજી દર મહિને રવાના કરતે જ પણ ગમે એની પામે મૂકી થઈ જાય એ ખીકે છગન એક અઠવાડિયુ પણ કાગળ વગર ખાલી જવા દેતો નહીં રામજીને સાંચુ કે આ મોઘવારીમા કદાચ ઘરે પૂર નહીં થતુ હોય અને થાય પણ ક્યાથી ? ત્યાં થોડુ કાંઈ ગળવાવાળુ હતુ ? પોતે આજો ખાતા અડશે ખઈને પણ વેગ દેવા મોકલવા એકપમે ખડો રહેતો જેમજેમ એના પૈસા આવતા ગયા તેમતેમ છગનની જુમ અને શકા વધતા ગયા 'આ વહુ ત્યાં ગઈ સે, તે જહુ એના ખાપના ઘર ભેજી કરશે.' જગને છગન તરફથી દરરોજ એકાદવાર તો આવુ સાલજતુ જ પડતુ.

દસ મહિના બાદ જ્યારે ગમજીએ ઘરે આવ્ય ની તૈયારી કરી ત્યારે એના ખિસ્સામા ફક્ત દેશના સાડાના પૈસા મડચ હતા ઘેર પિતા પૈસા માગશે તો—?

વિચારમા ને વિચારમા વેગ આવવાનુ એણે બે દિવસ થોડુ કર્કુ જહુ કે નજરુ એ બે પ્રવાહો વચ્ચે એણે જાણા ખાવા માગ્યા આખરે પહેલા અન્નમાલેલ ઉપાય એણે રાજમાલ્યે શાતાની ડાકમા લટકતો એના પિયગને 'ટોરો' એણે મુખઈની ખજારમા વેગ્યો, અને માખાપને ગણ કરવા કાઠિયાવાડને ગસ્તો લીધો આ વખતે એનુ થોડુ મમાણુમા વધારે ફિક્કુ પડી ગયુ હતુ છતાં માખાપના એકેએક ખોલને પડય નો સતોષ એના ચહેગ ઉપર તરવરતો હતો.

ઘેર આવીને એણે પિતાના હાથમા 'નોટ્ટની ખડકલી' મૂકી પણ એના બે દિવસના રોકાણે અને એણે આપેલ પૈસાએ એના ઉપરના વહેમમા વધારો કર્યો.

'કાગળ તો હતો શનિવારે આવવાનો ને સે મવારે આવ્યે તે નક્કી એની સાચુને મળતો આવ્યે હશે' છગને ગમ્યાને ધીરથી વત કરી.

'ઈતો કાંઈ કે'તો નથી ક'સે કે કામ આવી ગ્યુ એમા થોડુ થયુ.'

'કામ એનુ આવી ગ્યુ હોય ? થોડા-ઘણા વધાગના ઘગાણાઠ વહિને િગર લાગાવતે આવેને.'

ગગને જળે પણ વહુ વિધેની એ વાત જાતગી, અને બે મોકા આવે તો વહુની ખજાર લઈ નખાનાં એણે પાકો નિશ્ચય કર્યો.

ચર દિવસ બાદ આજે વહુની ખજાર દેવા એણે વહુની બેગ ખોલી દૂગડાને ગાભે-જ ભો વીખી નાખ્યા, પણ એ કપડામા એને એક પેસો પણ નજરે ન ચડયો-ફક્ત એક રૂપાની ઝીણી બેચાની સિવાય.

'આમા તો કાંઈ બે નઈ!' એણે છગનને કહ્યુ ડેલડુ છેડી છગન પણ ઘરના ઉબરમા આવી ગયો હતો.

'કાંઈ ?'

'ન, અમા તો કાંઈ નથી'.

છગનને સાંચુ કે પોતે જોટો પડયો છે બે કામણુમા એનુ મેડુ નગમ પડી ગયુ છતાં એનુ મગજ કેઈ પણ રીતે સાચા થવા મથી ગ્યુ રાગમથી રચમ પડી ગયેલ એના ચહેગમા વીજળી જેવી બેલણ રેખાઓ ચમકી ગઈ એણે ગસ્તો ખોળી કાઢ્યો 'તો મે કીધુ' હુ ઈમ જ ઈ ખહુ વેવાણુના ઘર-ભેજી થઈ ગ્યુ.'

ગગને થયુ કે નક્કી એમ જ હશે પણ એને કાંઈ ઉપાય નહેતો કે નહોતી સાબિતી હારેલ હૈયે એણે બહાર ફાટેલ વસ્તુઓ અદર લગવા માડી. વિચારમા ફૂપી ગયેલ જનને-માથી કાંઈ કશુ ખોલતુ નહેતુ ઔચિત્ય ગગના હાથ અદર લગતી વસ્તુઓ ખંદાર

કાઢી ખીજવાર ફંફાસવા લાગ્યા અને ધ્રુવતાં હાથે બેયું ન બેયું ને એની જીભ મોઢા ખહાર નીકળી ઝડકે. 'હાય, હાય ! ! !'

'કાં ?' છગનને આંખોની ખોટ સાક્ષી રહી. 'નણાઈ, કે'તી કે જાંજરી ને દોરા તો ગેકમાં સે, ને આંઈ તો નથી ઈની યા જાંજરી, કે નથી દોરા. વાલા મૂઈ.'

'હું તો પેલેથી જ કે'તો કે ઈના ખાપને ત્યાં પોંચી ગયું, પણુ...'

'અરે, વાલા મૂઈ આ તો ઘરજોદાણુ નીકળી !'

—અને ગંગાતું આખું ચે શરીર કોથમાં ઠંપી રહ્યું. શાંતા બે આવે તો એને કાચી ને કાચી ખાઈ જવા જેટલી પશુવૃત્તિ એનામાં અગી ઊઠી.

'હવે, તો રામજીડાય...' છગનનો કોથ ખહાર નીકળતો હતો પરંતુ એને એટલેથી જ અટકાવી દેતી ખડકીની સાંકળ ખખડી રહી.

'કોણ સે ?' એનું આંધળું મોઢું ખડકી તરફ તાકી રહ્યું.

'ખીજું કોણ હોય—' ગંગા તિરસ્કારમાં બોલી અને નદીએથી ધોઈને પાછા ફરેલ શાંતા ખડકી ખૂંટી એટલે અંદર દાખલ થઈ.

'તારી જાંજરી ને દોરા. કયાં સે ?' પીનાં કપડાં, ખાટલા ઉપર સૂકવતી શાંતાને ગંગાએ આવતાવિંત જ ઊધડી લીધી.

શાંતાને લાગ્યું કે હવે નહીં જાલવામાં જ સાર છે. તે મૂગી રહી.

'કાં, મોઢામંથી ફાટતી કીમ નથી ? કયાં મૂકી આવી, તારું નખજોદ વાય...' ગંગાની જીભ છૂટી થઈ, પછી તો કેટલીયે ગાયો એ છૂટી થયેલ જીભે પીરસી. જ્યારે સહન ન થયું ત્યારે શાંતા ફક્ત એટલું જ બોલી: 'ખાધી તમારા દીકરાને ખખર છે. ઈમને

પૂછી બેજે...સારું તો તમે સાચું, નહીં...'

'હૈં ! મારાં સામે લખલખાટી કરેસ, ઈમ ?' ગંગા ઊઠી. શાંતા લૂગડાં સૂકવી રસોડામાં ગઈ હતી.

'ગામઆખાંની ઉતારા મારા દીકરાને સું પૂછું ? તારા કાળા કામાની ઈને શી ખખર...?' અને બોલવાના ખધા નિયમોના ભંગ કરી જેમ આવે તેમ ખાફતી એ રસોડામાં પહોંચી. શિકાર ઉપર જતી ખિલાડી જેવી એની ચાલ ભયંકર—અતિ ભયંકર લાગતી હતી. અને એ શાંતાને પૂરેપૂરી ટીપા લે તે પહેલાં ખહાર ગયેલ રામજીએ ઘરમાં પગ મુક્યો. એની પાછળ નિશાળેથી છૂટેલ કાનજી હાથમાં 'ઢંફતર' લઈ દાખલ થયો. પૂરા ગરથી દશ ઈંચ રહેલ નાગણીને બેઈ ખન્ને જણા ઘડીક તો થીજી જ ગયા.

'આ તારો સણેજે આવ્યો.' રામજીને બેઈ ગંગા ગળી ઊઠા. 'આ કાળાકામાની કરનારીએ દોરા ને જાંજરી ફૂંચડ-મૂંચડો એની તને ખખર છે અલ્યા ?' એક પગ રસોડાના ઉપર ખહાર અને એક અંદર રાખી તે રામજી સામે તાકી. રામજી શું બોલે ?

'હાં, હવે ઈ કે'શે તો...કે'શે તો—તમે...સાચું.....' શાંતાનાં દૂસકાં એને સ્પષ્ટ થતી અટકાવી રહ્યાં.

'મૂગી મર.' ગંગાએ પાટું ઉગામી.

'પૂછિને ખોટું હોય તો...તમે...' પણુ શાંતા બોલી રહે તે પહેલાં તો એના પાડખામાં પડેલ પાટુએ એને બેવડ વાળી દીધી.

'તું કીમ મૂંજે ઊભો રયો ? બોલ—તને ખખર હોય તો.'

છગનને વધુ મૂગા રહેવું ન ગમ્યું.

જશ માટે જંખી રહેલ રામજીની આંખો, આજ સુધી સાચવી રાખેલ આંખોએ છલકાઈ ગઈ. ઘરમાં 'ઢંફતર' મૂકી પાછા ફરતાં

ક નજીએ મોટાલાઈના આસુ લેયા અને
એનાથી બે લાઈ ગયું ' તમે કેમ રહેવે છો ?
એ બુ—' એ જગા સામે તાકી ગઈ

છગનને પિતી હંથથી ગદે એને ગમ
જીડાના આ ઢાંગ ન ગમ્યા ' તુ શુ કામ
રેસ ઈમા ? ખાચીના શુલ મ '

' હવે તર નઈ ગમે તે અને તરી
ગાણી સાખને બેલ વશુ થ નઈ, આ તે બે ય
ઢાગીયા નીવળ્યા ફાવ્યુ ' જગ એ
ગગ પુગલ્યે

' ખાચલા ! ખરે નીકળ માગ વગમાથી,
તારી ડોશી ખુ ક્યાક મૂકી આવી ત્યા કેમ
કેમ લાઈ ફાટતો નથી ?

' મારુ તો ઘર મેદાન ઠર્યું ! આન
કરતા તો પેટ પાણી પડયો હોત તો ય ખળ-
તગ નોતી ' જગાએ ઠળાપૂર્ક આખમા
આસુ અણ્યે

ગમજીથી આ સડન ઠવાનુ અશક્ય
ખન્યુ જુકી સખન ના મુગજળ પાછળ દોડીને
વિત વેલ જિગી એની આખો સમે અવીને
ખડી થઈ અપજશના આવાતથી એનુ મગજ
લામી ગયુ અને તોફાને ચડેલ આસુના પૂરે
કિનાર ના ખધનો તજ દીધા ટેલા માટે
તલમતુ એનુ હૃદય વ્યર્થ ફાફ મરી ગયુ
પગતુ—

ગગને કે છગનને એની કશી પડી નહોતી
એમન ચહેરા ઉપરનો તિરસ્કાર તો વધારે
ને વારે દેસ ખનતે ગયો અને ' પગને
ક જે પડે, દુ ખડ મા ઢૂળજે ' એ લજન
દરે જ માનગ છગનના મે ઢામાથી નીકળેલ
ખળગતા તિરસ્કારે ગમજીને દાઢયા ઉપર
ડામ દીધા

' ખાચલા હે મજ એવ તારે મોહ
લોયા ફર થયે હમે મહદાલ '

★

બે મિત્રોને સરવ લાગી સામે િજાની મોટી લૂમ પરેડી હતી મનુએ રતનીને કહ્યું ' આરજા
જરાય કેળા તેની છાલ સાથે ખાય તો રફ રપિયા આપુ, નહીં તો તારે આપવા '

રતની કબૂલ થયો, પણ િજુ ને તેની છાલ સાથે સાથે ખાય તો બનેલો મ્વાદ જમડે પાછળથી
કેળાનો વચરો નમ ન રહ્યો હરો તો આરજાનીથી પૂરે કરી જવારો સાની એણે પહેલા માત્ર છાલ જ
ખાવા મારી પણ જરા કેળાની છાલ ખાવાખાવા તો નાકે દગ આવી ગયો પોતાની હાર એણે કબૂલી,
ત્યારે મનુધે જાણવ્યુ

' મરખ, આમા તને લેવડે લુકસાન દગમ નહીં મળે ને હવે જાણી રહેલો િજાનો ગલ હું
ખાવાનો ! એને જાહેર પહેલા ગલ ખાધો હોત તો લયે સરવ હારી ભલ, પણ કેળા તો મલત ને !

★

' તમે ને સરકરી મોરચો ભ્રમો કરવાના છો તેની ચોખ્ખા અને સખમતરો ? ' કમાન્ડર જાનરલને
એક ખતરપત્રીએ પ્રશ્ન કર્યો

' પણ તમે એ વાત ખાનગી રાખી એમ ?

' અલખત !

' તે ન રીતે હું પણ રાખી ચક હ ! ' કમાન્ડરનો જવાબ સચો

★

રમત. દ્.ર. બ.પ.કે.વ.વ.વ.

શ્રી.મર્ત. રંભાખહેન ગંદી.

ચિત્રો દ્વારા અપાયેલી કેળવણી, કેળવ 'ક, ખ, ગ, ઘ'ની કેળવણી કરતાં અનેકગણી ઉત્કૃષ્ટ છે. વિકાસ પ્રમાણે જ બાળકનાં રમકડાંની પણ પસંદગી થવી જોઈએ. બાળક, રમત ને રમકડાંનો પ્રશ્ન લેખિકાએ અહીં ચર્ચ્યો છે.

દ. જી. જગ્યાએ બાલમંદિરો ચાલે છે અને ઘણી જગ્યાએ નવાં પણ ખોલાતાં બંધ છે. માતાઓ પોતાનાં બાળકોને બાલમંદિરમાં મોકલે છે, પણ સામાજિક કાર્ય કરતાં કરતાં, મેં ઘણીવાર બેઠું છે, કે અમુક માતાઓને એમ થાય છે કે બાળક બાલમંદિરમાં બંધ છે, આપણે ફી ભરીએ છીએ, છતાં બાળક શીખતું તો કશું જ નથી; તો પછી મોકલવાથી ફાયદો શો? બાળકને બે એકઠો લખતાં આવડે કે ક-ખ-ગ વાંચતાં આવડે તો જ માને સંતોષ થાય છે, કે હા...શાં છોકરાને મોકલ્યા અને પૈસા ખર્ચ્યા એ ક્ષેત્રે લાગ્યા. તેમને મન બાળકોની રમતો તથા બાલમંદિરમાં બીજી યોજતી પ્રવૃત્તિઓનું ખૂબ મહત્વ નથી હોતું. બાળવિકાસમાં રમકડાં, રમતો, સંગીત, ચિત્રકામ, માટીકામ વગેરે શું ભાગ ભજવે છે તે બાણતું જોઈએ. ફક્ત ક, ખ, ગ, ઘ, જ અગત્યના છે એવું નથી. આ રમકડાંઓ પણ બાળજીવનમાં અગત્યનો ભાગ ભજવે છે.

નાના બાળકને રમકડે રમવું ગમે છે તે તો આપણે બાળીએ છીએ પણ રમકડાં એમનાં જીવનમાં જીવનવિકાસમાં કેટલો ભાગ ભજવે છે તે કદાચ ખૂબ ઓછા બાણતા હશે, અને તેથી જ રમકડાંની પસંદગીમાં જોઈએ તેવો ખ્યાલ પણ રખાતો નથી;

બાળકો વિશેના આપણા ખ્યાલો કેટલા બામસ્મૃત હતા તે મેડમ મોંટેસોરી, સ્વ. ગિનુભાઈ અને આધુનિક કેળવણીસાથે આપણને ખતાવી આપ્યું છે. બાળક પણ સંભોગનું પ્રાણી છે, પ્રારંભનાં પાંચસાત વર્ષોમાં એ આસપાસની દુનિયામાંથી ઘણું શીખી લે છે. એના સાર્વત્રિક વિકાસ અર્થે આપણે માર્ગ મોકળો કરી આપવો જોઈએ. રમત દ્વારા, રમકડાં ને

અર્થાત્ વિકાસની દૃષ્ટિએ ને ઉંમરની દૃષ્ટિએ રમકડાં પસંદ કરતાં નથી.

રમકડાંથી બાળક રમે છે; અને રમતનો મુખ્ય હેતુ બાળકની શારીરિક, માનસિક અને ગૌણિક ખીલવણી કરવાનો હોય છે. રમવાનાં રમકડાંથી બાળક સ્પર્શ દ્વારા તેની આસપાસની દુનિયાનો અનુભવ મેળવે છે. ખબરનાં તૈયાર રમકડાં કરતાં બાળકને માટે, માટી, રેતી, પાણી વગેરે સાધનોથી રમકડાં બનાવવા દેવાનું વધારે સારું છે; કારણકે તેમાં તેની રચનાત્મક શક્તિ પણ ખીલે છે.

આવાં સાધનોથી બાળકની ઉત્પાદક શક્તિ ખીલે છે. સાથેસાથે બાળકને બાલકી, ઝાડ, વ્રશ, કાતર વગેરે ઘણાં જ ગમે છે. કારણકે મોટા જેટલું કરે છે તેટલું જ બાળક કરવા માગે છે અને તેની એ વૃત્તિ સંતોષવા માટે તેને માટે આવાં નાનાં કદનાં સાધનો વસાવવાં જરૂરી બની રહે છે.

આપણે એટલું ખાસ ધ્યાનમાં રાખીએ કે બાળકને ગમે તે ઉંમરે ગમે તે રમકડાં. તો ન જ આપવાં. તેની ઉંમર પ્રમાણે રમકડાંમાં ફેરફાર થવો જોઈએ. કઈ ઉંમરે કયાં રમકડાં આપવાં તેનો સાપારણુ તવચાર કરીએ.

પહેલા ત્રણ મહિનામાં બાળક હાંવે જ છે અને બગે ત્યારે પેટ ભરે છે. બે કે આ

ઉમરે પણ તે ઇચ્છે છે કે તેની માતા તેનું ધ્યાન ગમે.

બે વર્ષના બાળકમા નીચેની ખાસિયતો દેખાય છે.

(૧) પાચે ઇન્દ્રિયોનો ક્રેડાકેડા વિકાસ

(૨) પોતાની મેળે હલનચલન

બાળક કોઈ વસ્તુ પકડી શકે છે, ત્યાર-થી જ તેની સ્પર્શેન્દ્રિય ખીલવા લાગે છે સાધારણ રીતે પાચમે-છઠ્ઠે મહિને બાળક ગમકડું પકડી શકે છે તે કેવડું છે તે સહેજ સમજે છે, પણ તેને હજી રંગનું જ્ઞાન હોતુ નથી રંગનું જ્ઞાન પછી આવે છે.

બાળક અવાજ સમજી શકે છે તેથી સાધારણ રીતે આ ઉમરે બાળકને ઘૂંઘગ અપાય છે બાળક આ ઉમરે ગમકડાના અવાજ ને માના અવાજ વચ્ચેનો ભેદ પણ પાગમી શકે છે ખર.

બાળકને છ મહિનાનું થાય ત્યારથી તે બે વર્ષનું થાય ત્યાંપણી દાત આવે છે એવે વખતે એવા રમકડા આપવા બોધાયે, જે શોકામા નાખે તો હાલત નહીં ઠા ત લાકડાની ચૂમણી, લાકડાના લીસા ઘણગાવગેરે.

સગલજ અઢી વર્ષે બાળક બાલમદિગમા બંધ છે અઢી તેને માટે અનેક ગમકડા હોય છે ઘરમા નાનપણમા કયા ગમકડા અપના તે જોવાય છે તેના કગતા બાલમદિગમા તે વિશે વધારે બ્યાલ ગખાય છે, કાળજીકે બાલ-મદિગ તો બાળકોનુજ મદિગ છેને? ત્યા તો તેમનુ જ ગખાય છે તેમની નાની શી દુનિયામા તે જ સર્વોપરી છે તેમને મટે ત્યા ચોગ્ય રમકડા, ચોગ્ય સાધનો, અને ચોગ્ય કાર્ય મળતા તેઓ સ ખુણીં વિકસી શકે છે.

આપણે ઉપર જોયું કે નાના બાળકને અવાજ થાય એવો ઘૂંઘરો ગમે છે, તો બાલમદિગમા ગીણા અને મધુરો અવાજ થાય તેવી ડબીઓ ગખવામા આવે છે.

બાળકને સ્પર્શનું જ્ઞાન તેમ છેજ, પણ તે વિકસાવવા માટે ડહાપેટીઓ ગખવામા આવે છે, જેથી બાળક ચોગસ, ગોળ, લખગોળ ઇત્યાદિ વગર શીખવે પણ શીખી જાય છે અને ગમ્મત સાથે જ્ઞાન મેળવે છે મણુકા પરા-વવાના પણ બાળકને બહુ જ ગમે છે આવી રમતો દ્વારા બાળક ચેકધ્યાન થતા શીખે છે.

બાલમદિગમા સગીત તો હોયજ અને સગીત દ્વારા બાળક હલનચલન, તાલ, લય શીખે છે ને તેના સાધારણ હલનચલનમા પણ બાણે કળા આવી જાય છે દરેક બાળક સગીતનું તો ગસિયું જ હોય છેને? જુઓને ઘોડિયામા સૂતેલું બાળક ચાતુ હોય, પણ હાલરડું જવાય તો નિદ્રાતે સાલણે છે ને સગીતની મીઠી અસરમા ઊઘી જાય છે તે અનુભવ કઈ માતાને નહીં થયો હોય? જો નાના બાળક પર સગીતની એટલી અસર થાય છે તો અઢી વર્ષથી પાચ વર્ષના બાળક પર સગીત કેવી અસર કરૂં હશે તે સહેજ સમજી શકાય છે.

ત્રીજા વર્ષે બાળકને સહેજ ગગની પરખ થાય છે, તો તે પ્રમાણે સાધનો અપાય છે. દરેક ઘરમા એટલા સાધનો હોવાં સલ-વિત જ નથી, તેથી બાલમદિગ બાળકના જીવનમા અનેરે ભાગ લજવે છે તે સમજી શકાય છે બાલમદિગે બાળકની ઉમર અને જરૂગિયાત પ્રમાણે જ તેની પાસે સાધનો મૂકે છે ને બાળક તેનો ઉપયોગ કરે છે. જ્યા બગાબર ઉપયોગ ન થતો હોય ત્યા જ શિક્ષક બાળકને, બાળકને ખટકે નહીં તેવી રીતે શિક્ષે છે ને તેના બરાબર ઉપયોગ કરા-વવામા મદદરૂપ બને છે.

ચોથા વર્ષે બાળકની પ્રવૃત્તિ વધારે ખાલે છે આ ઉમરે માટી, રેતી, પાણી વગેરે સાધનોથી પોતે જ રમકડા બનાવે છે અને સર્જનકર્તાનો અદ્ભુત સતેષ મેળવે છે, જેમ

માણસના સ્વભાવમાં કંઈક નવું સર્જન કરવાની ને કંઈક નાશ કરવાની વૃત્તિ હોય છે તેવી જ વૃત્તિ બાળકમાં પણ હોય છે. રમકડાં બનાવીને બાળક સર્જનશક્તિ તો ખાલવે છે જ, પણ રમકડાં બનાવીને ભાંગે છે, ત્યારે તો પેલી સંહારકૃતિ કામ કરે છે; પણ તે વૃત્તિને શિક્ષકે દબાવી નથી દેતા બલકે તેનું જોશ વધારી જવા દે છે; કારણકે દબાવવાથી આ જ વૃત્તિ મોટી ઉંમરે કોઈ વાર વિકૃત સ્વરૂપમાં દેખાય છે. પરંતુ સાથે-સાથે શિક્ષક એ પણ ખાસ ધ્યાન રાખે છે, કે બાળકની શક્તિ વધારે રચનાત્મક કાર્ય તરફ જ ખાસે.

આપણે બાળીએ છીએ કે છોકરા-છોકરીઓને ઢીંગલીથી રમવું ઘણું જ ગમે છે. એની પાછળ બોધધુ-તો દેખાશે કે બાળક પોતાથી નાની દુનિયા વસાવે છે. જેટલું માતા બાળકને કહેશે, ધમકાવશે કે નવરાવશે તે બધું જ બાળક તેની ઢીંગલી પર કરશે. તે ઢીંગલીને મારશે, ચુસશે કરશે, પાછો વહાલ કરશે, સ્ત્રવાકશે, નવડાવશે બધું જ કરશે અને એવી રીતે કરશે કે બાળે માતા જ હોય. આ વૃત્તિ છોકરા કરતાં છોકરીમાં વધારે હોય છે. ઢીંગલી પાસે પોતે મોટી છે અને ફાવે તેમ તેને કરી શકે છે, તે ભાવના આમાં ભરેલી છે. બાળકને મોટાના દુનિયા ખાસ ગમતી જ નથી; કારણકે પોતે નાનું છે અને મોટા કરે છે તેટલું તે નથી કરી શકતું તે ખ્યાલ જ તેને પીડે છે ને તેથી જ આ ઢીંગલીથી ને રમકડાંની દુનિયામાં બાળક પોતાનો સહ-ભાવ સંતોષે છે.

મોટા જેટલું કરે તેટલું બધું જ કરવાની કચ્છ આ ઉંમરે બાળકમાં હોય છે. દા. ત. કપડાં ધોવાં, ઝાડું કાઢવું, દાણો ઝાટકવો, રમ લૂછવા વગેરે. ઘેર તો માતા તરછાડી નાખે છે, બ્યારે આ વૃત્તિને ખાલમદિરમાં

પૂરું ઉત્તેજન આપવામાં આવે છે. તેમને માટે ત્યાં નાના ઝાડું હોય છે, નાની સુપડીઓ હોય છે. ત્યાં બાળક પોતાનો નાસ્તો બનાવવામાં પોતે જ મદદ કરે છે, પોતે જ પીરસે છે. આ કાર્યમાં બાળકો એવા તો હોંશથી લાગી જાય છે કે તેમને થાક જેવું તો કશું લાગતું જ નથી. બાળક બ્યારે મોટા જેવું કામ કરે છે ત્યારે બાળે કહે છે, કે ‘જુઓ, હું પણ તમારા જેવડો જ છું ને ? ન બાણતા કે હું નથી કરી શકતો, હું પણ તમારા જેટલું જ કરી શકું છું હો.’ આ આત્મસંતોષ ખાલવિકાસમાં પણ જ મદદરૂપ થઈ પડે છે.

આ ઉંમરે બાળકને રમકડાં, સંગીત ઉપરાંત અક્ષરજ્ઞાન પણ આપવામાં આવે છે. પરંતુ તે શુદ્ધ રીતે તો નહીં જ. રમત રમતાં જ બાળક ‘કને કાને કા’ કરતાં શીખી જાય છે. મણુકા સાથે રમતાં રમતાં જ બાળકો સો ગણતાં શીખી જાય છે. લાઠીઓ દ્વારા જ દૂંકું, લાંબું, વધારે લાંબું, વધારે દૂંકું ઇત્યાદિનું ભાન કરાવવામાં આવે છે. ચોકકા ને મોતીના મણુકા દ્વારા જ રમતાં રમતાં ગણિત શીખવું પણ બાળક શરૂ કરી દે છે. આ બધા ઉપરથી દેખાય છે તો રમકડાં, છતાં બાળકનો વિકાસ તે દ્વારા કેટલો સરસ રીતે સધાય છે તે આપણે બોધ શકીએ છીએ.

ચાર વર્ષ પછી બાળકને સમૂહ-રમતનો કંઈક ખ્યાલ આવે છે, પરંતુ હજી બોધન્યે તેવો તો નહીં જ. પંચ વર્ષનું બાળક તો દરેકને દેખાડવા આતુર હોય છે કે ‘જુઓ મેં આ ક્યું’, જુઓ હું આ કરી શકું છું.’ આ ઉંમરે બાળકને વાર્તાઓ સાંભળવી ઘણી ગમે છે. જેમ રમતમાં, સંગીતમાં બાળક એકધ્યાન, એકચિત્ત થઈ જાય છે તેવી જ રીતે આ ઉંમરે વાર્તામાં પણ બાળક ધૂબ જ

એકદ્યુન થાય છે આ જ ઉમરે કઈક ચિત્રકળા પણ કરવા લાગે છે ને વાચવાની વૃત્તિ પણ બને છે

આપણે ઉપર લેઈ ગયા કે બાળવિકાસ-મા રમકડાં, માટી, રેતી, પાણી વગેરે કેટલો ભાગ લઈએ છે, તેમ જ બાળકની રચનાત્મક શક્તિ ખીલવા, તેમ જ તેના માનસિક, શારીરિક અને ઔદિક વિકાસ માટે કેટકેટલા અધનો અને રમકડાંની જરૂર પડે છે

બાળકને દરેક ઘરમા આ રીતે કેળવવું સંભવિત નથી જ, કારણકે ન તે આપણે એટલા માધનો વસવી શકીએ, કે ન તો બાળક પ્રતિ આખો વખત ધ્યાન પણ ગાળી શકીએ મા બાળક તરફ આખો દિવસ યોડે જ ધ્યાન આપી શકે છે ? તેને પણ ખીલુ કામ હોય જ ને ? જ્યારે શિક્ષક તો એને માટે જ છે ને એ કેળવણી આપવા માટે જ ઘડાયેલ છે ખીલુ, બાલમદિર બાળ-વિકાસ માટે જ યોજાયા હોઈ, ત્યાં બાળવિકાસ અંગે બેઠું દરેક સાધન હોય છે ને બાળકની ઉમર ને તેની વૃત્તિ બેઠું ને જ તેને તે પ્રમાણે અધનો પૂરા પડવા મા આવે છે

આ ઉપરાંત ઘરમા બાળક એકલુ ગમે તો આ દરેક રમકડું માર જ છે તેવી માલિકીની ભાવના પણ તેનામા અંગે છે, જ્યારે બાલમદિરમા તો દરેક વસ્તુથી થોડે ગમી શકે છે, છતાં એ વસ્તુઓ માની છે, એની એકલાની જ નથી તે સુમળ જગ છે પરિણામે એનામા સામાજિક ભાવન પણ ત્યાં ખીલવી શકાય છે

બાલમદિરમા બાળકને માટીમાથી રમકડાં બનાવવા દેવા માટે, ચિત્રતા માટે પણ ખાસ વિશેષન આપાય છે, જ્યારે ઘેર તો કદાચ માતા કહેશે, કે 'અરેરે લૂગડાનો ઘાણ

કાઢી ન જો, બમ આખો દાડો માટી, માટી ને માટી જ કાણ બાણે માટી રૂ થવી કેવી મૂકશે ને કેવી લાગુતો ઘરે ? લે આ પ્રાટી, લખ 'એકડા' બિચારુ બાળક કમને પાટી લઈને ખૂણામા બેસી જશે ને પરિણામે તેનામા 'હીસહી' રચનાત્મક શક્તિ કે અ નદ પણ મૃત્યુ પામશે

બાળકને કાતરકામ કરવું ઘણું જ બને છે તેના બાલમદિરમા ખામ મળવા હોય છે બાળક ચિત્રો, ફૂલ છત્યાદિ કરે છે, ચોપડી-મા ચોડે છે, જ્યારે ઘેર તો બૂલેચૂડેય બાળકના હાથમા કાતર આવી બધ ને બાળક તેના સ્વભાવ અનુસાર કયાંક કાતર ફેરવી દે, તે આવી જ બને ! દુકમા ઘરનું વાત વગણ બાળવિકાસ માટે પૂરતું અનુકૂળ નથી એમ લાગે છે અને તેથી સાબિત પણ થાય છે જ કે બાલમદિરમા જતા બાળકો એકડા ભડે જરા મોડા શીખે, પરંતુ તે જ કઈ શીખે છે, સમજે છે અને તેમના હૃદય પર જે ચિત્રો અકિત થાય છે તેની કિંમત ગે અણિયાક, ખ, બ, વ કે એકડા કરતા તો વધરે છે જ

બાળકને વણીવગર ઘરમા તિરસ્કાર પણ ખમવો પડે છે, જ્યારે શાળામા તો શિક્ષકનો બેઠું જ મેળવે છે અને એ તો ચોક્કસ છે જ કે જે બાળકને સ્નેહ મળે છે તે સુખી હોય છે ને સુખી બાળક જ માનસિક દૃષ્ટિએ તદુપગ્ન ઠેય છે બાળકને સ્વતંત્રતા પડે જ બને છે અને જે સ્વતંત્રતા બાલમદિરમા મળે છે તે ખીલુ કયા મળે ? બો બાળકનો વિકાસ રુધી ન નાખવો હોય તો, બાળકની સ્વતંત્રતા કદી પણ રુધશે નહીં

કદાચ કોઈ એમ પૂણું કહે કે આગળ બાલમદિર નહોતા તો શું બેકંગ નહોતા મોટા થતા ? નહોત લાગતા ? આનો જવાબ એટલો જ છે કે આપણે આજળ નહોતા

સમજતાં તેથી અસાધ્યું, પણ જ્યારે માનસ-
શાસ્ત્રનાં વિજ્ઞાને આપણી આંખો ખોલી જ
છે તો શા માટે આપણે આપણા બાળકોને
લવિષ્યના નીગરિકોને સુંદર રીતે ન ડેળવવા ?

દૂકમાં બાળક દરેક ક્ષણે નવા અનુભવો-
ની તપાસમાં જ રહે છે, દરેક વસ્તુને
ઓળખવા માગે છે, દરેક વસ્તુ સાથે પરિ-
ચય કરવા ઇચ્છે છે. તે ચીજને ઓળખે છે
ને આનંદ મેળવે છે. જેમાં આનંદ મળે
તે ફરીફરી પણ કરે છે ને નવો અનુભવ
મેળવતું જ જાય છે.

બાળકની અને મોટાની દુનિયા જ જુદી
છે ને દુનિયા બેવાની દૃષ્ટિ પણ નીરાળી જ છે;
માટે જ બાળકને બાળકની દુનિયામાં વિક-
સવા દેવું ને આપણા માપકયત્રે તેના
વિકાસની આંકણી ન આંકવી; કારણકે
બાળક જે દૃષ્ટિએ જુએ છે તે દૃષ્ટિએ મોટા
બેઈ શકતા જ નથી: દાખલા તરીકે એક
લાલટોન લઈએ, લાલટોન બળતું હોય તો
મોટા બેશે કે તેની હીલેટ બરાબર છે કે
નહીં, જ્યારે બાળક તો ફક્ત પ્રકાશ બેઈને
જ રાચશે. બે લાલટોન જુઓ જશે તો મોટા
હુરત તેને પ્રગટાવવાની ધમાલ કરશે, જ્યારે
બાળકને પ્રકાશમાંથી અધકારમાં કંઈ નવો
જ આનંદ મળી રહેશે. આવી જ રીતે ગંદા-
ઘેલાનું માપ પણ બાળકનું અને મોટાનું એક
નથી. બાળકને જ્યારે માટી પ્રિય લાગે છે,
માટીથી રમવું વાળું જ ગમે છે, ત્યારે તેમાં
મોટાને ગંદાપણું લાગે છે. બાળક માટીમાંથી

જે મેળવે છે તે મોટા સમજી શકતાં નથી.

માટીનાં રમકડાં ને તેના આકારથી
બાળકનો વિકાસ સુંદર થાય છે; કારણકે
બાળકની દુનિયા શબ્દો કરતાં આકારોની જ
ભરેલી હોય છે. એની વાર્તામાં પહાડ શબ્દ
આવે તો તેની સામે શાબ્દિક આકાર ઉપ-
સ્થિત થતો નથી; પરંતુ ચિત્રના રૂપમાં જ
પહાડ તેની આંખ સામે દેખાય છે, એટલે
વાર્તા પણ ચિત્ર દ્વારા કે રમકડા દ્વારા જ
બાળક સમજે છે ને મનમાં ઉતારે છે.

બાળક કલ્પનાશીલ ખૂબ જ હોય છે. તે
તેની દુનિયામાં જ વિચરતું હોય છે. બાળક
રમકડા સાથે રમે છે ત્યારે આપણે તેનામાં
રહેલી આ વૃત્તિ બેઈ પણ શકીએ છીએ.

ઉપરની વાતથી આપણે બેઈ શક્યા કે
બાળકના જીવનમાં રમત, રમત માટેનાં
રમકડાં, વાર્તાઓ અને સંજીત ખૂબ જ
ભાગ લેજવે છે; અને દરેક બાલમંદિરમાં
અપાય છે. આશા છે, કે માતાઓ હવેથી કે,
ખ, ગ, ઘ, કે એકઠાની ઉતાવળ નહીં કરે
અને સમજી શકશે કે રમત દ્વારા પણ
બાળકોનો વિકાસ બાલમંદિરમાં સધાઈ
રહ્યો છે. એટલું જ નહીં પણ બે બાલમં-
દિરની પ્રવૃત્તિ પર જ, ઘેર પણ બાળવિકાસ
માટે બેઈતા પ્રયત્ન કરવામાં માતાપિતા મદદ
કરે તો બાલમંદિર અને શુદ્ધ વાતાવરણ,
એક જ બની જતાં બાળકની પ્રગતિ સુંદર
રીતે સાધી શકાશે તે નિર્વિવાદ વાત છે.
માતાઓ એમ કરશે ?

★

વર્તમાનપત્રના એક ખંડરપત્રીને એવિંદા જ પેસા મળી ગયા અને એણે પાતાના જીવનની
મહત્વાકાંક્ષા પૂરવાના નિશ્ચયથી એક અઠવાડિક ખરીદી લીધું. એ દ્વારા જામનુધારણ કરવાનો હશદો
હતો. એના પત્રનો સુદાલેખ હતો :

‘અપ્રિય લાગે એવું હોય તો પણ સાચું જ દહેનાર અઠવાડિક’ પણ એના આ અવ્યવહારને ધૂની
સ્વભાવથી બહેરખળે આપનારાઓ સાથે ખટરાખમાં બિતરવું પડ્યું. બહેરખળે એછી થવા લાગી.
એણે સુદાલેખ બદલ્યો :

‘હાપવા માટે જરૂરી હોય તેટલું સાચું દહેનાર સાપ્તાહિક’

પ્રભુ-નામરુમરણ

શ્રી રેવાશંકર ખરડવાળા

ભક્તિ નિના પ્રાપ્ત કરેલા જ્ઞાન ને વૈરાગ્ય નિરર્થક છે એવું લાગે છે લેખકે અહીં ભક્તિ વિશે બોધપ્રદ વાત રહી કરી છે

પ્રજ્ઞાની તરીકે આપણા શ્રી આમા સનત્કુમારો વિખ્યાત છે. કુમરે ચર છે અને તે બ્રહ્મના માનવપુત્રો કહેવાય છે ખરી રીતે તો મનના જે ચર પ્રકાર છે-મન, ચિત્ત, અત ક્રોધ અને અહંકાર, એ ચરનું ચર સનત્કુમાર એવું નામ આપેલું છે મન જેમ સ્થિર ગમેતું નથી તેમ આ ચરે કુમરો પણ સર્વદા ફર્યાજ કરે છે એમ ભાવપતમા જણાવ્યું છે, તે પરથી પણ એ સિદ્ધિ પાય છે કે મનને જ આ સનત્કુમારની ઉપમા આપી છે એક દિવસ આ સનત્કુમારે ને નાગદંજનો ભેટો થઈ ગયે નાગદંજ હાફળ-ફાફળા ગાડાની જેમ દોડ્યા જત હતા તેને સનત્કુમારે એકીસાગળી પૂછ્યું ‘અરે બ્રહ્મન! આમચિતાગ્રમન કેમ છે? જે મનુષ્યનું સર્વ ધન કંઈ હરી ગયું હોય અને તેનું ચિત્તની જેવી સ્થિતિ થયે તેની તમરી ચિત્તવૃત્તિ કેમ છે? તમારા જેમ બ્રહ્મજ્ઞાનીને આ રોલનું નથી.’

નાગદંજ કહે છે ‘લઈએ, વાત એમ છે કે મેં એક આશ્ચર્ય બોલ્યું છે’

સનત્કુમારેએ પૂછ્યું ‘અમને વત તો કહો, તમે શું બોલ્યું?’

નાગદંજ કહે ‘લઈએ, હું પૃથ્વીને સર્વોત્તમા સમજી પર્યટન માટે ગયો હતો. પૃથ્વી પર નાનાવિધ તીર્થ હોવાથી તે તીર્થભૂમિ કહેવાય છે એટલે એ તીર્થયાત્રા માટે હું

‘રામવાસે પથ્થર તરે’ કહીને આપણે પ્રજ્ઞાનામની મહત્તા તો નાઈ જ છે આધુનિક યુગમા રામવાસની અલૌકિક શક્તિ પૂ. બાપુએ બતાવી આપી છે આખણા ધર્મપ્રયોગે પ્રજ્ઞાનામરુમરણનો મહિમા અહોભાવથી ગાયો છે શ્રીમદ્ ભાગવતે એવું દત્તમ દશાવ પુર પાડ્યું છે માનવી બહે પરમ જ્ઞાની હોય, બધે મુખાભા-વૈરાગી હોય તથાપિ

પુષ્કરગાય, પ્રયગ, કાશી, ગોદાવરી, હરિદ્વત, કુનહિન, શ્રીગંગ, સેતુબંધ વગેરે સ્થળે ગયો; પરંતુ કયાય મને માગ મનને સતોષ થાય એવે ધર્મ દેખાયો નહીં કલિ અને તેના મિત્ર અધર્મનું સામ્રાજ્ય સર્વત્ર દેખાયું સત્ય, તપ, પવિત્રતા, દયાદાન વગેરે મને કયાય દેખ્યા નહીં જીવમાત્ર ઝેવળ પોતાનું હિંદુ ભગવા માટે નાના પ્રકારના પાપકો કરતા લાગ્યા હોકાની છાદિ પણ મદ થતી જાય છે અને તેમના સામ્રાજ્ય પણ મદ વતા લાગે છે સતો પણ પાપક કરતા દેખાય વિરક્તો પત્રિગ્રહ કરતા માગ જેવામા અવ્યા દપતીજીવન જેહ કે જુહસ્થાશ્રમ જેહ પણ મને કયાય ન દેખાય હોકા ઝેવળ અર્થ, સ્વાર્થ અને સ્વાર્થમય જ બની ન કરવનું કરત લાગ્યા સર્વત્ર વિકૃત, વિકૃત જ લાગ્યે અમ ફૂતોફૂતો હું શ્રીકૃષ્ણ ભજવાને જ્યા હીલા કરી હતી ત્યા ચમુના-તટે અવી ચડયો, તો ત્યા વળી નવીન ડોવૂક બેહુ એક મુદ્દા સ્ત્રી વિલાપ કરતી બેઠી હતી તેની તહેનાતમા ખીજ સો સુદરીઓ હતી અને એ યુવાન, મૈદર્થવતી સ્ત્રીની સન્મુખ બે વૃદ્ધો ચેતનહીન જેવી દશામા પડ્યા હતા અને તેમના મન્તક ખોળામા લઈ પેલી યુવતી કલપાત કરતી હતી એટલે મને આશ્ચર્ય થયું અને હું તેની પાસે ગયો મને બેતા તે સ્ત્રી બે હાથ બેઠી છગ-

રતી-કરગરતી કહેવા લાગી: 'હે બ્રહ્માન, આપનાં દર્શન થયાં તેથી મારાં ધનભાગ્ય સમજું છું, પરંતુ આપ પધાર્યા છો તો કૃપા કરી મારા દુઃખના નાશનો કંઈ માર્ગ દર્શાવતા બજો.'

મેં પૂછ્યું: 'હે સ્ત્રી, તું કેણુ છે? આ તારી આલુબાલુ જે સ્ત્રીઓનું વ્યથ છે તે કેણુ છે અને આ બે વૃદ્ધા કેણુ છે તથા તારે શું દુઃખ છે તે કહે તો હું મારાથી બનશે પોટેહું દુઃખ નિવારણુ કરીશ.'

તે સ્ત્રી બોલી: 'મહારાજ, મારું નામ સંક્રિત છે. આ સ્ત્રીઓ તે સરિતાઓ છે. તે મારી સેવા માટે આવી છે. આ પડયા છે તે બે મારા પુત્રો જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય છે. તેઓ કાળના શોયથી જર્જરિત થઈ ગયા છે તેથી મને જરા બે સુખ મળતું નથી. મારી વાર્તા લાંબી છે છતાં તમે તે સાંભળી મને સુખી કરો. હું પુત્રો સાથે બહુ દહોડા થયાં દુર્બળ થઈ ગઈ છું. હું વૃદ્ધાવનમાં ગાવીને હમણાં નવી જેવી ઉત્તમ સ્વરૂપવાળી તરણુ તથા સારી રીતે સ્વરૂપવાળી થઈ છું; પરંતુ મારા પુત્રો, જેઓ અહીં સૂતા છે તેઓ પરિશ્રમને કીધે દુઃખ પામે છે અને મારા પુત્રો વૃદ્ધ થઈ ગયા છે તેથી હું ખિન્ન છું. હું કયા કારણથી તરણુ થઈ ગઈ અને મારા પુત્રો કયા કારણથી વૃદ્ધ રહ્યા? તેઓ પણ મારી માફક તરણુ કેમ ન થયા? અમે ત્રણે સાથે ફરીએ છીએ છતાં આ રીતે લવપરીતપણું આ કારણથી રહ્યું? માતા ઘરડી હોવી બોઈ એ અને પુત્રો યુવાન હોવા બોઈ એ, પણ અહીં તો જુદું જ થયું છે. માટે જ હું મનમાં આશ્ચર્ય પામીને શોક કરું છું. માટે હે નારદજી! આમાં શું કારણુ હશે તે સમજાવો.'

તેની વાત સાંભળી મેં કહ્યું: 'હે મુંદરી, તું સાવધ થઈને સાંભળ. આ કલિયુગ

ભયંકર છે. તેણે સંસારાર્તનો, યોગમર્તનો અને તપશ્ચર્યાનો નાશ કર્યો છે. આ યુગમાં સારા માણસો દુઃખી થાય છે અને શક માણસો સુખ ભોગવે છે. ક્યાં! સમયમાં જે બુદ્ધિ-શાળી મનુષ્ય ધીરજ ધરે છે તેને વીર અથવા પંડિત બાલુવો. હમણાં તારી સામે તથા તારા પુત્રની સામે 'કાઈ' બોતું નથી. વિષયોથી આંધળા થયેલા લોકોએ હિપેક્ષા કરવાથી જ હું ઘણી ખળભળી ગઈ જિ. છતાં તું-વૃદ્ધાવન આવવાથી તરણુ તથા નવી થયેલી છા. અહીં આ તારા પુત્રોના કાઈ ગ્રાહક ન હોવાથી તેમને કંઈક આત્મસુખ મળવાથી નિદ્રા આવી હોય એમ માની શકાય છે. મનુષ્યે ફરેક વસ્તુમાંથી ભ્રમરની માફક સાર ગ્રહણ કરતાં શીખવું બોઈ એ. જે ફળ તપથી, યોગથી અથવા સમાધિ-થી મળતું નથી તે ફળ, કળિયુગમાં લાગવાનના ગુણતુવાદથી અથવા નામકીર્તિથી કે નામસ્મરણથી મળે છે. માટે કલિયુગમાં અવગુણો ઘણા છે તે તણુ કઈ તેની' શુભ સામું બોતું બોઈ એ. પરંતુ આજે તો સર્વત્ર પાખંડ વધી ગયાં છે. કુકર્મ વધી જવાથી સર્વમાંથી મારપણું નીકળી ગયું છે. બ્રાહ્મણો દાણાના દોલથી ઘેરઘેર અને પ્રત્યેક મનુષ્યની પાસે લાગવતની કથા કરે છે તેથી કથાનો સાર પણ જતો રહ્યો છે. અત્યંત ભયંકર અને નિંદ્ય કામ કરનારા નાસ્તિકો અને ભયંકર સ્વભાવવાળા લોકો તીર્થોમાં રહે છે તેથી તીર્થનો સાર જતો રહ્યો છે. કામ, ક્રોધ, મહાલોભ અને તૃષ્ણાથી વ્યાકુળ મનના લોકો પણ તપશ્ચર્યા કરવા લાગ્યા છે, તેથી તપનો સાર પણ ગયો છે. મનનો વિજય નહીં કરવાથી, હોલથી, દંભથી, પાખંડનો આશ્રય કરવાથી તથા શાસ્ત્રનો અભ્યાસ નહીં કરવાથી ધ્યાન તથા યોગનું ફળ પણ ગયું છે. સંપ્રદાયપૂર્વક વૈષ્ણવપણું કેઈ પણ ઠેકાણે રહ્યું નથી. આ રીતે રથગેસ્થને પસ્તુઓમાંથી

સાર જોતું રહ્યો છે માટે છે બાલે ! હે ભક્તિ !
તુ ખેદ ન કર અને શીલગવાનન નામનું
સ્મરણ કર એટલે તારા દુખનો નાશ થશે
લગવાનના નામસ્મરણનું જેવું ખીલું કાંઈ
મધન નથી *

ઉપરો નામદ, ભક્તિ તથા સનતકુમારનો
વાર્તાવાપ એ તો એક રૂપક છે છતાં તેની
અદૃશ્ય શક્તિ વડે વાત મમલવી દીધી
છે તેમા મુખ્ય મુદ્દા બે છે

(૧) ભક્તિ જ નરેશ અધિકાર હોય તે
જ મનને શાંતિ અને સુખ મળે છે

(૨) આજના યુગમા પ્રભુનામસ્મરણ
એજ સમગ્ર તત્વનું સર્વોત્તમ મધન છે
ધર્મપથ કે વાડના ડાબા માં કે વેદાંતના
ગંભીર વિષયમા પરવાની શક્તિ ન હોય તેણે
શુદ્ધ અત કળણથી પ્રભુસ્મરણ કરવું અને
આખરે વસ્તુ દીના જેની સ્પષ્ટ અને
મચોટ નથી ?

(૧) જ્ઞાન અને વૈગ્ય અવિનાની ભક્તિ એ
પ્રાપ્તિના પાપી જેવી છે એમ તો
આપણે ગુણગતી વેદાંતી કવિ અમે પણ
કહી ગયો છે

ભક્તિરૂપી એક પાપણી રે,

જ્ઞાન-વૈરાગ્ય એને પાળે !

જ્ઞાન વાય એટલે વૈગ્ય આપોઆપ
આવે જ જ્ઞાનવિનાનો વૈગ્ય નકામો છે
અથવા ક્ષણભંગ છે અને તેથી જ તેવા
વૈગ્ય માટે સ્મરણવૈગ્ય એવું નામ
પડ્યું છે એવો ક્ષણિક વૈગ્ય તો માણસને
દિવસમ્મ એકાદવાર આવી જાય છે કોઈના
મગ્ન પછી પણ ક્ષણિક વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન
વાય છે, પરંતુ જ્ઞાનમાર્ગથી જે વૈગ્ય

ઉત્પન્ન થાય છે તે જ ખરો વૈગ્ય છે અને
એ વૈગ્ય પ્રાપ્ત થાય ત્યારે આ સ્મરણ
અમારું ભાસે છે અને લગવાનમા દંઢ ભક્તિ
ખાય છે એ ભક્તિ અતરના દ્વાર ખેંચી
નાણે છે મીઠાનરસિદ્ધ એ ભક્તિના ઉત્તમ
દષ્ટાંત છે એ ભક્તિ હૃદયને ગિરશાંતિ
આપે છે અને સુખ પણ તેમા જ છે મીઠા-
નરસિદ્ધના ભક્તિપૂર્ણ પદો વાચ્ય થી સમ-
જાય છે કે જ્ઞાન અને વૈગ્ય કેવા ભક્તિમા
એ તપોત હોય છે

(૨) કલિયુગમા પ્રભુનામકીર્તન મુખ્ય
છે બે શ્રદ્ધાપૂર્વક ગમનામ ઉચારવામા
આવે તો તે યશ્ન કર્યા ખરોખર જ છે અને
તેથી જ દુલસીદાસજી કહી ગયા છે

રામ રામ તો સખ કહે

હિલ સહ કહે ન કોય,

એકવાર હિલ સહ કહે

કોટી અન્નદા હોય

વળી આ દષ્ટાંત માટે આપણે દૂર શા
મટે જવું ? પૂજ્ય પ્રાત સ્મરણીય મહાત્મા-
જી કયા એણે કહી ગયા છે ? ગમનામ-
મહિમ કોણે આજના યુગમા મહાત્માજીથી
વધારે ગાયો છે ? સર્વ રાગના શમન
મટે ગમનામનો મન મહાત્માજીએ કયા
નથી આપ્યો ?

જો મુખ્યથી ખીલું કંઈ ન બને તો
કેવળ અત કળણપૂર્વક પ્રભુસ્મરણ કરે,
તોપણ આ જીવનમા સાચી શાંતિ અને
સુખ મળે તે પૂરું જ છે એ બે વાત ઉપ-
રાક્ત રૂપક પાંથી પૂરવાં થાય છે અને તે-
સત્ય છે એમ આપણને એ પગ વિચાર
કરતા સહેજે સમજાય તેમ છે આજના
સતત વિચારે શાંતિ અને સુખ આપવા માટે
પ્રભુનામગ્નણનો પ્રયાગ કરવો જરૂરી નથી ?

૩. નરહરે બટ

નહીં' તો દરેક યુદ્ધ માનવજાતને પાછળ બે ધકેલતું બને. કોઈ પણ પ્રદારનું પરિવર્તન યુદ્ધ વિના શી રીતે આવી શકે તેની લેખકે અહીં સાદી વિચારણા કરી છે.

જો કહેવું અંશે સ્વવિકાસ માટેની સ્વતંત્રતા મેળવે છે તેના પર સંસ્કારિતાનો આધાર છે, એવો એક સિદ્ધાંત છે. ઇસ્ટનના સુવિખ્યાત લેખક શ્રી હેરલ્ડ લાસ્કીએ વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય અને સમાજના વિશાળ હિતમાં તે પરની મર્યાદા-પર એક મનનીય ગ્રંથ લખ્યો છે.

ઉદારમતવાદીઓનો વિચારશ્રેણીનો પાયો આ સિદ્ધાંત પર રચાયેલો છે. તેમનું કહેવું છે, કે માણસે 'સ્વવિકાસ' રૂપતી મર્યાદાઓની સામે લડીઝબડીને તેમાંથી મુક્તિ મેળવી વિકાસ સાધ્યો છે. પ્રતિનિધિયત્વ ધરાવતી સંસ્થાઓ, મતાધિકાર અને તે પર રચાયેલું લોકરાજ આ વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યના વિકાસનાં પ્રતીકો ગણાય છે.

પણ માનવસમાજના વિકાસને સમજવાની આ કસોટી અધૂરી છે. માણસ સમાજ બાંધીને રહે છે અને સમાજમાં રહેવાથી તેને લડવાના અને લડાઈઓ પતાવવાના પ્રસંગો પ્રાપ્ત થાય છે. એક પરિસ્થિતિમાં તેની વિરોધી પરિસ્થિતિ ઉપસ્થિત થાય અને તેના સંઘર્ષમાંથી ત્રાણ, ખન્નેના સમન્વયથી પરિસ્થિતિ જન્મે; વળી તેનો વિરોધ અને સંઘર્ષ બંને અને ઉત્તરોત્તર આવા સંઘર્ષો-માંથી માનવસમાજ પ્રગતિ કરે છે. એ માર્ક્સવાદનો સિદ્ધાંત થયો. આ સંઘર્ષ અને સમન્વય એ સમાજનું અનિવાર્ય અંગ છે

માનવીને યુદ્ધ સાથે છેક આદિકાળથી સંબંધ છે. દરેક સંઘર્ષ સમાજના જીવનને પથરી નાખે છે. એક કહી શકાય, કે પ્રગતિની કસોટી માણસ કેટલે અંશે સ્વાતંત્ર્ય મેળવે છે તે પર નથી, પરંતુ સંઘર્ષનો-યુદ્ધનો સમાધાનકારક કહેવ કેટલે અંશે તે લાવી શકે છે તે પર નિર્ભર છે. જો મતભેદોનો કહેવ યુદ્ધ વિના લાવવાનો રસ્તો આપણને મળે

પણ સંઘર્ષમાંથી સમન્વય કેવી રીતે સાધવો અને તેમાંથી પ્રગતિનું નિર્માણ કરવું એ અગત્યની બાબત છે.

આદિ માનવીએ હિંસા દ્વારા આનો ઉકેલ આપ્યો, પણ જેમજેમ માનવી પ્રગતિ કરતો ગયો તેમતેમ તેણે આ સંઘર્ષમાંથી સમન્વય સાધવા માટે અહિંસાનાં સાધનોનો આશરો લેવા માંડ્યો. ઝઘડો અને ઝઘડાના સમાધાનનો સમજાવટ દ્વારા નિકાલ લાવવા તેણે પ્રયત્નો કર્યા. આ માટે તેણે ખુણ્દિકાઓ પાડી અને સંસ્થાઓ સ્થાપી.

આજે હવે માનવપ્રગતિની કસોટી કેટલે અંશે માનવી વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય મેળવે છે તેના પર નિર્ભર નથી રહેતી, પણ કેટલે અંશે માનવી તેના ઝઘડાનો નિકાલ લાવવામાં સમાધાનના સાધનનો સફળતાપૂર્વક ઉકેલ કરી શકે છે તેના પર રહે છે. પોતાના દરિયોમાં પર સુદૃઢ રહેવું, સામાના દરિયોમાં પ્રત્યે માન કેળવી, તેની તે પ્રત્યેની નિષ્ઠા અને પ્રામાણિકતામાં શ્રદ્ધા કેળવી તેને પોતાનું દરિયોમાં સમજવી, પરસ્પરને સમજવાનો પ્રયત્ન કરવો અને આ રીતે ઝઘડાનો નિકાલ લાવવો એ કસોટી ચોક્કસ રીતે પ્રગતિકારક છે.

આ સદીમાં બે મહાવિશ્વવિગ્રહો અનુભવનાર દુનિયાની પ્રજાઓ યુદ્ધના માર્ગે જવાને તૈયાર નથી. આ વૃત્તિમાંથી પ્રથમ વિશ્વવિગ્રહ બાદ 'પ્રજાસંઘ' અને બીજા

વિશ્વવિખ્યાત બાદ ‘સાથી ગૌરુસરથા’ જેવી સરથાએ નો જન્મ થયો. લાવનાની ભૂમિક તરફ આ એક પ્રગતિ ગણી શકાય એ ગાંધી-બે પ્રજાએ પેતન્નુ કરકને ફેરવેના શક્તિના મુકાબલાથી ન ઠગતા, તટસ્થ ગણી પણ જ્યાં હોય ત્યાં જોળ બેળથી અસપસ બેસીને તેનો મિનાચારીથી નીવેડો લાવે એ ખરેખર અવકાશ ન પડેલા છે પરંતુ આ આત્મચરિત્ર સરથાએ માં પણ હજી વધારે શક્તિબળવાળા દેશેની બાળી શકે છે અને શક્તિના અચળ લયની છાયા હેઠળ સમાધાનની ભૂમિકા ગ્રહણ કરી શકે છે.

અપણે હજી સમાધાનની પ્રથમિક અવસ્થામાં છીએ, પણ આ પાટી જાતિ એ તરફ છે એ ભૂમિમાં હિંમત અને વિશ્વસ પૂર્વક વિચારતા અપણે હજી કટલા વિશ્વ-યુદ્ધોત્તર પ્રતિજ્ઞાન કરી પડે છે એ કોઈ કહી શકે તેમ નથી, પણ આ ઉત્કૃષ્ટ ભૂમિકા પર ચરેલા અવસ્થાના ઇતિહાસમાં એક જબલત ઉઠાડવાનું રવું કરી અરથ ને નહીં ગણાય.

આ ઉદ્દેશ્ય અવશ્યક ગણાય છે કેવળ બાળપણમાં પરમ જન સમાધાન કરી સંસારની માયાને બંધી પર મૂકી સંન્યાસીની રથા અને દંડ ગ્રહણ કરી તેમણે ભાગત વર્ષમાં પ્રયાણ આદરી ગળદગામાં ભાગ્યેથી ધર્મચર્યા દ્વારા બે દ્વિધર્મના પાછા સમયમાં દેશમાં વ્યાપેલી અપોતિ સમે સંશામ શરૂ કર્યો ખરો બોલો તેમનો સંશામ ખબરો માટે લડતા મૂડીવાદી શસ્ત્ર-સજ્જ બે પ્રજાઓ અને ગાંધી વચ્ચેના યુદ્ધો કરતાં વધારે ભીષણ હતો આ અશામ હતો બે સંસ્કૃતિ-પ્રદાણ અને બૌદ્ધ-બે વિચારસરણીએ વચ્ચેનો હિંદના ભાગલા પછા પછી અપણે આવે વિચારસરણી અને અસંસ્કૃતિના અશામનો સ્વાદ ચાખી લીધો છે અને મહાયુદ્ધ કે

મહારાગમા જેટલા મનવીએ પ્રાણ ત્યાગે નહીં તેટલા માનવીઓનો લેહીથી હિંસાબ ચૂકવ્યો છે, એટલે આવે સંજમની ગંભીરતા આપણે મહેજે મમલ શકીએ.

શરૂ થાય કેવળ મન્ય સીન દંડ અને પોતાની શ્રદ્ધ અને જાનથી સંજ હતા, અને કોઈ પણ સંસ્કૃતિ-પ્રણાલિકાને ગોરવ આપે તેવા આ બે અયુગોથી સજ્જ બની તેમણે બૌદ્ધમ ઈ મહાપરિવ્રત મહનમિશ્ર સાથે, મહનમિશ્રના વિદુષી પત્ની સગરવતીના મધ્યસ્થ હેઠળ એનો ફેરવો આણ્યો. અઠ વડિયાના વિવદમાં મહનમિશ્રે શકગચાર્ય ન મતનો અંજીકાર કર્યો બીજા અઠવાડિયા બદ મધ્યસ્થ બનેલા સગરવતીએ પણ એ મતનો અંજીકાર કર્યો, અને એ પ્રવિષ્ઠના નિર્ણયના પરિણામે, ભગતવર્ષમાંથી બૌદ્ધ-ધર્મ અમૂળગેષ્ટ હુસાઈ ગયો, બ્રાહ્મણ ધર્મની પુનઃ સ્થાપના થઈ અને સંન્યાસી શકગ-ચર્ય પુનઃ સ્થાપિત બ્રાહ્મણ ધર્મની વક્ષા માટે ભાગતની રાગ દિશામાં ચાલ્યાં અને મૂડીને જીવનની લીલા કેવળ બનીસ વર્ષમાં મકેલીને ચાલી નીકળ્યા.

કેવળ સમાધાનની ભૂમિકા પર આવે જબલત વિજય નોધાયાતુ ઇતિહાસમાં બીજું કેઈ ઉઠાડવાનું નથી હવડું આપણે સરથાએ ગચીએ છીએ, શક્તિ અને અણબોબની તથા હઈકે જન બોબની એથ હેઠળ જોળ મેળની અમપાસ બેસીએ છીએ, શકા અને અવિશ્વસના ધુમ્મસમાં શેતરજના વાળેલીએ છીએ, ત્યારે એક હજાર વર્ષ પહેલાં આ પ્રશ્નો નિવેડે એક ન શક્તિ બ્રાહ્મણ સંન્યાસીએ મદાગળ માટે આણ્યો હતો આ શકગચર્યની પ્રતિલાને જેટલો વિજય છે તેટલો જ તે અમયના સુસમૃત અને ઉત્કૃષ્ટ સમાજને પણ વિજય છે અક્ષર-જનની તકલદી કમોટીથી ત્યાગના સમયના

સ.ર. ઉંઘ લેવી છે?

શ્રી. રમેશચંદ્ર ઉ. રેઠ

નથી. જોવડા જીંઘ વિશે કેટલાક જામક જ્યાલો જીંઘ લેવા માટેનું ચોખ્ખું માર્ગદર્શન આપી મળે છે.

ઉંઘી વસ્તુઓ માગી કઢાય મળી શકે, પણ જીંઘ કદી માગી મળતી નથી એવું આપણા એક મોટા લેખકે કહ્યું છે, જે એ ઘણે અંશે સાચું છે. સો માણસોએ પાંચેક એવા નસીબદાર નીકળે, જે પધારીમાં પડ્યા પછી થોડી મિનિટોમાં જ ઘસઘસાટ જીંઘી જઈ શકતા હોય. ખાસ કરીને મોટી ઉંમરના સ્ત્રી-પુરુષો અજપાથી ખડું હેરાન થતાં હોય છે.

પ્રોફેસર નેથેનીલ ક્લીટમને અમેરિકાની શીક્ષણ યુનિવર્સિટીની 'સ્લીપ લેબોરેટરી' માં છેલ્લાં ૨૬ વર્ષથી જીંઘ વિષે અભ્યાસ કર્યો છે, જે આ વિષય પરત્વે એના જેટલું જ્ઞાન દુનિયામાં અત્યારે કઢાય કોઈને નહીં હોય. એમણે યુનિવર્સિટીના સંકડો, વિદ્યાર્થીઓ પર જાતજાતના પ્રયોગો કરીને જીંઘ વિષે ઘણું એવું સંશોધન કર્યું છે. જીંઘ વિષે આપણી ઘણી યે જુદીજુદી માન્યતાઓ છે; પરંતુ એમાંની ઘણીખરી ખોટી ને ગેર-સમજ લાગેલી છે એમ એ પ્રોફેસર કહેવે છે.

જ્ઞાનનું માપ નીકળવું મુશ્કેલ છે, પણ મંડનમિત્રની શોધમાં નીકળેલા શંકરાચાર્યને પુરજોના નિશાની આપે કે શુક્રસારિકા જ્યાં વેદોચ્ચાર કરતાં હોય તે આંગણું મંડનમિત્રનું હશે એવા સમાજની સંસ્કારિતા, પુસ્તકો

'દાજ. ખગડી એનો દહાડો ખાઓ' એ કહેવત કરતાં વધુ ચોખ્ખું કહેવત તો છે, 'જીંઘ ખગડી એનો દિવસ ખગડો.' રાત્રે જીંઘ ન આવી હોય ત્યારે માનવીની સ્થિતિ ખીંચે દિવસે કેવી દયાજનક થઈ જાય છે! જન્મે છે ત્યારથી માનવીને જોની સાથે ગાઢ સંબંધ છે તે નિદ્રા-ગાઢ નિદ્રા લેવાની કયા આપણને હસ્તગત આપણામાં પ્રવર્તે છે. એનું નિરસન તથા સારી

આપણે એની કેટલીક માન્યતાઓ લઈએ તે પ્રોફેસર એ વિષે શું કહે છે એ જોઈએ:

૧. માણસે રાત્રે ઓછામાં ઓછી આઠ કલાકની જીંઘ લેવી જોઈએ. આ વિધાન ખોટું છે. પ્રોફેસરે પોતાના પ્રયોગો પરથી જોયું છે, કે દરેક માણસને એનાં કાર્ય, સ્વભાવ ને તંદુરસ્તી પ્રમાણે જીંઘ જોઈએ. એક માણસ નવ કલાકની જીંઘ લે છે. બ્યારે બીજા માટે પાંચ કલાક પૂરતા હોય છે.

૨. રાત્રે જીંઘમાવિત્તરવાર પાસાં ખડલવાથી જીંઘમાં ખલેલ પડે છે ને ઘસઘસાટ ઉંઘાતું નથી. આ પણ એક ખોટી માન્યતા છે. પ્રોફેસરનો અનુભવ કહે છે, કે જીંઘમાં પાસાં ખડલવાથી જીંઘમાં હરકત. આવવાને ખલેલો ઊલટો ફાયદો રહે છે. આ વિષે એમણે આ મુજબ કહ્યું છે: 'આખી રાત તમે સૂવાની સ્થિતિ ખલેલ્યા વગર એમ ને એમ સૂઈ રહો, તો સવારે ઊઠતાં તમને તમારું શરીર એકદમ અઠ્ઠડ જણાશે ને તમે જોએની અનુભવશો...'

અને અક્ષરજ્ઞાનના ભારણવાળા આજના સમાજ કરતાં જરૂર ઉચ્ચ પ્રકારની હશે જ..

આપણા પ્રાચીન ઇતિહાસ પરની ધૂળ ખખેરી આપણે શ્રદ્ધાપૂર્વક સંશોધન કરીશું. તો આપણને ઘણું લાધશે.

૩ જીવને જે લાગમા વૃદ્ધ થી નાખવ થી સારી જિંદગી શકાય છે ને વચ્ચેના સમય માં ઠામ પાણી સારું થઈ શકે છે ઘણું સારું, ખાસ કરીને હૃદયમાં કંઈ કેલેજના વિલાઈથી અતી માન્યતામાં ગત્રે વહેલા આઠનવ વાગે સૂઈ જાય છે ને ૨૦ જે વાગે ઊઠી, ત્રણ કલક વાગી ને પાછ પાચ વાગે સૂઈ જાય છે ૫૦ તુ ધીટમનના માનવા મુજબ આખી રાત એકસ થી સૂવાની ટેવવળા માણસો મધ્યરાત્રિ ને વહેલી પરાઈની વચ્ચેના સમયે એ છામા ઓછું કામ કરી શકે છે એને બદલે અતી ગત એકસ થી સૂઈને મવારે વહેલા ઊઠવાથી વધુ કામ થઈ શકે છે

૪ એક દિવસે આખી રાતનો ઉજાગરો કર્યો હોય તો બીજો દિવસે દરરોજ કરતા બમણો સમય સૂતુ જોઈએ આ પણ તબન જીદી માન્યત છે પ્રોફેસર ધીટમને ઘણા માણસોનો આખતમા જોયું છે, કે એકમ થી ચારથી પાચ ગતના ઉજાગરો કરીને કોઈ માણસ માન્યેઈ કલાકથી વધુ નથી સૂઈ શકેતા પ્રાય રાત એટલે સાધારણ રીતે ચાલીસક કલાક ઊંઘમાં ગુમાવ્યા હોય તો એકી સાથે ચાલીસ કલાક જીવીને સારી અ પવા એવી માન્યતા સાવ ખોટી જ છે ને અશક્ય છે

૫ ઘણી મતાઓ એમનાં બળકોને સૂચના અ પતી દેખાય છે, કે 'હાલે પડજે ન સૂજો' આમ કહેવા પ્રાછળ એમની એવી માન્યત હોય છે કે હાલે પડજે સૂવા થી હલ્યને તુકસાન પડીએ છે આ પણ એક તરજ જ છે ૨૦ થી દરમ્યાન હજારે વાર આપણે આપણી સૂવાની સ્થિતિઓ બદલોએ છીએ અને ગમે તે પડજે સૂઈએ તેનો વાધો નથી

૬ સૂતા પહેલા કઈ ખાણ કે પીણ ન જોઈએ એ જોડું છે જઈને સૂવાથી

જીવને કઈ હરકત નથી અ પતી પણ આ માન્યતા લોકોમાં ખણુ જડ વાધી ખેટેલી છે બ્યાસુધી માન જિંદગી સાથે જ સખધ છે ત્યાસુધી તો 'સૂતા પહેલા ખાવ કે પીવામાં કઈ હરકત નથી' એમ સારપૂર્વક કહી શકાય એમ છે ખાઈને સૂવાથી પાચન-ક્રિયામાં ફેર પડતો હશે, કફ વધીને જડતા વધતી હશે, પરંતુ જિંદગી બાબતમાં કઈ ફેર નથી પડતો ખણી તો ઘણું અશે એ વત માણસની પ્રકૃતિ ઉપર આધાર રાખે છે કોઈને ગત્રે આ પીવાથી મોડે સુધી જિંદગી નથી આવતી, બ્યારે એવ પણ લોકો છે જેમને ગત્રે જિંદગી આવે એ ખાતર ચા પીવો જ પડે છે

આપણામાના ઘણાને લગભગ આપણા પધાનો જ સૂવા અને ઊઠવાના સમયને નિયમ બધ ઈ ગણેલો હોય છે (અગ્રેજીમાં એને '૨૨ યુલરે આઈકલ ઓફ સ્લીપ' કહે છે) જાગતાવસ્થા અને નિદ્ર વસ્થા વખતે અ પણ શરીરમાં ઉચ્ચતામાનનું પ્રમાણ વધતુઓછું હોય છે સવારે આપણે ઊઠીએ ત્યારે એ ઉચ્ચત માન સાવ ઓછું હોય છે ને આપણે જેમજેમ વિચારતા ને ચિત કરતા થત જઈએ છીએ તેમ એનું પ્રમાણ વધુ જાય છે ગત્રે આખા દિવસની મહેનતથી આપણે થકી ગણેલ હોઈએ છીએ ને તેથી ઉચ્ચત માનનું પ્રમાણ ઘટવા લાગે છે, એકદમ નીચે પહોંચે છે આપણે આ નિયમ પ્રમાણે જ જિંદગી ઈઈએ છીએ સાદો દાખના ઈઈએ 'સનિવારે સૂતી વખતે તમે વિચાર કરો કે આપતી કાલે રવિવાર છે, ગબ્બો દિવસ છે, વહેલા ઊઠીને ઓફિસે જવાની તૈયારી કરવાની' નથી; મનિ નિરાંતે 'મોડા મોડા દસ-અગિયાર વાગે ઊઠીશું' ત્યારે દરરોજના ઊઠવાના સમય કરતા તમે મીઠું તો એકાદ કલાક વધુ સૂઈ શકો' અમ

દરરોજ એક જ સમયે, ઊઠવાનો આપણે એવો નિયમ બંધાઈ ગયેલો હોય છે, કે તેથી અહીં મોટે પુધી નથી સૂઈ રહી શકાતું.

રાતે કોઈ ભેદભરમ ને ખૂનલૂટથી ભર-પૂર સ્થિતિમાં જોઈ આવ્યા પછી પણ તમને મોટે સુધી ઊંઘ નહીં આવે; કારણકે તમારા મન ઉશ્કેરાટ ચેતુભવે છે ને તમારા શરીરમાં ઉષ્ણતામાનનું પ્રમાણ વધી જાય છે. ઘંટીવાર એવું પણ બને છે કે બપોરે પ્રસ્તક વાંચતા-વાંચતા તમારી આંખો ઘેરાપા લાગી હોય ત્યાં જ કોઈ વસ્તુ એકાએક આવતાં જ તમારી ઊંઘ ક્યાંય અલોપ થઈ જાય છે; કારણકે મનમાં એક પ્રકારનો ચુસ્સો ને ચિંતા પેદા થાય છે ને ઉષ્ણતામાનનું પ્રમાણ વધી જાય છે. આથી આપણી ઊંઘ ઊડી જાય છે.

પ્રેક્ષક કદીટમનને અજપાથી હેરાન થતાં ઘણાં જે સ્ત્રી-પુરુષો તરફથી વિનંતિઓ ને આગ્રહ થયા; કે એણે ખાંધને લોચ પડે એવી એકાદ ઊંઘની અમત્કારિક દેવાં ખનાવવી. પણ પ્રેક્ષકે કહ્યું, કે એ અશક્ય છે. દરેક જણે પોતાની મેળે વિવિધ ઉપાયો અજમાવી 'જોવા' જોઈએ તે જ સફળ ને સચોટ લાંબે એને આશ્રય દેવા જોઈએ.

આમાં સાથી પડેલો ને સોદો હંપાય તો એ છે, કે થોડોથોડો પરિશ્રમ કરવો; કંઈ પણ પરિશ્રમ વગરની ને સાવ ખેડાડું બિંદગી બાળનરને સવામંજી રૂની તળાઈમાં પણ ઊંઘ ન આવે એ દેખીતું જ છે. જ્યારે આખો દિવસ પરિશ્રમ કરીને સૂઈ થાકીને લોચ થઈ જતાં શ્રમજીવીએને ઊંઘ; માટે, છત્રી-પલંગ કે ગાદલાંની જરૂર પડતી નથી.

ગ્રામોદેન રેકેડો કે રેડિયો સાંભળતાં ઊંઘ આવી જતી હોય તો એ અજમાવો.

એપડી વાંચતાંવાંચતાં ઊંઘ આવી જતી હોય તો એપડી વાંચો.

રાત્રે ગરમ પાણીએ નહાવાથી ઊંઘ આવી જતી હોય તો એમ કરી જુઓ; નહાવું ન હોય તો સૂતાંસૂતાં ગરમ પાણીમાં પગ ઝોળી રજા.

આ કે કોફી પીવાથી ઊંઘ આવી શકે એમ હોય તો એ ટેવ પણ પાડી જુઓ.

માથાના ઠરવાથી મન શાંત થતું હોય ને ઊંઘ આવતી હોય તો તેમ કરવું ઉત્તમ છે.

‘પરંતુ ડોક્ટરની સલાહ લીધા વગર કે ન જ ચાલી શકે એવું હોય તો ઊંઘની દવાઓ ને ઝોળીએ ન લો.’ કદીટમન આ પ્રમાણે ચેતવે છે. ‘આ વસ્તુઓ બેખમકારક છે. એ થોડીવારને માટે ઉક્ત ચકાવીને આપણને ઘેનમાં નાખી દે છે. પરંતુ અજપાતું ખરું કારણ એથી દૂર નથી થતું.’

વંધાના અભ્યાસ પછી પ્રેક્ષકે કદીટમનની જે પ્રમાણેના સાદા ને સરતા ધીલાજ સૂચવે છે:

૧. નિયમિત રહો. દરરોજ એક જ સમયે સૂવા ને ઊઠવાની ટેવ પાડો. આમ કરવાથી રાત્રે દરમિયાન સારી ઊંઘ લઈ શકાય છે.

૨. સૂવાના સમય પહેલાં એકદમ નિવૃત્ત થઈને આનંદિત બનવાનો પ્રયત્ન કરો. ચિંતા-લયો ને વ્યગ્રતાપૂર્ણ મતે પધારીમાં પડીએ છીએ તો કોઈ મોડેથી આવે છે.

૩. પધારીમાં એકલા જ સૂવું સારું. બે કે ત્રણ પધારીમાં ચાર પાંચજણે સાથે સાથે સૂવું હાનિકારક છે.

૪. દરરોજ એક જ સમયે સૂવા છતાં ઊંઘ ન આવે તો સૂવાનો સમય થોડો વહેલો-મોટો કરી જુઓ.

તમે સંપૂર્ણ નિદ્રા લો છા કે નહીં એ તમારે નક્કી કરી જોવું જોઈએ. સવારે ઊઠતાં તમને રફૂતિ રહે તો સમજવું કે તમે પૂરતી નિદ્રા લીધી છે; પણ થાક ને આગ્રસ જણાય તો તમે પૂરતી ઊંઘ નથી લીધી એમ સાબિત થાય છે.

અં તઃ કરણ

૪

શ્રી જુગલરાય મજમૂદાર

ચીતે શું એમ છે ? એ માટે પાયાત્મ તત્ત્વો શું છે ? આપણી ભારતીય સંસ્કૃતિની એ વિશ્વમા શોધ કેવીકે છે ? સામાન્ય માનવીને લાગતી અધિકારભરી આ ધુનિવામા લેખકે પ્રકાશના ઘોરાક આંધાર-
દાથી કિરણો પાંચર્ષા છે

૨ શ્રમના સુમસિદ્ધ તત્ત્વવેત્તા કાટં કહે છે, કે
'મને ઈશ્વરનું મહાનંપ્રદાન સમજાય છે તે
લ્યોમમડળ ને તારામડળથી આગળ-
દિત આકાશની કૃતિથી અને તેથી જ હું
કેઈકે નિશ્ચય ઉપર આવી શક્યો અત કરણ-
માની નીતિમય વૃત્તિઓથી પણ ઇશ્વરના
મહાનપણાની મને પ્રતીતિ અને ખાતરી થઈ'
આ ઉપરથી જણાય છે, કે ઇશ્વર-સ્પૃહથી
આયુક્ષી ખાદ્યાકાશ-સ્પૃષ્ટિ અને મનુષ્યના
શરીરમા સ્થિત અતઃ કાશમા રહેલ અત-
કણની રચનાથી કાટમુખ વ્યવેક્ષા છે ઇશ્વરને
સર્વશક્તિશાળી તરીકે એમણે દર્શાવ્યો છે
'ત્યારે પશ્ચિમના ખીજ એક તત્ત્વવેત્તા
ફ્યુડ કહે છે, કે 'કાટના કહેવા પ્રમાણે
આકાશ-ઓમાકાશમા રહેલ તારામડળ ઘણું
જ મહાન છે, હિરણ્ય પ્રકાગ્નુ-છે, પણ અત-
કણ માટે તેટલી ખતરીથી કઈજ કહી શકાય
નહીં હા, વધુમા વધુ એટલે સુધી કહી શકાય
કે ઇશ્વર ઉપર અતઃ કણને ખડખડ બન-
પવમા લોપારોપ મૂકી શકાય તેમ છે !'

ઈશ્વરે ઘડેલી આ સૃજન-અતઃકણ-નું
સચાલન નીતિમા ઉત્તમ માર્ગ ઉપર થાય
છે, છતાં તે જ સૃજન-અતઃકણ-ગુલામોના
નિયામકના સ્વભાવ પ્રમાણે ખગળ ને નાતિ-
વિરુદ્ધ પણ ક્યારેક કામ કરે છે ઉપરાત
તે પોતાની સ્વભાવ પાઠ અસર નિખળવે છે
લખણ તરીકે પોતાની જીત ઉપર ગુસ્સો ઊભો

છેક નાનામા નાની તકરારથી માડી જગત પર
લાલસા મહાન યુદ્ધો મવામા મૂળકારજીવત જે
કોઈ અણુ સૃજન હોય તેા તે કદાચ સામ્રાજ્યા હંદય-
સામ્રાજ્યા લેડાણ ન માપી શકવાની માનવીની
અશક્તિ જ હશે પ્રબળ પ્રબલ વિના એ શક્ય નથી
સામાન્ય જનને તેા, બુદ્ધિ, મન ને હંદય-અત
કણમા કયો જ તકાવત લાગતો નથી, પણ સાચો

કરે છે, અને ગૌતમીથી વિરુદ્ધ એવી યુન હિ-
ત જાણતો માટે વિષયને મન માથે મળધ
થતો નથી, એટલે કે પશ્ચિમા આવતુ નથી,
પગલુ જ્યારે ચિત્તનુ ખળપૂર્વકનુ આદેલન
હોય છે, ત્યારે જ મન ઉપર તે આદેલનથી
આકાર પડે છે જ્યારે આકાર મન ઉપર
પડે છે ત્યારે તે શું છે તે જાણવની મનની
શક્તિ હોતી નથી તેથી તુરત જ તેને બુદ્ધિની
મદદ લેવી પડે છે બુદ્ધિની મદદ વગર મન
નિર્ણયાત્મક નિશ્ચય કરી શકતુ નથી, પગલુ
બુદ્ધિ જે નિર્ણય કરે છે તેની છબી-છાપ
મન ઉપર પડે છે મન ઉપર છા જેવી
પડે છે તેવા જ ધૂમી સ્થિતિમા રહેલ અહ-
કાર જગત ઘઈ તેમા જોડાઈ ક્રિયા શરૂ
કરે છે અને અહ કાગ તે વિષયને, ક્રિયાને
અતઃકણમા શક્તિપ્રેરક ચૈતન્ય પુરુષ
આગળ મૂકે છે તેમાથી તે વિષયમા શક્તિ
પ્રેરિત થઈ કાર્યની શરૂઆત થાય છે
અતઃકણ પછાડે જે શક્તિ કામ કરે છે
તે શક્તિશાલ અતઃકણ નિર્લેપ અને નિર્જીવ
મનીએ તો જોડે એમ કહી શકાય અત-
કણના જે ચારે વિભાગ એટલે પ્રકાગ છે
તેને સાકા અને સજીવ અને કયાત્મક ડહી
શકાય ઓઘો પ્રકાર તે અતઃકણમા જે
શક્તિચૈતન્ય રહેલ છે તે છે આને સાક્ષી-
આત્મા કહે છે

ઇન્દ્રિયને એટલે કે પાંચ સંનેન્દ્રિયો

તથા પાંચ કર્મેન્દ્રિયોને બાદ કરતાં ચિત્ત; એટલે કે વિષયને ઊભો કરનાર છે તેમાં, મન કે જ્ઞાના ઉપર ચિત્ત વિષયને અથડાવે છે તેમાં; અને બુદ્ધિ કે જે મન ઉપર પડેલી છબી-પ્રતિમા-છાપનો નિર્ણયાત્મક નિશ્ચય કરનાર છે તેમાં, અંતઃકરણ વાણુથાકયું હોય તેમાં વલુમાગી દલાદી ને ડાખલગીરી કર્યાજ કરે છે. અંતઃકરણના આવા સ્વભાવને લઈને નુકસાન થવામાં કંઈજ બાકી રહેતું નથી.

આવા અંતઃકરણના સ્વભાવને લઈને માનસિક માંદગી તથા શારીરિક માંદગીઓને પગપેસારો કરવા માટે અનુકૂળતા મળે છે અને આખર પગદંડો જમાવે છે. માનસિક માંદગીમાં થોડખંધ જુદાજુદા પ્રકારની દહેશતોન્મીક ભૂલી થઈ આવે છે. જુદાજુદા પ્રકારની અનેક ફિકર-ચિંતાઓના ઉપદ્રવ થાય છે, તે એટલે સુધી, કે આ ચિંતા કાંઈમનું બર કરાંને રહી પડે છે. વળી એ જુદાજુદા મનુષ્યો પ્રત્યે તથા જુદીજુદી ચીજો પ્રત્યે તિરસ્કારની લાગણી પણ ઊભી કરે છે. એટલું જ નહીં, તેમાંથી પિક્કારની લાગણીઓ મર્યાદા બહારની વધી જાય છે. પોતાની જિંદગી સાથે એટલે કે જીવન સાથે માનવીને અંતઃકરણનું આવા પ્રકારનું સાવનામય જીવન સુખરસું પડે છે. આમ થવાનું કારણ આવી પરિસ્થિતિ માટેનાં બીજ, જે અંતઃકરણમાં રહેલાં હોય છે, તે જ છે.

જે કે અંતઃકરણ માટે ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણેની પરિસ્થિતિ છે, છતાં તેમાં અંતઃકરણનો એવો પણ એક પ્રકારનો લાગ છે, જેમાં નીતિવિમુખ થવાની ઇચ્છા, સ્વભાવ કે વૃત્તિઓ હોતી નથી; અને મનુષ્ય-શરીરની અંદર તેના એક લાગ પોરીકે જે એ બેઠાઈને રહે છે; અને તેની સાવના, દોરણી તથા ઇચ્છા તમામને અનુકૂળ થવાની હોય છે.

આવા પ્રકારના અંતઃકરણને ઉત્તમ જ્ઞાને પાકટ પ્રકારનું અંતઃકરણ કહે છે. આવું પાકટ પ્રકારનું ગણાતું અંતઃકરણ નિસ-કરીને દાક્ષિણ્ય, ચિત્રકારોમાં ને શિક્ષક-વર્ગમાં જણાઈ આવે છે. તેમનાં અંતઃકરણોમાં બાલીશતાતું પ્રમાણ હોતું નથી; હોય છે તો જૂજ હોય છે. વળી કેટલાક રાજ્ય-દ્વારી યુરોમાં પણ આ પ્રકાર મળી આવે છે. આમ જનતાનું દુઃખ દૂર કરવાની સાવનાથી પ્રેરાયેલાં સાવણી કરનાર ગાંધીજી કે ટુમેન જેવા નેતાઓનો આ પ્રસંગે જે વાણી-પ્રવાહ વહે છે તે સાંભળી એમ લાગે છે, કે આ અવાજ, આ વાણી તે તેમના અંતઃકરણગાંથી નીકળે છે; તેમ જ તે ઈશ્વરપ્રેરિત છે અને ઈશ્વર જ જાણે તેમના મુખમાંથી બોલી રહ્યો છે.

આટલા પરથી એટલું તો ચોક્કસ ખ્યાલમાં આવશે જ કે પાશ્ચાત્ય તત્ત્વવેત્તાએ અંતઃકરણના બે પ્રકાર માને છે. એકને પાકટ કહે છે અને બીજા પ્રકારને બાલીશ કહે છે. એક લેખક જણાવે છે, કે આ ઉચ્ચ એટલે પાકટ અંતઃકરણવાળાં મનુષ્યો જૂજ હોય છે. બાકી બાલીશ-નાના છોકરા જેવાં હૃદયવાળા બહા હોય છે. બાલીશ કહેવાનું કારણ એ છે, કે તેમનામાં નિશ્ચયાત્મકતા હોતી નથી. પરિણામનો લંબો વિચાર હોતો નથી, વળી તાત્કાલિક પ્રેરિણામ સારું કે ખોટું આવશે; નીતિમય કે નીતિવિરુદ્ધ આવશે તેનો સારાસાર વિચાર હોતો નથી. તેથી તેવાઓના હૃદયને બાલીશ કહ્યાં છે; કારણકે જે રીતે નાનાં અને કાચી ઉંમરના છોકરાંમાં કાચી બુદ્ધિ હોય છે તેવી જ રીતે તેમનામાં પણ હોય છે.

આવા પ્રકારના અંતઃકરણવાળા મનુષ્યોની ગણનામાં એ લેખકે પોક્ષ, ઓબેસ્ટાઈન, કોલવીન તથા લ્યુકરના નામ ગણેલા છે.

આ લોકાન ઉદ્ધાર માં તેમની માન્યતા-
માં, તેમના અત કરણમાં એવા જ વિચારો
દેહ જેવા હતા કે જેથી તેમના અત કરણ
અનુષ્ઠિત કરેલાય જેને પરિણામે તેમની
માન્યત એવી હતી કે મનુષ્યે હમેશા નહ ગ-
ખજ જ હોય છે, પાપમય હોય છે
પાશ્વત્ય ધાર્મિક સમ્રદાયોમાં આવો જ
પ્રકાર હોય છે અને તેમાં મનુષ્યે ને પપ-
પૂર્ણ એટલે કે પાપી જ માન્યા છે તેન
દખાવામાં આ લોકો વાગવા જણવે છે,
કે 'પ્રયશ્ચિત કર તુ કાગળ કુખી જતુ,
તારી ભાતને તુ લાકડી લઈને શિક્ષા કર,
માર, તારા શુનથી લગપૂર આત્મને ચીરી
નખ અને તારા અત કરણ વડે તુ તેને
ચીર, અને તેમ નડી કરે તો પછી તુ
ધિક્ષિતના દર્શન કરવાને પાત્ર નહી ગહે'
પશ્ચિમના વિદ્વાનેની અત કરણ વિશેની
અમજ, ઉપગની ઉકીકત પગલી, યૌડીધણી
પણ સજ્જશી

હવે આપણે ત્યા વિદ્વાને એ શુ કહ્યું
છે તે લોઈએ આપણી હિંદુ સંસ્કૃતિમાં
પણ મનુષ્યશરીરમાં અત કરણની કલ્પના
કરવામાં આવી, તેની ગચના સમજાવી છે
તેમ તેનુ ધ્યાન પણ ગતાનાશુ છે આપણી
વેદોક્ત સ્વરૂપિ પ્રમણે અત કરણ એક
નહી પણ ચાર લાગવી-પ્રકારથી ગચયેલું
છે તે ચાર પ્રકાર તે ચિત, મન, ખુદ્ધિ
અને અહંકાર આ ચાર પ્રકારની કૃતિનુ
એકજ સ્વરૂપ તે જ અત કરણ તેથી તેને
અત કરણ ચતુષ્ટય કહેઉ આ ચાર (ચિત
મન, ખુદ્ધિ, અહંકાર) પૈકી ચિત એટલે શું
તે પ્રથમ લોઈએ

આપણે ઘણી વખત વિચાર્યા એટલા
ખધ મન લેઈએ છીએ કે આપણી આજ
આગળ દોઈપદર્થ કે કોઈ ચીજ પડેલી
હોય છે, ત્યારે આપણી આજ તે પદર્થ

ઉપર જ હોય છે પણ જાણે તે પદર્થ
લોઈ શકતા નથી, એટલે કે તે પદર્થ
આપણે મનમાં આવવો લોઈએ પણ તેમ
થતુ નથી આનો અર્થ એ થયે કે લેવતી
ચીજ ઉપર આપણું ચિત નથી અને તેથી જ
તેને વિચાર અવતો નથી સાચી રીતે
લેવાનુ સાધન આજ મન ય છે પણ ચિતના
આલાવને દાગણે તે આખથી દેખાતુ નથી
એ ઉપરથી એટલું અનુમાન કરી શકય કે
લોકનુ ચિત છે અને ખધ પદાર્થ લેવા
મરુ આજ એ તેનુ સાધન-ઉપધ્યન છે
ચિતનો આધુનતતુ જે મગજમાં છે તે
જુએ છે

ખાલ્લ સુદ્ધિમાં જેમ લેવાનુ મૂળ સાધન
ચિત છે, તેવી જ રીતે સ્વપ્ન-અવસ્થામાં
આત્મ સુદ્ધિમાં પણ લોકનાર ચિત જ છે
ચિતના સંનતતુ ગચાર દામ કરે છે, ત્યારે
તેને મન મધે મળખ થાય છે મન પછવાડે
પણ તેનો સંનતતુ હોય છે એનુ સ્વ ન
પણ મગજમાં હોય છે વીજળીના પે ઝિટિવ
ને મેગેટિવ તગન લેડણ જેવી આ ક્રિયા
છે ચિતની પ્રક્રિયા શરૂ થતા એના આદો-
લનો મન આવે અથડાય છે એ આદોલનો
જાણુ એટલે અખજ ન હોય તે ચિતના
વિવચને અત કરણ પુતન આગળ ગજ કરનાર
અહંકાર અને તે વિષયમાં શક્તિ મેળવનાર
ખુદ્ધિ તથા અત કરણ-એ ચરેની ક્રમ
પ્રમણે એકત્રિત થયેલી ક્રિય શરૂ થાય
છે પછી તે ક્રિય આધિભૌતિક એટલે ખાલ્લ
સ્થૂળ વિશ્વ માટેની હોય કે અધ્યાત્મિક
આત્મ સુદ્ધિ એટલે ગમ્મવસ્ત્ર માની હોય
તેમાં અત કરણ ચતુષ્ટયના ક્રિયાત્મક કર્મમાં
ફેર પડતો નથી

ચિતનુ ગચરૂપ આટલેથી પુરુ થતુ નથી
ચિતની આદો અહોનિશ-આદ લને, મેજા
અવડાયા જ કરે છે તેમની સખ્યાનુ માપ

મેરે સાંઈને યું કહ્યા, ખંઠા રહે ખુસરોજ;
 ચલ તત જોખત પાયકે, જખમે' કીચલે' રોજ.
 જખમે' કીચલે' મોજ, મોચતે અહુ પછતે હેક
 આ પી રહેતા ખુસ, ધરિક મેહાન કૂકે હોલ-
 મહંમદ કાજી મય પીજીયે, દુસન ખાબાર જિરજ.
 મત લહેજત ગુમાવ, કહત યું સાંઈજા મેરા.

દુનિયામાં જન્મ લઈ આવી રીતે હાસ્ય રહી જીવન વિતાવવાની વાતો ઊઠી થો. મારા સાંઈનું
 તો એવું કહેલું છે, કે 'દુનિયામાં આવી મોજ કરો, એના વિના લગાઈ જીવન અકારણ છે.'

સાંઈના સદ્વપદેશને હવામાં ઉડાવી દેતા કાજીએ ખોટી વાતો કરવા માંડી, એટલે
 સંત સમજી ગયા કે એ અસાનીને વિશેષ સતાવવામાં સાર નહીં નાકળે. એ જ કાજી
 તેમણે એક નાર્તિક ઘાવ કહ્યો:

કાજી મળ કર લીજીયે, રંગભર ખાજકી રેન;
 કલ પછતાના હોયયા, કલ ખડી દુઃખ રેન.
 કંલ ખડી દુઃખ રેન, જહાંસે બના હોગા;
 બિલખત મૂઢ મમાર, જખેહી નૈના ફોગા.
 કહેત દીન દર્વેશ, ખાજ હે જીતકી ખાજ;
 રંગભર જોસે રેન, કલ તોહે બના કાજ.

'કાજ સાહેબા તમે મોજની વાતો કરો છો, એ ઠીક છે અને એટલે જ હું તમને કહું છું, કે
 તમે પણ આજની રાત રંગમાં ખેલી લો. કાલે તો કાળના દૂતો આવશે અહીં બેસો.'

સંતની એ વાતો સાંભળતાં જ કાજીના હૃદયમાં બળે ઘા લાગ્યો. શું કાલે-જાણે જ
 મારાં મરણ થશે? લયલીત અનેસો કાજી ત્વરાથી ઊઠીને પોતાના નિવાસે ચાલ્યો ગયો.

કાજીને સમીપ આવેલો જોતાં સલસલા મહારથી અને રણખંડાઓ કંપી ઊઠે, ત્યારે
 બિચારો પામર માનવી તે કાજી માત્ર ?

કાજીના હૃદયમાં સંપ્રત આઘાત થયો. ઘેર આવી બિંછનામાં લેટી ગયા છતાં એ
 લય ટપ્યો નહીં. રાત્રિ થતાં બળે કાજીના દૂતો નિકટ આવ્યા હોય તેમ લયાનક ખની
 તેને ડરાવવા લાગ્યા. પ્રાતઃકાળ થતાં તો બળે પ્રયાણના તૈયારી થઈ રહી હોય તેમ કાજી-
 સાહેબ છેલ્લી ડચકીઓ ખાઈ રહ્યા હતા. એ જ કાજી સાંઈ દીનદર્વેશ એમના વૃહમાં પ્રવેશ
 કર્યો અને બિંછનામાં પોઢેલા કાજીસાહેબની પાસે બેસી ગયા.

સંતને જોતાં જ બળે સ્ખળન આવ્યા હોય તેમ વ્યાકુળ બનેલા કાજી તેમને વળગી
 પડ્યા અને મૂઢ ખાજકની જેમ અધીર બની પ્રસન્ન ખાતા આકંઠ કરી મુક્યું. એને હૃદયે
 લગાવતા સંતે આશ્વાસન આપ્યું:

કાજી કુફ્ર ખાંડી રહો, દુવા કરે દરવેશ;
 બહે ગરિબ નવાજયા, રહમે સાહ નવેશ.
 રહમે સાહ નવેશ, કસમ હે પાક ખુદાક;
 રામં રહીમ એક, લખલ મત મોલ ભુદાક.
 કહેત દીન દર્વેશ, ચેહી હે જીતકી ખાજ;
 ખાંડી કુફ્રી રાહ, ખડે હો જાવો કાજ.

‘હાલ’ તમે ખોટા ભાગ’ ત્યજીને સાચી રહે સાલવાના સોચદ ખાતા હો ‘તો ફરી એકવાર તમને આ મોતના બિઝનામાંથી બેઠા કરવાની દરવેશ આશિષ આપે !’

સતના એકએક શબ્દ કાળને આજે ખુદાઈવેપુ લાગતો હતો. દીનતાથી એણે સર્વે વાતો કબૂલ કરી હતી એટલે સાઈએ, તેના બિઝનાના સમીપ બેસી એક ઘડી ઈશ્વરની આગધના કરી તુરત જ પહેલાની જેમ કાજ સચેત ખની ગયા અને સ્વપ્ન વર્ષ ધ્યાનમમ ખનેલા મતના ચરણમાં ઢળી પડ્યા આખો ખોલી સાઈએ તેમને શુભાશિષ આપ્યા

કાજ હસ્તા કાયમ પડો, પાક રહીમો રસુલ;
ફાની જહામ સચદે, ઉનકો નામ ન બૂલ
ઉનકો નામ ન બૂલ, વોહી હે પત્તર ખાશા;
મતલબકો સખ સાજ, પિય બીન દોન હમાસ
કહત દીન દવેશ, હરમ સાહેબ રહે રાજ;
પાક રહીમો રસુલ, કાયમ હસ્તા પડો કાજ

સતના સદુપદેશને હૃદયમાં છૂટી લેતા કાજસાહેબ તેમના શિષ્ય થયા અને દીનતાથી પોતાના અપરાધોની કમા યાચી હસતાવદને સદુશુર્યે એને દમા આપી અને પોતાનો ખનાવી દીધો

મોતના બિઝાનેથી શિક્ષા પછી તો કાજસાહેબના હૃદયમાં સચોટ લગની લાગી સસાર અસાર અને દુખમય દર્શાયો એટલે તેનો ત્યાગ કરી ફકીરી લીધી દગ્ગેશ થઈ અલખ જગવતા દિવસો વ્યતીત કરવા લાગ્યા

જાન્યા સદુશુર પ્રાપ્ત થયા પછી હૃદયની મલીનતા સાચે જ નાશ ખામે અને જ્ઞાન-રવિને ઉદય થતા અતરમા અજવાળા થાય, તેમ કાજના હૃદયમાં ચોમેર પ્રકાશ છવાઈ રહી ઈશ્વરના અનન્ય સ્વરૂપની ચોળખાણ થઈ

રામ તૂલી રહીમા તૂલી, તૂલી શારદ તૂલી રોષ;
તૂલી બીન દુસરા હો નરી, કહત સાધ દરવેશ
કહત સાધ દરવેશ, મદિર મસ્જિદમે ખોળા;
એકાદશી મત નેમ, રૂખે આદલમે રોળ
મહ મહ સાઈ પહિયાનીયા, નામે બેહુનામા;
અનિગત અલખ સ્વરૂપ, તૂલી રહીમા તૂલી રામ

રામ-રહીમની લિખતાનો ભેદ મટી ગયો એમણે સર્વત્ર એક જ ખદને લાઠયો સદુ-શુરની જેમ પોતે પણ દગ્ગેશ ખની તીર્થમાં બ્રમણ કરતા અનેક સત-અવધૂતોના સહવાસમાં આવ્યા

અનુલવના અજવ બે એ ભજનિક સતે અનેગ પદો-ભજનોની રચના કરી તેમની વાણી ભજનિકોમાં અત્યંત લોકપ્રિય વર્ષ પડી

સદુશુર્યે પોતાને સમયની મહેતા મમળવતા આજના અમૂલ્ય અવસરને એણે નહી જવા દેવાનું જે સૂચન કર્યું હતું, એ સૂત્ર સાઈના હૃદયમાં સચોટ લગી ગયું હતું

એ અમૂલ્ય અવસરની મહેતા મમળવતા સાઈએ ઘણા પદો લખ્યા છે તેમનું એક અતિ લોકપ્રિય પદ ટાકી લઈએ

આજનો દહાવો લીજયે, કાલ દોણે ફીડી રે ?
 તેડા આવ્યા શ્રીરામના, એના જોર ન આવે રે. ૧
 કુંઝર ઉપર કુંઝરી, ત્યાં નોખત વાગે રે;
 કંઈ સોહાગણે લોળવે, રહારા રહોલે ન આવે રે. ૨
 સાત સાહેવાની માછલી, આવી નદીએ નહાવા રે;
 લાંબાવાળાએ બાળ નાખી, દોરી ખેંચકે લીના રે. ૩
 કૂવે પાણી મેં અઈ, તૂટી મારી હીરની દોરી રે;
 નૈના આંસુ પોણતા, રહારી ગાગર ફૂટી રે. ૪
 હૂંઠત હૂંઠત મેં ફીરું, મેરા પિવ બતાવો રે;
 પિવ બસે પિવ પાસમે, પિવ જીવ કહાવે રે. ૫
 કાજ મહંમદશાહની વિનતિ, તમે મુબ્તો સૈયા રે;
 જખ પડે જખ બેઢના, તખ દોડકે આના રે. ૬

સંતે ખૂબ વચનામૃતો રચ્યાં. જેમાં રેખતા, ખૂલણા, કવિત, કુંડલિયા, દોહા આદિ છંદોનો સમાવેશ થાય છે. એ દુર્લભ સંતવાણી કાળના પહેલ સાથે ક્યાંય વિહીન થઈ ગઈ. આજે તો કુંવળ થોડી જ વચનામૃતો ભજનિક મહાનુભાવો પાસેથી પ્રાપ્ત થાય છે.

એ અમસિદ્ધ વચનામૃતોમાંથી થોડાંક યોગ્યમય કાવ્યો અત્રે નોંધી લઈએ તો અસ્થાને નહીં ગણાય:

જીકે બખાના સાંધયા, હરદમ રહે ચકચૂર;
 પલછીન ન્યારા ના રહે, હરદમ હાલ હજૂર.
 હરદમ હાલ હજૂર, હરિસે રહો મન લાગી;
 બિરહા સતાવત અંગે, નૈના દરશ અનુરાગી.
 મહંમદ સાંધે તહમીકે કર, કીક કીલા થાના;
 હરદમ રહે ચકચૂર, સાંધયા જીકે બખાના.

x

બંદા બિલખત કયો ફીરે, પામર અબહુ ચેત;
 બાલમ અખીયાં બોલ રે, કીચ લે હરિસે હેત.
 કીચ લે હરિસે હેત, ચાર ચેહી શીખ માનો;
 રો દિનકા મિજમાન, અંત ચહાસે થલી જનો.
 મહંમદ સાંધે સાંચી કહે, અબખત કચેહો ફંદા;
 આતુર અબહુ ચેત, બિલખત ફીરે કયો બંદા.

x

જગ સપના દેખ કે કોહી રાગે, નાદાન પ્રે ઈશ્કમેં જૂલતા હે;
 ખુબ મોઠ મેરા રહે ફૂલ ગયા, વિપચકી ખાતરે જૂલતા હે.
 રંગ ફાની તન જોળના છે, મિટીકા ઘાટ રહી સ્મૃતકા હે;
 મહંમદ ફીરને સાદ કીયા, અબહુ નહીં આખીયા જૂલતા હે.

x

પરવરશી જીકમેં લાગલી કે, બરબરકે ખ્યાલા પીજયે જ;
 નરતનકા દહાવા મત ચૂકો, ચહાં નેકે કમાઈ છીજયે જ.

છિનછિનમે આયુ છીજત યારે, કુછ બહાગી બનાઈ લીજયે છ
મહ મહ કૃષીર મમજય કહે, યારે કુકાણી રાહસે બીજયે છ

હક બોલે બીજા હરિ દેસે મિલે, કાયમ કુકમે રહત રાજા
જય જમેલે કર પાક રોજા રમે, સાધ્યા ઉમીમે નહી રાજ
હિલ સફાસે હરદમ યાદ કીજે, શિર ચોટ ખરો હે દાહપાજ
વેણી રામ રતીમા નામ ન્યારા, હિલ બોલ દેખા મહ મહ કાજ

મત બૂલ પ્રપથમે યાર મેરા, યહા તેરે કહોજ કોન હે છ
માદર પિદર ફરજદા દાસ, મતલબ હે આદા લોન હે છ
કાલ ચઢ્યા જળ નાતા નહી રમે, દેખત ખડે સખ મોન હે છ
મહ મહ કૃષીર મ નધાર બહે, યારે આખિર આખા ગૌન હે છ

સદ્ગુરની જેમ કાજ મહ મહશ હે જીવનને શેષકળ હરિસ્મરણ અને લોકલક્ષ્યાણુ-
મા જ વ્યતીત કર્યો પગુ છેલ્લા દિવસે મા તેમણે કયા પ્રયણ કર્યું તે કાઈ સમગ્રયુ નહી.

કેટલાકેનું એવું અનુમાન છે, કે તેઓ કેઈ નિર્જન સ્થાનમાં ધ્યાનમગ્ન બનવા
માટે જ્યાં એ ઘટના કદાચ સત્ય જ હશે, ઉપદેશક ધર્મ અન્યને પ્રેરે ધત પોતે કાળ
વ્યતીત કર્યો આશાભર્યા અનેકે આવત અને દીનત વી તેમના ચણે મા દળતા તે સમયે
પોતે પ્રભુતામાં મહશુર બના સૌને સદ્બોધ અપત જ્યાસુધી પોતે હરિસ્મરણ કરી
હરિમય ન થયા ત્યાસુધી સર્વે મિથ્ય છે

મૈયા અખ હમ જયમે, હરિ બીન થહુ ન બેન;
પિય બિરહા, ચૂરત ફીર, બહત નાસિકા નેન
બહત નાસિકા નેન, કંઠમે કંકે બરેરી;
ગુમ બિન દોન હવાલ, બાલમા પતરખો મોરી
મહ મહ સાઈ બનખ રમે, જિલખત બાઝ કવૈયા;
અખ યહા રહ્યા ન જાય જયમે જહા હે મૈયા

કેઈ અગ્રે ચગ સ્ય નમા સ્થિત ધર્મ હરિસ્મરણમા ચતા સાઈએ જીવનના અતિમ
દિવસે વ્યતીત કર્યો

મહમહ માયા ભૂકે હૈ, સદ્ગુરુ દીપા સમજઈ;
ક્યાના હુઈ મત રાચિયા, હો ગયે મહ મહ માઈ

જેણે અસાગ સ સાગની મૃગજળ મ યાને ત્યાજ કર્યો છે, એવા સતે સદા ય વદનીય છે

*

‘બરવાન તમારે મલુ કરે ના આરીઈદ જિખારીનાં મુખમાથી બહાર નીકળ્યા કે ન નીકળ્યા’
જાજ એક સહેરી લાલાએ પનેલી નેવી વગમવા આવતી આ લપને જલદી કાઢી મૂકવા માટે એક
રૂપિયે કાગીને મિખારી તરફ ફેંક્યા પણ વાતવાતમા પગુ

‘અહ્યા હુ જિખારી કેવી રીતે થયા!’

પ્રેલાએ સાચી વાત કરી

‘કાઈ, હું પણ તમારી આફત ન આજ મીચાને રેલા વેરતો દોતો!’

*

વિશ્વશાંતિને લાયકાત મૂકનારા એ વધુ મોટા ખનાવો ગમે મહિને નોંધાય છે : એક હાઈડ્રોજનબોમ્બો અને બીજો ખનાવ લાલ ચીન અને રશિયા વચ્ચેના મૈત્રીકરારોનો.

આણ્વેય દ્વારા હીરાશીમામાં ભજવાયેલા હેત્યાકાંડથી માનવજાત કંપી છીંદી હતી. એ વખતે દુનિયાના સમજદાર લોકોએ પોકાર ઊઠાવ્યો હતો, કે આણ્વેય ઉપર પ્રતિબંધ મૂકો, નહીં તો દુનિયા બેખમમાં મુકાઈ જશે. યુદ્ધને અંતે આ સલાહ સંયુક્ત રાષ્ટ્રસંસ્થા સમક્ષ પહોંચાવ્યો અને હજી એ તેની ચર્ચા થાય છે; પણ આણ્વેય ઉપર પ્રતિબંધ મુકાયો નથી એટલું જ નહીં, આણ્વેય હવે વિરાટનું રૂપ ધારણ કર્યું છે. અમેરિકાએ રશિયાને ગભરાવવા અને પોતાની સ્થિતિ સુરક્ષિત કરવા વધુ ને વધુ પ્રમાણમાં ને વિશેષ સંહારક શક્તિવાળા આણ્વેય ખનાવ્યા હતા, પણ એણે બહુ ટુંકે રશિયાને આણ્વેયોનું રહસ્ય પ્રાપ્ત થઈ ગયું છે ને તેની પાસે પણ આણ્વેયોનો જથ્થો છે.

રશિયા અને અમેરિકા બંને એકબીજા ઉપર ધ્યાન રાખે છે. સાચાખોટા અહેવાલોને આધારે પોતાની સંહારશક્તિ તેઓ વધારતા જાય છે. અમેરિકાના જવાબદાર રાજપુરુષોમાંથી કેટલાક એમ માને છે કે રશિયા પાસે અનર્ગળ શસ્ત્રસામગ્રી, વિમાનો, સખમરીનો વગેરે છે અને તેનું પ્રમાણ આખા યુરોપ કરતાં વધારે છે, રશિયા ધારે તો અમેરિકાના કોઈ પણ પ્રદેશ ઉપર ભયાનક બોમ્બવર્ષી કરી શકે એમ છે. એવી પણ માન્યતા છે, કે રશિયા પાસે આણ્વેય જ નહીં, એથી

અનેકગણી વધુ શક્તિવાળાં સાધનો પણ છે. ખરી હકીકત ગમે તે હોય, રશિયા અમેરિકાને પડકારી રહ્યું છે એમાં શંકા જ નથી. હાઈડ્રોજનબોમ્બોનો જન્મ એમાંથી થયો છે. અમેરિકાના પ્રમુખે હાઈડ્રોજનબોમ્બના ઉત્પાદન માટે સંમતિ આપીને માનવજાતને ધુભવી મૂકી છે. આ બોમ્બ આણ્વેય કરતાં હજારગણો વિનાશક છે અને આવા થોડાક બોમ્બ આખી દુનિયાને સાફ કરવાની શક્તિ ધરાવે છે એવો વિજ્ઞાનીઓનો મત છે.

અમેરિકા એમ મનાવે છે, કે આ બધું વિશ્વશાંતિ માટે તે કરી રહ્યું છે. જો અમેરિકા આવાં સાધનો ઊભાં ન કરે તો રશિયા આખા જગત ઉપર પોતાનું વર્ચસ્વ જમાવીને એવો તેને ભગ છે. રશિયા પણ એવી જ દલીલ કરે છે. એ અમેરિકાને જગત માટે ભયરૂપ ગણે છે; એ છડેચોક કહે છે કે જગત ઉપર પોતાનું આધિપત્ય સ્થાપવા માટે જ અમેરિકા દરેક પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યું છે. આમ એકબીજા ઉપર આશંકા કરતાંકરતાં બંને મહાન દેશો પ્રલયનાં સાધનો તૈયાર કરી રહ્યા છે. કેટલાક લોખા માણસો એમ માને છે, કે બંને પાસે સાધન હશે તો તેનો ઉપયોગ નહીં થાય, બંને વિનાશના ડરના માથાં ચૂપ બેસી રહેશે. આ આશા-અ. માન્યતા આપણી આંતરક ઇચ્છાઓનો પરિણામ છે, એની પાછળ અનુભવનું બળ નથી. કોઈ કાળે આવા કારણે માણસ લોકો કરતો અટક્યો નથી. હા, આવા ભયથી યુદ્ધમાં વિલંબ થાય છે, પણ છેવટે તો માણસ પોતાની મહત્ત્વકોશિ પાર પાડવા સંહારશક્તિનો ઉપયોગ કર્યો વિના

ગડી શકતો નથી અણબોળ અને હાઈફ્રોજન-
બોળ એમ બતાવે છે, કે નો મૌનવી હવે અટકશે
નહી દિશા બદલશે નહીં તે સર્વનારા મિવાય
અર્થાત્ કઈ જ એના સામ્યમારણ નથી

પણ કંઈક દયારુ છે આ વિશ્વનો કોઈ
હેતુ હશે તે આવા માધનો છતાં જગતખચી
જશે, તે વિકાસને પથે આગળ ધપશે એવી
શ્રદ્ધ આપણે જરૂર રાખીએ, પણ કેવળ
શ્રદ્ધા જ ખોને ખેસી રહીએ તે તો જરાખર
નથી જ આપણે આપણી પોતાની નાનકડી
દુનિયામાં લેરડેર અને, હરીફાઈને અત
લાવવો જોઈએ પ્રેમ અને વિશ્વાસના આદે-
શને આપણા પોતાના વર્તનથી વિશ્વમાં
ફેલાવવા જોઈએ; કારણકે અતે તો આજના
તમામ ભયનુ મૂળ મહત્વાકાંક્ષા, દ્વેષ, હરીફાઈ
અને અવિશ્વાસમાં જ છે

ચીન-રશિયાના કરારો

અમેરિકાએ પોતાનો કિલો મજબૂત
કંવાં ક્રાંટલાટિક કરારો કરી પશ્ચિમ યુરોપ-
ના દેશોનું સગંઠન સાધ્યું હતું કરેડો
હોલ્ગની મદદથી યુરોપીય દેશોને રશિયા
માગે એણે હાલ રમ્ય છે હતા એ વર્ષન
ખનાવો એમ કહી જાય છે, કે અમેરિકાએ
યુરોપમાં કીક પ્રમાણમાં સફળતા મેળવી છે,
પરંતુ યુરોપમાં જોટી સફળતા મેળવી છે
તે જગતના ઘણી મેટી નિષ્ફળતા એશિય
ખડમાં અમેરિકાને પ્રત્યક્ષ છે હાલ
ચીનનું સર્જન તેને મેટમાં મોટો દખલ
છે. અમેરિકા હજી લાલ ચીનને સત્તાવગ
ગ્રીકાં કુનું નથી રાને રવાજ-કઈ-નોકની
સરકારને જ માન્ય રાખે છે રવાજની સર-
કારનું મુખનામાં મત્ર ફેર્મોસ અને હેનન
ટાપુએ છે સમય ચીનની પાસે તેને હતો.
હિમખ જ નથી અમેરિકા હજીયે ફેર્મોસને
મદદ કરી રહ્યું છે

અમેરિકાની તમામ વ્યૂહરચના ઉપર

લાલ ચીન અને રશિયાનાં મેટીકરારોએ
ફટકો માર્યો છે ચીનમાં સામ્યવાદીઓ છતાં
તે રશિયાની મદદ અને દોરવણીથી, પણ
અમેરિકા-બ્રિટનનાં મુત્સદ્દીઓ એમ માનતા
હતા કે ચીન રશિયાની નીતિને પૂર્ણપણે
નહીં અનુસરે તેઓ ત્યાંસુધી અશા-
મખતા હતા કે યુદ્ધથી લાગેલા ચીનને બેકુ-
કંવા લાલ ચીનના નેતા અમેરિકા પસે
મદદ માગવા આવશે! માઓ-ત્સે-તૂંગ યુગે-
સ્લાવીઅ ના ટીટોની પેઠે રશિયા સામે ખળવો
પોકાગશે એવી ધમ્મણા પણ કેટલા મુત્સદ્દી-
ઓના મનમાં હતી, પણ અખપું જોડું
પક્ષ છે અને લાલ ચીન અને રશિયા ૩૦
વર્ષન મેટીકરારોથી જોડાયા છે

આ કરારો પ્રમાણે રશિયા મંચુરિયાની
રેલવે, પોર્ટ આર્થર્, હેરીનનું મથક બંધાન
સાથે સધિ થયા પછી અથવા ૧૯૫૨માં
ચીનને જોપસે ખાલ મંગોલીઆ સ્વતંત્ર
થશે સીકિયાંગનું પણ એમ જ બનવા સંભવ
છે બેમાથી કોઈપણ એક દેશ ઉપર બંધાન
કે તેની સાથે નીધી આ આડકતરી રીતે
સકળાયેલી મત્તા આક્રમણ કરશે જો ખોલો
દેશ પોતાના તમામ લઈકરી માધનોથી તેને
મદદ કરશે ચીનના વિકાસ માટે નહવ
વ્યાજ સધે ૩૦ કરેડ હોલગની લોન પણ
રશિયા અપરો માને છે, ને તે મન્યતા
સચી હેવ પુરે સંભવ છે કે, આ કરારો
ઉપરાંત ગ્રુમ કરારે પણ થયા હશે અને તે
ચીન ઉપર રશિયાનું આધિપત્ય સ્થાપનારા
હશે ગમે તેમ હેય, યુદ્ધની અને રજકીય
દષ્ટિએ રશિયા અને ચીન, દુનિયાના બે
મહાન દેશો એક બન્યા છે સમગ્ર એશિયા
ખડ ઉપર આ કરારોની ઘણી મોટી અસર
થશે હિંદી ચીનનું ભાવિ હવે સ્થિર નથી જ
અત્યારે વિટનામની ડો હોચી-મીનું સર-
કારને રશિયા અને ચીન સીકાં કુધો છે

અને ખાએદારને બ્રિટન-અમેરિકા સ્વીકારે છે. હવે ત્યાં સામવાદીઓનું પૂર ખાળવાનું અતિ મુશ્કેલ બનશે. સિયામ અને બ્રહ્મદેશ પણ તેની અસરમાંથી મુક્ત રહી શકશે નહીં.

અમેરિકા આટલેથી ઠરી જાય એમ નથી; કારણકે જાપાન, ફીલીપીન્સ, દક્ષિણ કોરીઆ, ફોમોસા અને ખીજ આજે તટસ્થ દેશોના પ્રદેશોના મુકાબલે અને હાઈડ્રોજનબોમ્બો જોવાં પ્રલયંકર સાધન ઉપર તે મુસ્તાફ છે.

સલામતી સમિતિ

સંયુક્ત રાષ્ટ્રસંસ્થાની સલામતી સમિતિમાં કાશ્મીરના પ્રશ્નની ચર્ચા શરૂ થઈ છે. જનરલ મેકનોટનની દરખાસ્તો ઉપર ભારતના પ્રતિનિધિ શ્રી રાવ અને પાકિસ્તાનના પ્રતિનિધિ શ્રી અફઝલખાન લાખણી ઠર્યાં છે. વોતાવરણ ઉપરથી એમ લાગે છે કે નજીકના સંબંધમાં કાશ્મીરનો સવાલ ઉઠેલાય એવો સંભવ નથી. અમેરિકા અને બ્રિટન સલામતી સમિતિમાં અને સંયુક્ત રાષ્ટ્રસંસ્થામાં ભારે ચોટી લાગવગ ધરાવે છે. તેઓ પાકિસ્તાનને રાજી રાખવા ઈચ્છે છે. તેઓ ન્યાયની દૃષ્ટિએ વિચારતા હોય એમ જણાતું નથી. આખું કાશ્મીર પાકિસ્તાનને ન મળે તો છેવટ ઉત્તરનો તમામ પ્રદેશ પાકિસ્તાનને અને જમ્મુ વિભાગ ભારતને મળે એવી તેમની મુગ્ધ જણાય છે. તેઓ સંતત સીધી કે આડકતરી રીતે ભારત ઉપર દબાણ લાવી રહ્યા છે. તેઓ જાણે છે કે જો કાશ્મીર ભારતને મળે તો ત્યાં તેમની છાયા પણ રહી શકશે નહીં; પણ જો એ પાકિસ્તાનને મળે તો રશિયા, અફઘાનિસ્તાન, તિબેટ, નેપાળ વગેરેની પાસે પોતાનાં મુકાબલે અમેરિકા સ્થાપી શકે. અમેરિકા આજે ત્રીજા વિશ્વયુદ્ધની દૃષ્ટિએ જ તમામ પ્રશ્નો વિચારે છે.

ભારત આ બાબતમાં દિવસેદિવસે વધુ મક્કમ બનતું જાય છે. કાશ્મીરનો ફેસલો

કાશ્મીરી પ્રજા જ કરે અને પાકિસ્તાનના સીધા કે આડકતરી અંકુશ નીચેનાં તમામ દેશો કાશ્મીરની ભૂમિ ઉપરથી ખસી જાય તે પછી જ લોકક્રમ લેવાય, એ બાબતમાં ભારતનો નિર્ધાર અટલ છે. કાશ્મીરની પ્રજાના નેતા એમ અબ્દુલ્લા પણ આ બાબતમાં દૃઢ છે.

પૂર્વનું સરહદ આસામ

ભારતની પૂર્વ સરહદ બેખમી બની રહી છે. એશિયામાં સામ્યવાદ ફેલાતો જાય છે ત્યારે ભારતે એ બાબતની સરહદો ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપવું જોઈએ. આસામનો સવાલ તો ખીજ રીતે પણ નાબુદ છે. પાકિસ્તાનના નેતાઓની પ્રેમથી જ આસામ ઉપર નજર છે. પૂર્વે બંગાળમાંથી વ્યવસ્થિત રીતે આસામમાં પાકિસ્તાની મુસ્લિમો પ્રવેશી રહ્યા છે. આજુબુધીમાં લગભગ પાંચ લાખ મુસ્લિમો ધૂસી આવ્યાને અઢાજ છે. આ લોકો સ્થાનિક મુસ્લિમોને સંપર્ક સાધે છે અને પહાડી જાતિઓમાં પણ પ્રવેશ કરે છે. પરિસ્થિતિ હજી ગંભીર બની નથી, પણ અચાનક અથડામણ કે યુદ્ધ જોગે તો નાહકે મુશ્કેલીમાં મુકાવું પડે. આ સ્થિતિ નિવારવા માટે ભારત સરકારે રીતસર કાયદો કરી આવાં અનિચ્છનીય તત્વોને આસામમાંથી હાંડી કાઢવાનાં પગલાં લીધાં છે. આ બાબતમાં આપણે ત્યાં વધુ ભડકામણાં ચિત્ર દોરવા છે તે ચોખ્ખું નથી. ભારત સરકાર સંરક્ષણ અને આંતરિક સલામતીની બાબતમાં પ્રશસ્ત્ર બનતી જતી છે એમાં સંદેહ નથી.

પાકિસ્તાન સાથેના સંબંધો

પાકિસ્તાન સાથેના સંબંધો દિવસેદિવસે વધુ બગડતા જાય છે. પાકિસ્તાને પોતાનું હુંડિયામણ ટકાવતી વખતે જે અપેક્ષાઓ રાખી હતી તે પૂરી ન થતાં તે છાંછેડાઈ છે. પૂર્વ પાકિસ્તાનની હાલત ઘણી ખરાબ થઈ

છે પાકિસ્તાની બેફોતો પાસે રાણુ છે, અને જ નથી, પૈમા નથી પ્રતિદિન સ્થિતિ અસાધ્ય થતો હતો છે હોકોનો અમતોષ માછ મૂકે એવો ભય ઉપસ્થિત થયે છે પાકિસ્તાનના નેતાઓએ આ અમતોષને ખીજ માર્ગે વાળવાના પ્રયાસો શરૂ કર્યા છે અને તેને ખંચિણી પૂર્વ બંગાળમાં હિંદુઓ ઉપર દ્વેષ દમન શરૂ થયું છે હજારો હિંદુઓ પાકિસ્તાનમાંથી હિંદુસ્તાન કરી રહ્યા છે પૂર્વ પાકિસ્તાનમાં લગભગ ૧ કરોડ ૧૦ લાખ હિંદુઓ છે બે આજની સ્થિતિ કાયમ રહે તો બે ગાંજો સમગ્ર નિકટ સમસ્યાઓ આવી પડે એમ છે પૂર્વ બંગાળના દમનનો પડઘો કલકત્તામાં અને તે પછી વળતો પડઘો ઢાકામાં પૂર્યો છે ભારત સરકાર અને પશ્ચિમ બંગાળની સરકારની સાવધાનીથી કલકત્તાનો મામલો તો હાથમાં આવી ગયો છે, પણ ચિંતા હજી દર થઈ નથી આપણે ભારતવાસીઓએ એટલું સમજી લેવાની જરૂર છે કે ભારતના કોઈ પણ ભાગમાં અશાંતિ થાય તો આપણને પોતાને જ નુકસાન કરનારી અને નિર્ણય બનાવનારી છે પાકિસ્તાનના તમામ અન્યાયો નો જવ બ માગનારી સમર્થ મરકાઠ આપણી પાસે છે આ મર-

કાઠે બંનાગઢ અને હૈદરાબાદમાં જે સિદ્ધિ મેળવી છે અને કાઠમીમાં જે દહેતા દાખવી છે તે આપણે સતત લક્ષમાં રાખીએ.

કોંગ્રેસની કાયાપલટ

કોંગ્રેસમાં જે નિર્ણયોઈએ પેડી છે તે દર કાઠ આપણા નેતાઓ અને સાચા કોંગ્રેસીઓ પ્રયત્નશીલ બન્યા છે તે શુભ ચિહ્ન છે મહાત્મમિતિ અને કાઠબારીની ચર્ચાએ તથા કરાવો એમ ખત વે છે કે કોંગ્રેસ તાકાતવાન મસ્યા છે કોંગ્રેસના તણુ કરાડ સરવે નવી ચૂંટણી કરી કોંગ્રેસમાં નવે પ્રાણ પૂરશે એવી આશા જરૂર ગાળી શકાય કોંગ્રેસના બધાગણમાં જે ફેરફાર સૂચવાયો છે તેનું અર્થઘોષ પણ સમજવા જેવું છે

કોંગ્રેસ દ્વારા જ દેશના વહીવટ ઉપર અસર ઉપજાવી શકાશે એવું 'સક્રિય' સભ્યો ખોટા નોંધવાની નબળાઈમાંથી પણ ફક્ત થાય છે કોંગ્રેસના દેહમાં વ્યાપેલો મહારોગ મનાદોષ છે એ બે દરેકરી શકાય તે ખીજ દોષે આપોઆપ કે અલપ પ્રયત્ને દર થશે પ્રત્યેક કોંગ્રેસીએ સત્તાને સ્થાને સેવાનુ પાતાવગુ ઊભું કાઢવામાં નિરસો આપવો બોઈએ તા ૧૯-૨-૫૦

નવલિસાહાર, કવિ અને પ્રધાનના પુત્રો પાતપોતાના પિતાની દ્રવ્ય મેળવવાની અદ્ભુત શક્તિ વિશે ચર્ચા કરી રહ્યા હતા

કવિપુત્રે કહ્યું

'મારા પિતા બહારથી ઘર આવે, આમતેમ લઘાર મારે અને દુરદ ન રથો નાખેલી કવિતા કોઈ આલિંગના મોકલે કે દુરદ ન પાચ રપિયા મેળવી શકે છે'

'જસ એટલું ને ૧ એક વાર્તાના મારા પિતા પચ્ચીસ રપિયા મેળવે છે'

ત્યારે પ્રધાનપુત્ર બોલ્યો

'એના કુંડી મારા પિતા માત્ર ચરધા ન દબાક કોઈ રથને સાવણ આપવા નય છે અને ને પપિયા મેળે છે, તે કવિથી આણવા મટે બે આણસોની જરૂર પડે છે'

ઝુધારો

'અખડ આનંદ'ના પ્રયા અકા પ્રસિદ્ધ ધરેલ 'સમવાન' નામની ફિલ્મ મૂળ લેખક રવી દ્રમય મારૂ નથી પરંતુ 'વનદેવ'ના તળવૃક્ષથી લખતા જાણના પ્રસિદ્ધ નવલિસાહાર શ્રી બલદેવ આદ્યુષાધ્યાય છે

૧૦૦ પ્રકરણ

બૂકર ટી. વો. શિંગ્લન : અનુવાદક : પ્રફુલ્લ પ્રા. ઠાકોર એમ. એ. : અમેરિકન હબ્સો વર્ગનો પ્રેરક ને બોધક આત્મકથા. પાન ૨૧૬ : કિં. ૧-૮

વંર હનુમાન : (આમશ્રેણી) લે૦ સોમાભાઈ ભાવસાર : શ્રી. રામચક્ર હનુમાનજીનું ટૂંકું અને સરળ જીવનચરિત્ર (બાળપયોગી-સચિત્ર)

પાન ૪૮ : કિં. ૦-૩

વિશ્વામિત્ર ને હરિશ્ચંદ્ર : (આમશ્રેણી) લે૦ રામનારાયણ ના૦ પાઠક : પ્રેરક જીવનપ્રસંગો. (સચિત્ર) પાન ૬૪ : કિં. ૦-૪

હરકે : ત્રીજી આત્મિકતા. પાન ૮૦ : કિં. ૦-૬

છેલ્લું ૧૭ મે. ૨૨૨. ૩૬૨. ૨૨૨

દુર્ગ ચરણે : સંપાદકો : નંદલાલ શાહ, હેમનંતકુમાર નોલકંઠ : ભાવવાહી ને હૃદયપુલકિત કરનારી પ્રાર્થના. પાન ૪૦ : કિં. ૦-૨

ત્રિશક્તિનંદન મહાવંશ : (આમશ્રેણી) લે૦ રતિલાલ મ૦ શાહ : શ્રમજ્ઞ ભગવાન મહાવીરનો જીવનકથા. પાન ૧૨૮ : કિં. ૦-૬

ગોસ્વામી, તુલસીદાસ : (આમશ્રેણી) લે૦ બિહુ અખંડાનંદજી : તુલસી રામાયણની રચના કરનાર મહાકવિનું પ્રેરક ને બોધક ચરિત્ર

પાન ૧૨૮ : કિં. ૦-૬

દેશ અને કાળ : લે૦ સ્વામી માધવતીર્થજી : (શુજરાતીમાં જ્ઞાનના પ્રમાણનું પ્રથમ પુસ્તક) વેદાંતના વિવર્તવાદ સાથે પ્રો. આર્થન્ટાર્થનના સાપેક્ષવાદનું સામ્ય ધરાવતી તથા દેશ અને કાળ સંબંધે જે હકીકતો પ્રાચીન ગ્રંથોમાં જોવામાં આવતી નથી, તે સર્વાનાં વિસ્તૃત વર્ણન અને સમજૂતી આ પુસ્તકમાં આપવામાં આવ્યાં છે. પાન ૪૪૮ : કિં. ૪-૦

શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા : (શંકરભાષ્યના શુજરાતી અનુવાદ સહિત) અનુ૦ વામનરાવ પ્રા. પટેલ બી. એ., એલએલ. બી. : આ ગ્રંથમાં શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાના પ્રલોક અને તેના અર્થ ઉપરાંત આદ્ય શંકરાચાર્યના ભાષ્યનો સરળ શુજરાતી અનુવાદ છે. આ ગ્રંથ કેટલાંય વર્ષોથી અપ્રાપ્ય હતો તે આજે જ વસાવી લેવા ભલામણ છે.

પાન ૪૪૮ : કિં. ૪-૦

૧. 'અખંડ આનંદ' દર અમેજી મહિનાની પહેલી તારીખે પ્રસિદ્ધ થાય છે.
૨. વાર્ષિક લવાનમ રૂ. ૩૫૫ છે લગ્નદેશ માટે રૂ. ૭) અને પરદેશ માટે રૂ. ૧૦) છે.
૩. 'અખંડ આનંદ'નું નવું પર્વ નવેમ્બર માસથી શરૂ થઈ એકઠોબર માસમા પૂરુ થાય છે. જ્યાં જ્યાં તે માસથી આદક થઈ શકાય છે. જ્યાં અથવા જ્યાં માસના આદકો નોખાતા નથી.
૪. પૂરની ઉપાસ કર્યા બાદ આહકોને અહ રવાના કરવામા આવે છે, છતાં કોઈને અહ સમયસર ન મળે તો વિશાળની પોસ્ટ ઓફિસે ફરિયાદ કરવી, અને ત્યાંથી જે જવાબ મળે તે અમને મોકલવો.
૫. સરનામું જાહેરાવાની જગ્યા ઓછામા ઓછા ૫ દર દિવસ પહેલાં આપવી, અને તે સાદું અક્ષરોમા આદક નબર, નવા કે જૂનું આદક લખી નામ અને ઠેકાણું જણાવવું જણાવવું મહિના બે મહિના માટે સરનામું જાહેરવું હોય તો પોતાના પોસ્ટ માસવરને જણાવી જવરત્યા કરી લેવી. સરનામું ફેરવ્યાની બધુ થતા પહેલાં અહ જૂનું સરનામે રવાના થઈ જશે, તો ફરી અહ ફેરવેલ મોકલવામા આવશે નહિ.
૬. કોઈ રૂપિયા મોકલવાથી નબૂતોને અહ મોકલવામા આવે છે, આદક થયા બાદ એ અહ પાછો મોકલવામા આવે તો એક રૂપિયા પરત કરવામા આવશે.
૭. આહકોએ પોતાનું નામ-સરનામું સ્પષ્ટ લખવા, સાથે આદક નબર અવરજ લખવો જોઈએ.
૮. લવાનમ મનીઓર્ડરથી મોકલવું વી. પી. યી. મોકલવામાં અ. કો. મોકા મળે છે.
૯. મનીઓર્ડરની કુપન પર રૂપિયાની રકમ, રૂપિયા મોકલવાનો હરેશ, આદક નબર (નવા આદક હોય તો નવા આદક લખવું) પૂરું સરનામું વગેરે સર્વ જાણતો સ્પષ્ટ દર્શાવવી.
૧૦. અવરજ અમને સર્વ પત્રવ્યવહાર અમદાવાદના કાર્યાલય સાથે કરવો.
૧૧. 'અખંડ આનંદ' સાથે યુક્તિ મોકલવામાં નથી.
૧૨. રૂબરૂ આવી અહ લઈ જનાર, તથા એકથી વધારે અકો રજિસ્ટરથી યા રેલવેથી અવાવનાર માટે લવાનમમા કઈ ફેરફાર નથી.

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય
બેઠ, અમદાવાદ ને કાલબાદેવી, મુબઈ-૨

'અખંડ આનંદ' કોઈ ચોક્કસ વિષય કે વર્ગનું માસિક નથી, એ સર્વદેશીય અને સર્વોપયોગી થાય એવા અમારા પ્રયત્નો છે. સાહિત્યના કોઈ પણ પ્રકારને-વાર્તા, નાટક, જીવનચરિત્ર, ધર્મકથા, પ્રસંગ-કથા, રેખાચિત્ર, પત્ર, નિબંધ, પરિચય, પ્રવાસ-વર્ણન વગેરે કોઈ પણ રૂપમા માનવજીવનને જોડે લાવનારા, પ્રેરણા આપનારા, ઉપયોગી વિચારો વ્યાખ્યા હોય તેવા તમામ પ્રકારના લખાણે 'અખંડ આનંદ' માટે સ્વીકારવામા આવે છે. એ અલ્પસંખ્યક અને કલામય છતાં સાદી ભાષામા ને સરળ સ્ટીલીમા આલેખાયેલા હોવા જોઈએ.

ત્રી તરફથી સામાન્ય રીતે લેખના સ્વીકાર-અસ્વીકારનો જવાબ એક પખવાડિયામા આવે છે. પરંતુ લેખ ચોક્કસ કથા માસમા પ્રસિદ્ધ થશે તે હોવાનું મુશ્કેલ હોય છે આમ છતાં સ્વીકાર પામેલો લેખ ચારેક માસની અદર પ્રગટ થઈ જાય તે વિશે કાળજી રાખવામા આવે છે. માસિકમા લેખિય, ફરેક વિષયનું પ્રમાણ અને પ્રાસંગિક લેખોનું મહત્ત્વ જળાય એ દિશિએ સંપાદન થાય છે. કોઈ પણ કૃતિની જવાબદારી તો લેખકની જ રહે છે.

લખાણ પ્રસિદ્ધ થતાં લેખકને અહ, શ્રેષ્ઠ પુરસ્કાર અને લખાણની દ્રી પાલ પ્રતો મોકલી આપવામા આવે છે.

અસ્વીકાર પામેલા લેખની સાથે તેનાં કારણો આપવાનું અતિ મુશ્કેલ છે એથી અમારો ઉત્તરવું પડે છે કેટલાક લેખકોને મારું પણ લાગે છે એટલે અનુમત પછી 'અસ્વીકાર' એવી નોંધ સાથે લખાણ પાછું મોકલવાનું નક્કી કરવું પડતું છે. લેખો આ જાળવતાં ગેરસમજ ન કરે એવી વિનંતિ છે. સ્વીકાર-અસ્વીકારના જવાબ માટે અને અસ્વીકાર પામેલું લખાણ પાછું મેલવવા માટે ટપાલખર્ચ મોકલવું આવરજ છે જેનું ટપાલખર્ચ ન મળ્યું હોય તે લખાણને એકાં માસ પછી રદ કરવામા આવે છે. લેખકની કૃતિ સાહિત્યી, કામળની એક જ જાણીએ, સારા એક્ષરે લખેલી હોય જોઈએ એ એજે, સંસ્કૃત કે બીજી કોઈ ભાષાના અવતરણ મૂકવા હોય તો તેનું મુજરાવી બધાવર આવરજ છે.

ત્રી સાથેનો તમામ પત્રવ્યવહાર કરવાનું અને લખાણો મોકલવાનું સરનામું આ પ્રમાણે છે.

ત્રી 'અખંડ આનંદ'
મુલબહાર, બેરેક રોડ, મુબઈ-૨

વિષય	લેખક	પૃષ્ઠ
૧ વાણીનું અમૃત	શ્રી	૩
૨ સતવનનું સામર્થ્ય	શ્રી કેશરનાથજી	૫
૩ એથો વિવેક-તારતમ્ય	શ્રી કેશરલાલ મશરવાળા	૭
૪ કથાસાહિત્ય	પં. ડૉ. સુખલાલજી	૯
૫ અહિંસા	શ્રી ચંદ્રશંકર પ્રા. શુક્લ	૧૫
૬ પોતાનો ત્રાસ	શ્રી જ્યોતીન્દ્ર દવે	૨૦
૭ આવતી કાલ (દ્વિ અંકી નાટક)	અધ્યા. મનસુખલાલ ઝવેરી એમ. એ.	૨૫
૮ દત્તક પેતા (વાર્તા)	શ્રી પીતામ્બર પટેલ એમ. એ.	૩૪
૯ સ્વભાવ, ટેવ તે બાળક(માનસશાસ્ત્ર)	અધ્યા. શ. શિન્. એમ. એમ. એ.	૪૦
૧૦ આંખડી અમૃતલરી (વાર્તા)	શ્રી જગદીશ પરમાર	૫૩
૧૧ ઝંઝવાનાં જળ	ડૉ. અમૃતલાલ હ. પટેલ શ્રી. પી. એચ. ડી. ડી. એમ. એન્ડ એચ. વાય.	૫૯
૧૨ વૈરાગ્ય-કવેતા	શ્રી અનામી	૬૩
૧૩ આચાર્યશ્રી હેમચંદ્ર (જીવનરેખા)	કુ. સરોજ ન. પરીખ	૭૦
૧૪ પેટ્રોલિયમ (નિઘાન)	શ્રી ગોવિંદ એસ. મેવાડા બી. એસ. સી.	૭૪
૧૫ સંહતા અને વિધેનમંત્રી	શ્રી પ્રભોધચંદ્ર મા. વેદ	૭૯
૧૬ દ્વિવિજીત (ધર્મકથા)	શ્રી ધનશંકર હી. ત્રિપાઠી	૮૨
૧૭ રસરાજ	શ્રી છોટાલાલ હંદાનદાસ પટેલ	૮૫
૧૮ મહુઅંકુ!	શ્રી તારાચંદ્ર ચોપટલાલ અડાલજી	૮૮
૧૯ શરણાગતિ	શ્રી ભોગીલાલ હેમતલાલ શાહ	૯૧
૨૦ ગળો (આરોગ્ય)	શ્રી માધવ મો. ચૌધરી	૯૪
૨૧ જૂત (વાર્તા)	શ્રી જનનલાલ નેસ્તી	૯૭
૨૨ ભારતીય સંસ્કૃતિ	શ્રી સુરેન્દ્ર સી. પરીખ	૧૦૧
૨૩ પૃથ્વી	શ્રી 'મલ્લિક'	૧૦૪
૨૪ માનસિક શક્તિ	શ્રી ચંચળજીહેન મા. પાઠક	૧૦૬
૨૫ રક્ષાવાળો (વાર્તા)	શ્રી હરીશ નાયક	૧૧૧
૨૬ યુગપ્રવાહ	શ્રી સોપાન	૧૧૫
૨૭ લોટસ દરટની સાહિત્ય-સર્જનની યોજના		૧૧૯
૨૮ સંસ્થા-સમાચાર	ઠાણીદાસ	૧૨૦

સર્વ સાહિત્ય વર્ષક કાર્યાલય તરફથી તૃતી : સોપાન

મુદ્રક અને પ્રકાશક : ત્રિભુવનદાસ ૪૦ ૬૪૨

મુદ્રક અને પ્રકાશન સ્થાન : સર્વ સાહિત્ય-મુદ્રણાલય, રાયચડ-અમદાવાદ

સમીક્ષા સમીક્ષા

વર્ષ ૩, અંક ૬]

તંત્રી : સો પાન

[એપ્રિલ ૧૯૫૦

વાણીનું અમૃત

અ રા સખધો બગાડવામાં અને વેરઝેર વધારવામાં આપણી વાણીનો કેટલો મોટો ફિસ્સો છે તેનો જો વગાર કરીએ તો જીલ ઉપર તાજી મારવાનું જ મન થાય જીવન વિષે ઊંડું ચિંતન કરનારાઓ હોઠ ઉપર તાજી તો નથી માગતા, પણ લાખો સમય મૌન સેવે છે અને બોલે છે ત્યારે તોળીતોળીને બોલે છે તેનું આ જ કારણ છે જીલ જેમ વેરઝેર વધારી શકે છે તેમ પ્રેમસંબધ પણ સ્થાપી શકે છે, ને તેથી જ સતોએ જીલ રહેવાની ધીધી છે. જીલ એક જ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરી શકતી હોત તો રાખ પેદા થતા જ સમજી માણસો એને બેચી ઠાઠી મૂગા ખની જવાનું પસંદ કરત

પણ એટલું તો ખરું છે કે જીલ દ્વારા સારા સખધો સ્થાપવા કરતાં સારા સખધો બગાડવાનું વધારે સહેલું છે માણસના મનમાં ખૂગઈ ન હોય તો તો જીલ ઉપર આવે જ નહિ, જીલ પણ અતે તો મનની આત્માને આધીન છે, પગલું સારું અને ખૂન ખને મનમાં પડ્યા હોય, ત્યારે સહજ પ્રસંગ લેશે થતા ખૂન બહાર નીકળી આવે છે માણસના અભિમાન, ઈર્ષ્યા, દ્રેષ જીલ દ્વારા જ પ્રથમ માર્જ મેળવે છે સારું અને ખૂન સરખા જ પ્રમાણમાં મનમાં પડ્યું હોય તો યે આમ થાય છે, કારણકે જે સારું છે તે સ્વજનો સાથેના સંસર્જમાં પ્રગટ થાય છે અને જે ખૂન છે તે જમી તે પ્રસંગે બહાર ધસી આવતું લાગે છે ગગ અને દ્રેષ લગલગ સાથે જ જીવે છે ને એખીખાથી બળ મેળવી ઘેરુ ખને છે

વાણીને અમૃતમય બનાવવી હોય તો અતરને સ્વચ્છ કરવાની-રાગદ્વેષથી મુક્ત કરવાની પહેલી જરૂર છે જેના દિલમાં રોષ ન હોય, ઈર્ષ્યા ન હોય, કદુતા ન હોય એની વાણી અમૃતમય હોય છે આવી વાણી પણ વેરઝેરથી ભરેલાઓને જો ઉશ્કેરી શકે છે તો દ્રેષ અને કદુતાથી ભરેલા માણસોની વાણી કેટલો અનર્થ મચાવી શકે! ખૂબ્ય ખાખુની વાણી અમૃતમય હતી; રાગદ્વેષથી એમનું અતર મુક્ત હતું; કદુતા કોઈ પ્રત્યે હતી જ નહિ, છતાં એમની વાણીએ-એમના પ્રાર્થના-પ્રવચનોએ એક નાનકડા વર્ગમાં પડેલા એને હિમ્મતી દીધું, અણુપટથી અને સાધોસાધ વિશાળ દૃષ્ટિથી બોઈએ તો અમૃતે જ પોતાનું કાર્ય કર્યું,

જ્યાં ઝેર છુપાઈને પહોં હાંતું ત્યાંથી તેને બહાર જોઈ આણું; પણ આપણા સ્થૂળ જીવન માટે તો એનો બાધપાઠ એટલો જ કે રાગદ્વેષ વિના ઉચ્ચારાયેલી વાણી પણ બે ઝેર પ્રગટાવી દે છે તો આપણી રાગદ્વેષયુક્ત વાણી કેટલો અનર્થ મચાવતી હશે!

બહુ વ્યાપક કે છોડા ધોરણે ન વિચારીએ ને માત્ર દૈનિક જીવન ઉપર જ નજર નાખીએ તો એ વાણી દ્વારા શુભાશુભનો પ્રચાર કેટલો થાય છે તે આપણે સમજી શકીએ એમ છીએ. બે પૃથક્કરણ કરીએ તો બાણી શકીએ કે આપણાં મીઠાં વચનો જે ‘આપણાં’ છે તેમને જ સાંભળવા મળે છે ને કડવાં વચનો અનેક જગ્યાએ વરસી જઈ કડવાં ફળો નાનખભે છે. સત્યને ભોગે મીઠાશ લાવવાનું ચોખ્ય નથી, પણ સત્ય હમેશાં કડતું જ થઈ જાય છે એમ પણ નથી. આપણને જે સાચું લાગે છે તે નરમાશથી પણ કહી શકાય એને કહેવાનું છે તેની મુરકેલીઓનો ખ્યાલ કરી તેની મર્યાદા પણ નક્કી કરી શકાય.

પણ સત્ય માટે જ માણસ કડતું બોલે છે એમ નથી. એવા દાખલા બહુ જૂજ મળે છે. માણસ તો અમસ્થો અમસ્થો જ, કેટલીક વાર તો કશા યે સ્વાર્થ વિના પણ કંડવી વાણી ઉચ્ચારે છે, બીજાનું મન ખાળે છે અથવા તેને ઊરકેરે છે.

અન્યને ત્રાસ આપવામાં અથવા પાછો પાડવામાં અમુક માણસોને, રસ આવે છે. તેઓ આવા પ્રસંગે અશિમાનથી હસી શકે છે, પણ ભૂલી જાય છે કે વિના દારણે એણે આ દુનિયામાં એક દુરમનનો વધારો કરી દીધો છે! સત્ય કદ્દ હોય તો તેની કદ્દતા સત્ય સમજતાં દૂર થઈ શકે છે, પરંતુ કેવળ મોજ કે અશિમાન ખાતર જ્યારે કદ્દ સાચું ઉચ્ચારવામાં આવે છે ત્યારે તે સાંભળનારના હિલમાં ઘર કરી જાય છે ને એમણી દુરમનનાવટનાં ઝેરી ફળો પ્રગટે જ છે.

આપણે બે બોલતાં પહેલાં સાંભળનારના મનની હાલતનો સહેજ વિચાર કરીએ અને જોડે આવી ગયેલા શબ્દોનાં પરિણામોની લગીર પણ કલ્પના કરીએ તો આપણી વાણીમાં અચૂત દાખલ થશે ને ઝેરનું પ્રમાણ ઘટવા માંડશે. આ કાર્ય અઘરું નથી જ, જરૂર છે માત્ર મનની બજૃતિની. માણસ બે આ બાબતમાં નિશ્ચય કરે અને થોડાક દિવસ સખત રહી પ્રયત્નો કરે તો તેની અસર તરત જ બોધ શકે. બોલતાં પહેલાં પળવાર થોભી જઈ વિચાર કરવાની સૂચના સારી છે, પણ અનુભવ એવો છે કે બોલવાની લાલચ પ્રગટ્યા પછી બોલવાનું મુરકેલ જની જાય છે. પળવાર બોલવાથી તો મોઢામાં મોઢા ફૂંચીને હાકાવી દેવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે, પણ દરેક પ્રસંગે આવી પળ માટે મનોબળ ક્યોથી મેળવવું એ જ મુખ્ય સવાલ છે.

આ બાબતમાં અનુભવ એમ કહે છે કે દરેક પ્રસંગે આવી બજૃતિ કે મનોબળની જરૂર નથી. માણસ મોટે ભાગે ટેવથી જ વર્તે છે. ગમે તેમ બોલવાની આપણને ટેવ પડી ગઈ છે. એ ટેવ છૂટતાં સુધી બજૃતિનો શ્રમ ઉઠાવવો પડશે, પણ પછી તો વિચારીને બોલવાની. એ છામાં એણું અને મધુર બોલવાની ટેવ જ પડી જશે. એ પછી મનોબળની જરૂર જ નહિ રહે. માત્ર એક જ દિવસ સવારથી સાંજ સુધી આ પ્રયોગ કરી જુઓ. એટલે તમને ચોતાને જ આ વસ્તુની ખાતરી થશે.

સ્તવનનું સામર્થ્ય

શ્રી કેદારનાથજી

અનમા ચાલી પરસ્પર વિરોધી વૃત્તિઓ
જે ચતાશુ વખતે સંકલ્પબળના ભેદે બે આપણને
મિલિત મળી શકે અને એ સંકલ્પબળને જરૂર છે
ઈશ્વરનિહાની ને એનું સાધન છે પ્રાચના-સ્તવન.
સંપૂર્ણ લાઘાભ્ય, નમ્રતા તથા પ્રસન્નતાથી કરાવી
પ્રાર્થના દ્વારા જીવે શુભેનો મનુષ્યમા કઈ રીતે,
પ્રાદુર્ભાવ પામે છે તેની અહીં જાણી કરાઈ છે

૧ નુષ્યની ઉત્પત્તિ માટે કોઈ પણ ધાર્મિક
ખાણ આડખર કે કર્મકાંડની જરૂર
નથી, પણ તે માટે કેવળ અંતરની વ્યા-
કુળતા હોવી જરૂરી છે જેનામા અંતરની
વ્યાકુળતા હોય તેને પોતાની ઉત્પત્તિનો માર્ગ
મળે છે અને તેનામા દટતા અને નિઝલ-
શક્તિ હોય તો તે માર્ગ પર ચાલવાનું માન-
ર્થ્ય પણ તેને પ્રાપ્ત થાય છે ઉત્પત્તિના માર્ગમા
પહેલાં જે કંઠલુતા લાગે છે તે પોતાના જ
અથોગ્ય સંસ્કારો અને ટેવોને ખદલવાની
તે સંસ્કારો અને ટેવો ખદલ્યા વગર
આપણે આગળ જઈ શકતા નથી પોતાની
ઘટ્ટિયોને પડેલી ટેવો દ્વારા મનને લાગેલા
સંસ્કારોથી આપણે ખદ્ધ છીએ, તેનો કાબુ
આપણા પર ચાલતો હોય છે

શ્રેયાથી માણુને અથોગ્ય ટેવો અને
સંસ્કારોમાથી પોતાનો છુટકારો કરી લેવો
જોઈએ તે માટે પોતામા સામર્થ્ય પેદા કરવું
જોઈએ તે સામર્થ્ય કયેય વિધેની પોતાની
વ્યાકુળતા અને નિઝલશક્તિથી પ્રાપ્ત થાય છે
આ પ્રયત્નમા પોતાની જૂની અને નવી મનો-
વૃત્તિઓના કટણેક વખત અથોગ્ય આદ્યા કરે
છે પોતાની પહેલી મનોવૃત્તિઓ લાખા વખત-
ના તે જ સંસ્કારોથી ટેવોથી અને કૃતિથી
પોતાનો સ્વભાવ ખની ગયેલી હોય છે નવી
મનોવૃત્તિથી વિશેષત પોતાના નિઝલથી આપણે
તેમનો નાશ કરવાનો હોય છે પડેલી અથો-
ગ્ય વૃત્તિઓમા ટેવોને છીધે ખળ આવેલું હોય
છે, તો ખીજી શુભ વૃત્તિઓમા નિઝલત ખળ

હોય છે, પવિત્ર સંકલ્પની અને તેને લીધે
નિર્માણ થયેલા આત્મવિશ્વાસની મદદ હોય
છે આવી જાતની પરસ્પર વિરોધી વૃત્તિઓની
પોતાના ચિત્તમા ચાલતી જે ચતાશુ આપણે
સહન કરવી પડે છે આપણા નિઝલ-આપણા
સંકલ્પ દૃઢ હોય, પૂરતી નિઝલશક્તિ
આપણામા હોય તો આપણી શુભ વૃત્તિઓનો
છેન્ટે વિજય થાય છે, અને આપણે પોતાના
માર્ગમા આગળ જઈએ છીએ આપણા
ચિત્તમા ઉત્પત્તિની વ્ય કુળતા હોય તો આપ-
ણને અનેક વખત આવી જાતના પોતાના
જ ચિત્તના અથોગ્યો અહન કરવા પડેયો,
પરંતુ તેથી ન કંટાળતા કે કદી નરાશ ન
વતા આપણે પોતાની ઉત્પત્તિના રસ્તે ચાલ્યા
કરવું જોઈએ

અંતરની ઉત્કલ્પ ઇન્ધ્રા આપણને આ
માર્ગમા સદૈવ સહાય કરતી રહેશે તે ઇચ્છા
અને તે સંકલ્પને આપણે કદી મદ થવા
દેવા ન જોઈએ વાચન, મનન, સંજ્જનની
સાખત, ઉચિત અને ધર્મ્ય વ્યવસાય વગેરેની
મદદથી આપણે પોતાના સંકલ્પને સદૈવ
જગત અને દૃઢ ગાખવો જોઈએ તે સં-
લ્પના ખળ પર આપણને તે માર્ગમા સિદ્ધિ
મળવાની છે તે સંકલ્પમા ખળ આવવા
માટે ઈશ્વરનિહાની જરૂર છે એ નિષ્કામા
અપાઠ સામર્થ્ય છે, સાધન વગર નિષ્કા
વૃદ્ધિ ગત થતી નથી. નિષ્કા વગર સંકલ્પમા
ખળ આવતું નથી માટે કોઈ સાધનનું
આલખન લેવું પડે છે તે સાધન એવું હોય

તે જાળતમાં સજ્જન અને સાચા દિલના મિત્રોમાં પણ ઘણીવાર તીવ્ર મતભેદ જોવાય છે અને ક્વેશનું કારણ બને છે. એટલું જ નહીં પણ આ કારણે પોતાના હૃદયમાં પણ પરસ્પર ઝઘડા ઊઠે છે, અને પાકો નિશ્ચય કરવામાં અતરાયરૂપ બને છે. ઉદાહરણ તરીકે, બધા જીવો યા બધા મનુષ્યો સમાન છે. ઊંચ-નીચ, ધનિક-ગરીબના ભેદો ન હોવા જોઈએ. એ સિદ્ધાંત તો માનવામાં આવ્યો. પરંતુ તે અનુસાર ચાલુ સંજોગમાં કેવી રીતે વ્યવહાર કરવામાં આવે? પગલે-પગલે ધનિક-ગરીબ, ઊંચ-નીચ, લાણેલા-અણણુ વગેરે ભેદો જોઈએ છીએ. આ ભેદોને માનીને જ આખી રાજવ્યવસ્થા, ધાર્મિક અને સામાજિક રૂઢિઓ, આર્થિક રચના, લૌકિક સંગવડો વગેરેનો વ્યવહાર ચાલે છે. એના મજબૂત સંસ્કારો દરેકના ઉપર પડેલા છે. આપણા પોતાના પર પણ તેમનો પ્રભાવ છે. અર્થાત્ હક્ક એક છે, હકીકત જુદી અને સિત્તસિત્ત પ્રકારની છે. ક નાનો માણસ છે પણ જુદા છે. જ જુવાન છે, પરંતુ મોટો અધિકારી છે અથવા ધનિક છે. ગ ઘરડો છે પણ ગરીબ છે. જ વિદ્વાન છે. જ સાધુ-સંન્યાસી છે. જ ગુરુ છે. જ સારા ઘરની સ્ત્રી છે. જ મનુરપર્ગની સ્ત્રી છે. ટ ધનિકનો છોકરો છે. ઠ નોકરનો છે. તો વ્યવહારમાં આ બધી હકીકતોને ખ્યાલમાં રાખવી, ન રાખવી અથવા કેટલી રાખવી?

કોઈ કહેશે કે આ બધા માયાના ઝઘડા છે. માયાને છોડો એટલે આ બધા નાશ પામશે. પરંતુ આટલું સમજી લીધાથી માયા છૂટી બચ તો એ માયા ન કહેવાય, છાયા કહેવાય. છોટનાં અંદાર વાંકાં અંગોની પેઠે ગાયા ખરી રીતે આપણી સાથે ચોટી છે. ઉપર તો એક જ ઉદાહરણ આપ્યું છે.

પરંતુ જીવનના દરેક પ્રયવાયેલા સંવાદોનું પાછળ આ પ્રમાણે હક્ક યા સિદ્ધાંત અને હકીકત યા વાસ્તવિક સ્થિતિના ફરકનો પ્રશ્ન ઊઠે છે. કેન્દ્ર મજબૂત હોય કે શ્વેત? યંત્રો-દરણુ, રાષ્ટ્રીયકરણ, જમીનની માલિકીને અધિકાર, ખાનગી સંપત્તિની મર્યાદા, શહેર અને ગામડાંનું મહત્ત્વ, કાયદા દ્વારા સુધારણાનું ક્ષેત્ર અને વચાર-પચાર દ્વારા સુધારણાનું ક્ષેત્ર, હિંદી-હિંદુસ્તાની-અંગ્રેજી, નાગરી, ઉર્દૂ-શામનના ભાષા કે સિપિવાદ વગેરે કોઈ પણ પ્રશ્નને ઘેરા. એમાં જે મતભેદો જોવા થાય છે તે જુદીજુદી જાતની હકીકતોને લઈને જ થાય છે. એક માણસ હકીકતની એક બાજુ પર ઘણું જોર આપે છે, તો બીજો બીજી પર, અને એમાંથી પક્ષ-ઉપપક્ષ જોવા થાય છે. બાપ-દીકરા, ભાઈ-ભાઈ, પતિપત્ની, મિત્રમિત્ર અને ગત કાણુનો હું અને વર્તમાન કાણુનો હું-એ બંધાની વચ્ચે પણ પ્રતિભેદ અને ઊંચાદિલી થાય છે. જે માણસ આમાંથી સંકળતાં પૂર્વકે માર્ગ કાઢી શકે છે તે વ્યવહારકુંશળ કહેવાય છે. આ વ્યવહારકુંશળતા કોઈવાર સિદ્ધાંતથી થયે દર લઈ જનારી થાય છે તો કોઈવાર નિયંત્રિત માર્ગે અને ધીરે ધીરે તેનાં તરફ લઈ જનારી થાય છે.

આ વિવેકની સૂઝ લંગસગ જન્મથી જ ઉત્પન્ન થતી હોય એમ જાણાય છે. તેમાં સંસારનો વિશાળ અનુભવ, અનુભવના પ્રસંગે સાવધાનતા અને ચાતુર્ય તથા પુરુષાર્થ જે પ્રમાણમાં હોય તેને અનુસાર ફરક પડે છે. એ ઉપરાંત સહૃદયતા યા અહિંસા-વૃત્તિ અને રાગદ્વેષના પ્રમાણમાં જે તેમાં ફેર પડે છે. આમ મનુષ્યના વિકાસમાં આ ચોથા વિવેક-તારતમ્ય દષ્ટિ ઘણી મહત્વની સંપત્તિ છે.

કથા સાહિત્ય

૫. સુખલાલજી

પ્રખ્યાતિ કે માસિક બાજે જ હશે જેમા વાર્તાસાહિત્ય નહિ વિસ્તારું હોય. વાર્તાઓ વિશે એતિહાસિક દ્રષ્ટિથી આપણે ત્યા ઠીક લખાયું છે, પણ જરૂર સુખલાલજીએ 'મત્સ્ય અથાગલ'ના પ્રવેશકમા આપણા એ કથા-વારસાને નવા જ દૃષ્ટિકોણથી નિહાળ્યા છે એમણે વાર્તા, નાટક, નવલકથાને વિશાળ અર્થમા વાર્તા તરીકે ઘટાવ્યા છે

વાચક કે ઓતાની નિજા સાવચિત્તમા કતારોત્તર વધારો કરતી ધાર્મિક, સામાજિક, એતિહાસિક કે રાજકીય ઘટનાનું પ્રતિબિંબ ઝીલતી વાર્તાના મૂળ ખાનસરખાવમા ખૂબ ભેટા છે એટલે કે પૌરાણિક તથા બોધ અને જન એવા ત્રણ મુખ્ય પ્રવાહોમાં વહેવાર્ય જતુ ભારતીય કથાસાહિત્ય એનો અનેરો દાખલો પૂરો પાડે છે એવું ફત્તેહ, સામ્યદિક,

૨. નુબ્જાતિના વ્યાપર્તક કે વિશિષ્ટ લક્ષણો અનેક છે તેમાંથી એક સગળ અને કથાન પ્રેરે એવુ લક્ષણુ તે—તેનો કથા-વાર્તા નો વાગસો છે નાનામોટા માનવસમાજની વાતો દૂર રહી, પણ એક કથાક અદ્દલ પડેલ કુટુંબ ક્ષર્ધ તે વિષે વિચાર કરીએ તો ય જણાઈ આવશે, કે કુટુંબના બાળકો અને વડીલો વચ્ચેનુ અનુસંધાનકારી તત્ત્વ એ વાર્તાઓ છે માતા કે દાદી, બાપ કે દાદો, નાના-મોટા પોતાના બાળકોને વાતો ન કહે, તેમનુ મન નવાનવા વિષયોમા ન કેળવે તો એ બાળકો લાખાવિનાના અને વિચાર-વિનાના પણ જ રહે વડીલોને પોતે જાણેલી વાતો કે હકીકતો કહ્યા વિના ચેન નથી પડતુ, અને હાઈરતા બાળકોને એ સાલહયા વિના ખેંચેલી રહે છે આ પરસ્પરને આકર્ષનાર અને બેઠનાર જિજ્ઞાસા-તત્ત્વને કીધે જ માનવ-જાતિએ જ્ઞાનવાગસો મેળવ્યો અને કેળવ્યો છે કૌશલની વ્યાપકતા સમજવા માટે પ્રબળ શ્રદ્ધા બેઈએ, કથા કે વાર્તાની વ્યાપકતા સ્વયંસિદ્ધ છે

સાધન તે વાર્તા છે લગભગ અઢીત્રણ વર્ષનું બાળક શાય ત્યારથી માઠી જીવનની ઉદ્ભવી કાણુ સુધીની જીવીજીવી ઉમર, મગજણુ અને શક્તિની પાયરીઓમા એકસરખી રીતે ઉપયોગી થાય, ક ટાળા વિના વધારે ને વધારે જિજ્ઞાસા પોષે જાય અને જ્ઞાન ઘેનાર ને દેનાર બંનેને શાંતિ-સ્વસ્થતાનો અનુભવ કગવે એવુ સાધન એકમાત્ર કથા-વાર્તા છે. તેથી જ દુનિયાના આખા પટમા વિસ્તારેલી બધી જ માનવજાતિઓમાં એવુ સાહિત્ય એક અથવા બીજી રીતે ઘેડાયેલું મળી આવે છે જે સમાજ-જેટલો જૂનો અને જેટલો વિશાળ તેટલું કથાસાહિત્ય વિવિધ ને વિશાળ એની માગ્નત લાખા, વિચાર અને સંસ્કાર ઘડાય છે તેમજ વિસ્તરે છે જેમ વાયુ એ સદાગતિ છે તેમ વાર્તાસાહિત્ય એ સદાગતિ છે

સામાજિક, આર્થિક, રાજકીય કે ધાર્મિક કોઈ પણ બનાવ કે ઘટના હોય તો તેનુ પ્રતિબિંબ વાર્તા ઝીલે છે જે ઘટના જેવી બની હોય તેનુ તેણુ ચિત્રણ એ ઇતિહાસ છે, પણ ઇતિહાસ સુદ્ધા એક વાર્તા જ છે ભૂતકાળના દૃગ્ગના સબધો અને દૃગ્ગર દેશના સબધો વર્તમાન જીવનમા કેવી રીતે કામ કરી ગયા છે, એના ઉપર આપણે વિચાર કરીએ તો સ્પષ્ટ સમજાશે કે આ ભૂત અને વર્તમાનની સાકળ મોટે લાગે કથા-વાર્તામાં

જ્ઞાનની શાખાઓ અપરિમિત છે એના વિષયો પણ તેટલા જ છે જ્ઞાનવિનિમયના સાધનો પણ કોઈ ઓછા નથી અને તે નવા-નવા શેધાતા તેમજ ઉમેગતા જાય છે એ બધામાં સરલ અને સર્વગમ્ય જ્ઞાનવિનિમયનુ

જ છે; તેથી એને ઉપેક્ષા કોઈએ કરી નથી, કોઈથી થઈ શકી પણ નથી.

કથા-વાર્તા અવ્ય તો છે જ, પણ એની ક્ષેત્રપ્રિયતાએ એને અનેક રીતે દશ્ય પણ બનાવી છે. જ્યારે ચિત્રપટ ન હોતો, ત્યારે પણ ‘મુંખઈ દેખો, કાશી દેખો, દેખો મધુરાકા ઘાટ’ એમ કંઠી માથે ફેલકોની પેટી લઈ ઘેરઘેર ફરનાર મંખલીપુત્રો-ચિત્રપ્રદર્શકો હતા જ. નાટક-સર્વાઈ તો હજી પણ આવે જ છે. હજારો વર્ષ પહેલાંનાં શિલ્પ-સ્થાપત્યમાં વાર્તાઓ ઉત્કૃષ્ટ મળી આવે છે. એ બધું તેની લોક-પ્રિયતા જ સૂચવે છે.

જ્યાં આવી લોકપ્રિયતા હોય, ત્યાં તેનો વાહક એક વિશિષ્ટ વર્ગ હોવાનો જ. વ્યાસો માત્ર કથા જ ન કરતા, કે પુરાણો જ ન સંલગ્નતા; પણ તેમાંથી કેટલાક પ્રતિભાશાળી નવનવ પ્રકારે વાર્તાઓ રચતા અને તેનો પ્રચાર પણ કરતા. ચારણ, ગઢવી, અને ભાટોની કામનું તો એ જ કામ! ભોજક, તરગાળાઓમાં પણ કેટલાક એ જ કામને વરેલા. જેઓ અગાર (ઘર) છોડી અનગાર-લિહ્યાજીવી થયેલા તેવા અનેક પ્રકારના શ્રમજીવો પણ પોતાની સમગ્ર પ્રવૃત્તિ અને લોકસંગઠકારી વૃત્તિ કથા-વાર્તા દ્વારા પેાષતા. તેમાંથી અનેક પ્રતિભાશાળી નવસર્જન કરતા, તો બીજા કથક કે કથિક તરીકે જ જીવનચાપન કરતા. તેથી જ સંસ્કૃતિના ચક્રતા-ઊતરતા બધા જ સ્તરોવાળા સમાજમાં અને જુદી-જુદી ભાષા બોલનારા બધા જ વર્ગોમાં તે તે ભાષામાં જેઠાથેલું અને સચવાયેલું કથાસાહિત્ય મળી આવે છે. આપણે જ્યારે ક્યાનપૂર્વક આ કથાસાહિત્ય વાંચીએ છીએ ત્યારે આપણી સામે જાણે આજો ભૂતકાળ વર્તમાન થતો હોય એમ લાગે છે.

પાર્તીનો સર્જન અને પ્રચાર-પ્રવાહ તો નદીના અખંડ સ્રોતની પેઠે વહેતો જ આવ્યો

છે. કોઈ અસાધારણ પ્રતિભાવાળો વાર્તાકાર જન્મે ત્યારે એ ભૂતકાળના પાંચા ઉપર નવીનવી, ઘટનાઓ અને કલ્પનાઓને આધારે નવો આકર્ષક વાર્તા-મહેલ બાંધી કરે છે. પછી લોકરુચિ કંઈક નવી દિશાએ વળે છે. નવી દિશાએ વળેલી લોકરુચિ નવા વાર્તાકારોને નવી રીતે લખવા પ્રેરે છે. એમ નવસર્જનથી લોકરુચિ અને લોકરુચિથી પુનઃ નવસર્જન થકાતો જ ચાલ્યાં આવ્યાં છે; તેથી જ આપણે વાર્તાસાહિત્યની જુદીજુદી કક્ષાઓ અને ભૂમિકાઓ જેવા પામીએ છીએ. આજે તો વાર્તાકળાની એટલી બધી કદર થઈ છે, અને તે એટલી બધી વિકસી છે, કે તેનાં જ્યોર્જ બનાર્ડ્ શો, પર્સ બર્ડ, ગ્રાન્ડસર્ધર્ડ, આનાતોલ ફ્રાન્સ, જેવા સર્જકોને નોબેલ પ્રાઇઝ સુધી મળ્યું છે. અને પ્રાચીન કાળમાં જેમ બાણાવળી તરફ સંકેતી નજર જતી અને સ્વયંવરમંડપમાં ફર્યાં તેને પસંદ કરતી, તેમ આજે આપણા બધાની દષ્ટિ એવા કુશળ વાર્તાકાર ભણી બંધ છે, અને સ્વયંવર તો આપાઆપે જ સર્જાય છે.

લગભગ છેલ્લી શતાબ્દીમાં ખંગાળી, હિંદી અને મરાઠી જેવી પ્રાન્તીય ભાષાઓમાં પાશ્ચાત્ય સંસ્કારનું પ્રતિબિંબ ઝીલતી અને આર્થ સંસ્કૃતિનો પરબો પાડતી અનેક નવલ-નવલિકાઓ અસ્તિત્વમાં આવી. ગ્રંથરોતે પણ એ દિશામાં મંજળ પ્રયાણ કર્યું. નવો યુગ ખેંચી ગયો અને પછી તો અનેક લેખકો વાર્તાની રંગભૂમિ પર ઉપસ્થિત થયા. મુદ્રણ અને પ્રદર્શનનું લખનાર-વાંચનારને એટલી બધી સગવડ કરી આપી કે બે વર્ષ વચ્ચેનું દેશ કે કાળનું અંતર જ હ્રસ્વ થઈ ગયું. અને રેડિયોએ તો કાન બંધ કરીને બેસીએ તો ય, પરંતુ તેનાં દ્વાર બોલવા માંડ્યાં. આજે વર્તમાનપત્રોમાં, માસિકોમાં અને

શુદ્ધકોમા જ્યાં દેખો ત્યાં નાની-મોટી વાર્તાનું દર્શન થવાનું હવે વ્યાસી કે સાગણુ-સાટો કોઈ કામપૂરતા ન રહ્યા જેમ ખીણ બાજુ તોમા તેમ વાર્તા-સેખન અને વાર્તા-પ્રચારની બાબતમાં પણ બતિબલન લુપ્ત થયું એ સૂચવે છે, કે વાર્તાતત્ત્વ મૂળે જ વ્યાપક છે, એ કૃત્રિમ બંધનોથી પર છે.

ભાગતને પોતાનું કથાસાહિત્ય છે, અને તે જેવું તેવું નહિ-પણ અસાધારણ કાટિડું છે, કદાચ પ્રાચીનતાની દૃષ્ટિએ એ બધામાં ય ખુબી પણ હોય ભાગતે એટલા બધા ધન-વૌરો, રણવીરો અને ધર્મવીરો પેદા કર્યા છે, કે તેની આસપાસ ચૂથાયેલું અને ચૂથાતું જનુ માહિત્ય એક રુબરુ ખુમારી પેદા કરે છે એમ તો ભાગતીય માહિત્યના કાંઈ ચોક્કા પાડી ન શકાય, ભાગ ને સમકાળની દૃષ્ટિએ બધી પર પ્રગલ્ભોમાં ઘણું મામમ છે, છતાં 'કાંઈકેકાંઈક' જુદી પડતી માન્યતાઓ અને જીવનગત જુદાજુદા વલણને કીચે ભાગતીય કથાસાહિત્યને ગુચ્છપણે ત્રણ પ્રવાહમાં વહેતી શકાય ૧. વૈદિક અને પૌરાણિક ૨. બૌદ્ધ ૩. જૈન.

વૈદિક અને પૌરાણિક ગણાતા કથાસાહિત્યમાં એક તરત નજરે ચઢે એવી કલ્પના તેને ખીંજી બે પ્રવાહોથી જુદું પાડે છે એ કલ્પના તે દેવાસુર-સંગ્રામની દેવો અને અસુરો મૂળે કાણુ હતા, તેમનો સંગ્રામ ક્યારે અને કયે નિમિત્તે તેમ જ કયા ઘયેલો-એ બધું આજે તદ્દન સ્પષ્ટ નથી; પણ એ સંગ્રામની કલ્પના કર્યારેક વાર્તામાં દાખલ થઈ પડી તો એ કલ્પના વ્યાસી અને પૌરાણિકો માટે કામદુધા પેનું બની ગઈ એ કલ્પનાની ભૂમિકા ઉપર એટલું બધું પૌદક અને પૌરાણિક માહિત્ય ગ્રાહ્ય છે, કે તે બોતા આશ્ચર્યમાં ગરક થઈ જવાય છે એતરેય અને શતપથ બ્રાહ્મણમાં દેવાસુર-

સંગ્રામનો મંડિત એક રીતે છે, જ્યાં છદોન્નય અને જુદાગુદ્યક જેવા ઉપાન થતોમા તેનો ઉપયોગ કથાએ તત્ત્વજ્ઞાનના વિકાસમાં થયો છે અને મહાભારત જેવા મહાકાવ્યો અને પુરાણોમાં તો એ કલ્પના વિના જાણે વ્યાસી આગળ જ વધી શકતા નથી મહાદેવને ઊમા માથે પરણાવવા હોય કે કસ જેવાનો વધ કગપલો હોય કે વેંખડે પોતે માની કીધેલા બૌદ્ધ-જૈન જેવા નાસ્તિક અસુરોને નરકે મોકલી વૈદિક-આસ્તિક દેવોનું ગળ્ય સ્થાપત્તુ હોય કે ભાગવ જેવા વશને અસુર કાટીમાં મૂકવો હોય તો તેને પ્રાચીન કાળથી ચાલી આવતી દેવાસુર-સંગ્રામની કલ્પના ભરે મદદગાર થાય છે એક માત્ર દેવાસુર-સંગ્રામની કલ્પનાનો આશ્રય કરી તેને આધારે નાના-મોટા ઠેટલાં વાર્તાઓ-આખ્યાનો ને આખ્યાયિકા ગ્રાહ્ય છે, એ એ કાંઈ સવાગીણુ શોધપૂર્વક લખે તો તે ખાતરીથી પીએચ ડી ની ડિગ્રી મેળવે અને તેમાં ગસ પણ જેવા તેવો નથી દેવાસુર-સંગ્રામની કલ્પનાની માથે જ અત્તારવાદ સંકળાયેલો છે, એટલે વૈદિક કે પૌરાણિક કથાસાહિત્યમાં તે કાંઈ ને કાંઈ રૂપે ભાગ લઈએ વિના ગહેતો જ નથી.

બૌદ્ધ કથાસાહિત્ય એના વિશિષ્ટ લક્ષણોથી મોખુ તરી આવે છે એમાં ખાસ ધ્યાન એ એ જેવું લક્ષણ તે બોધિમત્ત્વની પારમિતાઓ છે ખુદ્ધત્વની પ્રાપ્તિ માટે મયતન કરનાર ઉમેદવાર તે બોધિસત્ત્વ બૌદ્ધ પર પગ અવજ્ઞાગ્રવાદ કે દેવ-અસુરે વર્ગના વિવરણને આધારે લિચ્યા નથી કરતી પણ તે સત-અસત વૃત્તિના અથવા દૈવી-આસુરી વૃત્તિનાં દ્વંદ્વને અવલખી જડતા, પ્રમાદ, ક્રોધ જેવી આસુરી વૃત્તિઓનો પ્રજ્ઞા, પુરુષાર્થ અને ક્ષમા જેવી દૈવી વૃત્તિઓ દ્વારા પરાલભ થયાઓમાં ચિત્રિત કરે છે,

અને દર્શાવે છે, કે જે વ્યક્તિ દૈવી વૃત્તિઓના વિકાસની પરાકાષ્ટા-પારમિતા સાધે છે તે જ બોધિસત્ત્વ અને તે જ ક્રમે બુદ્ધત્વ ક્લેષ કરે છે. અન્ય પરંપરાઓની પેઠે બૌદ્ધ પરંપરા પણ પુનર્જન્મવાદનો આશ્રય લઈ પારમિતાની સિદ્ધિ જન્મજન્માંતરના પુરુષાર્થ દ્વારા વર્ણવે છે. આ માટે બૌદ્ધ પરંપરાએ તથાગત બુદ્ધના પૂર્વજન્મોને લગતી પારમિતાની સાધના સૂચવતી સેંકડો મનોરંજક કથાઓ રચી છે, જે ભતકકથાનામથી વિશ્વવિખ્યાત છે. ભતકકથાઓ સિવાય પણ બૌદ્ધ-પાલિ વાક્યમયમાં કથાઓ આવે છે, પણ વિશેષ ધ્યાન તો ભતકકથાઓ જ છે. જે છે.

જૈન પરંપરાનું કથા-વાક્યમય જેટલું પ્રાચીન છે તેટલું જ વિશાળ પણ છે. એની વિશેષતા કર્મવાદના ખુલાસાને કારણે છે. જીવનમાં જે સુખદુઃખના તડકા-છાયાનું પારવર્તનશીલ ચક્ર અનુભવાય છે, તે નથી ઈશ્વર-નિર્મિત કે નથી દેવપ્રેરિત, નથી સ્વભાવસિદ્ધ કે નથી નિયતિતંત્ર; તેનો આધાર જીવની પોતાની સદ્-અસદ્ વૃત્તિ એ જ છે, જેવી વૃત્તિ-એટલે બુદ્ધિ અને પુરુષાર્થ-તેવી જ કર્મચેતના, અને તેવી જ ફળચેતના. માણસ પોતે જેવો છે તે તેના પૂર્વ-સંચિત્ સંસ્કાર અને વર્તમાન સંસ્કારનું પ્રતિબિંબ છે. તે જેવો થવા માગે તેવો સ્વપુરુષાર્થથી ખતી શકે. આખું ભાવિ એના પોતાના જ હાથમાં છે. આ રીતે જીવનમાં ચારિત્ર્ય ને પુરુષાર્થને પૂર્ણ અવકાશ આપવાની દૃષ્ટિએ જ જૈન કથા-સાહિત્ય મુખ્યપણે લંબાયેલું છે.

લોકોને મોઢેમોઢે અને ઘરેઘરે રમતું લોકકથાસાહિત્ય અજ્ઞાત કાળથી ચાલ્યું જ આવે છે, અને તેમાં નવાનવા ઉમેરાઓ પણ થતા રહ્યા છે. એની સદા વહેતી

જંગામાંથી ઉપર દર્શાવેલી ત્રણે પરંપરાઓએ પોતપોતાની માન્યતાને ગોળવા અને સંપ્રદાયને પુષ્ટ કરવા પોતપોતાને ફાવે તે તે કથાઓને લઈ તેને નવાનવા ઘાટોને આકાર આપ્યા છે. કથા મૂળ એક જ હોય પણ તે વ્યાસોના, હાથે એક રૂપ પામી, બૌદ્ધ લિહુકો અને જૈન નિર્ગંધોને હાથે વળી તેથી જુદા આકાર પામી. જેઓ ઉક્ત ત્રણે પરંપરાઓના કથાસાહિત્યના વૃક્ષના ત્મક અભ્યાસી છે, તેઓથી આ પરસ્પર અછાની નથી. શમ-રાવણ, કંસ-કૃષ્ણ, અને કૌરવ-પાંડવની લોકકથા પુરાણોમાં એક રૂપે હોય તો જૈન પરંપરામાં તે સહેજ બીજી રૂપે હોય અને બૌદ્ધ પરંપરામાં વળી ત્રીજી જ રીતે હોય. કોઈ એક જ પરંપરાના જુદાજુદા લેખકો પણ ઘણીવાર એક જ કથાને જુદીજુદી રીતે ચીતરે છે. પુરાણમાં તો નાલિ-સરહેવીના નંદન, ઋષભદેવની વાલ જન પરંપરાથી કાંઈક જુદી હોય એ સમજી શકાય તેવું છે, પણ જૈન પરંપરાના દિગંબર-શ્વેતાંબર જેવા બે કવિલેખકો પણ ઋષભદેવનો કથા વિષે સર્વથા એકરૂપ નથી રહી શકતા. મૂળે બધા કથા-ગોતાના લેખકો કે પ્રચારકોનો ઉદ્દેશ પોતપોતાની કથાને વધારેમાં વધારે લોકપ્રિય બનાવવાનો હોય છે. એ ઉદ્દેશ તેમને તત્કાલીન આકર્ષક બળોને કથામાં સમાવવા પ્રેરે છે ને તેથી જ મૂળ માન્યતા એક હોય તો ય કથાના સ્વરૂપમાં થોડો ઘણો ફેર પડી જ બાક છે. શિબજે બાજથી પારવાનું રક્ષણ કરવા પોતાનું શરીર અર્ધાંત્રી કથા મહાભારતના વનપર્વમાં છે. બોધિસત્ત્વે પણ પ્રાણીરક્ષણ માટે હિંસ્ર પશુને પોતાનો દેહ અર્ધો એવી વાત વ્યાધીભતકમાં છે. સોળમા તીર્થંકર શાંતિનાથે મેઘરથ રાબના ભવમાં બાજના પંખમાંથી પરિવાને બચાવવા પોતાનો દેહ

અર્થાની વાત છે સિદ્ધના પાત્રમાંથી સુરખાતુ રક્ષણ કરવા દિલીપના દેહાર્પણની વાત પણ કાવ્યમંત્ર આવી છે આ બધી વર્ત્તાઓમા પાત્રો અને પ્રસંગો ભલે જુદાં હોય પણ તેમા પ્રાણીગણાણી ધર્મોચિત કે દ્વિત્રિયોચિત જવાબદારી અદા કરવાનો પ્રાણીનો એક જ ધખકી રહ્યો છે મહાભારતમાં મિથિલાના અનાસક્ર કર્મચોગી વિદેહ જનકની વાત છે બોદ્ધજાતકોમાં મહાજનક એક જાતક છે, તેમા મિથિલાનરેશ તરીકે મહાજનક નામનું બોધિસત્વ પાત્ર આવે છે, તે પણ અનાસક્રપણે ત્યાગની દિશામાં આગળ વધે છે જૈન પરંપરામા ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમા નમિરાજ ઋષીચરની કથા છે તે પણ અદ્યુક પ્રસંગે પૈરામ્યવૃત્તિથી પ્રેરાઈ, પોતાની નગરી મિથિલાના દાહ અને બીજા ઉપદ્રવોની કશી જ ચિંતા સેવ્યા વિના, આધ્યાત્મિક સાધનાની દિશામા આગળ વધે છે આ જુદાજુદા દેખાતા કથા-ઉદ્દગમે મૂળમાં કોઈ એક જ બીજના પરિણામ છે, અગર તો એકનાં બીજાં સુધારેલાં અનુકરણો છે ઉદયન વત્સરાજ જેવી ઐતિહાસિક વ્યક્તિનું આલેખન કરતી કથાઓ પણ ઉપર સૂચવેલ પ્રાદાણ-અમણ પરંપરાઓમા કાઈક ને કાઈક જુદાજુદા આકાર ધારણ કરે છે આટલી ચર્ચા એટલું જાણવા પૂરતી કરી છે કે પ્રાચીનકાળમા અને મધ્યકાળમા પણ એક સામાન્ય કથાના ચોખા પરથી જુદાજુદા સપ્રદાય-વાળા અને જુદીજુદી શક્તિ ધરાવનારા લેખકો કેવી રીતે સિત્તલિત આલેખન કરતા આપણે વિષય બોધું તેમ, એક સર્વ-સામાન્ય કથાસાહિત્યના પ્રસવરથાનમાંથી ઉદ્દભવેલી સપ્રદાય-લેદની ધાયાવાળી કથા-ત્રિવેણી ભારતીય વાસ્તવ્યના પટ પર તો વહે જ છે, પણ એના પ્રચારની બાબતમાં

ધ્યાન આપવા લાયક મહત્વનો બેઠ છે બૌદ્ધ સિદ્ધકોને ન નડતું જાતિબંધન કે ન નડતો વિકારનો સખત પ્રતિબંધ તેથી તેઓ ભારતની ભૂમિ ઝોળગી તે સમયમાં જાણીતી એવી સમગ્ર દુનિયાના ખૂણેખૂણે પહોંચવા મથ્યા સાથે પોતાનું અણમેલું કથાસાહિત્ય પણ લેતા ગયા અને પરિણામે બૌદ્ધ કથાસાહિત્ય, ખાસ કરીને જાતક સાહિત્ય, અનેક ભાષાઓમાં અનુવાદિત થયું અને ભારત ખંડની જનતાનું ધ્યાન તેણે ખુદ્ધભૂમિ પ્રત્યે આકર્ષ્યું વૈદિક અને પૌગણિક કથાસાહિત્યને એવી તક મળવા સામે મુરકેલી હતી વ્યાસો ને પૌરાણિકો વાદ્ય ને વાદ્યપદ કાઈ ઓછા નહિ, પ્રચાર ઉત્સાહ પણ જોતેલો નહિ, પણ તેમને નડતું મુખ્યપણે જાતિનું ચોક્કાખંધન તેથી બૌદ્ધ કથાસાહિત્ય એટલું પૌગણિક કથાસાહિત્ય તે કાળમાં ભારત ખંડ પ્રચારન પામ્યું એ ખરું, પણ ભારતમાં તો એ દરેક રીતે દૂરદુર-ફાદુર અને ઘરેઘરે આવકાર પામ્યું એક તો શ્રાદ્ધણ વર્ગ જ વિશાળ, બીજું તે ખુદ્ધિમધાન અને માત્ર ખુદ્ધિજીવી, ત્રીજું એ લોક અને શાસ્ત્રમા શુરુથાને એટલે પૌગણિક કથાઓએ જનતામા એવા સરકાર સી ન્યા, કે જે વૈદિક કે પૌગણિક પરંપરાના અનુયાયી ન હોય તેના કાન ઉપર પણ પૌગણિક કથાઓના પડખા પડતા જ રહ્યા છે જૈન કથાસાહિત્યનો પ્રશ્ન સાવ નિરાળો છે જે કે જૈન સિદ્ધકોને યથેચ્છ વિહારમાં જાતિબંધનનું કાગલું નડે તેમ ન હય, પણ તેમને જીવનચર્યાના વિગ્ન નયમો મુકા વિહારમા આડે આવતા; તેથી ભારત ખંડાર જૈન કથાસાહિત્યના પ્રચારનો સભવ જ લગભગ ન હતો અદ્યતન, ભારતમા એ પ્રચાર માટે પૂર્ણ અવકાશ હતો, છતાં એમ સિદ્ધ ન થવાના અનેક કારણો પૈકી

મુખ્ય કારણ-જૈન શિક્ષકોની પોતાના ધર્મ-સ્થાન પૂરતી મર્યાદા એ જ હતું. જે જૈનો પોતાના ધર્મસ્થાનમાં જતા રહે અને કથા શ્રવણ કરે તે તો એણેવત્તે અર્થે જૈન કથાથી પરિચિત રહેતા, પણ જેઓ એ રીતે દેવાયેલા ન હોય તેવા જૈનો પણ જૈન કથા વિષે લાગ્યે જ જાણતા; તેથી જૈન કથાઓ જેટલા પ્રમાણમાં ગ્રંથોમાં આવે-ખાશેલી છે ને સંચીકૃત છે તેટલા પ્રમાણમાં તેનું પ્રચારણત્ર વધું નથી, એ નક્કર હકીકત છે. જે વસ્તુ સાર્વજનિક ક્ષેત્રમાં પ્રચારમાં આવે છે તેમાં હમેશાં લોકરુચિ પ્રમાણે અનેક આકર્ષક સુધારા-પધારા પણ થતા રહે છે. જેનો પ્રચાર નહિ અથવા એછા તેમાં કોઈ સારું તત્ત્વ હોય તોય તે આગે મળે અને કાનને પકડે એવી રીતે ઉઠાવ પામતું નથી; અને કોઈ તત્ત્વ ખટકે એવું હોય તો તે તેમાંથી દૂર થવા પામતું પણ નથી. કેટલીક જૈન કથાઓની ખાખતમાં કાંઈક આવું જ બન્યું હોય તેમ મને લાગે છે. જૈન સાહિત્યમાં કેટલીક કથાઓ એવી આકર્ષક અને માનવતાના ઉલ્લર્ષની દૃષ્ટિએ

ઉપયોગી તત્ત્વ ધરાવતી છે કે જે તે સુધેચક્ર લેખકની કળાના નવનવ સંસ્કર પામી રહે તો, ક્યારે પણ વાસી ન થાય અને સદાય પ્રબળે દીર્ઘિકાની ગરજ સારતી રહે.

કુશળ લેખક પોતાના અનુભવના નાના-વિષ પાસાઓને પૌરાણિક, ઐતિહાસિક કે કલ્પિત-અકલ્પિત મિશ્ર પાત્રોના આલેખન દ્વારા એવી ઉઠાવકાર કળાથી તેમ જ રચ-સંભૂત છટાથી રચી કરે કે જેથી વાંચનાર-સાંભળનાર વર્ગની જિજ્ઞાસા કુર્ચિત થવાને બદલે ઉત્તરોત્તર વધતી ચાલે અને જેના રસાસ્વાદ દ્વારા વાચક કે શ્રોતાને ન થાય. શ્રમનો અનુભવ કે ન રહે સમય વીત્યાનું લાન! વાર્તા-સામાન્યનું મારી દૃષ્ટિએ આ લક્ષણ છે, જે નાની કે મોટી બધી નવલ કે નવલિકાઓને આવરે છે. હું પોતે તો એ લક્ષણમાં એટલું પણ ગર્હિત રીતે સમાયેલું માની જ લઉં છું, કે લેખકની કળા વાચક અને શ્રોતામાં વિવેક તેમ જ સાહસ પ્રેરણાને તેવી જ હોય. એવી કળાવિનાનાં લખાણો છેવટે વાચક કે શ્રોતાને ઉર્ધ્વગામી ન બનાવતાં નીચે જ પાડે છે-એ કહેવાની લાગ્યે જ જરૂર રહે છે.

ઈંગ્લેંડમાં સાચી બનેલી આ વાત છે.

૧૯૪૫ની નાતાલ પહેલાં લીધરપુલ શિબિર કંપનીના પ્રેરણરના સેક્રેટરીએ એક મેમો એના ટેબલ ઉપર મૂક્યો. એમાં લખ્યું હતું: ‘આપણી સંસ્થાનો ફરેક નોકર આયરે ૧૪ શિબિર અને બે પેન્સ જેટલી રકમ નાતાલનાં અલિન’ડન કોર્ટો લગભગ વીસ સળખીઓ તથા મિત્રોને મોકલવા પાછળ ખર્ચ છે. આપણી કંપનીના ચાલીસ નોકરોમાંનો ફરેક બજુ એ રકમ જગાવે તો યુદ્ધમાં થવાયેલાં સૈન્યે આપણે ઘણી જ મદદ કરી શકીએ.’

આખી યે સંસ્થાના માણસોને આ વિચાર ખૂબ ગમી ગયો અને કુલ્લે ૨૮ પાઉન્ડ, ૬ શિલિંગ અને ૮ પેન્સ જેટલી રકમ જમા થઈ. યુદ્ધ ફરમિયાન જેમણે આ તથા ખાપ બંને બ્રુમાલ્યાં હતાં એવાં ત્રણ જાળકોની બે વૃદ્ધ પુરુષો દેખરેખ રાખતા આવડે પડ્યા. આ રકમમાંથી એ કુટુંબને કપડાં, બજતણ્ડા અને ખીટ બરિયાતની ચીજ ઉપરાંત રમકડાં તથા બરમ પાણી માર્ટે ઝેસની વ્યવસ્થા થઈ શકી.

ખીટે થયે આ ફંડમાંથી ચાર હાકરાઓને આગળ લખવા માટે શિખ્યવૃત્તિઓ અપાઈ.

આ બંનેની પ્રથા પ્રતિવર્ષ ત્યાં વેગવાન બનેલી બન્યે છે. આપણે આનું ન કરી શકીએ?

અહિંસા

શ્રી ચંદ્રશંકર મા. શુક્લ

[ઈ સ ૧૯૩૩ના પાછલા ભાગમાં ગાંધીજી પૂને અને વર્ધી રવાા તે દયમિયાન-
તેમ જ તે વરસે નવેમ્બરથી ૧૯૩૪ના જુલાઈની આખર સુધી ગાંધીજી હરિજનવાસી દરમિયાન
ને અનેક વિષયોને અંગે તેમને વાર્તાલાપો થયા તેમાં કેટલાક અહિંસા વિશે હલ નીચે
આપેલા પાંચ વાર્તાલાપોમાં અહિંસાને પાંચ જુદાજુદા ક્ષેત્ર પાત્રે ઘસ્યાં છે પહેલા
સવાઈમાં ખરદેશી ચડાઈ સામે તેનો કેવો ઉપયોગ થઈ શકે તે કહ્યું છે બીજામાં સત્યાગ્રહ
અને જૂદીછવાઈ ખૂનીમરણ(એ ટેરરિઝમ)નો બેદ બતાવ્યો છે ત્રીજામાં ખર્મને નામે થતી
પ્રાણહિંસાનો નિષેધ છે ચોથામાં 'ટેરરિઝમ' સામે ખરદેશી સરકારે કરેલા જુલમો
સામેનો સુલખપ્રકોપ અને સત્યાગ્રહ વિધેની અટકાવના દેખાવ છે પાંચમાંમાં રાજકોટ
ચિંતાચતા ક્ષેત્રમાં તેમ જ મહાભેતર પ્રાણીઓ પ્રત્યે અહિંસાના પ્રમાણની વાત છે ન ર
વાળો સવાઈ હિંદીમાં ઘણેલો, બાજીના સવાઈ અંગ્રેજીમાં ઘણેલા છે ૨૭

૧. અહિંસક પ્રતિકાર

[લા ૪-૧૧-૧૯૩૩, રથળ વર્ષા દેર બુટા
નામને એક જર્મન જુવાન ગાંધીજીને વર્ધામાં મળ્યા,
અને પછી હરિજનવાસીના પક્ષે ઘણા ભાગમાં
સાથે ર્ધો હતો તે ત્રાણી વિચારનો હતો પહેલો
વર્ધામાં મળ્યા ત્યારે તેની સાથે ઘણેલા વાર્તાલાપ
નીચે આપ્યો છે]

બુટા: ધારો કે જર્મનો હિંદ આવે, તો
તે વખતે અહિંસાનો પ્રયાગ કેવી રીતે થાય ?
ગાંધીજી: ધારો કે એ દરમિયાન હિંદે
બ્રિટન બોડે પતાવટ કરી લીધી છે, અને
બ્રિટન તથા હિંદ વચ્ચે શાંતિ સ્વપાઈ છે,
તો જર્મનોની સામે બ્રિટન તથા હિંદનું
અહિંસક જૂથ જીલ્લુ થાય તમે હિંદ શા
માટે આવો ?

બુટા: હિંદને જીતવા માટે

ગાંધીજી: બ્રિટને હિંદ જીત્યું ને લોકો
પાસેથી કર લીધા હિંદ અત્યારે બ્રિટિશ
અમલ સામે અહિંસક રીતે લડી જાય છે
રશિયા કે ખાજી કેઈ પરદેશી સરકાર હિંદ આવે,
તો તે લોકોનો સહકાર નહિ મેળવી શકે

બુટાએ એક બીજા પ્રયોગની વાત કરી
તેને વિષે ગાંધીજીએ કહ્યું એ તો અહિંસામાં
ખિલકુલ ન ગણાય એમાં તો લોકો નિષ્ક્રિય-
પણે તાબે થાય છે તાબે થવું એ નામદાઈ
છે; અને નામદાઈ એ અહિંસા નથી.

બુટા: પણ અમે જર્મનોએ સો અહિં-
સાનો પ્રયોગ કર્યો જ હતો

ગાંધીજી: તમે તો રાસપુહ કહ્યું અને
જ્યારે હાથી ત્યારે નિષ્ક્રિય પ્રતિકાર (એ
પેસિવ રેસિસ્ટન્સ) કર્યો એ અહિંસા નથી.

બુટા: અમે હાઈનલેડમાં ફાન્સની સામે
અહિંસક પ્રતિકાર કર્યો, પણ છેવટે અમારે
તાબે થવું પડ્યું

ગાંધીજી: તમારી વાત સાવ ખોટી છે
તમે અહિંસક નહોતા અહિંસક માણસ તો
હરી તાબે થાય જ નહિ તમે કહ્યું કે તમારે
તાબે થવું પડ્યું એનો અર્થ એ કે તમારો
નિષ્ક્રિય પ્રતિકાર (એ પેસિવ રેસિસ્ટન્સ)
ખૂટી ગયો નહિ તો એ લોકો એ પ્રદેશમાં
એકેએક જર્મનને મારી નાખત, એથી ફાન્સ-

ને વાહું નીચું બેવાનું થાતું. થર્મોપાલીના ઘાટનું રક્ષણ કરતાં જે ૬૦૦ ગ્રીક સૈનિકો એ પ્રાણુ પ્રાથર્થા તેમનો દાખલો લો. એમનો પ્રતિકાર હિંસક હતો, પણ એમાંનો એક-એક લડવૈયો ઝૂઝીને મરી ગયો; એટલે જંગતમાં વીર પુરુષો તરીકે એમની નામના થઈ ગઈ.

બ્યુટો : અમે હિંસક ન થઈએ તો અમારા તો ભૂકા ભિડી બન્યા.

ગાદી : દુનિયા અત્યાર સુધી એ જ કરતી આવી છે. હવે મારા જેવો એક માણસ દેખા દે છે, અને માણસ વચ્ચેના સંબંધમાં જુદી રીતે કામ લેવાનો રસ્તો બતાવે છે. હિંસક માણસો એક સૈનિક જીવતો ન રહે ત્યાંસુધી ઝૂઝ્યાના દાખલા ઇતિહાસમાં દેખાતા નથી. તેઓ અમુક હદ સુધી મરે છે. જર્મનો અમુક હદ સુધી મર્યા, ને પછી હાથે થયા. એમ કરવામાં કશી નામોશી નડેતી. હું જેની વાત કરું છું એવો બતાવ ઇતિહાસમાં બન્યો નથી. મારી એવી અડગ શ્રદ્ધા છે કે જે આવી કોઈ બાતિ જન્મે, તો જંગતની કોઈ પણ પ્રજા તેના પર ખૂબી દાનતથી હાથ મૂકી ન શકે.

૨ : સત્યાગ્રહ અને ખૂનામરફી

તા. ૧૮-૧૧-૧૯૩૩ સ્થળ : અકોલા. મહા-અભાસેવકો સાથેના વાર્તાલાપ.]

સત્યાગ્રહ : વ્યક્તિગત સવિનયભંગ કઈ કઈ રીતે કરાય ?

જવાબ : પરદેશી કાપડનું ને શરાબનું પિંકટિંગ કરાય. એની સામે જે બંધનો-ઓર્ડિનન્સ ન હોય, ને તમે પિંકટિંગ કરવા માંગો તો કરી શકો. આપણી આગળ જે વાત છે : એક તો રચનાત્મક કાર્ય, તે કાર્ય કરવાના જ ઈરાદાથી કરીએ; અને બીજી

વાત એ કે રચનાત્મક કાર્યમાં કેટલીક વસ્તુ એવી હોય જેને માટે આપણને પકડવા પડે, તો ભલે પકડે. હું ફરિજન કાર્ય કરતાં પકડાવવા માંગું તો તેમ કરવાના વણા રસ્તા છે. એ કામને વિષે સરકારની ઊલટી નીતિ હતી અને છે તેની વાત બોલું, તો મને પકડવો પડે. પણ હું એ વાત નથી કહેતો, કેમકે મારે આ કામ કરતાં પકડાવું નથી. કેટલીક ચીજ એવી છે જે કરીએ તો પકડાઈએ. દાખલા તરીકે, મુંબઈમાં જઈને પરદેશી કાપડનું પિંકટિંગ કરો તો પકડાશે. એમ આપણે જો પકડાવું જ હોય, તો પકડાઈ તો શકીએ. હું તો કહું છું કે જ્યાં છો ત્યાં જ સવિનયભંગ કરો, ને ન પકડે તો સંતુષ્ટ રહો.

સત્યાગ્રહ : આપે ઇતિવાહીઓ (એ.રેવોલ્યુશનરીઓ)ને ત્રણ વરસની મુદત આપેલી, તે પૂરી થવા આવી છે. સત્યાગ્રહનો આપનો પ્રયોગ નિષ્ફળ ગયો છે. હવે પેલાઓને તક મળે કે નહિ ?

જવાબ : તમે કહો છો એવું મેં એમને નથી કહ્યું, છતાં માનો કે મેં આપેલી મુદત પૂરી થઈ ગઈ, તો એ લોકો શું કરે ? આખરે આ જ રીતે (અર્થાત્ સત્યાગ્રહની રીતે) લડવામાં હિંદુસ્તાનનું કલ્યાણ છે એવું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ બોલે એમને ન મળ્યું હોય, તો મને આહે તે કરે. આજે બોલે તેઓ મારી પાસે આવે તો હું કહું કે 'બીબી' ત્રણ વરસ રાહ જુઓ. 'ટેરરિસ્ટોના અત્યાચારોનો નિષેધ હું પૂરતો કરું છું. મેં એમને અગાઉ જ કહેલું તે તો એમ કે 'તમે મને ત્રણ વરસ આપો. એટલી મુદતમાં તમારું પૂરતું પરિવર્તન થશે. તમને જ પૂરતો પુરાવો મળશે, અને તમે સમજશો કે સત્યાગ્રહથી હિંદુસ્તાનનું ભલું થશે.' એટલું ખરું કે આજે લોકો ઠંડી ગયા છે. થોડા જ લોકો જેલ તથા લાકી સહન

કરવા છડે છે; તેથી તો થાક ચઢ્યો દેખાય છે જે કાતિવાનીને લગતી લાગેલી છે તે મને કહેવા નથી આવતા કે ત્રણ વગસની મહેતલ પૂરી થઈ છે એમને અસ્તેઆસ્તે દિલ થાય, તો હું કહું કે 'એ વાહિયાત વાત છે હજી તમે જુઓ કે સત્યાગ્રહથી કેટલો ખર્ચ ફાયદો દેશને થઈ ગયો છે.' દેશમાં જ જાગૃતિ આવી છે તે આખા ઊંડાડીને જુએ ખુનામરકીથી એવી જાગૃતિ નથી થતી, અને સોડો તાગજ થઈ જાય છે.' આજે લોકો ડરી ગયા છે ખગ, પણ જલમાં બેઠે મને લાગતું હતું એટલા ડરી ગયા નથી માત્ર એમને થાક ચઢ્યો છે એટલું જ સોડોને. હું જોવો હોય તો ચિતા-ગાંગમાં જઈને જુઓ ટેંગિંગમાં ટેંગિસ્ટો ઉપગત બીજાને જુલમ બોગવવા પડે છે, ને એ સોડો ડરી જાય છે સત્યાગ્રહમાં સત્યાગ્રહી સિવાયના સોડો પર જુલમ નથી થતો, ને તેથી તેમને હગવાપણું નથી. આપણે જેટલી છુટથી વાત કરીએ છીએ એટલી છુટથી ખગાળમાં વાત નથી કરતા ટેંગિસ્ટો વાત કરવા આવે છે, તો તેમને એકાતમાં ગતે જ આવવું પડે છે બીજા સોડો જે ભયખીત થઈને જ બોતા ગે છે સત્યાગ્રહની જે શક્તિ પ્રભામાં પેદા થઈ છે તે મગવાની નથી આજે સમુદાયિક સવિનયભંગ નથી ચાલતો, કેમ કે સત્યાગ્રહની શક્તિનો આધાર સખ્યા પર નથી.

સવાલ. સત્યાગ્રહ સમજનારા જેલ જશે તો સ્વરાજ આવશે ?

જવાબ. જરૂર આધાર-જેઓ સત્યાગ્રહને સમજે છે ને જમને સત્યાગ્રહ પર વિશ્વાસ છે તેઓએ સ્વેચ્છાએ જેલ જશે તો, તેઓ તો જાણે છે કે અન્તે આનાથી સ્વરાજ મળવાનું છે સત્યાગ્રહનો પૂરતો અનુભવ સોડોને નથી મળ્યો; તેથી આવા માણસો બે પોતાની જવાબદારી પર સત્યાગ્રહ કરે,

તો સોડોને અનુભવ મળી જશે હું તમને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ નથી આપી શકતો, અનુભવ-પ્રમાણ આપી શકું છું.

સવાલ. જ ગલ સત્યાગ્રહ વિષે આપનો શો અભિપ્રાય છે ?

જવાબ. મને જ ગલ સત્યાગ્રહ પર વિશ્વાસ નથી અણે સાથે પણ મેં એ વિષે વાત કરી છે જ ગલ સત્યાગ્રહ કરવામાં આપણને નુકસાન છે સર્વ પ્રકારના સત્યાગ્રહની પાછળ એવો વિશ્વાસ ગ્રહિત છે કે એ જનસમૂહ પાસે કરાવી શકાયે, પણ જ ગલ સત્યાગ્રહ જન-સમૂહ પાસે ન કરવાય મતલબ કે કરાવવો ઉચિત ન ગણાય સત્યાગ્રહ તો એવી વસ્તુને અંગે કરાવે જતાથી કોઈને કદી નુકસાન થાય એવું ન હોય જ ગલના કાયદામાં તો આજે પણ આપણે ફેરફાર કરાવી શકીએ છીએ.

સવાલ. અણેએ કહ્યું કે બાર વગસ એ કાયદામાં ફેરફાર કરવાના પ્રયત્નો કર્યા. તો એ કઈ ન વળ્યું, તેથી જ આ સત્યાગ્રહ શરૂ કરવો છે.

જવાબ. હું જાણું છું અમારે એ વિષે સવાલ થયેલો.

૩ : સત્ય અને પ્રેમ સ્વરૂપ છે

[તા. ૨-૨-૧૯૩૨ નીલગિરિ પર આવેલા કુનુરા જાગ્રોના આ હરિજનરાગ જેવા ગણના, ત્યાંના હરિજનોને ગામી નાચીત થઈ તેમાં ગાથ છબી તેમને આ પ્રાણે હતું]

ગામીઓ તમે જાણો છો કે અત્યાચાર આ જે હિલચાલ ચાલી ગઈ છે તે આત્મ શુદ્ધિની હિલચાલ છે, જેઓ પોતાને 'સવર્ણ' હિંદુ' કહેવડાવે છે તેમણે, હરિજનો બોડે ભાઈચારા સાધીને તથા તેમને અવપૂર્ય કે નીચા ગણવાનું બંધ કરીને, આત્મશુદ્ધિ કરવાની છે હરિજનોએ કેટલીક વસ્તુઓ કરવાની છે-ખદલા કે સાટા તરીકે નહિ, પણ તેઓ હિંદુ છે એટલા માટે; તેથી તેમણે

સ્વચ્છતાના નયમે પાળવા બેઈ એ-આંતર તેમ જ બાહ્ય સ્નાન કરવું બેઈએ; મહાદલ માંસ ખીચાવું છાંડવું બેઈએ; ગોમાંસનો ત્યાગ કરવો બેઈએ; ખીજા લોકો શું કરે હું યા નથી કરતા તે તરફ જોયા વિના કેફી પીણું ને ખીજા કેફી પદાર્થો તજવા બેઈએ. મેં સાંલક્યું કે અહીં તમે કાલિને પાડાનો ભોગ ધરાવો છો. તમારે એક પળવાર પણ એમ ન માનવું બેઈએ કે પ્રાણીઓનો ભોગ ધરાવવાથી ભગવાન રીઝે છે. આ ચનાચાર કરનારા સર્વાર્થ હિંદુઓ પણ પઠયા છે; પણ હવે આખી દુનિયામાં એમ મનાવા લાગ્યું છે કે કોઈ પ્રાણીનું કે કોઈ પણ જીવનું બલિદાન આપવામાં ધર્મ રહેલો નથી. કાલિ-માતાને કે ખીજા કોઈ પણ દેવદેવીને રીઝવવા માટે પ્રાણીઓનું બલિદાન આપવામાં યુદ્ધ્ય હોઈ શકે જ નહિ. આખરે ઈશ્વર તો એક જ છે; એને જ આપણે કાલિ, વિષ્ણુ, કૃષ્ણ, શિવ, પ્રજ્ઞા વગેરે બુદ્ધેશ્વર નામે ધૂલએ છીએ, ઈશ્વર એક જ છે, અનેક નથી. એ વેરની મૂર્તિ નથી, પણ સત્ય અને પ્રેમની પ્રતિમા છે; તેથી હું આશા રાખું છું કે હવે પછી તમારામાં પક્ષાપક્ષી નહિ રહે; અને તમે ઈશ્વરને પ્રાણીઓનો ભોગ ધરાવવાનું ગંધ કરવામાં બધા એક થશો.

૪ : ટેરરિઝમ અને અહિંસા

[તા. ૬-૨-૧૯૩૪; સ્થળ : તિરુપુર. શ્રી. શાન્તો-પ્રધાચાર્ય સાહેબો વાર્તાલાપ. રાજ્ય તે દિવસે સવારે જ મોઈબદ્ધર જેલમાંથી છ માસની સજા ભોગવીને છૂટ્યા હતા અને ત્યાંથી મોટરમાં આવીને તિરુપુરમાં ગાંધીજીને ભેગા થયા. આ અરસામાં સરકારે બંગાળના કેટલાક સાગ્રામાં, ટેરરિઝમને દબાવી દેવાને નિમિત્તે, ઘણા જ કડક પ્રતિબંધો મૂક્યા હતા. તેના હેતુઓ વાંચીને ગાંધીજી તે વેળા છેલ્લા પહેરેક દિવસથી ઘંજા જ વ્યથ રહેતા હતા. રાજ્યને બેઠે છે વિશે વાત થઈ, તેમાં ગાંધીજીએ પોતાના વિચારો દર્શાવતાં નીચે પ્રમાણે કહ્યું:]

ગાંધીજી : (બંગાળમાં સરકારે કાઢેલા છુકમાં વિષે) ‘આ તો આખી પ્રજાને કચ્છ-કવાનો સીધો પ્રયાસ છે; જેથી એ પ્રજા પોતાનો અવાજ કે માથું ઊંચું કરી ન શકે, એ ટેરરિઝમની શાસ્ત્રશુદ્ધ આવૃત્તિ છે, અને તેનો હેતુ પ્રજાના આત્માને હણવાનો છે.

‘હિંદુમાં હિંસાને ધોરણે કશી હિલચાલ થતા પહેલાં એક સૈફો કે એથી થે વધારે વખત વીતી જશે. વળી મારી તો એવી આશા પણ છે જ કે આપણામાં અહિંસા હજી પૂરતી સક્રિય રહેશે. મેં પૂનામાં જે વલણ લીધું તેની સરચાઈ વિષે મારી વધારેને વધારે ખાતરી થતી જાય છે-ખેંડેને રીતે (૧) સવિનય ભંગ યાદુ રાખવો બેઈએ; અને (૨) જે માણસોને અહિંસા વિષે અડમ શ્રદ્ધા હોય તેમના પૂરતો જ એ સવિનય ભંગ મર્યાદિત રહેવો બેઈએ. મેં કેટલાક માણસોને જેલ જતાં વાંચ્યાં, ને તેમને કહ્યું : ‘તમે જે મારે ખાતર જતા હો, અથવા તમારી શ્રદ્ધા અરધીપરધી હોય, તો તમે ન જ જશો, જેમને પૂરેપૂરી શ્રદ્ધા હોય, તે જ જાય.’ મેં બોલ્યું કે સવિનય ભંગ સામુદાયિક હિલચાલ તરીકે તો હાયાં વિના રહેવાનો નહોતો. મારા મનમાં મૂળથી છાંડે-છાંડે એમ લાગ્યા કરતું હતું, કે સામુદાયિક હિલચાલ માટે આપણી તૈયારી નથી. એ તૈયારીનો અલાવ આપણને દેખાઈ આવ્યો, તેથી આ પ્રકારનો વ્યક્તિગત સવિનય ભંગ કાઢ્યો. એ વ્યવહારનીતિ તરીકે નહિ પણ ધર્મશ્રદ્ધા તરીકે ચલાવવાનો હતો.’

જે માણસોને સવિનયભંગ વિષે આસ્થા હોવા છતાં જેઓ જેલ જઈ શકતા નહોતા તેમને વિષે ગાંધીજીએ કહ્યું : ‘પછી એવા માણસ રહ્યા જેમને સવિનય ભંગ વિષે પાકી શ્રદ્ધા તો છે, પણ જેઓ જેલ જઈ શકતા નથી, એવાની સંખ્યા મોટી છે.

ની લાખલા તો એ સહુને મનમાં ખાતરી તો છે કે રસ્તા તો આ જ ખરો છે, છતાં તેઓ આજે જેલ જઈ શકતા નથી મારી તો દહ પ્રતાપિ છે કે જ્યારે એમનો વારો આવશે ત્યારે તેઓ ફાંસીને માથે ચડતા પાછી પાની નહિ દૂર આજે એમને શરીરની નિર્બળતા આડે આવે છે જેમ સેટ પોલે કહ્યું હતું ને કે 'આત્મા તો તત્પર છે, પણ દેહ નિર્બળ છે' આવા પ્રામાણિક માણસોની શ્રદ્ધા કળ્યા વિના ન જ રહે '

૫ હિસા વિ' અધિસા

[તા ૧૦-૭-૧૯૩૪ રવળ કરાચી એક સાથી બેઠેલો વાર્તાલાપ]

ગાંધીજીએ મન, વચન, કર્મની અધિસાની જરૂર આ 'સાથી'ને સમજાવતા કહ્યું 'તમે જ્યારે ક્રોધ કરો ત્યારે એ પણ હિસા કરી જ કહેવાય'

અમુક એક પ્રસંગ પેલા સાથીએ વર્ણવ્યો એ વિષે ગાંધીજીએ કહ્યું 'ગેલા માણસને શરીરે ઈજા કરવાનો તમારો ઇગદો નહોતો, અને તમે એને ઈજા કરવાના નથી એની એને ખબર હતી જ્યારે લોકોના ટોળાને અકુશમા રાખવામાં આવે છે, ત્યારે લોકો જાણતા હોય છે કે કશું થવાનું નથી, એમ ન હોય તો તો રોજ માગમારી થાય'

સાથી 'મેં જોયું કે મુળકામાં રૂલવેના પ્લેટફોર્મ પર ટોળાને કાળમાં ગળવાનું મુઠકેલ હતું એવે પ્રસંગે અમારે ધમકાવીને બોલવું પડે છે એને હિસા ન કરી શકાય પણ કેની ?

ગાંધીજી તમે સોદી પણ વાપરી શકો લોકોને ખબર હોય છે કે એ સોદી કાઈને માગવા માટે નથી એવું તો પોલીસએ પણ

કહ્યું છે તેમણે લોકોના ટોળા સામે સોદીઓ વીંચી છે આ યાત્રામાં પોલીસએ આપણને સહકાર આપ્યો છે તેઓ 'લોકો બેઠે એકાકાર થઈ ગયા છે તેઓ 'મહાત્મા' ગાંધીજી જય'ના પોકારોમાં સમિલ થયા છે, અને છૂપી રીતે પણ તેમણે હરિજન ફાળામાં પૈસા આપ્યા છે

વાત આવળ ચાલતા, દસિણ આદિકાના ગાંધીજીના મંત્રી હતા તે મિસ સોનિયા શ્વેતીનનું નામ આવ્યું તેમની વાત કરતાં ગાંધીજીએ કહ્યું 'એ તો શુદ્ધ કુદન હતી એ જવાબદારી બાઈ હતી કોઈ પણ પુરુષ કે સ્ત્રીએ મારે માટે એના કરતા વધારે વૈતન કહ્યું નથી'

સાથી પગ દિવસે એક સાપ દેખાયો, એને મેં તો મારી નાખ્યો

ગાંધીજી એ હિસા છે, છતાં એ કામને માટે હું તમને કપકો આપના નથી માગતો, જેમ મેં ને એમના એવા જ કામને માટે કપકો નહોતો આપ્યો એમણે આશ્રમમાં એક સાપને માર્યો પોતે હિસા કરે છે એટલી એમને ખબર હતી, પણ એમને તો પોતાની સલાહ નીચે ગેલા માણસોના જીવ બચાવવાના હતા પણ એમણે સર્પના સલા માટે સર્પને માર્યો એમ તો ન જ કહી શકાય તેઓ એમ કહી શક્યા હોત કે 'સર્પ મરે એના કરતાં તો હું મરવું પસંદ કરું' મને એમ કહેવું જોઈ જાય મેં કહ્યું છે કે હું તો માત્ર એટલા જ ગુણના દાવો કરું છું કે હું મારી જાતને છેતરતો નથી હું એમ નથી કહેતો કે હું હિસાથી મુક્ત હતો, પણ થવાનો પ્રયત્ન કરું છું હિસાથી મુક્ત હોત, તો ગયાં પદર વરસનો ઈતિહાસ જુદો રીતે લખાયો હોત

કહેવું બહુ મુશ્કેલ છે. સ્થૂલદેહિને પોતાનું શરીર એ જ એ પોતે છે એમ લાગે છે. એથી જરા વધારે ઊંડાં-ઘોંટાળી વિચાર કરનાર મનને પોતારૂપ માને છે. કેટલાક બુદ્ધિ તો કેટલાક અંતઃકરણ અથવા કોઈક અંગોચર આત્મતત્ત્વ-એની સાથે પોતાની બત્તને એકાદ ગણે છે; પણ આપણે આ ઊંડા પાણીમાં ઘોંટાળી વિના, શરીર, મન, બુદ્ધિ, આત્મા આ સર્વનો સંઘાત એટલે આપણે પોતે એમ અહીં માની, લઈએ તો ખોટું નહિ.

આપણું શરીર એ આપણું પોતાનું છે એટલું જ નહિ, પણ એ આપણે પોતે જ છીએ એમ ઘણીવાર આપણને લાગે છે. આપણે આપણા શરીરથી જુદા છીએ એવો અનુભવ જીવતા હોઈએ ત્યાંસુધી લાગે જ થાય છે અને શરીરને છોડ્યા પછી એ અનુભવનો સાક્ષાત્કાર કરવાની સ્થિતિમાં આપણે હોતા નથી. આપણાં સર્વ કાર્યો આપણા શરીર દ્વારા જ સાધી શકાય છે. એની સાથે જેનો ને જેટલો સંબંધ આપણે રાખતા હોઈએ તેવો ને, તેટલો સંબંધ દુનિયાની બીજી કોઈ વસ્તુ સાથે રાખતા નથી; અને આ આત્મ-સ્વરૂપ સમા આપણા આ શરીરનો ત્રાસ કંઈ એછા છે? એ વજનદાર હોય તો એનો ભાર ઊંચકતાં ઊંચકતાં આપણા માથું કંઈ આવે છે, એનો ભાર એછા હોય તો તે વધારવા માટે મહેનત કરતાં આપણે દમ નીકળી જાય છે. રોજ એ મેહુ થાય ને રોજ એને સારું રાખવાનું, દરરોજ એને ઘસારો પહોંચે ને રોજ એને સરપાઈ કરવાનો. એ મહેનત કરે અને થાક આપણને લાગે. એ આળસુ થઈને પશું રહે ને કટાઈ જઈએ આપણે. રોજ એ ભૂખું થાય, તરસું થાય ને એની છુધા ને તૃપ્તિ સંતોષવા હેરાનગતિ વેઠવી પડે આપણને. આપણે એને કોઈ ખાસ મહત્ત્વનું કામ સોંપવાનું હોય ત્યારે 'મારાથી

હવે કંઈ નહિ, ખરે' એમ કહીને શય્યાએ આશ્રય શોધીએ તો આપણને ભારે ત્રાસ પહોંચાડે છે. દ્રેનમાં ઊભા રહેવા પૂરનો અવકાશ ન હોય ત્યારે એને લાંબા થઈને સૂવા માટે જગા બેઠાં છે.

આ શરીરના સમગ્ર ત્રાસ ઉપરાંત એના જુદાજુદા અવયવોનો પોતાનો વ્યક્તિગત ત્રાસ પણ એછા નથી. માથુંસને આટઆટલા અવયવો આપીને ઈશ્વર એને લાચાર બનાવી મૂક્યો છે એમ મને લાગે છે. આંખ, કાન, નાક, માથું, મોઢું, હાથ, પગ ઇત્યાદિ જાતજાતનાં અંગોપાંગો શરીરચત્રને સાદુ રાખવામાં બહુ મહત્ત્વનો ભાગ ભજવે છે એ સાચું, પણ એકાદ બે અવયવોથી એ કાર્ય ન જ સાધી શકાત એમ મને નથી લાગતું.

શરીરના પ્રત્યેક અવયવ તરફથી એના પોતાના વિશિષ્ટ ત્રાસ ઉપરાંત એ બધા મળીને સામગ્રી ત્રાસ પહોંચાડી આપણી શરીરે બાંધે જથાબંધ ને છૂટક એમ ખરેખરે પ્રકારે ત્રાસનો માલ વેચવાનો નહિ, પણ વહેંચવાની દુકાન ખોલી હોય એમ લાગે છે.

આટઆટલા અવયવોનું રક્ષણ કરવામાં કંઈ એછા ત્રાસ વેઠવો પડે છે? હવામાં ફેરફાર થાય, ખોરાકમાં ફેરફાર થાય, રહેઠીકરણીમાં જરા ફેરફાર થાય એટલે નાક, કાન, પેટ આદિ જુદાજુદા અવયવોનો ત્રાસ શરૂ થઈ જાય. 'આ સાંકડા તણ મણની કાયામાંથી ચણીપુર નાકે ગયું તો પછી રહ્યું શું?' એમ કહીને એની ગુણગાન ગાવામાં 'આલ્યાં છે તે નાકે આપણા અંતરની ઉંઘેમાને ભૂલી બહારની કંડીને આવકારે છે ને શરદી ને સળેખમને નિમંત્રણ આપી શરદોત્સવ ઊજવે છે ત્યારે આપણા ગોરવ ને ટેકના આધાર સમી એ નાસિકા કેવળ ત્રાસનું જ કારણ થઈ પડે છે અને આપણે એનું રક્ષણ કરવા જઈએ

છીએ અને એને વિવિધ લાડલરાવવાલાગીએ છીએ, એટલે જઠગના દિલમાં અદેખાઈની આગ લાલૂકી જાહે છે ‘બાણે મારી હયાતિ તો’ છે જ નહિ એમ તને લાગે છે તે આ ઠડા સ્નેહની લિખા મગઠાવવા તુ ગમ્મ દલાઓ દાખ્યે જઈને માગમા રહેવે બાધ છે તે બેઈ લે હવે મારા તાપ !’ એમ કહીને એ એવો દાહ પ્રસારે છે કે એના ત્રાસથી હેરાનહેરાન થઈને નાકને આપણે લૂછી જઈએ છીએ ને જઠગદેવતાને ઠડા પાડવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ ‘આમ તો નુ મને ટટાર ગખાને ગદ્દથી ચાલે છે પણ આજે તો માગ તમ્મ ક્યાન આપવાની પણ તને કુન્સદ નથી, કેમ ? પૃથ્વીથી હમેશાં ઊંચા રહેવાનો, મારા સ્વભાવ લૂછી જઈને તે મને જુમીન સ્વસ્થ રાખી પથારીમાં સુવાડી રાખ્યું છે તો બો હવે મારા પ્રભાવ ’ એમ કહીને આપણું માથું હબર હથોડાને નિમ- ત્રણ આપી તેના પ્રહાર પોતાના પર ઝીલવા મડી પડે છે, ત્યારે આપણે એટલા ત્રાસી જઈએ છીએ કે ‘આ માથું ચોડીવાર ધડથી છૂટ પાડી શકાતું હોત તો સારું’ એમ આપણને લાગી આવે છે

અને આપણું પેટ ! એનો ત્રાસ તો અસહ્ય થઈ પડે છે ન્યાય ને બતિના સિદ્ધાંતોને નેવે મૂકીને એનો ખાડો પૂરવા આપણે કમાવા જવું પડે છે પણ ભરાય છતાં એ અધૂર ને અધૂર જ રહે છે જિંદે ચડેલા બાળકની પેઠે એની માગણી કદી સતોષાઈ નથી એ સંકેતવાય છે ત્યારે ત્રાસ આપે છે, વિકાસ કરે છે ત્યારે પણ ત્રાસ આપે છે એ સઘળાંબેર જનીને પોતાને મળેલા દ્રવ્યોને જથ્થા સતાડી રાખે છે ત્યારે આપણે હેરાનહેરાન થઈ જઈએ છીએ ને કન્વૂસ પિતાના ઉડાઉ દીકરાની પેઠે છૂટે હાથે ખર્ચ કરવા મડી પડે છે

ત્યારે પણ આપણા ત્રાસની સીમા રહેતી નથી કલહાન્તગિતા નાયિકા પેઠે ‘હાલુ !’ કરીને એ મો ફગવીને બેસે છે ત્યારે એને મનાવતા આપણા દમ નીકળી બાધ છે ચૂને નવોહા પેઠે પ્રસન્નચિત્ત ખની એ લાડ કરવા લાગે છે અને એક પછી એક નવી ચીજની માગણી કરવા મડિ છે ત્યારે એના લાડ આપણને વસમા પડી બાધ છે

પણ મન મજબૂત હોય, તિતિક્ષાની વૃત્તિ કેળવી હોય તો શરીરના ત્રાસ વેઠવા સહેલા થઈ પડે, એ ત્રાસ ત્રામરૂપ જ ન લાગે એમ ફિલસૂફા કહે છે વાત સાચી છે, પણ મનને મજબૂત કરવું શી રીતે ? પોતાને કાપ્પ, શેઠ તરફથી પોતાને સોપાયા પછી કેટલીક વાર મુનીમ શેઠનો પણ શેઠ થઈ બેસે છે તેમ આપણા શરીરયત્ર પરનો કાપ્પ મનને આપણે સોપી દઈએ છીએ, પણ એ મનડા મહારાજ માત્ર આપણા શરીર પર જ સામ્રાજ્ય ચલાવીને સતોષ માનતા નથી, પણ એ તો ખુદ આપણા પોતાનો પણ કબજો લઈ લે છે; અને આપણા પર પોતાનો પ્રભાવ દર્શાવવા બતબતના, અચિત્ય ને અકલ્પ્ય ત્રાસ શુભગ્વા મડી પડે છે આપણે કોઈક કામને પતાવવામાં ચૂંચાઈ જયા હોઈયે તે વેળા કોઈ આવી ચડે ત્યારે એ ખલેલ પહોંચે છે, તેનાથી કેવા ત્રાસી જઈએ છીએ એ બાણીતી વાત છે પણ આપણી એકાદે શ્રતામાં સોથી વધારે ખલેલ પહોંચાડનાર કોઈ બહાગની વ્યક્તિ નથી, પણ આપણી અદરુ આ મન જ છે ગાડા સાથે બેઠવામાં આવે તો અહીંનાથો આખલો હાકનાર એક દિશામાં જવા મંગતો હોય ત્યારે ગાડાને જુદી જ દિશામાં ફાઈ બાધ છે, જ્યાં જ્યાં ગાય કે ગતો રંગ દેખાય છે ત્યારે ત્યાં ઘસડી બાધ છે, તેમ આપણું આ મન આપણે એક કાર્યમાં વ્યાપ્ત થયા હોઈએ

છીએ ત્યારે જુદે જ સ્થળે ભટકવા નીકળી પડે છે. હું લખવા બેસું છું ત્યારે એને ભંધવાની ભૂતિ થઈ આવે છે, હું જમવા બેસું છું ત્યારે એ ઘર ખાંધવા મંડી પડે છે. શબ્દોનાર કેવળ વિરોધ ખાતર જ એ વિરોધ કરે છે. આપણી જેની 'ના' તેની એને 'હા' હોય છે અને આપણી જેની 'હા' હોય છે તેને માટે એની 'ના' હોય છે. વરસ દિવસ સુધી લાજ્યા-પાતરાં ખાશે નહિ એમ ડોક્ટરે બહુ ભારપૂર્વક આપણને કહ્યું હોય છે ત્યારે 'લાજ્યા વિના હું મરી ચાલ્યો-મારી ચાલ્યો-પાતરાં વિના મારી અવગતિ થશે, હું ભૂત થઈશ, પલિત થઈશ' એમ પોકાર પાડીપાડીને એ આપણને હેરાન-પરેશાન કરી મૂકે છે. જે હોય છે તે એને બોધતું નથી, જે મળે એમ નથી તેની ઝંખના એ છાડતું નથી. સૂકી મરુભૂમિમાં, જ્યાં તણુખડું પણ ભીગી શકતું નથી ત્યાં એને વૃક્ષરાજિ ઉગારીને ડાળેડાળે ફૂદવું છે અને ચિત્તને પ્રસન્ન કરે એવી નાનકડી વાડી ઘર આંગણે જ હોય છે તેના તરફ દ્વંકીને પણ બોતું નથી. તનના ત્રાસ તો વેડી શકાય, પથારીમાં પથ્યાપથ્યા આરામથી એનો સામનો થઈ શકે, પણ મનના ત્રાસ તો માણસને ઉન્મત્ત બનાવી ગલીએગલીએ એને ભટકાવે છે.

અને મનથી જે વધારે શક્તિશાળી એવાં આપણાં બુદ્ધિ ને અંતઃકરણને આપણી વિશિષ્ટ શક્તિ તરીકે ગણવામાં આવ્યાં છે. એના ત્રાસ તો વળી એાર હોય છે. 'કાલ દુખળે હતું' તો કે 'સારે શહેરકી ફિકર' એ ન્યાયે આપણી બુદ્ધિ જગતકાલ બનીને ધમાળી ફુનિયાનો ન્યાય તોળવા નીકળી પડે છે. જે દેખાય-ન દેખાય તે બધું જ પોતાને સમજાતું બોઈ એ એવો એ આગ્રહ સેવે છે.

શક્તિ પંચુ ભેટલી હોય છે ને એને 'કાડ બાંધે છે હિમાલય ઓળંગવાના. આપણા અંતઃકરણને તો કેટલાકે. દેવતા સમું માન્યું છે. પણ એ દેવતાસ્વરૂપ અંતઃકરણના ધોંસ-પરેણા વેઠવા જરા જે સહેલા નથી. કામ કરતા પહેલાં ને કામ કર્યા પછી પણ એના ધોંસપરેણા ચાલુ જ રહે છે. બીજે કાઈ કપડા આપે તો આપણે તે વેડી શકીએ છીએ, સામો જવાબ પણ આપી શકીએ, પરંતુ એ જ્યારે કપકા આપવા બેસે છે ત્યારે તો આપણે ત્રાસથી હેરાનહેરાન થઈએ છીએ. બીજે કાઈ આમ કરતો હોય તો તેનું ક્ષણ આપણે ગણું દબાવી દઈએ, પણ આને શું કરી શકાય? એ ત્રાસ તો ખમ્યે જ છૂટકો.

અને આપણે આત્મા-એ તો છે કે નહિ, હોય તો કોણ છે, કેવો છે, એની સમજ પણ પડી શકતી નથી. આપણી બધી કાર્મિએને પોતાના તરફ વાળીને કે-એની પોતાની યોગમાં એ આપણી બુદ્ધિને જગતના આદિ-કાળથી લખાવી રહ્યો છે, છતાં હજી એનો પત્તો ખાતો નથી. એ આપણા સર્વ ભ્રમણ-રમણનું મધ્યબિન્દુ થઈ બેઠો છે-સર્વ ત્રાસના મોટામાં મોટા કારણરૂપ થઈ પડ્યો છે તે છતાંય એ હાથ આવતો નથી.

કોણ બોલે છે ને કોણ સાંભળે છે-સાંભળનાર ને બોલનાર એક જ છે યોગ ઉપનિષદમાં કહ્યું છે તેમ કહી શકાય કે કોણ ત્રાસ આપે છે ને કોણ વેઠે છે-આપનાર ને વેઠનાર એક જ છે ત્યાં? બ્રહ્મનું તત્ત્વમસિ-તે તું જ છે-એ બ્રહ્મનું સ્વરૂપ સમજાવનાર ઉપનિષદનું મહાવાક્ય છે તે ત્રાસને પણ લાગુ પડે છે. મને ત્રાસરૂપ થનાર આ કોણ છે? એ પ્રશ્નના જવાબમાં કહી શકાય તત્ત્વમસિ-એ ત્રાસ તે તું જ છે.

આવતી કાલ

અધ્યા મનસુખલાલ ઝવેરી
એમ એ

સલાહ પુરુષ સખે, જહારત સર્વ કાર્ય સ્ત્રી પતાવે એ ભવનુ સમજાવત આવતી કાલે રચાઈ નય,
તો પરપરતુ કેવુ ત્યાન હશે તેનુ હજુ અને કટાક્ષમર ચિત્ત કવિએ આ નાટિકામા દેખ્યું છે આ
સમજન દ્વારા ગુજરાતી સાહિત્યના અદ્યપધન નાટકોમા એક મહત્વનો ઉમેરો થશે આ નાટકને અકમા
પૂર કરવાની ધારણા છે

પાત્રો :

વિદુહિતા	વિમળ
મન કિની	રમણુભાઈ
સુદામિની	મરેશ

નયનકિશોર

નન્દન

નાટકનો સમર્ક

સૂચિત :

વિદુખહેત

નયનકિશોરની પત્ની

અંક પહેરો

[પ્રવેશ ૧]

[નયનકિશોર હાથમા એળા લઈને દાખલ થાય છે પચાસેક વર્ષની એની ઉંમર છે એણે ધોતિયુ અને કમી પહેવા છે હાથમા સોનાની રીંગ વાંચ એકમા મોલીની કડી કેટ પર કંદારો-માથાના વાળ સહેલ જુલવા, રિતનવાળા, લોખંડ કરાવ્યા હોય તેમ ખાસ પર પડે છે એક જારી ખાસે બેસે રહીને તે જમ પાડે છે]

નયન : નન્દન ! નન્દન ! નન્દન ! નન્દન !
હા હા !

[જારીમાથી નન્દન ટોકાય છે એણે જાણિયુ અને થડી પહેવા છે વાળ જરાતર અવશિષ્ટ રીતે એણેલા નથી એની ઉંમર પણ વજનમર પચાસેકની વાસે છે એમ એક હાથમા દૂધી અને બીજા હાથમા જરી છે]

સ્ત્રી અને પુરુષ અનલકાળથી આવી આવેલી એમની સમરવાઓનો કાંઈ ઉકેલ હજુ સુધી ચાલતો આણી રાહનો નથી ચકના પેટા પર બેઠેલી માખી ની જેમ સમાજમા બનેલુ રચાનપરિવર્તન થયા કંદે છે પુરુષ સમાજથી થવા ચાલતી નારી અને સંજ્ઞાશ્રવ અપનાવવાની ધવાપેશ રાખતો પુરુષ " " હનિત વસ્તુ પ્રાપ્ત ઠરી લે—પરની લથા બાળકોની

નન્દન : કેમ અત્યારમા, નીનુ ?

નયન : અત્યા છે, ઊંઘણુથી ? આ

તો થવા આવ્યા જાનમા નથી આવવુ ?

નન્દન : ના, મારે તો હજી વાર છે હજી આ પણુ નથી પીધી

નયન : કેમ ? ખરોતે જીવી રહી'તો કે શું ? અત્યાર લગી ?

નન્દન : ઊંઘવાનુ નસીખમા હોય તો જોઈએ શું ? (ગજતો થઈ નહીં છે) સવારથી જ પગ વાળીને બેઠું છે કાણ ?

નયન : કેમ, ગમી નથી આવી આજે ?

નન્દન : નારે એ રોકાણીનો તણુ દિવમ-થી કયા પત્તો છે ? કામવાળા ય માળાં એવા ફારી ગયા છે ! કઈ કહીએ, તો તરત કહેગે ભાઈ, દયો તમારી નોકરી ! ને ઘરમા કાઈને કઈ ફરિયાદ કગાય નહિ ઠરીએ તો કહેગે તારો જ વાક હશે. તુ કઈક જાલેલો હશે !—પણુ જવાય છે, નીનુ ઘડીક ઉપર તો આવ

નયન : અત્યારે નહિ કાઈ ખીલ વાર. મારે મોડું થશે

નન્દન : હવે થયું મોડું તારે કયા અમારા જેવું છે ? (આમો લહે છે)

નયન : એ તો એમ જ હોય, નન્દન ! ઘેઘેર માટીના ચૂલા બાકી તુ ને વિદુખેન

નન્દન : હું તને હાથ બેઠું, ભાઈસાખ.

છાહીને કેમ.વા નીકળી પડશે તે દી સૂરજ અવળો
છાગવાનો. પણ સરોજ તો કહેશે, મારી વિમુ-
દીકરી લણ્ણો, ને લણ્ણીજણીને મોટી બાલિષ્ઠર
બશે! તે થઈ મોટી બાલિષ્ઠર! (નીચલા હોઠ
જીભાવીને અગૂઠા બતાવે છે.) ઘરઘરના ઉંઘરા
લાટકે છે; ને ગામની છોકરીઓનો...પણ જવા
દે, લાઈ, આપણું શું બચ એમાં?

નન્દન: હાસ્તો. આ તો મોટો થતાં
વેઠવાનું એણે જ ને? આપણો જીવ બધે
એટલે કહેવાઈ જાય. નહિ તો સરોજ કયાં
નાનો છે? વિમુડાને તમારો મારીને ખેસાડી
ન દે ઘરમાં, લઈલા?

નયન: એમ જ વળી.

નન્દન: નહિં ત્યારે, લઈલા! માણસની
જાત એટલે એકવાર સિક્કો પકડો એ પકડો.
આ અમે નથી? પણ વિધુબહેનની આંખ
જરા ફરી કે ખસ. મજલ નથી મારી કે ડોઈ
છાકરાવની કે એના આડા ભીતરીએ. ને
રમણિયો તો મૂઓ તડતડ-તડતડ બોલે
જ બચ-બોલે જ બચ! આપરે! લાયકા
માણસના મોઢામાં આવડી મોટી જીલ! પણ
આપણું શું કરીએ, લઈલા! મન્દાકિનીએ
એને પહેલેથી ફટાવવામાં પ્રાપ્તી ન રાખી.
કાઈને કહીશ મા, લઈલા! પણ કહે છે કે
એનાં પ્રેમલગ્ન છે.

નયન: પ્રેમલગ્ન!

નન્દન: હાનને દોષ છે, લઈલા! ખાકી
પ્રેમ શું ને લગન શું? રામરામ કરને! પણ
મન્દાકિની લણ્ણી; એટલે એને એમ કે
લાયકાને સુપારી દઉં. તે એણે એને ખૂબ
લાઈ લાડાવ્યાં. મારો રમુ! મારો રમણ!
મારો રમણિયો! મારી રમી! મારી રમુડી!
ખાપ રે! કાંઈ લાઈ લાડાવે, કાંઈ લાડાવે!
મૂઝાં શરમાઈ પણ નહિ. (ગજગજો ઘડિ)
આ અમે તો પરજીયાં ને સીધાં રસોડામાં...
એ તો એવું છે, લઈલા! કાંઈ કાંઈ નવાઈનું

બોલું જ પરણે છે? કેમ બોલતો નથી, નીચું?

નયન: હાસ્તો. નન્દુ, એ તો લાયકાની
જાત. રહે તો જાતથી; ને બચ તો, સગી
માતથી! પણ આપણાથી શું થાય તેમાં?
આપણે આપણો ધરમ સંભાળીને ખેસાડે
એટલે ખસ. પણ, હું જઈ હવે લાઈ.
(ઘડિયાળ બેઠિ) એહંહં! પાંચ થઈ ગયા!

નન્દન: પાંચ થઈ ગયા! આપરે! મારે
સાડાપાંચે રસોઈ તૈયાર રાખવાની છે!

નયન: કેમ, એટલી બધી વહેલી?

નન્દન: એમણે રાત્રે નાટકમાં જવાનું છે.

નયન: તું ચ જવાનો કે?

નન્દન: (ગજગજો ઘડિ) છાકરાવ સૂઈ
ગયાં હોય ને!

નયન: વિધુબહેન-

નન્દન: (નાકપર આંગળી મૂકી) નીચું,
તને પગે, લાગું, લઈલા! તને ક્યાં ખબર
નથી?

નયન: એ તો એમ જ હોય, નન્દુ.
કચવાઈએ નહિ. લે, ખેસ ત્યારે, લાઈ. મારે ચ
જરા ઉતાવળ છે.

નન્દન: જશે ત્યારે? રમણિયાની વાતે
કેટલું બધું મોઢું કયું? મૂઓ અઢીજે નડયા
વના ન રહ્યો. સાડાપાંચ તો હમણાં થશે
આવજે, નીચું! આ...વજે!

નયન: ટા...ટા! ટા...ટા!

(બચ છે.)

પડશે

પ્રવેશ ૨

[દરિવાકિનારો. સૂર્યાસ્તના રંગે સાજરના જળ
પર ઢળવા આવે છે. ધીમાધીમાં મોના કિનારા
પર રંગબેરંગી ઝંડો પાથરતા આવે છે. વિમળ અને
વિદ્યુત્ક્રાંત કિનારા પર ભેડાં છે. વિદ્યુ વીસેક
વરસનો ફાંકડો જીવાન છે. એણે અરમ પાટલ ને
રેશમી સુશરટ પહેવાં છે. હાથે ઘડિયાળ: ડાઠમાં
રંગીન મહેલર: આંખોમાં ભરેલો: વાળ ટાપટીપટી

એવા કુમાર કુવાળ્યા છે

વિપુલતા સોજેઠ વર્ષની કંમલમાર છાકરી છે
એણે શુભાળી રતના પન્નળી વજ્રો પહેર્યા છે,
દલતા સરપ્રકાસમા એવું રૂપ બરેબર ખીલી
નીકળ્યું છે]

વિદ્યુત આમ નીચું જોઈને કયાસુધી
બેસીશ, વિમળ ! (વિમળ બાલતા નથી) રાત
પડતી આવે છે મોડું થતુ આવે છે વગ
હજી દૂર છે, ને તું આમ મૂઝામસ થઈ
ગયો છે ! જગા ઠાચે તો જો !

[વિમળનું મોઢું પોતાના હાથ પરે બચે છે]
આ મ કંટસો મઝાને લાગે છે ! વિમળ,
તું સાચે જ સુદર છે મારી સામે જો મારી
આંખોમા તારી આંખોને પરોવ

હા, એમ એકવાર એક જ ઘડી
વિમળ વિમુ (વિમળભાન ખાતરવાલો છે)
નીચે જમીન છે ને આમે સમુદ્ર છે એમા
તે શુ બલ્યુ છે, વિમળ ! દરિયામા ભગતી-
એટ રોજના થયા ! ને સરજ પશુ જોગે કે
આથમે નહિ તો નાચ કયા ? એમા તે રોજ-
રોજ શુ જોવાનું હોય ! આમ, મારી સામે
જો, વિમુ, મારી સામે નજર માડ . તું
મૂળ રૂપાળો છે તું મને ખૂબ જમે છે
ચોકલેટ, વિમુ !

[વિમુને ચોકલેટ આપવા હાથ લખાવે છે
વિમુ નચ્ચુ જોઈને બેસી રહે છે વિદ્યુત અર્ધી
કંઠડા પોતાના મોઢામા મૂકે છે]

મોડું શાય છે, વિમુ નથી ખાવી ?
ખાને ! સરખ છે

• (વિમુમા મોઢા પોતાના હાથે મૂકે છે) હુતો !
ખાઈ ગયા ! ને પાછો, બેસી ગયો ચૂપચૂપ,
નીચું જોઈને ! કહક જોલ તો ખરો
વિમળ ! વિમુ ! મને આજ તારી આંખે
જોલવાનું એવું મન છે ! મારી સામે તો જો !

[વિમળ બચ્ચુ જાય છે]

હા, એમ તારી આંખોમા આજે શુ
સર્કું છે, વિમળ ! પ્રાક્ષાસવ ? કે શુકો-

કોલા ? આજે તું આમ નવોનવો કેમ લાગ
છે ? વિમુ !

[એવું મોઢાથી રાખીને]

વિમુ ! એક સ્મિત ! એક જ સ્મિત !
ખસ, એક જ એક જ .

[વિમળ સહેજ મોઢાકાવે છે એની આંખો
દલપટિઓ બનાવ મારે છે]

માડી રે ! આ જિજગ હવે હાલમા નથી
ગહેતુ, વિમુ ! વિમુડા ! તું ખોતો છે ? કે
કે તને ચીટિયો ભલ ? (ખડખડાટ હસે છે
વિમળ પણ હસી પરે છે)

પેયો નિરજનાખડેનનો ધતુ નહિ,
વિમળ ! એય એક દી આમ જ મૂઝામ તર
પઈ બેસી ગયો હતો ઘણું ઠણું, ઘણું
મનગલ્યો, ઘણું અમનગલ્યો, પણ બોલે જ
નહિ ! પછી મે તો એના ખલા પકડીને
એને હલમતાવ્યો ઠણું જોલ છે કે નાખી
હજી દરિયામા ! ને જીલ તરત ખૂસી દડે
મારા કપડા બગડશે ! હા નહો હા હા
(ખડખડાટ હસે છે) છાકગાઓની જાત !
માળી શરમાયા જ કરે પણ એક વખત જીલ
ખૂસી પછી અટકે જ નહિ ! બાણે એન સ્ટેપ
સીટિયલ કે તારની હેમી ! બદામ, વિમુ !

[બદામ ધરે છે વિમળ શરમાતા-શરમાતા એક
બદામ લે છે],

એક બદામથી પેટ ભરાશે કે ? લે
પદાગે આઠ, દસ, પદર, વીસ ચાલ,
લે છે કે ? જોટે ન્યના ! હા હા હા
હા ! (ખડખડાટ હસે છે વિમુ મોઢા વધારે બદામ
લે છે ને મોઢા મૂકે છે)

તું ખાતો હોય છે ત્યાર કેટલા સુદર
લાગે છે, વિમુડા ! તને આંખો ને આંખો
ખાઈ જવાનું મન હઈ આવે છે, ખાઈ
જઈ ?

(વિમુ ચાલતોચાલતો આંખો નચાવે છે) સુરજ
આથમી ગયો, વિમુ કલખમા લોકો બિજ

ને રમી રમતાં હશે...થિયેટરમાં પિક્ચર
જેતાં હશે...વેરખેઠાં હશે તે રેડિયો સાંભ-
ળતાં હશે...અત્યારે સાત થયા ને ? કેવી
સરસસરસ ફિલ્મી ગીતોની રેકૉર્ડો વાગતી
હશે!...ને આપણે-આપણે-આપણે વખત...
વિમુ ! નથી તું બોલતો, નથી વાતો કરતો,
નથી હસતો...આમ ગૂંપચૂંપ બેસી રહે જોમાં
શી મઝા આવે ?...હું તને સાચું કહું છું,
વિમુ ! મને તું એવો ગમે છે, એવો ગમે
છે ! ... સિગારેટ પીશે કે ?

સિગારેટ બોક્ષ કરે છે. વિમુ હેતો નથી. માત્ર
વિદ્યુત્તી સામે જુએ છે.

હું સળગાવી આપું ? હે... (વિદ્યુત્તી મોઢામાં
મૂકે છે. વિમુ ધુમ્પાડા કાઢે છે.)...વિમુ ! વિમુડા !
તું કેવો મઝાનો લાગે છે ! બાણે ટીપોટતું
નાળચું ! (વિમુ બાણે ઢાળા દેતાં, ધુમ્પાડા કાઢે છે.)

મને તો જરાય મૂંગાં બેસતું ન ગમે !
તને કેમ ગમે છે ? મેં તો, ઘનુ, મનુ, કનુ,
ભનુ, પીંહુ, સીંહુ, અબ્દુલ, ફાજલ, ચામિશે,
પિન્ટો, હોમો, વરતક, ધડિ...ઘણાંય
છોકરાઓ બોયા...પણ તું તો, લાઈસાળ,
તોખા ! સાન ખાવાનીયે કેઈ હલ હોય ને !
આ તો પછી કાંઈ અંત જ નહિ ! ચાલ,
હવે જેઠી વાર કહું છું : તું જોલે છે કે નહિ ?
બોલ, નહિ તો...

વિમળ : (આંખો નચવતાં) નહિ તો ?

વિદ્યુત : નહિ તો ?

વિદ્યુત મોઢા પર સિગારેટના ધુમ્પાડાના ગોઠા
ફેંકે છે. વિમુ વિદ્યુત સામે ગોઠા હડાબ્બા કરે છે.
ગોઠાવાર આમ સામસામા ગોઠા હડાડી રહ્યા બાક]

વિદ્યુત : તો શો પ્રિયાર કર્યો ?

વિમળ : શાનો ?

વિદ્યુત : બોલવાનો.

વિમળ : નહિ બોલું.

વિદ્યુત : તો હું...

વિમળ : શું ?

વિદ્યુત : એમ માનીશ કે તું પ્રેમમાં છે.

વિમળ : કેમ ?

વિદ્યુત પ્રેમમાં પડ્યું હોય તે બાંકાની
બગ વરતે. ને...

વિમળ : (નીકું જઈ ઘરની આંખે) ગાંડું.
હોય તે ?

વિદ્યુત : કુદરતને જોઈને કાં તો બોલ-
બોલ કરવા લાગે ને કાં તો સૂતપૂત બની
બાય.

વિમળ : તે હું ક્યાં બોલબોલ કરવા
લાગ્યો છું ?

વિદ્યુત : પણ સૂતપૂત તો છે ને ?

વિમળ : પણ કુદરતને જોઈને નહિ.

વિદ્યુત : ભલેને મને જોઈને, પણ સૂત-
પૂત તો ખરો ને ?

બન્ને મઝાડાઠ હસી પડે છે.

વિમળ : ચોક્કસેટ પ્રલાસ થઈ ગઈ,
વિદ્યુત !

વિદ્યુત : તે હજી સુધી પડી રહે તારી
વાટ જોઈને ? આપવા આવી ત્યારે ભાઈ
સાહેબ બેસી રહ્યા માનમાં ને માનમાં...

વિમળ : રેસ્ટોરાંમાંથી લેતાં જઈશું ?

વિદ્યુત : મોઢું થશે તો સરોજલાઈ
નહિ વહે ?

વિમળ : સરોજલાઈ પણ એક દી
જુવાન હતો.

વિદ્યુત : તો ચાલ, લેતાં જઈએ.

વિમળ : પણ તને મન્દાકિની બહેન !—

વિદ્યુત : એ હજી જુવાન નથી મર્યા.

મઝાડાઠ હસી છે.

પડેલા

પ્રવેશ ૩

[વિદ્યુત ઘર સવારનો વખત.

મન્દાકિની ચાના ટેબલ પર બેઠી છે.

રમણ ત્રા તૈયાર કરીને મન્દાકિનીને આપે છે.]

મન્દાકિની : (ચમચ વડે ખાવામાંની ખાંડ

હવામાં) વિદ્યુત હજી નથી હાંપી ?

રમણ : વિદ્યુત કયે દિવસે વખતસા જોડે છે ?

મન્દાકિની તખિયત ખરાબર નહિ હોય
રમણ : તખિયતને કયો વાઘ ખાઈ જવાનો હતો ?

[મન્દાકિની મૂંઝામૂંઝા ચા પીવા લાગે છે શેઠવારે]

મન્દાકિની રાત્રે જમી હતી ખરી ?

રમણ : ના

મન્દાકિની કેમ ?

રમણ : બહાર ક્યાંઈ ખાઈ આવી હશે
[મન્દાકિની વળી મૂંઝા થઈ ભય છે ચા પીવા લાગે છે શેઠવાર રહીને]

મન્દાકિની : તે એને જમવાનું પૂછ્યું હતું ખરું, રમણ ?

રમણ : ખાપનો જીવ, એટલે પૂછ્યા વિના એટલા જ રહ્યા હોઈશું ?

[મન્દાકિની વળી મૂંઝા થઈ ભય છે ઘણાકારે]

મન્દાકિની તેણે ચો જવાબ આપ્યો ?

રમણ : કશો નહિ

મન્દાકિની : કશો જ નહિ ?

રમણ : ના, કશો જ નહિ આવતાવેત એ સડસડાટ ચાલી ગઈ ઉપર .

મન્દાકિની : ને સૂઈ ગઈ ?

રમણ : એની મને શી ખબર ?

[મન્દાકિની ખાલો ખાલો કરે છે ને રમણને આંખે છે રમણ ચા વળાવી, પાછો ખાલો મન્દાકિનીને આંખે છે]

મન્દાકિની : (પીવાપીવા) પણ તારે તપાસ તો કરવી હતી, રમણ ?

રમણ : શાની ?

મન્દાકિની વિદ્યુત ખાધાપીધા વિન પોતાની ફરમા મીધી કેમ ચાલી ગઈ તેની ?

રમણ : શા માટે ?

મન્દાકિની : કેમ ? એ આપણું બાળક નથી ? એનું ધ્યાન રાખવું એ આપણી ફરજ નહિ ?

રમણ : ધ્યાન રાખવું એ ફરજ ખરી ને ફરજ માની ને ખાપની સરખે હિરસે પણ લાડ લડાવવાં એને હું મદ્દી ફરજ નથી ગણતો

મન્દાકિની : તું કોઈ દિવસ સરખા રીતે વાત કરશે જ નહિ, રમણ ?

રમણ : મારી વાત સીધી ને સરખા રીતની જ છે, મન્દા ! હું તો માનું છું કે છાકરાઓને જીલ અને ખજ આવી બંધ એટલે માખાપે એમની ચિંતા મૂકી દેવી જોઈએ વિદ્યુતને કઈ ફરિયાદ કરવાની હોય તો એ બોલી હોત, એને બોલતા આવડે છે

મન્દાકિની : (ધમધમ) એ તારી વાત સાચી, રમણ ! પણ છાકરાં છે ને કોઈ વાર કઈ

રમણ : છાકરા ઉછરવા એ પુરુષવું કામ કે સ્ત્રીનું, મન્દા ?

મન્દાકિની : પણ હું એની જનેતા છું રમણ ! મારાં લોહીમાં સધી એનાં લોહીમાં

રમણ : તો તમારે એને ઉછરવી તો ને ?

(મન્દાકિની મૂંઝા થઈ ભય છે રમણ ધ્યાન ખાલા-

રહાથી ભેગા કરાકરવા) પોતાને કહ્યું કરવું

નથી, કશી જવાબદારી ઉપાડવી નથી

પોતાને માન લાડ લડાવવા ઇ ને છાકરીને

ફટાડવી છે ! બાકી તો પોતાને લાકી ઢોલેજ

ને લાકા ડોન્સંડે ; લાકી ક્યજ ને લાકી

યુનિવર્સિટી આજે અહીં લાપણ છે ને કાલે

ત્યા પાર્ટી છે, પેલે દિવસે કોન્ફરન્સમાં જવું

છે ને આઠમે દિવસે અમેરિકા ! છછ

મહિનાના પોતાના પ્રોગ્રામ તૈયાર હોવા

ધરમા થડી થે ખજ ટકતો નથી ને ઉપરથી

પાછી દાદગીરીનો પાર નહિ ! મેં તમને

હવારવાર કહ્યું છે, મન્દાકિની, કે માણસની

ધીરજને હાલ હોય છે

મન્દાકિની : (શાંતિથી) મારું પણ એ

જ કહેવું છે, રમણ

રમણ તો થયું તમે તમારું કામ

સંભાળો : મને મારું સંભાળવા દો.

મન્દાકિની : વિદ્યુત-

રમણ : ફાડી દેશે પોતાનું પોતાની મેળે.

[રમણ આની દે લઈને અંદર ચાલ્યો જાય છે. મન્દાકિની વિચારમાં પડે છે. બોરડામાં જોવાર આંધ્ર મારે છે. ધરીક બારી પાસે જઈને, બંધન-માંથી મુક્ત મેળવવાને મળતી હોય તેમ, બહાર આકાશ સામે નજર નાખે છે. ધરીકમાં પાણી છળાટ પાસે આવે છે. કળાટ જોલે છે. એક પુરતક કાઢે છે. પાનાં જોલે છે. અંદરથી એક ચિમળાયેલું ફૂલ નીકળે છે. તેને ભેટીભેટી તે બંડા વિચારમાં ફળી જાય છે. ત્યાં નીચેથી ધ્રુમ સંભળાય છે.]

રમણ : નાવાનું પાણી તૈયાર છે.

[મન્દાકિની પેલા ચિમળાઈ અથવા ફૂલની ગોળી કરીને બારીમાંથી બહાર ફેંકે છે. આંધ્રી ટેબલ પર પછડે છે.]

પડદો

પ્રવેશ ૪

[ચિમળાઈ દુર : સવારનો સમય. સરોજ આ બતાવતો હોય છે. ટેબલ ઉપર સુહાસિની અને ચિમળાઈ હોય છે સરોજ એક ખાલો સુહાસિનીને આપે છે. બીજો ચિમળાને આપે છે.]

સુહાસ : આજો જરા લાલ કેમ લાગે છે, ચિમળા!

સરોજ : (મજાકે) લાઈ, રાત્રે જરા મોડો આવ્યો 'તો.

સુહાસ : મોડો કેમ ?

સરોજ : હશે. છોકરાં છે. થઈ જાય કાઈ. હી મોડું વહેલું.

સુહાસ : (ચિમળાને) કેમ 'મોડું' થયું હશે, ચિમળા ?

સરોજ : (વચમાંથી જ) વહેલું ન આવ્યું એટલે!

સુહાસ : હું ચિમળાને પૂછું છું, સરોજ!

સરોજ : સહે પૂછ્યા કરે, ચિમળા! તું તારે જવાબ જ ન આપતો, દીકરી! લાવ, જરૂર આ આપું.

[ચિમળા ખાલોમાં ચા રહે છે. સુહાસ પોતાનો

ખાલો ધરે છે. એટલે એના તરફ આની દેને ધક્કો છે. સુહાસિની પોતાને માટે ચા બનાવે છે.]

સરોજ : (ચિમળાને વાંસે દાઢ ફેરવતાં) કેવી દૂબળી પડી ગઈ છે, મારી દીકરી! મોઢા પરથી સાવ નૂર જ છોડી ગયું છે. લાણવાની વ્યાધિમાંથી છોડે જ આવતી નથી બાપડી. ખલ્યું, આવું તે કંઈ હોય!

સુહાસ : (આંખ અંધોં ઝીણી કરીને) તો લાણવાનું આપણે બંધ દરાવી દઈએ.

સરોજ : થયું? બોલ્યાં ખાઈ : બંધ દરાવી દઈએ. લાણુશી નહિ તો કરશે શું દીકરા? તમારું લકિયાનું? આ અમરિા અવતાર તો એણે ગયો ધુમાડો ફૂંકીફૂંકીને. દીકરાનો તો સધરવા દો. આપણે ક્યાં સાત-પાંચ છે? મારે તો દીકરી-દીકરા જે ગણું તે આવડી એક વિમુડી જ છે ને?

સુહાસ : લાણવાની ના મેં ક્યારે પાડી? ભલેને લણીલણીને એનો અવતાર સધારે! આ તો તે કલ્પને કે વિમુ દૂબળો પડી ગયો છે...

સરોજ : તે મેં જોડું કલ્પ છે?

સુહાસ : નહિ જ, તો! એટલે મેં કલ્પ કે આપણે એને લાણવાનું ચુકાવી દઈએ.

સરોજ : પછી શું કરે મારા વિમુ?

સુહાસ : ઘરકામ શીખે.

સરોજ : ઘરકામ શીખે નહિ મારા જન-મોજનમનો વેરી? મારી વિમુડી! ઘરકામ નહિ શીખે. કામ કરવું પડે એવે વરે. હું એને દઈશ જ નહિ તો? હોય, બોલ્યાં ઘર-કામ શીખે, લાણવાનું મૂકી દે! એમ કહેવું સૂઝવું કે દૂબળો પડી ગયો છે તો એને દૂધ આપીએ; માખણ ને મિસરી આપીએ. મલાઈ ને મધ આપીએ; કેળાં, ચીકુ, દ્રાક્ષ નારંગી, ને મોસંળી આપીએ; મરચીનાં તાજાંતાજાં છોડાં આપીએ; ચિકનનો સૂપ આપીએ, બકરીનું કૂદેણું આપીએ, કોડ-

લિપિગ ઓહલ આપીએ, ચીઠ ને બીઠ આપીએ

સુદાસ : (બડખડાટ હસતાહસતા) આટલું બધું ખાય તો સાને માણુમ પણ માટે મૂડી બધા; તો તારો વિમુ સાને કેમ થશે ?

સરોજ : વો, ઘરો, મારો નમુ જગ સાને થશે ! તમતમાટે બેઠાબેઠ કોયા કરે ને ! મારો વિમુ લણુ, ને બાપી ઘણીને યા સારે ઘરે જઈને બેઝી જશે (વિમુને) તુ તારે લાલ્લે ગણ, દીકરા ! એ તો બો, લાઈ, હબો મારો બાપો, દીધ ગણતુ બોઈએ લણતુ બોઈએ, ગણતુ બોઈએ, નેળા-મેળા, વડામા લાગ લેતા ગેઠુ બોઈએ, માણુમાને મળતાહળતા ગેઠુ બોઈએ એ તો એમ આગળ પડીએ તો જ કોહ દાડો ડાઈ નસીમદાગુ ભા ય લાઈડે ! (સુદાસને) માન, વિમુને તમે શું ધારો છે ? એ તો જ્યા જશે ત્યા લાખ્ય અજવાળશે એના પત્રયા તો કકુના છે કકુના

વિમળ : કકુના એટલે કેવા, ખખા ?

સરોજ : લિપિસિટકનો બેવા ૨૪ આવે છે ને, લાઈ, એવા ૨ ગના

[સુદાસિની નજ મળે છે સરોજ એવા ગ્રાએ નુએ છે, એટલે તે મળોર થઈ નીકે છે]

વિમળ : તે એવા પાયા માગ ગગાય ?

સરોજ : જૂના મ પુસો એમ છે છે ખગા, બેટા !

વિમળ જૂના માણુએ એટલ કાણ ?

સરોજ : (સુદાસિનીને) લ્યો, હો જવાળ તમે કહો છો ને કે વિમળ જગ મા ! કે ? કેવા મવાલ પછે છે મારો હીરો ?

સુદાસ વિમળે જના ! ને પૂછે છે, સરોજ !

સરોજ : ત હુ જવાળ દઈશ એમ ? તે શુ પૂછતુ લાઈ ?

વિમળ : મે શુ પૂછતુ, મમ્મી ?

સુદાસ : જના માટે એટલે કાણ ?

વિમળ : (સરોજને) હા, જૂના માણુએ એટલે કાણ ?

સરોજ જૂના જમાનાના માણુએ

વિમળ : એટલે ?

[સુદાસ સહેજ મલે છે]

સરોજ : આજના જમાનાના થયેલા નાણુએ

વિમળ : આગલો જમાનો એટલે ?

સરોજ : ઘણાઘણા ઘણાઘણા વર્ષ પહેલાનો જમાનો

વિમળ : એવે જમાનો કાઈ હશે ખરો ?

સરોજ : (સુદાસ સામે આંખો નવાવીને) કતોરતો !

વિમળ : ગણે કદુ ?

સરોજ : (હસતાહસતા) માણુસોએ

વિમળ : કાણુ બેવા ગણુ ?

સરોજ : બેનાગ માણુસો

વિમળ : એ જમાનો આજે નથી ?

સરોજ : ના

વિમળ : કેમ ?

સરોજ : એ તો ગયો

વિમળ : ક્યારે ગયો ?

સરોજ : ઘણાઘણી વર્ષો પહેલા

વિમળ તો પછી આજે તેની વાત શી ?

સરોજ : (સુદાસને) બેયુ ને, સુદાસ !

હ નહોતો વહેતો કે માંડે દીકરો તો મોટો બાલિષ્ઠ ધાય એનો છે ? હુ એને બણાવ્યા વિના ગે નો જ નથી

સુદાસ પણ એના મવાલનો જવાબ ?

સરોજ : એ તો હુ આપીશ એને નિનાતે (વિમળને) અત્યાગે તો, બઈલા, માટે કામ છે નારી મમ્મીને પાણુ બહાવ જણ છે પછી અજણે વાતો જગુ દો ! મીડગ રે ! તુ દીકરી નાજ હોત તો ?

પરો (ચાલ)

૩. પંતાંબર પટેલ

કે.મ. એ.

એ વખતે મારી પત્ની સુવિધા પ્રસૂતિ-
ગ્રંથમાં હતી. હું સવારસાંજ રોજ
તેની ખખર કાઢવા જતો. ત્યાં મારા
બેવા બીજા અધીરિયા પતિએ પણ આવતા
હશે, પણ મારું ધ્યાન એક ડોસાએ ખેંચ્યું.
તેમની ઉંમર સાઠ ઉપરની હશે; પણ તેમની
તંદુરસ્તી એવી તો 'સુંદર' હતી કે તેમની
ઉંમર દેખાવા દેતી ન હતી. હું દવાખાનામાં
પગ મૂકું એટલે બહાર બાકડા પર એ બેઠેલા
જ જણાય. અમને સવારે આઠ વાગ્યા પછી
અંદર જવા દેતા; એથી હું રોજ આઠ વાગ્યા
પહેલાં પહોંચી જતો, પણ મારા આશ્ચર્ય
વચ્ચે હું એ ડોસાને મારા પહેલાં આવેલા
બોતો. તે બહાર બાકડા પર બેઠાબેઠા મરાઠી
દૈનિક 'લોકમાન્ય' વાંચતા જ હોય. તેમના
મોં પરની પ્રસન્નતા, નમનજતા તેમની સાથે
પરિચય કરવા પ્રેરે એવી હતી.

હું તેમને વહેલાવહેલા આવેલો બોતો
એથી મને મનમાં થતું:

‘આ ડોસા કોની ખખર કરવા આવતા
હશે? આ ઉંમરે તેમને ઘેર ઘોડિયું તો નહિ
ખંધાયું હોય! ઘરમાં મારી પેઠે એકલા હશે
તે રોજ ખખર કાઢવા આવતા હશે!’

સમજે કે આ ઉંમરે પણ એ પિતા
બનતા હોય તો ય મારે શું? અને તે કોને
મળવા આવે છે, કોને નહિ એવા છંડા પાણીમાં
છેતરવાની મારે શી જરૂર? છતાં મન કેડો
છેડતું ન હતું. વારંવાર મનમાં થયા કરતું કે
આ ડોસી કોને મળવા આવે છે?

ભારતના માનવાને પરિણામે લાખો નિર્દોષ
માનવીઓને-નિર્વાસિતોપિ વહવા પટેલી વિદ્યોગ્યાઓ
હજી આપણી નજર સામે છે. અપહૃત ગારીબો
પાછી મેળવવામાં પારાવાર મુશ્કેલી પડી છે, તેમના
મળા ગયા પછી પણ હટ સામાજિક સમસ્યાઓ
બેલી યાય છે. આ ઉકેલ શોધવાનો એક પ્રયત્ન
વાર્તાકારે અહીં કર્યો છે.

પાંચ દવસ પછી સુવિધાનો ખાટલો
બીજી જગ્યાએ બદલ્યો ત્યારે થોડો ભેદ
પૂલ્યો. સુવિધાની બાજુના ખાટલાવાળી બાઈને
એ ડોસા મળવા આવતા હતા, પણ એને
બોતાં તો બિલકુલ મનના તરંગો વધી પડ્યા.
એ બાઈની ઉંમર માંડ વીસેક વર્ષની હશે.
તેની ભાષા પરથી લાગતું હતું કે એ ઉત્તર
હિંદુસ્તાનની છે અને આ ડોસા તો મહા-
રાષ્ટ્રી છે. એ બંને વચ્ચે કંઈ સંબંધ હતો.
આ બાઈ નૂતો તેમની દીકરી હોઈ શકે કે ન
તો તેમની સગી હોઈ શકે; અને તેમની તેની
સાથે વાતચીત કરવાની રીતભાત પણ ‘કંઈ
આપતી’ હતી કે એની સાથે દીકરી બેબો
સંબંધ છે, આથી તો આ વૃદ્ધમાં મને રસ
પડ્યો. એમના વ્યક્તિત્વમાંથી નીતરતી નેખા-
લસતા બે મેં ન બોલ્યો હોત તો હું એમને બેઠી
માણસ જ ધારી બેસત. એમને આ બાઈ
સાથે કંઈ આડો સંબંધ હોય એની કદપના
પણ કરવી એ પણ પાપ હતું.

માનવીનું મન કેવું વિચિત્ર છે!
મારે અને એ ડોસાને કંઈ ઘેવાઘેવા ન હતી,
બાલવાચાલવાને પણ સંબંધ ન હતો; છતાં
મન એની એ વાતની ખણખણતર કંઈ કરતું
હતું, ઓફિસમાં પણ એકાએક એ વાત યાદ
આવી બાય. મેં સુવિધાને પણ પૂછી બૂલેલું,
તે પણ એ બાજુમાં કંઈ પણ બાજુની ન
હતી. પણ બે દિવસ પછી તેણે કહ્યું, કે એ
તો એના પિતાજી છે. આ ડોસા એના પિતા
છા! એમ કેવી રીતે બંધ બેસે? મરાઠી

છાકુરી હોતો તો તો તાળોય મળી જાત, પણ પ'બળી જેવી લાગતી બાઈમા પિતા મગાડી હોય એ વાત તો ગળાગા હિતરતી ન હતી સુવિધા આમે સીધીસીધી જી છે, તે કહી મારી પેઈ બોલી લખનખખનમા પડતી નથી તેમાંય મુબઈમા રહ્યા પછી તો 'એમા આપણે શું !' કહી પડોશીની વાતમાય કહી 'ઠેવુક દેખાડતી નથી એ આ બાઈને શાની પૂછે કે એ મગાડી ડોસા તેના પિતા કેવી રીતે બની ગયે ?'

મે એને કહ્યું

'પણ તુ એને પૂછી તો બે એમાંથી બાણુવા જેવું રહસ્ય નીકળશે'

'તમે તો એવા ને એવા ઘણા કાઈની વાતમા આપણે શા માટે માણુ માણુ ?'

'પણ આ તો શકા આવે એવો મામલો છે'

'એમા આપણે શું ? હું તો કોઈને કઈ ન પૂછું' સુવિધાએ મને કપકો આપી ચૂપ કરી લીધો

એ પછી એ બાબતમા મે કઈ ન પૂછ્યું, પણ એ કે સાને હું ફાટી આવે તાકી ગયેતો એ હિદીમા પેલી બાઈ સાથે વાત કરતા ઘડીકમા નાના બાળક સામે જોઈને હસે ઘડીકમા એ બાઈને હસાવે પોતે તો નિર-તર બાળકની પેઠે હસતા જ હોય ! આ પ્રમાણે પાચેક કલાક હસીહસાવીને ચાલ્યા બંધ એ બાઈ પણ ડોસા સાથે હસે ડોસા બંધુ ત્યારે તેમને હસીને વિદાય આપે આ તે કેવાં પિતૃપુત્રી ! પુત્રીની સુનાવડ વખતે પિતા તેની ખખર પૂછવા ગાછવા આવે તેણે મે જોયું તો નથી, પણ માલખ્યુય નથી આ બાઈની મા નહિ હોય તે પિતા ખખર દાઢવા આવતા હશે ? હું આ પ્રશ્નમા જમજમ છીડો હિતરતો જતો હતો તેમતિમ ચૂચવાતો જતો હતો

અને વિશેષ ઠેવુક તો એ બાઈને જોયા પછી થયું એની તકુરસ્તી સુવાવડમાંથી જોયા પછીય એવી ને એવી હતી તેના જાલના શુલાબની સુરખા એવી ને એવી તાણ રહી હતી તેના મો પર વિદાતાએ રૂપનું લીધું કહ્યું હતું એકવાર આખ પડે તો ખસેડવાનું મન ન થાય તેવી તે રૂપાળી હતી એ એટલી બધી સુદર હતા કે એને વિશે હું સુવિધાને કઈ પૂછું તો તે મનમા બીજું જ ધારી બેસે, એટલે મારે યરણે ચૂપ રહેવું પડ્યું હતું

પણ આખરે તેના પરિચય થયો ખુદ સુવિધા એ રૂપાળીબાઈને ત્યાં લઈ ગઈ અને ત્યારે મને એક મહાનુભાવનો પરિચય થયો

સુવિધા 'એમા આપણે શું ?' કહેતી હતી ખરી, પણ આખરે તો તે જી હતી તે કેવી રીતે તેણે ઠેવુક શમાવી શકે ? અને બનેના આટલા બાણુબાણુમા હોય પછી પરિચય ન થાય એ જ નવાઈ ! પણ એ દવાખાનામા હતી ત્યાં તેણે મને કઈ કહેલું નહિ સુવાવડમાંથી જોયા પછી બેચાણુ મહિના પછી તેણે કહ્યું

'આ રવિવારે ક્યા જવાનું છે ?'

'ક્યાં ન નહિ, કેમ પૂછવું પડ્યું ?'

'મારે એક બેનપણીને ત્યાં જવું છે.'

અને મારી સામે જોઈને બોલી 'તમારે પણ સાથે આવવાનું છે'

'એવી તે વળી કઈ બેનપણી હતી ?'

'છે એક નવી'

'નવી ?'

'હા, હંમપુ જ બેનપણી બનાવી છે'

અને દીબજ કળતી હોય તે રીતે તેણે કહ્યું

'તમે એને જોઈ પલ્લુ છો'

'મે જોઈ છું !' પેલી રૂપાળી બાઈની

વાત હવે મનમા દબાઈ ગઈ હતી, એટલે એ તો ચાલ ન આપી 'શુ નામ ?'

'મનોરમા'

'મનોરમા' એવી તો તારી કાઈ બેન-

પણી નથી !

‘ ને’ કહ્યું નહિ કે નવી બેનપણી છે ?
અને હસીને મને ચીડવવા બોલી : ‘ તો
તમારે રવિવારે મારી સાથે આવજોને !
રૂપાણી છોકરી દેખાડીશ. ’

‘ રૂપાણી છોકરી ’... આ શબ્દો કાને
પડતાં જ હું બોલી ઊઠ્યો :

‘ પેલી દવાખાનામાં હતી તે ? ’

‘ હા...હા... એ જ. આ રવિવારે એને
ઘેર જવાનું છે. ત્યાં ગયા પછી એની બધી
ચે વાત કહીશ. ત્યાંસુધી તમારે એ બાબતમાં
પ્રશ્નો પૂછીને મારું માથું ખાણું નહિ. ’

અને મારી નવાઈ વચ્ચે સુવિદ્યા મને
દાદર લઈ ગઈ. બીજા ગાળે પ્લોક હતો.
તેના પર નામ લખ્યું હતું : વાસુદેવ નારાયણ
જી. મેં થંટડી મારી અને પેલા ડોસા
દેખાયા. તેમણે અમારા પ્રેમથી સત્કાર કર્યો.
ઘરમાં પણ મુકતાં જ એમ લાગે કે સંસ્કારી
વાતાવરણમાં શ્રવેશ કરીએ છીએ. એમાં
સાદાઈ હતી, મેં હરી લે તેવી પ્રસન્નતા
હતી. ઘરની શોઠવણીમાં, તેના રાચરચીલામાં
એણું કંઈક હતું કે મન હળવું બની જાય
અને શાંતિ અનુભવે. એ ડોસાના વ્યક્તિત્વમાં
એણું કંઈક હતું કે ધોડી જ વારમાં આપણને
તેમના બનાવી દે. આપણને. એ ઘર પણ
પરણું ન લાગે. આણું આલસાત્ય પણ
લાગે જ એના મળે છે.

વાતમાં ને વાતમાં મનોરમાની વાત
નીકળી. ડોસાએ દુકામાં મને તેની કથની
કહી. મનોરમાએ ડોસાની વાત કરી. એ
વાત હેયામાં એવી તો કાતરાઈ ગઈ છે કે
શૂંસી છુસાય તેમ નથી. એ વાત માંડીને તો
ક્યાં કહેવા બેસું ? પણ આ પિતાપુત્રીનું
મિલન આ પ્રમીણે થયેલું :

વાસુદેવ બેધી તો નિવૃત્ત છે. સવારસાંજ
વાંચવામાં વખત પસાર કરે છે. ખાસ કરીને

તે ગીતા પરનાં જુદાંજુદાં લાખ્યાં વાંચે છે.
અમે ગયા એ વખતે પણ તેમના ટેબલ પર
સાતવલેકરનું ગીતાપરનું પ્રુસ્ટક પડ્યું હતું.
ઘરમાં તેમની જ હંમરનો તેમનાં વૃદ્ધ પત્ની
છે, પણ તેમનું શરીર વધુ કૃશ દેખાય છે.
તે હવે ઝાણું હરીફરી શકતાં પણ નથી.
ઘરમાં વૃદ્ધ દંપતી સિવાય કોઈ નથી. છતાં
વાસુદેવદાદાના વ્યક્તિત્વથી ઘર સમૃદ્ધિ
લાગે છે. માણસના વ્યક્તિત્વની, તેના ચરિત્ર-
ની અને આત્માના તેજની અસર પાતાં
વરણને કેવું લારી દે છે તેની પહેલવહેલી
મતીમાં આ ઘરમાં જ થઈ.

વાસુદેવદાદાનો પુત્ર ગોપાલકૃષ્ણ દિલ્હીમાં
ભારત સરકારની મધ્યસ્થ કચેરીમાં સારા
હોદ્દા પર છે. તેનો આગ્રહ પણ છે કે આ
વૃદ્ધાવસ્થામાં માળખે તેની સાથે રહે તો
સારું, તો તે તેમની સેવાચાકરી પણ કરી
શકે; પણ વાસુદેવદાદાને મુંબઈ છોડી દિલ્હી
જવું ગમતું નથી. આખી જિંદગી મુંબઈમાં
કાલ્યા પછી ક્યાં નવા વાતાવરણમાં જવું ?
અગાઉ બેએક મહિના ડોસાડોસી દિલ્હીમાં
રહેલાં પણ બંનેને ગમેલું નહિ. તેમાં ય
ડોસીની તબિયત ત્યાં સારી રહેતી પણ ન
હતી, ત્યારથી તે મુંબઈ છોડીને ક્યાંય
ગયાં જ નથી.

પણ જ્યેષ્ઠ મહિના પહેલાં વાસુદેવ-
દાદાને દિલ્હી જવું પડેલું. ખાસ કારણ તો
ન હતું, પણ દાદાનો પૌત્ર જરા બીમાર
હતો. બીજું ઘણું વખતથી ક્યાંય નીકળ્યા ય
ન હતા, એટલે બહુજાને બેવા, તેમની
સાથે રમવા અને હવાફેર કરવા તે દિલ્હી
ગયા હતા. ડોસીની તબિયત સારી રહેતી
ન હતી; એટલે તે પૂતામાં તેમની બહેનને ત્યાં
ગયાં હતાં. દિલ્હીથી પરત આવતાં દાદાને
વિચિત્ર સંબોધામાં મનોરમાનો ભેટો થઈ ગયો.

તે દિલ્હીથી ગાડીમાં બેઠા હતા, ત્યાં-

સુધી તો તેમણે મનોગમાને બોલી પાળ નહિ
પરંતુ બેએક કલાક પછી ટિકિટચેકર આવ્યો
એમા મનોગમા પકડાઈ ગઈ તે દાંતની
પાછળ જ ખેડી હતી ટિકિટચેકર તડૂકવા
માંક્યો, એટલે દાંત એ તરુ વ્યાન ગયું
ડાખમાં બઠેલાએને તે તમાશો બોવા મળ્યો
હોય તેમ હોવા થઈને મનોગમાને બોઈ ગયા
હતા ટિકિટચેકર ભાષ્ય કરતો હોય તેમ
મોને જતો હતો

‘ખાખની ગડી હો’ ૨ ૨ ૧૧ ગાડીમા
બેસતા શરૂમ નથી આવતી કપડાનો લલકો
કરવા બેઠે છે ન ટિકિટ ચેકર નથી
આવા પેગેન્જરો જ કપડાને દેવાણું ઠેલાવશે

મનોગમાની સ્થિતિ અચર ખની હતી
તે શું બોને ? અને હોકા તેની સામે ફાટી
આખે તાકી વધા હતા એટલે તે મો પણ
બોલ્યું કરી શકતી ન હતી

‘ચાલો પૈસા કાઢો એમ મફત મુસાફરી
નહિ થાય ’ અને ટિકિટચેકર ચોપડી કાઢી
લખવા માંધ્યું

‘મારી પાસે પૈસા નથી ’ મકામહેનતે
મનોગમા બોલી

‘પૈસા ન હોય તો ચાલો ગ્રાંટિંગ નીચે ’

એકલીઅટલી અખળા મના બય ૨
વાસુદેવદાદાએ ઠોકી ફગવીને બેસુ તો મનો-
ગમા ગડી ગઈ હતી અસહાયતા અને મો
પગની કમચૂતા બોઈ દાંત હોવા થઈ ગયા
મનોગમાને ગડી બોઈ કટલાક કહેવા લાગ્યા

‘જાને હો, જાને હો ગારત નિરા
શ્રિત હોગા ’

કોઈ કહેવા લાગ્યા

‘બિચારી કહો જનેગી અડેલી
તો હૈ ’

‘હમ કુછ નહિ જાનતા, ખીનાટિકિટ
વો મુસાફરી નહિ કર શકતી ચલો ખાઈ,
પૈસા નિકાલો, નહિ તો ખડી હો જાઓ ’

અને સોના આશ્ચર્ય વચ્ચે વાસુદેવદાદાએ
કહ્યું

‘માસ્તર, એ ગઢા પૈસા કિનકો પર
શાન મ્યુ હતે હો ? ’

માસ્તરની, લોકોની અને મનોગમાની,
સાની નજર દાદા ઉપર પડી

‘કીધો જાના હૈ ખેટી ? ’ દાદાએ
મનોગમાને પૂછ્યું

મનોગમા શું કહે ? એને ક્યા જણ હતું
તેની તેનેય ખબર ન હતી તેના મો પગની
ચૂંકવણ પામી જઈ દાદાએ જ કહી દીધું

‘અચ્છા, બમખઈકી ટિકિટકા ચાજી કરો ’

અને ઘડી મહેલુ ટાપખળુ વાતાવળ
પલટાઈ ગતું ટિકિટચેકર પૈસા લઈ ચાલ્યો
ગયા દાદાએ મનોગમાને પોતાની બાજુમાં
બેમાડી એને આધામન આપ્યું વનવગડામાં
મીઠી વીંગડી મળી હોય તેમ મનોગમા દાદાના
માથાનું શબ્દો માલગી ગડી પડી-એમ
કુખી પુત્રી પિતા આગળ જડે તેમ

અને વાસુદેવદાદાએ મનોગમાને હિમત
આપી શાત કરી વાતમા ને વાતમા તેની
દીનદશા બાલી લીધી

મૃજ તે રાવતપિડીની પિતા તો મરી
ચૂક્યા હતા, પણ મોટાભાઈ અને ગા હતાં
ઘમ્ની ચિત્તિ સામાન્ય હતી. મોટાભાઈ
નોકરી કરે તેમાથી ઘર ચાલતું, પગુ દેશના
લાલો પડ્યા રમખાણો થયા તેમા સોને,
ભાગણુ પણ મનોગમા તેના ભાઈ અને મ્મ
ચાઈ નિહી આવી લાખો માણસો દિલ્હીમાં
આયા હતા કોઈને ગહેવા ઘર ન હતું,
ખાવાનું પણ ઠેકાણું ન હતું જ્યાં જગ્યા
બોઈ ત્યાં લોકો પડ્યાં ગહેતા હતા. નિગ-
શ્રિતોના કમ્પમા ખમ્યુ જગ્યા ન હતી
કિડિયાગની પેઠે નિગશ્રિતો ઊભચયા હતા
દિલ્હીના રસ્તાઓ ઉપર ચાલવાની ય જગ્યા
ન હતી એ લાચાર હતા અસહાય હતા

માનસશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ

સ્વભાવ, દેવ ને પાપક

અધ્યા. શશિન્ એ. ઝા. એમ. એ.

રીતભાત, આનુવશિક સંસ્કારો, એક જ કુટુંબમાં ઊછરેલા બે બાળકોના વિરોધાભાસી વર્તન વિશે અને અતિશય લાડને કારણે વજૂરી નવાં બાળકો વિશે તથા માતાપિતાની સંતાન પ્રત્યેની સાચી ફરજો વિશે અનેક દાખલાઓ સાથે જણાવવામાં આવ્યું છે. દરેક માતાપિતાએ આ લેખનું વાંચન કરવું જોઈએ.

૫૫ સ કરીને ઊગતી બાલવયની અંદર
। બાળકને જે જે સારા કે માઠા સંસ્કાર

મળે છે, એ તેના ભાવિ જીવનને કેવો પ્રભાવ આપે છે એ હવે આપણે જોઈએ. અલબત્ત, આ પ્રકારનું વડતર માત્ર શૈશવ-દશામાં જ થાય છે એવું નથી, આ સંસ્કાર-વડતર તો માનવજીવનમાં અવિરત ચાલ્યા કરે છે. પણ ઉત્તર વયની અંદર દેવો ખર્ચાઈ ગયા પછી તેમાં ફેરફાર થવાનો બહુ ઓછો અવકાશ રહે છે.

માનવસ્વભાવ સમજવાની મૂળભૂત ચાવી આ રહીઃ ક્રૂર આપણે આ એક જ ગુરુ-ચાવી હસ્તગત કરી લીધી કે પછી પ્રત્યેક વ્યક્તિ આપણા પોતાનાથી માંડી છતર આબાલ-વૃદ્ધ સર્વનાં હૃદયરહસ્યો ઉઘાડી

બધાને નવી જિંદગી આપી. કહી દાદા મનોરમાના બાળને વડાલથી ખસીએ કરવા લાગ્યા અને પોતાની પ્રશંસા ટાળવા તેમણે વાતોનું વહેણ બદલી નાખ્યું.

એ વાસુદેવદાદાને તમન કરી અમે છૂટાં પડ્યાં. મનોરમા અને સુવિદ્યા પ્રેમચણીઓ ખાની ગયાં છે એટલે દાદાને અવારનવાર મળું છું. દરેક વખતે મને પાસાદાર હીરાની પેઠે તેમની ગળહળતી માનવતાનું એકાદ નડું

માનસશાસ્ત્ર । આનવીના મનને આપનાર, તેની અંદરની ગુપ્ત શક્તિઓ પર પ્રકાશ પાવતા એ શાસ્ત્ર. આપણે ત્યાં યોગદર્શનમાં મનુષ્યના સ્વભાવ ને મન પર ભિંટાશ્રુતી, વિચારવામાં આવ્યું છે. આજના માનસશાસ્ત્રે એ બધાને નવાં નામ આપ્યાં છે ને સંશોધન કર્યું છે. મનોવિજ્ઞાનને સ્પર્શી લેખમાળાના આ અંતિમ હપ્તામાં આપણી દેવો,

હવાં માટે આ ચાવી આપણને ખૂબ જ સહાયભૂત થવાની. એ ચાવી તે આ :

પ્રત્યેક વ્યક્તિ જેથી પોતાને લાલ થાય, આનંદ મળે, તૃપ્તિ લાધે, એ દિશામાં પ્રયાણ કરે છે. પણ આથી ગેરસમજ ન થાય એ માટે જરા સ્પષ્ટતા કરીને કહું કે આ ‘લાલ થવા’ની વાત હું ખૂબ જ વિશાળતમ અર્થમાં કહું છું. ‘લાલ થવો’ એટલે મજા પડવી, આનંદ થવો; સંતોષ થવો. પછી તે, જમે તે જાતનો હોય. લાલ કે આનંદ એટલે માત્ર ‘આર્થિક લાલ જ’ એમ અહીં વિવક્ષિત છે એમ નથી, પણ જેને સામાન્ય અર્થમાં માનસિક આનંદ આપણે કહીએ છીએ તેને અનુલક્ષીને કહેવામાં આવે છે.

ફરીવાર સ્પષ્ટતા કરવી હોય તો કહેવાય,

પાસું જેવા મળે છે. એમને જોઈ હું ને મનમાં થાય છે :

‘આવા મહાનુભાવોની માનવતા જ આ દુનિયાને ટકાવી રાખે છે. સંસારમાં અસંત્ય છે, અનીતિ છે તો આવી માનવતા પણ છે. માનવજાત જીવતી રહેશે તો તે આવા ભદ્ર પુરુષોના પ્રેમને લીધે જ.’

અને એ દિવસથી મનોરમાની પેઠે અંમે ય દાદાને દત્તક પિતા-માનીએ છીએ.

કે બે કોઈ પણ જાતની લાગણી, માન્યતા કે વર્તનને પ્રગિયુષ્ઠે વ્યક્તિને કોઈ પણ પ્રકારનો સતોષ કે આનંદ મળે, કોઈ પણ પ્રાથમિક વૃત્તિને વૃદ્ધિ મળે, તો તેનો અર્થ એ થયો કે તેથી વ્યક્તિને લાલ થયો છે વ્યક્તિ કંઈક ખાટી વર્ધ છે!

વળી એ લાલ સતત ટકે જ એમ કહેવું પણ અસિદ્ધિ નથી; પણ મૂળમાં એનાથી વ્યક્તિને જ્યારે તેની ટેવો બીજા દશામાથી પાગરતીપાગરતી વિકસતી હોય ને બધાતી આવતી હોય ત્યારે તેનાથી તેને અવશ્ય લાલ થયો હોવો જોઈએ.

કોઈ આપણને લાલ થયો હોય, આપણી વૃત્તિને સતોષ મળ્યો હોય તેને લીધે જ આપણી ટેવ, રીતસાત વચરેનો મોટો ભાગ બધાયો હોય છે પણ આપણી અત્યારની બધી જ લાગણી અને ક્રિયાનો ખુલાસો કદાચ આપણે આ રીતે ન કરી શકીએ; કારણકે 'કેટલાકવાર આપણું વર્તન એવી જાતનું હોય છે, આપણી ટેવો ને માન્યતાઓ એવી જાતની હોય છે કે 'લાલ'નો ત્રમે તેટલો વિશાળ અર્થ કરીએ છતાં ભાગ્યે જ આપણને એથી કશો લાલ મળે! ત્યારે આવા વર્તન વિષે આપણે શો ખુલાસો કરી શકીએ?.

આને માટે કદાચ કોઈ સહેલામાં સહેલો અને હિતમમાં હિતમ જવાબ એ રીતે આપે, કે 'ભાઈ, એ તો જોયો જોના સ્વભાવ' 'પડી ટેવ તે તો ટાંચે કેમ ટાળી?' 'પ્રકૃતિમ યન્તિ ભૂતાન્તિ' વગેરે વગેરે પણ આપણો સ્વભાવ એવો શા માટે છે? આવા સ્વભાવ પાછળ પુરું કંઈક કારણ તો હશે ને? ન જવાબમાં આપણે આપણા જૂના મિદ્ધાત તરફ દૃષ્ટિપ કરીએ છીએ. તે એ કે અત્યારે આપણને સ્વમુક ટેવથી કશો લાલ ન થતો હોય, કશી વૃદ્ધિ ન મળતી હોય પણ બહુ

વહેલા-જ્યારે લક્ષણો ઘડાતા હતા, ટેવો બધાતી હતી અને આપણું વ્યક્તિત્વ બીજામાં તૈયાર થતું હતું, ત્યારે એ ક્રિયાશીલ આપણને અવશ્ય લાલ થયો હોવો જ જોઈએ અત્યારે અમુક ટેવ આપણને લાલપ્રદ ન હોય, પણ ભૂતકાળમાં 'કોઈ વખતે' તો એ લાલપ્રદ નીવડી જ હશે!

ત્રમે તે ટેવ-અમુક રીતો વિચારવાની ને વર્તવાની પડ્યા પછી એની પ્રુનરક્તિ થયા કરે છે પછી એ સ્વભાવનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે ને એક વાર લક્ષણ બધાઈ ગયા પછી એથી આપણને કાયદો થાય કે ન થાય, પણ આપણે એ પ્રમાણે જ વિચારીએ અને વર્તીએ છીએ અરે! કદાચ એથી આપણને ટુંબ કે ઉદ્વેગ થતો હોય કે ખોટા જતી હોય છતાંય!

આમ સમાજભેવા, પ્રેમ અને નિષ્ઠા, દેશાભિમાન, સત્ય, નીતિ, સ્પષ્ટ વક્તૃત્વ વગેરે નૈતિક ટેવો, મદ કે ત્વંગિતપણે કાર્ય કરવાની ટેવ, આત્મસંયમ કે સ્વચ્છ દાચાર-આ બધી જ ટેવો એ ટેવ બની એ પહેલા આપણને લાલપ્રદ નીવડી હોવી જ જોઈએ. ને એકવાર એ દહ થયો પછી અનિશ્ચિતપણે પ્રુનરક્તિ થયા જ કરે છે ને આમાંથી જ બાળક 'આ જાતનું બનશે' કે 'તે જાતનું બનશે' એ આપણે નક્કી કરી શકીએ છીએ.

મામાણિકતા અને સત્યવાદિત્વને ટાંચે ને શરૂઆતમાં જ બાળકને કદું અનુભવ થવા માટે તો મામાણિક ને સત્યવાદી સ્વભાવ ન બધાય એ પ્રારંભમાં એ લાલપ્રદ નીવડે. ને અમુક કાળ સુધી એનું સાતત્ય જળવાય તો જ એ ટેવ સ્થિર બની વ્યક્તિના અંગ લક્ષણ તરીકે નિશ્ચિત થાય. ને પછી એ બાળક-યુવાન-માનવ-પોતાના જોય જીવનમાં પણ મામાણિક અને સત્યવક્તા ગ્રે બને પાછળથી એ કિનાથી એને લાલ ન મળે તો-

મેટ્રિકમાં આવ્યો પણ હજુ બા વગર નથી ચાલતું. બા બે કલાક ગામમાં બંધ ત્યાં તો એનો જીવ તાળવે ચાલી બંધ. હવે તે કાંઈ નાનો છે? બા કાંઈ બિચાર દી ગામ હંવાફેરે બંધ તો ય લાણ તો સાથે જ. કહે છે કે એને એની બા વગર એક મિનિટ પણ ન ચાલે.

x

‘આવડો મોટો થયો તો ય હજી જમીસ હાથે પહેરતાં નથી આવડતું? જા, તારા બાપાને કહે પહેરાવશે, મારા હાથ એકા છે.’ મા પોતાના જરા મોટા થયેલ છોકરાને કહેતી હોય છે.

x

‘આ બાબાને મીઠું તો જરા સરખું એળી લો, બિચારાને પરીક્ષા આપવા જવાનું છે આજ, તમને તો તમારા છોકરાની ય કાંઈ નથી પડી!’

‘હવે નાનો છે પણ? કાલે પહેલી અંગ્રેજીમાં આવશે, ને હજી માથું એળતાં ન આવડે?’

‘લે, બિચારાને એમ પાછો છું પાડો છે? આટલા છોકરાને ક્યાંથી આવડે? રાજ. તો એળી લો છા: જુઓ એણે એની મેળે એળવું છે, તો ખરું, પણ સેંચા જ સરખો નથી આવ્યો. લ્યો, લ્યો, હવે છા છાડું હેઠે મૂકા, હમણાં એનો વેટ વાગશે...’

x

‘આ સંવાદો વર્ણવાર આપણા સાંસનવામાં આવ્યા હોય છે, પણ બાળકની આ પ્રકારની અણુઆવડત માટે તેનાં માબાપો જ કારણભૂત હોય છે.

આપણે એક ઘરનો દાખલો લઈએ. એ ઘરમાં બાળકનાં માતા અને પિતા બંને આગળપડતા વિચારવાળાં છે. સંસ્કારી ને

વિદ્યારેખી છે. ફાલગાનસનાં અવ્યાસી છે, ને તેથી બાળક પોતાની મેળે પોતાની વસ્તુ બાબત વિચાર કરે, પોતાનું કામ પોતે કરે, પોતાની મેળે પોતાના હાથ વડે જ રાતે જમે, હાથે જ લૂગડાં પહેરે ને પોતાને આનંદ પડે તેવું કાર્ય આપમેળે જ શોધાને કરે એમ તેઓ ધ્યાન છે. તેમને હાથે જ તેમને બધું કરવા જે છે ને તેમના કાર્યને ઉત્તેજન આપે છે. આ રીતે સ્વાવલંબી ચારિત્ર્યનાં લક્ષણો બાળકમાં બંધાય છે. સ્વાશ્રયની ભૂમિકા ઉપર તેની મનોવિકાસ થાય છે, ને પરિણામે બાળક લવિબાગાં પણ મુશ્કેલીનો સામનો કરવાની તાકાતવાળું, જવાબદારી સમજનારું ને અદા કરનારું, અને સર્વત્ર સ્વતંત્ર બુદ્ધિથી નિર્ણય કરનારું અને આત્મશ્રદ્ધાથી હીપતું બને છે.

હવે આપણે બીજા ઘરનો દાખલો લઈએ. અહીં મા કે બાપ કેળવાયેલાં નથી, તેઓ બાળકનું બધું જ કામ પોતે કરી આપી તેને પરવશ બનાવી મૂકે છે. ખવડાવવું, કપડાં પહેરાવનાં, રમાડવું, આનંદ કરાવવો બધું જ એ બાળક માટે કરે છે. તેની અતિશય કાળજી રાખે છે. માતા અને પિતા એમ સમજે છે, કે પોતાને બાળક માટે અતિશય પ્રેમ છે અને પ્રેમને લઈને તેને ખૂબ જ લાડદાડાને છે; પણ બાળકના પોતાના લાવિલવનનો પણ ખરાં હિતચિતક માબાપોએ વિચાર કરવો બેઠો. બાળકના પોતાના શ્રેય ખાતર મુશ્કેલીઓનો સામનો કરતાં ને સ્વતંત્ર રીતે નિર્ણય કરતાં તેમને આપણે શીખવવું બેઠો. અગર તેમને એવી તક આપ્યા કરવી બેઠો. પુખ્તોને જેટલી જલવૃદ્ધિની જરૂર છે એટલી જ જરૂર સૂર્યના તડકાની પણ હોય છે, પણ આપણે લાડરૂપી જલવૃદ્ધિ જ ક્યાં કરશું તો એ હાનિકર જ નીવડવાની; અને પરિણામે માત્ર લાડકાડમાં માબાપોના જ

અશ્રયે મોટું થયેલ બાળક યુવાન બનતા દેહુ બને છે? એ યુવાન હશે કોઈ જાતની પહેલ કરી શકે નહિ એવો, આત્મશ્રદ્ધા-વિનાનો, પગલબ બી, કંઈક કામ માટે બીજાની મદદની ગહ બોનાર, લાજુલાડી, જવાબદારી અને કામથી દુર્ગ્ગ લાગતો અને કોઈ પણ જાતના નાબીજ કાર્ય માટે સદાને માટે નાલાયક! આવું બન્યા કરે તો આપણા દેશની યોવનમ પતિમા કેવી લયનાક એટ આવે !

ઘણીવાર આપણે સુશિક્ષિત અને દૃઢ મનોબળવાળા માબાપોનાં પુત્રોને જોતા નિગમ થઈએ છીએ પિતાઓ નિશ્ચિત વિચાર અને અભિપ્રાયવાળા હોય છે, જ્યારે પુત્રો કરી જન્મતત્ર વિચારશક્તિ વિનાના અને અશ્ચિત્ ચિત્તવાળા હોય છે કાગણ માબાપોને પોતાના નિર્ણયો અને મિદ્ધાતો હોય છે, પણ મનો-વિજ્ઞાનનું જ્ઞાન તેમને નથી હોતું તેથી પોતાના મિદ્ધાતો બાળક ઉપર લાદના માટે છે સ્વતત્ર રીતે નિર્ણય કરવાના બાળકના મદ પ્રયાસોને ઘણીવાર માબાપો પોતાની પ્રબળ દલીલો અને વાઝવેલવથી લાગી નાખે છે, અને આમ તેમની સ્વતત્ર વિચારશક્તિને હણી નાખે છે કોઈવાર તેમની ગમેતેવી નાબીજ અને ચિત્તનીય વાતને પણ હસી નાખી મજાકમા ઉડાવી દે છે

દૃઢ અને ઉચ્ચ વિચારગત માબાપોના બાળકો પણ એમના જેવા જ નીનહરો એવી આશાને રજાને કરી જ આત્મનિર્ણય-શક્તિવિનાના, બીજાના દોરવ્યા દોગતા બાળકો આપણને મળે છે આથી એટલું જ કહેવું પ્રાપ્ત થાય છે, કે બાળકો એકદમ પોતાના વિચાર પ્રમાણે જ અનુસરે એવું કરતા પહેલાં બાળકોની વિચારશક્તિ કુટિત ન થઈ જાય તેની માબાપોએ ખાસ કાળજી

ગણીને કાર્ય કરતા હોય છે તેઓ એમ જ માનતા હોય છે કે પોતે સહિત્યના શોખીન છે એટલે બાળક પણ સાહિત્યનું શોખીન હોવું જ કોઈએ માતે બી એ અને એમ એ મા ફર્ટકલાસ અને સેકન્ડ કલાસ લીધા, ટુંટું છનામો અને સ્કોલરશીપ મેળવી, વિવિધ કલામા નૈપુણ્ય પ્રાપ્ત કર્યું—એટલે પછી પોતાના પુત્રમા પણ એ બધું ચર્ચિતાર્થ થવું જ કોઈએ એવી કલ્પનાના ઇન્દ્રધનુ ગચનાગ માબાપો ઘણીવાર નિગમ પણ થાય છે તે પછી બધા દોષનો ટોપલો પોતાના બાળકો ઉપર ઓઢાડે છે આ માટે વીલિયમ મેકડુગલ કહે છે કે 'તમારો બાળકો ખસેથી વધારેપડતી આશા ન ગણો તમારો કામ તેમનો વિકાસ કરવાનું છે, તેમના વિકાસને પોષક સર્વ શક્ય પાતાવરણ રચવાનું છે તેમના ગ્રામ અને ગસ ઘડવાના પ્રયત્નમા બહુ ઉતાવળે ન મૂકી પડતા'

આ વાતના અનુસધાનમા એક પિતાનો દાખલો અહીં ચાદ આવે છે મેટ્રિક પાસ થયા પછી તેમણે તેના પુત્રને પુત્રની મગજ વિરુદ્ધ સાયન્સ લેવડાવ્યું તેને મનમા એક જ મહેન્ટા હતી કે પુત્ર ડોક્ટર થાય પણ પુત્ર કલા અને સાહિત્યનો શોખીન હતો ને પિતાની મહેન્ટાને વશ થઈ નાખુશીથી 'સાયન્સ' લીધું ને પછી બબ્બે વર્ષ બધે કરતા કરતા છેવટ બી એસસી (મેડિકલ લાઈનમા દાખલ થયા ઉચ્ચ શુભ-માર્કર્સ, બોઈએ, એ માર્કસના અભાવે સાયન્સના ગ્રેજ્યુએટ) થવું ગયું એ જ રીતે એક કુટુંબમા મોટો છોકરો આર્ટ્સ લઈ એમ એ થયેલ તેણે તેના નાનાભાઈને આર્ટ્સ લેવડાવ્યું નાનાભાઈની વૃત્તિ સાયન્સ તરફ હતી, પણ નાખુશીથી આર્ટ્સ લીધું, પરિણામે

સાચ-સમાન જે વર્ષે પાસ થયા ને બી. એસ-સી. ની એક ઈર્મ લરી પડતું મૂક્યું. કારણ જે વખતે તેનીમાં અવ્યાસનો ખસે ઉત્સાહ અને પ્રાણ હતા એ સમય ને શક્તિ બધાં નકામે સ્થાને ખરચાયાં. ને પછી આગળ ચાલવાને તેને ઉત્સાહ જ ન રહ્યો.

આમ ઘણીવાર માખાપો પોતાને કાટલે પોતાના પુત્રને બેખવા જતાં તેમની સમગ્ર કારકીર્દી ઉપર છીણી મારી દે છે.

*

આગળ ઉપર આપણે એકબે ઘરના દાખલા બોયા. તેમના ઘરનાં વડીલ માતા-પિતાના ને બાળકના પ્રકાર બોયા. હવે એક બીજો પ્રકાર બોઈએ-ઉત્ર દુર્વાસા જેવા કોધી અને ખિન્ન બાતાપિતાનો. આવાં માખાપોનાં બાળકો બહુ બચ છે કે શાંત રહેવામાં જ મગા છે. મોઢું સાંતાડવામાં જ સલામતી છે, ને મોટપણે પણ તેમનામાં આ પ્રકારના વર્તનની અસર ચિરસ્થાયી નીવડે છે. ને તેથી મોટા થતાં તેઓ ગાલરા, શરમાળ, બીકણ, માંદલા બને છે. કોઈની પણ નજર તેમના પર પડે કે તેઓ શરમાઈ બચે છે. લાલુલાડી, શરમાળ, કોઈ પણ અબણ્યા માણસ ત્યાં જઈ વાતચીત કરતાં કરતાં, હમેશાં લલુલા-વૃત્તિનો અચળો ધારણ કરીને ફરતાં-આવાં બાળકો એ માતાપિતાના ઉપર દર્શાવેલા વર્તનના પરિણામરૂપ હોય છે.

હવે ત્રીજો દાખલો લઈએ. આ બાળકોને એમ લાગે છે, કે જરા ગપાટા મારીએ, મીઠું-મીઠું બોલીએ, સૌ સાથે હળીએ મળીએ તો જ કૃપાદાયક થાય એમ છે. તેથી તેઓ ગમે તેવું ધ્યાન પોતાના પ્રત્યે જોડવા પ્રયાસ કરે છે ને પોતાનાં માતાપિતા પાસે આવનારા માણસો પણ આવા છોકરાનાં તેના માખાપના દેખતાં વખાણ કરે છે: ‘તમારો છોકરો તો

બહુ ચાલાક, સ્વપળ ને હાશિયાર છે.’ ને માખાપ પણ કુલાઈને કહે છે: ‘હા અચારા બચુ જેવા તો છોકરા કોઈને નહિ હેત્ય.’

ને આજ બાળક મોટું થતાં ઠંડું બહાઈ-જોર, ગપ્પા મારનાર ને અતિશયોક્તિમાં રાચનાર બને છે, એ આપણે બહુથી જોએ.

આ તો માત્ર થોડાં સૂચનો જ ક્યાં. આપણે નિત્ય વ્યવહારમાં જોઈએ છીએ તેનાં થોડાં પાસાંઓનું જ દર્શન કરાવવાને પ્રયાસ હતો. બાલવયમાં બાળક ઉપર પડેલ સારા કે માઠા સંસ્કાર આગળ ઉપર તેના સમગ્ર જીવન ઉપર કેવી ચિરસ્થાયી અસર કરે છે એ આપણે જોયું, પણ એ સાથે જ જિજ્ઞાસુના અંતઃકરણમાં થોડાક પ્રશ્નો સ્ફુરે રહે છે:

(૧) ઘણીવાર બાળકના લક્ષણના બંધા-રણમાં સ્પર્ધાત સાતત્ય જળવાતું નથી. ધારો કે પહેલાં બે વરસ બાળક સ્વતંત્રપણે વર્તી શકે છે ને એ રીતે એવું ચારિત્ર્ય હજી ઘડાયું ન ઘડાયું ત્યાં પરિસ્થિતિ પલટો લે ને બાળક ઉપર નિયંત્રણ આવી પડે તો શું પરિણામ આવે? અથવા ધારો કે શરૂઆતમાં બાળકને સ્વતંત્રતા આપવામાં આવે ને પાછળથી એના ઉપર દાખ મૂકવામાં આવે, તેને હંસી કાઢવામાં આવે તો શું સ્વાભાવિક પરિણામ આવે?

(૨) બીજા બાળકના આવવાથી પહેલા બાળક ઉપર શી અસર થાય?

(૩) સંયુક્ત કુટુંબના બાળકમાં અને માત્ર મો ને બાપ બે જણ જ હોય એવા ઘરમાં છિદ્રેલ બાળક એ બેના સંસ્કાર-વડતરમાં શો ફેર પડે?

આ બધા પ્રશ્નો વિચારવા જેવા છે. તેના કૃતકાલીન વર્તનમાં કયા વર્તનથી તેને સૌથી વધારે લાભ થયો છે, તેને તુષ્ટિ મળી છે એ વાતમાં જ એ પ્રશ્નના ઉત્તરો નથી.

અમી જેતા ? એકવાર એક સ્વભાવલક્ષણ
ધારી ગયું, પછી બાળક એ રીતે જ વર્તવા
પ્રેમી છે

, ધારો કે એક બાળક અમુક સમય છે
ગાળે છે ત્યાં અમુક જાતના લક્ષણોને મેળવ
મળે છે અમુક કલાક શાળામાં ગાળે છે
ત્યાં વળી જુદું જ ઘડતર થાય છે તે બાળક
દ્વિવિધ લક્ષણવાળું બનશે આવા દૃષ્ટાંતો
વિગત નથી હોતા આપણે સૌ આવા સઘ-
ર્ષમય વાતાવરણમાં જ ઊછરતા હોઈએ
છીએ ને પરિણામે આપણે સુસ્થિર અને
સુસવાદી લક્ષણો નથી શકી શકતા, ને તેથી
પરસ્પર વિરોધી ને વિસવાદી લક્ષણોના
શત્રુમેળા સમા આપણે બનીએ છીએ સરળ
વ્યક્તિત્વને બદલે આપણામાંના ઘણા એક
બીજા સાથે સઘડતા લક્ષણોના સમૂહથી
ભરેલા હોઈએ છીએ

*

‘આ ચીમનિયો તો સાવ પાછો છે કીધું
કામ જ કરતો નથી’

‘આ બચુ સાવ બદમાસ ને હગમખોર છે’

‘આ ગમુ સાલો બૂઠો બહુ ખગળ છે’

આ વાક્યો ઘણીવાર પોતાના પુત્રના
સર્જનમાં મા કે બાપના મુખેથી બોલાતા
આપણે સાલણીએ છીએ આપણે માનીએ
છીએ, કે આવા વાક્યો બાળકો ઉપર શી
અસર કરવાના છે ? પણ આવા વચનો
એની માઠી અસર ઉપજાવે જ છે આ વાક્યો
બાળકનાં કુમળા હૃદય ઉપર અસર કરી
પોતાના ઊંડા મૂળ નજીક છે ને પોતે બદમાસ
છે, તોફાની છે, ખગળ છે, એ જ્યાંસ સાથે
બાળક મોટું થાય છે એટલે આગળ ઉપર
શુ પરિણામ આવે છે એ ઇતર સંબોધે ઉપર
આધાર ગણે છે

આ માત્ર ધાગણ કે અનુમાનનો પ્રશ્ન
નથી, પણ ગાનસાક્ષીઓ ઘણા દોષાનુ મૂળ

આ વાતમાં જુએ છે ને બાળપણમાં ‘તું
મૂરખછો, સાવ ઢ છે, તારામાં મીઠું જ નથી,’
એનાએવા પ્રકારો સાથે ઊછરેલું બાળક
મોટું થતા આત્મશ્રદ્ધાવંદોષ, પરાવલંબી,
બૌદ્ધિક લઘુતાનુધિવાળું બને છે ને તેનામાં
આજીવન આ લક્ષણો રહે છે

બીજી એ વસ્તુ પણ સાધાસાધ ધ્યાનમાં
રાખવા જેવી છે, કે આપણે એકદમ સામે
પાટલે પણ જઈ બેસી ન જઈએ, ને તેથી
‘ઓહો, અમાગ બચુ જેવો તો છોકરો’
કોઈને નહિ હોય બચુ બહુ હોશિયાર ને
ચાલાક છે’ એમ પુનઃ પુનઃ તેની પ્રશસ્તિ
પણ કરી કરવી ન જોઈએ, કાગળ કે બધી જ
વખતે બાળક સારું ને સાચું જ કામ કરે
છે, એવું નથી હોતું ઘણીવાર એ ભૂલભર્યું
ને ખૂણીભર્યું કામ પણ કરે છે; તેથી એ
બને બાળતની તેને પ્રતિભિતિ કરાવવી જોઈએ
‘તું મુર્ખ છે, તું ખરાબ છે’ એમ કહેવા
કરતા ‘અમુક કાર્ય કરવું એ કીક ન ગણાય,
અમુક કામ કરવું એમાં ઠણપણ નથી’
વગેરે વચનો દ્વારા બાળકને યોગ્ય માર્ગે
વાળવું જોઈએ

આ વિષયની આટલી ચર્ચા કર્યા પછી
એક પ્રશ્ન લગભગ બધા જ કરે છે તે
પ્રશ્ન તે આ .

‘ધારો કે એક જ વગમાં, એક જ મા-
બાપની છત્રછાયા તળે, એક જ પ્રકારની,
સાંસલાળ નીચે બે બાળકો ઊછરતા હોય
તો એ બંને બાળકોમાં સમાન લક્ષણોનો જ
વિકાસ થશે એમ તમે કહી શકો ?’

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રથમ તો એ કહી
શકાય કે ઉપર જે સ્થિતિ કદાપી છે એ
લગભગ અશક્ય જ છે, કાગળ કે બે બાળકો
એક જ પરિસ્થિતિમાં ઊછરે, એટલે જ જાતના
જીવનસંસ્કારો પામે ને તે ય એ જ કુમળા-
એ વસ્તુ જ બનવી અશક્ય છે કોઈ માબાપ

બે બાળકને ખરેખર સરખી જ રીતે લાગ્યે જ ઉછેરી શકે; કારણકે એક બાલઉછેરના અતુલ્ય પછી ત્રીજા બાળકને ઉછેરવામાં કંઈ ને કંઈ ફેર તો પડે જ. માબાપોના સ્થિતિ-સંજોગો બદલાયા હોય, તેમની તંદુરસ્તીમાં ફેરફાર થયો હોય, પરસ્પરના સંબંધોમાં ફેર પડ્યો હોય, તેમની વય વધી હોય, ને છેવટ બાળક પ્રત્યેના તેમના વર્તીવ ને સંભાળમાં ફેર પાડી દે તેવી હંબરો નાનીમોટી વસ્તુઓ તેમના જીવનમાં પ્રસંગોપાત બન્યા કરી હોય; ને તેથી બાળકો પ્રત્યેના વર્તીવનું સમાન ધોરણ તેઓ લાગ્યે જ સાચવી શકે.

વળી અમુક ફેર તો સ્વયંથી રીતે જ પડતો આવે છે. દાખલા તરીકે એક બાળક મોટું હોય છે, બ્યારે બીજું નાનું હોય છે. એકના સંજોગોમાં મોટો ભાઈ કે બહેન હોય છે. બીજાને નાનો ભાઈ કે બહેન હોય છે; ને તેથી બંનેના જીવનાતુલ્યોમાં સાહજિક રીતે જ ફેર પડી જાય છે.

બીજું એ કે કોઈ પણ બે બાળકને સરખા ગોઠિયા કે સોખતી હોવા સંભવિત નથી. કંદાચ હોય તો પણ તેમના એ સોખતી સાથેના સંબંધો ખરાખર સરખા લાગ્યે જ હોય. વળી જુદીજુદી વયના બે બાળકોની શારીરિક સંપત્તિ પણ ખરાખર સરખી ન હોય. એટલું જ નહિ, પણ બંને બાળકના જન્મસમયનાં ફેરને લીધે પણ ઘણું શારીરિક તફાવત પડી જાય. જેમકે એક ઉનાળામાં જન્મ્યું હોય, બીજું શિયાળામાં. ઉપરાંત બે બાળકોની ડોક્ટરી તપાસની વિગત પણ લાગ્યે જ મળતી આવે.

આ બધી બાબત પછી એક જ વસ્તુ સારપૂર્વક કહેવાય કે સામાન્યમાંથી સામાન્ય અને નજીવામાંથી નજીવી તફાવત પણ માનવ-જીવનના ઉપકાળને વિવિધ રંગે રંગી નાખે છે ને અમુક રંગ લાગ્યા પછી આજળ

ઉપર ગહુ ઓછું રંગ તેને સ્પર્શી શકે છે. આ વાત બે બોડિયા બાળકોના સંબંધમાં પણ એટલી જ સત્ય ગ્રિવડે છે, પણ બેડકાંના સંબંધમાં તેઓ શારીરિક દૃષ્ટિએ તેમનામાં કેવી સમાનતા છે તેના ઉપર ઘણું આધાર રહે છે. તંદુરસ્તી, દેખાવ, શારીરિક સંપત્તિ વગેરે બાબતમાં જે વધારે સામ્ય તેમ તેમને લગલગ સમાન વર્તીવ ને સાર-સંભાળ મળવાનો વધારે સંભવ!

વળી આપણે એ વાત વીસરવી ન બોધે એ કે તફાવત માત્ર જન્મ પછી જ શરૂ થાય છે. વ્યક્તિનું જીવનપૃષ્ઠ કંઈ માત્ર જન્મ સાથે જ શરૂ થતું નથી. માતાની સગર્ભાવસ્થામાં માતાને જે અંતરું ચોષણ મળ્યું હોય, બાળકના જન્મ પહેલાંના માતાના ચિત્રવિચિત્ર સંજોગો વગેરે બાબતો પણ મહત્વનો ભાગ ભજવી જાય છે ને બાળકના જન્મ પછી એની આસપાસના સંજોગ, પારણાગાંથી માંડીને મળતા જતા જીવનાતુલ્યો-આપ્રધા જ પોતાનો ભાગ ભજવવા લાગે છે.

*

આતુવંશિક સંસ્કારો: મનોવજ્ઞાનમાં રસ લેનારાઓ સમક્ષ હવે એક બીજે મત્ર આવીને જાણે રહે છે ને તે આતુવંશિકતા પરત્વેનો. જ્યાંસુધી પોતાનો પુત્ર મૂર્ખ-શિરોમણિ નથી નીવડતો, ત્યાંસુધી મત્રેકે પિતા આ વાતમાં માને છે. પણ એથી ઊલટું સિદ્ધ થતાં એ પોતાનો અભિમાય બદલે છે. અર્વાચીન માનસશાસ્ત્રીઓનું વલણ ત્યાં બાબતમાં ઘણું અભિનવ કોટિનું છે. પ્રો. જેમ્સના મતાનુસાર ૯૯ ટકા માણસો પોતાના સંજોગો ને અનુલલો પ્રમાણે વિચારે ને વર્તે છે. જેમ્સની પછી તો માનસશાસ્ત્રીઓએ એની પ્રતીતિમાં અસંખ્ય તાબં સંતીધને કરી આ વસ્તુ સિદ્ધ કરી છે; છતાં આ બાબતમાં હજી એકમત જેવું જણાતું નથી.

એકે પ્રકારે કહે છે 'વ્યક્તિની પ્રત્યેક ક્રિયા ને વિકાસ આનુવશિક હોય છે' બીજી પ્રકારે પણ સામે જ પાટલે બેસીને કહે છે 'માનવમંદિયાઓ સંભોગે ને પરિસ્થિતિના સંતાને છે' ખરો જોતા આ બંને વિધાને અર્ધસત્ય છે વસ્તુતઃ પ્રો હકસ્વી બંનેને સમન્વય કરતાં કહે છે, કે 'કોઈ પણ માનવની લક્ષણસમૃદ્ધિ કેવળ સંભોગનું ફળ નથી હોતી, તેમ કેવળ વારસાનું ફળ નથી હોતી. આનુવશિક બધાંજ સક્રિયતાઓની મર્યાદા આડે છે ને સંભોગે એમાથી શુ શુ પરિણામ આવશે તેની સંભવિતતા નક્કી કરે છે'

પ્રો જેનિ શુઝ કહે છે, કે પ્રત્યેક બાળકમાં અસપ્રય અમગટ અસ્કારો પડેલા હોય છે, પણ તેમાથી કેટલા પ્રગટ સ્વરૂપ ધારણ કરશે એ તત્કાલીન સ્થિતિસંભોગે ઉપર ખદાવ રાખે છે. વધારે સ્પષ્ટતાથી કહીએ તો માખાંડો જે મૂઠી બાંધે છે તે તો ગ્લાસના પડીકા છે ને જુદાજુદા સંભોગો નીચે જુદા-જુદા પરિણામો એ ઉત્પન્ન કરે છે.

કેટલાક એમ માને છે કે માત્ર શારીરિક લક્ષણો જ વારસામાં હોય છે જેમકે આખરો રંગ, આંખડીનો રંગ, શારીરિક ખોડ, વિકૃતિઓ, વિશિષ્ટતાઓ વગેરે જ્યારે માનસિક ગુણો કેવળ વ્યક્તિના સંભોગે ઉપર આધાર રાખે છે કેટલીકવાર માખાંડ અને બાળકોની માનસિક ગુણસંપત્તિ વચ્ચે આપણને સામ્ય જણાય છે તેનું કારણ બંને સમાન સંભોગો વચ્ચે હોઈ શકે છે, એ જ હોય છે બાકી ઉચ્ચ ગુણસંપન્ન માખાંડોના બાળકો દારૂડિયા, વ્યસની ને લપટ નીવડ્યા હોય એવું આપણે ક્યાં નથી જોતા? આમ ઘણીવાર દીવા પાછળ અધારો બેઠો છે છોએ, તો ઘણીવાર અધાર પાછળ ઝળહળતાં તેજ પુજ પણ નિહાળીએ છોએ એના ગુણ કે

દોષનું આરોપણ આપણે ઐકાન્તિક સંભોગ કે ઐકાન્તિક આનુવશિકતા ઉપર નહિ ઠાળી શકીએ.

કેટલીક અપનાવવા જેવી ટેવો પ્રત્યેક માનવ સ્વભાવમાં કેટલીક સ્વાભાવિક વૃત્તિઓ હોય છે જેમકે ખોગાઈની, હિંમ્મ્મની, પાણીની, નિદ્રાની, આનંદની વધુપડતી શક્તિને બહાર કાઢવાની વગેરે આ સાથે કેટલીક બંને 'અધવૃત્તિ' (અ બ્લોન્ડ ઇન્સ્ટીટુટ) કહેવાય છે તેવી વૃત્તિઓ પણ હોય છે જેમકે ચોક્કી જઈએ ત્યારે સ્તબ્ધ થઈ જવું ને ભયથી નાસી જવું; રોષવશાત્ આઠમણું ઠગવું, પ્રભુચ-સંવનન કરવું તથા જિજ્ઞાસા, કુતૂહલ વગેરે વૃત્તિઓ. ખેશક સહજ છે અથવા તેને કેળવવાની વૃત્તિ સહજ હોય છે પરંતુ તે કેટલા અંશે સુધી વિકસશે એ વસ્તુ વ્યક્તિના ખોગાઈ, સંભોગ, ને જીવનાનુભવ ઉપર આધાર ગણે છે.

પણ આપણે એવી વૃત્તિઓને કેવળ સહજ અથવા કેવળ જીવનાનુભવના ફળ તરીકે ન માની લઈએ દાખલા તરીકે ભયનો દાખલો લઈએ દરેક માણસ અમુક સ્થિતિમાં ભયભીત થવાની વૃત્તિ સહિત જન્મે છે પણ સંભોગે એવા હોય કે બાળકને અમુક વર્ષ સુધી, પાંચ કે છ વર્ષ સુધી તેની આ ભયવૃત્તિને ચોપણ ન મળ્યું હોય, તો એની આ વૃત્તિ આગળ જતા એટલી બધી તીવ્ર કે બળવાન નહિ બને પણ ખાલવચમાથી જ એ કોઈ અણસમજી માતા 'જો પોલીસ આવ્યો, જો બાદા આવ્યો, લઈ જશે, જો મીની આવી, સૂઈ જ નહિ તો ખાઈ જશે' વગેરે વચનો દ્વારા તેની ભયવૃત્તિને સતેજ' ગાંધ્યા કરતી હશે તો બાળકના આખા સ્વભાવ તર ઉપર આ ભયવૃત્તિનું સામાન્ય જામતું જશે આનુભવ-ભાવિક વૃત્તિને ઉતેજવાની વૃત્તિ પ્રત્યેકમાં

સહજ હોય છે. પણ પરસ્પર તેના કેટલો વિકાસ થશે એ વ્યક્તિના જીવનના સ્થિતિ-સંજોગ ઉપર આધાર રાખે છે. કેટલે-જાણે એ વિકસે એ ખાસ કરીને બાલવયમાં એ વૃત્તિને કેવું ને કેટલું પાપણ મળ્યું છે એ પર અવલંબે છે.

દાખલા તરીકે બાળક પહેલું એકવાર રહે છે, ને તરત જોને પાંખવામાં આવે છે. ખસ જોઈ લ્યે, કુદરતનું કેવું સ્પર્શ પરિણામ! તેથી બાળકની એ વૃત્તિ ઉત્તેજ્ય છે. બાળક એના સ્વાભાવની પહેલી પાંખડી ખોલે છે. એને જ જોઈએ છે તે મળે છે. ને આમ સ્વાભાવિક વૃત્તિ ઉત્તેજ્ય છે. તેની પ્રત્યક્ષિ થાય છે. ને તે ટેવનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે.

અને એકવાર કોઈ આદિ વૃત્તિના સંતોષના કારણરૂપે કોઈ ટેવ દંઠ થઈ ગયા પછી એ આજીવ રહે છે ને આપણું એક અંગ બની જાય છે.

જોડા પહેરતી વખતે કે અપલ પહેરતી વખતે તૂમે કયો પગ પહેલો ઉપયોગમાં લો છો? જમણો કે ડાબો? પાટલૂન કે લેંઘામાં કયો પગ પહેલો નાખો છો?

ઉપર્યુક્ત બધી જ ટેવો માણસ ઉત્તર-લાયક થાય એ પહેલાં જ ધડાઈ ગઈ હોય ને પછી, અભાનતાથી આપણું શરીર એ રીતે જ પડે છે. અત્યારે આપણે એની વિગત વાસરી ગયા હોઈએ છીએ ને એક કાર્ય આમ પ્રસંગોપાત્ત થયા પછી એ કાર્ય ક્રમેક્રમે સાવ યાત્રિક ને લગભગ સ્વાભાવિક જેવું બની જાય છે. અને એકવાર ટેવ પડી ગયા પછી તેને દૂર કરવું મુશ્કેલ થઈ પડે છે. છતાં નવી ને સુંદર ટેવ ન જ પડી શકે એવું કંઈ નથી. નવી ટેવ નિર્માણ મર્યાદા માટે વીલિયમ જેમ્સ કેટલાંક ઉપયોગી સૂચનો કરે છે:

(૧) દંઠ નિર્ણય કરો કે અમુક ટેવ મારે પાડવી જ છે. બીજાઓ પાસે શ્રદ્ધા અને ગૌરવપૂર્વક આ વાત હિચારો.

(૨) કોઈ પણ અપવાદને વચ્ચે આવવા ન દેશો. અપવાદ મૂકવાથી આપણી દંઠતામાં શિથિલતા આવી જાય છે.

(૩) તમારા નિર્ણયાનુસાર વર્તવાની એકેએક ટેવ હડખી લો.

(૪) પ્રયત્નશીલતાને સજીવ રાખો. નજીવી બાબતમાં પ્રણ ક્રમ અને પ્રયત્ન આણો. અમુક વસ્તુ મુશ્કેલ છે એટલે જ એવાંબી થોડી વસ્તુ પાછળ લાગો. ને તેને પરિણામે ખરે વખતે તમે પાછા નહિ પડો. કારણ જે માણસ ધ્યાનની એકાગ્રતા, હચ્છાશક્તિ ને નાનીનાની વસ્તુમાં મક્કમતા કેળવે છે એ ખરી કસોટીને વખતે પણ ઉત્તરશિર ઊભો રહી શકે છે.

જીવન ગુલામીની પથારી સમું, નથી હોતું. તેમાં પારવિનાના કંટકો પથરાયેલા હોય છે. માનવને અનેક વિપત્તિનો સામનો કરવો પડે છે. જીવનસાગરમાં નૈયાને ઝુકાવ્યા પછી અનેક ઉચ્ચ ગુણસમૃદ્ધિની માણસને જરૂર રહે છે. અને તે ન હોય તો એ આત્મશ્રદ્ધા જોઈ ખેસે છે અને નોંધિમત બની જાય છે. તેથી પ્રારંભથી જ જો અમુક અમુક ઉત્કૃષ્ટ ટેવો આપણે કેળવી હોય તો એ જીવનસફરમાં ભાથાની ગરજ સારી છે. આપણે અહીં એવી કેટલીક ઉત્કૃષ્ટ ટેવોનો વિચાર કરીએ ને તેને અપનાવવા પ્રયત્ન કરીએ.

મુલતવી રાખવાની ટેવનો આપણે ત્યાગ કરવો જોઈએ. દાખલા તરીકે 'ગણિલનો વિષય સાવ નીરસ ને અધરો છે. સંસ્કૃતમાં કંટાળો આવે છે. ચાલો હવે કાલ કરશું.' ઘણામાં આ બાબતની ટેવ ખૂબ જડ ધાલી ગયેલી આપણે જોઈએ છીએ. નાનાં-નાનાં કાર્યો

પણ જલદી ને તરારથી પત્તાવી દેવાની આપણે ટેવ પાડવી જોઈએ

બીજી આપણને સોપવામા આવેલ, અથવા આપણે સ્વેચ્છાથી કરતા હોઈએ, કે કરવું પડતું હોય એવું પ્રત્યેક કાર્ય આપણે તેમા આપણું હૃદય મૂકીને, જાગૃતિ-પૂર્વક ને જેમ અને તેમ સુઘમા સુઘર કરવાના હેતુથી જ કરવું જોઈએ. કોઈ પણ કામ આવ્યું એટલે વેંક ઉતારવી કે તેનો ઉલાળિયો કરવો ઉચિત નથી જિંદગીમા સફળ ને અસફળ માણસો વચ્ચે ઘણીવાર આ જ ફેર હોય છે એકે આ ટેવ વિકસાવી હોય છે એ પ્રત્યેક કાર્ય પોતાનું દિલ રેડીને, ઝસ લઈને અને કર્તવ્યનિશ્ચય કરે છે તેથી તેને આ કાર્યનો ભાર લાગતો નથી કે કટાણો આવતો નથી જ્યારે બીજો નીચસતાથી, વેઠ ઉતારે છે ને તેના કાર્ય માટે હંમેશા બીજાના મનમા અસતોષ ને કચવાટ જ હોય છે

માત્ર આ બે જ ટેવો કેળવે અને બીજી ઘણી ટેવો આપમેળે ઉમેરશે આ ઉપગત પણ કેટલીક ટેવો કેળવવા જોઈ છે જેમકે કોઈને છોક્ર દેમા પ્રત્યે તિરસ્કાર, કોઈનો ગેરલાલ ન હેવાની વૃત્તિ, બીજાઓ માટે આદરવૃત્તિ, આપણી ધારણા વિરુદ્ધ વસ્તુ બંધ * છે છતાં મિલજ ન સુમાવવાની ટેવ, સુશીલ સ્વભાવ, આનંદ ને મજાની વૃત્તિ, સમયસૂચકતા, આત્મનિર્ણય, કર્તવ્ય ને જવાબદારી પ્રત્યે ઉચ્ચ આદરવૃત્તિ, ખત, સંકટોની વચ્ચે પણ મહત્વા ગહેવાની ટેવ, પોતાથી બનતું કરવાની ટેવ, ધ્યેયાનશા, તટસ્થતા, અજાતાનુગતકતા વગેરે

આ ઉપગત અભ્યાસની સુઘટ કમળજ પદ્ધતિ, વ્યવસ્થિત ગહેવાની ટેવ, દીર્ઘદષ્ટિ, આગળ વિચાર કરવાની ને પગિણામે વિચારવાની ટેવ, પ્રત્યેક પ્રશ્નની બે ને બાજુ તપાસવાની ટેવ, એકદમ નિરાકરણ પગ આવતા

પહેલા સમતોષપણે પ્રશ્નોના વિચાર ને જીણાસો કરવાની તથા તેને વિશે પૂછવાની ટેવ, નવા વિચારોને આવકારવાની ઉદાગતા, હાસ્ય, હામ કરવામા માનસિક તત્પરતા ને સ્ફુર્તિ વગેરે ગુણસમૃદ્ધિ વધારવા પ્રત્યેક માણસે નેકદિલ પ્રયત્ન કરવો વટે

*
રુચિ અને અરુચિ કવિ કાલિદાસે કહ્યું છે કે 'મિત્રલચિહ્નં લોક' ।

પ્રત્યેક માનવને અમુક વિષય પગતે રુચિ અને અમુક વિષય પગતે અરુચિ હોય છે અને આ રુચિ-અરુચિ વ્યક્તિના વર્તન ઉપર અસર કરે છે પણ તેના કારણ માટે આપણે વ્યક્તિના ભૂતકાલીન અનુભવો તરફ જ દષ્ટિ દોડાવવી પડશે આનું હું શાસ્ત્રીય અન્વેષણ કરવા નંથી માગતો, પણ તેનો સિદ્ધાંત તદન સરળ છે કોઈ વ્યક્તિને અમુક વ્યક્તિ કે અમુક વસ્તુ આપેઆપ નમવા માટે છે જો તે વ્યક્તિ કે વસ્તુ સાથે કોઈ સુખદ સ્મૃતિ-સંબંધ્ય છે જોડાયું હોય તો ને જો તેની સાથે દુખદ સ્મૃતિ જોડાયેલી હોય તો એ વસ્તુ-વ્યક્તિ પ્રત્યે તેને આલુભો અને અરુચિ થવા લાગે છે

આપણે થોડાક ઉદાહરણો જોઈએ 'એક યુવક અને યુવતી ખૂબ જ પ્રેમમા છે કોઈ ધન્ય દિવસે અતગની ઉર્મિમત દશામા બનેનો પ્રેમ ફળ્યો, ને એ વખતે જો યુવકની પ્રિયતમાએ આસમાની ગગન વચ્ચે પરિધાનું કપડું હોય તો પ્રેમનો સાક્ષાત્કાર એ સુંદર અનુભવની સ્મૃતિ બની ને એ પછી અ અનુભવ સાથેની બધી જ સહચારી વસ્તુઓ સુખદ સ્મૃતિ જગૌંડતારી બની ગઈ છે ને એ આસમાની ગગન જાદગીસગ તેને માનીતો રગ બની જવાનો' મૃગ અનુભવ ભૂલાઈ ગયા પછી પણ આ રગ પ્રત્યેની તેની અભિરુચિ તો શાશ્વત જ રહેવાની । ઘણીવાર માણસે અમુક ગગવાળા મકાનમાં પોતાના

મધુરતમ દિવસો ગાઝયા હોય છે. ને એ રંગ પછી તેનો પ્રિયતમ રંગ બની જાય છે. આતું જ પોતાના પ્રિય યુધ્ધ, પ્રિય સંગીત કે મધુર ગીત માટે કહી શકાય.

ઘણીવાર આપણે માણસોને પોતાનાં રસરસિ વિષે ચર્ચા કરતા સાંભળીએ છીએ. કેટલીકવાર ચર્ચામાં તેઓ ઉગ્ર પણ બની જાય છે. કાઠિયાવાડના બે માણસો મુંબઈ વિષે ચર્ચા કરવા માટે તો તેમાં એક માણસ મુંબઈ, તેની હવા, તેના રસ્તા, તેનાં મકાન, ત્યાંના માણસો વગેરે બધાની પ્રશંસા કરે છે. બ્યારે બીજો મુંબઈની પ્રત્યેક વસ્તુને રાતોપીળો બની ત્રણોડવા માટે છે. પણ કોઈ મુંબઈને વખાણે કે વખોડે તેમાં દસમાંથી નવનું કારણ તેને ત્યાં સુખદ કે દુઃખદ કે અનુભવ થયો હોય છે તે જ હોય છે.

આપણામાં ઘણા આવા તર્કરહિત ગ્રહો કે પૂર્વગ્રહોથી ભરેલા હોય છે તેનું કારણ પણ આ સુખદુઃખની સ્મૃતિ કે અનુભવ જ હોય છે. ને તેથી ઘણીવાર આપણે, અમુક વ્યક્તિના અનુભવ ઉપરથી આખી સમહિતું મૂલ્યાંકન કરવા બેસી જઈએ છીએ. દેશની એકાદ વ્યક્તિના અમુક પ્રકારના અનુભવથી સમગ્ર દેશને આપણે ગાળ દઈ બેસીએ છીએ. એક જ વ્યક્તિના કંટા અનુભવથી આખી દુનિયા ઉપર આપણે શાપ વરસાવવા લાગીએ છીએ. આમ આપણું સમગ્ર માનસતંત્ર ગ્રહો ને પૂર્વગ્રહોથી ભરેલું હોય છે. ને આ ગ્રહો ને પૂર્વગ્રહો પાછળ વ્યક્તિની ભૂતકાલીન સુખદુઃખની સ્મૃતિ સંગ્રહાયેલ પડી હોય છે. આપણા પ્રાચીન ઋષિ-મુનિઓએ ‘મન’ને ખૂબ જ મહત્ત્વનું સ્થાન આપ્યું છે. કારણ ‘મન એવં સતુલ્લાખાં કારણં વંચ્યોક્ત્યોઃ’ મન જ માનવનાં બંધન અને મુક્તિનું કારણ

છે. અંગ્રેજીમાં પણ કહ્યું છે કે મન જ સ્વર્ગનું નરક બનાવે છે, અને નરકનું સ્વર્ગ બનાવે છે. ગીતામાં પણ શ્રીકૃષ્ણે ‘વાયો-સ્વિસુવુક્ષમ્’ એવા ‘આ મનનો જ નિગ્રહ કરવાનો સદુપદેશ અર્જુનને આપ્યો છે.

આધુનિક વિજ્ઞાન પણ ધીમેધીમે આ જટિલ પ્રશ્નની પાછળ મંડ્યું છે અને મનો-વિજ્ઞાનવિષયક આશ્ચર્યકારક પ્રગતિ સાધી છે એમ સાનંદ નોંધી શકાય. માનવની પ્રત્યેક પ્રક્રિયા પાછળ, તેના બહારથી ચૂઠ લાગતા વર્તન અને કાર્ય પાછળ પણ આ મનની જ સૃષ્ટિ કે વિકૃતિ હોય છે. તેથી જ આ એક મનને જ બાંધ્યું હોય તો ‘ક્ષેત્ર ક્ષેત્રે સર્વં વિજ્ઞાતં ભવતિ’ એકને બાંધવાથી બધું જ બાંધી શકાય એમ આધુનિક મનો-વિજ્ઞાનિકોને પ્રતીત થયું છે.

આપણે અહીં મર્યાદિત ક્ષેત્રમર્યાદામાં મનોવિજ્ઞાનનું આણુંઆણું અવલોકન કરી લીધું. ને એ અવલોકનને પરિણામે આપણે પણ આપણા આ મનની અતુલ શક્તિઓ પારખી લઈએ, તેના પેટાળમાંના કિમતી ઉચ્ચ ગુણરત્નો પ્રકાશમાં લાવીએ, અને માનસિક ઉન્નતિ સાધી સમાજમાં સંપ, સહકાર, પ્રેમ અને સંવાદિતાનું સાત્ત્વરથી રચવામાં સહાયક બનીએ.*

* સંદર્ભ ગ્રંથોઃ મુખ્ય આધાર: Psychology for every Man (and Woman) by A. E. Mander.

ઈતર: Character and conduct of life: by William Mc. Dougal; Psychology of Every Day life: by James Drever; Practical Psychology: by Karl S. Bernhardt; Heredity in mental traits: by Sengupta.

આંખડી અમૃતભરી

શ્રી. જગદીશ પરમાર

સ રોકારી અને સમજી સ્ત્રીપુરુષના લગ્નજનના પલ્લ
આરુઠ વિસ્તાર નથી છે. પતિ-પત્ની બંનેની દિશા
પૂર્વ-પશ્ચિમની કે ઉત્તર-દક્ષિણની નથીયે છે એક
સાથે, એક વાલે બંને જીવન ધનકંઠ બંધાવે નથી
સીધી રીતે ચક્રાવેલા કેમેરાથી જીવનનું દ્રશ્ય
ન્યારે અરપણ કે ઝાંખુ લાગે છે ત્યારે એનો દરિ-
દાસ બદલવાનો તર રહે છે કાણ એ બદલે છે

એ મહત્વનું નથી, પણ તે પણ અપાયેલો જીવનસાક્ષી રંગ કંઠેલો પ્રેરક, મધુર અને મોહક લાગે
છે તે આ વાર્તા ખૂબીથી બતાવે છે

૭ સ પૂરો થયો અને હાજર ગ્રહેલ સૌ સ્ત્રી-
પુરુષો ચારુલતાના જ ક અને હલકા ઉપર

આફરીન થઈ ગયા એક તે ખૂણિમા-
ની રાત, ઘટ્ટ વૃદ્ધાથી વેગાયેલો વિશાળ ખાગ,
ફૂલે ફૂલ અને પાને પાનમાંથી વહી આવતી
લુગધ અને ધગર ગાવા મન થાય એવો
સરકારી સમુદાય ! ચારુએ તૃપ્તિ થાય ત્યા-
સુધી ગાયુ તેમા ય 'આંખડી અમૃતભરી'
પળો. રાસ પૂરો થયો ત્યારે ચારુના કઠની
બહુભરી અસર નીચે હાજર રહેલા સૌ એક-
બીજાના નયનોમા અમૃત ગોધવ લાગ્યા હતા

થાકેલી ચાર પ્રથમકે વરચેથી માડમાડ
ગસ્તો કરી શકી તેના પતિ દેલાસનાથ પાસે
આવી ત્યારે ચારુના શ્રમિત ચહેરા ઉપર
આત્મસંતોષની અલકા હતી મળેલા બહુમાન-
નું ગૌરવ પણ હતું અને દેલાસનાથના જે
મીઠા શબ્દો તેના આનંદમા વિશેષ વધારો
કરશે એ આશા હતી ચારુએ જ્યુ કે
દેલાસનાથ તે કોઈ જીવંત સાથે જાકીર
ચર્ચામા પડ્યા હતા ચારુનું સાન્નિધ્ય સમ-
જવ પ્રતી બ એક મજર તેના તરફ નાખી
અને વિશેષ દે ઉત્સાહ બતાવ્યો તબર એ
એમની ચર્ચામા હોડા હિતરી ગય

પતિના નિરપૃહીવર્તીવથી ચારુ પ્રથમા-
નુપ્યા હૃદયને આવાત થયો તેનું ગૌરવ
જવનુ તેને હવે ત્યા હોણુ ગ્રહેણુ, પતિની
મન હાય ખનીને, અથે અ લાગુ

'ત્યારે હું બહિ ? ઘર સુધીનો સગાથ-
છે' ચારુએ પૂછ્યું

'હ, બાળો પણ સુધીય ક્યા ?'

સુધીય-તે બેઠોના નાનો કુમાર-નજીકમા
જ પુબો એકઠા કરી ગુલછડી ખનાવતો
હતો ચરુ સુધીયને લઈ ઉતાવળમા રાષ-
ભની ચાલી ગઈ દેલાસનાથની કઠોરતા
એ બાણતી હતી છતા તેનો ગાસ ન્યારે
સૌએ વખાણ્યો ત્યારે દેલાસનાથ પણ ધન્ય-
વાદનો-મશ્વરો આપ્યો એકાદ શબ્દ કહેશે એ
આશા ચારુના હૃદયમા હોઠેહોઠે હતી, એ
ફળી નહી તેને દેલાસનાથ સાવ કડા અને
શુદ્ધ લગ્યા સ્ત્રી પોતાની કલાણે એકાદ
સ્વરૂપ જનતા સમક્ષ મૂકે છે અને તેની ધારી
અસર ઉપજવવામા નિષ્ફળ બને છે, ત્યારે
તે વધુ પ્રયત્નશીલ થવાને બદલે ઘાણીવા
ચાલિત બને છે એ નખાઈ ચારુમા હતી
દેલાસનાથ પ્રત્યે તેને તિરસ્કાર લૂલ્યો આજે
રમ્તે એસુધીર સાથે એક શબ્દપણ બોલી નહી

નાના સુધીરને માતાનું મૌન અસહ
થઈ થક્યુ તેણે રસ્તામા બેતણવાર પૂછ્યું
'બા ! તું કેમ બોલતી નથી ?'

પણ ચારુ એના પોતાના રાષની અસર
નીચે હતી

દેલાસનાથ સ્વભાવથી જ નિરપૃહી હતો
તેને તેની પોતાની અતઃ ધૂન હતી એ
એક કામમા હોડા હિતરે પછી એ કોઈનો

રહેતો નહીં. તેનું જીવન એવી પાકી ભૂમિકા ઉપર રચાયું હતું કે ક્ષણિક આદોલન તેને સ્પર્શી શકતું નહીં. એ બધાને એકલોઅદ્વલો લાગતો. કોઈ તેની અંદર પડેલા સાચા માલેની પ્રતિતિ પામતું નહીં. ઉપરથી ઉર્જા અને રસહીન લાગતા તેના જીવનથી ચારુ કંઠાળી હતી, થાકી હતી. તેના સહવાસ ચારુને હવે બોબરૂપ લાગતો હતો. સહિયારા જીવનમાંથી મળથી બોઈતી હૂંફ ચારુને મળતી નહોતી. દસ વર્ષનું સંસારી જીવન જીવ્યા બાદ ચારુને ખાતરી થવા લાગી હતી કે એ પોતે પછી હંમણાંહંમણાં સમયસર નહીં એતે તો પોતાનામાં રહેલી ઉભા પણુ શુભાવી ખેસશે. ઘર આવતાં માંદીકરો અંદર ગયાં.

ચારુના સ્વમાની સ્વલાવને આઘાત લાગ્યો હતો. સુધીર સાથમાં ન હોત તો રોષને હળવો કરવા એ રકત પણુ ખરી. તેણે મૂળા-મૂળા પથારી કરી અને સુધીરને સાથમાં લઈ સ્ત્રી.

‘ખા !’ સુધીર ભારેખમ વાતાવરણમાં ગભરાતો હતો.

ચારુએ સુધીર તરફ બેઠું.

‘તમે સરસ ગાયું.’ સુધીરે સ્વાભાવિક રીતે વાત કરી.

તેના હૃદયમાં વોળાતી ‘માતનો પડવો’ સુધીરના પ્રશ્નમાંથી ઊઠતો હતો એટલે એ જરા સ્વસ્થ થઈ અને કહ્યું :

‘એમ ?’

‘તમે ગાતાં ત્યાં ત્યારે હું મારા ખાપુજ પાસે બેસી સાંભળતો હતો. તમે એવું સરસ ગાયું....’

‘પણ તને ગમ્યું ?’ દેલાસનાથને ગમ્યું કે નહીં એ ચારુ પૂછી ન શકી.

‘હા, કેમ ન ગમે ?... સૌને ગમે એવું મળતું તમે ગાયું.’

સૌમાં દેલાસનાથનો સમાવેશ હતો ?

ચારુ નક્કી ન કરી શકી. તેણે સ્નેહથી સુધીરને પડખામાં લીધા અને તેના શરીર ઉપર હાથ ફેરવવા લાગી. ઘડી પહેલાંની સ્ત્રી માળની. માના હૈયા નીચે સૂતેલા વાત્સલ્યનું ગરણુ વહેવાં લાગ્યાં. સુધીર એનું પાન કરતો ચારુના હૃદય સાથે જડાઈ ગયો. માદીકરો આ સાચાં શુખનાં અમી પીતાં એમ ને એમ સૂતાં રહ્યાં.

ગોડી રાતે દેલાસનાથ આવ્યો. ચારુને બગતી બોઈ તેણે કહ્યું :

‘હું કાલે દુષ્કાળગ્રસ્ત લાગમાં જવાનો છું. ક્યારે આવીશ તે નક્કી નથી. ત્યાં પરિસ્થિતિ લયંકર છે.’

અને એ લયંકર પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ કરતો કરતો ઊંઘી ગયો. ચારુ કંઈ બોલી નહીં.

સવારે દેલાસનાથ બોલ્યો ત્યારે ચારુ ઊંઘતી હતી. નિત્યક્રમ પતાવી તેણે દૂધ ગરમ કર્યું અને ચારુને જગાડી. ‘મૂળામૂળા ચારુએ તેને જવાના કાર્યમાં મદદ કરી. દુષ્કાળની વિષમતાના ખ્યાલમાં હુમલો દેલાસનાથ જતાં જતાં પણ કંઈ રસભર્યું બોલ્યો નહીં કે જેના સ્મરણે ચારુની એકલતા સહાળે. કોઈ મીઠું અડપણું પણ કહ્યું નહીં કે જેની યાદ એકલતામાં મીઠાશ પૂરે. ઊંઘતા સુધીર તરફ તેણે જરાક બેઠું અને એ અડપથી જતો રહ્યો. ચારુએ ભારે શ્વાસ નીચા મૂક્યો.

દુષ્કાળગ્રસ્ત વિસ્તારમાં દેલાસનાથ બને એટલી અડપ પહોંચ્યો. ત્યાંની પરિસ્થિતિ કલ્પી હતી તેથી પણુ વિશેષ લયંકર હતી. એક ટીપું પાણી આ વર્ષે ધરતીને મળ્યું નહોતું. ભેંકાર લાગે એવી જમીન ક્યાંય સુધી ખાઉંખાઉં કરતી પડી હતી. વૃક્ષો ઉપર સમ ખાવાય એકાદ લીલું પાન નહોતું. મીઠા નિર્મળાં જળને બદલે માત્ર કાંકરા બોળામાં લઈ નદી નિરાધાર પડી હતી. ચારે કોર

હેવા કંપાની મૂકે એવી લય કંઠ બીજાનુંતા
ગરજ રહી હતી

એક પછી એક ગામે વટાવતો ટૅલાસ-
નાથ આગળ વધ્યો વસતીવાળા પ્રદેશમાં
મનુષ્ય કંટાળી ગયા, સમડી અને કાગડા
વધુ હતા જ્યાંત્યા, મરેલ ઢેરના હાડ-
પિન્દર પડ્યા હતા સડેલ માસની દુર્ગંધથી
માથુ ફાટી જતુ હતુ અગ કોતરડીને ઊંડા
હોય તેવા સામેના કુંગર પિશાચ રૂપ ધરી
રહ્યા હતા

એ રાહતકેન્દ્રમાં પહોંચ્યો ત્યારે ત્યાંની
સ્થિતિ વિચિત્ર હતી દુકાનિયાનો કોઈ પાર
નહોતો ઢેર અર્ધ મરેલ ઝાલતમા કયાય
કયાયથી ખે ચાઈ ત્યાં આવ્યા હતા પાણીની
પૂરી અજવડ નહોતી કૂવાના જળ ઊંડા
કોતરી ગયા હતા ઘાસનો સત્રંડ પૂરતો
નહોતો અનાજ એણે હતુ અને વધારે
જાથે દુગ્ધમાં આવે તેની શક્યતા નહોતી
દુકાનિયાને કામ આપવાની યેજના અધૂરી
હતી. માનવ અને પશુનો પ્રવાહ અવિરત
હતો કાર્યકર્તાઓ મુશ્કેલી ગયા હતા

ઠેલાસનાથે પ્રથમ તો અહીંની રજેજી
સાચી માહિતી સરકારને આપી ઘાસ અને
અનાજની તાત્કાલિક વધુ મદદ માગી, પાણી
માટે શેજના ઘડી, દુકાનિયા માટે કામ નક્કી
કર્યું, અને સાથીદારોમાં ઉત્સાહ રેડ્યો પોતે
હૃદય મળખૂત કર્યું અને પ્રકૃતિના કારમાં
ઠાપમાંથી જીવમાત્રને બચાવવા તેણે મરણિયો
પ્રયાસ આદર્યો રાત અને દિવસના બેઠ
જોયા સિવાય ઠેલાસનાથે કામ કરવા માથુ
આરામની ક્ષણ વિચારી નહી કૂરહાથ
પ્રસારી સૌને સગળી જવા તૈયાર થયેલ
દુકાનની કાકિના સામે મનુષ્યચત્વની ગ્રહા-
જ્યોત જલાવી એ કામે લાગ્યો તેમાં એ
એકરસ થયો, એકાગ્ર થયો, રવજાતને ભૂલી
ગયો, ચારુને ભૂલી ગયો, સુધીગનેય ભૂલી ગયો

ઠેલાસનાથના જવાથી ચારને ખાસ દુઃખ
ન થયુ તેને લાગ્યુ કે એ હવે પોતાના પ્રિય
વિષયો-રાસ, ગળ્યા વગેરેમાં બધુ પ્રગતિ
કરી શકશે ચારુ ઘેર રહી ઠેલાસનાથને નિય-
મિત પત્ર લખતી. ઠેલાસનાથ ત્યાં કંઈ રીતે
જીવન વિતાવે છે એ બાણવાની તેના પત્રમાં
કવચિત જ છગ્ગા વ્યક્ત થતી તેની પોતાની
મૃત્તિના અહેવાલથી સગપૂર કાગળ લખતી.
કેટલા સમાર ભોમાં તેણે હ જરી આપી, તેને
કયો કાર્યક્રમ વધુ વખણાયો, તેના કેટલા
ગીતોની રેકર્ડ કોતરી અને કયા કયા સામ-
યિકમાં તેના વિષે નોંધ થઈ એ બધું તે
લખતી. અલબત્ત, એ પોતાની કોજળી પાશુ
જ પત્રમાં લખતી પણ એક પ્રસંગ એવો
ખન્યો કે તેના વિષે કેમ લખતુ તેની તેને
ખરખર મૂઝવણ થઈ

સીવિકાસશૃંઘળના આશ્રયે થોભાયેલ સમા-
રણમાં તેણે પણ ગાયું હતું હમેશની રીતે,
છટાથી, મુક્તકંઠે, લાલિત્યની સરિતા પહોળીને
સાલળનારાઓના હૈયા ટોલી શક્યા હતા

‘આ ચાય છે એ બહેન કોણ?’ એક
ખુણામાં ખેસીને સાલળતા કોઈ એ પૂછ્યું

પૂછનાર તરફ કેટલાક આશ્ચર્ય અને
તિરસ્કાંધો જોઈ ગયા

‘તમે કંઈ દુનિયામાં વસો છો?’ એક
વંંગ કંઈ

‘કેમ લાઈ! ગુજરાતમાં રહું છું’ નવી
વ્યક્તિએ નમ્રતાથી કહ્યું

‘તો ચારસતાને ઓળખતા નથી? એનો
કંઠરવર તો દરેક ગુજરાતીના ઘરમાં ગુજે છે’

‘એમ!’ એટલું કહી પૂછનાર ચૂપ રહ્યો
સમારણના અ તે ચારસતાનાં ગીતોના
એક ભક્તે ચારને જઈને કંઈ પૂછુ ખરું

‘ખેલા દૂર ઊંડા છે તે શૃંંગર્ય જોયા ?
દૂકી પોતડી પહેરેલા અને લિસ્ટક જેવા ?’

ચારુએ આજ સુધી જે અહંભાવની આશા-
ધના કરી હતી તે સમજાયું.

‘ખાપુઈ! તમારું શરીર તમે છે, તાવ
અસ્ત્રો છે?’ સુધીરને પ્રશ્ન સાંભળાયો.

દૂધ લઈ ચારુ કૈલાસનાથ તરફ દોડી.

‘શું કહ્યું સુધીર, તાવ છે?’

દૂધ ખાણમાં મૂકી ચારુએ કૈલાસનાથનો
હાથ પકડી લીધો. સંકેતથી લીધેલા સ્નેહનાં
બંધનો ઢીલાં પડ્યાં હતાં. સ્નેહની ચેતન-
વંતી ચમક ચાલના અંગેઓમાં ચમકી
ઊઠી હતી.

કૈલાસનાથ ત્રણ પરિવર્તન પ્રેમથી ભેઈ
રહ્યો. ચારુની આંખમાં શાંતિદાયક અમૃત
ચમકતું હતું.

‘ચારુ! હું ગમે ત્યારે તે પેલો કંટો
રાસ ગાયો હોતો?’

‘આંખડી અમૃતસરી.’ સુધીર વચ્ચે
બોલી બિંબો.

પતિએ પત્નીની આંખો તરફ એકાગ્ર
રીતે ભેઈ કહ્યું: ‘એ સાચું છે.’

ચારુ શરમિંદી બની. આવી મીઠી વાત
તેણે તેના સહજવનનગમ કદી સાંભળી નહોતી.

★

સાબરમની જેવની આ વાત છે.

૧૬૪૨ની ઘડત વખતે જ વર્જના પણ સાબરમી ડેરીઓમાંના એ એક હતો. ક, વર્જ કરતાં જ
વર્જના કેસોએ બીજી મુખ-સજવડો કપરાંત સાથે અને વધારે પ્રમાણમાં પ્રેશક અપાતો. એમને એના
ટવ કે પાંતે જમી રહે પછી વધેલું ઘરેલું તહેનાવમાં રહેવા વોડરને સોંપી દે.

એક દિવસ વોડર બહારથી. નવા આવેલા વોડરને આ પ્રમાણે આપવામાં આવ્યું, ત્યારે પહેલે
દિવસે એ બાઈથી નહિ, મૂંઝવણો કામ કરી આવેલા ગયા.

બેત્રણ દિવસ પછી પેલા બાઈએ કરડાકીથી પૂછ્યું:

‘કેમ અસ્ત્રા, અહીં તમે મળે છે તો મેં કરડાકી રાખી છે?’

‘શું સાહેબ? શેની?’ નવરાથી વોડરે પ્રશ્ન પૂછ્યો.

‘મા કૂક, આ કેક, બિસ્કીટ ને આ કેનાં કેમ રહેવા દે છે; નથી ભાવતાં?’

‘હું એને તમારા બહુજને લઈને શું કરું? મારા હિરસાનો ફોટો અને આથી વધુ વહાલો છે?’

‘સાથી?’

‘તમે આ વસ્તુઓ અમને સમાન ગણી, નથી આપતા, કપહાર કરવા માટે આપો છો? અમે
તમારું કામ સાચું કીધે માટે નો છો!’

અર્થપૂર્ણ દેખીને ભેઈ રહેતા એ વર્જના ડેરી તરફ ભેઈને પછી ઉમેર્યું: ‘તમે અમને સમાન ગણતા
હો તો આપું એકું આપો? તમારાથી કેટલું ખવાશે અને નહિ ખવાય તેની તમને ખબર શું ન પડી
રહે? અમારે માટે લુકું જ કાઢી રાખી પછી ભેઈએ તેટલું ન લેા? માફ કરજો, સાહેબ, કાલથી હું
એ લુકું માટે આવવાનો નથી.’

તે વોડર-કેરી તો ગયા, પણ એના ‘સાહેબ’ માટે નવું તત્ત્વજ્ઞાન મૂકતો ગયા.

✱

અધ્યમ વર્જ અધ્યમ વર્જની જે જૂમ આવી રહી છે એ મધ્યમ વર્જ છે શું? મારી સાદી સમજ
પ્રમાણે એની સીધી વ્યાખ્યા આ છે: બલમહેનતને આધારે નહિ, પરંતુ રૂપિયાને આધારે જીવવાનો
જો પ્રયત્ન કરે એનું નામ મધ્યમવર્જ. હાથ-પગ દલાવ્યા વિના જીવવાની વ્યવસ્થા કરે તે મધ્યમ
વર્જ; પણ ગરીબોમાં અને મોટું પૈસાદારને ત્યાં એનું નામ મધ્યમ વર્જ; આવક ગરીબની અને નકલ
શીમતની એનું નામ મધ્યમ વર્જ; એક કમાય અને ધનનાં બીજાં જગ્યાં એના પર અધાર રાખીને જીવે
એનું નામ મધ્યમ વર્જ!

આમ થી રીતે ચાલશે?

રવિશંકર મહારાજ

ઝાંઝવાનાં જળ

ડૉ. અમૃતલાલ હ. પટેલ

દી પામેય, દી દી એમ એન્ડ એય વાય (ગ્રજેન્ડ)

જીવન પવિત્રતાના જીવન આજે સુખી નથી ? કૌટુંબિક જીવનના જળમા મચા દે યુગ્યની પવિત્રતા મળવી જોઈએ તેન બદલે એ ઝાંઝવાના જળ શાયી બની રહ્યા છે ? એ રોગ ને તેનું નિદાન લેખકે અહીં રચ્યું છે

શૃંગલ તો મહિર છે એ જીવ્ય મનોભાવ મહિર-મા પ્રવેશતા હિંદુને, મઝિહમા નમાઝ પઠતા મુસ્લિમને, દે દેવળમા ઈશુસ્તવન કરતા ખ્રિસ્તીને યથા જોઈએ, હિંદુની તેજ શાંતિના દર્શન માનવીને પોતાના ધર્મના કબજામા દાખલ થતા થવા જોઈએ, પણ હયા છે આજે એ ? શૃંગલયાત્રમા પોતાના જ જીવનસાથીથી અસતીય થાને ? શા માટે આપણા

માર્ગિક પ્રશ્નોના અભ્યાસીઓ અત્યારે એક મોટા કાયડાની વિમાનભ્રમણા પડી ગયા છે આ કાયડો તે હિંદુ સમાજમા શૃંગલવનની દિન ૫૦ દિન થતી અવદશાને છે આપણા દેશમા અત્યારે આદર્શ શૃંગલવન જેવું કાંઈ જ દેખાતું નથી અત્યાર સુધી આપણું શૃંગલવન જે સ્નેહ, અને જવાબદારીના બલનોથી ટકી ગયું હતું તે હવે ઘણી અગતિએ પહોંચ્યું છે અત્યારે આપણા દેશના યુવક-યુવતીઓ, મિત્રેમા ન નાટકોની રમિયા બતાવતા અશક્ય આજીવની તથા આ પ્રિનક કલમજીવન અને જાહેરગણતંત્રમા છપાતા રામાચક્ર ચિત્રોની અપગથી, કાંઈ અશક્ય, ઝાંઝવાના જીવન જીવન જીવનના યતન કરી ગયા છે ઉપર જણાવેલા આકર્ષક પણ અશક્ય વાતાવરણમા ઊછરતી યુવાન પ્રજા, કૃત્રિમ જીવન અને કૃત્રિમ સુદૃઢતા પાછળ ગાડી બાંધી છે, કહેવાતા પ્રેમના આકર્ષક પણ વિનાશકારક વાતાવરણમા અપહાર્થ ગઈ છે મિત્રેમા અને નાટકોની સહિમા ચિતરાતા અશક્ય શૃંગલવનની શોધ આધુનિક યુવક પોતાના ખાનગી અને માલ શૃંગલમા કરી રહ્યો છે અને મિત્રેમાની સહિમા પ્રેમને આદર્શ પોતાના શૃંગલવનમા મેળવવા ફેગટના ફાફા મારી ગયો છે મિત્રેમામા બોલેલી, મેઈક-અપ

કરેલી, મૂલ્યવાન સુદૃઢ વસ્ત્રો પહેરેલી એ ઉલ્લી જીવન મુજબ વાળ ઓળેલી નાચિકાની માથે જમાડે તે પોતાની માઢી અને ધરમજી પાનીની ગળામાડી કરે છે ત્યારે તેને નિરાશા ઉત્પન્ન વાય છે એ પોતાની પત્ની પિત્રેમાની નડી જેના સૌન્દર્યવાળી અને હાવલાવવાળી હોય તેના સ્વપ્ના સેવે છે અત્યાર સુધી પગત્રતામા સખડતા અને આર્થિક તેમ જ નામાર્ગિક અધોગતિએ પહોંચેલા દેશની શૃંગલવનની કઠણાઈએ અને ફગજની ગભીરતાનું આપણી યુવાન મજાને લાગ નથી વાસ્તવિક શૃંગલવનના અનુભવથી તેને નિગ્રાશ માપડે છે

પરિણીત જીવનમા તેને મિત્રેમામા દેખાતા પ્રેમ, સુદૃઢતા અને રૂપ મળતા નથી આમ જનતાના શૃંગલવનમા તો કુટુંબના અટપટા પ્રશ્ન, અયુક્ત કુટુંબની પરિત્રતા અને હાડમાગી, કુટુંબનું પાલનપોષણ કરવાની જવાબદારી, સખત કામ અને સ્વાર્થત્યાગનું વાત્સરણ હોય છે આવા વાતાવરણમા જ્યારે તેને ગેહુ પડે છે, ત્યારે તે ગભરાય છે, નિગ્રાશ બને છે અને લગ્નના પવિત્ર બંધનો તોડી, પવિત્ર અને સાવનુમય શૃંગલવનને ઠાકર મારી, તે બહારની દુનિયામા સુખ શોધવા નીકળી પડે છે અને પ્રેમજાતના જીવન જીવે છે મધ્યમ કુટુંબમાં રહેતી,

સવારમાં વહેલી ઊઠી, જલદી સ્નાન કરી રસોઈ અને ઘરકામ કરતી, બાળબચ્ચાને સંભાળનાર સ્ત્રીને થોતે કહે છે તેને કામને ત્યાગ કરી સુંદર કપડાં અને આભૂષણો પહેરેલા માટે તથા મેઈક-અપ કરવા માટેના સમય ગળતો નથી, કદાચ સમય મળે તો પણ તેવા કામ કરવાને તે ટેવાયલી નથી. અને આમ કરવામાં જ જીવનનું સાર્થક્ય છે તેમ તે માનતી પણ નથી. વળી જે વાતાવરણમાં તે રહે છે ત્યાં આવી જાતનું જીવન ગાળવું તેને માટે તદ્દન અશક્ય છે. આવા સંઘર્ષોમાં તે દરરોજ સવારે ચાના ટેબલ ઉપર પોતાના પતિને સિનેમાની નટીના જેવું દર્શન દર્શ શકતી નથી.

પશ્ચિમના વાતાવરણમાં ઊછરેલી અને સિનેમાની સૃષ્ટિમાં વિચરતી કેટલીક આધુનિક યુવતીઓ પણ પોતાના ભાવિ પતિ માટે શામાંયક અને અશક્ય સ્વપ્નાં સેવે છે. તેની દૃષ્ટિએ પતિ એટલે ટાપ્પટીપથી વાળ ઓળેલો, બડમૂઝો, અપ્રુટેડ કપડાં પહેરેલો, મોઢામાં ચાહુ સળગતી સિગારેટવાળો, "ચાપીચાપીને અડધી અંગ્રેજ અને અડધી માતૃભાષા બોલનારો, મોટરમાં ટહેલનારો, બંગલામાં રહેનારો, દરરોજ કલગમાં જનારો, ત્યાં જઈ મોટી રકમથી શ્રીજ કે રમી રમનારો, ને વગર સંકોચે હાથ પીનારો પુરુષ. હા, એટલું ખરું કે આ જાતની મનોદશા બધાં જ યુવક-યુવતીઓની નથી હોતી, પણ કેળવાયેલ ગણાતા મોટા ભાગની તો છે જ.

આપણા દેશમાં સ્ત્રી અને પુરુષ વચ્ચેની કેળવણીની અસમાનતા પણ આપણા ગૃહ-જીવનમાં અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. વધારે ભણેલા યુવાન સૌથી સંયોગવશાત્ અથવા નિરુપાયે પરણનાર એટલું ભણેલી યુવતી પોતાના પતિને સંતોષ આપી શકતી નથી,

તેમ જ પુરુષ આવી પત્નીથી સંતોષ પામી શકતો નથી.

ઝાંઝવાનાં જળ સમાન રોમાંચક પરિણીત જીવન ભોગવવાની હારછો રાખનાર પતિને જીવનમાં નિરાશા ઉત્પન્ન થાય છે, તેના મનમાં ઉદ્વેગ ઉત્પન્ન થાય છે, તેને પોતાનું ગૃહ-જીવન શાપ સમાન લાગે છે. તે પોતાના મનને પ્રશ્ન પૂછે છે:

‘મારી પત્ની, સિનેમાની એમુક નટી જેવી સુંદર કેમ નથી? મેઈકઅપ કેમ કરતી નથી? સાદાં કપડાં કેમ પહેરે છે? તેનામાં સિનેમાની નાયિકાના હાવભાવ કેમ નથી? તેની જેમ છટાથી કેમ વાતચીત કરતી નથી?’ આવો યુવક, ધીરજ અને વિવેકશક્તિ વાપરી, આંવેશને ત્યાગી વિચાર કરે કે સિનેમાની સૃષ્ટિ તે ખરી દુનિયા છે કે ઝાંઝવાનાં જળ સમાન છે. તો તેને સાચો ખ્યાલ આવે. સિનેમાની સૃષ્ટિ તો જનસમાજને આકર્ષવા અને તે બહાને પૈસા કમાવા ખાતર જ રચાયેલી હોય છે. સિનેમાની સૃષ્ટિ બે ઘેરઘેર વસતી હોય તો પછી સિનેમા બેવા કાણુ જશે? બહેરખખર માટે ચીતરેલી રૂપસુંદરી બે ઘેરઘેર વસતી હોય તો તે બહેરખખર કાણુ બેશે? સિનેમામાં ખતાવતાં નાયક અને નાયિકા ચિત્રમાં દેખાય છે તેટલાં સુંદર હોતાં નથી. ચલચિત્રોમાં સુંદર દેખાય તેટલા ખાતર સિનેમામાં ભાગ લેનાર પાત્રોનાં મોઢાં અને શરીર ઉપર અનેક જાતનાં કૃત્રિમ સાધનોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

સિનેમાના નાયકના જેવા પતિ મેળવવાનાં સ્વપ્નાં સેવતી યુવતીને એટલો ખ્યાલ નથી આવતો કે સિનેમાનો નાયક તે જાતમાં ઘેરઘેર હસ્તી ધરાવતો ન હોય તેવી પુરુષ છે. તેનું ખરા સંસારમાં અસ્તિત્વ જ નથી. દરેક દેશનું ખરું જીવન તેના મધ્યમ અને ગરીબ વર્ગમાં જ દેખાય છે, રાત્રિઓ અને

લક્ષ્યાધિપતિઓના ઘરમાં નહિ મધ્યમ વર્ગના ઘર ચલાવનાર યુવક આજે દિવસ ઓફિસ, દુકાન કે મિત્રમાં ક્ષમ કરી યાકીને ઘેર આવે છે ત્યારે તેના મો ઉપર બિનેમાના નાયકની રોમાચકતા હોતી નથી તે તો જ અને નોકરીધવાની અનેક ઉપાધિઓમાં અટનાયેલો હોય છે તેને અક્કડ ઈન્જીનીયર કિ મતી કપડા પહેળવાની, ટાપરીપ કરી વાળ ઝોળવાની અને કાળજીપૂર્વક ફરેજ હબમત કરવાની હોશ હોતી નથી હોય તો તેની પાસે તેટલો સમય અને સાધનો હોતા નથી આવો યુવક જ્યારે સાજો યાકીને ઘેર આવે છે ત્યારે તે પત્ની તરફથી લાવમયો આવકાર માગે છે અને પત્નીએ હોશથી બનાવેલી આ કે કોફીના ખ્યાલાની તે આશા ગણે છે તેના વ્યવસ્થિત કપડા અને વીખગયેલા વાળ અને મોઢા ઉપરની મ્હાનતા જોઈને પત્નીને મેના પ્રત્યે મૃદુલા નહિ પણ પ્રેમની લાગણીઓ ઉત્પન્ન થવી જોઈએ ઘેર આવ્યા પછી આવા મધ્યમ વર્ગના પુરુષને ઘરની પણ અનેક ઉપાધિઓ વળગેલી હોય છે આ કાગલુસર આવા પુરુષને બિનેમાના નાયકના જેવું જીવન ગાળવાનું અથવા તેના જેવું વર્તન ગણવાનું ભાન પણ હોઈ શકે નહિ પુરુષનો કપડાનો આડબર અને ટાપરીપ ખરો પ્રેમ અને લાગણી ઉત્પન્ન કરી શકતા નથી ખરા પ્રેમનો અનુભવ તો મનુષ્યનું વર્તન, મીઠી ભાષા અને તેની લાગણીમાં જ વસે છે જૃહજીવન એટલે સામાન્યતા, કુદરતી વર્તન, ખરો પ્રેમ, સ્વાર્થ-ત્યાગ અને સહનશીલતા તેમાં અશક્ય કલ્પનાઓ, રોમાચ અને સ્વપ્નને સ્થાન નથી.

પ્રેમ અને અમેરિકામાં કેટલીક સ્ત્રીઓ મોઢા ઉપરની કચલીઓનો નાશ કરવા, મોઢા ઉપરની કુદરતી ખામીઓ દૂર કરવા અને સુદરતા વધારવા માટે રાત્રે સૂતા અગાઉ મોઢા ઉપર અનેક ગાતના મલમપટા લગાડે

છે, વાળમાં ચૂંચળા ઉત્પન્ન કરવા માટે તેમને દવાઓમાં શીજીવી કચકડા અને લોખંડના સળિયા સાથે વીટાળે છે આવા પ્રયોગો કરનાર સ્ત્રીઓને તેમના ચહેરા પર લાગેલી ઠીમ, ગંગ અને મલમપટા તથા તેમના માથામાં જોડાયેલા અનેક સળિયા સહિત કોઈ જુએ તો તેને માટે જરૂર ઘૂણા ઉત્પન્ન થાય.

જગતનું સર્વ સુખ પતિ અથવા પત્નીના સુદર ચહેરામાં જ આવી જાય છે તેવી માન્યતા ગણનાગ સ્ત્રીપુરુષોના જીવનના ઇતિહાસનો અને તેમની અતગત લાગણીને અનુભવનો કોઈ અવ્યાસ કરે તો તેને જરૂર ખજાર પડે કે જીવનનું સુખ નરી સુદરતામાં જ મમાયેલું નથી સુખ એવી વસ્તુ નથી કે જે એક જ ચીજ પ્રાપ્ત કરવાથી મળી શકે જગતમાં દુખીમાં દુખી જીવન ગાળનાર અને જિંદગીમાં કડવો અનુભવ ભોગવનાર કાતો સુદર સ્ત્રીના પતિઓ અથવા સુદર પતિની સ્ત્રીઓ જ હોય છે તેવો સમાજશાસ્ત્રના અભ્યાસીઓનો મત છે સુદરતાના અભિમાને આ જગતમાં હબરો દપતિઓનાં જીવન પાયમાલ અને દુખી કર્યો છે જે દેશોમાં છૂટાછેડા લેવાની સારી સુગવડો છે ત્યાં તો સુદરતાએ છૂટા-છેડાની સખ્યામાં ઘણો મોટો વધારો કર્યો છે; અમેરિકાની સિનેમાની નટીઓ કે જેઓ તેમની સુદરતા માટે મર્યાદા છે, તેમના અનેકવાર થયેલા છૂટાછેડા જગજહેર છે.

જગતમાં ખરી સુદરતા શું છે તે સમજવાને દરેક મનુષ્યે યત્ન કરવો જોઈએ. કુદરતે બહેલી ખરી સુદરતામાં અને કૃત્રિમ ઉપાયોની મદદથી મેળવાતી અકુદરતી ને અસ્થિર સુદરતામાં ઘણો જ તફાવત છે મેઈકઅપ કર્યો વગરના સ્ત્રી અને પુરુષના સાદા ચહેરામાં સુદરતા પારખવાનો કોઈ યત્ન કરે તો તેને ખરી સુદરતા શું છે તે જરૂર

જણાશે. વળી સૌંદર્ય સાથે સાથે પ્રેમ, લાગણી, સ્વાર્થત્યાગ, માણસાઈ, ક્ષમાવૃત્તિ અને સહનશીલતા ન હોય. તો તે સૌંદર્ય ઉપર સમાન અને છે.

‘પણ આનો અર્થ એવો થતો નથી કે ગૃહજીવનમાં સુંદરતા, મોહકતા અને મોજ-શોખને સ્થાન નથી; પરંતુ મનુષ્યે સાદાઈમાં સુંદરતા નિહાળવાની શક્તિ કેળવવી બેઈએ. વળી ગૃહજીવનનું ખર્ચ સુખ અને સંતોષ શાથી મળે છે તે શોધી કાઢવા ચત્ન કરવો બેઈએ.

જે કુટુંબમાં પતિ-પત્નીનો અરસપરસ નિઃસ્વાર્થ પ્રેમ અને એકબીજા પ્રત્યે લાગણી, લાવ અને માન હોય છે, જે ઘરમાં આત્મત્યાગ, સહનશીલતા અને કુટુંબવાત્સલ્ય હોય છે અને એકબીજાને ખાતર મરી ફીટવાની લાવના હોય છે ત્યાં ખર્ચ સૌંદર્ય, સાચું સુખ, સાચી શાંતિ અને અનુપમ સંતોષ અનુભવાય છે.

દક્ષિણ હિંદના એક વિદ્વાન લેખકે આપણા દેશના ગૃહજીવન માટે નીચેના શબ્દો ઉચ્ચાર્યા છે તે સદંતર ખરા છે :

‘આપણા દેશમાં ગૃહ નથી પણ છટ-ચૂતાની માળખાં છે. આપણા દેશમાં ગૃહિણી નથી પરંતુ ઘરનું કામ કરવાવાળી સ્ત્રીઓ છે. આ તો થઈ ગૃહ અને ગૃહિણીની વાત. પણ આ દેશના પતિદેવો કેવા છે તે ખાખત પણ આપણે વિચાર કરવો બેઈએ. કોઈ ખરી સ્ત્રી કેળવાયેલ અને સંસ્કારી સ્ત્રીને પૂછીએ કે આ દેશમાં પતિ કેવા છે તો તે જરૂર એવો જવાબ આપશે કે :

‘અમારે પતિ નથી પણ પાલક છે।’*

* We have no homes but houses,
We have no wives but women.

* We have no husbands but
masters.

તટસ્થ અને નિષ્પક્ષપાત રીતે પુરુષ વર્ગ, આ ખાખત પર વિચાર કરશે તો તેને એમ જરૂર લાગશે કે હિંદી. પુરુષોમાંના થણા, પ્રાચીન અનાર્ય પ્રજાના પુરુષોના સ્વભાવને ઘોડા મળતા સ્વભાવવાળા પતિઓ છે. પત્ની પોતાની માલિકીની વસ્તુ છે અને તે દરેક ખાખતમાં પતિ કહે તેમ જ કરવા અને વર્તવા બંધાયેલી છે તે ખ્યાલ હવે પુરુષોએ કાઢી નાખવો બેઈએ.

નિઃસ્વાર્થ પ્રેમ અને આત્મત્યાગ વિષે સંસ્કૃત સાહિત્યમાં એક ટૂંકી કથા છે તે દરેક ટંપતીએ વિચારવા જેવી છે :

રતીના એક વેરાન રણમાં હરણ અને હરણીનું એક બેડું ખરા મધ્યાહને ઘોડા-ઘોડ કરી પાણીની શોધ કરતું હતું. મહા-મહેનતે તેમને એક જગાએ પાણીનું એક નાનું ખાખોચિયું જળું પરંતુ તેમના કમ-નસીબે તેમાં પાણી ફક્ત એક જ જણથી પિવાય તેટલું હતું. હરણીએ વિચાર કર્યો કે જો તે પોતે બધું પાણી પી જશે તો પોતાનો વહાલો હરણ પાણી વગર મરી જશે. હરણે પણ મનમાં એલું જ વિચાર્યું કે જો તે પોતે બધું પાણી પી જશે તો પોતાની પ્રિય હરણી મરી જશે. આવા સંયોગમાં બન્નેએ પોતપોતાના પ્રિયજનને ખચાવવા રંસ્તો લીધો. બન્નેએ પાણીમાં પોતપોતાનાં હોં મોં પાણી પીવાનો દેખાવ કરવા નાખ્યાં; પરંતુ એમાંથી એકેય પાણી પીધું નહિ. આખરે બન્ને તરસથી મરણ પામ્યાં !

આવી હોવી બેઈએ પરસ્પરની ઉદાત્ત લાવના. છે આપણી વાસે ?

આપણા દેશમાં અમારે, પતિના બીજા જીવનમાં પણ તેની જ પત્ની થવાની ઇચ્છા રાખનારી કેટલી સ્ત્રીઓ અને પત્નીના બીજા જીવનમાં પણ તેનો જ પતિ થવાની ઇચ્છા રાખનારા કેટલા પુરુષો હશે ?

વૈરાગ્ય-કવિતા

શ્રી અનામી

ભક્તિ, જ્ઞાન ને વૈરાગ્ય-ઉચ્ચરોપાસનાના આ ત્રણ સમમાર્ગ પ્રાચીન ગુજરાતી કવિઓમાં આ ત્રણેયની આરાધના અનુક્રમે નરસિંહભારા, અષ્ટો અને નિષ્કુળાનંદે કરી છે. 'ત્યાગ નાટકે' વૈરાગ્ય વિના 'નિષ્કુળાનંદ' પદ, નરસિંહના 'વૈષ્ણવ ભજ' ગ્રંથના લોકપ્રિય બની ચ્યુ છે. ભક્તિ કરતા જ્ઞાન ને વૈરાગ્ય હોશવા છે. આવા વૈરાગ્ય વિધેની

સમી શિષ્યામણુ આપતા નિષ્કુળાનંદે અનેક દુષ્કા કે દશાતોનો પોતાના કાવ્યપ્રવાહમાં બહોળે હાથે ઉપયોગ કર્યો છે ને કવિતાને સ-રસ બનાવી છે. ઉપરાત, આત્મના માનસશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ પણ એમની વૈરાગ્યભાવના ટીકે માટે એવી છે. જગન્નિવાસી શ્રીમત્ સકલચાર્યનાં માયાવાદનું નજી એમાં આબિહૂજ પ્રતિબિંબ પડે છે. સુસુષ્કબોને આ કવિતાનો રસાસ્વાદ સત્યાગે વાળવા ઉપયોગી નીવડશે. લેખક એમ એ છે ને હોશવામાં અત્યાપક છે. ગુજરાત મુખ્યત્વે તેમને કવિ તરીકે ઓળખે છે.

'વૈરાગ્ય' શબ્દ ઉચ્ચારતા વેત જ, ભર્તૃ-હરિ, ગોપીચંદ, દુષ્ય, જડભગત, શુકદેવ વગેરે નામે આપણા સ્મરણપટ પર અકિત થાય છે. એમાં યે મધ્યકાલીન ભર્તૃ-હરિની વૈરાગ્ય-કવિતાનો વારસો તો સદૃશ કવિતાનું આગવું આલ્પણ છે. એનો એક-એક ન્યોક એક સ્વતંત્ર, સુરેખ ને સંપૂર્ણ ભિન્નિકાવ્ય જેવો છે.

ભર્તૃહરિને ખાદ્ય કળતા, વૈરાગ્ય-કવિતાના પ્રદેશમાં નિષ્કુળાનંદનું સ્થાન વિશિષ્ટ પ્રકારનું છે. નરસિંહના પુરોગામી અને સમકાલીન કવિઓએ વૈરાગ્ય ગાયો છે. વૈષ્ણવ સંપ્રદાયના ને સ્વામીનાગાયણ સંપ્રદાયના અનેક ભક્ત-કવિઓએ એને અત્યલ્પ અંશે બહેલાવ્યો છે. અષ્ટો, નરહરિ, ગોપાળ, બુદિયો જેવા ખીજા ઘણા જ્ઞાની વેદાન્તી કવિઓએ પણ એનું માહાત્મ્ય ગાવામાં કંઈ મહત્ત્વ રાખી નથી. ભક્તિવૈરાગ્યવિમુખ જીવાત્માઓને નર-સંગમ જેવો ઉદ્ધામ વૃત્તિવાળો કવિ તો 'હંગાયા સાઠ' જેવા કે 'કહે નરભો ફટ બધેડીના શિદ વૈણસાહ્યુ ધાન રે'—એમ કહી શિષ્ટતાની સીમાનું ઉલ્લંઘન કરવાનું પણ નથી ચૂક્યો. અષ્ટો વળી 'વૈરાગ્ય' જેવી મહત્ત્વ વૃત્તિ સ્થિતિની વ્યાખ્યાબધીથી માડીને વૈરાગ્યના

પ્રકાર, પ્રયોજન ને તેની લાઘવી તાત્ત્વિક પર્યાપણા સુધી પહોંચી જાય છે. અખાતું વૈરાગ્યદર્શન સમગ્રતાની સમર્થ જાપાન શકે પાડે છે, છતાં યે દર્શનની સમગ્ર છબિને એ કાવ્યો દ્વારા વધુ ગંદશી ને અતિ-પ્રચલિત તો કરી છે નિષ્કુળાનંદે.

અર્વાચીન માનસશાસ્ત્ર વૈરાગ્યનું પૃથક્કરણ કરવામાં એને 'હારણવૃત્તિ' કે 'વાસ્તવિક પ્રતિકૂળ પર્વગ્રિયતિના અશક્ય પ્રતિકારમાંથી જન્મેલી લાગેદવૃત્તિ' કે એલુ ઘણું, બહુ કહેશે સ્પૂલદષ્ટિએ દુ ખનો અત મૃત્યુ પછી એ મૃત્યુ હોય કુદરતી કે કૃત્રિમ વિષમ જીવનસંગ્રામમાં જીવાત્મા કાતો 'ઉન્માદથી ચૈતન્યહીન' બને અથવા નિરાશાના અસીમ ને અતાગ સમુદ્રમાં 'મન મનાવે' 'માથે પડી શિવાય નમ'—એ સૂત્ર કચવાટથી કે જીંડી સાદી સમજથી સ્વીકારી જીવન જીવે-ભોગવે.

પણ સાચા વૈરાગ્યમાં 'ખળાત્કાર' કે 'કચવાટ' ને સ્થાન જ નથી. અષ્ટો કહે છે તેમ.

'આપોપાનો ધાયે ત્યાગ,
ત્યારે આખાં સાચો વૈરાગ'

આત્મતત્ત્વ-આપોપુ, સહ-જ કુદરતી રીતે ત્યાગ થાય તે સાચો વૈરાગ્ય નિષ્કુળાનંદ

પણ એવું જ કહે છે :

(૧) ઉપરથી અભાવથી,
તકે નહિ કહી રેકછ.

(૨) તપાસ વિના જે ત્યાગિયું,
હોરે કરી હયાભેરછ.

તે કોઈ કહારે કથાવાઈને,
કંઈક ભાગશે ભૂરછ.

(૩) સાચે કારણ સર્વે સરે,
કાચે સચે નહિ રાગછ,

નિષ્કુળાનંદ કહે નક્કી છવ,
અણુસમણુ બેફાગછ...વગેરે.

નિષ્કુળાનંદની વૈરાગ્ય-કવિતામાં આત્મા-
નુભૂતિનો નક્કર રણુકો છે. એ કેવળ શ્મશાન-
વૈરાગ્ય નથી. જગતકલેશથી થાકેલ આત્માનો
એ ક્ષણિક છુટકારો નથી. કોઈ 'ભૂખડી
ખારશ'નો પણ એ વૈરાગ્ય નથી. કવિતા-
સ્વરૂપે કહેલી પોતાના 'સાચી વાર્તા'માં
એ સંતોને કહે છે :

'સંતો સાંભળો સાચી વારના,
નથી બીયો આ ભૂખ્યે બેખ રે.'

ત્યારે એમની સ્થાવરજંગમ જગીર
કેટલી ? એનો આછો ખ્યાલ પણ આપવાનો
તે ચૂકતા નથી :

'ગાડું બળદ ગાય ને ઘોડી,
રોબાં હતાં કશખાર રે;

પાંચ ચળીને પૂછતાં મુને,
કરતો હું કારંભાર રે.

અગ્ર ધન, ધામ ને ધરણી,
પરણી હતી ઘેર રે;

છોટાં છોટાં છોકરાં હતાં,
હતી માતાછની મહેર રે.

ખાવાપીવાનું બૂખ જહડું,
વજનો નહિ પાર રે;

જોઈએ તેવા જોડા જગતા,
તકે તકે તેયાર રે.'

-આપણા જેવા એ રેશમિત્રનો જમાનો
કંઈ એછો જ હતો ! 'માયાની આવી
લીલી વડી હતી તો લલા ! તને આ શું

સૂઝતું ?' ભવિષ્યનો કોઈ અળવીતરો જિજ્ઞાસુ
છવ કે. માનસશાસ્ત્રી, કદાચ આવો પ્રશ્ન
પૂછશે ને 'નિષ્કુળાનંદ' કહે નહીં કહું તો
જોડશે મારું ગીત રે, ' એવી આશંકાથી
તે પોતે જ એમના વૈરાગ્યનું સાચું કારણ
કહી દે છે, તે આ :

'જ્ઞાન-વૈરાગ્યે ગળે જાલ્યો,
કાંઈ ન બોલ્યું ચિત્ત રે.'

જ્ઞાન અને વૈરાગ્યે અથવા જ્ઞાનજનિત
વૈરાગ્યે એની ગળચી પકડી અને એનું
'ફરેલું મન' સંસારમાંથી ઊઠી ગયું. સંસાર
તો મનનો વિસ્તાર છે. 'મન જામે જામે
સંસાર' માટે જ 'અજો કહે, ફરવડું મન.'
સંસારવાસનામાં 'ખૂપેલા છવો માટે એ
'મન ફરવવાનો' વિધિ-પ્રયોગ લોકાના
ચણા ચાવવા જેવો છે. સાધનાની મધ્યમાં
પણ સાધકને લાગે કે 'ખાંડ ખાઈએ છીએ'
પણ વાસ્તવમાં 'ચાવતા હોય રેત.'

જ્ઞાન એટલે 'આતમસૂઝ' અને 'સર્વે'
સુખની સીમા જ્ઞાન-એવું જ્ઞાન નિષ્કુળા-
નંદને સાચે જ થયું છે.

એમની કવિતામાંથી વૈરાગ્યસરણીનાં
ક્રમિક પગથિયાં વાચકોને જડી રહે છે.
પ્રભુસાધનાનાં ત્રણ સાધન-મૂળે પદાર્થ એક
પણ આ ત્રણ નામાવભાગ-સક્તિ, જ્ઞાન કે
વૈરાગ્ય કંઈ સહજ ખધા છવાત્માઓનાં
'ગળાં જાલતાં' નથી. એવા છવો માટે એ
સાધનાનો અચૂક ક્રમ નક્કી કરે છે, જે શક્ય
ને કુદરતી છે.

(૧) પ્રથમ પગથિયું :

પ્રથમ વૈરાગ્ય જેને પ્રગટે,
તને સકળ સંસારછ
જગસાજ સુખસપન,
એલે માલ બંડારછ.
આસન વસન ભૂષણ સન્ધ્યાં,
એથા ઉતારે મનછ...વગેરે.

—આમ પ્રથમ પગથિયે વૈરાગ્ય-પદ્ધતિ
જીવડો ગજસાજ, સુખસપતિ, માલભાગ,
આસન, વસન, ભૂષણ વગેરે બાધ સળકાટ-
આ બધી ઉપગ્રહી ઉપાધિઓ ત્યજે અળો
અને ‘ઉપલો જ જાળ’ કહે છે સ્વામી
ગમકૃષ્ણ પરમહંસ કહે છે કે જેને મોટી
નકર સાધના કઠવી હોય તેણે પ્રથમ આવી
નાની વાસનાઓ માણી સેવી એ માણ્યા
પછી જ પાકો વૈરાગ્ય થાય

(૨) ખીજુ પગથિયુ

અતર વૈરાગ્ય ત્યાં ઉપને,

તથા ભુવન ધરે વનજી

પણ આ ‘અતર વૈરાગ્ય’ની ખાતરી શી ?
તો કહે છે

ગામજોગ તે ગમે નહિ.

ધરે અરજીમાં આમનજી,

માન તાત શુર સખધી,

તજે ભગિની ભાઈજી

નાશી ન ગમે દોડે નેણે,

તોડે મી શુ સખાઈજી,

એટલા તથા નર નીસરે,

વળતો સિયે વૈરાજી

—ખીજુ પગથિયે ‘અતર વૈરાગ્ય’ ઉપજ-
વાની વાત છે બાધ ઉપાધિઓ કરતા
સખધોની ઉપાધિ ધનિક ને દુખદ, એટલે જ
માતતાત, ભગિનીભાઈ, સુતસખધી—ઓ શુ
સગાઈ તોડવી—એ ખીજા ક્રમમાં આવે ‘સગાઈ
તોડવી’ એટલે સ્નેહશૂન્ય થવું એમ નહીં
એ સ્નેહગ્રસ્ત તો અભગ વહે પણ સખધ-
દષ્ટિ બદલાય એટલું જ વૈરાગ્યપદ્ધતિમાં
નારીમહેતાને ઉતારી પાડી નથી પણ ‘ત્રિલોક-
ને ધૂધટમાં’ ઘાલના’ એ માયાશક્તિનો
વાસ્તવિક સ્વીકાર કર્યો છે, બાકી ‘પાચે
ઈન્દ્રિયોને વશ કરી પછી છેગા મેલી ફૂવાની
વાત’ તો, વૈરાગ્યવૃત્તિમાં ભર્તૃહૃદિને નિબુઝા-
નદની જમાતમાંનો અળો પણ કરે છે

મતલબ કે પહેલામાં કયનત્યાગ, ખીજામાં
કામિનીત્યાગ

(૩) ત્રીજુ પગથિયુ કત્યનકામિની
ત્યાગ પાકો થાય ત્યાગપછી ‘વેશ લે’
ને ભલે પછી ‘દેશ દગ ગ્રહી બાય’ શરીરે
સુખદુખ સહે, દેશવિદેશ દેખે, પછી ‘બેસે
કોઈ થાનક બેઈ સુદર બગજી,’ અતે
‘નિબુઝાન દ કહે એ નરનો,

વળતો ન રહે વૈરાગજી’

અળો કહે છે તેમ ‘બેડોતોડે બેડે વાળ’
એવા બધા બાધ વિધિવિવેક પછી, ફળ
આવતા કૂલ ખરી પડે તેમ ખરી પડે છે ને
પછી તો—

‘સાધો ! સહજ સમાધ ભક્ષી’ જેવી
સ્થિતિ વૈરાગ્યમાં પણ વાય છે

આ ક્રમ નહીં કર્યો એટલો વૈરાગ્ય
સંગ નથી કવિ પોતે જ કહે છે ‘વૈરાગ્યને
વિધન ઘણા તાસી ગદા તૈયારજી’—એમ
મૃત્યુ જીવનને તાડી બેસી, રણ છે તેમ
વૈરાગ્યને અનેક ‘વિધન’ તાસી ગદા છે

કામિનીકામવશતરે કુચપવતદુગમે ।

મા સવર મન વાન્ય તગ્રાસ્ત સ્મરતસ્તુ ॥

‘હે મન-મુસાફર ! કામિનીકાવારથી વનમાં
કુચરથી દુર્ગમ પર્વત આવેલા છે (જે તારું શ્રેય
ધરતો હોય તો) બસો થઈને એ વનમાંથી ન ભ,
કમકે તેમાં કામરૂપી ધારણા મળાઈને બેઠા છે’
જે આ વાત ભર્તૃહૃદિએ કરી છે તે જ
વાત વિવિધ રીતે નિબુઝાન દ કહે છે

(૧) પાચ વેરી પ્રથક છે,

અધિક એકથી એકજી

(૨) ખાતાપીતા સૂતાભગતા,

વસ્તુ, વેરીને વાસજી

(૩) ચિપચને વિવ કરી ભલિયે,

સાખિયે નહિ રાગજી

(૪) તુને ત્રિવય દાર્દક કેમ બાવે ર ?

થાવા લડકાયાની હોરા કેમ આવે ર ?
તારું ધન-દારા દેખી દિલ ડોલે ર,
થેં બાવરો ન લડબક બોલે ર.

(૫) તારું મન મોહ્યું હામ:વામ ધામ રે,

(૬) ભખ્યો ભોયગ ને,

લાગે લિખ મીઠો રે.

(૭) જંગલ પદારથ જીવને,

કરે નહિ જેમ રાખજી.

(૮) ઇન્દ્રિય મનની ઉપર,

રહે શયુ સદાયજી,

વિકળ ન થાયે વિષયમાં,

રહે પવનમાંજી...જરે.

પર્વત જેવા શુભ, અચલ ને છતાં
અંતરમાં કરુણાનાં છલકાતાં જલ! ‘બહાર
દીસે નગ કોરડા અંદર ભર્યાં જલ ચોરડા’
એવી સ્થિતિ એમને અભિપ્રેત છે. પર્વતમાંથી
પાર્વતીએ ને ગિરિમાંથી જ ગિરિબાળો વહેને!

આમ તનસુખત્યાગને એ મહત્ત્વનું ગણે
છે, કેમકે કવિ હેલે ‘અનરથનું આગાર’
સમજે છે, એટલે બેબેબે, બાણીબુઝીને એનું
જતન કરવું નહીં. ઊલટું દેહદુઃખ દેખી
ડવાઈ જવું નહીં, પણ મનમાં મલકાવું.
વિશ્વની વાતોથી-સાંસારિક રસથી આઠે પહોર
ક્રિદાસીનતા કેળવવી. એ નિર્વેદ નિરાશાજન્ય
નહીં પણ જ્ઞાનજન્ય હોયો જોઈએ. હરિને
બાણવાળી સત્ય જિજ્ઞાસામાંથી જન્મેલી એ
વૃત્તિ હોવી ઘટે. મુક્તિ પામવા માટે એની
ઘણી બધી આપશ્યકતા છે. સત્ય વસ્તુનું
હોઈ પામ્યા ખાદ આ સ્થિતિ સહજ પ્રાપ્ત
થાય છે. એ થતાં હર્ષશોક છૂટી જાય છે.
અરે, જીવંમનો મોહ ને મૃત્યુની ખીક-હિલચ
આલ્યાં જાય છે. આવા વૈરાગીને મન સેજ-
પદાંગ કે તથુ-સાથરો, મંદિર-જરખા કે
તરતળજાંય, શાલદુશાલા, ઝીણા જરકશી
જામા કે કંથાગોઢડી, ભાવતાં ભોજન કે
લિક્ષાનો દુકડો, માન કે અપમાન, શીત કે
ઉષ્ણ, પુરાણાં ખટ, નવાં ચીર કે કંથા
કોપીનનખુંજ સમાન છે.

જ્યારે વૈરાગ્યની આવી સાત્ત્વિક સમતા-
યુક્ત ખુમારી પ્રગટે ત્યારે :

‘નિબુજાન’ક નિ:શ’ક થઈ સેજે તારે સંસારજી’

‘એવા આત્માઓ અહોરાત્ર અંતરેના
રિપુઓ સામે યુદ્ધ મચાવે. શા માટે? તો
કહે છે: ‘મોન મોટાઈ છિ મારવા, ઢોળાવવા
ધન નારજી’ ગ્રાનવીના જીવનમાં ‘અહંભાવ
મોહું અધીર છે.’ એને તો ટાળવું જ રહ્યું;
પણ ઊલટપક્ષી સત્ત્વિક ગુણની આસક્તિ
પણ ખખેરી નાખવી જોઈએ. મુગબાલને
ખચાવનાર ભરતનો દાખલો આપી કહે છે:

‘કયામાંથી’ દુઃખ ઊપડું,

થયે મુગજી સનેહજી,

તેથી ઠરી તન ધારિયું,

રહ્યું જ્ઞાન અભંગજી.’

ગુણનું પણ અભિમાન પાડે, ખંધનમાં
નાખે. સાચો વૈરાગી તો ‘ધરમ ધીરજ મૂકે
નહિ.’ અને ‘હરિપુરજીએ હરેકરે કંચે
જીવના ઉદ્ધારજી’-સ્વપ્નો ને, પરનો ઉદ્ધાર-
એવા સંતપારસમણિઓ જ જગતને તારે,
ઉદ્ધારે.

હૃદયથી જગત-ભાવ ટળતાં સાચો
વૈરાગ્ય થાય, જગતમાં જ્યાંત્યાં જગન્નાથ
દષ્ટિએ પડતાં સાચી ભક્તિ સરાણે ચઢે,
તેમ જ દ્વૈતભાવ જતાં જીવને ત્રિવિધ જ્ઞાન
થાય. દ્વૈતભાવ જેમનામાંથી ગળી ગયો છે
તેવા બેગી ‘સગા સૌના સોહાયજી.’ જગત-
માં શત્રુ શોધે તો તેમને કોઈ જડે જ નહીં.
આત્મા જ આત્માનો શત્રુ, ને આત્મા જ
આત્માનો મિત્ર. એમને કોઈના ઉપર ક્રોધ
કરવાનો હોય તો ગોતાનામાં રહેલા કામ-
ક્રોધ ઉપર. એટલે જ જગતમાં શત્રુ શોધે
તો તેમને કોઈ જડે જ નહીં, અને-

‘સ્થાવર જંગમ સ્થૂળ સૂક્ષ્મ,

અચાચર ને જનંજી;

મન કર્મ વચને ક્ષેત્ર નહિ,

દયા દિલે અતંતજી’

સચરાચર વિશ્વનો સ્થાવરજંગમ તત્ત્વોનો

મને વચન કે કર્મથી દૂલવે નહીં, પોતે પણ
ન દુલાય-એટલી હૃદયસભર અનંત દયા-
હૃદિની કરચા-દાખવતા વૈરાગીઓ દેહદર્શી
ન, હોય, કેમકે

‘દેહદર્શી’ કુખ બોખવે,
કરે સુખને ઉપાયજી,
આત્મદર્શી આનંદમાં,
રહે સુખમાં સદાયજી

દેહદર્શીઓ તો મોગણુ જેવા સમજવા
ધાન ને વાવેતર-બ ને માથી એ ટળે ‘ત્યજીને
બોખવ’ એ સૂત્રને તેઓ વિકૃત કરે છે
‘ઉપર ત્યાગ ને અતર પ્યાર’-એના જેવી
એમની અર્ધદૃષ્ટિ સ્થિતિ હોય છે સુખ
પામવા માટેના એમના વલખા-ફાંફા અતો
કુખમાં પગિયુને છે આના દેહદર્શીઓ
‘વસ્તીએ વગે છે,’ એ સાથ આશ ખાધે
છે, તુબડા રંગ છે, ગામેગામ વજ્ર માગતા
ફરે છે, ગમગણિત ભોજનને ખદલે-

‘તેને રે બોઈએ તીખા તમતમાં,
‘આવા ખીર ને ખડછ’
અને પ્રથમ-

‘જેને રે ભગ્યા આગ લાગતી,
ગમતુ નહિ સંજ્યા ને ઘરજી,
તેને રે આસનથી ઉઠાડતાં,
જગાડવો મણિધરજી’

કારણ વૈરાગ્યવાળા આવા દેહદર્શીઓને
પ્રથમ જે જગ્યાએ આગ લાગતી, સેજ ને
ઘર ગમતા નહીં તેને ઠકાણે, તેમને તે વાસ-
પ્રીતિમાંથી વાળતા પણ જાણે મણિધરને
જગાડવા જેવી ભયકર પ્રવૃત્તિ થઈ પડે છે
વહેતુ જળ નિર્મળ પૈ તેમ સાધુ ચાલતો
ભલો, પણ આવા દેહદર્શીઓ તો-

‘પોતાનો પતિવાર પડકરી,
ચાલ્યા એકલા આપજી;
તેને રે રેનેહ બાંધો શિષ્ય સુ,
હાથો પચને સતાપજી’

કારણ વૈરાગ્યવાળા ‘ધનનીને ત્યજે ને

ગવડત્તે ઉપાડી લાવે’ તેના જેવી આ વાત
થઈ પોતાનો ઉદ્ધાર પોતાની જાતે જ કરવાનો
છે જેના જગામાં શિલા હોય તે ખીજાને શી
રીતે પાગ ઉતારે? સાચો જાની તો મૂલ-
પણાનો માંય લાગ ન ગણે

પણ સાચા આત્મદર્શીઓના માર્ગ
‘ઉદ્ધાર’ હોય છે તેઓ તો સગવડમામરોજ
ખાલે-હમે-મૂલે નેમ સગવડ પ્રજ્ઞાન-અગવડ-
માં વિકસે-વિકસે છે

આવા આ મદરાશિ અહોગત ‘ફડાણ?’
‘ગાથી આલ્યો?’ ‘દયા બઈશ?’ એવું
વિચારી કાળથી જાગવાની કળા મિલ્લ કરે
છે આવી આત્મદર્શી દષ્ટિ કેળવ્યા સિવાય
સાચો ત્યાગ-વૈરાગ્ય અમલવિન દેહદર્શીનો
વૈરાગ્ય તો ‘ઉપરથી વાગે રે લજમણો,
વગેણા મગ્ગો વૈરાગજી’ એવો વૈરાગ્ય તો
મયાન ગગની માફક, પ્રગિસ્થિતિ બદલાતા
પોતાના ટગ બદલે મૂંઝવણી માફક, આત્મ-
દર્શીના વૈરાગ્ય કિર્તી જ અધાગમાં
અજવાણુ કરે

એ દેહદર્શી ને આત્મદર્શીના દ્વિવિધ
વૈરાગ્યનું કવિતારૂપે ભાષ્ય, ઉલ્લેખ કરેલું
વિવેકી મૂલ્યાંકન તેમના વૈરાગ્યવિષયક
ચંદ્રેક પ્રસિદ્ધ ભજનોમાં થયેલું છે ‘જનની
જીવો રે ગોપીચ દની,’ ‘જગલ વમાવ્યુ રે
બોગીએ,’ ‘અમે રે જડભરતી બોગિયા,’
‘જડ રે ભગતની ભતના,’ ‘હુ બલિહારી
એ વૈરાગન,’ ‘જોગી જીવો રે એવા ગગતમાં-
‘વૈરાગને વિઘન ઘણા,’ ‘જેનુ રે મન વન
જી વર્તણુ,’ ‘વાય વાય બે કુમતિ મતિ
તારી રે, મેથી મોહનવદન બોઈ નારી રે,’
‘ધિક્ ધિક્ તારા બે અવતાર રે, તે તો ન
કર્યો નગ્નો પિચાર રે,’ ‘બોગીબોગી કુમતિ
મતિ તારી રે, તે તો વાત કોઈ ન બોઈ
વિચારી રે,’ ‘એક મૂરખને હાથ મણિ મળી
રે, બોઈ સાખી સુધી ન લાગી ગળી રે’ વગરે

પંક્તિઓથી શરૂ થતાં તેમનાં કાવ્યો ખૂબ જ પ્રચલિત છે.

જેમ નૃસિંહ મહેતાનું, સાચા વૈષ્ણવનાં લક્ષણો વ્યક્ત કરતું-ખસ કરીને પૂ. ગાંધીજી-જે કાવ્યને જીવીને ચિરંજીવી બનાવેલું ‘વૈષ્ણવ જન તો તેને કહીએ’-તે ઉત્તમ કાવ્ય છે; તે જ રીતે વૈરાગ્યગીતાના એકાદ અધ્યાય જેવું શ્રી નાનકુળાનંદનું ઉત્તમ કાવ્ય તો છે :

‘ત્યાગ ન ટકે રે વૈરાગ્ય વિતા.’

એ પંક્તિનો પૂર્વાર્ધ આખું સૂત્ર બની રહે છે ને પછી તો એ સૂત્ર પર દાખલા-દલીલોનું ભાગ્ય રચાય છે. ગમે તે દેશકાળમાં ગમે તેવા ને ગમે તેનો ત્યાગ, વૈરાગ્ય વિના ન જ ટકે-કોટિ ઉપાયે પણ. અંતરતલની ઊંડી ધ્રુષ્ણ કેમે ય ત્યજતી નથી. ઉપરનો અરછો વૈરાગ્યવેશ ક્ષેતાં દેશ દૂર રહી જાય છે, પણ અંદરનો મોહ દૂર થતો નથી. કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ સમૂળા જાય નહીં ત્યાં-સુધી એ સંગ પ્રસંગે પાંગરે છે તે ભેગનો ભોગ થવાં વાર લાગતી નથી. અંતરના ઊંડા ખૂણે પડેલો ધ્રુષ્ણનો એકાદ નાનો તણખો દાવાનળ પ્રગટાવે.

પ્રસંગ મળતાં એ પશ્ચરિયુઓ કેવી રીતે પાંગરે છે ? તો કહે છે :

‘ઉજ્જ્વલે અવનિ વિષે,

બીજ નવ દીસે બહારછ.

‘ધન વરસે, વન પાંગરે,

ઈદ્રિવિષય આઠારછ.’

—કિનાળાના ધખતા ધોમમાં પૃથ્વીમાં બીજ બહાર દેખાતાં નથી, પણ વર્ષાઋતુ આવતાં મોટાં વન પાંગરે છે, તેવી જ રીતે ઈદ્રિય-વિષયો પણ મર્યાદા નથી હોતા; પણ બીજની માફક સુષ્પ્ત ને સુષ્પ્ત અવસ્થામાં પડ્યા હોય છે, જે, પ્રસંગ મળતાં વનની માફક પાંગરે છે.

પ્રથમ પંક્તિમાં ચોક્કસ દર્શાવતી સાર્થ-

કતા, સચોટતા ને વિશાળતા જુઓ; ને બીજી પંક્તિના પૂર્વાર્ધમાં ‘ધન વરસે, વન પાંગરે’ એ કેવળ ચાર જ શબ્દોથી કંઈપનાચક્ષુથી વરસતા ધનનું ને પાંગરતા વનનું નજે ચિત્રાત્મક દ્રશ્ય ખંડું કંઈયું તે કેટલું આભે-હૂબ, ઈદ્રિયગમ્ય ને ક્ષાંતાના લાઘવ અંશે અંકિત છે !

એ ઈદ્રિયવિષયનો સંયોગ કેવો છે ? તો કહે છે કે ‘ચમક દેખીને લોહ-ચળે’ તેના જેવો. વિજ્ઞાનના નિયમને કવિતાની મદદે લાવ્યા પછી ‘કવિ આગળ કહે છે કે ‘અણભેટેરે અલાવ છે, ભેટે ભોગવશે ભોગજી.’ વિષયની પ્રબળતા ને માનવમનની નિર્બળતા યથાતિ-વૃત્તિનો સચોટ ખ્યાલ એક જ પંક્તિમાં એમણે આપી દીધો છે. અને માનસશાસ્ત્રીઓ માનવનાં બે મનનું પૃથકરણ કરે છે એનો ખ્યાલ દ્વિધા જીવનનો ખ્યાલ પણ એક જ પંક્તિમાં આપે છે :

‘ઉપર તળે ને અંતર બને,

એમ ન સરે અરથજી.’

‘ઉપર ત્યાગ ને અંતર ખ્યાર’ વૃત્તિ-વાળા તો વર્ણાશ્રમ થકી વણસે એટલું જ નહીં પણ અંતે અનર્થ સર્જે. કેવી રીતે ?

‘અટ ચઘેા જોમ ભોગથી,

જેમ બગરજું દૂધજી.

અયું ધૂત મહિ માંબજી થકી,

આપે થયું રે અશુદ્ધજી.’

પળમાં ભેગી ને પળમાં ભોગી, ઘડીમાં રાગી ને ઘડીમાં વિરાગી—ખનતા ઝાંખરા જેવા અજ્ઞાની જીવો ‘તો ભેગભોગથી અટ થતાં, આપે અશુદ્ધ થયેલ-બગડેલ-ફાટી ગયેલા દૂધ જેવા ધી-માખણમાંથી પ્રણુ ટળે. ધોળીનો કૂતરો નહીં ઘરનો કે ઘાટેનો ! તલમાં કોદરા લળતાં તેની ‘ન થાય વેંશ કે ન થાય વાણી.’ તેમાં આવા કાચા વૈરાગીના તો બંને સંસાર વણસે.

ખીલે ખાણુ, સાચા વૈરાગ્યનું ઘડુમાન
કરવા, તેને દટાવવા તે ગોપીચંદની માતા,
ધુવની માતા, ભર્તૃહરિ વગેરેને બિગ્દાવે છે
ને સાંસારિક સાધુઓની કાણુલ સુરતા યતા-
વના તે ગાવણુનું કુળ, સાકંઠજર સંગ્રહીત,
નહનું અઘળક નાહુ વગેરેને સ્વમાનો વ્યવ-
હાર કહે છે ભર્તૃહરિની માધક નિષ્કુળાનદ
પણુ કુચકા, દટાવ કે વાર્તાને અતુકુળ ને
અસરકારક રીતે કાવ્યમા વણી લે છે ગગ
સાગ-હીપચંદી તાલમા ગનાલેલો વૈરાગ્ય
જેમ પ્રલય ગરીર સ્વગત સમેલન ગ્યે
છે, તેમ જ તેમના વૈરાગ્યના સીધા બોધક
પદોમા પણ એક પ્રકારનો સાંસ્કૃતિક ઉદ્બો-
ધનનો પ્રેરણાત્મક જુસ્સો છે થોડી છૂટક
પાત્રોએ બેઠે એ તો

- (૧) તે તો વાઘણીશું વાઘપ કીધી રે
- (૨) જાણ તણને આકરૂણ ખુધું રે
- (૩) કુતા મિહને ઉઠાડી વિખ માણુ રે
- (૪) તણ મઠીને વઢોલું નઈ વારિ રે
- (૫) કેમ ધંતરાના ડી ડાં બૂલંભાવે રે
- (૬) બૂધાસોય જ ને લાગે લિખ મીઠો રે
- (૭) તેણે અત મ અ ર અ અ અ ન્યાયો રે
કાળા કામળાને કમુઓ ન લાગ્યો રે
- (૮) રહે જથથર કોરો લો પાણી મીઠું રે
જેમ જળ મળે જવાસો કુકાર્થ રે
'મળી મનકટને રાજસાજ સિદ્ધિ રે
રેખી ટોપર' ને તરત ટેકે દીધી રે
- (૯) કેમે દિનમા અધાર અતે બોળી રે
'એવા અ ધ નર ઉલૂકની ટોળી રે
- (૧૦) મણુ કંપવક્ષ માગ્યો છે કુઠારો રે
- (૧૧) પડ્યુ અવણું ન મૂએ બીણુ સાજ રે,
ચીલવા રાજપાસ માગી છે નિયાજ રે
- (૧૨) અંદ ઉઠલિજ ને રવેદ જથથુ રે,
વાર અનેક વુ ઊપજે મરાયુ રે,
એકએકને ઉદાર નર આગ્યો રે,
વુ તો સરવે તણે સુત કલાવ્યો રે
વગેરે વગેરે

‘જડભરત’ની વૈરાગ્યકથા, ભર્તૃહરિની
પદ્ધતિએ બે પદમા કહી છે તો તેની માફક
જનવાતાઓને પણ કવિતામા એમણે ચૂંધી
છે જનગમાજનના મોટા ભાગને કથનનો આ
પ્રકાર રચક ને અસરકારક નીવડે છે એ
વાત છે આ પ્રમાણે

‘એક ખાવરો ભેસાયો વળી વહાણે રે,
માન્યુ મૂરખ હુ પડ્યો ખડીખાને રે
થઈયો ફેર ને દીકું છે સર્વે ફરણું રે,
માન્યુ મનમા જે પાડ્યો ઠવે મસ્તુ રે
થઈ આકરો અજાગી લાગી લેરી રે,
અમા ખારવા વિશેષ જાણ્યા વેરી રે
અડી રોલ ને દીકું છે કુખાર્થ રે,
મારી ઠેક છેક પડ્યો પાણી માર્થ રે’

સસાર તે સચુદ્ર, ખાવરો તે મદમતિ
જીવ, વહાણ તે મતજનબોધ, ખારવા-
સતજનો પોતે-આવે! મઝાનો ધેગ આપણો,
સસારસમુદ્રને સુખે પાર કંવાની અનુ-
કૂળતા સાપડી, તોપણ મૂંઠ, જીવ તેનો ચોગ્ય
લાલ ઉઠાવતો નથી અને

‘તણ કુખ પડ્યો દહિદુખ મીઠું રે,
એ પ્રકારમા ન જાય કથાર્થ રે
સર્વે કુખડુ અ વહાણુણુ એ સહિયે રે
કહે નિષ્કુળાનદ પાર થઈયે રે’

• મૂર્ખાને હાથ મણિ ચઢતા, ચાખી-સૂધી
મળ્યો ન લાગતા ફેરી દ છે તે પદમા દટાવે
પણુ વિવિધ ને સચોટ છે

અને પ્રાચીન કે ગદ્યકાલીન કવિઓની
પૌરાણિક અનેક ઉદાહરણ આપવાની દટાવ-
પદ્ધતિ પણ નિષ્કુળાનદની એશીલી, એજ-
ઓપધુંડ, સરળ, પ્રાસાદિક વાણી-ચૈલીમાં
કેવી ધારી અસર ઉપજાવે છે!

માયાની પ્રબળતા બતાવતાં કહે છે
‘મહા સરખાને બેણે બે હોળાગ્યા રે,
શિવ સરખાને બેણે બે ડોલાગ્યા રે-
બેણે એકલગુગીને અ ધ કીધો રે,
બેણે પરાશર ખડીને લીધો રે-

કુ. સરોજ ન. પરંખ

‘શિક્ષિત ગુજરાતી નહીં’ પિછાનતો કોણ? અગાધ જીવિમતા, પ્રતિક્ષા ને જાંઠા જ્ઞાનથી નિર્મૂળિત આ પ્રખર પદિતે વિકસની ૧૨-૧૩મી સદીમાં દેવળ ગુજરાતમાં જ નહીં, હિંદુસ્તાનમાં અપૂર્વ વિદ્યતાને પ્રતાપે નામના પ્રાપ્ત કરી છે. ‘ગુજરાતના સાંસ્કૃતિક ઇતિહાસમાં એમનો હિસ્સો નાનોરૂનો નથી જ. એમની સર્વતોમુખી પ્રતિભાનું અહીં આપું દર્શન કરાવવામાં આવ્યું છે.

કમના ૧૨-૧૩મા સૈકામાં થયેલા હેમચંદ્રાચાર્યનો સમય ગુજરાતના રાજકીય તેમજ સાહિત્યકીય ઇતિહાસમાં તેજસ્વી પ્રકરણો સરજી બાંધે છે. રાજનીતિજ્ઞતા, વ્યવહારકુશળતા અને બહુશ્રુતતાથી સંપન્ન એવી આચાર્ય હેમચંદ્રની અગાધ વિદ્યતા બોધને આ એક પ્રાચીન ભારતીય સાહિત્ય-ચાર્યને ‘જ્ઞાનનો મહાસાગર’ અથવા કલિકાલ-સર્વજનું બિરુદ આશ્ચર્યથી ઊભરાતી લાગણી

સાથે જૈનોએ આપેલું તે ડો. પીટર્સન જેવા એક પાશ્ચાત્ય વિદ્વાને પણ સ્વીકાર્યું છે.

ધંધુકાના પાહિની (કેટલાકના મતે આહિની નામ છે) અને ચાચીગ નામનાં મોઠ વણિક માતાપિતાને ત્યાં કાર્તિક સુદ પૂર્ણિમા ને સંવત ૧૧૪૫ના દિવસે જન્મેલો બાળક ચાંગદેવ ૮ વર્ષની વયે પ્રસિદ્ધ જૈન સૂરિ દેવચંદ્ર પાસે ખંભાતમાં સાધુત્વની દીક્ષા લે છે. ૨૧ વર્ષની યુવાનવયે નાગોરમાં

કીધું નારહ તણું તે મુખ કાણું રે,
સપિ સૌભરિ તણું તે તપ દાખું રે.
જેણે અંધ તે અમરકુળ કીધું રે,
કહી અમૃત બે વિજ હીધું રે.
જેણે રાવણ તણું કુળ ઝોડ્યું રે,
ત્યાં તારું તે મન કેમ મોહ્યું રે?
લીધું દુઃખને અલપ મુખ સાટે રે,
કહે નિબંધાનંદ તે માટે રે.’

જેમ પ્રભાતિયાં નરસિંહનાં, પ્રેમપદ મીરાંનાં, આખ્યાનો, પ્રેમાનંદનાં, છપ્પા અખાના, સાંસારિક વાર્તાઓ શામળની, ગર-ખીઓ દયારામની, ગરખા વલ્લભસહજના, કહ્નો પ્રીતમનેદ, મહિના રત્નાના, રાસ ન્હાનાલાલના, ગૃહલાવની કવિતા ખોટાદ-

કરની, પદ્મિ-કવિતા નરસિંહરાવની, ખંડ-કાવ્યો ‘કાન્ત’નાં, સ્નેહકાવતા કલાપીની, અર્થધનકવિતા ઠાકોરની તે જ રીતે વૈરાગ્ય કવિતા નિબંધાનંદની.

સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાયની દીક્ષા, જેમ ખીજા કવિઓની બાળ્યતંમાં કેટલેક અંશે મર્યાદા બની છે તેમ નિબંધાનંદની બાળ્યતંમાં ખરેખર એક વિશેષતા બની રહી છે. એવી સાંપ્રદાયિક મર્યાદાઓનાં કવચ ભેદી વિશાળ સમસાવ ને વેધક કલ્પનાથી, શિવ, સુંદર ને સત્યનું જ્ઞાન ગાવામાં કવિપ્રતિભાનો વિજય ગણાવો બોઈએ. આજે તો, વૈરાગ્ય-કવિતા ને કુળ ત્વજી નિબંધાનંદ થયેલ આ કવિ-ખંને બાણે પર્થિવવાચી શબ્દ ન હોય!

હેમચંદ્ર નામ ધાતુ કૃતિ આચાર્યમદ પ્રસિદ્ધ છે. ત્યારપછી અણહિલપુર પાટણના મહત્વાકાંક્ષી રાજા સિદ્ધગજ જ્યેષ્ઠમિહના ભ્રાત્ર અને છે આચાર્ય હેમચંદ્ર અણહિલપુર પાટણમાં ધ્યારે આવ્યા અને સિદ્ધગજની મિત્રતા કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી તે વિષે કોઈ પણ જાતને વિશ્વસનીય ઉલ્લેખ મળતો નથી પરંતુ ઉદા મહેતાના પુન બાહડે ગાજ કુમારપાલ પાથે આચાર્ય હેમચંદ્રનો પત્રિચય કંગવો હતો, તેવી વિગત કુમારપાલ-પ્રતિભાષામાં મળે છે તે ઉપરથી એમ અનુમાન થઈ શકે કે કદાચ અધ્યયનકાળ દરમિયાન જ ઉદા મહેતાને કાણે હેમચંદ્ર અણહિલપુરમાં આવ્યા હોય આ મિત્રતાનો દોર આચાર્ય હેમચંદ્ર છેક મરણ પર્યંત અણહિલપુર પાટણના ગણપિહાપન માથે બેઠાયેલા મળે છે, આથી અમરત ગુજરાતને અનેક રીતે લાભ વાય છે.

આચાર્ય હેમચંદ્રનો પમય એક રીતે કહીએ તો ગુજરાતની ભૂમિ ઉપર સિદ્ધગજ-કુમારપાલ જેવા બેલાકી યુગના અમાધાગણુ તેજસ્વી ગણએના શાસનકાળનો હતો. ગુજરાતનું આશ્રાજ્ય આ કાળ દરમિયાન અભૂતપૂર્વ વિસ્તાર પામે છે વિદ્યાકલા, વાણિજ્ય, મુલ્ય-દીર્ઘાંશી, શિલ્પ-આપત્ય વગેરે સર્વ ક્ષેત્રોમાં ગુજરાતીઓની આર્થિક પ્રગતિ થયેલી જણાય છે આજે પણ એ કાળના શિલ્પ અને સ્થાપત્ય-કલાના અવશેષો સિદ્ધપુરના રૂર મહાલય તથા પાટણના સહસ્રલિંગ તળાવના અવશેષોમાં બેવા મળે છે એની વાણિજ્ય પબધી બહોજલાલીની માહિતી પણ પરદેશી સુઆફરના ઘર્ણનોમાંથી મળે છે અને આજે પણ વેપાર-ઉદ્યોગની બાબતમાં ગુજરાતીઓએ જે સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું છે તે તેના પુરાવા તરીકે ગણાવી શકાય એમ છે પરંતુ આ બધા ઉપગત ગુજરાત પ્રજાના સસ્કારોનું ઉપર

આચાર્ય હેમચંદ્રના પ્રતિભાવનત પ્રભાવના અસર પડવાની શક્યતાન વધે પડી હતી તે લક્ષમાં ગણવા જેવી હકીકત છે.

હેમચંદ્રનાચાર્ય એક વીરગાત્રી જેન મૂકે હોવા છતાં પ્રવૃત્તિવિયુષ્ઠ નહોતા ગયા કે એમની પ્રવૃત્તિઓજેન ધર્મમાં જ રમી રહેનારી નહોતી. તે તો સર્વતોમુખી ગ્રહી હતી એમ તેમની અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓ બેતા જણાય છે તેમની ધર્મભાવના પણ મ કુચિત નહોતી તેમની દૃષ્ટિ હમેશ સર્વધર્મ તરફ-ખાસ કરીને તે વખતે પ્રવર્તમાન શૈવધર્મ તરફ અમુકાવસરેલી જ જણાય છે તેમના આવા વ્યક્તિત્વની છાપ તે વખતના સામાજિક, ગૃહીય આર્થિક અને ધાર્મિક જીવન ઉપર પડેલી જણાય તો તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી બેકે આ અપર મુખ્યત્વે સામાજિક, ધાર્મિક અને ગૃહીય ક્ષેત્ર ઉપર અને તેમાં જે ખાસ કરીને સિદ્ધગજ કુમારપાલના તિપર વિશેષ કરીને પડે છે. પત્રિભાષે સિદ્ધગજ સગવાન સોમનાથનો ખૂબ હોવા છતાં અને રાજ્યધર્મ શૈવધર્મ હોવા છતાં જૈનધર્મ તરફ સમભાવ રાખે છે કુમારપાલના સમયમાં તો જૈનધર્મ ખૂબ મહત્વનું સ્થાન પ્રાપ્ત કરે છે.

ગુજરાતીઓ પ્રવૃત્તિથી જ પ્રગમીને પોતાનો કરી લેવાની વૃત્તિ દાખવે છે આચાર્ય હેમચંદ્ર સર્વ તરફ અમાન દૃષ્ટિની જે ગ્રેગણ પ્રબળવનમાં મૂકે છે તેને ક્ષીધે એ વૃત્તિ તે સમયે વધુ પ્રબળ બને છે. પત્રિભાષે ગુજરાતીઓનું સામાજિક જીવન પરિવર્તન પામે છે અને એ રીતે ગુજરાતીઓની વિચારભૂમિકામાં પણ ક્રાન્તિ આવે છે પૃથ્વીજીની સર્વધર્મસમભાવની વિચારમંડળીથી જ આજના સામાજિક, ગૃહીય, આર્થિક કે ધાર્મિક જીવન ઉપર અસર થયેલી નથી જણાતી તે જ પ્રમાણે તે સમયે બનેલું પરંતુ તે ગુજરાત પૂરું જ મર્યાદિત હતું અને પૃ

ગાંધીજીના સમયે વધુ વિસ્તૃત ફલક ઉપર એની અસર ફેલાય છે, છતાં આ સર્વ કરતાં યે એક સાહિત્યાર્થ્ય હેમચંદ્રાચાર્યનું સ્થાન અનન્ય છે.

ગુજરાતમાં જ નહિ બલકે સમસ્ત ભારત-વર્ષના ઉત્તિહાસમાં આચાર્ય હેમચંદ્રનું સ્થાન એક સાહિત્યાર્થ્ય તરીકે પણ અત્યંત ગૌરવસ્થુ છે. માલવમંજી અને ગુર્જર મંજીની રાજકીય સ્પર્ધામાંથી સાહિત્યકીય સ્પર્ધા જન્મે છે. તેના પરિપાકરૂપે સિદ્ધરાજ જયસિંહની વિનિતિથી હેમચંદ્ર 'સિદ્ધહેમ' નામનો વ્યાકરણનો ગ્રંથ આપણને આપે છે. ત્રણસો લઢિયાઓને એસાડીને રાજા તેની સેકડો પ્રતો ઠરાવી દેશપરદેશ મોકલાવે છે. આ ગ્રંથ પૂર્ણ થયે ત્યારે રાજાએ તેને હાથીની અંબાડીમાં બૂકીને આખા યે અણહિલપુરમાં સરથસઆકારે ફેરવીને તેનું તથા તેના રચનાર આચાર્ય હેમચંદ્રનું ખડુમાન કર્યું હતું. આ ગ્રંથ આઠ અધ્યાયનો બનેલો છે. પહેલા સાત અધ્યાય સંસ્કૃતમાં અને આઠમો અધ્યાય પ્રાકૃત અથવા અપભ્રંશ ભાષામાં છે.

આ ઉપરથી એ પણ સાબિત થાય છે કે તેઓ સંસ્કૃત ભાષાને માન આપતા હશે; અને આઠમો અધ્યાય જે પ્રાકૃતમાં અથવા અપભ્રંશ ભાષામાં છે તેથી ગુર્જરાતી ભાષાની દૃષ્ટિએ આજે પણ એ ગ્રંથ બહુ જ ઉપયોગી પુરવાર થઈ ચૂક્યો છે; કારણકે અપભ્રંશ ભાષાને અર્વાચીન બોલીઓની માતા તરીકે ગણવામાં આવે છે અને તેનું મૂળભૂત સ્વરૂપ એમાં સાચવી રાખવામાં આવ્યું છે. તે ઉપરાંત આ જ અધ્યાયમાં અનેક સુભાષિતો પ્રાકૃત અથવા અપભ્રંશ ભાષામાં મળે છે. તેમાં કેટલાંકમાં શૃંગાર, કેટલાંકમાં વીરરસ, તો કેટલાંકમાં સ્વદેશાભિમાન નજરે પડે છે, અને કેટલાંક બોધપ્રધાન પણ છે. બીજા કેટલાય વિષયો પર પણ આ અધ્યાયમાં

સુભાષિતો સંગ્રહવામાં આવેલાં છે. આખિલે અહીં એમાંનું શૃંગારરસ આલેખતું એક જ સુભાષિત બોધશું.

દોહલા સામજી ધણુ બાપા વણુડી,

છાઈ સુવણુ રેલ કસવટઈ દીણુડી.

‘(રજ) નાયક શ્યામજી, નારી ચપલવણુ,

કસવટીપર સોહી, બણે રેખ સુવણુ.’

આ ગ્રંથ દ્વારા આચાર્ય હેમચંદ્રની કીર્તિની સુવાસ એક વિદ્વાન પંડિત તરીકે દૂરદૂર સુધી ફેલાઈ. આ ઉપરાંત બીજા વ્યાકરણ ગ્રંથોમાં ‘લિંગાનુશાસન’ અને ‘ધાતુપારાયણ’ને ગણાવી શકાય. પરંતુ હેમચંદ્રાચાર્યની સર્વતોમુખી પ્રતિભા માત્ર આ વ્યાકરણ ગ્રંથો લખીને જ અટકી જતી નથી. ‘કાવ્યાનુશાસન’ જેવો અલંકાર ગ્રંથ, છંદોની સમાલોચના કરતો ‘છંદોનુશાસન’ જેવો ગ્રંથ, અને એ જમાનામાં અદ્વિતીય ગણાય અને આજે પણ આપણને આટલી બધી સગવડો હોવા છતાં મુશ્કેલ ગણાય તેવો ગ્રંથ ‘અભિધાનચિંતામણિ’, ‘અને-કાર્થ સંગ્રહ’, ‘નલકુંડકાશ’, તથા ‘દેશી-નામમાલા’, જેવા શબ્દકોશો તે રચે છે. આ ઉપરાંત પણ ‘પ્રમાણુભીમાંસા’ અને ‘યોગશાસ્ત્ર’ જેવા ગહન અને શાસ્ત્રીય વિષયો ઉપર પણ તેમણે ગ્રંથો લખ્યા છે. ‘મહાદેવસ્તોત્ર’ નામનો ગ્રંથ એક જૈન સૂરિ હોવા છતાં હેમચંદ્રે લખ્યો છે. ‘ત્રિષ્ટિશલાકા પુરુષચરિત્ર’ જેવો ગ્રંથ આપણને કવિત્વયુક્ત ચરિત્ર પણ આપે છે. ઇતિહાસની દૃષ્ટિએ જેનું બહુ મૂલ્ય છે તે ‘દ્વયાશ્રય’ નામનો ગ્રંથ ચૌહાલકોનો કુમાર-પ્રાલ સુધીનો સિદ્ધસિલાખંધ ઇતિહાસ આપણને આપે છે. જો કે આ ગ્રંથમાં રાજાઓની જે પ્રશંસા કરવામાં આવી છે તે આજે આપણને ન રચે તેવા પ્રકારની છે. એ રીતે એક સર્જક તરીકે હેમચંદ્ર આચાર્ય મહાન

હતા, છતાં તે વખતે પ્રચલિત એવી સમમની મર્યાદાઓને તેઓ દૂર કરી શકતા નથી.

આવા એક વિદ્વાન અને પ્રતિભાસપન્ન આચાર્યની આસપાસ વિદ્યારેમી શિષ્યમંડળ એકઠું થાય જ તેમના પદ્મશિષ્યનું નામ રામચંદ્રસૂરિ હેતુ જેમને વિષે આજે કંઈ પ્રણામહિતી ઉપલબ્ધ થતી નથી પરંતુ ખાસ્સા નાટકો આ ગમચંદ્રસૂરિના રચેલા હોય એમ મનાય છે તેમાં 'નલવિલાસ' એક છે આ ગમચંદ્રસૂરિએ રસને પહેલી જ વાર મુખ્યદેવતાઓએ પ્રમાણે વર્ણવ્યો છે તેમની દષ્ટિ વાસ્તવવાદી હોય એમ તેમના લખાણ ઉપરથી જણાય છે હિંદુસરમા આ સૂરિ પણ એક વિદ્વાન તરીકે વિખ્યાત છે બીજા શિષ્યોમાં મુખ્યત્વે કરીને ગુણચંદ્ર, મહેન્દ્રસૂરિ, વર્ધમાન ગણિ, દેવચંદ્ર, હિંદવચંદ્ર, યશચંદ્ર, બાલચંદ્ર વગેરેને ગણાવવામાં આવે છે પરંતુ ગુજરાતી પ્રજાનું એ એક કમનસીબ છે કે આ સર્વ શિષ્યોના વિષે કોઈ પણ જાતની ચોક્કસ માહિતી આજે ઉપલબ્ધ નથી જો કંઈ થોડીઘણી અહીં ત્યાં છટીછવાઈ વેરાયેલી પડી છે તે કોર્તા એ વાત ચોક્કસ છે, કે આ બધાએ સાહિત્યમાં આપેલા ફાળો નાનોસૂનો નથી, અને હેમચંદ્રાચાર્યની અગ્રાધ વિદના તેમના આ શિષ્યમંડળમાં પણ ઊતરેલી જણાય છે.

ગુજરાતની 'અસ્મિતા'ને તેજોમય

કરી ગુજરાતીઓના મહત્તા અને ગૌરવ ઉત્પન્ન કરનાર જ્યોતિર્ધરનું કાર્ય સોલ્લહી યુગના તેજસ્વી સમયમાં આચાર્ય હેમચંદ્ર કરે છે આચાર્ય હેમચંદ્ર વિના ગુજરાતી ભાષાનો ઇતિહાસ અપૂર્ણ ને અકિર્ચન લાગે છે અદ્યાપિ પર્યંત જે પ્રેરણાના પાન ગુજરાતી પ્રજાએ કર્યા છે તે આચાર્ય હેમચંદ્ર વિના કદાચ સંભવિત ન બનત હેમચંદ્ર માનવ તરીકે તો મહાન જ હતા પરંતુ સસ્કાન્દણ તરીકે તો એથી વે વધુ મહાન લાગે છે, પછી ભલે તે શ્રી ગુનશી જણાવે છે તે પ્રમાણે યોગી તરીકે એટલા મહાન ન હોય તેમણે જે સાહિત્ય સર્જ્યું, પ્રજાજીવનમાં નવજીવનની ઉમા ઉત્પન્ન કરી તે ઠેક હમણા સુધી ગુજરાતી પ્રજાની નસેનસમાં વણી રહી છે પડિત શિવદત્ત સાય જ લખે છે.

'સંસ્કૃત સાહિત્ય ઔર વિક્રમાદિત્ય કે ઇતિહાસ મે જે સ્થાન દાહિદાસ ઠા ઔર શ્રી હર્ષ કે દગખારમે ખાણુબઢકા હે, પ્રાય વહી સ્થાન ઇરાકી ખારહવી શતાબ્દિમે ચૌલુક્ય વશોદભવ સુપ્રસિદ્ધ ગુજરાતે દ્રશિરામણિ સિદ્ધરાજ જયમિહ કે ઇતિહાસ મે હેમચંદ્રકા હે.'

આ રીતે ગુજરાતને ૧૨-૧૩મા સૈદામાં એક એવી વ્યક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે કે જેનામાં જ્ઞાન, ભક્તિ અને માનવતાનો ત્રિવેણી સંગમ થયેલો જણાય છે.

★

વિજ્ઞાનસિદ્ધિ તે વિજ્ઞાનમાં કાયા વીરેદ્રને વિજ્ઞાનનો પાઠ પદર વખત લખી લાવવાની સબ કરી હતી, પણ મોટાજો મોટા જ એ હોયે ભાગ્ય 'અલ્યા વીરેદ્ર' વિજ્ઞાનસિદ્ધિ હજી, 'તને મે વિજ્ઞાનનો પાઠ પદર વખત લખી લાવવાનું કમ હજી હતા અહીં તો તે બાર જ વખત લખ્યો છે.'

જરાક સમય તો પણ હસતો વીરેદ્ર બાલ્યા

'સાદેબ માકે વિજ્ઞાન જ કાચ છે એમ નથી, ગણિત પણ કાચ છે.'

★

પેટ્રોલિયમ

શ્રી. ગોવિંદ એસ. મેવાડા

બી. એસસી.

કાળ અને સચિદ વર્તમાનમાળની થોડીક ઝાંખી આ લેખ કરાવી બધ છે.

ના વખતમાં લોકડાં અને કાલસામાંથી શક્તિ ઉત્પન્ન કરવામાં આવતી હતી.

અત્યારના જમાનામાં આપણે તેલ અને વાયુનો પણ બળતણ તરીકે ઉપયોગ કરી તેમાંથી શક્તિ મેળવીએ છીએ. તે એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ સહેલાઈથી નળીઓ દ્વારા મોકલી શકાય છે અને આળવાથી રાખ કે મેશ નજીવા પ્રમાણમાં રહેતી હોવાથી તેનો ઉપયોગ ઘણો જ વધી ગયો છે. તેને શુદ્ધ કરતાં ઘણા કિંમતી પદાર્થો મળે છે.

સાચાચલિત દષ્ટિએ પેટ્રોલિયમ એ કાર્બન અને હાઈડ્રોજનમાંથી બનેલા સંયુક્ત પદાર્થો (એ. હાઈડ્રોકાર્બન્સ)નું મિશ્રણ છે. તેને સળગાવવાથી તેના અણુઓમાં સંચય થયેલી શક્તિ કટલા પ્રમાણમાં બહાર આવે છે તે ઉપરથી તેની બળતણ તરીકેની કિંમત ઝાંકી શકાય છે. જમીનમાં રહેલી અત્યંત ગરમી અને ઉપરના દબાણથી કાર્બન અને હાઈડ્રોજનના પરમાણુઓ (એ. એટમ્સ) ચોક્કસ અમ્લજીમાં મળી પેટ્રોલિયમ અને કુદરતી વાયુ (એ. નેચરલ ગેસ) બન્યાં હશે એમ પહેલાંના વખતમાં માનવામાં આવતું હતું. પરંતુ ઉલે એ ચોક્કસ થતું છે કે હજારો વર્ષ પહેલાં જમીનમાં દટાયેલા દરિયાઈ જાડવાઓ તથા માટીઓનું ગરમી અને દબાણથી વિઘટન (એ. ડિકંપોઝીશન) થઈ

બુનિયા પેટ્રોલિયમની જે બનીલ દ્રવ્યો આપણે મેળવ્યાં છે તેમાંનું એક છે પેટ્રોલિયમ. સંસ્કૃત શબ્દમાં સહજ રીતે એ વામરીએ છીએ, એ બનીલ તેલની. અનેક બનાવટોનો ઉપયોગ કરીએ છીએ. ત્યારે એની પાછળના ભાવતા ઇતિહાસ વિશે વીરંદરી બઈએ છીએ. ઈ. સ. પૂર્વે ખસો વર્ષથી ચીન દ્વારા એ તેલની જગતને બહુ ઘડ છે તેના શુભાયેલા ખર્ચ

તેમાંથી પેટ્રોલિયમ બન્યું છે. તેના દારણમાં નીચેનાં પ્રમાણો સજી શકે છે:

આ સજીવ સૃષ્ટિએ પોતાના જીવન અને વૃદ્ધિ માટેના શક્તિ સૂર્યપ્રકાશમાંથી મેળવેલી; અને એ સ્પષ્ટ છે કે તેમાંથી ઉત્પન્ન થયેલું પેટ્રોલિયમ બાળીને તેમાં આપણે હજારો વર્ષ પહેલાં સંચરાર્થ રહેલી શક્તિ છૂટી પાડીએ છીએ. બીજું, ત્યારે હાઈડ્રો-કાર્બન્સ પૂરેપૂરાં બળે છે ત્યારે કાર્બન ડાયોક્સાઈડ અને પાણી બનાવે છે-જેમાંથી વનસ્પતિ સૂર્યપ્રકાશમાં પોતાનો ખોરાક તૈયાર કરે છે. વળી દરિયાને તળિયે એના થયેલાં મૃત પ્રાણીઓના ઢેઢો તથા દરિયાઈ જાડવાઓમાંથી કૃત્રિમ રીતે પ્રયોગશાળામાં પાણું પેટ્રોલિયમ મેળવી શકાય છે.

ઘણાં વર્ષોથી દુનિયા પેટ્રોલિયમને બાળે છે. વળી જગ્યાએ પૃથ્વીની સપાટી ઉપર તે ધસી આવે છે. ઈ. સ. પૂર્વે ૨૦૦ વર્ષ પહેલાં ચીનના લોડોએ ૩૫૦૦ ફૂટની જાડાઈએથી પેટ્રોલિયમ મેળવેલું. ખેખીલોનના લોડો પણ તેને બાળતા હતા, અને તેમાંથી મળી આવતાં આસ્ફાલ્ટનો જમીનની ઢાંચરે પથ્થર જડવાના કાગમાં સીમેન્ટની જગ્યાએ ઉપયોગ કરતા હતા. ઈજીપ્તના લોડો સજી-ઓના મૃત ઢેઢો માંધરી રાખવા માટે આસ્ફાલ્ટ વાપરતા. તેરમી સદીના દુનિયાને મહાન ખુસાફર માર્કો પોલો ખાંડના તેલના

(Duster) કહે છે. દર ત્રણ કૂવે એક 'ડસ્ટર' નીકળે છે.

ઉપર જણાવ્યું તે ઉપરાંત માટીના દાણાદર રજકણોના બનેલા ખડકમાં રજકણો વચ્ચે તેલ રહેલું હોય છે. તેને 'ઓઇલ શેલ્સ (oil Shales)' કહે છે. હુનિયાના ઘણા ભાગોમાં તે પુષ્કળ પ્રમાણમાં આવેલાં છે. કુવાની માફક તેમાંથી તેલ નીકળતું નથી પરંતુ ખડકોની માટીને મોટા બકપાત્રમાં ભરી તેને તપાવી તેલ મેળવી શકાય છે. આ પ્રમાણે આપણને લાગશે કે વિજ્ઞાનીઓ આવી રીતોમાંથી પણ તેલ મેળવતા થઈ ગયા છે. કેસો-રેડો નદીના પ્રદેશમાં લગભગ ૧૫૦૦ ચોરસ માઈલના વિસ્તારમાં આવાં ઘણાં શેલ્સ આવેલાં છે અને એવી ગણતરી કરવામાં આવે છે કે તેના દર ચોરસ માઈલે ૨૪૦ લાખ પીપ તેલ મળી રહેશે. શેલ્સમાંથી તેલ મેળવવાની રીત બહુ અર્થજન હોવાથી હાલમાં તેમાંથી બહુ ઓછા પ્રમાણમાં તેલ મેળવવામાં આવે છે; પરંતુ જ્યારે કુવાઓના તેલનું પ્રમાણ ઓછું થશે ત્યારે શેલ્સનો ઉપયોગ વધશે. વળી તે સમય દરમિયાન વિજ્ઞાન બીજી કોઈ ઓછી અર્થજન પદ્ધતિ શોધી કાઢે તે પણ બનવાબેગ છે.

પેટ્રોલિયમ ઘટ પ્રવાહી છે. ડસ ધર્ષ્ટ ઇન્ડિઝમાંથી નીકળતા પેટ્રોલિયમમાં ઓછા ઉત્કલન બિંદુ(બં. બોઈલિંગ પોઈન્ટ)વાળા પ્રવાહીઓ હોવાથી તેને શુદ્ધ કર્યા વિના પણ પેટ્રોલની જગ્યાએ વાપરી શકાય. સાધારણ ઉષ્ણતામાને પેટ્રોલિયમમાં લગભગ બધી જ ભૌતના હાઈડ્રોકાર્બન્સ ઓછાવતા પ્રમાણમાં હોય છે.

પેટ્રોલિયમ ૧૮૫૬માં મળ્યું ત્યારપછી તેનો ઉપયોગ તેને નિસ્પંદ (એ. ડિસ્ટીલ) કરી તેમાંથી ઘાસતેલ મેળવવા પુરતો મર્યાદિત હતો. 'ઘાસતેલ કાઢી લીધા પછી જે રહેલું

તે ફેલી દેવામાં આવતું. કંટલીક જગ્યાએથી નીકળતા પેટ્રોલિયમમાં ગંધક ઓગળેલા હોવાથી તેમાંથી મેળવેલું ઘાસતેલ બળતું ત્યારે સલ્ફર હાયડ્રોસલ્ફાઈડ અને મર્કેપ્ટનનો ગેસી વાયુ નીકળતો. હોવાથી તેનો વપરાશ ખંધ થયો. તેમાંથી ગંધક છૂટો પાડવાની રીતે બહુ જ મહેનત ખાદ હર્મન ફોરિ(સ્ટાન્ડર્ડ ઓઇલ કંપનીના મુખ્ય રસાયણશાસ્ત્રી)એ શોધી કાઢી. ઓલિફોર્નિયા અને ટેક્સાસમાંથી મળી આવેલા પેટ્રોલિયમમાં બહુ ઓછા પ્રમાણમાં નાઈટ્રોજન રહેલો છે; તે તેમાં રહેલા ક્વીનોલીન, પીરીડીન અને ટર્શરી એમાઈન્સને લીધે હોય છે. તે કંઈ હાનિકર્તા નથી. વળી ઓક્સિજન પણ ફીનોલ્સ, એસીડ-લેડકાર્બાઈડ અને નેપ્થેલીક એસિડરૂપે રહેલો હોય છે. તે ઉપરાંત સીલીકા, લોખંડ, કલશ્યમ, એલ્યુમિનિયમ, લીટનિયમ, નીકલ અને વેનેડિયમ ધાતુઓના ઓક્સાઈડ (લસમ) હોય છે. વેનેડિયમ ઓક્સાઈડ પેટ્રોલિયમમાંથી મેળવવામાં આવે છે.

પેટ્રોલિયમ સિત્તસિત્ત છતાં ચોક્કસ ઉત્કલનબિંદુઓવાળા હાઈડ્રોકાર્બન્સનું મિશ્રણ હોવાથી તેને અમુક જ ઉષ્ણતામાને ગરમ કરવાથી ચોક્કસ પ્રમાણનો એક જ પદાર્થ છૂટો પાડી શકાય છે. આ પ્રમાણે જુદાજુદા ઉષ્ણતામાને તેમાંથી લગભગ બધા જ પદાર્થો છૂટા કરી શકાય. આ ક્રિયાને 'અંશતઃ નિસ્પંદીકરણ' કહે છે.

હૂડ ઓઈલમાં રહેલાં પેરાફીન વેકસ અને ગંધકને દૂર કર્યા પછી તેને બકપાત્રમાં ઉકાળી તેની વરાળને મોટા ઊંચા 'ફ્રેક્શનેટિંગ ટાવર'ના નીચેના છેડાથી દાખલ કરવામાં આવે છે. જેમજેમ વરાળ ઊંચે ચઢતી જાય છે તેમતેમ સ્વેપાવાયિક રીતે તે ઠંડી પડતી જાય છે. નીચે તેનું ઉષ્ણતામાન ૫૦૦° સે. ઉપરાંત હોય છે; છેક મથાળે તે ઘટીને ૪૦°

સે. વર્ધન્ય છે 'ફેકશનોટગ ટાવર'માં ગુણતરી કરેલા અમુક અતરે ખાસ પ્રકારની છાજલીઓ ગોઠવેલી હોય છે તેમાં અમુક ચીક્કસ ઉષ્ણતામાને ખાસ પ્રકારનો એક જ પ્રદર્શ વગળામાંથી પ્રવાહીરૂપે બદલાઈ તેને ઝીંકેલી બહારની નળી વાટે એક જુદા પાત્રમાં ભેગા લાય છે આ પ્રમાણે ૪૦° સે થી ૨૧૦° સે સુધી છક ઉપરના ભાગમાંથી પેટ્રોલ, ૧૭૫° સે થી ૩૦૦° સે સુધીમાં ઘાસતેલ, ૨૦૫° સે થી ૩૭૫° સે સુધીમાં વગથેના ભાગમાંથી બળતણ માટેનું તેલ (ફૂડ ઓઈલ અથવા ડીઝલ ઓઈલ) અને ૩૫૦° સે ઉપરના ભાગમાંથી હુધિ-કેટિંગ ઓઈલ, વેનેલીન અને મીણ છૂટ પડે છે છેક તળિયેથી ડામર નીકળે છે આ ફરેકને પાછળથી શુદ્ધ કરવાના તો રહે છે જ

અમુક પ્રમાણુલ્લુત એ જિનનાં લક્ષા (અ પિસ્ટ)ને મારામાં સારો પ્રતિરોધ આપે તે પેટ્રોલ ઉત્તમ ઠહેવાય સાગ એ જિનમાં પછુ ફેલકા પ્રતિરોધવાળું પેટ્રોલ વાપરવાથી એ જિન વધુ અવાજ કરે છે અને એાછી કાર્યશક્તિ આપે છે પેટ્રોલમાં (અ ટેટ્રાઈધાઈલ લેડ) અને થોડા પ્રમાણમાં (અ ઈથીલીન હાયડ્રોમાઈડ) ઉમેરવાથી તે મારો પ્રતિરોધ આપે છે પ્રતિરોધ પેટ્રોલની 'ઓક્ટેન રેટિંગ' સખ્યા પરથી જાણી શકાય છે જેમ તે સખ્યા મોટી તેમ પેટ્રોલ સારું. મોટર માટે એ ૨, સખ્યા ૮૦નું પેટ્રોલ સારું ગણાય છે જ્યારે વિમાન માટે ૮૦૦ કે તેથી જાણી સખ્યાનું સારું ગણાય છે

નિરૂપદ વર્ધને સીધું મળેલું પેટ્રોલ ૧૫ થી ૭૫ એ. રે. નું હોય છે જે મોટર કે વિમાન માટે યોગ્ય હોવાથી તેને દબાણ સાથે ૫૦૦° સે સુધી ગરમ કરી તેની એ. રે. સખ્યા વધારી શકાય છે આ ક્રિયા દબિ-

યાન મોટા અણુઓ (C/12 H/22) ભાગી મધ્યમ આકારના (C/6 H/14 Hexane) બને છે તથા પ્રાન્થ-થેનવાળા અને પૂગ નહીં લળેલા હાઈડ્રોકાર્બનનું પ્રમાણ વધુ વધે છે, જે ખારા એ. રે. માટે અનર્થનક છે આ ક્રિયા દબિયાન બે સીલીકા અનવા એલ્યુમિનાને ઉદ્દીપક (અ કેટાલીસ્ટ) તરીકે વાપર્યું હોય તો મોટી ઉત્તમ પેટ્રોલ મેળવી શકાય આ ક્રિયામાં બેન્ઝીન અને ટોલ્યુઇન નામના પદાર્થો મળે છે તે પેટ્રોલમાં ગંધે તો તેની એ. રે. સખ્યા જાણી ગંધે છે, અથવા તેને છૂટા પાડી ખાજ અનર્થની જનાવટોમાં ઉપયોગમાં લઈ શકાય છે દાખલા તરીકે ટોલ્યુઇનમાંથી ટ્રાઈનાઈટ્રો ટોલ્યુઇન (T N T) નામનો અત્યંત રફેરક પદાર્થ બનાવી શકાય છે

ઉદ્યનને લાયક ૧૦૦ એ. રે.નું પેટ્રોલ 'આલકોલિસેન પદ્ધતિ'થી બનાવી શકાય છે આ પદ્ધતિમાં જેના અણુઓમાં કાર્બનના પ્રમાણુઓ ત્રીધી સાકળરૂપે બેઠાયેલા હોય છે તેવા હાઈડ્રોકાર્બનને ઉદ્દીપકની હાજરીમાં નહિ આગળેલા હાઈડ્રોકાર્બન સાથે દબાણ નીચે ગરમ કરવામાં આવે છે એટલે ઉત્તમ એ. રે. વાળા હાઈડ્રોકાર્બન અને હ આવા પેટ્રોલને એાછા એ. રે. વાળા પેટ્રોલ સાથે ગુણતરી કરેલા પ્રમાણમાં મેળવી જુદા-જુદા ખાગ ઉપયોગો માટેનું પેટ્રોલ બનાવી શકાય છે એ. રે. ઉપરના નીચે પ્રમાણેની ખાજ કટલીક બાબતો છે, જેના ઉપર મારું પેટ્રોલ બહુ આધાર મળે છે

૧ પેટ્રોલ બળવાથી ગ્રહ જ્યો ચીકણા પદાર્થો ગંધેલા બોઈએ, દાખલકે તે યત્રની ગરમીમાંથી બળી જઈ સનાભાગમાં સંચરક થોટી બન્યે છે

૨ યત્રની ધાતુને કાટ ચલાવેલે પદાર્થો તેમાં ન હોવા બોઈએ

૩. તેમાં રહેલા હાઈડ્રોકાર્બન્સ નીચા ઉત્કલન બિંદુવાળા હોવા બદલે, જેથી સખત ઠંડીમાં પણ યંત્ર ચલાવી શકાય. તે બહુ જ ઓછા ઉત્કલન બિંદુવાળા પણ ન હોવા બદલે, કારણકે વરમીમાં તે ઠંડીની અંદર વાયુરૂપે બદલાઈ જઈ પેટ્રોલ સાથે યંત્રના કાર્બુરેટરમાં બંધ છે ને તેથી ઓછા પ્રમાણમાં પેટ્રોલ જતું હોવાથી યંત્ર કાંતો બંધ પડે છે અથવા તેની ગતિ ઓછી થઈ જાય છે. આ સ્થિતિને 'વેપર લૉક' (Vapour lock) કહે છે.

પેટ્રોલમાંથી લગભગ ૪૫ ટકા જેટલું પેટ્રોલ છૂટું પાડી લીધા બાદ વાસતેલ મળે છે. તેનું પ્રમાણ પાંચ ટકા જેટલું હોય છે. વાસતેલ એ પેરાફીન, નેપ્થેન અને એરોમેટિક હાઈડ્રોકાર્બન્સનું મિશ્રણ છે, જે વાસતેલ રંગવિનાશક હોય છે; તેનું ઉત્કલન બિંદુ 98°C - 230°C સે. વચ્ચે હોય છે. વાસતેલ પછી ૪૨ ટકા ક્રૂડ ઓઈલ મળે છે. થાણું વર્ષો સુધી તેને ફેંકી દેવામાં આવતું હતું, પરંતુ તેને યંત્રમાં ડુવારાની માફક ઉડાડી સળગાવવાની શોધ થઈ ત્યારબાદ તેનો ઉપયોગ અસ્તિત્વમાં આવ્યો. હાલમાં ડિઝલ એન્જિનોમાં તે વપરાય છે.

જર્મનીમાંથી પેટ્રોલિયમ બહુ જ ઓછા પ્રમાણમાં મળી આવતું હોવાથી બર્ગિયસ (Bergius) નામના એક જર્મન રસાયણશાસ્ત્રીએ કૃત્રિમ (Synthetic) પેટ્રોલની શોધ કરી. તેમાં કોલસાના ભૂકાને થોડા વ્યક્ત પેટ્રોલિયમ અને હાઈડ્રોજન સાથે ઉદ્દીપકની હાજરીમાં દર ચો. ઇંચે 3000°C રતલનું દબાણ કરી 500°C સુધી ગરમ કરવામાં આવે છે; તેથી હાઈડ્રોજન અને કોલસાનો કાર્બન

બંને રાસાયણિક રીતે સંયોજઈ જુદાજુદા થાણી બાતના હાઈડ્રોકાર્બન્સ બનાવે છે. ત્યારબાદ ઇથેન્ટે પણ તે પ્રમાણે પેટ્રોલ બનાવવું શરૂ કરેલું. પરંતુ જ્યારેથી ઉદ્દીપકની મદદથી 'વોટર ગેસ' (કાર્બન મોનોહાસાઈડ અને હાઈડ્રોજનના મિશ્રણવાળા સળગી શકે તેવા વાયુ)માંથી પેટ્રોલ બનાવવાની 'ફીશર-ટ્રોલ' પદ્ધતિ હયાતીમાં આવી ત્યારથી બર્ગિયસની પદ્ધતિ પડતી મુકાઈ. આ નવી પદ્ધતિ બોકે મોંઘી પડે છે પણ તેમાં સાધારણ મજૂરી હોય તો પણ નલાઈફ શકાય.

ફક્ત કાર્બન (C) અને હાઈડ્રોજન (H) નામના બે જ તત્ત્વોમાંથી આવા સિંથેસિસ રસાયણો બનેલાં છે તે પણ એક આશ્ચર્યકારક ખીના છે. આનું કારણ એ છે કે કાર્બન-હાઈડ્રોજન સાથે નાનામાં નાની (CH_4 મીથેઈન) થી, મોટામાં મોટી ($\text{C}_{60}\text{H}_{122}$) સાંકળોવાળાં રસાયણો બનાવે છે. વાણી વખતે આવી સાંકળોમાં શાખાઓ પણ હોઈ છે. વળી કાર્બનના પરમાણુઓ વટકાણાકૃતિમાં પણ ગોઠવાઈ જાય છે. કેટલીક વખત અપૂરતા પ્રમાણમાં હાઈડ્રોજનના પરમાણુઓ કાર્બનના પરમાણુઓ સાથે બેઠાયેલા હોય છે. જેટલે આ પ્રમાણે અસંખ્ય રીતે કાર્બન અને હાઈડ્રોજનના પરમાણુઓ બેઠાઈ શકે છે, અને તેવી દરેક રીતે ચોક્કસ પ્રમાણનું એક રસાયણ દર્શાવે છે, તેથી આવાં સિંથેસિસ અસંખ્ય રસાયણો બની શકે તેમ છે. આવા નાના લેખમાં પેટ્રોલિયમમાંથી બનેલા રસાયણોનો ઉલ્લેખ કરવો અસ્થાને છે. કોલસામાંથી લગભગ પાંચ લાખ જુદાજુદાં રસાયણો મેળવવામાં આવ્યાં છે; અને બનવાબેજ છે કે પેટ્રોલિયમમાંથી તેં કરતાં પણ વધારે રસાયણો વિકસતું વિજ્ઞાન મેળવી આપશે.

જેવા હતા અને જ્યોતિષ અને તેવી વાતોમાં ખિલકુલ માનતા નહિ. તેમના કેટલાક મિત્રોના આગ્રહથી તેમણે એક સંહિતામાં 'પોતાનું' જાતક કઠાવ્યું. પહેલે જ વાક્યે તેઓ છક થઈ ગયા. પહેલું વાક્ય આ પ્રમાણે હતું :

‘આ પુરુષ તેની ૪૦ વર્ષની ઉંમરે માત્ર કુટુંબને વશ થઈ ‘પોતાનું’ જાતક જોવડાવવા આવશે. ૪૦ વર્ષ એટલા મારે કે તેનો જન્મ અમુક દેશમાં, અમુક વર્ષમાં અમુક મહિનામાં ને અમુક તિથિએ થયો છે.’ આ પહેલા જ વાક્યે તેઓ ઠગ થઈ ગયા; અને પછી તો એક પછી એક તેમના જીવનની એવી વિગતો આવવા માંડી જ તેમનો નજીકનો મિત્ર કે કુટુંબી પણ જે વાત જાણતો ન હોય. મારો અંગત અનુભવ પણ એટલો જ અત્કારિક છે. મારા અને મારા એકબે મિત્રોના અનુભવની એક પ્રાસ બાબત નોંધવા જેવી છે અને તે એ છે કે તેમાં કેટલીકવાર સમઘિના ભવિષ્યની વાતો પણ આવી જાય છે. વાજલા તરીકે મારા જાતકમાં એક વાક્ય નીચે પ્રમાણે છે :

‘આ પુરુષ છેલ્લી વિધા ભણીને આવ્યો ત્યારે દુનિયામાં મહાન ક્રાંતિકાળ હતો, ત્યારપછી દુનિયામાં મહાન યુદ્ધ થયું અને ત્યારપછીથી રાજા, યવન-મંદેરજ બધામાં ક્રાંતિ થતી આવી છે.’ હું છેલ્લી વિધા ભણીને ૧૯૩૭માં આવ્યો, એટલે કે આ ઉલ્લેખ ૧૯૩૯ના યુદ્ધનો છે. આ જ પ્રમાણે મારા એક મિત્રના જાતકમાં ૧૯૧૪-૧૮ ના યુદ્ધનો ઉલ્લેખ આવે છે.

હવે આ લખાણ અમુક સો વર્ષો પહેલાં લખાયેલું છે એ વિશે, બે મત છે જ નહિ. એટલે હવે આપણે એ જોવાનું રહે છે કે એના ઉપરથી શું ફક્ત થાય છે? શું એના ઉપરથી એમ મથી લાગતું કે દુનિયાના મુત્સંદ્ધીઓ ભલે શાંતિપરિષદો સરે અગર એમે સિવી થેન્કનાઓ ઘડે, છતાં ૧૯૧૪-

૧૮નું યુદ્ધ અને ૧૯૩૯નું યુદ્ધ એ પહેલાંથી નિર્મિત થયેલી વસ્તુ હતી! આ તો આપણે દુનિયાના સમૂહગત નિર્માણની વાત કરી, પણ વ્યક્તિગત નિર્માણનું પણ એવું જ દેખાય છે. અમુક માણસ કયા જન્મ્યો છે, કયારે જન્મ્યો છે, કઈ જ્ઞાતિ અને ધર્મમાં જન્મ્યો છે ત્યાંથી માંડીને તેની પત્ની, છોકરાં, ધધી અને આગળ વધીને હજી તો તેના મનના વિચારો પણ આ સંહિતાનાં પાનાં-ઓમાં સચોટ રીતે આલેખાયેલા પેઠયા છે! આ બધી વસ્તુઓ, શાના તરફ આગળી ચીધે છે? બે વ્યક્તિ અને સમાજનું ભાવિ નિર્મિત ન હોય તો આનું અગાઉથી લખી શકાય ખરું? સ્વ. કલાપી એક જગ્યાએ લખે છે :
જે આવીનું જડ રમકડું, નાચનારું જ છે તું,
તે આવીને વળ કર લઈ, ફેરવી ના શકે વં.

તો પછી શું મનુષ્યજીવન, કલાપી કહે છે તેમ, ‘આવીના જડ રમકડા જેવું છે? કાંઈ પણ તત્ત્વજ્ઞાનના પાયામાં વિદ્વાન તો હોવાનું જ અને એ રીતે હકીકતો ઉપર તત્ત્વજ્ઞાન રચાય છે. હવે જ્યારે એ હકીકતો જ મૂળમાંથી જ ફરી જતી લાગે ત્યારે તત્ત્વજ્ઞો મારે એ વાત વિચારવા જેવી ગણાવી જોઈએ. એક અગ્રેજ વિદ્વાન લખે છે :

‘સત્યની આગળ નાના બચાની જેમ ખસી જાયો અને તમારા ગમે તેવા પ્રવર્ણહો હોય તેને ફગાવી દો અને કુદરતનાં સત્ત્વો ગમે ત્યાં લઈ જાય ત્યાં નમ્રતાથી આગળ વધો.’

પણ ખરેખર બે આ રીતે હોય તો મહાપુરુષોનાં જીવનકાળ શું કશી જ કિંમત નથી? માનવસમાજે જખ્ખર પુરુષાર્થ કરી અત્યારનાં જખરજસ્ત વિજ્ઞાનો ભાભાં કર્યાં એ શું? કે પછી માણસ જ્યારે સ્વતંત્ર રીતે વર્તતો દેખાય છે ત્યારે એ ખરેખર સ્વતંત્ર નથી હોતો? શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા તરફ આપણે દૃષ્ટિ કરીશું તો એ પણ કાંઈક

આવો જ ધ્વનિ ઠાઠે છે એમ દેખાય છે ત્રીજા અધ્યાયના ૨૭મા શ્લોકમાં લગવાન કહે છે

‘અહાકારમિદ્ધાસ્મા કર્તાદ્દહમિતિ મન્યતે ।

અહ કારથી વિમૂઢ થયેલા એવો આત્મા એ હું કરું છું એમ માને છે ’ આજળ જતાં અગિયારમા અધ્યાયમાં ‘કલ્પોડમિ લોકસ્યવજ્જવપ્રજ્ઞાં । હું કાળ છું અને લોકકાય કરવા પ્રવૃત્ત થયો છું ’ એમ કહીને અર્જુનને નિમિત્તરૂપ બનવાનું કહે છે નિમિત્તમાત્ર મત સ્વસાચિન્દ્ર । છેલ્લે એકાદશા અધ્યાયમાં ૬૦ અને ૬૧ બે શ્લોક નીચે પ્રમાણે છે

સ્વભાવજેન કૌત્ય મિયદ સ્વેન ક્ષમણ ।

કર્તુ નેત્ત્વસિ યન્મોહાન્ત્ કરિન્પ્રાસ્તવશોડયિત્વ ॥૬૦॥

ઈશ્વર સ્વપ્રતાનાં હૃદયેડગ્ન તિગ્રિતિ ।

પ્રામયન્ તવપ્રતાનાં યમાદ્દાન્તિ માયયા ॥૬૧॥

શ્રીયુત કાકાસાહેબ કાલેલકર તેમના ‘ગીતાસાર’માં ઉપરના બે શ્લોકોનો અર્થ નીચે પ્રમાણે કરે છે

‘ઈશ્વરની યોજનાને અનુકૂળ ન થવાનો પ્રયત્ન માણસ કરે તો એ અતે તેનું કશું ચાલતું નથી. એનો સ્વભાવ જ એને તેના સ્વકર્મ તરફ ઘસડી લઈ જાય છે માણસ જિંદને ક્ષીધે કે મોહને ક્ષીધે જે કરવાની ના પાડે છે, તે સ્વભાવને કારણે લાચાર થઈને કરે જ છે. ઈશ્વર બધાના હૃદયમાં વસીને થોડો પાસેથી તેમના કાર્યો કરાવે છે જેમ કળસૂત્રનાં પૈકા ઉપર બેસાડેલી ચૂર્તિએ એની મેળે ચક્રચક્ર કરે છે, તેવી જ રીતે માણસ સ્વભાવથી બધાથેલો, પોતાના કામો મન હોય કે ન હોય (તોપણ) કરે જ છે ’

શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા એ કર્મયોગ ઠહેવાય છે અને ગીતામાં કર્મયોગ ઉપર લાગુ ચૂકવામાં આવ્યો છે એમ પણ ઠહેવાય છે, પણ સાચે-સાચે કર્મનાં ફળોનો ત્યાગ કરવાની ગીતામાં સલામણુ કરવામાં આવી છે હવે આ બાબતમાં આપણે નિર્માણના દૃષ્ટિકોણથી જોઈએ

તો જણાશે કે કર્મ કરવા છતાં તેના ફળોનો ત્યાગ કરવામાં અતર્ગત નિર્માણુ તો નહિ છપાયું હોય ? કેમકે અમુક કર્મ કરવાથી અમુક પરિણામ આવશે જ એમ આપણે નિશ્ચિતપણે કહી શકતા નથી. આજલા શ્લોકમાં નિવદ્ધ સ્વેન ક્ષમણ । એ શબ્દો વચ્ચારવા જેવા છે પોતાના કર્મ અંગ સ્વભાવથી બધાથેલો એવો મનુષ્ય, એવો એનો અર્થ છે કર્મથી બધાથેલો ખરો, પણ એ કર્મ એણે સ્વતઃ રીતે કરેલા કે બીજા જીવ-સૃષ્ટિઓમાં બને છે તેમ પ્રેરણા (મ ઇન્ટેલુ-ઈશન) દ્વારા થયેલા-આ પ્રશ્ન અત્યંત મહત્વનો છે, કેમકે કાર્યકાણુનો નિયમ તો પ્રચલિત અને સર્વમાન્ય છે, પણ કાર્ય સ્વતઃ જુદીથી થયેલું છે કે પ્રેરણા પરિણામ છે એ મુદ્દો મહત્વનો છે

કર્મ ઉપર હિ હૃદયનોમા ઘણું જ લખાયું છે અને ખાસ કરીને જૈનદર્શનમાં તેના ઉપર વિગતવાર અને ખૂબ જ સિદ્ધાંતથી તલસ્પર્શી ચર્ચા કરવામાં આવી છે પણ બે મનુષ્ય કર્મ કરવામાં સ્વતઃ ન હોય તો એ બધા જ્ઞાનની ઉપયોગતાની દૃષ્ટિએ કેટલી કિમ્મત ગણાય ? ગીતામાં છવટે લગવાન અર્જુનને બધાનો પતિત્યાગ કરી થરણે આવવાનું કહે છે છું એમ નથી લાગતું કે માણસ માટે માત્ર આ જ એક માર્ગ ખુલ્લો છે અને બાકીના બધા માર્ગો ઉપર તો ખીલા લગાવી મુકેલા છે ? *

• આ લેખનો હેતુ આ મહત્વના મુદ્દા ઉપર લોકો પાતપોતાનો અભિપ્રાય વ્યક્ત કરે અને એ વિષયને વધુ સ્પષ્ટ કરે એ હેતુવાનો છે. કેઈ પણ ભવનો અભિપ્રાય આપતા પહેલાં જે સહિયારોના આધાર ઉપર આ લેખ લખાયો છે તેમનો પરિચય હોવો જરૂરી છે એમ હું માનું છું. કેમકે તેમાં કેટલી વિગતથી ચર્ચા અને સમર્થિત સાબિતાએ હોય છે તેના પ્રત્યક્ષ અનુસંગ વગર ખ્યાલ આવવો મુશ્કેલ છે એ.

ઈંદ્રિય જિત

૩૧. ધનશંકર હં. ત્રિપાઠ.

આવેશવાનો અહીં પ્રવાસ થયો છે. શ્રી ત્રિપાઠી લેખક તરીકે સારી પેઠે બહીતા છે.

૨. ગદેશની રાજધાની ચમ્પાનગરથી દસ કોષ દૂર અને વર્તમાન સાગલપુરથી આઠ કોષ દૂર આવેલી લાગીરથી મૈયાના પૂર્વ કિનારા ઉપર કહલગામ નામે એક નાનું શું ગામ આવેલું છે. 'ઈ. આઈ. આર.'ની 'લૂપ લાઈન'નું તે એક સ્ટેશન છે. રેલવેથી પૂર્વ દિશા તરફ એક મોટો પર્વત છે અને તેનાથી થોડેક દૂર એક નાનો પર્વત આવેલો છે.

પ્રાચીન સમયમાં એને કહોલગામ કહેવામાં આવતું. મહર્ષિ કહોલનો એ આશ્રમ હતો. મૂળ નામ પલહીને ધીમેધીમે કહલગામ નામે હોલમાં તે ઓળખાય છે.

મુનિશ્રી ઉદાસકનો આશ્રમ ત્યાં આવેલો હતો. તે આશ્રમમાં રહીને કહોલમુનિ વિદ્યાધ્યયન કરતા હતા. તે તીકણુ પુષ્કિણાળી હતા. ગુરુકુળના તમામ નિયમોનું તે પરિપાલન કરતાં, તેથી તેઓ અધ્યયનમાં ઝટ આગળ વધ્યા. જ્યારે તેમનો અધ્યયન-ક્રમ પૂરો થયો ત્યારે ઉદાસકમુનિ તેમના ઉપર એટલા બધા પ્રસન્ન થઈ ગયા, કે તેમણે પોતાની પુત્રી સુજાતા સાથે તેમનું લગ્ન દયું. ગુરુને ત્યાં અભ્યાસ કરતાં ગુરુની કૃપા પ્રાપ્ત કરીને તેમની પુત્રીને વરવા સાગ્યશાળી થનાર આ પ્રથમ શિષ્ય કહોલમુનિ જ હતા.

કાલક્રમે સુજાતાની કૂચે અષ્ટાવકનો જન્મ થયો. મહાસારતમાં લગ્નું છે કે જ્યારે તે

ચક્રવર્તી પદ પ્રાપ્તવામાં ગૌરવ મણાયું છે, પણ એથી જે વધુ ગૌરવ તો અસંખ્ય પ્રદોષનો સામે મન-હ્રદયની અશુભ વૃત્તિઓ સામે ઝૂમી ચાલીની દશા પ્રાપ્ત કરવામાં રહ્યું છે તેની કોણ ના પાડશે? પ્રાચીન કથાઓમાંથી મળી આવતા આવા અનેક દાખલાઓમાંનો એક અષ્ટાવકનો છે. અષ્ટાવકના ખ્યાટિલચરપુર અને ધીર જીવનને વાર્તાસ્વરૂપે

તેમની માતાના ઉદરમાં હતા ત્યારે તેમના પિતા કહોલને અતિશય વેદાધ્યયન કરતા જોઈને ઉદરમાંથી જ તેમનાથી પ્રકા કરવાની હાલચ ચોલાવી શકાઈ નહિ.

'આપ કોઈ ખૂબ જ વાંચ્યા કરો છો ને શું?'

પિતા કહોલને આથી ઘણો જ ક્રોધ લાપજ્યો. તેમણે શાપ દીધો: 'તારાં આઠ અંગ વાંકાં થશે!'

અને જ્યારે એ જન્મ્યા ત્યારે તેમનાં આઠ અંગ પિતૃશાપથી વાંકાં હતાં, તેથી તેમનું નામ પાડવામાં આવ્યું અષ્ટાવક.

એમના જન્મ અગાઉ થોડાક વખત ઉપર મુનિરાજ કહોલ જનક વિદેહીના રાજયમાં ગયા હતા. એ પ્રસંગે રાજ્યના પ્રધાન આચાર્ય, જેગનું નામ બન્દી હતું તેમની સાથે ઋષિ-મુનિઓના શાસ્ત્રાર્થ થતો હતો. બન્દી જેમની સાથેના શાસ્ત્રાર્થમાં જીતતો તેમને જળમાં ડુબાડીને વરુણલોકમાં મોકલી દેતો. આવી રીતે મુનિ કહોલની પૂર્વે જેટલા ઋષિમુનિઓ શાસ્ત્રાર્થમાં હાર્યા હતા તેઓની એવી જ સ્થિતિ થઈ હતી. મુનિ કહોલ પણ હારી ગયા અને તેમને વરુણલોકમાં મોકલી દેવામાં આવ્યા.

અષ્ટાવક ઉદાસકમુનિના આશ્રમમાં તેમના પુત્ર શ્વેતકેતુ સાથે વેદાધ્યયન કરવા લાગ્યા. એમણે પોતાના પિતાને તો બોચા

આશ્રમમાં ગયા. એ આશ્રમ અત્યંત રમણીય હતો. તેની વાટિકામાં અનેક સુંદર ફળફૂલનાં વૃક્ષ હતાં. ત્યાંની શોભા અવર્ણનીય હતી. શ્રુતિસૌંદર્ય મોહક હતું. સુગંધી ચોમેર મહેકી રહી હતી. એમાં એક મહત્તી હતી. તેનાં બે ઘર દ્વાર આગળ હોલા રહીને અષ્ટાવકે હાંક મારી : ‘અંદર કોઈ છે કે ? હોય તો કૃપા કરીને બહાર આવો અને મને અતિથિને આશ્રય આપો.’

તરત જ દ્વાર ઊઘડ્યાં અને એમાંથી સુંદર વસ્ત્રાલંકાર-સુસજ્જ સાત સ્વરૂપવતી કન્યાઓ બહાર આવી. તે સ્મિતવેરતી, નેત્ર નચાવતી કન્યાઓએ અતિથિને આવકાર આપ્યો. અષ્ટાવક તે મહત્તીમાં ગયા. તેમને સોનાના સિંહાસન ઉપર બેસાડીને સુંદરીઓએ તેમના પાય અર્ધ-મધુપર્કથી ધોઈ, ગંધાક્ષત, કુંકુમ, મુખપાદિથી તેમનું પૂજન કર્યું. એ પછી તેમણે તેમને ફક્ત અર્ધાં ભોજન કરાવ્યું અને જલ્પાન કરાવીને વિવિધ પ્રકારની વનસ્પતિઓથી ભરપૂર પાનનું બીડું આપ્યું. અષ્ટાવકે તે સર્વ શ્રદ્ધાથી કર્યું અને પોતાની પ્રસન્નતા વ્યક્ત કરી.

સંધ્યાકાળ થતાં અષ્ટાવકે સંધ્યોપાસના કરી. પુનઃ રાત્રિનું ભોજન કર્યા પછી બ્યારે શયનનો સમય થયો ત્યારે તેમને માટે એક મુખ્યશાલિત પલંગ તૈયાર કરીને કન્યાઓએ કહ્યું :

‘આપ આના ઉપર સૂઈ જાઓ. અમે આપનાં પાદારવિંદ ચાંપીને આપને ઊંઘાડી દઈશું.’

‘બહેનો !’ અષ્ટાવકે કહ્યું. ‘હું તો ભૂમિતલ ઉપર કેવળ સ્વચર્મ પાધરીને જ સૂઈશ. તમારે બીજે કોઈ શ્રમ ઉઠાવવાની જરૂર નથી. તમે જઈ રોકો છો.’

‘કન્યાઓ ચક્રિત થતી વિદાય થઈ. પણ એ પછી ત્યાં એક વૃદ્ધા આવી. મથમ તો

તે એક બાણ્યો સૂઈ રહી પણ સત્તિ વ્યતીત થતાં તે હોહીને ગમેતેમ બોલવા માંડી.

અષ્ટાવકે તેને કહ્યું : ‘માતાજી ! આપ વીસરી જાઓ છો કે હું આપનો પુત્ર છું.’

તે વૃદ્ધાએ એવો તો નફટ જવાબ દીધો કે તે સાંભળીને અષ્ટાવકે પોતાને કાને હાથ દીધા, આંખો માંથી દીધી અને શિવોક્ત્ત્વ શિવોક્ત્ત્વ એવું લગવત્રામસ્મરણ કરવા લાગ્યા. એ પછી એનાથી દૂર જઈને હોલા રહેલા અષ્ટાવકે કહ્યું :

‘જે સાત કન્યાઓ મારા મનમાં વિકાર ઉત્પન્ન કરવા આવી હતી તેમને મેં ‘બહેનો’ કહી હતી. આપે એ જ ઉદ્દેશથી મને ગમે તેમ કહ્યું, પરંતુ મેં આપને ‘માતાજી’ કહ્યો છે. આપ/મારાં માતા છો. હું આપનો પુત્ર છું. સંસારમાં જો કોઈ પણ સૌથી વધુ પાપ હોય તો તે પરસ્ત્રી તરફ કંદર્શન જ છે. ધર્મશાસ્ત્રમાં પારંગત થઈને જે મુનુષ્ય એવા પાપમાં પડે છે તેને કાટિકાટિ પિકાર છે !’

તે સ્ત્રી બોલી : ‘હું આજન્મથી અવિવાહિતા રહેલી છું. હું કોઈની સ્ત્રી નથી.’ એ પછી એક અત્યંત રમણીય યુવતીનું સ્વરૂપ ધારણ કરીને તેણે કહ્યું :

‘વસ્તુતઃ હું વૃદ્ધા નથી. હું દિવ્યાંજના છું. મને અનેરી દિવ્ય શક્તિઓ વરેલી છે. એના યોગ મને જે વરણે તે તેવી જ શક્તિઓ મેળવશે. તમે મારી સાથે લગ્ન કરો અને એ શક્તિઓ મેળવો.’

અષ્ટાવકે તેને નમસ્કાર કરીને કહ્યું : ‘માતાજી ! મારાં વાળાનું મહર્ષિ વૃદ્ધાન્યની પુત્રી સાથે થઈ ચૂકેલું છે. એ વાળતા સિવાયની તમામ સ્ત્રીઓને હું પરસ્ત્રી ગણું છું. પરસ્ત્રી શબ્દનો અર્થ હું ‘પરા વસ્ત્રી સ્ત્રી’ એવો કરું છું, મને ક્ષમા કરો. તમે જે બાંકુ

શ્રી છાટાલાલ કહાનદાસ પટેલ

લઈએ છીએ પણ પારાના ધરણીની ચક્રે છે ને એનું અતિ સેવન હજાડળ હેર નેહું છે એની માલિકી
જોખાને હરો પારાની વિશિષ્ટતાઓને અહીં જાલ અપાયો છે

‘કાચો પાત્રો ખાવો અન્ન,
તેલું છે મોરીનું ધન’

ફિલિપ શામળે પાગના સ્વભાવનું ચીતરેલું
ચિત્ર વૈદકીય દૃષ્ટિએ જાણીતું છે પારો
પ્રવાહી હોવાથી સસ્તમાં એને રસ કહે
છે એના મિશ્રણથી ખનેદી દવાઓ રસાયન
તરીકે ઓળખાય છે જ્યારે કાવ્યશાસ્ત્રના
રસોમા શૃંગારરસને સસ્ત આલકારિકાએ
રસરાજ કહ્યો છે, ત્યારે પારો દવામાં ઘણો
ઉપયોગી હોવાથી વૈદકશાસ્ત્રમાં વૈદરાજોએ
તેને પણ રસરાજ અને રસેશ્વર કહ્યો એના
ચુલ્ક અને ઉપયોગ ઉપર રસાયણ આપણા
દેશી વૈદકશાસ્ત્રમાં રસરાજસિદ્ધ અને રસેશ્વર
મહિમાને નામે મશહૂર છે

પ્રાચીન સમયથી પારો ભોજનના જાણ-
વામાં છે પહેલાં કિમિયાગરો એમ સમજતા
હતા કે પારો પ્રવાહી રૂપ છે અને તેથી

કહ્યું તેથી મને ઘણું દુઃખ થયું છે હું તમારી
પાસે મારી પોતાની હરણથી આવ્યો નહોતો
પણ પારા ભાવિ સમગ્રની આત્માથી આવ્યો
હોતો એ મારો સચમ વિચારિત થયો હોત,
તો હું તેમનો ભાવિ જમાન મટી ગયો હોત
એ સ્થિતિ કરતા હું મૃત્યુ શ્રેષ્ઠ ગણ્યું છું

તરતર જ તે સ્ત્રી અલોપ થઈ ગઈ અને
પછી સ્વર સલગાયો

‘ધન્ય છે પુત્ર ! તું માનવ-મહિ સિદ્ધ

શુભરની જેમ રોજિંદા વપરાયતા પારા માટે
પણ પહેલી જ વાર રસરાજ સાબ વાપરનારે બરાબર
વર્ણના હાઈને પિલાયુ છે એમ કહેવું જોઈએ
ધાતુના મિશ્રણને ફક્ત પાઠવામાં, સડવા અનાજને
અટકાવવામાં, ઘરમોચિદ્ર ને ઝેરોચિદ્રમાં, આર-
સીમાં, વૈદકીય દવામાં માત્રા તરીકેના ઉપયોગમાં,
કુતરહોગોમાં આપણે પારા પાસે ઘણું કામ

તેઓ એવી આશા રાખતા કે તેને કોઈ
પણ પ્રકારે ધન સ્થિતિમાં લાવીએ તો
પારાનું રૂપ થાય આવી લાલચથી તેઓ
એ ધાતુને ગરમ કરી તેની વરાળ એકઠી
કરી કઠી પાડતા, પણ તેથી એ ધાતુ કંઈ
પોતાનું પ્રવાહીરૂપ બદલતી નહિ હાલના
કિમિયાગરો પણ પારાનું રૂપ ખનાવી
આપવાનું કહી ભોજા ભોજાને ઠગવાની
ઈચ્છા રાખે છે; પરંતુ તેઓ કોઈ પણ
મુશળ્યમાં પકડાઈને શિક્ષા પામે છે, તેથી
એવા શુના હાલમાં ક્વચિતજ ખને છે
રૂપ ખનાવવાની ખોટી આશાના પ્રયોગથી
પણ લાલ એ થયો કે પારાની જુદીજુદી
ધાતુ સાથેની મેળવણીથી જુદાજુદા રૂપો
ઉત્પન્ન થયા અને વૈદકશાસ્ત્રીઓને અજમા-
યેશુથી માદ્યમ પદ્ય કે પારાનું ખીજ ધાતુ-
ઓની સાથે રસાયણ કરવાથી કેટલાક રોગોને

થયો છે કંઈ પણ પરિક્ષામાંથી દુર્ઘટિર્ણ થયો
છે તુ હવેથી ‘મહર્ષિ’ કહેવાઈશ હું કોઈ
ધુવતી નથી, વૃદ્ધા નથી પણ ઉત્તરદિશાની
દેવતા હું હું તને આશિષ આપુ છું, કે તું
ધમોનુકૂલ સુખી જુદસ્થાત્રમ ભોગવશે

આ પછી જ્યારે અણવક પાછા આવ્યા
ત્યારે ‘ધન્ય ઉદ્વિજાત !’ એવાં સૌનાં
અભિનંદન તેમને મળ્યા અને મહર્ષિ વડાન્યે
પોતાની કન્યા સાથે તેમનું લગ્ન કર્યું !

નાબૂદ કરવાનું તે સામર્થ્ય ધરાવે છે.

આ પ્રવાહી ધાતુતત્ત્વ કુદરતમાં ન્યું જડતું નથી. કેટલીક વખતે ખાણોના પોલાણમાં ગોળીઓના રૂપમાં એ શુદ્ધરૂપે મળી આવે છે ખરો, તોપણ ઘણેભાગે તો ગંધક સાથે મળેલી સ્થિતિમાં જ તે જડે છે. આ સ્થિતિમાં તેને હિંગબોક્ક કે પારાનો સલ્ફાઈડ કહેવામાં આવે છે. હિંગબોક્ક રંગ લાલ હોય છે. ખનિજ તરીકે એને 'સિનેબાર' કહે છે. આ પારાની કાચી ધાતુ છે. એની ખીણ જાત કાળાશ પર હોય છે, અને દેશી આયુર્વેદિક દવામાં રસસિંદૂરને નામે ઘણી વપરાય છે. હિંગબોક્કનો ઉપયોગ 'વર-મોલિયન' નામનો લાલ રંગ બનાવવામાં થાય છે.

હિંગબોક્કની મુખ્ય ખાણો 'કલિકોર્નિયામાં', ન્યુ આદમ્સન અને ન્યુ આઈડ્રિયામાં તેમજ રૂપેનમાં, મન્ચામાં અને ઓસ્ટ્રિયામાં આવેલા આઈડ્રિયામાં છે.

પારાની ખાણોમાં કામ કરનાર મજૂરોના શોળ ઘણા ભારે હોય છે; કારણકે મજૂરોના શરીરમાં પારા ધીમેધીમે પ્રવેશ છે અને તેમને કંપવા થઈ હાથ, પગ, મોં જેવાઈ જઈ તેમનું આયુષ્ય ધીમેધીમે ટૂંક થાય છે.

હિંગબોક્કના પથ્થરોને ખાણમાંથી કાઢ્યા પછી એક વાસણમાં ખૂબ ગરમ કરવાથી પારા વરાળ થઈને છીડી બાય છે. તેને નળી વાટે ખીલ વાસણમાં લઈ જઈ ઠંડો પાકવામાં છે, એટલે તે જુદો પડી પોતાનું પ્રવાહી રૂપ ધારણ કરે છે. શુદ્ધ પારા દેખાવમાં એપેલા, રૂપા જેવો ધોળો ને ચકચકિત હોય છે. તેમાં વાસ નથી એમ જ તેના પર કવા કે, પાણી કંઈ જ અસર કરી શકતાં નથી; પણ જો ભેગવાળો પારા હોય તો હવામાંનો ઓક્સિજન તેની સાથે મળવાથી ધીમેધીમે તે ઠંડોતો બય છે. આથી

કરીને ખુદા મૂકેલા પારા ઉપર જો આજ પડ બાજે તો બહુવું છે તે પારા શુદ્ધ નથી. ચોખ્ખો પારા જમીન ઉપર ઢોળાય તો તે ગોળ ગાંઘડીઓનું રૂપ ધારણ કરે છે; પણ જો કાંઈ ધાતુના ભેગવાળો હોય તો ઢોળાવાથી થતી ગાંઘડીઓ ગોળ નહોતાં છંટેથી પાતળી થતી લખગોળ આકારમાં હોય છે, જો તેને કાચ કે સિનાઈ માટીનાં વાસણ ઉપર મૂકીએ તો તે પર આરામાની રંગને કાઢ પડે છે. પારા અંચળ હોવાથી ઢોળાઈ ગયા પછી પાછા ભેગો કરવાની બહુ અડચણ પડે છે; પણ સોની લોકો એને અલવા માટે છંટેથી વાંસી વળેલી ભૂંગળાં રાખે છે, તે વડે શોષી લઈ બહુ સહેલાઈથી તે ભેગો કરી શકાય છે.

અત્યાર સુધીમાં જણાવેલા પ્રવાહી પ્રદા-ર્થોમાં એ સૌથી ભારે છે. એનું વિશિષ્ટ ગુરુત્વ ૧૩-૬ છે. અર્થાત્ એ સરખે કદે પાણીથી એ પ્રમાણુ જેટલો ભારે છે. પારા જલક નાઈટ્રિક એસિડમાં ઓગળે છે પણ ખીલ એસિડોની એના પર અરાર થતી નથી. સાંધારણ ઉષ્ણતામાનથી એટલે કે આપણા દેશની ગરમ હવામાં તેમજ યુરોપખંડની ઠંડી હવામાં પણ પારા ગવાહીરૂપે જ રહે છે; પરંતુ ધ્રુવ પ્રદેશની નજીક એ ધનસ્થિતિમાં આવે છે. સાધારણ રીતે એજ જણાયેલું છે કે શૂન્યથી ઓછા ૩૯ અંશ સેન્ટીગ્રેડ ઉષ્ણતામાને તે ધનરૂપ ધારણ કરે છે. અને ૩૫૭ અંશ સેન્ટીગ્રેડ ઉષ્ણતામાને વરાળ થઈ છીડી બય છે. પારાની વરાળ ઝેરી છે, તેથી અનાજમાં પારા ભેળવવાથી અનાજમાં જંતુઓ અને કિલ્લા પડતાં નથી. જ્યારે પારાશ્વન સ્થિતિમાં હોય છે, ત્યારે ખીણ ધાતુઓની ગેડે એનામાં પણ ચીકાશ આવવાથી ટીપીને અને જોશીને તેનાં પતરાં અને તાર બનાવી શકાય છે. આખી પૃથ્વીમાં અતિશય ઠંડીબળા

પ્રગ્ગ તરીકે ગણિયાનો વર્કિયાલ્ડ પ્રદેશ
ખાણીતો છે ત્યાના ટોકાને બે મોખ હોય તે
તેઓ ઘનપાગના દાગીના સુગંધી ખનાવીને
પહેરી શકે; પણ પોતને પ્રદેશ જોડી જગ
દક્ષિણ તરફ રશિયામાં-પ્રમાણુમા એછી ઠડી
હવાવાળા ભાગમાં-મુસાફરી કરવા નીકળે તો
દાગીના સજ્જન રીતે શુભ વર્ધ જાય, ત્યાર
તેમનો આશ્ચર્યકારક ગરેજો બોવાની બોનાગને
રમૂજ પશ્ચા વિના ગરે નહિ

કેટલીક શૈષધિમા પારાનો ઉપયોગ ખામ
થાય છે હોખ ઠ ગ્વિવક્ષ ખીજ બધી ધાતુએ
સાથે પાગનુ મિશ્રણ થાય છે ખીજ પદાર્થો
બોડે એને મેળવવાથી ગ્વકપૂર, ગ્વપુષ્પ વગેરે
પાગની રચક ગોળીઓ બને છે ગ્વકપૂર કે
પારાના રક્તને દવામા ઉપયોગ વાય છે, પણ
તે કોઈ બતતુ હળહળતુ જગ છે ગ્વોસ્મિ-
જન સાથે પારા મળવાથી ચોખ્ખો હિંગળોક
અથવા રાત્રી પાનક ભસ્મ કે સીપીજન બને
છે તે દવાના કામમા આવે છે સીપીજનને
તેલ સાથે મેળવી માયામા નાખવાથી બૂ મરી
જાય છે આ સીપીજનને ગરમ કરવાના
પ્રયોગ દ્વારા જ વૈજ્ઞાનિકને ઓક્સિજન
મળી આવ્યો હતો પાગનુ કલેરિયર્ન સાથેનું
મિશ્રણ અતિશય ઝેરી હોવાથી ઘોડા પ્રમાણ-
મા પણ ખાવાથી મૃત્યુ નીપજે છે તે ચડાના
નાશ કરનાર હોવાથી શરીરમા વાજેલી જગનાએ
હાગાડવામા અને વાઠકાપના વા ધોવામા
વપરાય છે; અને તે જ પ્રમાણે દોરડા, હાકડા
ને કેનવાસના નમૂના સાચવવાને તેના પગ
હાગાડવાથી તે સડી જતા નથી

પારાને મલમ ગડગુમડ ઉપર પણ અક-
સીર દેહાજ તરીકે મનાય છે ઘણાખરો દરદો
ઉપર-સુખ્યત્વે કરીને તો આંતરડામા ગાઠ
પડવી, સોજી અને વાહી ઉપર પાગની
શૈષધિ વપરાય છે પણ બે તે પ્રમાણુમા
વધારે હેવાય તો મોનુ નીતગતુ, જીભ ઉપર

સોજી, દાંતનુ હાલતુ, દાંતના પાગનુ સૂજી
આવતુ, ઝાંડો, ચામડીના દરદો, હાડકામાં
મડો વગેરે ચિહ્નો જણાય છે, વખતે વધારે
ઝેર ચડી જાય તો મરણ પણ નીપજે છે
પાગનુ માગણુ પણ બે અપરિપકવ હોય તો
તે ખાધાથી ફૂટી નીકળે છે અને ફાયડા કરતા
ગરમાયદો વધારે વાય છે

દવા ગ્વિવાજ યત્રો અને હુનરિમા પણ
તેનો ઉપયોગ વધારે વાય છે દલાઈ અને
પારાનુ મિશ્રણ કાગ પર ચડાવવાથી આરસી
કે ચાટલું બને છે એ બનાવવા માટે પ્રથમ
કલાઈના વગ્ર બેવા પતંગ ઉપર સભાળથી
પારા પીછી વડે પાગરીને તેની ઉપર એક
નગમ કાગળ પાથરે છે પછી તેના પગ કાચ
ત્રકી દબાણુ કરી કાગળ ગેમી દે છે એટલે
વાગાને પારા હોય છે તે બહાગની હવાના
પગપોટા સાથે મળી બહાર નીકળી જાય છે
પછી થોડા દિવસ કાચ ઉપર વજન મળી મૂકે
છે એટલે દલાઈ અને પારાનુ મિશ્રણ કાચની
સાથે થોડી જઈ આરસી તૈયાર થાય છે

સોનુ અને પાગનુ મિશ્રણ દાંતમા પૂરવામા
આવે છે, જેથી દાંતનો સરો નગમ પડે છે

ખીજ વાતુ પર સોના કે રૂપાને હોળ
ચડાવવો હોય ત્યારે સોના કે રૂપા સાથે
પારાના મિશ્રણનું ખાણી કરી તે ગસવાની
ધાતુને લગાડે છે એટલે પાગ વહેવાથી મિશ્રણ
ખીજ ધાતુ ઉપર ચડી જાય છે, પછી તેને
તાપમા મૂકવાથી પારા ઊડી જઈ સોના કે
રૂપાનો હોળ વળમી રહે છે

પારા પ્રવાહી જે જતા ખીજ ધાતુ સાથે
મળવાથી તેનો પ્રવાહી ગુણુ નાશ પામે છે
અને ખીજ ધાતુને પણ તે નગમ બનાવી દે છે
તેના ખીજ ધાતુએ સાથેના આવા આકર્ષણુ-
ના ગુણુને લીધે અન્ય પદાર્થોના મેળવાળી
ધાતુનો ભેગ દૂર કરી શુદ્ધ બનાવવામા તે
ઉપયોગી છે ભેગને દૂર કર્યા પછી ધાતુ સાથે

૩. તારાચંદ્ર પોપટલાલ અડાલજી

એને વિનાશ-મૃત્યુ તરફ લઈ જાય છે અને માનવી સ્વેચ્છાએ આ સર્વનાશ આવકારે છે ! આ રૂપકકથા માનવીને સાચા માર્ગનું જ્ઞાન કરાવે છે.

‘૨’ અટવીમાં આવ્યાને તો ઊલટા આપણે અટવાઈ ગયા ! એક જાણુ ચાર-ધૂંટારાનો ત્રાસ, ખીજાજાણુ હિંસક માણીએનો ભય અને જ્યાં જુઓ ત્યાં ધસ-ધસ જતી નદીઓનો વેગવંતો જળપ્રવાહ. આમાં ઘડીલર પણ વિસામો કયાં મળે તેવો છે ?

યાત્રાર્થે નીકળેલા ને અવળા માર્ગે ચડેલા સંઘને આ જ વિચાર આવતો હતો. સાંને પોતાના જનમાર્ગની ફિકર થઈ પડી હતી. ‘સખ સખકી સમાસિથો, મે’ મેરી ફાડતા હું’ ના ન્યાયે દરેક વ્યક્તિ પોતપોતાની સલામતી શોધી રહી હતી.

એવામાં છાતીનાં પાટિયાં ખેસાડી દે એવી ભયંકર ચીસ સંભળાઈ અને સૈ, કાઈએ એને જ્યાં ફાવ્યું તે દિશામાં દોટ મૂકી, માત્ર એક અભાગી જીવ પાછળ રહી ગયો.

એણે બેયું કે એક મદોન-મત હાથી પોતાની ભયંકર ત્રાડથી એ જંગલને ધમ-

પારો મળેલો હોય, તે તપાવવાથી ઊડી જઈ ભેગવાળી પાડુ તદન શુદ્ધ થઈ જાય છે.

પારો ગરમીથી ઝટ દૂલે છે અને ઠંડીથી સંક્રાંચાય છે તેથી તેમ જ તે પ્રવાહી અને

ઉપરનીશું, ચારેય દિશામાંથી અને જ્યાં જ જાણુએથી માનવી ઘેરાયેલો હોય, જીવનમૃત્યુનો પ્રસંગ હોય છતાંય પોતાની સાચી પરિસ્થિતિનું એને કદાચ જ્ઞાન ન થાય અને તદ્દન નજીક ફાણુજીવી લોભ માટે મહામુલી મળતી આ નિર્દોશની ફના કરવા માટે એ તૈયાર થાય એ કેવું આશ્ચર્ય મણાય ! નાણું જાણીને, સલામ રિથતિમાં પણ એ ફાણુજીવી મોહ

ધમાવી રહ્યો છે. પર્વતમાંથી ઝરણાં ઝરે તેમ એ હાથીનો મદ ઝરે છે. આકાશના વાદળને વિદારી નાખવા માગતો હોય તેમ તે વાર-વાર પોતાની સૂંઠ ઊલાળી રહ્યો છે. પૃથ્વીને ધોલી નાખવા માગતો હોય તેમ તે પગ પછાડી રહ્યો છે. અને કૂંફાડા મારતો તે મેઘગર્જના કરી રહ્યો છે.

એને લાગ્યું કે આ હાથીના સ્વરૂપમાં પોતાનો કાળ સાક્ષાત્ યમહૂત જ આવી પહોંચ્યો છે !

સૂંઠના સિત્કાર કરતો એ હાથી એના પાછળ ધસ્યો અને એ યુવાન બેકામ ખનીને નાસવા જતાં દડાની પેઠે પડતોઆખડતો એક કૂવા પાસે આવી લાગ્યો. કૂવાની કિનારી આગળ ઊંચું ઘાસ ઊગી ગયું હોવાથી દોડતાં-દોડતાં એ કૂવામાં પડ્યો, પણ સદલાગ્યે પડતાંપડતાં કૂવાકાંઠે આવેલા એક વટવૃક્ષ-વડની વડવાઈ કૂવામાં લટકતો હતો તે એના હાથમાં આવી ગઈ, અને દોરડાથી લટકાવેલા ઘડાની પેઠે તે કૂવામાં ટિંગાઈ રહ્યો.

સારું હોવાથી કાચને વળગી જતો નથી અને હવામાં ઠટાતો નથી, નક્કર થતો કે ઊડી જતો નથી, તેથી બેરુમિટર અને થર્મોમિટર ખનાવવામાં તે વધારે ઉપયોગી છે.

હાથીતુ લક્ષ એ યુવાન પગ હવે
કૂવામા લટકતા પોતાના શિકાર ઉપર વાર-
વાર તે પોતાની સૂઠ લખાવવા માઝી, પરતુ
સૂઠ અને શિકાર વચ્ચે અતર હતું, એટલે
નિરાશાથી ધમપછાડા કંપા સિવાય હાથી
માટે બીજો ઇલાજ નહોતો.

હાથીથી બચવા માટે કૂવામા કોતરી પડ-
વાના વિચારથી યુવાને નીચે નજર કરી તો
નીચે અજબરે મોં ફાડીને પોતાનો કાળિયો
કરી જવા તત્પર બની બેઠેલા તેની નજરે
પડ્યો કૂવાની કોઈ બજોલમા ભગઈ પેસવાનો
વિચાર કર્યો તો બજોલોમાં પણ સર્પો તેને હાથ
દેવા માટે ફેણ પ્રસારીને બેઠેલા તેણે બોધા !
પગ તુ આટલાથી જ તેની ઝુલીખતનો
અત આવતો નહોતો કંપતથી લાકડું વેરાતુ
હોય એવો અવાજ કાને પડતા તેણે બ્રિચે બેસુ
તો એક સફેદ અને એક કાળો ઉદગ વડની
ડાળીને ઠોરી ખાતા હતા અધૂગામા પૂરું
હતીશ અનેલો હાથી વડની એ ડાળીને સૂઠમા
બેરબીને ભરથી હલાવવા લાગ્યો.

‘હવે તો ભોગ લાગ્યા’ એમ માનીને
એ યુવાન પોતાના બને પગની આડી વાળીને
વડનાઈને જળોની માફક વળગી ગયો.

પરતુ આફત આવે ત્યારે એકલી નથી
આવતી, એક પછી એક એનો શભોળો
ભમે છે હાથીએ ડાળી હલાવી અને એ
ડાળી ઉપર બમેલા મધપૂડાને વળગેલી મધ-
માળો કોડી હોખડી સોપા ભેઠાતા હોય
એવા મધમાળોના કપથી એ યુવાનતુ શરીર
રુધાયું એ તોખાહું પોકારવા લાગ્યો.

એ જ ક્ષણે એના હોઠને ઈ મધુર સ્વાદ-
નો આસાસ થયો ડાળી ઉપરના મધપૂડા-
માથી મધનાં ટીપા એ યુવાનના કપાળ
ઉપર પડતા હતા અને ત્યારથી દબીને તેના
હોઠ આગળ આવતા હતા સ્વાદસોહણ જીભ
હોઠને સ્પર્શ કરીને મધની એ મધુરપ આખવા

લાગી યુવાનને એ સ્વાદમા પરમ સુખ
લાગવા માઝ્યું.

‘અરે સ્વામી ! જુઓ તો ખગ ! આ
તે કેવું ઠોતુકું !’

આકાશમાર્ગે વિહાર કરતી એક કિન્ન-
ગીએ વિદ્યાધનુ ધ્યાન બેસ્યું.

‘સસાગની મોહજળમા ફસાયેલા આવા
તો અનેક અવિચારી આદમી આપણી નજરે
પડશે એમની ચિંતા કરવી નકામી છે’

‘એમ ન કહો નાથ ! એવા દુર્ભાગી
જીવો ઉપર આપણે દયા કરવી બોધ છે.
જુઓ તો ખગ-‘ઉપર’ આસ અને નીચે
ધરતી’ જેવી દશાને આપણે દુ ખની પરિસીમા
ગણીએ બીએ, પરતુ આને બિચારાને તો
ઉપર-નીચે-આસપાસ કયા ય કરીકામ થવાતુ
ઠેકાણું નથી આવી વિપરીત દશામાથી એને
મુક્ત કંવાની કૃપા કરો’

‘લલો તારી એવી જ ઇચ્છા હોય તો
થાડા સમય વધા બગાડીએ બાકી હું તો
કર્ણ હું કે આ દશામાથી મુક્ત થવાની એની
ઇચ્છા જ નથી’

‘અરે એવું તે હોય ? આટઆટલા
સકટોથી ઘેગયેલા હોવા છતાં’

‘હા, છતાં ય આ મધુબિંદુને એને
જ અટકો લાગ્યો છે તે તજવાની એની
મનોવૃત્તિ નહિ જ થાય હજી તોરો માનવામાં
એ વાત ન આવતી હોય તો ચાલ ખાતુરી
કરી લે’

‘વિદ્યાધરે પોતાનું વિમાન એ યુવાન પ્રાપ્ત
લઈ જઈ તેને ઉદ્દેશીને કહ્યું’ ‘ઓ અભાગી
જીવ ! ચાલ પકડી લે મારો આ હાથ અને
બેસી જ આ વિમાનમાં, એટલે તારા આ
બધા સકટો ટળી જાય અને તું દુઃખમુક્ત બને’

યુવાન કાણસર તો વિમાન તરફ-એ
વિમાનમા બેઠેલા વિદ્યાધર તરફ ટગટગર

હૃદયમાં બિરાજી રાત્રી પૂતળા માફક મને માયા વડે નચાવ્યો. માયાને આધીન થઈ 'દોરી સર્વની' એના હાથમાં ભરાવ્યું ડગલું સરે.' એ પ્રમાણે અત્યાર લગી અનેક જન્મોથી સ્વરૂપને ભૂલી અજ્ઞાનરૂપી અધિકારમાં ભટકાશે, અને આપની ઇચ્છા મુજબ નાચે. 'જે જેનો અંશ તે તેને ભજે.' એમ આપનો અંશ હોવા છતાં આપનું ભજન ભૂલ્યો.

લોખંડી દીવાલોવાળી કોર્ટમાં પૂરવામાં આવ્યો હોય તે મનુષ્ય પોતાના સાધન-ખળથી તે કોર્ટમાંથી નીકળવા પ્રયત્ન કરે તો તેને અત્યંત કલેશનો અનુભવ કરવો પડે; પરંતુ કોર્ટમાં પૂરનારને દીનભાવે શરણે જઈ વિનવે તો તેને કયા આવતાં કોર્ટી બોલે તો તરત જ છુટકારો થાય. જેની ઇચ્છાથી ખંધન, તેના શરણથી મુક્તિ; માટે હે પ્રભો! હું તો કષ્ટમય સાધનમાર્ગ છોડી હવે આપને શરણે આવ્યો છું.

'આપ પ્રવચનથી, બહુ પ્રુદ્ધિથી કે બહુ શ્રવણથી પ્રાપ્ત થતા નથી; પરંતુ જેનું વરણ કરે છે તેને જ પ્રાપ્ત થાયો છા.' હે કયાણ! આપ કયા કરી મારું વરણ કરે તો જ આપને હું પ્રાપ્ત થઈ શકું. આ શરણાગતિની પ્રુદ્ધિ મારામાં ઉત્પન્ન થઈ, તેને જ હું આપનું વરણ માનું છું; કારણ કે સર્વના હૃદયમાં રહેલા અંતર્યામી દ્વારા સ્મૃતિ, જ્ઞાન અને વિસ્મૃતિ આપ જ કરાવો છા.'

દિવસે ઘરકામમાં મગ્ન અને રાત્રે નિદ્રા-વશ થતાં વ્રજવાસીઓમાં અવિદ્યા દૂર કરવાનું સામર્થ્ય ન હતું; માટે જ આપે 'અવિદ્યા

રૂપ પૂતળાનો નાશ કરી' એ સમસ્ત વ્રજવાસી-ઓની અવિદ્યા દૂર કરી, અને વિવિધ લીલાઓ દ્વારા તેમની પંચપર્વો અવિદ્યાનો નાશ કરી, અન્યાશ્રય છોડાવી, તેમનો નિરાધ સિદ્ધ કરી, સ્વરૂપાનંદનું દાન કર્યું. આવેલ અનુગ્રહ (કૃપા) આપ મારા ઉપર કયારે કરશે? 'દેશત્યાગ, મહાન્યાધિ, ખાંધવો સાથે વિરાધ, ધનહાનિ અને અપમાન-એ આપના અનુગ્રહનાં લક્ષણો છે, ૧૦ તેને મને કયારે અનુભવ કરાવશે? અને આ હુન્ન જીવનની સંસારાસક્તિ કયારે દૂર કરાવશે? જ્યાં જ્યાં અને જેમાં મારી આસક્તિ હોય, ત્યાં ત્યાં અને તેમાં તેમાં હુન્નનો અનુભવ કરાવી, હે મુરારે! તેમાંથી મને છોડાવો.

હજારો વર્ષ થયાં હું આપનાંથી છૂટો પડ્યો છું. લૌકિક અહંતા-મમતાને લઈને મારામાંથી આપને મળવાનો તાપકલેશ દૂર થયો છે, અને આનંદનું તિરોધાન થયું છે. દેહ, ઇન્દ્રિયો, માણુ અને અંતઃકરણોના અધ્યાસને લઈને મારામાં અહંતા આવેલી છે, તેમ જ સ્વરૂપવિસ્મૃતિને લઈને આપના સ્વરૂપમાં મમતા કરવાને બદલે સ્ત્રી, ઘર, ધન, પુત્ર, પરિવાર, આલોક, પરલોક તથા આત્મામાં મમતા બંધાઈ રહી છે; માટે ઉપરનાં અહંતા-મમતા ઉત્પન્ન કરનારા દેહાદિ અને સ્ત્રી આદિને હું આપનાં ચરણ-કમળમાં નિવેદિત કરું છું. હું તો આપનો દાસ થઈ અલંચ-થવા માગું છું. હે પ્રભો! હું આપને શરણે છું.

'સર્વ ધર્મોના પવિત્રાગ કરી મારે એકલાને શરણે આવ' એ આપની આશા-નુસાર, હે શરણાગતવત્સલ! હું આપને

૫. બ્રહ્મકર્તૃવ દ્વારા મહાભાર્ત

૬. યો વદંશઃ સઃ તં મજેત્ કૃતિઃ ।

૭. નાયમાત્મા પ્રવચનેન લભ્યઃ વિન્ કૃતિઃ ।

૮. સર્વસ્ય ચાહં વિન્ ગીતા ૧૫-૧૫.

૬. 'અવિદ્યાપૂતળા નથ' । સુવોધિનીબી ॥

૧૦. દેશત્યાગો, મહાન્યાધિવિરોધો બન્ધુમિઃ સહ ।

ધનહાન્યપમાનથ મદનુગ્રહલક્ષણમ્ ॥

૩. માધવ મો. ઔધર.

છ. આ લેખમાં ગણેના અનેક ગુણો વિશે કહેવાયું છે. દરેક ધરમાં 'ગણેસ્ત્વ' શા માટે હોયું એકેએ તેનો ખ્યાલ એના પરથી આવશે.

૭ જો ખૂબ મહત્વની ઔષધિ છે. ઘણું કરીને એ સર્વ રાગમાં કામ લાગે છે. આયુર્વેદમાં-આયુર્વેદકમાં એને મહત્વનું સ્થાન આપવામાં આવેલું છે. હિંદના સર્વ ભાગોમાં એના વેલા થાય છે. એની ઉત્પત્તિ જાણધર્મા એવી એક પૌરાણિક કથા છે કે રામ-રાવણના યુદ્ધમાં અસુરોના હાથથી જે વાનરસેના મરાયેલી હતી તેને ઇંદ્રે અમૃત-વૃષ્ટિ કરી ફરી સજીવન કરી, એ વખતે વાનરોનાં મૃત શરીર ઉપરથી અમૃતના છાંટા ઊડીને જે જે ઠેકાણે પડ્યા તે તે ઠેકાણે એ ઉત્પન્ન થઈ. આથી હેમનું 'અમૃતા' એવું નામ પડ્યું કહેવાય છે. એ ગમે તેમ હોય પરંતુ તેની ઉપયોગિતા જોતાં તેને અપાયેલ અમૃતા નામ સાર્થક છે એમ આપણને લાગે છે. સંસ્કૃત-માં 'ઘણુંખરું' એ નામથી જ 'ઓળખાય છે. ગુરૂચ્છી, કુંડર્ધ, છિન્ના, વયસ્થા, અમૃત-વૃદ્ધિરી, છિન્નોદ્ભવા, છિન્નરુદ્ધા, જવર-વિનાશિની, વત્સાદની, ચંદ્રકાસા, ચક્રલક્ષણા એવાં બીજાં પણ ગણેનાં સંસ્કૃત વિશેષ નામો છે.

ગણેના વેલા બીજાં ઝાડો ઉપર તેમ જ જોતરોની વાડ ઉપર ચઢે છે. કેટલેક ઠેકાણે એ ખડકના આધારે પણ થાય છે. એના કુમળા વેલાની છાલ કોમળ હોય છે. એ ત્રણસાર વર્ષની થાય એટલે ખડખડી થાય છે. કુમળા વેલાની છાલનો રંગ લીલો હોય

આયુર્વેદ એટલે હિંદની જ ભૂમિ પર પેદા થતી અનેક પ્રકારની વનસ્પતિથી આયુષ્ય વધારવાનું છે. ઠકાવી રાખવાનું ઉપચારશાસ્ત્ર. વિદેશી દવાઓના મોઢામાં આંગણે ઊગેલી સસ્તી ઔષધિને આજે ભૂલી ગયા છીએ એ મોટું દુર્ભાગ્ય છે. શરીરમાં પ્રવેશતી અનેક પ્રકારની વ્યાધિઓનો નાશ કરનાર કે ઠકાવી રાખનાર એવી એક ઔષધિ તે ગણે

છે. જૂની ગણેની છાલનો રંગ મેલો ધોળો હોય છે અને છાલ કાઢી લઈએ તો અંદરનો રંગ લીલો હોય છે. વરસાદ આવવાનો થાય છે ત્યારે એના વેલામાંથી કુમળા અંધૂરો એકદમ ફૂટી નીકળે છે અને તે દરરોજ ખૂબ પ્રમાણમાં વધવા મારે છે. ખેડૂતો તેને વર્ષાના આગમનની નિશાની તરીકે ગણે છે. ગણેનો વેલો એકસરખો હોતો નથી. એને કાતરીઓ જેવી એક ખાણે ગાંડો હોય છે. ગામડાંના કેટલાક લોકો એના વેલા લાવી કકડા કરી ફૂંચણા ઢારને ખાણુ તરીકે ખવડાવે છે. ગામડાના લોકો ગણેને સહેલાઈથી ઓળખી શકે છે.

લીમડા, ખાવળ કે આંખા ઉપર ચઢેલી ગણે વધારે ગુણકારી મનાય છે. લીમડાં ઉપરની ગણે સર્વત્રેષ-ઉત્તમ ગણાય છે; તેથી ઔષધિ તરીકે લીમડા ઉપરની ગણે ખાસ વપરાય છે. ગણેના વેલા જેમ જૂના અને પાકટ હોય તેમ તે વધારે ગુણ કરે છે. જૂની ગણેના વેલાનાં મૂળ તરફનો ભાગ લગભગ હાથના કાંડા જેવો જડો થાય છે. ગણેનો કાચા તાંતણા જેવો વેલો દવા તરીકે કંઈ ગુણ કરતો નથી. ગણે મળે ત્યાંસુધી લીલી જ ઉપયોગમાં લેવી.

ગણે કઠડી, તીખી, લઘુ-હલકી, પાકમાં સ્વાદિષ્ટ, રસાયની-જરા તથા વ્યાધિને ઠાળનાર, મળને ખાંધનાર, વૂરી, ઉજીવીર્ય, બળને

વધારનાર, અગ્નિ પ્રદીપ્ત કરનાર તથા હમળી,
કોઠ, વાતરક્ત, તાવ, પિત્ત અને કૃમિરોગનો
નાશ કરનાર છે.

ગળોનો મુખ્ય ગુણુ વાત, પિત્ત અને
કફના દોષોને શાંત પાડવાનો શમન ગુણુ છે.
ખીએ ખાસ ગુણુ જ્વરદ્ધ છે ગળો મૂત્રલ,
રક્તપિત્તહર તેમ જ કફ અને પૌષ્ટિક છે દાહ,
મૃષા, રક્તદોષ, વમી, વાત, ભ્રમ, પાકુરોગ,
પ્રમેહ, ત્રિદોષ, આમ, ઉષ્ણ, રક્તાર્શ,
વાતરક્ત, ખરજ, મેદ, વિસ્પર્ષ, પિત્ત અને
કફનો નાશ કરે છે.

ગળો ઘી-ગોળ વગેરે જુદીજુદી વસ્તુઓ
સાથે વાપરવાથી જુદોજુદો પ્રભાવ દાખવે છે.
ઘી સાથે વાપરેલી ગળો વાલુનુ, ગોળ સાથે
વાપરેલી ગળો બધકોરાનુ, સાકર સાથે
વાપરેલી ગળો પિત્તનુ, મધ સાથે વાપરેલી
ગળો કફનુ, એર ડિયા તેલ સાથે વાપરેલી
ગળો વાતરક્ત(પત્ત)નુ, અને સૂઠ સાથે
વાપરેલી ગળો આમવાલુનુ શમન કરે છે.

ગળોમા છ રસો પૈકી ચાર રસ છે.
કઠ્ઠો, તૂરો, તીજો અને મધુર કઠ્ઠો અને
તૂરો રસ પિત્તદોષને શાંત કરે છે, તીજો,
કઠ્ઠો અને તૂરો રસ કફદોષને મટાડે છે
અને મધુર રસ વાલુનુ પણ શમન કરે છે.
ગળોમા મધુર, કઠ્ઠો, તૂરો અને તીજો એ
ચાર રસ હોવાથી એ ત્રણે દોષનો-ત્રિદોષનો
નાશ કરે છે, અને ઘણા રોગોનો નાશ
કરવાનુ સામર્થ્ય ધરાવે છે ગળો ઉત્તમ
રસાયન છે.

ગળોમાથીસાચરૂપ ઉત્તમ ઔષધિ ' ગળો-
સત્ત્વ ' કાઢવામા આવે છે અને તે જુદાજુદા
અનુપાન સાથે વાપરવાથી અનેક રોગોનો
નાશ કરે છે ગળોસત્ત્વ કાઢવાની રીત
સહેલી ને સર્વ ડોઝ કાઢી શકે તેવી છે.
લીમડા કે આળા ઉપરની સારી બઝી ગળો
લાવી તેના ત્રણથી ચાર આંગળ જેવડા કકડા

કરી પાણી વડે ઘાઈ નાખવા; પછી તેને
થોડાક કચરી કલાઈ કે માટીના વાસણમા
ચાર પ્રહર સુધી પલાળી રાખવા અને ત્યાર-
પછી તેને હાથ વડે મૂળ મસળી અથવા
ગેળીમા નાખી રવૈયાથી વણેલી સર્વ કૃયા
કાઢી ફેલી દેવા; અને ગળોવાળુ પાણી
ગાળી લઈ જુદુ રાખવુ કેટલીકવારે તેની
અદરનુ સત્ત્વ નીચે કરવા માડશે સત્ત્વ તળિયે
કરી રહે એટલે ઉપર ઉપરનુ પાણી નિતારી
કાઢી નાખવુ ફરીથી બીજુ પાણી ઉમેરવુ અને
સત્ત્વ કરે એટલે ઉપરઉપરનુ નીતર્ફ પાણી
કાઢી નાખવુ ફરીફરીને એમ છ સાત વાર
નીતર્ફ પાણી કાઢી નાખવુ અને સત્ત્વને
સૂર્યના તાપથી સૂકવી ખાટલીમા ભરી રાખવું
એટલે એ સત્ત્વશુદ્ધ અને સફેદ થાય છે;
તેમાથી ગળોની કઠવાશ નાશ પામે છે કેટલાક
કૃયા કાઢી લીધેલા પાણીને દેવતા પર ઉઠાળી
ખાળીને ગળોનુ ઘન બનાવે છે તે જીર્ણિજ્વર
માટે તેમ જ બાળકોના તાવ માટે ઉપયોગી છે.

ગળોસત્ત્વ લેવાનુ પ્રમાણુ અર્ધા માસાથી
બે માસા સુધી છે એ ઘણા રોગો ઉપર
સારો ફાયદો કરે છે જુદાજુદા રોગ ઉપર
જુદાજુદા અનુપાન સાથે અપાય છે પ્રમેહ
ઉપર ગાયના પાસે દૂધમા બે માસા નાખી
પાવુ, અથવા ત્રકુળા અને સાકરમા આપવું
જીર્ણિજ્વર ઉપર ઘી તથા સાકર અગર
મધ અને લીડીપર સાથે; પાકુરોગ
ઉપર ઘી અને મધમા અથવા દૂધ સાથે;
વાયુ ઉપર ઘી સાથે; પિત્તજ્વર અને ન્પિત્ત
ઉપર સાકર સાથે; કફરોગ ઉપર મધ સાથે;
રક્ત પિત્ત ઉપર એર ડિયા તેલ સાથે; આમ-
વાયુ ઉપર સૂઠ સાથે; સર્વનેત્ર રોગ ઉપર
બે સના ઘી સાથે; ક્ષય ઉપર ઘી, સાકર અને
મધ સાથે અને સર્વ રોગ ઉપર ઠંડા પાણી
સાથે આપવુ અને શક્તિ આવવા માટે ગાયના
ધારોણુ પાસે દૂધમા બે માસા રૂપિયા ભાર

સાકર સાથે આપવું.*

ગળો, આંખળા અને જોખર એ ત્રણે સમાન ભાગે લઈ ઘી અને સાકર મેળવી ખાવાથી ધાતુરુદ્ધાનની ઉણ્ણતા દૂર થઈ ધાતુ-પુષ્ટિ થાય છે. તે મૂત્રમાર્ગના સર્વ દોષોનો નાશ કરે છે. વૃદ્ધાવસ્થાની નળળાઈ મટાડે છે. ધોળા વાળ ઠાળા કરે છે. અપાર વીર્ય-શાળી કરે છે. આ ત્રણ ચીજોના ચૂર્ણને 'રસાયનચૂર્ણ' કહે છે. x

ગળોનું વસ્ત્રગાળ ચૂર્ણ સોળાગ; ગોળ સોળ ભાગ મધ સોળ ભાગ અને ઘી વીસ ભાગ લઈ એકત્ર કરવું. આને 'અમૃતરસ' કહે છે. ઉંમર અને પાચનશક્તિનો વિચાર કરી અમૃતરસનું સેવન કરવાથી; પથ્ય અને પરિમિત ભોજન લેવાથી કોઈ પણ વ્યાધિ થતો નથી, તેમ જ વાળની ધોળાશ, વૃદ્ધપાણુ, તાવ, વિષમજ્વર, પ્રમેહ, વાતરક્ત અને નેત્રરોગ થતા નથી. આ ઉત્તમ રસાયન વૃદ્ધાવસ્થા દૂર કરનાર, પુષ્ટિ વધારનાર અને ત્રિદોષ નાશક હોઈ એના સેવનથી મનુષ્ય દીર્ઘજીવી બને છે. આની સરખા-ણીમાં અન્ય રસાયન તુરંત જ ગણાય છે.

ગળો જેવી સામાન્ય લાગતી ઔષધિમાં કેવો ચમત્કારી ગુણ છે અને આર્યવૈદકનું તલસ્પર્શી જ્ઞાન કેટલું પ્રભાવશાળી હોય છે

* જુઆ-શુભ વાતે સગુણ વિષયં ।

ફિત્તં સિતાધ્યા મધુના કલ્પં ચ ॥

વાતાત્મકમું સ્ફુલ્લમિથા ।

૮ શુઆમવાત શમયેદ્ગુહુલી ॥

। મહતપાતાનચંદુ શ્લોક ૪૨)

x સરખાવો-અમૃતામલકી ત્રિફલકાનાં

દ્રવિષા શર્કરયા નિષેવળેન ।

મજરા અમરા અગાવીયં

અલિક્ષેષાઞ્જિતેઃ કુતા મધુલત્ ॥

(પંચભૂષનમ્ ઉ. ૪, શ્લોક ૪)

તેનો એક દાખલો અહીં રજૂ કરું છું. જૂનાં ગઢમાં એક દર્દીને પત્ત(લેપ્રસી)નો રોગ થયો હતો. લોહી તપાસતાં પતનાં જંતુઓ જણાવેલાં અને ટાંકણીઓ દોષતાં કંઈ ખબર ન પડે એટલી ચામડી બહાર મારી ગયેલી. જૂનાગઢના એક મુખ્ય વૈદકીય અમલદાર ડોક્ટરના અનેક ઉપચાર અને ઘણીઘણી મહેનત બાદ પણ કંઈ ન વળવાથી દર્દીએ એક વિખ્યાત દેશી વૈદનો આશરો લીધો અને તેમના બતાવ્યા મુજબ ગળો, દિવેલ અને મીઠાવિનાની ખીચડીનું નવ વર્ષ સેવન કરવાથી પત્ત સંપૂર્ણ મટી ગયું હતું.

ગળોના સ્વરસમાં મધ મેળવી પીવાથી સર્વ પ્રકારના પ્રમેહ મટે છે.

ગળોનો રસ સાકર મેળવી પીવાથી તત્કાળ પિત્ત દૂર થાય છે.

ગળો, અરકુસી અને એરંડાના મૂળનાં ઉકાળામાં એરંડિયું નાખી પીવાથી વાતરક્તનો નાશ થાય છે.

ગળો અને ત્રિકુળાનો ઉકાળો મધ અને પીપર નાખી મિત્ય પીવાથી સર્વ પ્રકારના નેત્રરોગનો નાશ થાય છે.

ગળોનો ઉકાળો મધ નાખી પીવાથી ત્રિદોષજન્ય જિહ્વાદી બંધ થાય છે.

ગળો, ઘાણા, કડવા ક્ષીમડાની છાલ અને રતાંદળી(રક્તચંદન)નો ઉકાળો પીવાથી જઠરાગ્નિ પ્રદીપ્ત થઈ સર્વ પ્રકારના તાવને દૂર કરે છે,

ગળો, પીપળીમૂળ અને સૂક એ ત્રણેનો ઉકાળો વાત જ્વર પૂરા રૂપમાં આવ્યા પછી સાતમે દિવસે પીવાથી વાતજ્વર (વાયુના તાવનો) નાશ કરે છે.

શ્રી છગનલાલ નેરસી

‘ભૂત’ને કોઈએ જોયું નથી, સામંજ્ય નથી, કોઈ પણ પ્રકારે એ છવ્યોનિતો આપણને અનુભવ થયો નથી, છતાં આખાજગત એનાથી સંપૂર્ણ વાકેફ છે। એ કેવું વિચિત્ર કહેવાય! ભૂતમા તમે માનતા ન હો, પણ એના કોઈ સાધક તરફથી પડકાર ફેલાય, ઘેર અધારી કાળરાત્રીએ તમે શ્મશાન-મા જાઓ ત્યાં ભયકર ચિંચિયારી સામંજો, પથ્થર

પથે, બળતી સગસ સાથે કોઈની અવરજવર થતી જણાય. તો? કહેલ આ પ્રસંગચિત્રમા અને છે

શ્રી મારી પાચ-સાત લ ગોટિયા લાઈબિ ધોની નામથીન ટોળી હતી ખરેખરી ગમડુ ટોળી! મસ્તી-તોફાનમા અમારો ન બર પુછેલો નહીં તરી જવામા, કોઈની સાથે અપાઝથી કરવામા કે ધી ગામસ્તીમા અમે કદી યે પાછા ન પડીએ! એકાદ બે વખત તો અમે સપ કરીને ગામના બે-ત્રણ ગુડાએને એવો તો મેથીપાક ચખાડેલો કે બચ્યાઓ ફરીથી કોઈનું નામ લેવાનું કે કોઈ અજાણી છકતી કંવાનું ભૂધી જ ગયેલા! પણ આ બધી ખૌસિયતોમા અમારી એક વિશિષ્ટતા ખાસ તરી આવતી અમે ભૂતપ્રેત કે ડાકણ-શાકણને બિલકુલ માનતા નહિ કાળીચૌદશની કાળગત્રિએ ભૂતને ભેટવા અથવા વીગ વેતાલ મળે તો તેને વશ કરવા અમે ખાસ લયક શ્મશાનમા ભટકતા, છતાં અમારે સારે નસીબે કે જમનસીબે ભૂતલાઈનો કદી યે ભેટો થયો ન હોતો અને જો કદાચ થયો હોત તો? જે ક્યારેય નથી બન્યું તેના વિચાર શા માટે કંવો?

જલે ભૂત અમારાથી ડરીને દૂર ભાગે પણ અમે ભડકીરો ભૂતને છોડીએ એવા કયા હતા? ગમે ત્યાંથી ગમે તે પ્રકારે અમારે ભૂતને ભેટવું હતું, અને અમારી એ ખગ દિલની તમત્રા એક વખતે વિધાતાએ પાર પાડી પણ ખરી!

વાત એમ બની કે એક ભૂવા જેવા ગણાતા ભૂતોના સાધકે અમને આહવાન આપ્યું, કે

તમે ભૂતને માનતાં નથી તો ચાલો તમને ભૂત બતાવું અમને તો ભાવતું તું ને પેટે ઠીપું! પડકાર અમે ગ્રીહ્યો અને ભૂતના દર્શન કંવા અધીરા બની ગયા

આવાણ માસની મેઘવી રાત હતી. આકાશ-મા ઘનઘેર મેઘાડબર બમ્બો હતો બધું વાતાવરણ ગભીર, લયપ્રેરક અને શૂન્યતાથી સભર હતું અમે ભૂતોના સાધકને ઘેર ગયા એમનું ઘર જ ભૂતપ્રેતના વાસ જેવું બિહામણું, દુર્ગંધમય અને ઘ્રણા ઉપજાવે એવું હતું એ મહાશયે એમની વિશિષ્ટ રીતે અમારો સત્કાર કર્યો ભૂતસાધનાના સાધનો ગર્વભેગ બતાવ્યા થોડાક ડાકલા પણ વગ્રાઝા અને ભૂત કેવાકેવા રૂપે દંખા દર્શને બિવડાવે છે તેનું રસભરી બાનીમા બગબર વર્ણન કર્યું એ બધું સાલણીને અમારા દિલમા પણ ઊડઊડિ કંઈક યડકાટ ખેડો પછી ભૂતસાધકે અમને કહ્યું

‘તમે માગ આ સાગરીત સાથે જાઓ એ તમને નહીંકિનારે શ્મશાનમા લઈ જશે જોજો, હિમત ગાળજો, જગા યે ગભગાશો નહિ શ્મશાનમા જતા જ તમને બધા ચેનચાળા જણાશે તમારે છાનામાના બોયા કંવું જ, તો અત્યા આ લોકોને લઈ જ મલાળીને લઈ જજો જો જો, આ લોકોમાથી કોઈને વાકો વાળ સરખો યે થાય નહિ જાએ, ફેંટેક દરે’

આ વચનો સાલણી અમને લાગ્યું, કે આ

તરફ દોડી ગયો. અમે દિશૂઠ બેવા બનીને ઊભા હતા એટલામાં સામે જ થોડેક દૂર વાતચીતની વૂટકવૂટક શબ્દો અમારા કાને સ્પર્શકાયા. અમારામાં જીવ આવ્યો. થીજેલું લોહી બહુ ફરીથી ફરવા લાગ્યું. 'મેં જરા ખોખારો ખાધો. ખીજ બધા પણ સાવધ થયા. અમારામાં પાછી હિંમત આવી. છપટે અમારામાંથી એક જણે કહ્યું: 'અરે યાર! આપણે તો ખરેખરા બની ગયા. ભૂતને બેવા તો આન્યા, પણ હિંમત હારી બેઠા. ખરેખર આપણે ડરપોક જ છીએ. ચાલો, આપણે જોઈએ તો ખરા કે સાધકનો પેલો સાગરીત ક્યાં શૂમ થઈ ગયો? અને આ વાતચીત કોણ કરે છે? આ તો ભૂત પણ નથી અને ભૂતનો ખાપ પણ નથી. આપણને બિવડાવવાનું આ ધતિંગ જ લાગે છે.'

આ સાંભળી બધા પાછા ખઢાકુર બની ગયા. અમે ધીમેધીમે ડગલાં ભરતાં સામેની ટેકરી તરફ જવા લાગ્યા. થોડેક જતાં અમે બેપું તે, માલૂમ પડ્યું કે પેલો ભૂતનો સાધક અને સાગરીત બેઠાબેઠા કંઈક મંત્રણા કરે છે. અમે તેમને પકડ્યા. તેઓ કરંગરી પડ્યા.

પેલા ધૂર્ત સાધકે કબૂલ કર્યું કે અમને ભૂતડાકણનો પરચો ખતાવવાને ખાતર જતેજે આ ખડું ધતિંગ કરી અમને બિવડાવેલા. અમે શમશાનમાં આવવા નીકળ્યા ત્યારે સાધક અમારી પાછળપાછળ આવેલો અને બધી ભૂતલીલાં ભજવેલી. શીમળાના ઝાડ પર ઢેફાં પણ એણે જ ફેંકેલાં, કાળા એળાં પણ એના જ હતા. અને ચેતેલી સગડીનો દેખાવ પણ એ ભાઈસાહેબે જ કરેલો! પણ અચાનક સગડી માથે લઈને ફરતાં એક જખરા પથ્થરની ઠાકર વાગવાથી એ ગખડી પડ્યો અને ચીસ પાડી ઊઠ્યો; તેજી કંઈક બન્યું એમ ધારી પેલો એનો સાગરીત ત્યાં દોડી ગયો. આ પ્રમાણે ખડું ભૂતનાટક ભજવાયું અને અમારી બ્રમણા ભાંગી. અમે ખરેખર ઠગાયા. ત્યારથી અમને ચોક્કસ ખાતરી થઈ કે ભૂતડાકણ જેવું કંઈ છે જ નહિ. એ માત્ર મનની બ્રમણા જ છે. અને પાકા ઉઠાવગીરો, ભૂવા ગણાતા ભામટાઓ, મંત્રજંત્ર બાણવાની ડંફાશ હાંકનારાંઓ બોળા અને કાચા મનના માનવીઓને ભૂતડાકણને નામે ફસાવીને ખોટા હેરાન-પરેશાન કરી મૂકે છે.

★

માઝં જીવન સર્વસુખીના દુષ્ટ બેપું છે. રતિએ એ રુમેટાય છે અને પ્રભાત થતાં પાણી લેતે જ. જીવનપંથમાં દરેકને અડચણોના અનેક હુંખરો આવે છે, પણ તે હુંખરોની ટોચ પર જઈતેની બીજી બાજુ દુઃખવાત કરેલા તો ત્વા આશા, અજ્ઞાને પ્રેમની નદી વહી રહેતી દેખારો. આ નદીમાં સ્નાન કરવાથી મદદનાનો ચાક હળવો થાય છે અને હૃદય સાંત્વન અનુભવે છે.

પરંતુ ઉપર મદદના પત્રી જ તમેગ્રી કે ખીજની સર્વંકરવા સમન્વય છે, દુઃખના હુંખરોમાં ભટક્યા પછી જ ઠરણીની નિમત બાંધી રાકાય છે.

મહાત્માને જન્મથી મૃત્યુના પંથ તરફ દોરી જતા બોધિયાને શોકો 'વર્ણગતિ' કહે છે. ફર દેવા છતાં એ પૂલય છે.

મારો આત્મા મારા મૃત્યુ માટે અને તેની શુક્તિ માટે જંબે છે, જ્યારે મારું મન લાંબા આયુષ્ય માટે જંબે છે. જીવનસાગરના આ બન્ને કિનારા શું સમન્વય સાધી રાકશે ખરા?

બોધરાની કળી જોઈ મને મારું બાળપણ યાદ આવે છે. ખીલેલાં શુભાવનું પુષ્પ જોઈ મને મારી કુમાર અવસ્થાની યાદ તાજ થાય છે. કેઈ હમરને કુસુમોના કુંડ પાસે પૂમતો જોઈ મને મારી યુવાવસ્થાનો ભાન થાય છે. જ્યારે ધરની ઉપર પડેલાં જમાથેલાં ત્રેલો જોઈ મને મારી વૃદ્ધાવસ્થાના ભય રમું થત બનવું ભાસે છે. દેવપૂજ કરી રહ્યા પછી નદીમાં પથરાયેલાં, તણાતાં પુષ્પો નીરખી મને મારા જીવનની જેલો ધડીઓનો અવન શ સંગાવ છે.

ગિરીશ ઈશ્વરલાલ દેસાઈ

ભારતીય સંસ્કૃતિ

શ્રી સુરેન્દ્ર સી પરીખ

વૃદ્ધ લેખકા કેમ કરી પામી શકાય? વર્ષાપિ એ સંસ્કૃતિનો આઠો ઇતિહાસ આપતા લેખકે તેની કઈક જાણી તો કરાવી છે

૧. રાત્રીય સંસ્કૃતિ એ તો આલમની શક્તિ પ્રાચીન સંસ્કૃતિ છે તેના ભૂગર્ભમાં દુનિયાને શીખવા જેવા ઘણાંયે તત્ત્વો જુડેલા છે ભારતીય સંસ્કૃતિ વિશ્વમાં દીવા-દાડીરૂપ અને હિમાલય જેવી અચળ રહી છે દુનિયાભરની સંસ્કૃતિના ઇતિહાસમાં તે અનેરી ભાત પાડે છે ભારતીય સંસ્કૃતિ માનવ-સંસ્કૃતિ પર અવલ બેઠી છે માનવતા અને આત્મસંક્રાન્તિકાર એ જ છે ભારતીય સંસ્કૃતિની ખાસ વિશિષ્ટતાઓ પ્રાચીન સાહિત્ય, સંગીત અને કળા-ત્રણેય ભારતીય સંસ્કૃતિના પ્રતિ-બિંબો છે ભારતમાં અનેક પરદેશીઓ વસ્યા, અનેક સંસ્કૃતિએ ભારતીય સંસ્કૃતિ ઉપર આક્રમણ કર્યું, પણ ભારતીય સંસ્કૃતિ વધારે ને વધારે સમૃદ્ધ બનતી ગઈ અને તેણે એક અબેક સંસ્કૃતિ તરીકે આલમભરમાં ઉચ્ચ સ્થાન આપ્યું હતું

આર્યો ભગતપ્રકાશમાં આવીને વસ્યા પછી તેમણે વર્ણાશ્રમધર્મના સ્વરૂપમાં પોતાની સંસ્કૃતિ નિર્માણ કરી ઋષિવર્ગ માનવજાતિનો આદર્શ ગણાવ્યો, વ્રતોજ અને આત્મબળ એ જ એ સમયના આદર્શો હતા વિદ્યા જ્ઞાન માટે તથા અન્યને દાન કરવા માટે હતી, શક્તિ નબળા અને આધ્યાત્મીક માનવીઓના ગણણ માટે જ વપરાતી અને ધન માનવસમુદાયના ઉત્કર્ષ અર્થે જ ખર્ચાતું સમય અને ઉચ્ચ આદર્શો એ પ્રાચીન આર્યોના

જે ભારતનું સાંસ્કૃતિક દર્શન 'સમજ્યા માટે જવાબદાર' હોય 'હિસ્ટરી ઓફ ઇન્ડિયા' જેવા વિદ્વાતાપણું ને હિંદી સંસ્કૃતિના અરીસા રમો અથવા પાળો, જે સંસ્કૃતિસૂક્ષ્મતા દિશ્વો સંભા વિવે-કાનદ, રામતીર્થ, દયાનંદ સરસ્વતી, યાજ્ઞવલ્ક્ય, શ્રી અરવિંદ, રમણ મહર્ષિ ને માધીજીએ પોતાના જીવન દ્વારા પ્રકાશ પાથર્યો, તેના પાર આટલા નાના

જીવનતત્ત્વો હતા પછી હજી, શક અને બેક-ટ્રીઓએ હિંદુ ઉપર હુલ્લા કર્યા પણ હિંદુ તેમને જીતી લીધા બ્યારે આવ્યા આક્રમણો વતા ત્યારે હિંદી સંસ્કૃતિ સામે ટકવાનું, કંઈક સામર્થ્ય ન હતું તે સમયની સંસ્કૃતિ-નુ સાચું પ્રતીક એ આપણું તે સમયનું સાહિત્ય દુનિયામાં આપણું વૈદિક પ્રાચીન સાહિત્ય ઘણું છે વેદ સાથે ઉચ્ચાશાસ્ત્ર, યજુ-વિધિશાસ્ત્ર, રાજસિદ્ધિશાસ્ત્ર, ભાષાશાસ્ત્ર, કાલ-ગણનાશાસ્ત્ર અને ઇશાસ્ત્ર એવા છ શાસ્ત્રો હતા આ ઉપરથી જ તે વખતના આર્યોની સંસ્કૃતિ પ્રતિબિંબિત થાય છે ઉપનિષદો, સ્મૃતિઓ, મહાભારત, રામાયણ, ગીતા અને ભાગવત વગેરે અમૂલ્ય ગ્રંથો આજળ હાલનું સાહિત્ય પણ જાણુ પડે છે

ગુપ્ત ગળાઓના સમયમાં હિંદુત્વની સમન્વય શક્તિ પૂરબેશમાં ખીલી છીકી વિવિધ સંસ્કૃતિ અને ધર્મોવાળા પરદેશીઓને તેણે પોતાનામાં સમાવી લીધા હવે બૌદ્ધધર્મને હિંદુમાં ઉલ્લેખ થયો પરંતુ ગુપ્ત ગળાઓએ હિંદુ ધર્મને ચેતનપતો બનાવ્યો અને નિ-શ્ચિંતા અને જડતા દૂર કરી એટલે બૌદ્ધ-ધર્મની અગત્ય ઓછી થઈ હિંદુ સંસ્કૃતિને વધુ વેગ મળ્યો આ ગાળા દરમિયાન પાણિનિ જેવા વૈયાકરણ અને ભાષાશાસ્ત્રી, ચરક, સુશ્રુત અને ધન્વંતરી જેવા વૈદકશાસ્ત્રીઓ, અશ્વઘોષ અને નાગાર્જુન સુમા ઠવિઓ, તથા

રણવંશ, મેઘદૂત અને ઋતુસંહારના કર્તા કવિ-
સમ્રાટ કાલિદાસ વગેરેએ ભારતીય સંસ્કૃતિ-
ના પાયા વધુ મજબૂત બનાવ્યા અને
ઉચ્ચ આદર્શો લોકો સમક્ષ રજૂ કર્યા. લોકો
પણ સાહિત્ય, સંગીત અને વૈદકમાં રસ
લેતા થયા. હર્ષના સમયમાં કવિ જાણુલદ
અને ભવલુતિ આગળ પડયા. જ્યોતિષશાસ્ત્ર-
માં આર્યો પહેલેથી જ રસ લેતા. આર્યભટ્ટ,
વરાહમિહિર અને ભાસ્કરાચાર્ય યુરોપના કોઈ
પણ ગણિતશાસ્ત્રીઓથી હિતરે એવા નહોતા.
ચાણક્ય એ સમયનો મહાન અર્થશાસ્ત્રી ને
રાજનીતિજ્ઞ હતો. તેણે લખેલા પુસ્તકમાંથી
સાચા રાજકારણનું સ્પષ્ટ સ્વરૂપ પ્રત્યક્ષ થાય
છે. આ ઉપરથી તે લોકોના ઉચ્ચ સંસ્કારો
અને અપૂર્વ વિદ્વતાનો ખ્યાલ આવી જાય
છે. સર્વત્ર શાંતિ અને બ્રાતૃલાવનો ફેલાવો
કરવો એના ઉપર જ સાચી સંસ્કૃતિનું
મૂલ્ય અંકતું.

ભારતીય સંસ્કૃતિમાં આત્મપરીક્ષણ
શક્તિ રહેલી છે. શંકરાચાર્યના સમય દર-
મ્યાન ભક્તિમાર્ગ વધુ ગાઢ થયો. વળી આર્ય-
સંગીત એ પણ ભારતીય સંસ્કૃતિનું એક પાસું
છે. ઋચાએ સંગીતના સ્વર સાથે જ ગવાતી.
રામાયણના સમયમાં સંગીતની પ્રગતિ વધી
ગઈ. મહાભારતમાં સંગીતનો ઉલ્લેખ હરેક
જગ્યાએ આવે છે. શુભ રાજ્યોના સમય
દરમ્યાન સંગીત, વાદન, વર્તન અને હાવ-
લાવ એ બધાનો સમન્વય થયો. પ્રખ્યાત
ચીની પ્રવાસી હુ-એન-સંગે લખેલા ગ્રંથો
ઉપરથી ભારતીય સંસ્કૃતિ કેટલી ઉચ્ચ
ઠક્કાએ હતી તેવો ખ્યાલ આવે છે. હિંદની
સંસ્કૃતિ આગળ મિસર, રોમ અને ગ્રીસની
સંસ્કૃતિનો કોઈ જ હિસાબ નથી. મિસરના
લોકો તેમના ‘મમ્મી’ને ઢાંકવા માટે હિંદ-
માંથી મલમલ લઈ જતા. મોહન-જોડેરો
અને હરપ્પા આગળથી મળી આવેલા અવ-

શેષો ઉપરથી ભારતીય સંસ્કૃતિનો સુવર્ણ-
કાળ આંખ સમક્ષ ખડો થાય છે. અજંતાની
ચિત્રમાં રહેલી ચિત્રકળા હજુ જે અનોડ
ગણાય છે. શિલ્પશાસ્ત્ર એ આર્યોની સંસ્કૃતિ-
નું પ્રતીક છે. સારનાથ પાસે અશોકનો
શિલાસ્તંભ હજુ જે મોબૂદ છે.

હિંદુ સંસ્કૃતિએ યૌદ્ધ સંસ્કૃતિ ઉપર
વિજય મેળવ્યા તેનું કારણ તેનામાં રહેલી
વ્યવહાર પ્રતિષ્ઠિ છે. યૌદ્ધધર્મે હિંદુધર્મ
ઉપર ભારે અસર કરી હતી. હિંદુધર્મની
કેટલીયે વિધિઓ યૌદ્ધધર્મની જ હતી.
જૈનધર્મ અને હિંદુધર્મમાં ખાસ ફેર નહોતો.
જૈનધર્મે હિંદી સંસ્કૃતિ ઉપર સર્વોદ્ધે
અસર કરી છે. જૈનધર્મ હિંદી સંસ્કૃતિમાં
સમાઈ ગયો છે તે હજુ પણ પ્રત્યક્ષ જણાય
વેના રહેલું નથી.

પણ પંછી ભારતીય સંસ્કૃતિને માથે ઘોર
આકૃત આવી. મુસલમાનોએ હિંદ ઉપર આક્રમ-
ણ કર્યો અને પાછળથી કાયમનો વર્સવાટ કર્યો.
ત્યારે તેમણે મંદિરોનો નાશ કર્યો અને દેવ-
મૂર્તિઓનું ખંડન કર્યું. સ્ત્રીઓને કાઢ કરી
અને સાધુ-સંતોને કનડગત કરી. હિંદુધર્મમાં
માનતા માનવીઓને વટલાવવા માંડ્યા અને
સર્વત્ર લોકોની નહીંઓ વહેતી કરી. પરંતુ
હિંદે બધાં જે પરદેશી તત્ત્વોને આસાનીથી
પચાવી લીધાં અને મુસ્લીમ સંસ્કૃતિનાં શુભ
તત્ત્વો પણ હિંદી સંસ્કૃતિ સાથે ભળી ગયાં.
એ પછી અગ્રેજ સામ્રાજ્ય આવ્યું. ભારત-
માં શાંતિ સ્થપાઈ પણ લોકોને ફેસલાવી
અને સ્વાર્થભરી લીંછણ આપીને એમણે
ભારતીય સંસ્કૃતિ ઉપર કારી લા કરવાઈ
છોકું નહીં. ઈ. સ. ૧૮૫૭નો બળવો એ
ભારતીય સંસ્કૃતિ ઉપર થયેલા એક સામઠા
આક્રમણનો જ પડઘો હતો. ઈ. સ. ૧૮૫૭
થી ૧૮૬૫ સુધીના કાળ દરમ્યાન હિંદી-
ઓને પાછું પોતાની સંસ્કૃતિની શ્રેષ્ઠતા

લક્ષ્યથી ભારતીય સંસ્કૃતિનો પાયો પામ્યાત્ય સંસ્કૃતિ કરતાં વધારે ઉચ્ચ સિદ્ધાંતો પર રચાયેલો છે એવું લોકો સમજવા લાગ્યા ભારતીય સંસ્કૃતિને ફરી ઉન્નત સ્થિતિએ લઈ જવા માટે ત્યાગવૃત્તિના ક્ષત્રિયો અને બ્રાહ્મણો પેદા થયા વિના સ્વાતંત્ર્ય સ્થાપના થઈ શકતી નથી, એ વાત ભારતજનોનાં દિલમાં ખૂબી ગઈ રામકૃષ્ણ પરમહંસ, વિવેકાનંદ અને સ્વામી ગમતીય જેવાઓએ ભારતીય સંસ્કૃતિમાં ઉજ્જવળ રંગો પૂર્યા અને પરદેશમાં પણ ભારતીય સંસ્કૃતિના અંગેડ આદર્શનો ડંકો બજાવ્યો સર્વધર્મ પરિષદમાં 'સ્વામીશી વિવેકાનંદજીએ ભારતીય સંસ્કૃતિને જળકાવી સર્વોપરીપણે સાબિત કરી બતાવ્યું અને જગત આ વાત બહુ ચકિત થઈ ગયું

કવિવર રવિનાથજીએ શાંતિનિકેતનની સ્થાપના કરી પહેલાના ગુરુકુળોની ભાવનાનું મૂળસ્થાન કયું અને ભારતીય સંસ્કૃતિનું પાન ફરાવવા માટે જગતભરના વિદ્યાર્થીઓને આમત્રણ આપ્યું મહાત્મા ગાંધીએ લોકોને સાચી સંસ્કૃતિનું ભાન કરાવ્યું સત્ય અને અહિંસાનો આદર્શ લોકો સમજી મૂકી સિદ્ધ કરી બતાવ્યો 'મનુષ્યસેવા' એ પ્રભુ-સેવા' એમ ઉચ્ચારી હૃદયમાં હરિજન બધુઓમાં આશાનું નકુ ઠિરણ પ્રકટાવ્યું આત્મસાક્ષાત્કાર માટે આત્મસમય અને આત્મવિશ્વાસ-જે બે સુદર સુત્રો આપ્યા સત્યાગ્રહી તત્ત્વજ્ઞતામાં ભાગવતધર્મ, બૌદ્ધ-ધર્મ, તથા જૈનધર્મ એ બધાંયે તત્ત્વોનો સુંદર સમન્વય થયો છે, જે બંને સહન કરીને અન્યના હિતપલટા કરવાની એમની નીતિ ખરેખર સચોટ નીવડી મહાત્માજીએ સત્યાગ્રહરૂપે આત્મબળ સર્જકિત કરવાના

તથા તેની વૃદ્ધિ કરવાના જે પ્રયત્નો કર્યા, તે આત્મબળની પરપગ ભરતપડમાં મહાન છે મહાત્મા ગાંધીમાં અત્ત પ્રાચીન સમયના સાક્ષાત્કાર પામેલા ઋષિમુનિઓનું બ્રહ્મતેજ આવી વસ્તુ હોતું તે ઉપરાંત બાપુજી પરપરાવત પ્રાચીન આત્મબળનું સંગઠન કરી તેને રાજકીય અને સામાજિક ક્રાંતિકારક સ્વરૂપ આપ્યું માનવસંસ્કૃતિની ઉન્નતિ વિશ્વબંધુત્વની ભાવના ઉપર અવલંબિત રહેશે એવી એમણે ઘોષણા કરી મહાત્માજીએ સાદાઈ, સાદુત્વ અને જ્ઞાનના તેજ વડે ભારતીય સંસ્કૃતિને દેદીપ્યમાન બનાવવા મહાભારત પ્રયાસ કર્યા માનવના અંત કરણમાં ગહેલી ન્યાયબુદ્ધિ અને પ્રેમ-બુદ્ધિ અથવા સત્ય અને અહિંસાથી પરમેશ્વરનું શ્રેષ્ઠ સ્વરૂપ ખીલુ નથી એવી દૃઢ માન્યતા ભારતજનોમાં રમતી કરી

સ્વતંત્ર ભારતની સંસ્કૃતિ જ્યારે સોળે કળાએ ખીલશે, ત્યારે અખિલ માનવજાતિની ભૌતિક અને આધ્યાત્મિક આકાંક્ષાઓ સંતોષવાને તે સમર્થ થશે ભારતીય સંસ્કૃતિ માનવસંસ્કૃતિરૂપે આલમભરમાં ફેલાશે અને સર્વત્ર એનો જયજયકાર થશે ભારતીય સંસ્કૃતિ સમસ્ત વિશ્વમાં બહુત્વ કેળવી સ્વર્જક સુખ' રેલાવશે, મનુષ્યમાથી દેવ બનવાનો સરળ માર્ગ કાયમ માટે ચીંધશે અને શાંતિનો અમૂલ્ય સંદેશ આપી દુષ્ટ માર્ગક અચળ રહેશે.

અગ્રી લખ્ય સંસ્કૃતિના રક્ષક તરીકે આપણે આપણો ધર્મ બજાવીએ અને જે માર્ગ આપણા મહાપુરુષોએ બેડયો છે તે કદી ન છોડીએ

૩. 'મહેલક'

હતા, એ આપણને માલુમ નથી. પૃથ્વી વિષેની પ્રાચીન હિંદી શોધ વિષે નણ્ણવાની ઇતેન્નરી સ્વાભાવિક રીતે જ વધી ત્યજ છે. આ લેખ આપણે એને સંતોષે છે.

૨. પ્રણા દેશમાં પહેલાં કોઈ જગિજશક્તી-
એ થયા જ નથી અથવા તો તેમણે
... કરેલી શોધો ખુબ જ અલપ હતી, એમ
માનવાને કશું જ કારણ નથી. પરંતુ તેમનાં
લખેલા પુસ્તકો અને તેમણે કરેલી શોધો
સ્ત્રુતકાળના પડ નીચે દુષ્ટ થઈ છે.

પૃથ્વી ગોળ છે અને ફરે છે, એ
શોધ તો હિંદુસ્તાનમાં ઘણી જ જૂની છે.
—એ કે પૃથ્વી ફરે છે, તે વિષે એ મત
હતા. પહેલાં મતના સમર્થનમાં આર્યભટ્ટે
'બૃહદાર્યસિદ્ધાંત'માં લખ્યું છે કે પૃથ્વી જ
વારંવાર ભ્રમણ કરીને ઉદય અને અસ્ત
ઉત્પન્ન કરે છે. આ જ લેખકે 'આર્યસિદ્ધાંત'
માં લખ્યું છે કે જમ વડાણમાં ખેડેલા માણસ
કિનારા પરનાં વૃક્ષો, પર્વતો આદિ દૂર જતાં
દેખે છે તેમ પૃથ્વીની પૂર્વ તરફથી નસતો
પશ્ચિમ ખાજુ તરફ સરતાં દેખાતાં લાગે છે.

ત્યારે, આર્યભટ્ટને સિદ્ધાંત યોદો છે,
એમ માનતા બ્રહ્મગુપ્તે લખ્યું છે કે એ પૃથ્વી
ફરતી હોય તો ભંચા પંદરથી કેમ પૂડી જતા
હથી? લલ્લ પણ આજ મતનો હોતે. તેણે
પણ કહ્યું જ હતું કે પૃથ્વી ફરતી જ હોય
તો પક્ષીઓ પોતાના માળા તરફ કેમ આવી
શકે છે? અને એ પૃથ્વી પૂર્વ તરફ ફરતી હોય
તો ભંચે કે કેવું પાણુ પશ્ચિમ દિશામાં પડેલું
બઈએ. એ કે અત્યારે તો સહુ કોઈ કહી
શકે કે આર્યભટ્ટ જ સાચો છે.

આજની કેળવણીએ આપણને એ શીખવ્યું કે
પૃથ્વી ગોળ છે, પોતાની ધરી પર એ ફર્યા કરે છે.
ગુરુભાઈણેનો નિયમ એને લાગુ પડે છે અને આ
વાત પશ્ચિમના અમુકઅમુક વૈજ્ઞાનિકોએ શોધી
કાઢી હતી. પણ હિંદના પ્રાચીન કાળમાં ય કોવી
શોધો કરનારા, બહારથી સામાન્ય દેખાતી પૃથ્વી વિષે
અત્યારે સાચો સિદ્ધ થયેલી કહના કરનારાઓ

લલ્લની ભુલ ફક્ત આમાં જ થયેલી
દેખાય છે. ખાડી એની ખીજ શોધો ઘણી જ
મહાન અને સુંદર છે. લલ્લસિદ્ધાંતમાં તેણે
લખ્યું છે કે એ પૃથ્વી સપાટ હોય તો ઘણે જ
દૂરનાં ભંચાં વૃક્ષો મનુષ્યને નજરે કેમ નથી
પડતાં? લાસ્કરાચાર્ય પણ આ જ મતના
હતા. તેમણે પણ 'સિદ્ધાંતશિરોમણિ'માં
અનેક દુખલા-કદીલેત આપીને સાબિત કર્યું
છે કે પૃથ્વી ગોળ છે. એક જગ્યાએ તેમણે
પૃથ્વી ગોળ છે એ વાત સાબિત કરતાં
તેમના એક ગ્રંથમાં લખ્યું છે કે એ પૃથ્વી
અરીસા જેવી સપાટ હોય તો સૂર્ય ખધી જ
જગ્યાએ એક જ સમયે શા માટે ન દેખાય? આ
દલીલને આગળ લખાવતાં 'સૂર્યસિદ્ધાંત'માં
લેખકે લખ્યું છે કે 'પૃથ્વી ગોળ છે, પણ
માણસના શરીરનું કદ ખુબ જ નાનું હોવાથી
તે પૃથ્વીને ચક્રાકારે દેખે છે.'

આ પ્રમાણે પૃથ્વી ગોળ છે ખરી; પણ
તે ઉપર પર્વત, ખાડા, ટેકરા, તથા ખીણો
હોવાથી ભંચાનીચી છે. પૃથ્વી ઉત્તર તથા
દક્ષિણ ટોચ આગળ વ્હાટી છે અને મધ્યે
ભિષેલી છે. પર્વત, ખાડા, ટેકરા તથા
ખીણો થવાના કારણમાં વિદ્વાનો એમ
અનુમાન કરે છે, કે પૃથ્વીના પેટમાં બંધક
તથા સુરોખાર વગેરે જવાળાગ્રાહી પદાર્થો
છે. તેમની સાથે કોઈ થોગથી ઉષ્ણતાનો સળધ
થતાં તે વરાળરૂપ થઈ અથવા તો જલના

પરમાણુ પણ પૃથ્વીના પટોને ભેદીને તેના પેટમાના ઉચ્ચરસ સાથે સ્પર્શ પામવાથી વંશગણ રૂપ ધર્મ પોતાની પ્રસંગ સંસ્કૃતિ વડે પૃથ્વીના પૃથ્વને કપાલીને એટલે કે ભૂકંપ કરીને જ્યાંત્યા ભૂપૃથ્વને ઊંચું નીચું કરી નાખે છે, એથી પર્વતાદિ થાય છે કોઈ ઠેકાણે તે વગળ સંક્રાંતિયાથી પૃથ્વીના પૃથ્વને ભેદી નાખે છે, અને તોય કૂટવા જેવો અવાજ ધર્મ તે વગળ સાથે પૃથ્વીમાને ગરમ સ્પર્શ બહાર આવે છે, જે કરી જતા ગોળ પથ્થર રૂપ ટેકરા ખની જાય છે ફાટી ગયેલ ભૂપૃથ્વને જ્વાલામુખી કહેવામા આવે છે આ પ્રમાણે કાળે કરીને, ખીણો, પર્વતો વગેરે થયેલ છે વળી પર્વત અને ઊંચી જગ્યાઓ ઉપર દર વર્ષે વસાહત થવાથી અને નીચે વહેવાના સ્વભાવથી જલની નદીઓ ખની જાય છે, અને વર્ષા પછી તે વધી જઈ સમુદ્રને મળી જાય છે તેના પ્રવાહના આઘાત વડે તથા મનુષ્યોના નાનામોટા પ્રકારના અદ્યતન વડે પૃથ્વી ખાડાવાળી થયેલી જોવામા આવે છે પૃથ્વી ઉત્તર તથા દક્ષિણ ટોચ આગળ ચપટી અને વચ્ચેથી ઊપસેલી થવાનું કાગણ એ છે, કે જેમ કોઈ નરમ પદાર્થને ચક્કર ફેંચ્યા હોય તો તે ખાળુએથી ચપટો ધર્મ વચ્ચેથી ઊપસી આવે છે, તેમ પૃથ્વી પણ જ્યારે નરમ હશે, ત્યારે તેને સૂર્યના આકર્ષણથી પોતાના અંગ ઉપર ફરવાની ગતિ માસ થવાથી મધ્યમા ઊપસેલી અને ખાળુએથી ચપટી ધર્મ હશે

ઉપરની પ્રમાણત્વ લખનાર શ્રી આર્યભટ્ટ એ જ ગ્રંથ 'આર્યસિદ્ધાંત'મા ગરમ કરા થવાનું કાગણ લખે છે કે પૃથ્વીના પૃથ્વથી

આશરે ૧૦થી ૧૫ કોશ નીચે એટલી તો ગરમી છે કે પૃથ્વીની સપાટી ઉપરની કોઈ પણ ચીજ તે ઠેકાણે ઓગળી શકે છે માટે પૃથ્વીના ગર્ભમા ઉચ્ચરસ છે, જે કાગણથી ગ્રંથકાદિ જ્વાલાગ્રાહી પદાર્થના સંયોજાને ક્ષીયે ભૂકંપ તથા પાણીના ઉચ્ચ કરા ઉત્પન્ન થયા છે, અને થયા કરે છે

‘સિદ્ધાંતસિરોમણિ’ના ગોળાધ્યાયમાં ગુરુત્વાકર્ષણ વિષે ચર્ચા કરતાં લાસ્કગચાર્થે લખ્યું છે કે ‘ઉપર ફેંકેલ વસ્તુને પૃથ્વી પોતાની આકર્ષણ શક્તિને ક્ષીયે પોતાના તરફ ખેંચે છે’

વળી એક જગ્યાએ આજ લેખકે લખ્યું છે કે, નક્ષત્રપગ્નનું ભ્રમણ દેખાવાથી પૃથ્વી આધારવિનાની હોય તેમ લાગે છે જે આધારવાળી હોય તો તે વિષે શંકા લેતા લાસ્કગચાર્થે લખે છે કે પૃથ્વીને ધારણ કરનાર કોઈ પદાર્થ હોય તો તે પદાર્થને ધારણ કરનાર વળી કોઈ ખીણ હોવો જોઈએ અને તેને ધારણ કરનાર વળી કોઈ ત્રીજો, એમ પગપગ અને અને ઊંછા પદાર્થને સ્વશક્તિએ રહેનાર કલ્પવો પડે, તો પછી પૃથ્વીને જ શા મટે સ્વશક્તિએ હવામાં રહેલી ન કલ્પવી ? વળી પૃથ્વી તો ઈશ્વરની આઠ મૂર્તિઓમાની એક મૂર્તિ છે ।

જે કે આવી અનેક સોધો સાબિત કરવા જતાં ખગોળશાસ્ત્રીઓથી જુદી દલીલો ધર્મ હશે, પરંતુ પૃથ્વી ગોળ છે, તે ફરે છે, તેનામા આકર્ષણ શક્તિ છે, વગેરે સોધો તે સાધુવિનાના જમાનામાં આપણા પૂર્વજોએ કેમ કરી હશે એ વાત અત્યારના સાધનવાળા જમાનાના પૈશ્વનિકોને વિચારવાની રહી

મનુષ્ય સંસ્કાર

૩. સંયમન હેતુ માણુકલાલ પાઠક

નવ મંદિરનું સંચાલન કરનાર આત્મ-
દેવનું-મનુષ્યમાત્રના સંસ્કાર, સંચિત
અને કર્તવ્યનું શ્રેત્ર મસ્તિષ્ક છે; કારણ કે
માણસ જીવનની સઘળી હિલચાલ-પ્રવૃત્તિઓ
મગજ દ્વારા કરે છે; અને જુદીજુદી પ્રવૃત્તિ-
ઓ મગજના જુદાજુદા અવયવ દ્વારા
કરે છે.

મગજના અમુકઅમુક પ્રદેશો જ અમુક
શક્તિના ભાવ અને તેના કર્મને પતલાવ-
નાર અને ગ્રહણ કરનાર છે; અને તેમ હોયું
એ તદ્દન સ્વાભાવિક છે. દરેક વિચારવત
માનવી સહેજે સમજી શકશે કે સાંભળવાનું,
બોલાવું, સૂંઘવાનું તેમ જ શ્વાસ-ઉશ્વાસ
અને રુધિરાભિસરણનું કે પાચનક્રિયા આદિ
ક્રિયાઓનું કાર્ય આખું શરીર એકત્ર થઈ
એકરૂપે કદી પણ કરતું નથી એ આપણે
પ્રતિદિનના પ્રત્યક્ષ અનુભવથી જાણીએ છીએ.

શરીરની અંદર સાંભળવા માટે કાન,
બોલા માટે આંખ, સુગંધ મેળવવા માટે
નાક, સ્વાદગ્રાહેણું માટે જીભ, સ્પર્શજ્ઞાન
માટે ત્વચા અને પાચનક્રિયા માટે પચને-
ન્દ્રિયના અલગઅલગ અવયવો : જેવા કે
આમાશય, યકૃત, પ્લીહા, આન્ત્ર આદિ છે.
તેમ જ રુધિરાભિસરણ માટે હૃદય, ફેફસાં,
નાડી, નસ વગેરે છે. શરીરના પ્રત્યેક અવ-
યવની અલગઅલગ રચના, સ્થિતિ અને
કાર્ય છે; તે જ પ્રમાણે માનસિક કાર્યના
વિભાગાનુસાર મસ્તિષ્ક શક્તિઓના વિભાગ

મુખ્યત્વે મનની શક્તિઓ દ્વારા આપણે સર્વ
વ્યાપાર ચાલે છે. મસ્તિષ્કની અંદર મોટા મોટા
ટાલિકાઓ હોય છે. આમાંથી સ્વાભાવિક સ્વર-
હાંઓ ઉપર હકૂમત ચલાવતું મન જુદીજુદી લગભગ
ચુમ્બાવીસ પ્રકારની અવરયાઓ મોકલે છે. એ દરેકનું
કાર્ય છે, તેના અવરયાથી શી પરિસ્થિતિ સર્જાય
છે તે વિશે કંઈક ચમત્કારિક લખો છતાં સન્માર્ગે
પ્રેરે એવું વિશ્વાસ લેખિકાએ ચાલી કહ્યું છે.

અને અલગઅલગ અવયવોની પણ જરૂર છે.

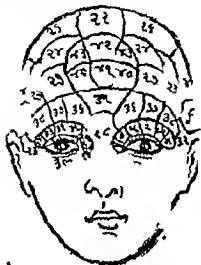
ઈત્રિયાદિ અલગઅલગ કાર્ય આખું
શરીર કરતું નથી; તે જ પ્રમાણે માનસિક
શક્તિઓનાં જુદાંજુદાં કાર્ય જેવાં કે
વિચારવાનું, ટુલના કરવાનું, યાદ રાખવાનું,
પ્રતિષ્ઠા બાળવવાનું, દયા-પરોપકારનું, સ્નેહ-
સહવાવનું, ખાવાનું, ગાવાનું, ગણનાનું,
રાજ્યકારણનું કે પ્રભુ પ્રત્યેના ભક્તિભાવનું
વગેરે જુદાંજુદાં કાર્ય આખું મગજ કરે,
એ સંભવિત નથી. મનની જુદીજુદી શક્તિ-
ઓના જુદાજુદાં ધર્મ, કર્મ અને ભાવોને
મજબૂત કરવાને તથા ગ્રહણ કરવાને દરેકનાં
જુદાંજુદાં સ્થાન મગજની અંદર છે. એ
ખાખત મસ્તિષ્કશાસ્ત્ર પ્રમાણે સિદ્ધ થયેલ
છે. અત્યારે ઘણા જ ઓછા માનસશાસ્ત્રને
તેના સાચા સ્વરૂપમાં જાણતા હશે.

કેળવણીનો સંજ્ઞા મનુષ્યના મસ્તિક
સાથે છે એનો તો સી કોઈ સામાન્ય રીતે
સ્વીકાર કરે જ છે. એટલા માટે કેળવણી-
કારને માણસના મનોવ્યાપાર, માનસિક
પ્રવૃત્તિઓ એટલે કે મનોવિજ્ઞાનને સમજવાની
ખાસ જરૂર છે. માનસિક વૃત્તિઓને સમજી
તેને અનુરૂપ શિક્ષણ આપવાની વ્યવસ્થા
થશે, ત્યારે જ કેળવણી અને સર્વોચ્ચ
કેળવણીનું દ્યેય સચવાઈ સમાજ સંસ્કારી
અને કર્તવ્યનિહ જનરે.

કેળવણીકારને અનેકનાં મગજના ઘડ-
તરનું કાર્ય કરવાનું હોવાથી તેને માટે

માનસિક શક્તિઓ અને તેના ધર્મોનું જ્ઞાન મેળવવાનું આપશ્યક છે

માનસશાસ્ત્ર પ્રમાણે મુખ્ય માનસિક શક્તિઓના નામ અને તેના ધર્મો નીચે લેખવાયા છે. મગજની અંદરનાં તેનાં સ્થાન ચિત્રોમાંથી બતાવ્યા છે

શક્તિની અંદર અગાધિશ ધાય છે આ શક્તિ કાર્ય દુષ્ટ અથવા અનેક પ્રકારના સંજ્ઞાની સામે ધર્મ પોતાની જિંદગી ટકાવી રાખવાનું છે શરીરનું વલણ કંટુ તે જિજ્ઞાસિયાનું જીવન લખાવવાની ઇચ્છાનું મહત્વનું કાર્ય છે

૨ કુધાવૃત્તિ આધારિત, સુસ્વાદ, અનાલિસાપ, પાચનશક્તિ આદિ કુધાપૃથક ભાવોને આ વૃત્તિ ચલાવે છે કુધાવૃત્તિનો સહુપયોગ શરીરને સારાં બનાવે છે, જ્યારે તેનો અતિયોગ સ્વાસ્થ્યને બગાડે છે

૩ પિપાસા જલાલિસાપ, નાહવું, પોષ, તંત્ર, વહાણ હંકારવું, અનેક પ્રકારના પીણા પીવા, કુધપાન, હાસપાન, કુળ-કુળના વસાદિ પાવાની વૃત્તિ થવી વજરે મવાઈ પદાર્થોની કાર્યપથ પ્રકારની ઇચ્છાને ઉદ્ભવ તે આ પિપાસાવૃત્તિનું કર્તવ્ય છે એના અતિ કે મિથ્યા ઉપયોગથી અતિ પિપાસા, મધપાન, ધૂતપાન, આ, દોડી, સોડા, સેમન, શગમોના અતિ પાન થવાથી શારીરિક, માનસિક રોગ, વ્યસન અને દુઝો ઉત્પન્ન થાય છે

૪ વૈશ્યવૃત્તિ કુન્નઉદ્યોગ, વ્યાપાર-રોજગાર, ખેતીવાડી, યોગ (પ્રાસિ) ક્ષેત્ર, પ્રાસ કરેલા પદાર્થોની અવૃત્તિ, ધર્મપણા, વ્યાજવક્ર, લેણદેણ, શગડી આદિ સર્વ પ્રકારના અર્થ સંબંધી વ્યાપારોનાં સમગ્ર રૂપોનો વર્તવ તે વૈશ્યવૃત્તિ કે વિવેકપણાનાં ધર્મને બતાવે છે, અને માણેપણા, કુધા-પિપાસાને પાષવા તથા જીવનની ખીજ જરૂરિયાતો પૂરી થાડવા તેની પ્રાસિ માટે કમાવાની આવશ્યકતા છે પણ તે કાંઈના

માનસિક અવયવોના મુખ્ય ત્રણ માળીસ રૂપો

૧ જિજ્ઞાસિયા માણની એપણા, લાજુ જીવવાની ઇચ્છા, જીવન કાર્ય રાખવાની લાલસા, દુખનો પ્રતિકાર કરી શરીરનું રક્ષણ કરવું આદિ ભાવોનો આ માણેપણા

કોઈ પણ વૃત્તિને કાપ્યમાં રાખવા આ સંયમ-શક્તિની જરૂર છે. નિગ્રહના અતિયોગથી જાડ, છળ, કપટ, ચોરી, મનમાં કંઈ ને ખતાવે કંઈ આદિ ભાવો ઉત્પન્ન થઈ અધર્મના માર્ગે વળે છે. જીવનને સમતોલ રાખવા સંયમનો ઉપયોગ યોગ્ય માર્ગે લઈ જવાનાં સહાયક બને છે.

૬. ઉદ્યોગ : કામ કરવાની, કાર્ય ખર લાવવાની વૃત્તિ, પ્રતિકાર શક્તિ, ખાતપાતના અને ખીજા જીવનને જરૂરી પદાર્થો મેળવવાની, સુરક્ષિતપણે રાખવાની અને બધી જ ક્રિયા ને ઉદ્યોગશક્તિના ધર્મને ખતાવે છે.

૭. શૌર્યશક્તિ : ખળ, પરાક્રમ, સાહસ, હિંમત, બહાદુરી, મક્કમપણે કાર્ય કરવાની શક્તિ, બચાવ, સંરક્ષણ શક્તિ, નિર્ભયતા આદિ ભાવો એ શૌર્યશક્તિનો પ્રતાપ છે.

જીવાત્માનો આ ગુણ બધા જ પ્રકારના વિરોધો સામે થઈ પોતાને અને સમાજમાં આવનાર સર્વને સર્લામત રાખવાનો છે. જાતિ અને દેશનું સંરક્ષણ કરવાનો છે. આની ખામીને ક્ષીધે માન-આખર શુભાવી ખીજા અસંખ્ય આપદોથી વેંદી રહ્યા છીએ.

૮. પ્રત્યેત્તિ-ધૈર્ય : સ્નેહ, કામવાસના, સ્ત્રીત્વ, પુરુષત્વ, પ્રજનનભાવ, સ્તિબળતા, સ્ત્રીપુરુષનું પરસ્પરનું સ્નેહકર્ષણ, પ્રણયની અસિદ્ધાણ, રતિરાગ આદિ સ્ત્રીપુરુષોની યુવાવસ્થાની શરૂઆતથી ખીજતા પ્રેમભાવોની પૂર્તિ અને પુષ્ટિ કરનાર સાધનોનો આ વૃત્તિમાં સમાવેશ થાય છે. આ પ્રેમભાવનાને કોઈ અર્થ-પૂર્વક ડહાપણથી ઉપયોગ કરવામાં ન આવે મહત્ત્વ સમાયેલું છે.

૯. હામ્પત્યધર્મ : પતિવ્રત કે પત્નીવ્રત, એકાન્તિક સ્નેહ, અનન્યતાકાંક્ષા, સહવાસ-પ્રિયતા, પતિપત્નીનો અવિચળ સ્નેહ-સંબંધ આદિ શબ્દો હામ્પત્યવૃત્તિના ભાવો દર્શાવે છે. જેનામાં આ વૃત્તિ સારી હોય છે તે

પવિત્રપણે પોતાના હામ્પત્યધર્મને જાળવી રાખે છે. મન, વચન અને કર્મ એકજ રીતનાં રાખી પતિપત્ની પ્રાને એકજ શરીર ખની બધે છે. દુધ-સાંકર જેમ મળેલાં જ રહી જીવનની મીઠાશનો આનંદપૂર્વક આસ્વાદ લે છે. આવા પ્રેમી કુળોનો સંસાર તે સાચું સ્વર્ગ છે. પ્રેમી દંપતી એકબીજાનો વયોગ સહી શક્તાં નથી. અત્યંત વ્યાકુળ ખની બધે છે.

આવા પરમ પુનિત અને મહત્ત્વના હામ્પત્ય-ગુણની જેનામાં ખામી છે તેવા મનુષ્યો લગ્ન-સંબંધની સત્યતા-પવિત્રતાને ખ્યાલમાં લેતા નથી ને રખડુ ખની બધે છે.

૧૦. વાત્સલ્યસ્નેહ : સ્વસંતાન અને ખાળક માત્ર પ્રત્યેની પ્રીતિ, લાલનપાલન વૃત્તિ, ખાળકને જન્મ આપવો, તેનું રક્ષણ અને પોષણ કરવું, ખાળકને સંભાળપૂર્વક લિહિરવું અને તેને જીવનમાં સ્વતંત્રતાથી કામ કરવાને લાયક બનાવવું, અન્ય પ્રાણીઓને ખાળવાની વૃત્તિ વગેરે બધા જ ધર્મોનો આ વાત્સલ્યસ્નેહની શક્તિમાં સમાવેશ થાય છે. સ્ત્રીઓની અંદર આ વૃત્તિ ખાસ અધિક પ્રમાણમાં ખીલેલી હોય છે; કારણકે ખાળ-ખરચોની સ્નેહપૂર્વક સંભાળ લેવાનું, લાલન-પાલન અને પોષણ કરવાનું કામ કુદરતે સ્ત્રીઓને સ્વાધીન કરેલ છે.

૧૧. ગૃહનિવાસેચ્છા અને સ્વદેશાનુરાગ : ઠંડી, ગરમી, અને વર્ષાથી બચવા ખીજા અનેક પ્રકારના ભયો-આક્રમણોથી રક્ષણ મેળવવા તથા જીવનને જરૂરી વસ્તુઓને, સંઘરવા સુખચેતથી રહેવા ઘરરૂપ સ્થિર સ્થાનની મનુષ્ય તેમ જ પ્રાણી માત્રને જરૂર છે, જે જરૂરિયાત જીવાત્માના ગૃહનિવાસેચ્છાના ગુણથી પુરી પડે છે. ગૃહપ્રેમ, માતૃ-ભૂમિ પ્રત્યેનું મમત્વ એ ગૃહનિવાસેચ્છાનાં લક્ષણો છે. માણસનું વિશ્રામસ્થાન તે ઘર છે.

૧૨ મૈત્રીભાવ રૂનેકસખધ, સહાય, કવેનો સાગણી, સહવાસ, શાંતત્વ, સમાજ, સ્થા કે સલામત રૂપમા એકત્રિત થવની અભિલાષા, સયુક્ત થઈ ધર્મ કરવાની વૃત્તિ, એક્ય, વૃદ્ધિ, વ્યાપાર, રોજગાર અને કુનિયાના સમય કાર્યાલયોનો આધાર પરસ્પર સહાય અને ઉપયોગિતાના શિક્ષાત ઉપર જ ટકી ગહેલ છે એકબીજાએ સાથે પસંદ, સાથે મળીને કામ કરવું તે જીવાલ્લાનો મૈત્રી-ભાવનો ધર્મ છે

૧૩ તત્પરાયણતા અથવા સ્વૈર્થ એકાગ્રતા, કાર્ય પાછળ લાગ્યા ગહેવું, હાથમાં લીધેલ કામને પૂરું જ કરવું, જે તેવી અડચણો કે એવા કારણોને લીધે છાડી ન દેવું, શાંત અને ગભીર પણે નિરંતર વિચાર ચલાવેજ રાખવો, વાતચીત કે વ્યાખ્યાનમા વિષયાન્તર ન થવું બીજી શક્તિઓના કાર્યમા પણ એક-સરજી વલણ ગ્રાપવા સ્વૈર્થ શુણ્ પોતાનો ધર્મ બળવે છે

૧૪ સાવધતા સાવચેતી, સચેતનતા, અગમચેતી, સાવધાનપણું, સલાહ, હકાપણ, ચોકસાઈ, ખારીફ તપાસ છૂંટ્યાદિ ભાવોને દર્શાવનાર શુણ્ના આચરણે માણસ પોતાના ક્ષમમા સફળતા પ્રાપ્ત કરે છે, જ્યારે અસાવધ ૧ ગાફેલ માણસ અનેક અડચણોમા મુકાય છે

૧૫ યશાભિલાષ કે કામનાઓ આકાંક્ષા, ઉત્કર્ષાભિલાષ, પ્રશંસા, કીર્તિ, લોકાપવાદનો ભય, આગળ વધવાની, પ્રસિદ્ધ થવાની, શાંતિ, સમાજ કે સ્થાનામાં આગળ આવવાની કે પૂજ્ય ગણાવાની આકાંક્ષા છૂંટ્યાદિ છંછુઓનો આ વૃત્તિમાં સમાસ થાય છે ઉજ્જવલ નામને યોગ્ય બનાવવામા આ વૃત્તિ પોતાનો સાગ ફાળો આપે છે

વાણી સાર્વજનિક કાર્ય માણસ યશની અભિલાષાથી જ કરે છે અને એ રીતે પોતાના

થતા પ્રતનમાથી બચી બચે છે

૧૬ યશની અભિલાષાની પ્રબળતાવાળા મનુષ્યોની સઘળી પ્રવૃત્તિમાં યશની આકાંક્ષા હોય છે કોઈ પણ રીતે પોતાને સારા કહેવકાવવા માટે મથન કરે છે તેમા સત્ય નિષ્ઠાની જામી હોય તો જૂઠું, છળ, પ્રમથ કરતા કે નિર્દોષને દોષિત કળવતા પણ કરતા નથી જ્યારે યશની વૃત્તિ પાર્શ્વિક વૃત્તિઓ સાથે મળેલી હોય ત્યારે તે સત્ય માર્ગ જ યશને ઇન્દ્ર છે અને તે જ ધર્મયુક્ત ગણાય છે

૧૬ સ્વમાન અથવા અહંભાવ આત્મ-વિશ્વાસ, આત્મબળ, સ્વતંત્રતા, સ્વાતંત્ર્ય-પ્રિયતા, આત્મગાજ્ય કે સ્વગાજ્યની ઇચ્છા, અધિકારેચ્છા અને નેતૃત્વ આદિ ભાવોનો આ સ્વમાનની લાગણીમા સમાવેશ થાય છે

મનુષ્યને ઉત્તર અને ઉત્કૃષ્ટ દશાએ પહોંચાડવામા આ વૃત્તિ ખાસ જરૂરની છે તેના વિના કોઈ પણ મહાન કાર્ય થઈ શકતું નથી મનુષ્યસમાજમા પોતાનું માન બળવવા અને સ્વતંત્રતાયુક્ત સુખમય જીવન જીવવા 'સ્વમાન' શુણ્ની દરેક મનુષ્યને જરૂર છે

૧૭ દહેતા અથવા ધૈર્યવૃત્તિ સુનિશ્ચિતતા, મક્કમતા, અડગતા, ખત, આગ્રહ આદિ ભાવો ધૈર્યવૃત્તિના શુણ્ ખતાવે છે કુદરતના સર્વ પદાર્થો અડગ ધૈર્યથી પોતા પોતાના ત્રિયત કાર્ય કરે જ બચે છે

આપણા પ્રત્યેક કાર્યને મુસીબતો સામે ટકી ગહી પાર પાડવા અને ધર્મપુરુષશુ ગહેવાને ધૈર્યની જરૂર છે કૈવલના હિ સાધક - સાધુઓ ધીરજરૂપી ધનવાળા હોય છે

૧૮ ભક્તિભાષ અથવા પૂજ્યવૃત્તિ : ઉચ્ચરઆગવના, પૂજા, વડીલો તેમ જ પવિત્ર વસ્તુઓ તરફ પૂજ્યભાવ, શ્રદ્ધા, પ્રણય યજ્ઞતા, શારીરિક કે માનસિક તપ, સદ

ઉપાસના, પ્રાણાયામ, યોગાભ્યાસ, નમ્રતા, વિનિતભાવ, માનવૃત્તિ, આભારની લાગણી, આત્મનિષ્ઠા, સંત્યપરાયણતા, ઈશ્વર પર વિશ્વાસ, કર્મફળ અને પુનર્જન્મ આદિ ભાવોનું આ ભક્તિભાવની વૃત્તિ દ્વારા ગ્રહણ કરવામાં આવે છે.

આ વૃત્તિના અતિયોગ કે મિથ્યાયોગથી જડપૂલ, ધર્માન્વિતા, મતાચક્ર અને ધાર્મિક વહેમ વધે છે. ન્યૂનતાને લીધે નાસ્તિકતા અને નિરીશ્વરવાદી ભાવો દેખાય છે.

૧૯ અધ્યાત્મમરતિ કે અધ્યાત્મયોગ : આધ્યાત્મિક વિષયો તરફ મનનું વલણ આત્મા, પરમાત્મા અને તેની દિવ્ય શક્તિઓને અનુભવવાની, જોવાની કે અણુવાની ઇચ્છા; આત્મદૃષ્ટિ, દિવ્યદૃષ્ટિ કે દેવી વિષયો તરફની પ્રીતિ, અંતરધ્યાનવૃત્તિ, તાત્ત્વિકવિદ્યા, હિમ્નોટિઝમ, માનસવિદ્યુતના આશ્ચર્યકારક પ્રયોગો, યોગાભ્યાસ અને યોગની અદ્ભુત સિદ્ધિઓના ચમત્કારો નવા દિવ્ય આત્મશક્તિઓની શોધ અને જ્ઞાન વગેરેના બધા આધાર આ અધ્યાત્મમરતિની વૃત્તિ ઉપર જ છે.

આ વૃત્તિના અતિયોગ કે મિથ્યાયોગથી અધશ્રદ્ધા, અતિ વિશ્વાસ અને અનેક પ્રકારના વહેમોને જન્મ મળે છે. જ્યારે ન્યૂનતાને લીધે આધ્યાત્મિક વિષયો તરફ પ્રીતિ થતી નથી.

૨૦. આશા : ભાવિ શુભની અભિલાષા, ઉત્સાહ, વસ્તુચિંતિની સદી બાજુ ભેલી, મનુષ્યની પ્રત્યેક અવરોધને સુખી બનાવવા માટે આશા એ ઘણી જ અગત્યની વૃત્તિ છે. જીવાત્માના બીજા શુભોત્તી જે કંઈક અંજ હોય તે પૂર્ણ જ થશે એમ આશા વિશ્વાસ આપે છે. મનુષ્ય આલોક અને પરલોક સંબંધી આશાઓ બાંધે છે. આત્માનું અમરત્વ સ્વીકારે છે.

જેમ યાદશક્તિનો બધો સંબંધ ભૂતકાળના બંને ભાગો સાથે છે તેમ આશાવૃત્તિનો સંબંધ

ખાસ કરી ભવિષ્યકાળ સાથે જોડાયેલો છે. ભવિષ્યની કોઈ પણ બાતની આશાનો અભિવ્યક્ત વર્તમાનકાળમાં અગાધીત તૈયારી કરવાનું કદી પાંચું બની શકે જ નહિ. આપણે હૃદયશૂન્ય ભવિષ્યને માટે આશાવંત હોઈએ છીએ.

૨૧. આત્મનિષ્ઠા : આત્મબળ, આત્મ-વિશ્વાસ, સત્યનિષ્ઠા, ન્યાયપ્રિયતા, નીતિપરાયણતા, કર્તવ્યનિષ્ઠા, વચનપાલન, પાપનો દર ઇત્યાદિ હૃદયવિશુદ્ધિકર્મક ભાવોને આત્મનિષ્ઠા દ્વારા ગ્રહણ કરવામાં આવે છે.

મનુષ્યને નીતિ, કર્મ અને સદાચારના સિદ્ધાંત પ્રમાણે ચાલવા તથા ઈશ્વરી ન્યાય-યુક્ત નિયમ પ્રમાણે વર્તવા આત્મનિષ્ઠા અતિ ઉપયોગી છે. કુદરતના નિયમાનુકૂળ જે કોઈ હોય તે સત્ય અને તેથી વિરુદ્ધ તે અસત્ય એમ માનવામાં આ વૃત્તિ ખાસ કારણભૂત છે. આત્મનિષ્ઠાની ખામીવાળા મનુષ્યો અસત્યને માર્ગે વળી જાય છે.

૨૨. દયા કે પરોપકારવૃત્તિ : કરુણા, સહાનુભૂતિ, સુખદુઃખ માટેની સમાન લાગણી, સલાઈ, માણસાઈ, આત્મબલિદાન આપવાની વૃત્તિ, સહૃદયતા, કલ્યાણકારકવૃત્તિ, આદિ ભાવોનો આ વૃત્તિની અંદર સમાવેશ થાય છે.

માણસમાં જો દયાની લાગણી ન હોય તો દુઃખમાં કેઈ કોઈને મદદ આપે નહિ. સંકટસમયમાં બીજાના તરફથી સહાય મળવામાં દયાદેવીનો જ મતાપ છે.

૨૩ કળાકૌશલ્ય અથવા શિલ્પવૃત્તિ : શોષકબુદ્ધિ, હસ્તકૌશલ્ય, કાર્યક્ષતા, વાંત્રિક શક્તિ, આંધકામ, ચિત્રકામ, સીવણ, ચૂંથણ વગેરે કળાનાં કામ છે.

પ્રાણીમાત્રના શરીરની રચના અને સૃષ્ટિમાં પરમાત્માએ પાથરેલી અપાર હીલા બહુની કળા-શિલ્પવૃત્તિનું જ દર્શન આપે છે. મનુષ્યો પણ ચેતાને જોઈતા સાધન કળાકૌશલ્ય વડે જ બનાવે છે. (આદ્ય)

રિક્ષાવાંળો

શ્રી હરીશ નાયક

પ્રજા ચિત્તાર્થ છે, તે આ વાર્તાની વિશેષતા છે આ કથા કથા આપણા હૃદયને સ્પર્શી નામ

છે કે, બન્ને, છટ કે હાથી જેવા પ્રાણી પાસે મનુષ્ય જેવા હોવાનું સહન થઈ શકે, સહન પણ શામે, પણ માનવી જ માનવીને બેસી ત્યારે? પેલા રિવાવાળાને કહે નહીં એવો હોય? એના જીવનની દુનિયાના ભીતરના ડોઢિયું કરવાની આપણને કુરસદ મળી કે? વાર્તાના અંતમાં જણાતો વિચારગ્રસ્ત ભવ્યતા આપણે શ્વાસ પગથર થવાની કે એકઠી

‘ગપડેના!’ મારા મિત્રો અ નેસમાવહાલા મારે માટે અપ્રત્યાગ્રહ્ય શબ્દનો કોઈ કોઈ વાગ પ્રયાગ કરી બેસે છે હું ખોદ લગાડતો નથી એમની સથે હું પણ હસી પડું કે, જ્યાં દરેક છું મારી એક દુનિયા સાથે છે તે કહે છે

‘જે માણસને ગહેવા માટે વાગ નથી, ધગવાળી નથી, તેને ગપડેના નહિ તો ખીજી શું બહેવાય?’ હું એમને કઈજ જવાબ આપતો નથી મને વિચાર આવે છે, કે આ વિસ્તૃત દુનિયા શું સીમાઓમાં ઘેરાઈને ગહેવાની જગા છે? નહિ, સીમાઓ મને બાધી શકતી નથી એ બવા ધગગથુ આકર્ષણ મને ખેંચી શકતાં નથી વિસ્તૃત જગના વિશાળ પગિધની વચમાં જીવનની સમસતા-ઓને છીડીને એક કુટુંબની નાની સગી સીમામાં બધાઈ જઈ, સંકોચાઈને ગહેવું મને તો પસંદ નથી એની રીતે હું તો નહિ જીવી શકું માગ જીવનની એ પગિલાયા નથી

મારો એક જન્મેતિથી મિત્ર છે તે કહે છે, કે માગ પગમા શનિશ્ચ છે હું એક સ્થાન પર ટકીને ગ્રહી જ શકતો નથી આજ અહીં તો કાને ત્યાં માગ જીવનમાં ગતિ છે, પ્રગતિ છે અને એ જ તો ખરું જીવન છે!

કાણમગનો પગિચય, થડી-બેધડીની મુલાકાત વધારે આકર્ષણ મળે છે જીવન સાધીઓ અને રૂપગિચિતોના ચહેરા મારે

માટે એક ભયનું કાગળ ખની જાય છે જીવનનો કટાણો દગ દગવા હું તાજગી ગોખું છું જીવનને નવીનવી ધાગાઓથી નવડાવવા માગુ છું

તો આ દિલ્હી છે મારું દિલ્હી ખીજના દિલ્હી કળતા જુદું જ છે મારે માટે દિલ્હી એક ખાસ મહત્વ મળે છે જ્યારેજ્યારે હું અહીં આડું ધું ત્યારે મને એક ઠોકર વાગ્યા વગર નથી ગહેતી કોઈ અજાયલા ધા પૂરીને છીલા થઈ જાય છે પહેલીવાગ જ્યારે દિલ્હી આવ્યો હતો ત્યારે કોરોનેશન હોટલમાં ભિતર્યા હોતો પગિચિત આત્મીય જનોથી દગ એક અજાત સ્થળ-જ્યાં ન હતી મને કોઈની પગવા, કે ન હતું મારી ચિંતા કરવાવાળું કોઈ મને વધારે પ્રિય છે અહીં જ માગ જીવનની સુખમય પગો વ્યતીત થાય છે

ન્યુ દિલ્હી-કેનોટ સમસ-આલીશાન ઇમારતોના હાગની હાગ, સડકો બાજુ ઘોઈ નાખી હોય તેવી સાફ સડકની એક ફટપાથ-પગ એકલોઅદલે હું ચાલી ગયો હતો કોઈ વિચારગ્રસ્તિઓ સાધી ગયો હતો, જે પ્રયત્ન કર્યા જતા વધારે ને વધારે ચૂંચવાતી જતી હતી

‘માગુજી!’

આજો ભીચી કરી બેઠું સામે એક રિક્ષા-વાળો બેસો હતો

‘ક્યાં જવું છે?’

‘ક્યાં ચ નહીં.’ કહીને હું આગળ વધ્યો.
રક્ષાવાળો પંજુ સાથેસાથે આવવા લાગ્યો.

‘ક્યાંક તો ચાલો, બાબુલ!’

‘મારે ક્યાં ચ નથી જવું.’ એમ હું
કહેવા જ જતો હતો અને એકાએક અટકી
ગયો. ધ્યાનથી બેધુ. ફાટેલા ખમીસમાંથી
ગોરું ખદન ડોકિયાં કરી રહ્યું હતું. શરીરનાં
હાડકાં ગાળી શકાતાં હતાં, આંખો છોડી
પેસી ગઈ હતી, ચહેરા સુકાયલી નારંગી જેવા
હતો. તે યુવાન હતો પણ તેનામાં યુવાનીનાં
ચિહ્નોને અસાવ હતો. ઉંમર પચીસેક
હશે, પણ પચાસના વૃદ્ધ જેવી તેની રૂપરેખા
હતી. જોતાં જ જણાઈ આવતું હતું, કે એક
વખત તે ખૂબ જ સુંદર હશે. આંખોના ખૂણામાં
આંસુઓ બહાર નીકળી આવવા તકલી રહ્યાં
હતાં. બાજુ કરણાની પ્રતિછાયા, ને પીડાની
આસા! એનો ચહેરો એક કરચલું કહાણી કહી
રહ્યો હતો. મારી સહાનુભૂતિ હિસારઈ આવી.

‘શું બેઠે છે સાઈ?’

‘ચાલો બાબુલ, કુટુબ લઈ જઈ?’

‘ચાલો.’ હું રક્ષામાં બેઠો. તે ઢોડવા
લાગ્યો. ઘરછા થઈ કંઈક પૂછું, પણ ચૂપ
રહ્યો. થોડીવાર પછી એણે જ કહ્યું:

‘તમે દિલ્હીના નથી લાગતો?’

‘હા, હું દિલ્હીના નથી.’

‘સર્ગવાનની મેટી મહેરબાની, તમે
દિલ્હીના નથી.’

‘સગવળની મહેરબાની કેમ? દિલ્હી-
વાળાએ તારું શું બગાડ્યું?’

રક્ષાવાળો હિમો રહ્યો. રક્ષા છોડીને
સડકની એક બાજુ પર બેસી પછો અને
હાંફવા લાગ્યો. ઉધરસં પણ આવવા માંડી.
છાતીપર હાથ મૂકીને બોલ્યો: ‘એક બે
મિનિટ બાબુલ, જરા શ્વાસ લઈ લઉં’.

‘સાઈ, નકામો શા મારે તકલીફ વે

છે? પૈસા બેઠતા હોય તો લે આ.’ કહીને
મેં ગળવામાં હાથ નાખ્યો.

‘નહિ બાબુલ નહિ, એ નહિ બને.
સાંજનો વખત છે, જરા કુટુબ સુધી ફરી
આવો.’ કહીને તેણે પાછી રક્ષા ઉઠાવી
અને ઘોડાની જેમ ઢોડવા લાગ્યો. હું વિચા-
રવા લાગ્યો ‘એ કઈ રેખા છે જ્યાં માનવતા
પશુતાથી છૂટી પડી બચે છે!’

રક્ષાવાળો બોલ્યો: ‘તમે પૈસાની
બિલકુલ ફિકર ના કરશો. તમારી જેમ મને
પણ પૈસાની કંઈ જ પૂડી નથી. રક્ષાવાળા
પૈસા મારે જ માણસમાંથી બનવર બને છે.
પણ બનવર બનવા છતાં મારામાં થોડીબધી
માણસાઈ રહી ગઈ છે. બાબુલ, એમ તો
અમે પણ માણસો પારખી જઈએ છીએ.
પણ આજે સવારે.....’

‘શું થયું આજે સવારે?’

‘કંઈ નહીં’ એક વિચિત્ર માણસ સાથે
બેઠો થઈ ગયો. સવારથી સાંજ સુધી ઘેડતો
રહ્યો. ભાડાના પૈસા આપતી વખતે કંબુસાઈ
કરવા લાગ્યો. હું મારા ઘોડીની કિંમત કરતાં
એક પૈસા પણ એણે લેવા માગતો ન
હતો. એ તો ખસ ગાળો જ હેવા મંડી
પડ્યો. મેં પણ કડી દીધું: ‘જલ સંભાળીને
વાત કરો, મિસ્ટર!’ જવાબમાં એણે
બેચાર તમાચા ખેંચી કાઢ્યા. એટલો માર્યો,
એટલો માર્યો, બાબુલ, વાત ના પૂકો.
આબુબાલુ બેગ થયેલા લોકો બોલી કહ્યા:
‘રક્ષાવાળા હોય છે જ ખદમાશ. લે સદા...
ને સારી સજા મળી ગઈ! હું વિચારી રહ્યો
હતો કે...’

‘ભાડાના પૈસા તો આપ્યા કે રહિ?’
મેં પૂછ્યું.

‘ના બાબુલ, એક પૈસો ચ ના આપ્યો.
ઘોડીને ઘૂંટડો પીને હું રહી ગયો. મને મારે
માટે ફિકર ન હતી, પણ શું ગરીબો પાસે

પોતાની ઇજ્જતને માટે, પોતાના સન્માનના અક્ષય નોટ કોઈ જ હથિયાર નથી ? વિવશતા અને ગમ ખાઈને રહી જવા સિવાય ખાણ કોઈ જ દવા નથી ? હે લગવાન !

એકાએક શિક્ષાવાળાને ઠોકર લાગી તે પડી ગયો હું પણ શિક્ષામાથી પડતોપડતો અચ્ચે શિક્ષાવાળો ખેલાન થઈ પડ્યો હતો, એને શ્વાસ ધમણની જેમ જોઈથી ચાલતો હતો મેં એને ધીરે ઘડીને બેઠો હતો થોડીવારે લાનમાં આવ્યો, ત્યારે એણે કૃતચતા પ્રચટ કરતાં મારી સામે બેસી એકાએક એને ઉદગમ આવી, અને સાથે જ એક ઘોડીની ઊલટી પથુ થઈ હું બેઠીને ગભરાઈ ગયો મેં આખો પગ હાથ મૂકી દીધા વિચારવા લાગ્યો 'મનુષ્યની હત્યા મનુષ્યના હાથે ? મનુષ્ય આટલો નિષ્કુર ક્યારથી બની ગયો ? માનવતા માનવના પગ નીચે જ કચડાઈ રહી છે'

આખો ઊઘાડી બેસું-શિક્ષાવાળો મારી સામે બેઠી રહ્યો હતો શ્વાસ મુરઠાથી લેતો હતો એની આપના ખૂણામાંથી બે આંસુઓ ટપકી પડ્યા હું પલંગી ગયો,

'બાબુલ !'

હું ન બોલી શક્યો એણે ફરી કહ્યું

'હું તમને કુતુબ સુધી નહીં લઈ જઈ શક્યો'

'મારે કુતુબ જતું પણ ક્યા હતું ?'

'પણ

'પણ બાબુ કંઈ નહિ લિમો રહે તને હોસ્પિટલ લઈ જવાનો બદામત'

'બાબુલ ! નકામી તકલીફ ઉઠાવો છે મારી ખીમારી જઈ પકડી ચૂકી છે છલ્લી વાર તમારી સાથે ફરવાનું લખ્યું હતું આભાર !'

'અરે, નિરાશ શા માટે થાય છે હમણાં જ હોસ્પિટલ'

'બાબુલ !' શિક્ષાવાળાના હોઠપર એક ફિક્કુ હાસ્ય ફૂટી ગયું

'તારું નામ શું છે ?'

'મારું નામ ?'

'હા'

'મહ મહ અને'

'અને'

'હું પણ બુનિવર્સિટીનો ગ્રેજ્યુએટ

'શું કહ્યું ?'

'હા, બાબુલ ! હું ગ્રેજ્યુએટ'

'ભાઈ !' હું કલ્પના કરતા કંપી લિમો બેઠારીનો અવિશાપ આટલો બીજલું !

'બીજલું કોણ કોણ છે ?'

'ઘેર એક ખીખી મીના'

'ઘર ક્યા છે ?'

'ગલી ગુલિયાન નં ૧૩૦'

'ચાલ લિમો ધા, તને લઈ જઈ'

'એક અગળ'

'શી ?'

'તમને આગો કે તમે એને મારી બાબતમાં કંઈ જ નહિ કરો હું શું કરું છું તે એ હજી નથી જાણતી'

'ઓ હાં સમજ્યો વાર'

શિક્ષાવાળો બાતે જ બેચીને ઘાટે સુધી લાવ્યો એક પોલીસની મદદથી સવારી મગાવી એને હોસ્પિટલ મોકલી દીધા પછી વિચાર કર્યો હોટલમાં બેઠો, પણ સવારી લઈને ગલી ગુલિયાન તરફ ચાલ્યો બહુ જ રમડય પછી ગલી મળી મહાન પથુ થોડી કાંઠયુ એક સગસ મકાન, અદરથી કાંઈ એ પૂછ્યું 'કેવું કામ છે ?'

'મહ મંદુ ઘર આ જ છે ?'

'હા હા'

'ગીનાબેનને મળવું છે મારે'

'અદર આવો'

મેં અદર જઈને બેસું એક સગસ